

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Geo Duffield

Section
V²

DS
181
.M92

ՄԱՂՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՅԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ.

Mass of the same
**MOSIS CHORENENSIS
HISTORIÆ ARMENIACÆ**

LIBRI III.

Accedit ejusdem Scriptoris

EPITOME GEOGRAPHIÆ.

PRÆMITTITUR

P R Æ F A T I O.

QUÆ DE

LITERATURA, ac VERSIONE SACRA ARMENIACA agit;

ET SUBJICITUR

A P P E N D I X.

QUÆ CONTINET

EPISTOLAS DUAS ARMENIACAS,

Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum, Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS; nunc primùm ex Codice MS integrè divulgatas.

Armeniacè ediderunt, Latine verterunt, Notisque illustrarunt
GULIELMUS & GEORGIUS, GUL. WHISTONI Filii,
Aulæ Clarenfis in Academia Cantabrigienfi aliquandiu Alumni.

Լաւ են երկու քան զսի, որոց զան վարձք բարի 'ի վաստակս նոցա :
Αγαθοι οι δυο υπερ του ινα, ος εστιν αυτοις μισος αγαθος εν μοχθω αυτων. Eccles. IV. 9.

L O N D I N I :

Ex OFFICINA CAROLI ACKERS TYPOGRAPHIS

Apud JOANNEM WHISTONUM BIBLIOPOLAM.

MDCCXXXVI.

NOMINA EORUM, &c.

Gilbertus Holker, *M. D.*
Rev. Edmundus Hopkinson, *A. M. Aul. Clar.*
Cantab. Soc.
 Carolus Hornby, *Ar.*
 Samuel Horfeman, *M. D.*
Rev. Thomas Hutchinson, *A. M.*

J.

HONORATISSIMUS *Vir*, Josephus Jekyll,
Eques Auratus, Sacrorum Scriniarum Custos.
Rev. Joannes Jackson, *A. M. Hospitii Wigtoniensis*
apud Leicestrenses Magister.
 Gulielmus Jones, *Gen.*

K.

REVERENDUS Joannes King, *S. T. P. Hospitii*
Suttoniani Magister.

L.

REVERENDUS Joannes Laurence, *A. M.*
nuper Rector de Wexmouth Episcopi in
Agro Dunelmensi.
 Joannes Lawton, *Ar.*
 Joannes Leigh, *Ar.*
Rev. — Leigh, *A. M.*
Rev. Joannes Lewis, *A. M. de Mergate in Agro*
Cantiano.
 Carolus Longueville, *Ar.*
 Dnus. Jacobus Lowther, *Baronettus.*
 Dnus. Thomas Lowther, *Baronettus.*

M.

NOBILISSIMUS *Vir*, Gulielmus Dux de Man-
chester.
 Robertus Manby, *Ar.*
 Edwardus Mallone, *Ar.*
 Dnus. Georgius Markham, *Baronettus.*
 Josias Martin, *Gen.*
 — Meriton, *Gen. de Meriton in Agro Surriensi.*

N.

NEWCOME, *Ludi Literarii apud Hackney*
Magister.

O.

NOBILIS *Vir*, Edwardus Comes de Oxford.
Honoratissimus Vir, Arthurus Onslow, Ar.
Statu Parliamenti, quem Domum Communium
vocat, Prolocutor.
 Thomas Overall, *Gen.*

P.

NUPER Archdale Palmer, *Ar.*
Rev. Thomas Parne, *Coll. Trin. Cantab. Soc.*
Rev. Samuel Payne, *A. M. Archidiaconus Stewiensis.*
Rev. Nuper Dnus. Robertus Pye, *Baronettus.*

R.

REVERENDUS Brock Rand, *A. M.*
Isaacus Rand, Pharmacopola Londinensis.
 Christophorus Robinson, *Gen.*
Rev. Joannes Ruffel, *Præbendarius Petroburgenfis.*

S.

ADMODUM *Rev.* Thomas Episcopus Sarum.
Jeremias Sambroke, Ar.
 Nuper Joannes Sambroke, *Ar.*
 Franciscus Say, *Gen.*
Rev. Joannes Scriven, *A. M.*
 Joannes Searle, *Gen.*
 Joannes Shipton, *Chirurgus Londinensis.*
 Thomas Short, *M. D. de Sheffield in Agro Eboracensi.*
 Dnus. Hans Sloane, *Baronettus, Regiæ Societatis*
Præses.
 Gulielmus Sotheby, *Ar.*
 Gulielmus Stuart, *S. T. P. nuper Cancellarius Exo-*
nienfis.
Rev. Gulielmus Stukeley, *M. D.*
 Dnus. Philippus Sydenham, *Baronettus.*

T.

NOBILIS *Vir*, Thomas Dominus Trevor.
 Robertus Taylor, *M. D.*
Rev. Thomas Terry, *S. T. P. Ecclesiæ Christi Oxon.*
nuper Canonici.
Rev. Andreas Tooke, *Scholæ Cartusianæ nuper*
Archidiaconus.
 Jacobus La Touche, *Gen.*

V.

REVERENDUS Richardus Venn.

W.

ADMODUM *Rev.* Benjaminus Episcopus Win-
toniensis.
Honoratissimus Vir, Carolus Wager, Eques Auratus,
Septemviroreum Rei Navali præpositorum Primus.
Rev. Thomas Wagstaffe.
Rev. Gulielmus Warburton.
Rev. Josephus Wasse, *B. D. Rector de Ayubo in*
Agro Northamptoniensis.
 Nuper Thomas Western, *Ar.*
 Joannes White, *Ar.*
Rev. David Wilkins, *S. T. P. Archidiaconus Gippe-*
viciensis.
 Joannes Godden Wolfe, *Ar.*

Y.

REVERENDUS Arthurus Young, *S. T. P.*
Rector de Thames Ditton in Agro Surriensi.

PRÆFATIO.

TAMETSI Animi nostri, diuturno, molesto atque ingrato admodum studio satis fatigati, jam tandem ab Labore Armeniaco requiescere & tædium Præfationis quasi subterfugere cupiunt, nolumus tamen committere, ut plùs in eâ re nostræ inertiae obsecuti, quàm aliorum expectationibus gratificati fuisse videamur.

ATQUE equidem in novo hoc literarum genere, & in ejus Operis Proœmio, quod nunc primùm Linguam Armeniacam in Britanniam infert, operæ pretium videtur, primùm ipsam Instituti nostri originem aperire, deinde de re Armeniorum literariâ paulò latiùs ac liberiùs disputare, ac tùm deinceps ea tradere, quæ hoc Opus nostrique Officii munus propiùs attingunt.

ALIQUOT anni sunt, quum Epistolæ duæ Armeniacæ, prima Corinthiorum, ut inscriptio profitebatur, ad Paulum Apostolum, altera Pauli Apostoli ad Corinthios, ex mutilato Codice MS editæ, in Reverendi Patris nostri manus inciderunt; quas quum Vir ille, Orbi literato notissimus, nobisque multis de causis summoperè colendus, perlegisset expendissetque, & certa quædam antiquitatis indicia sibi visus esset in eis deprehendisse, integrum ac perfectum earum exemplum comparare instituit; atque ad eam rem efficiendam, Halebum, urbem Syriæ inclytam, ad Mercatorem Anglicanum ibi commorantem literas misit, in quibus id ab eo petiit, ut ab Armeniis in eâ urbe peregrinantibus de Epistolis istis exquireret, atque accuratum earum exemplar, si nancisci posset, remitteret. Qui quidem Vir, quæ erat ejus humanitas, illud negotium diligenter procuravit, ac desiderii Patris expectationem explevit; quum non modò harum Epistolarum Codicem integrum Armeniacum remiserit, sed etiam Arabicam earum versionem, ex Armeniacis ab incolâ aliquo Halebensî confectam, benignè simul commodèque adjunxerit; quâ utique si Parens noster caruisset, Epistolarum vim sententiâque etiam tunc prorsus ignorasset, propterea quia nemo omnino unus in Angliâ aderat, Armeniacis literis eruditus, qui eas explicare atque interpretari posset. Neque verò quum in finitimarum regionum Eruditos inquireret, plures quam duos satis certò rescire potuit, Viros Clarissimos, *M. V. La-Croziûm*, Bibliothecæ

a

thecæ Regiæ Berolinensis Præfectum, & J. J. Schröderum, Linguarum Orientalium Professore Marburgensem, ambos Armeniaci Sermonis peritissimos, quorum eximiam humanitatem summamque in nos benevolentiam, quas deinceps in Commercio Literario experti sumus, grato animo profiteri ac publicè laudare decet.

ITAQUE ad hos Viros Doctissimos Epistolas istas Armeniacas Cl. Parens noster misit, atque eorum opem operamque in eis Latine convertendis flagitavit, dum nobis interea de Literarum Armeniacarum conditione cogitantibus Cl. Schröderi *Grammatica sive Thesaurus Linguae Armeniacæ* ^a peropportunè oblatum est; quem quidem librum ut inspeximus, ac tùm rei novitate moti, tùm elegantibus literarum formis atque Europæâ scribendi ratione aliquantulum allecti, animi magis quam studii causâ, raptim pervolutavimus, ea inveniebamus ad Armeniacas literas incitamenta, quæ animum incertum, nec desidiæ deditum, nec gravioribus studiis planè astrictum propemodùm perpulissent, nisi duæ res summæ ab eo incepto nimium quantum abstrahere visæ fuissent, quum nec Lexicon Armeniacum, satis ad eam rem idoneum, extaret, & Præceptor omnino nullus adesset. Hæ autem difficultates, tantum abfuit, ut animos nostros deterrerent, ut contrà quasi cohortari atque urgere viderentur, quando illud quidem satis inde apparebat, deesse operarios, qui Armeniacam vineam excolerent, ac fructum ejus in Rempublicam literariam importarent; adeò ut tandem, interpositâ parvâ ad deliberandum morâ, certum nobis & constitutum esset, tam nostrâ sponte propensis, quàm aliorum hortatu atque auctoritate incitatis, hanc studiorum rationem suscipere ingredique, & Deo juvante, perficere. Postquam igitur ex Cl. Schröderi Grammaticâ aliquantulum profecimus, & complures libros Armeniacos, quod tamen ægrè factum est, nobismet comparavimus, atque in eis legendis, operam nostram studiumque aliquandiu posuimus, ipso usu edocti, probè intelleximus, quàm manca quodammodo atque imperfecta adhuc esset Armeniaci sermonis cognitio, & quàm sæpe progressus noster in hisce studiis, si non planè præpeditus, at certè interruptus ac retardatus foret, nisi Thesaurum Armeniacum quàm locupletissimum coacervare moliremur, qui vocum significationes largè liberalitèrque ad usus disciplinæ assiduos suppeditaret. Itaque, quanquam animi nostri, amœnitatibus studiorum magis assuefacti, ab labore tam injucundo tamque improbo valdè abhorrebant, tamen ad Lexicon contexendum accingi oportebat; quod ut accuratiùs conficeremus, quum idem ferè Armeniacæ, quod Græcæ Linguae accidisset, ut sermo hodiernus, ex linguis Persarum Turcarumque maximam partem promiscuè haustus, à prisca scribendi consuetudine longè discreparet, scriptis recentioribus non multum niti & confidere, sed vetera ipsa Armeniacarum literarum

^a Amstel. 1711. 4to.

rarum monimenta diligentius perscrutari constituiimus, quippe quum Antiquitates Armeniacas cupide fitiremus, & quò propius à fontibus absint, eò ferè puriores dulcioresque aquæ hauriantur. Quapropter, quoniam Sacras Literas Armeniacas de Græcis antiquitus conversas esse non eramus nescii, hac materiâ opus nostrum substruere placuit; atque in eâ re Cl. virorum *Trommii* & *Schmidii* Indicibus sacris adjuti, tum è Veteris, tum è Novi Fœderis libris, singulas voces Armeniacas singulis Græcis vocabulis congruentes ordinatim excerpere & in Lexici formam redigere cœpimus; in eoque opere longius progressi, opulentiam Armeniacam ex Sacris Libris penè exhausseramus, quum nacti demum sumus Jacobi Villotii *DiCTIONARIUM NOVUM LATINO-ARMENIUM**, quem quidem in librum scriptor iste, qui per annos viginti quinque apud Armenios diversatus erat, neque Armeniacæ linguæ imperitus, & in suo munere exequendo admodum diligens, amplissimam sanè verborum copiam, undique conquistam, splendide congefferat; sed præterquam quòd *Thesauris suis complures*, quòd aiunt, *carbones admiscuerat*, ob eam præterea causam nihil ferè nobis adjumenti attulit, quòd vocum Latinarum ordinem secutus erat, ut potiùs Armeniis Latinas literas discantibus operam suam navasse videretur. Neque tamen aliter facere potuimus, quin ad tam copiosam splendidamque supellectilem avidos cupiditatis oculos adjiceremus, quam in alienâ ditione contuentes, non dubitavimus aperte honesteque compilare & abducere, atque in Armeniacum ordinem redigentes, ad nostri opificii ornamentum accommodare; eoque etiam labore, gravi certè atque operoso acriter exantlato, libuit demum rationem inire, lucri quantum ex his molestiis factum fuisset; &, subductis calculis, viginti amplius vocum Armeniacarum millia in nostro Lexico numerari comperimus.

Sic instructi & parati, ad legendos scriptores Armenios iterum aggredimur; ac tametsi quidem, dum in hoc curriculo versabamur, Linguam Armeniacam adeò locupletem atque uberem esse intelleximus, ut compluscula adhuc superessent vocabula, parùm nobis explorata perspectaque, at in nullas tamen tantas difficultates incurrimus, quæ à proposito susceptoque consilio animos nostros avertere possent. Jam indè à principio hujus Instituti, duò potissimum scripta, Versio Sacra, & Moïsis Chorenensis Historia, digna nobis videbantur, quæ in publicam lucem proferrentur; quos utrosque libros rectè laudat Cl. Schröderus, sed hunc ornatè copiosèque, illum parciùs, quod contrà factum mallems. Quoniam autem Libros Sacros Armeniacos ex Codicibus MSS parùm fideliter editos fuisse suspicati sumus, illud operis in aliud tempus differre, atque interea Moïsem Chorenensem Armeniacè Latineque divulgare placuit. Verumenim-

vero illud huic rei impedimentum intulit, quòd Typis Armeniacis Infula: hæc literatissima carebat; & tamen nimis jejunum, minimèque nostris consiliis consentaneum videbatur, Versionem Latinam solitariam edere; maxime quia veri quidem simillimum erat fore, ut omnes omnino ad has literas promovendas conatus propè comprimerentur, si Armeniaca excudere nequaquam licuisset. Sed quum hoc quoque impedimentum, beneficio ac liberalitate Amicorum, felicissimè tandem superâssemus, reliquum curriculum conficere perreximus, & nunc demùm, quasi decurso spatio, Mosem Chorenensem Eruditorum cogitationibus candidè subjicimus.

SED satis de nostris studiis, & fortasse plus quàm satis dictum est, quum in eo ferè genere magis offendant nimium quàm parum; atque idcirco hanc narrationem maluissimus contrahere, nisi quòd nec planè inutilis, & legentium plerisque aliquantùm grata ac jucunda fore videbatur.

JAM verò ad literas ipsas Armeniacas transeamus, ac primùm omnium videamus, ecquæ sit Armeniacæ linguæ antiquitas. Ipsi profectò Armenii originem ejus ab ipsâ linguarum confusione Babylonicâ repetere, atque ab Haïco, maximo eorum Progenitore, *Haïcanam* appellare solent; quam quidem opinionem nec affirmare nec refellere in animo est, quum nobis primordia ejus aliunde parùm explorata sint. Nullum sanè extat Monumentum, Armeniacâ linguâ conscriptum, quantum adhuc cognoscere potuimus, quod sæculum à Christo quartum vetustate antecedit; & tamen linguam Haïcanam longè ante ea tempora in hominum usu & vulgato sermone fuisse, etiamsi Armeniorum auctoritatem abjicere velimus, Testimonia veterum scriptorum ostendunt.

JOSEPHUS^a, de Noachi ex arcâ egressu agens, hæc scribit. *Αποβατηριον μενοι τον τοπον τειον Αρμενιοι καλεσιν.* *Hunc autem locum Armenii exscensionis locum appellant.* Jam verò non longè à campo Araratensi sita est urbs Armeniæ celeberrima, quam Armenii uno ore vetustissimum mundi oppidum esse tradunt, ut statim post Diluvium à Noachò conditum, nomine *Նախիջեւան*, *Nachidshevan*, quod vocabulum Armeniacum *primum descensionis locum* sonat; adeò ut vix dubium esse possit, quin tùm hæc ipsa urbs ab Josepho designaretur, tum etiam Lingua ipsa Haïcana iis temporibus satis nota atque usurpata esset.

STRABO^b Tigrim flumen Medorum sermone *Sagittam* declarare refert, *Μηδων Τιγριν καλεσιν το τοξωμα.*

IN eandem sententiam Plinius^c, *A celeritate Tigris incipit vocari. Ita appellant Medi Sagittam.* Quintus Curtius^d à linguâ Persicâ hanc vocem deductam tradit; *a celeritate quâ defluit, Tigri nomen est inditum, quia Persicâ Linguâ Tigrim Sagittam appellant.* At Marcus Terentius Varro^e,
Roma-

^a Antiq. I. 3. ^b L. XI. p. 529. ^c L. VI. c. 27. ^d L. IV. c. 9. ^e De Ling. Latin. IV. 20.

Romanorum doctissimus, atque antiquitatis Investigator diligentissimus, Armeniacum vocabulum esse scribit. *Tigris* — *vocabulum è Linguâ Armeniâ. Nam ibi & Sagitta, & quod vehementissimum flumen, dicitur Tigris.* Quum autem ab Armeniaco, Persico, atque etiam Medico sermone vox hæc variè deducatur, ei linguæ adscribendam censemus, cui melius congruere videbitur. Atqui Medi proprium sibi sermonem non videntur habuisse; sed aut veteri Persicâ linguâ, aut Armeniacâ usi esse. Jam verò vox Persica *تير* *Tir*, ut Cl. Relandus^a monet, *Sagittam* sonat, nec multum à *Tigride* recedit. At Cl. La-Crozius, vir eruditissimus; nobisque amicissimus, ab Linguâ Haïcanâ derivare mavult, quum ibi *Տէգ* *Teg*, Gen. *Տիգրի* *Tigi*, *bastam* & *jaculum* notet. Utcunque ea res erit, illud hinc verisimile fit, Linguam Armeniacam Varronis ætate usurpatam esse, & quidem à Persico sermone diversam; quum Varro, ni ita fuisset, de Persicâ potius linguâ, quæ appellatio multò notior atque illustrior erat, mentionem facturum fuisse videatur; atque illud præterea ex his testimoniis colligere licet, Armeniorum, Persarum ac Medorum linguas apud veteres scriptores non semper inter se accuratè distingui; cujus rei alia etiam exempla non alienum erit in medium proferre, quæ hanc sententiam confirmant, atque antiquitatem Linguæ Haïcanæ quodammodo comprobent.

HERODOTUS^b inter Scytharum Arma *Sagarim* recenset. *τοξα δὲ ἐπιχωρία, καὶ ἐγχειρίδια, πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας καὶ Σαγάρεις εἶχον.* *Arcus autem gentiles, & pugiones, ac præterea ascias securésque gestabant.* Ab Scythis Telum hoc ad Persas devenisse videtur, qui Scytharum progenies erant, eoque in præliis vulgò utebantur. Ita Xenophon^c *Ἄνδρα δὲ συλλαβὼν ἤκεν ἀγῶν, ἐχόντα τοξὸν Περσικόν, καὶ φάρετραν, καὶ Σαγάρην, οἷαν περ αἱ Ἀμαζόνες ἐχούσιν.* *Hominem verò captum secum adduxit, qui arcum Persicum gerebat & Pharetram & securim, quali Amazones utuntur.* Itidemque Strabo^d de Persis scribens; *παρὰ δὲ τὰς φάρετρας Σαγάρεις ἐχούσι καὶ κοπίδας.* *Præter Pharetras secures gestant & gladios falcatos.* Jam verò quæ Cl. Relandus de hac voce ex sermone Persico scribit, parum nobis satisfaciunt, quam tamen in Armeniacâ Lingua conservatam fuisse arbitramur; quum ibi vocabulum *Սաղի* *Sacr*, ab ipso Chorenensi plus semel usurpatum, *securim* notet.

IDEM ferè de voce *Paradiso* observare licet, quam ex Perside in Græciam migrâsse scriptores veteres tradunt. Sic Xenophon^e de Persarum rege scribit; *ἐπιμελεῖται τῶν, ὅπως κηποι τε εἶναι, οἱ Παρθεῖσοι καλεσμένοι.* *Studiosè dat operam, ut Horti sint, qui Paradisi appellantur.* Etymologus Græcus ineditus à Cl. Relando in Dissertatione de veteri linguâ Persicâ lauda-

^a In Dissert. Miscellan. N° VIII. ^b L. VII. §. 64. ^c De Exped. Cyri, L. IV. p. 328. ^d L. XV. p. 734. ^e In Oeconomic. p. 829.

• laudatus; *Οἱ μὲν λεγούσι Μηδικὴν τὴν λέξιν.* Nonnulli dicunt vocem esse *Medicam*. Atqui hujus vocis origo vix commodiùs aliunde duci potest, ut Cl. Schröderus^a notavit, quàm ab Armeniis, apud quos vocabulum *Պարտէզ Partez, Hortum* sonans, indè usque à vetustissimis temporibus in vulgari usu fuisse videtur. Nec verò causâ ulla apparet, cur putemus vocem Armeniacam à Græco fonte derivari, quum Interpretes Armenii in Sacri Codicis versione *κηπον* per *Պարտէզ Partez, Παράδεισον* verò per *Դրախտ Dracht* transfulerint, ut qui hortum Paradisi non communi sed proprio suo vocabulo designare maluerint.

Ἀρτάδες εἰ δίκαιοι ὑπὸ Μαγῶν. *Iusti à Magis appellantur Artades.* Ita Hesychius de hâc voce in suo Lexico scribit. Relandus, in Dissertatione jam sæpiùs laudatâ, legendum putat *Μαρτάδες*, quia Persæ *Virum justum* *مارت داد Mard dad, Virum Justitiæ* appellant. Schröderus^b autem corrigendum potius esse *Αρτάδες* existimat; quum ab Armeniis *Iustus* nominetur *Արդար Ardar*; quæ emendatio ob eam certè causâ verior habenda est, quòd ordo seriésque vocum in Lexici cujusvis structurâ ferè prohibet, quò minùs mendum aliquod in primam vocabuli literam irrepere possit.

ALIUD præterea exemplum apud eundem scriptorem occurrit. *Ἀρξίφος, αἰῶς παρὰ Περσῶν.* *Arxipbos, Aquila apud Persas.* Ita Hesychius. Atqui nihil simile ex Linguâ Persicâ exculpi potest, quum tamen *Արձնի Ardzovi*, sive, ut interdum scribitur, *Արձի Ardziv* apud Armenios *Aquilam* declaret; quem sonum Linguæ Græcæ consuetudo atque ingenium in vocem ipsam *Ἀρξίφος* mutaret.

PLURA exempla, quæ in promptu erant, prætermittimus, quia non libet hujusmodi observationibus diutius immorari, quæ ex conjecturis plerumque incertis pendent, ultra quas in hac re vix licet progredi, eò maxime quòd voces peregrinas Librarii mendosissimè depravare consueverunt.

CÆTERUM Linguæ Armeniacæ Antiquitas indè etiam comprobari potest, quòd ab ullâ aliâ recenti linguâ nullo modo profluxisse videtur, quæ quidem res quò certius dijudicari possit, origines linguarum vetustissimas paulò altiùs repetere oportebit. Tradunt Sacræ Literæ^c *universum terrarum orbem eodem Sermonem usum esse*, quum Turris Babylonica ædificari cœpta est; neque à similitudine veri abest, eundem ipsam sermonem, propter diuturnas hominum vitas, ab Adamo usque ad Noachum in vulgari usu fuisse; verumenimvero hanc ipsam primævam linguam pervestigare, arduum sanè ac difficile est, propterea quia Sacra Historia nusquam eam certo nomine aut manifestis signis notavit. At plerique tamen viri eruditi, multis argumentis permoti, Hebraicam linguam fuisse consentiunt, quam

^a In Thesaur. five Grammat. Armen. Dissertat. p. 56.

^b Ibid. p. 57.

^c Gen. XI. 1—10.

quam Summus Ille ac Præpotens Deus ob impiam hominum arrogantiam eâ tempestate confudisse traditur. *Linguam Hebræam*, ut Hieronymus ^a scribit, *quâ vetus Testamentum scriptum est, esse initium oris & communis eloquii, universa credidit Antiquitas*. Hæc autem linguarum confusio tanta certè fuisse dicitur, ut alii alios intelligere nequirent, sed pro diversitate linguarum in diversas terras discedere cogerentur; atque idcirco ab hoc fonte Vetustissimæ quæque Linguae origines suas traxisse videntur, quæ, consequentibus ac posteris temporibus, permultis ex causis mirificè mutatae permistæque istas penè infinitas linguarum varietates peperêre, quæ jam in ore & sermone hominum vigent. Non nescii sumus viros doctos nonnullos communi quâdam complurium linguarum cognatione in eam opinionem adductos fuisse, ut cunctas ferè linguas ab Hebræico Sermone derivari crederent; sed hæc sententia cùm aliis argumentis, tùm verò ipsâ Sacrae Historiæ narratione refutari posse videtur. Neque enim ibi vox שפּוּב *Shipab*, Labii notionem subjectam habens, tantummodo de eâ re usurpatur, cujus interpretationem non ita certam esse contendunt ^b, sed etiam vocabulum לָשׁוֹן *Lashon* ^c, *Linguam* notans, quod nullam omnino significationis ambiguitatem habet. Quid, quod Linguam Ægyptiacam, temporibus Josèphi, ^d ab Sermone Hebræico planè diversam fuisse liquet; quæ quidem tanta discrepantia inter gentes tam finitimas, tam brevi tempore interjecto, nequaquam oriri potuisse videtur, nisi Novæ Linguae jam antea Divino Numine effectæ fuissent. Sanè apparent in plerisque linguis vestigia quædam Sermonis Hebræici, quæ utique primævam ejus Antiquitatem indicant; atque aliæ Linguae nonnullæ, id quod de Chaldaicâ & Syriacâ constat, tantulùm modò indè recedunt, ut quasi rivi à fonte Hebræico deducti videantur. Quòd si Linguam Græcam perspicere atque ejus originem investigare libuerit, tanta profectò dissimilitudo reperietur, ut ab alio capite arcessi debeat; quum tam materia, quàm forma ejus linguae, perpaucis vocibus exceptis, ab Hebræico Sermone longissimè abhorreant. Jam verò ex priscis literarum monumentis, quæ ad hanc memoriam extant, planè constat, Linguam Græcam esse perantiquam; at, si hujusmodi testimonia non suppeterent, tamen ex eo ipso, quòd primordia ejus in nullâ aliâ, ne vetustissimâ quidem linguâ, comparebant, satis certò colligi potuit, originem ejus, aliunde ductam, ab ultimâ antiquitate repetendam esse.

ADHUC quæ dicta sunt, eò pertinent, ut ostendant, quò quæque lingua ab alio ullo capite longiùs recedit, eò propriùs à fonte linguarum Babylonico abesse. Quamobrem, quoniam Sermo Hæicanus, æquè atque Græcus, ex nullâ aliâ linguâ, quantum ex omni ætatum memoriâ apparet,

^a In Epist. 144.

^b Vide Clericum in Gen. xi. 1 — 10.

^c Gen. X. 5, 20, 31.

^d Gen. xlii. 22.

paret, emanavit; non est dubium, quin prisca ejus vetustas indè etiam valdè confirmetur. Etenim in linguarum cognatione investigandâ, ^ade duabus præcipuè rebus cogitandum est, ut tum Materiam, tum etiam Formam earum, si ita loqui licet, exploremus; quæ res, si ambæ concurrunt, indicia certissima communis originis præbere videntur. Quòd ad formam linguarum attinet, præcipuæ quædam atque insignes notæ apparent, quibus Linguae antiquæ Posterorum Japhethi, rejectis, sicut par est, mutationibus recentioribus ex promiscuâ confusione ortis, à cæteris linguis discerni plerumque atque internosci possunt; quippe quum eæ linguæ, contrà quàm in Hebraicâ, Arabicâ reliquisque Orientalibus observare licet, non literis præfixis, jam enim cum Grammaticis loqui oportebit, sed varietate terminationum nomina declinent; nec multiplices verborum pro diversis significationibus flexiones habeant; nec in verborum personis, ad differentiam Generis indicandam, terminationes immutent; nec literas serviles ab ipsâ radice tam accuratè distinguant; nec simplicibus solum verbis sed etiam compositis liberius utantur; nec denique in adjectivorum comparatione à terminationum diversitate abhorreant. Atque has quidem sex notas Lingua Armeniorum, qui certè ab Japhetho oriundi sunt, multò maximâ ex parte integras conservavit; nisi quòd nonnullis in rebus tam orientalem, quàm alteram formam sequitur; id quod etiam de Linguâ Persicâ notandum est, quæ utique ob eam causam, quanquam in mediâ ferè Asiâ sedem habet, sub Japhethi Ditionem subungi debet. De Materiâ autem Sermonis, illud diligenter videndum est, ne ex vocabulis rarioribus recentioribusve de origine ejus atque antiquitate argumenta ducantur; sed ut priscae, simplices ac pervulgatae voces ad eam rem dijudicandam adhibeantur. Quod si Linguae Haïcanæ naturam hoc in genere perspicere libet, tanta est ejus copia atque ubertas, sibi maximam partem propria, non ab aliis gentibus adscita, quantum ex studiis nostris cognoscere potuimus, ut à vetustissimis temporibus primordia sua cepisse videatur.

QUICQUID verò de antiquitate ejus statuetur, illud multò certius est, quod ipsi etiam Armenii fatentur, Linguam Haïcanam usque ad quartum à Christo nato sæculum propriis suis literarum formis caruisse. Ante ea tempora Armenii vel Persarum, vel Græcorum, vel etiam Syrorum literis usi sunt, sed quum Christi religio apud eas cœpit efflorescere, & Sacrosancti Libri, Armeniacè conversi, ad popularem usum accommodari debebant, consentaneum erat, ut statâ solemnisque scribendi ratio omni Armeniâ percrebesceret. Id tandem perfecit Mesrobes, Scriba regius, à Summo Numine, ut Armenii^b tradunt, in eâ re admirabiliter profectò adjutus,

^a Confer Dissertat. Var. apud Orat. Dominic. Polyglot. à *Chamberlayne* & *Wilkinso* editam. Amst. 1715. 4to. ^b Mos. Chorenensis. pag. 298.

tus, quorum tamen auctoritas vix tanta est ut ejus miraculi fidem faciat. Nec enim elementa Armeniaca è cœlo delapsa, sed ad literarum Græcarum normam conformata videntur. Ex eo autem, quòd Notæ literarum tam serò in Armeniam immigrârunt, causa satis justa apparet, quamobrem nulla Haïcanæ Linguæ monimenta supersint, quæ eorum temporum vetustatem antecedunt, quippe quum Librarii priscos commentarios in novam Scriptionis formam transducere nec facillè potuissent, nec profectò voluissent viderentur.

ATQUE equidem, ut non præclarius sic nec antiquius extat, quantum opinamur, Haïcanum opus, quàm Versio Sacrorum Librorum Armeniaca; jam enim à linguâ literisque ad libros Armeniorum Præfatio nostra delabi cupit. Postquam enim Mesrobes Haïcanæ scriptionis lineamenta effinxerat, statim ipse ac discipuli ejus operam suam diligentiamque in Sacris Literis Armeniacè convertendis posuerunt; id quod factum fuisse videtur anno circiter quadringentesimo decimo, quàm Christus natus erat, quo ferè tempore Theodosius minor Arcadium Imperatorem excepit, ut Chorenensis^a scriptum reliquit; cujus quidem testimonium non solum communibus Armeniorum suffragiis comprobatur, sed etiam singulari ipsius Versionis dignitate valdè affirmatur; quæ una cæteras Versiones omnes, & auctoritatis pondere & utilitatis ubertate, videtur superare, suamque antiquitatem certissimis signis luculenter declarare; quâ de re eò fidentius asseverare licet, quòd non tam nostrâ opinione nitimur, quàm Cl. *La-Grozii*^b judicio stamus, qui utique, propter eximiam plurimarum lingua-

rum

^a Mos. Choren. p. 299.

^b *In Epistolâ ad Cl. L' Enfantium Gallicè scriptâ, quam dignam placè censemus, quæ in hanc notam conjiciatur.*

La Version Armenienne est, selon moi, La Reine de toutes les Versions du Nouveau Testament. L'avantage qu'a cette Langue de pouvoir exprimer mot à mot les termes de l'Original ne lui est commun avec aucune autre. Vous savez quel est le génie de la Langue Syriaque; l'Egyptienne s'éloigne encore beaucoup plus du Grec, auquel on a souvent de la peine à s'apercevoir qu'elle ait aucun rapport dans la Version du Nouveau Testament. Rien n'est plus équitable que le jugement qu'a porté feu Mr. *Picquet* touchant la Version Armenienne. L'Antiquité de la Version Armenienne est indubitable. Les Historiens de cette Nation la rapportent au commencement du cinquième siècle, & leur autorité, que n'est point à mépriser, est très-conforme à ce qu'on peut observer en comparant cette Version avec les plus anciens Exem-

plaires Grecs, qui nous restent. D'une infinité d'exemples que je pourrais rapporter, je n'en choisirai que deux, qui me paroissent dignes d'être remarquez. Vous savez ce que le P. Lami a observé dans son Harmonie sur le 4. Verset du Chap. V. de St. Jean. Ce Verset, qui n'est point rapporté par *Nonnus* dans sa Paraphrase, & qui manque en plusieurs Manuscrits, ne se trouve point non plus dans l'Armenien. Je parle icy de l'Armenien Manuscrit, car l'Evêque Armenien *Uscan* l'a fourré dans les Editions Armeniennes de Hollande, après l'avoir traduit sur le Latin de la Vulgate. Au Chapitre xxvii de St. Matthieu l'Auteur de la Version Armenienne a lû les versets 16 & 17, comme je vais les décrire. 16. *Εἰχον δὲ τότε δίσκον ἐπιστημον λεγόμενον Ἰησοῦ Βαββαζαί.* 17. *Συνήγαγον δὲ αὐτοὺς, ἔειπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος. Τίνα θέλετε ἀπολῶσθαι ὑμῖν; Ἰησοῦ Βαββαζαί, ἢ Ἰησοῦ, πρὶν λεγόμενον Χριστοῦ;* Cette Leçon qui paroît étrange, est fort ancienne, et de toutes les Versions, il n'y a que l'Armenienne, que l'ait conservée. Je l'aurois même prise pour une

rum scientiam, Æstimator harum rerum justissimus, non dubitat Versionem Armeniacam, honoris causâ, *Reginam omnium Versionum* appellare. Secuti sunt autem Armenii in Fœderis Antiqui libris Versionem Græcam Septuaginta Interpretum, eorumque vestigiis aded præse institerunt, quum verbum ferè verbo reddiderint, id quod in Novo etiam Fœdere de Græcis itidem expresso factum est, ut Gregorii * Syri testimonio neutiquam fidem tribuere possimus, *qui Sacros Libros Armeniacos primò quidem ex Græcis versos fuisse tradit, at postea tamen ex Syriacis ita emendatos, ut per omnia inter se congruerent.* Nec verò diligenter tantum, sed peritè etiam scienterque Armenii Interpretes suo officio functi sunt; ut non modò fidam atque accuratam, verum elegantem quoque ac venustam Versionem confecisse videantur; quæ res eò factu faciliior erat, quòd Lingua ipsa Hæciana ad Græci Sermonis consuetudinem quam proximè accedit; quæ linguarum convenientia singularem eam excellentiam in Versionem Armeniacam

une erreur grossière du Traducteur, si je ne l'avois pas découverte dans les Homélies d'Origène sur St. Matthieu. Voici le passage, Homil. XXXV. Fol. 86. de l'Edit. de Paris. 1512. Le Grec de cette Homélie est perdu. *Quem vultis dimittam vobis, Jesum Barrabam, an Jesum, qui dicitur Christus? — In multis exemplaribus non continetur, quod Barrabas etiam Jesus dicebatur; & forsitan res est, ut nomen Jesu conveniat alicui iniquorum.* Un Critique décisif pourroit peut être s'imaginer ici, que le raisonnement d'Origène a entièrement éclipsé l'Ancienne Leçon.

Ces deux Exemples suffiront pour le présent. Je parle au long de la Version Armenienne dans la Préface de mon Dictionnaire [MS] de cette Langue. Cette Version n'est pas assez connue. Elle est en toutes choses préférable à la Syriaque, qui, comme il paroît par divers témoignages, entre autres par celui de Grégoire Abulpharage, a été souvent retouchée sur le Texte Grec; au lieu que l'éloignement, qu'ont eu les Arméniens pour les Grecs depuis le Concile de Chalcédoine, a tellement interrompu le Commerce de ces deux Nations qu'on ne peut soupçonner ici rien de semblable. Ce raisonnement peut paroître vague, & je me ferois paiser de le rapporter, si j'avois crû pouvoir vous faire sentir comme à moi-même la beauté, la dignité, & l'énergie, sans parler de l'Antiquité, de la Version Armenienne. Pour se mettre au fait sur cela, il faut apprendre cette Langue, qui n'est pas moins utile pour le Grec de l'Ancien Testament, qui pour celui du Nouveau. On peut rétablir le Texte des Septante en une infinité d'endroits par les moyens de cette Version.

J'ai marqué à la marge de mon Exemplaire de l'Histoire Critique de feu Mr. Simon une partie des fautes, qu'il a faites en parlant de l'Edition Armenienne de l'Ecriture Sainte, procurée à Amsterdam par l'Evêque Uscan. Ce Prelat étoit attaché à l'Eglise Romaine, comme toutes ses Préfaces en font foi. Il savoit un peu de Latin, & n'avoit aucune gout, ni aucune critique. Il n'a à la vérité rien changé ni retranché dans son Edition; mais lors qu'il a trouvé quelque chose de plus dans la Vulgate, il ne s'est fait aucun scrupule de le fourrer dans son Edition. Il l'avoue même dans une de ses Préfaces, & s'en fait mal à propos honneur. Je l'ai remarqué ci dessus par rapport au 4. Verset du Chap. v. de St. Jean. Je ne doute point, qu'il n'ait fait la même chose par rapport aux trois témoins dans le Chap. v. de la première Epître du même St. Jean. Le beau Manuscrit Armenien des quatre Evangiles, que j'ai trouvé à la Bibliothèque du Roi, & que j'ai copié pour mon Usage, m'a exactement informé de toutes les Additions dont cet Evêque Armenien a interpolé son Edition. A mon grand regret je n'ai aucun manuscrit des Actes, & des Epîtres. Mr. Simon n'a parlé de cette Version Armenienne qu'à vuë de pais, à son ordinaire, sur les matières qu'il n'entendoit pas. Il me faudroit faire un Livre, si je voulois écrire tout ce que j'ai à dire sur la Version Armenienne, pour laquelle j'ai une très-grande estime, & très-bien fondée.

A Berlin ce 29. Sept 1718.

Dans le Nouveau Testament, par M^{rs}. de Beausobre & L'Enfant. 2 Tom. 4to Amst. 1718. Pref. p. 211.

* Walton, Polyglot. Prolegom. XIII. 15.

acam derivavit, ut de ipsis Græci Codicis verbis, quo Interpretes Haïcani uti sunt, perrarò dubitari possit. Iste autem Versionis Græcæ Codex videtur profectò ex Hexaplari, ut appellatur, Origenis Editione emanâsse, quum Versio Haïcana pleraque ea additamenta habeat, & quidem de Græcis conversa, quæ Origines, ex Theodotionis interpretatione maximam partem deprompta, Veteri Versioni Græcæ admiscuit. Quocirca Versio Armeniaca pro mixtâ Editione haberi debet, quæ nec ipsa vitis vacat, verùm tamen non ita contaminata, quin cum in ipsis additamentis, tum in cæteris Sacrorum Librorum partibus, multa menda atque errata inde corrigi possint, quæ in reliquos Codices irrepsérunt; & quò major est exemplarium Græcæ Versionis penuria, eò pluris Versio Haïcana in Veteri Fœdere recognoscendo æstimanda videtur; quanquam vel in Novo quidem Testamento, cujus tot Codices MSS supersunt, emendationes nonnullas suppeditat, quæ aliunde hauriri nequeant.

HANC autem Versionem Haïcanam edidit ^a *Uscanus*, Episcopus Armenius, Homo sanè, ut sunt Armeniorum recentiorum literæ, non indoctus, & in labore perferendo industrius, sed parùm idoneus, qui ei muneri præesset, ut literarum Græcarum ac politionis humanitatis expers; cujus tamen incitiam faciliùs condonâssemus, nisi fidem etiam atque officium Editoris conservare neglexisset. Nimirùm in priscis literis Armeniacis mediocriter versatus, Romani Sermonis non planè rudis, Sacros Libros Haïcanos cum Vulgatâ Latinâ Editione conferre instituit; quam quùm semper potiore habuerit, Versionem Veterem Armeniacam alienis maculis inquinâsse, atque identidem interpolâsse videtur; cujus culpæ crimen ei *La-Crozius*, auctoritate Codicis MS Berolinensis, atrociùs infert; nos parciùs, quoad ex plurium Codicum collatione ipsa veritas clariùs elucebit. Usus est autem *Uscanus* exemplari MS verè regio, ut qui Codex fuerat *Haïtonis*, Minoris Armeniæ Regis, tertiodecimo Christi sæculo conscriptus, in quo quidem exemplo quum *Sapientia Siracidis* ac *Liber Esdræ quartus* desiderarentur, eos ipse libros, pingui, ut aiunt, Minervâ, è Latino in Armeniacum Sermonem convertit, & cum cæteris audaciùs conjunxit.

CÆTERUM de Libris plerisque istis, qui Apochryphi appellantur, videmur nobis non temerè suspicari, ab Interpretibus Armeniis paulò recentioribus in Versionem Haïcanam interpositos fuisse; tum quia dissimilis est Orationis Stylus, ut parùm pressus, longiùs à Græcis recedens, ac nimis luxuriosè redundans, tum præterea, quòd Moses ipse ^b Chorenensis duos tantùm & viginti Sacros Libros à Mesrobe discipulisque ejus conversos fuisse tradit; quem utique in numerum, pro eo, ut Sacræ Literæ illis temporibus dispertitæ erant, Scripta Apochrypha vix adscribi posse videntur.

dentur. Sanè digna est hæc Versio, de quâ uberius ac fufius dispute-
mus; at cavendum est, ne in tanto tamque ingenti campo Præfatio nostra
nimum longè evagetur; quam ut in suum gyrum compellamus, exempla
tantum aliquot adponemus; ita excerpta selectaque, ut non minus Ver-
sionis Armeniacæ formam quodammodo exprimant, quàm ejus antiquita-
tem, excellentiam, atque utilitatem declarent.

GEN. I. 27.] *Και εποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἀνθρώπον ἐν εἰκονὶ αὐτοῦ, κατ' εἰκονὰ Θεοῦ
ἐποίησεν αὐτόν, ἀρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτὸς.* Ita certè in Codice Græco
Armenii Interpretis scriptum erat; sed voces istæ *ἐν εἰκονὶ αὐτοῦ* ex Theo-
dotionis Versione haustæ videntur, quum in nullis Græcis Codicibus com-
pareant, etiam si apud *Hebræam, Samaritanam, Syriacam, Arabicam* atque
etiam *Vulgatam Latinam Editionem* occurrant. Quoniam autem Versio-
nem Haïcanam ad Latinæ Editionis normam ab Uscano aliquantulum
accommodatam fuisse supra notavimus, illud certè de hoc loco suspicarem-
ur, nisi contraria quædam indicia extarent, de quibus is demum rectè
judicare poterit, qui Linguam Haïcanam, ipsùmque Uscani ingenium probè
perspexerit.

JUDIC. III. 31.] *Και μετ' αὐτόν ἀνέστη Σαμαγὰρ υἱὸς Ἀναθ, καὶ ἐπαλάξῃ τῆς αλ-
λοφυλῆς εἰς ἑξακοσίους ἀνδράς, ἐκ τοῦ μοχλῶν τῶν βοῶν, καὶ ἐσῶσεν αὐτοὺς τὸν Ἰσραὴλ.*
Ita se habent Armeniaca, Græcè ad verbum reddita; namque in hoc in-
terpretationis genere, quod nobis ad hanc rem aptissimum videbatur, per-
severare constituimus; atque ita quoque Augustinus ^a hunc locum legit;
*Et percussit Alienigenas in sexcentos viros, præter vitulos boum, & salvavit
Israel.* Qui etiam tradit in Septuaginta Interpretum Versione sic scriptum
fuisse; quum tamen omnes Græci Codices, qui supersunt, inter se ita
discrepent, ut nè unus quidem satis accuratè hæc verba exhibeat.

JUDIC. VII. 6.] *Και ἐγένετο πᾶς ὁ ἀριθμὸς τῶν λαβασθῶν, ἐν τῇ χειρὶ, καὶ ἐν τῇ
χλωσῇ αὐτῶν, τριακοσίοι ἀνδρες.* Ita Versio Haïcana, quam itidem com-
probat Augustinus. ^b *Et factus est numerus eorum, qui lambuerunt manu
suâ, linguâ suâ, trecenti viri;* ac deinde subjicit, *Plerique Latini Codices
non habent manu suâ, sed tantummodò linguâ suâ. Græcus autem habet
utrumquè, manu suâ, linguâ suâ.* De Græcis autem Editionibus, quæ apud
nos extant, Aldina ferè congruit cum Interprete Armenio, reliquæ dis-
sentiant. Cæterum Cl. *Grabius*, in Epistolâ ad Celeb. *Millium* scriptâ,
de verâ ac germanâ Libri Judicum Versione Græcâ copiosè disputat, &
Codicem Alexandrinum in eâ re Editioni Romanæ longè anteponendum
esse ostendit; atque ob eam causam, illud neutiquam præterire debemus,
Versionem Armeniacam multò sæpius cum Alexandrinâ scriptione congruere,
etsi nonnunquam ab utrisque Codicibus diffidet.

I R E G.

^a In Quæst. 37. ^b Ibid.

1 REG. XIV. 18.] Και ειπε Σαυλ τῷ Αχια, προσαγαγε το εφδ, αυτος γαρ ηρε το εφδ, οτι ην η κιβωτος τῶ Θεου εν τη ημερα εκεινη ενωπιον Ισραηλ. Ita Versio Haïcana, cæteris omnibus Codicibus plenior; an verò rectior, viderint Eruditi.

1 REG. XXV. 1.] Και ανεστη Δαυιδ, και κατεβη εις την ερημον Μαων, και ην ανθρωπος εν τη Μαων. Sic *Armen. Vatican. & Aldin.* At *Edit. Complutens. Alexandrin. Hebr. Vulg. Latin. Vers. Syriac. & Arabic.* in priore Versiculi parte pro *Maon* subiiciunt *Pharan*, mendosè quidem, quemadmodum vel ex Sacrà Geographiâ apparet.

2 REG. XV. 7.] Και εγενεθ απο τελους τεσσαρων ετων. Sic rectè scriptum est in Versione Haïcanâ, ut ex ipso temporum ordine constat; atque idem annorum numerus occurrit apud *Josephum*^a, *Versiones Syriacam Arabicamque*, atque *Editionem Vulgatam Latinam*, sicut in plerisque ejus Codicibus MSS^b exhibetur, quanquam libri excusi annos quadraginta numerant; quum omnes tamen Græci Codices, quod planè mirum est, cum Hebraicâ Scriptione congruentes, habeant *τεσσαρακοντα*.

3 REG. II. 12.] Και Σαλομων εκαθισεν επι θρονου Δαυιδ τῶ πατρός αυτου, ετων δωδεκα. Nempe Ætas Solomonis, quando regnare exorsus est, apud Versionem Armeniacam, Codicem Alexandrinum, atque Editionem Aldinam indicatur; quam prætermittunt *Vatican. Complut. Hebr. Vulg. Syr. & Arab.*

4 REG. XVI. 2.] Τριος εικοσι ετων ην Αχαζ εν τῷ βασιλευειν αυτον. In hoc loco consentiunt de numero annorum omnes omninò Codices Versionesque, præter Armeniacam, quæ rectius habet *εικοσι πεινη*. Etenim, quum Achazus non plùs annis decem & sex imperaret, & filius ejus Hezechias anno ætatis vigesimo quinto Patrem exciperet, de quibus numeris nulla est Codicum discrepantia, certè Parens ipse annos ampliùs viginti habuit, quo tempore regnare cœpit. Atqui apud 2 Paralipom. XXVIII. 1. Versio ipsa Haïcana, pariter atque *Hebr. Alex. Cant. Complut. & Vulg.* viginti solum annos numerat, ubi contrà *Vat. Ald. Syr. & Arab.* Annos viginti quinque Achazo adscribunt.

4 REG. XXV. 1.] Και εγενεθ εν τῷ ελει τῷ εννατω της βασιλειας αυτου, εν τῷ μηνι τῷ δεκατω. δεκατη τῶ μηνος. Ita quidem ex Interprete Armenio Græcos Codices emendare licet, qui omnes in hoc loco vel depravati vel mutilati videntur.

1 PARALIP. VI. 28.] Τιοι Σαμυηλ, ο πρωτοτοκος Σανι, και Αβια. Ita *Vat. Alex. Hebr. & Vulg.* At *Armen. Ald. Complut. Syr. & Arab.* rectius scribunt, Τιοι Σαμυηλ, ο πρωτοτοκος αυτου, Ιωηλ, και ο δευτερος, Αβια. Confer 1 Reg. VIII. 2.

2 PARALIP.

^a Antiq. VII. 9. ^b Vide *Lucæ Brugensis* Notationes in hunc locum.

2 PARALIP. XIII. 2.] Και ονομα τη μητρι αυτη Μασαχα, θυγατηρ Ουρεηλ απο Γαδαων. Sic ferè cuncti Codices Versionesque, extra Armeniacam, quæ θυγατηρ Αβισσαλωμ habet; magis quidem ad veritatem, ni fallimur, accommodatè. Confer 2 Paralip. XI. 20.

PSALM. LXVII. 18.] Αναβας εις υψος, ηχημαλδευσεν αιχμαλωσιαν, ελαβε τα σκυλα, διεμελζε δομαλα, και εδωκεν τοις υιοις των ανθρωπων. Και γαρ απεθανητες κατασκηνωσιν εν αυτω. Sic Versio Haïcana scribit, à cæteris omnibus Codicibus dissentiens, qui etiam inter se de hoc loco discrepant. Consulas, si placet, Ephes. IV. 8. Just. Martyr. Dialog. cum Tryph. p. 258, 315.

ESAI. Prophet. VII. 14.] Και καλεις το ονομα αυτη Εμμανηλ. Ita habent omnes Codices Græci, sed Interpres Armenius ita reddidit, quasi in suo Codice scriptum esset καλισσοι, quam scriptionem comprobat Sanctus Matthæus, I. 23.

ESAI. XLI. 29.] Εισι γαρ οι ποιητες υμας, και ματην οι πλασταις υμας. Ita Complut. Ald. Vat. & Alex. At Versio Armeniaca plenior est atque accuratior; Κινει γαρ εσι, οι ποιηντες υμας, και ματην οι πλαστωνητες υμας; quæ quidem emendatio, quod ad vocem πλαστωνητες attinet, confirmatur præterea ex Codice MS Rupefucaldino atque etiam Bodleiano, ac duobus denique Regiis Anglicanis, ita ut Cl. Grabius monet*.

JEREM. XV. 10.] Ουκ ωφειλησα, εδω ωφειλησε με υδεις. Non profui, nec profuit mihi quisquam. Ita scribitur in omnibus Græcis exemplaribus. At verò Interpres Haïcanus hæc certè verba in suo Codice legit; ουκ ωφειλησα, εδω ωφειλησε με υδεις. Non debui, nec debuit mihi quisquam; ita uti Origenes^b locum hunc adducit, statim subjiciens, Ει και ανεγνωμεν εως, αλλα και δει ειδεναι, οτι τα πλαινα των αντιγραφων της εκδοσεως των εδομηκοντα ουκ εχου εως. Ίστερον δε επισκεψαμενοι και τας λοιπας εκδοσεις, εγνωμεν γραφικον ειναι αμαρτημα. Quanquam sic legimus, sciendum tamen est, pleraque Septuaginta Interpretum exemplaria non sic habere. Post autem reliquas quoque Editiones inspicientes, mendum scripturæ esse cognovimus. Et de eadem re alibi; Διοση γαρ εστιν η γραφη, εν μιν γαρ τοις πλειστοις αντιγραφοις. Ουκ ωφειλησα, εδω ωφειλησε με υδεις. εν δε τοις ακριβεστατοις και συμφωνησι τοις Εβραϊκοις. Ουκ ωφειλησα, εδω ωφειλησε με υδεις. Quippe duplex Scriptio est; nam in plurimis exemplaribus scribitur, non profui, nec profuit mihi quisquam; sed in accuratioribus atque Hebraïco Codici consentaneis; Non debui, nec debuit mihi quisquam.

JEREM. XVI. 18.] και ανταποδωσω πρωτον διπλας τας αδικιας αυτων. Sic se habet Versio Armeniaca, cui congruit Codex Græcus Bibliothecæ Regiæ An-

* In Dissertat. de variis vitiis Versionis Græcæ, p. 55. ^b Homil. XV. in Jerem. p. 148. ^c Homil. XIV. in Jerem. p. 133.

Anglicanæ, *quanquam Cæteri omnes vocem *πρωτον* omittunt. Hunc itidem locum Origines notat, atque hoc vocabulum in Græcis Septuaginta Interpretum Editionibus suâ ætate desideratum fuisse scribit.

JEREM. XLVI. 1. Gr. XXVI. 1.] *Επι Αιγυπτῶν. Ὁ λόγος ὁ γενομένος παρὰ Κυρίου πρὸς Ἰερεμίαν τὸν προφῆτην ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς Αἰγυπτῆς, ἐπὶ δυνάμει Φαραῶ Νιχαῶ βασιλεως Αἰγυπτῆς.* Ita Versio Haïcana, cæteris Editionibus paulò uberior. Satis autem notum est, quantoperè ab Hebraïco Codice in Jeremiæ libris Septuaginta Interpretum Editio jam olim discrepârît; atque ob eam rem non alienum est institutis nostris legentes monere, Versionem Armeniacam, cùm ordinem Hebraïcum sequi, tùm etiam eas partes habere, quibus Codices Græci plerique carent, eis Græcis additamentis consentaneas, quæ Cl. *Grabius* ex Codice Regio Anglicano in Editionem Alexandrinam interpoluit.

DAN. I. 5.] Editio Armeniaca hoc in loco *tres menses* habet, contrà atque reliquæ omnes, quæ *tres annos* scribunt. Quum verò voces Armeniacæ, *annum & mensem* declarantes, tam parùm inter se diffonæ sint, ut facilè librarios fallere potuerint, hæc notatio à nobis certè prætermiſſa fuisset, nisi Hieronymus ^b de hac re dubitationem injecisset, quam vix sustulisse videtur.

DAN. XII. 11, 12.] Versio Armeniaca utrobique dies 1335 numerat, quanquam in priore loco Cæteri omnes Codices Versionesque 1290 dies habent.

HOS. XI. 2.] *Ὅτι νηπιὸς Ἰσραὴλ, καὶ ἐγὼ ἠγαπήσα αὐτὸν, καὶ ἐξ Αἰγυπτῆς μετεκαλῆσα τὸν υἱὸν μου.* Sic se habet Versio Haïcana, quam Sanctus Matthæus iterum confirmat, II. 16; etiamsi cæteri plerique Codices repugnent.

HOS. XIII. 14.] *Πᾶ ἡ νίκη σου, θάνατις; πᾶ τὸ κέντρον σου, αἶδη;* Ita sanè Armenii Interpretis Codex hunc locum habuit; cui Scriptioni suffragantur Versio Syriaca, Sanctusque Paulus, 1 Cor. XV. 55. Verùm tamen in cunctis Græcis Codicibus pro *νίκη* subjicitur *δική*.

ABD. I. 1.] Liber Abdiæ Vatis apud Haïcanam Versionem hoc habet exordium; *Ὁρασις Αἰθίῶς, ἡ ἐγενήθη πρὸ τῆς ἐξόδου ἐξ Αἰγυπτῆς,* quæ posterior clausula apud alios Codices non comparet.

1 MACCAB. I. 54.] Hoc in loco omnes Codices Versionesque scribunt Simulachrum nefarium ab Antiocho positum esse die mensis *quintodecimo*; unâ exceptâ Versione Armeniacâ, quæ illud facinus in diem mensis *vigésimum quintum* confert, quemadmodum Josephus item tradit. Ac verior quidem hic numerus videtur, quanquam alter non debet nimis temerè rejici. Vide 1 Maccab. I. 59. IV. 52, 54. Joseph. Antiq. XII. 5. § 4. XII. 7. § 6.

S A P.

* Vide *Grabii Dissertat.* p. 9. ^b In *Dan.* II. 1.

αἰῶνι, κ. τ. λ. ut in editis. — Cæterum injuriam Armeniacæ Versioni facient, quicunque eam collocabunt infra Versionem Syriacam, quæ & ipsa mihi longo usu & assiduo studio perspecta est. Id faciliè demonstravero Syriacam Veterem Versionem Novi Testamenti, quam Simplicem appellant, jampridem interiisse inter Syros Occidentales, è quorum Codicibus Editiones nostræ manaverunt, nec fortè superesse, si quidem supersit, nisi apud Syros Orientales, quos vulgò Nestorianos vocamus, Quam Versionem habemus bodiè, ea est quam è Græcis suæ ætatis Codicibus expresse runt Philoxenus Mabugenfis, & post eum Thomas Heracleensis. Id certè ἀποδεικτικῶς demonstrare possim, & demonstrabo, modò ætas & valetudo suppetat. Itaque remanebit Armeniacæ nostræ Versioni laus sua facta testata genuinæ antiquitatis. Hæc vir ille, ingenio doctrinæque planè præcellentissimus, qui etiam notat vericulum quartum Capitis quinti Evangelii Johannis Codici suo Armeniaco deesse, quamvis in Uscani Editione compareat, de Versione Vulgatâ Latinâ, ut *La-Crozius* putat, ab ipso Uscano Armeniacè versus atque interpositus; cui tamen in hac re assentiri non licet, propterea quòd Armenius à Latino Interprete nimium recedit, sicut ex ipsâ collatione apparet; atque idcirco magis verisimile fit, Codicem Uscani hunc locum ita exhibuisse, atque ipsos Codices Armeniacos inter se identidem discrepare.

[JOHAN. XIX. 20.] Haud videtur sejunctum ab re positâ interponere, ubi in Græcis vox Ῥωμαῖσι Latinè occurrit, ibi Interpretem Armenium Դաւիթաներէն Dalmaticè substituisse; quod quidem Interpretationis genus, non solum Versionis Armeniacæ vetustatem quodammodo indicare, verum etiam eorum opinionem refutare videtur, qui Versionem Sacram Slavonicam ab ipso Hieronymo confectam fuisse nimium temerè arbitrati sunt; propterea quia ipse, in Dalmatiæ quidem finibus natus, translationem Sacrorum Librorum suæ linguæ hominibus se dedisse scribit; * quum tamen ex aliis locis compluribus certissimum sit, Hieronymum de Linguâ Latinâ loqui. Ac quemadmodum quidem aliunde constat Slavos temporibus Justiniani Imperatoris, aut non multò antè, in Dalmatiam penetrâsse, ita ex Armenio Interprete colligi potest, Dalmatas, interpretis ipsius ætate, Linguâ Latinâ usos esse.

[Act. Apost. VI. 9.] Ἀνεστησαν δὲ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης ΛΙΒΕΡΤΙΝΩΝ καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητῶντες τῷ Στεφάνῳ. De voce autem Λιβερτινῶν hæc habet Cl. Millius; *Corruptum quidam suspicantur ex Λιβισινῶν; inani conjecturâ; siquidem Libri omnes in Vulgatâ Lectione consentiant.* At postea tamen Celeberrimus *Re-landus*, nec eruditione nec judicio inferior, in suis ad Josephum notis ^b hanc sententiam sequi non dubitavit. *Judæos illic [in Libyâ Cyrenensi]*

c

plurimos

* In Epist. ad Sophron. N° 134.

b Joseph. Antiq. XVI. 6. Edit. Havercamp.

plurimos fuisse etiam docemur, Aët. H. 10; Αιγυπτίον και τὰ μέρη της Λιβυῆς της κατὰ Κυρήνην. Quare sæpè junguntur Judæi, Libyes, Cyrenenses & Alexandrini. Syncellus Chronographiæ, p. 347, de iis, quæ Trajano imperante contigerunt, Ιουδαίωι κατὰ Λιβυήν και Κυρήνην, και Αιγυπτίον και Αλεξανδρείαν, Judæi, qui in Libyâ & Cyrene & Ægypto & Alexandriâ erant. Quare quum Aët. VI. 9, jungantur Synagoga Judæorum Λιβυσίων, Κυρηναίων, Αλεξανδρείων, non dubito quin iidem intelligantur, & corrupta sit ibi in Aëtis Apost. lectio — Λιβερτινών. Notum est Libystinus formari à Libyâ, æquè ac Libys. Catullus Epig. 60. — Leæna montibus Libystinis. Hæc ille, qui penè gaudio exultasset, si Versionem Armeniacam ipsius opinioni suffragatam esse cognosset, quæ utique vocem Λιβυσίων Libyūm planè distinctèque exhibet.

[I CORINTH. X. 8.] και επεσον εν μια ημερα εικοσιτρις χιλιαδες. Sic omnes omninò Codices Versionesque scribunt, quantum ex Cl. Millio apparet, præter Versionem Æthiopicam, quæ viginti duo millia habet; quod certè vel mendosius est, quippe quum apud Librum Numerorum, XXV. 9, cui loco hic versiculus consonare debet, Omnes Codices viginti quatuor millia habeant; ita uti apud Versionem Haïcanam in hoc ipso loco εικοσιτρεσκαις χιλιαδες numerantur; quam etiam comprobat Codex Græcus MS Leicestrensis, in quo planè scriptio εικοσιτρεσκαις sine ullo compendio extat, ut nos certiores fecit Amicus quidam eruditus, oculatus ejus rei testis, quam lectionem Cl. Millius notare neglexit.

[I JOHAN. V. 7.] Hic versiculus, de quo viri eruditi inter se tantoperè litigârunt, extat quidem in Versione Armeniacâ ab Uscano editâ; qui sanè cùm in rebus dubiis à suspitione fraudis rarò abest, tùm verò, quod opportunè admodum evenit, ita hîc se ipse prodidit, *ut quasi forex suo perire debeat indicio.* Etenim Cl. Sandius, qui Interpretationes suas Paradoxas aliquantò post divulgavit, quàm Uscanus Versionem Haïcanam in lucem protulerat, sic de hoc versiculo scribit; * *Codex præterea Armeniacus, antè 400 annos exaratus, quem vidi apud Episcopum Ecclesiæ Armeniacæ, quæ Amstelodami colligitur, locum illum non legit.* Jam verò ex his rerum temporibus satis perspicuum est, tam ipsum Uscanum denotari, quàm eundem ipsius Codicem regium, cujus suprâ mentionem fecimus, à Sandio designari; undè illud demum sequitur, nec Versionem Armeniacam huic clausulæ commentitiæ auctoritatem facere posse, nec hoc commentum Haïcanæ Versioni ignominiam inurere debere.

Ex his autem *Versionis Armeniacæ* quasi flosculis verè videmur posse contendere, non quidem esse eam plenè cumulatèque perfectam, sed tamen ita accuratam atque emendatam, ut complura bona excerpere liceat, ac propterea dignissimam esse, quæ ad Codicum MSS fidem sine ullâ fraude, seu

* In Append. ad Interp. Paradox. p. 376.

feu piâ, five impiâ, castè candidèque divulgetur, & Romano vestitu induta, in Reipublicæ literariæ conspectum prodeat; ad cujus operis dignitatem eximiam, maximus profectò cumulus accederet, si Versiones Sacræ, *Æthiopica*, *Coptica*, atque etiam *Slavonica*, cum eo integrè conjungerentur; quod quidem institutum, cujus magnum eruditos desiderium tenet, eorum utique animos summopere delectaret, qui Sacras Literas amant, nec ab linguis peregrinis abhorrent. Sed hæc hæctenus, ne videamur ab re positâ nimium aberrare.

DEINCEPS autem de *Mosè Chorenensi* dicendum est, qui sibi proximum in Armeniacis literis locum adsciscit; cujus quidem momenta auctoritatis, quantâ maximâ possumus æquitate, perpendere aggredimur, non nescii, neque immemores, quàm sæpè usu veniat, ut ea ferè maximis laudibus efferat, in quibus quisque plurimum elaboravit.

SCRIPTOR videtur fuisse mediocriter tantum doctus, & majore credulitate quàm judicio ex aliorum Commentariis Historias suas contexuisse. At quoniam Credulitas in optimi cujusque mentem facillimè irrepere solet, Hominem probum, simplicem & sincerum fuisse censemus, non tam fatuum ac vecordem, ut meris nugis deluderetur, sed non tam acutum ac perspicacem, qui in dubiis atque obscuris rebus veritatem ipsam indagaret atque è latebris erueret, nedum adeò callidum & versutum, ut fabulosas Historias confingere & comminisci posset, nisi quas sua ipsarum discrepantia apertissimè coargueret atque refelleret. Quinto eum sæculo vixisse, quam certè ætatem proficitur, nulla causa satis justa apparet, cur valdè negari debeat; quum id omnium Armeniorum Scriptorum, ac præsertim *Nersis Clajensis* testimonio affirmetur, neque ullis argumentis ex ipsâ Historiâ petitis refutari posse videatur; quanquam, ut verum quidem ingenuè fateamur, nonnullæ ejus locutiones suspicionem nobis, scrupulumque injiciunt tantum, ut dignitatem ejus non nisi verecundè dubitantèrque tueri velimus. Illud profecto ingenuum in eo apparet, quòd semper ferè fontes indicat, ex quibus suas Historias hauserit; quæ tamen res ipsa parùm ei auctoritatis ac fidei allatura videtur, propterea quia Scriptores plerique quos laudat, nobis ferè ignoti sunt. Sanè Chorenensis in eo magnam speciem auctoritatis præ se ferre atque ostentare videtur, quòd Epistolas regias, tanquam de Tabulis publicis depromptas, in suam Historiam sæpiùs interposuerit; quod idèò tantum notamus ut Doctiores attentius expendant. In extremo ferè libro de Concilio *Ephesino* mentio facta est; quod quidem habitum est anno, quàm Christus natus erat, quadringentesimo trigesimo primo, neque tamen de Concilio *Chalcedonensi* quidquam traditur, quod vigesimo post anno convocatum est; qui quidem Coetus Chalcedonensis, quum maximas in Ecclesiâ Armeniacâ turbas excitaverit,

veri nobis simillimum pridem videbatur, ob nullam aliam causam mentionem ejus prætermittam fuisse, quàm quòd Chorenensis Historiæ suæ conscribendæ jam antè finem fecerat. At verò, ratione temporum accuratius exploratâ, Historiarum seriem continuationemque ad tempora paulò posteriora deductam esse planè comperimus, quemadmodum è *Regum Rationario* constat, quod ordinatim excerptum in extremo opere adposuimus. Nec verò illud quidem prætereundum est, Chorenensem nostrum Armeniacâ annorum computatione nusquam usum esse, nec quidquam omnino de eâ meminisse, nè quis fortè, qui sæculo quinto eum vixisse pernegabit, post sæculum etiam sextum scripsisse putet. Quanquam enim causa in occulto latet, res ipsa prorsus certa est, annos Armeniorum exordium cepisse ab anno Christi quingentesimo quinquagesimo secundo, ac deinceps in communi vulgarique usu fuisse. Ad summam, cùm aliorum testimonia, tum ipse etiam Historiæ contextus sæculo eam quinto conscriptam esse tam valdè confirmant, ut nullus planè dubitationi locus relictus esset, nisi Moses ipse Chorenensis, suspensiones nonnullas, ac difficultates iniecisset, quas quum in nostris notationibus explicare, & quantum simplex ratio veritatis ferebat, tollere conati simus, nihil opus est plura de hac re addere, atque Eruditorum Virorum judicia quasi per vim occupare ac præripere velle. Cæterum complures alii extant libri Armeniaci, tam typis expressi, quàm manu scripti, qui Literas Armeniacas ornant atque adaugent; quos tamen sigillatim percensere non libet, quum non nostri muneris sit, Bibliothecam Armeniacam perscribere. Neutiquam verò prætereundus est *Nerses Clajensis*, cujus modò mentionem fecimus; qui utique, si Armenios audire velimus, Auctor locuples atque idoneus, sæculo post Christum natum duodecimo vixit, & *Carmen Historicum* edidit, in quo res Haïcanas ab ipsis primordiis ad suam usque ætatem summatim persequitur; cujus operis partes priores nihil ferè aliud complectuntur, quàm Chorenensis Historiarum narrationem quasi compendiarium; atque ex ejus auctoritate tantoperè pendent, ut quicquid ponderis Fides Clajensis habitura sit, illud ferè omne in Chorenensem transferri debeat.

Ac quum de Literaturâ quidem Armeniacâ, pro Instituti nostri ratione, satis nobis dixisse videamur, reliquum est, ut ea denique persequamur, quæ ad nostri Officii munus in hoc opere edendo præcipuè pertinent.

DE Chorenensis auctoritate jam diximus, eamque adeò dubiam atque incertam esse professi sumus, ut mirum fortassè nonnullis videri possit, in eo explicando tantum nos operæ laborisque posuisse. Verumenimvero, tametsi sæpius falsus est, non continuò pro Scriptore inutili ac rejectaneo haberi debet. Nonnullæ quidem fabulæ traduntur, quas nos interpretari pigebat, divulgare pudet, viros intelligente judicio præditos legere tædebat.

At

At complura tamen occurrunt, notatu haud indigna, quæ, si cum aliorum Scriptis conferantur, non solum ad Linguæ Armeniacæ cognitionem augendam, sed etiam ad ipsam rerum veritatem eliciendam magnoperè pertinebunt; adeò ut quisquis ex hac Historiâ fructum ullum percipi posse negabit, non aliter facere possumus, quin cum existimemus, sanè quàm gnauiter esse illiteratum. Quamobrem magna nos spes tenet, fore, ut æqui atque eruditi Lectores consilium nostrum neutiquam vituperent, qui Scriptorem antiquum ac Linguam vetustissimam è tenebrosis latebris eruere atque in lucem proferre elaborauimus.

HUNC autem Chorenensem edidit *Thomas Vanandensis*, Episcopus Armenius; * unico tantum Codice MS usus, ut ipse tradit; quem nimis mendosum fuisse, cum ipsa orationis structura extra modum sæpiùs absurda ostendit; tum præterea Cl. *La-Crozius* nobis per Literas significavit; id quod ipse compertum habuit, ex Codice MS Armeniaco hujus Historiæ, qui in Bibliothecâ Lipsiensi extat, quem ipse identidem cum Editis contulerat, & varietates nonnullas excerpserat; sed quum postea Adversaria sua non essent in promptu, neque de ejus Codicis variantibus Scriptionibus aliâ ullâ ratione certiores fieri possemus, eo quidem adjumento carere non libentes, sed necessitate quadam coacti sumus. Illud autem incommodum Cl. *Schröderus* quodammodò leniuit, qui nobiscum pro singulari suâ humanitate Emendationes complures communicavit, quas Thomas ipse, Armenius Episcopus, post suam Chorenensis Editionem notauerat, partim, ut videtur, conjecturâ ductus, partim alterius Codicis MS auctoritate fretus; neque enim eam rem satis certò distinctèque rescire potuimus. Hæ autem varietates omnes in hac nostrâ Editione comparent, ita tamen ut ab Editi Codicis Scriptione semper possint internosci.

CHORENENSIS Historiæ *Geographiam* ejusdem Scriptoris adjunximus ex Pappi Alexandrini Commentariis expromptam, quam *Uscanus* Episcopus, qui Versionem Haïcanam edidit, in lucem primus protulit ^b, de quo tamen opusculo, ut nimium jejuno ac incondito, atque ab Librariis præterea mendosissimè depravato, vix operæ pretium videtur plura tradere, quàm quæ in notas nostras inclusimus.

IN Armeniacis Latinè vertendis operam dedimus, ut interpretatio nostra cum fidelis, tum etiam perspicua esset, quoad ejus fieri posset; quæ nec ab Armeniacâ dictione nimis recederet, nec tamen ita aspera atque horrida foret, ut Romanas aures valdè offenderet. Verumenimvero in eâ re perficiendâ tot tantisque difficultatibus conflictati sumus, quas Lectores jamdudum perspicere debent, ut quum nobis ipsi parùm satisfecerimus, vix videamur cæteris satisfacturi. At quoniam Linguæ Haïcanæ ediscendæ
summa.

* Amstel. 1695, 8vo.

^b Amstel. 1668, 12mo.

summa difficultas, locutionum plurimarum caliginosa obscuritas, mendosa Codicum depravatio, ac magna demum ea, quæ Sermoni Armeniaco cum Latinitate intercedit, dissimilitudo, pro nobis valdè deprecari debent, non dubitamus, quin æqui rerum æstimatores, si minùs gratiam habituri, at veniam certè nobis non inviti daturi sint.

QUONIAM autem ad omnem Historiam examinandam momentoque suo ponderandam ratio temporum locorumque plurimùm valere solet, haud facile pati potuimus industriam nostram in eâ re ab legentibus desiderari, ideoque tùm *Armenia Majoris Formam* delineare, tùm *Regum etiam Rationarium* subtexere visum est, quas quidem Tabulas confecimus, prout res ipsa ferebat; diligentius fortassè quàm veriùs, quia conjecturâ potiùs quàm auctoritate certâ niti sæpenumerò coacti sumus.

QUOD ad Appendicem attinet, quanquam ea diversi prorsus sit Argumenti, tamen cum hoc opere omnino conjungendam esse existimavimus, tùm quia eæ Epistolæ Instituti nostri Armeniaci causam dederunt, tùm quòd nondum integrè plenèque editæ fuerunt. De eis jam olim meminerunt Viri Celeberrimi, *Usserius*, *Cotelerius*, atque *Gregorius*^a; Primus verò divulgavit Cl. *Wilkinsius*, mutilato Codice MS usus, ac Versionem Latinam attexuit; quam postea Cl. *La-Crozius* accuratè emendavit, ac tum denique novam atque integram confecit, quum Codicem pleniorè à Cl. Patre nostro acceperat; qui eam Versionem edidit, & Dissertationem de Epistolis illis Anglicano Sermone conscriptam subjunxit atque Arabicam Interpretationem istam, de quâ jam antè meminimus, in publicum etiam proposuit; quam quidem Versionem Arabicam, ut minùs accuratè contextam, iterum divulgare non tanti esse putavimus. Quando verò illud exemplar, quod Cl. *La-Crozius* habuit, ex Codice nostro MS Halebenfi, quum nondum ipsi Armeniacè sciremus, ab Armenio Mercatore, rudi planè atque illiterato homine descriptum, magnis mendis refertum erat, fieri aliter non potuit, quin perspicacem *La-Crozium* interdum falleret; quæ res nos perpulit, ut denuo eas Epistolas Latine redderemus, Latinitatis tamen idcirco negligentes, ut eas, quantum licuit, ad verbum exprimeremus; præterèaque earundem Epistolarum Versionem Græcam duabus de causis conficere visum est, primùm quia Lingua Hæcica multò propiùs ad Græci Sermonis consuetudinem, quàm ad Latinitatem accedit; deinde, ut sic certiùs judicari posset, utrùm ipsæ hæ Epistolæ ex Græcis fuerint antiquitus conversæ; id quod factum fuisse necesse erat, si modò probæ ac germanæ sint; Atque in hac quoque interpretatione nostrâ, tùm verbum pro verbo reddere, tùm ipsum verborum ordinem servare, tùm denique vocabula Armeniaca eisdem vocibus Græcis,

^a Vide *Fabricii* Cod. Apochryph. Nov. Testam. Tom. II. p. 918. Tom. IV, p. 667.

Græcis, quantum fieri poterat, exprimere placuit, quæ ipsis Armeniacis in Sacrarum Literarum Versione respondent; atque in eâ quidem re accuratissimam diligentiam propterea adhibuimus, ut quisquis Armeniacè nescit, de Græcæ Versionis fidelitate certus omnino esse posset.

DE auctoritate autem harum Literarum multa sanè in utramque partem disputari possunt, quorum ferè summa illuc pertinet, ut ostendat, nec ipsas per se, quanquam quidem à suspitione fraudis non absunt, ex interioribus indiciis commentitias atque adulterinas esse demonstrari posse, & tamen, quum nullis omnino testimoniis externis firmentur, pro veris & sinceris haberi non debere. At illud profecto fateri atque adeò profiteri decet, omnium certè in eo genere versutissimum commentum esse; de quâ re qui dubitat, perlegat, si potest, rudem istam Commentorum farraginem, quam *Codex Novi Fœderis*, ut appellatur, *Apocryphus* continet; quæ præ hisce Epistolis planè sordent. Sed quum utriusque generis Argumenta in notationibus nostris satis copiosè explicari videantur, multitudine verborum libentissimè superfedemus, simul & illud nobiscum reputantes usu plerumque venire, ut in rebus hujusmodi dubiis id ferè quisque verum credat, quod verum esse malit.

UT hac denique Clausulâ utamur, illud etiam atque etiam Æquos atque Eruditos Viros rogamus, ut quoscunque errores nostra forsitan incuria effudit, eos hisce studiorum Primitiis facili animo condonare velint, quam veniam eò justius petere, eoque fidentiùs flagitare licet, quòd pleræque hujus operis partes conscriptæ sint dum Valetudo incommoda graviùs premebat atque adeò urgebat; quæ vel in maximo quoque ac præstantissimo Viro aciem mentis hebetare, ac lumen ingenii obscurare solet, quâ quidem si per propitiam Summi Numinis voluntatem commodiore uti licebit, quanquam plures industriæ fructus polliceri neutiquam audemus, tamen non est consilium otio inutili ætatem turpiter conterere, sed in studiis humanitatis, quantum vitæ conditio sinet, qualemcunque operam ponere, quum *Is demum nobis vivere & frui animâ videatur, qui aliquo negotio intentus, si non præclari facinoris aut artis bonæ famam honestam modestè quærit, at saltem socordiæ desidiique ignominiam foedam culpamque gravem devitare atque effugere cupit

Calendis Maiis
1736.

GULIELMUS
&
GEORGIUS } WHISTONIL

* Vide *Sallust.* in *Bell. Catilin.*

TABULA LITERARUM ARMENIACARUM.

Ordo.	Figura.		Nomen.	Sonus.		Vis Numeralis:
	Maj.	Min.		Vulg.	Antiq.	
1			այբ aib	a	α	1
2			բեն bēn	b	β	2
3			գիմ gim	g	γ	3
4			դա da	d	δ	4
5			էթ թ ēth	ē	ε	5
6			զա za	z	ζ	6
7			հե ē	ē	η	7
8			թո thō	th	θ	8
9			շհē zhē	zh	z vel j	9
10			ինի ini	i	ι	10
11			լիւն liun	l	λ	20
12			չհē chē	ch	ch	30
13			ճա dza	dz	z	40
14			կեն kēn	k	κ	50
15			հօ hō	h	h	60
16			ճա dsa	ds	z vel s	70
17			ղա lhat	gh vel lh	λ	80
18			ճհē dzhē	dzh	z	90
19			մեն mēn	m	μ	100
20			յի yi	y	j	200
21			նօ nō	n	ν	300
22			շա sha	sh	s vel x	400
23			օ ue	ue	o	500
24			տա tsa	ts	s	600
25			պե pē	p	π	700
26			ճհē dshē	dsh	z	800
27			րա rha	rh	r vel rh	900
28			սե sē	s	ς	1000
29			վե vēu	v	ν	2000
30			տիւն tiun	t	τ	3000
31			րե rē	r	ρ	4000
32			տօ tsō	ts	ς	5000
33			յիւն yiun	ũ	υ	6000
34			փիւր phiur	ph	φ	7000
35			չհē chē	ch	χ	8000
36			ֆե fē	f		9000
37			օ ō	ω		
38						

* Duae Literae postremas ad cetera Elementa nuperrimè adjunctas Armenii veteres non habuerunt. Ex iis Litera prior **Ֆ**, apud voces peregrinas tantum occurrit; altera **Օ**, ab Recentioribus pro diphthongo *uo* usurpatur; quae antiquitus Litera Graecae *o* sonum reddidit. In designandis autem Literarum sonis primum *Vulgarem*, deinde *Antiquam* pronuntiationem exhibuimus, quam ex Nominum Propriorum collatione exploravimus; atque ob eam causam Literas Graecas, quum inter se consonarent, Elementis Armeniacis sigillatim adposuimus, atque in reliquis locis eam Seriem Latinis Literis ita explevimus, quemadmodum Veteres Scriptores Romanos facturos fuisse opinati sumus, qui sonos peregrinos ad Sermonis Latini normam accommodare consueverunt.

MOSIS CHORENENSIS HISTORIA ARMENIACA.

Մովսէս Խորենացի Իսահակայ Բա-
գրատունւոյ խնդար:

Moses Chorenensis Isaaco Bagra-
tidæ salutem.

*** Անբաւառ խաղաղմունս աստու-
*** ճախնոցն ի քեզ, շնորհացն, և
զանդուլ ճգուոյն ի վերայ քոյի-
մացունձոցդ զշարժմունս ծանեայ ի
ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս, առաջ քան
զմարմնոյդ, զճոգւոյդ ընկալեալ զծանո-
թութիւն որ և սիրելի իմոցիս և խորժա-
կացսն, առաւել ևս սովորութեցս: Վս-
որոյ, և ոչ միայն գովել արժան է զքեզ
այլ և ի վերայ քո աղօթել առ ի լինիլ
քեզ միշտ այսպիսի: Զի եթէ վս բա-
նին. Մեք (ոպ ասի) Պատկեր Այ, և
դարձեալ առաքինութի բանականին, է
խոհականութի, և քո յայտոսիկ անճառ
ցանկութի. ապա ուրեմն գեղեցիկ մտա-
ծութիւն զխոհականութեդ քո վառ, և
բորբոք պահելով զկայծակն, զարդա-
րես զբանն, որով մնաս առ ի լինիլն պատ-
կեր. ի ձեռն որոյ և զայտոսիկ Սկզբնա-
տիպն ասիս ուրախացուցանել. գեղե-
ցիկ, և չափաւոր մնլութի յայտոսիկ մո-
լեալ և զակատեալ: Առ որով տեսա-
նեմք և զայս. զի եթէ, որք յառաջքան
զվեզ և կամ առ մեզ եղեն Հարուստք,
և իշխանք աշխարհիս Հայոց, ոչ ընդ ձե-
ռամբ անկելոց իւրեանց արդեօք գտե-

QUAM in Te perpetuò divina
influxat gratia, utque adeò conti-
nenter intelligentiam tuam per-
moveat Spiritus, ex pulchrâ hac peti-
tione sentio; ut qui animi quàm cor-
poris cognitionem habeas potio-
rem. Id quod meis cùm studiis tùm præfer-
tim moribus adprimè congruit. Eam
autem ob causam non solum te æquum
est laudare, sed etiam pro te precari,
ut semper sis talis. Nam si propter
rationem, ² Nos, uti dicitur, *imago su-
mus Dei*; porrò autem si consideratio
prudentiæque in virtute hominis rati-
one præditi habenda sit, tuusque ab
harum rerum cupiditate nunquam dif-
trahatur animus, tùm fanè meditando
pulchrè, & cogitationis tuæ ardorem
servando fovendoque, ei rationi orna-
mento es, cujus ipse extas specimen.
³ Ex his autem rebus fit, ut rationis e-
tiam primum fontem & principium
gaudio te dicant afficere, generoso u-
tique, haud tamen immodico furore
captum incitatúmque. Huc accedit,
quòd, tametsi ii, qui ante nos vel

* Edit. ախորժացս.

ցիւղ

¹ De gente Bagratia, unde hic Isaacus ortus e-
rat, plura habet Moses, lib. I. c. 21. N° 6. Cæ-
terum hic in principio notarum libet legentes præ-
monere, de rebus Armeniorum apud antiquos
Scriptores mentionem adeò raram esse injectam, ut
longis observationibus nullus propriè locus ape-

riatur; ac proinde, tametsi forsan potuissimus, ma-
teriam undecunque corradentes, farraginem am-
plam confarcinare, præoptavimus tamen in ver-
bis esse parci, sapientis ejus dicti probè memores,
satius esse tacere quam nihil loqui,

² Gen. i. 27.

ցելոց իմաստնոց, զայսպիսեացս Տրամա-
յեցին կարգել զյիշատակս բանից՝ և ոչ
յարտաբուստ ուստեք այսոցիկ ՚ի ներքս
ածել խորհեցան, զօժանդակութիս ի-
մաստից, և քեզ այսպիսի այժմեղեալ
ծանեալք։ Ապայայտէ ուրեմն թէ ամենե-
ցունքան զքեզ նախագունիցն Ճանաչիս
վեհագոյն, և բարձրագունից արժա-
նաւոր գովութեանց, և այսպիսիս պատ-
կանաւոր դնիլ յարձանագրութիս բա-
նից։ Յաղագսորոյ, հեշտաբար ընկալեալ
զքո խնդիրդ՝ աշխատասիրեցայց անել
՚ի կատարումն, յանմահ ՚ի յիշատակ թո-
ղուլ զայս քեզ։ Եւ որ զկնի քոյ ինքն են
գալոց ազգք։ Զի, և ազգի ևս նախնա-
կանի, և քաջ և արգասաւոր, ոչ միայն
՚ի բանս և ՚ի պիտանաւոր խոհականու-
թիս։ այլ և ՚ի մեծամեծս և ՚ի բազում
գործս արժանափառս՝ զորս յիշատա-
կեսցուք ՚ի կարգի պատմութեանս,
յորժամ զորդի ՚ի հօրե ծնունդաբանե-
լով, ազգաբանիցեմք զբովանդակն։ Իսկ
զհայաստանեայցս նախարարութիս զա-
մենեցուն զուստն։ Եւ ըզ՝ զի արդէն յայտ-
նելով համառօտ, որպէս հաւաստի ՚ի
Յունա կանս ոմանս կայ պատմութիւնս։

ՊՐԱԿ Ա.

Թէ՛ ընդէր վասն զի ՚ի Քաղդէացւոց,
և Սսորեստանեայց մատենից, ցան-
կագոյն են մեր իրք։ ՚ի Յունականէն
կամեցաք մեք ցուցանել։

*** Ի ընդ այս մի՞ ոք զարմացի, եթէ
*** բազում ազգաց լեալ Մատենա-
*** գիրք, ունի ամենեցուն է՛ յայտնի,
մանաւանդ Պարսից, և Քաղդէացւոց.
յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բա-
զում ինչ՝ իրաց յիշատակք։ մեք զՅու-
նացն միայն յիշեցաք զՊատմագիրս, և
անդուստ պայտարարութի մերոյ ազ-
գաբանութեա խոստացաք յանդիման
կացուցանել։ Քանզի, ոչ թագաւ-

nostro tempore Armeniorum regionis
Dynastæ fuerint ac Principes, neque
eos, quos apud se invenerunt sapientes,
istiusmodi rerum historiam iusserunt
contexere, neque aliunde quemquam
eum ad finem voluerunt accersere; te
tamen & eruditis patronum & ipsum
4 novimus esse talem. Te itaque inter
omnes, qui ante te fuerunt, eminere
constat, amplioribus dignum laudibus,
idoneumque qui in huiusmodi moni-
mentis celebreris. Tuum igitur roga-
tum cum voluptate accipiens, ad im-
mortalem memoriam, tui & postero-
rum gratiâ, libens perficiam. Quip-
pe natio hæc antiquissima non solum
consiliis utilibus ac prudentibus eximia
5 fuit & fœcunda, verum etiam ob mul-
tas res præclare gestas gloriâ & laude
digna; quas quidem ordine historia-
rum memorabimus, cum integras pa-
trum propagines recensebimus; sin-
gulatim utique, sed breviter, Hai-
canarum præfecturarum originem &
conditionem exposaturi, sicut apud
Græcos scriptores fideliter extant.

CAP. I.

*Cur de Græcis nostras res tradere
visum sit, quæ tamen in Chaldæo-
rum & Assyriorum libris sæpius oc-
currunt.*

NE quis autem id miretur, cum
inter multas gentes fuerint hi-
storiarum scriptores, uti omnibus no-
tum est, ac præsertim inter Persas &
Chaldæos, apud quos plura nationis
nostræ extant rerum gestarum moni-
menta; de Græcis nos tantum memi-
nisse historicis, atque inde pollicitos
esse origines nostras deducere declara-
réque. Non enim modò Græcorum

որքն

որքն Յունաց միայն, ունչ աշխատհաւա-
լու թիւ. այլ և որինչ իմաստութեն ջանք
փոյթ յանձին կալան աւանդել Յու-
նաց յետ զառանին իւրեանց յարմարեալ
իրս : Ունչ և Պտղոմէոսն, որ և Եղբայր-
ասէրն, պէտ արարեալ զնոմ ազգաց
զՄատենան և զպէտս ի Յոյն լեզու փո-
խարկեալ : Բայց միոք աստանօր անու-
սու մն զմեզ համարեալ բամբաստիցէ՝ իբր
զանկարծս տման և զտգէտս՝ ունչ թէ
Եգիպտացւոց լեալ Թագաւոր : մեք
այժմ զնա Յունաց գրեցաք : Քանզի
նուաճեալ նոք և զՅոյն ընդ իւրոք ձե-
ռամբ անուանեցաւ Ալեկսանդրի և Յու-
նաց Թագաւոր : ունչ և ոչ միոք ի Պտ-
ղոմէոսն : կամ յայլոցն տիրելոյ Եգիպ-
տացւոցն, անուանեցաւ որ երբեք : որ
և վն աւաւել Յունասէր բարս ունելոյ
՝ ի Յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժո-
ղովեաց : Ե և այլ բազում այսպիսի
ինչ պատճառ վն ասելոյն մեր զնա Յու-
նաց Թագաւոր : այլ վն համառօտելոյ
մեզ զձառս՝ բաւական լիցի ասացեալս
վննր : Այլ և բազում Արքանուանիք և
իմաստութե պարապեալք ՝ ի Յունաց
աշխարհէն հոգացան, ոչ միայն զգիր
Դիւանաց այլոց ազգաց Թագաւորաց
և զՄեհենից յեղուլ ի Յոյն բան : ունչ
գտանեմք զայն, որ և զԲերիոս ոմն յայս
յորդորեաց, Այր Բաղդէացի և վարժ-
ած իմաստութիւն : Այլ և զմեծամեծս
և զզարմանալոյ արժանաւորս յարու-
եստից և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատու-
թիւն : հաւաքեալ փոխեցին ի Յոյն լե-
զու : ունչ զայր առ բէ և ըզ զայ, և ըզ
թոյ, առ փիւր և ըզ կենն, առ եչ և ըզ
շայ, առ սէ : Այսինքն, Ալեք Բաղ-
դէացւոց առ Խի Յունաց : Զէ և Թե-
Բաղդէացւոց առ Փսի Յունաց :
Լայն Բաղդէացւոց առ փոքր Ե
Յունաց : Ըն Բաղդէացւոց առ

reges, ut qui orbis terrarum potiti
sint, sed etiam quicunque doctrinæ
operam dedere, rerum suarum histo-
riam contextam Græcis tradere dili-
genter studuerunt. Ita quidem Pto-
lemæus, qui & Philadelphus, omnium
gentium libros ac volumina, utiliter
sanè in linguam Græcanicam curavit
3 transferenda. Ne quis autem hîc nos
criminetur, tanquam indoctos atque
imperitos, quòd enim, qui fuerit Æ-
gypti, Græciæ nos scripsimus fuisse
regem. Nam quia Græcos etiam in
potestatem suam redegit, idèd fuit
nominatus Alexandriae ac Græciæ rex,
quo sanè nomine nemo alius ex Ptole-
mæis, cæterisve Ægypti regibus un-
4 quam appellatus est. Qui & Græcos
libros eò studiosius collegit, quia mo-
rum Græcanicorum fuerit amantiissi-
mus. Multæ aliæ hujuscemodi ra-
tiones sunt, ob quas eum Græciæ re-
gem appellaverimus; sed cum brevi-
ter omnia complecti statuimus, de illo
satis dictum est. Multi porro ex Græ-
ciâ celebres literarumque studiosi viri,
5 non modò ad libros, qui in regiis a-
liarum gentium tabulariis & templis
conditi erant, in Græcum sermonem
convertendos incubuere; (sicut eun-
dem comperimus ad hanc rem Bero-
sum incitavisse, virum Chaldaicum,
omnis doctrinæ peritissimum) verùm
etiam quæcunque in artibus fuere mag-
na & admiratione digna, studiosè un-
dique conquiverunt, Græcèque red-
6 diderunt. ¹ Quemadmodum *u* ad *p*;
& *q* ac *θ* ad *ϕ*; & *λ* ad *λ*; & *2* ad *u*.
[Hoc est *κ* Chaldaicum ad *χ* Græ-
cum; *ι* & *η* Chaldaicum ad *ι* Græ-
cum; *υ* Chaldaicum ad *υ* Græ-
cum.]
Սիգմա

¹ Tam difficilis est atque abrupta hujus loci sen-
tentia, ut videatur aliquid intercidisse. Quæ un-
cis inclusimus, in Armeniacâ editione literarum

diversitate distinguuntur; & veri quidem simili-
mum est, ab scripto codice ea abfuisse, sed ab edi-
tore, explicationis causâ, adjecta.

Սիգմա՝ Յունաց) Եւ ժողովեալ զայս
սոսիկ արանց՝ զորոց և մեք զանու-
անան հաւաստի գիտեմք, նըւիրեցին
'ի փառս Հելլենացւոց աշխարհին :
Եւ գովելիք են ունիմաստասիրեցե-
ալքն յաղագս ջանին և իմաստութե-
անն՝ առ 'ի յայլոցն լինելոյ գըտակք,
առաւել ևս որք ընկալան և պատու-
եցին զայսպիսի Գիւտս իմաստից : Այս
որոյ և զբոլոր իսկ գնոյն, ոչ դան-
դաղիմ, Մայր կամ Դայեակ ասել
իմաստից. և վասն Յունացն զրուցա-
բանս՝ զակնարկութի մերոց պիտոյիցս
բռնելոյ բաւական է այսչափ :

ՊՐԱԿ Բ.

Յաղագս՝ անիմաստասէր բարոց
Աւաջնոցն մերոց Թագաւորաց՝ և
Իշխանաց :

*** Սիմա և ոչ զանիմաստասէր բարս,
*** Աւաջնոցն մերոց Նախնեաց, ա-
ռանց յիշատակի բամբասանաց
Թողուլ՝ այլ և աստէն իսկ յիսկզբան
մերոյ գործառնութեա, զվննց կշտամ-
բութե յարմարել զբանս : Զի թէ ար-
դարեւ գովութե արժանի այնք 'ի Թա-
գաւորաց իցեն. որք գրով և պատմու-
թեամբ զիւրեանցն կարգեցին հաստա-
տել զժամանակս, և զգործս իմաստու-
թե, և զբաջութի իւրաքանչիւր՝ արձա-
նացուցին, 'ի վէպս և 'ի պատմութիս :
Ըստնոցանէ, և պարապելքն այսպիսեաց
ձգնութեց, Դիւանագիրք մատենից,
ներքողականաց 'ի մէնջ արժանի եղեն
ասից : Ի ձեռնորոց, և մեր ընթեռնուն
զաւ 'ի նոցանէ շարածս բանից, ըստ աշ-
խարհորէն կարգաց, իմաստնաւ ա-
սեմք, և քաղաքականս ուսանիլ կարգս :
Երթամ զայսպիսիս՝ ընթերցասիրիցեմք
իմաստութե ճառս և զրուցաարութիս,
որք են Բաղդէացւոց և Հելլենացւոց,

* Edit. ընթերցասիրեմք.

cum ; Ⲫ Chaldaicum ad ; Græcum. }
Hæc autem collegere ii, quorum ipsa
nomina certò novimus, Græciæque
gloriæ dicaverunt ; laude quidem dig-
nissimi, cùm quòd ex aliis, ipsi fa-
pientiaæ studiosi, conquissiverunt, quæ
ad doctrinam pertinerent promoven-
dam, tùm præcipuè quòd ejusmodi
sapientum inventa honorificentissimè,
acceperunt. Totam itaque Græciam
sine ullâ cunctatione matrem sapien-
tum seu nutricem appellârim. Sed de
causis, quamobrem historias Græco-
rum nobis ante oculos constituere utile
arbitrati simus, hæc hæctenus.

CAP. II.

*De moribus antiquorum regum nostro-
rum & principum à Philosophiâ ab-
horrentibus.*

VISUM est autem majorum no-
strorum mores à Philosophiâ a-
lienos non sine vituperationis memoriâ
præterire ; sed hîc in ipso operis prin-
cipio de iis arguendis verba facere.
Nam si ii reges jure laudibus sint digni,
qui, historiis conscriptis, sua tempora
digerere statuerunt, atque eruditorum
acta fortiùmque res gestas literarum
monimentis singulatim commendâ-
runt ; illi quoque secundum hos meri-
ti sunt, ut à nobis celebrarentur, qui
hisce studiis vacantes, in actis publicis
conscribendis laborem impendêre. Et
nos sanè sermones de rerum orbis ter-
rarum ferie legentes, ab iis composi-
tos, evadimus sapientiores ; civiliâque
discoimus instituta, dum eruditas Chal-
dæorum, Græcorum, Assyriorum at-
que Ægyptiorum narrationes historiâs-
que læctitamus jucundissimè ; atque
adeò ad eorum virorum adspiramus sa-

Ասորես.

Ատրեստանեայց՝ և Եգիպտացւոց։ Աւստրիւք, և փափագիցեմք ևս արդեօք՝ հմաստութե արանցն այնոցիկ, որք զայսպիսի փոյթ յանձին կալան։ Ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է Թագաւորացն մերոց, և այլոցն Առաջնոց, առ ՚ի յիմաստն աղամարութի, և անկատարութի ոգոյն բանականի։ Չի թէպէտ, և եմք ածու փոքր։ և Թուով յոյժ՝ ընդ փոքու սահմանեալ՝ և զօրութե տկար, և ընդ այլով յոյժանգամ նուաճեալ Թագաւորութե։ սակայն բազում գործք արութե գտանին գործեալ և ՚ի մերում աշխարհիս։ և արժանի գրոց յիշատակի։ զորոց՝ և ոչ մի որ ՚ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել։ Արդ՝ այնոցիկ որք, և ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել և անուն յիշատակի աշխարհի Թողուլ։ զի արդեօք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ։ զիս մեծագոյն ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հընագոյն քան զնս։ Այլ ասիցէ որ արդեօք։ վս ոչ լինելոյ Գիր, և Դպրութի ի ժամանակին։ կամ, վս պէս պէս պատերազմացն, որ կու գոյն մեանց զկնի անհետ ՚ի վերայ գայի։ Այլ ոչ արդարեւ այսոցիկ կարծեցեալք լինին։ քանզի, գտանին, և միջոցք լեալ պատերազմացն և գիր Պարսկից, և Յունաց՝ որովք այժմ, գեւորից և գաւառաց, ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեց, և հանուրց հակառակութեց, և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբազրուցաց մատենք։ մանաւանդ՝ որ ՚ի սեփհական ազատութե Պայազատութի։ Այլ ինձ Թոճի ուն այժմ, և առհինան Հայաստանեայց, լեալ անսիրելութի հմաստութե, և երգարանաց բա-

pientiam, qui talem operam navarunt. Itaque nobis omnibus perspicuum est, reges nostros, & cæteros majores animo fuisse parum sapienti, neque satis in ratione perfectos. Et si enim natio sumus haud longè extensa, numero pauci, viribus parum valentes ac sæpius alieno imperio subiecti; multæ tamen res vel in nostrâ regione præclarè gestæ fuere, cæque memoriâ dignæ, quarum tamen historiam nemo illorum quisquam utile arbitratus est contexere. Cum autem illi nè sibi quidem cogitârunt ipsis benefacere, sui que memoriam apud posteros relinquere; quomodo sanè reprehensio nostra ita commoda acciderit, ut majora etiam ab eis posceremus, atque adeò ipsis antiquiora. Dicat verò fortasse aliquis hæc inde evenisse, quòd temporibus istis nullæ fuerunt literarum formæ, nulla literatura; aut propter varia bella, quæ sibi invicem, alia continuò ex aliis, succedèrunt. Hi verò non existimant rectè. Siquidem bellorum fuere intervalla, atque adeò 6 Persarum ac Græcorum literæ; quibus adhuc de vicis & provinciis, atque etiam rebus sigillatim domesticis, publicisque controversiis, ac fœderibus, scripta extant apud nos innumera historiarum volumina, ac præcipuè dum successio mansit libera. Mihi verò videtur, sicut nunc fit, ita veteres etiam Armenios à doctrinâ ac ratione fuisse nimis averfos; ideòque supervacaneum est super socordibus hisce, illiteratis atque agrestibus

նաւորաց։

^b Edit. գործոյ.

^c Deest in Edit. ՚ի

¹ Nec dubium quin Syriacè scripserint ejus Armeniæ partis incolæ, quæ Syriam attingebat. 'H δ' επιτολὴ, συριοῖς γερραμμενὴ γερραμμεν, ἀποστολὴ πρὸς ὁμοῖον ἢ πρὸς ἀλλοτρίον Ἀρμενίας. Diod. Sic. xix. p. 670. edit. Hanov. Cæ-

terùm de literarum Armeniacarum origine vide, quæ infra Moses noster Armenius narret. l. III. c. 53.

² De hujus sententiæ interpretatione valdè hæremus, id quòd lectores monere æquum duximus.

նաւորաց • վա որոյ, աւելորդ է մեզ, և այլ յաղագս անբանից արանց՝ Թուլա մտաց վայրենեաց ճառել: Բայց ը քո յոյժ զարմացեալ եմ, ընդ մտացդ ծնընդականութի • որ յիսկզբանց մերոց Ազգաց մինչև ցայժմուսս միայն գտար զայսպիսւոյ՝ իրէ՝ բուռն հարկանել • և մեզ խոյզ խնդրոյս առաջի արկանել երկար, և չաճաւոր գործով զագգիս մերոյ կարգել զՊատմութի ճշդիւ, զԹագաւորացն և զՆախարարականացն ազգաց և տոհմից • Թէ, ով յուսմիս • և, զինչ իւրաքանչիւրոք ի նոցանէ գործեաց • և ով որ ի ցեղեցս որոշեցոց ընտանի, և մեր ազնիւ • և ոյք ոմանք եկք ընտանացեալք, և մեր ազնացեալք: Եւ ըզ գործս և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով դրոշմել ի ժամանակէ անկարգ: Անբարտակին շնուածոյ մինչև ցայժմ: Գեղեցիկ զայս քեզ համարեալ ի փառս և անջան՝ հեշտութի: Առ որ այսչափ միայն ասացից: Մի Թէ մատեան մերձ կայցէ ինձ ուն ասէ Յօբ • կամ դարուութիք քոց Հայրենեաց • որովք նմանագոյնք արդեօք Եբրայեցւոցն Պատմագրաց • ի վերուստ ի քեզ իջուցանեմ անսխալ • կամ ի Քէն և յայլոց սկսեալ անդր ի վեր հանիցեմ, ի սկիզբն: Բայց սակայն ըսկսայց Թէ պէտեւ ջանիւ միայն • Թէ և շնորհակալ որ մերոցս գտանիցի լեալ աշխատութեց: Եւ սկսայց յորոց և այլքն • որք յեկեղեցւոյ, և ոյք ըստ Քի: Աւելորդ համարելով զարտաբնոցն երկրորդել յաղագս ի սկզբանն առասպելս, բայց եթէ՝ զինքն ժամանակ ինչ արդեօք • և զարսս յայտնիս • որում և Աճայինքն ի ճաճ գայցեն պատմութիւնք բանից • մինչև ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ի Հեթանոսականն զրուցակարգութիս • սակայն և ի նոցանէ, զոր ինչ հաւաստին կարծեմք առնուլ:

7 viris plura verba addere. Magnopere autem admiratus sum animi tui fecunditatem, qui unus à primordio nostræ gentis ad hunc diem repertus fueris, qui hujuscemodi opus aggressus sis; nobisque proposueris investigandam, ac longo sed utili opere nationis nostræ historiam perscribendam; utique ut notarem accuratè Regum ac Præfectorum stirpem & progeniem, quis à quo ortus sit, & quid eorum quisque fecerit; quænam porro familiæ indigenæ nobilique genere ortæ sint, quæve advenæ in nostræ gentis nobilitatem adscriptæ; denique ut singulorum res gestas ac tempora literis consignaremus, jam indè à confusâ eâ Turris exstructione, usque ad hodiernum diem. Hæc nempe pulchrè putas tibi gloriæ fore ac sine labore voluptati. De quo ego hoc tantum dicam; *nunquid mihi liber adest*, (uti ³ Jobus ait) aut patriæ tuæ scripta; quorum ope, perinde atque Hebraici scriptores, ab ultimo principio usque ad Te historiam sine errore deducam, vel à Te aliisque incipiens, ad primordia ascendam? Incipiam tamen, quanquam conatu solo; si quis fortè repertus erit, erga labores nostros gratus; atque indè incipiam, unde cæteri, *qui in Ecclesiâ & qui à Christo*; supervacaneum existimans externorum fabulas de rerum origine repetere; quorum modò posteritatem ad tempus quoddam enumerabimus, virósque insignes, quibus ipsa Divina historia opportunè congruet; donec necessariò, procedente opere, ad Paganorum narrationes pervenerimus; è quibus tamen consilium est depromere, quicquid fidem mereatur.

ՊՐԱԿ

^a MS. մեծ իրի •

^c Edit. հաշտութիւն •

³ Job xxxvii. 20.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Յազագա՛ զի ոչ սակս Արամայ Եւայրց
Նահապետացն՝ միաբանեցան Այլք
՝ի Պատմագրաց :

De Adamo cæterisque familiarum Principibus, alios Historicos non consentire.

*** Արագս Արմատոյն հանուրց մարդ-
*** Յ* հուԹես. համ Թէ՛ հաճոյ ու-
մեք Թողեցի ասել ծայրին. պարտ է
մեզ սակաւ ինչ անցանել բանիւ .
Թէ ընդէր հակառակ հոգւոյն խորհիւ
անմիաբանեցան Այլքն՝ ի Պատմագրաց
զԲերիոս ասեմ, զազգմովիպէն՝ և զԱ-
բիւղենայ. համ զնոյն ինքն զՆաւակա-
ռուցէն՝ և զայլոց Նահապետացն. ոչ
միայն զս անուանց և ժամանակաց՝ այլ
զս ոչ ըսկիզբն զառ. ի մէջն հաւացն
կարգելոյ ազգի մարդկան. Կանգի ասէ
զս Խորա Աբիւղենոս հանգոյն այլոցն
այսպէս. և զնա ամենախնամն Աճ եցոյց
հոգիւ՝ և առաջնորդ ժողովրդեանն .
Յետ՝ որոյ ասէ Թագաւորեաց Աշորոս
շարս տասն. սրբ լինին ամբ. 36000. Եւ
պէս և յարդա Նոյի. այլով անուամբ
վարին և ժամանակօր անբաւիւր. Թէ-
պէտ և զս ջրոյն սաստկութե՝ և ապա-
կանութե երկրի՝ զոյգ հոգեւորացն բար-
բառին բանից. Նոյնգունակ՝ և զԹիւ-
Նահապետացն՝ տասն Բահսութեան
հանդերձ Թուեն. որ ոչ միայն ըստ բո-
լորման առ ի յարեգակնէ, չորեք ժա-
մանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն
հեռանայ յամաց մերայնոցն, մանաւանդ
Թէ և յԱճայնոցն. այլ և ոչ ուն Եգիպ-
տացիքն զլուսնականն հաշուին ծա-
գմունս. նա և ոչ զառ ի դիցն ոմանս
ասացեալս. եթէ տարիս որ վարկի

DE totius generis humani radice,
seu quis ita potius appellare ve-
lit, vertice, paucis oportet indicari
quamobrem à sacris literis alii Scrip-
tores dissentiant; Berosum dico Histo-
ricum literatissimum atque Abyde-
num; aut cur ipse Abydenus de Na-
vigii ædificatione, cæterisque familia-
rum Principibus, non modò quod ad
nomina attinet ac tempora, sed eti-
am in eo quòd genus hominum ab
eàdem stirpe non repetant. De eà
enim re ita¹ Abydenus, pariter at-
que cæteri; ‘Deus quidem provi-
dentissimus pastorem constituit eum
‘ac rectorem populi; deinde, dicit,
‘regnavit Alorus faros decem, qui
‘annos conficiunt 36000.’ Similiter
ad Noam diversum adhibent nomen,
ac tempus immensum, quanquam de
aquarum violentiâ & terræ corrupti-
one cum sacris literis consentanea tra-
dunt; atque itidem decem familia-
rum Principes simul cum Xifuthro
numerant. Atqui eorum anni non
tantùm à solaribus nostris, qui qua-
tuor tempestatibus sunt conclusi, lon-
gè discrepant, atque adeò à Divinis;
verùm neque cum Ægyptiis lunares
computant ortus; neque verò eos,
qui ex² diis nomen invenere; adeò ut

զուգեալ

¹ Βασιλευσι δε της χροας περιον λογου Α-
λору, τον δε υπερ των λογου διαδουαι οτι μην
[μην] ημε λειω [λεω] ποιμενα ο Θεος αποδειξει.
βασιλευσι δε περὶ δυναι. Syncellus ex Abydeno,
p. 38. edit. Paris. Eadem Scaliger in Eusebii
Chronicon Græcum conjecit, p. 5. Decem etiam
Chaldæi reges ab Syncello, p. 18. recensentur,

quorum primus Alorus, decimus Xifuthrus est.
² Hic annus [Ægyptius, dies habens CCCLXV]
etiam ἡλιακός à quibusdam dicitur, & ab aliis
ὁ Θεὸς γενναίος. Cenforin. de die natali c. xviii.
ubi, monente Lindenbrogio, Θεός, solem sig-
nificat. Atque hunc, ut videtur, annum Cho-
renensis noster hic intelligit.

զուգեալ չամեմատեն ²Յոյն թուոցա-
ւարկութեցաւ առ ³ի հաւաստել ճշմար-
տութեն. երբեմն նուազ և երբեմն սաս-
տիկ զհաւաքումն գումարելով: Արդ-
օրէն է մեզ աստանօր զկարծիս նշյայտ-
նել թէ զինչ իւրաքանչիւրօք ⁴ի նո-
ցանէ խորհեցան, այսպէս զայսոսիկ գրելը
Այլ վն երկարութեան առաջիկայ
գործոյս այլում տեղոյ և ժամանակի
զայսոսիկ թողեալ չատուցուք աստա-
նօր զբանս, ըսկանելով յաղագս այսո-
րիկ ուն և հաւատացեալ եմք: Արամ
նախաստեղծն: Սա կեցեալ ամն, ⁵230
ծնանի զԱթ: Աթ կեցեալ ամն ⁶205.
ծնանի զԵնովս. սր ⁷երկուքն յարձանա-
գրութեցն ընդդէմ երկուց հանդերձե-
լոցն. ուն ասէ Յովսէփոս. թէ պէտեւ
ուրանան յայտ: Ենովս՝ որ յառաջին
յուսացաւ կոչել զԱՅ. Եւ ընդէր արդե-
օք այս, և կամ վասն որոց պատճառանաց
նախին՝ ասացեալ կոչեցելոյն զԱՅ.
և կամ, որպէս՝ կոչելն իմանի: Քանզի
է Արամ ճշմարտապէս Աճաստեղծ:
Եւ սա՝ ի բերանոյ Աստուծոյ առեալ
ասի պատուէր. այլ և յանցուցեալ և
թագստեան եղեալ. զոր եսն յԱյ. և
ոչ յայլմէ՝ ումբէ հարցանի. սապէս և
զվճիւ վարկին՝ ի նորին բերանոյ լսէ:
Իսկ յետոյ և Աբէլ մերձաւոր և ծա-
նօթ Այ լեալ Պատարագ մատուցանէ
և ընկալեալ լինի. արդ՝ սց այսպէս յըն-
դունելութի և ի ծանօթութի Այ լի-
նի. էր աղագաւ սա առաջին ասի կո-
չել զԱՅ և այս Յուսով: Արդ՝ զայն վն
սր ի տեսութեց ի հրաւիրեալն մեր յու-
ղարկեսցուք տեղի: Իսկ որ ի ձեռն
պատրաստն է ասացուք: Քանզի՝ ի

qui reverà annos designari putant, ii, ad veri confirmationem, Græcorum numeris aptent & connectant, aliàs collectionem minuentes, aliàs augentes. 4 Nos autem hic tantum pro more nostro eorum opiniones indicamus, & quid quisque eorum senserit, illud in animo erat tradere; at propter operis hujusce longitudinem, hæc in alium locum ac aliud tempus differentes, jam sermonem repetemus, initio narrationis facto, prout reverà fuisse credimus. Primus itaque omnium creatus est Adamus. Hic, cum vixisset 5 annos 230, genuit Sethum. Sethus, cum vixisset annos 205, Enosum genuit. Hujus narrat ³ Josephus duas fuisse in columnis inscriptiones ad duas res præcavendas, quæ erant eventuræ; tametsi eas comparere negant. Cæterum Enosus ⁴ primus speravit vocare Deum. Cur autem hoc, aut ob quam causam hic primus dicitur vocare Deum, quidve sibi 6 vult hæc vox *vocare*. Quippe Adamus à Deo re verà fuit creatus, idémque ab ore Dei mandatum dicitur accepisse; atque etiam cum deliquisset ob eamque causam sese abdidisset, à Deo interrogatum est *ubi es?* nec ab alio ullo; itidémque ex ejusdem ore de se decerni audivit. Pòst verò Abelus, Dei propinquus ac notus, cum sacrificium fecisset, fuit acceptus. Hi autem cum sic Deo accepti notique essent, quâ de causâ is primus dicitur vocare Deum, idque *sperans* fecisse?

² MS. հուն. ³ MS. 237. ⁴ MS. երկուքն. ⁵ MS. Այ

³ Joseph. Antiq. l. I. c. 3. p. 9. edit. Hudson. De hisce autem Sethi posterorum columnis nihil quicquam apud Josephum Hebraicum scriptum invenimus; quod propterea notamus, quia Viri clarissimi La-Crozius & Schroderus, quæ testimonia ex Josepho Moses adducit, ea de Geronide esse

⁴ MS. ուրն անյայտ. ⁵ Edit. կոչեցեալ

deprompta ambo sint suspicati, quâ de re explicatè pòst dicemus ad lib. II. c. 18.

⁴ Gen. iv. 26. Cæterum Versionem Armeniacam ex Græco fonte derivatam esse hic satis sit monuisse, quum de eâ uberiùs in Præfatione simus acturi.

պատուիրանազանցութեան պատճառով և ջինն 'ի մարդկանէ, 'ի դրախտէն և յԱյլաբուրեան անտառացեալէ՝ գտան արտասահմանեալ։ Զկնի և ընտանեգոյն Այլորդուցն Ադամայ, 'ի հարազատէն իւրմէ սպանանի 'յեղբօրէն։ Յետ որոյ ոչ բանի ինչ Ածայնոյ և ոչ յայտնութեան ինչ իրիք եղելոյ։ 'ի տարակուսանա, և յանյուսութի ազգ մարդկան հատեցեալ լինի, այլ և ինքնահաճոյ արդարեւ գործս։ Յորոց միջի սա բաջայոյս եղեալ ուղղութիւն հանդերձ, կոչէ զԱՃ։ Իսկ կոչելով կրկնակի իմանի։ Կամ՝ անուանել ունի զմոռացեալ կամ յօգնականութի կարգալ։ Արդ՝ անուանեն իբրեւ զմոռացեալ ոչ է 'ի դեպ։ զի ոչ բազմութիւն մանց ընդ մէջ անցեալ որ 'ի մոռացումն նոցա զԱստուածորածէր անուն։ և կամ զնոյն ինքն՝ որոյ անունն։ և ոչ դարձեալ մահոյ և թաղման դեռ ևս բնութեան յԱյլ հասեալ։ Ապա ուրեմն յօգնականութիւն կոչէ սա զԱՃ։ Սա կեցեալ ամս՝ 190, ծնանի զԿայնան։ Կայնան կեցեալ ամս՝ 170, ծնանի զՄադաղիէլ։ Մադաղիէլ կեցեալ ամս՝ 165, ծնանի զՅարեդ։ Յարեդ կեցեալ ամս՝ 162, ծնանի զԵնոք։ Ենոք կեցեալ ամս՝ 165, ծնանի զՄաթուսաղայ։ Երկերիւր ամս արժանի և հաճոյ վարս ստացեալ ունի գիտէ՝ որ հաճեցաւ, փութեալ աստի 'ի միջոյ ամբարշտաց՝ զորոյ զգաւաճառն յետոյ հատուցուք։ Մաթուսաղայ կեցեալ ամս՝ 167, ծնանի զԼամէք։ Լամէք կեցեալ ամս՝ 188, ծնանի որդի և անուանեաց զանունն նորա՝ Նոյ։

8 Edit. անուանեալ։

Atque alia quidem de eo in alium destinatum locum differentes, quod in promptu est jam proferemus. Nam cum primus iste homo ob scelus & mandati violationem ex horto atque adeo à Deo, uti dictum est, esset eiectionis, quique ex Adami filiis Deo fuit magis cognatus, à fratre suo germano interfectus; nullusque deinceps divinus sermo, nulla omnino esset paterfactio, in dubitationes & desperationem genus humanum deductum est, utque ea solum agerent, quæ sibi complacere. Inter quos hic spei bonæ atque integritatis plenus, *vocavit Deum*. *Vocare* autem duplicem habet intelligentiam; vel rem quasi oblitam nominandi, vel in auxilium aliquem invocandi. Atqui ista rem quasi oblitam nominandi significatio in hunc locum minimè convenit; non enim tot intercesserant anni, ut Dei nomen Deumve ipsum oblivione obruerent, cum necdum mortuus erat & sepultus, qui à Deo ipso fuerat factus; ac proinde in auxilium hic *vocat Deum*. Is, cum vixisset annos 190, genuit Cainanem; Cainanes anno ætatis 170, procreavit Malalielem; Malaliel annum agens 165, genuit Jaredum; Jaredusque anno ætatis 162, suscepit Enochum; atque Enochus habens annos 165, Mathusalam procreavit; cumque postea per ducentos annos vitam coluisset benè moratam & comprobata, sicut ei perspectum est, qui in eo conquievit, ex impiorum turbâ hinc sublati est; cujus causam postea repetemus. Mathufalas annos natus 167, Lamechum procreavit, qui, ætatis anno 188, *genuit filium & nominavit nomen ejus Noam*.

Յաղագս

1 Gen. v. 28.

Յաղագս Նոյի :

De Noë.

Եւ ընդէ՛ր արդեօք զսա միայն Որդւոյ անուամբ յորջորջեաց : Իսկ վն պլոցն ամենեցուն պարզաբար ասէ թէ՛ ծնաւ . զոր ընդդէմ իմն մարգարէանայ Հայրն . սա ասէ՛ հանգուցէ զմեզ ի գործոց . և ՚ի տրամուծէ՛ ձեռաց . և յերկրէ՛ զոր անէծ ՏՐ ԱՃ . Որ եղև ոչ հանգիստ՝ այլ ջընջումն՝ որ ինչ միանգամ ՚ի վերայ երկրի . Ինչ թուի հանգուցանելն դադարեցուցանելն : Իսկ դադարեցուցանելն՝ զամբարշտութի՛ և զչարիս՝ սատակմամբ մարդկան զազրագործաց՝ դարուն երկբորդի : Քանզի՛ գեղեցկաբար ասաց թէ՛ ՚ի գործոց մերոց, որ է՛ յանօրէնութեց . և ՚ի տրամուծէ՛ ձեռաց . որովք ի կատարեմբ զպղծութիս : Բայց՝ և հանգիսն արդարև՝ ըստ այսմ մարգարէութեան ոչ ամենեքին . այլ կատարեալն յառաքինութե ոգիք . յորժամ չարիք ունչ հեղեղաւ ջընջեալ մարքին, երբև առ Նոյիւ, մոլեալն ՚ի չարիս : Իսկ Որդւոյ անուամբ մեծարեաց զսա Գիր, երբ զյայտնի՛ և զնշանաւոր . և արժանաւոր ժառանգ հայրենականացն առաքինութեանց :

^b MS. addit մերոց .

ՊԲԱԿ Դ .

Յաղագս հաւասար գորոյ Ագգաբանութե երկց որդւոցն Նոյի : ԳԱբրահամ, և ցը Նինոս, և ց՝ Արամ : Եւ եթէ Նինոս, ոչ Բէլ և ոչ որդի Բէլայ :

*** Ի այս յայտնի է՛ ամենեցուն՝ զի
*** զժուարահաւաք, և տաժանելի
*** է՛ ունչ գիւտ ժամանակացն ՚իսկզբանէ մինչև առ մեզ . առաւել էս

Et cur sanè hunc unum filii nomine designavit? at de cæteris omnibus tantummodò dicit *genuisse*? de quo etiam vaticinatus est Pater, *‘Hic, dicens, faciet ut quiescamus ab operibus & mæroribus manuum, & à terrâ, quam execratus est Dominus Deus; qui contra non quietis sed omnibus quæcunque in terris erant perniciæ causa fuit. Mihi verò locutio ea facere ut quiescamus, idem valere videtur, quod facere ut cessemus, hoc est impietatem & scelus coercere ac reprimere hominum istorum impurissimorum strage, qui in secundâ eâ Mundi ætate vitam traducebant. Commodè etenim dicit, ab operibus nostris, id est iniquitatibus, & à mæroribus manuum, quibus foeda flagitia admittimus. Ac quiescunt sanè de hoc vaticinio non omnes, sed in virtute perfecti animi, cum scelera, quasi diluvio abluta, purgantur; id quod Noë temporibus iis accidit, qui flagitiis insaniebant. Cæterùm eum filii nomine sacræ literæ decorârunt, tanquam conspicuum atque illustrem, ac virtutis paternæ hæredem perdisignum.*

C A P. IV.

Quoddâ propagines trium Noë filiorum æquales sint inter se usque ad Abrahamum, Ninum, atque Aramum; quôdque Ninus neque Belus fuerit neque Beli filius.

¹ EST autem omnibus perspicuum, rem esse perdifficilem, ut rationem temporum ab origine usque rerum habere compertam, sic magis

գիւտ

գիւտ որդէ՝ ծնուծէ՝ Նախարարակա-
նաց ծննդոց • յերկոց անտի որդւոցն
Նոյի • ց որքան կամք իցեն խուզել
ու մէք իւրաքանչիւր դարուց : Մա-
նաւանդ զի Ածայնոյն գրոյ զիւրսն 'ի
բաց հատեալ յինքն սեփհական ազգ-
Սեմայ ելիք զայլոցն իբր զարհամարհե-
լեացն • և իւրոցն անարժան կարգելոցն
բանից : Զորոց մէք ըսկսեալ ճառեա-
ցուք, որքան է՝ կարողութի, որպէս
գտաք զհաւաստին 'ի հնոց պատմութեց,
մերով մասամբ ամենեւիմբ անսուտ •
Իսկ դու՝ ով ուշիմ Ընթերցասէրդ-
հայեաց աստանօր ը հաստատութի
կարգի երկոց ազգացդ, մինչև ց' Աբրա-
համ, ց' Նինոս և ց' Արամ, և զարմա-
ցիր : Սեմ կեցեալ ամն 100, յետ եր-
կուց ամաց ջրհեղեղին, ըստ Աստուա-
ծային բանից ծնանի զԱրփաքսաթ :

Սեմ :

1. Սեմ ամն 100, ծնանի զԱրփաքս-
աթ :
2. Արփաքսաթ ամն 135, ծնանի
զԿայնան :
3. Կայնան ամն 120, ծնանի զՍա-
ղայ :
4. Սաղայ ամն 130, ծնանի զԵ-
բեր :
5. Եբեր ամն 134, ծնանի զՓա-
ղեկ :
6. Փաղեկ ամն 134, ծնանի զՌա-
գաւ :
7. Ռագաւ ամն 132, ծնանի զԷ-
սերուք :
8. Եսերուք ամն 130, ծնանի զՆա-
քոփր :
9. Նաքոփր ամն 179, ծնանի զԷ-
թարայ :
10. Եթարայ ամն 70, ծնանի զԱ-
բրահամ :

arduam clarorum Virorum propagines
investigare, si cui jam indè à tribus
Noæ filiis, singulas ætates, quousque
libuerit, consilium sit perscrutari. Id
eà re maxime fit, quia Divina histotia,
adscitâ sibi propriâ suâ Semi stirpe,
cæteras prætermisit, tanquam con-
temtas indignâsque quæ in orationis
suzæ serie collocarentur. De quibus
quidem jam nos nartare aggredimur,
ea, quantum in nobis erit, exposituri,
quæ in antiquis historiis invenimus fi-
deliter tradita, ad nostram certè gen-
tem omnino errore vacuis. Tu au-
tem, erudite ac studiose Vir, aspice
jam certum harum trium propaginum
ordinem ac mirare. Semus annos na-
tus 100, biennio post diluvium, ut in
sacrâ Historiâ est, genuit Arphaxadem.

Semus.

1. Semus anno ætatis 100, genuit
Arphaxadem.
2. Arphaxades anno 135, genuit
Canainem.
3. Cainanes anno 120, genuit Sa-
lam.
4. Salas anno 130, genuit Ebe-
rum.
5. Eberus anno 134, genuit Pha-
leccum.
6. Phalecus anno 134, genuit Ra-
gavum.
7. Ragavus anno 132, genuit Seru-
chum.
8. Seruchus anno 130, genuit Na-
chorem.
9. Nachores anno 179, genuit
Tharam.
10. Tharas anno 70, genuit Abra-
hamum.

Քամ:

1. Քամ ծնանի զՔուշ:
2. Քուշ ծնանի զՄեստրիմ:
3. Մեստրիմ ծնանի զՆեբրովթ:
4. Նեբրովթ ծնանի զԲաբ:
5. Բաբ ծնանի զԱնեբիս:
6. Անեբիս ծնանի զԱրբել:
7. Արբել ծնանի զՔալալ:
8. Քալալ ծնանի զՄիւս Արբել:
9. Արբել ծնանի զՆինոս:
10. Նինոս ծնանի զՆինուս:

Յաբեթ:

1. Յաբեթ ծնանի զՔամեր:
2. Քամեր ծնանի զԹիրաս:
3. Թիրաս ծնանի զԹորգոմ:
4. Թորգոմ ծնանի զՀայկ:
5. Հայկ ծնանի զԱրմենակ:
6. Արմենակ ծնանի զԱրամայիս:
7. Արամայիս ծնանի զԱմասիայ:
8. Ամասիայ ծնանի զԳեղամ:
9. Գեղամ ծնանի զՀարմայ:
10. Հարմայ ծնանի զԱրամ:

Արդ՝ զկայան չորրորդ՝ ի Նոյէ՝ ամենայնք՝ ի ժամանակագրացն գրեն, և ի Սեմայ երրորդ՝ Նոյնն և զԹիրաս չորրորդ՝ ի Նոյէ. իսկ Յաբեթայ երրորդ՝ Թէպէտ ըստ մերում Թարգմանութե, ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի: Իսկ զՄեստրայիմ չորրորդ՝ ի Նոյէ՝ և երրորդ՝ ի Քամայ, ոչ ի մերում Թարգմանութե և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք: Այլ այսպէս ըստ կարգեալ գտաք ի յՈւշմա-

^b Deest in Edit. ոչ

^a Edita versio Armeniaca alterum hunc Cainanem non agnoscit apud Gen. x. 24. xi. 12, 13. & 1. Paral. i. 24. Repertur autem nomen ejus uncis inclusum ap. 1. Paralip. i. 18; quod ibi esse institutum ex hoc ipso Chorenensis loco veri quidem simillimum est. Cæterum observatione dignissimum

Chamus.

1. Chamus genuit Chufum.
2. Chufus genuit Mestraimum.
3. Mestraimus genuit Nebrothem.
4. Nebrothes genuit Babium.
5. Babius genuit Anehim.
6. Anebis genuit Arbelum.
7. Arbelus genuit Chæalum.
8. Chæalus genuit Arbelum alterum.
9. Arbelus genuit Ninum.
10. Ninus genuit Ninyam.

Japhethus.

1. Japhethus genuit Gamerum.
2. Gamerus genuit Thiram.
3. Thiras genuit Thorgomum.
4. Thorgomus genuit Haicum.
5. Haicus genuit Armenacum.
6. Armenacus genuit Aramæim.
7. Aramæis genuit Amasiam.
8. Amasia genuit Gelamium.
9. Gelamius genuit Harmam.
10. Harma genuit Aramum.

6 ^a Cainanem autem à Noâ esse quartum omnes Chronici scribunt, atque à Semo tertium; itidemque Thiram à Noâ quartum; à Japhetho verò tertium esse tradunt, quanquam in ^a versionis nostræ exemplis nusquam ita scriptum reperitur. At Mestraimum, à Noâ quartum, & à Chamo tertium neque in nostra versione, neque apud Chronicum quemvis collocatum invenimus, præterquam apud eruditum գումնէ

videtur id quod Moses noster subjicit, omnes scriptores chronicos de hoc Cainane consentire; atque adeò in singula stirpe pronepotem Noæ, Cainanem nempe, Mestraimum ac Thiram, communi posterorum ejus numero hic interponi.

^a Gen. x. 2.

գումնէ ումնէ՝ և Ընթերցասիրէ Ասորոյ. և հաւատարիմ թուեցաւ մեզ ասացեալն. Քանզի Մեսորայիմ է՝ Մեծրայիմ. որ իմանի՝ Եգիպտոս. Եւ բազումք ՚ի ժամանակագրաց զՆերոլթ՝ որ է Բէլ Եթովպացի գող ասելով. հաւանեցուցին զմեզ այսպէս. հաւաստի լինիլ. յաղագս բնակութեամբ մանացն ընդ Եգիպտոս. Յետ որոյ ասասցուք և զայս. զի թէպէտ և ամբ ժամանակաց ծնընդոցն Քամայ՝ մինչև ց՝ Նինոս՝ ոչ ուրեք գտանին թուեալ. և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ. այլ հաւաստեալ. և ոչ նորին ինքեան Նինոսի. իսկ մերոյն Յաբեթի ամենևին ոչ. սակայն ասացեալ ազգաբանութիւն հաւաստի է երեցունց ցեղիցն մետասան գոլով ց՝ Աբրահամ. և ցը՝ Նինոս. և ց՝ մերն Արամ. զի Արայն երկոտասաներորդ է յետ Նինոսի. մանուկ տիովք վախճանեալ. և է՝ Ճամարիտ. և մի՝ որ յերկուասցի. քանզի պատմէ մեզ զայսոսիկ յոլով իրս հաւատարիմն Աբիւգենոս և ասէ, այսպէս. Նինոս Աբրէեղայ. Քայաղ Արբէեղայ. Անէեբայ. Բաբեայ. Բեղայ. Նոյնպէս և զմերն ՚ի Հայկայ միեւն ց՝ Արայն գեղեցիկ զորսպանեալ կաթոռն Շամիրամ, թուէ այսպէս. Արայն գեղեցիկ. Արամեայ. Հարմեայ. Գեղամեայ. Ամասեայ. Արամսեայ. Արմենակեայ. որ եղև հակառակ Բեղայ միանգամայն և կենսիւղ. Եւ զայս մեզ՝ Աբիւգենոս յիւրում առաջնում արձանականի ՚ի մանր ազգաբանութեանս. զոր աստ

7 quendam ac studiosum Syrum; atque id quidem nobis videtur fide dignum. Utique Mestraimus idem est ac Mezraimus, qui denotat Ægyptum; &c, cum multi ex Scriptoribus Chronicis. ³ Nebrothem, qui est ⁴ Belus, Æthiopem fuisse scripserint, rem ita se habere propterea nobis persuasum est, quod Ægypti fines incoluit. Illud verò adjungamus, quanquam in Chami usque ad Ninum stirpe, procreationum anni nusquam reperiuntur numerati, 8 aut ad nos saltem non pervenire, neque de ipsius Nini aliquid certi, de nostri verò Japhethi annis nihil admodum traditur; enumeratum tamen harum trium familiarum genus in hoc esse verissimum, quod propagines fuerint: undecim ad Abrahamum, Ninum, nostrumque Aramum. Aræus enim, ordine duodecimus, posterior Nino fuit; atque in juventute mortem obiit. 9 Nec est quod quis de hujus rei veritate addubitet, cum de iis nobis complura tradat Abydenus, Auctor certus, ita dicens; “Ninus ortus Arbelo; “Chæalus Arbelo, Is Anebi, Is “Babio, Is Belo”. Similitérque stirpem nostram ab Haico, ad Aræum pulchrum, quem Semiramis interfecit, hoc ordine enumerat; “Aræus pulcher Arami filius, qui Har- “mæ, qui Gelamii, qui Amasæ, “qui Aramæis, qui Armenaci, qui “Belo adversatus vitam amisit”!

ուրեմն

MS. Edit. Քայաղարեղայ. MS. Edit. Բաբեայ. MS. Բաբեա. MS. Edit. Արամենակեայ, sæpius, sed corrupté. Sic

³ Νεβρωθ ὁ συνηγὸς καὶ γὰρ ὁ Αἰθιοπ. Chron. Alex. p. 28. Edit. Paris.

⁴ Ὁ ἐν Βαβυλωνί Βηλθ ἀπὸ ἀνδρῶν Ἀργητίου Βηλ τοῦ Αἰθιοῦ οὐνομα εὐχον. Pausan. L. iv. p. 261. Edit. Hanov.

⁵ Quatuor ex his regibus, nec plures forsan hic putavit numerari, quos inverso ordine Arabe-

lum, Chalaum, Anebum ac Babium vocat recensetque, Syncellus Africanum, ut videtur, auctorem secutus, longo pòst tempore in Assyriorum regum serie ponit. Hos ibi Eusebius omisit, ab Syncello eam ob causam valde reprehensus. Quod si id Eusebius ex Abydeni auctoritate fecerit, mirum est, cur non testimonium ejus produxerit. Syn. p. 151,--5.

ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին : Այս-
ցիկ վկայէ և Կէֆաղիմոս . քանզի ասէ
'ի միում գլխոյն այսպէս . մանր զամե-
նայնն յիսկզբան մերոյ աշխատու-
թեա սկսաք գրել զպագաբանու-
թիւնն 'ի Դիւանացն Արքունի . այլ ա-
ռաք Տրաման 'ի Թագաւորոց, Թողու-
զաննանից, և զվատաց արանց 'ի Տնոցն
գլխատակն . և գրել միայն զբաշտն,
և զիմաստունսն, և զաշխարհակալս
Նախնիս . և մի 'ի յ' անպէտս գծամա-
նակս մեր ծախել և զայլսն : Այլ այս
մեզ ամենեկն օտար և արտաքոյ չչմար-
տութեն . որք զՆինոս Բելայ ասեն որ-
դի . կամ թէ նոյն ինքն Բել . զի ոչ ազ-
գաբանութիւն, և ոչ ամացն ժողո-
վումն այսոցիկ վկայէ, բայց թէ լը
նշանաւոր, և անուանի լինելոյ որ պա-
տէճ Տամարեալ . այսպէս կարգիցէ
զՏեռին մօտաւոր : Եւ գտաք զայսոսիկ
արդարեւ Յունաց դպրութիւն : Զի թէ-
պէտ և Յոյնք ինքեանք 'ի Քաղդէա-
ցւոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն . և
թէպէտ և Քաղդէացի որ ինքնակամ¹³
յօժարութիւն . և կամ 'ի Տրամանէ
Թագաւորաց Տարկեալ զայս իրագոր-
ծել . ոպ Առիտա ոմն և այլք բազումք .
սակայն մեք Յունաց Տամարիմք որպէս
'ի նոցանէ ուսեալք :

Atque hæc narrat Abydenus in primo
suo originum libro, quem postea qui-
dam huc attulerunt. Ejusdémque rei
testis est ⁶ Cephalimus, qui in capite
quodam hæc dicit ; “ Principio operis
“ nostri, propagines singulas institui-
“ mus sigillatim subtexere ex regiis
“ Tabulariis ; sed mandata ab regibus
“ accepimus ignobilium ac nequam in-
“ ter veteres hominum memoriam
“ prætermittere, enumerarèque fortes
“ solùm ac sapientes rerùmque potitos
“ Progenitores, neque tempus inutili-
¹² “ ter absumere”, & cætera. II autem,
nobis videntur prorsus à vero aberrare,
qui ⁷ Ninum aut Beli filium aut ipsam
dicunt esse Belum. Neque enim gene-
ris, nec annorum series huic rei testi-
monio est ; nisi si quis, quòd uterque
fuerit inclytus & celebris, ideo verifi-
mile esse arbitratus, nova antiquis
velit connectere. Atque hæc quidem
invenimus in Græcorum libris tradita.
¹³ Sive enim Græci ipsi Chaldæorum
scripta in suum sermonem converterunt,
sive Chaldæus aliquis, vel suâ sponte,
vel Regum jussu coactus, hujuscemodi
opus effecit ac navavit, ut Arius qui-
dam, multique alii ; Nos tamen Græ-
cis accepta referimus, tanquam qui
ab iis hæc fuerimus edocti.

ՊՐԱԿ Ե.

Յաղագս թէ է ինչ որ Տաւաթար եւ
է, որ օտար 'ի Մովսիսէ պատմեն
Այլքն Հնախօսք : Եւ յաղագս

C A P. V.

*In aliis consentire, in aliis verò à Mose
discrepare alios ex vetustis Scriptori-
bus ; Et de rumoribus qui ex Olympio-*

Ու-

⁶ MS. սկսեալ ⁷ Deest յ' in Edit.

⁶ Quum hic Scriptor ignotus sit, videtur scri-
bendum esse *Cephalion*, quem infra L. 17. N°. 1.
Auctor noster profert. Vide etiam notam infe-
quentem.

⁷ In hac sententiâ fuit *Cephalion* ap. Syncell. p.
167, quem hic fortasse tacitò, ut infra c. 17. nomi-
natim, Chorenensis reprehendit.

Ոլումպիոդորայ փիլիսոփայի անգիր
գրուցացն ։

*doro Philoposo auditione solâ accep-
tis vulgantur.*

*** Հաւաստին՝ որչափ կարացեալ 'ի
* 2 * Բազմացն ընտրեալ բանից • կար-
* Գեղաբ գծնունդս երկից որդւոցն
Նոյի, ց' Աբրահամ, և ց' Նե-
նուս, և ց' Արամ • որում ոչ զոր ընդ-
դիմանալ կարծեմ 'ի միտս ունողացն ։
Բայց թէ՛ զճշմարտութեն որ խորհե-
լով քակել զոճ • 'յ' առասպելս զճշմա-
րիտ բանս ատորժելով ^b փոփոխել
փութայցէ • և 'յ' այսոսիկ իւրաքան-
չիւր միտք ուն կամին ուրախացին • այլ
թէ՛ շնորհակալ և մերոյս տընութեանց
և ջանից լինիցիս՝ ով Ուսումնասէր
դու և զմեզ այսմ աշխատեցուցող, ան-
ցից սակաւ բանիւք յիշատակաց յա-
ղագս որոյ՝ վերագոյնը կարգեցաք թէ
որպէս առաջինքն 'ի Վիպագրացն յա-
ղագս այսորիկ հաճեցան շարագրել ։
Թէպէտ և ոչ ունիմ այժմ ասել
յամբարանոցս մատենից Թագաւորացն
^d այսպէս արդեօք գտեալ • եթէ ըստ
ատորժելոյ ուն կամեցան իւրաքան-
չիւրքն փոփոխել զանուանսն և զգրոյցս
և ըզժամանակս • և կամ այլ զինչ և
իցէ պատճառ • Բայց ուն 'ի սկզբանն
երբեմն 'ի ճշմարտէն, և երբեմն 'ի
ստէն • ուն յաղագս Նախաստեղծին ոչ
առաջին մարդ ասելով զնա այլ Թա-
գաւոր ։ Սոյնպէս անուն խրժական
նմա՝ և աննշանակ կոչելով և ամս տա-
լով նմա 36000 • Իսկ թուով Նա-
հապտայ 'ի ջրհեղեղին յիշատակաւ •
զոյգ և հաւասար Մովսիսի • Նոյնն
և յետ ջրհեղեղին • երես կարգելով արս
անուանիս • յառաջքան զաշտարակա-
լինութիւնն զինի նաւարկութեն Քսի-
սութրեայ 'ի Հայս ճշմարտեն ։ Իսկ
անուանցն փոփոխմամբ և բազմօք այ-

¹ QUOD certius visum est, ex variis
historiis, quantum in nobis erat,
feligentes, trium Noë filiorum
propagines subtexuimus, ad Abraha-
mura, Ninum & Aramum; quas con-
tra intelligentem opinor dicturum esse
neminem, nisi si quis veritatem cupiens
labefactare, veras narrationes in fabu-
las vertere præoptaverit; atque in his
quidem, quam volent, se oblectent;
Quod si Tu, literarum studiose, qui-
que nobis hunc laborem imposuisti, la-
boribus nostris & curis favebis, rerum
memoriam paucis percurram. Ac
suprà quidem indicavimus, quemad-
modum priscis scriptoribus visum sit
de hisce rebus historias contexere,
quanquam eas nequeo dicere in Biblio-
³ thecis regiis adhuc reperiri; qui quidem
seu voluntatis inclinatione, sive ob ali-
am aliquam quamcunque causam narra-
tiones, nomina, ac tempora immutave-
runt, de origine rerum interdum vera,
aliàs falsa exponentes; sicut de primâ
re creatâ, quam non hominem, sed
regem appellant; eique nomen indunt
barbarum, ac significationis expertem,
⁴ atque annos 36000 assignant. De nu-
mero autem familiarum Principum ad
diluvi tempore benè cum Mose con-
sentiant; atque itidem, quod post dilu-
vium tres enumerant viros inclytos,
ante turris constructionem, at post Xi-
suthri in Armeniam navigationem, in
eo quidem vera narrant; sed quod no-
mina aliâque multa mutarunt, menda-
ciis fallunt. Mihi verò libitum est
narrationis meæ initium ordiri, è di-

լովք

^a In Edit. deest 'յ'.

^b Abest ab Edit. փոփոխել.

^c Edit. այսորիկ.

^d In Edit. deest այսպէս.

լովք ստեն: Բայց էն՝ այժմուրախա-
ցայց՝ հաւ առնելով առաջիկայիցս
իմնց բանից՝ ի սիրելոյն իմնէ, և քան
զշատս արդարախօսողէ՝ ի Բերիոսեանն
Սիբիլեայ: Յառաջ քան զբուրգն ասէ՝
և ըզբազմաբարբառն լինելոյ ձայնի
ազգի մարդկան՝ և զկնի նաւարկու-
թեանն Քսիսուծրեայ՝ ի հայս: Զրո-
ւանն, և Տիտանն: և Յապետոսթէ լի-
նէին իշխանք երկրի: Որք ինձ թուին
Սեմ, Բամ, և Յաբեթ: Եւ ի բա-
ժանել սոցա ասէ զնմ տիեզերս՝ ընդ-
իւրեանց իշխանութե, ՝ հպարտացեալ
տիրէ՝ ի վերայ երկոցունցն ևս Զրու-
անն՝ զոր աստ՝ ուրեմն Զրադաշտ Մոգ,
արքայ Բակտրիացւոց, որ է՝ Մեդաց՝
ըսկիզբն և հայր աստուծոցն ասաց լի-
նիլ: և բազումայլ ինչ՝ զնմանէ առաս-
պելեաց: զոր անտեղի է մեզ այժմ
երկրորդել: Արդ՝ ի բռնանալն, ասէ՝
Զրուանայ՝ ընդդիմացան նմա Տիտանն
և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերազմի
ընդ նմա գրգռելով: Կի՞ն զի թագաւո-
րեցունցանել զորդիս իւր ի վերայ
ամենեցուն խորհէր, և այսպիսով
խռան, յափշտակեաց Տիտանն ասէ,
զման ինչ՝ ի ժառանգութե սահմա-
նացն Զրուանայ: աստի՝ ի մէջ անցեալ
քոյրն նց Աստղիկ՝ համոզեալ դարարե-
ցունցանէ զաղմուկն: և յանձնառնուն
թագաւորել Զրուանայ: բայց դա-
շինս ուխտից և երդմանց՝ ի միջի հաս-
տատեն, սպանանել զնմ արու որ ծնա-

5 lectâ meâ ceterisque veraciore ¹ Sibyl-
lâ Berosianâ, quæ hæc dicit; ² “Ante
“ turrem, ac priusquam generis hu-
“ mani sermo multiplex factus est &
“ varius, post Xifuthri autem in Ar-
“ meniam navigationem, Zerovanus,
“ Titan ac Japetosthes principatum
“ terræ tenuere”, qui mihi videntur
esse Semus, Chamus & Japhethus.
“ Hi, ut tradit, cum orbis totius im-
“ perium inter se partiti essent, super-
“ biâ accensus cæteris ambobus do-
6 “ minari voluit Zerovanus”, quem
hîc ea Zoroastrem Magum, Bactria-
norum regem, fuisse dicit qui fuit Me-
dorum principium ac Deorum pater;
aliâque multa de eo fabulatur, quæ
nunc repetere instituto nostro alienum
est. “Itaque Zerovano”, ut refert,
“ vim afferenti Titan Japetosthésque
“ restiterunt, bellóque cum eo con-
“ tenderunt, propterea quòd filios suos
“ reges omnibus constituere cogita-
7 “ bat. Quam inter concertationem
“ occupavit Titan partem aliquam ex
“ hæreditariis Zerovani finibus. Tùm
“ verò interponens se soror eorum
“ ³ Astlicia suis delinimentis tumultum
“ sedavit, intéorque eos conveniebat,
“ ut imperium Zerovanus haberet;
“ jurejurando autem inter se paciscun-
“ tur, sese omnem deinceps Zerovani
“ stirpem virilem interfecturos, ut ne

նիցի

• MS. հարստացեալ.

• In Edit. deest ուրեմն.

¹ Inter varias Sibyllas, unam Berosi filiam no-
minant Pausanias in Phocicis c. xii. p. 828. edit.
Kuhn. & Suidas in voce Sibylla.

² Εξ ἡμετέρας ἀνακλυσεῖς ἐπὶ πρῶτος γινώ-
σκεισας, καὶ βασιλευσὶ Κερῶ καὶ Τίταν, Ἰαπί-
ῳ. Orac. Sibyll. ap. Gall. p. 344. & seq. ubi pro
Mosis nostri Zerovano Eruditus lector Sibyllæ Satur-
num notabit, tantâque in sequentibus varietates de-
prehendet, ut Sibyllina Mosis Oracula ab editis
nostris diversa fuisse facili sibi persuasurus sit.
Vid. Not. ad c. viii. N°. 10. ubi Abydenus etiam

Saturnum Titanémque memorat. Cæterum Persæ
veteres Zerovani nomine Abrahamum nuncuparunt,
ut monet Hydus de relig. Pers. p. 79. 495; quan-
quam Moses noster etiam infra in hoc capite eo no-
mine Simum ab-Orientis populo appellari tradit.

³ Vox Astlic Armeniacè *stellulam* sonat, adeò
ut, quam Astliciam vocavimus, satis forsitan rectè
Astleria potuerit appellari; quo nomine in Græco-
rum fabulis filia Cæi, qui unus ex Titanibus erat,
designatur. Vid. Apollodor. Biblioth. L. i. c. 4.

նիցի Զրուանայ • զի մի ազգաւ 'ի վրնց
թագաւորեացէ : Ուստի և արս Տզորս
'ի Տիտանացն 'ի վր ծննդոց կանանց
նորա կարգէին : Եւ սպանեալ զեր-
կուս ոմանո վն երդման ուխտին հաս-
տատուն կարդ : Խորհի այնուհետեւ
քորննացա Սատղիկ հանդերձ կանամբ
Զրուանայ, հաւանեցուցանել զոմանս
'ի Տիտանացն ապրեցուցանել զայլ ման
կուսն, և յարեմուտս կոյս յուրապիւր : 'ի
լեառն որ անուանեալ կարդային 'ի իւր
ընկէց : Իսկ այժմ կոչի Ուրմպոս : Արդ
զայսոսիկ, թէ պէտ առաւապէրս դբ, թէ-
պէտ ճմարտութի հաշուել համարե-
սցի • բայց ես ոչ հաւանեալ եմ, բազում
ինչ ճմարտեմ : Քանզի և որ 'ի Արարա-
ցուցիչստանդեայ եպիսկոպոս Եպիփա-
նոս 'ի հերձուածոցն յանդիմանութե,
յորժամ ճմարտեմ և արդարադատ զԱճ
ձեռնարկէ ցուցանել : և վն ջնջելոյ որ-
դուցն իւր զեթն ազգսն, ասէ՝ այսպէս :
Եթէ արդարադատապէս Աճ զազգսն
զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդուցն իւր •
զի 'ի բաժնի որդուցն Սեմայ հասեալ էր
երկիր կարուածոցս այսոցիկ, բռնութե
Քամ 'ի վր եկեալ յափշտակեաց : Իսկ
Այ իրաւունս պահեալ զերդման ուխ-
տին վրէժ հատուցանէ ազգին Քամայ •
'ի բաց դարձուցանելով զժառանգու-
թիւնն Սեմայ : Այլ զՏիտանսն և զԼա-

8 “ proles ejus ipsis imperaret; ad eam-
“ que rem strenuos quosdam ex Tita-
“ nibus viros mulierum partibus præ-
“ ficiunt. Qui cum ob jurjurandi
“ pactionem necassent duos, soror
“ eorum Astlicia cum Zerovani ux-
“ ribus consilium init, quibusdam de
“ Titanibus persuadendi, ut cæteros
“ pueros conservarent atque in Orien-
“ tem asportarent, ad montem quen-
“ dam, quem + *Deorum conjectum*
9 “ appellarunt, qui nunc Olympus vo-
“ catur”. Hæc autem, seu quis in
fabulis, sive pro veris ducet, ego qui-
dem persuasum habeo magnâ ex parte
esse vera. Namque Epiphanius etiam
Constantiæ in Cypro episcopus, in suâ
hæresium confutatione, ubi veritatem
Dei ac justitiam conatur declarare de
septem gentibus ab Israelitis deletis
hæc habet; “ justè sanè gentes eas
“ Deus delevit ex conspectu filiorum
“ Israelis, quia, cum possessiones istas
“ filii Semi ex partitione tenerent,
“ per vim Chamos irruens arripuit.
“ Deus autem pactionem suam ac jus-
“ jurandum fideliter conservans, de
“ Chami stirpe sese vindicavit, atque
“ hæreditatem Semo reddidit”. Cæ-
terum de Titanibus ac Raphæmis me-

⁴ Armeniacè, *Dys-encets*.

⁵ Hunc locum, nusquam, quantum reperimus, Epiphanius ad verbum habet, sed rem ipsam sæpiùs narrat. *Adv. Hæres.* l. i. c. 4. § 1. ii. 66, 84. & in *Ancorat.* § 116. atque ejusdem rei meminerunt Scriptores alii, tametsi de eâ nihil omnino in sacris literis occurrit. *Nonâ decimâ generatione Posterii illius qui post diluvium maledictus est, proprios terminos excedentes, quos in occidentalibus partibus sorte susceperant, eos qui medium terræ fuerant sortiti locum, in terras orientis expellunt, et usque ad Persidem fugant, ipsique in expositum locis iniquâ sorte succedunt.* Recognit. Clement. i. 31. *Εν τῷ βιβλίῳ εἶπε το κοσμος πωλεισται ὁ τε Χαμ υἱὸς Χανααν, ἐπὶβη τις ορεινὸς το Σημ, καὶ ἐξήκνησεν αὐν, παρβαίς τιν ἐβόλην Νωε συν τοῖς ἐξ αὐτοῦ γαμενοῖς ἐβίβησαν ἐπ'α — ἐς δια Μανσως καὶ*

Ἰηου ἐξωλοθρυσεν ὁ Θεὸς, καὶ ἐπ'α τιναι κεινὸς δια τῶν κείων, ἀπώκων τις υἱὸς τῷ Ισραὴλ τῷ πεισθαι γην. Syncellus p. 45. Eadem hæc Eusebio attribuit Scaliger, Chron. Græc. p. 10. atque occurrunt apud Cedrenum. p. 10. edit. Xylandr. Scriptor denique Anonymus Malakæ Chronico præfixus eandem Historiam sic narrat. *Τῶν υἱῶν τῶν κληρονομήσαντων ὁ τε Χαμ υἱὸς Χανααν, ὡς ἀγαθὸν τι καὶ ευφροσύνη, καὶ ἔπειτα πολὺ τῆς αὐτοῦ διαλλατῆς γῆς, πρὸς νικῶς κληρονομήσαντων αὐτῶν, καὶ τὸς ἐκ τοῦ Σημ κληρὸς ἐξήλασεν, καὶ ἐπὶ τῶν πατρὶς ἡ γῆ τῆς σπαρταλίας τοῦ Χανααν πρὸς κληρονομήσας. Καὶ ὡς τὸν τὸν δὲ διαμείβει κείνης μίση ταῦτα τὸς ἐκ τοῦ Σημ εἰς τὴν Ισραὴλ ἀπώκων αὐτῶν δια Ιηου τοῦ Νωε, κληρὸς καὶ τῶν Αβρααμ πρὸς κληρονομήσας. p. 16. edit. Oxon.*

փայտման յիշեն Աճային գիրք: Բայց պարտ է մեզ զմանց անգիր Տին զրոյցս որ պատմեալ եղեն վարդուրեմն 'ի մէջ Իմաստնոցն Յունաց: Եւ հասին մինչեւ 'ի մեզ այս զրոյցք: 'ի Գորգի' և 'ի Բա- նան անուն կոչեցելոց: Եւ երրորդ- ոմն Դաւիթ. Թէպէտ և յոյժ սակաւութեւ երկրորդել: յորոց մի ոմն 'ի նոցանէ վարժեալ փիլիսոփայութեւ՝ ասէր այսպէս: Թի՛ս ով ծերք, յորժամ էի 'ի մէջ Յունաց զիմաստութի վարժելով դէպեղև 'ի միում աւուրց, զի վաշխարհագրութեց', և բաժանմանց ազգաց, 'ի մէջ արանց իմաստնոց' և հմտագունից բան ճառիւր: ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային: Իսկ որ կատարելագոյնն էր 'ի նմ Ոլլոմպիոդորոս անուն այսպէս ասաց: Պատմեցից ձեզ ասէ, զրոյցս անգիրս 'յաւանդութենէ 'ի մեզ հասեալ: զորս և բազումք 'ի գեղջկաց զրուցեն մինչեւ ց' այժմ: Սատեան լեալ գրիստութեայ և զորդւոց նր, որ այժմ ոչ ուրեք երևի: յորժամ ասեն կարգ լեալ բանից այսպիսի: Յետ նաւելոյն Բահսութեայ 'ի Հայս և դիպելոյ ցամաքի, գնայ, ասէ, մի յորդւոց նր կոչեցելն՝ Սիմ ընդ արևմուտս հիւսիսոյ դիտել զերկիրն: և դիպեալ դաշտի միում փոքու, առ երկայն անասիւ միով լերամբ, գետոց ընդ մէջ նր անցանելով, ի կողմանս Ասորեստանի: դադարէ առ գետովն երկրունեայ աւուրս: և անուանէ յանուն իւր զլեռն Սիմ, և դառնայ անդէն յարեւելս հարաւոյ ուստի եկն: Իսկ ի կրտսերագունից որդւոցն նր՝ Տարբան անուն, 30 ուստերօք, և 15 դասերօք, և նոցին աւրամբ մեկնեալ 'ի հօրէն, բնակէ անդրէն 'ի նոյն գետեզերէն: յորոյ անուն և զգաւառն անուանէ՝ Տարօն: և զանուն տեղոյն ուր բնակեցան, կոչէ՝ Տրօն: զի անդ զաւաջինն ըսկիզբն եղև բաժանելոյ որդւոց նորա՝ ինմանէ:

11 minerunt sacræ literæ. Hic autem nos oportet antiquas certorum hominum narrationes scriptis quidem non mandatas, quàm brevissimè repetere, de quibus olim inter Græcos Philosophos sermo fiebat, quæque ad nos sunt perlatæ à Gorgiâ quodam ac Bannano Davidéque tertio teste; de quibus unus à Philosophia probè instructus, "O Senes", inquit, "cum inter Græcos, sapientiæ ediscendæ causâ, ætatem degerem, accidit, ut die quodam inter sapientes eruditósq; viros sermo institueretur de Mundi descriptione, divisione-que gentium: cùmque alius alio modo, nonnulli dictione figuratâ historias ejusmodi explicarent, peritissimus eorum nomine Olympiodorus, hujuscemodi verba fecit. *Exponam vobis, inquit, narrationes non conscriptas, sed famâ ad nos delatas; de quibus inter se colloquuntur Rustici ad hodiernum usque diem; Librum fuisse de Xisuthro ejúsque filiis, qui nunc comparet nusquam, quem dicunt rem enarrâsse in hunc modum; Postquam Xisuthrus in Armeniam navigâset, atque ad terram appulisset,* 14 *profectus est, ut tradit, unus ex filiis ejus, nomine Simus, inter occasum solis & Septentriones, ac perveniens ad parvam planitiem sub monte quodam longè patenti positam, per quam mediam amnes in Assyriam ver- sus fluebant, consedit ibi secundum flumen ad bimestre spatium, montem-que de suo nomine Simum appellavit, atque inde eodem revertitur inter meridiem atque orientem Solem, unde* 15 *erat profectus. Cæterum ex minoribus ejus filiis unus, cui Tarbano erat Nomen, cum 30 filiis, ac 15 filiabus earúmque viris à patre discedens, se-*

Նորին

Նորին դարձեալ և առ եզերքն սահմանացն Բախարիացւոցն ասէին բնակիչ սակաւ աւուրս, մնացեալ և մի ոմն անդ յորդւոցն նորքանդի կողմանքն արեւելից Զրուան, զՍիմ կոչեն, և Զարուանդ՝ զգաւառն անուանեալ ասեն մինչև ց' այժմ։ Բայց առաւել յաճախագոյն, Հինքն Արամազնեացն ի նուագս բամբուռն, և յերգս ցցոց՝ և պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք և այսոցիկ զրոյցք սուտք, և կամ Թէ արդարեւ լեալք, մեզ է՛ն հինք փոյթ։ Այլ քի գիտելոյ քեզ զամ, որ ինչ ի լրոյ և որ ինչ ի գրոյ անցանեմ ընդ բնաւն ի գիրս յայս և զի իմասցիս զառ քեզ պարզամտութի իմիցս խորհրդոցս։

“dem cepit propter ejusdem annis ripam; ob eamque causam regionem
“eam Taroniam ille nuncupavit, locum
“verò quem ipse habitaverat ‘Seroni
“nomen indidit, quòd ibi primùm facta
“est suorum filiorum ab ipso separatio.
16 “Idem deinde, ut narrant, ad breve
“tempus Baetrianorum fines accoluit,
“unúsque filiorum ejus inibi remansit.”
Etenim orientis populi Zerovanum Simum vocant, regionemque dicunt appellatam 7 Zaruandiam ad hodiernum usque diem. Cæterùm veteres Armenii in carminibus suis, cantilenis ad 8 cymbala, ac tripudiis longè copiosiore de his rebus mentionem agitant; hæ autem narrationes, seu veræ sunt, sive falsæ, nihil laboramus; Ego vero, ne quid harum rerum ignores, quas vel famâ accepi vel scripto, eas omnes, Tuâ causâ in hoc libro persequor, ut intelligas consilium meum, quàm sit erga Te simplex & sincerrum.

ՊՐԱԿ Զ.

CAP. VI.

Յայտարարութի սակաւութի թէ ըստ արտաբնոցն ասացեալ է Բէլոյ, ըստ Ածային բանից Նեբրոպթ է։

Paucis declaratur eum qui ab externis appellatus est Belus, apud Divinam historiam esse Nebrothem.

*** Բելայ՝ առ որով նախնին մերհայկ, *** բազումք բազում ինչ՝ այլ ընդ այլոյ պատմեն։ բայց ես ասեմ զԱռօնոսդ անուն և զԲէլ, Նեբրոպթ լե-

DE Belo, sub quo fuit maximus noster progenitor Haicus, multi multa & varia narrant. Ego verò, quem 2 Saturnum nominant ac Belum,

ալ։

6 Hoc verbum valet, locum unde dispergebantur.

7 Locus quidam Armeniæ vocatur Zoruanda, apud Plin. vi. 27. qui, quin huc pertineat, nihil est cur dubitemus.

8 Armeniacum hoc instrumentum musicum nullo prorsus modo, quid fuerit, intelligimus. Nos Cymbalum interpretati sumus, quòd simile quidpiam fuisse videtur, & nihil certius succurrebat.

1 Βαδύλωνος γὰρ λόγῳ πρῶτον γινώσκει Βηλον, ὃν οὐκ ἔγνω. ἐκ τούτου δὲ γινώσκει Βηλον καὶ Χάμα. Eupolemus ab Alexandro Polyhistor prolatus apud Euseb. Præp. Evang. ix. 17. ubi tamen hic prior Belus idem videtur atque Chamus. De Saturno autem & Prometheo si quis plura cupit, adeat Bochartum in Phaleg. i. 1, 2.

ալ. ուն Եգիպտացիք Թուեն հաւասար
Մովսիսի, Եփեստոս, արեգակն, Կո-
նոս. որ է Քամ, Քուշ, Նեբրոլթ,
Թողել զՄեսորայիմ: Զի առաջին
ասեն իւրեանց մարդ լեալ զԵփեստոս,
և գտակ հրոյ. և ընդէր սա գտակ
հրոյ, և կամ Պրոմիթէոս. գողացեալ
զառ. ի յանոցն հուր և շնորհեալ
մարդկան. որ է այլաբանութի. և ոչ
բերէ ասել կարգ բանիս: որում և հա-
րըստութեցն Եգիպտացեաց կարգ. և
ամ ժողովուրն ի հովուացն. հարըս-
տութեան մինչև յ'Եփեստոս վկայէ
հաւասար Եբրայեցեաց լեալ, որ է
Յովսէփայ, Ժամնակացն: մինչև յ'
Սեմ, Քամ, և յ' Յաբեթ: Եւ այ-
սորիկ բաւական լիցին ասել այսչափ.
Զի եթէ զամեղեալս յաշտարակագոր-
ծութեն մինչև առ մեզ ի հասողու-
թի բեզ ի մէջ անել ջանայցեմք սատ-
մութիւն, Երբ ապա յղծային քո հա-
սանիցեմք զրուցայ սատմութիւն: մա-
նաւանդ զի առաջիկայս մեր երկար է
գործ. և Ժամնակ մահկանացուաց
սուղ և անյայտ: Այլ ըսկեալ ցուցից
բեզ զմերն Թէ ուստի և որպէս:

1 Edit. հարըստութեան.

ՊՐԱԿ Է.

Թէ որով կամ ուստի զայսպիսի եգիպ-
տացի ըզբողջարարութիւնն:

*** Սրակ մեծ Արքայ Պարսից և Պար-
սեաց, որ և ազգաւ իսկ Պար-
սե, ապառամեալ ասեն ի լ' ա-
կեդոնացւոցն. և Թադատորեալ ի վր-

Nebrothem fuisse dico; quā in re ² Æ-
gyptii cum Mose congruunt, enu-
merantes Vulcanum, Solem, Saturnum,
qui sunt Chamus, Cushtus ac Nebro-
thes, omisso Mestramio. Namque
primum ipsorum hominem dicunt fu-
isse Vulcanum, atque ignis inventorem
² Cur autem hic inventor ignis esse tra-
ditur, sive Prometheus, qui ignem Diis
clam ereptum, hominibus dedit, quæ
quidem figurata orationis translatio
est, neque historiæ ordo eam fert ex-
plicare. ³ Idem & Dynastiarum Æ-
gyptiacarum series testatur, totaque
collectio à Pastorum dynastiā usque
ad Vulcanum, cum Hebræorum, hoc
est, Josephi temporibus consentiens,
usque ad Semum, Chamum & Japhe-
tum. Sed tantum dixisse satis sit;
³ Nam si omnia à turri conditā usque
ad hodiernum diem tibi conaremur in
hac historiā enarrare, Quando demum
ad dilectas tuas narrationes pervenie-
mus? præsertim, cum institutum opus
longum sit, & spatium vitæ hujus
mortalis breve atque incertum. Jam
verò tibi exponere aggrediar, unde
& quomodo hæc nostra sit historia.

C A P. VII.

Quomodo est unde bujusmodi narrationes
natus sit.

A Rfaces Magnus Persarum ac Par-
thorum rex, qui & natione Par-
thus, à Macedonibus descivisse dici-
citur, atque Orienti omni Assyriæque
im-

² Syncellus ex veteri Chronico, quod cum Mose
congruit, primo Vulcanum, deinde Solem,
tūm Saturnum recenset, p. 51. Alibi, p. 19. hoc
ordine reges enumerantur, I. Vulcanus. II. Sol.
III. Agathodæmon. IV. Saturnus. Hæc ex Syn-
cello pro more suo in Eusebii Chronicon Græcum
transulit Scaliger. p. 7. Cæterum ipsos Sacerdotes.

Ægyptios de regibus suis dissentire ostendit Diode-
rus Siculus, i. p. 15. edit. Hanov.

³ Quid hic Ægyptiacæ Dynastiæ commonstrant?
nimirum, Saturnum eundem esse ac Nebrothem.
Atqui, ut verum fateamur, loci hujus vim non li-
quidò perspectam habemus.

ամ արեւելից և Ասորեստանեաց • և սպանեալ զԱսորեստան Թագաւոր 'ի Նինուէ, ^a Տնագանդեցուցեալ զամ տիեզերս ընդ ձեռամբ իւրով: Սա Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց • պատեհիմն համարեալ այսպէս անշարժ իւրոյ Թագաւորութեն լինիլ, և բաղաբ Թագաւորութե տայ նմա ըզՄծբին և սահմանս հատանէ նմա զմասն ինչ յարեմոտայ Ասորոց, և զՊարթեւ տին, և զԱսիայ, և զամ Միջերկրեայս և զԹիւսարիայ 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև 'ի տեղին ուր կաւկաս յարեմոտանն յանգի ծով, և զԱսորպատական, և այլ որչափ միտք քո և բաղաբ ^b հատանեն: զի սահմանք Քաջաց, ասէ, զէնն իւրեանց • որքան հատանէ, այնքան ունի: Սորա կարգեալ զիշխանութի իւր մեծապէս • և հաստատեալ զԹագաւորութիւնն իւր, կամ եղև գիտել սր, Թէ ոյք և որպիսի արք տիրեալ են 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ց'նա • ըզՔաջաց արդեօք, եթէ զՎատաց անցեալ ունիցի զտեղի: Եւ գտեալ զոմն Ասորի, Մարիբաս կատինայ, այր ուշիմ, և վարժ Քաղդէացի և Յոյն գրով, զոր յղէ առ մեծ եղբայրն իւր Արշակ արժանի ընծայիւք • բանալ նմա զԻւլանն Արքունի • և գրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս •

imperitasse, & ¹ Antiocho rege apud Niniven interfecto, totum orbem sub suam potestatem redegit. Is fratrem suum Valarfacem Armeniæ regem constituit, probè existimans, regnum suum ita sibi magis tutum fore & quietum, eique urbem regiam dedit ² Nisibin, finisque assignat, partem aliquam ab Syriæ occidente, & Palæstinam atque Asiam, omniaque mediterranea loca ac ³ Thixaliam à mari Pontico usque ad eum locum, ubi Caucasus in Occidentis mare desinit, atque Atropatenem, & “ quæcunque alia “ mens tua ac fortitudo arripere poterint”. “ Fortibus enim”, inquit, “ Arma sua sunt pro terminis; “ quantum arripiunt, tantum habent”. Hic, ubi principatum suum præclare composuit regnumque stabilivit, scire avebat, quinam qualisque homines ante se Armeniorum regioni imperitassent, utrùm nempe fortium an ignavorum in locum transisset. Nactus itaque Syrum quendam, ⁴ Maribam Catinensem, virum eruditum, & Chaldaicarum ac Græcarum literarum probè peritum, misit eum ad magnum fratrem suum Arsacem, dignis muneribus instructum, ut ei Tabularium regium pateret; literasque dedit quarum hoc est exemplum.

ՊՐԱԿ.

^a Edit. Տնագանդեցուցանել.^b Edit. հատանեն.^c Edit. ունի.

¹ Antiochum nempe Sidetem Arsaces Magnus interfecit. Vid. infra, l. ii. c. z.

² Cum cæteri Orientales, pariter ac Græci Latinique Scriptores, semper *Nisibin* scribant, unde factum sit ut Armenii, mutata primâ literâ, æquè perpetuò *Misibin* vocent, id nobis parum exploratum est, nisi fortè mendo solùm scripturæ acceptum referri debeat.

³ Nomen, ut arbitramur, corruptum. An ullo modo ad Græcam vocem *βαλαρσαν* referri potest, ut adeò *oram maritimam* interpretemur? Namque id verborum series & continuatio postulare videtur.

⁴ Nomen, ut La-Crozius monet, propriè Syriacum. *Mar-Ibas Catinenfis*, quod est, *Dominus Ibas ex oppido Catina*, qui locus idem fortasse est, atque ille, cujus in Syriâ positi mentio fit apud Afsemani Bibliothec. Oriental. Tom II. p. 351. Notat etiam La Crozius vocem *Catina* in linguâ Syriacâ *Subtilem* significare, quasi id Nomen inde ei potuerit esse datum; quo pertinent Hieronymi verba *Legi*, inquit, *et cujusdam Catina, quem Syrii λεπιδον. id est, acutum et ingeniosum vocant, brevem disputatinniculam*, &c. Tom. IV. p. 332. Edit. Colon.

ՊՐԱԿ Ը.

C A P. VIII.

Թուղթ Վաղարշակայ արքային Հայոց
առ մեծն Արշակ արքայ Պարսից :

*Epistola Valarsacis Armeniorum regis
ad magnum Arsacem regem Persarum.*

*** Րշակ Թագաւոր՝ երկրի՝ և ծովու .
*** որոց անձն և պատկեր՝ ունի և է՝
իսկ մեր աստուծոց՝ իսկ բախտ և
պատահումն՝ ի վեր քան զամ Թագաւո-
րաց . և մտաց լայնութի , որչափ երկնի
ի վերայ երկրի . Վաղարշակ կրտսեր
եղբայր քո՝ և նիզակակից . որ ի քէն
կարգեալ Արքայ Հայոց . որջ լեր ամ
յաղթութի . Քանզի պատուէր ընկա-
լայ ի քէն , քաջութի և խմաստութի
Հոգ տանել , ոչ երբեք անփոյթ արա-
րեալ պայտօն խրատու . այլ խնամա-
րեալ Հոգացայ ամի . որչափ միտք և
հասողութի բաւեցին . Եւ այժմ , ի
քումնէ խնամակալութի զետեղեալ
Թագաւորութիս , խորհուրդ ի մտի
երի գիտել թէ ոյք ոմանք յառաջ քան
զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս Հայոց . և
ուստի նախարարութիքս որք աստ կան
Զի ոչ կարգք ինչ լեալ աստ յայտնի . և
ոչ մեհենից պաշտամունք , և ոչ գլխաւ-
որաց աշխարհիս առաջինն յայտնի է ,
և ոչ վերջինն . և ոչ այլ ինչ օրինաւոր , այլ
խառն ի խուռն ամ , և վայրենի . Վսո-
րոյ աղաքեմ պքո Տէրութիդ , հրամայես
բանալ զԻիւանդ արքունի ընդդէմ
Առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ Հօր Տէ-
րութեդ . զի գտեալ զըղձալին եղբօր
քոյ և որդւոյ բերցէ զըստոյզն փու-
թապէս : և զմեր՝ հեշտութիւն որ ի
կամակատարութենէ լեալ քաջ գիտեմ
խնդութի քեզ լեալ . որջ լեր երևելիդ
բնակութեամբ . ի մէջ իից : Եւ ըն-
կայեալ Արշակայ մեծի ըզգիրն ի ձե-
ռաց Մարիբա Կատինայ , մեծաւ
քրմտութի հրամայէ առաջի առնել
նմա զԻիւանդ արքունի որ ի Նինուէ :

166 A Rfaci regi terræ & maris, cu-
“ jus forma atque imago
“ Divûm nostrorum instar est ; for-
“ tuna autem ac sors supra omnes re-
“ ges, mentisque amplitudo tanta,
“ quanta est cœli supra terram ; Va-
“ larsaces minor frater tuus & comîni-
“ lito, qui à te constitutus Armeniæ
“ rex, salutem & victoriam in omni-
“ bus. Cum abs te in mandatis ac-
“ ceperim, ut fortitudini ac sapientiæ
“ operam darem, admonitionem istam
“ tuam nunquam neglexi ; diligentem
“ verò in omnibus curam adhibui,
“ quantum mens mea & facultas va-
“ lebant. Et jam quidem providen-
“ tiâ tuâ in hoc regno collocatus,
“ statui apud animum meum exqui-
“ rere, quinam homines ante me Ar-
“ meniorum regioni imperitârint, un-
“ déque ortæ, quæ hîc sunt præfectu-
“ ræ. Neque enim ordo aliquis re-
“ rum hîc comparet, unde scire liceat,
“ quales fuerint delubrorum religio-
“ nes, quidve primum, quidve po-
“ stremum in hac regione gestum fue-
“ rit ; neque aliud quidquam certas
“ leges servat, sed confusa omnia &
4 “ agrestia. Quâ de causâ peto abs
“ te, Domine, ut Viro huic, qui se
“ jam potenti tuæ Majestati sistit,
“ Bibliothecam regiam patere jubeas ;
“ ut compos factus ejus rei, quam
“ frater tuus ac filius exoptat, vera
“ nobis quamprimum referat. No-
“ stram autem amicitiam, quæ ab
“ expletâ voluntate oritura sit, tibi

միանգամայն

* Sic MS. Edit. հաշտութիւն

միանգամայն՝ և ուրախացեալ այսպիսի միտս ունել եղբոր իւրոյ, որոյ զկէս Թագաւորութե՛ն իւրոյ հաւատացեալ էր։ Եւ խուզեալ սր՝ զամմատեանսն. գտանէ մատեան մի հելլեն գրով. որոյ վերայ էր՝ ասէ, վերնագիրն այսպէս։

Սկիզբն Մատենին։

Այս մատեան՝ հրամանաւ Աղէքսանդրի, ՚ի Քաղդէացւոց բարբառոյ փոխեալ ՚ի Յոյն. որ ունի զբուն հնոց՝ և վնասնեացն բանս. որոյ սկիզբն լեալ ասէ, զԶրուանն, և զՏիտանն, և զԱպետոսթէ. յորում և զիւրաքանչիւրոք ՚ի ծննդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանցս. զարս անուանիս, կարգաւ շարադասեալ յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ց՝ բազում ամս։ Յայսմմատենէ Մարիբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութի հաւաստի, բերէ աւարայ Վաղարշակ ՚ի Մծբին Յոյն, և Ասորի գրով։ Զոր առեալ Անճնագեղոյն և Քաջաղեղան արին Վաղարշակ, Կորովաբանոյն, և Հանճարեղի, առաջին իւրոյ գանձուն համարելով, դնէր յարբունիսն ՚ի պահեստի մեծաւ զգուշութեւ. և զմասն ինչ ՚ի յարձանի հրամայէ դրոշմել յորմէ մեր հաւաստի ՚ի վր հասեալ կարգի գրուցացս, երկրորդեմբ այժմքոյ հարցաստութեղ, ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիս մինչև ց՝ Քաղդէացւոց Մարդանապալայ և ևս մօտագոյն. յորում է՝ սկիզբն բանիցս այսպիսի։ Ահեղք և երևելիք, առաջինքն ՚ի դիցն,

ᵇ Edit. յորմէ.

“ gaudio fore probè novi. Vale, ô
“ Tu illustris, qui habitas inter Deos.”
5 Igitur Arsaces magnus, acceptis è
Maribà Catinensi literis, summâ animi
alacritate, aditum ei in regiam Nini-
ves Bibliothecam jubet dari; simul
gaudens fratrem suum tali animo præ-
ditum fuisse, cui dimidiam regni sui
partem commendârat. Is itaque, dum
omnes perscrutaretur libros, invenit
volumen quoddam, Græcè exaratum,
cujus inscriptionem narrat fuisse talem.

6

“ *Initium voluminis.*

“ Hoc volumen jussu Alexandri ex
“ Chaldaico sermone in Græcum fuit
“ conversum; continétque germanam
“ antiquorum atque veterum histori-
“ am, quam incipere dicit à Zeruano,
“ Titane, atque Apetosthe; & in
“ quâ singuli quique, tribus hisce
“ principibus prognati, celebres Vi-
“ ri, ordine recensentur, suo quif-
“ que loco, ad multos annos.”
7 Ex hóc volumine Maribas Catinen-
sis nostræ tantùm nationis historiam
fideliter depromptam, Nisibin affert ad
regem Valarsacem, Græcâ & Syriacâ
linguâ scriptam. Quam cum acce-
pisset Valarsaces, formosus ille vir,
arcûque pollens, eloquentiâ atque pru-
dentiâ clarus, ex thesauris suis pretio-
8 sissimum ducens, in regiâ posuit mag-
nâ diligentîâ adservandam, partémque
aliquam in columnâ insculpi jussit. E
quâ quidem narratione, nos de fidâ
historiarum serie certiores facti, eas
jam rogatu tuo sumus iteraturi, pris-
câsque nostras præfecturas deducturi
usque ad Chaldaicum Sardanapalum,
atque etiam infra; cujus narrationis sic
9 incipit initium. “ Terribiles & il-

և.

ԳՐԱԿ Թ:

CAP. IX.

Յաղագս ապրտամբութեն Հայկայ :

De rebellione Haici.

*** ՅՍ ասէ Հայկ՝ Գեղապատշաճ
 *** և Անձնեայ, Քաջագանգուր,
 Խայտակն, և Հաստաբազուկ :
 Սա՛ ի մէջ Հրակայիցն քաջ և երեւելի
 լեալ՝ ընդդիմակաց ամենեցուն, որք
 ամբառնային զձեռն ի միապետել ի
 վրամ Հրակայիցն և Դիւցազանց . սա՛
 Խորոխացեալ ամբարձ զձեռն ի դէմ
 բռնաւորութեանն Բէլայ . ի տարա-
 ծանելն ազգի մարդկան ի լայնութի
 ւամ երկրի ի մէջ բազմակոյտ Հրակայ-
 իցն, անհուն խօջացն և ուժաւորաց :
 Քանզի անդ մոլեգնեալ այր իւրաքան-
 չիւր սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով,
 ջանային տիրել ի վերայ միմեանց . ուր
 պատահմունք ի դէպ ելանէին Բէլայ,
 բռնանալ ունել զամ երկիր . որում
 ոչ կամեցեալ Հայկայ հնազանդ լինիլ
 Բէլայ յետ ծնանելոյ զորդի իւր՝ զԱր-
 մենակ ի Բաբելոնի . չու արարեալ
 գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է՝ ի
 կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք
 իւրովք և դստերովք . և որդւոց որ-
 դւովք արամբք զօրաւորովք, Թուով
 իբրեւ 300, և այլովք ընդոճնօք և եկօք
 յարեցելովք ի նա, և բոլոր աղիւս եր-
 Թեալ բնակէ ի լեռնոտի միում՝ ի
 դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդ-
 կանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դա-
 դարեալ բնակէին . զորս հնազանդ իւր
 արարել Հայկ, շինէ անդ տուն բնա-
 կութե կալուածոց և տայ ի ժառան-

“HIC”, ut tradit, ¹ Haicus for-
 mosus fuit ac procerus,
 “splendidè capillatus, oculis acribus
 “atque hilaris, validisque brachiis
 “præditus. Is, cum inter Gigantes
 “longè præstaret, omnibus se oppo-
 “suit, qui id egerunt, ut ipsi soli
 “cæteris Gigantibus Deorumque so-
 “boli imperarent, tumultumque con-
 “citavit adversus impetum Beli vio-
 “lentum. Cum etenim genus homi-
 “num per totius terræ amplitudinem
 “dispergeretur, in mediis degens Gi-
 “gantibus validissimis; furore ibi
 “agitati, in proximum quisque suum,
 “gladios distinxerunt, atque inter
 “se de dominatu contenderunt;
 “ubi cum Belo prosperè res ceci-
 “disset, totamque ferè terram per
 “vim obtinuisset, ei Haicus obtem-
 “perare nolens, postquam filium
 “suum Armenacum ² Babylone sus-
 “cepit, in terram Araratensem, quæ
 “est ad Septentrionem posita, cum
 “filiis suis & filiabus, ac nepotibus
 “viris fortibus, numero ad trecentos,
 “aliisque vernis atque advenis ipsi
 “adjunctis, suisque omnibus profec-
 “tus est; ac sedem cepit sub radi-
 “cibus montis cujusdam in planitie
 “siti, ubi pauci de hominibus prius
 “dispersis habitabant, quos sibi obe-

¹ Sic MS.

գաւթի

¹ Haicus, inquit Cl. La-Crozius, nomen pris-
 cuiusdam Herois vel Numinis Armeniorum fuisse vide-
 tur, cum pro fidei Orionis legatur in libri Jobi
 Armeniacâ versione c. xxxviii. 31. & Isaïæ c. xlii.
 10. Hæc ille, qui Chorenensis nostri auctoritatem
 abjicit, de quâ quidem nos, quantâ maximâ possu-

mus æquitate, in Præfatione disceptare conabimur.

² Si quis sit, qui hic Maribæ Catinenfi objiciat,
 Babylonem nondum fuisse eonditam, la, præter
 alia testimonia, Sacram Historiam legat, ubi tam
 urbs quam turris Babylonica disertè memoretur.
 Gen. xi.

գուծի վարդապետ, որդւոյ^b Արմենակայ. այս արդարացուցանէ՝ զանգիր հին աւագեալ զրոյցս: Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղիւսն ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ, գայ բնակէ՝ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտակին՝ Հարբ: Եւ այս ինքն աստէն բնակեալքս աղբ՝ ի տանն թորգոմայ: Եւ ինէ և գեւղ մի՝ և անուանէ իւր անուն՝ Հայկաշէն: Յիշի՛ և աստանոր պատմութիւն Հարաւոյ կողմանէ դաշտիս այսորիկ առ երկայնամասիւ միով լերամբ բնակեալ յառաջագոյն արբ սակաւք, ինքնակամ՝ հնազանդիլ Դիւցազնին: արդարացուցանէ՝ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս:

^b MS. Արմենիկայ corrupte.

“dientes Haicus efficiens, domicilium ibi possessionis ædificat, atque “id Cadmo Armenaci filio in hæreditatem dedit”. Hoc confirmat antiquam eam non scriptam narrationem. “Et ipse progreditur”, ut scribit, “cum aliâ turmâ, inter “occidentem solem & Septentriones, “ac sedem posuit in excelsâ quadam “planitie montuosâ; cujus nomen “appellavit³ *Harcbiam*, quippe cùm “illic stirps⁴ *Thorgomi* habitaret. “Condidit etiam pagum quendam, “quem de suo nomine nuncupavit⁶ “*Haicaseniam*”: Cæterùm de planitie hac ad montem quendam longè exporrectum sitâ etiamnum meminerunt Historiæ Australes, paucos nempe homines prius ibi habitantes, libenter Deorum illi proli paruisse. Atque hoc etiam affirmat⁷ rumores eos non conscriptos, jam antè enarratos.

ԳՐԱԿ Ժ.

Պաղագս պատերազմին՝ և մահուան Բէլայ.

*** Ի յառաջ մատուցեալ զբան
*** իւր, ասէ՝ Թէ՛ ի հաստատել
Տիտանեան Բէլայ զթագաւոր
ըւծի իւր առ ամենեւեան, առաքել
՝ ի կողմն հիւսիսոյ՝ զմի ոմն յորդւոց
իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատար-

C A P. X.

De Pugnâ & Morte Beli.

Historiam autem suam porro persequens, narrat Titanium illum Belum, quod imperium suum in omnea stabili-ret, unum ex filiis suis viròsque simul fideles in Septentriones ad Haicum misisse, qui monerent, ut

³ Hujus loci meminit Moses in Epit. Geographum, & observat Schroöderus in Dissertatione suâ quæ in linguæ Armeniæ Thesaurò-occurrit, *Provinciam Armenia Majoris in hanc usque diem hoc nomine appellari*. p. 13.

⁴ Էջ. օրն Յօսափ Իսրայ և Իսրայ Եփրայ արքայք. Ezech. xxvii. 14. xxxvii. 6. Ita plinò Armenius Interpres, eâdem locutione, quæ hic occurrit, usitur, ի սակե թորգոմայ, Էփրայ Թորգոմի; quâ se appellatione tam sæpe Armenii vocant, ut verisimile sit, eos hoc in loco à vate designari, id quod ex Strabone & Xenophonte

confirmare licebit, qui ambo Armeniam equis celebratam scribunt, *Ὅσα δ' ἐστὶν ἰππευτὶ & σφοδρὰ ἡ χώρα καὶ ἐκ πλὴν τοῦ Μηδίας, ὡς τε οἱ Νισαίοι ἱπποὶ καὶ ὠλεῦθα γινώσκει, διότι δὲ Περσὺν Βασιλεὺς ἐχρῆτο, καὶ ὁ Σάραπης τοῦ Ἀρμενίας τῷ Περσὶ καὶ ἐτ' ὁ Δισμυεύς πᾶσι τοῖς Μιθράνους ἱπποῖν*. Strab. xi. p. 529. In eandem sententiam Xenophon de exped. Cyri. l. iv. p. 333. edit. Leunclav. atque hunc morem adhuc hodiè observari notat Schroöderus. Dissert. p. 30.

⁷ Cap. v. N°. 11. & seq.

մօք, դալ նմա 'ի հնազանդութի, և
կեալ խաղաղութե՛ք • բնակեցեր, ասէ,
'ի մէջ ցրտութե՛ք սառնամանեաց, այլ
ջեռուցեալ՝ մեղկեա գ ցրտութի սա-
ռուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ •
և հնազանդել ինձ կեաց 'ի հանդար-
տութե, ուր հաճոյ է բեզ յերկրիս
խնամ բնակութե: Եւ 'ի բաց դար-
ձուցեալ Հայկայ զգառագամաւորսն
Բէլայ խաղաղութեամբ պառտափանեաց,
դառնայ առաքեալն անդրէն 'ի բա-
բելոն: Ապա զօրածոյով լինի 'ի վե-
րայ նր հիտանեանն Բէլ ամբոխն հե-
տեակաց զօրաց, գայ հասանէ 'ի հիւ-
սիսի յերկրին Արարարեայ,՝ մերձ 'ի
տունն կարմեայ • փախտական լինի
կադմոս առ Հայկ, բաջնթաց իսկ ա-
ռաջի իւր առաքէ • գիտեա, ասէ,
ով մեծդ Դիւցազանց՝ զի դիմեալ
գայ 'ի վերայ քոյ Բէլ Յաւերթիւք,
Քաջօք, և՝ երկայնադիւզօք հասակօք,
Հրակայիւք մոցողօք: Եւ իմացեալ իմ
զմերձ լինիլն նորա՝ ի տուն իմ, փախեայ,
և գամահաւասիկ տագնապաւ: Արդ-
աճապարեա խորհիլ՝ որ ինչ գործելոց
ես: Իսկ Բէլն՝ յանդուգն, և անճոռնի
զօրութե՛ք ամբոխին, ուն յորձան ինչ
սաստիկ լէ զառ 'ի վայր հեղեալ, փու-
թայր հասանել 'ի սահմանս բնակութե
Հայկին • 'ի սիրտ՝ և 'ի մարմին վստա-
հացեալ արանց զօրաւորաց: Աստ
Ուշիմ, և Խոհեմ՝ Հսկայն, Քաջագան-
գուն, և Խայտակն, աճապարեալ
հաւաքէ զորդիս իւր, և զթուռնս
արս բաջն, և աղեղնաւորս, թուռով
յոյժ նըւազունս, և զայլ ևս՝ որ ընդ

ad obedientiam rediret, atque ita vi-
tam quietam & pacatam ageret:
2 “habitasti”, inquit, “inter frigus
“ac glaciem, sed jam caleſce, &
“dissolve frigus illud glaciale super-
“borum morum tuorum; mihi que
“obediens vive tranquille, ubicun-
“que tibi libuerit in regione mea
“habitare.” At Haicus Belo af-
perè respondit, ac legatos dimisit, qui
3 statim Babylonem reverterunt. Ti-
tanius inde Belus, collecto adversus
eum exercitu pedestri, in Septentrio-
nis partes ad regionem Araratensem,
prope Cadmi domicilium pervenit, à
quo Cadmus, præmissis cursore, ad
Haicum profugit; “Scito”, inquit,
“O magna Deum soboles, Belum in
“Te irruere, cum Gigantibus suis,
“fortibus bellatoribus, immortalibus
4 “ac procerissimis. Ego verò ad do-
“micilium meum eum propè accef-
“sisse intelligens, fugam cepi, & ad
“Te, ecce perterritus venio. Igitur
“quam celerrimè cogita, quid tibi
“faciendum sit”. At Belus, arro-
gans atque atrox, cum potenti turmâ
suâ, tanquam torrens per angustam
declivitatem rapidè effusus, in fines ha-
bitationis Haici pervenire maturavit;
animis viribúque suorum militum con-
5 sisus. Tum verò solers & prudens ille
Gigas, capillis splendidus, oculisque a-
cer, filios suos & nepotes festinanter
coegit, viros fortes, ac sagittarios, sed
numero admodum paucos, alióque,

իւրով

* Edit. մեղկեայ ցրտութի.
• MS. երկնադիւզօք.

* In Edit. desunt մերձ 'ի տունն կարմեայ.

1 Indicium vetustatis satis luculentum, quod &
alibi sæpius in eis hujus libri partibus apparet, quæ
de Maribæ Catinensis historiâ sunt depromptæ.
Solabant nimirum veteres animi corporisve excel-
lencias aliquas, aut quidpiam notabile, Heroibus

suæ, quasi cognomina, addere. Hujus rei *πρότερον*
ἄντι *Ἀχρηδης*, *γλαυκῶντι* *Ἰδωτι*, ceteræque id
genus locutiones plurimæ exempla sunt apud om-
nes perulgate.

իւրով ձեռամբ, հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանուա ունեւորով ձկուա յինքեան : Եւ կոչեալ զգորս իւր՝ ասէ ջ' Խոսա - յեղաներն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ դիպեալ ջանասցուք տեղւոյն՝ ուր անցեալ էայ՝ ի մէջ խուան քաջացն Բէլ : զի կամ մեղուք՝ և աղի մեր՝ ի ծառայութի Բելայ կացցէ : կամ զաջողութի մասանց մերոց՝ ի նա ցուցեալ ցրուեսցի ամբոխն, և մէք եղիցուք յաղթութի ըստացեալք : Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս, հասանեն՝ ի միջոյ ինչ դաշտաձեւ լեռանց բարձրագունից, և յաջմէ ջուրցն հոսանաց՝ ի բարձրաւանդակունն կուռ կալով՝ ի տեղւոյ : Ի վեր գերեսս ամբարձեալ երեւցաւ նից բազմութի անկարգ հոսակի ամբոխոյն Բելայ, ցան և ցիր յանդուգն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով : Իսկ Բէլ հեզ՝ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ի ձախմէ ջուրցն՝ ի վր ստոյ միոյ իբրեւ ի դիտանոցի : Ծանեաւ հայկ զխուամբ վառելոյ ջոկատին, յորում Բէլ առաջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք ոմամբք, և երկար միջոց ճանապարհին ընդ նա՝ և լէ ամբոխն : և ինքն գլխանոց ագուցեալ երկաթի, նշանաւորօր վերջօր, և տախտակս պրդընձիս թիկանց՝ և լանջաց՝ և պահանակս բարձից՝ և բազկաց, գօտեորեալ զմէջսն, և յ' ահեկէ զստինն երկայրի, և նիզակն արի ի ձեռին իւրում աջոյ, և յահեկուն վահան : և ընտիրք յաջմէ և ի ձախմէ : Եւ տե-

qui sub suâ erant ditione ; & ad ripam² lacûs cuiusdam pervenit, cuius aquæ sunt falsæ, parvosque continent⁶ pisces. Tùm militibus suis convocatis, “ ubi”, inquit, “ è regione Beli co-
“ hortis ventum erit, illò collineare
“ connitatur, quo in loco ipse Belus
“ inter fortium catervam stat ; sic
“ aut ipsi moriemur, nostrique Belo
“ subjicientur ; aut valentes manus in
“ eum exercentes, cohors ejus dissipabitur, nósque victoriâ potiemur.”
⁷ Ita stadia aliquot progressi, intermontes excelsos, in campi formam explicatos venêre, ubi ad dextram aquæ fluentis in editò locò substiterunt. Ibi, sublatis oculis, conspicati sunt incompositam agminis Beli multitudinem, per agros dispalatam, ac summâ audaciâ ingruentem. Sed Belus ipse tranquillus & placidus, cum magnâ catervâ, ad lævam aquarum, in colle quodam, velut in speculâ, consederat ; agnovit Haicus segregatum id Beli agmen, cui Belus cum delectâ manu armatâ præivit, longo interjecto inter eum & cohortem intervallo ; galeam ipse indutus ferream insigniter cristatam, & æneas laminas circum humeros & pectora ; & crurum ac brachiorum tegumenta ; medium, & latus lævum gladio ancipiti cinctus, dextrâ validam hastam, clypeum sinistrâ gestabat, delectis militibus utrinque circumdatus. Conspicatus itaque Haicus agmen Titanium armatum, præstan-

սեալ

¹ MS. ի միջոց.

² Edit. պահպանակս.

³ In Edit. deest յ'.

² Hic lacus à Bazo postea nomen invenit, c. XI. n. 3. An huc referri debeat Strabonis locus, incertum est. Εἰς δὲ καὶ λαμναὶ καὶ αὐτὴν Ἀρμενίαν μεγὰλαι. μία μὲν ἡ Μαρλίαν, καὶ αὐτὴν ἐρμηνεύουσιν, μεγιστὴ, ὡς φασί, μία τῆς Μαλατίου, ὠμυρὴν ὑδαῖος, δὲ καὶ μεγιστὴ τῆς Ἀτρυπαλίας,

εχυσὴ καὶ ὀλοπυρία. XI. p. 529. De voce Μαρλίαν, quam *ceruleam* interpretatur, in linguâ Armeniâ nihil novimus. Tavernerius in itinere suo lacum non longè ab oppido *Tauri* memorat, quod *mare falsum*, sive *Agbi Dzo* ut hodierni Armenii pronunciant, etiamnum appellatur.

սեալ Հայկն զՏիտանեանն կուռ վա-
ռեալ, և արս ընտիրս ընդ նմա՝ աջինս
և ահեկինս։ Կարգէ զԱրմենակ եր-
կու եղբարք Է աջմէ։ և զՎարդան
և զայլս երկուս որդւոց իւրոց՝ ի ձախ-
մէ։ զի արք կորովիք էին յաղեղն՝ և ի
սուսեր։ և ինքն առաջի։ և զայլս հրո-
սակին զինի իւր կարգեաց՝ երեք անկի-
ւնի իմն կարգեաց ձեռով։ հանդարտ
յառաջ մատուցանելով։ Եւ հասեալ
երկոցունց կողմանց հըսկայիցն՝ ի մի
մեանս։ ահագին դողդիւն ի վերայ
երկրի առնէին շահատակելովն, և ահա
պակուցանողս տարազուք յարձակ-
մանցն զմիմեամբք՝ արկանէին։ անդ-
ոհ սակաւք յերկոցունց կողմանց հըս-
կայիցն յաղթանդամք բերանոյ տոյ
դիպեալք տապալ յերկիր կործանէին։
և մարան յերկոցունց կողմանց մնայր
անպարտելի։ Չայսպիսի անակնունելի
դիպուած տարակուսանաց տեսեալ
Արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ։ և
ի նոյն բլուր՝ ուստի էջն, վերջոտեալ
եղանէ։ քանզի խորհէր ի միջոցի ամ-
բանալ ամբոխին մինչև հասցէ բովան-
դակ զօրն։ զի միւսանգամ ճակատ յո-
րինեցէ։ Չայս իմացեալ աղեղնաւո-
րին Հայկայ յառաջ վարէ զինքն, մօտ
հասանէ յարքայն, լի քորշէ պինտ
զլայնարիճն, դիպեցուցանէ զերեք
թեւեանն կրծից տախտակին, և շեշտ
ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ
յերկիր անկանի պլաքն։ և այսպէս ճո-
խացեալն Տիտանեան, կործանի յեր-
կիր զարկուցեալ և փէհ զոգին։ Իսկ
ամբոխն տեսեալ զայսպիսի ահագին
գործ քաջութեանն, փախեան իւրա-
քանջիւր դէպ երեսաց իւրեանց։ Եւ
վրայտորիկ՝ այսչափ բովանդակ լիցի
ասել։ Իսկ զտեղի ճակատուն շինէ
գաստակերտ։ և անուն կոչէ Հայք,

tésque circa viros, Armenacum cum
duobus fratribus à dextrâ, & Cadmum
duosque alteros ex filiis suis à sinistrâ
10 collocavit; namque ii tum arcu, tum
ense plurimum pollebant; & reliquis
copiis ponè se in formam triquetram
dispositis, ipse placidè in fronte pro-
greditur. Et cum jam ex utraque
parte Gigantes concurrerunt, horren-
dum tumultum ac terrorem intulère,
dum inter se vario impetu strenuè con-
certabant, & mutua vulnera inflige-
11 bant. Ibi Gigantes utrinque valentis-
simi, non pauci, ense percussi, in ter-
ram devolvebantur; ac prælium ab
utraque parte mansit indomitum. Tam
inexpectatum casum, & tam dubium,
Rex Titanius, ubi animadvertit, val-
dè perhorrescebat; & in eundem col-
lem, unde devenerat, rursus ascendit,
ab interjecto agmine se munitum iri
cogitans, dum totus exercitus adven-
taret, ut iterum aciem componeret.
12 Hæc ubi Haicus ille sagittarius intel-
lexit, sese promovens, ad regem pro-
pius accessit, arcuque summâ vi
plene adducto, triplicem laminam pec-
toris percussit, & spiculum rectâ per
humeros penetrans, ad terram deci-
dit, atque ita Titanius iste insolens,
humi prostratus, animam efflavit.
13 Cohors verò, rem tam atrociter & for-
titer gestam contuens, se in fugam
quisque, convertibat. Sed de hoc
prælio tantum sit. Cæterum in ipso
pugnæ loco, vicum ædificavit, quem
Haichiam nominavit, propter victo-
riam; eaque de causâ provincia ista
etiamnum appellatur ³ Haicanorum
vallis. At collem, ubi Belus cum
14 strenuis pugnatoribus cecidit, nunc-

¹ Edit. հարկանէին.

² Edit. կործանեալ.

³ Armeniacè, Hajois-Zor.

վն յաղթութե պատերազմին, այսորիկ
ողորաւ և դաւառն այժմ անուանի
Հայոց ձոր: Իսկ բլուրն ուր քաջ
ամարտիօքն անկաւ Բէլ անուանեաց
Հայկ գերեզմանս: որ այժմ ասին
գերեզմանք: Բայց զդիակն Բէլայ,
պաճուճեալ իմն ասե գեղօք, հրամայէ
Հայկ տանել ՚ի Հարբ, և Թաղել ՚ի
բարձրաւանդակ տեղւոջ, ՚ի տեսիլ
կանանց և որդւոց իւրոց: Իսկ անուն
աշխարհիս մեր կոչի յանուն նախնւոյն
մերոյ Հայկայ, Հայք:

ՊՐԱԿ ԺԱ.

Յաղագս՝ որ ՚ի Հայկայ ազգք և
ծնունդք, և Թէ զինչ իւրաքանչիւրօք
՚ի նոցանէ գործեաց:

*** Աղում ինչ զինչ այսորիկ պատմի
*** ՚ի Մատենին. այլ մեք որ ինչ պի-
տոյն մերոյ հաւտքմանս է՝ շար-
ագրեսցուք: Զինչ այսորիկ դառնալ
ասէ Հայկին ՚ի նոյն տեղի բնակու-
թե, և կազմեայ Թոռին իւրոյ բա-
զում ինչ յանկածէ պատերազմին պար-
գեւեաց, և յիւրոց ընդոճնացն արսա-
նուամիս, հրամայէ զնոյն տեղի բնա-
կութե ունի նմա զառաջնոյ իւրոյ
տանն. և ինքն երթեալ դադարե յա-
նուանեալ տեղին Հարբ: Սա կեցեալ
ամն, ծնաւ զԱրմենակ ՚ի Բաբելօնի, ուր
վերագոյն պսացար. յետ որոյ կեցեալ և
այլ ևս ամն ոչ սակաւս, մեռանի յանձ-
նառնելով ըզ բովանդակ ազնի: Արմե-
նակայ որդւոյ իւրոյ, իսկ նր Թոյեալ եր-
կուց եղբարց իւրոց զՄոռ, և զՄա-
նաւազ ամ աղիսին իւրեանց, ՚ի կոչե-
ցեալն Հարբ, և զորքն Մանաւազայ
զԲազ: յորոց Մանաւազ Ժառանգէ

* MS. շարեցուք.

⁴ Armeniacè, Gerezmaneb.

⁵ Hoc est apud ipsos Armenios pervulgatum

pavit Haicus ⁴ *Sepulchra*; qui adhuc
locus ita vocitatur. Beli autem cada-
ver, ut narrat, medicamentis circumli-
tum, iussit Haicus in Harchiam por-
tari, ac in edito loco in conspectu mu-
lierum & filiorum ejus sepeliri. Cæ-
terùm nomen regionis nostræ de no-
mine Haici progenitoris nostri appel-
latur ⁵ *Haicbia*.

C A P. XI.

*De stirpe & progenie Haici, & quid
quisque eorum fecerit.*

AC multa quidem deinceps in eo
volumine enarrantur, sed ea nos
conscribemus, quæ ad opus nostrum
pertinent. Deinde itaque Haicum tra-
dit in eundem habitationis locum re-
vertisse; multaque belli prædâ Cad-
mo nepoti suo donatâ, virisque incli-
tis ex suis vernis, iussisse eum habita-
tionem pristinam incolere. Ipse autem
profectus sedem cepit apud locum qui
Harchia appellatur. Is, post annos
aliquot ætatis, Armenacum Babylone
genuit, ut supra diximus; & cum
vixisset annos inde non paucos, mor-
tem obiit, progenie totâ Armenaco
filio suo commendatâ. Hic duos fra-
tres suos Chorum, & Manavazum,
cum totâ eorum familiâ in provinciâ
Harchensi reliquit, ac Bazum Mana-
vazi filium, ex quibus Manavazus
Harchiam obtinuit; filius verò Ba-

զՀարբ.

Armeniz nomen, cum altera appellatio, quæ sula
nobis communis est, illis in rarissimo usu sit.

զհարբ. Իսկ որդի նորա Բագ՝ յա-
րևմտից հիւսիսոյ, եզր ծովուն աղւոյ,
զգաւառն՝ և զծովն անուանէ իւրով
անուամբն: Եւ ՚ի սոցանէ ասեն լեալ
զնահապետութիւն Մանաւազեան, և
զԲզնունեաց, և որ Գնունին անուա-
նէլ. որք աստ ուրեմն՝ յետ Սրբոյն
Տրդատայ, բարձեալ ասեն ՚ի միմեանց
պատերազմաւ: Իսկ Խոռն ՚ի կող-
մանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ
զշէնս իւր, և ՚ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ
նախարարութիւն ազգին Խորխորու-
նեաց. արբ քաջք և անուախիք, ոպ և
որք առ մեզք են այժմ երևելիք: Իսկ
Արմենակայ առեալ զամբ բազմու-
թիւնն խաղայ յարեւելս հիւսիսոյ. և
երթեալ իջանէ ՚ի խորին դաշտավայրի
մի, ՚ի բարձրագագաթանց պարսպեալ
լեռանց. գետս կարկաշաստս ՚ի յարե-
ւմտից ընդ մէջ անցանելով. և զդաշտն
արեւելից իմն գողցես իբր՝ որ այս եղեալ
Հիգ յարեգական կոյս զերկայնութիւն
պարզեալ. և ստորտողք լեռանցն բա-
զումակունակիս բոխեալ աղբերք. որք
գետոց հաւաքումն եղեալ հեղաբար
առ սահմանոք նց, ծնիւք լեռամբք և ե-
զերք գաշտին պատանիք ոմանք իբր՝ ե-
րիտասարդութիւն ճեմիցին: Այլ հա-
րաւայինն արեգակնաճեմ լեռուն, սպի-
տակափառն ունելով գագաթն, ուղ-
ղորդ ՚ի յերկրէ բուսեալ երեք օրէիւ,
ոպ ասաց ոմն ՚ի մերոցն, քաջագօտւոյ
առն շքապատեալ ճանապարհաւ, և
առ փոքր՝ փոքր ՚ի շէշտումն անկեալ.
Ճեր ոմն արդարեւ լեռուն ՚ի մէջ երկուս-
տարեացեալ լեռանց: Յայսմ խորութե-
ան դաշտի բնակեալ Արմենակայ, շինէ
զմասնին ՚ի հիւսիսոյ կողմանէ դաշտին,
և զոտ լեռինն ՚ի նոյն կողմանէ, և զլեռուն

zas partes quæ inter occidentem solem
& Septentriones spectabant, ad litus
maris falsi; cui¹ mari atque etiam
provinciae suum nomen indidit. Et
ab his profectas esse narrant gentes
Manavaziam, ac Beznuniam, eamque
quæ Genonia appellatur; quæ qui-
dem post Sancti Tiridatis tempora
mutuis se præliis sustulisse dicuntur.

4 Chorus autem à Septentrionis partibus
multa prole auctus, oppida condidit,
& ab eo originem ducere ferunt, mag-
nam illam familiam Chorchorunias præ-
fecturam, fortem & insignem, atque
apud nos illustrem ad hodiernum us-
que diem. Cæterum ipse Armenacus,
cum cunctâ multitudine, inter orien-
tem solem & Septentriones progre-
diens, ad profundam quandam plani-
tiam devenit, altissimis montibus cir-
cuncclusam, per quam amnes ab Occi-
dentis parte magno tumultu delaben-
tes fluebant; campus autem ab orien-
te ad solem conversus in longitudinem
maximè patebat, & de montis radici-
bus variis fontes limpidi profuebant,
6 qui in fluvios collecti præter montium
& campi terminos placide labeantur,
velut juvenes cum puellis simul deam-
bulantes. Mons autem meridianus, ad
solem spectans, albescenti vertice splen-
didus, rectus è terrâ eminebat, tridui
viam, ut quidam nostratum dixerit, vi-
ro expedito in circuitu habens; sen-
simque in mucronem fastigiatus, tan-
quam vetustus mons inter montes juve-
7 niles extabat. Hanc itaque profundam
planitiem cum incoleret Armenacus,
partem aliquam campi à Septentrioni-

անուանէ

^b Edit. որայել ՚ի Հիգ.

^c MS. երիտասարդութիւն

¹ Mare seu potius lacum Beznunium in Geo-
graphiâ etiam suâ memorat Historicus noster, quam
Geographiam, quæ ipsâ brevissima est; cum huic li-
bro subjecturi sumus, atque indicem simul locorum

addituri, minùs necesse videtur nominatim toties
citare, atque Historicum Geographi testimonio
confirmare.

անուանէ յանգագոյն յիւր անուն Արա-
գած • և զկայուածսն, ոտն Արագածու :
Բայց սքանչելի իմն՝ ասէ Պատմագիրն,
Թէ ի յոյժ տեղիս գտան բնակելք՝ ի
մարդկանէ յերկրիս մերումցան և ցիրք
սակաւք յառաջ քան զգայուստ բնկին
մերոյ նախնւոյն Հայկայ : Այս^d Արմե-
նակ կեցեալ ամն, ծնաւ զԱրմայիս, և
յետոյ կեցել ամն շատ, մեռաւ : Իսկ
որդի նորա Արմայիս շինէ իւր տուն բնա-
կութե՝ ի վրոստոյ միոյ առ եզերք գե-
տոյն, և անուանէ՝ զնայ իւր անուն Ար-
մաւիր • և զանուն գետոյն, յանուն Թո-
ռին իւրոյ Երաստայ, Երասիս : Եւ
զորդի իւր զՇարայ յոյժածին, և զշատ
ակեր, առաքէ ամենայնիւ իւրով աղ-
խիւ ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ,
և բերրի յորում գնան ջուրք ոչ սակաւք
՝ ի Թիկունս հիւսիսոյ լերինն որ անու-
անեցաւն Արագած • յորոյ անուն ասեն
և զգաւառն անուանեալ Շիրակ :
Այս^e որոյ սր Թուի արդարանալ առաս-
պելին որ ասի ի մէջ գեղջկաց, Թէ
քո՞ Շարայի որկորն է՝ ասէ, մեր Շի-
րակայ ամբարըն չեն : Այս Արմայիս
կեցեալ ամն, ծնանի զորդի իւր զԱմա-
սիս, ի վրոստոյ կեցեալ և այլս ամաց
մեռաւ : Ամասիս բնակեալ յԱրմա-
ւիր, յետ ամաց ծնանի զԲեղամ, և յետ
Գեղամայ^h զգՓառոսի արի, և զՅո-
լակ • և յետ ծնանելոյն զսոսա, ան-
ցանէ զգետովն մերձ ի լեառնն հա-
րաւոյ • և շինէ անդ առ խորշիւք
լեռնոտինն մեծապէս ծախիւք երկուս
տունս • զմինն, յարեւելից կուսէ մօտ
յականս աղբերացն, որք առ ստորո-
տով լերինն ելանեն, իսկ զմիւսն յարե-
ւմուտս կոյս նորին տանն բացագոյն, իբր
մեծ հասարակ աւուր միոյ հետեակ-

bus, & radices montis ab eadem parte
aëdificiis instruxit; & de suo Aragazi
nomen monti imposuit, ac possessiones
eas Aragazi radices appellavit.
Cæterum Historicus ille memoriæ pro-
dit, id quod² mirandum videtur, in
variis regionis nostræ locis paucos dis-
persim homines repertos fuisse ante
adventum maximi progenitoris nostri
Haici. Hic Armenacus post annos
aliquot vitæ, Armæim procreavit, &
post multos inde annos decessit. Sed
filius ejus Armæis domum sibi habi-
tationis super colle quodam ad ripam
fluminis ædificat, cui ex suo Armaviri
nomen dedit; & nomen fluminis de
nepote suo Eraſto, Eraſchem appella-
vit. At filium suum Saræum, qui
numerosam prolem propagârat, at-
que ipse plurimi erat cibi, cum omni-
bus suis in campum quandam finiti-
mum, fertilem & fructuosum mittit,
per quem aquæ non paucæ à tergo
montis ejus septentrionalis, qui appel-
latur Aragazus, delabuntur; de cujus
nomine provinciam eam Siraciam fe-
runt nuncupatam. Quæ quidem res
confirmare videtur quod est rusticis
in proverbio, *Si Saræi guttur habes,
nostra Siracia non sunt borrea*. Hic
Armæis, annos aliquot habens, filium
suum Amasiam genuit, aliosque præ-
terea annos cum vixisset, supremum
diem obiit. Amasia, Armavirum in-
colens, progressu ætatis, Gelamium
suscepit, & Pharochum indè fortem ac
Solacium, quos cum procreâſſet, flumen
id trajecit propter montem meridia-
num, atque ibi duo domicilia sub la-

ագնացի

^d Edit. Արամանեակ. MS. Արամեակ uterque corrupté. ^e In Edit. defunt
զնայ. ^f MS. Արաստայ. ^g Edit. Արայի. ^h Edit. Փառոսարի.

² Si hunc locum qui quidem subobscurus est, hâc re inesse videtur, quum inter Dikuvium & Tar-
recte sumus interpretati, nil adeò mirum nobis in rem Babylonicam complures anni interfuerint.

ազնացի անն ճանապարհորդի • և ետ զնս¹ ի ժառանգութի երկուց որդւոց իւրոց, արւոյն² Փարոխի, և կայսառին Յոլակայ • յորս բնակեալ յիւրեանց անուն զտեղին անուանեցին • ի Փառախայ՝ Փառախոտ, և ի Յոլակայ՝ Յոլակերտ • Բայց զլեառն Ամասիա՝ անուանէ իւրով անուամբ՝ Մասիս • և ինքն դարձեալ Սրմաւիր, եկաց ամս սակաւս և մեռաւ • Իսկ Գեղամ, յետ ամաց անցելոց, ծնաւ զՀարմա՝ յՍրմաւիր • և Թողեալ զՀարմա՝ յՍրմաւիր հանդերձ՝ որդւոք բնակիլ, և ինքն գնաց զմիւս կողմամբն արեւելից հիւսիսոյ յեզր ծովակի միոյ, շինէ զեզր ծովակին, և Թողու անդ բնակիցս • Էյիւր անուն և սա զլեառն՝ անուանէ Գեղ և զշէնսն Գեղաբունի, որով կոչի և ծովն • Աստ ծընաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր սեգ, և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան, և գեղեցկադէղն • Սմա զմեծ մասն ընչից իւրոց տուեալ, և ծառայս, անձինս բազումս, սահմանս հատանէ նմա ժառանգութե, ի ծովէն ընդ արեւելս մինչև ի դաշտ մի, ուր գետն Երասխա՝ հասեալ զբարանձաւս լեռանց, անցանէ ընդ խոխոմս ձիգս և նեղս, ահագին դողամբն իջանէ ի դաշտ մի • Աստ բնակէ Սիսակ, ընու շինութիւն զսահմանս իւրոյ բնակութեան, և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն՝ Սիւնիք • այլ Պարսք յրատակագոյնս ևս Սիսական կոչեն • Ի սր ծննդոց աստ ուրեմն առաջին ի Պարթևաց Վաղ-

tebrosis radicibus montis magnificè construxit, unum ab orientis parte, propè fontium capita, qui in imo monte prorumpebant; alterum verò ad occidentem intervallo quasi unius diei pedibus iter facienti; easque possessiones duobus filiis suis Pharocho forti & Solacio venusto attribuit; qui inibi habitantes, nomen suum locis dedere, ex Pharacho Pharacotum, & ex Solacio, Solacerta, appellantes. 12 Cæterùm montem eum Amasia de suo nomine 3 Masim vocavit, ipse autem Armavirum reversus ibi paucis post annis deceffit. Gelamius verò, procedentibus annis, Armaviri Harmam genuit, quo ibi cum filiis ejus ad habitandum relicto, ipse in alteram partem inter orientem solem & Septentriones ad ripam paludis cujusdam profectus, ædificia ibi struxit, & reliquit qui ea incolerent, atque is etiam monti isti Geli nomen de suo addidit, & ædificia Gelacuniam vocavit, quod nomen & 4 palus tenet. Hic loci filium suum Sisacum suscepit, virum impigrum, procerum, formâ egregiâ, eloquentem, & fagittandi peritum. 15 Huic bonorum suorum magnam partem dedit, servosque multos, atque ei hæreditatis fines constituit, ab eâ palude, in orientem versus usque ad planitiem, ubi flumen Erasches montium specus profcindens, & per longas atque angustas valles currens, horribili fremitu

արշակ

¹ Edit. Փառախոտի.
Edit. deest և.

² MS. որովք բնակէրն.

³ Edit. սեգ.

⁴ In

⁵ Edit. հատանէ.
⁶ MS. սիսական.

³ Hic est Mons ille celebris, in cujus vertice navigium Noe refedisse constans ac vulgata Armeniorum fama est, atque idem videtur ac Strabonis *Magior is.* XI. p. 527. A Nicolao Damasceno ap. Joseph. Ant. I. 3. *Baris*, ab Epiphania adv.

Hær. I. 4. *Lubar* appellatur. Plura vide ap. Bochart. Phal. I. 3.

⁴ Lacus seu palus Gelacunia etiam nunc, nante Schroëdero in *Dissert.* p. 15, nomen antiquum tenet.

արշակ Արքայ Հայոց՝ գտեալ արսա-
նուանիս, Տեարս աշխարհին կարգէ,
ոպ^p Սիսականդազն. և զայս առնէ
Վաղարշակ, ի պատմութե ստուգե-
ալ. այլ այս թէ որպէս^q է յիւրում
տեղում զպատմեցուք. Բայց ինքն Գե-
ղամ դառնայ ի դաշտ անդր, և առ-
նումք նորին լերին, ի ձորակի միում
ամրոջ՝ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ
պանուն նր՝ Գեղամէ. որ յետոյ ի
Գառնկայ^r թողանէ նր անուանեցաւ.
Գառնի: ի սր ծննդոց աստ ուրեմն
առ Արտաշէսի թողամք Վաղար-
շակայ՝ ոմն Վարաժ անուն պատանի
յաջող յորս եղջերուաց, այծեմանց, և
վարազուց, դիպաձգութե նետից
կորովի, զսա՝ ի վերայ որոց արբու-
նականաց կարգէ, և շէնս պարգևէ
նմա առ եզերք գետոյն, որ անուա-
նէ կոչի^u Տրաղգան. և ի սմանէ՝ ա-
սէն լին զտունն Վարաժնունի: Այս
Գեղամ, ոպ ասացաք, յետ ամաց,
ծնանի զՀարմայ. յետ որոյ կեցեալ
և այլ ևս և մեռաւ, և Հարմայէ որ-
դւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԱր-
մաւիր: Այս Հայկ որդի Թորգոմայ,
որդւոյ Թեղառայ, որդւոյ Գամիրայ,
որդւոյ Յաբեթի, Նախնի Հայաստա-
նեայցս, և այս ազգք նր, և ծնունդք և
աշխարհ բնակութե նց. և յայսմ
Տեառէ ասէ, սկսան բազմանայ, և լնու
զերկիրն: Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս,
ծնաւ զԱրամ: Արամայ բազում
գործք բաշխութե պատմին^x մարտից
նահատակութե, և ընդարձակել
զսահմանս Հայոց յամ կողմանց. յո-
րոյ անուն, և զաշխարհս մեր անուա-
նեն ամ ազգք, ոպ Յոյնք՝ Արմէն.
Իսկ Ասորիկք, և Պարսիկք Արմէ-

¹⁶ in plana cadit. Hoc in loco Sifacus
habitavit, finisque suos ædificiis in-
struxit, & regioni nomen Synicarum
indidit, quam Persæ planius Sifaca-
niam vocant. Cæterum ex hujus stirpe
viros illustres nactus primus ille ex Par-
this Armeniæ rex Valarfaces, regioni
dominos imposuit, ut Sifaci posteros;
idque Valarfaces fecit, ex historiis de
hâc re certior factus, quod nos^s suo
¹⁷ loco distinctiùs exponemus. Ipse au-
tem Gelamius ad planitiem revertitur,
& sub imo monte eodem in valle qua-
dam benè munitâ oppidum sibi ipse
condit, cui Gelamii nomen dedit, quod
postea de Garnico nepote ejus nomen
Garnii invenit. Porro ab hoc oriun-
dus erat juvenis quidam, nomine⁶ Va-
razus, temporibus Artaxerxis, Valar-
facis nepotis, cervorum, caprearum
atque aprorum venationis sciens, &
¹⁸ jaculandi gnarus, quem is regis ve-
nationibus præfecit, eique oppidum
concessit, ad ripam fluminis, quod
Rhazdanus appellatur; & ab eo fami-
liam Varaznuniam prognatam dicunt.
Hic Gelamius, ita uti supra diximus,
precedentibus annis, Harmam genuit,
& post aliquot inde annos mortuus est,
cum id mandati filio suo Harmæ de-
disset, ut ad Armavirum habitaret,
¹⁹ Hic est Haicus, filius Thorgomi,
Thiræ nepos, Gamiri pronepos, Ja-
pheti abnepos, maximus ille Arme-
norum progenitor, & hæ sunt gentes
ejus & progenies, regioque eorum ha-
bitationis; qui deinceps cœperunt, ut
dicit, propagare ac terram replere.
Harma autem, post annos aliquot æ-

նիկք.

^p Edit. Սիսակ անդ.

^q In Edit deest և.

^r Edit. Թուռ.

^s Edit.

էրեցկութե.

^u Edit. եղր.

^x Edit. Հայաստան.

^y MS մարտիկք.

¹ Infra lib. II. c. 7.

⁶ Infra lib. II. c. 10.

Թի, ^a քանզ առ 'ի յայլոցն որ 'ի կե-
բաղոց և յըմպելեաց լինին խրախճա-
նութիւնք, հաւանեցաք անցանել սա-
կաւուք և ընդ կարգ բանից պատերազ-
մացն որ 'ի Հայկեանն Արամայ : Սա
այր եղեալ Հայրենասէր, և աշխատա-
սէր, ոպ ցուցանէ նոյն Պատմագիր,
լաւ համարէր զմեռանիլն 'ի վր Հայ-
րենեացն, քան տեսանելն զորդիս օտար-
ածնաց կոխելով զսահմանս Հայրե-
նեացն, և հարազատից արեան նր տի-
րել արանց ^b օտարածնաց : Սա այս
Արամ, սակաւուք ամբ յառաջ քան
զտիրերն Նինոսի Ասորեստանեայց, և
Նինոէէի, նեղեալ յազգացն, որ շուրջ
^c զիւրեւ, ժողովէ պազմութի ^d ընտանի
արանց, քաջաց, և աղեղնաւորաց, և
որք 'ի տէգ նիզակի կամակարօղք, նոր-
ատիք, և հարուստք, յոյժ յաջողա-
ձեռնութի, իսկ ^e երեսաւորք 'ի սիրտ
և 'ի պատրաստութիւն պատերազմի,
իւր Թէ բիւրս հինգ . պատահէ Մե-
դացւոցն, երիտասարդաց, որոց առաջ
նորդեր Նիւքար ոմն ^f ասացեալ Մա-
դէս, այր հպարտ, և պատերազմասէր,
ոպ ցուցանէ նոյն ինքն Պատմագիրն,
յեզերս սահմանացն Հայոց, որոց մի
անդամ, Բուշանաբար ^g հինիւ սմբակ-
ակոխ արարեալ զսահմանս Հայոց
ծառայեցոյց, ամն երկուս . որում յան-
կարծօրէն 'ի վերայ հասեալ Արամ,
յառաջ քան զճագիլ արեգական, սա-
տակեաց զբազմութիւն ամբոխիցն, և
զնոյն ինքն զՆիւքարն կոչեցեալ Մա-
դէս, ձերբակալ արարեալ, ածէր
յ'Արմաւիր, և անդ ուրեմն 'ի ծայրս
աշտարակի պարսպին, ցից վարեալ
^h երկաթի ընդ ճակատն, յորմն վարսել

ab aliis ex conviviis & comestationibus
percipitur, rogatu tuo adducti sumus
ut paucis atque ordine percurramus
bella ab Aramo Haicano gesta. Is,
cum vir fuit patriæ amans & labori-
bus deditus, ut idem ille Historicus
² scribit, satius habuit pro patriâ mor-
tem oppetere, quàm fines avitos ab
exteris cernere conculcados, suosque
consanguineos alieno imperio subiectos.
Hic itaque Aramus, paucis ante an-
nis quàm Ninus Assyriæ & Ninives
potitus erat, à circumjectis nationibus
oppressus, virorum fortium domesti-
³ corum multitudinem collegit, sagittis
& hastis plurimum valentium, ætate
integrâ, viribus firmis, cum manibus
tum animis ad bellum paratis, quasi
ad numerum quinquaginta millium ;
& ad extremos Armeniæ fines, Me-
dorum pubi obviam proceffit, cui Ny-
charus quidam, Madès appellatus,
præfuit, vir superbus ac bellicosus,
ut idem ipse Historicus demonstrat,
⁴ qui in modum Cushi Armenios trac-
tus excursionibus proculcaverat, at-
que in servitutem per biennium ad-
duxerat ; cui nec opinanti, ante solis
exortum, superveniens Aramus, nu-
merosam ejus cohortem profligavit, at-
que ipsum Nycharum Madem com-
prehensum in Armavirum abduxit ;
⁵ ubi in summo turris muro, clavo fer-
reo per frontem adacto, parieti affigi
jussit, in conspectu omnium, qui illac
erant transitori, ac regionem ejus, us-
que ad montem qui vocatur Zaras-
pus, stipendiariam fecit, quoad Ninus

հրա-

^a In Edit. deest քանզ. ^b Edit. օտարաց. ^c MS. զիւրեաւ. ^d In
Edit. deest ընտանի. ^e Edit. երեսուք. ^f Edit. հին. ^g Abest ab Edit. երկաթի.

¹ Εἰς Βαυλῶν τὴν πόλιν, ἣ καὶ Ζαυασπὰ καλεῖται. Strab. XI. p. 514, 516. qui locus an huc per-
tineat, minus liquet.

Տրամայէ՛, ՚ի անսիւ անցաւորացն, և
ամ եկելոցն անդր։ և զաշխարհն՝ նո-
րա մինչև ՚ի լեառն, անունենալ Ջա-
րասպ, ՚ի ծառայութե կալաւ Տարկի,
մինչև ց՝ թագաւորութիւն Նինոսի՝ ՚ի
մը Ասորեստանի, և Նինո՛ւէի։ Ի՛սկ
Նինոս թագաւորեալ ՚ի Նինո՛ւէ՝ յի-
շատակ քինու, զՆախնւոյն իւրոյ, ունէր
՚ի մոի, զԲէլայ, ՚ի զրուցաց ուսեալ։
և զայս խորհէր, հատուցանել յամս
ձիգս, նկատել, որսալ զյաջորդութի-
ւաւորաց բառնալ, ջնջել զամ՝ ճեւ-
սահմանեալ յարանց Բաղին Հայկայ։
այլ երկնւ կասկածանաց՝ կարդաւակ
լեալ իւրոյ թագաւորութեն, զայսպի-
սիս համարեալ իրագործութիս, ծած-
կէ զչարութիւնն, և Տրամայէ նմա
զնոյն իշխանութի անկասկածաբար
ունիլ, և համարձակութի տայ նմա
վարսակալ ածել մարգարտեայ, և եր-
կրորդ նորա՝ կոչել։ Այլ այս շա-
տասցի՝ ասել այսչափ։ քանզի՝ չթո-
ղացուցանէ զմեզ՝ որ առաջիկայս է իր,
յեզերումն յամել այսր պատմութեան։

^b In Edit. deest նորա. ⁱ In Edit. deest աւուրց. ^k Abest. ab Edit. կարդաւակ. ⁱ MS. չթողեցուցանէ.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

C A P. XIII.

Յաղագս՝ ընդ Ասորեստանեայս կոռ-
ւոյն, և յաղթութեն, և Պայապայն
Բաղեայն, և Կեսարու, և Առա-
ջին, և այլոց անուանեալ Հայոց։

*De pugna cum Assyriis ac victoria, et
de Pæapo Chalide, et Casareâ, ac
primâ, cæterisque Armenia parti-
bus.*

*** Արգեսցուք դոյզն յիշտակաւ բա-
* * * ւից, և որ ինչ զկնի այսորիկյա-
* * * րեւմուտս սը գործք քաջութե

J. AM brevi contexemus quæcun-
que postea in Occidente fortiter
ab eo gesta in eodem volumine narra-
պատմին,

ⁱ MS. Պայապայն.

² De Nini in Armeniam expeditione hæc tra-
dit Diodorus Siculus. Μεία δὲ ταῦτα πολλοῖς
πληθοῖσι εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐμβαλόν, καὶ πρὸς τῶν
πολέων ἀναστάς ποιήσας, καὶ τιπολλὰς αἰῶνας
ἐπὶ τοῖς βασιλεῦσι αὐτῶν βαρβαρίαις, ὧν ἐπι-
πολεῖται ἀξιομαχὸν οἷα μεία πολλὰν θύων κτην.

τῆσι καὶ πᾶσι ἐποιοῦσι τοῖς πολεμοῦσιν. ὁ δὲ
Νινὸς μεγάλου καὶ αὐτοῦ χρησάμενος, ἦν τὴν Ἀρ-
μενίαν συνήγαγον ἀρχὴν, καὶ πολλοὶ οἷα πο-
λεῖσιν ἐστὶν καὶ τῆς χερσηῖος τῆς ἐστὶν ἐστὶν
πολεῖ. II. p. 91.

պատմին 'ի նոյն մաստեհի, որ Է Ասորեստանեայս կռուողն, զպատճառս, և զգորութի իրաց միայն յայտնելով. և զերկարութի գործոյն, համառօտ բանիւ յամոլիման կացուցանել: Նոյն այս Արամ յետ վճարելոյ ճակատուն որ Է Արեւելեայս, խաղայ նոյն զօրու գկողմամբ Ասորեստանի, գտանէ զոմն և անգ ապականիչ երկրին իւրոյ, չորիւք բիւրովք վառելովք հետեանկզք, և հրնգիւք հազարովք հեծեալգորու, Բարշամ անուն, յագգէ Սկայիցն. որոյ տաստեալոյն ներեալ հարկաց խտութիւն, անապատ զըջակայն իւր աւանէր: Սմա'ի ճակատու պատեալովի 'ի գիւմի հարեալ Արամ հաւածական ընդ մէջ Կորդուոյ ընդդէմն Ասորեստանի արկանէ, զբաղուն 'ի նոցանէ սատակելով. իսկ Բարշամ, առաջի զինակրաց նր պատահալ, մեռանի. և զայս Բարշամ, վս իւրոց արիութեանց գործոց աստուածացուցեալ պաշտեցին Ասորիք. ժամանակս յողմս: իսկ զմեծ մասն դաշտացն Ասորեստանի կալաւ 'ի ծառայութե հարկի Արամ բազում ժամանակս: Այլ որ ինչ յարեմուտս ընդ Տիտանեայսն սր գործ քաջութե' ասել կայ մեղ առաջի: Աստ յարեմուտս շարժեալ ի վր' առաջնոյն չորիւք, բիւրովք զօրու որ հետեանիք, և երկու հազարօք հեծելովք, հասան 'ի Կորդուոյն կապադովկացւոց, 'ի տեղի մի' որ այժմ ասի Աեսարեա. և բանի' զարեւելեայն, և զհարաւայինն նուաճեալ: յանձնեալ էր 'ի ձեռն այնոցիկ երկուց Եեզիցն, Սիսակեանցն զարեւել, և որք 'ի վարմեայ

tur, de bello nempe cum Assyriis, ubi causas tantummodo ac rei summam aperientes, longum negotium in brevem orationem contrahemus. Idem hic Aramus, absoluto cum Orientis populis bello, cum eodem exercitu² in Assyriam progreditur, ubi etiam quendam reperit, qui suam regionem popularetur, quadraginta milibus peditum armatorum, equitum quinque millibus instructum, nomine³ Barsamum, de Gigantum genere, qui, gravi tributo imposito, regionem circumcirca afflixerat & vacuum fecerat. Adversus hunc in aciem se Aramus committens, compluribus vulneratis, in Cordiaeos per Assyriae campos fugavit, atque ibi Barsamus ab armigeris ejus comprehensus interficitur; quem Barsamum ob fortissimas res gestas in Deos ascriptum ad longum tempus Syri coluere, magnamque agri Assyrii partem sibi diu Aramus tributariam tenuit. Jam vero praeclaræ hujus res gestæ contra Titanios in Occidente sunt narrandæ. In Occidentem igitur progrediens cum quadraginta milibus peditum armatorum, & duobus equitum, in Cappadociæ partes pervenit ad locum quendam, qui nunc vocatur Cæsarea; & quoniam orientalem & meridianum tractum, quem subegerat, duobus eis gentibus, Sisacidis, orientalem, Cadmi posteris Assyriam, commendarat, nulla omnino tumultus erat suspicio. Dum itaque in Occidente diu maneret,

տանէն

^b MS. եղեալ. ^c MS. բովանդակ. ^d Sic MS. nisi quod post Ասորիք addat բարշամ Edit. բարշամ ժամանակս 'ի ծառայութե հարկաց. omisissis cæteris.

¹ De hoc Barsamo nihil amplius novimus, neque infia, lib. II. c. 23. Nomen ipsum Syriacum ceterum. Seldenus inter Deos Syros memoravit. Vid. tē est.

տանէն զԱսորեստանին, ոչ ինչ՝ այնու-
հետեւ կասկած չփոթից ուստեք ունէր :
Վս որոյ՝ յերկարել ժամանակս լինիլ
յարեւմուտս, պատահէ նմա՝ Պայապիս
Քաղէայն Տիտանեան պատերազմաւ,
որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց
ծովուց մեծամեծաց, զՊոնտացւոցն,
և զՍփիւհանու. որում՝ ի դիմի՝ հարե-
ալ վանէ, փախտական արկանելով՝ ի
կողմի ինչ Ասիական ծովուն : և իւր
թողեալ զոմն Մշակ անուն, յազգէ
իւրմէ, և բիւր մի ի զօրացն ի վերայ
աշխարհին, և ինքն դառնայ ի հայս,
բայց հրաման տայ բռնակցաց աշխար-
հին ուսանիլ ըզխօսս, և զէզուս
հայկական. Վս որոյ մինչև ց՝ այսօր
ժամանակի՝ անուանեն Յոյնք զՍփիւհայն
զայն, Պրօտօստն Արմենիան, որ թարգ-
մանի՝ Առաջին հայք : Եւ զդաստա-
կերտն՝ զոր շինեաց յանուն իւր Մշակ,
կողմնապետն Արամայ, փոքրագունիւք
պարսպեալ որմովք, անուանէին Հինք
աշխարհին Մաթաք, ուն ոչ կարելով
ուղղախօսիլ. մինչև յետոյ յոմանց ըն-
դարձակագոյն շինեալ անուանեցաւ
Կեսարեա : ըստ նմին օրինակի՝ ի տեղե-
ացն այնոցիկ մինչև ց բռնիւրսահմանս,
զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք,
որք Երկրորդ, և Երրորդ անուանեցան
հայք, այլ և Չորրորդ : Այս է՝ առա-
ջին, և Քչմարիտ պատճառն, վասն անո-
ւանելոյ զարեւմտեայն մեր կողմն, և Ա-
ռաջին, և Երկրորդ, այլ և Երրորդ, և
Չորրորդ հայք. իսկ որ այլ յոմանց
ասի ի Յունական կողմանս, մեզ ոչ է

occurit ei obviam bello Pæapus Cha-
lides Titanius, qui per vim eam re-
6 gionem tenebat, quæ est inter duo
magna maria, Ponticum, atque Ocea-
num, interjecta, quem adortus, pro-
fligavit, atque in insulam quandam
Asiatici maris compulit. Ipse autem,
relictò ibi quodam ex stirpe sua, no-
mine Mesaco, quem cum decies mille
militibus regioni præfecerat, in Ar-
7 meniam regreditur, cum id mandati
ejus regionis incolis dedisset, et fer-
monem & linguam nostram Haicanam
discerent; ob eamque causam tractum
eum Græci adhuc nominant *πρωτην*
Αρμενιαν, quod primam Armeniam so-
nat. Cæterum oppidum, quod de
suo nomine condidit Mesacus, Pro-
vinciæ ejus sub Aramo præfectus, par-
8 vis mœnibus circumseptum, præfci re-
gionis incolæ, quia rectè pronuciare
nequibant, Mazacam appellabant;
donec postea à quibusdam instauratum
atque amplificatum, nomen Cæsareæ
accepit. Eodem ille modo ab locis
iis ad proprios usque fines multas
terras incultas replevit incolis, quæ
9 Atque hæc est prima & vera causa,
cur Græci regioni nostræ quæ ad oc-
cidentem solem spectat, primæ, se-
cundæ, tertiæ & quartæ Armeniæ
nomina imposuerint; quæ verò alia
à quibusdam apud Græcos narratur,

հաճոյս.

* MS. Պարապիս.

† Edit. անուանեն.

‡ In Edit. deest յոմանց.

¹ Aliter Josephus, *Μοσχοχοι δὲ ὑπὸ Μοσχῷ*
ἠλιδντισ, Καππαδοκίαι μὲν ἀπὸ κακλινίαι. τῆς δὲ
ἀρχαίας αὐτῶν περὶ τοῦ τοῦ σημεῖον δὲ καλῶν. πο-
λὶς γὰρ ἐστὶ παρ' αὐτοῖς οἱ καὶ νῦν Μαζακα, δι-
πλαστοῖς συντετακτομένοις ὡς πρὸς περὶ τοῦ
εὐδιν παντοῦ ἐστὶ. Ant. I. 6. De Cæsareæ ap-
pellatione, quam post accepit vide infra, l. II. c. 17.

² In terra Armeniæ sunt quatuor regna. Haitho
ipse Armenius in lib. de Tartaris, c. IX. Sed usi-
tata Græcorum Latinorumque divisio in partes du-
as. Armenia quarta à Cedreno memoratur, p. 366.
edit. Xylandr. & ab auctore nostro in Geographia.
quam Lector consulat.

Տաճոյ^b այլոց որչափ կամք իցեն։ Արդ-
սա՛ այսպէս անուանի և Տգօր եղեալ,
յանուռն սորա մինչև ց՛ այսօր, ուն ամե-
նեցուն յայտնի է, որ շուրջ զմեզ
ազգք՝ զաշխարհս մեր անուանեն։ Բա-
զում և այլ գործք արութե՛ն ՚ի սմանե-
գտանի կատարել, այլ մեզ բաւական
լիցի ասացեալ։ Բայց թէ՛ ընդէր այ-
սօրիկ ՚ի բուն Մատեանս Թագաւո-
րացն, կամ ՚ի Մեհենից պատմութիւն
ոչ յիշատակեցան, մի որ ընդ այս երկ-
բայացեալ տարակուսեցի։ Մի՛, զի
յառաջ քան զՆինոսի ժամանակս Թա-
գաւորութեանն է, յորում ոչ որ այս-
ալիսեաց իրաց՝ փոյթ յանձին ունէր։
երկրորդ՝, զի ոչ Տարկք, և ոչ պէտք
ինչ կարևորք էին նոցա զազգաց օտա-
րաց, և զաշխարհաց բացեայ, և զՏամ-
բաւս հինս, և զըղջս նախնականս՝ ի-
ւրեանց Թագաւորաց, կամ Մեհենից,
գրել Մատեանս, մանաւանդ զի և ոչ
պարծանք ինչ նոց, և ոչ բարգաւա-
ճանք օտարաց ազգաց քաջութիւն, և
գործք արութեան։ Բայց թէպէտ^c ոչ
ի բուն Մատեանն, սակայն ուն Մա-
րիբաս կատինայ պատմէ՝ ՚ի փոքունց
ոմանց, և յաննշանից արանց, ՚ի գու-
տականէն այս գտանի ժողովեայ ՚ի
Դիւանի Արքունականաց։ Ասէ՛ և
այլ իմն՝ պատճառ նոյն այր՝, թէ որ-
պէս ուսայ՝, Տպարտ և անձնասէր
գորով Նինոս, և կամեով զինքն միայն
աշխարհակալութեան և քաջութե, և
լաւութե ցուցանել ըսկիզբն, հրա-
մայէ՛ զբազում Մատեանս, և զըղջս
Աւաջնոցն^m Է տեղեաց տեղեաց և
ուրուք ուրուք գործ քաջութե՛ն այ-
րել։ Իսկ որ առ իւրով ժամանա-
կօք դադարեցուցանել, և որ ինչ վս-
իւր միայնոյ գրել։ Արդ՝ զայս աւե-
լորդ է մեզ երկրորդել։ Բայց Արամ՝,

nobis displicet, sed de eâ, alii prout
cuique libitum erit, ita existiment.
Is itaque, cum tam inclytus & for-
tis fuerit, nationes circumcirca, ut
omnibus notum est, ab ejus nomine
regionem nostram nuncupârunt. Mul-
ta etiam alia hujus viri præclara fuere,
sed mihi videor dixisse satis. Quòd
autem hæ res in [germanis] Regum
libris, aut in Templorum commen-
tariis memoriæ non mandantur, ne
cui propterea dubitatio accidat; pri-
mum, quia temporum ordine Nini
imperium antecedeabant, cum in hu-
jusmodi rebus operam suam nemo po-
nebat; deinde quod neque necesse fuit,
neque utilitatem habuit, ut gentium
peregrinarum, ac regionum longin-
quarum vetustas de regibus historias,
aut antiquas de fanis narrationes per-
scriberent, cum præsertim exterarum
nationum fortes ac præclaræ res ge-
stæ nullam iis jactationis & gloriæ
materiam dedere. Tametsi verò hæc
in publicis auctoritatibus non per-
scripta extant, tamen, ut Maribas
Catnensis narrat, per privatos quos-
dam obscuros viros in tabulariis regiis
reperiuntur collecta. Idem & alias
ejus rei rationes affert, utique Ninum,
superbiâ inflatum suæque gloriæ cu-
pidissimum, cum se unum summæ
potestatis, & fortitudinis ac boni-
tatis fontem atque originem haberi
vellet, complures libros & historias
antiquas rerum ubicunque egregiè ge-
starum jussisse concremari; & de se
tantum suisque temporibus conscribi.
Sed hæc nobis supervacaneum est
repetere. Cæterum Aramus, inter-
jecto anno, Aræum progeniuit, &

զկնի

^b Edit. այլ որոց.
ճառաւ.

^m In Edit. deest Է.

ⁱ Edit. կամ

^c MS. ուրուրուք.

^k Edit. addit և ոչ

^l Edit. պատ-

զկնի ամի կենաց իւրոց, ծնաւ զԱրայն
յետ որոյ և այլս բազումս կեցեալ ա-
մաց մեռաւ :

post multos deinde annos è vitâ dis-
cessit.

ՊՐԱԿ ԺԴ .

C A P. XIV.

Յաղագս Արայի, և մահուան նորա՝
պատերազմաւ 'ի Շամիրամայ :

*De Aræo, ejusque obitu in bello adversus
Semiramidem.*

***^a Բայ՝ սակաւ տմօք՝ յառաջ քան՝
*** զվախճանիլն՝ Նինոսի, խնամա-
կալեաց իւրոց Հայրենեցն, նոյն-
նում արժանաւորեալ շնորհաց 'ի
Նինոսէ որում և Հայրն նորա Արամ:
Բայց՝ վաճառն այն և բորբորիտոնն՝
Սամիրամ, 'ի բազում ամաց լուեալ
զգեղեցկութէ նորա, ցանկայր տեսա-
նել. այլ ոչ ինչ՝ այսպիսի՝ յայտնապէս
իշխէր գործել: Իսկ յետ վախճանե-
լոյն, կամ փախստական լինելոյն, ունի
Հաւանեալ եմ, Նինոսի 'ի Նրիտէ՝, Հա-
մարձակ պատուէլով Շամիրամայ
զախտն, առաքէ հրեշտակս՝ առ Ա-
րայն գեղեցիկ, ընծայիւք, և պատա-
րագօք, բազում աղաքանօք, և խոստ-
մամբք պարգևաց՝ գայ առ նա 'ի Նի-
նոսէ, կամ առնուլ կնութէ՝ և թա-
գաւորել 'ի վերայ նմի, որոց տիրէր և
Նինոս, և կամ կատարել զկամս ցան-
կութէ նորա, և դառնալ պատարա-
գօք, և խաղաղութիւն տեղի իւր: Եւ
'ի բազում անգամ երթ և եկութի
հրեշտակագնացութէ լինելոյ, և յոչ
Հաւանել Արային, 'ի սաստիկ ցաս-
ման լեալ Սամիրամայ, 'ի վախճանիլ
պատգամաւորութեանն, առնուլ զբազ-
մութի զօրաց իւրոց և փութայ եր-
թալ՝ Հասանիլ յերկիրն Հայոց՝ 'ի վե-
րայ Արայի. բայց որչափ դիմացն էր
նշանակեալ, ոչ այնչափ 'ի սպանանել

¹ A Ræus, paucis ante Nini obitum
annis, patriam suam procuravit,
eandem gratiam à Nino consecutus,
quam pater Aramus fuerat. Sed im-
pudica illa & voluptaria Semiramis,
cum à multis annis de pulchritudine
ejus inaudisset, videre eum concupivit;
nec tamen quidquam tale palam moliri
² ausa est. Postea verò quàm Ninus
obierat, vel, ut ipse mihi persuadeo,
in ¹ Cretam profugerat, Semiramis,
animi morbum apertè fovens, legatos
ad Aræum Pulchrum mittit, muneri-
bus & donis onustos, omnibus preci-
cibus ac pollicitationibus & præmiis
deprecatur, ut Ninivam ad se veni-
ens, aut ipsam in matrimonium ducat,
³ & universum Nini imperium accipiat,
aut desiderii ipsius expectatione exple-
tâ, ad terras suas muneribus donatus
quietè revertatur. Cum autem crebri-
us ultro citroque nuncii commeassent,
neque etiam Aræus annueret, magno
furore Semiramis percita, legatione
intermissâ, copiarum suarum multitu-
dinem coegit; & in Armeniam adver-
⁴ sus Aræum proficisci maturat, non
tam eo animo, quantum ex ipsâ re
patuit, ut eum pelleret atque occideret,
quàm ut subigeret & per vim compre-
henderet, quòd suas cupiditates exple-

զնա՝

^a MS. վաւառն.

^b MS. 'ի զայսպիսիս.

^c Edit. վախճանել.

¹ Infrâ etiam, c. XVI. N° 2. De hac autem Nini fugâ nihil prorsus, quantum arbitramur, scrip-
tores alii tradunt.

զնա՝ և հալածել՝ փութայր, քանթ՝
 «ի նոճաճել՝, կամ զբռամբ անել՝ զի
 լցցէ զկամս ցանկութե՝ իւրոյ • զի առ-
 յոյժ ցանկականի՝ մոլեգնութեանն՝ ի
 բանն որ զնմանէ՝։ Ուն՝ ի տեսութի
 շամբշութե՝ վառեալ էր, գայ հասանէ
 ի դաշտն Արայի տագնապաւ, որ և
 յանուն նր՝ անուանեալ Արարատ •
 և ի լինիլ ճակատուն, պատուէր՝ տայ
 զօրապետաց իւրոց, թէ՝ դէպ լինիցի,
 հարեւ ապրեցուցանել զԱրայն •
 Բսկ՝ ի լինիլ մարտն՝ հարկանի զօրն
 Արայի, մեռանի և Արայն ի պատե-
 րազմին ի մանկանցն Համիրամայ •
 Ի հակապուտս Տիկինն առաքէ՝ յետ
 յաղթութեանն՝ ի տեղի ճակատուն,
 խնդրել ի մէջ դիականցն անկելոց՝
 զըզձային իւր, և զտարփածուն, գտա-
 նեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ Քաջա-
 մարտկանցն, հրամայէ՝ զնա գնել ի
 վերնատան Ապարանիցն • Բսկ ի
 գրգռել միւսանգամ զօրացն հայոց՝
 ի մարտ պատերազմի՝ ընդ Տիկնոջն
 Սամիրամայ, քնախնդիր լինիլ մահու-
 ճանն Արայի, ասէր, հրամայեցի՝ Աս-
 տուածոցն իմոց լիզուլ զվերն Արայի,
 և կենդանացի • միանգամայն՝ և անկն
 ունէր դիւթութե՝ վըճկութե՝ իւրոյ
 կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ
 ի տուփական՝ ցանկութեն • Իսկ իւր-
 րե նեխեցաւ դի նր, հրամայէ ընկենուլ
 ի վիճ մի մեծ և ծածկել զմի հմն ի
 հոմանեաց իւրոց՝ զարդարեալ ունե-
 լով ի ծածուկ, համբաւէ՝ զնմանէ
 այսպէս • Լիզեալ զԱրայ՝ աստուա-
 ծոցն և կենդանացուցեալ լցին զփա-
 փագս մեր, և զՏեշտութի • Աս որոյ,
 առաւել յայսմ հետէ ի մէջ պաշտե-
 լիք են, և փառաւորելք, իբրեւ հեշ-
 տացուցիւք և կամակատարք • Կան-
 գնէ՝ և նոր իմն պատկեր՝ յանուն դի-

ret, namque, ut famâ traditur, vehementi libidine ad insaniam usque erat inflammata. Tantopere itaque perturbata, in Aræi campum procedit, 5 qui de eo appellatur Araratensis, & instructâ acie, duces suos omnibus modis, si fors ita tulerit, contendere jubet, ut Aræum conseruent. Commisso autem prælio, exercitus Aræi pulsus, atque ipse Aræus à filiis Semiramidis in pugna interficitur. Tum Regina, post victoriam, ad locum congressus, mittit, qui concupitum ipsius procum inter cæsorum cadavera quærerent, 6 quem cum inter fortissimos mortuum reperissent, in palatii cubiculo poni jubet. Cum autem iterum Armenius exercitus, ad Aræi necem vindicandam, Semiramidem reginam bello lacerasset, hujusmodi rumorem de illo spargit, “Dii”, inquit, “meis man-
 “ data dedi, ut Aræi vulnus lambe-
 “ rent, & ab inferis excitarent;” 7 atque ipsa simul sperabat magicis suis præstigiis Aræum ad vitam revocare, libidinosa cupidine demens. Postquam autem cadaver ejus computruit, in foveam quandam magnam conjici atque occultari jussit, certo quodam de procis suis in hunc modum subornato atque instructo; “Dii”, inquit, “Aræ-
 “ um lamberunt, & ad vitam revocâ-
 “ runt, atque ita desiderium nostrum
 “ & libidinem explerunt. Quocirca
 “ majori deinceps laude ac veneratione
 “ eos prosequi debebimus, tanquam
 “ qui voluptati nostræ & voluntati
 “ satisfecerint”. Novam igitur statu-
 am posuit, Diis consecratam, cui mag-
 9 nifica sacrificia fecit; omnibus præ se ferens atque ostentans, quasi Deorum

ւայ,

^a In Edit. deest ի.
 ցանկութե.

^b Edit. զնա.

^c MS. ապր.
ⁱ Edit. աստուծոց.

^f Edit. Աստուծոցն

^g Edit.

ւաց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ.
ցուցանելով ամենեցուն իբր թէ՛ այս
զօրութի աստուծոց՝ կենդանացոյցին
զԱրայ. և այսպէս համբաւեալ զմա-
նէ՛ ի վր երկրին Հայոց, և հաւանե-
ցուցեալ զամենեւեան դադարեցուցա-
նէ զխաղճն. Եւ յաղագս Արայի կարճ-
առօտիւ այսչափ շատ լինի՝ յիշատա-
կել սա կեցեալ ամն՝ ծնունի՝ Վարդապետ:

^a Edit. Դստ.

ՊՐԱԿ ԺԵ.

Թէ, որպէս յետ մահունեն Արայի,
Սամիրամ շինէ գբաղաբն, և զամ-
բարտակ գետոյն, և զտուն իւր:

*** ՍԿ՝ զկնի՝ այսպիսեաց իրաց՝ ա-
*** ջողութեց, դադարէ Համիրամ՝
աւուրս ինչ սակաւս ի դաշտին,
որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի
Այրարատ, երանէ ի յեւանակազմանա
երկրի Հարաւակոյրման, քանզի ժա-
մանակ ամառնային էր, զբայմաւ կա-
մալով ի հոգիս, և ի դաշտս ծաղ-
կաւէտս: Եւ տեսեալ զգեղեցկու-
թի երկրին, և զօդոցն զմարութիւն,
և՞ զաղբերաց յառակազոյն բոխմունս,
և՞ զկարկաջտաա հանութի գետոց բա-
րեղանոցն, պարտէ՛, ասէ, մեզ յայս
պիտում բարեխառնութեան օդոց,
և մարութեան ջուրոց, և երկրի, բա-
ղաբն և Արարատին շինել բնակութե-
ան, ուր զի՛ գջարարդ մնան ի բոլոր
մանէ տարւոյն, որ է ամառնային յե-
ղանակ, ըստ ամբ՝ բարեկալել չութե-
ան անցուցանեմք ի Հայս. և զայլն
ևս երիս որոշմունս օդոցն զովութե՛
տանիցեմք ի Նինուէ. և անցեալ ք
բազումն ի տեղեաց, գայ՝ հասանէ՛,

potentia Aræum à mortuis suscitâflet;
quo rumore per Armeniam divulgato;
cunctis persuasit ut seditionem com-
ponerent. Sed de Aræo hæc breviter
memorata satis sint; is post annos ali-
quot ætatis, Cardosium procreavit.

C A P. XV.

*Semiramis, post mortem Aræi, urbem
sibi condit, & domicilium, atque ag-
gerem ad flumen exstruit.*

HIS rebus feliciter gestis, Semi-
ramis, ad breve tempus in
campo, ut de Araio vocatur, Arara-
tensi commoratus, in loca regionis
montuosa, quæ ad meridiem spectant,
ascendit, namque tum æstas erat, ut
se in vallibus & campis floridis oblec-
taret; ubi terræ amœnitatem & te-
neuitatem cæli contemplans, fontésque
irriguos, ac fluvios jucundo murmure
labentes; “Hic”, inquit, “in tali
“temperacione cæli, & terrarum
“atque aquarum ubertate urbes
“& domicilia regia exstrui opor-
“tet, ut quartam vertentis anni
“partem, æstiva tempora, jucun-
“dissime in Armeniâ traducamus,
“ac per reliquas tres aeris frigidi va-
“rietates nosmet Ninivæ foveamus”.

3 Et cum varia loca peragrâfset, ab
orientis partibus ad ripam lacûs falsi
pervenit, ubi collem quendam ob-
longum conspexit, ab occasu ad or-
յարև.

^a Edit. զաղբերաց.

^b Edit. բղետուն.

^c Edit. զկարկաջա հոսութիւն.

^d MS. բարեկալել չութեանց.

յարեւելից կողմանէ՝, յեզր ծովակին՝ Աշւոյ, և տեսեսալ առ եղբոր ծովուն՝ երկայնաձև՝ մի բլուր, որոյ նիստ երկայնութեն՝ ի մոտս կոյս՝ արեգականդ, սակաւ ինչ առ ի կողեալ ի հիւսիսոյ, իսկ ի միջօրեայ կողմանէ՝, դէպ ուղիւ առ երկին նայելով՝ քարանձաւ կանգուն անշեղ՝ և ի սմանէ՝ զՏարաւագոյն հովիտ իմն դաշտաձև, և երկայնաձիգ, յարեւելից կողմանէ լերինն, իջանելով յեզր ծովուն՝ Եւարձակ, և գեղեցիկ ձորաձև՝ որոյ ընդ մէջն հոսանք ջուրց բարեհամայն ի լեռնէն իջանելով, ի ծործորոց, և ի հովտաց քամեալք, և ի հիմանց փեղկից լերանց միաւորեալք, ի ծաւալումն գետոց պերճանային, և շէնք ոչ սակաւք՝ ի հովտաձև ձորակին, յաջմէ՝, և յահեկէ ջուրցն յօրինեալք՝ և յարեւելից կողմանէ հաճեցեալ բլրոյն, լեռն մի փոքրագոյն՝

Աստ իմն ակնակառոյց եղեալ այրասիրտն այն, և կաթոնն Համիրամ, հրաման տայ չորից բիւրուց, և երկուց հազարաց արանց անարուեստից, գործաւորաց յԱսորեստանեայց, և այլոց իշխելոց, և վեց հարիւր իւրոցն ընտրելոց, յամ արուեստաւոր գործաւորաց քարի, և փայտի, պղնձոյ, և երկաթոյ, որք ամենևին կատարեալք իցեն յարուեստագիտութե, ածել անխափան ի փափագեալ տեղին՝ և գործն հաւասար հրամանին առնորդ կատարումն՝ Եւ վաղվաղակի՝ ածեալ լինէին բազմութի խառնաշանչից գործաւորաց, և բազումա-

tum in longitudinem patentem, à parte Aquilonari leniter declivem; quà verò ad Meridiem spectat, specus erat immane ac præceps, quod directo latere in cælum suspiciebat; & ab eadem parte paulo longius, vallis quædam in longam planitiem explicata, quæ præter orientale montis latus, tanquam amplius atque amœnus torrens, ad lacus ripam extendebatur. Hanc vallem aquarum dulcium rivi irrigabant, qui à monte manantes, & per ejus radices & convalles percolati, in flumina tandem conjuncti crescebant. Ædificia multa, in ea valle, ab utraque fluminum parte erant constructa, & mons quidam parvulus, quasi colle oblectatus, ibi attollebatur.

Huic itaque loco ubi Semiramis, virago illa animosa, oculos adjecerat, rudes opifices ex Assyriâ, reliquisque imperii sui partibus ad quadraginta duo millia; & delectos artifices, lapidis, ligni, æris & ferri fabros, qui, suæ quisque artis, essent peritissimi, numero ad sexcentos, continuo ad expetitum locum adduci jubet; id quod factum erat, sicut imperârat. Igitur statim convenerunt operarii rudes plurimi, & Architecti multarum artium solertes, quibus primum præcepit, ut aggerem latissimum atque altissimum ex asperis & grandibus faxis,

բուեստից,

^e Edit. և յրեգականդ. աձև.

^b MS. որոց.

sunt in Edit. և այլոց իշխելոց. բազմութիւն.

^f Edit. զՏարաւ բացագոյն. ⁱ MS. ծորեալք.

^m Abest ab Edit. իւրոցն.

^g Edit. երկայն. ^k Deest in Edit. ի.

ⁿ Deest in Edit.

¹ Varia Semiramidis opera, huic simillima, susè latèque persequitur Diodorus, l. II. p. 96.—102. &, quod magis ad rem pertinet, Semiramidis mu-

rum atque etiam aggerem nominatim Strabo in Armeniâ commemorat. XI. p. 529. XII. p. 559.

րուեստից հանձարեղաց, իմաստնոց :
 և հրամայէ՝ նախ զամբարտակ գե-
 տոյն, ապառաժիւք, և մեծամեծ շինել
 վիմօք, կրով՝, և աւագով մածուցեալ,
 անբաւ լայնութեմ, և բարձրութեմ,
 որ կայ հաստատուն՝ մինչև ց' այսօր
 ժամանակի : և 'ի պատուո՛ւն անձս նոյն
 ամբարտակի՝ գետոյն այժմ, ուն լսեմք,
 մարդիկ աշխարհին 'ի շէնս, և 'ի
 գաղթականս փախստեամբ ամրանան,
 իբր 'ի ծայրս քարանձաւաց լեռանց ամ-
 լացեալք : և եթէ՝ զփորձ առնու-
 դէպ ումեք լինիցի, և ոչ իբր՝ պար-
 սատկաց քար մի արժանաւոր 'ի շին-
 լածոյ ամբարտակին՝ խլել՝ որ զօրեսցէ,
 թէ և մեծաւ աշխատութեմ որ ջանա-
 սցէ : Եւ 'ի հեղուտո՛ւն արուեստին,
 որ զբարամբն հայեցեալ ուրուք, ուն
 'ի ճարպոյ ինչ հեղման հայեցողացն
 երևեցուցանէ կարծիս :

Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս
 անցուցեալ զամբարտակն, հասուցանէ
 'ի նկատեալ տեղի քաղաքին, և անդ
 հրամայէ՝ զամբռն 'ի բազում դասս ո-
 ռոշել, և 'ի վր իւրաքանչիւրոց դասուց
 կարգել վարդապետս զընտիրս 'ի ճար-
 տարաց, և այսպէս 'ի սաստիկ ճգնութեմ
 պահեալ, յետ սակաւ ամաց՝ կատարէ
 զհրաշտլին ամրագունիւք պարսպօք,
 հանդերձ դրամբք պրնձակերտիւք :
 Եինէ և ընտիր ընտիրս ապարանս 'ի
 մէջ քաղաքին, 'ի պէսպէս քարանց՝, և
 'ի գունից զարդարեալս, կրկնայարկս,
 և եռայարկս, և ըստ պատեհից իւ-
 րաքանչիւր արեգակնակս, և գեղեց-
 կագունիւք, և ընդարձակ փողոցովք
 զկողմանս քաղաքին որոշելով : Եինէ՝
 և զքրնաղս ոմանս, և զգարմանալոյ
 արժանաւորս, ի պիտոյից՝ միջոցաց
 քաղաքին լուսարիս : և զմասն ինչ գե-
 տոյն ի մէջ քաղաքին բաշխեալ, ան-

calce atque arenâ coagmentatis, ad flu-
 men exstruant, qui ad hæc usque tem-
 pora permanet firmus, & in molis
 ejus cavernis etiamnum, ut accepi-
 mus, regionis ejus fugitivi & er-
 rones, velut in imis montium spe-
 luncis se communiunt. Quod si quis
 fortè experiri id velit, ne lapidem
 quidem, funditori aptum, ex struc-
 turâ aggeris evellere poterit, ta-
 meti summo id labore connixus erit.
 Tantùmque in eo opere elucebat artifi-
 cium, ut lapides inspectantibus opinio
 injecta sit, quasi omnia ex liquido
 adipe essent ficta.

9 Atque in hunc modum per multa
 stadia aggerem tandem ad locum
 urbi condendæ destinatum perducit.
 Ibi multitudinem in varias classes
 distribui jubet, & unicuique classi
 electos Architectos præficit, atque
 ita, operis laboriosissimè continu-
 atis, opus id mirabile paucis annis per-
 fecit, & firmis mœnibus ac portis æneis
 communivit. Domicilia etiam in urbe
 inædificat, lapidibus discoloribus exi-
 miè ornata, binum & ternum tabula-
 torum, & quantum cuique commo-
 dum erat, foli objecta; regionésque
 urbis in amplas & pulchras plateas par-
 titur, & balneas præclaras, prout in-
 tervalla urbis postulabant, mirificè
 construit, parte aliquâ fluminis in me-
 diam urbem deductâ, ad omnes usus
 necessarios, & ad irrigandos hortos
 viridariâque, omnémque agrum circum-

ցուցանէ

° Edit: բազում. Դ Defunt in Edit. և բարձրութեմ. Գ Defunt in Edit.
 և եռայարկս. MS. 'ի միջոց. MS. գնացուցանէ.

ցուցանէ՝ ի սպաս ամ¹ պիտոյից, և յար-
բուցմունս բարաստանաց, և ծաղկո-
ցաց. և զայն՝ զեզերք՝ ծովակին, յա-
ջմէ, և յահեկէ քաղաքին՝ և բովան-
դակ շրջակային յարբուցումն. և զամ¹²
արեւելեան, և զհիւսիսային և զհարա-
ւային քաղաքին յարդարէ դաստակեր-
տօք, և սաղարթիւք ծառոց վարսա-
ւորաց՝ զանազանեալս ի պրտուղս՝
և ի տերեւս, և բազումս բազմ-
աբերս, և գինեբերս ի նմա տնկեաց
հովիտս. և ամենեկն հոյակապ, և
հռչակաւոր զպարսպեալն յօրինէ, և
անթիւ բազմութի մարդկան՝ ի ներքս
բնակեցուցանէ։ Իսկ զծայր քաղա-
քին, և որ ինչ ի նմա հրաշագործու-
թիք բազմաց ի մարդկանէ, ոչ հա-
սու լեալ, և ոչ պատմել է՝ կարո-
ղութի. զորոյ պարսպեալ պագաթն,
դժոճարամուտս ոմանս, և՝ դժոխե-
լանելիս ի նմա յօրինէ շինուածս Ար-
քայանիստս, և ծածուկս իմն ահա-
գինս, որոյ որպիսութի դրութե յօ-
րինուածոյ, ոչ իլեկիս մեր հասեալ
ճշմարտութե յուսմբէ, և ոչ մեք ի
պատմութիս հիւսել հաւանիմք. այլ
ասեմք միայն թէ ամ² թագաւորակա-
նաց գործոյ, ոնչ լուաք, առաջին, և
վեհագոյն համարեալ։ Իսկ զընդդէմ
արեգական կողմն անձաւին, ուր, և
ոչ գիծ մի երկաթով ալժամ վերագրել
ոք կարէ, զայսպիսի կարծրութի նիւ-
թոյ, պէսպէս տաճարս, և սենեակս
օթից, և տունս գանձուց, և վիհս
երկարս, ոչ՝ գիտէ ոք, թէ՝ որպի-
սեաց իրաց պատրաստութի հրաշա-
կերտեաց։ Իսկ՝ Թ ամ³ զերեսաքարին,
իբրեւ գրչաւ զմում չ հարթեալ, բա-
զում գրեաց ի նմա՝ գիրս, որոյ հայ-

jectum: ad utramque autem lacus
ripam, easque urbis partes, quæ ad
ortum solis, septentriones & meridiem
spectabant, vicos condidit, variâs
que ibi plantas posuit quæ frondesce-
rent, & fructum ferrent, vallésque
fertilissimas vitibus consevit, idque
oppidum, cum præclarè instruxisset,
muróque circumdedit, innumerabili
hominum multitudine complevit. In-
teriore verò urbis partem, & quic-
quid ibi mirè fabricatum est, quod
pauci cognitum habent, enarrare non
possumus; namque cum editissimum
ejus locum munitionibus firmâset, re-
galia quædam ædificia ibi exstruit,
quæ arduos aditus, nec minus difficiles
exitus, haberent, horribilésque quas-
dam latebras; quæ cum quemadmo-
dum fuerint constructa, nulla certa
fama ad aures nostras pervenit, neque
in his historiis exponere possumus; id
unum indicabimus, omnium operum
regiorum primum id atque summum
haberi. E regione autem speluncæ,
ad solem conversæ, ubi tanta est ma-
teriæ firmitas, ut ne ferro quidem no-
tam quis unicam in eâ possit inscribere,
varia fana, & diversoria, atque æraria
exædificavit, & perpetuas fossas duxit,
sed ad quem usum tam mirifica opera
apparaverit, nemo est qui cognos-
cat. Adhæc singulis lapidibus, quasi
mollissimam ceram stylo forma-
ret, multas literarum notas inscripsit,
quæ solæ spectantes ad magnam admi-
rationem traducunt. Neque hoc tan-
tùm, verum etiam in multis Armeniæ

եցուածն

¹ Edit. ծովու.
և զամ¹ արեւելեան,
զանազանիւք ելովս.
² Edit. գիտեմք
³ Edit. գիրս

⁴ In Edit. defunct և բովանդակ շրջակային յարբուցումն.
և զհիւսիսային, և զհարաւային քաղաքին.
⁵ Deest in Edit. ի ներքս.
⁶ Edit. երեսս ամ² mutato ordine.
⁷ Edit.
MS. դժոխեյանիս.
MS. հարթեալ

եցողածն միայն՝ զամենայն ոք ՚ի զարմացումն անէ։ Եւ ոչ միայն այս, այլ և ՚ի բազում տեղիս արձանս հաստատեալ յաշխարհիս Հայոց, նովին գրով, յիշատակ ինչ իւր՝ հրամայէ՝ գրել, և ՚ի բազում տեղիս, սահմանս նովին գրով հաստատէր։ Արդ որ ինչ յաղագս Սամիրամայ, և որ ինչ գործոց նորին ՚ի Հայս՝ ասացեալ է։

ՊՐԱԿ ԺԶ.

Յաղագս Համիրամայ, թէ եր՛ աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր, և թէ՛ որպէս փախստանան լինի ՚ի Զրադաշտէ՛ Մոգէ՛ ՚ի Հայս, և միւսանի ՚ի Նինոճասայ որդւոյ իւրմէ։

*** Ա՛ հանապազ յամառնայինսն, ՚ի
*** Ս՛ խաղալն իւրում ՚ի կողմանո
*** Տիւսիսոյ, ՚ի բաղաքն Ամարաստանի զոր շինեաց ՚ի Հայս, կողմնապետ, և վերակացո՛ւ Ասորեստանի՝ և Նինոճէի, Թողու զԶրադաշտ, Մոգ, և զՆահապետ Մարաց. և զայս՝ այսպէս բազում ժամանակս՝ փարգեալ Համիրամայ, ամենեւին հաւատայ նրմա յարդարեւ՝ զիւր իշխանութիւն։ Եւ բազումնեղամ՝ յանդիմանեալ յորդոնց իւրոց, վս՛ սատտիկ և վաճաշոտ պոռնիկեան իւրոց վարուց, կոտորէ՛ զամենեւեան, և ասորի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինոճաս. բարեկամաց, և հոմանեց իւրոց, պարգեւելով զամ իշխանութիւն, և զգանձս, ոչ ինչ վս՛ որդւոց իւրոց փոյթ յանձին՝ ունէր։ Քանզի և այլ նր՛ Նինոս, ոչ, ոչ ասի, մեռեալ թաղեցաւ ՚ի նմանէ՛ ՚ի Նինոճէ յԱրքունիսն, այլ իմացեալ զախտասէր բարս

locis, columnas statui imperavit, iisdem notis ad sui memoriam signatis, variisque limites ac metas, cum ejusmodi inscriptionibus posuit. Sed de Semiramide ejusque in Armenia operibus, fati dictum est.

CAP. XVI.

Car Semiramis filios suos occiderit, & quomodo à Zoroastre Mago in Armeniam aufugerit, ubi à filio suo Ninus interfuit.

1 **E**A igitur, æstate semper in æquilonis partes, ad urbem æstivam, quam ipsa in Armenia condidit præfecta, Assyriæ Ninivæque præfecturam : Zoroastri Mago, Medorum principi dedit. Cùmque id ita per longum tempus fecisset, universum tandem imperium suum ejus fidei commisit. A filiis autem suis propter impuros & meretricios mores sæpe atque
2 acriter reprehensa, cunctos interfecit præter Ninyam natu minimum, atque amicitis & procis suis imperium ac thesauros dispartiens, filios nihili pendebat. Quippe vir ejus Ninus, non, ut fertur, mortuus, in Ninivæ regiâ ab eâ sepultus erat, sed ubi impudicitiam ejus ac mores flagitiosos perspexit, relicto regno, in Cretam confugit.
3 Cum verò filii ejus adoluisse, atque intelligentiâ præditi essent, de omnibus hiis rebus eam commone-

նորա,

^a In Edit. desunt տասանիկ և.

^b MS. վաւաշոտ.

^c MS. ունելով.

¹ Zoroastria hujus, ut videtur, quem eundem & Cephalion, cujus testimonium mox sumus allat. Diodorus Oxyartem vocat, meminit Justinus, I. 1.

նորա՝ և զջարասէր, Թողեալ զԹա-
գաւորութիւն՝ փախստական անկանի՝ ի
Արիտէ։ Իսկ՝ ի հասակ, և ի միտս
հասեալ՝ որդւոց նորա՝ յիշեցուցանեն
նմա զայն նմ, կարծելով ցածուցանել
զնա ի դիւական՝ պակշտութենէն,
և աւանդել զիշխանութիւն, և զգանձս
որդւոց իւրոց։ Ընդ որ առաւել զայ-
րագնեալ՝ սատակէ՝ զամենեսեան, և
մնայ միայն, ուն վերագոյն ասացաք,
Նինուհաս։ Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ
Զրադաշտի առ Տիկինն, և հակառա-
կութե՝ ի ներքս անկանելոյ, պատերազմ
ի վրէժարուցանէ Համիրամ։ քանզի
բռնանալ ի վրէժնի խորհէր՝ Մարն։
և ի սատկանալ պատերազմին, փախստ-
ական լինի Համիրամ՝ յերեսաց Զը-
ադաշտին ի Հայս։ աստ ժամանէ
վրէժ խնդրութե, զի պատեհ գտեալ
Նինուհասայ՝ ըսպանանել զՄայրն, և
ինքն Թագաւորէ՝ ի վերայ Ասորեստա-
նի, և Նինուհէի։ Ահա ասացաք և
յաղագս մահուանն Համիրամայ, Թե-
աւստի և որպէս։

¹ MS. մրցական առփանացն

² MS. ալրն

ՊՐԱԿ ԺԵ.

Յաղագս Թե՝ հաւաստի նախ՝ լեալ
պատերազմ՝ Համիրամայ ի Հնդիկս,
և զկնի մահուանն նորա՝ ի Հայս։

C A P. XVII.

*Quod certum sit, Semiramidem primò
bellum Indis intulisse, & deinde in
Armeniâ interiisse.*

*** Ինիմ ի մոտի և զկեֆաղեօնին,
*** վասն ոչ տալ զմեզ բազմաց ծաղ-
րել։ զի ասէ, ի բազմաց ալ-
լոց, նախ, յաղագս ծննդեանն Սամի-

¹ Cephalionem autem in memoriâ
habeo, ne multis irrisui sim;
Is enim, ut multi alii, primùm Se-
miramidis ortum, tum ejus adversus
րամայ,

² Edit. նորա.

³ MS. զեփաղիմնն

² Ita etiam refert Justinus, I. 2. & Cephalion
in notâ insequenti prolatus. At Diodorus à filio
quidem insidiis appetitam, non autem interfectam,
tradit Semiramidem. II. p. 107.

³ Էփ՝ տալալ յաղագս շարժման և շարժման
բառ. [μαγε] —— օգտուալ և աստ [αυτης]
պառա ինքն, և աստ, և աստ և աստ և աստ

և աստ, և աստ ինքն ինքն և աստ և աստ.
Syncellus de Cephalione, p. 167. Euf. Chr. Gr.
p. 32. Vide Diod. Sic. II. p. 93, 103. Atque
utinam ipse Cephalion extaret, qui hîc causam su-
am contra Maribam Catinensem ageret. Plura qui
de eo volet, legat Fabricium in Bibl. Gr. Vol. II.
p. 213. IX. 398.

րամայ, և ապա՝ և զպատերազմն Շա-
միրամայ ք Չրադաշտի, և զյաղթիլն,
ասէ, Շամիրամայ, և ապա ուրեմն՝
զպատերազմն Հնդկաց: այլ՝ հաւաս-
տի մեզ թուեցաւ որ ՚ի Մարիբաս
կատինայն է՝ քննութիւն Քադդէա-
կան Մատենից, քան զայսոսիկ: քանզի
ոճով իմն ասէ, և զպատճառս պատե-
րազմին յայտնէ: Իսկ՝ առ այսորիւք,
և առասպելք աշխարհիս մերոյ զբազմ-
աճմուտ Ստորին արդարացուցանեն.
աստ ուրեմն՝ զմահն ասել Շամիրա-
մայ, և զհետեակ փախուստն, և զպաս-
քումնն, և զիղձս ջրոյն, և զարբումնն,
այլ և ՚ի մօտ հասանիլ Սուսերաւո-
րաց, և զյուրութան ՚ի ծով, և բան
ի նմանէ, ուրունք Շամիրամայ ՚ի
ծով: Եւ այլ՝ ակործես առասպել,
և Շամիրամայ քար առաջին քան զՆիո-
բէ: արդ՝ այս շատ է: բայց մեք
որ՝ ինչ զկնի այսորիկ:

• MS. հոռութան. ^d Edit. ՚ի ծով Շամիրամայ. inverso ordine. • MS.
այլ թէ. ⁱ Abest ab Edit. ինչ.

ՊՐԱԿ ԺԸ.

Որ ինչ զկնի մահոճանն Սամիրա-
մայ:

*** Արմարեալ զայսոսիկ՝ կարգեցից
*** քեզ ՚ի գիրսս յայսոսիկ, զազգիս մե-
րոյ Աւագագոյն Արս, և զՆախնիս, և որ
ինչ վասն նոցա զրոյցք, և իրակութիւնք
իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամաց մոռա-
կան, և ոչ ինչ անպատշաճ, ՚ի սմա յօրի-
նելով բան, այլ որ ինչ ՚ի գրոց, իսկ ըսա
նմանեացն ապա և որ ինչ ՚ի բանից ա-
րանց իմաստնոց, և յայսոսիկ քաջախո-
հաց, յորոց մեք արդարապէս ջանա-
ցաք հաւաքել զհնագրութիւնս. և ա-
սեմք լինիլ արդարաբան ՚ի պատմու-
թես յայսմիկ ըստ մերոյ յօժարութե,
և ուղղամտութե: Իսկ՝ ըստ որոց

Zoroastrem bellum, ubi, ut refert,
Semiramis victoriam adepta est, ac
deinde bellum Indicum exponit. No-
bis autem id certius videtur, quod
Maribas Catinenfis ex Chaldaicis li-
bris indagavit. Namque is luculenter
res tradit, & belli causas explicat.
² Adhæc, nostræ etiam regionis fabulæ
eruditissimo Syro testimonium dant,
quæ hîc Semiramidis mortem narran-
tes, eam pedibus fugisse tradunt, &
siti accensam, aquam expetisse, ac
potasse; ad armatos etiam appropin-
quasse, torquesque in mare projecisse,
unde dictum id natum est, *monilia
Semiramidis in mari*. Vult etiam fa-
bula, Semiramidis lapidem priorem
fuisse, quam Niobes. Sed hæc hæcte-
nus; nos reliqua persequemur.

C A P. XVIII.

*De iis rebus, quæ deinceps inde à Semi-
ramidis morte contingere.*

HIS rebus expositis, jam tibi in
hoc libro gentis nostræ prima-
rios viros, Majorésque nostros percen-
sebo, eorúmque historias ac singulo-
rum res gestas tradam, neque narra-
tiones ad voluntatem confictas ineptè
exponam, sed de libris depromptas,
ac deinde similiter à peritis atque in-
telligentibus viris, auditione acceptas,
à quibus historias antiquas fideliter
² colligere conati sumus; ac proinde,
quod ad sincerum animum & studium
nostrum adinet, vera nos in hac
historiâ persecutos esse profiteamur.

H

հաւա-

Հաւարութիւնն Այ լինիլ յայտնիս, և մարդկան գովելիս, կամ բարեւոյն, մեք
այնոցիկ օտար, և ՚ի բաց կացեալ. բայց զուգութիւնն բարբառոց, և Հա-
ւասարութի թուոյ կարգի պատանեաց, զճշմարտութի աշխատասիրութե-
անս մերոյ ակնարկէ. և այսոցիկ այսպէս կարգեցելոյ, կամ Հաւաստի, և
կամ գոյզն ինչ կասեալ յարդարոյն: Սկսայց քեզ և որ ինչ գէնի այսոցիկ,
ի Հիւսման պատմութենէ՝ պիտոյից: Արդ յետ մահո՛ւնն Համիրամայ
ի Չամեսայ՝ որդւոյ իւրոյ, որ է Նինո՛ւաս, որ՝ եղև յետ սպանանելոյն
զԱրայն, այսպէս Հաւաստեալ տեսցուք զկարգ բանիս: Թագաւորէ՝ Նի-
նո՛ւաս, սպանեալ զմայրն, հեշտասէր, և խաղաղական կեցեալ և առ սո-
վալ՝ Աբրահամու աւուրք բաւեալք:

^a Edit. զճշմարտասիրութի. ^b Edit. բանից. ^c MS. Չամեսէ:
^d Edit. և.

Համեստութիւն ծնդաբանութի ազգիս մերոյ ընդ Հերթայեցւոցն, և
ընդ Քաղդէացւոցն, մինչև ց՝ Սարդանապալս, որ կոչուի Թոմաս կոչ
կոչեալս:

11 Արահամ	Նինո՛ւաս	Արամ
12 Իսահակ	Արիոս	Արայն գեղեցիկ
13 Յակոբ	Աւալիոս	Արայ Արայեան

Իսկ մերոյն Արայի որդի, Արայ ՚ի Սամիրամայ կոչեցեալ, և զգործ զե-
րակացութեան աշխարհիս նմա Հաւատացեալ. իսկ նորա Անուշաւան:

14 Ղեւի	Բաղէոս քեղքնր	Անուշաւան
15 Կահաթ	Արմաթրիտէս	Փարեա
16 Սմբատ	Բելղոս	Արբակ
17 Սովսէս	Բալէոս	Չաւան
18 Յեսու	Ազատագոս	Փառնաս

ի

Ի սմանէ յառաջ ոչ ըստ ազդի, այլ ըստ յառաջադիմութե՝ արանց,
զի և ամենեքեան յԱբրահամէ: Ի սատակել սո՛ զԲանանացիս, անցին ՚ի
սմանէ փախստականք յԱգուս, նաւելով ՚ի Թարսիս, և յայտնի դրոշ-
մամբն, որ յաբձանսն Աֆրիկեցւոց աշխարհին գրեալ կան, մինչև ց՝ այսօր
ժամանակի արգելպէս այսպէս:

^a De regum Armeniorum serie, quæ ex Mari-
bæ solum Catinenfis & scriptoris nostri fide atque
auctoritate pendet, nihil amplius observandum ju-
dicamus. Ad successionem Hebraicam quod atti-
net, ea certè ex sacris literis collecta est, & magnâ
ex parte, etiâ non planè, cum Eusebii reliquorûm-
que tabulis congruit. Quam verò Maribæ Cati-
nenfis Historiam tantùm Armeniacam, ita uti Mo-
ses noster jam ante indicavit, c. VIII. N° 7; ex
Chaldaico volumine deprompsit, ordo hicce re-
gum assyriorum aliunde haustus videtur, nec du-
bium, quin Ctesiam primum auctorem habeat.
Eusebius, qui Castorem secutus est, à Nino incipi-
ens ad postremum Sardanapalum reges sex & tri-
ginta; Syncellus, Africani auctoritate nixus, à
Belo Nini patre ad Sardanapalum unum & quadra-
ginta numerat. Diodorus, ex Ctesia, ut in editis
est, Sardanapalum à Nino trigésimum regem scribit,
qui numerus cum Mosis nostri serie optimè conve-
nit, qui triginta solus à Nino reges recenset. At
Syn-

Cæterum eos, quibus sacra historia laudes vel vituperationes tribuit, fusiùs memorare superfedebimus, sed nomina eorum adjungere, atque in æqualem seriem 3 disponere, id ad studium nostrum veritatis comprobandum pertinet. Atque hæc series, si non prorsus vera, at certe à vero quam proximè aberit. Aggredior itaque earum rerum, quæ deinceps secutæ sunt, historiam contexere. Igitur post 4 Semiramidem, quæ ipsa Aræum interfecerat, à filio suo Zame, qui est Ninyas, occisam, certum hunc narrationis ordinem contemplemur. Ninus, occisâ matre, imperavit, & voluptariam atque otiosam vitam traduxit, atque in ejus ferè tempora 1 Abrahami ætas incidit.

1 Ita Eusebius cæterique Abrahamum Nini æqualem ponunt.

Convenientia stirpis & generis nostri, cum Hebræorum & Chaldaeorum serie, usque ad Sardanapalum, qui Thonus Concolerus vocabatur.

5	11 2 Abrahamus	Ninyas	Aramus
	12 Isaacus	Arius	Aræus pulcher
	13 Jacobus	Aralius	* Aræus Aræades

* Nostri autem Aræi filius, à Semiramide Aræus quoque appellatus est, cui ea regionis præfecturam dedit. Hujus filius fuit Anusavanus.

6	14 Levi	Baleus Cheoxarus	Anusavanus
	15 Cahathus	Armathrites	Pharetus
	16 Amramus	Belochus	Arbacus
	17 Moyses	Baleus	Zavanus
	18 b Josua	Azatagus	Pharnasius

3 A

7 b Ab eo [Hebræi] non quidem generis originem, sed imperii incrementa traxere; namque omnes ab Abrahamo oriundi. Is cum Chananæos deleteret, nonnulli Agram profugerunt, & navigiis Tharsin petiere, id quod ex inscriptione patet, quæ in Africâ columnis insculpta extat, ad hanc usque memoriam, quæ verè talis est:

Syncellus ipse Diodori verba profert, ubi Sardanapalus trigessimus quintus esse dicitur; idemque Syncellus Cephalionem citat, qui non plus quam tres & viginti reges ab ipso Ctesia numerari refert. Diod. II. p. 109. Syncellus p. 165.—169. Euseb. Chr. Gr. p. 32. Velleius denique Patereculus Sardanapalum tertio & tricesimo loco ab Nino & Semiramide natum scribit. I. 6. Qui tantas lites componet, næ ille doctus erit. Jam cum de singulis hisce tabulis separatim aliquid notavimus, lubet eas conjunctim con-

templari; neque sanè verisimile videtur, tametsi in singulis successionibus par numerus virorum recensatur, eos, qui ex adverso inter se respondent, semper esse æquales. In hac re subest suspicio, ne cæteræ tabulæ ad Armeniorum regum numerum accommodatæ sint; atque equidem ex quo auctore reges Assyrios hauserit, id à Mose indicatum oportuit. De quatuor regibus, ab Eusebio prætermisiss, quos Syncellus reposuit, Vide quæ supra adnotavimus ad c. IV. N° 9.

Ի Յետո՛ւայ գողոյ փախուցեալ մեր Նախարարք Քանանացոց՝ եկաք բընակիլ աստ՝ յորոց մի, և Քանանի դաս պատռնականագոյն մեր՝ ի Հայս։ Եւ ստուգեալ հաւաստի՝ գտաք զսերունդս ազգին՝ Գնթունեաց, ի սմանէ առանց հակառակութե՛լ լեալ զայս, և բարք արանց ազգի յայտնեն, քանանացի գոլ։

19 Գնթունիէլ
20 Աւովդ
21 Բարակ
22 Գեդէօն.

Մամիդոս
Մաքալէոս
Սփառոս
Սամիլոս

Սուր
Հաւանակ
Վաշտակ
Հայկակ

զՀայկակ ասեն լինիլ առ Բեղքոսիւ, և ամբոխս իմն արարեալ անխորհուրդս, և մեռանիլ ի նմին։

23 Աբիմէլէք
24 Թովղայ
25 Յայիր
26 Յեփթայ
27 Եսեբօն
28 Էլօն
29 Աբդօն
30 Սամիսոն
31 Հեդի
32 Սամուէլ՝ Սաւուղ

Սփառէտոս
Ակատարէս
Ամինդէս
Վստասկար
Սուսառիս
Համպառիս
Պանեաս
Սոսամոս
Միթուէոս
Տեւամոս

Ամբակ
Առնակ
Հաւարշ
Նորայր
Գոռակ
Հրանտ
Ընձաք
Դղակ
Հօրոյ
Զարմայր

Սա՛ օգնական Պաւստոս ետ, և Քամայ առեալ չ Եթովպացի զօրուն, մեռանի ի քաջացն Հելլենացոց։

33 Դաւիթ
34 Սալօմոն
35 Ռորովամ
36 Աբիամ
37 Ասայ
38 Յօսափաթ
39 Յօրամ։

Թինէս
Դեռհիւղոս
Եւպաղմոս
Պուդեաճիս
Փառասէս
Ակաղանիս
Սարդաննիլս

Պերճ
Արթուն
Բազուկ
Հոյ
Յուսակ
Կայպակ
Սկայ որդի

° Edit. Գնթունեաց.

† Edit. Տեւամոս.

Պ Ր Ա Կ

3 Neminem novimus scriptore nostro antiquiorem, qui historiam hanc notatu dignissimam exposuerit. Post autem Procopius & Suidas suis eam testimonii comprobant. Εδιμαγτο δὲ καὶ φρεῖον ἐν Νεμυδίᾳ πολεὶ, ἢ νυν πόλις Τιγρίσι ἐστὶ τε καὶ ὀνομαζέται. ἐνθα σὴλαι δύο ἐκ λιθῶν λευκῶν ποιοιμῆναι ἀγχοῦ κρητὸς εἰσι τῆς μεγάλης, γερμματα φοινίκης ἐγκακολαμμένα εἶχουσι, τῇ φοινίκῃ γλῶσση λεγόντα ὀδὴ. Ἡμεῖς εἰμεν οἱ φονοντες ἀπὸ περσῶν Ἰησὺ τε ληστὴ ἢ Ναυη. Procop.

de bell. Vandal. II. 10. 'Οἱπρὶς ὑπ' αὐτῇ διωκόμενοι, δια τῆς παρὰ αὐτῶν Αἰγυπτῶν τε καὶ Λιβυῶν καταφυγόντες εἰς τὴν τῶν Ἀφρῶν χώραν. — καὶ περισφονοντες τὰς Ἀφροῖς, τὴν ἐρημὸν αὐτῶν φησὶν χώραν, ἀναδύξαμενοι τὸ σῆμα καὶ τὰ εἶδη, καὶ ἐν πλατὶ λιθίναις ἀναγεγραμμένοι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἀπὸ τῆς Χαναταίων γῆς φησὶν τὴν Ἀφρικαν. καὶ οἱ μὲν νυν οἱ τοιαῦτα πλατὶς ἐν τῇ Νεμυδίᾳ περὶ εἶχουσι οὕτως. Ἡμεῖς εἰμεν Χαναταῖοι. ἔς ἐδιδόξεν Ἰησὺς ὁ ληστὴς. Suidas in voce Χανααν.

4 Hic

8 *A*³ *Josua* latrone profugi nos *Præfeti Chananæorum*, *venimus hic habitatum*.
Unus autem ex iis Chananæis summos à nobis honores in Armenia consecutus est. Et re quidem diligenter exploratâ, gentem Genthuniam ab eo sine controversia ortam esse comperimus, eosque esse Chananæos etiam gentis ejus mores declarant.

9	19 Gothoniell	Mamidus	Surius
	20 Avodus	Maschaleus	Havanacius
	21 Baracus	Spharus	Vastacus
	22 Gedeon	Samilus	Haicacius

4 Haicacium sub Belocho fuisse traditum est, atque interemptum esse inter tumultus quosdam, inconsideratè ab eo concitatos.

10	23 Abimelechus	Spharetus	Ambacus
	24 Thola	Afcatades	Arnacus
	25 Jairus	Amindes	Savarfus
	26 Jephtha	Vestascarus	Norærus
	27 Efebon	Sufares	Goracus
	28 Elon	Lampares	Rhantus
	29 Abdon	Paneas	Enzacus
11	30 Samsonus	Sofarmus	Delacus
	31 Heli	Mithreus	Horæus
	32 Samuel.Saulus	Teutamus	3 Zarmærus

5 Is Priamo auxilium tulit, & 6 Chamo cum Æthiopum exercitu capto, à fortibus Græcis occisus est.

12	33 Davides	Thineus	Perzius
	34 Salomon	Dercyllus	Arbunius
	35 Roboamus	Eupalmus	Bazucus
	36 Abiamus	Prideazes	Hoius
	37 Asæus	Pharates	Jufacus
	38 Josaphatus	Acrazanes	Cæpaci
	39 Joramus	Sardanapalus	Scaordius
			[Gigantis filius]

4 Hic in Armenio ordine secundus & vigesimus est, Belochus verò Assyriorum sextus decimus. Est & alter Belochus apud Eusebium & Syncellum, qui tamen, cum Amyntem sequitur, difficultatem non multum minuet. Cæterum jam monuimus, non esse expectandum, ut singuli singulorum æquales sint.

5 Teutamus, qui hic Zarmæri æqualis esse debet, subsidio Priami Æthiopum copias misit, ut Diodorus refert, atque ejus temporibus Trojanum bellum contigisse constans fermè. Veterum fama

fuit. Is in nostrâ serie secundus & vigesimus ab Ninyâ est. Edita Diodori vigesimum faciunt. At ipse Diodorus apud Syncellum vigesimum sextum ponit. Syncellus verò bellum Iliacum sub Babilio rege accidisse refert, qui & alter Tautanes sive Teutamus appellabatur, atque ab Nino trigessimus primus apud eum numeratur. Vid. not. nost. ad c. IV. ipsum Chorenensem infra I. 31. Diodorum & Syncellum ubi supra.

6 Quis hic Chamus fuerit, non liquet.

ՊՐԱԿ ԺԹ.

CAP. XIX.

Վասն Արայեան Արայի, և թէ տորա որ-
դի Անուշաւանն, որ Սօս անուանիւր:

De Aræo Aræade, ejúsque filio Anusavano, qui Sosii nomen accepit.

*** Յի՜ անդրէն, իսկ ի կենդանութեն
*** Աստուծոյ Զամբարան, զծնեալն ի
*** Կոնարդայ, ի սիրելի կրնոջէն
Արայի, որ էր երկոտասանից մնացել
ամաց ի մահո՛ւնն Արայի, վասն ա-
ւաջին իւրոց խանդադատունացն որ
առ Արայն Գեղեցիկ, կոչէ զանուն
նր, Արայ. և կարգէ զնա ի վերակա-
ցութի աշխարհիս, մեծամեծութե՛ն Հա-
ւատացեալ ի նո՛ւ. զորմէ և մեռանիւ
ասեն՝ ընդ Զամբարանայ, ի պատե-
րազմի: Բայց յարե՛ զկարգ բանից՝ զկնի
այսորիկ՝ այսպէս. Արայեանն Արայ
մեռանի ի պատե՛րազմի ը Զամիրա-
մայ, Թողլով արաւ զաւակ՝ ամենահա-
րուստ, և շատահանձար յիր, և ի բան,
զԱնուշաւանն, որ Սօս անուանիւր:
բանզի ձօնեալ էր ըստաշտամանց, ի սօ-
սիան՝ Արմենակայ, որ յարմաւիր. զորոց
զսարթութունն սօսաւին հանդարտ, և
սաստիկ շնչելոյ օդոյն, և եթ՝ ոստոց
շարժումն, սովորեցան ի հմայս յաշ-
խարհիս Հայկազանց, և այս ց բազում
ժամանակս: Այս Անուշաւան, բաւա-
կան ժամանակս արհամարհութի կրե-
ալ ի Զամեսեայ Տուայտի, ի դրանն
Արբուշի, իսկ օգնեալ ի բարեկամաց,
շահի զմասն ինչ աշխարհիս Հարկա-
հանութե՛ն խնամել. զկնի ապա, և
զբոլորս: ալ կարի շատ լինի եթէ
զանն, որ ինչ արժանն իցէ, ասիցեմք,
ի ճառիս զնախակարգեցելոց Արանցդ.
զգործս, և պատմս:

CÆterùm Semiramis, dum adhuc
viveret, filio ex Nuardâ, charâ
Aræi conjuge, nato, quæ duodecim
annos Aræo superstes vixit, ob pristi-
num suum erga Aræum pulchrum
amorem, Aræi etiam nomen dedit,
cúmque regioni præfecit, quam ei
amicè commendavit, quem etiam in
bello adversus Semiramidem interiisse
ferunt. Talem inde narrationis ordi-
nem subtexit. Aræus Aræades, cum
Semiramide bellum gerens, interfici-
tur; relicto filio, fortitudine & pru-
dentiâ, cum dictis tum factis præcel-
lentissimo, Anusavano illo, qui ¹ So-
sius appellabatur, quippe qui pro
eorum cærimoniis apud Armenaci
Cupressios in Armaviro consecratus fue-
rat; quarum Cupressorum furculis, ra-
misque seu leni sive violento vento
agitatis Armenii flamines ad longum
tempus in auguriis uti consueverunt.
² Hic itaque Anusavanus, cum diutius in
Aulâ regiâ à Zame Tuætio contem-
ptionem tulisset, amicorum beneficio,
partem aliquam regionis obtinuit, ex-
actioni tributorum præpositus; deinde
totam regionis præfecturam. Sed ni-
mius essem, si Virorum, quos supra
recensui, omnia præclara facta & dicta
in hac historiâ enarrarem.

ՊՐԱԿ

^a Edit. անդէն. ^b Edit. իւրոյ. ^c Edit. սօսանունէր. ^d MS. Ար-
մենակայ. Edit. Արամանեկայ. uterque corrupté. ^e Edit. խնամեալ.

¹ Vox hæc Sos in sermone Armenio *Cupressum* arborem sonare videtur.

ՊՐԱԿ Ի.

CAP. XX.

Որ 'ի Սկայ որդւոցն՝ Պարոյր, առաջին
'ի Հայս Թագաւորէ, օգնական լինի
Վարդակայ Մարի, բառնալով զԹա-
գաւորութիւն 'ի Սարգանապալայ :

*Parærus, Gigantis filius, primus Arme-
norum rex fuit. Is Varbace Medo
adjuvit, ad regnum à Sardana-
palo auferendum.*

*** Ողջով զոչ կարեւորագոյնս 'ի բա-
*** թնից, ասացուք՝ որ ինչ հարկա-
*** ւորն, վերջին սոցա՝ որք Ասորեստանե-
այց Թագաւորութեն, և որք 'ի Շա-
միրամայ, և կամ Թէ՝ 'ի Նինոսէ, զմերս
ասեմ Պարոյր՝ առ Սարգանապալայեալ .
որ՝ ոչ փոքր ինչ՝ օգնականութիւն տու-
նեալ գտանի 'ի Վարդակայ Մարէ,
բառնալով զԹագաւորութիւնն 'ի
Սարգանապալայ : Եւ այժմահայ գու-
արճացայց, ոչ փոքր ինչ կրելով խն-
դութիւն, հասանելով 'ի տեղիս, յո-
րում մերոյ, իսկ Բնիկ նախնւոյն 'ի Թա-
գաւորութեն հասանին յաստիճան . Վա-
րոյ, արժան է աստանոր մեծ գործ-
կատարել, և բազումս ասել՝ առար-
կութիւն՝ ճառից, զորոց մեզէն իսկ
զհիմանն այսպիսեաց բանից ընթեո-
ւալ արժանաւորեցաք, 'ի չորս հագ-
ներգութիւն զարգասաւորին 'ի բանս,
և զիմաստնոյն իսկ, և 'ի մէջ Իմաստ-
նոցն իմաստնագունի :

Քանզի՝ Վարդակիս, գաւառաւ՝ Մե-
դացի, 'ի փոքունց կողմանց, 'ի ծագաց
գաւառին՝ Ամրագունի, խորամանկա-
գոյն 'ի կենդադաւարութեան, 'ի մարտս
երեսաւոր, ծանուցեալ զանմարդի
բարս, և զհեշտասէր՝ Թուլամութի
յղբութե թոնոյ կոնկողեւայ, 'իսայ-

L Evioribus prætermisiss, quæ ma-
gis dictu sint necessaria, expone-
mus. Postremus eorum, qui sub Af-
syriorum sive Semiramidis sive Nini
imperio fuere, nostras fuit Parærus,
sub Sardanapalo, qui quidem Varbaci
Medo non parum adjumenti attulit,
ut regnum Sardanapalo adimeret.

Jam verò mihi animus lætitiâ exultat,
cum ad id temporis devenitum sit,
quo Majores nostri regalis dignitatis
gradum affecuti sunt; ob eamque
causam magnificè agere, ac luculentâ
oratione uti decet, cum præsertim
hasce res digni habiti fuerimus qui ipsi
legeremus, in quatuor libris, à Viro
eloquentissimo, & Sapientum Sapien-
tissimo spendidè explicatas.

Etenim Varbaces, natione Medus,
ab extremâ provinciâ *Munitâ*, ad vitæ
instructa prudens, militiæ strenuus, ubi
Thoni Concoledi mores effecminatos,
& voluptariam molliam cognovit,
comitate sibi ac liberalitate fortium
eorum juvenem amicitiam conciliat,

սարգուցանէ՝

* Edit. Մարի.

b Edit. բանից զորոյ.

c MS. 'ի փոքունէ կողմանց

գործոց գաւառին ամրագունի.

d MS. երեսաւոր.

e Edit. Թուլամոր.

Թուի յագթութե.

f MS. խստացուցանէ.

¹ Hinc lector intelliget, etsi multi Principes
Armeniae regioni ante imperitabant, quos supra
Moses percensuit, *Dignitatis tamen & nominis regii*

initium ab hoc demum tempore duci oportere,
quod, ut opinamur, non ab se erit meminisse.

² Diod. Sic. II. p. 110. Just. I. 3.

տացուցանէ՝ բարուցն, և ձեռացն առատութե, ի քաջաց, և ի պիտանեաց արանց՝ բարեկամս. որովք և աշխարհակալութիւն Ասորեստանի առայնու՝ ժամանակաւ վարիւր յայտնապէս մեծաւ հաստատութե, յինքն և զԲաղն մեր Նախարար յանկուցանէ՝ զՊարոյր, Թագաւորութե շուք, և ձեռնմա խոստանալով, և բազում ամբոխս՝ յարի արանց, և որք ի տէգ նիզակի, և յարեղն, և ի սուսեր աջողաձեռնագոյն գումարէ: և այսպէս զԹագաւորութիւն ի Սարդանապալայ յինքն առեալ, տիրէ Ասորեստանի և Նինոճէի. բայց՝ Վերակացուս զայս թողլով՝ Ասորեստանի, փոխէ զԹագաւորութիւնն ի Սարս:

Այլ զայս եթէ առ այլս այլազգաբար՝ պատմեն, մի ինչ սրանչանար, զի որպէս վերագոյնն ուրեմն՝ յառաջին ճառսն՝ ամբաստանեցաք զԱւանդոցն մերոց Նախնեացն, անիմաստասէր բարուց, և ասոր թակաց, այս հանդիպի և աստանոր: քանզի որք ի հօրէն Նաբուգոդոնոսորայ՝ գործ գրեցան իւրեանց յիշորութեց՝ Վերակացուցան իսկ մերոյն ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոյ, մնաց աննշանակելի ի Վերջինսն: Ապա թէ՝ ասիցեն, ուստի մեզ՝ զՆախնեացն՝ մերոց, գիտել զանունան, այսպէս իսկ ըզբազմաց և զգործս: Ասեմ, ի նոցն իմանաց, Քաղդէացւոց, Ասորեաց, և Պարսից, վսմոնցւոց անունաց, և գործոց նոցա ի Քարտէս Արքունի, իբրև Վերակացուց, և Գործակալաց Աշխարհիս ի նոցանէ կարգեցելոց, և Մեծաց Կողմնակալաց Աշխարհիս, ի նոցանէ կացելոց:

^a Edit. Պատանեաց. ^b Edit. ժամանակօք. ⁱ Abest ab Edit. յ. ^k Edit. վերակացու. ^l Abest ab Edit. Ասորեստանի. ^m Edit. պատմի. ⁿ Deest in Edit. գործ. ^o Edit. ի վերակացուց. ^p Edit. ասիցես. ^q MS. մեզ և. ^r MS. post մերոց addit բազմաց այսպէս. ^s MS. գտանել. ^t Edit. զհնոցն.

³ Nabuchodonosoris pater quidem erat Nabopolassar, de quo Berosus ap. Joseph. contra Ap. A. 19. Cæterum totum obscuri hujus loci sensum

qui tunc temporis Assyriorum imperium, tutò, ut videbatur, administrabant. Isetiam Parærum, præclarum nostrum Præfectum, ad se traduxit, splendorem regni & dignitatem ei pollicens. Collegit itaque virorum fortium multitudinem, & qui hastâ, arcu, & gladio valebant, atque ita, Sardanapalo imperium auferens, ipse Assyriæ Ninivæque imperavit, & præfectis in Assyria relictis, regnum ad Medos transtulit.

⁵ Quod si hæc apud alios alio modo traduntur, ne quis id admiretur. Sicut enim supra, in principio narrationis, præfatos Majores nostros propter mores à literis alienos culpæ arguimus, hîc etiam eodem loco res est. Namque erant, qui à ³ Patre Nabuchodonosoris, in commentarios Præfectorum acta retulère; sed cum nostra natio nihil ejusmodi cogitaret, inenarrata ad Postremos mansit. ⁶ Quod si quæras, unde nobis tot Majorum nostrorum nomina atque acta nota fuerint, Ex antiquis dico Chaldæorum, Syrorum & Persarum tabulariis, cum eorum nomina atque acta in regias literas relata essent, ut qui ab iis regionis Præfecti & Procuratores constituti fuerint, & locorum in his terris Præsides facti.

ՊՐԱԿ

parum accipimus; de quâ obscuritate alias ita monerimus, alias, ut sequentis capitis initio, tacebimus.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

CAP. XXI.

Կարգ Թագաւորաց, և Իշխանաց մե-
րոց, և համարնոցունց, Որդի'ի հօրէ
առնելով :

*Ordo regum & Principum nostrorum,
eorumque numerus, per successionem
filii in locum patris.*

*** ՐԴ՝ այժմ անցից 'ի Թիւս արանց
*** ՍԵՐՈՅ, ' մանաւանդ Թագաւո-
րաց, մինչև ց' տէրութիւն Պար-
թեաց. քանզի ' ինչ այսորիկ Արք 'ի
մերոց Թագաւորաց են սիրելիք, ու
Բնիկք, և իմոց Արեան առուք, և հա-
ւաստի Հարազատք. և սիրելի' էր ինչ
յայնժամ գալ Փրկչին, և զիս գնել, և
առ նորօք զիմ յաշխարհ զմեռն լինել,
և նոցա Տէրութեամբն՝ զուարճա-
նալ, և յարդեացս ապրիլ վտանգիցս.
այլ վաղ ուրեմն ' էանց 'ի մէջ պա-
տահունն այն, Թէ արդեօք և վիճակ.
Բայց արդ' ես, առ Օտարաց Թագա-
ւորութեամբն կացեալ, ընդ նոցայն
զմերս ազգի' անից զկարգ Թագաւո-
րացն. զի մերոյ աշխարհիս' Բնիկք
Պսակաւորք Արք այնորիկ. գորոց ' և
զանոճանսն 'ի ներքոյ դրոշմացուք.
Եւ զի' արդարեւ զայնու ժամանակաւ
էր մերոյ Ազգիս Թագաւորութիւն
վկայէ ' և Երեմիա Մարգարէ, 'ի բանս
իւր, հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի
'ի պատերազմ՝ հրաման տուր, ասէ՛,
Այրարատեան Թագաւորութեն, և
Արամազեան Գնդին. (Երեմիա. 51.
27.) Եւ այս' հաւաստի' մերոյ գորոյ

1 NUNC autem Virorum, seu po-
tius regum nostrorum usque ad
Parthorum imperium numerum per-
censebo; Hi enim Viri ex nostris re-
gibus chari nobis habendi sunt, ut no-
stri consanguinei & fideles germani;
Ac mihi quidem pergratum fuisset, si
tum Conservator venisset, méque re-
demisset; & si eorum temporibus in
vitam ego introissem, atque ita sub eo-
rum imperio jucundè vixissem & ab
2 his miseriis ereptus fuissem. Jamdu-
dum autem fortuna ista ac fors à nobis
abiit; Ego verò alienæ ditioni jam
subjectus, nostrorum ordinem cum
eorum regibus conjungam; Hi enim
Viri primi ex nostrâ regione coronâ
regni erant exornati, quorum nomina
infra recensetimus. Quòd autem re-
verâ hac tempestate nostræ gentis reg-
num extiterit; huic rei Jeremias Vates
testimonio est, eo in loco, ubi natio-
nes adversus Babylonem in bellum
convocans, ' *Mandatum da*, inquit,
Araratensi regno, & coborti Ascbana-
3 *ziæ*; Unde regnum nostrum eo tem-
pore extitisse patet. Jam verò nos

Թա-

* Edit. մանաւանդ. Թէ. b Deest in Edit. ինչ. c MS. խրախանալ.
d MS. փախեալ. e Deest in Edit. և. f Edit. 'ի նոցանէ.

1 Hunc Jeremiæ locum nunc sic exhibet versio
Armeniaca. պատուէր տուք ինչն արա-
րատեան Թագաւորութեցն և աւքա-
նաշեան գնդին. *Mandatum date à me Regnis*

Araratensibus & coborti Ascbanaziæ. Quâcum fa-
cit quoque Codex Alex. παρρηλατι—
βασι-
λειαις Αραρεθ παρ' εμου και της Αραναζαιοις.
Jer. xxviii. 27. [in Heb. li. 27.]

Թագաւորութեանն առ ի այնու ժա-
մանակաւ . այլ մեք զկարգն կանոնե-
լով առ ընթեր, և զՄարաց Թագա-
ւորսն :

canonem contexemus, adpositis etiam
Medorum regibus.

Մարաց Առաջինն
Իսկ մեր Առաջին
Վարդակայ պա-
կեալ :

*Medorum Primus, Nostrum autem Pri-
mus à Varbaceco-
ronâ dignatus,*

40 ^b Վարդակիս Պարոյր որդի Սկայ
41 Մանդաւկիս Հրաչեայ
42 Սոսարմիս Փառնուաս
43 Առտուկաս Պաճոյճ
44 Կարդիկեաս Կոռնակ
45 Իեովկիս Փաւոս
46 Արտունիս Միւս Հայկակ
47 Կիւքսատիս Երոճանդ սակա-
48 Աժդահակ Տիգրան [ւակեայ

40 ^a Varbaces Paroerus Gigantis
41 Mandaucis Rhafizæus [filius
42 Sofarmus Pharnuas
43 Artucas Pazoezus
44 Cardiceas Cornacua
45 Dejoces Phavus
46 Artunes Alter Haicacius
47 Cyaxares Eruandus brevis vi-
48 Astyages Tigranes [tæ

Քանզի՝ և վերջին Երոճանդս, և
Տիգրան, ՚ի սոցանէ լի յուսոյ՝ կոչեցել
ասեմ, արդեօք ոչ կարի հեռագոյն
գորով ժամանակին, յիշեցուք զան-
ճանա այսոցիկ : Հրաչեայ, սա կոչի
վս առաւել պայծառ երես, և բոցակ-
նագոյն իմ լինելոյ . առ սովաւ, ա-
սեն, ի կեցեալ զԵսաբուգորոնսոր
Առայ Բաբելացոց, որ գերեաց զՀրե-
այս, և սորա, ասեն, զմի ՚ի գլխաւո-
րաց Հեբրայեցոցն գերեւոց խնդրե-
ալ ՚ի Նաբուգոդոնոսորայ, Համբաթ
անուն, ամեայ բնակեցոյց մեծաւ պա-
տուով . և ՚ի սմանէ, ասէ Պատմա-
գիրն լինիլ զԱզգն Բագրատունի, և
հաւաստի է :

5 Hos autem postremos, Eruandum
& Tigranem, ab iis propter spem ita
esse appellatos dico. Cum verò hæc
tempora non sint à nobis admodum
remota, horum nomina declarabimus
Rhafizæus igitur propter vultûs fulgo-
rem & flammea oculorum lumina no-
men id invenit. ³ Hujus temporibus.
vixisse ferunt Nabuchodonosorem
Babyloniorum regem, qui Judæos
captivos abduxit. Hunc etiam unum
ex primariis captivis Hebræis, nomine
Sambathum, à Nabuchodonosore im-
petrâsse tradunt, quem in honore sum-
mo habitum huc adduxit, eique sedem
constituit. Et ab hoc oriundam dicit
Historicus gentem Bagratiam, idque
certum est.

^a Edit. այնն :

^b Edit. Արեակիս :

ⁱ Edit. կացեալ :

Յաղագս՝

^a Herodotus, ut notissimum est, quatuor tan-
tùm Medorum reges numerat. Diodorus, cum
Chorenensi congruens, novem recenset. Eusebius
& Syncellus octo. Magna est autem nominum va-
rietas, quæ si quis cognita habere volet, ipsos auc-
tores consulat. Herod. I. 96. Diod. II. p. 118.
Euseb. in Chron. Syncel. p. 197. 212, 231.

³ Si Rhafizæus Nabuchodonosoris regis æqualis
fuit, inter quem & Sennacherimum centum mini-
mum interfuisse anni, Sennacherimi ipsius ætas in
Cæpaci propè Armenii regis tempora incidet, at-
que ita Sennacherimus rex Assyrius mutato nomine
Acrazanes evadet; quæ res magis liquidò patebit
in notis nostris ad cap. seq. N° 2, 3.

Յաղագս՝ Սամբատայ :

De * Sambato.

Բայց թէ՛ որպիսի ջան եղև թագաւորացն մերոց՝ զնոսա՝ ի պաշտօն կուոցն խոնարհեցուցանել, և կամ թէ՛ բանիք, կամ ոյք՝ ի նոցանէ՛, որք Աճ պաշտութեամբ վճարեցին զկեանս, յետոյ պատմեցուք ոճով : Քանզի՛ ասելն յոմանց՝ անհաւաստի մարդոց ըստ յօժարութե, և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի հայկայ՝ զթագադիր ազգութագրատունեաց լինիլ : վս որոյ ասեմ, մի այսպիսեաց բանիցս հաւանի՛ր յիմարութեց : զի և ոչ մի շաւիղ, կամ ցուցումն գոյ՝ նմանութեյասացեալսդ, որ զարդարութի ակնարկէ : զի՛ ի բայբանից և անոճ իմն յաղագս հայկայ և ՝ նմանեացն կակագէ : Բայց ծանիր զի Սմբատու անուն, զոր յաճախ՝ Բագրատունիքդ ՚ի վերայ Պատանեկաց կոչեն, ճշմարտութե է Համբայ ըստ նախնի իւրեանցն խօսից, որ է Հեբրայեցի :

7 Reges autem nostri, quanto conatu id egerint, ut eos ad simulacra colenda traducerent, & quot quinámque ex iis pro Dei cultu morte occubuerint, ꝑdŕt explicabimus. Cæterùm à quibusdam hominibus, fide indignis, ad voluntatem, & non ad veritatem loquentibus, Bagratiam gentem, cujus munus est coronam regi imponere, ab Haico ortam esse traditur. Tu verò hujusmodi ineptiis noli fidem habere ; cum in iis narrationibus ne vestigium quidem aut indicium ullum veri appareat ; sed inconditas fabulas & res parum verisimiles de Haico cæterisque, garriunt. Velim autem scias, nomen id Sambati, quo nomine liberos suos Bagratidæ crebriùs nuncupant, veriùs Shambæum appellari, in linguâ Hebraicâ, qui est avitus eorum sermo.

* MS. ՚ի սոցանէ. անմանեացն.

† Decst in Edit. նմանութե.

‡ Sic MS. Edit.

ՊՐԱԿ ԻԲ :

CAP. XXII.

Յաղագս՝ որդւոցն Սենեքարիմայ, և թէ՛ Արծրունիք, և Գնունիք, և Բդեշխն անունեալ՝ Աղձնեաց, ՚ի նոցանէ են սերելք : Եւ ՚ի նոյն ճառի, թէ՛ անգեղ տունն ՚ի Պասքամայ :

De Senecbarimi filiis, & quod Arzerunii, & Genunii, & Alzenensium Consul ab eorum stirpe orti sint ; familia autem Angelia à Paschamo.

*** ՅՆ՝ յառաջ բան՝ զձեռն արկելն ՚ի
*** բանն, որ յաղագս Մեծին Տիգր-

S E D priusquam initium narrandi facio, de Magno Tigraue, qui
բանայ,

* Hujus nominis, & quidem in Armenio duce, vestigium expressum & manifestum extat apud Xenophonem de Cyri Institut. V. p. 130, ubi *Եմբա*, seu, ut in aliis codicibus scribitur, *Եմբատ*, Armeniorum peditatum ducit ; atque hinc

illud faciliè adducimur, ut credamus, Xenophonem aut *Տւմբատ* scripsisse, aut, qui sæpe ad veritatem accommodatior dicendi modus, *ita scribere debuisse*.

† Vide infra, l. II. c. 7, 8, 13, 23.

բանայ, որ իններորդ ՚ի՝ Բնկաց մերոց
Պապաւորաց էր, հուժկու անուանի,
և յաղթող ընդ այլ Աշխարհակալս,
Ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյն է՝
ոճոյս մերոց բանից։ Եւ ՚ի միւռացումն
եկն արդեօք, թէ այն լինիցի յաղագս
Սենեքերիմայ։ Քանզի ութսուն, աւելի,
կամ պակաս, ամօք՝ յառաջքան
զթագաւորութիւնն Նաբուգոնոսորայ,
էր Սենեքերիմն կացեալ Արքայ
Ասորեստանի, որ զԵմպաշարեաց
առ Եզեկիայիւ։ Հրէից առաջնորդաւ,
զոր սպանեալ որդւոց նորա, Ադրամեայ,
և Սանասարայ, եկին փախստա-
կան առ մեզ, յորոց զմինն՝ յարեմոից
հարաւոյ մերոյ աշխարհիս, մերձ ՚ի
սահմանս նորին Ասորեստանի բնակե-
ցուցանէ Սկայ որդի, քաջ մեր նախնին,
այսինքն է զՍանասարն։ Եւ ՚ի սմանէ՝ ա-
ճումն, և բազմասերութի լեալ, լցին
զՍինն ասացեալ լեառն։ Իսկ պեր-
ճագոյնք՝ ինոցանէ, և գլխաւորագոյնքն,
յետոյ ուրեմն մտերմութիւն վաստակոց
առ թագաւորսն մեր ցուցեալ, Բոքեշ-
խութի կողմանցն արժանաւորեցան
առնուլ։ Իսկ Արգամոզանն՝ յարե-
մից հարաւոյ՝ նորին կողմանն բնակե-
ալ։ ՚ի սմանէ ասէ Պատմագիրն, լի-
նիլ զԱրծրունին՝ և զԳրեւունիս։ արդ-
յեշեւն մեր զՍենեքերիմ, նաճառս է՝

ex nostris regibus priscis, coronâ exornatis, ordine nonus erat, fortitudine insignis, & aliorum Imperatorum victor, juvat expedire, quæ ad hanc historiam valde attinent. Atque equidem oblitus eram de Senecharimo verba facere; Quippe ² octoginta circiter annis ante imperium Nabuchodonosoris, Assyriorum regno Senecharimus præsidebat, qui Hierosolymam obsedit, cum Judæis præesset Hezechias; Eum autem ³ filii ejus Adramelus & Sanasarum ubi interfecerunt, ad nos confugere; quorum unum, Sanasarum in eâ regionis nostræ parte, quæ inter occidentem solem & Meridiem spectat, præstantissimus noster progenitor ⁴ Scæordius prope fines Assyriæ collocavit; ejusque posterii, in multitudinem propagati, montem eum, Simum appellatum, complevere. Post autem Primarii de iis & maxime illustres, cum laborum suorum fidelitatem in reges nostros demonstrâssent, digni habiti sunt, qui eorum locorum ⁴ Consules crearentur. ⁴ Argamozanus autem inter ortum solis & meridiem in eadem regione sedem nactus est; à quo ortos esse Arzerunios ac Genunios Historicus ille tradit. At-

այս.

² MS. նախնեաց. ³ Sic MS. Edit. հիւսիսոյ. ⁴ Edit. նմանէ. ⁴ In Edit. desunt և զԳրեւունիս.

² Bene est, quod auctor noster addiderit *circiter*, namque, ut ex sacris libris perspicuum videtur, à eadē Sennacherimi ad imperii Nabuchodonosoris initium non minus centum anni colliguntur.

³ 4 Reg. xix. 37. Hieron. in. II. xxxvii.

⁴ Si Armeniæ imperitaverit Scæordius, quo tempore Sennacherimus Assyriorum rex occisus fuit, & si Parcerus, Scæordii filius, ita uti Moses c. XX, tradit, Sardanapalo regnante, vixerit; annon inde sequitur, ut Esarhaddon Assyrius, qui

Sennacherimo patri successit, idem sit ac Sardanapalus, Assyriorum rex postremus? Nomen ipsum *Afordan*, ut Græci Interpretes reddidē, ad Sardanapali similitudinem quam proximè accedit; atque in hâc sententiâ videtur fuisse Josephus, qui sub Ezechia rege Assyriorum imperium eversum scribit, Antiq. X. 2. eandemque opinionem præclarissimus Newtonus, inter alios, nuperrimè secutus est.

⁴ Videtur legendum esse *Adramelus*.

որո՞ւ բայց՝ զանգեղ՝ տո՛ւնն, ասէ՛ նոյն
Պատմագիրն, ՚ի Պասքամայ ումննէ, ՚ի
Հայկայ Թռունէ լինիլ։

que hoc in causâ fuit, cur Senecharimi mentio à nobis facta sit. Cæterum familiam Angeliam à Paschamo quodam, Haici nepote originem suam trahere, Idem ille Historicus memoriæ prodit.

ՊՐԱԿ ԻԳ.

CAP. XXIII.

Յաղագս Տիգրանայ՝ Թէ որպիսի՞ ա-
մենայնիւ։

De Tigrane, & qualis is in omnibus fuerit.

*** Այց՝ անցցուք այսուհետեւ՝ որ ինչ
*** յաղագս Տիգրանայ՝ և որ ՚ի
*** նմանէ գործք․ քանզի սա՛ն ասե-
նեցունց Թագաւորացն մերոց հարստա-
գոյն, և խոհեմագոյն, և արանցն այ-
նոցիկ, և ամենեցունց քաջաց, որ և
Վիւրոսի աջակցեալ, զՄարացն ՚ի բազ
բառնալով զիշխանութի, և զՅոյնս
ոչ սակաւս ժամանակս լիւրով հնա-
զանդեալ, նո՛ւաճեալ, և զսահմանս
մերոյ բնակութեւն տարձակեալ, ՚ի հինն
մեր հասուցանէր յեզերս ծայրից բնա-
կութեց, և ամենեցունց՝ որք առ իւ-
րովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և
յետնոցն ըղձալի, ինքն և ժամանակ
եւր՝ զի ով որ ՚ի Ջշմարիտ արանց, և
որոց ՚ի բարս արութե, և խոհականու-
թե սիրելութի կայցէ, սորա յիշատա-
կօքս՝ ոչ զո՛ւարձասցի, և յորդո-
րեացի այսպիսի՝ լինիլ Այր, Արանց
Գլուխ, արութե ցուցեալ, զազգս մեր

Deinceps verò ad Tigranis res-
gestas transeamus. Is enim om-
nibus regibus nostris, atque aded om-
nibus eximiis viris potentiâ & ingenio
antecelluit, qui & Cyro foedere junc-
tus erat, ad Medorum imperium per-
vertendum, Græcósque longo tempo-
re sub suâ potestate tenuit. Is etiam
fines nostros protulit, ad extremos
usque priscae habitationis nostræ termi-
nos, aded ut apud æquales suos in in-
vidiâ fuerit, sui autem suorumque
temporum apud posteros desiderium
reliquerit. Quis enim hominum est,
cui fortitudinis ac prudentiæ munera
verè cordi sunt, quin ex hujus memo-
riâ voluptatem percipiat, atque im-
pellatur, ut talis evadat Vir, virorum
summus, qui fortitudine suâ nationem
nostram extulerit, feceritque ut qui
servitutis jugum tulerant, jugum ipsi

բար-

• Defunt in Edit. և որ ՚ի նմանէ գործք․

• Edit. զկենացն.

* Auctor vitæ Gregorii Narecensis, qui Gregorius sub finem X sæculi floruit, dicit ejus tempore Vaspuracani sive Aspracani, quæ est Atropatene antiquorum tunc Regem fuisse Senacherim. Ejusdem Σαραπριου meminisse Cedrenus ad Ann. 6524. Tom. II. p. 710. 712. Eum Senacherim refert Auctor vitæ Gregorii ad Αρδζrunæos; & ferè credo Mosem ad eum hic digi- tum intendere. Hæc La-Crozius, qui Mosem in- spectum habet. Nos in Præfatione sententiam no- stram plenius declarabimus.

• Idem hic videtur Tigranes atque ille qui à

Xenophonte, de Cyri institut. III. p. 62. comme- moratur; ubi eum Xenophon Regis Armenii, cu- jus nomen non indicat, Filium natu maximum, Fratrem ejus Sabarim vocat, & Cyri focium fuisse docet. Cæterum de totâ ferè hæc Tigranis atque Aftyagis historiâ, quam mox Chorenensis verbosius expositurus est, equidem dubitamus quid sit dicen- dum, cum neque Herodotus, nec Xenophon, nec Diodorus, nec Justinus quidpiam referant, quod ad eam illustrandam attinet.

բարձրացոյց, և զընդ լծով կացեալս՝
 լծադիրս բազմաց, և հարկապահանջս
 կացոյց՝ մթերս ոսկւոյ, և արծաթոյ,
 և քարանց պատուականաց, և զգես-
 տուց, և պէսպէս՝ գունաց, և անկո-
 շածոց, արանց միանգամայն, և կանանց
 հասարակաց բազմացոյց. որով տգեղ-
 ագոյնքն, իբրև զգեղաւորս՝ երևէին
 գեղեցիկք. և գեղաւորն ընդամանա-
 կին առ հասարակ իւրց ազնացեալք.
 Հետևամարտն, ի վերայ ուսոց ճիւղ
 բերեալք, և պարսաւորն առ հասա-
 րակ, դիպաղէտընք, և շէշաւորք,
 ի սուսեր, և ի տեգնիզակի վառե-
 ալք, մերկքն, վահանք, և զգեստք եր-
 կաթեօք՝ պարածածկեցեալք. որոց ի
 մի վայր՝ հասեցեցոց, բաւական էր
 տեսին միայն, որ ի նոցայն պահա-
 նակաց, և զինուց փաղմուռք, և շո-
 րիւնք զթշնամիսն արտահարածէ խա-
 զաղութն, և շինութն բերօղ, իւղով,
 և մեղու զնմ հասակս պարարեալ.
 Եւ զԱյս, և որ այլ այսպիսիք՝ բազումք,
 երբ մերոյ աշխարհիս խարտեալս
 այս, և աղիւքէկ ճայրիւ երուան-
 գեանս Տիգրան, երեսօք գունեան, և
 մեղունակն, անձնեայն, և թիկնաւէտն,
 առողջաբարձն, և գեղեցկոտն, պար-
 կեշտն ի կերակուրս, և յըմպիւս,
 և ի խրախճանութիւն օրինաւոր.
 զորմէ ասէին ի Հինս մեր, որք բամ-
 բումն երգէին, լինիւ սմա՝ և ի ցան-
 կութիւն մարմնոյն չափաւոր, մեծիմաստ,
 և պերճաբան, և յնմ որ ինչ մարդ-
 կութես պիտանի. Եւ զինչ ինչ ի
 գիրս յայտուիկ՝ արդեօք իցէ բան սի-
 րելի, քանթէ որ յաղագս սորա էին գո-
 վեստք, և պատմութիւն յերկարել, ար-
 քարադատ, և հաւասարասեր, կշեռա-

& tributa multis imponent. Multo
 is auro atque argento ac gemmis, va-
 riisque cum mulierum, tum virorum
 vestibus ex prædâ cumulatè nos locu-
 pletavit; quibus deformes ornati,
 fiebant formosi; formosi verò ex
 4 Deorum sobole videbantur orti. Pe-
 destres copiae jam ex equis pugnabant;
 & funditores, sagittarii, jaculatorés-
 que ensibus hastisque erant instructi,
 velitèsque clypeis, ac ferreis loriceis
 circumdati; qui ubi simul unum in lo-
 cum coivère, ipse solùm armorum & re-
 gumentorum coruscantium conspectus
 ac fulgor hostes in fugam vertere vale-
 5 bat. Is denique pacem & copiam attulit,
 omnesque ætates butyro & melle saturavit.

Hæc & hujusmodi multa alia be-
 neficia in regionem nostram contulit
 rubicundus ille ac valens Tigranes
 Eruandi filius, vultu rubro, oculis
 mellitis, procerus ac robustus, cruri-
 bus pedibusque pulcher, in cibo &
 potione moderatus, & in conviviis
 6 temperans; de quo Veteres nostri, qui
 ad cymbala caneant, cum fuisse in
 corporis voluptatibus moderatam nar-
 rabant, sapientiâ atque eloquentiâ præ-
 stantem, & ad omnia, quæ hominem
 decent, utilem. Et quid mihi in hoc
 opere acceptius esse potest, quàm ejus
 laudes & historiam longiori oratione
 explicare, cum in omnibus jus atque
 7 æquum studiosè coluerit; & cujusque
 ունեցով

• Edit. գունից.
 սեւեց.
 ճայրիւ երաց.
 արդեօք.

• MS. շերտաւորք.
 • Edit. շորիւքն.
 • Edit. առ.
 • Edit. Այս.

• Edit. ի նիզակ.
 • Edit. բազում.
 • MS. հա-
 • MS. Deest in Edit.

ունելով յամի, զամ ուրուք զկենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր. ոչ ընդ լաւագոյնսն՝ խանդայր, և ոչ զսորուկն արհամարհէր, այլ ամենեցուն հասարակաց հնարէր զխնամոցն իւրոց՝ ի վր տարածել զգետտ։ Սա, նախ յառաջագոյն՝ դաշնաւոր որ ի Մարացն էր՝ Աժդահակայ եղեալ տայ նրմն զբոյր իւր Տիգրանուհի կնութե՝, ըրէիւք զնա խնդրելով Աժդահակայ. քանզի՝ ասէր, կամ ի ձեռն այսպիսւոյ մեր ձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան՝ ունիլ, կամ դիւրաւ զնա այսպէս դաւաճանեալ ի սպանումն. զի՝ էր նա խէթ կամաց իւրոց, մարգարէութի իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ՝ դիպունան։

• Edit. լծակ շեռ. corrupté. ր Edit. խնդայր. 9 Deest in Edit. դաշնաւոր. ր Edit. Աժդահակ. ր Edit. հարստեալ. ր MS. նորա. ր MS. դիպունան իւր.

ՊԻՐԱԿ ԻԴ.

CAP. XXIV.

Վասն երկիւղի կասկածանացն Աժդահակայ, ի միաբանութե սիրոյն Կիւրոսի և Տիգրանայ։

De metu et suspitione Astyagis propter fœdus amicitiae inter Cyrum et Tigranem.

*** Այց՝ էր նիւթ այսպիսի խոհա-
*** կանութե, դաշնաւորութի մտեր-
մութեն որ ի Կիւրոսէ առ Տիգրան, յորմէ՝ բազում անգամ և անտքնոյ ի բաց փախուցեալ լինէր՝ ի նմանէ՝ յիշատակաւ այսոճիկ. և խորհրդակցացն իւրոց՝ անդուլ առնէր՝ զհարցումն վասն այսպիսւոյ պատճառի. զինչ՝ պիտի հնարիւք լուծանել կարասցուք զկապ սիրոյ Պարսկայնոյն, և հայկազնոյն բազմաբաւրաւորի. եւ յայսպիսում շփոթման խորհրդոց՝ հասանէ նմա առաջիկայիցն յայտնութի, ի ձեռն՝ անըրջականաց իմն նախատեսութեանց, օրինակաւս այսոճիկ ասէ որ՝ պատմէն։

• MS. յԱժդահակայ. ր Edit. յիշատակօք. ր MS. զհարուածս. ր MS. որպիսի. ր MS. անըրջական. ր Edit. պատմեն.

HUJUS autem versuti consilii causa fuit fœdus amicitiae inter Cyrum & Tigranem factum, cujus recordatio sæpe ei somnum ademerat; eaque de re ex consiliariis suis affiduè quaerens, “quibus”, inquit, “modis vincula amoris inter Persam & Armenium innumerabilibus copiis valemus lentem dissolvere poterimus”? Inter hos autem consiliorum fluctus talis ei in somniorum visis harum rerum fit significatio, qualem narrabat in hunc modum.

ՊԻՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԻԵ.

CAP. XXV.

Թէ՛ : ունի 'ի խիթի լինելով Աժդա-
հակայ զառաջի դիպումսն՝ իւր
տեսանէ՛ սքանչելի երազով :

*Quod Astyagi malignâ mente affecto mi-
rificum hoc visum in somnis obiectum
sit.*

*** Բ, ասէ՛, յաւուրսն յայնոսիկ՝ ոչ
*** սակաւ ինչ վտանգ որ 'ի Մա-
րացն Աժդահակայ՝ 'ի միաբա-
նութենէ կիւրոսի, և Տիգրանայ : Վն
որոյ՝ և 'ի սաստկութենէ ծփանաց
խորհրդոցն, լինէր նմա՝ 'ի տեսեան
՝ երազոցն երևութանայ՝ 'ի քուն գի-
շերոյ, զոր ոչ երբեք յարթութե ետես
աչօք, և ոչ 'ի լուր ականջաց լուաւ :
աւստի և՛ ընդոստ 'ի քնոյ լինելով,
ոչ՝ մնաց՝ ըստ սովորութե կարգին, 'ի
Ժամ խորհրդականութեն, այլ այն
ինչ գիշերոյն, ոչ սակաւ Ժամն ունե-
լով, ձայնէ՛ ըգիտորհրակիցան, և
արտում երեսօք յերկիր հայելով, 'ի
խորոց սրտին մռնչէ յոգւոց հանութե :
և՛ զվասն էրն 'ի խորհրդակցացն
հարցանիկ, յերկարե՛ Ժամն ինչ զպա-
տասխանինն, և ուր ուրեմն՝ հեծութե
ըսկիզբն արարեալ, յայտնէ՛ զամ, որ 'ի
Ժածուկս սրտին խորհուրդք՝ և կաս-
կած է նմին, և զիրս ահագին տեսե-
անն : Էր ինձ, ասէ՛, ով Սիրելիք,
այսօր լինիլ յերկրի անձանութում, մերձ
'ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրու-
թե, որոյ գագաթն սաստկութե սառ-
նամանեաց պատեալ, և ասէին, գոգ-
ցես՝ յերկրին Հայկազնեայց զայս լինիլ,
և՛ 'ի նայել ինձ յերկարագոյնա՝ 'ի լե-
առնն, կին ոմն ծիրանազգեստ, երկ-
նագոյն ունելով՝ զիւրե՛ տեռ, նստե-
ալ երևեցաւ՝ 'ի ծայրի այնպիսուոյ
բարձրութե, աչեղ, բարձրահասակ,

PER id tempus, ut scribit, con-
junctio Cyri cum Tigra-
ne non
mediocre periculum Astyagi Medo
attulit. Unde, dum ei in consiliis ve-
hementer animus fluctuabat, tale ei
noctu secundum quietem visum occur-
rit, quod nemo unquam vigilans occu-
lis aspexit, auribúve accepit. E som-
no itaque excitatus, usitatum consilia-
riorum tempus non, ut consueverat,
expectabat, sed continuò, dum ex ho-
ris noctis multæ adhuc restarent, con-
siliarios convocavit, ac mœsto vultu,
oculísque humi defixis, ab imo pecto-
re graviter ingemuit, & consiliariis
causam percontantibus, horarum ali-
quot morâ ad respondendum interpo-
sitâ, cum gemitu tandem initium fa-
ciens, omnia occulta pectoris consilia,
atque horrenda visâ, ac suspicionem
inde ortam declaravit. “ Hodie”,
inquit, “ amici, visus sum mihi in re-
gione ignotâ esse, juxta montem al-
tissimum, cujus cacumen ingenti
nivium vi erat coopertum; quem
quidem montem in Armeniis terris
situm aiebant; dum autem mon-
tem eum diu intuerer, visus sum
videre mulierem quandam, purpu-
reâ veste indutam, cæruleâ stolâ
circumtectam, in summo ejus fasti-
dio sedentem; oculeam, proceram,
& rubicundam, atque è dolore par-

^a Edit. որպիսի խիթի. ^b Abest ab Edit. իւր. ^c MS. 'ի տեսեանէ. ^d Edit.
երազոց և. ^e MS. ընդոստի. ^f MS. յամէ. ^g MS. զորպէսն. ^h De-
sunt in Edit. և կասկած է նմին, և. ⁱ MS. զիւրեաւ.

և կարմրայտ, երկանց ըմբռնեալ ցա-
նովք, և ի յերկարագոյնս ¹ նայերն իմ
յայսպիսի երևումն, ² և ի հիացման լի-
նիլ ծնաւ յանկարծակի՝ կինն՝ երիսկա-
տարեալս ի Դիւցազանց հասակաւ, և
բնութիւն՝ առաջինն, զերանն ի վր
առիւծո՛ւ ածեալ, սլանայր յարեւ-
մուտս և երկրորդն՝ ի վր ընծու ³ ի
հիւսիսի՝ հայելով. իսկ երրորդն՝ զվի-
շապ՝ անարի սանձեալ, ի մերոյս վե-
րայ շահատակեալ յարձակէր տէրու-
թես։ Եւ ի մէջ խառնից յայսպիսեաց
երազոյց, Թուէր ինձ՝ կալ ի վերայ
տանեաց իմոց արքունեացս, և զնոյն
ինքն ⁴ ի վերին երեսս տեսանել յար-
կացս, ⁵ զեղեցկօք և բազմագունիւք
յօրինեալ շատրունովք, և զպսակօղան
⁶ զմեզ մեր զդիսն՝ հրաշատեսիկ տես-
լեամք ի վր կացեալս, և զիս ձեօք
հանդերձ, պատուել զնս զոհիւք, և
խնկովք և յանկարծակի՝ ի վեր հայե-
ցեալ զայն որ ի վերայ վիշապին հե-
ծեալ էր այր, ⁷ արծույ նման սլացեալ,
Թեովք Թուէր յարձակեալ, որ մտ
հասեալ, խորհէր կործանել զդիսն։
Իսկ ես Աթոահակ խորոց ընդ մէջ
անկեալ, ⁸ և յիս զայնպիսիս՝ եղեալ,
ընկարայ յարձակումն, մարտ ընդ սբան-
չելոյն առնելով՝ Դիւցազանն և
նոսի ի տէգ նիզակաց ըզմարմինս եր-
կաբանելոց յօշելով, վտակս արեան
հոսեցուցաք, և զարեգակնատես ե-
րեսս ապարանիցս արեան հոսեալ ցու-
ցաք ծով. այսպէս և զկնի այլովք ու-
նուք ժամս ոչ սակաւս։ Բայց զինչ
օգուտ ինձ և խօսիցս երկարութի, զի՝
վախճան գործոյն իմն լինիլ կործա-
նումն. ուստի և ի բրտան սաստկու-
թեան յայսպիսում՝ եղեալ վտանգէ,

“ tūs laborantem, & dum diutiùs vi-
“ sum id attonitus contemplarer, de-
“ repentē mulier ista triplices divinos
“ foetus, jam grandes, & naturā per-
“ fectos, edidit. Primus in Leone
“ sedens, occidentem versus avolavit;
“ alter in Pardo vectus septentrionem
“ spectavit; tertius, draconem fræ-
“ natum moderans, in nostrum im-
“ perium violenter impetum fecit.
5 “ Inter hæc autem confusa somnia,
“ videbar mihi in regię meæ tectis
“ stare, quæ eandem ipsam speciem
“ habebant, variis pulchris fontibus
“ ornata, ubi Deos, qui nos coronâ
“ donârant, mirifico aspectu suprâ
“ adstantes conspicatus sum, eisque
“ visus sum simul cum vobis sacrificia
“ facere & thura incendere, cum su-
6 “ bitò suspiciens, virum eum, qui in
“ dracone sedebat, velut aquilæ alis
“ volantem videbam & irruentem,
“ qui accedens propè, Deos nostros
“ disjicere cogitabat. Ego verò Asty-
“ ages, cum hunc impetum in me
“ esse factum judicarem, cum mirificâ
“ hâc Deorum progenie manum con-
“ ferui; ac primùm, utriusque cor-
“ pora hastis invicem transfigentes,
7 “ rivos sanguinis fecimus, adeò ut re-
“ giæ latus ad solem conversum, tan-
“ quam mare, cruore redundaret, ac
“ deinde itidem aliis armis horas non
“ paucas decertavimus. Quid autem
“ interest, sermonem longiùs produ-
“ cere, cum res tandem exitiales habu-
“ erit exitus. In hoc igitur discrimen
“ adductus, largo sudore manavi, &
8 “ à me somnus abiit, neque tamen

փախեալ.

¹ Edit. նայեր.

MS. ի.

² Abest ab Edit. և.

MS. գեղեցիկ և բազմագոյն.

արծուոյ իմն սլացման.

³ Edit. Դիւցազին.

⁴ MS. և հիւսիսի.

⁵ Abest ab Edit. զմեզ.

⁶ Deest in

⁷ Edit.

⁸ Deest in Edit. և.

⁹ Abest ab Edit. եղեալ.

փախեալ յինէն բռնն, և ոչ այսուհետեւ թուիմ ևս կենդանի • զի ոչ այլ ինչ այսպիսիս նշանակէ երևութիցն շարժումն, եթէ ոչ որ 'ի Հայկազնոյն Տիգրանայ մեզ հասանելոց է՝ բռնութեան յարձակումն : Բայց ով արդեօք յետ անոցն օգնականութեան բանիւ, և գործով մեզ օգնւտ խորհելով, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինիլ : Եւ բազում ինչ 'ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութե մտածութիւն, շնորհակալութե զնոսա պատուէ :

• MS. լինելով.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

Յայտաւ՝ որ 'ի խորհրդակցացն բան, զինի ապա՝ և որ ինչ իւր մտածութիւն, և 'ի նոյն հետէ՝ այն գործ :

*** Ազում ինչ՝ հանձարով, և իմաստութե 'ի ձէնջ լուեալ, ասէ՝, ով սիրելիք, ասացից՝ և որ ինչ իմ, յետ Անոցն՝ օգնականութե, յայսուցիկ օգտակարագոյն բան, և իմաստութիւն : Քանզի ոչ ինչ առ թշնամացն զգուշութիւն վեհագոյն բերե՝ օգնականութիւն, և ծածոթութիւն նոցայցն առաջի արկելոց գործոցն, բանութե որ 'ի ձեռն սիրով դաւելոյն զկորուստ խորհեցի, և զայս դարձեալ ոչ 'ի ձեռն գանձուց, և ոչ 'ի ձեռն բանից պատրուակց՝ այժմ՝ մեզ հնարաւորութիւն է՝ կատարել, եթէ ոչ, ոպ կամք են ինձ, այժմ գործել, և այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս, և հնարք որոգայթիցս գեղեցիկն 'ի կանայս, և խոհեմն բոյր նորա Տիգրանուհի : զի այսպիսիքս իսկ արտաբուստ, և եկամուտ հարազատութիւն, համարձակ զդաւելն 'ի ձեռն երթ և եկութե՝ անյայտաբար, ընդար-

“ mihi adhuc videor vivere ; nihil enim aliud spectri impetus declarat, quàm Armenii Tigranis progeniem summis viribus incursionem in nos facturam. Jam verò quisquis, secundum Deorum auxilium, re & sermone nobis utile consilium dederit, nonne is se regni collegam fore existimabit? ” Et cum multas in rem suam consiliariorum sententias audisset, grato eos animo prosequitur..

C A P. XXVI.

Consiliariorum sermo, suum inde consilium, quod perficere parat.

1 “ **M**ULTA”, inquit, “ à vobis, amici, prudenter & cogitatè dicta audivi ; jam verò exponam vobis, quæ mihi, secundum Deorum opem, utilissima sententia visa sit. Neque enim ad hostes præcavendos & proposita eorum cognoscenda plus aliquid momenti affert, quàm id consilium, quod amoris simulatione exitium eorum 2 “ machinatur. Id autem nunc neque donis, neque verborum illecebris efficere poterimus, nisi si, id quod ego moliri cupio, consilii perficendi materia, ac insidiarum ratio & via sit, mulierum formosissima & prudens soror ejus Tigrania. Nec cessitudines enim cum peregrinis conjunctæ per legationes ultrò citròque missas, occultè & tutò insidiandi occasionem aperient, aut fa-

ձակ

• MS. օգնութիւն.

• MS. օգնութիւն.

• MS. առ մեզ.

• MS. յայտաբար.

ձակ մարթեցուցանիցեն վարժել. կամ
յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց՝ ընչիւք,
և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման
խողխողել սրով, և կամ հնարիւք դե-
ղոց, և կամ զմտերիմն նորա՝ և զկու-
սակալն՝ ընչիւք ի նմանէ՝ ի բաց մեր-
կանալ, և այսպէս՝ իբրեւ զտղայ ան-
զօր ի բուռն առցուք։ Եւ ազդու
համարեալ բարեկամացն՝ զայսպիսի
խորհուրդ, նիւթեն և զգործն ի ձեռն
միոյ ուրումն խորհրդակցացն, տուե-
ալ բազմութի գանձուց, ի ձեռն թղ-
թոյն՝ օրինակաւ այսո՛ւիկ յուղարկէ։

* MS. գանձիւք.

† Edit. տղայ.

ՊՐԱԿ ԻԷ.

Թուղթ Աժդահակայ, յետ որոյ՝ և
յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղար-
կումն Տիգրանուհեայ ի Մարս։

*** Իտէ սիրելի Եղբայրութիդ քո, ոչ
*** քիչ օգտակարագոյն՝ ի կեանս
*** աշխարհիս ի Դիցն մեզ պար-
գեւեալ, քան զսիրելեաց բազմութի, և
այսոքիկ իմաստնոց արդեօք, և հզօրա-
գունից։ զի այսպէս և արտաքուստ,
ոչ ի վր համարձակին խռովութիք,
և եկեալքն վաղվադակի հերքին. իսկ
ի ներքս, ոչ ըզմուտն յաւմեքէ գտեալ
այսպիսւոյ չարութեն, և հալածեալ
լինի։ արդ. զայսպիսի շահ օգտութի
որ ի բարեկամութենէ լինի տեսանե-
լով, խորհեցայ և ես՝ հաստատուն, և
խորագոյն զսէրն՝ հաստատել որ է ի
մէջ մեր, զի՝ երկոքեանս յամ կող-
մանց ամրացեալք, որջ, և անշարժ
զտէրութիս մեր կայցուք. և այն լինի,
ի տարն քո՝ զօրիորդդ. Հայոց մե-
ծաց, զբոյր քո՝ Տիգրանուհի, ինձ

* Edit. իսկ եկեալք.
† Գի.

‡ Edit. անեալ լինին.
K 2

§ Edit. հաստատել ի

“ miliaribus ejus, muneribus, ac ho-
“ norum pollicitationibus persuaden-
“ do, ut veneno eum inopinantem
3 “ ferrove necent, aut familiares ejus
“ praefectisque largitionibus ab eo tra-
“ ducendo, quò eum, ut imbellem
“ puerum, comprehendamus.” A-
micis autem ejus, consilium id, ut cer-
tissimum, comprobantes, per unum
quendam ex consiliariis facinus aggre-
diuntur, quem amplissimis thesauris
onustum, cum literis dimiserunt, qua-
rum hoc est exemplum.

CAP. XXVII.

*Epistola Astyagis, quam Tigranes pro-
pensâ animi voluntate accipit, ac Ti-
graniâ in Mediam deducit.*

1 “ NOSTI, mi chare frater, ni-
“ hil nobis in hac vitâ à Diis
“ utilius esse datum, quàm amicorum
“ multitudinem, eorùmque sapientiâ
“ atque opibus valentium. Sic enim
“ neque extrinsecus tumultus in nos
“ invadent, aut coorticitò saltem repel-
“ lentur; & malo intestino omnis om-
2 “ nino praecludetur aditus. Hanc igitur
“ ego amicitiae utilitatem respi-
“ ciens, mutui inter nos amoris altius
“ ac firmius fundamentum ponere vo-
“ lui, ut ambo ex omni parte muniti,
“ securi ac sine perturbatione impe-
“ rium nostrum teneremus; id quod
“ fiet, si magnæ Armeniæ puellam,
“ sororem tuam Tigraniâ, mihi in
“ matrimonium dederis, si fortè pla-
“ citum sit ei, ut reginarum regina

կնու-

կնուծեան, թէ արդեօք՝ և բարի՝ դմա
համարիցիս, թագուհի թագուհեաց
դմա՝ ինիչ։ ողջ լեր՝ թագակից մեր,
և սիրելի Եղբայր։ Եւ առանց յերկա-
րելոյ զբանս՝ ասացից, գայ առաքեալն,
և կատարէ՝ յաղագս օրիորդին գէ-
ղեցի։ զի յանձն առեալ՝ Տիգրանայ
տալ զբոյր իւր Տիգրանուհի՝ Աստի-
հակայ կնուծեան, և չն ևս գիտելով
զառ՝ ի նմանէ՝ դաւաճանութիւն, յու-
ղարկէ զԲոյր իւր՝ օրինօք թագաւո-
րաց։ Չսա՛ առեալ Աստիհակայ՝ ոչ
միայն վն նենգին որ ի սրտի իւրում,
այլ և՛ վն գեղեցկութեանն, առաջին
իւրոց կանանցն կարգէ, և զգարութիւն
ի ներքոյ ոստայն՝ հանէ։

^a MS. հինու.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Եւ թէ՛ որպէս յայտնեցաւ նենգու-
թիւն, և գրգռեցաւ մարտն, յորում
և մահն Աստիհակայ։

*** Կիս յայտրիկ՝ ասէ, թէ՛ ի հաւ-
*** տատել Աստիհակայ զՏիգրա-
նուհի ի տիկնութիւն, ոչ ինչ
առանց կամաց նր, ի թագաւորութե
իւրում գործէր, այլ բերանով նր կար-
գէր զնա, և հրամանի նր, ամենեցուն
հրամայէ հնազանդիլ։ Եւ յօրինեալ
զայս այսն, սկսանի նմա մեղմով զպատ-
րանա մատուցանել։ ոչ գիտես, ասէ,
զի եղբայրքո Տիգրան խանդաւա-
ղ Տիկնութի քո ի վերայ Արեաց, ի
Զարուհեայ կնոջ իւրմէ գրգռե-

^a MS. եթէ եղբայր.

^b MS. Զարեհայ.

¹ Huic eidem, ut videtur, Aftyagi, Cyaxaris fi-
lio, Aryenam Alyattis regis filiam in matrimoni-
um collocatam fuisse Auctor est Herodotus, I. §.
74. atque infra, c. XXIX. Chorenensis noster A-

“ sit. Vale, mi chare frater, qui
“ mecum pariter regnum tenes.”
3 Igitur, ne longior sermo sit, venit
Legatus, & de formosâ virgine ne-
gotium transigit. Nam Tigranes as-
sentiens sororem suam Tigraniam A-
ftyagi nuptum dat, & doli ejus adhuc
ignarus, sororem suam regali more
à se dimittit; quam ubi Aftyages ac-
cepit, non modò propter fraudem,
quæ in suo pectore latebat, sed etiam
ob ejus venustatem¹, uxorum suarum
primam constituit, occultè tamen fla-
gitii telam subtexens.

C A P. XXVIII.

*Quomodo fraus detecta sit, & bellum
concitatum, in quo Aftyages mortuus
est.*

POST hæc scribit Aftyagem, ubi
Tigraniam reginam constituit,
nihil prorsus in regno suo, sine ejus
voluntate fecisse, sed de ejus sententiâ
omnia executum, ejusque mandatis
cunctos jussisse obtemperare. Atque
his ita constitutis, sensim eam fallaciis
tentare cœpit; “ An nescis,” inquit,
“ Fratrem tuum Tigranem ab uxore
“ suâ Zariâ impulsus, te reginam
“ esse Ariorum ægrè ferre; & quor-
“ sum id spectat, nisi ut ego primùm

ալ.

nusiam, pristinam Aftyagis conjugem commemo-
rat; sed hic locus, qui complures Aftyagi uxores
fuisse docet, difficultatem tollit.

ալ, և զինչ լինիցի՝ այն, եթէ ոչ մե-
ռանիլ ինձ նախ, և առաջին, և ա-
պա՝ լինիլ զՉարուհի՝ ի վերայ Արեաց,
և զաստուածուհեաց ունիլ զտեղի։
Բայց արդ՝ ընտրելի է քեզ՝ այժմ
մի յայսցանէ, կամ լինիլ եղբայրա-
սէր, և կործանումն խայտառակելի
յանդիման Արեաց՝ յանձն առնուլ, և
կամ զանձին իմանալով զբարի, խոր-
հուրդ օգտակար՝ ի մէջ բերել, և յա-
ղապ առաջի կայիցն հոգալ։ Բայց
էր ի մէջ այսպիսում խորամանկու-
թե՛ն թաքուցեալ և զայն, զմեռանիլն
Տիգրանուհեայ, թէ՛ ոչ ինչ ըստ կա-
մաց խորհեացի Մարա Պարսացւոյն։
Այլ իմացեալ խորագիտոյն, և գե-
ղեցկին՝ զայսպիսի դաւաճանութի,
պատասխանի առնէ՝ սիրոյ բանս
Աժդահակայ, և արագագոյն, ի ձեռն
մտերմաց, պատմէ եղբօրն զնենգու-
թիւն։ և ձեռնարկէ՝ այնուհետեւ ի
գործն, ի ձեռն պատգամաւորութե՛ն,
գալ նոյն ի մարանութի տեսութե՛ն,
ի տեղւոյ միումսաճմանաց երկոցունց
Թագաւորութեց, իբր՝ բան ինչ, և
գործ հարկաւոր հասեալ, որ ի ձեռն
գրոյ, և հրեշտակութե՛ն կատարել ոչ
է կարողութիւն, եթէ ոչ և դէմք եր-
կոցունցն հանդէպ երկաբանչիւրոցն
երևեսցին։ Այլ գիտելով Տիգրանայ
զառաքեցելոյ իրին զկատարումն, ոչ
ինչ յորոց խորհէրն Աժդահակ՝ ծած-
կէ, այլ ի ձեռն գրոյ յայտնէ, որ ինչ
ի նի խորութեան սրտին։ և յայտնեալ
այսպիսւոյ չարութեան, ոչ ինչ էր
այնուհետեւ բան, և խորամանկութի,
որ զայսպիսիս առաքաստէր զչարու-
թիւն, այլ յայտնի այնուհետեւ
գրգռէր խազմն։

“interficiar, & deinde Zaria Ariis
“imperitet, ac Dearum locum te-
“neat. Horum itaque alterutrum tibi
“eligere necesse est, aut fratris amore
“victam, probrosæ tuæ ipsius perni-
“ciei in conspectu Arriorum assentiri,
“aut emolumenti tui memorem, con-
“filium utile afferre, & quo in loco res
“nostræ sint, attentè considerare.”
Cæterùm in his dolis id obscurè occul-
taverat, Tigraniam morte affectum
iri, nisi Medo-Perfæ consilium accep-
tum dedisset. Has igitur fraudes so-
lers ea & pulchra regina præsentens,
4 blandâ oratione Astyagi respondit, sta-
tim verò per certos familiares dolum
fratri exposuit. Ille interim, quò sus-
ceptum facinus perficeret, per legatos
petit, ut alicubi in utriusque regni fi-
nibus, in colloquium veniretur, quasi
negotium aliquod necessarium conti-
gisset, quod per literas legationisque
transigi non posset, nisi etiam uterque
5 in alterius conspectum venisset. Ti-
granes, quem ad finem legatio per-
tineret, non ignarus, nihil quicquam
Astyagem celans, omnia imi pectoris
ejus consilia per literas ei patefacit;
quo flagitio detecto, nihil is deinde
sermonis ambages, quæ scelus tege-
rent, sectatur, sed apertè bellum ador-
nat.

Եւ

Deest in Edit. այժմ.
սիրելի.

MS. զմի.

Edit. խայտառակեալ.

Edit.

Ἡ καλὸν το δὲ πάλαι πρὸς πρῶτον Ἀρίστ. Herodotus de Medis, VII. §. 62. Vox hæc in lingua Armeniâ fortes sonat.

Եւ ժողովէ այնուհետեւ Արքայն Հայոց, 'ի սահմանաց Կապպադովկացւոց, և որչափ ընտիրք Վրաց, և Աղուանից⁶ աշխարհին, և զամ'իսկ ընտիրս Հայոց մեծաց,⁷ և փոքունց, և խաղայ' ամ' զօրութե' իւրով 'ի կողմանս Սեդացւոց, վտանգ այնուհետեւ՝ հարկ առնէ Աժդահակայ' պատահել պատերազմաւ Հայկազինն՝ ոչ փոքր ինչ ամբոխիւ, և երկայնէր հակառակութիւն մինչև 'ցա միսս հինգ. քանզի հիւանդանայր գործն արագ և առողջ, յորժամ զմտաւ ածէր՝ վնքեռն իւրոյ սիրելոյ՝ Տիգրանս՝⁸ զի այսպիսի իմն պէջս իրացն հնարէր՝ յարդարել իբր' զի ողջ միայն ապրիլ ճար լիցի՝ Տիգրանուհեայ.⁹ պատահէ և այս, և ժամ մարտին մերձենայ. Բայց գովեմ զքաջ Նահատակն իմ, և ըզքաջ նիզակաւորն, և զամենեւին բոլոր անգամբ համեմատն, և¹⁰ 'ի գեղեցկութի' ունարեալ հասակի. քանզի առնոյ ամենեւին՝ չէ իրեարս պատշաճեալ և ուժով, ոչ զգր' իւր ունելով զոյգ. և զի՝ երկայնեմ զբանա, քանզի՝ 'ի լինիլ մարտին, նիզակաւ՝ օրինակ իմն որպէս ջուր հերձեալ զերկաթ 'ի հանդերձն, շամիրէ՝ զԱժդահակ յնդարձակ աէգ նիզակին, և յամիրսիւ միւս անգամ ըզձեռնն, արտաքս զկէս մասին Թորոյն հանդերձ զինուոն 'ի դուրս բերէ. Բայց մարտն էր սքանչելի, զի քաջք դիպեալ քաջաց, ոչ վարկադակի՝ Թիկունս 'ի միմեանց դարձուցանէին. Վն որոյ յերկարեալ՝ քար-

6 Itaque Rex Armenius ex Cappadociæ finibus exercitum collegit, delectosque Iberiæ & Albanæ, cunctosque majoris & minoris Armeniæ electos milites, atque ita cum omnibus copiis suis in Mediam proficisci contendit. Tum verò Astyagem suum periculum coegit obviam Armenio cum copiis haud exiguis occurrere, qui tamen bellum ad quinque menses duxit; languescebat enim res, integra atque accelerata, cum de charâ suâ sorore Tigraniâ secum reputabat. Id enim efficere cogitavit, ut Tigrania modò incolumis effugeret. Hoc verò evenit tandem, & prælii tempus appeteat. Hic autem fortissimi Herois nostri, ac hastati strenui, aptâ membrorum totius corporis convenientiâ, & staturæ pulchritudine eximii laudes⁸ juvat celebrare, qui præsentia animi & viribus corporis insignis, neminem sibi habuit parem. Quid autem sermonem produco, quippe commissâ pugna, quasi aquam ferro funderet, latâ hastæ parte Astyagem⁹ confodit, retractâque manu dimidiam pulmonum partem cum telo simul evellit. Cæterùm prælium erat mirificum, namque fortes cum fortibus congregientes, non citò terga vertère, adeò ut ad multas horas pugna duraret. At Mors tandem Astyagis prælio finem imposuit; atque hic eventus, ad fortunam

շէր

Է Deest in Edit. աշխարհին. Ը Defunt in Edit. և փոքունց. Ի MS. հասանէ. Կ MS. և. Զ Absent ab Edit. յարդարել. Թ MS. 'ի պատահման այսորիկ. Ը Absent ab Edit. 'ի. Թ Edit. ըստիրեալ. Թ Absent ab Edit. իւր. Թ Edit. 'ի Թիկունս. Ը Deest in Edit. քարշէր.

² Cyrus Astyagem bello captum penes se habuit, quoad è vitâ excessit. Sic refert Herodotus I. §. 130. Justinus verò, In eo prælio Astyages capitur, cui Cyrus nihil aliud quàm regnum abstulit. — — — — — que maxima genti Hyrcanorum præposuit, Nam in

Medos reverti ipse noluit. Si Justino fidem habemus, bellum hoc inter Astyagem ac Tigranem eo tempore contingere potuit, quum Astyages Hyrcanis præfuit.

չէր գործ պատերազմին՝ մինչև ՚ի ժամն
ձիգս։ Իսկ՝ վախճան գործոյն՝ առնէր
մահն Աժդահակայ։ և այսպիսի՝ դի-
պոնածս՝ ՚ի բարեբախտութիւն յաւելել,
փառս յաճախէ Տիգրանայ։

ՊՐԱԿ ԻԹ.

Յաղագս թէ՛ էր աղագաւ՝ յուղարկե-
աց զքոյր իւր Տիգրանուհի ՚ի Տի-
գրանակերտ, և յորում վասն Անու-
շայ՝ առաջնոյ կնոջն Աժդահակայ,
և բնակութե գերուն։

*** Ատմի և այս՝, եթէ զկնի՝ այսպի-
* * * սւղ իրաց կատարելութե, յու-
* * * ղարկէ՝ Թագաւորապէս զքոյր
իւր Տիգրանուհի՝ մեծաւ ամբոխիւ ՚ի
Հայս, յաւանն զոր շինեաց յիւր անուն
Տիգրան, որ է՝ Տիգրանակերտ, և զգա-
ւառան զամենեսեան՝ ՚ի ծառայութի
նմա հրամայէ, և զՍտանն անունեալ
կողմանցն այնոցիկ ազատութի. ՚ի զար-
մից սր՝ ասէ՝ լեայս իբր Թագաւորա-
կան զարմն։ Իսկ՝ զԱնուշ՝ զառաջին
ասացեալ կինն Աժդահակայ, և զբա-
զումս ՚ի սերմանէ Աժդահակայ Աղ-
կունս՝ հանդերձ Պատանեկօք, և բազ-
մութե գերեացն, որչափ թէ՛ աւելի
քան զբնիւր մի, բնակեցուցանէ յարե-
լեայ ուսոյ մեծի լերինն, մինչև ՚ի սահ-
ման Գողթան, որ է՝ Տամբատ, Ոսկի,
Կողայ, ՚ի Թգոյնք, և որ այլք՝ առե-
զերք գերուն դաստակերտք յորոց մինն

prosperam, velut cumulus, accedens,
Tigranis gloriam amplificavit.

C A P. XXIX.

*Quamobrem sororem suam Tigraniam ad
Tigranocerta deduxerit, ubi de habi-
tatione Anusiæ pristinae Astyagis ux-
oris, quam captivam duxerat.*

HIS rebus confectis, Tigranes, ut
narrat, sororem suam Tigraniam
magnâ cum catervâ in Armeniam mag-
nificè deduxit ad oppidum ¹ Tigrano-
certa, quod ipse condiderat, ab suoque
nomine appellaverat; omnemque eam
regionem ejus imperio parere jussit,
simul cum ² Ostano, ut vocatur, quod
est in istis partibus libertatis perfu-
gium; atque ejus stirpem pro regiâ
prole habitam fuisse scribit. Cæterum
Anusiam pristinam Astyagis conjugem,
multosque ex Astyagis stirpe, juvenes
simul, & puellas, captivorumque plus
decies mille, ab orientali montis mag-
ni latere collocavit usque ad Golthanizæ
fines, Tambatum, Osciâ, Colam,
Dezgœnias, cæterâque oppida ad ri-
pam fluminis posita, in quibus sunt
Vernzunizæ, è regione castelli ³ Nax-

է.

¹ Edit. կատարելապէս.

² MS. Դաժգոյն.

¹ Urbem Tigranocerta ab rege Tigra-ne altero, Artavazdis patre, Mithridatici belli temporibus conditam uno ore tradunt Strabo, XI. p. 532. Appianus in bello Mithridatico, p. 216, 228. Plu-tarch. ia Lucullo, p. 508. Utrum verò Hic alter Tigranes urbem eam tantum refecerit, an hi scrip-tores nominis forsan similitudine lapsi sint, an de-nique Chorenensis testimonium satis firmum haberi debeat, legendium cogitationibus dijudicandum re-linquimus.

² Vox Persica *Ostan*, aulam regiam interdum no-tat. Hôc in loco *Asylum* potius sonare videtur. Vid. Castell. Lex. Pers. p. 28.

³ Oppidum hoc, quod Ptolemæi *Naxnana* vide-tur, à campo Araratensi propè abest, magnâque apud Armenios famæ habet celebritatem, qui id communiter antiquissimum mundi oppidum prædi-cant, ut statim post diluvium ab Noâ conditum. Galanus, Sacerdos Romanus peregrinator, in Hi-loriz

է՛ Արնջուհիք, մինչև հանդէպ ամրո-
ցին՝ Նախաւանու, և զերիս անանն՝
զխրամ, զԶուղայ, և զխոշակունիս։
Իսկ՝ ի միւս կողմանէ գետոյն, զբոլոր
դաշտն, որոյ գլուխն՝ Աժդահական է՝,
մինչև ց'նոյն ինքն ամուրն՝ Նախաւա-
նու։ Բայց՝ զնախ ասացեալ կինն՝ Ա-
նոյշ, բնակեցուցանէ որդւոյք իւրովք
յանդորուծե սպառնաճի փրածի
մեծի լերինն, զորմէ լեալ ասեն յա-
հագին իմն շարժմանէ, զոր պատմեն,
որք բազմաշրջութե՝ հրամանաւ Պտո-
ղոմեայ՝ ասպարիզօք զբնակութիւն
մարդկան՝ չափեցին, այլ և՛ մասն ինչ
զծով, և զանբնակս, յայրեցածէն՝ մին-
չև ց'բնակինոս։ Իսկ՝ պաշտականս
տայ Անուշայ, ի նոյն Մարաց որք առ-
ոտամբ լերինն բնակեցան։ Յայտնեն
զայս ճամբարտապէս և թռչեղեացն
երգք, զոր պահեցին իմն ախորժերով,
ոպ լսեմ, մարդիկք կողմանն գինեւ
գաւառին Գողթան։ յոր շարին բանք
երգոց՝ զԱրտաշիսէ, և զորդւոց նր,
իշխելով այլաբանաբար, և զարմից Աժ-
դահակայ վիշապազունն զնա կոչելով.
զի՛ Աժդահակդ՝ ի մեր լեզուս՝ վիշապ
է։ Այլ և՛ ճաշ՝ ասեն գործեալ
Արդաւանայ՝ ի պատիւ Արտաշիսի,

3 uani ac vici tres, Chramus, Zula, &
Chofacuniæ; ex adversâ autem annis
ripâ totam eis planitiem attribuit, quæ
initium capiens ab Azdanacaniâ, ad
idem ipsum Naxuanum castellum per-
tinet. Anusiæ autem, Aftyagis con-
jugi suprâ memoratæ filiisq; ejus se-
dem constituit in patenti loco, prope
4 magni montis ruinam, quam ab hor-
rendo terræ motu effectam narrant,
ejusq; mentionem ii faciunt, qui 4 Pro-
lemæi jussu, variis itineribus factis,
hominum habitationes, atque adeo ex
parte maria, atque inculta loca stadiis
metiti sunt, a torridâ ad frigidam us-
que Zonam. Anusiæ verò ministros
5 assignat, ex iisdem Medis, qui radices
montis incolebant. Atque hæc qui-
dem reverâ declarantur in iis 5 canti-
lenis, quas, ut accepi, avidissimè con-
servârunt Incolæ provinciæ Goltha-
nenfis, vino feracissimæ, quæ carmina
Artaxerxem filiisq; ejus per figura-
tam dictionem memorant, & stirpem
Aftyagis, quam Draconum genus ap-
pellant; quippe vox Aftyages 6 [Azh-
dahac] in nostrâ linguâ draconem sig-
6 nificat. Narrant porro Argavanum in

և

• Edit. Բիւնուհու • d MS. Արդաւայ •

istoriâ conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Ro-
manâ, vol. I. p. 507, 513, 523. ab incolis edoc-
tus, rectius scribit Նախիջեւան Nachidshevan,
quod verbum *primum descensionis locum* valet, adeo
ut vix ulla possit esse dubitatio quin hic locus idem
sit, quem Josephus, de Noë ex Arcâ egressu lo-
quens, Græcâ voce, quæ idem sonat, *αποβατηριον*
appellavit. *Αποβατηριον μάλιστα ἵον ἵστον ἵστον*
Ἀρμενίαι καλεῖται. Jos. Antiq. I. 3. Labet hic al-
teram observationem, seu potius conjecturam, et si
minus certam, interponere, si fortè eundem scrip-
torem lumine Armeniaco iterum illustrare poterim.
Ibi Helena Adiabenorum regina filium suum
Monobazum regem facit, *περιθεῖσα το διαδουμα*
και δὲσα ἵον σμαθισα ἵον παῖρος δαχτυλιον, ἵον
το ΣΑΜΨΗΡΑΝ ονομαζομενην παρ' αὐτοῖς. An-
tiq. XX. 2. quo in loco *σμεθισα* videtur esse Ar-

meniacum vocabulum *շամիհիւր*, quod *veru-*
um interpretatur. Equidem vox hæc in hodierno
sermone Armenio *veru* solum notat, quo carnes af-
fantur, à veri tamen similitudine non abhorret, *ve-*
rum militare, satis aptum regii honoris insigne,
olim eâ fuisse significatum, cum suprâ Moses c.
XXVIII. N°. 8. in pugnæ descriptione verbo inde
deducto usus sit. *Σαμψηρας, σπαθας βαρβαρικας*.
Suid.

4 De hoc loco nihil habemus dicere, nisi quod
cum eo conferri debeat Diodorus Siculus, III. p.
175, qui Aristonem quendam refert, ad exploran-
dam Arabiam à Ptolemæo missum.

5 Vide infra II. c. 46, 48. Nos nihil amplius
addendum judicamus, quum ipsi has obscuritates
parum intelligamus.

6 Vox hæc nusquam alibi occurrit nobis in lin-
guâ

և խարդաւանակ լեալ՝ իմն՝ ի տաճարին վիշապաց, այլ և Արտաւազդայ, ոչ գտեալ քաջ յորդոյն Արտաշիսի գեղեցիկ՝ ապարանից, ի հիմնական Արտաշատու, նա էանց, ասէ՛, գնաց, և շինեաց ի մէջ Մարաց՝ զՄարակերտ, որ է՝ ի դաշտին որ անունն է կոչի Շարուրա՝ այլ և տենչայ Սարեհնիկ տենչանս, զաւտախուր հաւասար խաւարտ, և զտից հաւարծի, ի բարձիցն Արգաւանայ։ Եւ արդ՝ ոչ արդեօք առաւել աստանօր զարմասցիս ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեան, և թէ՛ որպէս պատմեցաք զանյայտ իրս վիշապաց, որք են յազատն ի վեր ի Մասիս։

• MS. նախն. † MS. և բարձիցն.

ՊՐԱԿ Լ.

Թէ՛ ոյք ոմանք՝ սորա Զարմք, և ոյք ի սմանէ որոշեալք Տեղք։

*** Աւաստի պատմեալ զարդարե՛
*** ճառուն, և զառաջին Տիգրանն, և որ ինչ ի նմանէ՝ գործք։ սիրելի, ոպ ինչ պատմողին, ի մէջ իմոց բանից որ ինչ յաղագս Երուանդեանս Տիգրանայ բանք, եղիցի և քեզ ընթերցողիդ։ որպէս այլն, և գործքն, այսպէս և զրոտ նմանէ գործք, տոյսպէս և զնմանէ բանք։ Վի որոյ սիրելի կոչել այսպէս ըստ բաջութե, հայկ, Արամ, Տիգրան։ բանդի լք բաջն ազգքն բաջք։ իսկ միջոցն ոպ դէպ ումեք թուիցի կոչել։ բայց ըստ դիւցազնութեանն կարծեաց, հաւաստի է՛ և ասելս մեր, ոչ Արամազդ որ, այլ ի կամեցողսն լին լինի Արամազդ,

guâ Armeniacâ, hanc vim ac notionem habens subiectam. In sermone Persico *Draconem* notat, atque adeo *cujusdam regis nomen*, de quo Persæ, ut videntur, perinde atque Armenii, multa fabulantur. Vide Castellum in Lexico Persico, p. 23.

7 Certè hic locus ipso Sathinicz operculo est

L.

honorem Artaxerxis epulas instruxisse, dolûmque in draconum fano adhibitum esse, atque etiam Artavazdem fortem Artaxerxis filium, cum sibi satis lautum domicilium in condendâ urbe Artaxatis non nactus esset, abiisse dicit, & Maracerta in Medis condidisse, sita in campo, ut vocatur, Sarurio. Præter hæc 7 Sathinica valde concupivit operculum planum tenebricosum, ex pulvino Argovani. Et jam quidem nonne historiæ nostræ veritatem miraberis, & unde tibi narrare potuerimus res draconum occultas, atque abditas, qui Asylum id in Masio Monte tenent.

CAP. XXX.

Qui fuerint ab eo orti, & quæ inde profecta familiæ.

1 PRimum & germanum Tigranem hunc, resque ejus gestas verè declaravimus; & quemadmodum mihi de Tigraue Eruandio verba facienti sermo fuit gratissimus, idem tibi legenti accidat. Ut vir ejusque facta, sic sint secundum eum facta, sic sit super eo sermo. Quocirca hos ego ob fortitudinem recensere amo, Haicum, Aramum, Tigranem. Quippe stirps fortium est ipsa fortis; intermedios autem enumeret quisque, ut vollet. Cæterum quod ad opinionem adinet, Diis eos esse prognatos, nos equidem neminem 2 Aramazdem appellavimus, tametsi sunt, quibus eos

չորից՝

magis tenebricosus, adeo ut nos planè cæcutiamus.

2 Nomine Oromazdis sive Aramazdis Bonus Genius *Արամոս ճայւոն*, veteribus Persis dicebatur. Consulas Cl. Relandum in Dissert. de reliquiis Veteris Linguae Persicæ.

չորից՝ և այլոց անուններէնց ոմանց
Արամազդ: Չի այսպէս բազումք ա-
նուններէք Տիգրանք, մի է՝ և միայ-
նակ ՚ի Հայկազանց՝ որ զԱժդահակ
էսպան, և զտուն նր ՚ի գերութե վա-
րեաց՝ և զԱնոյ՝ մայրն վիշապաց. օ-
ժանդակ կամօք, և յօժարութե կիւրոս
ունելով, յինքն զիշխանութիւն Մա-
րաց, և Պարսից յափշտակեաց. Սո-
րա որդի, Բաբ, Տիրան, Վահագն,
գորովէ ասէն Առասպելք աշխար-
հիս:

Երկներ երկին՝^b երկներ երկիր,⁴
երկներ և ծիրանի ծովն. երկն ՚ի ծո-
վուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ.
ընդ եղեգան՝ փող ծովն ելանէր, ընդ-
եղեգան՝ փող բոց ելանէր, և ՚ի բո-
ցոյն վազէր Խարտեաշ Պատանեկիկ,
նա՛ հուր հեր ունէր, ապա բոց ու-
նէր՝ մուրումն, և աչք՝ ունքն էին ա-
րեգակունք:

Եւ զայս երգեալ ոմանց՝ բամբուռաւ,
լուաք մերովք իսկ ականջօք. յետ որոյ
և ընդ վիշապաց, ասէին յերգին, կոռ-
ւել նմա՛ և յաղթել. և կարի իմն նման
ազոյնա՛ զՀերակլեայ նահատակու-
թիւն նմա՛⁵ երգէին: Այլ ասէն զսա-

aliósq̄ue quatuor quosdam Aramazdis
nomine appellari placet. Atque iti-
dem cum multi sint, qui Tigranis no-
men acceperint, hic tamen est, qui
unus Armeniorum Astyagem intere-
mit, & familiam ejus Anusiámque
draconum matrem in servitutem ab-
duxit; Cyrisque alacritate ac studio
adjutus, Medorum sibi & Persarum
imperium arripuit. Hujus filius fuit
Babius, Tiranus, Vahagenius; de
quo ita regionis nostræ fabulæ nar-
rant.

3 “ Parturiebat cœlum, parturie-
bat terra, parturiebat etiam pur-
pureum mare. Partus quoque do-
lores occupabant rubram arundi-
nem. Per arundinis fistulam fumus
prodibat, per arundinis fistulam
flamma prodibat, & ex flammâ
profliebat rubicundus juvenis, cu-
jus crines ignis comprehendit, cu-
jus barbam flamma comprehendit,
atque oculi & palpebræ erant so-
les.”

5 Atque hæc quidem ad cymbala ca-
nentes quosdam ipsi audivimus, qui
deinde certamen ejus cum draconibus
ac victoriam in carminibus memora-
bant, heroicâsq̄ue ejus res gestas,
4 Herculis factis simillimas celebrabant.

^a Deest in Edit. և. ^b MS. և երկիր. ^c MS. ՚ի ծովն ունէր զկար-
մրիկ եղեգակն. ^d MS. և ՚ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր. ^e Edit. ապա
թէ. ^f MS. զմուրումն. ^g Edit. երգելոյ.

² Cl. Schröderus in Diff. p. 9, nescimus quo
argumento inductus, hæc verba in eam sententiam
accepit, quasi duo diversi reges, Babius ac Vaha-
genius, Tirano prætermisso, hic fuerint numerati.
Quod nisi si quid interciderit, tria hæc nomina u-
num tantum eundemque Tigranis filium videntur
designare.

³ En prisçi apud Armenios historiarum generis
specimen egregium; qui utique rerum gestarum
veritatem carminibus obscuris solebant tegere atque

involvere, ut adeò, quod Tacitus de Germanis re-
fert, § 2. *hoc unum ferè apud illos memoriæ & an-
nalsium genus fuisse videatur*. Plura lector hujus rei
vestigia inveniet, I. c. 5, 17, 23, 29. II. c. 46, 47,
48, & alibi dispersè. *Gotthorum cantiones* memorat
etiam Jornandes, ac fortasse populorum Septentrio-
nis mos consuetudóque vetus erat.

⁴ Notatu non indignum est, Armenium Macca-
bæorum Interpretem pro *Hercule* in versione suâ
posuisse *Vahagenium*. 2 Mac. IV. 19.

և անդրի 'ի վրաց աշխարհին կանգնեալ, չափ հասակի' նր, պատուէին զոհիւք: և սորա ասն զարմ վահունիք: 'ի սր կրսեր որդւոյն Առաւանայ, Առաւենեանք: սորա' Առաւան, սորա' Ներսէհ, սորա' Զարեհ, 'ի սորա զարմից' և որ Զարեհ հաւանիցն կարդան ազգ: 'ի սկ առաջինն սորա' Արմոդ, սորա' Բագան, սորա' վահան, սորա' վահէ, սա' բնդ վգեալ մեռանի 'ի Աղեքսանդրէ Մակեդոնացւոյ: Յայսմ հետէ' մինչև ց' Թագաւորութիւն վաղարշակայ 'ի Հայս, ոչ ինչ ճշմարտագոյնս ունիմ պատմել քեզ: քանզի շփոթ իմ ամբողից լեալ, այր զարմա ելանէին տիրել աշխարհիս: և վս այսորիկ դիւրամուտ 'ի Հայս լեալ Արշակ մեծ, Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր վաղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց:

MS. Արմոդ.

MS. վան

ԳՐԱԿ ԼԱ.

Թէ՛ Եղիական պատերազմ առ Տևառմաւ, և մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինելոյ սակաւութե, և 'ի նոյն մահ:

*** Իկուք այսորիկ են՝ որ աշխարհիս տուրիւն մեզ տագնապաւ 'ի վերայ 'ի բուսմէ՛ հասուցանեն հարցասիրութե, համառասիրութի, արագաբանութիւն, և այսորիկ պերճք, և պայծառք, Պղատունականք իբր եղանիլ բանք, հեռի 'ի ստուրթիւնէ, և լի՝ որ ինչ ընդդէմ ստուրթե. և զպատուիկ յառաջին մարդոյն մինչև ց' քեզ

MS. երկուսնք

Scriptores de rebus gestis Alexandri hunc regem nihil memorant; nec mirum, quum id ipsum taceant, quomodo Armenia sub imperium Mace-

Eum quoque in Deorum numerum relatum ferunt, statuæque ejus, instar staturæ ejus fabricatæ, in Iberorum regione sacra fieri. Ab hoc ortos esse tradunt Vahunios, & à filio ejus natu minimo Aravano, Aravanios. Huic filius fuit Aravanus, ei Nerfes, ei Zarehios, à cujus stirpe gens Zarehavana profecta est. Cæterum is filium habuit, natu maximum Armodum, is deinde Bagamum, is Vahanum, is Vahem, qui Alexandro Macedoni repugnans, interiit. Deinceps usque ad Valarsacis in Armeniâ imperium, nihil omnino certi tibi narrare habeo. Etenim tumultu erant omnia confusa, alijsque adversus alium dimicabat, ut regionis imperium teneret; atque eâ re, facilem Arsaces magnus in Armeniam aditum nactus, fratrem suum Valarsacem Armeniæ regem constituit.

C A P XXXI.

Quod bellum Iliacum sub Teutamo fuerit, in quo Zarmærus nostras, simul cum parvâ Æthiopum manu illò profectus, morte occubuit.

EÆ res duæ, quas à nobis flagitasti, gravissimum nobis laborem attulerunt, studium brevitatis, atque orationis festinatio, cum splendidâ, & dilucidâ, ac Platonicâ, ut ita dicam, narratione conjuncta; quæ, à falso procul remota, iis conferta sit, quæ errori obsisterent; cum præsertim à primo homine ad tua tempora histo-

առ

donicum fuerit subjuncta, quam tamen Mithreni ab Alexandro commendatam fuisse tradunt Diod. Sic. XVII. p. 539. Q. Curt. V. 1.

առժամայն պատմել. և այսոցիկ՝ ի մի-
ասին պատահել անհնարին է՝ քանզի՝
որ զամստեղծ՝ կարող գորով ի բթթել
ական ակնարկութե զամ կացուցա-
նել, ոչ այսպէս հաստատե, այլ աւուրս
որոշէ, և կարգս ի ստեղծունածս .
քանզի են ոմանք առաջնոյ, և ոմանք
երկրորդի, և երրորդի, և այլոցն ա-
ւուրց՝ ստեղծունածք, և այսպիսի իմն
առ մեզ ակնարկէ կարգս վարդապե-
տութի Հոգւոյն : Իսկ զքո փափագ
արտաքոյ այսպիսւոյ իմն տեսանեմք
սահմանի, զի արդարեւ բընաւն առ-
ժամայն ամենայնքն քեզ եղիցին՝^d ա-
սացեալքն : Այլ առ ի մէջ այսո-
քիկ, կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց,
կամ փոյթ, և քեզ՝ ոչ հաճելիք . զի
այսպէս քեզ ի հապ ճեպելոյ, ահա
ոչ ինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն, և
ոչ վասն Եղիականին՝ ի կարգին նշա-
նակեցաք, այլ զօդեմք աւասիկ : Ոչ
ունիմք ասել իմաստուն, կամ՝ հան-
ճար աստանօր լինել մեզ հիւսն պատ-
կանաւոր, ի վն ոչ՝ զայնոսիկ այժմ
ուրեմն զկնի՝ հորովելով բանս զկա-
րեւորսն, և մերոյն արժանի շարագրու-
թեա : և ոչք առաջինք արդեօք այս-
պիսեաց ճառից, եթէ ոչ որք ի Հո-
մերոսէ պատմին, թէ այն արդեօք որ
վն Եղիականին՝ պատմի պատերազմին
առ Տևտամաւ Ատրեստանեայց, և մեր
Զարմայր ի ծառայութեան սակաւութե
քնդ Եթովպացի՝ զօրուն օգնական
Պոխամու, և անդ ի քաջացն Հել-

riam petis, ut extemplò condamusa
2 Hæ res autem ambæ ut concurrant
simul, fieri non potest. Quippe qui om-
nia ipse fabricavit, cum uno tempo-
ris puncto universa creare posset, ta-
men id non sic fecit, sed procreationis
rerum tempora ordinatim distribuit;
ut alia primo, alia altero, alia ter-
tio, reliquisque deinceps diebus effi-
cerentur, adeo ut nobis hujusmodi or-
dinem Spiritus ipse præscripsisse videa-
3 tur. Tuum verò desiderium finem
hunc & modum videtur transiisse, ut
qui cuncta simul uno momento velis
explicari. Nos autem aut longâ ora-
tione usi, animum tibi explemus, aut
celeri, neque tibi accidit grata. Ecce
enim præ nimia festinatione, nihil
bellum Macedonicum aut Iliacum or-
dine memoravimus, sed hic atteximus?
4 Prudentemne ac peritum artificem me
appellem, dicere nequeo, cum neque
nunc denique idoneas hæc narrationes
explicaturus sim, dignasque quæ in se-
rie operis inclusæ fuissent. Quinam ve-
rò harum historiarum primi auctores e-
rant? Illine qui ab Homero narrantur,
an is qui Trojanum bellum exponit,
quod sub Teutamo Assyriorum rege
5 contigit, in quo 1 Zarmærus nostras,
ei. subiectus, cum parvâ Æthiopum
manu, Priamo auxilium tulit, atque
ibi à fortibus Græcis vulneratus, pe-
riit; ab 2 Achille nimirum, non au-

լենացւոց

^b Deest in Edit. առժամայն.

պիսի մեզ. ^d Edit. ասացեալ.

^c Edit. զայնոցիկ.

պատմին.

^b MS. հեղուս ելով.

^c Edit. ստեղծունածի. և այսն իմն այս.

^e Edit. անհանճար.

^f MS. կամ.

ⁱ Edit. այն որ վն.

^k Edit.

¹ Vide supra c. XVIII. N°. 12.

² ————— solamen habeto.

Mortis, ab Hæmonie quod sis jugulatus Achille.
Ovid. Metam.

քնացւոց վիրաւորեալ մեռանի • այլ կամիմ' յԱբիւղեայ, և մի' յայլմէ ումեքէ 'ի քաջացն :

tem ab alio quoquam ex Viris fortibus.

Կատարեցան Գիրք առաջին՝ ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց :

Finis libri primi enumerationis Generis: Magnæ Armeniæ.

'ի Պարսից առասպելաց՝ յաղագս՝ Բիւրասպեայ Աժդահակայ :

Ex Persarum fabulis de Byraspe Astyage.

*** Այց՝ զինչ արդեօք տարփանք քեզ՝
*** և Բիւրասպի՝ Աժդահակայ
*** փցուն, և անճոռի՝ առասպելքն
իցեն, և կամ էր սակս՝ զմեզ Պարսից
անյարմար, և անոճ բանից, մանաւանդ
թէ՝ առաւել քան՝ անբանութեմ, առ-
նես աշխատ, և անբարի՝ առաջնոյ նո-
րա՝ բարեբարութեան, և Դիւայ նմա
սպասաւորութեմ, և ոչ վրիպեցուցա-
նել կարելոյ զվրիպեալն, և զսուսն, և
ուսոցն՝ համբուրումն, և անդուստ վի-
շապացն ծնունդ, և յայնմ հետէ՝ չա-
րութեմ յաճախութի ծախել զմարդիկ՝
'ի պէտս որովայնի • իսկ ապա և Հրո-
դանայ աւմեմն զնա կապել՝ սարեօք
պղնձեօք, և 'ի լեռունն տանել՝ որ կոչի
Դմբաւրնդ • այլ և՝ 'ի ճանապարհի՝
ննջեն Հրոդանայ, և Բիւրասպեայ
քարշել 'ի բլուրն, և՝ զարթնչիլն Հրո-
դանայ, և տանել զնա յայրս ինչ լե-
րին, և կապել, և զինքնանդրի ընդդէմ
նր հաստատել յորմէ պակուցեալ, և
հնազանդեալ, կայ շղթայիցն, և ոչ
զօրէ ելանել, և ապականել զերկիր •
զինչ քեզ՝ առ այսօրիկ կարօտութի
առասպելք սուտք • կամ զինչ պէտք,
անմիտ, և անհանձար բանից՝ յարմա-

1 QUID autem tibi sunt voluptati-
viles ac vanæ de Byraspe Asty-
age fabulæ? aut cur nobis inep-
tos atque insulfos, ac rationis expertes
Persarum sermones, laborem imponis
explicandi, nempe de primo ejus be-
nefacto malefico, Dæmoniisque ei mini-
strantibus, utque errorem & falsitatem
frustrari non potuerit, ac super hume-
2 rorum osculatione, unde Draconum
ortus fuit, ac deinde flagitii frequentia
homines per ventris usum perdidit;
utque Rhodanes quidam postea catenis
eum æneis constringerit, atque in
montem, qui vocatur ^a Dembavendus,
abduxerit; Rhodanem verò inter viam
dormientem, Byraspes in collem trax-
erit, Rhodanisque somno excitus, in
3 cavernam montis eum duxerit, con-
trâque eum vincitum statuam posuerit,
cujus terrore percussus, catenis domi-
tus, evadere non potuerit quò terras
perditum iret. Quid tibi falsis hisce
fabulis opus est? aut cui usui fatua
narratio ac demens? an fortè splendi-
dis & politis Græcorum fabulis similes
sunt, quæ ob causam aliquam efficiæ,

րանք :

^a Edit. առաստանութեմ.

^b Edit. 'ի զարթնչիլն.

^c Edit. յարմարանս.

¹ Montem hunc in historiâ Persicâ satis incly-
tum fuisse ostendunt scriptores Persici apud Hy-
dium de relig. vet. Pers. p. 306. De cætero quid

sibi velit tota hæc Persarum mirifica, atque inter-
pretibus nobis horrida fabula, non possumus con-
jecturâ augurari.

լուսնք : մի՛ արդեօք՝ Յունական պերճ,
և ուրիշ առասպելքն իցեն՝ հանդերձ
պատճառաւ, որք զճշմարտութի՛ իրաց՝
այլաբանաբար յինքեանս ունին թաքու-
ցեալ : այլ ասես մեզ՝ պատճառս տալ
անբանութե՛ նց, և զարդարել զան-
զարդսն : նոյն առ ՚ի յինէն՝ քեզ բան,
զինչ այսոքիկ կարօտութիւք : որպիսի՛
իղձք անբաղձալնոյ աշխատութիւն :
այլ տացուք զայսոսիկ մանկականի՛ քոյ
տիող, և անհասութե խակութե՛ լեալ
տարփանք : վասն որոյ եղիցի և աստա-
նօր ընդ մեզ զփափագ կամաց քոց :

^d Edit. այլաբանութե՛.

Ստորագրութի՛ որ ինչ սակս ընդ
Բիւրասպեայ հաւաստին :

*** Պատոնականն՝ համարձակագոյն
*** այժմ բարբառիմ : Ի՛սկ արդ՝ ար-
դեօք իցէ՛ սիրելնոյ այլ ոք ես .
բանզի՛ և չէ՛ իսկ ոք : Բանզի՛ և ՚ի վե-
րայ այլոցն անհնարից՝ հնարաւոր վո՛
քոյ արարեցելոց մեր, կատարեմք և
զայս, զի զորոցն ատեմք և զբանս, և
զգործս, և այնոցիկ լուր մանաւանդ՝
գրէ՛ թէ՛ և զլսելիս մեր տաղտկացու-
ցանէր, այսօր իմովք ձեռօք՝ շարա-
գրեմ զայնոսիկ, մի՛ տս անմտութե՛ նոցա
տալով : և զկարի՛ վաղուց նոցա իրս՝
և նոցա անհասանելիս, անասիկ յայտ-
նեմ : միայն թէ՛ և քեզ այսոքիկ ուրա-
խութիւն, և կամ շահ օգտութեան :
Այլ ծանիր զատելութի մեր՝ առ այս-
պիսի բան, զի ոչ յառաջինս մեր ասա-
ցել ՚ի գիրսս, և ոչ ՚ի վերջին բանս՝
արժանաւորեցաք շարել, այլ զատ, և
որի՛չ, և սկսայց այսպէս : Ասացեալն
ի նոցանէ՛ Բիւրասպի Աժդահակ, առ
Ներքով թաւ նախնի նոցա . բանզի՛ և ՚ի
բաժանել լեզուացն՝ ը ամենայն երկիր,
ոչ խառնիխուռն, և ոչ՝ անառաջնորդ

^a Edit. առաջնորդ.

rerum veritatem in se habent obscure
+ sub figuris latentem. Tu petis, ut
fabulas rationis expertes explicem,
eaque ornem, quæ ornatu carent.
Ego verò idem tibi iterò, quid hisce
opus est? quale id desiderium est, rem
concupiscere nequaquam expetendam,
atque ita laborem nobis accumulare?
Sed dandum est aliquid juventuti tuæ,
atque intelligentiæ necdum maturæ;
atque id respiciens, expectationem
desiderii tui hic etiam explebo.

*Subjicitur quodcumque de Byraspe certum
traditur.*

5 J AM verò veritatem, more Plato-
nico, fidentiùs proloquor. Estne
autem alius aliquis tam mihi acceptus?
neque enim quisquam est. Etenim,
ut alia, quæ ferme fieri non potuerunt,
tuâ causâ effecimus, idem nunc perfi-
cimus, atque adeò quorum res ac nar-
rationes nobis odio sunt, atque ipsa
auditiò propè auribus nostris fastidium
6 affert, eas nunc meâ manu contexo,
sensum iis, quæ ab intelligentiâ semota
sunt, daturus; résque vetustissimas &
minimè ipsis intellectas patefacturus, seu
tibi tantùm voluptati, sive etiam usui
fortasse futuræ sint. A tali autem nar-
ratione quàm aversi simus inde scias
velim, quòd neque eam in primo libro
exposuimus, neque in extremam histo-
riam includendam judicavimus, sed
hîc à cæteris seponendam, ejúsque ini-
7 tium sic faciemus. Byraspes Aftyages
temporibus Nebrothis maximi eorum
progenitoris fuisse dicitur; quippe in
linguarum per terrarum orbem parti-

այս

այս թնէր, այլ Ածայնըն իմն ամնար-
կութբ, Բիսաւորք, և Տեղապետք որո-
շեալք զիւրաքանչիւր սահմանս ժա-
ռանգեցին, կարի զւրութբ, և զայս
Բիւրասպեայ՝ հաւաստի անուն ճա-
նաչեմ ես, Անտորոս Պուլիդեայ, ի
Քաղղէականի գտեալ մատենի: սա
ոչ բաջութբ, քանթէ հարստութբ,
և ճարտարութեամբ զՏեղապետութի
ազգին իւրոյ՝ ունէր հնազանդեալ
Ներքովթայ. և հասարակաց զկեն-
ցաղս կամէր ցուցանել ամենեցունց. և
ասէր, ոչ ինչ իւր առանձին ումբ
ունիլ պարտ է, այլ հասարակաց ա-
մենեցուն. և ամ ինչ նր՝ յայտնի էր
բան, և գործ, և ի ծածուկ ինչ ոչ
խորհէր, այլ զամենայն յանդիման
արտաքս բերէ լեզուաւ զծածուկս
սրտին. և զի, և ըզմուտ բարեկա-
մացն, որպէս ի տընջեան, նոյնպէս
և ի գիշերի սահմանէր. և այս է ա-
ռաջին նորա ասացեալ անբարի բարե-
րարութիւն: Այլ բանդի՝ Աստեղա-
բաշխութբ հզօր եղեալ, յօժարեցաւ
ուսանիլ և զկատարեալ զջարութին, և
այսոքիկ անկարելիք նմա, բանդի, ոպ
վերագոյնն ասացաք, սովորութի ունէր
պատրանաց աղագաւ առ բազումն ոչ
ինչ ի ծածուկ գործել. և զայնպիսի
վերջին, և կատարեալ չարութի յայտնի
ուսանիլ կարողութիւն ոչ էր, հնա-
րի՝ այսպիսով ուսման դառնութան
հնարս, ցաւս ինչ յորովայն ունիլ բաղ-
բաջէր չարաչարս, որ ոչ այլով իւրք
քանթէ բանիւ իմն, և անուամբ սոս-
կալեալ բժշկիցի, զոր վայրապար լսել
ումբ ոչ է՝ կարողութի. և զայս սո-
վորեալ որ զջարութին նիւթէր, ու-

tionem non fortuito aut temerè factum
est; sed quasi divinâ providentiâ, Pri-
marii Principesque viri separatim, suos
quisque fines, ob summam fortitudinem
obtinuerunt. Hujus Byraspis verum
nomen fuisse Centaurum Prydem, ex
Chaldaico libro compertum habeo &
cognitum. Is verò non tam fortitudi-
ne, quàm arte & calliditate, tribus
suæ principatum tenuit, Nebrothi ta-
men subiectus; & communiter viven-
di rationem omnibus voluit ostentare,
dicens, nihil cuique suum esse debere,
sed omnium commune; cunctâque
ejus negotia & facta palam patuere,
neque quid in occulto meditabatur, sed
singula pectoris arcana in apertum fer-
monibus protulit; & noctu pari-
ter ac die amicos commearere voluit.
Et hoc est, quod primum ejus bene-
factum maleficum dicitur. Præterea,
quoniam Astrologiæ erat peritus, ma-
leficium & scelus penitus addiscere ave-
bat, id quod facere non potuit, cum,
ut supra diximus, quò multos pellice-
ret, nihil clam & occultè moliri consue-
verat; cùmque hæc ultima & perfecta
flagitii præcepta apertè doceri nefas
esset, hanc discendi rationem excogi-
tat; gravissimos se in ventre dolores
habere prædicat, qui non aliâ viâ fa-
nari possent, quàm voce & nomine
quodam horrendo, quod nemini te-
merè auribus percipere licebat. At-
que ita is, qui scelera machinabatur,
domi eum forisque sine suspitione eru-
dire solebat, in Byraspis humeris ca-
put reponens, ac maleficas artes in-

սուցանէր

^b Edit. խօսէր. ^c Deest in Edit.
^d MS. յորովայնի ունիլ և բաղբաղել

^e MS. և ոչ. ^f Edit. կարութիւն.

^a An ad hanc fabulam ullo modo referri possit, vates Pythia Græcorum *πυθιαῖσθες*, sub cuius tripode Draco nonnunquam apparebat, verecundè

dubitantérque in medio ponimus. Consulat Cl. Potteri Archæologiam Græcam, I. II. c. 9.

սուղանէր նմա՝ ՚ի տան, և ՚ի հրապարակս՝ անկասկած՝ զգլուխն ՚ի վրդնէլով ուսոց Բիւրասպեայ, և խօսելով յականջսն, ուսուցանէր զանբարի՝ արուեստն, զոր յառասպելին մանուկ Սատանայի, ասէն՝ սպասաւորելով լինէր կամակատար, և ապա՝ վասն որոյ պարգև ՚ի նմանէ խնդրել, համբուրել զոչս։ Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարելապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ՝ որ ասի, է՛ այսպէս։ քանզի մարդիկ անբաւ սկսաւ զրհել Դիւաց, մինչև տաղտկանալ ՚ի նմանէ բազմութեանն, և միաբանեալ ամենեցուն, և հալածեալ, և փախցել նմա ՚ի նախ ասացեալ լերինն։ և ՚ի սաստկագոյնս զնա՝ վարելով, Թօթափեցաւ ՚ի նմանէ ամբոխն նորա։ յայս վստահացեալ վարողացն զնա, հանգեան աւուրս ինչ գտեղեօքն։ իսկ ժողովեալ Բիւրասպեայ զցրուեալսն, յանկարծօրէն հասանէ ի վերայ, վնաս սաստիկ առնելով, այլ յաղթէր բազմութիւն, և փախստական լինի՝ ասացեալն Բիւրասպի, և հասեալ սպանանեն զնա՝ մերձ ՚ի լեանն, և ընկենուն ՚ի վիհ մեծ ծծմբոյ։

aurem inculcans, unde in fabulis narrant, puerum Satanæ, ministrum ei fuisse, ejusque voluntati obsecundasse; útque etiam subinde, quasi præmium ab eo postulans, humeros ejus oscularetur. Cæterùm quod narrant, Dracones pullulasse, five ipsum Byraspem in Draconem prorsus mutatum fuisse, ita res se habet. Quippe cum immanem hominum numerum Dæmoniis ille immolare cœpisset, indignabunda multitudo ab eo tandem abalienata fuit, isque igitur communi omnium consensu pulsus, ad montem supra memoratum confugit; Ibi, cum acrius premeretur, sua eum caterva deseruit, quâ re confisi, qui eum persecuti erant, dies aliquot in iis locis residerunt. At Byraspes, cohortem dispersam cogens, ad inopinantes impetum facit, magnûmque attulit detrimentum; sed vicit tandem multitudo, & Byraspes se in fugam contulit, quem comprehensum propè eum montem peremerunt, atque in magnam sulphuris foveam conjecerunt.

^b MS. զուսն.
^c MS. վանս.

^d MS. և ՚ի սաստիկ վարելոյն զնա.

^e Edit. Թաթեան.

Աւարտեցաւ Դիւր Առաջնորդը։

Finis Libri Primi.

M O S I S

MOSIS CHORENENSIS HISTORIA ARMENIACA.

ՀԱՏՈՐ Բ.

LIBER II.

ՊՐԱԿ Ա.

CAP. I.

Մովսիսի Խորենացւոյ՝ բան՝ միջակ
պատմութեան մերոց Նախնեաց :

*Mosis Chorenensis sermo intermedius de
historia majorum nostrorum.*

ԳՐԵՄ քեզ՝ այժմ որ ինչ ա-
ռանձինն մերոյ աշխարհիս՝
երկրորդ առնելով զգիրս,
սկսեալ ի Թագաւորութեն
Աղեքսանդրի, մինչև զԹա-
գաւորութիւն տրդի, և քաջի՝ Առնի,
Մեծին Տրդատայ կարգաւ, որ ինչ
անտեղեակ գործ քաջութեան, և արութեան,
իմաստից, և կարգաց, միոյ միոյ ուրուք
ի նոցանէ, որք յարեայէն Պարսից
Սարգսկայ, և ի Վաղարշակայ եղբո-
րէն նր, զոր մերոյ ազգիս Թագաւորե-
ցոյց, և որ ինչ որք յետ նր եղեն Թա-
գաւորք աշխարհիս մերոյ ի նորին սեր-
մանէ, որդի ի Տօրէ առնելով զտէրու-
թիւնն, անուանեցան Արշակունիք :

RES regionis nostræ tibi jam
scripturâ persequor, secun-
dum hunc librum compo-
siturus, qui ab Alexandri
regno initium ducens, us-
que ad imperium sancti & præstantissi-
mi Viri Magni Tiridatis, ordine expo-
nit eorum sigillatim præclara & egre-
gia facta, atque instituta, qui à rege
Persarum Arsace, & à Valarsace fra-
tre ejus, quem ille nationis nostræ re-
gem constituit, & quotquot eum secu-
ti ex ejus stirpe, ita ut successor regni
paterni foret filius, ¹ Arsacidarum cog-
nomen ab Arsace sunt adepti; qui
quidem in multitudinem propagati, ac

յՄ.

¹ Arsaces Parthorum potius regnum condidit, ejus memoria, ut Justinus scribit, hunc honorem Parthi tribuerunt, ut omnes exinde reges suos Arsaces nomine nuncient. XLI. 5. Reges tamen Armenios eodem etiam cognomine appellatos esse ex Procopio & Cedreno colligere licet. Εἰσι μὲν ἡμῶν πολλοὶ Ἀρσακίδαι. ὡς δὲ πάλαι, οὕτως Ἀρσακὺς ἀπογονοί, ὅς δὲ ἐξ ἡμῶν Παρθῶν βασιλείας ἀλλο-
τρίους ἐνέχουσιν, ὅς δὲ ἐξ ἡμῶν Παρθῶν βασιλείας ἀλλο-
τρίους ἐνέχουσιν, ὅς δὲ ἐξ ἡμῶν Παρθῶν βασιλείας ἀλλο-
τρίους ἐνέχουσιν. Bassaces Armenius apud Pro-

cop. de Bell. Perf. II. 3. p. 93. edit. Paris. Εἰλε
δὲ το γένος ἐξ Ἀρμενίων, ἐκ παντὸς λαμπρὰς καὶ ἀ-
γομῶν. ὅς δὲ ἐξ ἡμῶν Ἀρσακίων σφραγίσ, ἐξ ἡμῶν
νομός ἐν βασιλείᾳ ἐστὶν Παρθοί, καὶ Μηδοί,
καὶ Ἀρμενιοί, διὰ το καὶ ὅς ἐκ τῶν Ἀρσακῶν, ὅς
ἀνακλίσσονται τοῖς Παρθοῖς ἵνα βασιλείᾳ ὑπὸ Παρ-
σῶν εὐφραδισμένην. Cedren. de Basilio Macedone
Imperatore, p. 457. edit. Xylandr. Vide etiam
Abul-Pharagium, p. 63. edit. Pocock.

M

յ՛Արշակայ . աւելորդքն յազգ՝, և ՚ի
մեծութի աճեցեալք, և միակք ըստ
կարգի չետեանաց ՚ի թագաւորու-
թիւնն . Բայց՝ գրեմկարճ՝ ՚ի կարճոյ՝
որ ինչ անկն է՝, և զաւելորդան թո-
ղում, քանզի բաւական է՝ յաղագս աշ-
լոց ազգաց՝ որ ինչ ՚ի բազմաց սասցե-
ալ եղև . Յետ անիւրայն ամ տիեզե-
րաց՝ Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ՝,
որդւոյ Փիլիպպեայ, և Ոլիմպիադայ,
որ էր քսան և չորսերորդ յ՛Աբիւլ-
լեայ, բազմաց տալով զտէրութիւնն

dignitate aucti, soli tandem per ordi-
nem successionis rerum imperio sunt
potiti. Ego verò, brevitati studens,
ea tantum scribo, quæ conveniunt,
supervacaneis prætermisiss; cum cæ-
terarum gentium historias sat multi
jam tradiderint. Igitur Alexander ille
Macedo, Philippi filius & Olympiadis,
quæ erat ab Achille ² quarta & vige-
sima, totius orbis imperio potitus, cum
regnum suum inter plures ³ testamen-
to partitus esset, ita tamen ut Mace-

կտաւ

¹ MS. բազմութի աճեցեալ
և.

² MS. չետեանայ.

³ Abest ab Edit.

² Αλεξανδρος εν γεγονοις κατὰ παλαιοις αὐτῷ
Ἡρακλεις, κατὰ δὲ μνηστῆραν Αἰακιδων. Diod.
Sic. XVII. p. 487. Plutarch. in vitâ Alexandri, p.
665. Cæterum hoc in loco alias quasdam propagi-
nes, ut simul conferri possint, placet in medium pro-
ferre, quas Cl. Newtonus in libro suo de Emenda-
tione temporum non satis videtur observasse. Hip-
pocrates itaque ab Hercule atque Æsculapio genus
duxit, à quorum altero se vigesimum, ab altero un-
devigesimum numeravit. Hippocr. Oper. Ep. II.
p. 1271. Vit. p. 1297. Arsinoe, Ptolemæi Lagi
mater, ab Hercule erat vigesima prima. Theoph.
ad Autolyc. II. p. 97. Leonides, Lacedæmonio-
rum adversus Xerxem dux, qui totidem ferè annis
Hippocrate prior, quot Arsinoe posterior fuit, ab
Hercule etiam primus ac vigesimus erat; atque adeò
Leutychides, Xerxis & ipse æqualis, eodem planè
loco ab Hercule oriundus. Herodot. VII. §. 204.
VIII. §. 131. Pyrrhus, Epiri rex, Olympiadis pro-
pinquus, à cuius ætate non longè abfuit, ab Achille
erat tertius & vigesimus, ut Syncellus scribit, p.
265. Vid. Euf. Chron. p. 63. Justin. XIV. 6.
XVII. 3. Atqui idem Pyrrhus, si Pausaniæ locum
rectè accipimus, ibi tantum vigesimus primus ab
Achille recensetur; ubi nostra demum Olympias
vigesima solum ab Achille fuisse traditur, quæ hîc
vigesima quarta numeratur. Pausan. Att. I. p. 10.
Pleræque hæc progenies, si ritè ratio subducatur, pro
rei ipsius inconstantia, non malè inter se conveniunt,
ac tametsi in hac Achillis stirpe major videatur Cho-
renensis numerus, quàm rata temporum portio
postulat, contra ea dubitamus an non minor habendus
sit, cum id diligenter perpendamus, quod Alex-
ander ipse moriens declaravit, plerosque Æacidarum
intra trigessimum annum defunctos. Justin. XII. 15.

Nam si Olympias quarta & vigesima, ac proinde
Alexander ab Achille vigesimus quintus fuit, tum
inter Achillem atque Alexandrum viginti quatuor
genera interfûere, quæ singula, cum vix duodetri-
ginta summum annos in hoc exemplo habere possint,
universa series septingentos annos non conficiet,
cùm tamen, ut alia testimonia suadent, ad Alexan-
dram ab Trojano bello colligantur anni amplius oc-
tingenti. Sed fortasse nimis incerta videri potest ea
temporis computandi ratio, quam perpaucae ætates,
communi annorum numero parum congruentes,
valde conturbabunt, ut ne dicamus longiorem fuisse
antiquitatis hominis ætatem, cujus, si supra Davi-
dem tempora repetantur, ratio certè haberi debebit.
Cæterum non est omnino prætereundum, quod
Velleius Paterculus scribit; *Caranus vir generis
regii, sextus decimus ab Hercule, profectus Argis,
regnum Macedonia occupavit, à quo Magnus Alex-
ander, cum fuerit septimus decimus, jure materni
generis Achille auctore, paterni Hercule gloriatus est.*
I. 6. Qui tamen locus, cùm certè mendosus videat-
ur, ut ex Eusebio, Syncello ac Theophilo constat,
nos de eo nihil amplius observandum judicamus.
Vid. Euf. Chr. p. 44, 57. Syncell. p. 198. 262.
Theoph. ad Autol. II. p. 97.

³ De Testamento Alexandri meminere Diodorus,
XX. p. 809. Ammian. Marcell. XXXIII. 16. &
scriptor Excerpt. Chronolog. ap. Scaliger. p. 72.
Contra ea Maccabæorum historię scriptor, regnum
ducibus suis divisisse eum, dum adhuc viveret, re-
fert. 1 Mac. I. 7. *Credidère quidam testamento
Alexandri distributas esse provincias, sed famam ejus
rei, quanquam ab auctoribus tradita est, vanam
fuisse comperimus.* Hæc Quintus Curtius narrat,
I. X. c. 10.

կտակաւ, զի՝ ամենեւին իշխանութիւն
Մակեդոնացւոցն անունանեսցի, ինքն
մեռանի։ Ջկնի որոյ թագաւորեաց
Բաբելոնի Սելեւկոս, զյորովից կորզե-
լով զիշխանութիւն, ուստի՝ և զՊար-
թևս հնազանդեցոյց՝ մեծաւ պատե-
րազմաւ, և կոչեցաւ Նիկանովրայ՝ նո-
րին աղագաւ։ Սորա՝ թագաւորեալ
ամն՝ երեսուն և մի, թողու զիշխանու-
թիւնն որդւոյ իւրոսմ Անտիոքայ՝ անո-
ւանեցելոյն՝⁴ Սոտիրէ ամն՝ 19. զա-
յաջորդէ Անտիոքոս՝ ասացեալն թւոս,
ամն 10, և՝ ի մետասաներորդին ապա-
տամբին Պարթևք՝ ի ծառայութի
Մակեդոնացւոցն, ուստի՝ և թագա-
ւորեաց Արշակ քաջ՝, որ էր ի զաւա-
կէն Աբրահամու, ի Քետտուրական
ծննդոց, առ ի հաստատել բանին Տե-
առն՝ առ Աբրահամ, թէ՛ թագա-
ւորք Ազգաց ի քէն ելցեն։

donum imperium generatim universé-
que appellaretur, ipse è vitâ excessit.
4 Post quem Babylone Seleucus regnavit,
complurium principatu ad se correpto,
qui etiam Parthos ingenti bello sube-
git, ob eamque rem⁴ Nicanor ap-
pellatus est. Hic, cum⁵ unum &
triginta annos regnâsset imperium re-
liquit filio suo Antiocho, cognomento
Soteri, qui annos imperavit undevi-
ginti. Huic successit Antiochus, cog-
nomento Theus, ⁶ annos decem,
atque ⁷undecimo ejus anno à Mace-
donum jugo Parthi defecere, atque
ita rerum potitur Arsaces ille fortis,
qui erat de semine Abrahami, ex
⁸ Cheturæ progenie, ut confirmare
tur Dei ad Abrahamum fermo, nempe
Reges⁹ gentium ex te prodibunt.

⁴ Edit. սա տիրէ. MS. սոտիր.

ՊՐԱԿ

⁴ Γενόμενος δὲ αὐτῷ ἡ αἰς τοῦ αὐτοῦ ἐπιτυχία, Νικασὶς ἐπωνυμῶν γινώσκει. App. in Bell. Syr. p. 124. Ammian. Marcell. XXIII. 16. Cæterum nomen hoc variè scribitur, quum alii Nicanora, alii Nicatora appellant.

⁵ Ita Eusebius, ut ab Hieronymo versus, p. 34. at Syncellus Seleuco attribuit annos XXXIII; p. 274. Scaliger in Eusebii Chronico Græco, ab ic, ut videtur, hinc illincque collecto atque edito, primum annos XXXIII, post XXXII. adposuit, p. 66. 178. quod erratum librario fortè est ascribendum. De Antiochi autem Soteris annis omnes consentiunt.

⁶ Antiochus quidem Theus annis XV imperavit, ut Eusebius & Syncellus scribunt. Sed quod id ad Historici nostri institutum nihil pertineret, qui ad Arsacis imperium festinare præoptavit, locutio hæc ambigua inde orta esse videtur.

⁷ Nescimus sanè unde certiùs constitui possit annus, quo Parthorum regnum Arsaces condidit, quum cæteri scriptores variant, quâ de re vide Ulfertium ad. A. M. 3754.

⁸ Ἀρσάκης αὐτῆς Σκυθίας ἰσὺν Δαον ἵνας ἐχὼν, ἡς Παρτις καλούμενος Νομαδάς, παροικησας ἰσὺν Ὀχον, ἐπηλθεν ἐπὶ τὴν Παρθυσίαν καὶ ἐκρατήσεν αὐτῆς. — φασὶ δὲ τὴν Παρτις Δαας μετανασας εἶναι ἐκ τῶν ὑπὲρ τῆς Μαιωτιδος Δαον, ἢ Χανθίς, ἢ Παρτις καλεῖσιν, ἢ παρὶ δ' ὁμολογῆται Δαας εἶναι τινὰς τῶν ὑπὲρ τῆς Μαιωτιδος Σκυθῶν, ἀπὸ τούτων δ' ἐν ἑλλην φασὶ τὸ γένος τὸν Ἀρσάκην. Οἱ δὲ Βακτριανὸν λεγούσιν αὐτόν. Strab. XI. p. 515. Ἀρσάκης τις καὶ Τηριδατης ἀδελφοί, τὸ γένος ἔλκοντες ἀπὸ τῶν Περσῶν Ἀρταξέρξου, σατραπείων Βακτριῶν. Syncell. p. 284. Euf. Ch. p. 68. Arsacem Justinus virum incertæ originis fuisse refert. XLI. 4. Vid. infra, l. II. c. 65.

⁹ Hæc Vox *gentium* abest nunc à Versione Armen. Vulg. Lat. omnibusque τῶν 6 editionibus, unicâ complutensi exceptâ, quæ à Chorenensi stans, βασιλεὺς ἐθνῶν apud Geu. xvii. 6. nobis exhibet.

M 2

ՊՐԱԿ Բ.

CAP. II.

Թագաւորեն Արշակայ, և որդւոցն :
պատերաշխ ընդ Սակեդոնացիս,
և սէր ընդ Հռոմայեցիս :

*Imperium Arsacis et filiorum. Bellum
cum Macedonibus, & amicitia cum
Romanis.*

*** Բայէս ասացաք, յետ վաթսուն ամի :
*** մահուանն Աղեքսանդրի, Թա-
գաւորէ 'ի վր Պարթեազ, Ար-
շակ Բաշ, 'ի քաղաքին որ կոչի Բաշ, յառաւօտին յերկրին Քուշանաց, և տայ պատերազմունս սաստիկս յոյժ, Թափելով յինքն զամ Արեւելայս, հարածէ 'ի Բաբելոնէ՝ զՍակեդով նացւոց իշխանութիւն : Լսէ և զգորանալն Հռոմայեցւոց՝ 'ի վերայ ամ Արեւմտից, և ծովու, և եթէ 'ի Հիսպանիացւոց Թափեցին զբովսն, ուստի ոսկի, և արծաթ հատանի, և զԲաղասացիս հարեալ ընդ հարկաւ արարին, և ց'Թագաւորն Արիացւոց՝ հրեշտակս առաւել, խնդրէր զդաշնաւորութիւն, զի

I Taque, ut diximus, post ¹ sexaginta annos quàm Alexander mortuus est, Parthis imperitavit Arsaces Fortis, in urbe Orientis, quæ vocatur ² Balcha, in regione Cusæorum posita. Is, asperimis bellis concitatis, omnem Orientem in ditionem suam redegit, ac ³ Macedones Babylone depulit. ⁴ Audivit etiam de Romanis, quantum illi potentiâ prævalerent per totum Occidentem atque Oceanum; eosque Hispanis fodinas ademisse, unde auri & argenti metalla eruuntur, Gallisque domitis stipendium imposuisse. Missis itaque ad ⁴ Asiæ Regem legatis, amicitiam & foedus petit, ut ne Mace-

Պի

¹ Seleuci, Antiochi Soteris, atque Antiochi Thei anni, suprâ ab Mose numerati, sexaginta quidem annorum summam conficiunt; at in eo errat Chorenensis, quòd annum, quo Alexander mortuus est, cum Seleucidarum anno perperam conjunxit confuditque, quum tamen Seleucus anno demum post obitum Alexandri duodecimo principatum obtinuerit. Atque hunc eundem errorem Georgius etiam Syncellus erravit.

² Arsacem nonnulli, ut suprâ Strabo tradidit, Bactrianum fuisse dicunt, atque equidem nomen hoc ad urbis Bactræ similitudinem tam propè accedit, ut Balcham & Bactram idem esse oppidum putaremus, nisi videretur Bactra nimum longè à Parthiâ distare. Moses quidem noster in Geographiâ suâ Balcham in Ariâ ponit, cui tamen Ariæ tam amplos fines attribuit, ut illud addubitemus, annon ipsam Bactram designaverit. Cæterum alia forsitan urbs hic potest significari, quam Chorenensis in Geographiâ suâ Palham, seu, ut eodem itidem more exprimitur, Palcham nominat, in regione Persidis sitam, cujus ejusdem, ut videtur, urbis tanta olim celebritas fuit, ut dialectus quædam antiquæ linguæ Persicæ *Palhavanis* fuerit appellata, ut Hydrius monet, qui etiam oppidum Ispahanum hoc ipso nomine notari refert. De Relig. Vet.

Perf. p. 418, 420. Sed jam aliquid de regione Cusæorum dicendum est; & nihil quidem nobis vero propius succurrit, quàm Cossæos, sive, ut Plutarchus vocat, Cussæos hic significari, quæ quidem regio forsitan, non malè cum iis, quæ suprâ scripsimus, convenire videbitur ei, qui cogitaverit, quàm difficilis res sit, provinciarum limites in antiquâ Geographiâ accuratè definire. Vid. Cellar. Geogr. Antiq. III. 19. p. 492.

³ Hic locus depromptus est ex libro primo Maccabæorum, c. VIII. ubi hæc verba ad Judam Maccabæum spectant, quæ quidem ut de Arsace verè dici possint, ratio temporum nequaquam patitur. Turpis hujusce erroris nullam aliam excusationem asserere possumus, nisi quod suspicioni locus relictus sit, aliquid intercidisse, ut ex insequenti notâ patebit.

⁴ Cum Asia hæc tempestate sub Seleucidarum imperio fuerit, nullus propriè Asiæ rex esse potuit, quicum Arsaces societatem coiret, ut se a Macedonibus, sive Seleucidis tueretur. Rex autem hicce Asiaticus à I Mac. VII. 6. inductus videtur. Neque tamen cum Asiæ rege, sed cum Romanis Arsaces foedus fecit, ut ex hujusce capituli inscriptione liquet, adeò ut inde proclive sit conjectari, nonnulla ex hoc Chorenensis loco excidisse.

մի՞ օգնեսցեն Մակեդոնացւոց, ոչ տալով հարկս, այլ պատարագս, ամի ամի միայն 100 քանքար։ Այսպէս տիրեալ ամս 31, և յետ նր՝ Արտաշէս որդի՛ն նորա՝ 26, զսա պայազատէ նորին որդին Արշակ, որ կոչեցաւ՝ Մեծ, պատերազմի չ Իսմետրեայ, որդւոյ Դեմետրի Անտիգոնեայ։ քանզի՛ ի վր նորա եկն ՚ի Բաբելոն Մակեդոնական զօրու, և պատերազմեալ ՚ի պարտութի մատնեցաւ, զոր կաշեալ Արշակայ, տարաւ ՚ի պարթևս հանդերձ երկաթեղէն կապանօք, ուստի՛ և Սերիպիդէսն կոչեցաւ։ և իմացեալ եղբօր նորին՝ Սիդիացւոյ Անտիոքայ՝ զգնալն Արշակայ, գայ, ունի զԱսորիս։ Իսկ Արշակայ երկոտասան բիւրու անդրէն դարձեալ, և Անտիոքոս ՚ի սաստիկ ձմերայնոյն հերքեալ, պատահի՛ նմա պատերազմաւ յանձուկ տեղիս, և կորնչի հանդերձ զօրօքն, և Արշակ տիրէ երրորդ մասին Աշխարհիս։ ոպ յերկայցն պաամութեանցն Հերովդիտեայ է՝ ուսանիլ ՚ի չորրորդէն, որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր երկիրս յերիս մասունս, և կոչել զոմն Եւրոպէ, և զոմն Լիբէէ, և զոմն Ասիա, որուս և տիրեաց Արշակ։

• MS. գերութի. • MS. Սգացւոց. • MS. յ՝ երականացն.

ՊՐԱԿ

1 Arfaces annos II. regnavit, cui frater Teridates successit per annos XXXVII. Syncell. p. 284. Euf. Chr. Gr. p. 68. Justinus etiam atque Appianus, tum de nominibus, tum annis Arfacidarum tam longè à Mose discrepant, quàm si de diversis regibus, id quod fortè verum est, sermo fuerit, qui tamen Moses hæc infra repetit, I. II. c. 65. Atque hic quidem, quod aiunt, nobis aqua hæret. Neque enim incertas conjecturas libet interponere, sed potius assensum sustinere, donec veritas clariùs eluceat. Id unum hæc in causâ Lectores meminerint, tamet si Græcorum Romanorumque Scriptorum fides atque auctoritas magis nobis perspecta sit atque explorata, Orientis tamen Scriptores rerum suarum accuratorem certè notitiam habere potuisse.

6 Hujus rei meminere Scriptor Maccabæorum, I Mac. XIV. Josephus, Antiq. XIII. 5. Appianus in Bell. Syr. p. 131. Syncellus, p. 292. Justinus,

dones sublevarent, néve tributis, sed doni nomine, centum talenta quotannis penderent. Is ita imperavit annis XXXI, & post eum Artases filius ejus annis XXVI, quem excepit Arfaces filius, cognomine Magnus, qui bella gessit cum 6 Demetrio Demetrii Antigoni filio; is enim adversus illum cum exercitu Macedonico Babylonem venerat, & commisso prælio, profligatus est, quem Arfaces captum & vinculis ferreis astrictum in Parthiam adduxit, 7 Seripedis nomine inde appellatum. Frater verò ejus 8 Antiochus, Sidetes, cognito Arfacis discessu, ad occupandam Syriam proficiscitur. Tum Arfaces cum centum & viginti millibus inde regreditur, cui se Antiochus, sævientie hyeme, prælio objecit, in loco angusto, ubi ipse unà cum exercitu interiit, atque ita Arfaces tertie partis terrarum orbis imperium obtinuit, sicut ex quarto 9 Herodoti historiarum libro intelligere licet, qui totam terram divisam scribit in partes tres, quarum unam Europam, alteram Lybiam, tertiam Asiam esse appellatam, cui quidem parti Arfaces imperitavit.

XXXVI. I. XXXVIII. 10. Cæterum hic Demetrius non Demetrii Antigoni, sed Demetrii Soteris filius fuit, atque hic Arfaces ab Appiano Phraates appellatur.

7 Στρατεύσας δὲ ἐπ' Ἀρσάκην οἱ Βαβυλωνίαι, αἰχμαλωτοῖς ὑπὸ Ἀρσάκην, καὶ οἱ τὴν Παρθικὴν ἀναχθῆναι, φέρουσι σιδερωθεὶς, ὅθεν καὶ Σιδερίτης ἐλεγετο ὕστερον. Syncell. p. 292. Jam cum Sideritem & Seripedem habeas, utrum eorum manvis accipe. Vid. Euf. Chr. Gr. p. 71.

8 Ἀντίοχον τὸν Σιδετὴν Ἀρσάκιος Παρθος ἀνέλεν. Syncell. p. 293. unde etiam Scaliger in Eusebii Chronicon Græcum conjecit, p. 191. Consulas quoque Scriptores jam ante laudatos.

9 Herodot. I. IV. §. 40---46. qui idem locus à Procopio citatur, De Bell. Goth. I. IV. quod ideo observamus, quia alia quædam sunt, Procopio cum Mose communia, quæ vix alibi occurrunt.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Թագաւորեցուցանելն զՎաղարշակ
Աշխարհիս Հայոց :

Valarfaces constituitur Armeniæ Rex.

*** Ժամանակին յայնմիկ, Թագաւոր
*** րեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ
Աշխարհիս Հայոց, ընդհանրի, և զարեւմուտս տալով նմա
սահմանս : Սա (որչառաջնունն մե-
լուն մնատենի՝ գրեցաք) Այր քաջ, և
խոհեմ, ընդարձակ տիրեաց ի վր սահ-
մանաց իւրոց, և կարգս կենցաղականս,
որ չափ մարթ էր, շնորհեաց աշխար-
հիս, և նախարարութիս, և նոցին
նախարարութեցն՝ նահապետութիւնս
հաստատեաց զԱրս պիտանիս, որք ի
զաւակէ մերոյն Հայկայ, և որ այլս :
Քանզի և յետ սանձահարելոյն զՄա-
կեդոնացիս, և դադարելոյն պատե-
րագնացն, սկիզբն առնէ բարեգործու-
թեցն՝ Պարթևն Քաջ : Նախ և առա-
ջին, փոխարէն բարեաց հատուցանե-
լով Առն զգրաւորի, և իմաստնոյ, որ
ի Հրէից Համբայ՝ Բագարատ, տա-
լով նմա իշխանութի ազգաւ Թագադիր
ընել Արշակունեաց, և որ ի նմանէ ծնեալ
ազգ ընել կոչմամբ յանունն Բագրա-
տունի, որ է՝ այժմ մեծ նախարարութի
ի մէջ աշխարհիս : Քանզի այս Բագա-
րատ նախաձեռն զինքն մատոյց ընծայ
ըստ կամաց Վաղարշակայ, յառաջ քան
զպատերազմն Արշակայ և Մակե-
դոնացւոց զօրութեանն, և այս՝ ի դր-
ան արքունի : Իսկ ի ծայրս Հայերէն
խօսից կողմնակալ, իշխան բերուց,
և հազարաց յարեւմտից կողմանէ :
Բայց դարձցուք անդրէն ի վեր, պատ-

PER ea tempora fratrem suum Va-
larfacem, ¹ Armeniæ Regem fe-
cit, regionis ei oras tradens, quæ ad
septentriones atque occasum vergunt.
Is, ut in primo nostro libro scripsi-
mus, cum Vir esset fortis ac sapiens,
summum in fines suos imperium ex-
ercuit, ac vitæ rationem in regione
nostrâ, quantum licuit, institutis ex-
coluit, & Præfecturas instituit, qua-
rum principatum detulit Viris idoneis
de nostri Haici aliorumque progenie.
² Quippe Parthus ille Fortis, ubi Ma-
cedones repressit, bellâque composuit,
beneficia conferre occœpit, atque om-
nium primum, viri illius potentis ac
prudens Sambæi Bagarati Judæi bene-
ficia remuneravit, cui munus hære-
ditarium detulit, coronam Arsacidis
imponendi, progeniemque ejus ab eo
Bagratidarum nomen tenere jussit,
quæ etiamnum regionis nostræ summa
manet præfectura. Namque hic Ba-
garatus pro eo ac Valarfaces voluit ;
se ipse in Aulâ regiâ, ultro obtulit,
ante bella Arsacis cum Macedonibus
gesta. Cæterum is extremæ Arme-
niæ Satrapiam ad occidentem versûs
gubernavit, ubi millibus deciesque
millibus præfuit.

Jam verò de bello Valarfaces in
շակայ՝

¹ Βασιλεὺς μὲν ὁμογενὴς παλαι τοῖς Ἀρμενίοις
καθίστατο, ὅστις τοῖς ἀναγραφάμοις τῶν ἰστορίων
τὰ ἀρχαιοτάτα διδινύνηται, ἰσχυρὰς δὲ Ἀλεξ-
άνδρος ὁ Μακεδὼν τὸν Περσὸν βασιλεὺς καθίκα.
Περσὶ μὲν διεδολάμοι ἥσυχον ἔμειον. Παρθε-

δὲ Μακεδόσιν ἐπαλασσαντες, καὶ τῇ πολέμῳ πα-
ργυνομένοι, ἐξήλασαν τε αὐτοὺς ἐκείνους, καὶ τὰ
μαχεὶ αἱ Τύρην ποταμὸν ἐσχέον. Procop. de Ædi-
fic. Justinian. l. III. c. 1. p. 52. edit. Paris.

մերով յաղագս՝ պատերազմին Վաղարշակայ ընդ Պոնտացիս, և որ 'ի Փռիւզիս, և վասն յաղթութեան նորա :

ՊՐԱԿ Դ.

Եթէ՝ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ բզբաջս Հայոց 'ի կարգս զօրու, խաղայ 'ի վերայ Մակեդոնացւոցն մտերմաց :

*** ՅՏ պատերազմին՝ Արշակայ ընդ *** Մակեդոնացիս, և ունելոյ զԲաբելոն, և զարեւելեայս Ասորեստանի, և զարեւմտեայս, միաբանէ՝ Վաղարշակ զօրազուով՝ Սորպատականէ, և 'ի Հայոց, որ 'ի միջոց աշխարհիս՝ Արս անուանիս, և քաջս, և որ առ սահմանօքն Ասորպատականի, զկոչեցեալն Բագարատ, և որք լինովաւ քաջք, և զծովեզերեայսն մանկունք, որք 'ի Գեղամայ, և որք 'ի Քանանացւոց, և Հարայի ծաւունք, և Գուշարայ, և առ ընթեր՝ Սիսակեան, և զկարմեականսն, և զոցայն մերձաւորսն, ուն թէ՛ զկէս մասն աշխարհիս, հասանէ 'ի միջոց աշխարհիս վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յարմաւիր՝ որ ասի բլուր, աւուրս շատս առնելով անդ, ուն ասարտէ ասել, զի՝ ոչ գիտէին զկարգս ինչ : և ասա միաբանեալ զկողմանս աշխարհիս, հասանէ առ սահմանօք խաղտեաց : քանզի՝ Լա-

Ponto ac Phrygiâ ejúsque victoriâ historiam repetemus.

CAP. IV.

Valarsaces, fortissimis Armeniorum in unum collectis, disciplinam militiæ format, atque inde adversus Macedonum socios proficiscitur.

Postquam Arsaces, cum Macedonibus bellum gerens, Babylonem cepisset, Assyriamque tum ab oriente, tum ab occasu occupâset; Valarsaces magnas copias ex Atropatiâ comparat, Virósque inclytos ac fortes ex mediâ Armeniâ deligit, atque eum, cui Bagarato nomen, Atropatiæ fines accolentem, cum iis, qui sub ejus imperio fuere, & maritimos juvenes, Gelami, Chananæorum, Saræi, Gufarii que posterios; quique Sifacias & Cadmæas oras habitabant, eorúmq; finitimos ad dimidiam ferè regionis partem in unum cogit, quibuscum in mediam regionem pervenit, paulò supra origines magnæ paludis ad ripam Eraschis, prope collem, ut appellatur Armavirensis, ubi complures dies, quod narratu par est, commoratus est, cum turma disciplinæ bellicæ nondum esset gnara, atque ibi etiam collectis earum terrarum incolis, ad ^a Chaldæ-

գիւղայ,

^a MS. միաբանէ և.

^b Deest in Edit. և.

¹ Magna hæc palus videtur alio nomine Gelacunia fuisse appellata, ut colligere licet ex l. III. c. 46. infra.

² Hi sunt Chaldæi, quos Xenophon memorat, atque Armeniis finitimos fuisse docet. De Instit. Cyri. III. p. 71. Eos Strabo in Ponto collocat, & Chalybes olim vocatos refert, quos tamen à Chaldæis Xenophon distinguit; De Expedit. Cyri, VII. p. 427. *Οι δὲ οὖν Χαλδαῖοι, Καλυβες το παλαιον ονομαζοντο.* Strab. XII. p. 549. Insignem Eustathii locum nolumus hic prætermittere. *Χωρὰ δὲ Ἀρμενίας ἡ χαλδαία, ἥς μέχρις ἡ Πιορκεν βασι-*

λεία. τὸς δὲ ἐκείσε Χαλδῆς λεγόμεναι ἐκίραται ἡ συνθεσις δις συλλαβῶς, ἢ Χαλδαῖος. — λεγόνται μὲντοι παρὰ τινῶν καὶ οἱ περὶ Χαλκιδῆ Χαλδοί, χαλδαῖοι τρισυλλαβῶς, κατὰ Διογισαρχον. Eustath. ad Dionysii Perieget. v. 767, ubi pro Χαλκιδῆ in Codice Etonensi rectius scribitur Χαλκιδῆ, quod Χολχιδῆ verè scribendum erat; namque hanc Chaldæorum provinciam Moses noster in Geographiâ, Colchidis partem fuisse tradit; quam scriptionem Stephanus etiam Byzantinus confirmat. *Εἰσι δὲ καὶ Χαλδαῖοι ἐθνὸς πληθὺν τῆς Χολχιδῆς.* Steph. in voce Χαλδαῖοι.

զիկիայ, Պոնտոս, Մաժաք, Փռիւ-
գիայ, և այլք, ոչ գիտելով զհամբաւ-
պատերազմին Արշակայ առ Մակե-
դոնացւոց պետութիւնն, զմիաբանու-
թի դաշանցն հաստատուն առ Մակե-
դոնացիսն պահէին : Վս որոյ՝ ոմն
Մորփիլիկեայ միաբանեալ զասացեալսն
զայնոսիկ կողմանս, և գրգռի՝ ի պա-
տերազմ լէ Վաղարշակայ : Բայց պա-
տահէն միմեանց առ բարձրաւանդա-
կի միոջ բլրով քարագագաթնիւ, այժն
ասի Կողտնիա : Եւ մօտեւք առ միմե-
անս, ձիգ ասպարիզովք միջոցացն ամ-
բանան կողմանքն երկոքին բովանդակ
աւուրս :

• MS. մտեալք.

ՊՐԱԿԵ.

Պատերազմ Մորփիլիկեայ, և մկնդա-
հար մահ :

*** Եւնի՝ անցանելոյ՝ բազում աւուրց
*** ամրանալոյ՝ կողմանցն երկոցունց.
*** գրգռի պատերազմ ի մերմե-
կողմանէս դիմեալ. վս որոյ յարդա-
րէ, կամաւ կամ ակամայ, և Մոր-
փիլիկեայ զիւր կողմանն ճակատ, ՝ հա-
սանէ՝ յանդուգն յարձակմամբ. քան-
զի՝ այր սրտեայ էր, անդամօք երկար,
և ըստ իրեարս պատշաճ, զոյգ մար-
մնով, և ոյժ սաստիկ ունելով, ամրա-
ցեալ պղնձով, և երկաթով, և այ-
լովք ընտիր վառելովք ոչ պակաս ինչ
թունով, տապաստ յերկիր արկանէ՝ արս
ընտիրս, քաջս՝ ի մանկանցն Վաղար-
շակայ, և ջանայր հասանել ՝ Արքայն

• Edit. հաստանէ.

³ Hujus loci meminit Procopius, quem in Arme-
niâ olim ædificatum, deinde à Pompeio communi-
um, qui ei Coloniz nomen indidit, ac post ab
Justiniano refectum narrat. *Ην δὲ τι φρεῖον ἐν τῇ δὲ
αὐτῇ χωρῇ ἐν ἀκροπολὶς ἵδου ὑπεραγμένην ποταμὸν*

³ orum fines procedit. Quippe Lazi-
cia, Pontus, Mazaca, ac Phrygia,
aliâque circum loca, ad quæ Belli
Arsacis in Macedonum imperium haud
pervenerat fama, amicitiz foedera cum
Macedonibus ista inviolatè servabant.
Itaque Morphilocus quidam, regionem
eam confocians, Valarsacem prælio la-
cessit, qui quidem obvii occurrerunt,
apud collem quendam excelsum, la-
pidoso cacumine celebrem, qui nunc
nomen³ Coloniz tenet; et quantum
stadiorum intercedebat, cum uterque
communisset, complures ibi dies con-
stituerunt.

C A P. V.

*Prælium cum Morphiloco, qui jaculo
ictus, cecidit.*

QUUM jam multos dies se uter-
que munitionibus continuissent,
pugna tandem ab nostrâ parte
cietur. Morphilocus igitur, coactus a-
ciem suam instruit, ac acerrimè impe-
tum facit; ut qui vir esset animosus,
procerus, ac membris inter se concinnè
aptis præditus, viribûsque corporis
² plurimùm pollens. Is ære & ferro
munitus, atque aliis non paucis delec-
tis armatis circumdatus, fortes viros,
ex Valarsacis juventute electos, cum
humi prostravisset, per magnum agmen
armatum, ad regem Armenium adi-
re contendit; atque ubi propè accessit,
Հայոց՝

*νον πρὸς πάλαι ἀνθρωποῖς, ὃ δὲ Πομπήιος ἐν τοῖς ἀνα-
χρονοῖς ὁ Ῥωμαίων στρατὸς ἐξέλασεν, καὶ τῆς χω-
ρῆς τῇ πολίμῃ κυρίως ἡγοῦντος, ἐκστρατεύσας τὸ δὲ
μαλίστα, καὶ Κολωνίαν ἐπαπομασθ.* De Ædific.
Justinian. III. 4. p. 57.

Հայոց՝ ՚ի մէջ խմբի միոյ մեծի՝ և զի-
նու ամրացելոյ • և մօտ անցեալ, յաջ-
ողեցաւ ձգել զսուհին, քանզի էր
կորովի, և երկայնաձիգ հեռի՝ զա-
տէնս՝ յարձակել, որպէս ՚ի Թուրքս
սրաթե հաւուց • այլ ոչ ինչ կարի
յամեցին ի մէջ՝ անցեալ արք քաջք,
և անուանիք, ՚ի զարմիցն Հայկայ, և
Ասորեստանոյն Սենեքերիմայ, և հա-
րեալ աշտեիւք, զբաջն սատակեցին,
և զգօրսն առաջի արկեալ, ՚ի փախուստ
դարձուցանեն • բազում վտակս արե-
ան հեղեալ, զերկիրն ոռոգանէին,
իբրև հեղեղօք անձրեաց, և յայնմ հե-
տէ՝ դադարեալ խաղաղէր երկիրն,
նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ,
և Մակեդոնացւոցն դադարէր գոռն •

telum dexterè conjicere parat, erat e-
nim jaculandi peritissimus, atque emi-
nus aves celeriter volantes missilibus
3 ferire poterat. Tum verò nec mora,
viri fortes celebrésque, de stirpe Hai-
ci, Asyriique Senecharimi interveni-
entés, virum eum strenuum telis confo-
dère, exercitúmque ejus in fugam ver-
tère, et variis sanguinis rivis, tanquam
pluviarum diluvio, terram irrigavère;
atque ita ab eo tempore, à Valarsace
subacta regio otium & pacem habuit,
Macedonúmque strepitus desit.

^b Edit. յաշտէնս •

^c MS. արձակեալ •

^d MS. անցանել •

ՊՐԱԿ Զ •

C A P. VI.

Եթէ՝ որպէս կարգեաց Վաղարշակ
զարևմուտս մերոյ աշխարհիս, և
զհիւսիսի •

*Quemadmodum Valarsaces occidentales
atque aquilonares regionis nostræ oras
ordinaverit.*

*** Ի՝ այսպէս կատարեալ կարգէ
*** զսահմանս Մաթաբայ, և Պոն-
տացւոց, և զԵգերացիս, դառ-
նայ զհիւսիսեալ առ ստորոտով՝ Պա-
հարեայ ՚ի մէջ Տայոց, ՚ի գիւղին, և ՚ի
մառախլուտ անդիս մայրեաց, և ՚ի լու-
աւէտս, գեղեցիկ իմն անդ կարգե-
լով զերկիրն, հաւասարելով զեռնայ-
ինն, և՝ զջերմայտուն • ՚ի բարեխառն,
և ՚ի զուգագեղեցիկ վայելչութի իւ-
րոյ Թագաւորութեանն ամառնային
Ժամանակին՝ հովանոցս պատրաստե-
լով, յորժամ զհիւսիսեալ երթիցէ,

1 Itaque confectis & compositis Ma-
zacæ, Ponti, 2 Egeriæque rebus,
prope radices Pahariæ, inter 3 Taien-
ses, ad loca humida caliginosâque, sil-
vis paludibúsq; plena septentrionem
versus iter convertit, atque ibi terram
pulchrè decoravit, montana compla-
nans, & calida loca temperans; at-
que ad regni sui decus & ornamen-
tum æstivis temporibus umbracula
præparat, quandocunque in aquilonis
2 partes iturus foret, ac duo stabula in
nemorosâ planitie sub montibus posuit,
զոմն

^a MS. այս այսպէս •

^b MS. Պարխարայ •

^c MS. զջերմահոռն •

¹ Egeria eadem regio est ac Colchis, ut ex Mose
nostro in Geographiâ dicimus.

² Taia est Armeniæ majoris provincia, de quâ
vide Mossem in Geographiâ.

N

գումն զերկուս տափարակսն, անտառա-
խիտս, Տանդերձ լեռամբքն կազմելով,
և որոյ տեղիս. և զժերմութիւնն կո-
ղայ 'ի մարմանդս այգեաց, և բու-
րաստանաց: այլ խորեմ աստ վն սի-
րելի առնն յայտնի գրել զնմ, և մանր-
ապատում, զի անցից նշանակելով մի-
այն զտեղիսն հաւաստի, և զոճըն 'ի բաց
Թողեալ, վասն զկապ սիրոյ զհրաշա-
լոյն անխելի պահելոյ: Եւ աստ կո-
չեցեալ զվայրենի, եկամուտ ազգն՝ որ
'ի դաշտին Հիւսիսոյ, և որ զստորոտով
մեծի լեռինն կաւկասու, և որ 'ի հո-
վիտսն, կամ 'ի ձորս՝ երկայնաձիգս
խորացեալք՝ զհարաւով, 'ի լեռնէն 'ի
վայր՝ մինչև 'ի դաշտաբերանն մեծ
իջանէն, պատուէր տալով զաւազա-
կութի, և զմարդադաւութի յինքեանց
'ի բաց բեցուլ, և հրամանաց, և հար-
կաց արքունի հպատակ լինիլ ուր զի
միւսանգամ տեսեալ զնն, Առաջ-
նորդս, և Իշխան՝ Տանդերձ գեղե-
ցիկ կարգօք հաստատեցէ, և արձա-
կէ զնն՝ Տանդերձ արամբք իմաստնովք,
և վերակացուօք յիւրմէ: և ինքն ար-
ձակեալ զարեւմտեայ բազմութիւնն,
իջանէ 'ի տեղիս խոտաւէտս, մերձ 'ի
սահմանն Եարայի, զոր հինքն անփայտ,
և վերին՝ Բասեան կոչէին, իսկ յե-
տոյ վն հատուածին՝ Վնդուր Բուլղա-
րայ, Վնդոյ՝ բնակելով 'ի տեղիսն, յա-
նուն նորա անուանեցաւ՝ Վանանդ, և
անուանը շինիցն, յանուն եղբարց, և
զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև

& loca venatui apta paravit, calorém-
que oppidi Colæ vineis hortisque tem-
peravit. Jam verò de viro hoc dilec-
tissimo omnia singulatim declarare no-
lo, quò res certiores notem, filúmque
orationis abrumppam, ut viri hujus mi-
rifici vinculum amoris integrum con-
servem. Huc itaque ubi agrestes ad-
venas, Septentrionis populos, &
magni montis Caucafi accolæ convo-
cavit, quique in longis vallibus demer-
si debebant, in Austri partibus, quà
de eo monte in magnam planitiem de-
scenditur, iis præcipit, ut latrocinia
atque insidias facere desisterent, &
mandatis regiis obtemperarent, tributá-
que penderent, ut, cùm iterum eos
visurus esset, Duces ipsos ac Princi-
pes constitueret, & eorum statum
splendidè ordinaret, atque ita cùm de
suis sapientes viros eis præfecisset, mis-
sos facit. Dimissis inde Occidentis
populis, in herbidos campos ipse
descendit, juxta Saræi fines, quem lo-
cum veteres Bafeniam superiorem &
lignis carentem appellârunt, pòst ve-
rò ob coloniam³ Bulgarorum à Ven-
do quodam illò deductam, qui & ipse
ibi habitavit, ab ejus nomine agri
Vanandensis nomen traxit, & oppida
circumjecta de fratribus & progenie
ejus acceptas ad hanc usque ætatem
appellationes tenuerunt. Cæterùm ubi
aquilonis frigus, & sæva flamina jam

ց'այժմ:

^d Defunt in Edit. որ 'ի դաշտին.
նելով.

^e MS. Բասէն.

^f MS. Վնդուր.

^g MS. երկայնագոգս.

^h Edit. առ-

ⁱ MS. բնակելոյ.

³ Si veterem Armeniacæ linguæ pronunciationem, quæ nostra consuetudo est, hic sequebamur, Hos oporteret Bullarios potius appellari, quos cum Armeniis recentioribus Bulgaros vocavimus; cum eos hoc in loco intelligi verisimile sit, atque ex prævâ pronunciatione scriptio mendosa facillè potuerit oriri. Atque hinc quæ de n La-Crozius scriptoris

nostri antiquitatem addubitat. Utrum rectè an secus, id æquus atque eruditus Lector dijudicet. Nam tametsi hi populi non ante septimum à Christo seculum in Europam commigrabant, quin tamen sedes antiquitùs in Sarmatiâ circa Volgam flumen habuerint, nulla nobis in præsentia subest dubitandi causa. Vide infrâ, c. VIII.

ց'այժմ' Ի՞նչ 'ի ցրտանալ հիւսիսոյ, և 'ի դառն հողմ' փչելոյ, խաղայ', իջանէ 'ի դաշտն մեծ, և անդ՝ զափամբ մօրին մեծի՝ բնակի', 'ի տեղւոջ՝ ուր գետն մեծ՝ 'ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առնելով, իջանէ, և խառնի 'ի մօրն մեծ: և անդ՝ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և Թողեալ վերակացոս յինքնէն, և իւր առեալ զգլխաւորսն զամ, չոճէ 'ի Մծբին:

increbescabant, in planitiem magnam devenit, atque ibi præter litus magnæ paludis confedit, quo in loco amnis magnus, ab lacu Aquilonari originem ducens, in paludem magnam infuit. Inde cum regionis ejus militiam ordinâset, ducisque ex suis præfecisset, ipse, præstantissimo quoque secum sumpto, Nisibin profectus est.

ՊՐԱԿ Է.

CAP. VII.

Յօրինուած Թագաւորութեանն, եթէ՝ ուստի զնախարարութիւն կարգեաց, և որպէս, և զի արդ կենցաղավարիչ հրամայեաց:

Quemadmodum regni statum, Et præfecturas ordinaverit, vitæque rationem instituerit.

*** ՅԱ դրոճագ մեծ, և հաւաստի, ***
*** պատմութիւն, և՝ արժանի բա- ***
*** նից ողորկագոճաց, և յորովից քանզի բազում ինչ աստ կարգաց, և յօրինուածոց, տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դատասկերտաց, և համայն ասել օրէն Թագաւորութե, և որ ինչ շուրջ զԹագաւորութե, զօրաց, զօրապետաց, կողմանց, կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ: Արդ՝ նախ, և առաջին, օրինադրէ Թագաւորն զինքն, և ըզտուն իւր, և սկիզբն առնելով՝ 'ի գլխոյ իւրմէ, և 'ի Թագէ, զկոչեցեալն որ 'ի հրէից Բագարատ, շնորհակալութի նման, զի յառաջագոյն անձնատու ձեռն տուութեն առ Թագաւորն, և միամտութե, և քաջութեն, և գլխաւոր ասացեալ տանուտէրական պատիւն ազգին պարգեւելով, և իշխել նմա Թագ 'ի գլուխ դնել Թագաւորին, և կոչիլ Թագադիր, այլ և՝ Ասպետ, և առանց ոսկւոյ, և ականց, զկրտեր մարգարիտն երեքտակեան զարսակալ ածել յորժամ յարբունին 'ի

JAM verò quasi major nobis Tabula apparet, affabrè polita, compluribusque historiis memoratu dignis ornata ac referta. Narrandum est enim de variis legibus & constitutionibus, familiarum, gentium, civitatum, oppidorum ac villarum, atque adeò, ut omnia complectar, de lege regni, & rebus ad regnum pertinentibus, militibus, ac ducibus, provinciis, earumque gubernatoribus, aliisque ejusdem generis. Atque omnium primum, se rex familiamque suam componit, & à capite suo & coronâ initium faciens, Ei, qui ab Judæis Bagaratus appellabatur, gratiam refert, quòd se in principio regi dedidisset, sincerèque ac fortiter egisset. Itaque, ejus genti munus id honorificum desert, ut coronam regi imponeret, ipsumque inde Coronantis atque Equitis nomen accipere jubet, permittitque, ut triplici redimiculo, ab auro gemmisque vacuo, parvâ tamen margaritâ ornato crines,

ասն

^a Edit. արժանից ողորկագոճաց:

N 2

տան թագաւորին՝ շրջիցի : Եւ՝ զգե-
ցուցանօղս իւր զձեռս՝ ի զաւակէ
Քանանացւոց, և անուն կոչէ ազգին՝
Գենթունիս, ոչ գիտեմ էր աղադաւ :
Եւ թիկնապահս իւր՝ զինուհանդերձ,
իզաւակացն Խոռայ՝^b Հայկազնոյ, արս
ընտիրս, և քաջս, նիզակաւորս, և սու-
սերաւորս, և գլուխ նահապետութե-
նոցա՝ զՄաղիազ ոմն, այր բարի, և
սրտեայ : Բայց անուն ազգին զնախնա-
կանն պահէ : Իսկ՝ զԴատ, որ ի զա-
ւակէ՝ Գառնիկայ, որ ի Գեղամայ, ի
վերայ որսոց արքունականաց կարգէ :
որոյ որդի եղեալ, Վարաժ՝ յանուն նր,
անուանի ազգն : Բայց այս զկնի՝ յաւ-
ուրս Արտաշիսի : Եւ զԳաբազ ոմն ա-
նուն, ի վերայ կուտից, և զԱբէլ
սպասարար, և գահաւոր, և շէնս պար-
գէէ՝ Եջ, յորոց անուն կոչին սապէս և
նախարարութիւն՝ Գաբեղեանք, և Ա-
բեղեանք :

Եւ զԱրծրունիսդ՝ գիտեմ, ոչ Ար-
ծրունիս, այլ՝ Արծուհի՝ ունիս, որք
զարծըւիս առաջի՝ նր կրէին : Թո-
ղում զառասպելացն բաջարմունս՝ որ
ի՝ Հաղամանկերտին պատմի, մանկան
նիրհելոյ, անձրեւ, և արեւ՝ հակառա-
կեալ, և հովանի՝ թռչնոյն պատանւոյ
թայկացելոյ : Գիտեմ և զԳենթունիսդ,
Գինի ունիս, զարժանի թագաւորին
պատրաստել ըմպելիս : որ սքանչելի
իմն դիպեալ եղև ըստ գործոյն և ա-
նունն : քանզի պատրաստէր զըմպե-
լիս արքայի, յընտիր, և ի համեղ գի-
նեաց, ունէր և կոչումն անուանն գին,

cingeret, dum per aulam regiam in-
cederet. Ex Chananæorum etiam
progenie designat, qui sibi manus in-
duerent, atque eos¹ Genthunios ap-
pellat, sed causam nominis ignoro.
At Satellites sibi armatos, de Chori
Haicani stirpe legit, viros fortes, hastis,
gladiisq; instructos, eorumque prin-
cipem Malchazum quendam, virum
bonum & animosum constituit; sed
avitum gentis nomen retinuit. Datum
à Garnico Gelamii filio ortum, regiis
venationibus præficit, de cuius filio,
nomine² Varazo, gen sea nuncupata
est, verum id postea factum est reg-
nante Artase. Gabalum inde quen-
dam procuratorem villicum constituit,
atque Abelum ei administrum attribu-
it, eisq; oppida assignat, & ab iis
Præfecturæ, Gabelensis atque Abe-
lensis, appellationes suas traxere.

Novi etiam Arzrunios, non tamen
Arzrunios, sed potius Arzui-unios, id
est, *aquilam tenentes*, quam ante eum
portabant. Omitto fabularum ineptias,
quæ Hadamacertis narrantur, de
puero dormiente, imbre ac sole adver-
santibus, & de ave juvenem languef-
centem obumbrante. Agnosco quo-
que Genunios, vel potius Geni-unios,
id est, *vini curam habentes*, ad quos
pertinebat poculenta regi apparare,
quorum officio nomen etiam mirè con-
veniebat; etenim qui regis pocula ex
dulci atque exquisito vino parabat,

E

^b Edit. Հայկազնոյ. corrupté. ^c MS. գԶատ. ^d Abest ab Edit. զարծը-
իս. ^e MS. յԱղամանկերտին.

¹ Nobis tamen non difficile est causam nominis
conjecturâ assequi, cum vox similis in variis lin-
guis adhuc maneat, quæ manuum tegumentum sonat.
Gallicè *gant*, Italicè *guanto*, Hispanicè *el-
guante*. Hic iterum La-Crozius Chorenensem ar-
guit, quod recentioribus vocabulis utatur. Sed quis
potest hujus vocis primordium investigare, aut, quin

olim in Armeniam immigrarit, illud pernegare.
Itaque hujuscemodi res dubiæ, etsi sunt suspiciosa,
ac lectori perspicaci scrupulum meritò injiciunt, vix
tamen tantam vim habent, ut scriptoris fidem dis-
jiciant.

² Vide infra, l. II. c. 10.

Է որ՝ կարի՝ մեծապէս՝ ուրախացեալ,
ամենամեծապէս Վաղարշակ կարգէ՝ ի
թիւ նախարարութեան ազգաց։ Եւ
են այս երկու տունքս՝ ի զաւակէ Սե-
նեքերիմայ, Արծրունիք, և Գնունիք։
Ասեմ և զՍպանդունիսդ, ի վերայ
զենարանաց, և զՀաւունիսդ, Բա-
զէակալս, յաղագս ի մայրիս բնակելոյ։
և եթէ՝ առ ցոփս ինչ՝ ոչ ունիցիս, և
զձիւնականսդ, ամարանոցաց պահակս,
և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութեա-
լատացեալս, որպէս ընտանիք Թագա-
ւորաց։ Եւ գունդս, և պահապանս
դրան արքունի կարգէ զջորսս, զմի մի իւ-
րաբանչիւր բիւրովք վառելովք, ի նոյն
Հին ի զարմից Թագաւորացն, որք ի մե-
րոյ նախնւոյն Հայկայ, որ բուն ոստանն
անունեալ։ որք Է ժամանակս ժա-
մանակս՝ ժառանգութի ի Հարցն ըն-
կալեալ, գեօղս, և դաստակերտս։ Իսկ
աստ ուրեմն՝ Պարսից Թագաւորութեն
այլս ոմանս յարուցեալ գունդս, և ոս-
տանն անունեալ, ոչ գիտեմ թէ՝ վս-
ն սպառելոյ ազգին առաջնոյ, և թէ՝
վս ընդդիմութե իրիք՝ արդեօք նշկա-
հեալ, և ի բաց ընկեցեալ զազգն,
զայս ի տեղի նոյն յարուցին գունդս՝ ա-
նունամբ արքունի։ Այլ՝ առաջին ի
զարմից Թագաւորացն առաջնոց Հաս-
տատի, ոպ և այժմ ի Վրաց աշխար-
հին, որ Սէփեծուն կոչի։

Նա՛ և՛ ներքինիս ի նոյն ազգէ խրգել՝
հրամայեաց, և նահապետ նոցա՝ զՀայ-
րիշխան,՝ մնասն ինչ, Սարգստականէ՝

huic casu nomen erat Gino, [quod *pre-*
tium sonat,] quâ de re Valarfaces læta-
tus, genus ejus in Præfecturarum nu-
merum ascripsit. Atque hæ sunt duæ
gentes ex stirpe ³ Senecharimi. Arz-
runiæ, & Genuniæ. Memorare juvat
etiam Spandunios, id est, *cædi præ-*
fectos, quibus laniarii curam mandavit,
atque Havunios, hoc est, *aves aucu-*
pantes, qui in silvis habitabant, ut ac-
cipitres captarent. Statuit etiam, quod
fortasse supervacaneum existimaveris,
qui nivem per æstatem conservarent,
atque in aulam afferrent, eisque, tan-
quam domesticis regum famulis, li-
bertatem concessit. Ad regiam autem
custodiendam cohortes quatuor, de-
nûm millium armatorum, constituit,
de veterum regum progenie, qui ab
Haico progenitore nostro orti, quas
cohortes verum ⁴ Ostanum nominavit,
quæ deinde per multas ætates oppida
& villas, avitas opes, tenuere. Jam
verò Persarum reges alias cohortes in-
stituere, quibus idem Ostani nomen in-
didere. Utrum, quia prior gens inte-
riit, an, quòd, contentione aliquâ ortâ,
contempta sit & neglecta, ac nova prop-
terea cohors in ejus locum regio nomi-
ne fuerit instituta, id nobis parùm con-
stat. Cæterùm priores illas à priscis iis
regibus ortas esse constat, ut & illam,
quæ in Iberorum regione adhuc ma-
net, & Sephezulia appellatur.

⁹ Præterea ex eadem gente Eunuchos sibi deligi jussit, quibus Hæris-
canum principem præfecit, attribuit-

մինչև

^f MS. զուարճացեալ
առաջինն հաստատ իւ.

^g MS. պատուելոյ.
^k MS. մասին.

^h իրիք լինելոյ.

ⁱ MS.

³ Vide suprâ, l. I. c. 22.

⁴ *Ostan* vox est Persica, quam *Castellus* in *Lex*.
Pers. interpretatur, *Limen ofii*, & *aulam regiam*.

Nos suprâ, ut loci sententia postulabat, *Afylum* red-
didimus. Hic satis aptè *satellites regios* posuimus.
vertere..

մինչև ճոճաշ, և ջ՝ Նախաճան, և նա-
 չապետութե ազգին Սամեծարոյ: Բայց
 թէ՛ որպէս, կամ ուր սորա իրք անյիշ-
 ատակելի, ես ոչ գիտեմ: Բայց յետ
 կարգելոյ գտուն թագաւորին, երկ-
 րորդ թագաւորութեանն ինէր ՚ի վա-
 ճակէ Աժդահակայ, Մարաց եղելոյ
 թագաւորի, որ այժմ Մուրացեանդ
 կոչեն: քանզի ոչ ասեն նաչապետաց
 ազգին Մուրացեան տէր, այլ Մու-
 րացւոցն տէր: և թողու ՚ի վերայ նր
 զամ շէն, որք ՚ի գերութենէն Մա-
 րաց: Եւ յարեւելայ կողմանէ՝ զեզերբ
 Հայկական խօսիցն, կողմնակալս բիւ-
 րաւորս, գերկոս ՚ի ցեղից տանց նա-
 չապետութեց, զՍիսակեանսդ, և որ
 ՚ի կադմեայ տանէն, զորոց զանունաւ
 ՚ի միում ՚ի յառաջագունից ասացեալ
 Ճառիցն կարգեցաք: Յետ սորա մեծ
 և անունի, և բազմաբիւր զարեւելե-
 այ Տիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնա-
 կալութի, զայր անունի, և յամ գործ
 մտաւորութե, և Հանճարոյ, և գոր-
 ծոյ պատերազմի, և խորհրդականու-
 թեան առաջին, զԱւան, ^m առ մեծաւ
 գետովն որ հատանէ զդաշտն մեծ՝ որ
 անունի կուր:

Բայց զայս գիտեմ, զի զցեղս
 զայսոսիկ մեծամեծս, և անու-
 ճանիս, մուրացումն եղև մեզ յա-
 ռաջնումն մատենին յիշատակել,
 զգունդն որ ՚ի Սիսակայ, որ ժառան-
 գեաց զդաշտն Աղունից, և զլեռն-
 ակողմն նորին դաշտի, որ ՚ի գետոյն
 Երասխայ, մինչև ջ՝ ամուրն որ կոչի
 Հունարակերտ. և աշխարհն, յանուն
 բաղցրութե ⁿ բարոյցն, անունեցաւ
 Աղունիք. զի Աղու ճայնէին զնա վն

que eis Atropatenes partem aliquam
 usque ad Zuafum & Naxuanum, &
 familiæ Samezariæ principatum. Cur
 autem hujus præfecturæ res non me-
 moriæ mandatæ fuerint, illud etiam
 minùs liquet. Familiâ regiâ ita con-
 stitutâ, secunda ab regali gente fuit
 ea, quæ de stirpe Aftyagis, Medorum
 qui fuerat rex, profecta erat, quam
 nunc Murensem vocant, neque enim
 Murenfis gentis, sed Murensum prin-
 cipem nuncupant, atque his omnia op-
 pida assignat, quæ ex Medis capta
 fuerant. Cæterùm ab oriente, in iis locis,
 qui Haicani sermonis fines & termini
 sunt, duos constituit præfectos, de Si-
 faci & Cadmi stirpe, quorum nomina
 in historiâ nostrâ ¹ suprâ memoravi-
 mus. His constitutis, celebrem illam
 ac numerosam Præfecturam ordinat
 earum terrarum, quæ inter ortum solis
 & Septentrionem spectant, atque ei
 regioni præposuit virum inclytum, &
 ingenio, prudentiâ, belli peritiâ, &
 consilio longè omnium principem, A-
 ranum, quem ad magnum flumen col-
 locavit, quod in planitiem magnam
 delabitur, & Cyrus appellatur.

Scias autem velim maximas has atque
 illustres familias in priore libro obli-
 tum me esse commemorare, nempe
 cohortem Sisaciam, quæ planitiem Al-
 banam tenuit, & montanam regio-
 nem campis illis circumjectam, ab E-
 rasche flumine usque ad castellum,
 quod vocatur Hunaracerta; quæ qui-
 dem regio ab suavitatem morum Sisaci
 appellabatur Aluana, [Albana], quip-
 pe ob morum suavitatem eum ⁶ *Alu*

բաղցրութե

¹ MS. մարացւոցն.

^m Deest in Edit. առ.

ⁿ Edit. բարոյցն որ.

¹ Vide l. I. c. 11.

⁶ De vocis *Alu* significatione nihil aliunde novi-

mus, id quod propterea monuimus, ne Lector pro
 Armeniaco vocabulo haberet.

բաղադրութեան բարոճցն. և 'ի սր ծնունդոց այս Աւան, անոճանին, և քաջ կարգեցաւ կողմնակալ բիւրաւոր 'ի Պարթևէն Վաղարշակայ: 'Ի սր զաւակաց ասեն սերեալ զագոն. Օգեացւոց, և Գարդմանացւոց, և Ծողացւոց, և Գարգարացւոց իշխանութիւնն: 14 'Իսկ Գուշարայ որ յորդանոցն Շարայի ժառանգեաց՝ հաւասար բնակութեան իւրոյ զլեւոն միթին, որ է Կանգարբ, և զկէս մասին Ջաւաղայ, զԿողբ, զԾոր, զՁոր, մինչև յամիւրն հոնորակերտ: Բայց զսերութիւն Առցայ, և սեպհականութիւն Տաշրաց կարգէ Վաղարշակ 'ի զաւակաց Գոշարայ հայկազնոյ: 'Իսկ ընդդէմ լերինն հաւկասայ, կողմնակալ հիւսիսոյ զմեծ, և զհզօր ագոն, և նահապետութե, անունն Կարդայ բղեաշխ Գոլգարացւոց, որ էր լեւալ 'ի զաւակէ Միհրդատայ, Իարեհի նախարարի, զոր ածեալ Աղեքսանդրի, Թողու իշխան 'ի վր գերութեանն Իվերիացւոց ազգացն, զոր էաճ Նաբուգոդոնոսոր, ուն Աբիդենոս պատմէ՝ այսպէս ասելով. 16 Մեծազորն Նաբուգոդոնոսոր՝ բուժգնագոյն էր՝ քան զհերակլէս 'ի Լիբէացւոց: Իվերիացւոց աշխարհն զօրաժողով լեալ հատանէր, և վանեալ, վտանկեալ, ընդ ձեռամբ նոճաճէր, և զմասն մի 'ի նոցանէ՝ յաջակողմ Պոնտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր: Եւ է վերին այն յեզր երկրի յարևմուտս: 'Իսկ 'ի հովտին մեծի Բասենոյ, կարգէ նահապետութիւն, զոր Դունիւն անոճանեալ, որ 'ի զաւակացն

nominabant. Itaque Aramus hicce, clarus ac fortis, eo prognatus, ab Valarsace Partho decem millium præfectus constitutus est; & ex hujus progenie profectam narrant gentem Ogensem, & Gardmanensium, Zodensium & Gargarensium principatus. Gufarius autem, ab Saræo ortus, possedit, incoluitque montem eum caliginosum, cui 7 Cangario nomen est, & dimidiam partem Zavalæ, Colbam, Zopham & Zoram, usque ad castellum Hunaracerta. Principatui autem Afosiæ, ac Tasirorum dominationi, Valarsaces 15 Gufarii Haicani posteror præficit. Cæterum è regione montis Caucafi, Aquilonaris oræ præfecturam detulit magno illo & potenti viro, nomine Cardæo, Gugarensium Consuli, qui à Mithridate Darii satrape oriundus erat, quem Alexander eò ductum, Iberis captivis principem præfecit, quos Nabuchodonosorus abduxerat, ut 8 Abydenus scriptum reliquit, ita dicens; 16 "Potens ille Nabuchodonosorus, "Herculem Libycum vi superabat. "Exercitu coacto, in Iberorum regionem venit, & profligatam oppressem, & famque in ditionem suam redegit, " & partem quandam populi ad dextram maris Pontici abduxit collocauitque.

Est autem hæc Iberia ad occidentalem regionis oram posita. Deinde in magnâ valle Basenensi principatum instituit, quem Dunium nominavit, cui

Հայկայ

• MS. Օգեացւոց.

• MS. բռագոյն.

7 Pleraque omnia hæc loca ab Mose recensentur in Geographiâ, quam Lector facillè potest consulere.

8 Μεγαδνης δι οση Ναβουχοδονορον 'Ηερακλειος αλκιματιρον μηχανοτα, επι τη Λιβυνη και Ιβηκειν ερεβιουται, ταυται δι χειρωταινοι αποδασμον αυτων ως τα Δεξια τη Ποντι ηστουται. Eusebius ex Abydeno Præp. Evang. IX.

41. Chron. Gr. p. 49. Μεγαδνης — αποβαινον πιασται Ιστον του βασιλεα Ιη ανδρια και Ιη μεγαλυ των περξων υπερβεβηκα Ιον Ηρακλεια. κατασεψαδαι γαρ αυτον οση Λιβυνη την πολλην και Ιβηκειαν. Joiephus de Nabuchodonosoro, Antiq. X. 11. p. 460. Contr. Ap. I. p. 1343.

Հայկայ: Իսկ՝ զայր խոթողագեղ՝, և բարձր, կոպտատարազ անձն, և տափակաբիթ, խորակն, և դժնահայեանց, ի զաւակէ Պասքամայ, ի Հայկայ թռնէ, ⁹ Տուրք անուն կոչեցել, որ վն առաւել ժահագիւմութեն կոչէին: Անգեղեայ, վիթխարի՝ հասակաւ, և ուժով, հաստատէ կուսակալ արեւմտից, և յերեսացն անպիտանութենէ՝ կոչէ զանուն ազգին՝ Անգեղ տուն: Բայց եթէ կամի, և ստեմ վն նր, անյաջ, և փցուն, ուն և Պարսիկք, վն Ռաստմայ Սաճկի՝ հարիւր և ի փղոյ՝ ուժեղ աւեն: Կարի՝ աննմանագոյնս թռնէն և նման երգ բանից՝ վն ուժեղութե, և սրտեայ լինելոյ, որք ոչ Սամխունի, և ոչ Հերակլեայ, և ոչ Սաճկին նմանն այն զրոյցք: Քանզի՝ երգէին նման բուն հարկանել զորձաբար վիմաց ձեռօք, ուր ոչ գեղութի, և ճեղքուլ ըստ կամաց, մեծ, և փոքր, և քերել եղնգամբն, և կազմել ուն տախտակ, և գրել նոյնպէս՝ եղնգամբ արծուիս, և այլս այսպիսիս, և յեզեր ծովուն մեծի՝ Պոնտոսի, դիպեալ նաւաց թշնամեացն, դիմէ ի վերայ, և ի խաղալ նոցա ի խորն, իբր ասպարէզս ութ ուտասն, և աւ ոչ ժամանեալ, առնու, ասեն, վէմն բոլորաձէս, և ձգէ ըզկնի, և ի սաստիկ պատումանէ ջուրցն, ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն արեացն, որ ի պատումանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մղոնս: Ի կարի է առասպելս, այլ և՛ առասպելաց առասպել:

Haici posteros præposuit. Occidentalem autem præfecturam dedit, viro foedo, procero, rudi, simis naribus, atque aspectu torvo, staturâ & viribus prævalenti, qui erat de ⁹ Paschami stirpe, Haici nepotis, cui quidem nomen erat Turchio, eum verò propter ingentem vultûs foeditatem Angelium, id est, *deformem* cognominârunt, & progeniem ejus ab aspectûs foeditate, ¹⁸ gentem Angeliam vocabant. Age verò, si placet, vilia vanâque de eo mendacia declarabo, qualia Persæ de ¹⁰ Restomo Sazico memorant, quem CXX elephantis viribus fuisse superiorem tradunt. De hujus pariter robore & fortitudine ea celebrant, quæ à similitudine veri longissimè absunt, quem sanè neque Samsoni, neque Herculi, nec ¹⁹ Sazico fabulæ istæ conferunt. Canunt etenim quadrata eum saxa manibus prehendere potuisse, & ad arbitrium suum, magna æquè ac parva, divellere, unguibûsque abradere, &, velut in tabulâ, aquilarum figuras, aliâque id generis effingere atque unguibus inscribere: Qui cum apud magni maris Pontici litus hostiles quasdam naves offendisset, impetum in eas fecit, quas in altum octo aut decem circiter stadia provectas, ubi consequi non potuit, globosis eas lapidibus incescit, ²⁰ quorum conjectu aquæ, ut aiunt, tantoperè diffindebantur, ut naves non paucæ demersæ fuerint, & fluctuum vis, aquarum fissurâ altiùs surgentium, reliquas naves multos mille passus propulerit. Pròh ingens fabula, aut potius, fabularum fabula.

Բայց

⁹ MS. Տորք ¹ MS. ունիւր ¹⁰ MS. և ոչ գոյր դեղութիւն ¹ MS. ճեղքել ¹ MS. իբրև.

⁹ Suprà, l. I. c. 22.

¹⁰ De hoc Heroe vide Castellum in Lexico Persico, p. 291.

Բայց քեզ զի է. քանզի էր արդարև՝
սաստիկ հզոր, և այսպիսեաց՝ զրուցաց
արժանաւոր: Բայց զկնի դորա՝ հաստա-
տէ զմեծ նախարարութիւն Օռփաց,
'ի չորրորդն կոչեցեալ՝ Հայս: Այլ
զնախարարութիւն Ապահունեաց, և
զՄանաւազնեանն, և զԲզնունականն,
'ի նոյն զաւակաց Հայկայ՝ 'ի բնակչացն
գտեալ զպերճագոյնսն, տեաւս կար-
գէ՝ յանուն շինից, և զաւառաց կո-
չելով: Այլ միուցաբ զդժնեայ՝
'զԱլաբն անունեալ այր, զոր ոչ կա-
րեմ հաւաստեալ ասել 'ի Հայկայ,
թէ յառաջագունից բան զնա՝ եղելոց
յաջարարսիս, զոր հին զրոյցքն պատ-
մեն լինիլ: Բայց էր այր քաջ, կարգէ՝
զսա՝ սակաւ արամբ՝ պահել զբնառնն,
և որսալ զբռնանն, որք անունեցան
Ալկունիք: Այսպէս՝ և 'ի նոյն իրս՝
զՄիանդակն անդառնալի, և 'ի սմա-
նէ՝ Մանդակունիք: Բայց յորդոցն
Վահագնի գտեալ արս, որք ինքնակամ
խնդրեցին զմեհենից պաշտամունսն,
պատուէ մեծապէս, 'ի ձեռն տալով նց
զբրնութիւն, և կարգէ ընդ առջին
նախարարութիւն, և անուն կոչէ՝ Վա-
հունիս: Սպայէս և զԱռաւելեանսն,
և զԱրեհաւանեան գտեալ, 'ի զար-
մից առաջնոց Թագաւորացն, կարգէ
'ի նոյն՝ անուանս: Եւ զՀարեշան,
'ի տանէ a Սարասարայ, հաստատէ
բդեաշխ մեծ, և կուսակալ յարեմոից
հարաւոյ, յեզերս տահմանացն Առ-
րեստանի, առ ափն՝ Տիգրիս գետոյ, գա-
ւառա պարգեւելով β զԱղձն, և որ շորը
գնովաւ, և զբնառնն Տորոս, Կէ որ Սիւս,
և կէստունն ամ: Իսկ զՄոկացին՝ 'ի նոյն
գաւառէ գտեալ այր, որուն էր ընդ ժիւ-
րն Արիկայս բազումս, նախարարութի

Quid autem tibi videtur? fuit enim ré
ipsa immani robore, ac tali narratione
21 dignissimus. Magnam inde præfectu-
ram Zophensem in quartâ, quæ voca-
tur, Armeniâ, instituit, atque etiam
præfecturas Apahuniam, Manavaziam,
& Beznuniam, ordinavit, & viros quos-
dam illustres ex progenie Haici inter
incolas nactus, dominatum eis dedit,
& ab oppidis provinciisque nomina in-
22 didit. Cæterùm oblitus sum rudem
illum virum, 11 Slachum nomine, me-
morare, qui ab Haico ortusne fuerit,
an ab iis qui regionem nostram 12 pri-
ores incolebant, id quod vetustæ nar-
rationes tradunt, pro certo dicere ne-
queo. Huic, cum vir esset fortis, pau-
cos homines attribuit, eisque mandat,
ut montem illum tueantur, atque hir-
cos venentur, iisque nomen Selnunio-
rum datum est. Idem munus Mian-
daco injungit, à quo profecti Manda-
23 cunii. Nactus autem quosdam ex Va-
hagenii posteris, qui sanorum ministe-
ria cupidè petebant, honores amplos
eis tribuit, & sacerdotium demandavit,
atque in summis præfecturis ascripsit,
Vahuniosque nuncupavit. Aravenios
item, & Arahavenios, priscis regibus
prognatos, iisdem nominibus ordina-
24 vit. Ac Sarefanum, Sarafaro ortum,
Consulem creat & procuratorem ejus
regionis, quæ inter occasum & me-
ridiem spectat, in finibus Assyriæ, ad
flumen Tigrim sitæ; provinciâmque
ei Alznensem, & loca circumjecta,
ac Taurum Simûmque montes, at-
que omnem 13 Coele-Syriam credidit.

և

* Deest in Edit. զրուցաց. 7 Edit. զԱլաբն. MS. աւանն. a MS.
Սանասարայ. β Edit. զԱրձն. 7 MS. ուր և. δ MS. իւրեաւ.

11 Scribendum certè est *Slacum*, ita uti infra, c. 81, rectè scribitur, atque ipsa Armeniaci sermonis indoles postulat.

12 Vide supra, l. I. c. 11.

13 Nescimus, an Vox Armeniaca *Clesur*, quam *Cælesyriam* vertimus, hic fortè potius *Κλεσυρας*

significet, ut Cl. La-Crozius monet. *Ὅρη ἀπορία και περτασιον ἀδινξοδα, ξυριοτα 66 αλληλα, σιωπης απεργαζονται δυο, — 66 απεργ νομοικιασε Κλεσυρας καλον.* Procop. de Armeniâ loquens, De *Ædific. l. III. c. 3. p. 56. l. IV. c. 2. p. 70.* Éd. Paris. *Κλεσυραι, τα οχυρωματα των διαλασιων.* Suidas.

Հաստատէ : նոյնպէս և զԿորդուացիս, ²⁵ In eadem provinciâ Mocensem quen-
 և զԱնձեացիս, և զԱնեացիս 'ի նոյն գա-
 ւառաց : Իսկ զՌուշտունիս, և զԲող-
 թնեցիս գտի պատմեալ 'ի Սիսականէն
 արդարև Հաստած : ոչ գիտեմք թէ յանուն
 արանցն՝ զգաւառսն : անունեալ, և
 թէ յանուն գաւառացն զնախարարու-
 թիսն կոչեցեալ : Իսկ յետ այսր ամի մե-
 Տեան շինեալ յԱրմաւիր, անդրիս Հաս-
 տատէ արեգական, և լուսնի, և իւրոց
 նախնեացն : Եւ աղերսեալ որ 'ի Հրէ-
 իցն Համբայ Բագարատ, որ և Թագ-
 ադիր, և Ասպետ, Հանդերձ Հարկե-
 ցուցանող բանիւք՝ Թողուլ զօրէնս
 Հրէութեանն, և պաշտել չ զկուռս,
 զոր ոչ առեալ յանձն, Թողուլ ըստ կա-
 մաց զնա արքայն Վաղարշակ, Տրա-
 ման տոճեալ զբաղաքն Համիրամայ
 նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել
 քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխա-
 ւորս, և մարդախիտս, և օրէնս իմն ²⁷
 Հաստատէ 'ի " տան Թագաւորութեն
 իւրոյ . և Ժամն որոշէ, ել և մտից, և
 խորհրդոց, և խրախճանութեց, և զբո-
 սանաց : Եւ կարգս զինուորութեց, և
 նոցունց, առաջինս, և երկրորդս, և
 երրորդս, և որ 'ի կարգին է : Եւ զյի-
 շեցուցանողս երկուս, 'ի ձեռն գրոյ այլ
 ոմն զբարի յիշողութիւն առնելով, և այլ
 ոմն՝ զվրէժ խնդրութեանց, և բարի
 յիշեցուցանողին՝ Տրաման տայ, 'ի բար-
 կութեն արքայի, և յանիրաւ Տրամանս,
 յիշեցուցանել զիրան, և զմարգասի-
 րենն : Իրաւարարս 'ի տանն արքունի,
 իրաւարարս և 'ի քաղաքս, և յաւանս .
 Տրաման տայ և քաղաքացեաց մարդ-
 կան, կարգ ²⁸ և պատիւ ունիլ առա-
 ւել բան զգեղջկաց, և գեղջկաց պա-
 տուել զքաղաքացիս իբրև զիշխանս, և
 քաղաքացեաց մի՛ առաւել առ գեղջ-
 կօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վա-
 յիլ

dam ubi reperit, qui magnam nequam
 & perditorum hominum turmam si-
 bi habuit subjectam, præfecturam ex
 iis constituit, iisdemque in locis Cor-
 diaeos, Anzevenfes atque Acenses or-
 dinavit. Cæterùm Restunios & Golth-
 nenses coloniam rê verâ fuisse Sisaciam,
 traditum invenio. Utrum provinciæ
 à viris illis, an à provinciis nomina sua
 præfecturæ acceperint, illud ignoro.
²⁶ His omnibus constitutis, Armaviri fa-
 num exstruxit, statuâsque ibi Soli, Lu-
 næ, & Majoribus suis posuit. Ab
 Sambæo Bagarato Judæo, qui etiam
 Coronans atque Eques appellabatur,
 magnâ verborum asperitate postulavit,
 ut ab Judaicis legibus descisceret, &
 simulachra coleret, quod cùm facere
 recusavit, libertatem ei in eâ re Rex
²⁷ Valarsaces concessit. Exinde urbem
 Semiramidis jubet renovari, multisque
 aliis in locis oppida condi, atque inco-
 lis repleri, & nobiles ac frequentes
 villas exstrui, legesque quasdam de
 aulâ suâ posuit, quibus exeundi &
 intrandi, consiliorum, & epularum at-
 que oblectamentorum tempora distri-
 buit. Militarem disciplinam ordinat,
 & in primam, secundam, tertiam cæ-
²⁸ terâsque classes disponit. Adhæc duos
 monitores instituit, qui se scripto, al-
 ter de clementiâ, de poenis expetendis
 alter, commonerent; & monitori be-
 nigno præcipit, ut regem iratum at-
 que iniqua imperantem de æquitate &
 humanitate admoneret. Iudices in au-
 lâ regiâ, iudices in oppidis villisque
 statuit; ampliorem dignitatem atque
 honorem civibus, quàm rusticis haberi
²⁹ jubet; Rusticis, ut cives, tanquam

MS. անուանեին.
 արգոյ և.

MS. զմեհեանս.

Abest ab Edit. տան.

MS.

MS. կարի.

րի՛ վն բարեկարգութեան, և աննախանձոտ կենաց, որ է խաղաղութե՛ն, և շինութե՛ն կենաց պատճառ, և որ ինչ նման այսոցիկ : Եւ քանզի՛ բազում ունէր ուստերս, պատշաճ՝ վարկաւ, ոչ ամենեցուն կայ, ՚ի Մժբին, վն որոյ առաջէ զնս՝ ՚ի գաւառն Հաշտենից, և ՚ի Չորն որ է՝ նորին սահմանակալ, որ է՝ արտաքոյ՝ Տարօնոյ, ՚ի նս թողլով զշէնս ան, հանդերձ յաւերլաւ, 30 ծով մոտին առանձինն, և ռոճկաց կարգելոց յարբունուստ : Եւ միայն զառաջին որդւոց իւրոց, որ կոչէր՝ Արշակ, պահէ առ իւր ՚ի համար թագաւորութե՛ն, և նորուն ուստը՝ զոր աւուանեաց՝ Արտաշէս, զոր յոյժ սիրեաց : Քանզի՛ էր արդարեւ տղայն կայտառ, և հօր մարմնով, ոչ զի՛ կարծիս տալ ՚ի հայեցողաց որ ՚ի նմայն աշելոցն էին արութիւնք : Եւ եղև այս՝ 31 յայնմ հետէ, և առ յապայ՝ յօրէնք ՚ի մէջ Արշակունեաց, միոյ որդւոյ բնակիւ ընդ արքայի, փոխանորդ ընիլ թագաւորութեն, այլոց ուստերաց, և դատերաց գնալ ՚ի կողմանս՝ Հաշտենից, յագգին Դաւանդաւթի : Բայց Վաղարշակ՝ յետ այսպեանց արութեց, և քաջութեց, և բարեկարգութեց՝ մեծանի ՚ի Մժբին, թագաւորեալ ամսքսան և երկու :

principes, colant, imperat; Civibus, nè se erga rusticos superbè gerant, sed fraternam inter se vitam degant, honestè institutam, & ab invidiâ remotam, unde tranquillitas vitæ & securitas, aliâque ejusdem generis sint oritura. Cæterùm quum multos filios haberet, parum utile esse ratus, ut cuncti ad Nisibim manerent, in provinciam eos Hastensem dimisit, & ad Zoram, quæ fines ejus contingit, trans Taronem sitam, illisque universa ea oppida attribuit, & stipendia insuper de gazâ regiâ singulis statuit; at ex filiis suis, natusolùm maximum, Arsaces ei nomen erat, imperio destinatum, atque ejusdem filium, quem Artasem vocavit, sibi valdè charum, secum retinuit, quippe erat re verà puer elegans, & viribus corporis valentissimus, ut inde significatio virtutis, quanta evasura esset, eluceret. Deinceps inde consuetudo Arsacidarum fuit, ut unus de filiis cum rege habitaret, regni successor futurus, cæterique filii ac filiæ in regionem Hastensem ad possessiones suas abirent. Cæterùm Valarsaces, his præclaris editis operibus, egregiisque institutis, Nisibi decessit, postquam imperâisset annos duos & viginti.

* MS. բնակիլ ՚ի. ^ Deest in Edit. օրէնք.

ՊՐԱԿ Ը.

CAP. VIII.

Յաղագս՝ մերոյ Արշակայ առաջնոյ, և նորին գործոց :

De nostro Arsace primo, ejusque actis.

*** Արշակ որդի Վաղարշակայ թագաւորէ ՚ի Վր Հայոց ամս երեքսասան, նախանձաւոր, և հետևող հայրենեացն ընալ առաքելութեցն, բազում կարգաւ ուղղութե գործեաց, պատերազմելով ընդ Պոնտացիս, և

A Arsaces, Valarsacis filius, Armeniis imperitavit annos decem & tres, paternæ virtutis æmulus atque imitator. Multa is præclarè gessit atque instituit, Ponticisque bellum inferens, signum ejus rei reliquit

շառ

նշան եթող յեզր մեծի ծովուն, զնի-
զակն իւր, ասէն, զբոլորատէգ, զոր ա-
րեամբ զեւնոց, ասէն, միտալէր, ձգեալ
ի հետեւակուց, նստոյց խորագոյնս յեր-
կանաբար արձանի, զոր կանգնեաց ի
ծովեզերն: Զայս արձան պատուե-
ցին բազում ժամանակս՝ Պոնտացիք,
ոչ զառ ի յաստուածոցն գործս: Իսկ
ի գողալն Արտաշիսի միւսանգամ՝ ընդ-
Պոնտացիս, ասէն ընկեցեալ զարձանն
ի ծով: Ի սորա աւուրս՝ աղմուկ մեծ
ի գօտիս մեծի՝ լերինն կաւկասու-
յաշխարհին Բուլղարաց, և բազումք ի
նոցանէ հաստուածելք եկին յաշխարհս
մեր, և բնակեցան ներքոյ Կողայ, յար-
գաւանդահող, և հացաւէտ տեղիս,
մինչև ի ժամանակս բազումս: Ի սմա-
նէ նեղեալ որդիք Բագարատայ, վն-
զկուռս պաշտելոյ, երկուք ոմանք սրով
կատարեցան ի վր հարցն օրինաց արի-
աբար, զորս ոչ պատկառիմ ասել հե-
տեւոյ լինիլ Անանիանց, և Եղիազա-
րեանց: Բայց այլքն յանձնառուն
այնչափ միայն, ի շաբաթս հեծանել
յորս, և ի պատերազմունս, և զման-
կունս Թողուլ անթլիատս, յորժամ
լինիցին, քանզի անկինք էին, և հրա-
մայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նշ կա-
նայս յամ նախարարութեց, եթէ ոչ
նկատ պայմանի դիցեն Թողուլ զթլիա-
տութի: զոր յանձն առնուն զերկուս
զայս միայն, այլ ոչ և զերկրպագութի
Կոնոց: Աստանոր սպառնին բանք ծե-
րունոյն՝ Մարիբաս կատինայ:

ad litus magni maris, hastam suam
rotundâ cuspide, quam serpentium san-
guine imbutam, dum pedes jaculare-
tur, profundè admodum defixisse fer-
tur in columnâ lapidis molaris, quam
in litore erexerat. Hanc columnam
diu Pontici coluerunt, ut Deorum o-
pificium, sed cùm inter Artasem &
Ponticos tumultus postea oriretur, co-
lumnâ eam in mare aiunt fuisse con-
jectam. Cæterùm, hoc regnante, ad
oras magni montis Caucaſi, in regione
Bulgarorum tumultuatum est, ut
multi ex incolis, inde migrantes, in
regionem nostram venirent, ac in locis
fertilissimis, maximèque frumentariis,
infra Colam ad longum tempus sedes ca-
perent. Is porrò Bagarati filios vexavit,
quò eos ad simulachrorum cultum tra-
duceret, de quibus duo ferro cæsi, pro
patriis legibus fortiter morte occubue-
re, quosquidem Ananiæ & Eleazari fuisse
æmulos haud vereor dicere. Cæteri
autem in eo tantùm obsecuti sunt, ut
sabbatis, venandi, aut bellandi cau-
sâ, equis iter facerent, neque liberos,
si quando essent habituri, circumcide-
rent; tum enim uxores non habebant,
atque Arfaces interdixerat, nè eis de
Præfecturis conjuges darentur, nisi si
pactiones fecissent, circumcidendi con-
suetudinem se omissoiros. In his igitur
duobus rebus morem gesserunt, in si-
mulachrorum cultu non item. Atque
hîc Historia senis Maribæ Catinenſis
desinit.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. է.² MS. գօդիս.³ MS. այսչափ⁴ MS. Մարիբաս.¹ Vide suprâ, l. II. c. 6.² In hac Exercitatione toti erant Reges Orientis, nec illam unquam, nisi gravi de causâ, intermittebant. Regem etiam Regum Exercitatione venandi, &*convictu Megistanum abstinnisse, quod apud Partibus Justitii instar est.* Sueton. in Caligula. Vide Strabon. p. 710. Tacit. Annal. l. II. 2. Q. Curt. VIII. 9. Brisson. de Regio Persarum Principatu. l. I. p. 109.

ՊՐԱԿ Թ.

C A P. IX.

Եթէ՝ ուստի՝ եզիտ զպատմութիւնս՝
զկնի մատենիցն՝ Մարիբաս կատի-
նայ :

Unde historiam suam deprompsit post.
Maribæ Catinensis libros.

*** Կիզքն արասցուք՝ պատմել քեզ՝ ի
*** Տինգերորդ գրոցն՝ Աֆրիկանոսի
ժամանակագրի, որում վկայէ՝
Յովսէփոս, և Հիւպոլիտոս, և այլք բա-
զումք՝ ի Յունաց. քանզի՝ նա բովան-
դակ փոխադրեաց՝ որ ինչ ի բարոյէզս
Դիւանին Եդեսսեայ, որ է՝ Ուրհայ,
որ յաղագս՝ մերոցն պատմէր Թագա-
ւորաց, որ մատենաք ի Մծբնայ էին
փոխեալ անդր, և ի Սինոպայ Պոն-
տոսէ՝, ի մեհենական պատմութեանցն
Մի՝ որ անհաւատասցի, քանզի՝ և մե-
զէն իսկ՝ եղաք ականատեսք այնմ Դի-
ւանի, և վկայ քեզ՝ ի մօտոյ երաշխա-
ւորեացէ եկիսեստտէ՝ գիրք Եւսեբի
կեսարացոյ, զոր ետ Թարգմանել երա-
նելի վարդապետն մեր՝ Մաշտոց ի
Հայ լեզու. խընդիր արասցես ի Գե-
ղարունի, ի գաւառին Սիւնեաց, և
գտցես յառաջին հագներգութեն, յե-
րեքասաներորդ Թուին, զի՝ վկայէ՝
յԵդեսսեայ՝ Դիւանին լինիլ նմ գոր-
ծոց առաջնոց Թագաւորացն մերոց.
մինչև ց՝ Աբգար, և զկնի Աբգարու
մինչև ց՝ Երուանդ, որ և այժմ կար-
ծեմ, գտանի պահեալ ի նոյն քա-
ղաքի :

J A M verò historiam tibi tradituri su-
mus ex quinto libro¹ Africani, scrip-
toris Chronici, cui Iosephus & Hippo-
lytus multique alii ex Græcis testimo-
nium dant. Is enim, quæcunque de nos-
tris regibus narrat, ea deprompsit uni-
versa ex Tabulario Edeffæ, quæ est
Urha; cujus quidem Tabularii libri de
fanorum historiis è ² Nisibi & ³ Si-
nope Ponticâ fuere eò advecti. Nè
quis autem huic rei fidem non habeat,
quùm ipsi fuerimus hujus Bibliothecæ
oculati testes; quin etiam de proximo
adeft testis Eusebii Cæsariensis Histo-
ria Ecclesiastica; quam in ⁴ sermonem
Armeniacum convertendam curavit
beatus noster Doctor Mastosius. Eam
si quæsieris, in Gelachuniâ, Synicarum
provincia invenies. Ubi in ¹ libro pri-
mo, numero decimo & tertio, apud
Edeffæ Tabularium omnia acta anti-
quorum regum nostrorum enarrari
scribit, usque ad Abgarum, & deinde
ad Eruandum, quæ quidem, ut opi-
nor, tabulæ adhuc extant, in eadem
urbe conservatæ.

ՊՐԱԿ

^a Edit. մերոյն.

^b Edit. Դիւան.

¹ Ingenuè ac probè agit Chorenensis, quòd semper
ferè fontes indicat, unde suam historiam hauferit,
quæ res spem facit fore, ut, tametsi nonnunquam
judicium, tamen fides ejus raro desideretur.

² Vide infra, l. II. c. 26.

³ Vide infra, l. II. c. 35.

⁴ Eusebium Armeniacæ consuetudini traditum,

monente La-Crozio, in Bibliothecâ Vaticanâ se vidisse
testatur Perronius, *Il y a un Eusebe Armenien en la
Bibliothèque Vaticane que j'aye veu.* Vide Perro-
niana in voce *Armeniens.*

¹ Eusebius in Hist. Eccles. l. I. c. 13, Tabu-
larium Edeffenum memorat, unde ipse Historiam
Abgari deprompsit.

ՊՐԱԿ Ժ.

CAP. X.

Յապագո՞ւ մերոյ Արտաշէսի առաջնոյ,
և յափշտակելոյ զնախագահութիւնն:

*De nostro Artase primo, qui sibi primas
arripuit.*

*** Բառաշէս Թագաւորէ՛ Հայոց՝ փո-
*** խանակ Արշակայ՝ հօր իւրոյ, ՚ի
բաւն՝ և ՚ի չորրորդ ամի՝ Ար-
շականայ Պարսից արքայի: և յառա-
ջադէմ եղեալ, ոչ վերկրորդականն
ունի գահ, այլ զաւագութե թեկն
ածէ, որում հաւանեալ Արշական,
յանձնառնու՝ տալ նմա՝ նախագահու-
թիւն. քանզի՝ էր այր հպարտ, և պա-
տերազմասէր, որ և արքունիս իւր ՚ի
Պարսից աշխարհին շինեաց, և դրամ՝
առանձին՝ զիւր պատկերն հարկանէր,
և զԱրշական ընդ իւրով ձեռամբ կա-
ցուցանէր Թագաւոր Պարսից, ունչ
զՏիգրան որդի իւր՝ Հայոց. բայց տայ
զՏիգրան որդի իւր՝ ց պատանի ոմն,
Վարաժ անուն, որդի Դատայ, որ ՚ի
զաւակէ Դառնկայ Գեղամեանց, (բաւ-
զի էր պատանի՝ նշաւակ ՚ի նետաձգու-
թի կորովութեան) ուսուցանել զՏիգ-
րան: Զնա՝ իշխան արքունականացն ա-
րարեալ որսոց, և շէնս պարգևէ՝
զՏրազդան գետով, յանուն նր կոչի
անգն Վարաժնունի: Բայց զգաւոր
իւր զԱրտաշատայ, տայ կին Միհրդա-
տայ ումեմ, Վրաց Բդեշխի մեծի, որ
էր ՚ի զաւակէ Միհրդատայ Դարեհի
նախարարի, զոր կացուցեալ էր Աղեք-
սանդի ՚ի վր գերութեն Վերիացւոց
աշխարհին, ունչ յառաջագոյն պատմե-
ցաք, և հաւատայ նմա՝ զկողմնակալութի
հիւսիսային լերանցն, և Պոնտոս ծովու:

IN locum Arsacis Patris sui Artases
successit, Armeniæque imperare
coepit anno Arsacanis Persarum regis vi-
gesimo quarto. Is, cum fuerit ambi-
tiosus, secundo dignitatis loco parùm
contentus, principem sibi obtinere vo-
luit, cui Arsacanes morem gerens, de
primo gradu concessit; erat quippe vir
superbus ac bellicosus, qui & regiam
sibi in Perside ædificavit, nummósque
cudi iussit suâ solùm effigie notatos, at-
que Arsacanem sub se regem Persidis
constituit, pariter atque Tigranem fi-
lium suum Armeniæ præfecit. Cæte-
rùm Tigranem filium suum, juveni
cuidam nomine ¹ Varazo, Dati filio,
de Garnici Gelamidis stirpe, (qui ju-
venis in jaculandi peritiâ longè præ-
cellebat) erudiendum tradidit. Huic
regiæ venationis curam demandave-
rat, & oppida assignaverat circa flu-
men Rhazdanum, & gens ista ab ejus
nomine appellatur Varaznunia. Sed
filiam suam Artasamiam in matrimo-
nium dedit Mithridati cuidam, I-
berorum Consuli, qui ex stirpe Mi-
thridatis Darii satrapæ oriendus erat,
quem captivis Iberis ² Alexander præ-
posuerat, ita uti suprà demonstravi-
mus, eique credidit aquilonarium mon-
tium, ac maris Pontici præfecturam.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. Արշակայ

² MS. առ Հրազդան

¹ Vide suprà, l. I. c. 11. l. II. c. 7.

² Vide suprà, l. II. c. 7.

ՊՐԱԿ ԺԱ.

CAP. XI.

Խաղալն Արտաշիսի յարեմուտս, և
ձերբակալ առնել զՎիւրսոս, և ա-
ւերեալ ընձեռէ Հայոց զպատկերս
կռոյն :

*Artases in occidentem profectus, Cyrsum
bello capit, & ex spoliis simulacra
Armenis tradit.*

*** ԱՅնժամ՝ հրաման տայ Արտաշէս՝
*** զոր յարուցանել յարեւելից, և ի
հիւսիսոյ, բազում յոյժ մինչ
ոչ գիտել զհամար նմա, այլ յանցս, և
յիջաւանա, քար ըստ մարդաթուի, կար-
կառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ. և
խաղայ այնու՝ յարեմուտս, ձերբակալ
առնէ զՎիւրսոս՝^a Թագաւոր Լիւբ-
ացոց, և գտեալ յԱսիայ՝ պղնձաձոյլ
ոսկէզօծ պատկերս՝^b զԱրտեմիայ դից,
և զՀերակլէայ, և զԱպոլլոնի, տայ բե-
րել յաշխարհս մեր, զի կանգնեացեն
յԱրմաւիր. զոր առեալ քրմապետացն,
որք էին յազգէն Վահագնեաց, զԱպո-
լլոնի, և՝ զԱրտեմիայ դիցն, կանգնե-
ցին յԱրմաւիր, իսկ զՀերակլէայ
զառնապատկերն, զոր արարեալ էր ի
Սկիւբիայ, և ի Իփայնոսէ՝ կրեւտաց-
ւոյ, զՎահագն իւրեանց նախնի վար-
կաներով, կանգնեցին ի Տարօն, յիւ-
րեանց սեպհական գեղոյն յԱտիշատ,
զկիկ մահոճանն Արտաշիսի : Բայց
Արտաշիսի նուաճեալ զցամաքս միջո-
ցաց ծովունց երկոցունց, ընդ զովկի-

PER id tempus imperat Artases.
ex Orientis & Septentrionis ora,
exercitum longè maximum compara-
ri, adeò ut ipse, quum eorum nume-
rum nesciret, pro singulis militibus,
singulos lapides in cumulum conjici,
atque in viis & diverticulis statui jusse-
rit, ad multitudinem eorum significan-
dam. Itaque in occidentem profectus,
Cyrsum Libyæ regem capit; & in
Asiâ nactus simulachra quædam ænea
inaurata Dianæ, Herculis atque Apo-
linis, ea in regionem nostram misit,
ut Armaviri statuerentur; quæ cum
Antistites acceperant, qui erant de Va-
huniæ gente, Apollinis quidem ac
Dianæ statuas Armaviri collocarunt,
virilem autem Herculis effigiem, ab
Scylli & Dipæno Cretensibus fabri-
catam, Vahagenium progenitorem
suum esse rati, in provinciâ Taronensi,
in oppido suo Alistato post mortem
Artasis posuerunt. Cæterum Artases,
terram quæ inter utraque maria interja-

անոս :

^a Abest ab Edit. Թագաւոր.
դայն. ^c Edit. Սիկիլէայ.

^b MS. Արտեմիդէայ.

^c MS. Արտեմի-

¹ Moses noster certè in hoc atque insequenti capite
non Cyrsum nescio quem Libyæ, sed Cræsum Ly-
dorum regem intelligit; Nerfes Clajensis, qui
Chorenensis opus in breve coegit circa A.D.MCXXI.
Արիւսոս Լիւդացոց. Cræsum Lydorum re-
gem rectè habet, cùmque Thomæ Episcopi Codex
Mosis Cræsum quoque sæpè exhibeat, vix dubitari
potest, quin omnis error similitudini nominum, ac
incuriæ librariorum assignandus sit.

² Hic Plinius Chorenensem nostrum mirificè il-
lustrat. Marmore scalpendo primi omnium inclarue-

runt Dipænus & Scyllis, geniti in Cretâ insulâ.—
Sicyonios fames inuast ac sterilitas, mærorumque ditus.
Remedium petentibus Apollo Pythius absuturum re-
spondit, si Dipænus & Scyllis Deorum simulacra
perficerent. Quod magnis mercedibus obsequiisquo
impetratum est. Facere autem simulacra ea Apollinis,
Dianæ, Herculis, Minervæ, quod è cælo postea tæ-
tum est. Hist. Natural. XXXVI. 4. Scyllidis etiam
ac Dipæni mentio est apud Cedrenum, p. 265. edit.
Xylandr.

³ Vide suprâ, l. I, c. 30.

անոս բազմութիւնն Եւրոպաց, ծառայեցողացնել՝ կամեցել՝ զբոլոր Արեւմուտս. քանզի մեծ յոյզք խռովութեցեղեալ՝ ի Հռովմէ, ոչ ոք նման ընդդիմանայր հօգորապէս. այլ ոչ գիտեմասել յորպիսի՝ ազդմանէ, ահագին իմն աղմուկ լեալ շփոթից, և բազմութեան զորացն զմիմեանս կոտորել: Իսկ՝ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, ուր ասի, յիւրոց զորացն, Թագաւորեալ ամն 25: Բայց յԵւրադայ առեալ պատկերս, և զԻիոսի, զԱրտեմիդեայ, զԱթենայ, զՀեֆեստու, զԱֆրոդիտեայ, տայ բերել ի Հայս, որք ոչ ժամանեալ միջամուխ լինիլ յաշխարհս, ըսեն զթոթ մահուանն Արտաշիսի, և փախուցեալ ընկենուն պատկերսն յամբողջ յԱնի. և քուրմք նոյ՝ զհետ լինելով, դարձարեն առ նոսա:

cet ubi in potestatem suam redegisset, multitudine navium oceanum complevit, universum occidentem sub imperium suum subjungere cupiens; quippe, cum ingentes turbæ sub id tempus + Romæ fuerant excitatæ, nemo fuit qui ei magnoperè resisteret. Verùm horribilis tumultus & confusio exorta est, cujus causam exponere nequeo, ut se inter se milites interficerent, atque Artasēs in fugâ, ab suis copiis, ut traditur, interiret, annos quùm regnâisset viginti quinque. Statuæ autem Jovis, Dianæ, Minervæ, Vulcani & Veneris, quas etiam ex Græciâ in Armeniam miserat, in mediam regionem non priùs advectæ fuere, quàm de morte Artasis tristis fama afferretur. Itaque qui ea adducebant, fugam capessentes, in Castellum Anium simulachra conjecere, sacerdotisque infecuti, ibidem cum eis confedere.

* MS. կամելով.

† MS. բայց և.

‡ Edit. զԻիոսի.

⁂ Armeniorum regum annos nondum satis exploratos habemus, ut de hac re pronunciare aliquid possimus.

ՊՐԱԿ ԺԲ.

C A P. XII.

Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի, և կապելոյն պիւրսոս յայլոց պատմագրաց:

Quod Artases terrarum orbi imperitaverit, & Cræsum in vincula conjecerit, in eam rem aliorum scriptorum testimonia.

*** ԱՅՍ ասացեալ պատմագրացն
*** Յունաց, ոչ միոյ՝ կամ երկուց, այլ բազմաց, ընդ որ տարակուսեալ մեր, բազում խոյզ խնդրոյ արարաք. քանզի լուրջ ի պատմութեանց ոմանց, Կիւրոսի սպանեալ զԿիւրսոս, և բարձեալ զԹագաւորութիւն Լիւդացւոց, և դարձեալ պատմի առաքիլութիւն Կրիդիմեայ և

ATQUE hanc rem memoriæ prodidere, non modò unus aut alter, sed plures scriptores Græci; de quâ tamen cum nobis dubitatio acciderit, rem sedulo investigavimus. Namque in quibusdam historiis interfecisse Cyrsum Cyrus traditur, & Lydis regnum abstulisse; & deinde porrò traduntur ¹ Cridimii & Nectanebi gesta.

¹ Pro Cridimii legendum videtur Cræsi, ut ex numero etiam hujus capitis ultimo colligere licet.

Նկբ.

Նեքտանեբայ, և է՝ Նեքտանեբոսայ: վերջին թագաւոր Եգիպտացւոց, ի Մանեթոսէ՝ պատմեալ, զոր ոմանք՝ Տայր Աղեքսանդրի՝ ասացին: և գտաւ նմա՝ զժամանակս՝ Կիւրոսի երկերիւր ամաւ յառաջ քան՝ զՆեքտանեբայ: Իսկ՝ զՆեքտանեբայն՝ երկերիւր ամաւ յառաջ եղեալ քան՝ հառաջնոյն Արտաշիսի թագաւորի հայոց: Բայց՝ քանզի բազումք են որք ասեն՝^b զԿիւրոսոս մերոյ Արտաշիսի կալեալ, և ոճով իմն՝ պատմեն, ես հաւանեալ եմ. քանզի՝ ասէ Պողիկրատէս՝ այսպէս. վէ՛հ ինձ Արտաշէս Պարթև քան՝ զՍակեդոնացին Աղեքսանդր. զի կայր զԿիւրոսմաշխարհին, իշխեաց թեբայ, և Բաբելոնի, և չէ՝ ընդ ալիս գետ անցեալ՝ զԼիբէականն սատակեաց զզօրս, և կալաւ՝ զԱրիւսոս. և յառաջ քան՝ զԱսիա հասանելն՝^c յԱտտիկէ դղեկին բարոգեցաւ, աւաղ բախտին, միայն թէ՛ ի տէրութեանն, և ոչ՝ ի փախտեանն՝ էր վախճանեալ: Ասէ՛ հանգոյն դմին Եւագարոս, փոքր Աղեքսանդրի, և Դարեհի՝ պատերազմն առ Արտաշիսին բաղդատեալ. քանզի՛ նոցայն, ոչ ի փոշոյն մաքուր երևէր լոյս տընջեանն, այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն, և ստոճերացոյց զարեգակն, ձեւագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ, ոչ փախստեայ համբաւաբեր ի Լիբէացւոցն թողեալ. այլ և զթագաւորն Լիբէացւոց՝ զԱրիւսոս,

Hic autem Nectanebus postremus fuit Ægyptiorum Rex, à Manethone enarratus, quem nonnulli Alexandri² patrem esse dixere. Cæterum comperimus³ ducentis ante Nectanebum annis Cyrum vixisse, itemque Nectanebum ducentis annis ante primum Artasem Armeniæ regem, fuisse. Verum enim vero, quum multi sint, qui ab Artase nostro comprehensum Cyrusum tradant, idque luculenter exponant, ego illis accedo. Sic enim ait Polycrates, “ Illustrior apud me est “ Artases Parthus, quam Alexander “ ille Macedo, namque in sua regione “ manens, Thebarum Babylonisque “ imperium adeptus est, & priusquam “ Halyn flumen transiret, ⁴ Libyum “ copias profligavit, & Cræsum com- “ prehendit, atque in Atticæ arce “ præconis voce antea renunciatus “ est, quam in Asiam pervenisset. O “ fortunatum, si modò in regno, non “ in fugâ, decessisset.” Similia ⁴ Evagarus, tradit, “ Alexandri cum “ Dario bellum parvum erat, si ad “ Artasis prælium comparetur. Nam- “ que eorum quidem pulvis diurnam “ lucem aliquantùm obscurabat, Hic “ verò, telorum conjectu solem tenebris “ cooperuit, ac meridiem in noctem “ vertit. Nè cladis quidem nuncius “ ex Lybico exercitu relictus est, Li-

ի

^a Edit. Կիւրոսոսի. ^b MS. Կիւրոս. իկէ. corrupté. ^c Edit. Կիւրոս.

^c Edit. Կիւրոս. ^d MS. յ'ետա-

² Ολυμπιάδ μαχθαις δια γονιαις, ὡς εἶχον Αλεξανδρον. Syncellus de Nectanebo, p. 256. Euf. Chr. Gr. p. 55. Hujus etiam fabulæ meminerunt *Iosephus Gorionides*, p. 40. edit. Gagnier. *Malala*, p. 242. & *Cedrenus*, p. 124.

³ Inter Cræsum quidem & Nectanebum CC. annos vulgares libri Chronici statuunt; sed annon plures inter Nectanebum atque Artasem Armenium in-

terfuerint, illud addubitamus. Cæterum ut tota annorum series clariùs appareat, Tabulam regum Armeniorum cogitamus subijcere, quæ hujusmodi difficultates minuat.

⁴ Hic certè atque etiam infrâ, ita uti suprâ quoque observavimus, non *Libyes* sed *Lydi* debent intelligi.

⁵ Codex editus habet, *Eu Agarus* i. e. *Agarus*.

‘ի տապակի՝ հրամայեաց կացուցանել :
 Վստորա՝ և ոչ ուղիք՝ զգետին ստու- 5
 արացուցին, արամամբ՝ ի ձմեռնային
 նուազութի իշուցանելով . վասն զի՝
 և թոճոց եցոյց տկար լինիլ բազմութե
 զօրացն, մինչ զի՝ չափոյ պէտք եղեն,
 առաւել քան զհամարոյ, նա՛ ընդ այս
 ոչ հպարտացաւ, այլ արտասուէաց
 ասելով, աւաղ փառացս անցաւո-
 ռի : Գրէ՛ ևս՝ Կամարդոս այսպէս,
 խաբէանք լինէին՝ հպարտացելոյն : 6
 Լիւբէացւոց Կրիւսեայ, Պիւթիա
 հարցունէն պատասխանելով,՝ Կրիւսոս
 անցեալ լէ ալիս գետ, քաղեսցէ գիշաւ-
 նութիւնս . զոր նա զօտարաց կարծեալ,
 զինքն քաղտէ : քանզի՝ կայեալ զնա
 Պարթէին՝ Արտաշիսի, հրամայեաց
 յերկաթեղէն տապակ հանել, իսկ
 Կիւրսոսի յիշեալ զբանսն՝ Սողոմի
 Աթենացւոյ ասէ յիւր լեզուն : Ով՝ 7
 Սողոմ Սողոմ, գեղեցիկս բարբառեցար
 ոչ երանել զբարեբախտութիւն մար-
 դոյ՝ մինչև ի վախճան : իսկ լուծեալ
 որք մերձն կային պատմեցին Արտաշիսի,
 եթէ զնոր իմն Ած կարդայ Կրիւսոս,
 և գթացեալ Արտաշիսի հրամայեաց
 ածել, և հարցեալ, և ուսեալ թէ՛
 զինչ է՝ որ աղաղակեացն, հրամայեաց
 ներել գտանջանսն . գրէ՛ և՝ Փիգոնիոս,
 ամենեցուն թագաւորաց՝ հուժկուն
 եղեալ Պարթէն Արտաշէս, ոչ միայն

byúmque regem Croesum in sarta-
 gine imponi iussit. Inde etiam neque
 torrentes pingue solum campis in-
 duxere quum in hyernas angu-
 stias epoti contraherentur. Quin
 & copiis suis numeros patum suffi-
 cere monstrabat, ut mensurá potiùs,
 quam numero opus fuerit. Ille au-
 tem in eâ re non gloriabatur, sed
 lachrymabundus, Heu gloriam, in-
 quit, citò perituram.” Ita porro
 Camadrus, “Fraus facta est superbo
 Lybico Croeso, quum Pythia
 vates responderet, *Croesus, flumen
 Halyn transgressus, imperium per-
 vertet*; quod ille de alieno dictum
 arbitrans, suum ipse regnum per-
 vertit. Quippe captum eum Arta-
 ses Parthus in sartagine ferreâ im-
 poni iussit; cùmque Croesus, Solonis
 Atheniensis sermonem reminiscens,
 suâ linguâ diceret, O Solon, So-
 lon, pulchrè locutus es, neminem
 hominem ante obitum beatum ac
 fortunatum dici oportere, quidam-
 que ex iis, qui propè adstabant,
 novum quendam Deum à Croeso in-
 vocatum, Artasi nunciarent;—mife-
 ricordiâ Artases permotus, adduci
 eum imperavit, & percontando
 edoctus, qualis ejus exclamatio esset,

զԼԽ

‘ Edit. զգետոյն. MS. զգետն. uterque, ut videtur, corruptè. Edit.
 նեղութի. MS. Կամարդոս. MS. խաբանք. MS. հպարտացելոյն.
 Edit. Թեւտիա. MS. Թեւտիայ. uterque corruptissime. Edit. Կիւրսոս.
 MS. Արշակայ. Edit. Սողոմի. Edit. Սողոմ Սողոմ. MS. և
 լուծեալ. Edit. Կիւրսոս. MS. փրդիւնոս.

⁶ Flumina nonnulla æstate quam hyeme majora
 sunt, atque ællivis mensibus plerumque exundant.
 Ευφρατης ποταμος ρεων εκ των Αρμενιων ορων,
 χειμωνος μιν ορα προχωρει χαλα τας οχθας, οια
 δη η πολλη υγρος αυτη τε υδατος, ηρος δε υποφαι-
 νοντος, και πολυ δη μαλιστα υπο τροπας, ασιναι
 τε θειος ο ηλιος επιρεσει, ιωρας τε επιρχεται, και
 υπερβαλλει υπερ τας οχθας εις την γην των Ασσυ-
 ριαν. Arrian. de Exped. Alex. l. VII. p. 489. In
 agro Pitinate trans Appenninum fluvius Novanus omni-

bus solstitiis torrens, brumâ siccatur. Plin. Nat.
 Hist. l. II. c. 103. Hoc de Nilo notissimum, Nilus
 in æstati crescit, campisque redundat, Unicus in ter-
 ris Ægypti totius amnis. Lucret. l. VI. v. 712, 713.
⁷ Alter codex habet Camadrus, sed uterque
 æquè ignotus.

⁸ Pro Thoutia, ita uti in Armeniacis scribitur,
 rectè monet La-Crozius legendum esse Pythia,
 quam emendationem nos sumus secuti.

զԼիբէացիսն վանեալ՝ և զԿիւրոսս
կապեց, այլ՝ ի Հելէսպոնտոսն, և ի
Թրակիէ՝ զտարեւրցն փոխեաց զԲուքիս,
ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր,
և ընդ Հետեակերով, Թետաղացւոցն
սպառնարով՝ համբաւն հիացուցանէր
զՀելլենականն, կործանեաց զԼաւե-
դամոնացիս, փախոյց զՓոկէացիս,
Լոպկիացիք եղեն անձնատուրք, Բիւ-
տացիք մասն են ի կալուածոյնր՝ ընդ
ամենեւին նմա Հելլադայ մատուցա-
նէր զահն, յետ փորո՝ ժամանակի
աղէտքն անցին զամենեւորմբք։ ոչ
այնքան՝ Թշուառացաւ՝ Կիւրոսս
Մաքեդոնս պատերազմելով։ ոչ այս-
պիսի կիրս կրեաց՝ Դարեհ՝ յԻսկիւ-
թացւոցն, փախուստն։ ոչ կամբիւ-
սէս յԵթովպացիս փորո։ և Քսերքսն
Հելլադայ զօրու երթալն, Թողլով
նոցա զգանձս, և զխորանս, միայն կեն-
դանի փախուցեալ մազապուր։ այլ
սս մեծամեծ և յաղթականօք պանծացե-
ալ, յիւրոց զօրացն խողխողի։ Արդ ես
հաւատարմուէ արժանի համարիմ,
զայսոսիկ պատմութի, և զայն Բ Կրիւ-
սոս, որ առ Կիւրոսիւ, կամ Նեկտա-
նիբեաւն պատմեն, կամ սուտք, և
կամ միով անունմբ բազմաց վա-
րեալ Թագաւորաց, որպէս յոլովից է
սովորութիւն։

8 “ à suppliciiis iussit abstineri.” Scribit
etiam 9 Phigonius omnium regum
potentissimum fuisse Artasem, Par-
thum, “ qui non solum Libyes pepu-
“ lit, Cyrsusque vinculis constrinxit,
“ sed in Hellesponto etiam & Thraciâ
“ elementorum naturas inmutavit,
“ quum terram navibus, ac maria
“ pedibus peragraret. Thessalis bel-
“ lum minitans, famâ nominis sui
“ Græciam perterrituit; Lacedæmo-
“ nios fudit; Phocenses fugavit;
“ Locri sese dedidère; Boeoti in di-
“ tionem ejus concessère; universæ Is
“ Græciæ terrorem incussit. At
“ brevi calamitas omnia invasit. Non
“ ita afflictus est Cyrus, cum Massa-
“ getis bellum gerens. Non talia
“ passus Darius, quum à Scythis au-
“ fugeret. Non Cambyfes in Æthio-
“ piâ minori; non Xerxes, quum
“ exercitum in Græciam transduceret,
“ qui, thesauris & castris relictis,
“ ipse solus incolumis fugâ evasit.
10 “ Hic verò, victoriis suis magnoperè
“ præfidens, ab suis militibus truci-
“ datus est.” Cæterum has narratio-
nes fide ego dignas judico, & Cræsum
illum, quem sub Cyro, aut Nectanebo
fuisse tradunt, aut fictum esse & com-
mentitium, aut 10 unum idemque no-
men multos reges usurpasse, ut com-
plurium mos est.

Պ Ր Ա Կ

1 MS. առ համարակ նմա.
պահուստ.

2 MS. և ոչ.

3 Edit. աղէտն.

4 MS. յաղթականօք.

5 MS. Կրիւսոս.

6 Edit. Կիւրոս.

7 MS.

9 Codex alter habet Phlodinus.

10 Cum Cræsi & Cyri Historia Herodoti testimonio
extra omnem dubitationem posita sit, ea Cræsi atque
Artasii vera esse non potest nisi alter postea Cræsus
fuerit; de quo tamen nihil aliunde scimus, neque
ipsi Scriptores, quos Chorenensis adducit, novi-

mus. Cl. La-Crozius quædam hic antiquitatis
vestigia extare fatetur, sed Mosem nostrum Scripto-
res hosce non rectè accepisse credit Subest suspicio,
ne Ii, æquè ac Chorenensis, lapsi sint; sed cum
æquius judicium pronunciare non possumus, rem
totam Lector dijudicet.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

CAP. XIII.

Յագագս՝ Թագաւորութեանն Տիգրանայ միջնոյ՝ և ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, և զմեհեանսն շինելոյ, և արշաւանս առնելոյ՝ ի Պաղեստին:

De Tigranis medii imperio, qui Græcorum copiis obsitit, Fana construxit, incurSIONemque in Palæstinam fecit.

***¹ ԵՏ Արտաշիսի առաջնոյ Թագաւորէ Տիգրանի որդի նորա, ի բաւաստուն և յիններորդ ամի՝² Արշականայ Թագաւորի Պարսից. և ժողովեալ զզօրս Հայոց՝ Էդդէմ երթայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահո՛ւն հօր նոր՝ Արտաշիսի, և ցրո՛ւնելոյ զօրացն, հետամուտ լեալ՝ գային յաշխարհս մեր: որոյ Էդդէմ պատահեալ Տիգրանայ, արգելեալ ի վերջ՝ պահանջէ, և ի բեռ այր հւր Միհրդատ հաւատացեալ զՄաթաբ, և զհոգս միջերկրեայցն, և զօր բազում թողեալ առ նմա, դառնայ յաշխարհս մեր, առաջին գործ՝ զմեհեանս շինել կամեցեալ:

Իսկ քրմացն որ եկեալ էին ի Յունաց, զմտաւ անեալ զի մի ի խորագոյն Հայս վարիցին, պատճառեցան զըդձուծիւնս, իբր թէ՝ դիքն անդէն կամիցին զընակութի. որում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց՝ զՈլիմպիական պատկերն Դիոսի՝ յամուրն յԱնի, և զԱթենայն՝ ի Թիւս, և զԱրտեմիդեայ զմիւս պատկերն՝ յԵրիզայ, և զԵֆեստուն՝ ի Բագառինջ. բայց զԱֆրոդիտեայ պատկերն՝ իբրև հերակեայ տարփաւորի առ նորին պատկերին հերակեայ հրամայեաց կանգնել յԱշտից տեղիսն: Եւ ցասուցեալ Էվահոնիսն եթէ ընդէր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնել զպատկերն հերակի, զառաքեալն ի նորուն հօրէ, ընկենու զնս ի քրմուծեան, հանդերձ զգեօղսն յարքու-

POST Artasem primum Tigranes filius ejus imperavit, anno Arfacanis Perfarum regis undequinquagesimo. Is, exercitu Armenio collecto, adversus Græcorum copias processit, qui, post obitum patris sui Artasis, exercitum ejus dissipatum in regionem nostram persecuti sunt, quibus obviam factus Tigranes, quò minus se vindicaret, prohibuit, & Mazacæ ac Mediterraneorum curâ sororis suæ viro Mithridati demandatâ. quâcum magnas copias reliquit, ipse in regionem nostram revertit, atque ibi ante alia opera, primùm Fana exstruere parat. At Sacerdotes, qui ex Græciâ venerant, consilio inito, nè in mediam Armeniam ducerentur, Deorum esse voluntatem simulabant, ut ibi ipsi habitarent; quibus Tigranes fidem habens, Jovis Olympii simulachrum in castello Anio posuit, Minervæ apud Thilum, & Dianæ alteram statuam Erizæ collocavit, Vulcanumque Bagarinzi statuit. Veneris autem simulachrum, ut Herculis amicæ, juxta ejusdem Herculis imaginem, in oppido Astifato, jussit statui. Ac Vahuniis iratus, quòd in suo ipforum oppido Herculis simulachrum, à patre suo missum, ausi essent collocare, de sacerdotio eos dejecit, oppidâque in quibus statuæ erectæ fuerant, in fiscum redegit; atque ita Fanis exstructis, arisque ante Fana positis cunctos opti-

նիսն

¹ MS. 19.

եկեալ էին.

² Edit. Արշակայ.

³ MS. Ոլոմպիական.

⁴ MS. նահանջ.

⁵ MS. Բագայ առինջ.

⁶ Defunt in Edit.

նիսն ունելով, յորում պատկերքն
կանգնեցան: Եւ այսպէս՝ մեհեանս
շինեալ, և՝ առաջի մեհենիցն բազինս
կանգնեալ, զո՛հս ամ նախարարացն՝
հրամայէ մատուցանել երկրպա-
գութք: զոր չառեալ յանձն արանց
ազգին Բագրատունեաց, յորոց զմիոյ
ումեմն՝ զԵգուսն հատեալ, որում անուն
էր՝ Ասուդ: Վս պատկերացն անարգա-
նաց, ոչ այլ իւրի խոշտանգէ, քանզի
յանձնառին ուտել ՚ի զոհիցն արքայի,
և զմիս խոզի, Թէպէտ և ոչ ինքեանք
զոհեցին երկրպագութք: Վասն որոյ
առնու ՚ի նոցանէ զիշխանութի զօրուն,
բայց՝ միայն զԹագակապ ասպետու-
թիւնն ոչ հանէ: Ինքն իջանէ ՚ի
Միջագետս և գտել անդ՝ զԲարշամի-
նայ զպատկերն, զոր պատկեր ՚ի փոս-
կրէ, և ՚ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծա-
թով, հրամայէ տանել կանգնել յաւա-
նին Թորդան: Եւ նոյն հետայն դիմէ
յաշխարհն Պալեստինացոց, վրէժս
պահանջելով ՚ի Պտղոմայիդէ՝ Վլէ-
ռպատրայ յաղագս՝ Իհոնիսի որդւոյնը՝
առ Հայր իւր յանցանաց, առեալ
գերի բազում ՚ի Հրէից, նստի շուրջ
զՊտղոմայիդ քաղաքաւ: Իսկ դշխոյն
Հրէից՝ Աղէքսանդրիայ, որ և Մե-
սաղինայ, որ և կինլեալ Աղէքսանդրի,
որդւոյ Յովհաննու, որդւոյ Շմաու-
նի, եղբոր Յուդայ Մակաբեայ, որ
զայնու ժամանակաւ ունէր զԹագաւ-
որութիւն Հրէից, ինչս տալով բազում
զնա անտի դարձոյց: Քանզի երլուեալ
և համբաւ, եթէ՝ Վայկոն ոմն անուն,
յերուզակ, խռովէր զերկիրն Հայոց,
զլեանն, ամուր կալեալ, որ մինչև
ցայժմ, յանուն յերուզակին կոչին
Վայկունիք:

mates sacra facere & venerari jubet;
quod cum Bagratidæ detrectarent, uni
cuidam eorum, (nomen ei Asud,) lin-
gua exsecta est. Cæterùm ob spreta
simulachra supplicium gravius non
adhibuit, quùm illud non abnuerent,
ut regis sacrificiis & suillâ vescerentur,
quanquam ipsi ab immolando & vene-
rando refugiebant. Ideoque exercitûs
imperium eis abrogavit, sed coronandi
munus & equestrem dignitatem non
ademit. Deinde ipse in Mesopota-
miam descendit, & nactus ibi ¹ Bar-
sami statuam, quam ex ebore & be-
ryllo factam, argento ornaverant, de-
portari eam jubet, & in Thordano
oppido locari. Confestim inde in
⁶ ² Palæstinam impetum facit, ut Cleo-
patram Ptolemaidam ulcisceretur, ob
Dionysii filii ejus in patrem suum delicta;
multisque Judæorum captis, Pto-
lemaidem urbem obsedit. Alexandra
autem Judæorum regina, quæ etiam
³ Messalina vocabatur, uxor quæ
fuerat Alexandri, Johannis filii, Si-
monis filii, Judæ Machabæi fratris,
quæ eâ tempestate Judæorum regnum
tenebat, magnis cum muneribus inde
avertit; simul enim audiverat, latro-
nem quendam, nomine Vaiconem,
Armeniæ terram disturbare, monte
quodam munito occupato, qui ab la-
tronis nomine etiam nunc Vaicunius
appellatur.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. առաջին.
² MS. պահանջել.

³ MS. հանդերձ երկրպագութք.
⁴ Edit. Աղէքսանդրոս. corrutissimè.

⁵ MS. և ոչ

¹ Vide suprâ l. I. c. 13.

² Hanc Tigran's expeditionem memorat Jose-
phus, Antiq. XIII. 16. de Bell. I. 5. & Gorioni-
des, IV. 34. p. 167. edit. Gagnier, qui quidem
nihil hic de Cleopatrá refert, quæ tamen ab Jose-

pho Græco Selenes etiam nomine fit appellata.
Vide infrâ. l. II. c. 30.

³ Legendum potius *Saalina*, five *Salina*, ut
Eusebius & Syncellus scribunt. Euf. Chr. Gr. p.
52. 72. Syncell. p. 295.

Իմուսն 'ի մեղ Պոմպեյի Հռովմայ-
եցւոց զօրավարի՝ և առնու-
լՄ աժաք, և մահՄիհրդատայ:

*Pompeius, Romanorum dux, irruptione
in nos facta, Mazacam capit.
Mors Mithridatis.*

ԱՅՆՄ Ժամանակի՝ Պոմ-
պեյն Հռովմայեցւոց զօրա-
վար, զօրօք բազմք եկեալ հա-
սեալ 'ի մեջերկրեայս, զԱփո-
րոս զուարապետն իւր, Եսորիս առաքէ,
սալ պատերազմելու Տիգրանայ:՝ որոյ
եկեալ և ոչ պատահեալ Տիգրանայ,
քանզի երդարձեալ յիւր աշխարհն՝ վն-
խու ճապանաց յերուզակին, անցեալ
Սփորոսի 'ի Իամնասկոս, և տեսեալ
զքաղաքն առեալ 'ի Մետրաղայ և 'ի
Լուղայ, զնս հալածեալ՝ անտի ինքն
'ի Հրէաստան փութայր հասանել
'ի վր Արիստարքուի, յօգնականութի
եղբորն՝ Երեցու Հիւրկանու քահանայ-
ապետի, որդւոյ Աղեքսանդրի: Իսկ
Պոմպեյի պատերազմեալ ընդ Միհր-
դատայ, տեսանէ զսաստիկ ընդդիմա-
կացութի, և զահագին մարտս, և
վտանգի յոյժ, սակայն՝ բազմութեն
յարթեալ, փախստական լինի Միհր-
դատ 'ի կողմանս Պոնտոսի. յորմէ
'իբրև զերծանելով եղեալ Պոմպեյնս՝

PER id tempus, Pompeius Roma-
norum dux, multis cum copiis in
Mediterranea veniens, Scaurum
praefectum suum in Syriam mittit, ad
bellum cum Tigrane committendum:
qui, ut venit, neque ibi Tigranem re-
perit, (is etenim propter latronis tu-
multum in regionem suam redierat) ipse
Damascum profectus est, quam urbem
à Metello & Lucullo captam intelli-
gens, cum eos depulisset, ipse in Ju-
dæam adversus Aristobulum contendit,
ut fratrem ejus majorem Hyrcanum
sacerdotem summum, Alexandri fili-
um adjuvaret. Pompeius autem, com-
misso cum Mithridate praelio, qui vi
summâ resistebat, post horrendum
praelium, in magnum discrimen ad-
ductus est; multitudine tamen supera-
tus, fugâ se in Pontum recipit Mi-
thridates, à quo quasi præter spem
Pompeius liberatus, Mazacam cepit,
& Mithridatem filium comprehendit,

• Absunt ab Edit. որոյ եկեալ և ոչ պատահեալ Տիգրանայ.
Edit. անտի. • MS. իբր թէ զերծեալ.

• Deest in
որմ

¹ Asia Minor, ut Schroöderus monet, ab scrip-
tore nostro regio Mediterranea appellatur, id quod
ex ejus Geographiâ patet.

² Εν τῷ φ. π. καὶ Σκαυρον οἱ Συρίαν Πομ-
πῆος αὐτοῦ ὡς ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ πολέμων ἐπὶ Τίγ-
ραν. 'Ο δὲ ἀφικόμενος οἱ Δαμασκόν, Λαλλίον
καὶ Μετῆλλον ἰσχυρὰ τὴν πόλιν ἔγκολλας ἔχον,
αὐτοῦ οἱ τὴν Ἰουδαίαν ἠπειλῶ. Joseph. Antiq. XIV.
2. p. 610. 'Ος [Σκαυρος] ἐπιμύθη μὲν οἱ Συρίαν
ἀπὸ Ἀρμενίας ὑπὸ Πομπηίου Μάγνου, πολέμου
πρὸς Τίγραν. παραγνοῦντος δὲ τοῦ Δαμασκόν,
ἐλαττωμένην περὶ τὴν πόλιν καὶ Λαλλίον
καὶ Μετῆλλον ἰσχυρὰ τὴν πόλιν ἔγκολλας ἔχον.
ἐπει καὶ τὰ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν
ἐπιθῆναι, καθάπερ ἐφ', ἔγραψον ἠπειλῶν. De Bell. I.
6. p. 970. In diebus illis Pompeius Magnus princeps

militiæ Romanorum egressus est cum ingenti exercitu
contra Tigranem regem Armeniae. Et mittens Abon-
rus [Scaurum] unum è servis suis, præcepit ei, ut in-
curSIONem faceret in Syriam. Cumque Scaurus ve-
nisset ad Damascum, misit Aristobulus nuncios, &c.
Gorionides, p. 176, edit. Gagnier. Hic certè
Chorenensis, etsi Josephum Græcum non omnino
ad verbum expressit, tamen ab Hebraico scriptore
longius discrepat.

³ Josephus, cujus locum jam adduximus, utitur
voce μετῆσται, quod verbum veremur ne hoc in
loco Chorenensis malè intellexerit.

⁴ Scaurus quidem primò Aristobulum, at post
Pompeius Hyrcanum juvit, ut Josephus auctor est.

որում անհն ոչ ունէր, և անեալ 3
 զՄաթաբ, և կալեալ զորդի նր
 զՄիհրդատ, նստուցանէ 'ի բաղաբին
 զոր, և ինքն ոչ հետամնւա լինի նմա, և
 ընդ Ասորիս 'ի Հրէաստան փութայր
 հասանել, և 'ի ձեռն հօրն Պիղատոսի
 Պոնտացւոյ զՄիհրդատ սպանանէ՝
 թուեալ որ դեղոր: Վկայէ այսմ բանից
 և Յովսէփոս 'ի ճառին, որ վր
 ՝ Ապրսամին պատմէ, այսպէս ասելով.
 Պոմպէի մօտ Յերիքով հասանէն
 աւետիք մահուան Միհրդատայ:

MS. և այլ ընդ.

MS. Ապրսամին.

1 Mors Mithridatis variè traditur, Appianus à milite quodam Bituito cæsum; Dion & Josephus à Pharnace filio occisum scribunt. Plutarchus atque Eutropius ipsum sibi mortem conscivisse narrant. Appian. ia Bell. Mithridat. p. 429. Dion. l. XXXVII. Joseph. Antiq. XIV. 3. Plutarch. in Pompeio, p. 641. Eutrop. lib. VI.

6 Και μὲν ὁ πολὺν Πομπεῖον ἐξέλειπεν αὐτὸν ἀγνοῖ, καὶ ὁδὸν ἀρικομενοὶ ἴπεις ἐκ Ποντοῦ τὴν Μιθριδάτην πάλιν ἐμνησεν, διὰ Φαρνακὸν τὸν παῖδός αὐτοῦ γινώσκον. Joseph. Antiq. XIV. 3. p. 613. — ὁ Μιθριδάτης θανάτος ἀγγελοῖς αὐτῷ πρὸς Ἰερουσαλὰ, ὅθεν τὸ πρὸς Ἰουδαίας ποταμὸν πορεύεται τὸ πᾶν πολὺν καὶ βαλόντων τροφῶν. de Bell. I. 6. p.

971. Atque hunc certè locum, quod Schræderus ipse monuit, Chorenensis noster respexit, adeo ut mirari subeat, cur idem Schræderus arbitratus sit, ex Gorionide hæc hausisse nostrum Mosem Armenium, quum contrà de morte Mithridatis verbum omnino nullum Gorionides dixerit. Nam quod ad vocem *Apersam* attinet, quam Moses æquè ac Gorionides usurpat, nihil inde sequitur, nisi id nomen Chorenensis temporibus Balsamo Judaico in oriente datum fuisse, quâ de re consulas Bochartum in Hierozoic. l. II. c. 51. Legat Gorionidem, qui volet, l. V. c. 38. Nos enim pudet tædētque ex tam turpi auctore multa exscribere.

ՊՐԱԿ ԺԵ.

CAP. XV.

Յաղագս՝ յարձակելոյ Տիգրանայ 'ի վե
 բայ զորաց հռովմայեցւոց. և խոյս
 տալ Գաբիանոսի, և արձակել
 զմանուկն Միհրդատ:

Tigranes in exercitum Romanum impetum facit; cedit Gabinus, et Mithridatem puerum dimittit.

*** ՍԿ՝ Թագաւորն Հայոց Տիգրան, 1
 *** զգերութիւն Հրէից նրստուցեալ
 *** Արմաւիր, և յաւանին Վարդ
 գէսի, որ 'ի վր Քասաղ գետոյ, և
 զյեղովազան բնաջինջ արարեալ 'ի
 լեռնէն, և զսուգ Միհրդատայ կատա
 բեալ, խաղայ գնայ յԱսորիս, 'ի վր
 զորացն հռովմայեցւոց առ 'ի վրէժս
 պահանջել: Ընդդէմնր գայ Գաբիա
 նոս սպարապետ զորացն հռովմայեցւոց,

ITAQUE rex Armenius Tigra
 nes, postquam captivos Judæos
 Armaviri & in oppido Vardge colloca
 vit, quod est super flumen Chasalum
 positum, latronésque montis funditus
 delevit, & luctum Mithridatis peregit,
 in Syriam profectus est, ut ab exercitu
 Romano pœnas repeteret. Huic oc
 currit Gabinus Romanorum dux
 quem ibi reliquerat Pompeius, Romam

զոր

զոր թողեալ էր Պոմպէի 'ի ' գնալն ² իւրում 'ի հոռմ: և Գաբինիոսն իջեալ 'ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ Եփրատայ, զՊտղորմէսու ունելով պատճառս, և գաղտնի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ, տայ զքեռ որդիւնը՝ զպատանին Միհրդատ, զորդին Միհրդատայ, զոր կալեալ էր Պոմպէի 'ի Մաթաբ, ասելով թէ՝ դադար գնաց:

¹ MS. դառնայն:

¹ Γαβίνιος δ' επί Παρθύς στρατοῦ καὶ τοῖς Εὐφράτην πρὸς περσικοῦς μελεδξεν εἰς Αἰγυπτὸν ὑποστρεψαίᾳ καὶ ἀσκηταὶ Πτολεμαῖον εἰς αὐτὴν. Joseph. Antiq. XIV. 6. p. 618. Γαβίνιος δ' ἐπὶ Παρθύς ὤμνηται στρατεῖαν γινέσθαι Πτολεμαῖος ἑμποδιστῶν, ὃν, ὑποστρεψάς αὐτὸν Εὐφράτη, κατήγαγεν εἰς Αἰγυπτὸν. De Bell. I. 8. p. 976. Quibus ita peractis, profectus est Gabinius, & trajecit flumine Euphrate, pugnavit contra Persas & Medos & humiliauit eos. Gorionides, V. 42. p. 185. Atque hinc lector æquus dijudicet, utrū Græcum an Hebraicum Josephum Moles Armenius legerit.

ipse proficiscens. ¹ Gabinus verò, non audens cum Tigrane manum conferere, se ad Euphratem recepit, Ptolemæum causatus: occultè autem societatem cum Tigrane pangit, eisque ² sororis ejus filium, Mithridatem juvenem, Mithridatis filium ³ reddit, quem Pompeius Mazacæ ceperat, clam eum aufugisse prædicans.

² Itaque Mithridates Tigranis sororem in matrimonium duxerat, tametsi contrà Tigranem Mithridatis generum fuisse scribunt Plutarchus in Lucullo. p. 506. Appianus in Bell. Mithridat. p. 242. Dion. l. XXXVI. Justinus l. XXXVIII. c. 3.

³ Παρθὼν δὲ θυγάτηρ Μιθριδάτην καὶ Ορσανην πρὸς αὐτὸν ἐλθούσας πεινυπέμψα, τῷ δὲ λόγῳ ἀπεδράσαν αὐτὸν. Jos. Antiq. XIV. 6. p. 618. Μιθριδάτην καὶ Ορσανην θυγατέρας ἐκ Παρθῶν, κρυφαμέν ἀπὸ τῶν περσικῶν. παρὰ δὲ τοῖς στρατιώταις ἐλεγετο ἀποδράσαι. De Bell. I. 8. p. 876. Cæterùm nihil quicquam de hac re tradit Gorionides.

ՊՐԱԿ ԺԶ.

C A P. XVI.

Պատերազմ՝ Արասոսի, և սատակումն նորին 'ի Տիգրանայ:

Prælium Crassi & clades ejus à Tigrane.

Կասկած առեալ Հռովմայեցւոց՝ զԳաբինիոս փոխեն, և զԱրասոս փոխանակ առաքեն: որոյ եկեալ, և առեալ զամ գանձս գտեալս 'ի տաճարին Այ յԵփ, խաղայ 'ի վերայ Տիգրանայ, և անցեալ ընդ Եփրատ, սատակի ամ գործքն հանդերձ 'ի պատերազմելն 'ի Տիգրանայ, զորոյ գանձսն ժողովեալ Տիգրանայ դառնայ 'ի հայս:

ROMANI, suspicione incensi, Gabinium movent atque in locum ejus ¹ Crassum mittunt; qui, cum venisset, & omnes Thesauros templi Dei Hierosolymitani abrupisset, adversus Tigranem progreditur; & Euphratem transgressus, ipse omnisque ejus exercitus, cum ² Tigrae dimicantes, periëre; Tigranesque thesauris ejus potitus, in Armeniam redit.

ՊՐԱԿ

¹ Καὶ τὸν Κράσσος αἰφ' ἰαδοῦς ἐλθὼν παραλαμβάνει Σουεαν. ὅς ἐστι πρὸς τὴν ἐπὶ Παρθύς στρατίαν, τοῦτε ἄλλω τῷ ἐν Ἱερουσαλὺμοις καὶ χερσὶν παύλα σπειρίδι, καὶ τὰ διόχλια ταλαντὰ ἤρην, ὧν ἀπερχέτο Πιμπύριος. διαβάς δὲ τὸν Εὐφράτην, αὐτὸς τε ἀπώλετο, καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ. Joseph. De Bell. I. 8. p. 976. Confer si libet, Gorionidem, V. 42. p. 186, quem nihil attinet exscribere.

² Scriptores alii, qui Crassi expeditionem narrant,

tantum absunt, ut Crassum à Tigrae devictum tradant, ut contrà filium ejus Artavazdem hanc tempestate Armeniis imperitasse scribant, neque ab eo tamen sed ab Surenà Orodii Parthorum regis duce Crassum superatum dicant. Vide Vell. Patere. l. II. c. 46. Plutarchum in Crasso, p. 554. Dionem l. XL. Appianum in Bell. Parth. p. 138. Justinum XLII. 4. Florum III. 11.

ՊՐԱԿ ԺԵ.

CAP. XVII.

Թէ՛ որպէս ՝ Արասիոս՝ ընդդիմակայ
եղև Տիգրանայ, և Միհրդատայ
ապստամբել՝ և շինել զԿեսարեա .

Crassius Tigranem oppugnat. Mitbridates desciscit 3 Cæsaream exstruit.

*** Չարեալ Հռովմայեցւոյ՝ ա-
* Ձ * ռաքեն զԱրասոս անթիւ զորօք :
*** սա եկեալ, և ընդդէմ կա-
ցեալ, չտայ Թոյլ զորացն
Հայոց՝ անցանել ընդ Եփրատ, և ա-
պստակել յԱսորիս : Չայտու ժամա-
նակաւ ԹերաշաւատուԹի լեալ Տիգ-
րանայ՝ ի պատանին Միհրդատ, ոչ
զիւր կարծելով քեռ որդի, չտայ
նմա մասն ինչ իշխանութեան, այլ և
ոչ զիւր աշխարհն Վրաց . և Միհր-
դատայ արհամարհութի կրեալ ի
քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ, ապ-
ստամբութի անկանի առ Կեսար, իշխա-
նութիւն գտեալ ՝ ի նմանէ զՊերգեայ
քաղաքի, զորավիզն օգնականութեան
լինի Անտիպատրոսի Տօր Հերովդի,
Կեսարու հրամանաւ . սա շինէ զՄա-
ժաք ընդարձակագոյն, և պայծառ
շինուածովք, և անուանէ Կեսարեա՝
ի պատիւ Կեսարու, և յայնմ հետէ՝
քարձեալ լինի իշխանութիւնն Հայոց
ի քաղաքէն յայնմանէ :

HIS rebus graviter permoti Ro-
mani, 1 Crassium cum exercitu
maximo mittunt, qui, ut venit, Arme-
niorum copias prohibuit, ne Euphratem
transirent, & in Syriam incursiones fa-
cerent. Sub id tempus de Mithridate
Tigrani incidit suspicio, quem fororis
sux filium esse nequaquam putabat,
ac propterea nullam ei imperii partem
credidit, nè suam quidem propriam
Pherorum regionem. Itaque 2 Mi-
thridates, ab Tigra avunculo suo
spretus, ad Cæsarem transfugit; &
Pergæ oppido præfectus, Antipatro,
Herodis patri, Cæsaris iussu, auxi-
lium tulit. Is 3 Mazacam splendide
exstruxit atque amplificavit, & in ho-
norem Cæsaris Cæsaream nominavit,
& jam tum imperium ejus urbis Arme-
niis ademptum est.

ՊՐԱԿ

1 MS. Արասիոս.

2 MS. քուերորդի.

3 Abest ab Edit. ի նմանէ.

1 Pro *Crassio*, tum hic, tum in capitis inscrip-
tione *Crassius* certè ponendus est, ut ex Josepho
aliisque scriptoribus constat. Παρθος δὲ, μέγα τον
Ἰρακων επιδιαβατον εις Συριαν ἀρμαγευτος, ἀν-
τιπατρις Κασιος.—Κασιος δὲ—τοι τον Ευφρατην
ὑποστρεψι. Παρθος διαβαινειν ἀντιξων. Joseph. de
Bell. I. 8. p. 976-7.

2 Antipater quidem Mithridati Pergameno sup-
petias tulit, atque ambo Cæsaris partes defen-
dere, Joseph. Antiq. XIV. 8. p. 621. De Bell.
I. 9. p. 977. Cæterum hic Mithridates non à
Pergæ Pamphyliae, sed à Pergamo Mysiae oppi-
do nomen accepit, eique Cæsar Galatiæ Te-
trarchiam, ac Bosphori regnum dedit. Quòd autem
Pergæ etiam præfecturam obtinuerit, nusquam alibi

scriptum invenimus. Vide Strabonem XIII. p. 625.
Hist. de Bell. Alexandr. c. 68. Dion. Cass. l. XLII.
Appian. de Bell. Mithridat. p. 254.

3 Μαζακα, πολὺς κατασκευασ, ἡ τῶν Κασιων.
Stephanus Byzantinus. Idem notant Plinius &
Ptolemæus. Cæterum Constantinus Porphyroge-
neta de Them. l. I. c. 11. hanc urbem in Julii
Cæsaris honorem id nomen accepisse tradit, quan-
quam alii ad Tiberiam referunt. Consultas Euseb.
Chr. Lat. p. 157. Eutrop. VII. 6. Suid. in
Tiberio. Hieronymus tamen, Comment. in Esaiam,
XVIII, c. 66. & Comment. in Ezech. c. 27. de
Cæsaris Augusti nomine Cæsaream vocatam refert.
Vid. suprâ, l. I. c. 13.

Q

ՊՐԱԿ ԺԸ.

CAP. XVIII.

Յաղագս՝ միաբանութեանն Տիգրանայ՝
և Արշէզի, և առաքել ասպատակ
'ի Պաղեստինէ, և գերութի Հիւր-
կանու քահանայապետի, և այլ
բազմութեն հրէից:

*Tigranes cum Arse societatem coit. In-
cursio fit in Palæstinam. Hyrcanus,
Pontifex maximus, multique alii Ju-
dæorum capti.*

ՅՏ այսր ամի, 'ի հիւանդութե
եղեալ Տիգրանայ, աղերսէ՝ 'ի
սէր զԱրշէզի արքայ Պար-
սից, յաղագս հպարտութեան
հօրն՝ հանելով 'ի նոցանէ զնախագա-
հունն: Իսկ սա՛ իւրովք կամօք գեր-
կորդականն ունելով ըստ իրաւանց,
դարձուցանէ 'ի նա զնախագահութիւն.
և 'ի հաշտութիւն անեալ զԱրշէզի՝
առնու 'ի նմանէ զոր յօգնականութի
հիքեան: Յայնմ Ժամանակի՝ առեալ
Տիգրանայ գրազափրան՝ նահապետ
Ռաշտունեաց, նախարարութեն սպա-
րապետ կացուցանէ զօրացն Հայոց, և
Պարսից, և առաքէ 'ի վերայ զօրացն
Հռովմայեցւոց, հրաման տուեալ
զքնակիչ աշխարհին Ասորւոց, և
Պաղեստինացւոց, 'ի հաշտութի հաւ-
անութիւնս: Եւնա՛ ընդ առաջ լինի՝
Պակարոս ոմն անուն, որոյ հայրն լեալ
Թագաւոր Ասորւոց, և ինքն խնամի
Անտիգոնի Արիստարքուլեանց, սա՛ է՝
Պտղոմէնեանց, եկեալ առ Բաղա-

HIS omnibus absolutis, Tigranes,
morbo implicitus, benevolen-
tiam Arsis Perfarum regis petit, à qui-
bus Pater, superbiâ accensus, primas
abstulerat. Is autem secundum digni-
tatis locum, ut par fuit, obtinere satis
habens, principem ei restituit; atque
amicitiâ Arsis ita conciliatâ, belli sibi
ab eo subsidia accepit. Eo tempore
Bazaphranem Restuniorum princi-
pem Tigranes Armenii & Persici exer-
citus ducem constituit, & adversus
Romanorum copias misit, præcepit-
que, ut cum Syriæ & Palæstinæ in-
colis de pace ageret. Huic obviam
fit quidam, cui Pacoro nomen erat,
cujus Pater Syriam rexerat, atque ipse
cum Antigono, Aristobuli, seu Pto-
lemæi filio affinitatem junxerat. Is
itaque Bazaphranem, Restuniorum
principem, atque Armeniorum & Per-
farum ducem adit, eique quingentas
mulieres formosas, & mille auri talenta

փրան՝

¹ Plerique Josephi codices scribunt *Barzarbranem*, nonnulli *Barzarbranem*. De hac autem historiâ consulat lector Joseph. Antiq. XIV. 13. De Bell. I. 13. Gorionid. XLVIII. 48, quam quidem historiam non esse ex Gorionide excerptam, cum in extremo capite simus ostensuri, Josephi tantum loca in notis proferemus.

² *Συεian καίτοι Πακορος τε ὁ βασιλεὺς παῖς, καὶ Βαρζαφρανὶς παῖς αὐτοῦ ἐν Παρθῶν.*—*Ἀντιγονοῦ δ' ὑποχρηστὸς χιλία ταλάντων καὶ πνίλιοις γυναῖκες δόσιν Παρθοῖς, οἱ τὴν ἀρχὴν Τριχονοῦ ἀφειλομένοι, παρεδόσαν αὐτῷ, καὶ τὰς παῖς τὸν Ἡρώδην ἀνέλοιον.* Joseph. Antiq. p. 643. *Μία δὲ εἶν δού, Βαρζαφρανὶς τε Παρθῶν Σάλαπτις συν Πακορῷ τῷ βασιλεὺς ἢ Συεian καίτοι Πακορος, Λυσ-*

*νίας—πνίβει πν Σάλαπτις, ὑποχρηστὸς χιλίων τα-
λάντων καὶ πνίλιοις γυναῖκων, καίτοι αὐτὸν ἐν
βασιλείᾳ, τὸν Ἀντιγονοῦ, καὶ αὐτοῦ δὲ τὸν Τριχονοῦ.*
De Bell. p. 986. Priore loco *Antigonus*, altero *Ly-
sanias* Parthis persuasisse dicitur, ut Antigonom
reducendum susciperent; quod ipsum Pacorus fecit,
qui Antigono affinis erat, ut noster Moses narrat.
Eodem modo, quo Josephum *Cl. Aldricbius*, nos
Chorenensem explicabimus; quippe cum verisimile
sit hos omnes ad hanc rem conficiendam operam
contulisse.

³ Videtur error aliquis in hunc locum irrepsisse, cum Aristobulum Ptolemæi etiam nomine fuisse appellatum nusquam alibi scriptum reperimus.

փրան՝ նահապետ Ռըշտունեաց, և սպարապետ Հայոց, և Վարսից, խոսանայ Տինգ Տարիւր կին գեղեցիկ՝ և հազար քանիսն ոսկւոյ, զի օգնեսցէ նոյն, ընկենլով՝ ի Թագաւորութենէ Հրէից զՀիւրկանոս, և Թագաւորեցուցանել զԱնտիգոնոս։ Իբրեւ ետես Հիւրկանոս Հրէից քահանայապետ, և Թագաւոր, և Փասպէլոս եղբայր Հերովդի, եթէ՝ զգորս Հառվմայեցւոց փախստական արարեալ՝ զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, խաղաղութեւն երկիրն՝ անցանէր Բազափրան, խօսէին և ինքեանք զխաղաղութիւն առ Բազափրան, և նոյն զԳնէլ ոմն, որ էր տաւադապետ արքային Հայոց, յազգէն Գնունեաց, առաքէ յԵֆէմ հանդերձ հեծերազօրաւ, իբրեւ ի պատճառս խաղաղութեւն, բայց ի գաղտնիս օգնել Անտիգոնեայ. և Հիւրկանոս զտաւադապետն ամբ զորօքն ոչ ընդունէր յԵֆէմ, այլ միայն 500 հեծերով. և տաւադապետն դաւով խրատ տուեալ Հիւրկանոս, զի առ Բազափրան երթիցէ՝ վասն աւերածոյ աշխարհին, և ինքն խոստանայ լինիլ բարեխօս, և Հիւրկանոս երդումն խնդրեայ ի

daturum se pollicetur, si ad Hyrcanum è Judæorum regno ejiciendum, & ad Antigonum regem faciendum se juvisset. Hyrcanus igitur, Judæorum Pontifex simul & Rex, Herodisque frater Phasaelus, ubi animadverterunt, Romanorum exercitu, partim ad mare, in oppida partim pulso, Bazaphranem quietè regionem peragrarè, de pace cum Bazaphrane ipsi colloquuntur; qui quidem, Gnelum quendam, Regis Armenii pocillatorem, de Genuniâ gente, specie pacis componendæ, cum exercitu equestri Hierosolymam misit, re autem ut occultè Antigono subveniret. Hyrcanus autem, pocillatorem non cum omnibus copiis, sed quingentis modò equitibus in Hierosolymam recepit. Tum pocillator infidiosè Hyrcano suadet, ut Bazaphranem, de regione vastatâ conveniret, ipse pollicens se pro eo deprecaturum. Cùmque Hyrcanus jusjurandum à Bazaphrane exigeret, eisque Bazaphrane exigeret, eique Bazaphranes per solem & lunam cunctâque sua numina, cælestia simul & terrestria, pèr-

Բա-

• Edit անցանէ.

• Defunt in Edit. և ինքեանք.

⁴ Εἰλην μὲν οἱ Πακοὺς ἰππεὺς εἰς τὴν Ἰουδαίαν ἐξιπμάχε, καὶ ἀσπασίαν τὴν τα. καὶ τὴν χρεαν, καὶ Ἀντιγόνου συμπεραξέσων, ἡγεμονα τε ὁμωνυμον τε βασιλεως, οἰνοχοῦ. Joseph. Antiq. p. 643 ὁ δὲ [Πακοὺς] οἰνοχοῦ πνι των βασιλικων ὁμωνυμων μισεν τε ἰππευ παρδης, ἐμβαλεν ἐκαλευσεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. De Bell. p. 986. Hic Pacorus cognominem sibi pocillatorem regium Pacorum, at apud Auflorem nostrum Bazaphranes pocillatorem Gnelum mittit.

⁵ Πακοὺς δὲ ὁ Παρθὸν στρατηγὸς συν ἰππευσιν ὀλιγοῖς, Ἀντιγόνου δεσπότης εἰς τὴν πόλιν ἐρχεται, λογφὸν ὡς καὶ ἀπαύσων τὴν αἰσιν. το δ' ἀληθὲς συμπεραξὼν ἐκείνην τὴν ἀρχὴν. Φασαήλ δ' ὑπαγίνηςτος καὶ διξάμεν ξενία, Πακοὺς παθὼν πρεσβευτῆσαι παρὰ Βαρζαφραγνὴν αὐτὸν, δόλον τινα τοῦτον συνίσθης. Joseph. Antiq. p. 644. Καὶ τῷ φασαήλῃ μὲν Ἀντιγόνος παρκαλεῖται Πακοὺς μισοῦνται. Φασαήλος δὲ πεισθεὶς τὴν πόλιν καὶ ξενία

τον Παρθὸν ἐσδεχέσθαι μίαν πινυακισίαν ἰππεων, περσασει μὲν ἡκούσα τε παύσαι τὴν αἰσιν, το δ' ἀληθὲς Ἀντιγόνου βοηθεῖν. Τον γὰρ Φασαήλον ἐνεδρευον ἀντιπείσας παρὰ Βαρζαφραγνὴν πρεσβευτῆσαι. De Bell. p. 987.

⁶ .Οἰνοχὸς γὰρ πρεσβευτὴς Ἰερωνίμῳ τε καὶ Φασαήλῳ.— γινόμενοι δ' ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ μετ' ὅπλων ὑπαγίνων εἰς τὴν πόλιν ἐρευνῶντες. καὶ Βαρζαφραγνὴς το μὲν πρῶτον αὐτὸς ὑποδεχέσθαι πρεσβυμῶς, καὶ δωρεὰ δίδωσιν, εἰς ἀπελευθερ. Joseph. Ant. p. 644. Ἐξήμισι δ' Ἰερωνίμῳ παρκαλεῖται καὶ Πακοὺς, ὡς ἦσαν ὑποπλῆστοι. καὶ καὶ ἀπὸ τῶν παρ' Ἡρώδη τινὰς των Ελευθερῶν καλεσμένων ἰππεων, τοῖς λοιποῖς περιπλεμπ. Φασαήλῳ. ὡς δ' οἰνοχὸς καὶ τὴν Γαλιλαίαν—δωρεὰ γὰρ δὲ αὐτοῖς. ἐπεὶ ἀναχωρεῖσθαι ἐλοχα. τοῖς δὲ αἰσθῆς μνῆσαι τῆς ἐπιβουλῆς, καὶ ἀχθῆσαι εἰς τι των παραθαλάσσιων χωρίων, ὁ καλεῖται Ἐκδιππῶν. De Bell. p. 987.

Բազափրանայ, և Բազափրան եր-
դուեալ նմա յարեգակն, և ի լուսին,
և յնմ պաշտամունս իւրեանց, երկնա-
յինս, և երկրայինս, և յարե Արշէզնի, և
Տիգրանայ: ընդ որ վրաստահացեալ
Հիւրկանոս, Թողու զՀերովդէս ի վր
Երուսաղիմի, և զՓատայէլոս՝ զերէց
եղբայր Հերովդի առեալ Է իւր, գայ
առ Բազափրան ի ծովեզերն, ի գե-
օղն որ կոչի Եբսիպոն: և Բազափրան
խորամանկութե պատուէր զնս, և ինքն
յանկարծակի անսփ գնացեալ, մնացելոց
զորացն Տրաման տայր ի բուն առ-
նու զնոսա, և ի ձեռն Անտիգոնի
մատնել: և Անտիգոնոս ի վերայ Հի-
ւրկանոս անկեալ, զականջս նր՝ ատա-
մամբքն ի բաց կարէր, զի Թէ և այլ
ժամանակ փոխեցի, անհնար լիցի նմա
զբաժանայապետութիւն ունիլ: քան
զի՝ օրէնքն զողջանդամնն Տրամայէն
կացուցանել քաջանայս: և Փատայիլի
եղբայր՝ Հերովդի իւրովի զարկեալ
զիւր գրիւն գբարի, առաքեցաւ
բժիշկ յԱնտիգոնեայ իբր Թէ՝ բժշկել
զնա: Ելից զվէրն նր՝ Թուռաւոր
գեղովք, և վախճանեցողց: Եւ Բազա-
փրանայ Տրաման տուեալ Գնէլոյ տա-

que salutem Arsif & Tigranis jurasset,
fidem ei Hyrcanus habens, relicto ad
Hierosolymam regendam Herode, &
Phasaelo Herodis fratre maiore secum
sumpto ad Bazaphranem adit, ad ma-
ritimum oppidum, quod vocatur Ec-
dippon. Bazaphranes quidem eos per
dolum honorifice excepit, ipse autem
inde subito discedens, milites, qui re-
manebant, comprehendere eos iubet,
& Antigono in manus tradere. ⁷ An-
tigonus verò, Hyrcanum adortus, au-
riculas ei mordicùs abstulit, ne, si
quando temporum mutatio accidisset,
Pontificatum tenere posset; nam ju-
bent leges sacerdotes constitui membris
integros. Phasaelo autem Herodis fra-
tri, qui caput saxo sponte impegerat,
⁸ medicus ab Antigono missus, per spe-
ciem curationis, venenatis medicamen-
tis vulnus opplevit, atque ita vitâ pri-
vavit. ⁸ Bazaphranes verò Armenii
regis pocillatori Gnelo præceperat,
ut Herodem Hierosolymis captaret;
Gnelus igitur Herodem extra muros
elicere moliebatur, quod Herodes
cum facere nollit, neque diutius in

կառապետի՝

• Edit. ատամամբքն.

⁷ Καὶ Ἀντίγονος μὲν ἦν κατὰ χεῖρας εἰς τὴν
Ἰουδαίαν ὑπὸ τοῦ Παρθῶν βασιλεως, Ἐρκανοῦ καὶ
Φασσαίην δις μάλισ παραλαμβάνει.—φοβούμενος δὲ
τοῦ Ἐρκανοῦ ἀπομένει αὐτῇ τὰ ὄπλα, πταγματούχο-
μαίος μάλιστα αὐτοῖς εἰς αὐτὸν ἀφικεσθαι τὴν ἀρχιερω-
σύνην διὰ τὸ ἀλωθῆσθαι, τὴν νομὴν τῶν δλοκλήρων
εἶναι τὴν τιμὴν ἀξιοῦσιν. Φασσαίην δ' ἂν τις
δαυμάσει τις ἐοῦχος, δι—πλῆθι περὶ σφῆζας τὴν
κεφαλὴν, ἐξήγαγε μὲν αὐτὸν τὴν ζῆν—λεγούσι δ'
ὅτι τραυματίος μεγάλῃ γινόμενος, φαρμακοῖς αὐτὸν
ὑποτιμῆας ἰάτρους Ἀντίγονος, ὡς ἐπὶ θεραπείᾳ,
διεφθίρει, θανασιμοῖς χρηταμένων εἰς τὸ τραύμα.
Joseph. Antiq. p. 646. Εὐθὺς δὲ τῶν κατὰ κεφαλὴν
ἔχον Παρθῶν, δις περὶ τῆς ἀκτῆς, Φασσαίην τὴν καὶ
Ἐρκανοῦ συνλαμβάνουσιν. Et post paulò, Παρθοὶ
δὲ ἐπὶ τοσούτων ἰδὲνας ἐχρησσαν, ὡς—μὴ μόνον τὴν
κατασφῆσαι βασιλείαν Ἀντίγονον ἀλλὰ καὶ παραδύναμι
αὐτῷ Φασσαίῳ καὶ Ἐρκανοῦ δις μάλισ αἰκισασθαι
Ὅθεν Ἐρκανοῦ μὲν προσπεσὶν τοῖς αὐτοῖς τὰ ὄπλα λαβεῖν
λαί τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς μὴδὲ αὐτοῖς ἐν μέγα βολῇ πᾶσι

δυνατὸς τὴν ἀρχιερωσύνην ἀναλαβεῖν. διὰ γὰρ δλο-
κληρῆς ἀρχιερασθαι. De Bell. p. 989: ubi pro
προσπεσὶν τοῖς—Moses noster videtur legisse προσπε-
σων, ita uti apud Josephum vulgò olim excudeba-
tur; atque hic etiam observare licet; quæ de Joso-
pho Moses decerpit; sæpiùs ex belli Judaici, quàm
Antiquitatum libris esse deprompta.

⁸ Ὅ δ' ἐπὶ τοῦ Ἡρώδου ἀπεσταλμένος οἰνοχοός,
ἐνίοτε οἶχε πρὸς αὐτὸν αὐτὸν ἐξω τὴν τοῦ χεῖς συλ-
λαμβάνειν.—ἀρας ἐν [Ἡρώδης]—τὴν τε θεραπείαν
πᾶσαν καὶ τὸν ἅλλον ὄχλον τὸν σὺν αὐτοῖς, ἰδὼκα
τὴν ἐπὶ Ἰδαμαίας—ἐβαδίζε τὴν πρὸς κεκρυμμένην ὁδὸν,
σύντομα ἵκεν πομπὴν—τὴν πομπὴν αἱ Μασαδῶν το
εἰσῆλθαι. Joseph. Antiq. p. 644-5. Ἐν δὲ τῇ φ καὶ
τὸν Ἡρώδην ὁ πομπῆς οἰνοχοός ἐπὶ κεκρυμμένην συλλα-
βειν ἐξω τὴν τε χεῖς ἀπατήσας προελθόν. ὡς περ
ἐν τοῖς αἰσ. De Bell. p. 987. περὶ αἱ Μασαδῶν Ἡρώδης
μετὰ τῶν οἰκιστῶν αὐτοῦ σπρωπών, νυκτὶς ἐπὶ Ἰδα-
μαίας ἐχθρῶν, καί—εἰς Μασαδῶν τε εἰσελθὼν ἀφικθῆ
bid. p. 988.

կառաւարտի տրքայի Հայոց՝ յԵՃԺ
զՀերոդիէս որսալ, իսկ Գնէլ՝ զՀե-
րոդիէս արտաքս քան զպարհապն
եղանել պատրէր, զոր չառեալ յանձն
Հերոդի, և ոչ ևս կալ ՚ի քաղաքին
հշտեաց, երկուցեալ ՚ի պատառմանէ
Աստիգոնեանցն, ՚ի գիշերի ծածուկ
ընտանեօքն Տանդերձ առ Եդումս-
յեցիսն փախչէր, ՚ի Մասանդան յա-
մուրն Թողեալ զընտանիսն, իկըն ՚ի
Հոմփ փութայր Տասանել։ Բայց
զորքն Հայոց ձեռնառնուի Եստիգո-
նեանցն յԵՃԺ մտանէին, ոչ ինչ
ուսմբ փնտսեալ, բայց միայն զՀիւր-
կանու զինքնն առնուին աւելի քան
300 քանքար, և ընդ գաւառսն ասպա-

urbe, Antigoni factionis metu, ma-
9 nere auderet, noctu clam cum propin-
quis in Idumæam ad castellum Masan-
dam perfugit, atque relictis propin-
quis, Romam ipse properavit. 9 Mi-
lites autem Armenii, factione Anti-
goni urbem prodente, in Hierosolyma
introierunt, in nullius fortunas, nisi
Hyrcani solas, invadentes, quas supra
trecenta talenta diripuerunt; deinde a-
gros eorum qui cum Hyrcano stabant
10 populati sunt; captæque Mariciorum
urbe, atque 10 Antigono rege consti-
tuto, Hyrcanum vinctum cum capti-
vis ad Tigranem perduxere. Tigra-
nes verò Bazaphrani mandat, ut Ju-
ստիկէ

9 Τα μὲν ἀλλὰ πάντα τῶν Ἱεροσολυμίων διη-
παζοῖν οἱ Παρθοί, καὶ τὸ βασιλεὺς, μόνων δὲ ἀπὸ
τοῦ Τίγρον χρημάτων, τὰ δ' ἢ οἱ τετακ-
τοὶ ἀπὸ τῆς Περσίας — τὰ μὲν ἐν τῇ πόλει καὶ ἀπὸ
τοῦ Τίγρον, ἀλλὰ καὶ τὴν χώραν αὐτῶν
ἐξιοῦσι ἐκείνην. Μαρισιανὶ τὰ πολλὰ δύναμιν ἀνέ-
σαν Joseph. Antiq. p. 646. Παρθοί δ' ἐν Ἱερο-
σολυμοῖς ἐφ' ἀρπαγὴν τραπομενοί, τῶν φυγόντων οἱ
ταῖς οἰκίαις ἐσπείριον καὶ τὸ βασιλεὺς, ἀπὸ τοῦ
μόνων τῶν Τίγρον χρημάτων. ἢ δ' ἐκ πλείων τετα-
κτοῖν ἀπὸ τῆς Περσίας. — Παρθοὶ μὲν αἱ ἀρπάζας ἐπὶ
τοῖς οἰκίαις ἐσπείριον, οἱ δ' ἀναστὰς ποιεῖσαι
τὴν Μαρισιανὴν πόλιν. De Bello, p. 988-9. Hoc
in loco Moses planè est Josepho contrarius. Josephus
Parthos Hierosolymam diripuisse, sed ab Hyrcani
nummis abstinuisse scribit, quorum summa non erat
major quam trecentorum talentorum: Contra ea
Moses Armenios milites cæteris pepercisse, at Hyr-
cani pecunias, trecenta amplius talenta, rapuisse
tradit. Majorem quidem fidem meretur Josephus;
raram tamen est, ut hostes ab ejus pecuniis absti-
neant; contra quem jam pugnâre. Mendum ali-
quod hîc subesse facîle crediderimus, nisi verborum
series connexioque ei suspitioni videretur repugnare.
Cæterum benè est Chorenensis, quod Gorionidem
auctorem non sit secutus, qui de hac re nihil refert.

10 Παρθοὶ δὲ — καθύπερθε μὲν ἐν Ἱεροσολυμοῖς
ἀφ' ἧς τὰ πράγματα διέσωσεν δ' ὁ Τίγρον
ἀναγκάσει ἐν τῇ Παρθονίᾳ. Joseph. de Bell.
p. 989. Jam autem oportet demonstrari, histo-
riam hanc non esse de Gorionide deproptam; quæ
quidem res, cum ei demum maxime erit perspicua,

qui Mosem ac Gorionidem inter se accitratè contu-
lerit, totum Gorionidis locum fuimus subjecturi,
nisi quod longior visus esset, quàm ut in notas com-
modè conjici potuerit. Itaque hîc tantum varieta-
tes nonnullas breviter indicabimus, lectorem mo-
nentes, si hanc controversiam æquè vellet dijudicare,
ut Gorionidis ipsius loca perlegat. Apud Gorioni-
dem *Antigonus Pacorum* Persiarum Regem, apud
Mosem *Pacorus*, qui Syriæ præfuit, *Bazaphranem*
Armenium adit. Ibi mulieres *ostingentiæ*, hîc
quingentiæ tantum memorantur. Ibi *Pacorus*, hîc
Bazaphranes pocillatorem Hierosolymas mittit. Ibi
Herodes ac Phasaelus *Pacorum in Syria Damasci*, hîc
Bazaphranem Ecdippæ Galilææ oppidi conveniunt.
Apud Gorionidem de Bazaphrane, de oppido Ec-
dippâ, de medico ad Antigonom missio, de Hyrcani
nummis, de Marissâ oppido nihil prorsus memora-
tur, quæ singula tum apud Josephum, tum apud
Mosem Chorenensem occurrunt. In summâ, to-
tum orationis filum, atque ipse rerum contextus ab
Gorionidis historiâ tam longè discrepat, ut non pos-
simus satis admirari, unde quis illud sibi persuadere
potuerit, historiam in hoc capite expositam ex Jo-
sepho Hebraico esse sumptam. Cæterum Chore-
nensis non in omnibus cum Josepho Græco consen-
tit, quem tamen subinde videtur Armeniacè red-
didisse; sed ex aliis etiam scriptoribus quædam par-
tim addidit, partim immutavit, ut ex locis, quos
suprà adduximus, patet. Vide etiam de hac re
notas nostras ad l. I. c. 3. l. II. c. 13, 14, 15,
16, 18, 20, 24, 32.

տակել զհիւրկանեանսն աւերէին, և զՄարիկացւոց քաղաքն գերի առեալ, Թագաւոր կացուցանէին զԱնտիգոնոս, կապել զհիւրկանոս՝ ածեն Տիգրանայ՝ Տանդերձ գերութեն. և Տիգրան Տրաման տայ Բագափրանայ՝ նստուցանել զգերին Հրէից՝ որ ՚ի Սամարացւոց, ՚ի քաղաքին Շամիրամայ, և Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ՝ քանզ երկեամ մի, յետ այսորիկ վախճանի, Թագաւորեալ ամս՝ 33.

dæos captivos, qui ex Samariâ erant, in urbe Semiramidis collocaret. Cæterùm Tigranes harum rerum non plus biennio superstes, decessit, postquam tres & triginta annos regnâset.

MS. Սամարացւոց.

MS. զերեք ամ.

ՊՐԱԿ ԺԹ.

C A P. XIX.

Այլ պատերազմ Հայոց, ընդ զորս Հռովմայեցւոց, և պարտութիւն Սիլոնի և Բենդեգէայ:

Aliud prælium Armeniorum adversus exercitum Romanum. Clades Silonis & Ventidii.

Երրովիցս անցեալ ՚ի Հռոմ, Հաւաքի Անտոնիոսի, և Կեսարու, և Սինկլիտոսին, զինքեան միամտութիւն՝ առ Հռովմայեցիսն պատմէ՝ և Թագաւոր Հրէաստանի Անտոնիոսէ եղեալ, առնու իւր զօրավիգն օգնականութե՝ զԲենդեգէայ Հռովմայեցւոց սպարապետ՝ զԲորք պատերազմել ընդ զորս Հայոց՝ որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զզորս Հայոց, և զՍիղոն Թողեալ ընդդիմակաց հայոց մերձ Եփրատ, և զՊաւարոս սպանեալ, դառնայ յԵրուսաղէմ՝ ՚ի վր Ստիգոնի: Իսկ Հայոց միւսանգամ օգնութիւն զօրու ՚ի Պարսից գտեալ, դիմեալ ՚ի վր Սիղոնի, և փախստական զնա՝ ՚ի Բենդեգէայ արկանեն, հեղմունս արեանց առնելով անբաւս:

HERODES, Romam profectus, coram ¹ Antonio & Cæsare fenatūque sincerum suum erga Romanos studium declaravit, & Judææ Rex ab Antonio constitutus, subsidio sibi accepit ² Ventidium Romanorum ducem cum exercitu, ad bellum cum Armeniis committendum; qui, ut in Syriam venit, Armeniorum copias fugavit, ac relicto Silone, qui contra Armenios ad Euphratem pugnaret, & Pacoro interfecto ipse Hierosolyma adversus Antigonum rediit. Armenii, autem, auxilium iterum à Persis nacti, in Silonem impetum faciunt, eumque fufum ad Ventidium pellunt, non sine cruentâ hominum strage.

ՊՐԱԿ

¹ Desunt in Edit. որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զզորս Հայոց, և զՍիղոն Թողեալ ընդդիմակաց հայոց:

¹ Joseph. Antiq. XIV. p. 654. De Bell. I. p. 990. etiam Appian. De Bell. Parth. p. 156. Dion. Caff. ² Jof. Antiq. p. 652-3. De Bell. p. 991. Vide l. XLIX. Plutarch. in Antonio.

ՊՐԱԿ Ի.

CAP. XX.

Եթէ՝ զի արդ Անտոնիոս իւրովի դիմեալ 'ի վերայ զօրացն Հայոց, առնու : զՇամհատ :

Antonius ipse, Armeniorum copias adortus, Samosata capit.

***** Չարեալ Անտոնիոս՝ իւրովի **Զ** հասանէ ամ զօրօք Տոմայեցոց, և հասեալ 'ի Շամհատ, ըսէ զմահն Տիգրանայ, և առեալ զբաղաքն, և թողեալ զՍոսիա զօրավիգն Հերովդի, մարտ դնելով ընդ Երուսաղիմի 'ի վերայ Անտիգոնի, ինքն 'ի ձմերոցս գնաց 'յԵգիպտոս, փութայր հասանել ըստ շամհատի առն կնամուղյ ցանկութե վառեալ 'ի կղէոպատայ՝ դռնիցն Եգիպտացոց : Այս կղէոպատայ՝ դուստր է Պտղոմէոս Իրինիսի, թո՛ւն Պտղոմէոսի դ. կղէոպատայ, և սիրելի յոյժ Հերովդի. վս որոյ առաւել ևս յանձնէ Անտոնիոս՝ զՀերովդէս Սոսիայ : որ և մարտուցեալ իսկ քաջապէս, առնու զԵրուսաղէմ, և սպանեալ զԱնտիգոնոս, թագաւորեցուցանէ զՀերովդէս ամ Հրէաստանի, և Գալիլեայ :

I Racundiâ Antonius permotus, cum universo Romano exercitu profectus, ¹ Samosata pervenit, ubi ei de Tigranis morte fama delata est. Captâ igitur urbe, relictâque Sosio, qui, Herodem adjuvans, bellum Hierosolymitanum contra Antigonum administraret, ipse in Ægyptum ² hie-matum properat quam celerrimè, ut vir libidine in fœminam ardens, quippe qui Cleopatraz Ægyptiorum reginæ cupidine impotenter flagraret. Hæc Cleopatra ³ filia erat Ptolemæi Dionysii, Ptolemaidis Cleopatraz neptis, Herodemque adamabat maximè; eoque diligentius Sosio Antonius Herodem commendat, qui quidem fortiter bellum gerens, ⁴ Hierosolyma cepit, atque, Antigono interfecto, omnis Judææ & Galilææ Herodem regem fecit.

¹ Edit. զՇամհատ. Edit. զՀերովդէս.

² Edit. Շամհատ.

³ MS. դնել.

⁴ Deest in:

¹ Joseph. Antiq. p. 654. De Bell. p. 996.

² Tempestates quoque infestas super. tam infeliciter susceptum Particum bellum culpâ suâ passus est [M. Antonius] quia biemare in Armeniâ nolebat, dum ad

Cleopatram festinat. Epitom. Livian. lib. CXXX.

³ Vide suprâ, l. II. c. 13. Nos quidem de hac stirpe addubita-mus.

⁴ Joseph. Antiq. p. 658, 660. De Bell. p. 1000.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

CAP. XXI.

Յաղագաս Թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ Հռովմայեցիս :

De regno Artavazdis & bello cum Romanis.

***** ԱՅՈՑ Թագաւորէ Արտաւազդ՝ որի Տիգրանայ : սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր, և զբոլս 'ի գաւառին Աղւոյովտի, և Արբերանոյ, թողլով

EXIN Armeniis imperitavit Artavazdes, filius Tigranis. Is fratribus suis ac fororibus possessiones in provinciis Aluhotensi & Arberanensi dedit, regiûmque eis vectigal attribuit,

'ի :

ի նոսա՝ զմասն արքունի՝ որ ՚ի շէնսն
այնց գաւառաց, հանդերձ առանձին
մշտից, և ոռճկաց, ըստ օրինակի ազ-
գականացն՝ որ ՚ի կողմանս հաշտենից։
ոպ՝ զի լինիլ նց պատուականագոյն, և
առաւել թագաւորազն քան զայլսն
Արշակունիս, միայն օրինադրէ, ոչ
կեալ յԱյրարատ, ՚ի բնակութիւն
արքայի։ Բայց այլ ոչ ինչ գործ
արութէ, և քաջութեցոյց, այլ ու-
տելեաց, և ըմպելեաց պարապեալ,
մօրկց, և եղեգնապուրակաց թափ
առեալ, շրջէր, և առապարաց, զի-
շավայրիս, և զխոզս արածելով, զիմաս-
տութենէ, և զքաջութենէ, և զբարի
յիշատակաց՝ անհոյթ արարեալ, ծա-
ռայ, և սարուկ որովայնի լինելով, ար-
դարեւ զաղբիս մեծացուցանէր։ Սա-
բասրելով յիւրոց զօրացն, զի առաւ-
ել պղերգութեան, և սաստիկ որկրա-
միութե, մանաւանդ զի և Միջագետս
Ասորոց, Անտոնիոսի հանեալ էր ի նմա-
նէ, Է որ զպրացեալ Արտաւազդ,
հրաման տալով զօր յարուցանել, ըզբի-
ւրաւորս Արտապատական նահանգին, և
զբնակիչս լերինն կաւկասու հանդերձ
Աղուանօք, և Արօք, խաղայ իջանէ՝ ի
Միջագետս, և հալածական առնէ
զօրս հռոմայեցւոց։

quod ex provinciæ ejus oppidis redi-
bat, propriumque ipsis stipendium in-
super statuit, de more cognatorum,
qui in regione Hastensi habitabant, ut
honoratiores essent, atque adeò ad re-
giam dignitatem propiùs accederent
quam Arsacidæ cæteri; lege tantum
sanxit, ne Araratam, quæ erat regia
habitatio, incolerent. Nullum verò
aliud præclarum aut forte opus edidit,
sed cibo potionique deditus, paludes
atque arundineta & confragosa loca
peragrans, onagros porcósque pasce-
bat; sapientiæ, fortitudinis, bonæque
famæ negligens, ventris servus ac
mancipium, suum re ipsâ stercus maxi-
mi faciebat. Is à militibus suis, ob
ingentem socordiam & immanem gu-
lam reprehensus, maximè quòd Meso-
potamia Syriæ ei fuerat ab Antonio
adempta, idque indignè ferens, copi-
as jubet comparari, ex provinciâ
Atropatenes, decies mille, montisque
Caucasi accolæ, cum Albanis simul
& Iberis; eoque exercitu in Mesopo-
tamiam profectus, Romanorum co-
pias inde pepulit.

Պ Ր Ա Կ

• MS. առասեւ •

• Abest ab Edit. ինչ •

² Contra ea Plutarchus atque Appianus, ut La-
Crozius monet, Artavazdem virum literatum fuisse
scribunt. 'Ο δ' Ἀρταβασδης και τραγωδίας ποιηται,
και λογος ἑργατο και ἱστορίας, ὡν ἐνίοι διασώζου-
σιν. Plut. in Crasso, p. 564. Appian. in Parth.

p. 155. Dion Cassius l. XLIX. duos Artavazdes
memorat, Medorum unum, alterum Armeniorum
regem, atque inde forsan est, quod hac in re alii
scriptores ab nostro Mose dissentiant.

ՊՐԱԿ ԻԲ.

CAP. XXII.

Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Ան-
տոնեայ :

Artavazdem Antonius capit.

Ունեալ առիւծաբար գաղա-
նութեամբ Անտոնիոս, առաւել ևս
թունեալ 'ի Կղէոպատարայ,
քանզի՝ քէն պահեալ էր՝ զԼիւանաց
իւրոյ հանոյն, որ 'ի Տիգրանայ, և ոչ
միայն՝ Հայոց, այլ բազմաց այլոց Թա-
գաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայ-
նոցն տիրեսցէ իշխանուեց. սակս որոյ
բազում Թագաւորս ըսպանեալ Անտո-
նիոս, Կղէոպատարայ հաւատայ՝ զնց
իշխանութիւն, բաց 'ի Տիւրոսէ, և 'ի
Սիւրպիւնէ, և որ միանգամ ընդ Ազատ
գետոյն էին. Եւ առեալ զբազմութի
զօրացն, դիմէ 'ի զԱրտաւազդայ,
և անցեալ ընդ Միջագետս, Կոտորէ
անհաւանդ զօրս Հայոց, և ձերբակալ
առնէ զարքայն նց, և դարձեալ
Եգիպտոս՝ պարգևէ Կղէոպատարայ,
զԱրտաւազդ, որդի Տիգրանայ, հան-
դերձ բազում ընդիւք յանկածէ պա-
տերազմին :

TUM verò fremere Antonius, ut
leo efferatus, Cleopatraz venefi-
ciis maximè inflammatus, quæ utique
inveteratum odium in Tigranem ob
1 aviam suam ab eo læsam conceperat;
neque Armeniis modò sed aliis etiam
regibus necis causa fuerat, quò eorum
regnis ipsa potiretur; ob eamque cau-
sam, multis regibus Antonius pe-
rempitis, imperia illorum 2 Cleopatraz
tradiderat, præter Tyrum & Sido-
nem, quæque loca intra flumen Eleu-
therum jacebant. Is igitur cum exer-
citu maximo, in Artavazdem invadit,
& per Mesopotamiam transiens, Ar-
meniorum copias atrociter cædit, ipso-
rúmque regem capit. Ægyptum inde
reversus, 3 Artavazdem, Tigranis fi-
lium, cum amplis belli spoliis Cleopa-
træ donat.

ՊՐԱԿ

* Edit. մոնեալ.

1 Vide suprà l. II. c. 13, 20.

2 Διδωσι δὲ καὶ τὰς ὁδὸς ἑλευθεροπόλιν πο-
ταμὸς ἀχέει Αἰγυπτῷ, ὡς καὶ Τυρὸς καὶ Σιδῶνος. Jos.
Antiq. p. 670. Διδωσι αὖτις πολλὰς τι, πλην
Τυρὸς καὶ Σιδῶνος, τὰς ὁδὸς ἑλευθεροπόλιν πο-
ταμὸς. De Bell. p. 1001. Atque hîc Gorionides filit.

3 Vide Plutarch. in Antonio, p. 939. Appian.
in Parth. p. 169. Dion. l. XLIX. Τῶν δὲ Κλεο-
πάτρας πύχυνται, καὶ περισπόμενα μεχέει Εὐφράτι
πρὸς Ἀντωνίον ἐπὶ Ἀρμενίαν ἐξελθόντων, ἀντιφύει.
— Ἀντωνίος δὲ, τὸν Ἀρμενίαν ἐξελθόντων, Ἀρτα-
ζάνην τὸν Τίγρανος, οὐν τοὺς ποταμοὺς καὶ οὐρανούς,
δωκεν οὐς Αἰγυπτῷ ἀποσπᾶναι, δωκεν οὐς τῷ

τὸν Κλεοπάτραν. Joseph. Antiq. p. 770.-1. 'Ὁν
γινόμεναι κινεῖται, καὶ περισπόμενα μεχέει Εὐφράτι
τὸν Ἀντωνίον ἐπὶ Ἀρμενίαν. Παρθοῖς, ἢ καὶ
οὐς Ἰουδαίαν.— καὶ μετ' αὐτὸν πολλὴν καὶ Παρ-
θῶν Ἀντωνίος, ἀπὸν αἰχμαλώτων Ἀρταζάνην τὸν
Τίγρανος παῖδα, δωκεν Κλεοπάτρα. De Bell. p.
1001. Ubi priore loco adversus Armenios, altero
contra Parthos profectus esse dicitur Antonius;
quæ observatio alia Josephi loca, jam antè adducta,
explicare potest, in quibus Josephus Moséque inter
se dissidere ac discordare videntur, quum hîc Arme-
nios, ille Parthos commemoret.

ՊՐԱԿ ԻԳ.

C A P. XXIII.

Յաղագս Թագաւորելոյն Արշամայ՝ և զառաջինն մասնաւոր հարկիւ Հայոց Հռովմայեցւոց, և արձակումն Հիւրկանու քահանայապետի, և վասն նորին վտանգ ազգին Բագրատունեաց:

De regno Arsami, quo primùm tempore populo Romano Armenia partim vectigalis fit. Hyrcani Pontificis liberatio, quæ res calamitatem Bagratia genti intulit.

Քաաներորդի ամի, ի կառարումն Իսաւորեց Թագաւորուէն Արշիգի, ժողովեալ զօրք Հայոց՝ հըրամանաւ նորին, Թագաւորեցուցին ի վրէիքեանց՝ զԱրշամ, որ և Արշամ, որդի Արտաշիսի, եղբայր Տիգրանայ, հայր Արգարու: զսա ոմանք կոչեցին յԱսորւոց: Մանովազայ, ըստ յորովից սովորութե՝ կրրկին ունելով անունան, ոպ Հերովդէս Ագրիպաս, և ոպ Տիտոս Անտոնինոս, և կամ Տիտոս Յուստոս: Բայց՝ քանզի ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, Թողլով զԹագաւորութիւն Պարսկից որդւոյ իւրում Արշորի մանկան փոքրկան յոյժ տղայոյ, ոչ որ էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ Հռովմայեցւոց, խօսի ընդ նս ի հաշտութի խաղաղութեան, տալով զհարկս ի Միջագետս Ասորւոց, և ի կողմանց կեսարու: ի ձեռս Հերովդի: այս եղբւրկիզքն Հայոց մասնաւորիւ Ե հարկաւ Հռովմայեցւոց: Զայսիւ ժամանակաւ եղև մեծ ցառումն Արշամայ ի վերայ Ենանոսի ասպետի իւրումն Թագաւապի: քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս, Հրէից քահանայապետ, զոր գերեալ էր Բագրատուն Ռշտունոյ յաւուրս Տիգրանայ: Իսկ Ենանոս պատճառի առ արքայի ասելով, եթէ՝ փրկանա խոստացաւ 100 քանդար, ալն

ANNO Arsis vigesimo, sub finem imperii ejus Armeniorum copiae, ejus jussu congregatae, Ardsamum, qui & Arsamus appellatur, Artasis filium, fratrem Tigranis, Abgari patrem regem sibi constituerunt. Hunc nonnulli de Syris ¹ Manovazum vocarunt, quippe qui, ut complures alii, duplex adeptus esset nomen, sicut Herodes Agrippa, Titus Antoninus, aut Titus Justus. Cæterum quum Arses eodem anno mortuus est, relicto Persarum imperio filio suo Arsaviro admodum infanti, nemo erat, qui Arsamo adversus Romanos subveniret; itaque de pace cum eis agit, tributaque ex Mesopotamiâ Syriæ, Cæsareæque partibus per Herodem pendit. Ac tunc primùm Armenia populo Romano ex parte stipendiaria facta est. Iisdem temporibus Enano equiti suo & coronanti Arsamus vehementer succensuit; namque is ² Hyrcanum, Judæorum Pontificem maximum, custodiâ liberaverat, quem, Bazaphranes Restunius, Tigrane imperante, captivum duxerat. Enanus hujus rei causas afferens, regi narrat, eum sibi centum talenta, ut redemptionis pretium, pactum fuisse; quæ ab eo accipere spe-

ունելով

• MS. Մանովայ.

• Deest in Edit. Արշամայ.

• MS. Բարգափրան.

¹ Josephus Monobazi Adiabenorum regis meminit, qui tamen idem potius videtur atque Abgarus Arsami filius, ita uti infra observari oportebit.

Antiq. XX. 2. p. 878.

² Vide Joseph. Antiq. XV. 2, 6. De Bell. I. 22. ubi tamen hanc rem aliter exponit.

ուներով առնուլ 'ի նմանէ, և յանձն
էառ տալ, վն որոյ ժամադրութիւն
'ի վերայ նք սահմանէ Արշամ և նորա
առաքեալ զմի յեղգարց իւրոց 'ի Հրէ-
աստան, որում անուն էր Սենեքիայ,
առ Հիւրկանոս, զի տացէ ինչ յա-
ղագս իւրոյ փրկութեն, և երթայ
առաքեալն յԵնանոս, պատահէ սպա-
նեալ զՀիւրկանոս Հերովդէի, զի մի
ինչ գաւ նորա Թագաւորութեանն
լինիցի. արդ' իբրեւ եհաս ժամադրու-
թիւնն, և չտայ գանձս փրկանացն Հի-
ւրկանու Ենանոս, բարկացաւ 'ի վերայ
նք Արշամ, և ընկեցեալ 'ի պապունոյն
հրամայէ դնել 'ի բանտի. Յայնմ ժա-
մանակի քսութիւն մատուցանէ զնմանէ
արքայի Չուրայ, նահապետ տգգին
'Գնթունեաց, ասելով. Գիտեա՛ արքայ
զի ապստամբել 'ի քէն կամեցաւ Ենա-
նոս, խորհուրդ ընդ իս բերելով, զի
երդուան խնդրեցորք 'ի Հերովդէ
Թագաւորէ Հրէաստանի, իբր ընդու-
նել զմեզ, և տալ ժառանգութիւն 'ի
'բնիկ երկրի մերում, քանզի նորակու-
ռտ ծանակեցաք յաշխարհիս յայսիկ.
և իմ'ոք յանձն առնելով, ասեմ' ցնա,
ընդէր' պատրիմք պուցօք, վաղնջօք,
և պառաւեալ առասպելօք, Պա-
ղեստինացիս զմեզ վարկանելով. և նք
անյուսացեալ յենէն, նմին իրի իսկ
առաքեաց զքահանայապետն Հիւրկա-
նոս, և առաւել ևս 'ի Հերովդէէ
տնդուսացաւ, սակայն ոչ մեկնի 'ի
'գրթողութեան բարուցն, եթէ ոչ
արքայդ աճապարեցես նմա. Այսմ
քսութեց հաւանեալ Արշամայ, և
հաւատացեալ, հրամայեաց տանջանս
արէս պէս 'ի վերայ Ենանոսի կու-
տել, և վախճան գործոյն կամ
Թող լով իսպառ զօրէնս Հրէութե-
անն, և երկիր պագանել արեգական,

rans, daturum se regi pollicetur;
4 atque eâ rê diem ei pensionis Arsamus
constituit. Is itaque unum ex fratri-
bus suis, cui Senecæ nomen erat, in
Judæam ad Hyrcanum misit, ut re-
demptionis pretium reposceret; qui
cum venisset, ab Enano missus, Hyr-
canum comperit ab Herode interfec-
tum, ne quid insidiarum regno ejus
5 strueretur. Itaque postquam præsti-
tuta dies advenit, neque etiam redem-
ptionis Hyrcani pretium Enanum daret,
ei Arsamus obiratus, de gradu dejecit,
atque in custodiam tradi jussit. Eo-
dem tempore Zuræus, Genthuniæ
gentis princeps, calumniam ei apud
regem instruens, “ Scias, inquit, ô
“ Rex, Enanum à te voluisse defi-
6 “ cere; mecum enim iniit consilium,
“ ut ab Herode Judæorum rege juf-
“ jurandum exigeremus, se nos ex-
“ cepturum, atque in avitâ patriâ
“ hæreditatem daturum; in hac ete-
“ nim regione derisui nuper fuimus ac
“ despiciatui. Ego verò, qui renue-
“ rem, quid, inquam, est, quòd
“ vetustis rumoribus atque anilibus fa-
“ bulis deludimur, Palæstinos nos esse
7 “ arbitantes? à me itaque desperans,
“ continuò Hyrcanum Pontificem
“ maximum dimisit; & quamquam
“ ab Herode magis desperat, non
“ tamen à morum perfidiâ desistet,
“ nisi si ei, Rex, occurrere occupa-
“ veris.” Huic calumniæ fidem
habens Arsamus, varia in Enanum
supplicia jubet cumulari; & res tan-
dem, eò deducta est, ut aut leges
8 Judaicas prorsus defereret, & solem,
regisque simulachra, coleret, quâ re
fretus, suum ei principatum Rex esset

L

Abest ab Edit. և.

MS. Չուրայ.

Edit. Գնունեաց.

MS.

բնակ. MS. պարտիմք.

MS. դժրողութե.

և պաշտել զկուռս արքայի, և ընդ որ
վստահացեալ արքայի, տացէ նմա
վնոյն իշխանութիւն, կամ կախիլ
պիայտէ, և բնաջինջ լինիլ ազգի դէր՝
և սպանեալ զմի յազգականացն առա-
ջի նր՝ որում անուն էր՝ Սարիա, և
առ ընթեր զորդիսն մատուցեալ ի
տեղի սպանմանն, որոց անունքն՝ Սա-
փատիա, և Ազարիա, յերկեւդէ մա-
հոնան որդւոցն, և ի Թախանձերոյ
կանանցն, կատարէ զկամս արքայի
հանդերձ ամ ազգատոհմաւ, և յա-
ռաքին պատիւն իւր հաստատի. սա-
կայն ոչ ամենեւին վրստահանայ ի նա
արքայ այլ առաքէ զնա ի Հայս,
հաւատարմով նմա զաշխարհն, զի ի
Միջագետաց միայն հեռացուցէ զնա:

* MS. Ը որով հակեալ արքայի.

! Defunt in Edit. այլ առաքէ զնա ի Հայս.

ՊՐԱԿ ԻԴ.

C A P. XXIV.

Գժտութիւն Հերովդի ընդ Արշամայ,
և ակամայ հնազանդութիւն:

*Diffidium inter Herodem & Arsamum,
qui tandem coactus, paret.*

*** Յայս՝ եղև խռովութիւն ի
* Յմջ Հերովդի՝ արքայի հրէաս-
* Յմ տանի, և մերոյն արքային
*** Արշամայ. քանզի Հերովդէն,
յետ բազում գործոց արութեանց,
ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւն,
շինուածս բազումն առնելով բա-
զում քաղաքաց, սկսեալ ի հռովմէ
մինչև ց Դամասկոս. խնդրեաց
յԱրշամայ բազմութիւն արանց անարու-
եստից գործաւորաց, որովք զԱսորւոց
զԱնտիոքայ զանանց, և զանկիս հրա-
պարակսն ի խոհերացն, և ի տղմոցն,
Լցցէ. զոր՝ ոչ առեալ յանձն Ար-
շամայ, զորս ժողովէ՝ Եդիմանալ Հե-
րովդի, և ի ձեռն հրեշտակաց յղէ

DISSIDIUM deinde inter Herodem
Judæorum regem & Arsamum
nostrum ortum est. Quippe Herodes,
post multas res fortiter gestas, bene-
fica opera aggressus est; multaque
ædificia in variis oppidis ab Româ
ad Damascus usque construxit. Ac
propterea plebeiorum is opificum
multitudinem ab Arsamo petit, quibus
Antiochiæ in Syriâ plateas, cœno lu-
tôque invias, sterneret. Quod cum Ar-
samus abnueret, copias comparavit,
quibus Herodi resisti posset, & per
legatos Romam ad Cæsarem missos
orat, ne se sub Herodis imperio subji-
ceret. Cæsar verò, tantùm absuit, ut

* Edit. ընդ մերոյ.
խոհերց. MS. չառեւ.

* MS. յողով.

* MS. խնդրեալ.

* Edit.

! Joseph. Antiq. XV. 9. XVI. 5. De Bell. I. 21.

առ. Կայսր՝ 'ի Հռոմ, զի մի զնա ընդ
 իշխանութեան Հերովդի արասցէ. իսկ
 Կայսրն՝ ոչ միայն զԱրշամ չազատէ
 յիշխանութենէ Հերովդի, այլ և զա-
 մենայն Միջերկրեայս նմա հաւատայ:
 Յայնմ ժամանակի Հերովդէս՝ զա-
 ներ Աղեքսանդրի որդւոյ իւրոյ, որ եր-
 'ի հօրէ Տիմոնէ, և 'ի մօրէ 'ի Թա-
 գաւորութենէ Մարաց. 'ի զաւակաց
 Աշտահակայ վիշապասպեանց, Է-
 իւրով ձեռամբ Թագաւոր Միջեր-
 կրեայցն կացուցանէր, առեալ իւր 'ի
 սպասաւորութիւն, 'ի տասն գունդ 'ի
 Գաղատացւոց, և 'ի Պոնտացւոց: տե-
 սեալ զայն Արշամայ, երկրպագէ Հե-
 րովդի իբրեւ Տէն, անիւ իսկ տալով նմա,
 զոր խնդրէր, գործաւորս, որովք
 Լցեալ զՏրապարակսն Անտիոքացւոց,
 քսան վտաւանաւ երկայնութեւ, յատա-
 կեաց սպիտակ 'ի ճանապարհ, յատակօք,
 զի՝ ուխտաւորք յատակացն դիւրա-
 գոյն կարգեսցեն, առ ոչ ինչ անա-
 տունել, քաղաքին: Բայց Արշամայ
 վարեալ զԹագաւորութիւնն ան-
 քսան, վախճանեցաւ:

Arsamum ab imperio Herodis libera-
 ret, ut omnia imperio ejus ² Mediter-
 ranea commiserit. Per ea tempora
 Herodes ³ Alexandri filii sui socerum;
 ex patre Timone & matre ex Medo-
 rum regno, de Aftyagis & Draconum
 genere, natum, sub se Mediterraneo-
 rum regem fecit, & subsidio sibi ac-
 cepit decem Galatarum & Pontico-
 rum cohortes; quod ubi Arsamus in-
 tellexit, Herodem, ut Dominum, co-
 luit, & quot vellet, operarios, ei pro-
 tinus misit; quibus ⁴ Antiochiæ pla-
 teas in viginti stadiorum longitudinem
 saxi atque albo marmore constravit;
 ut torrentes pavimenti prohiberen-
 tur, ne quid detrimenti oppido affer-
 rent. Cæterum Arsamus viginti annos
 imperio potitus, mortem obiit.

ՊՐԱԿ

¹ Edit. գունդ զԳաղատացւոց և զՊոնտացւոց omisâ voce տասն. ² Edit.
 կենայ սարայատակօք. ³ Edit. ուխտաւորք. ⁴ Deest in Edit. քաղաքին.

² Joseph. Antiq. XV. 7. De Bell. I. 20. Cæte-
 rum regionis hujus Mediterraneæ fines terminósqve
 construere erit sanè difficile.

³ Alexander in Matrimonium duxit Glaphyram
 Archelai Cappadocum regis filiam. Joseph. Antiq.
 XVII. 1. De Bell. I. 25.—H Αλεξανδρου γυνή
 Γλαφυρα, γενεαλογουσα την αύτης ευγενειαν, και ως
 πατρων των καια το βασιλειον ειη δουπολις, καια
 πατέρα μιν απο Τιμων, καια μητέρα δ απο Δαρειου
 του Ήρακλειους. De Bell. p. 1017. Cæterum
 Josephus de Glaphyrâ, Moses de Archelao loquitur;
 quàm rectè ipse viderit, quum nos neque Glaphyræ
 neque Archelai genus aliunde possumus confirmare.

⁴ Αντιοχου δὲ, τοῖς ἐν Συείᾳ μεγάλῃ πολλὰν
 οἰκουσιν, ἢν καια μακροὶ τιμῶνι πλατεῖαι, ταύτην
 αὐτὴν σοῖς παρ' ἐξείρεα, και λιθο τὴν ὑπαίθερον ὁδὸν
 ξέσθ καιασερεῖσαι, πλοῖσιν εἰς ποσμον και τὴν των
 οἰκουσιν ευχρησταν ἀφελήσιν. Jos. Ant. p. 721.
 Τὴν δὲ Αντιοχων των ἐν Συείᾳ πλατῖναι, υ, φευκ-
 ῖην υσιν ὑπο βορβορυ, καιερεσσι τι σεδιων οἰκοσι το
 μακροὺς υσιν ξέσθ μαρμαρυ; και τρεῖς τας ὑέσιν
 αποφυας εκοσμησιν ισσημκει σο; De Bell. I. 21.
 p. 1010. Atque hic iterum Gorionides silet, quem
 quidem nunquam nobis in mentem venisset toties
 nominare, nisi La-Crozii & Schræderi auctoritate
 fuisset ad id impulsus.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

C A P. XXV.

Թագաւորութիւն Աբգարու, և մնա-
նել բոլորովին Հայոց ընդ հարկաւ
Հռովմայեցւոց, և պատերազմ ընդ
Հերովդի զօրացն, և սպանանել
զեղբոր որդի Խորա՝ Յովսէփ:

*Abgari Imperium. Armenia universa
populo Romano fit vefligalis. Præ-
lium cum Herodis exercitu. Josephus
fratris ejus filius interficitur.*

ԱԲԱԼՈՐԷ՛ Աբգար՝ որդի Ար-
շամայ՝ ի քսաներորդ ամի
Արշորայ, Թագաւորի Պար-
սից: այս՝ Աբգարոս կոչուի
Աւազար, վն առաւել հեզու-
թեանն, և իմաստութեանն, որով
յետոյ՝ և տիրէ. զայս՝ ոչ կարե-
լով՝ ուղղակի խօսել Ասորոց, և
Յունաց, կոչեցին Աբգարոս: Ի սր
երկրորդ ամի Թագաւորութեանն,
հարկին Հռովմայեցւոց բոլորովին՝ ամ
կողմանց Հայոց, քանզի հրամայեալ
Օգոստոս կայսերէ, ոնչ ասի՝ ի Ղու-
կայ Աւետարանին, աշխարհագիր՝ առ-
նել ընդ ամ տիեզերս. վն որոյ՝ ի
Հայս առաքեալ Գործակալք Հռով-
մայեցւոց, բերելով զպատկերն Օգոս-
տոսի կայսեր, կանգնեցին յամ մեհե-
անս:

Զայսու ժամանակաւ՝ լինի ծնեալ
փրկիչն մեր Յն Քն, որդի Այ, ի
Հրէաստանի: Զամին աւուրբք լինի
խռովութի՝ ի մէջ Աբգարու, և Հե-
րովդի, զի Հերովդի հրամայեալ զիւր
պատկերն հուպ ի կայսերական պատ-
կերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց,
զոր չառեալ յանձն Աբգարու, պատ-
ճառս ի վերայ նր յուզէ Հերովդէս,

ABGARUS, Arsami filius, reg-
nare occæpit, anno Arsaviri
Persarum regis vigesimo. Hic Abga-
rus vocabatur *Avagair*, i. e. *vir pri-
marius*, propter insignem mansuetudi-
nem & sapientiam, postea etiam prop-
ter ætatem; quod nomen cum non
possent rectè pronunciare: Syri &
Græci, appellârunt Abgarum. Anno
hujus imperii secundo omnis omninò
Armenia populo Romano vefligalis
facta est. Imperaverat enim Augustus
Cæsar, ut in Lucæ Evangelio traditur,
per universum orbem censum institui;
câque de re Romani Procuratores in
Armeniam missi sunt, qui Augusti
Cæsaris effigiem attulerunt, & in om-
nibus fanis collocârunt.

Per ea tempora natus est in Judæa
servator noster Jesus Christus, Dei
filius. Iisdem temporibus exorta est
dissensio inter Abgarum & Herodem.
3 Suam enim effigiem in Armeniis tem-
plis juxta Cæsaris simulachrum He-
rodes jussu erat statui; quod cum Ab-
garus renueret, occasionem dissidii
Herodes captans, 2 Thracum & Ger-
manorum copias mittit, ad incursiones,

առ-

MS. Աբգարէս.

MS. ուղղախօսիլ.

MS. լինիլ.

¹ Græci nimirum nullam literam habent, quæ Latinæ *v* respondeat, neque Syri literam suam *Vau* Latino modo pronunciant, sed ut litera nostra Anglicana *w*.

² Cur hîc *Thracum* & *Germanorum* mentio fiat, nos nescire proſitemur; & miramur quidem, quid

causæ sit, cur *Herodes Judæus* atque *Abgarus Arme-
nius* ita dissiderent, quorum regna tam longo inter-
vallo sunt disjuncta. Merito itaque quæri potest,
an non pro *Herode Judææ* rege, *Herodes rex Chaldi-
dis* substitui debeat.

առաքէ գորոս Թորակացւոց, և Գերմա-
նացւոց, ասպատակաւ Տինից, յեր-
կիրն Պարսից, Տրաման տուեալ ընդ-
աշխարհն Աբգարու անցանել: Իսկ
Աբգար ոչ հաւանեալ ընդդիմանայ,
տակով եթէ ընդ անապատ է Տրաման
կայսեր անցանել զորացդ ի Պարսա-
նդ որ յոյժ դառնացեալ Հերովդէս,
անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէս
պէս ցաւոց զնա ըմբռնեալ, վս զի
ի Քս համարձակեցաւ, որդանց ի
նմա եռացեալ, ոչ պատմէ Յովսէփոս,
առաքէ զեղբոր որդի իւր զՅովսէփ,
որում տուեալ զգուստր իւր որ
յառաջ էր կին Փերուրի եղբոր իւրոյ,
և նր առեալ զբազմութի զորացն,
գայ հասանէ յաշխարհն Միջագետաց,
պատահէ Աբգարու ի զորանիստ
գաւառին Բուզնան, և մարտուցեալ
մեռանի ի զորացն Աբգարու, և զորքն
փախտաւան լինին: Նոյն հետայն
վախճանի և Հերովդէս, և Հրէից ազ-
գապետ զԱրքելաւոս նորին որդի
Օգոստոս կացուցանէ:

³ Joseph. Antiq. p. 768. De Bell. p. 104r.

⁴ Joseph. Antiq. p. 726, 807. edit. Hudson.
Et quanquam hanc historiam Josephus non exponit,
tamen in eo eam confirmat, quod Josephum à Par-
this occisum refert. Αλλ' επιδρα Φεραρας τον βασι-
λικον γεμον προς εφια δαλας, εφ' ο χαλεπνας.

more latronum, in Persidem faciendas,
iisque edixit, ut per Abgari regionem
transirent. Abgarius verò renuens,
atque obfistens, Cæsaris fuisse manda-
tum contendit, ut milites in Persidem
per desertam iter facerent. Herodes, ob
eam rem irâ vehementer permotus,
cùm ipse nihil exequi posset, quòd
variis doloribus correptus esset, quia
in Christum acerbius inuictus fuerat,
vermibusque, ut Josephus scribit,
scateret, fratris sui filium Josephum
mittit, cui filiam suam in matrimo-
nium dederat, quæ prius Pheroræ
fratris sui uxor fuerat. Is igitur cum
magnis copiis in Mesopotamiam per-
venit, atque Abgaro in provinciâ
Bugnaniâ obviam occurrit, ubi com-
misso prælio ab Abgari militibus cæ-
ditur, exercitusque profligatur. Eodem
temporis vestigio moritur etiam Hero-
des, atque Archelaum filium ejus Ju-
dæis * Ethnarcham Augustus con-
stituit.

* *Ηρωδης, τον αυτον θυμασα τον προς Παρθων υστερον
αναγειναι συνιζωνεν αδελφιδου.* De Bell. I. 24.
p. 1018.

⁵ Joseph. Antiq. XVII. 13. p. 785. De Bell. II.
6. p. 1057.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

Հինուած Եդեսեայ քաղաքի, և յի-
շատակուծն սակաւութ ազգի մերոյ
Հուսաւորսին:

*** ԵՆԻ ոչ բազում աւուրց
* 2 * վախճանի Օգոստոս, և փոխա-
* *** նակ նորա Թագաւորէ Հռոմա-
յեցւոց Տիբեր, և Գերմանիկոս,
կեսար եղեալ, ձադեաց զառաքեալսն
ի Հռոմ, զիշխանսն Արշորի, և Աբ-
գարու, յաղագս պատերազմի նոյ, յո-
րում սպանին զեղբոր որդին Հերովդի:

CAP. XXVI.

*Ædificatio urbis Edessæ, & brevis
mentio generis Illuminatoris nostri.*

POST paulò moritur Augustus,
atque ejus loco Romanis imperi-
tavit Tiberius. Germanicus autem,
qui & Cæsar, Arsaviri & Abgari le-
gatos, Romam missos, graviter incre-
puit, propter bellum, in quo fratris
Herodis filium interfecerant; id quod
Abgarius ægrè ferens, defectionem co-
նիդ.

ընդ որ՝ խստացեալ Աբգարու, խորհի
ապստամբութիւն, և պատրաստուի
պատերազմի. յայնժամ շինէ քաղաք,
գտեղի պահպանութե՝ գնդին Հայոց,
ուր յառաջագոյն զգուշանային Եփրա-
տու ի՝ Կրասոսէ, որ կոչի՝ Եդեսեա, և
փոխէ՝ ի նա՝ զարքունիսն իւր՝ որ ի
Մծբին. և զամբկուռս իւր՝ Նաբոգ,
և զԲէլ, և զԲաթնիքադ, և զԹարա-
թայ, և զմատենան մեհենից՝ վարժա-
րանիցն, և միանգամայն զդիւանս թա-
գաւորացն. Յետ այսր՝ մեռել Ար-
շակը, Թագաւորէ ի վր Պարսից
Արտաշէս՝ որդի նր. Արդ թէպէտ և
ոչ է կարգ պատմութեանս ի ժամանակի,
և ոչ ըստ կարգի է զոր ասելու
ձեռնարկեցաք. այլ քանզի սերունդք
Արշորի Թագաւորի են որ Հայոց ազինս
հաւատոց եղեն առ ի թ, և Արտաշէսի
որդւոյ նորա՝ արիւն և հարազատու-
թիւն, ակիզքն արասցուք յաղագս պա-
տուականութեն մարդկանն նախակար-
գեալ ի գիրսս առ ընթեր Արտաշէսի,
զի՛ իմասցին որք ընթերուն, եթէ
համազգիք քաջին են. իսկ՝ զկնի ապա՝
նշանակեցուք զժամանակս՝ գալստեան
հարց նց ի Հայս, որք են Կարենեանք
և Սուրենեանք յորմէ սքն Գրիգոր, և
յորմէ՝ Կամարակեանք, յորժամ ի շարի
կարգին հասանիցեմք ի ժամանակս
Թագաւորին, որ գնոսայն ընկալաւ.
Բայց՝ Աբգարու ոչ աջողեցաւ խոր-
հուրդն ապստամբութե. զի՛ խռո-
վութի անկեալ ի մէջ ազգականացն
իւրոց Թագաւորութեանն Պարսից,
զորս ժողովեալ, անդ չուէր, համո-
զել զնս, և դադարեցուցանել:

² gitabat, bellumque apparabat. Illo
tempore urbem condit, quæ Armeniæ
cohorti propugnaculo esset, quo in
loco Euphratem à Crasso defenderant,
quæ ¹ Edeffa appellatur; atque re-
giam suam à Nisibi, & simulachra sua,
Nabogum, Belum, Bathnicalum ac
Tharatham sanorumque bibliothecas
simul & regum tabularia eò transtulit.
Moritur post hæc Arsavir, regnum-
que Persidis filius ejus Artases tenuit.
³ Jam verò, quanquam narratio nostra
neque historiæ neque temporis ordinem
sequitur, tamen quia Arsaviri re-
gis progenies, & Artasis filii ejus,
consanguinei & cognati in causâ fuere,
quare natio Armeniorum fidem sit
amplexa, hîc primùm viros istos,
honoris ergò, in hoc libro sub Artasis
tempora memorabimus, ut intelligant
legentes, fuisse eos de Fortis illius
⁴ stirpe; pòst autem, tempora declara-
bimus, quibus Patres eorum in Arme-
niam immigrârunt, qui sunt Carenii,
& Surenii, à quibus ² Sanctus Grego-
rius, & Camfarii orti, quum ad regis
istius ætatem, qui eos excepit, ex or-
dine devenerimus. Cæterùm Abgaro
parum prospere cessit consilium defec-
tionis, namque inter cognatos ejus in
Persidis regno coorta sunt dissidia, ad
quæ componenda atque ipsos delinien-
dos, exercitu conscripto, ipse illò
proficiscitur.

Պ Ր Ա Կ

^a Edit. գնդին. ^b MS. Կարսիոսէ. ^c Abest ab Edit. զամ. ^d Edit.
Նաբագ. ^e Edit. վարժարանին. ^f Desunt in Edit. արիւն և. ^g Absunt
ab Edit. և Սուրենեանք. ^h Desunt in Edit. ի ժամանակս.

¹ Alii hanc urbem antiquiorem faciunt; sed usi-
tatum est permultis scriptoribus urbis conditorem
appellare eum, qui eam refecit atque instauravit.

² Vide infra l. II. c. 27, 77.

Յաղագս՝ երթալոյն Աբգարու յարեւելս, և թագաւորեցողանելոյ Պարսից զԱրտաշէս: Եւ թէ՛ զի արդկարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր լուսաւորիցն և ազգակիցք՝ նորին:

ՌԹԵԱԼ Աբգարու յարեւելս, գտանէ թագաւորեալ Պարսից զԱրտաշէս, որդի Արշորի, և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր, քանզի նա խորհէր ազգաւ ի վերայ նց թագաւորել, և նք ոչ առնուին յանձն, վն որոյ պաշարեալ զնս Արտաշիսի, և երկիւղմահոս եղեալ ի վր նց, բազում պատառնուք, և անմիաբանութիւն ի մէջ զօրացն, և այլոց ազգականացն լինէին. քանզի Արշորի թագաւորի էին որդիք՝ երեք, և դուստր մի: առաջին, նոյն ինքն արքայ Արտաշէս. երկրորդ՝ Կարէն, երրորդ՝ Սուրէն: և քոյր նոցին՝ որ անուանեալ Կոչիւր՝ Կոչմէ, կին զօրավարին նմա Արեաց ի Տօրէն՝ Կարգեալ: Իսկ Աբգարու համոզեալ զնոսա խաղաղանալ, ի մէջ ամենեցուն հաստատէր զայն ինչ սահմանելով, թագաւորել Արտաշիսի հանդերձ իւրովք ծննդովք, ուն խորհեցաւ, և զեղբարս անուանել Պարսիս, և զեղբարս անուանել Պարսիս, յանուն քաղաքին իւրեանց, և աշխարհին մեծի, և քաջաբերւոյ. ուն զի լինիլ նց պատուականագոյն, և առաջին քան զնմա նախարարութիւնս Պարսիս, ուն արդարեւ զարմն թագաւորաց: Եւ դաշինս, և երդմունս ի միջի

Abgarus in orientem profisciscitur atque Artasem Persis regem constituit, deinde fratrum suorum res ordinat, à quibus Illuminator noster & cognati ejus oriundi.

ABGARUS in orientem profectus, Persis imperitantem reperit Artasem, Arsaviri filium, contra quem fratres ejus contendebant, quia cogitabat gentilitium in eos imperium obtinere, id quod illi detrectarunt, ob eamque causam, quod eos Artases obfesserat, necisque timorem injecerat, factiones & dissidia multa militum, aliorumque cognatorum crebro nascebantur. Arsaviro etenim regi tres erant ¹ filii, filiaque una. Primus liberorum, idem ipse rex Artases; secundus, Carenius; tertius, ² Surenas; atque ipsorum soror, cui nomen erat Cosma, cujus vir omnium Ariorum dux à patre fuerat constitutus. Abgarus igitur ad pacem eos cohortatus, his conditionibus cunctos astrinxit, regnaturum Artasem, cum sua progenie, sicut ipse voluerat; & fratres ejus ab nomine ipsorum urbis & regionis magnæ ac fertilis, Balhavenfes appellatum iri, ut essent majore in honore ac dignitate, quam cæteri omnes Persarum Satrapæ, quippe regio sanguine orti. Foederibus autem & jurejurando inter eos sanxit; ut, si forte Artasi stirps virilis defecisset, ipsi

հա-

¹ Edit. իւր. ² Deest in Edit. ի մէջ. ³ MS. խորհեցան. ⁴ MS. Պահլաւս.

⁵ MS. և. ⁶ MS. Կարգեցեալ.

¹ Vide infra l. II. c. 65.

² Nomen fuit apud Persas ei datum, qui secundus ab rege erat, cuique jus erat gentilitium, ut

novo regi diadema primus imponderet. Appian. in Parth. p. 140. Ammian. Marcellin. l. XXX.

Հաստատեալ, զի Թէ՛ դէպ՛ լիցի ըս-
պառիւ զարմից Արտաշիսի պատա-
նեաց, նորա մատիցեն ՚ի Թագաւորու-
թիւն: Եւ արդարեւ ցեղին նր՝ Թա-
գաւորեցելոյ ցեղս՝ որոշեալ զնա՝ երիս,
կոչմամբ այսպիսեալ: Կարենի Պաշաւ,
Սուրենի Պաշաւ, և զբոլորն՝ ասպա-
հապետի Պաշաւ, յանուն տանուտե-
րութե՛ն և զնորա անուն որոշեալ: և
ասեն զսուրբն Գրիգոր՝ ՚ի Սուրենեան
Պաշաւէ, և զԿամսարականն, ՚ի Կա-
րենեան Պաշաւէն: Այլ զայսր
՝ գոլոյն զորպիսութի, ՚ի կարգին պատ-
մեցուք: միայն պատմելով այժմ,
առնութեւր Արտաշիսի, զի ծանկցես
զագգս զայս մեծ, Թէ՛ հաւատի արիւն
Վարարչակայ են, այսինքն, զարմ Արշա-
կայ մեծի եղբոր Վարարչակայ: Եւ
այսոցիկ այսպէս կարգեցելոց, և զգիր
ուխտին ընդ իւր առեալ Աբգարու
դառնայ, ոչ առողջ մարմնով, այլ
չարաչար զաւովք անտաղեալ:

MS. որոշել.

MS. գալոյն.

MS. նշանակելով.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Դարձ Աբգարու յարեւելից, և տալ
օգնականութի Արեւոյ ՚ի մարտ
ընդդէմ Հերովդի չորրորդապետի:

ԲԻԵԻ դարձաւ Աբգար յա-
րեւելից, լուաւ նա զՀռոմն-
յեցւոց, Թէ՛ ՚ի կասկածանա
անկեալ են վս նր, իբրեւ Թէ՛ զկնի
զօրու գնաց յարեւելս: վս որոյ գրեաց
պու գործակալս Հռոմայեցւոց զպատ-
ճառս երթալոյն, ՚իւրոյ ՚ի Պարսս,
միանգամայն և զգիր ուխտին, որ ընդ
Արտաշիսի, և ընդ եղբարս նր, տայ
տանել, և նորա ոչ հաւատային նմա,
վս զի և Թշնամիք չարախօսք էին զնմա-

ad regnum adirent. Ac deinde præter
ipsum Regis classem, in tres eos classes
descripsit, quas Careniam Balhaven-
sem, Sureniam Balhavensem, eamque
Sororis, Imperatoriam Balhavensem,
ab mariti munere, nuncupavit. Et
Sanctum Gregorium quidem, à Sure-
niâ Balhavenis, Camisarios verò à Ca-
reniâ Balhavenis classe profectos nar-
rant. Cæterùm hanc rem suo loco
post declarabimus; hîc tantùm sub
Artasis tempora memoravimus, quò
gentem hanc illustrem Valarsfacis san-
guine re verâ ortam cognosceres, hoc
est, progeniem esse Arsfacis magni,
Valarsfacis fratris. His igitur ita con-
stitutis, atque exemplo pactionis Ab-
garus secum sumpto, inde regreditur,
parùm corpore sanus, sed gravissimis
doloribus afflictus.

C. A. P. XXVIII.

*Abgarus ab oriente reversus suppetias
misit Aretæ, qui adversus Herodem
Tetrarcham bellum gerebat.*

ABGARO ab Oriente reverso,
nunciatum est, Romanis de eo
suspicionem esse injectam, quasi si
exercitus cogendi causâ in Orientem
profectus esset. Literis itaque ad
Romanos Procuratores datis, suæ in-
Persidem protectionis causas Abgarus
exponit, simul mittens exemplum pac-
tionis inter Artasem & fratres ejus
factæ. Qui tamen fidem ei non habebant,
quoniam inimici ejus Pilatus,

նէ.

Edit. նորա.

ՊՐԱԿ ԻԹ.

C A P. XXIX.

Առաքումն Իշխանացն Աբգարու
առ Մառինոս, յորում տեսին
զՓրկին մեր Քն, ուստի եղև սկիզբն
Հաւատոցն Աբգարու :

*Abgari Principes ad Marinum legantur.
Vident Servatorem nostrum Christum,
quæ res fuit Abgaro fidei primordium.*

ԵՐ այն ժամանակս եկաց 'ի
գործ Հազարապետութեան
Պայսեր, 'ի վերայ Փիւնի-
կեցւոց, և Պաղեստինացւոց,
Ասորոց, և Միջագետաց, Մառինոս
որդի Ստորոգեայ: Առ որ առաքեաց
Աբգարոս երկուս 'ի գլխաւորաց իւրոց,
զՄարիհաբ քրեաշին Աղձնեաց, և
զՀամհագրամ նահապետ Ապահուն-
եաց տոհմին, և զԱման Հաւատարիմ
իւր, 'ի բաղարն Բեթքուբին, զգա-
ցուցանել նմա զպատճառս երթալոյն
իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով նմա զգի-
րութիւն, որ ընդ Արտաշէս, և Է-
րեւարս իւր, և առնել զնա թիկունս

EA² tempestate² Marinus, Sto-
rogis filius, Cæsaris Tribunus,
Phœnicia, Palæstinæ, Syriæ ac Meso-
potamiæ præsidebat; ad quem duos
de principibus suis legavit Abgarus,
Marihabum Alznensium Consulem, &
Samfagramum Apahunia gentis Prin-
cipem, atque etiam fidissimum sibi
Ananum, ad³ Bethcubin oppidum,
qui suæ in orientem profectionis causas
exponerent, atque exemplum pactionis
inter Artasem & fratres ejus factæ
ostenderent; illūque sibi adiutorem
adjungerent. Qui cum venissent, eum
⁴ Ereutheropoli offenderunt; isque

օգ-

² Venimus jam ad eam hujus libri partem, quæ historiam exponit adeò lectu ac notatu dignam, ut ejus causâ totum Chorenensem tanti sit perlegere; Cæterum de Abgari historiâ tot tantique viri tam fusè & copiosè in utramque partem disputârunt, ut totam controversiam hîc aperire atque explicare foret supervacaneum; quod quidem munus nos libenter defugimus; sed cum ii de hac Chorenensis historiâ nihil noverant, quæ difficultates rei minuat, ac rem ipsam plerumque valdè confirmet, nos pro more nostro paucas observationes breviter interponemus.

³ Per hæc tempora Syriam administrabat Ælius Lamia, cui tamen provinciam suam adire non fuit permîssum, ut scribit Tacitus, l. VI. c. 27. qui etiam Julii cujusdam Marini meminit, c. 10; an verò is idem fuerit atque hic Marinus, id omnino incertum est.

⁴ Videtur hic idem esse locus, ac Bethagabra, sive Bethgubrin, qui erat vicus in regione Eleutheropolitanâ positus; ut Cl. Relandus docet, in Palæstin. l. III. p. 627, 641.

⁵ Quod hîc, scribarum incuriâ, Ereutheropolis pro Eleutheropoli ponitur, leviculum est. Longè major de oppido ipso subest difficultas, quam tamen, ut videtur, Ammianus Marcellinus tollit. Quippe

viri Clarissimi & Geographorum facilè Principes Cellarius & Relandus, urbem hanc Eleutheropolim, cujus nusquam Josephus aut Ptolemæus meminerunt, nondum putant fuisse conditam; quorum tamen sententiæ vix accedere possumus, quum Ammiani locum expendamus, qui Palæstinæ urbes recenset, *Cæsaream, quam ad honorem Othaviani Principis exædificavit Herodes, & Eleutheropolim, & Neapolim, itidēque Ascalonem, Gazam ævo superiore exstructas*, l. XIV. c. 8. Atque hîc quidem, ni fallimur, Eleutheropolis dicitur ante Cæsaream fuisse condita; id quod tum ex verborum serie & continuatione, tum etiam ex eo apparet, quòd *ævum superius* hoc in loco vix potest verè eam modò ætatem designare, quæ Ammiani ipsius tempora proximè antecessit, quum urbs ea, ineunte sæculo quarto, ut Cellarii verbis utar, *florens erat & celebris aded, ut Eusebius ac Hieronymus ex illâ & Eliâ serè omnium oppidorum vicorumque distantias ac positiones metirentur*. Accedit denique, quæ ratio maximè valet, quòd cæteræ urbes, quas simul Ammianus recenset, ut eodem tempore exstructas, tametsi dubium est, an fuerint omnes Cæsareâ priores, per ea tamen antiqua tempora certè fuerint inflauratæ. Sic Neapolis, quæ olim Sichem appellabatur, novum id nomen bello ultimo Hierosolymitano accepit;

օգնականութե՛ն, որոց եկեալ գտին զնա յԵրեթերոյսօրիս, և նր ընկալեալ զնոսա խաղաղութե՛ն, և մեծարանօք, առնէ պատասխանի Աբգարու. մի կասկածել 'ի Կայսերէ՛ սակա այնր, միայն՝ զՏարկենն լիով փութասցի. Եւ նց դարձեալ անտի ելին յԵրուսաղէմ, տեսանել զՓրկիչն մեր՝ Քս, վս լրոյ Տամբաւոց սքանչելագործութեանցն, որում և ականատես եղեալ, պատմեցին Աբգարու, ընդ որ՝ զարմացեալ Աբգարու, հաւատաց ճամբորտագէս իբր արդարեւ որդի Այ, և ասէ, այն զօրութիւն Այ են, և ոչ մարդոյ. զի չիք որ 'ի մարդկանէ՛ որ կարէ յարուցանել զմեռեալս, բայց միայն Աճ. և քանզի ապականեալ էր մարմին նր՝ ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա՝ ի Պարսից աշխարհին յառաջ ևս՝ քան զԵթն ամ, որ ի մարդկանէ ոչ եղև նմա հնարս բժշկութեան, ետ տանել առ նմա Թուղթ աղաչանաց, գալ, և բժշկել զնա՝ ի ցաւոցն, օրինակ զայս

Թուղթ Աբգարու առ փրկիչն՝ Յս Քս.

Աբգար Արշամայ, Իշխան աշխարհի, առ Յսուսն՝ փրկիչ բարեբար որ՝ երևեցաւ յԵրուսաղէմ

eos comiter atque adeò magnificè excepit, Abgaróque respondit, nè quid de eâ re à Cæsare metueret, tributum modò, quantum imperatum est, sine morâ persolveret. Illi itaque, inde redeunt, Hierosolymam profecti sunt, Servatorem nostrum Christum visuri, propter ejus miraculorum famam, quorum cum ipsi oculati testes fuissent, ea Abgaro renunciârunt, de quo Abgarus admiratus, eum re verâ Dei filium esse credidit, “ Namque hæ vires”, inquit, “ Dei sunt, non hominis, neque enim quisquam hominum est, qui mortuos suscitare possit, sed Deus solus.” Quoniam verò gravi morbo laborabat, qui eum in Perside supra septem annos invaserat, neque ab hominibus ullo molo sanari poterat; literas ad eum dedit, quibus suppliciter orabat, ut ad se veniret, & dolores suos sanaret, quarum hoc est exemplum.

Epistola Abgari ad Servatorem Christum.

Abgarus, Arsami filius, Princeps regionis, Jesu Servatori benefico, qui in Hierosolymitanâ regione apparuit, մնացւոց:

* MS. զի զՏարկենն. Edit. չարս MS. և 'ի: MS. 'ի ցաւոց: անտի. Decet in Edit. Յս. MS. փրկիչ և. Edit. երևեցար.

cepit; namque eam Plinius & Josephus ita nominant, atque extant ejus urbis nummi, qui Flavie Vespasiani uxoris nomen inscriptum habent, id quod auctorem & tempus instaurationis designat. Aſcalonem, urbem etiam antiquam, Herodes magnus, si non instaurasse, at certè ornasse atque amplificasse dici potest, ut ex Josepho colligere licet; De Bell. Judaic. l. I. c. 20. p. 1010. edit. Hudson. atque ejus urbis nummorum inscriptus numerus initium ducit ab anno U. C. 650. De Gazâ denique Josephi testimonium adscribemus, qui eam à Gabinio instauratam fuisse disertè tradit. Γαβίνιος μὲν—εἶπε τὴν ἀλλήν Ἰερουζαλήν, καὶ ὅσαι γὰρ ἐν Ἰερουζαλήν κηρύττειται τῶν πόλεων, κίχον παρακαλεῖσθαι. καὶ ἀνέκλεισθαι Σαμαρείαν, καὶ Ἀζωίον, καὶ Σκυθί-

παις, καὶ Ἀνθόδιον, καὶ Παφίαν, καὶ Δορύαν. Μα- εἶσαι γὰρ καὶ ΓΑΖΑ, καὶ ἀλλὰς ἐκ οὐρα. Antiq. XIV. 5. p. 616. In summâ, nusquam omnino, quantum scimus, traditum est, has urbes posterioribus temporibus paulò ante Ammiani ætatem instauratas esse & exstructas, nec proinde tam longi in hac notâ fuisset, nisi Cellarii & Relandi sententia repugnasset, quos Lector de his urbibus consulere debet, ut totam rem dijudicet.

De his epistolis consulat Lector Eusebium, in Hist. Eccles. I. 13. Procopium de Bell. Pers. II. 12. atque inter recentiores, Caveum in Hist. Literar. Græc. in Spicilegio Patrum, & Fabricium in Codice Pseudepigrapho, ubi aliorum scriptorum testimonia proferuntur.

մացւոց աշխարհիդ, որջոյն: Լու-
եալ է իմ վսրոն, և վսրոն թեանցդ
որ լինին ի ձեռնս քո առանց դեղոց, և
արմատոց: զի ոչ ասի, տաս դու կու-
րաց տեսանել, և կաղաց գնալ, և զքո-
րոտս սրբես, և զայսս պիղծս, և զդու-
հանես, և որ միանգամ ջարջարեալ
են յերկար հիւանդութեք բժշկես,
դու և զմեռեալս յարուցանես: Եւ
իբրև լուայ վսրոն զայս նամ, եդի ի
մտի իմում մի յերկուց անտի, կամ թէ՛
դու իցես Աճ իջեալ յերկնից և գոր-
ծես զայդ, կամ թէ՛ դու իցես որդի
Այ, և զայդ առնես: արդ վասն այ-
նորիկ գրեցի ես առ քեզ, աղաչել
զքեզ զի աշխատ լինիցիս, և եկեսցես
առ իս, և բժշկեսցես զհիւանդութիս,
զոր ունիմ ես: նա և լուայ զի և
հրէայք տրանջեն զքէն, և կամին
ջարջարել զքեզ, բայց քաղաք մի փոք-
րիկ, և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է
մեզ երկոցունցս: Որոց տարեալ
գթուղթն, պատահեցին նմա յերու-
սաղէմ: զայս վկայէ՝ և աւետարանա-
կան Բանն, եթէ էին ոմանք և ի
հեթանոսաց յերկոց առ նա: վսրոյ
ոչ ⁸ համարձակէին որք լուանն ասել
ց՝ Յս, այլ ասեն ցը Փիլիպպոս, և ց՝
Անդրէաս, Անդրէաս, և Փիլիպպոս
ասեն ց՝ Յս: իսկ ինքն Փրկիչն մեր,
յայնմ ժամանակի՝ յորում կոչեացն
զնա՝ ոչ էառ յանձն, բայց թղթոյ
արժանի արար զնա՝ որ ունի օրինակ
զայս:

⁹ Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր
գրեաց Թովման առաքեալ, հրամա-
նաւ Փրկչին:

Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս,
իբր՝ ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս, զի՝

salutem. Audiui de te, deque sanatio-
nibus, quæ per manus tuas fiunt. Tu
enim, ut dicitur, cæcis visum restituis,
claudos facis, ut ambulent, leprâ af-
fectos purgas, spiritus impuros, dæ-
moniâque ejicis, & quotquot diuturnis
morbis cruciati sunt, tu sanas, atque
adeò mortuos suscitās. Ubi igitur hæc
omnia de te audiui, horum alterutrum
mecum statui, aut te esse Deum, ab
cælo delapsum, qui hæc opereris, aut
Dei filium, qui hæc efficias. Propter-
ea itaque ad te scripsi, orans, ne gra-
vareris ad me venire, & dolores, qui-
buscum conficitor, sanare. Audiui
etiam Judæos in te fremere, ac tibi
poenas moliri, est autem mihi urbs
parva & pulchra, quæ nostrum utrif-
que sufficiet. Qui autem epistolam
ferebant, ei Hierosolymis occurrerunt,
cujus rei testimonio est Evangelii dic-
tum illud, *fuere, inquit, quidam de*
Ethnicis, qui ad eum ascenderant, ideò-
que qui audiebant, id Jesu narrare non
ausi sunt, sed Philippo nunciant & An-
drea; Andreas & Philippus Jesu nar-
rant. Ipse autem Conservator noster,
quo tempore accitus erat, ire recusavit,
sed eum epistolâ dignum judicavit,
cujus hoc est exemplum.

⁸ *Responsum Epistolæ Abgari, quod scrip-*
sit ⁹ *Thomas Apostolus, jussu Ser-*
vatoris.

Beatus est ille, qui in me credit, ta-
met si is haud me viderit; de me enim
գրեւ

^a Deest in Edit. անտի.

[!] Edit. տրանջեն.

^{*} Edit. համարձակին.

⁶ Apud Eusebium Christus ipse Abgari literis
videtur rescriptisse, atque inde nonnulli contra ha-

rum Epistolarum auctoritatem argumenta duxere,
quorum vim hic Chorenensis locus infringit.

գրեալ է վասն իմ այսպէս. զի՝ որք տեսանեմն զիս, ոչ հաւատայցեն յիս, և որք ոչն տեսանիցեն զիս, նոքա հաւատայցեն և կեցցեն:

Իսկ վասն այնր՝ զի գրեցեր դու առ իս, գալ ինձ առ քեզ, արժան է ինձ աստ կատարել զամ ինչ զի որոյ առաքեցայ յերուսաղէմ, իբրեւ կատարեցից զայս, ապա համբարձայց առ այն որ առաքեացն զիս, և յորժամ համբարձայց, առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմնց՝ զի զքո ցաւսդ բժշկեսցէ, և կեանքեզ, և որոց ընդ քեզ են, շնորհեսցէ:

Զայս Թուղթ եբեր ¹ Անան սուրհանդակ Աբգարու, ընդ որում և զկենդանագրութի Փրկչական պատկերին, որ կայ յերեսացւոց քաղաքին ^m:

¹ Edit. Ենան.

^m MS. addit

⁷ Vide Esaiam, VI. 9, 10. & Johan. XX. 29. ubi Christum hac postea respexisse, is demum credet, qui has literas pro veris habeat. Alii forsitan longe aliter sentient, & quidem huiusmodi argumentatio saepe ita incerta est, ut in alterutram partem trahi possit.

ita scriptum est; 7 qui me vident, in me non credent, & qui me non videbunt, ii credent & vivent.

Quod verò ad me scripsisti, ut ad te venirem, oportet me hic loci omnia perficere, quorum causâ Hierosolymam missus fui. Cum hæc perfecero, tunc ad eum, qui me misit, ascendam; & postquam ascensus ero, ex his meis discipulis unum ad te allegabo, qui dolores tuos sanet, vitamque tibi atque iis, qui tecum sunt, largiatur.

Hanc epistolam attulit Ananus Abgari cursor, simulque eam Servatoris ⁸ imaginem, quæ in oppido Edessæ extat.

մինչև ց՝ այսօր ժամանակի.

⁸ De hac re nihil tradit Eusebius, quam proinde veram esse præstare nolumus. Chorenensis tamen simpliciter Christi imaginem ab Anano allatam refert, sine vanis eis additamentis, quæ Syncellus, Evagrius & Cedænus memorant. Syncell. p. 329. Evagr. Hist. IV. 27. Cedænen. p. 145.

ՊՐԱԵ Լ.

CAP. XXX.

Քաղաքութի Յեդեսայ՝ առաքելոյն Թադէոսի, և պատճեն Թղթոցն Տեղից:

Thaddæus Apostolus Edessæ concionatur.
Exemplar quinque epistolarum.

ԱՅՅ յետ համբառնայցն իր-
բ և չին մերոյ, Թովմաս առա-
քեալ, մի յերկուսասնիցն, առա-
քեաց զԹադէոս, որ էր մի յեօթ-
անասնից անտի, ի քաղաքն յեդեսայ
բժշկել զԱբգար, և աւետարանել
ըստ բանին Տն. Արդ եկել եմուտ ի
տունս՝ Տուբեայ իշխանի Հրէից, զոր

ITAQUE post ascensum Servato-
ris nostri, ¹ Thomas, unus ex duo-
decim Apostolis, Thaddæum, qui erat
unus de septuaginta discipulis, ad oppi-
dum Edessam allegavit, qui Abgarum
curaret, atque ut Dominus promiserat,
evangelium prædicaret. Qui cum ve-
nisset, ad Tobiam principem Judæo-
սանն

^a Deest in Edit. Տուբեայ.

¹ In epistolis, id quod oportuit, accuratè, in hac narrationis parte Chorenensis non per omnia eum Eusebio consentit; Tantula tamen est discre-

pantia, ut uterque potius alterius testimonium confirmet.

ասեն լինիլ յազգէն Բագրատունեաց,
որոյ խօսեալ յԱրշամայ, ոչ ուրացաւ
զՀրէութիւնն ընդ այլ ազգականս
իւր, այլ նովին օրինօք եկաց մինչև
հաւատաւ ի Քրիստոս:

Եւ ել համբաւն ընդ ամ քաղաքն
լուծեալ Աբգարու ասէ, նա է վր
որոյ գրեացն Յն, և իսկոյն կոչեաց
զնա: և եղև ի մտանելն Թադէի, տե-
սիլ սքանչելի՝ երևեցաւ յերեսսն Թա-
դէի, յարուցեալ անկաւ առ ոտսն ի
գահոյիցն ի վր երեսաց իւրոց և եր-
կիր եպագ նմա, և զարմացան ամ
իշխանքն որք շուրջ կային, զի ոչ գի-
տացին զտեսիլն:

Եւ ասէ՝ ցնա Աբգար, եթէ՝ դու
իցես արդարև՝ աշակերտ օրհնելոյն
Յն, զոր ասաց առաքել ինձ այսր,
և կարող իցես բժշկել ըզցաւս իմ:
Պատասխանի ետ նմա Թադէ, եթէ
հաւատասցես ի Յիսուս Քրիստոսի Այ-
տացինք խնդրուածք արտիքոյ: Ասէ
ցնա Աբգար, ես հաւատացի ի նա,
և ի հայրն, վասն որոյ կամեցայ առ-
նուլ՝ զգորս, և գալ կոտորել զՀրէ-
այսն որք խաչեցին զնա, եթէ ոչ եր իմ
արգելեալ վասն Թագաւորութեն
Հռոմայեցւոց: Եւ յամբանից սկիզբն
արարեալ Թադէի, աւետարանեաց
նմա, և քաղաքին նոր, և եղեալ ձեռն
ի վր բժշկեց զնա, և զԱբգարու Պա-
տագրոս իշխան քաղաքին պատուա-
կան յամ տանն արքայի: Նա և զամ
որք էին ի քաղաքին, հիւանդք, և
ախտաժեպք, բժշկեաց, և հաւատա-

rum virum divertit quem de Bagratiâ
gente fuisse aiunt, qui ab ² Arfamo
cum fuerat compellatus, Fidem Ju-
daicam cum reliquis Gentilibus non
abnegavit, sed in iisdem legibus per-
manlit, quoad Christo fidem adjun-
geret.

Emanavit autem fama ejus in om-
nem urbem, quæ cum ad Abgari aures
esset perlata, “Is ipse est”, inquit,
“de quo scripsit Jesus”, atque eum
statim accersivit. In Thaddæi autem
introeuntis vultu mirifica species Ab-
garo apparuit, ut assurgens à sede, ad
pedes ei pronus accideret, eumque ve-
neraretur, id quod mirati sunt, qui
circà aderant, Principes, quòd id vi-
sum ipsi nihil noverant.

Tum ei Abgarus “An tu re ipsâ es”,
inquit, “Jesu beati discipulus, quem se
“dixit huc missurum; meosque dolo-
“res sanare potin” es? Cui ita respon-
dens Thaddæus, “Si”, inquit, “in
“Jesum Christum Dei filium credi-
“deris, tui tibi animi postulata conce-
“dentur.” Cui Abgarus. “Jam
“in eum”, inquit, “& in Patrem
“ejus credidi, ac propterea copias
“meas colligere, & Judæos cedere
“volui, qui eum cruci affixerant,
“nisi me Romanum Imperium prohi-
“buisset.” Incipiens inde Thaddæus,
Evangelium ei atque omni civitati præ-
dicavit; manibúque impositis, eum,
atque etiam ³ Abdiæ filium ⁴ Pata-
grum sanavit, virum tum in urbe tum in
aulâ regiâ primarium atque honoratissi-
mum. Præterea cunctos qui, in oppido

ցին

² MS. խուշեալ.

³ MS. երևեցաւ Աբգարու.

⁴ Desunt in Edit. գոր

ասաց առաքել ինձ այսր.
և պատուական.

⁵ MS. զգորս իմ.

⁶ MS. զԱբգարու.

⁷ MS.

² Vide suprâ. l. II. c. 23.

³ Abdi cujusdam nobilis apud Parthos per hæc
æmpora viri meminit Tacitus, Annal. VI. 31.

⁴ Hoc nomen ad vocis *παθης* similitudinem
tam propè accedit, ut non à vero absume sit, ita
esse hunc locum ex Eusebio emendandum.

գին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Աբգար, և ամբարդաբն, և զդուրս տաճարաց կոողն փակեցին, և որք ՚ի վր բազնին, և սեանն կային պատկերքն, ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. բայց ոչ զոր, ածէր բռնութիւն չաւատս, այլ օր ըստ օրէ յաւելեալ ՚ի չաւատսն բազմանային:

Իսկ առաքելոյն Թադէի ՚ի զԽոհարար ոմն մետաքսագործ մկրտեալ, և յանուն ՚ի կոչեցեալ Ադդէ, ձեռնադրեալ ՚ի վր Եդեսեայ փոխանակ իւր Թողու առ արքայի, և իւր առեալ հրովարտակ յԱբգարէ, զի ամենեքեան լուսեցեն աւետարանին Քրի, գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, որ կարգեալ էր ՚ի վր աշխարհին, և զօրաց. Բայց Աբգար յօժարեցաւ գրել Թուղթ առ Տիբեր, որ ունի օրինակ զայս:

Թուղթ Աբգարու առ Տիբեր:

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր Հռովմայեցոց ինդալ. Գիտելով իմ եթէ ոչ ինչ ծածկի ՚ի քաւմն Թագաւորութենէդ, այլ իբրեւ զմտերիմ քո աւելի ևս իմացուցանել ՚ի ձեռն գրոյ. զի Հրէայք, որք բնակեալք են ՚ի գաւառս Պալեստինացոց, ժողովեալ խաչեցին զՔրիստոս, առանց իրիք յանցանաց, ՚ի վերայ մեծամեծ երախտեացն, զոր արար առ նոսա, նշանս, և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս միանգամայն յարուցանել: Եւ գիտեա, զի զօրութիւնս այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Այ. զի և ՚ի ժամանակին յորում խաչեցին զնա, արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ, և ինքն յետ երկց

morbis laborabant, curavit, adeò ut fidem universi amplecterentur, atque ipse Abgarus, omnisque civitas baptizaretur. Occluserunt inde templorum fores, simulachris sacratorum, atque ipsa simulachra in aris & columnis locata, arundinibus operuerunt. Neminem verò per vim ad fidem adigebant, credentium tamen numerus quotidie augebatur.

6 Deinde Apostolus Thaddæus, Chohararum quemdam serici opificem cum baptizasset, eique nomen Addæi posuisset, impositione manuum Edessæ suo loco præposuit, eoque apud regem relicto, ipse sumptis secum Abgari literis, ut omnes Evangelium Christi audirent, ad Sanatruce[m] fororis ejus filium adiit, qui regioni atque exercitui præerat. Cæterum Abgaro visum est, ad Tiberium literas dare, in hoc exemplum.

7 *Epistola Abgari ad Tiberium.*

Abgarus, Armeniorum Rex, Domino meo Tiberio Cæsari Romano salutem. Novi quidem nihil quidquam te latere in tuo regno, tamen, ut fidus amicus tuus, per literas te certio[re]m facere statui; Judæi etenim, qui Palæstinæ regionem incolunt, inter se coeuntes, Christum cruci affixerunt, nullius delicti nocentem, propter magna illa & benefica opera, quæ apud eos edidit, signa nempe & miracula, adeò ut mortuos etiam suscitaret. Scias itaque has vires non esse meri hominis, sed Dei; namque & ipso tempore, quo eum in crucem sustulerunt, Sol obscuratus est, & Terra mora contremuit. Ipse porro post tres dies è

աւելոց

¹ MS. զԽոյրար. forte Խոյրարար.
² MS. աշխարհին.

³ MS. կոչեալ.

⁴ MS. առաքեալ.

առուրց յարեաւ 'ի մեռելոց, և երև-
եցաւ բազմաց, և այժմ անուէն նր յամ-
տեղիս 'ի ձեռն աշակերտաց նորին՝
գրանցելիս մեծամեծս կատարէ. որ և
առ¹ իս եցոյց յայտնապէս: և անդ-
այսուհետեւ տերութիդ քո գիտէ որ
ինչ արժան է հրամայել 'ի վերայ
ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գոր-
ծեցին, և գրել ընդ ամենայն տեղերս,
զի երկիրպագեացն Քրիստոսի, իբրև
Ճմարտի Աստուծոյ. Ողջ լի:

Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու 'ի 10 *Responsum Tiberii ad Abgari Epistolam.*
Տիբերեայ:

Տիբեր կայսր Հռոմայեցւոց, Աբ-
գարու Թագաւորի խնդալ: ՁԹուղթ
մեռերմութե քոյ ընթերցան առաջի իմ,
վասն որոյ շնորհակալութի 'ի մէջ
քեզ հացէ, Թէպէտ և 'ի բազմաց
յառաջագոյն լուծեալ է մեր զայդ: եցոյց
ստուգապէս և Պիղատոս վասն նշա-
նաց նր, և եթէ յեա յարութեն 'ի
մեռելոց, հաւատարիմ եղև ' բազմաց
Թէ Աճ է: վասն որոյ և ես կամեցայ
առնել զայդ, զոր դուդ խորհեցար,
այլ քանզի սովորութիւն է Հռոմայե-
ցւոց, Աճ միայն 'ի հրաման է Թագաւ-
որին ոչ նստուցանել, մինչև ոչ փոր-
ձեալ քննեցի նա 'ի Մինչկիստէն,
վասն որոյ և իմ յայտնեալ գրանա զայս

mortuis surrexit, & apparuit multis,
9 homénque ejus omnibus locis etiam-
num per discipulos ipsius, miracula
maxima perficit, id quod in me ma-
nifestè demonstravit. Jam itaque novit
Majestas tua, quid de Judæorum po-
pulo imperandum sit, qui hæc perpe-
trârunt, statuendúmque per totum
orbem, ut Christum colant, tanquam
verum Deum. Vale.

Tiberius Romanorum Cæsar, Ab-
gario Regi salutem. Lecta fuit coram
me Epistola amicitiae tuæ, ob quam
11 Gratia à nobis tibi habenda est, quan-
quam & à multis hoc ipsum priùs audi-
veramus. Miracula ejus luculenter eti-
am exposuit ' Pilatus, eúmque post-
quam è mortuis surrexit, à multis prò
Deo fuisse habitum. Ac propterea, vo-
lui ipse idem facere, quòd tu cogitasti;
sed cum Romanorum consuetudo sit,
ut, Imperatoris modò auctoritate, ne-
minem in Deorum numero reponant,
12 dum à Senatu tentatus fuerit probatús-
que, ided remi ad Senatum retuli;
respuit autem Senatus, quòd ab ipso

Սկիւ-

¹ MS. իս հիշեան.

² Defunt in Edit. որ ինչ արժան է.

³ Edit.

Տիբերէ. ⁴ Abest ab Edit. բազմաց.

¹ Pilatum Tiberio de rebus Christi significasse, nemo serè est, qui dubitare possit; quanquam ex literæ hodiè non extant, De Aëtis autem, ut vocantur, Pilati, adeas Fabricium in Cod. Apochryp. N. T. p. 214, ubi multa de hac re testimonia occurrunt, è quibus Eusebii ac Tertulliani loca proferemus, quæ maximè ad rem spectant. Ταπεινὴς ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς τῷ Σωτήρι ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ — Πίλατος Τιβεριῶν βασιλεὺς κοινῆς. Ὡς τὰς τὴν ἀλλὰς αὐτῷ πυνθάνουσι τοῦτο, καὶ οἷς ὅτι μάλιστα θάνατον ἐκ νεκρῶν ἀνάστα, καὶ θεὸς οὐκ ἀπὸ τοῖς πολλοῖς ἐπιπίστευσεν. Τὸν δὲ Τιβέριον ἀνέτυχον μὴ τῇ συγκαλίφῃ, ἐκινήσῃ τ' ἀποσπασθαι φαντασίαν.

— ὅτι μὴ πρὸς τὸν αὐτὸν τοῖς ἀνθρώποις ἢ τοῖς ἀγγέλοις καὶ τοῖς ἀνθρώποις, μὴ ἀλλὰ τὴν παρὰ Ῥωμαίοις θεοποίησθαι, μὴ ὡς ἡμεῖς καὶ οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐρανίου. — τὰς τὴν Τιβέριον. Euseb. Hist. II. 2. Tiberius ergo cujus tempore nomen Christianum in seculum introiit, annuntiata sibi ex Syria Palæstina, quæ illic veritatem ipsius divini revelârunt, detulit ad Senatum cum prærogativâ suffragii sui. Senatus, quia non ipse [in se] probaverat, respuit. Cæsar in sententiâ mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum. Tertull. Apol. c. 5. qui hic Tiberii epistolam quasi Latine reddidisse videtur

Սինկիտոսին, արհամարհեաց Սինկիտոսին, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի նմանէ. այլ մեք տուաք հրաման ամուսնեք, որում և հաճոյ թուեսցի Յիսուս, ընկալցի զնա ի Ածս, և մահ այնոցիկ սպառնացեալ որք չաբախս կայցեն զԲրիտանիայից: Եւ վասն ժողովրդեանն Հրէից՝ որք յանդուգնեցան խաբել զնա, զորմէ լսեմ, եթէ ոչ արժանի խաչի էր նա, այլ պատուի, և երկրպագութե, յորժամ առից պաշտպանն ի պատերազմէ Սպանիացւոց՝ ապստամբողաց յինէն, քննեալ հատուցից նոցա զարժանն:

Դարձեալ գրէ Թուղթ Աբգար առ 14 *Alteram inde Epistolam scribit Abgarus ad Tiberium.*
Տիբերի:

Աբգար արքայ Հայոց, աեանս իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց ինդալ: ԶԹուղթ գրել ըստ արժանի բոյոյ տերութեդ աեսի, և ընդ հրաման մտածութեդ քո՝ ուրախացայ. և եթէ ոչ ինչ ցամառեցու, գործ Սինկիտոսիդ է յոյժ պայանելի, քանզի առդոսս, ի ընտելութեդ մարդկան տուեալ լինի Ածութի, և արդ այսուհետեւ եթէ ոչ լինցի ԱԲ հաճոյ մարդկան,

primùm quæstio de eo non fuerat habita. Nos autem unicuique, qui vult, permisimus, ut Jesum in Deos recipiat, mortemque illis minati sumus, qui Christianos criminari pergant. De Judæorum autem populo, qui cum temerè ausi sunt cruci suffigere, quem ego non cruce, sed honore & veneratione dignum fuisse audio, ubi à bello cum Hispanis, qui à me descere, orium nactus fuero, re exploratâ iis pro meritis retribuam.

Abgarus, Armeniorum Rex, Domino meo Tiberio Cæsari Romano salutem. Literas, pro eo quod Majestate tua dignum est, scriptas vidi, & lætatus sum de eo, quod tu in mandatis dare cogitasti, atque equidem, nisi mihi iratus eris, rem sanè perniciulam Senatus egit. Quippe apud eos, pro judicio hominum, Divinitas tribuitur, ut jam deinceps, nisi Deus

Ա.

6 Tamesti bellum hoc Hispanicum nusquam forsitan alibi disertè memoretur, tamen non desunt scriptorum testimonia, ex quibus conjectura in eam rem duci potest. Nam Tiberius Hispaniarum principes olim vexaverat, atque etiâ hoc ipso tempore provinciam eam planè neglexit; adeo ut cum Hispanos ad rebellandum provocaverit, tum etiâ ejus faciendi opportunitatem idoneam dederit. Regressus in Insulam, Reipublicæ quidem curam usque addidit, ut postea non decurias equitum unquam suppleret, non tribunos militum præficeret, non provinciarum præfides ullos mutaverit; Hispaniam & Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit. Suet. in Tiber. c. 41. Præterea Galliarum & Hispaniarum, Syriæque & Græciæ principes confiscatos: — Plurimis etiâ civitatibus & privatis veteres immunitates, & jus metallorum, [quod ad Hispaniam præcipuè spectabat] æque sigillorum adempta.

Ibid. c. 49. Vide etiam Tacit. Annal. VI. 27. Cæterum non omnino præteriri debet Velleii Patreculi locus, qui, nisi in eo non vana mendii suspicio subesset, rem totam clarè confirmaret. *At Tiberius Cæsar, quam certam Hispanis parendi confessionem extorserat, parem Illyrii Dalmatissque extorsit.* l. II. c. 39.

7 *Apud vos de humano arbitratu divinitas persistat. Nisi homini Deus placuerit, Deus non erit: homo jam Deo propitius esse debebit.* Tertull. ibid. Atque hæc Abgari ac Tertulliani verba tam mirificè inter se conveniunt, ut alter alterum, id quod etiam de Tiberii epistolâ jam observavimus, interpretatus fuisse videatur; itaque si hæc literæ veræ sint, fieri vix potuit quin eas Tertullianus legerit: quæ quidem opinio veri nobis videtur similior. Sed in rebus dubiis id fere quisque verum credit, quod verum esse possit.

Աստուած լինիլ նա՛ ղէ կարէ, և իբրեւ՝
յայսմանէ մարդոյն արժան է քաւել
զԱճն: Բայց քեզ տեսուն իմում հաճոյ
թուճեցի՝ առաքել՝ զայլոք յեհմ,
փոխանակ Պեղատոսի, զի՛ լուծցի նա՛
անարգանօք յիշխանութենէն՝ յոր
կարգեցեր զնա, վասն զի՛ արար ըզկամս
Հրէիցն, և խաչեաց զՔրիստոս տարապար-
տուց՝ առանց քոյոյ հրամանի: ողջ
լինիլ քեզ՝ ըղձանամ:

Զայս գրեալ Աբգարու, զհաւա-
սար թղթոյն եղի ի Դիւանի իւրում,
ոպ և զայլն: գրեաց և առ Ներսէս
մանուկ արքայ Ասորեստանի ի Բա-
բելոն:

Թուղթ Աբգարու առ Ներսէս:

Աբգար արքայ Հայոց, որդւոյ իմոյ 17
Ներսէսի խնդալ: Զգիր ողջունի քոյ
տեսի, և զՊերոզ լուծի ի կապանաց,
և զհնան նր թողի: և եթէ կամ իցէ
քեզ, կարգեցես զնա ի վերակացու-
թի Նինուէի, ոպ և կամիս: Այլ, վասն
այնր զի՛ գրեցերն առ իս, եթէ տուր ա-
ծել զայլոք բժիշկ, որ զնշանադ առնէ,
և քարոզէ այլ Աստուած, որ ի վեր է
քան՝ զհոլր, և զջուր, զի տեսից, և
լուայց դմա: նա՛ ղէ էր բժիշկ ըստ
արուեստից մարդկան, այլ աշակերտ
որդւոյն Այ, արարին հրոյ, և ջրոյ,
և վիճակ հասեալ ի կողմանս Հայոց
առաքեցաւ: Բայց յընկերց նորա
գլխաւորաց, Սիմոն անուն, անդր ի
կողմանս Պարսից առաքեցեալ է, խնդիր

hominibus placuerit, Deus esse non
possit, sed Deo propitius esse homo
debeat. Tibi verò, mi Domine,
æquum videatur, ut Hierosolymam ali-
quem in Pilati locum mittas, ut à prin-
cipatu is cum ignominiâ deturbetur, in
quo eum constituiisti, propterea quòd
Judæorum voluntati morem gessit, &
Christum cruci temerè affixit injussu
tuo. Bene te valere cupio.

16 Hæc scripsit Abgarus, atque episto-
læ ejus, ut & cæterarum, exemplum in
Tabulario Edesseno reposuit. Literas
etiam Babylonem misit, ad Nersem
puerum Assyriæ regem.

Epistola Abgari ad Nersem.

Abgarus Armeniorum Rex, 8 filio
meo Nerfi salutem. Literas salutatio-
nis tuæ vidi, ac Perozem è vinculis
solvi, atque ejus delictum remisi.
Quod si jam tibi ita placet, constituias
eum Ninives præfectum, id quod qui-
dem cupis. Quod verò ad me scrip-
sisti, mitte mihi, inquis, virum illum
Medicum, qui signa edit, atque alium
Deum prædicat, qui est supra 9 ignem
& aquam, ut eum videam atque au-
diam, ille non est Medicus ex peritiâ
hominum, sed discipulus filii Dei,
ignis & aquæ procreatoris, atque in
Armeniæ regionem, prout ei fors ob-
tigerat, missus est. Unus autem de
primariis ejus fociis, nomine 10 Simon,

աւ

1 Deest in Edit. զայլոք:

2 Abest ab Edit. անարգանօք:

3 MS. ըղձամ:

8 Nomen filii, quantum opinamur, hic latius
patet. Neque enim Abgari sed Artasis propriè fili-
us Nerses fuisse videtur. Conferat Lector notas
nostras ad l. III. c. 23, 29. ubi eandem locutionem
de Gnelo & Gratiano observare licebit.

9 Διαιρεσις εἰς τὴν πυρὶ καὶ τῷ ὕδατι θυσι-
Strabo de Persis, XV. p. 732. Neque opus est
quicquam aliud de igni atque aquâ notare, quæ
erant celebratissima Persarum numina.

10 Editor Armenius Novi Fœderis Armeniaci in-
nota, quam ad Judæ epistolam adposuit, Simo-
nem Cananitam Persas atque Armenios docuisse
refert. Quâ id auctoritate dicat, omnino nesci-
mus. Certè Abgari verba Simonem Petrum vi-
dentur potius designare, qui etiam, quin primam
Epistolam suam Babylone scripserit, quid est cur
dubitemus, tamen Mosis noster de eo infra dubi-
tante loquitur, c. 31.

արարեալ լուսիցն նա, յորժամ և
Հայրն քո Արտաշէս. և նա բժշկեցէ
զամ հիւանդութիս, և ճանապարհ
կենաց ցուցցէ:

Եւ յաւել ևս՝ գրել առ Արտաշէս 19
արքայ Պարսից՝ օրինակ զայս:

Թուղթ Աբգարու առ Արտաշէս:

Աբգար արքայ Հայոց, Արտաշէսի՝
եղբօր իմոյ, արքայից արքայի, ինդայ:
Գիտեմ, զի արդ լուեալ է քո վասն Յի
Քրի, որդւոյն Այ, զոր խաչեցին Հրե-
այք. որ յարեաւն ի մեռելոց, և
առաքեաց զաշակերտսն իւր՝ ընդ ամ
տիեզերս ուսուցանել ընդհանուր: և 20
մի յաշակերտաց նր գլխաւորացն, Սի-
մօն անուն, է՝ ի կողմանս քոյ Տէրու-
թեոյ: արդ ինդիր արարեալ գտցես
զնա, և նա բժշկեցէ զամախտս հիւան-
դութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ
կենաց ցուցցէ, և հաւատասցես բանի
նր դու, և եղբարք քո, և ամենեքեան, 21
որք հնազանդին քեզ կամաւ. զի
ախորժելն է ինձ, զձեզ ը մարմնոյ
ազգականս իմ, լինիլ ինձ մտերիմ հա-
րազատս՝ և ըստ հոգւոյ:

Եւ մինչդեռ պատասխանի այսց
թղթոց ոչ էր ընկալեալ, վախճանի
Աբգարոս, Թագաւորեալ ամս 38.

istinc in Persidem missus est; quem
si quæsieris, audire poteris, simul
etiam Pater tuus Artases; isque omnes
ægotationes tuas sanabit, & viam
vitæ ostendet.

Præterea verò ad Artasem Persa-
rum regem scripsit in hoc exemplum.

Epistola Abgari ad Artasem.

Abgarus Armeniorum Rex, Artasi
fratri meo, regum regi, salutem. De
Jesu Christo Dei filio, quem Judæi in
crucem egere, te jam audivisse scio,
qui à mortuis surrexit, & discipulos
suos per totum orbem misit, ut univer-
sos instituerent. Unus autem ex disci-
pulis ejus primariis, Simon nomine,
in partibus tuæ ditionis adest. Si ita-
que quæsieris, eum invenies, isque
omnes morbos & dolores tuos curabit,
& viam vitæ ostendet; Credes verò
sermoni ejus, tu & fratres tui, omnés-
que qui tibi lubentes parent. Mihi
utique res est quàm gratissima, ut tibi,
meo, quod ad corpus attinet, cognato,
fidus & germanus, quod ad animum,
frater fiam.

Prius autem, quàm his literis re-
sponsum acceperat, mortem obiit Ab-
garus, quòd regnasset annos 22 duo-
dequadrageinta.

ՊՐԱԿ

Deest in Edit. քո.

Edit. ամս.

MS. 32.

22 Dionysius quidam Syrus, qui octavo sæculo
claruit, in Chronico suo Edesseno Abgarum tradit
imperasse mensem unum supra annos triginta sep-

tem; qui numerus, ut accuratior, ita fortasse ve-
rior haberi debet. Vide Assemani Bibliothec. Ori-
ental. Vol. I. p. 420.

ՊՐԱԿ ԼԱ.

CAP. XXXI.

Յաղագս Վեպոլթէ Առաքելոցն մե-
րոց :

De Apostolorum nostrorum Martyrio.

***ՅՏ մահո՛ւն Աբգարու՝ բա-
*ՅՏ ժանի Թագաւորութիւն Հայոց
*ՅՏ յերկուս : քանզի՝ Անան որդի
նորա՝, Թագ կապեաց Թագաւ-
որել յԵդեսսայ, և Սանատրուկ՝ քեռ-
որդի նր՝ ի Հայս : Գտանի՝ որ ինչ առ-
պի ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ
յայոց, զգալուստ առաքելոյն Թադէի
ի Հայս, և Տաւաթալ Սանատրուկոյ, և
Թորուլ զՏաւաթան յերկուդէ՝ նախա-
րարացն Հայոց, և կատարուան առա-
քելոյն, և որք է նման ի գաւառին
Հաւարջան, որ այժմ կոչի՝ Արտազ,
և պատահուան քարին, և յերեսարս գալ,
և ընդունիլ զմարմին առաքելոյն, և
առնուլ անոր աշակերտացն, և
Թադէի ի դաշտին, և մարտիրոսանայ
գտանին արքայի՝ Սանտրուկոյ՝ Տո՛ւլ ի
Հանապարհէն, և աստ ուրեմն՝ յարմել
նշխարաց երկրոցուն, և փոխելն յա-
ռապարհ այս նմա՝ որպէս ասացաք,
յայոց պատմեալ յառաջագոյն քան
զմեզ, ոչինչ կարեւորագոյն համարե-
ցաք երկրորդել ո՞նո՞ղ : Իոյնպէս և
որ ինչ վն կատարմանն Ադգեի՝, աշա-
կերտի առաքելոյն, յԵդեսսայ, յոր-
դուին Աբգարու գտանի յայոց պատ-
մեալ յառաջագոյն քան զմեզ : որ
իբրև Թագաւորեաց յեա Հօրն մա-
հո՛ւն, ոչ եղև ժառանգորդ՝ հայ-
րենի առաքելութեն, այլ երաց
զտաճարս կոռցն, և կալաւ զպաշ-

MORTUO Abgaro, Armeniæ
regnum in duas partes divisum
est. Namque Ananus, filius ejus,
diadema sibi imposuit, Edessæque im-
peritavit, Sanatruces verò sororis ejus
filius Armeniam tenuit. Quæcunque
autem his regnantibus ab aliis Scripto-
bus traduntur, Thaddæum Apostolum
in Armeniam advenisse : Sanatrucem
fidem primò amplexum esse, at postea,
Armeniorum optimatum metu, eam
deseruisse : Apostolum & socios ejus
in provinciâ Savarsanâ morte affectos,
quæ nunc Artaza appellatur ; diffissum
primò saxum deinde coisse ut Apostoli
corpus reciperet, quod inde avectum, in
placitie discipuli sepeliere ; Sanatru-
cis filiam secundùm viam martyrium
subiisse ; reliquias utriusque ibi compa-
ruisse, atque in regionem saxosam inde
esse deportatas ; hæc omnia, ut dixi-
mus, cùm ab aliis ante nos fuerint enar-
rata, non necesse habuimus iterare ; ut
neque de Addæo, Apostoli discipulo,
Edessæ ab Abgari filio morte affecto,
cujus Martyrium jam alii declararunt ;
qui filius, cum post patris obitum
regnum obtineret, non fuit : paternæ
virtutis hæres, sed simulachrorum tem-
pla aperuit, atque ethnicorum religio-
nes suscepit, misitque ad Addæum, ut
diadema byssinum sibi faceret, auro

առն

^a MS. Սանատրուկ

^b MS. յառաջագոյն

^c Edit. զտաճարս

¹ Cedrenus non filium sed nepotem Abgari à Christi fide deservisse narrat, p. 146. At Procopius atque Abulpharagius Chorenensem nostrum confirmant. «Ος τις Α Αδαδζαο την βασιλειαν του αυτου παδου, ανουσιαιος γυγνος εμπελον ανθρακον. Procop. de Bell. Pers. II. 12. Edessam veniens, invenerunt fidelem regem Abgarum jam mor-

tuum fuisse, ejusque filium Ethnicum & Christianorum inimicum summâ rerum potitum. Ab eo Adæus Apostolus occisus fuit die 30 Julii, & in Ecclesiâ, quam ipse Edessæ edificaverat, sepultus. Bar-Hebræus, qui & Abulpharagius, apud Asseman. Bibl. Orient. II. p. 392.

առն հեթանոսութե, և յղեաց առ
Արդէ, զի՛ արասցէ նմա խոյր բե
հեզեայ, անկողնածոյ ոսկւոյ, ու
յառաջագոյն առնելի հօր՝ խնյ:
Եւ պատասխանի ընկալաւ, եթէ՛ ոչ
արասցեն ձեռք իմ խոյր գագաթան
անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Քրի,
կենդանոյ Այ: և իսկոյն հրամայեաց
՝ միում՝ ի զինակրացն կարել զոտն նր
սրով, որոյ երթեալ, և տեսել զնա, զի՛
նստէր յաթոռ վարդապետութե՛, էած
սոսերաւ, և ի բաց կըստեաց զսրունս
նր, և նոյն ժամայն աւանդեաց զհօգին:
Զայս ծայրաքաղ արարեալ, համա-
գօտ յիշատակեցաք՝ որպէս զառ ի
յայտոց պատմեալ նախէին: Բայց
զինչակեցաւ հայոց և Բարդուղոմէոս
սոսաբեալ, որ և հաստարեցաւ առ մեզ
՝ Արեքանի քաղաքի: Իսկ զՍիմոնէն,
որ Պարսիցն զինչակեցաւ, ոչ զհաւաս-
տին կարեմ պատմել, թէ՛ զինչ գոր-
ծեաց, և կամ ուր հաստարեցաւ: քանզի
պատմի յոմանց, Սիմոնի ումնն ա-
ռաբելոյ կատարիլ ի Վերոսփորա՝
եթէ՛ նա իցէ Քչմարտիւ, և եթէ՛ եր
աղագաւ գարուստ նր անդր, ոչ գի-
տեմ: պլ՝ միայն նշանակեցի զի՛ գի-
տասցես, եթէ՛ ոչինչ մեաց յիմն-
ջանից պատմել քեզ զնա, որ ինչ անկ է:

intertextum, “ ut pridem patri meo
“ faciebas”; hocque responsum ab eo
tulit, “ Non facient manus meæ dia-
“ dema capiti indigno, qui Christum
“ non colit, vivum Deum.” Is ita-
que unum ex Armigeris suis statim
jussit, pedes ejus ferro abscindere, qui,
cū venisset, eūque in Doctrinæ
sede sedentem vidisset, stricto gladio,
crura ejus abscidit, isque ita statim
animam efflavit. Atque hæc breviter
delibavimus, quippe ab aliis prius de-
clarata. Cæterum Armeniam sortitus
est etiam ² Bartholomæus Apostolus,
qui apud nos in oppido Areubano mar-
tyrium subiit. De Simone autem,
qui Persidem sortitus est, nequeo cer-
tum tradere, quæ fecerit, aut, ubi
martyrium passus sit. Narrant enim
nonnulli Simonem quendam Aposto-
lum apud Bosporum Ibericum perisse.
Idne verum sit, ignoro, neque cur eò
profectus sit scio; hæc autem ideo so-
lūm notavi, ut cognosceres me tibi
omnia, quæ oportet, in hac historiâ
explicare.

ՊՐԱԿ

¹ MS. առնելի. ² MS. նորա. ³ Defunt in Edit. միում ի.
Արեքանոս. ⁴ Edit. ի մէջ բանից.

⁵ Edit.

² Βαρθολομαῖος ὁ Ἀπὸστολος Ἰσθμὸς τοῦ καλυμ-
νοῦ Εὐδαίμωνος κερύξας τὴν Χρῆστον, καὶ διδοὺς
αὐτοῖς τὸ ἅγιον Μυστήριον Εὐαγγελιστοί, ἐκκοιμηθὲν ἐν
Κορδαίνοπολιν τοῦ μεγάλου Ἀρμενίας. Scriptor ig-
notus, sub Dorothei nomine ap. Goar. in Chron.

Paschal. p. 435. Hoc oppidum Sophronius vocat
Albanopolim, Nicetas *Urbanopolim*, quod, ut jam
vidimus, Dorotheus *Corbanopolim*, Chorenensis
Areubanum appellat.

ՊՐԱԿ ԼԲ.

C A P. XXXII.

Վասն Սանատրուկոյ Թագաւորութեանն,
և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և
վասն Հելինայ տիկնոջ:

*De Sanatruce regno, & cæde filiorum
Abgari, & de Helenâ reginâ.*

***Սանատրուկ Թագաւորեալ՝ զորս
Ս Ժողովէ՝ ի ձեռն քաջացն Բագ-
*** րատունեաց՝ և Արծրունեաց՝
դայեկաց իւրոց, իջանել տալ պատե-
րազմ՝ ընդ որդիսն Աբգարու, զի՝
բոլորումն տիրեացէ Հայոց Թագաւո-
րութեանն: Եւ մինչդեռ նա յայսմ
էր, աճային իմն ակնարկութեմ խնդրե-
ցաւ վրէժ մահուանն Արդէի յորդ-
ոյն Աբգարու: Քանզի՝ սիւն կ'ճեայ
կանգնել տայր յԵդեսեայ՝ ի վերնա-
տունա ապարանից իւրոց, և ինքն ի
նեղքոյ կալով՝ հրամայէր զորպէսն
առնել, որ գերծեալ յունողացն, ան-
կաւ ի վր նորա, և խորտակեաց զոտսմ,
և սատակեաց: Եւ իսկոյն պատգամ
բնակաց քաղաքին եկն առ Սանա-
տրուկ, խնդրել պայման ուխտի, զի
մի վրդովեացէ զնս՝ ի հաւատոց՝ Քրիս-
տոնէից, և նի տայցեն նմա՝ զքաղաքն ի
ձեռս, և զգանձս Թագաւորին, զոր
արարեալ, յետոյ ստեաց: Նա և զամ
զաւակ տանն Աբգարու մաշեաց սրով,
բաց յաղջկանց, զորս է հան ի քաղաքն,
բնակիլ ի կողմանս Հաշտենից: Սա
պէս և զգլուխ կանանցն Աբգարու,
որում անուն էր Հելինէ, առաքեաց
բնակիլ ի Խառան՝ յիւրոյն քաղաքն,
Թողլով նմա զՏիկնութիւն ամ Միջա-
գետաց, փոխանակ բարեացն զորս
գտեալ էր Է ձեռն նր՝ յԱբգարէ:
Այս Հելինէ զարդարեալ հաւատովք
ոնք և զայր իւր, ոչ հանդուրժեաց

1 **S**anatruces, regnum adeptus, per
fortes Bagratidas & Arzrunios
nutritios suos, exercitum coegit, filiis
Abgari bellum illaturus, ut universæ
Armeniæ imperium acquireret. Dum
autem is in eo erat occupatus, divina
providentia Addæi necem in Abgari
filium vindicavit. Is enim marmo-
ream columnam Edeffæ in regiæ suæ
2 tecto statui jusserat, dùmque ipse sub-
ter astans, quomodo esset locanda,
imperabat, lapis, de eorum qui tene-
bant manibus, delapsus, in eum cecidit,
pedesque ejus confringens morte affecit.
Statim inde urbis incolæ ad Sanatru-
cem miserunt, qui hac conditione cum
eo pactionem facerent, ne à fide
3 Christianâ ipso traduceret; ita se ei
urbem, & gazam regiam in manum
tradituros. In quam rem quum fidem
is suam interposuisset, pacto haudqua-
quam stetit; sed omnem Abgari stir-
pem, præter puellas, ferro sustulit,
quas ex oppido eductas, in provinciâ
Hastenâ collocavit, atque itidem, ex
uxoribus Abgari primam, cui Hela-
næ nomen erat, Carras habitatum
4 misit, suam urbem, eique Mesopota-
miæ totius principatum permisit, be-
neficiorum memor, quæ per eam ab
Abgaro acceperat. Hæc Helena,
æquæ ac vir suus, fide ornata, inter
eos, qui simulachra colebant, habitare

բնակիլ

* MS. բոլորին.

b MS. Քրիստոնէութեմ.

c MS. որպէս.

d MS.

յիւրային.

e MS. ի վերա Թողլով.

f MS. զայր իւր զԱբգար:

2 Σανατρουκας Αρμενιον βασιλεως. Suid. Atque atque Appianum, qui tamen Σηλεων scribit. In hoc nomen occurrit etiam apud Dionem, Malalam Bell. Mithridat. p. 242.

բնակիլ 'ի մէջ կռապաշտիցն, այլ չորսաւ 'յԵրուսաղէմ, յաւուրս կլաւ-
դեայ, 'ի սովին զոր մարգարէացաւ
Ագաբոս, և տոճեալ զգանձս իւր զամ
յԵգիպտոս, և գնեաց ցորեան բազում
յոյժ, և բաշխեաց 'յամ կարօտելոց,
որում վկայէ և Յովսէփոս, և որոյ
շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի դրանն
Եւսի մինչև 'g' այսօր:

¹ MS. և գնեաց. ^h MS. որոյ և.

² Ἐπ' τούτοις δὴ καὶ τὸν μέγαν λιμὸν ἔχ' ἡ πύ-
λαια συνελθὼν ἀποθνήσκει. Καθ' ὃν καὶ ἡ βασιλεὺς
Ἑλὴν, πολλῶν χρημάτων ὠνοσάμενη σίτον ἀπὸ τῆς
Αἰγύπτου, διένειμε τοῖς ἀπορρυμένοις. Joseph. Antiq.
XX. 4. p. 886. Ὁ δὲ Μοισεύς, τὰ πικρὰς
οὐκ. καὶ τὰ τε ἀδελφεὶ, πικρὰς εἰς Ἱερουσαλὴμ,
θαλαίαν προσήλθεν ἐν ταῖς πνεύμασιν, αἷς ἡ μήνη
ἡλίστασεν, τρεῖς τὸν αἰὶν, τρεῖς αἰὶν τῶν
Ἱερουσαλὴμ πολλὰς ἀπ' ἡμέρας. Ibid. p. 886.
De Bell. p. 1222. Vide etiam Rufeb. Hist. Ecclef.
L. II. c. 12. Hic itidem Gorionides prorsus
fiet, de quo quidem gaudemus nihil opus esse ut de-
inceps aliquid dicamus. Cæterum quum Moses ac
Josephus de Monobazi atque Helenæ historiā valdè
inter se discrepare videantur, de eā re breviter ali-
quid notare oportebit. Itaque cum hæc ipsa Helena
apud Josephum Monobazi, apud Chorenensem Ab-
gari uxor fuerit, Monobazus atque Abgarus pro

nolens, Hierosolyma commigravit,
Claudio regnante, dum fames incesse-
ret, quam vaticinatus est Agabus;
omnibûsque thesauris suis in Ægyptum
missis, permagnam vim tritici coemit,
quam in singulos egentes distribuit, ut
² Josephus testis est, atque insigne
ejus adhuc extat ³ monumentum ante
portas Hierosolymitanas.

¹ MS. 'g' այսօր ժամանակի.

eodem sunt habendi. Artabanus etiam Parthorum
rex apud Josephum idem esse videtur atque Artabes
Perfarum rex apud Chorenensem. De Izate autem
Monobazi filio, cujus historiam Josephus susè per-
sequitur, utrum idem sit atque ille, qui ab Mose
Nerfes appellatur, an potius alius aliquis ex Abgari
liberis, nusquam à Mose memoratus, illud addubita-
mus. Posterior sententia minorem habere videtur
difficultatem, siquidem ita Josephus ac Moses me-
lius consentient:

³ Ταφὸς δὲ ἀξίους θαύματος ὑπάρχοντος πολλὰς,
δοιοὶν ἐξ αὐτῶν ἐπιμνησθῆσθαι. τῆς ἐν Ἀλεξανδρῶ-
σιν, καὶ ἐν τῇ Ἐβραίων—Ἐβραίοις δὲ Ἑλὴνης γυναι-
κὸς ἐπιχωρίας ταφὸς ἐστὶν ἐν πόλει Σολυμοῖς; Pau-
sanias in Arcadicis p. 482. Edit. Xylandr. ubi etiam
de admirabili Januæ Sepulchri fabricâ quædam
commemorat.

ՊՐԱԿ ԼԳ.

C A P. XXXIII.

Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի,
և անուանակոչութեանն Սանատրիկոյ,
և մահոճան նորին:

*De oppido Nisibi instaurato. De Sana-
truce, & unde id nomen sit adeptus,
deque obitu ejusdem.*

ՅԼ՝ որ ինչ գործք եղեն Սա-
նատրիկոյ, ոչ ինչ արժանի յիշա-
տակի համարեցաք, բաց 'ի շի-
նուանոյ Մծբին քաղաքի. զի 'ի շար-
ժմանէ խախտեալ, քակեաց, և վերստին
շինեաց պայծառագոյն, և պարսպեց
պարսպով կրկին ' պատուարով, և
զինքն անդրի 'ի մէջ հաստատեաց, մին
դրամ 'ի ձեռնին ունեցով, որ նշանակէ
այսպիսի ինչ, թէ 'ի շինել քաղաքիս

CÆterum inter acta Sanatrucis nihil
aliud memoratu dignum judica-
vimus, præter urbis Nisibis exstructio-
nem, quam, quia terræ motu labe-
facta fuerat, diruit, ac de integro mag-
nificentiùs ædificavit, eamque duplici
muro munivit, suamque ipsius statuam
in medullio posuit, nummum uni-
cum manu tenentis, quod hujusmodi
aliquid significabat, in condendâ urbe

ամե-

¹ MS. պատուարաւ.

² MS. 'ի միջին.

U

ամենայն գանձքս ծախեցան, և այս միայն մնաց:

Բայց թէ՛ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ, ասելի է. քանզի՝ յաւուրս ձմեռայնեւոյ՝ ճանապարհորդեալ քոյր Աբգարու, Օգէ, ի Հայս, պատահէ բքոյ՝ ի լերինն Կորդուէաց, ցրուեաց զամենեսեան մրրիկ, մինչ ոչ գիտելով ընդ որ վարեցաւ՝ այր զընկերս Իսկ դայեկի նր՝ Սանոտայ, քեռ՝ Բիւրատեայ Բագրատունւոյ, կնոջ՝ Խորենայ Արծրունւոյ, առել զմանուկն, քանզի տղայ էր, եղ ի մէջ ստեանց իւրոց, մնալով ի ներքոյ ձեանն, զերիս տիւն, և զերիս գիշերս: զորմէ առասպելաբանն, թէ՛ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ, յԱծոցն առաքեալ, պահէր զմանուկն: Բայց, որչափ մեք եղաք վերահասու, այսպիսի է շուն սպիտակ, ընդ խնդրանկան լեալ, պատահեաց մանկանն, և դայեկին, արդ կոչեցաւ Սանատրուկ, ի դայեկէն զանունաւ կոչու թի առեալ, ուր թէ՛ տուրք Սանոտայ: Սմ Թագաւորեալ յերկոտասաններորդ ամի Արտաշիսի արքայի Պարսից, կեցեալ ամն՝ 30, մեռաւ յորս, նետի ուրուք դիպեալ փորոտեացն, իբրեւ թէ՛ վրէժս հատուցեալ ըջարջարանս արքոյ դստերն իւրոյ Սանոխոյ: Ղերուբնայ, որդի Ափշադարայ դպրի, գրեաց զամենայն գործս, որ ինչ յաւուրս Աբգարու, և Սանատրուկոյ, և եղ ի դիւանին յԵդեսեայ:

omnes thesauros consumptos, præter illum modò nummum, qui solus supererat.

Jam verò dicendum est, quam ob causam Sanatruces appellatus sit. Siquidem, dum Ogia, Abgari soror per hyemem in Armeniam iter faciebat, tanta nivium tempestas in Cordiæo monte coorta est, ut omnes dissiparentur, neque in quam quis viam actus esset, cognoscerent. Tum verò nutrix ejus Sanota, Byratii Bagratidæ soror, Choreni 3 Arzunii conjux, puerum sumpsit, qui infans erat, atque ad mammas adpositus fuit, ubi tres dies, tréque noctes sub nivibus mansit. De quo in fabulis narratur, mirabile quoddam album animal à Diis missum esse ad tuendum puerum. Quantum verò nos intelligere potuimus, res ita se habuit. Canis alba, unà cum quærentibus profecta, puero ac nutrici obviam occurrat. Itaque Sanatruces vocabatur, ab nutrice nomen id nactus, quasi *Sanotæ turch*, i. e. *Sanotæ donum*. Is regnum iniit, anno Artasis Persarum regis duodecimo, annosque triginta cum vixisset, inter venandum occisus est, sagittâ cujuspiam ventre confossus, quasi sanctæ Filiæ suæ Sanduchtæ, quam cruciaverat, poenas daret. Cæterùm 1 Lerubnas, Apfadari Scribæ filius, omnes res gestas Abgari & Sanatruces conscripsit, atque in Tabulario Edeffeno posuit.

Պ Ի Ա Կ

MS. ընկեր

MS. ի Բիւրատեայ

MS. Խոսրենայ

² Utinam de hoc Scriptore plura sciremus, ex cujus fide atque auctoritate historia Abgari pendet.

ՊՐԱԿ ԼԴ.

CAP. XXXIV.

Թագաւորեջ Երոճանդայ, և կոտորել
զորդիսն Սանատրկոյ, և զերծանել
Արտաշեսի փախստեամբ:

*Eruandus regnat, & Sanatruce filios
necat. Artases fugā evadit.*

***ԵՏ՝ մահաւորեց Սանատրկոյ ար-
Յ քայի, շփոթի իմն Թագաւորու-
***թին: քանզի՝ Երոճանդ ոմն,
որդի կնոջ Արշակունւոյ, Թագաւորէ
յուլթերորդ ամի Դարեհի՝ Պարսից
աղբայի վերջնոյ, և ունի զրոյց յաղագս
սր՝ այսպէս: Կին ոմն, յազգէ Արշակու-
նեաց, անձամբ հարստի, և խոշորա-
գեղ, վարար, զոր ոչ որ դիմագրաւե-
աց՝ առնուլ կնութե, ծնանի երկուս
մանկունս՝ յանկարգ խառնակութենէ,
ոմ՝ Փասիփայ զՄոնոդորոս, և ՚ի
զարգանալ մանկանցն, կոչեն անճանա,
Երոճանդ, և Երոճազ: և ՚ի չափ հա-
սեալ Երոճանդայ, լինի սրտեայ, և
անդամօք յաղթ, սա՝ և ՚ի բազում իրս
վերակացու առաջնորդութե առաքե-
ալ ՚ի Սանատրկոյ, գտանի երեւելի,
մինչև՝ առաջին նախարարացն լինիլ
ամենայն Հայոց զօրացն, և խոնար-
հութե, և առատաձեռնութե զամբ
յանկուցեալ յինքն յարեցոյց: Եւ ՚ի
մեռանիլ Սանատրկոյ, միաբանեալ
Թագաւորեցողին զնա, առանց արանց
ազգին Բագրատունեաց լինիլ Թագա-
դիր: Բայց ՚ի Թագաւորեն իւրում
Երոճանդ, կասկած ունելով յորդոցն
Սանատրկոյ, կոտորէ զամենեսեան,
Թոճի՝ Թէ վրէժս հատուցաւ սպան-
ման որդւոցն Աբգարու, բայց՝ միոմն
տղայ, Արտաշէս անուն, զոր առեալ
ստնտուճի նր՝, փախեաւ ՚ի կողմանս
Հերայ, ՚ի վախ հովոճաց վասն
մաղխազանի. լուր առնելով դայեկի

DEFUNCTO rege Sanatruce,
turbæ in regno ortæ sunt; quip-
pe Eruandus quidam, mulieris Arfa-
cidæ filius, anno Darii ultimi Persa-
rum regis octavo, regnum capeffit, de
quo talis traditur Fabula. Mulier quæ-
dam, de genere Arfacidarum, viri-
bus robustis, specie horrida atque
inculta, quam sibi virorum nemo in
matrimonium accipere voluit, ex coitu
inordinato, ut Pasiphae Minotaurum,
filios duos peperit, quibus, ut ad pu-
bertatem venere, Eruandi atque Eru-
azi nomina indita; cùmque Eruandus
adolevisset, animosus evalit, & viribus
valentissimus, atque à Sanatruce variis
negotiis præpositus, gloriam inde col-
ligebat tantam, ut inter omnes Arme-
nii exercitus duces emineret; atque eâ
erat modestiâ ac liberalitate, quæ sibi
omnium animos devincirent. Mortuo
igitur Sanatruce, regnum ei communi
omnium consensu delatum est, nisi
quòd Bagratidarum nullus coronam
imposuerit. Eruandus verò, regnum
nactus, à Sanatruce filijs sibi metuens,
omnes necavit, (videtur in eo filiorum
Abgari cædem fuisse ultus) præter
unum infantem, nomine Artasem,
quem secum nutrix ejus asportavit, at-
que in Heram regionem ad Pastorum
tuguria perfugit, & nutritio ejus Sem-
bato, Byratii Bagratidæ filio, qui in
Sperâ provinciâ apud oppidum Sem-

նր

• Edit. առնուե.

• Deest in Edit. Թէ.

• MS. ՚ի հովափանս մաղխազանի.

նր Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ Բա-
գրատունւոյ, 'ի Սպեր գաւառի, 'ի
շէնն Սմբատաւանի: Արդ՝ իբրեւ լսէ՝
Սմբատ, որդի Բիւրատայ, զբօթն Սա-
նատրկոյ, և ըզգոյժ կոտորման որդւոց
նորա, առեալ զերկուս դստերս իւր,
զՍմբատանոյն, և զՍմբատուհի,
նըստուցանէ՝ 'ի Բայբերդի, արս քաջ
Թողլով 'ի վր' ամրոցին, և ինքն՝ հան-
դերձ կնաւ իւրով, և սակաւ արամբք,
գայ անցանէ՝ 'ի խնդիր մանկանն Ար-
տաշիսի: Որում իրագգած եղեալ ար-
քային Երուանդայ, հետպոյզս առա-
քէ: Վս որոյ բովանդակ ժամանակս
ը երեսս լերանց, և դաշտաց, այլակեր-
պեալ շրջելով հետի՝ հանդերձ ման-
կամբն, սնուցանէ՝ 'ի հովուաց վանս,
և յանդէորդս, մինչև պարսպ գտեալ
ժամանեաց առ Խարեհ, արքայ Պար-
սից: և քանզի այր քաջ էր Սմբատ, և
ծանօթ յառաջագոյն, պատուէր մեծա-
պէս ընդ զօրագլուխսն Պարսից, սա-
պէս և մանուկն ը որդիս Թագաւորին,
տեղի բնակութեան առեալ զԲատ, և
զմզ հմն կոչեցեալ գաւառ:

MS. 'ի հովանան.

Hujus loci, ut La-Crozius monet, meminit Procopius, qui eum ab Justiniano videtur tradere fuisse ædificatum, quem tamen fortasse solum in-

stauravit. *Εγλαυθα δε και ορυεια φεκοδουατο το τε Βαυβεσδον ηγλαυρον, και το Αρσιον, [Αρσιον].* De Ædif. Justin. III. 4. p. 57. edit. Paris.

ՊՐԱՊ ԼԵ.

Որ ինչ ջան Երուանդայ՝ վասն 'ի
բուռն՝ առնելոյ զմանուկն Արտա-
շէս, և 'ի բաց Թողլոյ զՄիջագետս:

ԱՅՅ՝ Երուանդայ զմնաւ
աճեալ, Թէ որպիսի չար նորա
Թագաւորութեան սնանի՝ 'ի
Մարս, խէթ 'ի սրտի լինելով, ոչ
հեշտայի լինէր նմա բունն, հանապազ
յարթութե յայն հոգալով, նա և 'ի

MS. աճելոյ.

C A P. XXXV.

*Eruandus dat operam, ut Artasem pue-
rum comprehendat. Mesopotamiâ
ipse cedit.*

AT Eruandus, quale regno suo
malum in Mediâ aleretur, se-
cum reputans, atque inimicitias in
animo gerens, neque placidum som-
num capere potuit, & vigilans sem-
per de eâdem re anxie cogitavit, atque
բուռն

MS. 'ի մայրս.

բուն՝ անուրջս ահագին նմին իրի տեսա-
նէր. վն որոյ՝ ի ձեռն հրեշտակաց,
և պատարագաց՝ խնդրէր հաշտեցու-
ցանել զարքայն Պարսից, տալ ի ձեռս
զԱրտաշէս, ասելով, թէ՝ արիւն իմ,
և հարազատութիւն, ընդէր սնուցա-
նես զՄարդ՝ զԱրտաշէս հակառակ
իմոյ թագաւորութեւ, լսելով բանից
Սմբատայելուզակի, որ ասէ, թէ՝ որդի
է Արտաշէս Սանատրիդոյ, և զորդի
հովուաց, և անդէորդաց ջանայ առ-
նել Արշակունի, և արիւն քո, և հա-
րազատութիւն. համբաւելով զնմանէ,
թէ՝ չէ իսկ որդի Սանատրիդոյ, այլ ը-
նդ քո գտեալ Սմբատայ զՄարդն
տղայ բաջաղի. նոյնպէս և առ Սմբատ
յղէր բազում անգամ, թէ՝ ընդէր
այդքան սնտոի աշխատութի կրես,
խաբեայ ի ստնտուէդ, սնուցանես
զորդի Մարդ հակառակ ինձ. եւ լսէ՝
ոչ սիրելի բանս պատասխանեաց. յայն-
ժամ՝ առաքէ Երուանդ, և սատակէ
զբաժնն ի Բայբերդի, գերելով
զդատերսն Սմբատայ, պահէ յամրոցին
Ստի, ոչինչ վատթարապէս. Բայց
թիկնունս առնելով Երուանդայ զՀռո-
մայեցիս, ոչինչ վտանգի ի թագաւո-
րութեանն Վեսպասիանոսի, և Տիտոսի,
թողով ի նոսա զՄիջագետս, և յայնմ
հետէ՝ բարձաւ ի խանութի Հայոց ի
Միջագետաց, և հարկս ևս՝ առաւել-
լագոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ. իսկ
Հռոմայեցւոց գործակալաց՝ մեծապէս
հանդերձեալ զբաղաքն Եդեսեայ, ի
նմա՝ հաստատեն զտունս գանձուց
հարկացն ժողովելոց ի Հայոց, Միջ-
ագետաց, և յԱսորեստանեայց, և
ժողովեն ի նա զամրդիւնս, և կարգեն
դպրոցս ը երկու, մին զբունիւրեանց
զԱսորին, և միւսն ևս՝ զՏոյնն. և
զդիւանն հարկաց, և զմեհենականն,

etiam per quietem terribilia somnia
vidit. Per legatos igitur ac munera,
Persarum sibi regem conciliare tentat,
ut sibi Artasem in manus tradat;
2 “ Quid tu”, inquit, “ sanguis &
“ cognatio mea Artasem Medum,
“ regni mei adversarium foves, Sem-
“ bati istius latronis sermonibus au-
“ scultans, qui Artasem Sanatru-
“ cibus filium esse prædicat, & Pastorum
“ ac bubulcorum filium, pro Arfacidâ,
“ sanguinetibi & cognatione conjuncto,
“ substituere & supponere molitur?”
3 Ipse autem rumorem sparsit, non esse
puerum ex Sanatruce ortum, Sembat-
tum verò, Medum quendam infantem
nactum, dolos struere fabulatur. Com-
pluries itidem ad Sembatum mittit;
“ Quid laborem tam vanum suscipere,
“ ut à Nutrice elusus, Medi filium
“ adversus eum aleret.” Cùmque
responsum parum gratum ab eo tulisset,
4 è vestigio mittit Eruandus, fortisque
viros apud Bæberdam perimit, captas
verò Sembati filias, in castello Anio
inclusas liberali custodiâ tenuit. Cæ-
terum Eruandus, societate cum Ro-
manis initâ, ac concessâ iis Mesopota-
miâ sub Vespasiani & Titi regnis se-
curè imperavit; ab illo autem tempore
ademptum est Armeniis Mesopotamiæ
imperium, ac graviora etiam Eruandus
5 ex Armeniâ tributa solvit. Procura-
tores verò Romani urbem Edeffam
magnificè instruxêre, atque ibi æraria
statuêre, quæ vectigalia, ex Armeniâ,
Mesopotamiâ & Assyriâ coacta, cape-
rent; collectisque omnibus undique
tabulariis scholas duas instituêre, qua-
rum una propriis Syriæ vernacu-
lis, altera verò Græcis literis utere-

որ

MS. նա չէ որդի.

Edit. աւելագոյնս.

Edit. հաստատել.

որ կայր 'ի Սինոպ Պոնտացւոց', անդր
փոխեն:

tur, & tabulas publicas, quæ de
tributorum rationibus ac de fanis,
Sinope Ponticâ extabant, eodem
etiam transtulêre.

¹ Vide suprâ l. II. c. 9. Urbem Sinopen Ro-
manorum coloniam recepisse refert Strabo, XII.

p. 546. Neque quid amplius de hoc loco obser-
vandum habemus.

ՊՐԱԿ ԼԶ.

C A P. XXXVI.

Յաղագս՝ շինուածոյ Երուանդաշատ
քաղաքի:

De oppidi Eruandasati exstructione.

ՍՈՐԱ՝ աւուրս՝ փոխին ար-
Ի բունիքն յԱրմաւերն անուա-
նեալ բլրոյ. քանզի՝ էր հե-
ռացեալ գետն Երասխ, և 'ի
յերկարել ձմերայնւոյն, 'ի դառնահոս
փլաննէ հիւսիսոյ՝ պաղեցեալ՝ ձու-
լեալ վտակն, ոչ ուստեք՝ արբուցումն
թագաւորականին գտանիւր տեղւոյ:
Ընդ որ՝ նեղեալ Երուանդայ, նա և
սմբազունի՝ և տեղւոյ ելեալ խնդիր,
փոխէ զարբունիսն յարեմուտս կոյս,
'ի քարակառուր մի բլուր, զորով պա-
տառեալ Երասխայ, ըդէմ Սիու-
րեան հոսի գետ. պարսպէ զբլուրն, և
'ի ներքսագոյն քան՝ զպարիսպն
ընդ բազում տեղիս՝ կտրել զբա-
րինսն, մինչև՝ 'ի յատակս բլրոյն
հաւասար գետոյն, մինչև՝ 'ի դիմել
ջուրց գետոյն՝ 'ի փորուածն յըմպե-
լեաց պատրաստութիւն. զմիջնաբերթն
սմբացուցանէր՝ բարձր պարսպօք, և
դրունս պղնձիս կանգնէր 'ի միջոցի
պարսպին, և ելանելիս երկաթիս ներ-
քուստ 'ի վեր մինչև՝ 'ի դուռնն, և 'ի
նման որոգայթս իմն ծածուկս՝ ընդ մէջ
աստիճանացն, ուն՝ զի ըմբռնեսցի, եթէ՝
ք գաղտ ելանելով՝ դաւել կամիցի
զարբայն: և էր, ասեն, երկդիմի, ուն՝ զի
մինն լիցի սպասաւորաց արբունի, և նա՝
ել, և մտից, ճանապարհ տուրջե-
նային, իսկ՝ միւսն գիշերային, և մարդ-
ադաւազ:

HUJUS temporibus sedes regia
ab colle Armaviro translata est.
Quippe cum Erasches flumen longius
inde distaret, & longinqua hyems, sæ-
vique Aquilones fluvium gelu claude-
rent, in Regis usus ibi aqua neuti-
quam suppetebat. Eâ pressus diffi-
cultate Eruandus, simul locum quæ-
rens validiorem, sedem regiam occi-
dentem versùs transtulit, ad collem
quendam saxosum, cui variè illifus
Erasches in adversum amnem Achuri-
um pleno alveo effunditur. Hunc
collem muro cinxit, variisq; locis
intra murum lapides excidit, ad infi-
mas usque collis partes, dum fossæ
flumen altitudine æquarent, ut per eas
ad præbendum potum aquæ fluèrent.
Arcem etiam in mediâ urbe excelsis
moenibus communivit, atque in mediis
muris portas æneas, scalasque ferreas
intus, ab imo colle usque ad
portam posuit, quæ occultis laqueis
inter gradus erant instructæ, ut pre-
henderetur, si quis clam eâ ascendere
vellet, insidias regi paraturus. Arx
vero ista, erat, ut ferunt, bifrons;
cujus aditus erat unus, quâ ministri
regis commearent, quæ esset diurna
via; alter nocturnus, atque ad infi-
diatores circumveniendos accommo-
datus.

^a MS. արբուցումն բաւական.

^b Edit. զբլուրն պարիսպն.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԵ.

CAP. XXXVII.

Եթէ՝ ոչ չինեաց զԲագարան, քաղաք
կոչոց:

*Quomodo ædificaverit Bagaranam, si-
mulacbrorum urbem.*

***ԱՅՑ՝ Երուանդայ շինեալ զքա-
Ր ղաքն իւր, և փոխեալ անդր
*** զամիրն յԱրմաւիրայ, ուրոյն ի
կոչոցն, զորս՝ ոչ օգուտ իւր
համարեալ յիւրն փոխել ի քաղաքն,
զի մի ի գալ, և ի զոհել անդր
աշխարհի, ոչ զգուշութե պահեստի
քաղաքն. այլ հեռագոյն ի նմանէ,
իբր քառասուն ասպարիզաւ, զՀիւսի-
սեաւ, նման իւրոյ քաղաքն, շինեաց
քաղաք փոքր, իմր գետոյն Ախուրենայ,
և անուանեաց Բագարան, այսինքն Թէ՝
՚ի նմա գիւղացն յօրինեալ է զկազմու-
թիւն. և փոխեաց անդր զամենայն
զկուռան որ յԱրմաւիր. և զմեհեանա
շինեալ, զեղբայր իւր զԵրուանդ քրմա-
պետ կացուցանէր:

¹ Vox ea Simulacbrorum receptaculum sonat.

ՊՐԱԿ ԼԸ.

CAP. XXXVIII.

Վասն անկելոյ զանտառն, որ կոչի
Ծննդոց:

*De plantatione nemoris, quod vocatur
nemus Propagationis.*

***ԸՆԿԷ և մայրի մեծ, չ'հիւ-
Տ սիսոյ կողմանէ գետոյն, և որովք
*** ամիացուցանէ. արգել լով ի
նորքս այժմեան երագունս, և զեղանց,
և զեղջերուաց ազգ, և ցիւս, և վա-
րազս, որք ի բազմութի աճեցեալ, լցին
զանտառն, որովք ուրախանայր Թա-
գաւորն յաւուրս որոց, և անուանէ
զանտառն Ծննդոց:

¹ MS. ՚ի հիւսիսոյ.

¹ De his Vivariis, in quibus feras alere con-
severunt Persarum reges, consulas Briffonium de
regno Persarum, L. I. & Xenophontem de Cyri
Institut. p. 29. edit. Hutchinson. unde nos appo-
situm & consentaneum Curtii locum hic adscribe-
mus. *Barbaræ opulentiae in illis locis baud ulla*

¹ PLantavit etiam ¹ nemus magnum.
ab aquilonari fluminis ripâ, quod
muris communivit; atque inibi veloces
capreas, cervorúmque & cervarum ar-
menta, onagrosque atque apros con-
clusit, quæ feræ in multitudinem pro-
pagatæ, saltum istum replerunt; qui-
bus venandis Rex se oblectavit, ne-
músque Propagationis appellavit.

*sunt majora indicia, quam magnis nemoribus salitibús-
que nobilium ferarum greges clausi. Spatiosas ad hoc
eligunt silvas, crebris perennium aquarum fontibus
amœnas. Muris nemora cinguntur, turrésque habent
venantium receptacula. VIII. 1.*

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԹ.

CAP. XXXIX.

Վասն ձեռակերտին, որ կոչեցրու-
անդակերտ:

*De oppido Eruandacertis, ipsius Eru-
andi opificio.*

ԱՂՅՐ է ինձ ասել և
Քյաղագս գեղեցիկ՝ ձեռակեր-
տին Երուանդակերտի, զոր
յօրինեաց նոյն ինքն Երուանդ,
գեղեցիկ, և չքնաղ յօրինուածովք:
քանզի զմիջոց՝ հովտին լնու մարդ-
կութե՛, և պայծառ շինուածովք, լու-
սաւոր, ունի ական բիւր: իսկ շուրջ
զմարդկութեն՝ ձաղկոցաց, և հոտարա-
նոց կազմութիւն, որպէս, որ շուրջ
գրբաւն, զայլ բոլորակութիւն ական:
Իսկ զբազմութի այգեստանայն, իբր
զարտեանաց խիտ, և գեղեցիկ ծիր,
որոյ հիւսիսային կողմանն դիր նկար-
աձև, արդարեւ գեղաւոր կուսից
յօնից դարեանդաց՝ համեմատ. իսկ՝ ի
հարաւոյ՝ հարթութի դաշտաց,
ծնօտից գեղեցկութի պարզութե. իսկ
գետն բերանաբացեալ դարաւանդօք
ափանցն, գերկ թերթիսն նշանակե-
լթութունս: և այսպիսի գեղեցկութե դիր,
անթթթեմ իմն, գոգցես, ի բարձրաւ-
անիակ թագաւորանիստն զհայեցող-
անսն ունի, և արդարեւ բերրի, և թա-
գաւորական դաստակերտ: Զայս ամ
գործեցեալս Երուանդայ, նորգէն մեծն
Տրդատ մարդկան ազգին կամնարակա-
նաց, ունի զմտերմաց, և՝ արեան կցոր-
դաց՝ ազգին Արշակունեաց, զոր յիւ-
րում տեղոջն պատմեցուք: Բայց
ասեն զԵրուանդայ, ըստ հրմայից՝
դրժնեայ՝ գոլ ական հայեցուածով.
վս որոյ ընդ այգանալ՝ աշարժոցն
սովորութիւն ունիլ, ասեն, սպասաւո-
րացն արքունի, վէմն որ ձաքարեայս

JUVAT & de Eruandacertis, ele-
gantiori opificio Eruandi, dicere, quod
ipse met venustis & præclaris ædificiis
instruxit. Mediam quippe vallem
magnam hominibus, splendidisque do-
miciliis complevit, pupillam oculi ful-
gore suo referentem. Agrósque cir-
cumcirca floribus suavem odorem spi-
rantibus ornavit, in modum alterius
circuli, qui pupillam oculi cingit. Vi-
nearum autem abundantia, à spissarum
& venustarum palpebrarum formâ
haud abluit. Boreale quoque latus,
elegantè formatum, pulchrarum vir-
ginum supercilia, venustate suâ super-
biens exhibebat, æquata autem agri
planities, quæ ad Meridiem spectabat,
pulcherrimam genarum lævitatem imi-
tabatur. Quin & flumen illud, prærup-
tas interfluens ripas, labiorum interca-
pedinem diductis faucibus exprimebat;
ut situs hicce pulcherrimus, quasi fixis
oculis, in regiam sedem prospicere vi-
deretur, & fertilissimum, verèque regi-
um oppidum faceret. Hæc omnia ab
Eruando facta, magnus Tiridates Cam-
sariæ genti dono dedit, ut viris non
solum fide, verum etiam Arsacidarum
cognitione sibi conjunctis, sicut suo
loco explicabimus. Cæterum Eru-
andum ferunt torvo admodum fuisse in
Auguriis oculorum aspectu, eaque de
causâ ministris regis in more positum
fuisse tradunt, ut summo mane ingen-
tia laxa è regione Eruandi tenerent,

ունիլ

* MS. դաստակերտին.
† Abest ab Edit. հարթութի.
‡ MS. լրջացն.

* MS. հովտին մեծի.
† Edit. արեանց.

* Edit. համեմատ.
† MS. գոլով.

† Suprà l. II. c. 13.

ունիլ չդէմ երուանդեայ, և 'ի հայ-
եցունածէ, ասեն, դժնէութեանն պայ-
թիլ որ ձաքար վիմանցն. բայց այս կամ
երկիցի սուտ, և առասպել, և կամ ոյժ
դիւական առ իւր ունիլ զօրութիւնս,
զի՛ այսպէս, ¹ հայեցունածոյ անունմբ,
մնասեցէ զօրս կամի:

quæ saxa grandia, vultus ejus truculentiâ, disrupta esse ajunt. Hoc autem pro fabulâ & figmento haberi debet, aut vim eum in se habuisse tartaream, quâ, intuitu solo, quoscumque vellet, læderet.

¹ MS. հայեցունածոցն

ՊՐԱԿ Խ.

CAP. XL.

Թէ՛ որպէս Սմբատայ, օգնականս իւր
արարեալ զնախարարս Պարսից,
խնդրէ թագաւորեցունել զԱր-
տաշէս:

*Sembatus, conciliatis sibi Persarum Sa-
trapis, Artasem regem facere studet.*

*** ԱՅՅ՝ 'ի զարգանալ մանկանս
* * * Արտաշիսի, և 'ի բազում քա-
* * * ջութիւնս արութէ՛ ցուցանել
դայեկին Սմբատայ, հաճեալ
ընդ նա՛ նախարարք Արեաց, ¹ մաղթեցին
զթագաւորն տալ նմա՛ պարգևս, զինչ
և խնդրեցէ. և յանձն առել թա-
գաւորին, ասէ՛ ց՛ նախարարսն, տեսէք
թէ՛ զինչ կամիցի այրն քաջ: և նորա
ասեն, անմահ բարերարութիւնքո՛ւ այլ
ոչ ինչ կամի Սմբատ, քան թէ՛ զարիւն
քո, և զհարազատութիւն զԱրտաշէս,
որդի՛ Սանատրուկոյ, զմերժեայն 'ի թա-
գաւորութենէ իւրմէ, հաստատել
յիւրում թագաւորութենն. եւ յանձն
առեալ արքային արքայից, տայ 'ի
ձեռս Սմբատայ մասն ինչ՝ 'ի զօրացն
Ասորեստանի, և զգօրս Ատրպատականի,
զի տարեալ զԱրտաշէս՝ հաստատես-
ցեն 'ի գահն հայրենի:

CUM verò puer Artases adole-
visset, variâque fortitudinis opera
Sembatus nutritius ejus edidisset, Ario-
rum Satrapæ, eo delectati, regi sup-
plicârunt, ut quicquid petiisset, ei con-
cederet. Annuens Rex, “Quærite”,
inquit Satrapes, “quid Vir ille
“fortis velit”. Illi verò, “immor-
“talem tuam petit beneficentiam,
“neque enim aliud quid Sembatus
“efflagitat, nisi ut Artases Sanatrucis
“filius, sanguis tuus & cognatio,
“regno pulsus, in regnum suum
“restituatur.” Tum Rex Regum
assentiens, partem aliquam ex Assyriæ
& Atropatenes copiis Sembato tradi-
dit, quibus Artasem in paternum so-
limum restitueret.

ՊՐԱԿ

¹ MS. ցուցեալ.

¹ MS. մաղթեն.

ՊՐԱԿ ԽԱ.

CAP. XII.

Յարագս՝ լսելոյ Երոճանդայ զգայն
Արտաշիսի, և գումարել զգորս ի
պատրաստութիւն պատերապմի:

*Eruandus, adventare Artasem certior
factus, exercitu coacto, in bellum
se parat.*

ԱՅՍԱՆԷ լուր առ Երոճանդայ
յՈւտէացւոց գաւառին, և
թէ՝ գումարեաց արքայն Պարսից
զգրս բազումս ի ձեռս
Սմբատայ, զի, ի վերայ քոյ խաղացեալ,
ածցէ զվանսէկն Արտաշէս ի Թագաւորութիւն
իւր: զայս լուեալ Երոճանդայ,
եթող անդէն զբազումս ի նախարարացն
կողմնապահս, և ինքն գնաց ի քաղաքն
իւր փութանակի, կուտել առ ինքն
զգորս Հայոց, զՎրաց, և զկողմնացն
Վեսարու, այլ և զՄիջագետց, ապերսօք,
և տրովք: և էին աւուրք գարնայնոյ,
վն որոյ՝ երագ ժողովեցան զօրքն
նմ: նա և՛ Արգամ, տանուտէր
Մուրացեան, որ ի ծննդոցն
Աթղահայ, ամբոխ հետեակաւ:
քզի դարձուցեալ էր Երոճանդայ,
ի նա ըզգահն երկրորդական,
զոր հանեալ էր ի նոցանէ
Տիգրանայ, և տոճեալ իւրում
քեռանն Միհրդատայ, իսկ
յետմահուանն Միհրդատայ
ոչ ումեք տուեալ լինէր,
մինչև Երոճանդայ դիժուցանել
զնա առ Արգամ, և ոչ
միայն նմա, այլ և՛ նմա
նախարարացն տայր պատիւս,
և զօրացն ամենեցուն պարգևս՝
առատապէս:

AD Eruandum itaque in Utienfi provinciâ fama perfertur, Persarum regem magnas copias collegisse, easque Sembato tradidisse, “ut, in te impetu facto, puerum Artasem in regnum suum induceret.” Hoc Eruandus audito, relictis ibi multis Satrapis, qui regionem tuerentur, ipse in oppidum suum quàm celerrimè contendit, ut Armeniæ, Iberiæ, Cæsariensis tractûs, ac Mesopotamiæ copias, precibus ac donis ad se alliceret atque adjungeret. Erat tum tempus verum, ac propterea copiarum statim conveniunt; accessit etiam Argamus, Princeps Murasius, de stirpe Astyagis, cum catervâ peditum; namque ei restituerat Eruandus secundum dignitatis locum, quem ¹ Tigranes illi ademerat, & Mithridati sororis suæ viro dederat, sed post Mithridatis obitum nullus alius obtinuerat, quoad in eodem Eruandus Argamum reponeret. Neque eum modò, sed omnes etiam Satrapas, honoribus decoravit, cunctisque militibus munera largè dedit.

ՊՐԱԿ

^{*} Defunt in Edit. խի յետ մահուանն Միհրդատայ առատապէս:

[†] Abest ab Edit.

¹ Suprà l. II, c. 13.

ՊՐԱԿ ԽԲ.

CAP. XLII.

Եթէ՝ որպէս, ընդ մեռան Արտաշիսի
յիւր աշխարհս, յաջողեցաւ գործն:

*Quod Artasi, intra regionem suam ingre-
dienti, res prosperè cesserit.*

*** ՍԵՄԲԱՏ՝ Տանդերձ մանկամբն
*** Արտաշիսիւ, աճապարէր Տասա-
*** նել 'ի սահմանս Ուտիացոց,
ընդ առաջ նք եղին զօրք կողմանցն այնր,
նա և՛ նախարարքն, զորս եթող Երու-
անդ: Զայն իբրեւ լուսն այլ նախա-
րարք Հայոց, լուծանէին, լեանէին, և
զատիւ Երուանդայ խորհէին: Նա և՛
զայն ևս տեսանէին, Թէ՛ զօրք Հռո-
մայեցոց ոչ Տասին նման 'ի Թիկունս:
Իսկ Երուանդ առաւել՝ ևս յորդա-
գոյն տայր զպարգևսն, և բաշխէր միոյ
միոյ 'ի նոցանէ զգանձսն: և որչափ
շատ տայր, շատ ևս ատելի լինէր:
քանզի՝ գիտէին ամենեքեան, եթէ՛ ոչ
առ առատութե՝ տայ, այլ առ եր-
կիւղի վասնէ, և՛ ոչ այնչափ սիրելի
զայնոսիկ առնէր, որոց շատն տայր,
քան Թէ՛ Թշնամի: և քան զնոսա՛, զայնս
որոց ոչն տայր, էր տեսանել լաւա-
գոյնս:

SEMBATUS verò, cum puero
Artase, ad Utienfium fines profi-
cisci maturat; cui obviam prodire
regionis istius copiae, atque etiam Sa-
trapæ, quos Eruandus ibi reliquerat.
Id ubi cæteri Satrapæ Armenii audi-
vère, metu perculsi atque exanimati,
ab Eruando desciscere cogitabant, il-
lud simul animadvertentes, exercitum
Romanum haudquaquam ei subsidio
venisse. Tum verò Eruandus majora
dona cumulare, ac thesauros unicuique
singulatim distribuere. Quod autem
plura dedit, eò majori in odio fuit,
cum scirent universi, non liberalitate
sed metu, adeò eum esse pecuniæ pro-
digum atque profusum; neque, eos,
quibus larga munera dedit, tam sibi
amicos, quam inimicos reddidit, quòd
eos, quibus nihil donaverat, meliori
loco esse viderent.

• Abest ab Edit. ևս. • MS. առատանայր առաւել և ատելի • Deest
in Edit. տայ. • MS. պերճագոյնս.

ՊՐԱԿ ԽԳ.

CAP. XLIII.

Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտա-
շիսի, և փախուստ, և առումն
քաղաքի նորին, և մահ:

*Eruandus, prælio cum Artase inito, in
fugam vertitur. Urbs ejus capitur.
Ipse moritur.*

*** ԱՅՏ՝ ՍԵՄԲԱՏ, Տանդերձ ման-
*** կամբն Արտաշիսիւ, ելանէ առ-
*** ափն ծովուն Կեղամայ, զԹի-
կամբն Արագածն կոչեցեալ լերին,
աճապարէին Տասանել 'ի բանակն
Երուանդայ, առ ոչինչ համարեալ

• AT Sembatus, cum puero Artase,
ad Gelamii lacus ripam profici-
scitur, à tergo montis cui nomen Ara-
gazo, atque inde ad Eruandi castra
pervenire properabat, cujus exercitùs
multitudinem prorsus aspernatus est;

զբազ-

վայր բերեալ սուսերաւ, և յաղթու-
թիւն ըստացեալ մեռանի՝ ի վիրաց
այսպիսեաց, և մնացեալ զօրքն ի փա-
խուստ դառնային: Իսկ Երուանդ,
իւրով ձիաւ բովանդակ ասպարէզս
անցեալ, ելանէ ի խորանս կանգնելս ի
բանակէն իւրմէ ի քաղաքն իւր, հե-
ծեալ ի նոր ձիս, հանգոյց ի հան-
գուցէ փախչել, և քաջին Սմբատայ
զհետ մտեալ, սաստկագոյն զնա վա-
րէր ի գիշերի մինչև ց դուռն
քաղաքին, և Սարաց զօրացն անցեալ
ի կողմն Երուանդական գնդին, նսե-
մաւ ի վերայ դիականցն բանակէին:
Իսկ Արտաշիսի հասել ի Երուանդայ
շրջապատեալ առագաստն, ի կա-
շեայ, և ի կտաւեայ պարսպին, էջ և
ի խորանի նը բնակեցաւ զայն գիշեր:
և այգուռն եղելոյ, տիրաբար արարեալ,
զսպանեալն թաղել հրամայեաց. և
անուանեաց զհովիտն՝ ուր ի վր դիա-
կանցն բանակեցան, Մարաց Մարգ,
և զտեղի՝ Ճակատուն, Երուանդայ
վան, և կոչի մինչև ց՝ այսօր Ժամա-
նակի, այսինքն է, թէ յայսմ տեղում
վանեաց զԵրուանդ. և ինքն չուեաց ի
քաղաքն Երուանդայ, յառաջ քան
զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն
Երուանդայ, և միաբան գոչմամբ՝ հրա-
մայեաց աղաղակել զօրացն, Մար
Սմնտ, որ թարգմանի, Մարս էկն,
ի յիշեցուցանելով զթշնամանս՝ զոր

vertère. Eruandus verò, equo suo
multa stadia pervectus, ad tentoria
contendit, ab castris suis ad urbem
posita, & recentem equum conscen-
dens, ibi à fugâ paullulùm requievit,
quem Sembatus fortis noctu infecutus,
ad urbis usque portam acriter pepulit,
& Medorum copiæ, in Eruandi co-
hortis locum transeuntes, super cada-
vera sub tenebris castra posuere.
Artases verò, ad Eruandi thalamum
pervenians, scorteo ac lineo muro cinc-
tum, in tentorio ejus istâ nocte confedit,
ac manè, ut victor, cæsos jubet sepe-
liri, vallémque eam, ubi castra super
cadavera posuerant, Medorum cam-
pum nuncupat, & pugnae locum.
Eruandavanum vocat, quod adhuc
nomen tenet, quippe quia eo in loco
Eruandum profligarat. Ipse autem
ad Eruandi urbem proficiscens, ante
meridiem ad Eruandi oppidum accessit,
unâque simul voce iussit milites con-
clamare ² *Mar Amat*, quæ sonant,
Mede, veni foras, contumeliæ eum
commonefaciens, quam ei apud regem
Persarum & Sembatum Eruandus
objecerat, cum Medum esse dice-
ret; atque ab hac voce oppidum
illud Marmeti nomen invenit, quod
cupiebat Artases ex isto loco Eruandi
nomen delere, eaque fuit oppidi ejus

յշէր

• Edit. գործեցեալ. • Edit. ի վր.
• MS. ընդ շրջապատեալ. • Edit. որ.
ի յիշելով.

• MS. ձիովն. • Edit. վարեալ.
• Edit. ճամբարուն. • Edit.

¹ Locus est, ubi Bruandus fufus pulsusque est.
² *Amat* vox Persica est. *Mar* Armeniacè *Medum*
sonat, id quod Sallustii locum egregiè illustrat, quem
hic exscribere placet, ut legendium animos paululum
recreemus, si fortè Armeniacæ historiæ tædium ob-
repsit. Sed qui mortales initio *Africam* habuerint,
quisque postea accesserint, aut quo modo inter se permixti
sint, quanquam ab eâ somâ, quæ plerisque obtinet,
diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis
Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est, utique
rem sese habere cultores ejus terræ putant, quàm pau-
cissimis dicam. Cæterum fides ejus rei penes auctores

erit. *Africam* initio habuere *Gæuli* & *Libyes*.
Sed postquam in *Hispaniâ* *Hercules*, sicuti *Afri* putant,
interiit, exercitus ejus, compositus ex gentibus variis,
amisso duce, ac passim multis, sibi quisque, imperium
petentibus, brevî dilabitur. Ex eo numero *Medi*,
Persæ & *Armenii*, navibus in *Africam* transfœdi,
proximos nostro mari locos occupavere. Sed *Persæ*
intra *Oceanum* magis. — Hi paulatim per connubia
Gætulos secum miscuere. — *Medis* autem & *Arme-
niis* accessere *Libyes*. — Nomen eorum paulatim *Li-
byes* corrupere, barbarâ linguâ *Mauros* præ *Medis*
appellantes. Sallust. in Bell. Jugurth.

յդէր Երուանդ առ Թագաւորն Պարսից, և առ Սմբատ, Մ'որ զնա կոչելով: Յայս 'ի սոյն ձայն՝ անուանեցաւ դաստակերտն, Մարմէտ, իբր' 'ի կամաց Արտաշիսի բառնալ զանուն Երուանդայ 'ի տեղւոջէն. այս պատճառ է՝ անուանակոչութե դաստակերտին. բայց Սմբատայ գիշերայն զճէտ Երուանդայ եկեալ, սակաւ՝ վաշտանակաւ զդուռն քաղաքին պահէ, մինչև 'ի գալն Արտաշիսի, և զօրացն ամենեցուն. և 'ի մարտնչիլ քաջացն ամենեցուն, անձնատուրք եղեն մարդիկ բամբոցին, բանան ըզդուռն քաղաքին: Բայց մի ոմն 'ի զինուորացն մտեալ, էճար վաղերք զգլուխն Երուանդայ, և ցրեաց զուղիղն յատակս տանն. և այսպիսի ջախմամբ վախճանեցաւ, կաշեալ զԹագաւորութիւն անն քսան: Բայց Արտաշիսի յեղեալ թէ խառնուած Արշակունւոյ է՝ Երուանդ, հրամայէ՝ զդի նորա Թաղել մահարձանօք:

9 appellationis origo. Cæterùm Sembatus, qui noctu Eruandum persecutus erat, cum paucis militibus, urbis portam custodivit, dum Artases cum omni exercitu adveniret, cùmque inde fortes illi, cuncti simul pugnam adorientur, milites, qui arcem tuebantur, sese dedidère, atque urbis portam aperuère. Ex militibus verò unus, in urbem ingressus, Eruandi caput pugione percussit, cerebròque ejus pavementum domûs conspersit. Tali igitur ictu cæsus interit, quum viginti annos regnum tenuisset. Cæterùm Artases, 3 ex stupro Arsacidis genitum esse Eruandum reminiscens, cadaver ejus in monumento condi jubet.

* Edit. վաշտկանաւ.

3 Vide suprâ. L. II. c. 34.

ՊՐԱԿ ԽԴ.

C A P. XLIV.

Թագաւորել Արտաշիսի, և առնել բարի իւրոց երախտաւորացն:

Artases regnat, & optimè de se meritos beneficiis remunerat.

*** ԵՏ՝ մահուանն Երուանդայ, *** Յ մտեալ Սմբատայ զարքունաւ *** կանն յուզել զգանձան, և գտեալ զԹագն Սանատրուկոյ արքայի, դնէ 'ի գլուխն Արտաշիսի, և Թագաւորեցուցանէ 'ի վերայ ամ երկրիս Հայոց, ի քսան և իններորդի ամի Դարեհի Պարսից արքայի: Իսկ՝ Արտաշիսի առնալ զԹագաւորութիւնն, տայ պարգևս զօրացն Պարսից, և Մարաց, և արձակեաց՝ յաշխարհն իւրեանց:

1 MORTUO Eruando, Sembatus regiam gazam perscrutatur, repertumque ibi Sanatruçis regis diadema capiti Artasis imposuit, eumque Armeniæ totius regem constituit, anno Darii Persarum regis undetrigesimo. Artases igitur regnum adeptus, Persarum & Medorum ducibus munera largitur, atque in regiones suas dimisit. 2 Virum inde fortissimum & honoratissimum Argamum ad secundum digni-

տայ

† Edit. յաշխարհ.

տայ՝ և առն քաջի, և պատուականի՝
Արգամայ՝, ըզխոստացեալ գահն եր-
կրորդական, և պսակ՝ յակնթականս,
և գինդ՝ յերկօսին ականջսն, և կարմիր
զգեստ միոյ ոտինն, դրգալ ունիլ ոսկի,
և պատառաքան, և սակեղինօք ըմպել
նոճագօք: Եւ ոչինչ լէ հաս յայսց
պատուոց տայ դայեկին իւրոյ Սմբա-
տայ, բայց միայն յերկուց գընդացն,
և ի կարմիր կօշկէ, և աւելի քան
զհայրականն իւր թագակապ՝ ասպե-
տութիւնն, և զիշխանութի արեւմտեայ
զօրունն, հաւատայ ի նա զնմ գօրս
հայոց, և զբոլոր աշխարհիս գործա-
կարս, և զհամբոյն տունն արքայի: Եւ
զնեւաէս, որդի որդւոյ ստեռուի իւրոյ՝
Գիտակայ, ազգ զնա սերելով, անուն
կոչէ զնահասակունցն՝ զհօրն, Գիմա-
կիսեան. քանզի, ուն ասացաք, զկէս
դիմացն ի վայր բերին սուսերաւ ի վր
Արտաշիսի. պատմի սր ի նոյն աւուրս
սերեալ ազգ: Եւ զորդիս Տուրայ, պա-
տանիս հինգ՝ հանդերձ տասամբ, յա-
նուն հօրն իւրեանց, Տրուռիս. ոչ վն
արութե ինչ գործոց, այլ միայն վն
քսութե հօրն, զոր առնէր ի տանէն
արքայի աւ Սմբատ. քանզի՝ ընտանի
էր Երուանդայ, սակս նորին և սպա-
նաւ ի նմանէ:

tatis gradum, quem erat pollicitus ei.
extulit, & coronam ei dedit, hyacin-
this ornatam, annulosque auribus utrif-
que aptos, & purpureum uni pedi cal-
ceum, permisitque ut aureum cochle-
are ac fulcinam haberet, atque ex au-
reis poculis biberet. Eadem etiam
munera Sembato nutricio suo dedit,
extra duos annulos, & calceum purpu-
reum; atque etiam præter avitum
diadematis imponendi munus, atque
exercitus occidentalis principatum, om-
nes ei Armeniæ copias, totiusque re-
gionis procuratores, atque adeò fami-
liam regiam commendavit. Porro
Nerses ex Gifaco nutricis suæ filio
natum, ob patris ejus præclaras res
gestas, Dimacisium nominavit, genti-
que ejus id nomen indidit, quippe-
cum, ut antè diximus, dimidiam ejus
faciem gladio disciderant ii, qui in
Artasem impetum fecerant, atque
hinc gens ea ortum suum ducere tra-
ditur. Filios deinde Turii decem
& quinque juvenes, ab patris nomine,
Terunios appellavit, non propter fortia
ulla opera, sed ob patris eorum ca-
lumniam, quam in aulâ regiâ in Sem-
bato fecerat; namque is erat Eru-
andi propinquus, ob eamque causam
ab eo fuerat interemptus.

• Edit. պատուոց. • Edit. ասպետութեանն.

† Vox hæc Armeniæ faciem dimidiam declarat.

Պ Ր Ա Կ Ի Ն Ե :

C A P. XLV.

Սպանուած Երուանդայ, և շինել միւսոյ
Բագարանի, և հարկիլ Արտաշիսի
ի հռովմայեցոց:

*Eruazi cædes. Altera Bagarana con-
ditur. Artases Romanis tributa
solvit.*

ՅԵՐՈՆԻՄ ԿՆԻ ԿՅՈՐԻԿ՝ հրաման տայ
Սմբատայ, երթալ յամուրն
Բագարան, որ հոճալ ի քաղաքն
Երուանդայ, ի վերայ Ախուրեան գե-
տոյ:

DEINDE ad munimentum Ba-
garanam, jubente Rege, profectus
est Sembatus, quod ab Eruandi urbe
propè aberat, super flumen Achurium.

տոյ, զի՝ սպանցէ զԵրուազ՝ զեղբայր
Երուանդայ։ զոր կալեալ Սմբատայ,
երկան զուլանէ՝ Տրամայէ՝ կապել, և
ընկենով ի պտոյտ մի գետոյն, և ի
տեղի նր, ի վր՝ Բագնացն կացու-
ցանէ զընտանի Արտաշիսի, աշակերտ
մագի ուսեմն երազահանի։ որ յայս
սակս և Մոգապաշտի անուն կարդայ-
ին։ Եւ ապա՝ աւարել զգանձս Երու-
ազայ, և ծառայս անձինս հինգ հա-
րիւր, նա և՝ զընտիր ընտիր գանձուց
մեհենացն բերէ Արտաշիսի։ և Ար-
տաշես պարգևէ Սմբատայ զծառայս
Երուազայ, բայց՝ զգանձն Տրամայէ՝
տանել Իարեհի՝ արքայի Պարսից,
հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գան-
ձուցն, ի շնորհակալութեան պատիւ,
իբրև հօր, և օգնականի։ Յայնժամ
Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր
գերեաց ի Բագարանէ, տարել, բնա-
կեցուցանէ ի Թիկանց Մասեաց, ի
նոյն՝ անուն Բագարան կոչելով զձեռ-
ակերտն։ Ինքն անցանէ ի Պարսս
ընծայատար Իարեհի, ոչինչ փոյթ
առնելով զՀռովմայեցուց տէրութե-
նէն։ Իսկ ի գնալն Սմբատայ ի
Պարսս, հասանեն հարկահանք կայսեր,
և սպայ ծանր՝ ի սահմանս Հայոց,
զորս մաղթեալ Արտաշիսի, և կրկին
տուեալ զհարկսն, հաշտեցուցանէ։
Եւ զայս մեզ ստուգուպէս պատմէ
Օլիպ քուրմ հանույ, գրող մեհե-
նական պատմութեանց, և զայլ բազում
գործս, զոր ասել կայ մեզ առաջի,
որում և Պարսից մատենաքն վրայեն,
և Հայոց երգն վիպասանաց։

situm, ut Eruazum Eruandi fratrem
interficeret; quem prehensum Sembat-
us, suspenso de collo ejus lapide mo-
lari, in fluvii vorticem projici impera-
vit, atque ejus loco Artasis propin-
quum fano præfecit, Magi cujusdam,
somnia interpretis, discipulum,
quem inde Mōgapastum appellabant.

² Eruazi deinde thesauros, ac servos,
numero ad quingentos, diripuit, &
pretiosissima quæque ex templorum
gazis delecta, ad Artasem reportavit;
quos quidem Eruazi servos Sembato
muneri dedit Artases, thesauros verò,
ex suâ gazâ accessione adauctos, grati
animi atque honoris ergò, Dario Per-
sorum regi ut Patri atque adjutori,
³ misit. Sembatus autem Eruazi servos,
quos ex Bagaranâ abduxerat, à tergo
montis Masis collocavit, in oppido
quod ipse exstruxit, atque eodem no-
mine Bagaranam nominavit. Iple inde
in Persidem contendit, munera Dario
portaturus, de Romanorum enim im-
perio nihil erat sollicitus. Dum verò
Sembatus in Persidem abiret, ⁴ Cæsaris
exactores cum equitatu magno ad Ar-
menia fines accesserunt, quos precibus,
duplique tributi pensione Artases sibi
reconciliavit. Hæc nobis luculenter
memoriæ prodidit ² Olypius Anii sa-
cerdos, fanorum historiarum scriptor,
aliâque multa, quæ sumus narraturi;
cui etiam Persarum libri testimonium
dant, atque Armeniorum Carmina
Historica.

Պ Ր Ա Կ

^a MS. Բագարանի.
^b MS. Ուղիւս.

^c MS. աւար առեալ.

^d Edit. անուանակոչելով.

¹ Cæsaris nempe Domitiani, ut ex capite LI.
colligi potest.

² Hic Olypius, five ut alter codex scribit Ulypi-
us, nobis prorsus ignotus est.

ՊՐԱԿ ԽԶ.

CAP. XLVI.

Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի:

De condendâ urbe Artaxatis.

Արտաշատի վերջնոյ գործք բազումք յայտնի են քեզ ի վիպասանացն, որք պատմին ի Կողթան: շինել զքաղաքն, և խնամութի ընդ Ալանս, և ծնունդք զարմիցն, և իբր՝ առփանք ՝ Սաթին կան ընդ Վիշապագո՛ւնն, առասպելաբար, այսինքն Է զարմն Աժդահակայ: որք ունին գնմ զառ ստորոտովն Մասեաց: մահաւ ընդ նոսա, և քայքայուան յիշխանութենէն, և ըսպանումն նց, և հրկիզութի շինուածոյն, և նախանձ որդւոցն Արտաշատի, և գրգռութի ընդ միմեանս ի ձեռն կանանցն. այս նմ, ուն ասացաք, յայտնի են քեզ յերգս վիպասանացն. բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօտիւք, և զայլաբանութիւն ճշմարտեսցուք: Երթեալ Արտաշատի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամօր, և ճառեալ Արտաշատի ընդ բլուրն, շինեքաղաք, յիւր անուն անուանեալ Արտաշատ: ձեռնառլ լինի և Երասխ նմն փայտիւք մայրեաց, վն որոյ անաշխատ և երագ շինեալ, կանգնէ ի նմն մեհեան, և փոխէ ի նա ի Բագարանէ զպատկերն Արտեմիդեայ, և զնմզկուռ հայրենիս: բայց զԱպողոնի պատկերն տրտալոյ քաղաքին կանգնէ, հովս ի ճանապարհն. և յարուցանէ ի քաղաքէն Երուանդայ զգերութիւն

ARTASIS postremi multa tibi declarantur acta in historiis, quæ vulgò per Golthanam narrantur; urbis exstructio, affinitas cum Alanis, procreatio sobolis, Sathinicæ libido in Draconum stirpe, ut fabulosè traditur, i. e. progenie Astyagis, quæ omnia tenet circa Masis radices loca; pugna adversus illos, eorúmque à principatu dejectio, & cædes, ædium incensio, filiorúmque Artasis odia mutua, atque inimicitia inter eos ex mulieribus orta; omnia hæc, uti diximus, ex historicis carminibus tibi nota sunt. Nos autem ea breviter memorabimus, quidque veri sub figuris lateat, exponemus. Profectus Artases cum in locum, ubi Erasches flumen, & magna Palus inter se conjunguntur, & situ collis delectatus, urbem ibi condit, atque ab nomine suo Artaxata appellat; quâ in re cum ei Erasches ex silvis materiem subministraret, nullo ferè negotio oppidum celeriter perfecit, atque ibi Fanum construxit, eoque statuam Dianæ atque omnia avita simulachra ex Bagaranâ transtulit, præter Apollinis simulachrum, quod extra oppidum secundùm viam statuit. Captivos quoque Judæos, ex Eruandi urbe, quod fuerant ab Armaviro deportati, movit, eoque Artaxa-

MS. Սաթինական.

Edit. հաճեցեալ.

հրէ.

¹ Vide suprâ l. I. c. 29.² Antiqua fuit Armeniæ hoc nomine urbs, quam Artaxias rex, Hannibalis suasu, condidisse fertur. Eam, Nerone imperante, Corbulo delevit; post paulò Tiridates, Vologelis Parthorum regis frater, instauravit, ac Neronia cognominavit.

Noster verò hic Artases, utrum veterem urbem iterum renovaverit, an novam eodem nomine condiderit, minùs liquet. Vide Dion. Cass. l. LXIII. & Cellarium in Geographiâ Antiquâ, qui reliqua testimonia profert.

Հրէիցն՝ որք փոխեալ էին անդր յԱրմաւիրայ, և նստուցանէ՛ զնս՝ յԱրտաշատ. նա՛ և՛ զնս՝ վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ՝, զոր տարեալ էր յԱրմաւիրայ, և զոր անդէն արարեալ Եր. նորա, փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս՝ յինքենէ՛ յօրինէ՛ Իբրե՛ գրադաք արքայանիստ:

ᶜ Edit. նոր. corrupté.

tis collocavit; atque omnia etiam Eruandi urbis ornamenta, quæ ille vel ab Armaviro avexerat, vel ibi instruxerat, Artaxata comportavit; splendidioraque alia adjecit, quæ urbem regis sedi destinatam decorarent.

4 Abest ab Edit. յօրինէ.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

C A P. XLVII.

Յարձակուա՞ն Ալանաց՝ ի մեզ՝, և պարտուա՞ն, և խնամութի՛ն Արտաշիսի ընդ նոսա:

Alanorum in nos incurso, cladisque Artases affinitatem cum eis jungit.

*** ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ՝ միա-
* 2 * բանեալ Ալանք, լեռնականօքն
* * * ամենայնիւ, յինքեանս արկանե-
լով և զկէս Արաց աշխարհին, մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ը աշխարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս զիւրոց զօրացն բազմութիւնս, և լինի պատերազմ ի մէջ երկոցունց ազգացն՝ քաջաց աղեղնաւորաց. սակաւ ինչ տեղի տայ ազգ Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ը գետն մեծ Կուր, և բանակի առ եզերք գետոյն ըստ հիւսիսոյ: և հասեալ Արտաշէս բանակի՝ ի հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոյն Բայց քանզի զորդի՛ն Ալանաց արքայի՛ ձերբակալ արարեալ զօրացն հայոց, ածին առ Արտաշէս, զխաղաղութի՛ն խնդրեր արքայն Ալանաց, տալ Արտաշիսի զինք և խնդրիցէ. և երդմունս՝, և դաշինս ասէր հաստատել մշտնջենաւորս. ունի զի մի ևս՝ մանկունք Ալանաց՝ ասպատակաւ հինից՝ ելցեն յաշխարհս հայոց: Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշիսի առ-

1 PER hæc tempora: Alani, montanis omnibus in societatem adjunctis, dimidiâque Iberorum regione ad se allecâ, cum ingenti catervâ per agros nostros palati sunt. Igitur Artases etiam exercitum maximum colligit; præliumque inter utraq; gentes manu fortes, arcûque valentes committitur. Alani verò paululum recesse, trajectoque magno flumine Cyro, ad aquilonarem amnis ripam castra
2 posuere; quos Artases infecutus, à meridie castra locavit, ut flumen interjaceret. Cùm autem Alanorum regis filium exercitus Armenius cepisset, atque ad Artasem abduxisset, Rex Alanorum pacem petiit, se Artasi daturum pollicens, quicquid postulasset; ac jurejurando interposito, perpetuum eâ lege fœdus facturum, ne deinceps Alana pubes incurfionibus
3 Armeniam vexaret. Cùm verò Artases juvenem reddere recufaret, soror

ᶜ Edit. 9.

1 Nescimus an huc pertineat, quæ Josephus de Alanis scribit. De Bell. Jud. l. VII. c. 7. p. 1313. Id si ita sit, quod tamen vix est verisimile, tum noster Artasès idem haberi debet ac Tiridates,

qui, ut suprâ ex Dione monuimus, Artaxata instauravit, quique, id quod Josephus tradit, per hæc tempora Armeniæ rex fuit.

ի տալ զպատանին, գայ քոյր պատա-
նւոյն յափն գետոյն, ի դարաւանդ մի
մեծ, ի ձեռն Թարգմանաց՝ ձայնէ ի
բանակն Արտաշիսի: Քեզ ասեմ, ա-
րիդ քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր
քաջ ազգաց Ալանաց, եկ հաւանեաց
բանից աջագեղոյ դստերս Ալանաց,
տալ զպատանիդ, զի վս միոյ քինու-
նէ է օրէն Իւլցազանց՝ զայլոց Իւլցա-
զանց զարմից բառնալ զկենդանութի,
կամ ծառայեցուցանելով ի սորրկաց
պահել ի կարգի, և Թշնամութիւն
յաւիտենական՝ ի մէջ երկոցունց ազ-
գացս քաջաց հաստատել: Եւ լռեալ
Արտաշիսի զայսպիսի իմաստութեան
բանս, գնաց յեզր գետոյն, և տեսեալ
զկոյսն գեղեցիկ, և լռեալ ի նմանէ
բանս իմաստունա, ցանկացաւ կուսին.
և կոչեցեալ զդայեակն իւր՝ զՍմբատ,
յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ
զօրհորդն Ալանաց՝ իւր կնութեան, և
դաշին, և ուխտս հաստատել ընդ
ազգի քաջացն, և զպատանին արձա-
կել խաղաղութիւն. և հաճոյ Թուեցաւ
Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց՝
տալ զտիկին օրհորդն Ալանաց զՍա-
թինիկ Արտաշիսի կնութեան: Եւ ասէ
արքայն Ալանաց, և ուստի տացէ քաջ
արին Արտաշէս բիւրս ի բիւրուց, և
հազարս ի հազարաց, ընդ քաջազգույ
կոյս օրհորդիս Ալանաց: Զայս տեղի
առասպելաբանելով Վիպասանքն,
յերգելն իւրեանց ասեն: Հեծաւ արի
արքայն Արտաշէս ի սեւաւ գեղեցիկ,
և հանեալ զոսկի օղ շիկափոկ պարանն,
և անցեալ, ուն զարծուի սրաթև, ընդ
գետն, և ձգեալ զոսկի օղ շիկափոկ
ներդերն, ընկէց ի մէջ օրհորդին
Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջ փա-
փուկ օրհորդին, արագ հասուցանելով
ի բանակն Արտաշիսի: որ չչմար-
տութիւն անի այսպէս քանզի պատու-

juvenis ad ripam fluminis in editum
locum accessit, unde per Interpretem
castra Artasis inclamaret. Te allo-
quor, Artases fortissime, qui Alanam
gentem fortissimam vicisti, Veni huc,
atque oratione formosæ Alanorum
filix te sine exoratum, ut juvenem red-
das; neque enim Deorum genus de-
cere, unius ulciscendi gratiâ, se inter
se trucidare, aut in servitutem, velut
mancipia, abstrahere, ex quâ re sem-
piternæ inter ambas gentes fortissimas
inimicitix essent orituræ. Oratione
igitur tam prudenti Artases auditâ, ad
fluminis ripam accessit, ubi, pulchri-
tudinem virginis contuens, & sermonis
ejus prudentiam attendens, virginem
ipsam statim concupivit. Accersito
igitur Nutritio suo Sembato, animi
fui voluntatem ei aperuit, velle se Ala-
nam puellam in matrimonium ducere,
& fœdera pactionesque cum fortissimâ
illâ gente sancire, juvenemque quietè
dimittere. Ea res Sembato arrisit,
qui proinde ad Alanorum regem misit,
qui peterent, ut regiam Alanam puel-
lam Sathinicam Artasi nuptum collo-
cari; cui rex Alanus, “ Unde dabit
“ fortis ille Artases millia millium, &
“ decies millia millium pro præstan-
“ tissimâ virgine, puellâ Alanâ?”
Hæc autem Historici in cantilenis suis
fabulosè tradunt in hunc modum;
“ Fortis rex Artases in equo nigro &
“ pulchro vectus est, eductoque fune
“ cum fibulâ aureâ ac loro rubro, velut
“ Aquila pernix, flumen trajecit,
“ conjectoque telo cum fibulâ aureâ
“ ac loro rubro, Alanam virginem
“ percussit; puellamque teneram fatis
“ gravi vulnere sauciatam in Artasis
“ castra cito perduxit.” Quæ res sic

եալ

^b MS. և ի.
^c MS. պարանն.

^c MS. ի կնութի իւր.
^c MS. պատուեալ է.

^d Deest in Edit. զպատանին.

եայ առ Արան՝ մորթ կարմիր, լայքայ շատ, և ոսկի բազում՝ ի վարձանս տոճեալ՝ առնու զտիկին օրհորդն Սաթինիկ։ այս է՝ ոսկի օղ շիկափոկ պարան։ Իոյնպէս և զհարսանեացն առասպելեալ երգեն, այսն՝ ասելով։ Տեղ ոսկի տեղայր ի Փեսայուլթեն Արտաշիսի։ տեղայր մարգարիտ ի հարսնութե Սաթինկանն։ Քանզի առ վորութի իսկ էր թագաւորացն մերոց՝ փեսայութե ի դուռն տաճարին հասանիլ, դահեկանս ճապաղել, իբրև զհիւպատեանն Հռօմայեցւոց։ սապէս և թագուհեացն յառաքաստին մարգարիտ։ այս է՝ ճշմարտութի բանից։ Սա, առաջին եղեայ կանանցն Արտաշիսի, ծնանի նմա զԱրտաւազդ, և զայլս բազումն, զորս ոչ կարևոր համարեցաք՝ այժմ անուամբ թուել, բայց՝ զկրնինն, յորժամ ի գործ ինչ հասանիցմք։

se verè habet; etenim cum apud Alanos rubrae pelles in pretio sint, permultam² laccam atque aurum in mercedem & pretium dedit, ut puellæ regiae Sathinicae conjugio potiretur. Hic est iste funis cum fibulâ aureâ, ac loro rubro. Eodem modo nuptias fabulosè ita canunt. “Imber aureus ab Artase sponso effluebat. Pluit margaritas in nuptiis Sathinicae.” Quippe regibus nostris mos fuit, ut, cum in nuptiarum celebratione ad Templi fores venirent, velut Consul Romanus, nummos in populum spargerent, reginaeque in cubiculo margaritas; atque hæc est vera ejus rei narratio. Cæterùm Sathinica, uxorum Artasis prima facta, Artavazdem ei, aliósq; multos liberos peperit, quos necesse non habuimus nominatim recensere, donec postea ad eorum res gestas deveniemus.

² Edit. առնուլ. ¹ Desunt in Edit. Սաթինկանն. ¹ Abest ab Edit. այժմ։

տեղայր մարգարիտ ի հարսնութե MS. զվերջինն.

² Quid sonet vox լայքայ laicha, quâ hîc Chorenensis utitur, non iatis novimus; sed quum Lach vox Arabica & Persica sit, gummi quoddam decla-

rans, quo res rubro colore tinguntur, non dubitavimus Laccam, ut recentiores appellant, in versione nostrâ ponere.

ՊՐԱԿ ԻԸ.

CAP. XLVIII.

Սպանուան Արգամայ, և որդւոց նրոց

Cædes Argami & liberorum ejus.

***** ՉԱՓ հասեալ Արտաւազդայ՝
* Ի * որդւոյ Արտաշիսի, եղև այր
***** քաջ, անձնահաճ, և հպարտ։
և նախանձ բերելով ընդ՝ ծերունւոյն
Արգամայ, հրապուրեաց զհայր իւր՝
ցասնուլ Արգամայ, որպէս թէ՝ թագաւորել
՝ ի վր նմի խորհիցի։ այսպէս ընկեցեալ զնա՝ ի պատուոյն, ինքն
առնու գերկորդութիւնն։ Յետ այսու
րիկ՝ երթալով՝ Արտաշիշի ի ճաշ
Արգամայ, կասկած իմն անկեալ ույ՝

1 A Rtavazdes, Artasis filius, cum ad puberem ætatem pervenisset, vir fortis evasit, sui amans, & superbus; isque invidia in senem Argamum motus, patrem suum induxit, ut Argamo succenferet, quasi ille imperium omne adipisci cogitaverit; eoque ita ab honoris gradu dejecto, ipse secundas obtinebat. Pòst paulò Artasi, dum pransum cum Argamo iret, incidit suspicio, cum regi infidias struere.

Թէ՛

² Edit. ծառայսն Արգամայ.

¹ Edit. Արտաշէս.

Թէ՛ դաւել զարքայն խորհիցին, յա-
րուցանեն՝ որդիքն արքային՝ աշոպ, և
անդէն իսկ ՚ի հացին՝ քարշեն գա-
լիսն Արգամայ, և խռովութեամբ մե-
ծաւ՝ եկեալ յԱրտաշատ՝ արքային,
դարձեալ արձակեաց զորդի՛ իւր՝
ԿՄ աժան մեծաւ գրնդաւ, և զբա-
զումն յազգէն Մուրացեան սպանանել՝
հրամայեաց, և զապարանն Արգամայ
այրել, և՛ զհարձ նր, որ կարի չքնաղ
էր գեղով, և մնացեալ գնացիւք ոտից,
զոր կոչէին Մանդու, անել ՚ի հարձու-
թիւն Արտաշիսի. զորս դարձեալ
նուաճեալ յետ երկուց ամաց, տալ ՚ի
բաց զինչսն հրամայէ, բաց ՚ի հարձէն.
Իսկ Արտաւազդայ ոչ շատացաւ ՚ի
բաց առնուլ ՚ի նոցանէ՛ գերկրորդա-
կանն պատիւ, յաւելլու ևս՝ հանել և
զՆախճաւան, և ըստ հիւսիսոյ Երաս-
խայ գամ գեօղս, յորում և ապարանս
իւր, և բերդս ՚ի նոցանէ շինէ ժառ-
անգութեան. Այսմ ոչ կարացեալ
համբերել՝ որդւոցն Արգամայ, ընդ-
դիմանան նմա պատերազմաւ. բայց
յաղթէ՛ արքայորդին. և սատակէ զամ-
ծնունդս Արգամայ՝ հանդերձ հարբն,
և որք միանգամ երկելիք էին, յազգէ
Մուրացեան. և գրաւէ յինքն զճէն
նոց, և զամ իշխանութիւնն նոց, և ոչ որ
ապրեաց ՚ի նոցանէն. բայց՝ միայն
աննշանք ոմանք, և՛ կրտսերք փախու-
ցեալք առ Արտաշէս, ապրեցան ՚ի դրան
արքունի. Այս Արգամէ, որ յառաս-
պելին Արգաւանն անուանեն, և այս
պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւ-
ազդայ:

² Itaque filii regis tumultum excitârunt
atque inter epulas senem Argamum
rapuerunt, perturbatúsque Artaxata
rex Artases rediit; qui ite-
rum Mazanum filium suum cum
magnâ manu misit, multósque de
Murasiâ gente interfici, ac domicilium
Argami incendi, & concubinam ejus,
formâ eximiâ, atque incesu decoro
insignem, quæ Mandua appellabatur,
ad concubinatum Artasis adduci impe-
³ ravit; quos cum iterum biennio pôst
subegisset, sua eis præter concubinam
restitui jubet. Artavazdes verò, non
satis habens secundum honoris gradum
iis adimere, Naxuanum etiam, omnés-
que pagos Eraschi ad Aquilonem posi-
tos abstulit, atque ibi palatia sibi at-
que arces in hæreditatem condidit. Id
verò cum filii Argami ferre non pos-
⁴ sent, bello ei restitère. Vicit autem
filius regis, totâmque Argami stir-
pem simul cum patre deleuit, &
quotquot de Murasiâ gente inclyti
erant, atque oppida eorum ac imperia
sibi arripuit; neque incolumis quîs-
quam evasit, præter ignobiles quosdam
juvenes, qui ad Artasem in Aulam
regiam confugère. Hic est Argamus,
qui in ² fabulâ Argavanus appellatur,
atque hæc erat causa belli ejus cum
Artavazde.

ԳՐԱԿ

• Edit. որդիք
զհարձս.
• MS. որդւոյն.
• Edit. կրտսերք.

• Edit. արշոտ.
• Deest in Edit. ՚ի բաց.
• MS. ընդդիմանայ.

• MS. Արտաշէս արքայ.
• MS. իւր ժառանգութեան.
• Absit ab Edit. միայն.

² Vide suprà l. I. c. 29.

ՊՐԱԿ ԽԹ.

CAP. XLIX.

Եթէ՝ որպիսի էր Սմբատ, և զինչ
յԱլանս գործեաց, և բնակիլ յԱր-
տազու:

*Qualis fuerit, quidque in Alanis gesserit,
& de Artazâ habitatâ.*

Սմբատի էինձ ասել և վս քաջին
Սմբատայ. քանզի՝ արդարև
լու առապելին, ոչինչ կարի հե-
ռի՝ ի ճամարտութեն. որ ունէր հասակ
անդամոց՝ համեմատ քաջութեն. և
առաքինութե ոգւոցն՝ որսորդ, և գեղ-
եցկութեան ալեօք՝ վայելչացեալ,
սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յաջն,
ոպ Քրակոնտիկոն՝ ի վերայ ոսկոյ, և
ի մէջ մարգարտոյ, ծագէր՝ ի վերայ
շոյտ անձին, և մարմնոյ. զգոյշ յամի,
և տուճութի յաջողութեան ունէր ի
մարտս, առաւել քան զամ ոք. զի յետ
այնչափ արութեց, օգնական եղբորն
Սաթինկան՝ յաշխարհն Ալանաց, հան-
դերձ զօրու երթայր՝ հրամանաւ Ար-
տաշիսի. քանզի մեռաւ հայր Սա-
թինկան, և այլ ոմն բռնացեալ Թա-
գաւորեաց աշխարհին Ալանաց, և
հալածէր գեղաւորն Սաթինկան. զորս
վանել հերքէ Սմբատ, և տիրացու-
ցանէ ի վերայ ազգին գեղաւորն Սա-
թինկան. և զերկիր հակառակորդացն
աւերեալ, զամ միահամուռ՝ ածէ գերի
սաստիկ յԱրտաշատ, և հրամայեալ
Արտաշիսի բնակեցուցանել զնն ի
հարաւոյ, յարեւելից կուսէ Մասեաց,
որ կոչի Շաւարշական գաւառ, ի
վերայ պահելով զբնիկ անունն՝ Ար-
տազ. և քանզի և աշխարհն, ուստի
գերեցանն, Արտազ կոչի, մինչև ց'
այսօր ժամանակի:

JUVAT etiam de Sembato forti
verba facere, in quo fabula non
longè à vero abest. Membrorum ejus
statura fortitudini erat par. Virtutum
animi indagator, & pulchrâ canitie
decorus. Exiguam quandam sangui-
neam maculam in oculis habens, quæ,
velut ² Draconites super aurum aut in
Margaritâ, corpori suo agili splendorem
attulit. In omnibus cautus, tantâque
prosperitate in bello usus, quantâ nemo
alius. Is, post tantas res gestas, jussu
Artasis, in Alanorum regionem, cum
exercitu, Sathinicæ fratris subsidio
profectus est. Quippe, patre Sathi-
nicæ defuncto, alius quidam Alanorum
³ regnum per vim occupaverat, & Sa-
thinicæ fratrem pepulerat, quem Sem-
batus fudit fugavitque, & gentis do-
minatum Sathinicæ fratri tradidit;
vastatisque hostium agris, cunctos simul
Artaxata captivos duxit; quos Artases
jussit ad Meridiem locari, ab orientali
Masis latere, in provinciâ Savarsîâ
vocatâ, quæ nomen antiquum Artazæ
tenuit, cum regio etiam, unde fuerant
abducti, Artaza appelletur ad hodie-
num usque diem.

ՊՐԱԿ

• MS. և ի վերայ.
• Edit. Արտազ.

• MS. Սաթինկայեղբորն.

• MS. տիրեցուցանէ.

² In Armeniacis Graconticon scribitur. Nobis nihil propius succurrebat, quam ut *Draconitem* verte:emus, significationis veræ planè ignari.

ՊՐԱԿ Ծ.

CAP. L.

Աւարուսն կասպից. և գրգռութիւն
ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի
և ի միմեանս.

*Direptio Caspiorum. Artasis progenies
cum Sembato atque inter se dissident.*

***ԵՏ՝ մեռանելոյ վերջնոյ Ար-
***Յ՝ շակայ՝ Թագաւորի Պարսից,
***Թագաւորեցուցանէ մերս Ար-
տաշէս զՏամանուն իւր՝ զԱրտաշէս,
որդի նորին, ՚ի վերայ Պարսից աշխար-
հին. և ոչ կամեցան հնազանդիլ նմա
բնակիչք լերինն, որ անունեալ կոչի
յիւրեանց լեզուն, պատիժահար
գաւառ, որ է՝ գեղմանց լեառն. և
ծովեզերք, և այսր ևս քան զնոյն, նա և՝
կասպից երկիրն յայն սակս՝ ապստամ-
բէին ՚ի մերոյն արքայէ. վն որոյ
առաքէ ՚ի վերայ նոցա Արտաշէս ըզ
Սմբատ ամ զօրօքն Հայոց, ինքն ար-
քայ՝ յուղարկալով զաւուրս եօթն.
Իսկ Սմբատայ երթեալ՝ հրնազանդէ
զամենեսեանս, բայց՝ գերկիրն Պարսից
աւերեալ առաւել քան զԱրտաշէս
գերին անէ ՚ի Հայս. ընդ որս և
զՋարման ոմն անուն, Թագաւոր
նոցին. վասն որոյ՝ արժանի վաստա-
կոցն պարգևէ նմա Արտաշէս զման
արքունի, որ ՚ի շէնս Գողթան, և
զուղտու ակունան. և առ այսոքիւք և
զաւարն ամ ՚ի վր նր Թողու. Ընդ որ
նախանձեալ Արտաւազդ, կամեցաւ
սպանանել զՍմբատ. և յայտնեալ
խորհրդոյն, բազում խռովութի լինէր
յաղագս այնր հօրն. Իսկ Սմբատայ,
տեղի տուեալ, գնաց զկողմամբ Ատ-
րեստանի, իւրովք կամօք Թողլով

MORTUO Persarum rege Ar-
face ultimo, Artases noster fili-
um ejus Artasem, cognominem suum,
Persidis regem constituit. Ei verò
obtemperare noluerunt Accolæ mon-
tis, qui in ipsorum linguâ Provinciæ
Pænalis nomen habet, qui est mons
vellerum. Maritimi etiam, quique
citrà habitant, atque adeo Regio
Caspia ob eam causam à rege nostro
descivère. Itaque adversus eos Artases
Sembatum, cum omnibus Armeniæ
copiis, mittit, atque ipse septem dies
eos deducebat. Profectus autem Sem-
batus universos subegit, ac Persidis
regionem ultra Artazam populatus,
incolas captivos, inque iis Zarmanum
quendam eorum regem, in Armeniam
abduxit. Itaque in laboris præmium
dedit ei Artases vestigial regium, quod
ex Golthanæ oppidis redibat; &
Cameli oculos, atque adeo omnem ei
prædam donavit. Tum Artavazdes,
invidiâ incensus, Sembatum perimere
cupiit, quæ res, cum esset cognita,
Patri suo turbas concivit. At Sem-
batus loco cedens, in Assyriæ par-
tes abiit, & Armenii exercitûs
principatu, quem ei Artavazdes
invidebat, se ipse abdicavit, jussûque
Artasis Tmorim incoluit, qui nunc

զիւ-

- Defunt in Edit. և ի միմեանս. • Absunt ab Edit. յիւրեանց լեզուն.
• Edit. դիմաց լեառն. • Edit. ապստամբէին ՚ի նմանէ ՚ի մերոյն արքայէ.
• Edit. յուղարկալ երթալով. • Edit. զԱրդողեան. • Edit. զՋարդման.
• Edit. զօրն.

¹ Quid hîc sibi velint *Cameli oculi*, utrum *Gemmæ speciem*, an provinciam forte ita appellatam denotent, planè ignoramus.

արարին: Ընդ սոսա՛ հայերով Եգիպտացւոց՝, և կողմանց Պաղեստինացւոց, արգելուին և նոքա զհարկին Հռոմայեցւոց:

adeò, tributa Romanis solvere recusabant.

ՊՐԱԿ ԾԲ.

CAP. LII.

Յաղագս Տրայիանոսի, և նորին գործոց, և մահունն Մաժանայ յեղբարցն:

De Trajano et rebus ab eo gestis. Mazanus à fratribus necatur.

*** ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ՝ Թա-
* 2 * զաւորեալ լինի Հռոմայեցւոց
* 2 * Տրայիանոս, և խաղաղեցուցեալ զամբարեմուտս, դիմեալ ՚ի վերայ Եգիպտացւոց, և Պաղեստինացւոց, և նուաճեալ զնոսա ընդ իւրով ձեռամբ, խաղայ յարեւելս ՚ի վր Պարսից: անտաճաղարեալ Արտաշէս մեծապէս՝ ընծայիւք ընդ առաջ նր իջանէ, զմեղանայն ձեռնառեալ, հանդերձ հարկօք՝ անցելոց ամացն լինի առաջի նր. և Թողութի ի նմանէ գտեալ, դառնայ յաշխարհս Հայոց: Եւ Տրայիանոսի անցեալ ՚ի Պարսս, և զամբարեմա իւր կատարեալ, դառնայ ընդ Ասորիս. ընդ առաջ նորա իջեալ Մաժան, մատնութիւն զեղբարցն առնէր: գիտեալ ասէ՛ արքայ, եթէ՛ զԱրտաւազդ, և զՏիրան վտարանդի ոչ արասցես, և զգորս Հայոց՝ Զարեհի ոչ հաւատասցես, հարկքն անաշխատ առ քեզ ոչ՝ եկեսցեն: զայս արար Մաժան, քէն պահեալ, վն Սմբատայ, զի և զնա նր մեղացեալ էր: ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել, զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ արեմոսից:

SUB id tempus Romanis imperavit¹ Trajanus, qui omni occidente pacato, cum Ægyptios ac Palæstinos invasisset, eoque in potestatem suam redegisset, in Orientem adversus Persas proficiscitur. Tum prope Artases cum magnificis donis ei obviam exit, culpam confitens, atque annorum superiorum tributa secum ferens; cumque veniam ab eo impetrasset, in Armeniam inde rediit. Trajanus autem in Persidem profectus, expletâ omni voluntate suâ, per Syriam revertitur, cui obviam processit Mazanus, fratres suos prodeie cogitans; “Scias”, inquit, “O Rex, nisi Artavazdem & Tiranum in exilium ejeceris, & Armeniæ copias Zarchio tradideris, tributa tibi non facile³ perfolutum iri.” Hoc fecit Mazanus, odio in Sembatum, qui ipsum enutriverat, incitatus; cupiens etiam Tiranum interficere, ut ipse simul Antistes & exercitus occidentalis imperator esset. At Trajanus, cum nihili pendens, re infectâ dimisit. Artavazdes

Զարեհ՝

* MS. հասցեն.

¹ De Trajani in Orientem expeditione lege Dionem Cassium l. LXVIII. Is ibi Armeniorum regem memorat Parthamafrem, quod quidem nomen, ut Cl. La Crozius rectè monet, Armeniacum esse videtur, quum Vox Parthamafre divitiarum cupidum declaret. Hujus autem Parthamafiris Moses noster nusquam meminit, quæ res La-Crozius movet, ut

Chorenensem suspectum habeat. Atque equidem, ut verum fateamur, cur eos reges noster nonnumquam omitat, quos alii Scriptores commemorant, causam novimus nullam, nisi fortè, quum Armenia in plures partes divisa fuerit; provinciarum præfectos, pro regibus ii habuerint, eoque nomine appellaverint.

Ջորմէ՝ ոչինչ փոյթ արարեալ Տրայի-
անու, արձակէ ունայն: Բայց՝ Ար-
տաւազդայ, և Տիրանայ իմացեալ
գիտորհուրդն նորա, դարան գործեալ
յորսս, սպանին զՄաժան: զոր տա-
րեալ Թաղեցին ի բազմաց Աւանի,
իբրև ըզբրմապետ: Իսկ Արտաշէս
յայնմ հետէ՝ անտայթաք հարկեաց
Տրայիանու, և յետ նորա՝ հադրիանոսի
կայսեր՝ զնմա աւուրս իւր:

• Edit. յորս.

ՊՐԱԿ ԾԳ.

Թէ՛ որպէս՝ բազմամարդացոյց Արտա-
շէս զաշխարհս, և սահման հաստա-
տեաց:

***ԵՏ՝ ամ՝ առաքինութեանց, և
***գործոց, ուղղութեց Արտաշի-
***սի, հրամայէ զսահմանս գե-
ղից, և ագարակաց որոշել: Բանգի
բազմամարդացոյց զաշխարհս հայոց,
եկամնուս բազումն անելով ազգս, և
բնակեցուցանելով ի վերինս, և ի հո-
վիտս, և ի դաշտս: և նշան սահմանացն
հաստատեաց այսպէս: հրաման տալով
բարինս կոփել չորեք կուսիս, և պնակ
աձև փոսել զմէջսն, ծածկելով
յերկրի, և չորեք կուսիս ի վերայ
յարուցանել ամբարտախս, սակաւ ինչ
բարձրագոյն յերկրէ: Ընդ՝ որ նա-
խանձեալ Արտաշի, որդւոյ Սասանայ,
զնոյն նման հրամայէ առնել և ի Պար-
սից աշխարհին, և յիւր անուն անու-
անել, զի մի ևս յիշեսցի անունն Ար-
տաշիսի: Բայց՝ ասի, ի ժամանակս
Արտաշիսի ոչ գտանել երկիր անգործ
յաշխարհիս հայոց, ոչ լեռնային, և
ոչ դաշտային:

• Defunt in Edit. առաքինութեանց և գործոց.

• MS. կուսիս. • MS. addit. յաղագս զինութեան երկրիս

• Vide infra l. II. c. 74.

Z 2

autem & Tiranus, ubi consilium ejus
intellexere, Mazanum per insidias in-
terfecerunt, eumque, ut Antistitem,
in Altarium urbem deportatum sepelie-
runt. Deinceps verò Artases tributa
Trajano, & post eum Hadriano pen-
dere per omnem vitam non intermisit.

C A P. LIII.

*Quemadmodum Artases regionem nostram
incolis auxerit, eique terminos con-
stituerit.*

POST alia omnia egregiè ac præ-
clare gesta, jussit Artases oppi-
dorum atque agrorum terminos consti-
tui; namque regionem nostram incolis
compleverat, variis exteris nationi-
bus inductis, quibus in vallibus, &
montanis campestribusque locis sedes
attribuit. Terminos autem hoc modo
designavit. Saxa in quadrati formam
imperat cædi, eaque in patinæ morem
excavata, in terram defigi atque occul-
tari, & super iis quadratos aggeres
construi, paulò ex terrâ eminentiores.
Id ei Artasires invidens, Safanis fili-
us, eadem jubet in Perfide fieri, atque
ab suo nomine appellari, ne amplius
Artasis memoria maneret. Cæterum,
regnantæ Artase, nullam in Armeniâ
incultam terram, neque montanam
neque campestre repertam esse, tra-
ditum est.

ՊՐԱԿ

• Edit. զմէջս.

ՊՐԱԿ ԾԴ.

CAP. LIV.

Յաղագս նախարարութեն Ամատունւնեաց:

De praefectura Amatuniorum.

ԱՒՈՒՐ սորա, ասեն՝ եկեալ զազգ Ամատունեաց՝ ի կողմանց արեւելից Արեաց աշխարհին: Բայց՝ են սոքա բնութք Հրէայ, ի Մանուէայ ումեմէ, որոյ որդի էր մեծահասակ, և ուժեղ, Սամսոն անուն կոչեցեալ. ունի սովորութի է Հրէեց ըստ յուսոյ զնախնեացն կոչել զանունն: Բայց՝ է ճշմարիտ, ունի և այժմ իսկ է տեսանել ի զարմն Ամատունեաց. քանզի՝ անձնեայք, և բարեձևք, ըստ պատշաճի վայելեն ամիրոք, և ուժեղք: Տարեալք են նք յԱրշակայ առաջին՝ ի Պարթևաց թակաւորեցելոյն: և յառաջ ադիմութք անդէն ի Արեաց աշխարհին՝ ի պատիւ հասեալք, ի կողմանա Ահմատանի: Բայց՝ եթէ յինչ պատճառանց այսր գարուստ նոցա, ես ոչ գիտեմ: այլ պատուին յԱրտաշիսէ գեղիւք, և դաստակերտօք. և անունին Ամատունիք, որպէս թէ՝ եկք: և կէսք ի Պարսից Մանուէան զնոսա կոչելով, յանուն նախնւոյն:

¹ Vox Persica, ita uti suprà l. II. c. 43. de voce *Amat* observavimus.

ՊՐԱԿ ԾԵ.

CAP. LV.

Յաղագս՝ Առաւելիկեաց Տոհմին, թէ՝ ուստի սերեալ ազգ:

De Aravelanis atque eorum gente.

**** Մը աւուրս՝ և Առաւելիկեանք,
* Ի * յազգէ Ալանաց, մերձաւորք Սա-
**** թինկան՝ զհետ նր եկեալք, կարգեցան յազգ, և ի նախարարութի աշխարհիս Հայոց, ունի հարազատք թագուհւոյն մեծի, և ի ժամանակս Խոսրովու, հօր Տրդատայ, խնամեցեալ ը ումեմ քաջի Բապայցն եկեալ հասունածի:

HUJUS etiam temporibus, Aravelani, natione Alani, Sathinicae, quam secuti fuerant, cognati, in gentem propagati, in Armeniâ praefecturam accepere, ut magnæ reginæ germani; pòst vero, regnante Choroë, Tiridatis patre, cum forti quodam ex Basiliis viro affinitate conjuncti, in coloniam sunt profecti.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԾԶ.

CAP. LVI.

Որ ինչ արողեստից գիտութիւն՝ յաւ-
ուրս Արտաշեսի:

*Quæ Artes notæ fuerint, temporibus
Artasís.*

***ԱՆՁԻ՝ բազում ինչ յաւուրս
Բ Արտաշեսի գործեցաւ, վնայնո-
*** թիկ՝ բազում ճառս կոտորեցաք:
գի վի՝ երկայնութե՞ բանից՝
տաղտկութի ընթերցողացն լիցի. որոյ
է վերջին ճառս՝ այսպիսի ինչ յիշա-
տակել, և զայլսն՝ ևս որ ինչ ի ժամա-
նակս Արտաշեսի: գի թէպէտ և այլն
ւնի, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն
ճառիցն, կարգք, և սովորութիւնք
գեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղար-
շակայ, և յայլոց առաջնոց թագաւո-
րացն, այլ ի մեծամեծ տրուեստից, և
գիտութեց ունայնացելք էին, ուն-
հինից, և ասպատակաց պարապեալ, և
այսպիսի գիտութեց՝ կամ անիոյթ արա-
րեալ, և կամ ոչ հասեալք, զշաբա-
թովց ասեմ, և զամնոց, և զտարեանց
բոլորմանց. քանզի ոչ այսպիսի ինչ
ճանաչելու առ նոսա, այլոց ազգաց
վարելով: և ոչ ի ծովակս աշխարհիս
նաւագնացութիւք, և ոչ ի վր գետոց
ճանապարհորդութիւնք, այսինքն, կա-
մուրջք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց.
այլ և ոչ յամտեղիս երկրագործութիւք,
բայց՝ դոյզն ուրեք. այլ ըստ օրինակի
հիւսիսականացն կողմանց շաղղակե-
րութեք, և այլ այսպիսեօք կեցեալ:
Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս
Արտաշեսի

1 U TIQUE multæ res, regnante
Artasæ, erant gestæ, ac prop-
terea multas narrationes præcidimus,
ne sermonis longitudo legentibus tædi-
um afferret. Ea autem aliæque quæ
temporibus Artasís fiebant, hîc in ex-
tremâ ejus historiâ visum est memorare.
Etsi enim omnes ii ordines atque mo-
res pulchri, quos suprâ declaravimus,
à Valarface atque aliis priscis regibus
2 erant instituti, tamen nobilium artium
& literarum natio nostra expers erat,
quippe quia in latrociniiis atque in-
cursionibus tota erat, atque adeo
hujusmodi scientiam aut negligebat,
aut assequi non poterat; de heb-
domadam dico & mensium ratione,
annique cursu. Neque enim hæc iis
3 nota erant, sed aliarum gentium com-
putatione utebantur. Adhæc regionis
nostræ lacus non navigabantur, neque
flumina transiri poterant, cum pontes
deessent, neque retia suppetebant ad
captandas pisces, neque porro in om-
nibus locis agrorum culturam adhibe-
bant, quæ rara admodum fuit, sed
septentrionalium gentium ritu, cadave-
ribus aliisque id generis vesciebantur.
Atque hæc omnia sub regno Artasís
instituebantur.

ՊՐԱԿ

* Edit. երկայնութիւն
‡ Abest ab Edit. ինչ.

‡ Abest ab Edit: է.

‡ Deest in Edit. ևս.

ՊՐԱԿ ԾԷ:

CAP. LVII.

Յաղագս մահուան Արտաշիս:

De morte Artasis.

Եղեցիկ իմն պատմէ Եւարիս-
տոն Փելլացի, յաղագս՝ մահ-
սուան Արտաշիս: Քան-
զի՝ ի Ժամանակին, ոպի՝ ապսամբեցին
Հրէայք յԱդրիանոսէ՝ Հռոմայեցւոց
Թագաւորէ, և ետուն պատերազմ ընդ-
րոքոսի Հեպարքոսի, առաջնորդութե-
ան ուրումն աւագակի, որում անուն
էր՝ Բարքոչեայ, այսինքն, Աստեղորդի,
որ էր գործովք չարագործ, և սպա-
նոր: Բայց անուամբ իւրով մեծաբա-
նեալ պարծէր, ոպի թէ՝ յերկնից ծա-
ղեաց նոյն Գրիգէ, իբր նշնորդ, և գե-
րեաց, և այնքան սաստկացայ զմարտն,
մինչև՝ ի նոյն Տայերով՝ ի բաց կացին ի
Տարկեղոյ Հռոմայեցւոց Ասորիք, և
Միջագետք, և Պարսք ամբ: Բանզի էր
և լուեալ, եթէ եմուտ յԱդրիանոս
յախտ ուրկութե: Բայց մերն Ար-
տաշէս ոչ երկմտեաց ի նմանէ: Եւ
եղև է նոյն Ժամանակս Տաստեղ
Ադրիանոսի ի Պալէստինէ, և սասա-
կեւ զապսամբսն պաշարմամբ ի
քղաքի մի գորու հուս յԵՃԻ: Վս որոյ
և ամագահն Հրէից հրամայեաց մեր-
ժել ի Տայերնի աշխարհէն: որք և
ոչ ի բազում հեռաստանէ Տայեցիս

ARTASIS mortem præclare tra-
dit Aristo Pellæus. Siquidem
per ea tempora Judæi ab Adriano rege
Romano defecērunt, & cum ¹ Rufo
Hipparcho conflixerunt, ductu viri
cujusdam latronis, cui nomen erat
Barchochebas, id est, Stellæ filius,
qui quidem re erat facinorosus & homi-
cida, sed nomine suo glorians, afflictis
illis & captivis Servatorem se de cælo
² delapsum esse prædicabat. Is bellum
adecò accendit, ut Syriæ ac Mesopota-
miæ incolæ Persæque omnes, id respi-
cientes, tributa solvere desisterent.
Namque audiverat etiam ³ lepræ mor-
bum in Adriannam invasisse. Noster
autem Artases super eâ se nil movetur.
Accidit autem, ut per id tempus Adri-
anus in ³ Palæstinam veniret, rebellés-
que, in parvo oppido prope Hierosoly-
ma obfessos deleret, qui idcò omnem
Judæorum gentem à patria solo jussit
pelli; quæ ne præculquidem Hierosoly-
ma esset spectatura; æque ipse Hiero-
solyman à Vespasiano, Tito & ab se
devastatam inveniret, drab nomine suo
Æliam appellavit, cum ipse Adriannus

ԵՃԻ:

• MS. ի նոյն

• MS. Տարկանեղոյ

• MS. ուրկութե

¹ Καὶ διὰ τὴν Ἰουδαίων ἀποστασίαν αὐτοῖς εἰς μεγάλην καὶ πολὺν πρὸς αὐτοὺς, Ὡς ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν— ἐπὶ τὴν— ἐξελθόντων διὰ τὴν Ἰουδαίων πᾶσι καὶ Βαρεχ-
χάβας οὐκ ἔστι, ὁ δὲ ἀστὴρ ἀπὸ τοῦ. Ἰα μὴ ἀλλὰ φον-
κός καὶ ἀφαιρετικός τις αὐτῆς, ἐπὶ δὲ τῇ πρὸς αὐτοὺς,
διὰ τὴν ἀνδραποδῶν, ὡς διὰ τὴν ἐξ ἑαυτοῦ φωνῆς αὐτοῖς
ἐξελθόντων, ἀφαιρετικός τις ἐπὶ αὐτοῖς πρὸς αὐτο-
μῶν. Euseb. Hist. Eccl. IV. 6.

² Adrianus potiùs Hydropse periit. Sed Vide Scaligerum in Annot. ad Euseb. Chron. p. 218.

³ Ἀχμασάνος δὲ τὸν πολέμῳ, εἰς οὐκ ἀκαταμάχη-
τος ἡλίκου ἀδριανῶν καὶ Βιθθῆρα πολιν, ἥ τις ἢ
ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐκκλησίας, τὴν τὴν ἐκκλῆσαν ἐγγείνηται
Μαρκός. Euseb. ibid. ubi plura de hac re occurrunt
apud Valefii annotationes.

στυμὰ γὰρ πᾶσι ἐπὶ αὐτοῖς ἐπὶ αὐτοῖς, ὡς
δογματὶ καὶ διατάξει ἀδριανῶν, ὡς αὐτὸς μὴ
δ' ἐξ ἀποπλῆς θεωρεῖται τὸ πᾶσι ἐπὶ αὐτοῖς ἐγγείνηται.
Αδριανῶν ὁ Πέλλας ἰσχυρὸς. ὡς αὐτὸς τὸν
λεπὸς εἰς ἐρημίαν τὴν Ἰουδαίων ἐθνεῖς, καὶ πᾶσι
ἐθνεῖς τὸν παλαιὸν οὐκ ἔστιν ἐλθόντων, ἐξ ἀλλοφύ-
λων τὸν συνημιθνεῖς, ἢ μὴ ἐπὶ αὐτοῖς συνημι-
θνεῖς τὸν ἐπὶ αὐτοῖς ἐπὶ αὐτοῖς, εἰς τὴν τὴν ἐπὶ
Ἰουδαίᾳ ἀδριανῶν πᾶσι, ἀπὸ τῆς πρὸς αὐτοὺς
καὶ διὰ τὴν αὐτοῖς ἐκκλησίας, τὴν τὴν ἐκκλῆσαν
ἐγγείνηται Μαρκός. Euseb. ibid. ubi plura de hac re occurrunt
apud Valefii annotationes.

յԵՖՄ. և ինքն շինէր զԵՖՄ, զաւերեալն
'ի Վէսպազիանոսէ, և 'ի Տիտոսէ, և
յիւրմէ, և անունենաց՝ Հեղիայ՝ յիւր
անունն, ոպ և կոչիւրն իսկ Ադրիանոս,
արեգակն. բնակեցոյց 'ի նմա Հեթա-
նոսս, և Քրիստոնեայսս, որոց եպիս-
կոպոս էր Մարկոս ոմն. Ընդ այն ժա-
մանակս առաքեաց զօր ծանր զկողմամբ
Ատրեստանի, և մերոյն Արտաշիսի
Տրամայեաց՝ երթալ 'ի Պարսս, Տան-
դերձ՝ իւրովք Զիւգոստատօք. զորոյ
զՏեաքարտուղարութիւն էալ այս այր,
որ զայս պատմուի մեզ ետ, Տանդիպի
Արտաշիսի 'ի Մարս, 'ի Սոհունդ-
անունենալ տեղւոջ: Եղև Տիւան-
դանալ նմա 'ի Մարնդի, 'ի Բակուրա-
կերտ աւանի. և զԱբեղոյ զոմն, նա-
հապետ Աբեղենից տոհմին, զայր
շոյտ, և շղղմարար, և սուտակոսպաս,
'ի նորին խնդրոյ արձակէ՝ յԵկեղեց
յԵրիզայ, 'ի մեհեանն Արտեմիդեայ,
խնդրել 'ի կուոյն բժշկութիւն, և զբա-
ղում կեանս. որոյ ոչ ժամանեայ
գառնալ, հատանէ վախճան Արտաշիսի.
Եւ զԵՖՄ՝ որչափ ամբոխութիւնը
մեռան 'ի մահոն Արտաշիսի, սի-
րելի կանայք, և հարձք, և մոտերիմ
ծառայք, և որպիսի շուք բազմադիմիս
արարին, առ 'ի պատիւ դիոյն, քաղա-
քական կարգօք, և ոչ որպէս զԲարբա-
րոսս. Իսպաղըն էին ոսկեղէնք. գա-
հոյքն, և անկողինքն բեհեզեայ, և
պատմուածանն որ զմարմնովն. ոսկեթել
թագ կապեալ 'ի գլուխն, և գէն ոս-
կով առաջի եդեալ. և գահոյիւքն
շուրջ որդիքն, և բազմութիւն ազգա-
կանացն. և առ այսոքիւք պաշտօնեիցն
զինուորութիւն, և նահապետքն, և նա-
խարարութեցն գունդք. և միանգա-

4 Sol esset appellatus, atque ibi ethni-
cos locavit, & Christianos, quorum
4 Episcopus erat Marcus. Per ea tem-
pora magnum exercitum in Assyriæ
partes misit, & nostrum Artasem cum
suis Curatoribus in Persidem proficisci
iussit; quorum scriba cum is fuerit,
qui nobis hanc historiam tradidit, Ar-
tasi in Mediâ occurrit, in loco, qui
vocatur Sohundus; Artases verò in
morbum incidit, in Marindiâ, ad op-
pidum Bacuracerta, atque inde Abe-
lum quendam, Abelix familiæ princi-
5 pem, virum impigrum ac blandum in
provinciam Ecelsensem, ad Erizam,
ad Dianæ fanum dimisit, qui ab si-
mulachris sanitatem & longam vitam
peteret, cujus ante reditum, Arta-
ses de vita discessit.

Cæterum is scribit, quanta ca-
terva cum Artase simul mortem
6 obierit, charæ conjuges & concu-
binæ, ac ministri fidiissimi; quan-
tâque pompam ad exequias coho-
nestandas, non barbaro, sed civili
ritu appararint. Feretra erant aurea,
folia ac lecti ex bysso, atque involu-
crum cadaveris. In capite diadema
ex auro textum, atque aurea arma
ante posita. Circum lectos filii & cog-
natorum multitudo; ministrorum in-
de cohortes, Principes familiarum, ac
7 Satrapæ; atque aded universi satellites,
armis instructi, quasi ad bellum

մայն

4 Edit. 'ի նոսս.

• Edit. իւրոյ.

• Edit. Սոհունդ.

• MS.

պատմի և.

• Edit. զայրշոյտ և շղղմարար.

• Edit. ԵՖՄ.

4 Atqui Adrianus non Ἥλιος, ut Chorenensis
putavit, sed Ἀλλιος appellabatur, quod quidem ver-

bum eodem, ut videtur, modo tunc temporis pro-
nunciabatur.

մայն զօրականացն ¹ վաշտք. ամենեքե-
ան կազմեալ զինու հանդերձ, իբր թէ-
'ի պատերազմ ճակատիցին. և առաջի
պղնձիս հարկանելով փողս, և զկնի
կուսանք ձայնարկութ, սեազգեստք, և
աշխարհող կանայք զհետ բազմութե
Ռամկին, և այսպէս տարեալ թաղե-
ցին: և շուրջ զգերեզմանաւն լինէին
կամաւոր մահունք, ոպ՝ վերագոյն
ասացաք: Եւ սորա այսպէս սիրելի
եղեալ աշխարհիս մերոյ, թագաւո-
րեալ ամն քառասուն և մի:

¹ MS. վաշտք.

¹ MS. զկնիս գուսանք.

ՊՐԱԿ ԾԸ.

C A P. LVIII.

Արտաւազդայ թագաւորութիւն, և
հալածել զեղբարս իւր, և զբորս,
և մահ՝ այլաբանելով հանդերձ:

*Artavazdes regnat, & fratres suos
sororesque pellit; Mors ejus, atque
de illo Fabula.*

***ԵՏ՝ Արտաշիսի թագաւորէ
3 Արտաւազդ որդի նր, և հա-
***լածէ յԱյրարատոյ գամ եղ-
բարս իւր 'ի գաւառս Աղւովտի, և
Արբերանոյ, զի մի բնակեացին
յԱյրարատ, և 'ի կալուածս արքայի.
բայց միայն զՏիրան առ իւր պահէ,
փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա:
Որ, յետ սակաւ ինչ աւուրց թա-
գաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամիջաւն
Արտաշատ քաղաքի, որսալ կինն, և
իշավայրիս, զակամբ Գինայ, և
աղակեալ 'ի ցնորից իմն խելագարա-
նաց, ընդ վայր յածելով երկվարաւն,
անկանի 'ի խոր իմն մեծ, և խորասոյգ
լեալ անհետի. Զսմանէ երգիչքն
Գողթան առասպելաբանեն այսպէս.
Եթէ 'ի մահուանն Արտաշիսի բազում
կոտորածք լինէին ըստ օրինի՝ հեթա-
նոսաց. գրեւորարի, ասեն, Արտա-
ւազդ ասելով ցը՝ հայրն, մինչ դու
գնացեր, և զերկիրս ամ ընդ քեզ

1 POST Artasem Artavazdes filius
ejus regnavit, qui omnes fratres
suos ab Araratâ in Aluotam & Arber-
anianam provincias pepulit, ut ne Ara-
ratam ac possessiones regias incoherent.
Tiranum modò secum retinuit, regni
successorem, cum sibi non esset filius.
Is, post paucos dies, quam regnavit,
dum Artaxatæ urbis pontem transiret,
2 apros atque onagros ad Ginæ fontes
venatum, mente captus ac demens,
equum circumegit, atque ita in vastum
profundum delapsus, penitè submer-
sus est. De eo Vates Golthanenses sic
fabulantur; “ ad mortem Artasis
“ varizæ cædes de more ethnico fie-
“ bant. Id, ut narrant, molestè fe-
“ rens Artavazdes, Dum tu abis,
“ patri inquit, omnemque populum te-
“ cum aufers, ex regione devastatâ
3 “ quibus ego sum imperaturus.” Ita-
que cum Artases execratus, “ Cum

1 Abest ab Edit. ասեն.

տարար, ես աւերակացս¹ ում թա-
գաւորեմ: վն որոյ անիծեալ զնա Ար-
տաշիսի, ասաց այսպէս: Եթէ² յորսս
հեծցիս յԱգատն³ ի վեր՝ ի Մասիս,
զքեզ կայցեն քաջք, տարցեն յԱգատն
ի վեր ի Մասիս, անդ կացցես, և
զլոյս մի տեսցես: Զրուցեն զսմանէ՝ և
պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ
յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայ-
իւք, հանապազ կրծելով զշղթայսն,
ջանայ ելանել, և առնել վախճան
աշխարհի: այլ ի ձայնէ՝ կռանահա-
րուծէ դարբնաց, զօրանան, ասեն,
կապանքն: վն որոյ և առ մերով իսկ
ժամանակաւ բազումք ի դարբնոց
զհետ երթալով առասպելին, յառուր
միաշաբաթուոյ, երիս, կամ չորս բախեն
զսալն, զի զօրացին, ասեն, շղթայքն
Արտաւազդայ: բայց է՝ ճշմարտութե-
այսպէս, որպէս ասացաքս վերագոյն:
այլ ոմանք ասեն, և ի ծնանելն զսա-
ղիպեալ պատահարաց իմն, զոր հա-
մարեցան կախարդել զնա, կանանց զար-
միցն Աթահակայ: վն որոյ բազում
զնն չարչարեաց Արտաւազդ: և զայս
նոյն երգիւքն յառասպելն ասեն այս-
պէս: Թէ վիշապազունք գողացան
զմանուկն Արտաւազդ, և դե փոխա-
նակ եղին: բայց ինձ արդարացեալ
թուի լուրն այն, թէ ի ծննդէն և
եթ մոլորութեամբ լեալ, մինչև նովիմք
վախճանեցաւ, և առնու զթագաւո-
րութիւնն Տիրան, եղբայր նորա:

“ tu”, inquit, “ equo vectus, in
“ Asylum ad Masin venatum iveris,
“ fortes te apprehendent, & in Asy-
“ lum ad Masin deportabunt, ubi
“ manebis, neque lucem aspicies.”
De illo etiam aniles fabulæ tradunt,
in specu quodam inclusum eum jacere,
ferreis catenis vinctum, quas perpetuo
rodit, ut effugiat, ac perniciem re-
gioni afferat; sed ab sonitu malleo-
rum, in fabrorum operibus, vincula
aiunt indurari, ob eamque causam
multi ex fabris ad nostra usque tempo-
ra, morem gerentes fabulæ, primo
hebdomadis die, ter quaterve incudem
pulsant, “ ut catenæ”, inquiunt,
“ Artavazdis indurentur.” Ea au-
tem est hujus rei veritas, quam antè
indicavimus. Alii tradunt eum jam
natum, in fæminarum manus ex
Astyagis stirpe incidisse, quæ illum
fascinasse putantur; atque ideo eas
Artavazdes multis suppliciis vexavit.
Id Cantores iidem in fabulis sic nar-
rant, Draconum genus Artavazdem
puerum furripuisse, atque in ejus locum
Dæmonium supposuisse. Mihi verò ea
fama videtur certior, ab ortu eum in-
fantiâ laborasse, usque dum eadem in-
teriret. Regnum inde Tiranus frater
ejus accepit.

ՊՐԱԿ

¹ MS. որպէս. ² Edit. յորսս.
³ MS. և ք շուրք հանապազ.
Edit. նովիմք.

⁴ MS. ի վեր Մասիս. ⁵ MS. տարցին.
⁶ MS. կռանարկութեան. ⁷ Absit ab

ՊՐԱԿ ԾԹ.

Որ ինչ վասն Տիրանայ:

Արտաշէսի Հայոց՝ Տիրան, որդի
 Արտաշէսի, յերրորդ ամի Պե-
 ռոզի առաջնոյ Պարսից արքայի:
 Սորա ոչինչ պատմին գործք մեծամեծք,
 այլ միայն թէ մտերմութեւ ծառայեաց
 Հաւանայեցուց. եկաց խաղաղութեւ,
 որսոց, և զքօսանաց պարապեալ, ունի
 ասեն, և ձիոց երկուց, լեալ թեթեւ
 առաւելքան զՊէգասոս, երագութեւ
 անբաւ, զորս ոչ երկրակոխս, այլ
 օդագնացս համարէին. զոր խնդրեալ
 հեծանել Իստաքէի ուրումն, իշխանի
 Բզտունեաց, պարծէր ընչեղադարձի
 գողքան զարքայ. եկեալ առ նա կանխ-
 ագոյն իւրոյ ազգին Արշակունեաց,
 որք էին ի կողմանս Հաշտենից, ասէին,
 ընդարձակեա մեզ զժառանգութիւնն,
 զի նեղ է, քանզի բազմացաք յոյժ. և
 նա հրամայէ ոմանց ի նոցանէ երթալ
 ի գաւառն Ալուոտի, և Արբերանոյ:
 Իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ
 առ արքայի, թէ՛ առաւելագոյն մեզ
 նեղ է, ոչինչ ունկնդիր լինի Տիրան,
 զձեռն հաստատեալ, այլ ժառանգութի
 թի ոչ տալ նց, այլ, զոր ունէինն,
 հաւասար տրոհել յինքեանս. զոր բա-
 ժանեալ ըստ մարդաթուի, գտաւ պա-
 կաս ժառանգութի բնակողացն Հաշ-
 տենից. վասն որոյ բազումք ի նոցանէ
 եկին ի գաւառն Ալուոտի, և Արբե-
 րանոյ: Յաւուրս սր ասեն լեալ զպա-
 տանի ոմն, յազգէն Անձաւացեաց, սէգ
 յամենայնի, Երախնաւու՝ անուն կոչե-
 ցեալ, որ առնէ կին, զվերջին կանանցն
 Արտաւազդայ, զոր ի Յունացն եր-
 ածեալ: և քանզի զաւակ ոչ գոյր
 Արտաւազդայ, արքայ թողու Երախ-
 նաւու զմեմ զտունն Արտաւազդայ. զի
 ասէին զնա այր ընտիր լինիլ, և համեստ
 յամի. այլ և ի ցանկութիս մարմնոյ,

CAP. LIX.

De Tirano.

TIRANUS, Artafis filius, Ar-
 meniis imperitavit, anno tertio
 Perozis primi, Persarum regis. Hujus
 nulla opera præclara narrantur; Ro-
 manis cum modò fideliter paruisse fe-
 runt, ac pacatam vitam agentem, ve-
 nationibus atque oblectamentis vacasse.
 Duos is habuit equos, celeritate maxi-
 màm, Pegaso velociores, qui non ter-
 ram calcare, sed aerem pervolare
 videbantur. Eos cum Dataches qui-
 dam, Beznuniorum princeps, sicut
 petierat, conscendisset, se rege opulen-
 tiorum esse gloriabatur. Cæterum
 brevi tempore interjecto ad eum gens
 sua Arfacidarum venit, quæ Hastenios
 tractus habitavit, dicens, “ profer
 “ nobis hæreditatis fines, quæ arctæ
 “ sunt, cum simus admodum multi-
 “ plicati.” Ille verò eorum nonnullos
 in Aluotam & Arberaniam provincias
 migrare iussit; cumque ii ad regem
 acrius clamarent, regionem eam ipsos
 nimis coarctare, Tiranus, nihil annu-
 ens, Edicto sanxit, daturum se eis
 hæreditatem aliam nullam; quam
 tenebant, æqualiter inter se dividerent.
 Quam cum pro hominum numero par-
 titi essent, incolis minimè sufficere
 Hastenia reperta est, ac propterea
 multi eorum in provincias Aluotam &
 4 Arberaniam commigrarunt. Hujus
 temporibus advenisse ferunt juvenem
 quendam, de gente Anzavensium, in
 omnibus impigrum, nomine Erachna-
 vum, qui ultimam Artavazdis conju-
 gem in matrimonium acceperat, quam
 is ex Græciâ duxerat. Et, quia Arta-
 vazdi Proles non fuit, Rex Erachnavo
 omnem Artavazdis domum permittit;

Իււ

իբրև՝ զօրինաւոր որ՝ զոր սիրեալ ար-
քայի, տայ նմա զգահն երկրորդական,
զոր ունէրն Արտաւազդ, և զՏոգս արեւ-
ելեայ զօրուն ի նա՝ հաւատացեալ, առ-
նմա թողեալ զԻրուանս ոմն Պարսիկ,
զմտերիմ իւր, որ խնամացեալ էր ընդ
նախարարս Վասպուրականի. որուն
տունեալ զաւանն՝ Տատեայ ի նա՝ հան-
դերձ ագարակօրն, և զայգին մեծ, յոր
մտանէր Առուն գետ, հանեալ ի
ծովակէն Գայլոտոյ. և ինքն զնայ
զկողմամբք Եկեղեցայ, յաւանն ի
Չրմէս, հաստատելով զարքունիսն, ի
հանդարտութեան վարեաց զԹագաւո-
րութիւն ամս քսան և մի, և մեռաւ ի
Ճաննքհի, ձեան Հիւսիսոյ կայեալ:

quippe eum Virum eximium, ac sobri-
um dicebant, atque adeo in corporis
voluptatibus maximè temperantem;
eum Rex amans, sedes secundas, quas
Artavazdes tenuerat, ei assignavit, &
orientalis exercitus curam demandavit,
Druaspem quendam Persam, familia-
rem suum ei relinquens, qui Satrapis
Vaspuracensibus affinitate erat conjunc-
tus, cui Tatiam oppidum & circum-
jectos agros, magnamque vineam de-
dit, quam flumen Arus, ab Lycio
lacu decurrens, rigat. Ipse autem in
provinciam Ecelsenem ad oppidum
Zermen proficiscitur, ubi regiam se-
dem statuerat, & quum quietum reg-
num annos unum & viginti tenuisset, in
itinere, Aquilonaribus nivibus coo-
pertus, periit.

• MS. Տատեան.

ՊՐԱԿ Կ.

CAP LX.

Յաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ,
և անունաց ազգի նորա յառաջնոց:

*De Tiridate Bagratidâ & priscis gentis
ejus nominibus.*

Տրդատ ոմն, յազգէն Բագրա-
տունեաց, որդի Սմբատու-
հայ, որդի Բաբայ, որդի Սմբա-
տայ, այր եղև առաւել
սրտեայ, և ուժեղ, կարճ հասակաւ,
և՝ գէղն մեծ. զոր փեսայացոյց
իւր արքայ Տիրան ի դուստր իւր յԵրա-
նեակ. որոյ ատեցեալ զայր իւր
զՏրդատ, պարանովք, և պատելով
կեայր, զօրհանապազ աւաղելով
զինքն, իբր թէ՛ չքնաղագնդ ընդ վատ-
ակերպոյ, և քաջատոհմիկ է վատ-
թարազգւոյ բնակէ: Ընդ որ զայրա-
ցեալ Տրդատայ, յառուր միում գանէ
ըջնա սաստկապէս, և կտրէ՝ զգեղձան

TIRIDATES quidam, de Ba-
gratiâ gente, ex Sembatiâ natus,
fortis Sembati filiâ, Vir fuit egregie
animosus, ac robustus, quanquam sta-
turâ brevis, visu deformis. Ei Tira-
nus Rex filiam suam Eraneacam nup-
tum collocavit, quæ Tiridatem virum
suum odio habens, morosam & queru-
lam vitam agebat, se semper lugens,
quod formosa cum deformi, nobilis
cum ignobili habitaret. Id irato ani-
mo ferens Tiridates, multis eam ali-
quando verberibus castigavit, & ab-
scissis comis, crinibûsque evulsis, è
cubiculo extractam foris ejici jussit.

հերան

• MS. գծուծ.

• MS. աղաւաղելով.

• Edit. զգեղձան.

Տերսն, և զվարսիցն՝ փտտեալ զՏոպ-
պիս, հրամայէ քարշել արտաքս ընկե-
նուլ՝ ի սենեկէն. և ինքն գնաց ապ-
ստամբեալ ի կողմանս ամրութեանն
Մարաց, և հասեալ ի Սիւնեաց աշ-
խարհն, ժամանէ նմա համբաւ մա-
հո՛ւնն Տիրանայ, զոր լուեալ, դա-
դարէ անդէն. Եւ եղև յաւուր
միում, կոչել զնա յընթրիս Բակրոյ,
նահապետին Սիւնեաց, և յուրախա-
նալն գինուով, տեսեալ Տրդատայ զկին
մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր, գէր ձե-
ռամբ, որում անուն էր՝ Նազնիկ, տը-
փացաւ, և ասէ ց' Բակուր. տուր ինձ
զվարձակս զայս. և նա ասէ, ոչ տամ,
զի՛ հարձ իմ է. իսկ՝ Տրդատայ
բուռն հարել ի կինն, յինքն քարշեալ
ի բազմականն, շամշեալ վաւաշէր,
բոս օրինակի երիտասարդի անարգել
տարփաւորի. ընդ որ խանտացեալ
Բակրոյ, յարեաւ հանել զնա ի նմա-
նէ. բայց յոտն կացեալ Տրդատայ
ծաղկակալ սկտեղքն, իբրև գինու, վա-
րեցաւ նա, և զբարձակիցսն ի բազմա-
կանացն ի բաց՝ պուղեաց. Եւ անդ-
էր տեսանել զոմն Ողիսեա՝ զԼնպե-
նէովպայ զսեղեխովն սատակելով. և
կամ՝ զԼապիթեայցն, և զՅուշկա-
պարկացն կուսիս ի վր Պերիթեայ հար-
սանեացն. և այսպէ՝ յ' իւր վանն եկե-
ալ, իսկոյն ի ձի ելեալ, հանդերձ հար-
ճիւն ի Սպեր գնաց գաւառ. Զայս
աւելորդ եղև պատմել մեզ զնահա-
տակութիւն անն ցանկասիրի. Բայց
գիտեա, զի՛ ի Թորուլ ազգին Բագ-
րատունեաց զօրէնս հարցն, նախ
խժական ժառանգեցին յորջորջումն,
Բիւրատ, և Սմբատ, և այլ այսպիսիս
կոչմունս, զրկեալ ի նախնական ա-
նունանցն, ոպ' կոչէին յառաջ քան
զուրանան. Բագարտիս, Տուբիս, Եղէ-

Ipse verò rebellis ad munita Mediæ loca
abiit, & cum ad Syniam regionem ve-
nisset, perlatus est ei de Tirani morte
nuncius, quo audito ibi resedit. Aeci-
dit autem, ut die quodam ad cœnam
cum Bacurius Syniorum princeps vo-
caret, ubi inter vini gaudia mulierem
quandam conspicatus Tiridates, formâ
pulcherrimâ, ac manibus nitidissimis
eximiam, cui nomen erat Nazinicæ, eam
concupivit, & Bacurio, “Da mihi”,
inquit, “hanc mercedem.” Ille au-
tem, “Minimè, cum mea sit con-
cubina.” Tum Tiridates, pre-
hensam mulierem, ad se ad pulvinum
attraxit, & libidinose se cum eâ gessit,
tanquam juvenis in venerem parum
caste pronus. Id Bacurius moleste fe-
rens, ad eum ab illâ depellendum sur-
rexit. Assurgens autem Tiridates, pati-
nâ, quæ flores ceperat, velut telo, ar-
matus, ipsos etiam convivas à pulvino
pepulit. Atque ibi cernere licebat, quasi
Ulysses Penelopes procos profligan-
tem, aut Lapitharum & Centaurorum
de Pirithoi nuptiis certamina; atque ita
domum veniens, consensu statim equo,
simul cum Concubinâ in provinciam
Speram contendit. Hanc Viri istius
libidinosi actionem supervacaneum qui-
dem fuit enarrare. Velim autem,
scias, cum Bagratia gens Leges pa-
trias defereret, tum eam primùm bar-
baras eas appellationes invenisse, By-
raturum, Sembaturum, aliâque id generis
nomina, priscis nominibus privatam,
quibus appellabantur, antequam descis-
sissent, Bagadiâ, Tobiâ, Eleanano, Sa-
riâ, Senechiâ, Afodo, Saphatiâ, Vazariâ,
Ennanóque. Atque equidem arbitror,
Bagaratum, à quo nunc Bagratidæ

անան,

• Edit. փետտեալ զխոպոպիսն.
! MS. տրփաւորի. • Edit. պողեաց.
! MS. Լապիթայսն. • Edit. իւր.

• Edit. և եղև յետ աւուր միում.
! MS. զԼպիթեայայ զսեղեխն.
! MS. զկրեալն.

անան, Սարիա, Սենքիա, Ասուդ, Սափափիա, Վազարիա, Ենանոս. և ինչ Թուհի, Թէ որ այժմ կոչին Բագրատունիք, Բագարատ, Բագադիա, Էդա, որպէս Սուդ. և Անոս դոյնպէս և Վազարիա Ազարիա, որպէս Շամբա, Սմբատ.

MS. էադա.

vocantur, propriè esse Bagadium, quemadmodum Afodum pro Afoto, atque itidem Vazariam pro Azariâ, ac Sembatum pro Sembâ appellabant.

MS. Ասոդ.

Պ Ր Ա Կ Կ Ա.

C A P. LXI.

Եթէ զի արդ՝ Տիգրան վերջին, և զինչ ի նմանէ գործք:

De Tigrane ultimo, ejusque actis.

Սխանորդէ՛ զՏիգրան եղբայրիւր՝ Տիգրան վերջին, Թագաւորեալ Հայոց, ի քսաներորդի և չորրորդի ամի Պերոզի Պարսից արքայի. և երկայնակեաց եղեալ ամն քառասուն և երկուս, միւսանի, ոչինչ գործ՝ արժանի յիշատակի ցուցեալ, այլ ի յաղջկանէ միոջէ Յունոյ՝ ի կալանս ըմբռնեալ, ի ժամանակին յորժամ վախճանեցաւ Տիգրան երկրորդ՝ Թագաւոր Հռովմայեցոց, որ անուանեցաւ Անտոնինոս Օգոստոս, և Պերոզ արքայ Պարսից ի Հռովմայեցոց իշխանութիւն արշաւեաց. ուստի և Պերոզ անուանեցաւ, որ է յաղթող. քանզի յառաջ անուանիւր Վարդգեսոս, որպէս ի Յունաց պատմի. բայց Թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա, ոչ գիտեմք. Արդ յասպատակելն Պերոզին Սորիս ի կողմանս Պալեստինացոց, վասն նոր, հրամանաւ նորին, և մերն Տիգրան ի Մեջերկրեայս ասպատակեալ, և ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ՝ միոջէ իշխելոյ կողմանցն

TIRANO fratri suo Tigranes ultimus successit, qui Armeniis imperare cepit, anno Perozis Persarum regis vigesimo quarto, & cum vitam produxisset annos duos & quadraginta, mortem obiit. Hujus nihil memorabile occurrit, nisi quod à puellâ quadam Græcâ captivus ductus fuerit, quo tempore, mortuo Tito secundo, Romanorum rege, qui Antoninus Augustus appellabatur, Perozes Persarum Rex in Romanum imperium incurfionem fecit; unde quidem Perozis nomen invenit, quod victorem sonat, cum antè Vologesus appellaretur, ut à Græcis traditur, sed quo eum Persæ vocaverint nomine, equidem nescio. Igitur dum Perozes per Syriam in Palæstinæ partes incurfaret, noster etiam Tigranes, jussu ejus, in Mediterranea loca irrupit, atque ibi à puellâ, captus est, quæ regionem eam rexit, dum Lucianus Cæsar Athenis Fanum exstrueret; qui cum magnis

MS. և հրամանաւ.

Edit. յաղջկանէ՛ իշխելոյ omisso միոջէ.

¹ Peroz Persicè, ut Moses rectè monet, victorem sonat.

² Rectè conjicit Cl. La-Crozius legendum esse Lucium. Hic est Lucius Aurelius Verus Commodus Antoninus, quem M. Antoninus frater sibi participem in imperio designavit, Cæsaremque atque Augustum dixit. Jul. Capitolin. in vitâ M. Antonini.

Fuit eo tempore etiam Parthicum bellum, quod Vologesus, paratum sub Pio, Marci & Veri tempore indixit. — Ad Parthicum verò bellum, Senatu consentiente, Verus frater ejus missus est. — Gestæ sunt res in Armeniâ prosperè per Statium Priscum, Artaxatis captis. Ibid.

այնոցիկ, մինչդեռ՝ Լուկիանոս կեսար՝
 յԱթենս զմեհեանն շինէր. որ և անցե-
 ալ զորոք բազմօք՝ ի Մէջերկրեայսն,
 յետ մեռանելոյն Պերոզի, նուաճեաց
 զՀայս, և արձակեաց զՏիգրան. եւ
 զՌափի ըզկոյս, զմերձաւոր իւր, նմա
 կնութե, զոր եկեալ ի Հայս, ի բաց
 Թորո, և զլեալ ի նմանէ պատանիս
 չորս, ազգ սերէ, յանուն մօր իւրեանց
 Ռոփեայ, Ռոփսեան. և զառաջին
 մանկանցն գլուխ նահապետ կացուցա-
 նէր, և կարգէ լայն նախարարութիւն,
 զի՝ մի անուանեացին Արշակունիք. և
 այլ՝ որ ինչ կրտսերացոյն ազգք, եթէ՝
 աստ, և եթէ՝ զկողմամբք Վորձէից,
 Հաստատէ այս Տիգրան, որք միանգամ
 անագոք էին՝ ի վաշտս, և անձամբ
 երեւեմք, և վասն նոր փրկութե՝ պա-
 տերազմեալ ընդ՝ նոյնս, որք ի Վոր-
 ձէից, և որք ի մերսէ՝ կողմանէս,
 զյառաջագունից մօտաւորաց ասեմ,
 զԸնեաց, ի զարմից Հայկազնեաց,
 տմուք և յեկաց. զոր ոչ անուամբ
 պատմեացուք. է ինչ, որ ոչ վստայսնի
 շինելոյ մեզ, և է ինչ, որ վասն աշ-
 խատութե՝ ի վաստակելն խոյս տալով,
 երդորդ, զի՝ և անհաստատութեան
 բազմաց կարծիս ի ներքս ածէ՝ ընդ-
 բնաւն անցանել. և այսորիկ տղազաւ,
 ոչ ինչ վստայսն ազգաց, որք ի վերջ
 նոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառես
 ցուք, թէ և բազում անգամ աղեր-
 սեցես, այլ միայն զորս հաւաստին
 գիտեմք զնման. զի՝ որչափ հնար էր,
 փոխեալ յաւելորդ, և ի պաճաւձեալ
 բաժից, և որ ինչ յանհաւաստին՝ հայ-
 էր բանն, և մտածութիւն. միայն զհեռ
 երթալով՝ ըստ կարողութե, որ ինչ
 յայտնատ, և կամ ի մէնջ, զարդարոյն,
 և զճմարտի. Չնոյն և աստանոր պատ-
 րաստելով, արգելում զընթացս բա-

copiis post Perozis obitum in Mediter-
 raneas partes profectus, Armeniam
 subegit, & Tigranem liberavit, eique
 Rufam virginem, cognatam suam, in
 4 matrimonium dedit, quam, cum in
 Armeniam venisset, ille repudiavit,
 quatuor autem juvenes ex ea natos in
 gentem composuit, quam ab matris
 Rufae nomine Rufiam appellavit, eo-
 rumque puerorum maximum, familiae
 principem constituit, atque eam in
 5 caeterarum Praefecturarum ordinem
 conjecit, ne Arfacidae nominarentur.
 Alias deinde minores gentes tum hic
 tum in Corziorum regione Tigranes
 instituit, ex militibus, genere ignobi-
 libus, at forma egregiis, ad quos tu-
 endos, bellum iis infert, qui in Corzio-
 rum nostraque regione erant; de Ze-
 6 nensibus loquor, eorumque finitimis,
 partim ex Haico, partim ex Advenis
 oriundis; quorum nomina non decla-
 ramus, partim quod nobis non sunt
 nota, & laboriosum est investigare;
 deinde, quod omnia percurrere, mul-
 torum animos distrahit; quibus de
 causis nihil de gentibus iis, quae ab
 Tigrae ultimo instituebantur, me-
 7 morabimus, etiam si saepius id rogave-
 ris, ea solum, quae certa novimus,
 post declaraturi; quantum enim licuit,
 supervacaneo verborum ornatu absti-
 nuimus, declinantes quae incerta vi-
 debantur, eaque solum pro virili parte
 persecuti, quae aut alibi aut apud nos
 certa sunt & vera. Idem nunc spec-
 8 tans, sermonis inepti cursum sustineo,
 qui ad sententiarum varietatem indu-
 cendam pertinet, atque abs te, ut saepe
 alias, sic nunc peto, ne me de
 supervacaneis urgeas, breve magnum &

նիցս

• Edit. զայս.
 • MS. ի վաստակելն.

• MS. ազգիք.
 • Edit. անհաստատութեան.

• Edit. Յոյն.

• MS. և զարմից.
 • Edit. հայցէր.

նիցս՝ ոչ ըզպատշաճէն, և որ գանհաւ
աստուծեն՝ ի ներքս անել ակնարկէ
կարծիս. և զքեզ, ունի բազում ան-
գամ, և այժմ՝ աղաքեմ, մի յաւելորդան
հարկաւորել զմեզ, և սակաւ և յողով
բանիւք, զմեծ, և զհաւաստի բովան-
դակ աշխատութիւնս մեր, ընդ վայր,
և աւելորդ ցուցանելով գործ. զի
նմանագոյն, որպէս ինձ, և քեզ
գործէ վտանգս:

MS. որ ըզպատշաճէն.

fidele opus laboris nostri, verborum
ineptiis omnino inutile ac vanum red-
das, cum æquē tibi, ac mihi ea res
molestiam faceffat.

MS. անցուցանելով.

ՊՐԱԿԻՐ.

Յաղագս՝ Թագաւորութեն Վաղարշա-
կայ, և շինելոյ գաւառն Բասենոյ. և
պատել պարսպաւ զնոր քաղաք, և
պատերազմ ընդ Խազրաց, և մահ
նորին:

CAP. LXII.

*Regnum Valarsfacis, qui oppidum Bafe-
niam edificavit, novamque urbem
mœnibus cinxit. Bellum cum Cha-
ziris, ejusque Mors.*

Ե՛Տ՝ մահուան Տիգրանայ,
Թագաւորէ Վաղարշ որդի նո-
րին, յերեսներորդ ամի համա-
նունն իւրոյ՝ Վաղարշայ Վարսից
աղբայի: Սա շինէ գաւառ մեծ, զտեղի
ծննդեանն իւրոյ, ի վր ճանապարհին,
ուր ի գնալ մօր իւրոյ ի ձմերոցս
յԱյրարատ, յանկարծակի պատահեալ
երկանց ի գնացան, ծնաւ ի վր ճանա-
պարհին, ի գաւառին Բասենոյ, ի
տեղւոյն ուր խառնին Մուրց գետ, և
Երասխ. զոր շինեաց յիւր անուն, և
կոչեաց Վաղարշաւան: Սա պատեաց
պարսպաւ և զգոր աւանն Վարդգիսի,
որ ի վր Բասաղ գետոյ, զորմէ յա-
ւասպէլն ասեն: Հատուած գնացեալ
Վարդգիսն մանուկ ի Մուրհաց
գաւառէն, եկեալ նստաւ ըզԵրէշ
բլուրով, զԱրտիսէր քաղաքաւ, զԲա-
սաղ գետով, կռել կոփել զդուռնն
Երուանդայ աղբայի: Այս Երուանդ

TIGRANE defuncto, Valarses
filius ejus regnavit, anno cogno-
minis sibi Valarsis Persarum regis tri-
gesimo. Is oppidum magnum condi-
dit apud natalem locum suum, ubi
mater ejus, dum hiematum Araratam
iret, subitis doloribus prehensa, cum
in viâ, in provinciâ Baseniâ, quo in
loco Murfius amnis & Erasches con-
fluunt, pepererat; idque oppidum de
suo nomine appellavit Valarsavanum.
Is etiam firmum oppidum Vardgem,
super flumen Chasalum positum, muro
circumdedit, de quo oppido in fabulis
sic narrant. “ Puer ille Vardges à
“ Muriorum provinciâ secessit, & ad
“ collem Sresam apud urbem Dianæ,
“ præter flumen Chasalum profec-
“ tus confedit; ut Eruandi regis au-
“ lam feriret cæderétque.” Is fuit
Eruandus primus brevis vitæ, de stirpe

• Edit. Վաղարշակայ,
զԲասախ.

• MS. Տուհեաց.

• Edit. բերդաւ.

• Edit.

առաջինն է ստեղծեալն որ ՚ի Հայկականց, զորոյ գրչոյն կին առեալ Վարդգիսի, շինեաց զաւանս զայս. յորում և Տիգրան, միջին յԱրշակունեաց, նստոյց ըզհասարակ առաջնոյ գերութեանն Հրէից, որ եղև քաղաքագեղ վաճառօր այժմ այս Վաղարշ պատեաց պարսպաւ Տզոր պատուարաւ, և անունեաց Վաղարշապատ, որ և Նոր Բաղաբ Սաթաղաւորեալ ամս քսան մեռաւ Բայց, թէ լոկ այլքն կեցին, ասեմ զսակեալ յետ մահունն, յաղագս բարի անունն, քան զԹուլագոյն ՚ի Թագաւորացն. վս զի ՚ի սր աւուրս միաբանեալ ամբոխութի Տիւսիսականաց, զԽաղրաց, ասեմ, և զԲասիլաց, արաքս քան զդուռնն Ծորա ելանել, առաջնորդ, և Թագաւոր ունեցող իւրեանց զԱնասեպ ոհմ Սուրհակ որք անցեալ վտարին այսր զկուր գետով, որոց պատահեալ Վաղարշ ամբոխաւ մեծաւ, և արամբք մարտիօք, զիր դիաթաւալ կացուցանէր զամբոխն ի երեսս դաշտին, և ձիգ զհետ եկեալ անցանէ ի կապանն Ծորա, ուր միւս անգամ միաբանեալ Թշնամեացն, յօրինեցին ճակատս զորս թէպէտ և վանեալ քաջացն Հայոց փախստականաւունէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ՚ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց. և առնու զԹագաւորութին Խոսրով, որդի նորին, յերկրորդ ամի Արտաւաւնայ Պարսից արքայի և նոյն հետայն

Haici, cujus sororem in matrimonium duxit Vardges, atque hoc oppidum condidit, in quo etiam Tigranes, Arsacidarum medius, primos captivos¹ Judæos locavit, idque celebre emporium fuit; quod nunc Valarſes muro mæni-
búsque firmis cinxit, & Valarſapatam nominavit, quæ etiam urbs nova ap-
pellatur. Hic, cum viginti annos regnâſſet, moritur. Ego verò, si quis ullus vivit, cum præ ignavis regibus etiam post obitum ob bonam famam vivere dico. Etenim hujus temporibus septentrionales Chazirorum & Basiliorum gentes, portam Zuram transgredi consensêrunt, sub duce ac rege eorum Venasapo quodam Surhaco; quibus, cum citra flumen Cyrum transissent, obviâ occurrit Valarſes cum catervâ magnâ virisque strenuis; eorûmque agmen profligatum per campos fugavit, atque ad eos inſequendos clauſtra² Zuræ pertransit, ubi hostes, iterum, coeuntes, aciem instruxêre, quos tamen Valarſes ab Sagittariis interficitur; regnûmque accipit Filius ejus Chosroes, anno Artabani Persarum regis secundo. Is statim collectis Armeniæ copiis, montem illum magnum transit, ut Patris necem ulcisceretur; & cum validas istas gentes ense & hastâ deviciffet, centesimum quemque ex idoneis obsidem accepit, atque

մի-

¹ Abest ab Edit. առաջինն.

² Defunt in Edit. թէ լոկ այլքն կեցին

³ MS. Սուրհակ.

⁴ Defunt in Edit. զիր դիաթաւալ կացուցանէր զամբոխն

ընդ երեսս դաշտին և

⁵ Edit. առեալ.

¹ Vide suprâ l. II. c. 15.

² Erat Zura una ex portis Caspiis, ut nos Procopius docet. 'Ὁς ἐξ ἑσθ' μὲν Τύρος ἐπικαλεῖται, ἢ δὲ

δὲ ἑσθ' πάλιν αὖ πάλιν Κασπία καλεῖται. Procop. De Bell. Goth. IV. 3. p. 570.

միաբանեալ զգորս Հայոց՝ անցանէ
ընդ լեւոնն մեծ՝ վրէժս պահանջելով
զմահուան հօրն. և վանեալ սրով,
և գեղարդեամբ, զհօրսն զայնոսիկ
զազգան, մի՛ ի հարիւրոց յամենեցունց
պիտանացն պատանդս առնու, և
զիւրոյ տէրութեն նշանակ՝ արձան
հաստատէ՝ Հելլենացի գրով, ունի զի՛
յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ
լինիլ Հռովմայեցւոց:

† Abest ab Edit. պիտանացն.

ՊՐԱԿ ԿԳ.

Եթէ ուստի գայտոսիկ պատմէ:

*** ԲՈՒՆԵ՛ մեզ գայտոսի Բարսեղի, ¹
* Զոր յեդեսեայ. բանգի նա,
*** յաւուրս վերջնոյն Աստուհնոսի,
երևեցաւ պատմագրոյ՝ որ յա-
ռաջ աշակերտ էր աղանդին Վալեն-
տիանոսի, զոր յետոյ՝ անարգեալ յան-
դիմանեաց, ոչ գորով ի ճշմարտու-
թիւն, այլ միայն ի նմանէն զատու-
ցեալ, այլ հերձուած յարդարեաց
յինքենէ. սակայն՝ զպատմութիւն ոչ
ստեաց, զի՛ էր այր կորովի բանիւք, որ
և առ Աստուհնոս համարձակեցաւ
գրել թուղթ, և բազում ասացունածս
արար ընդդէմ աղանդին Մարկիանա-
ցւոց, և բաշխից, և կոչոց պաշտաման,
զոր ի մերում աշխարհիս. վասն զի՛
եկն նա՛ այսր, ունի զի աշակերտել զոք
կարացէ ի խուժ Հեթանոսաց. և
իբրև՝ ոչ ընկալեալ եղև, եմուտ նա՛
յամուրն յԱնի, և ընթերցաւ զմեհե-
նական պատմութի. յորում, և ըզ-
գործս Թագաւորացն յաւելլով իւր,

imperii sui signum, columnam Græcis
litteris inscriptam, statuit, quod eos sub
Romanâ ditione esse appareret.

C A P. LXIII.

Unde hæc narret.

HÆC nobis tradit ¹ Bardesanes
Edeffenus. Is sub Antonino ul-
timo floruit, Historiarum Scriptor,
Valentini Sectæ primò discipulus,
quam postea rejecit ac refellit; neque
tamen ad veritatem se adjunxit, sed ab
eâ sectâ decedens, aliam ipse hæresin
instituit. In historiis tamen nihil falsi
trahit, namque vir erat literarum gna-
rus, qui etiam ad Antoninum epistolam
scribere ausus est, multosque sermones
contra Marcionitas, atque simulachro-
rum cultum, composuit, qui in nostrâ
regione invaluit. Is autem huc vene-
rat, ut gentes barbaras erudiret; ab iis
verò non exceptus, ad Castellum Ani-
um divertit, & Fanorum historiam
perlegit, cui regum suorum & sui tem-
poris acta subjungens, totum opus
Syriacè scripsit, quod postea in Græ-
cum sermonem fuit conversum. Is ibi
ab templorum historiis tradit, Tigra-

† MS. Բարդաճան.

¹ De Bardesane Syro lege Eusebium in Hist. Eccles. IV. 30. & Fabricium in Biblioth. Græc. Tom. V. p. 198.

B b

և որ ինչ առ իւրոնն էին. և փոխեաց
զամ ՚ի լեզու Ասորի, որ և անտի
յեղաւ ՚ի Յոյն բան. յորում պատմէ ՚ի
մեհենիցն պաշտամանց վերջին Տիգրա-
նայ, արքայի Հայոց, պատուել զգե-
րեզման եղբորն իւրոյ՝ Մաժանայ
քրմապետի ՚ի բագնացն Աւանի, որ ՚ի
Բագրևանդ գաւառի, բագին ՚ի վր
գերեզմանին շինեալ, զի ՚ի զրհեցն ամ
անցաւորք վայելեացեն, և ընդունիցին
հիւրք երեկոթիւք, յորում և զկնի
Վաղարշ տօն Աշխարհախումբ կար-
գեաց, յսկզբան ամին նորոյ, ՚ի մուտս
Նաւասարդի. Յայսմ պատմութենէ
առեալ մեր, երկրորդեցաք քեզ ՚ի
Թագաւորութենէն Արտաւազդայ մին-
չև ^b ց'անձն Խոսրովու.

^b MS. ց'արձանն.

² Primus is Armeniaci anni mensis est, quæ de re adi Schroederum in Dissert. p. 63.

ՊՐԱԿ ԿԴ.

C A P. LXIV.

Եթէ որպէս՝ Ագաթանգեղոս պատ-
մեաց համառօտ:

Quomodo ¹ *Agathangelus res breviter*
narraverit.

***ՐՊԵՍ ասացաք, ՚ի Վաղարշայ
Ո առնու զԹագաւորութին Խոս-
***րով որդի նորին, հայր սրբոյն
մեծին Տրդատայ. յաղագս սր՝ և հա-
մատհմիցն, կարճ ՚ի կարճոյ իմն ան-
ցանելով, աջող քարտուղարն Տրդա-

IGITUR à Valarse, ut diximus,
imperium accepit Filius ejus Chos-
roes, Pater magni & sancti Tiridatis.
De eo & cognatis ejus breviter narrat
præclarus Scriba Tiridatis Agathan-
gelus, paucisque persequitur mortem
տայ

¹ De hoc Agathangelo incerti propè sumus, quid
sit judicandum. Extat quippe liber Armeniacus,
non ita pridem Constantinopoli excusus, quem
penes nos habemus, cujus hæc est Inscriptio.
Liber Historiæ, qui etiam vocatur Agathangelus,
quem composuit Agathangelus, Magnus Philosophus,
Scriba Tiridatis Armeniorum regis, de ortu, educa-
tione, moribus ac copiosa prædicatione Sancti Gregorii
Magni Illuminatoris nostri & Tiridatis Armeniorum
regis. Qui quidem liber voces tam hodiernas & fa-
bulas tam portentosas ac putidas continet, ut vix
dubitari possit, quin pro adulterino ac recenti haberi
debeat. Fatendum est tamen propè singula hic
comparere, quæ ex Agathangelo Moses profert;
atque ipsum certe Agathangelum, ut ex eodem
Mose apparet, Scriptorem fuisse ineptis fabulis plus

fatis delectatum. Non desunt tamen indicia, ex
quibus colligere licet, hunc Agathangelum, qui
Constantinopoli editus est, non esse planè eundem,
quem Moses laudat, ut infra ad c. 83. adnotabimus.
Piget quidè de hoc turpi Scriptore multa dicere;
quod si conjecturis indulgere licet, suspicamur Aga-
thangelum hunc Constantinopolitanum, & Simeonem
Metaphrastem, qui Acta Gregorii conscripsit,
quæ etiam apud Surium occurrunt, aut alterum ab
altero depromptum, aut utrumque ex eodem fonte
haustum, qui fortasse verus & antiquus potuit esse
Agathangelus. Hanc conjecturam brevissimè pro-
ponimus, quia jam non adsunt Gregorii Acta, ex
quorum comparatione cum nostro Agathangelo cer-
tius judicium facere liceret.

տայ՝ Արթանգեղոս՝ պատմէ, փոքր՝
 ՚ի շատէ, զմահն Արտաւանայ՝ Պարսից
 Թագաւորին, և զբառնալ Թագաւո-
 րութեն Պարթեաց Սրտաշրէ՝ որ-
 դւոյ Սասանայ, և զնուաճելն Պարսից
 ընդ ձեռամբ նր, և զքինախնդիր լինիլ
 Խոսրովայ՝ Տօր Տրդատայ, և ասպա-
 տակաւ Տինից աւերել զաշխարհն
 Պարսից, և Ասորեստանեայց։ Յետ
 որոյ ասէ, Թէ՛ յղեաց Խոսրով յիւր
 բնիկ աշխարհն, ՚ի կողմանս Քուշա-
 նաց, զի՛ իւր տոհմայինքն ՚ի Թիկունս
 հասցեն։ այլ՝ նք, ասէ, զլինէին
 ունկնդիր, զի՛ հաւանեալք, և միամ-
 տեալք էին ընդ տէրութիւնն Արտաշ-
 րի, քան ընդ տէրութիւն իւրեանց ազ-
 գատոհմին, և եղբայրութեն։ և եթէ՛
 Խոսրով առանց նո՞յ վրէժ պահանջէ,
 և զնովմբ ածեալ, ասէ, Թէ՛ ամս
 տանն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար
 առեալ՝ զերկիրն ամ յապականութի
 դարձուցանէր։ Ասէ ապա՝ և զգայն
 Անակայ, նենգութեմ հրապուրեալ ՚ի
 խոստմունս Արտաշրի, որ ասացն, Թէ՛
 զբուն պատուական՝ զձեր սեպհական
 Պաշտաւն զայն անդրէն դարձուցից ՚ի
 ձեզ՝ և զքեզ Թագաւ փառաւորեցից։
 վս որոյ յանձն առեալ Անակայ սպա-
 նանել զԽոսրով։ Արդ՝ Թէպէտ և
 Արթանգեղոս այսն համառօտ էանց
 ընդ այս. բայց՝ ես հաւանեալ եմ
 ձեզ, և յերկար առնել զՊատմութի
 ժամանակիս այսորիկ, ճառելով յիսկզ-
 բանէն, և ճշմարիտ ասացունածովք
 հո՞ծ, և խիտ։

Artabani Persarum regis, & Partho-
 rum regnum ab Artasire Safanis filio
 ademptum, qui Persas in suam po-
 testatem redegit; Chosroémque, Tiri-
 datis patrem, poenas expetentem, atque
 incursionibus Persidem Assyriamque
 devastantem, tractat. Scribit inde,
 Chosroem in avitum suum solum ad
 Cusæorum regionem misisse, ut sui sibi
 cognati opem ferrent. Ii verò, ut
 tradit, dicto audientes non erant, ut
 qui sub Artasiris imperio esse, quam
 in fraternæ cognationis dirionem
 concedere præoptarent. Chosroem
 deinde sine illis sese vindicantem,
 sæpiùs, dicit, per decem annos
 incurfare, atque omnem terram despo-
 liare. Narrat inde Anaci adventum,
 dolis ac pollicitationibus Artasiris in-
 ducti, qui se ei pristinam ac propriam
 dignitatem Balhavensem promisit red-
 diturum, & coronâ exornaturum; quâ
 re motus Anacus, Chosroem interfec-
 turum in se recepit. Quanquam verò
 Agathangelus hæc omnia tam breviter
 percurrit; mihi tamen certum est, ple-
 nam & longam hujus temporis histo-
 riam scribere, & narrationem veram
 uberius ac fusiùs à capite contexere.

ՊՐԱՆ

‡ Defunt in Edit. և զքեզ Թագաւ փառաւորեցից

‡ MS. ցաւէտ ձեզ

ՊՐԱԿ ԿԵ.

CAP. LXV.

ԶԹագաւորական ազգացն, յորմէ
Յեղբ Պարթեւականք որոշեցան:

*De regibus stirpibus, à quibus varia
Parthorum familiae orta.*

Ադամայ քաներորդ առաջն
երորդ նահապետ մեզ զԱ-
րահամ, Ածայինքն ցուցանեն
Պատմութիւնք, և ի նմանէն
եղեալ զազգդ Պարթեւաց. քանզի,
ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի առե-
ալ Աբրահամը կին գթեառուրայ,
յորմէ ծնան Եմրան, և եղբարք նր. զորս
ի կենդանութեան իւրում, Աբրահամ
մեկնեաց յԻսահակայ, արձակելով
յերկիրն արեւելից, յորոց սերեալ ազգ
Պարթեւաց, և ի նոցանէ Արշակ քաջ,
որ ապստամբեալ ի Մակեդոնացւոց,
Թագաւորեաց յերկիրն Բուշանաց ամս
երեսուն, և մի. և յետ նորա որդի նր
Արտաշէս, ամս 26. ապա Արշակ,
նորին որդի, որ կոչեցան մեծ, որ
զԱնտիոքոսն էսպան, և զՎաղարշակ,
զեղբայր իւր, Թագաւոր Հայոց կա-
ցոյց, երկրորդ իւր առնելով. և ինքն
չունեաց ի Բալհ, Հաստատեաց ըզթա-
գաւորութեան իւր, վն որոյ զարմբ
նր Պաշաւիկք անունանեցան, ոպ և
եղբոր նորա Վաղարշակայ ի նախնոյն
անուն, Արշակունիք. և են Թագաւորք
Պաշաւիկք այսորիկ. Յետ Արշակայ
մեծի, առնու զԹագաւորութիւն Ար-
շական, յերեքասաներորդ ամի Վա-
ղարշակայ Թագաւորի Հայոց, ամս 30.
ապա Արշակ ամս 31. յետ որոյ
Արշէզ ամս 20. ապա Արշաւիր ամս
46. Սորա լինին որդիք երեք, և
դուստր մի, որպէս յառաջագոյնն
ասացի, որոց անունքն, անդրանկանն
Արտաշէս կոչիւր, և երկրորդին Կարէն,
և երրորդին Սուրէն, և դուստրն

ABrahamum Patriarcham, vi-
gesimum primum esse ab
Adamo, Sacrae literae ostendunt, at-
que ab eo Parthorum gentem esse pro-
fectam. Quippe post Sarae obitum,
Abrahamum in matrimonium Chetu-
ram duxisse narrant, ex qua nati erant
Emranus & Fratres ejus; quos Abra-
hamus, dum adhuc viveret, in orien-
tem ab Isaaco removit atque ablegavit.
Ab iis Parthorum gens erat propagata,
de quibus erat Arfaces fortis, qui à
Macedonibus desciscens, in Cusæorum
terrâ unum & triginta annos regnavit,
& post eum filius ejus Artases annos
viginti sex. Tum filius ejus Arfaces,
qui cognominatus est magnus, qui
Antiochum occidit, & Valarfacem fra-
trem suum Armeniæ regem fecit, &
ab se secundum constituit. Ipse au-
tem Balham profectus, regnum ibi
suum fundavit, ac propterea progenies
ejus Balhavenensis nominatur, sicut Va-
larfacis fratris sui proles ab proge-
niture Arfacidarum nomen invenit. Hi
autem sunt reges Balhavenfes. Post
Arfacem magnum, Arfacanus regnum
accepit, anno Valarfacis Armeniæ
regis tertio decimo, & regnavit annos
triginta, deinde Arfaces annos unum
& triginta, tum Arses annos viginti, at-
que Arsavires annos sex & quadragin-
ta. Huic tres erant filii, & filia una,
ut jam ante dixi; maximus Artases,
alter Carenus, tertius Surenas appel-
labatur, & filiae nomen erat Cosmæ.

¹ Gen. XXV. 1, 6. ubi tamen Zemranus scri-
bitur. Vide supra l. II. c. 1, 2.

² Vide supra l. II. c. 27.

անոճանեալ՝ Կոչմի Արդ՝ յետ Տօրն վախճանելոյ, կամ եղև Արտաշիսի, ազգաւ ՚ի վր եղբարցն Թագաւորել. զոր յանձնառեալ եղբարցն ոչ առաւել ուղբականօք բանիւք, և պատրողօք՝ քան թէ՝ սաստիւ նոճաճեալ նորա: Եւ Արգարու պայման ուխտի, և դաշինս ՚ի միջի՝ Տաստատեալ, Թագաւորել Արտաշիսի Տանդերձ իւրովք ծննդովք, իսկ եթէ՝ Տաւրիս զարմք նր, եղբարցն մատչիլ ՚ի Թագաւորութիւնն. Եւ կարգի աւագութիւնն. և Արտաշիսի զայս ի նոցանէ գտեալ, գաւառս պարգևէ, ազգ զնս սերելով յանուն իւրաքանիւր, և ՚ի վերոյ քան զամ նախարարութիւն կարգեալ, զնախնականն ՚ի վր պահելով զանուն ազգին, զի կոչեցին այսպէս, Կարենի Պալճաւ, Խուրենի Պալճաւ, և քոյր նց՝ Ասպաճապետի Պալճաւ, քանզի ՚ի վերայ զօրացն էր այր նր: և այսու կարգաւորութե՝ ձգեցան բազում ամս, մինչև վերացաւ ի նոցանէ տէրութիւն. Բայց մի աստանօր բամբասեցես զմեզ, իբրև զաւելագործակ, ոչ թէ զմի անգամ պատմեալսն, դարձեալ ասացաք այլ գիտեա, զի ախորժելով վս ազգականաց Լուսաւորչին մերոյ, քաջաճմուտ կամեցեալ լինիլ, ընթերցողացն կրկնագրեցաք երկրորդելով:

* MS. կոմշ.

• Edit. Տաստատեն.

• Abest ab Edit. ընթերցողացն.

Պ Ր Ա Կ Կ Զ.

Եթէ զի արդ՝ ցեղն Արտաշիսի Պարսից Արքայի, մինչև ց՝ վախճան.

ՅԱՐԻ՝ անցուք այսուհետև Եւ թիւ Թագաւորաց ցեղին Արտաշիսի, մինչև ց բառնիլ ՚ի նոցանէ տէրութեանն. Յետ Արշորի, ոչ ասացաք, Թագաւորե Արտաշէս ամս 33. Իարեհ ամս 30. Արշակ ամս. տասն. և ինն. Արտաշէս ամս 20.

C A P. LXVI.

De familiâ Artasis Persarum regis usque ad ejus interitum.

JAM verò reges ex familiâ Artasis recensēbimus, donec imperium iis ademptum fuit. Igitur, post Arsavi- rum, ut diximus, regnavit Artases annos tres & triginta; Darius annos triginta; Arsaces unde-viginti; Artases viginti; Perozes annos triginta.

ՊԿ

Պերոզ՝ ամս՝ երեսուն, և երեք. Վաղարշ
 ամս 50. Արտաւան՝ ամս 31. Չսա սպա-
 նեալ Ստահրացւոյն Արտաշէրի՝ որդւոյ
 Սասանայ, բառնալով զԹագաւորու-
 թիւն Պարթեւաց՝, հանելով ՚ի նոցանէ
 զաշխարհն ժառանգութեան։ Բա-
 զում են ժամանակիս այսորիկ՝ պատ-
 մոզք ՚ի Պարսից՝, և Ստորեստանեայց,
 այլ ոմանք և Յունաց. բանզի՝ ՚ի
 սկզբան թագաւորութեն Պարթեւաց,
 մինչև զ՝ դադարումն ընդ Հռովմայե-
 ցւոց, կալան գործ, երբեմն հնազան-
 դութբ, և երբեմն պատերազմաւ. զոր
 պատմէ Փայէֆատոս, և Պորֆիր, և
 Փիլիմոն, և այլք բազումք. բայց մեք
 ասասցուք ՚ի մատենէն, զոր եբեր Խո-
 ռոհրուտ, զԲարսումայի։

¹ De Artabano atque Artasire, sive Artaxerxe, lege, si placet, Herodian. l. VI. Dion. l. LXXX. Agathiam. l. II.

ՊՐԱԿ ԿԵ՛.

CAP. LXVII.

Թէ՛ զինչ առասպելք Պաշաւկաց։

Quales sint fabulæ de Balbævensibus.

ԱՅՍ Խոռոհքուտ՝ դպիր եղե-
 ալ Հապհոյ՝ Թագաւորի
 Պարսից, և ՚ի ձեռս Յունաց
 անկեալ, յորժամ Յուլիանոս
 (որ և Բաւատոսն) զօրու հանդերձ՝ ՚ի
 Տիւրոն չոգաւ. և ՚ի մեռանիլն՝ նր, և
 Յորիանու, ՚ի Յոյնսն ը ալքունական
 սպասաւորսն եկն, և մերոյ հաւատոյս
 դաւանեալ անուանեցաւ Եղիազար.
 և Յոյն լիզու ուսեալ, պատմագրեաց
 զգործս Հապհոյ, և Յուլիանու. ընդ
 նախ և Թարգմանեաց զառաջնոցն
 պատմութիւն մատեան մի, որ գերեկից
 իւր լեալ Բարսումայի ուրոմն անու-
 ամբ, զոր Պարսպ աստ Ռոստ Սոհուն
 կոչեն. յորմէ մեր ուսեալ, երկրորդեմք
 այժմ ՚ի գիրսս յայս, թողլով զառաս-
 պելաց նոցա բարբաջմունս. բանզի՝ ան-
 տեղի է՝ մեզ այժմ երկրորդեւ զառաս-

HICCE Chorobutus, Saporis Per-
 sarum regis Scriba fuerat, atque
 in Græcorum manus incidit, quo tem-
 pore Julianus, qui & Baratus, cum
 exercitu Ctesiphontem profectus est.
 Post ejus autem & Joviani etiam mori-
 tem, in Græciam cum ministris regiis
 venit, nostramque fidem professus,
 Eliazar appellabatur, & cum Græcam
 linguam didicisset, de Saporis & Julia-
 ni actis historiam conscripsit, atque
 etiam Antiquæ historiæ volumen unum
 interpretatus est, quod Barsumas qui-
 dam, captivitatis socius, contexuerat,
 quem Persæ Rost-Sohunum vocant.
 Ab eo itaque nos edocti, ea jam in
 hoc libro repetimus, fabularum inep-
 tiis omisiss; namque alienum est fabu-
 las commemorare, de Somnio cupidi-

պելաց

• MS. նորա անդ. և Յորոնիոս ՚ի Յոյնսն.

• Edit. Սոհուն omisâ voce Ռոստ

պերաց նոցա բարբառմունս քանզի ան-
տեղի է՝ մեզ այժմ երկրորդեւ զա-
ռասպելն, յաղագս երազոյն փափա-
գոյն, և արտադատութեց Տրոյն մա-
նուածոյ որ ՚ի Սասանայ, և պատումն
զՏօտիւն, և լուսնակն և ախտարմա-
ղացն յառաջ ասացումն, որ են Քօ-
դէք, և որ ինչ զկնի այսոցիկ, պոռն
կական խորհուրդն Արտաշրի Տան-
դերձ սպանութբն, և անմիտ Տանձա-
րաբանութիւն Մոգին դստեր, վս նո-
խազին, և որ ինչ այլն ամա նա և այծի
դիեցումն մանկանն ընդ հովանեաւ ար-
ծուոյն, և գուշակումն ագուաւուն, և
գերապանծին պահպանութի առիւ-
ծուն Տանդերձ արբանեկութբ գայ-
լուն, և միամարտութեն առաքինութի,
և որ ինչ այլաբանութեն բերե կարգ:
Այլ մեք միայն գստոյգն, որ ինչ Ճշմար-
տութեն վայելէ, պատմեսցուք:

nis, de iudicio, & igne ab Safane
3 orto, de grege concluso, atque oculi
albugine, & divinorum seu Chodiorum
prædictione, cæterisque quæ sequun-
tur, nempe de stuprosâ Artasiris men-
te, & cæde, de vesanâ magi filiae ob-
vitulum eloquentiâ, aliisque; de ca-
pellâ item, quæ puero lac præbebat,
4 sub tutelâ Aquilæ, de indicio Corvi,
& securâ Leonis defensione, de mi-
nisterio lupi, & singulari virtutis cer-
tamine, aliisque quæcunque dictionis
figuratæ ordo fert. Nos autem, ea
solum quæ sunt certa ac veritati con-
sentanea, sumus narraturi.

MS. կասանայ.

MS. ախտարմողացն.

ՊՐԱԿ ԿԸ.

CAP. LXVIII.

Առաջին արշաւանք Խոսրովայ յԱս-
րեստան, յորում համարէր օգնել
Արտաւանայ.

*Prima Chosroes incursio in Assyriam;
quum Artabano subvenire cogitaret.*

***** ԱՆՁԻ՝ յէտ սպանանելոյն
* Բ * զԱրտաւան, և Թագաւորե-
***** լոյն Արտաշրի, որդւոյ Սասա-
նայ, երկու ցեղք Պաշաւին, որ Աս-
պահապետին, և Սուրենեանի Պաշ-
հաւն անուանին, նախանձ պահելով
ընդ Թագաւորեւ ցեղին իւրեանց
հարազատութեն, որ է Արտաշիսին,
կամաւ յանձն առին Թագաւորեւ
Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Այլ
մըտերմութի պահելով առ եղբայ-
րութին ազգականութեան տան կա-

1 ITAQUE cum post interfectum
Artabanum Artasires Safanis filius
regnum obtinuisset, duæ familiæ Bal-
havenfes, Imperatoria & Surenia, in-
vidiâ in fraternam Artasis familiam
motæ, Artasirem Safanis filium luben-
2 tes regem accepere. Familia autem
Carenia Balhaventis amicitiam fidam
erga fratres retinens, Artasiri Safanis
filio bello restitit. Chosroes verò,
Rex Armenius, ut primum de tumultu
ac turbis nuncium audivit, statim ad-
րենի.

• Deest in Edit. Թագաւորեւ.

• Abest ab Edit. ազգականութեան.

րենի Պաշաւին, ընդդիմացան պա-
տերազմաւ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ:
Բայց՝ յառաջագոյն, իբրեւ՝ լրճա-
զաղմակ շփոթին Թագաւորն Հայոց
Խոսրով, դիմեաց յօգնականութի
Արտաւանայ, եթէ հնար լիցի աճա-
պարել ապրեցուցանել միայն զԱր-
տաւան. և միջամեկն եղեալ յԱս-
րեստան, ըսէ զբօթ մահոճանն Ար-
տաւանայ, և զմիաբանութի նմ. Պար-
սից զօրաց, և նախարարաց. նա՛ և՛
զիւրոյ ազգացն Պարթւաց, և Պաշ-
տակաց՝ բաց ՚ի յեղէն Կարենեան.
Առ որ Հրեշտակս առաքեալ Խոս-
րովայ, դառնայ յաշխարհիւր, մեծաւ
տրտմութեւ, և զկծանօք: և նոյն հե-
տայն՝ փոյթ ընդ փոյթ ազդառնէ Փի-
լիպպոսի, Կայսեր Հռօմնայեցւոց, օգ-
նականութի՝ ի նմանէ խնդրելով:

¹ Hic suspicatur La-Crozius rationem temporum
vix congruere, quâ de re infra aliquid ad Tabu-

jutum Artabanum proficiscitur, si quo
modo Artabanum saltem servare pos-
set. Et in mediam Assyriam cum ve-
nisset, perfertur fama, Artabanum
mortem obiisse, Persicumque exerci-
tum omnem, & Satrapas; itemque
cognatos suos Parthos & Balhaveses,
præter familiam Careniam, inter se fac-
to foedere conspirasse. Ad quos cum
legatos misisset Chosroes, in regionem
suam revertitur, magno dolore atque
irâ permotus; continuoque per nuncios
Philippum Cæsarem Romanum
certiorem facit & ab eo auxilium
petit.

lam regum notabimus, quam subjungere in
animo est.

ՊՐԱԿ ԿԹ:

C A P. LXIX.

Խոսրովայ օգնականութի գտեալ ՚ի
Փիլիպպոսէ, դիմէ ՚ի վերայ Ար-
տաշրի, որդւոյ Սասանայ, պատե-
րազմաւ:

*Chosroes, auxilium à Philippo nactus,
Artasiri Sasanis filio bellum infert.*

Ամուկ շփոթի խռովութեւ լե-
ւալ ՚ի Թագաւորութեանն Փի-
լիպպոսի, ոչ կարաց ՚ի Հռօ-
մայեցւոց գնդացն պարապե-
ցուցանել, առ ՚ի զօրավիգն լինիլ
Խոսրովայ, այլ՝ օգնէ նմա ՚ի ձեռն
գրոյ, հրամայելով սատարել ՚ի նմա
յնմ կողմանց: որոց ընկալեալ զայսպիսի
հրաման, հասանեն նմա յօգնականութի
յեգիպտոսէ, և յանապատէն մինչև ՚ի
ծովեզերսն Պոնտոսի: Որոյ գտեալ
զանչափ բազմութի, խաղայ ՚ի վր
Արտաշրի, և ճակատս տուեալ ՚ի փա-
խուստ դարձուցանէ, Թափելով ՚ի
նմանէ զԱսրեստան, և զայլ արքայա-

ILLO tempore admodum turbatæ
erant res sub Imperio Philippi, qui
propterea, cum non posset cohortem
Romanam subsidio Chosrois dimittere,
eum per literas adjuvit, quibus edixit,
ut ei ex omnibus partibus subveniretur.
His mandatis acceptis, auxilium ei ab
Ægypto & desertis, usque ad Ponti
oras missum est. Is, tantam multitu-
dinem nactus, adversus Artasirem
processit, & commissâ pugnâ, in fu-
gam vertit, atque Assyriam ei aliâsque
regiones ademittit regias. Iterum inde
ad Parthos cognatos suos & ad familias
Balhaveses, omnesque Cusæorum re-

vertit

Deest in Edit. նմա

Կիստ աշխարհս: Դարձեալ յդէ 'ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինսն Պարթևս, և Պաշաւիկ ազգս, և առ համօրէն զօրս աշխարհին Կուշանաց, զի առ նա եկեալ վրէժս Արտաշիւ պահանջեցեն և զարժանաւորն 'ի նոցանէ Թագաւորեցուցէ, զի մի յինքեանց տէրութենէն հեռացին: Իսկ նոց 'նչ առեալ յանձն յառաջ ասացեալ ցեղին, որ Ասպահապետ անուանին, և Սուրենեան, դառնայ Խոսրով յաշխարս մեր, 'նչ պնչափ ուրախացեալ ընդ յաղթութիւն, որ քան ընդ վերջակացութիւն ազգակա նացն դժգոհեալ: Յայնժամ հասանեն առ նառնաք 'ի հրեշտակաց իւրոց, որք 'ի պատուականագոյն ազգքն երթեալ էին, 'ի խորագոյն աշխարհն, 'ի նոյն ինքն Բայճ, բերին նախ համբաւ, եթէ ազգական քո Վեհապաշտ, հանդերձ ցեղիւն իւրեանց Կարենեան Պաշաւին, 'նչ հնազանդեաց Արտաշիւ, այլ 'ի կոչ քո դիմեալ գայ առ քեզ:

Desunt in Edit. և զարժանաւորն 'ի նոցանէ Թագաւորեցուցէ:

ՊՐԱԿ Հ.

C A P. LXX.

Դարձեալ յարձակումն Խոսրովայ 'ի վերայ Արտաշիւ, առանց Հռոմայեցւոց օգնականութեան.

Altera incurfio Chofrois in Artasirem sine ope Romanorum.

ԵՊԷՏ և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր գայտեան ազգականացն, սակայն 'նչ յամեաց ուրախութիւն, ընդհուպ հասանելով բօթն, թէ ինքնին Արտաշիւ հեռամեւտ եղեալ միաբանութեամբ զօրացն, կոտորեաց զամենայն ցեղս Կարենեան Պաշաւին, ցնդելով զամարու, յերիտասարդաց մինչև ց ստնդիպս, բաց 'ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ

ETSI valdè lætabatur Chofroes de nuncio cognatorum adventûs, tamen gaudium non permansit, quum citò rumor tristis delatus est, ipsum Artasirem collecto exercitu infecutum esse, & totam familiam Careniam Balhavensem, omni stirpe virili extinctâ, ab adolescente ad infantem usque lactentem, præter puerum unum internecone occidisse, quem Burzius

MS. հետահաւ.

C c

մտերիմ տան նորա Բուրգ, փախեալ
յաշխարհն Քուշանաց, առ հզօրս
ոմանս նր հասուցանելով՝ ազգայինս.
զոր բազում ջանիւք խնդրեալ. Ար-
տաշրի զմանուկն՝ ի ձեռն առնուլ, ոչ
կարաց յազգականացն կուսակցեցոց,
մինչև յոչ կամաց երդնուլ անկասկած
լինիլ մանկանս. մի որոյ բիւր առաս-
պելք յօդեցին Պարսք զմանէ, անբա-
նից սպասաւորել մանկան. Սա է
Պերոզաման, նախնի մեծի ազգին
կամարականաց, զոր յիւրում տեղւ-
ոջն պատմեսցուք. Այլ այժմ մեք որ
ինչ զկնի կոտորածի ազգի կարենեան
Պաշտաւին. զորոց վրէժս ոչ թուլա-
գոյնս խնդրեաց թագաւորն Հայոց
Խոսրով, Թէպէտ և վախճանեալ
Փիլիպպոսի, և շինթեալ թագաւո-
րութեան Հռոմայեցւոց, մարդ ի մար-
դոյ առնելով զտէրութիւն սակաւա-
ժամանակեայ, Իէջիոս, և Գալլոս և
Վաղերիանոս կայսերք, որք ոչ օգնեցին
նմա. Սակայն արքայ Խոսրով, իւրովք
զօրօք սիրելովք յարեցելովք յինքն, և
հիւսիսային ազգօք, Արտաշրի յաղթե-
աց, հալածական առնելով մինչև յաշ-
խարհն Հնդկաց.

familiae ejus egregiè fidelis, secum af-
portaverat, atque in Cusæorum regio-
nem confugiens ad fortes quosdam ex
cognatis perduxerat, quem puerum
cum summoperè cuperet Artasires ab
cognatis, qui se ei adjunxerant, accipere,
id impetrare non potuit, donec puerum
in tuto fore invitatus juraret. Ob eam
causam sexcentas fabulas de eo Persæ
finxerunt, de quibusdam animalibus,
quæ puero ministrabant. Hic fuit ille
Perozamatus magnæ gentis Camfariæ
Progenitor, quem suo loco : post
memorabimus. Jam verò, quæ Ca-
reniæ Balhaventis gentis cædem secuta
sunt, persequemur, quorum necem
Rex Armeniæ Chosroes nihilo segnus
uscisci contendit, tametsi mortuus erat
Philippus, & Romanum imperium
perturbaretur, quum alius alii ad breve
tempus in regnum successit, Decius,
Gallus & Valerianus Cæsares, qui ei
opem non tulere. At Rex tamen Chos-
roes cum dilectis sibi copiis, qui cum
eo stabant, & Septentrionis populis,
Artasirem vicit, atque ad Indiam usque
pepulit.

MS. յազգային նորա.
գաւորութիւն.

Abest ab Edit. Արտաշրի.

Edit. Բա.

MS. և սիրելովք.

Infra l. II. c. 84.

ՊՐԱԿ ՀԱ.

C A P. LXXI.

Յարագս գալստեան Անակայ, և լինե-
լութե սրբոյն Գրիգորի.

De adventu Anaci & Sancti Gregorii
orig.

ՐԻ՛ փախուցեալ ի Խոսրովայ
Արտաշիր մերձ ի յաշխարհն
Հնդկաց, և նեղեալ յոյժ, բա-
զում խոստմունս նախարարացն
առնէր, եթէ՛ որ բուժեսցէ զնա յայն
մանէ, եթէ՛ հնարիւք դեղոց, եթէ՛
գաղտնի խողխողմամբ սրոյ, պէս պէս

ITAQUE Artasires ab Chosroe
propè Indiam in fugam actus, &
graviter afflictus multas Satrapis polli-
citationes fecit; si quis clam & occul-
tè, seu veneno, sive ferro, se ab eo
liberasset, varia se daturum ei munera
promisit; præcipuè Parthorum

պար.

MS. մինչև ի յաշխարհն.

պարզ և սխառտանայր՝ տալ. մանաւանդ Պարթևազանցդ, ասէ՛, դիւրահնար, գողցես՝, ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զդաւելն՝ ազգականութե անունամբ պատրել, ի դոսա վստահանայ, խոստանայր զբռն տուն դարձուցանել ի նս՝ որ Պաշաւուն կոչիւր, զարբայանիստ քաղաքն զԲալհ, և զանաշխարհն Քուշանացն և Թագաւորութե ձեռն և շուք խոստանայր, և զհասարակ արեաց ընդ իւրով ձեռամբ, երկրորդիւր լինիլ: Յոր հրապուրեալ Անակայ, որ ի ցեղէն Սուրենեանն Պաշաւէ, յանձն առնու լսպանանել զԽոսրով, և հատուածի պատճառաւ փախստական լինի, Արտաշէ, և զհետ մտանելով զօրացն Պարսից, առ ի պատճառէ ուն թէ՛ փախստական վարելով զնա ընդ Ասորեստան, հանեն զնա առ եզերք սահմանացն Ասորպատականի ընդ մէջ Կորդուաց: զոր լուեալ մեծին Խոսրովայ, յաւտեացող գաւառին, իբր՝ զկարենեանցն կարծեցեալ եկաւորութի, գոնդ առաքէ յօգնականութի Անակայ, ածեն զնա, հրամանաւ Թագաւորին, ի գաւառն, որ անունենալ կոչի Արտազ, ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք սրբոյ, և մեծի մերոյ առաքելոյն Թադէի: Եւ աստ ասեմ՝ սքանչելի զրոյցս զարմանալի ծերունւոյ, որ ասէր, եթէ՛ ի նախնեաց ունիմ սովորութի, որդի ի հօրէ առնլով զյիշատակ զըուցացս պսոցիկ, ինչ Ոչիմպիոդոթայն, յաղագս Տարօնոյ, և Սիմոն կոչեցեալ լերինն: Արդ ի բնակիլն Անակայ ի դաշտին Արտազոլ, պատահէ նմա տեղի օթարանին մօտ առ դիրս սրբոյ Առաքելոյն, ուն թէ՛ ի ներքսագոյն արականի խորանին, և անդ ասեն յղլութի մօր սրբոյ, և մեծի մերոյ

generi, qui utique cum facillimè per simulatum amorem cognationis nomine infidias struere possent, in eis spem posuit, atque avitum se iis domicilium Balhavense, & Balham regalem urbem omnemque Cusæorum terram redditurum spondit, simul regni famam & decus pollicens ei, qui hanc rem perfecisset, atque ut dimidiam partem Ariorum in suâ ditione teneret, & ab se secundus esset. His illecebris Anacus inductus, qui de Sureniâ Balhavensi familiâ erat, cædem Chorois suscepit, atque ad eum finem, velut transfuga, ab Artasire secessit, eumque Persarum copiarum infectatæ sunt, quasi transfugam per Assyriam ad Atropatiæ fines inter Cordiæos agerent. Eâ re auditâ, magnus Choroës, in Utiensi provinciâ qui aderat, Carenios adventare ratus, Anaci subsidio cohortem misit, quæ illum, jussu regis, in provinciam, quæ Artaza appellatur, ad campestria loca duxit ubi sancti & magni nostri Apostoli Thaddæi reliquiæ apparuerant. Hic autem mirabilem trado Senis cuiusdam narrationem, qui se à majoribus accepisse narrat, ac moris fuisse ut Patres, suis quisque filiis, ejus rei memoriam traderent, ut ea fama de Tiro no & Simo montibus ab Olympiodoro fuit prodita. Igitur dum Anacus in Artazæ campis habitaret, accidit, ut juxta Sancti Apostoli monumentum, quasi in interiore Tabernaculi parte diversaretur, atque ibi Sancti & magni nostri Illuminatoris matrem concepisse ferunt. Cum itaque Apostoli gratiam accepit, qui ab ejus sepulchro ortum suum duxit, is ejusdem Apostoli exple-

L^{ու}

² Suprà l. II. c. 31.

² Suprà l. I. c. 5.

Լուսաւորէին: վասն որոյ՝ և զնորին Առաքելոյ շնորհս ընկալեալ, որ առհասարակ նորին զինեկութիէաւ, զնորին երկց զհոգեւոր մշակութեան պակասութիւն: Եւ յետ անցանելոյ երկուց տարեաց գալստեանն Անակայ՝ ի Հայս, յերրորդումն սպանանէ զԽոսրով, և մեռանի ինքն, և իւրքն նմ, պահեալ ի խնամոցն Այզաս միայն, որ ակնարկութեամբն Այ, և շնորհօք Առաքելոյն, ստեղծանել ասեմք, կամ լուսաւորել, յարգանդի մերն զառաքելութեան շնորհս նմա ի ձեռն տալով: Իսկ զմեղեալն ի զրուցացս, ուսուցանէ քեզ Ագաթան Գեղոս:

† Abest ab Edit. և.

• Edit. յանգանդի corrupte.

ՊՐԱԿ ՀԲ.

C A P. LXXII.

Յաղագս՝ Պերմիլիանեայ եպիսկոպոսի կեսարու կապաղովկացւոց, և պատմութեանց նորին:

De Firmiliano Cappadociae Episcopo et historis ejus.

Երմիլիանոս եպիսկոպոս կապաղովկացւոց, էր այր պանելի յուսումնասիրութիւն, որ և ի տղայութեն իւրում առնողինէն երթեալ վարժեցաւ. սակաւ թաղում խօսս արար, յորոց մի է՝ պատմութի հալածանաց Եկեղեցւոյ, որ յառաջն, յաւուրս Մաքսիմիանոսի, և Դէզիոսի յարեալ, և որ հոսկ յետոյ ցամա Դիոկլէցիանոսի, շարայարեալ ի նա և զգործս Թագաւորաց, յորում ասէ՝ վեշտասաներորդ եպիսկոպոս կացեալ Աղէքսանդրացւոց Պետրոս, վկայեալ յիններորդ ամի հալածանացն, գրէ զթագումն վկայեալ և ի Խոսրովի մերում աշխարհիս, համայն և յետ

Firmilianus Cappadociae Episcopus vir erat doctrinarum mirifice studiosus, qui & in pueritiâ suâ ad Origenem disciplinæ causâ accesserat. Is multos libros composuit, quorum unus erat Vexationum Ecclesiae historia, quæ Maximino & Decio regnantibus ortæ sunt & deinceps usque ad Diocletiani tempora permansere, in quâ etiam Regum acta subtexuit; ubi Petrum sextum decimum Alexandriæ Episcopum anno nono vexationis martyrium subiisse scribit, multosque etiam martyres in nostrâ regione sub Chosroë, atque exteros sub exteris memorat. Quum verò ad luculentam

in-

• Deest in Edit. ի.

¹ De Firmiliano Vide Euseb. Hist. VII. 14. Cyprian. epist. 75. & Caveum in Hist. Literariâ.

² Ita etiam apud Eusebium Petrus Alexandriæ

sextus decimus Episcopus numeratur, annôque Vexationis Diocletianæ nono martyrium subiisse traditur. Hist. Eccl. VII. 32.

նորա օտարը յօտարաց: բայց՝ զի ոչ
 չամարտութիւն ոչով պատմէ, և ոչ զա-
 նուանն նշանակէ, կամ զտեղիս կա-
 տարմանցն, ոչինչ կարեւորագոյնս հա-
 մարեցաք երկրորդել: Նոյալէս և զԱն-
 տոնինէ, որդւոյ Սեբերայ, ասէ՝, պա-
 տերազմեալ է Վաղարշակայ, արքայի
 Պարսից՝ ի Միջագետս, և մեռանիլ ի
 մէջ Եդեսեայ, և Խառանու, և մե-
 ռոյն Խոսրովու ոչ յոք հակամտեալ:
 Իսկ որ ինչ զկնի մահուն Խոսրովու,
 մինչև ի Թագաւորութիւնն Տրդա-
 տայ, ի Ժամանակս անիշխանութեան,
 պատմէ, ստոյգ համարելով, երկրոր-
 դեմք քեզ համառօտ բանիւք: Բայց
 և որ ինչ ի Թագաւորութիւնն Տրդա-
 տայ, և յետ նորա, ոչ հեղգութիւն և
 անգգուշաբար վրիպեալ, և ոչ կա-
 մաւոր սխալանօք ի սմա յարմարեալ
 բան, այլ որ ինչ ի յիշատակաց ի գիր
 մատենիցն Յունաց, իսկ ըստ նմանե-
 անցն ապա, և որ ինչ ի համբաւուց
 արանց իմաստնոց, և հնախօս սիրաբա-
 նից, ստուգապէս տեղեկացեալ, ար-
 դարաբար քեզ զրուցեցաք:

* Abest ab Edit. Տրդատայ.

* Defunt in Edit. և հնախօս սիրաբանից.

† Ita etiam tradunt Dion. l. LXXVIII. & Eu-
 tropius l. IX. Occisus est autem in medio itinere inter

Carras & Edessam. Spartianus in Antonino Ca-
 racallâ.

ՊՐԱԿ ՀԳ.

C A P. LXXIII.

Դիմումն ի մեզ Արտաշրի, և յաղ-
 թել կայսեր Տաշխտոսի:

Artasires incursionem in nos facit &
 Casarem Tacitum vincit.

ԱՆՆՆՆ Նոյն այր թէ, յետ սուսեր-
 ահարն լինելոյ Խոսրովու, մե-
 աբանեալ նախարարը Հայոց,
 ածեն իւրեանց յօգնականու-
 թիւն զգօրս Յունաց, որ ի Փոլի-
 գեայ, Պարսից ընդդիմանալ, և պա-
 հել զաշխարս, և իսկոյն ազդեցին
 Վաղերիանոսի կայսեր: Բայց, քանզի
 գունդք անցին է իանուբ գետ, զբա-

TRADIT idem scriptor, post-
 quam Chosroes ferro periit,
 Armenios Satrapas de communi sen-
 tentiâ auxilium Græci exercitûs sibi
 ex Phrygiâ comparâsse, qui Persia
 repugnaret & regionem tueretur;
 atque extemplò de rebus suis Valeria-
 num Cæsarem certiozem fecisse. Quòd
 verò cohortes, Danubium flumen transf-
 ցում.

զըւմ գաւառս գերի վարեցին, և զկիւ կարգայ կղզիս աւար առին, վասն որոյ ոչ մերոյ աշխարհիս ժամանէ թեւարկել վարերիանս, նա և՛ ոչ յերկարէր զկեանսն, առնող՝ ի նմանէ զթագաւորութիւնն կլաւդիոս, և յետ նր Ալլըշիոս, հուսլընդ հուսլ փոխաւորդերով զմիմեանս. այլ և՛ ամսակաւոր Տիտոս և Տաշիտոս թագաւորեալ, և Քլորիանոս եղբարք: Կս որոյ համարձակաբար արշաւեալ ի մեզ Արտաշրի, և զգորս Յունաց փախստական արարեալ, գերելով զյորով մասն աշխարհիս յաւեր դարձուցանէր: յորում գաղթեալ նախարարք հայոց, հանդերձ ազգաւն Արշակունեաց, ի Յոյնս ապաւինին, յորոց մի էր և Արտաւազդ Մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ, որդի Խոսրովու, ի դուռն կայսեր հասուցանէր: Դիւս որոյ հարկաւորեալ Տաշիտոս, ի դէմ Արտաշրի գայ զկողմամբք Պոնտոսի, և զեղբայր իւր զՓլորիանոս յորով գնդաւ ի Չիլիսիս արձակէ: Իսկ Արտաշր հասեալ ի Տակիտոս, ի փախուստ դարձուցանէ, որ սպանաւ յիւրոցն ի Ճանիւս Պոնտացոց, որ են Խաղտիք, նոյնպէս և եղբայր նր Փլորիանոս, յետ ութսուն և ութ աւուր ի Տարսոն:

gressæ, in eo erant occupatæ, ut multas provincias subigerent, & Insulas Cycladas diriperent, propterea ad regionem nostram tutandam Valerianus non pervenit, nec diu vitam produxit, sed regnum accepit Claudius, ac deinde Aurelius, perbreui intervallo alter alteri succedens. Nec plus menses aliquot Titus & Tacitus ac Florianus fratres regnarunt. Eò igitur audaciùs Artasires in nos incurfavit, & Græcis copiis in fugam versis, magnam regionis partem depopulatus est, Satrapæque Armenii pulsi simul cum Arsacidarum gente ad Græcos confugere; in quibus erat Artavazdes Mandacunius, qui Tiridatem Chosrois filium assumpsit, atque ad aulam Cæsaris perduxit. Itaque coactus Tacitus adversus Artasirem in Ponti partes processit, & fratrem suum Florianum cum magnâ manu in Ciliciam misit. Artasires autem, ubi advenit, Tacitum fugavit, qui in Zaniâ Ponticâ inter Chaldæos ab suis cæsus est, itemque Frater ejus Florianus post dies duodenonaginta Tarfi periit.

ՊՐԱԿ

• Abest ab Edit. ի նմանէ.
յիւրոցն

• MS. յորմէ յաղթեալ.

Deest in Edit.

¹ Non Aurelius, sed ei Imperatori Aurelianus nomen erat. Sic antè nosser Maximianum vocat, quem Maximinum appellare debuit.

² Quis hic Titus fuerit, non novimus. Inter Aurelianus quidem & Tacitum interregnum fuit mensium circiter septem, sed de Tito nihil compertimus.

³ Vide Zosimum l. I. & Vopiscum in Tacito.

⁴ Επὶ δὲ τῆς βασιλείας τοῦ αὐτοῦ Τακίτου, ἐγένετο πόλεμος ἐν τῇ Ποντικῇ, καὶ ἐπὶ ἡλθεν ὁ αὐτοῦ βασιλεὺς πολέμων, καὶ ἐσφαγὴν ἐστάντων [Τζαννικῶν] τῆς Ποντικῆς. Malalæ Chron. p. 399. Σαννὸς, ὅς περὶ τῶν ἐκείνων Μακεδόνων. Strabo, XII. p. 378. Ὅτι καὶ οἱ Μακεδόνες εὐθὺς Ποντικὸν, Βεχοντὸν ἐτίθει.

ըն, τῆς τῶν Σαννὸς φάμιν, ἰδιωτικῶς δὲ Τζαννικῶν, ὡς καὶ τὴν Κελσόνου, Καλίζων, καὶ τὴν Χωρὸν δὲ τῶν Σαννὸν Τζαννικῶν λεγόντων οἱ τῶν φερεσὶν ἰδιωτικοί. Eustath. ad Dionys. Perieges. v. 766. Hujus etiam regionis Procopius sæpe meminit.

⁵ De Chaldæis lege quæ jam antè monuimus ad l. II. c. 4.

⁶ De Spatio temporis Auctores variant. Florianus, qui Tacito successerat, duobus mensibus & diebus viginti in imperio fuit. Eutrop. l. IX. Denique vix duobus mensibus imperium tenuit, & occisus est Tarfi à militibus. Vopiscus in Floriano.

ՊՐԱԿ ՀԴ.

CAP. LXXIV.

Յաղագս՝ խաղաղութե՛ն Պարսից, և
Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի գՀայս,
յամս անիշխանութեանն:

*Pax inter Persas & Græcos. Artasires
per annos Interregni Armeniam ædi-
ficiis instruxit.*

***** ԱՅՅՑՑՑ Յունաց Թագաւորեաց
ՌՐՐՐՐ Պրօքսոս, և խաղաղութիւն արա-
***** րեալ ընդ Արտաշրի, բաժանէ
զախարհս սահմանադրութե՛ն, փոս
գործելով. եւ Արտաշրի նուաճեալ
զազգ նախարարացն, զգաղթեալսն ան-
դրէն դարձուցանէ, և զամրականն
'ի վայր իջուցանէ, բայց 'ի նախարարէ
ուսմանէ, որոյ անուն Օտայ կոչուի, 'ի
տոհմէն Ամատունեաց, որ փեսայ էր
ազգին Ակունեաց, և սնուցող Խոսրո-
վիդեստոյ, դստեր Խոսրովու, որջացե-
ալ յամսին յԱնի՝ իբր 'ի կաղաղի,
հանդարտութե՛ն զօգեաց: Իսկ՝ Ար-
տաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զեր-
կիրս Հայոց, 'ի կարգն առաջին հաս-
տատէր, նա և՛ զԱրշակունիսն զմեկու-
սացեալսն 'ի Թագէն, և յԱրարատ
բնակելոյ, կարգէ 'ի նոյն տեղիս, մե-
տիւք և ոռոգիք, ոպ և էինն, և զմե-
հենիցն պաշտամունս պաւաւել ևս
յորդորէ, պլ և՛ զՏուրն Ունդուական,
որ 'ի վր Թագնէն՝ որ 'ի Բագաւանի,
անէքը հրամայէ՝ լուցանել: Բայց
զամրոյսն, զորս արար Աղարշակ
իւրոց նախնեացն, հանդերձ արեգա-
կամբ, և լուսնիւ, յԱրմաւիր, և փո-
խեցաւ 'ի Բագարան, և դարձեալ
յԱրտաշատ, զայնտիկ փոքր Արտաշիր.
և զերկիրս գրով Ե հարկու եւրով
արկանէ, և պահնեմն զիւր անուն
հաստատէ. նա և՛ զսահմանս, հաստա-
տեալս յԱրտաշիսէ՛, զբարինս յերկրի
կացուցանելով, նորոգեաց, և յիւր

G¹ RÆCIS deinde imperitavit Pro-
bus, qui, pace cum Artasire
factâ, regionem nostram in partes de-
scripsit, atque ad terminos constituendos
fossas duxit. Quin & Artasires, devictis
Satrapis, munimenta disjecit atque eos,
qui pulsi fuerant, reduxit, præter
unum quendam, nomine Otam, ex
Amatuniâ gente, qui Selsoniæ gentis
sponsus erat, ac Chosroiduchtæ Chof-
rois filiæ nutritius, qui in castello
Anio, velut in specu jacens, tranquille
delituit. Tum Artasires Armeniæ
terram egregiè ornavit, atque in anti-
quum statum restituit. Arfacidas ab
regno & domicilio Araratensi pulsos,
in eundem locum reduxit, & eadem
eis, quæ priùs habuerant, stipendia
statuit. Fanorum religiones præcipuè
instauravit, atque Oromazdis ignem,
super altari ad Bagavanum accendi
iussit, atque perpetuò ardentem ser-
vari. Statuas autem, quas Valarsaces
majoribus suis statuerat, Solisque &
Lunæ simulachra, quæ ille ab Arma-
viro primùm Bagaranam, deinde Ar-
taxata, deportaverat, ea Artasires
confregit, & regionem sibi stipendia-
riam fecit, suoque nomini in omnibus
consuluit. Præterea lapides ex terrâ
extantes, quos pro finibus Artases
constituerat, is renovavit, & de suo
nomine Artasiracenses appellavit. Is,
Perficis procuratoribus eò missis, re-

անուն

• Absunt ab Edit. և զամրականն 'ի վայր իջուցանէ. MS. պատկեր
իւրոց.

• Vide suprâ l. II. c. 53.

անուն փոխեալ, Արտաշէրական անուն
անեաց: Եւ կայաւ զաշխարհս մեր,
ոպ' մի յաշխարհացն իւրոց, Պարսիկ
գործակալօք, ամն քսան և վեց, և յետ
նորա՝ նորին որդին, որ անունեցաւ
Հապուհ, որ լի արքայի մանուկ, ց'
Թագաւորեն Տրդատայ, ամ' մի:

² Agathias Scriptorisque cæteri Artaxerxem,
qui Artabanum interfecit, annos XIV, & menses
X imperasse tradunt. Omnes autem hujus generis
difficultates pōt seorsum explicare, ac, ni forsan
nimis fuerint, expedire oportebit.

gionem nostram, ut unam ex pro-
vinciis suis, per ² annos sex & viginti
tenuit, & post eum Filius ejus, qui
³ Sapore [Shapuh] vocabatur, id est,
regis puer, usque ad regnum Tirida-
tis, annum unum.

³ *Shah* Persicè regem, *Pur* filium sonat, adeo ut
Sapores, quam pronuntiationem Græci Latinique
sequuntur, *regis filium* declaret. Nescimus verò
unde accidat, ut pro Persicâ voce *Shapur*, Armenii
semper *Shapuh* scribant.

ՊՐԱԿ ՀԵ.

Կատարումն ազգին Մանդակունեաց
Արտաշրէ:

ԱՅՅ՝ Արտաշրի լուեալ, Թէ
ոմն 'ի նախարարացն Հայոց,
առեալ զմի յորդուոցն Խոսրո-
վու, փախուցեալ ապրեցոյց,
'ի դուռն Կայսեր Հասուցանելով,
քննեալ Թէ ով ոք նա իցէ, եղև Հա-
սու Թէ՛ նա է Արտաւազդ, յազգէն
Մանդակունեաց, հրամայեաց զամ'
ազգն ջնջել սատակմամբ: քանզի 'ի
գաղթին Հայոց յԱրտաշրէ, գաղթին
և նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն,
և 'ի նունաճեն Արտաշրի զայլսն, դառ-
նան և նք, և սատակին սրով ամենեքե-
ան: Բայց զկոյս մի գեղեցկագիմակ, 'ի
բերցն Արտաւազդայ, գողացեալ Տա-
ճատայ օւրումն, որ յազգէն Աղցան,
'ի զաւակէ՛ Գուշարայ Հայկազնոյ,
փախուցեալ 'ի Կեսարացւոց քաղաքն
ապրեցուցանէ, ամուսնաւորեալ ը-
ինքեան վս՝ չքնաղագեղ կերպարանին:

C A P. LXXV.

Gens Mandacunia ab Artasire ex-
tineta.

¹ **A**rtasires autem, ubi unum ex
Armeniis Præfectis, sumpto
secum Chosrois filio, aufugisse, & pu-
erum incolumem ad aulam Cæsaris
perduxisse comperit, quisnam esset,
quæsit, & certior factus, esse Arta-
vazdem, de gente Mandacuniâ, om-
nem gentem internecone imperat de-
leri. Etenim cum Armenii ab Arta-
sire fugerent, ii etiam cum reliquis
Satrapis aufugerunt; cùmque Artasi-
res cæteras subegisset, ii etiam rever-
tere, & ferro universi perire, præter
virginem quandam formosam, Arta-
vazdis sororem, quam Tazatus qui-
dam, de gente Afsosiâ, ab Gufarii
Haicani stirpe, clam subduxit, atque
ad Cæsaream urbem confugiens serva-
vit, eamque ob eximiam formam sibi
ipse in matrimonium duxit.

ՊՐԱԿ

• Edit. չքնաղ •

ՊՐԱԿ ՀԵ.

CAP. LXXVI.

Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց:

De heroicis Tiridatis factis per Interregni Armenii tempus.

ՊԱՏՄԷ զնահատակութեանն Տրդատայ, նախ 'ի մանկուէն՝ յերիվար կամակար աշտանակեալ, և կորովի՝ ձիւ վարել, և զէնս շարժել յաջողակաբար, և այլ պատերազմական ուսանիչ անորժակս, ապա՝ ըստ Պելլէսէպոնտացւոց մեհենական հրամանին Հեֆեստեայ, 'ի միջանակս ագոնին առաւելեալ քան՝ զԿիստոստասոս Հոռոացի, որ զվզէ և եթ' կաշեալ յաղթէր. դարձեալ և քան՝ զԱրոսոս Արգիացի, զինա՝ զկռակ եզինն թափեաց, իսկ՝ սա՝, զերկուց ջրուց վայրենեաց՝, միով ձեռամբ, կաշեաց զեղծիւրէն, թափեաց, հանդերձ ընդ վզեալ ջահջահմամբ. եւ 'ի ձիրնթացս մեծի՝ Կարկիսին կառավարել կամեցեալ, 'ի հմուտութենէ՝ հակառակորդին սուտուցել, յերկիր անկաւ, և բոլուն հարեալ, արգել զկառան, ընդ որ ամենեքին զարմացան. եւ 'ի պատերազմել՝ Պրոքոսայ ընդ Գունթս, եղև սով սաստիկ, և ոչ՝ գտելոց շտեմարանաց, յարեան 'ի վերայ գորբն, և սպանին զնա, նոյնպէս և

PRæclaros Tiridatis actus hujusce modi narrat, in juventute primâ equo feroci insidere, equos peritè moderari, arma dexterè tractare, cæterâsque artes bellicas callere, deinde ad Vulcani ædem in Peloponnesio certamine super ¹ Cleostratum Rhodium excelluisse, qui, cervice solùm apprehensâ, victoriam reportavit, & super Cronum Argivum, qui bovis ungulam revulsit, is verò, duobus agrestibus Tauris unâ manu prehenfis, cornua eorum contorsit contrivitque. Cùmque in Hippodromo curru agitando certare vellet, & ab peritiâ adversarii dejectus humi caderet, currum manu sistebat; id quod omnes mirati sunt. Cæterum, dum Probus cum ² Gothis bellum gereret, gravis adeò fames incessit, ut Milites, cum horrea reperire non possent, impetu factò, ipsum interfecerint, atque etiam in omnes Principes invaserint. Solus verò Tiridates resistens neminem sinebat intra Liciani prætorium, apud quem Tiridates 'ի

¹ MS. ձիավարեալ.

Lege. Կիստոստասոս.

Կարկիսին. Nerfes Clajensis.

սով. ¹ Edit. գտելոյ.

² Edit. զԿիստոստասոս Տրոքոս. MS. զԿիստոստասոս.

MS. զԱրոսոս. Nerfes Clajen. Արոսոս.

³ Edit. ընդ գորս Պրոքոսայ, եղև

¹ Κλεοστράτος Ρωδίου, ὃς τετραχελίζων ἀπλάμβα-
ren. Euseb. Chron. Gr. p. 42, 333. Κερεὶς Ἀργεῖος,
ὃς χαλαρὰ ἀπὸ σπουδῆς. Ibid. p. 42, 330. De his
locis nobis Cl. La-Crozius indicavit, sed Nomina
in Armeniacis sunt corrupta.

² Jam verò quid Sarmatas loquar, quid Gotbos,
quid Partbos ac Persas, atque omnem Ponticum
tractum? ubique vigent Probi virtutis insignia.
Vopiscus.

ի վր ամ իշխանացն դիմեցին, իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ, չեթող զոր մտանել յապարանսն Լիւհանոսի, առ որում ինքն Տրդատն էր: Բայց Կարոս, հանդերձ որդւո՞վքն Կարինեալ, և Կոմերիանոսիւ, թագաւորեաց, և զօրաժողով եղեալ, ետ ճակատս ընդ Պարսից արքային, և յաղթեալ դարձաւ ՚ի Տուս: Վս որոյ բազումագոյն ի սատարութիւն կալեալ Արտաշրի, Թիկունս արարեալ զանապատն Տաճկաստանի, դարձեալ ետ ճակատս ընդ զօրս Հրովմայեցոց կրկին, աստի, և անտի Եփրատու, յորմէ սպանաւ Կարոս: ՚ի Յիրինոն: Կոնստանտին Կարինոս, որ ՚ի Կոնստանտինոպոլս յանապատ, ընդ որում և Տրդատ, և սատակեցաւ նա, և զօրն, և մնացեալքն ՚ի փախուստ դարձան, յորում և Տրդատայ վիրաւորեալ երկվարն, ոչ աճապարեաց փախել Է փախստեայսն, այլ առեալ զզէնն իւր, և զկազմած ձիոյն, ՚ի լուղ ընդ լայնատարած խորայատակն անցանէ ընդ Եփրատ, ՚ի բուն զօրսն իւրեանց, ուր Լիւհանոսն էր: Ընդ նոյն առուս, լինի սպանանել զԿոմերիանոս ՚ի Թրակէս, փոխանորդէ զթագաւորութիւն Իրոկեցիանոս: Իսկ որ ինչ ՚ի նր ժամանակի Տրդատայ գործք, ուսուցանէ բեզ Ագաթանգէղոս:

ipse erat, ingredi. Deinde ³ Carus cum Carino & Numeriano filiis regnavit, & collectis copiis, Persarum regi bellum intulit, eoque superato Romam rediit. Itaque Artasires, ex variis gentibus & Arabiâ desertâ auxiliis accitis, iterum cum exercitu Romano ab utrâque Euphratis parte configit, ubi Carus ad ⁴ Jerinum cæsus est, itidemque Carinus, qui à Cornacâ in solitudines profectus erat, quicum aderat Tiridates, ipse cum exercitu periit, reliquisque in fugam versis. In his erat Tiridates, qui cum, equo vulnerato, fugam maturare non posset, sumptis armis & ephippiis, latum atque altum Euphratis fluvium nando trajecit, & ad suas copias, ubi erat Licianus, pervenit. Per eosdem dies, Numeriano in Thraciâ occiso, Diocletianus in regnum successit. Quæcunque verò, eo regnante, Tiridates gesserit, tibi narrat Agathangelus.

ԳՐԱԿ

• MS. ՚ի Յոյնսն •

• Edit. ՚ի Լէղ •

³ Post hunc Carus est factus Augustus, Narbonæ natus in Galliâ, qui confestim Carinum & Numerianum filios Cæsares fecit, cum quibus regnavit duobus annis; sed dum bellum adversum Sarmatas gerit, nuntiato Persarum tumultu, ad Orientem profectus, res contra Persas nobiles gessit; ipsos prælio fudit; Seleuciam & Ctesiphontem urbes nobilissimas cepit; & cum castra supra Tigridem haberet, ictu divini fulminis periit. Eutrop. l. IX. Mesopotamiam Carus cepit &

Ctesiphontem usque pervenit, occupatisque Persis domesticâ seditione, Imperatoris Persici nomen meruit. Verum cum avidus gloriæ, longius progressus esset, ut alii dicunt, morbo, ut plures, fulmine interemptus est. Vopisc. in Caro.

⁴ Hic mendum subesse suspicamur, quum Jerinum atque etiam Cornacâ loca sint nobis prorsus ignota. Pro Jerino alter Codex habet Græciam, sed Carum Scriptores alii non ibi periisse tradunt.

ՊՐԱԿ ՀԵ.

CAP. LXXVII.

Յայտարարութի սակաւութիւննդ՝ սննդեան, և վարուց Գրիգորի, և որդւոց նորա, 'ի Թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի, որ վասն Հարցմանն Մարկոսի միայն ակեցի 'ի Յագառճանի:

Expositio brevis de educatione & moribus Gregorii ac filiorum ejus, ex epistolâ Artithei Episcopi quam scripsit rogatu Marcii Monachi in Agrozania.

ՅՐ հմն 'ի Պարսից, ոչ 'ի փոքրոց և յանձանից, որում անուն էր Բուրդար, գնացեալ անտի, և եկեալ 'ի կողմանս Գամրուաց, պանդխտեցաւ 'ի Կեսարեայ, և առեալ կին 'ի Հաւատացելոց, որում անուն Սոփի կոչուր, զքոյր ուրուհի մեծատան որ Եւթալիոս յորջորջիւր, դարձաւ անդէն գնալ յերկիրն Պարսից Հանդերձ կնաւ իւրով: զորոյ գէտ Հասեալ աներոյ նորա Եւթալեայ, Համոգեալ արգելոյր, որոց Հանդիպեալ ծննդեան մերոյ Լուսաւորչին, ըստ պատահման միտանէ ստնտու մանկանն. և 'ի Հասանիլ աղիտին, առեալ Եւթալեայ զքոյր իւր, և զայր նորա՝ Հանդերձ մանկամբն, 'ի Կապպադովկացւոց աշխարհն դառնայր: Այլ զայս ամ գործէ յառաջատեսութիւն Այ, ուղ կամք են ասել իմոյ բանի, յաղագս որ 'ի մեզ Փրկութե Զանապարհ. ապա թէ ոչ, որոյ յուսոյ ակնունելով ըզմանուին Պալ Հաւիկ 'ի Հռոմայեցւոց իշխանութիւնն սուղանէին, Քրիստոսի ընծայէին Հաւատոց: Բայց յարգուն Հասեալ մանկանն Հասակի, փեսայաջուցանէ Հաւատացեալ հմն այր, որում անուն էր Դաւիթ, 'ի դուստր իւր Մարիամ: որ յետ երկց ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, 'ի կամաց երկոցունց

VIR quidam de Persis, non tenuis aut ignobilis, cui Burdarus nomen erat, inde in Cappadociam profectus, Cæsareæ peregrinatus est; atque uxore ductâ ex fidelibus, nomine Sophiâ, Divitis cujusdam, qui Euthalius nominabatur, sorore, illinc in Persidem cum conjugè suâ revertebatur; quos socer Euthalius secutus, precibus suis retinuit; quibus casu obviam fit cum puero recens nato Illuminatoris nostri nutrix. Cum autem calamitas quædam evenisset, Euthalius, sorore & viro ejus, atque puero sumptis, in Cappadociam rediit. Hoc omne lubens dixerim providentiâ Dei effectum, ad Salutis viam nobis aperiendam. Alioqui, quâ spe ducti, puerum Balhaventem in Romano imperio educarent, & Christianâ fide imbuerent? Cæterum Puero, ubi ad pubertatem ætatem venisset, vir quidam fidelis, nomine Davides, filiam suam Mariam in matrimonium collocavit; & cum post triennium duo eis nati essent filii, consensu utriusque inter se, discescere. Maria, cum minore puero, se in mulierum collegium contulit & religiosam vitam coluit; qui puer, grandis factus, Monachi cujusdam, nomine Nicomachi, Sectator fuit,

* Edit. Յագառճանի

* Edit. որոյ գէտ մտաւ Եւթալեայ

* Hic forte est Marcus Monachus Eremita, quem laudat Sozomenus, Ecclef. Hist. l. VI. c. 29. Vide etiam Fabric. Bibl. Gr. Tom. VIII. p. 351. Arti-

theus Episcopus fuit Armeniacus, ut ex Agathangelos Constantinopolitano discimus.

մեկնեալ 'ի միմեանց, զատչէին. Մա-
րիամ հանդերձ կրտսերով մանկամբն
'ի Սանն կանանց երթեալ կրօնաւո-
րիւր, որ 'ի յարլուոնս հասեալ ման-
կանն, զհետ ընթանայ միաւորի ու-
րումն, որում անուէն էր՝ Նիկոմաքոս,
և առաքէ յանապատ. իսկ անդրա-
նիկն առ դայեկաց մնացել, որ ապա՝
աշխարհավարեալ ամուսնացաւ. Բայց՝
հայրն նց՝ Կրիգոր, անցեալ գնաց առ
Տրդատ, զհայրենեացն հատուցանել
զպարտս, այլ, ունչ պարտ է ասել
ճամարտութեւ, զառաքելութեանն վի-
ճակ մերոյ աշխարհիս, և զքահա-
նայութեանն՝ հանդերձ մարտիրո-
սութեն վարժելով. Բայց՝ է արդա-
րեւ հօր սքանչելոյ որդիք զարմանալիք
առաւել քան զառաւել. զի՝ ոչ նա
խնդրեաց զորդիսն, յորժամ դարձաւ
ընդ Տրդատայ, և ոչ նիք չոգան առ նա,
և այն գրեթէ յաղագս երկիւղի հալա-
ծանացն. բայց և ոչ 'ի քահանայանայն
երևեալ փառօք հօրն, պերճացան.
վասն որոյ և ոչ նա յամեաց 'ի Լեւա-
րիա, այլ փութապէս դարձեալ 'ի
Սեբաստացւոց քաղաքին, անսայր՝ հա-
պել զնիւթ վարդապետութե. այլ
թէ և բազում աւուրս արարեալ 'ի
Լեւարիա, ոչ ինչ յորոց զմտաւ ասէր
առնելոց էին, անապառին և մնացա-
կանին միայն սպասելով, որք ոչ զպա-
տիւն յինքեանս ձգէին, այլ պատիւն
բզհետ նոցա ընթացաւ, ունչ ուսուցա-
նէ քեզ Ագաթանգեղոս.

qui eum in solitudinem amandavit.
Filius autem major, apud nutritios
remanens, publicam vitam, inito
connubio, egit. At Pater eo-
rium Gregorius ad Tiridatem pro-
fectus est, paterna debita solutum,
aut potius, id quod verius est, ut re-
gionis nostræ Apostoli ac Sacerdotis
munus simul cum martyrio edisceret.
Cæterum mirifici Patris mirabiles ad-
modum erant filii. Non enim ipse
filios quæfivit, postquam cum Tiridate
rediit, neque li ad eum convenère,
atque id utique, Vexationis metu.
Neque verò, cum Pater sacerdotio
gloriosè fungeretur, ipsi erant superbiâ
elati. Itaque is Cæsareæ non commo-
ratus est, sed Sebastiam properè con-
tendens, Doctrinæ materiam sedulò
collegit. Quod si diu Cæsareæ man-
sisset, nihil quicquam, quod is cogita-
bat, illi erant facturi; qui rebus tan-
tùm permanentibus & nunquam peri-
turi studentes, non ad se honores
rapuérunt, sed ipsis ex merito conti-
git honor, sicut tibi Agathangelus
exponit.

ՊՐԱԿ

• Abest ab Edit. ընթանայ
• Abest ab Edit. այլ.

• Defunt in Edit. և առաքէ յանապատ.

ՊՐԱԿ ՀԸ.

CAP. LXXVIII.

Եթէ՝ ուստի՝, և զի արդ՝ ապգ Մա-
միկոնէից:

Unde fuerit Mamiconia gens.

*** Միջանեալ Արտաշէրի՝ որդւոյ
*** Սասանայ, Թողո՛ւ զԹագաւո-
*** ռուԹին Պարսից որդւոյ իւրում
Հապհոյ: Ի սր՝ աւուրս՝ ասէն
եկեալ նախնի ազգին Մամիկոնէից՝
'ի յարեւելից հիւսիսականէն, 'ի քաջա-
տոհմիկ՝ և 'ի գլխաւոր աշխարհէ, և
ամ՝ աշխարհի հիւսիսականացն ազգաց
առաջին ասեմ՝ զՃենաստանացն, որ
ունին զորոյս այսպիսիս: Յամն կատար-
ման կենաց Արտաշէրի, Արթո՛կ ոմն
Ճենգաւոր, ոպ՝ ասի՝ 'ի նց լեզու,ն,
պատիւ Թագաւորութե՛. սորա երկո՛ւ
եղբոր որդիք, Բողո՛խ, և Մամգոն՝
անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք: և
չարախօսեալ Բողոխայն զՄամգոնայն,
հրամայեաց Արթոկ, Թագաւորն Ճենաց
սպանանել զՄամգոնն: զոր իմացեալ
Մամգոնայն, ոչ գայ 'ի կոչ արքայի,
այլ փախուցեալ աղիւիւ իւրով, ան-
կանի առ Արտաշիր Թագաւոր Պար-
սից: և Արթոկ հրեշտակ առաքէ՝
խնդրել զնա, և 'ի չքել Արտաշիր,
պատերազմ 'ի վր նոր յօրինէ Թագաւ-
որն Ճենաց, և իսկոյն մեռեալ Ար-
տաշիր, Թագաւորէ Հապոհ: Արդ՝
Թէպէտ և ոչ տայ Հապոհ զՄամ-
գոնն 'ի ձեռս տեառն իւրոյ, այլ և ոչ
յԱրեաց երկրին Թողու, բայց՝ ամ
աղիւիւն իւրով առաքէ զնա, իբրեւ՝
զվտարանդի, առ գործակալս իւր,
յաշխարհիս Հայոց, և յղէ առ Թա-
գաւորն Ճենաց, ասելով, Թէ մի
Թո՛ւնացի քեզ դժո՛ւարին, զի 'ի ձեռս
քո ոչ կարացի տալ զՄամգոնն, և վր
զի՝ երդո՛ւնեալ՝ նմա հօրն իմոյ 'ի լոյսն

1 **A**Rtasires Sasanis filius, regnum
Perfarum Saporis filio suo mori-
ens reliquit. Hujus temporibus adve-
nisse ferunt Mamiconiæ gentis proge-
nitorem ex regione inter orientem so-
lem & Septentriones positâ, inclytâ ac
nobili terrâ, atque omnium gentium
Septentrionalium principe, regione
Zenensi; quâ de re ita famâ traditum
est. Paulo ante quam Artasires è vita
migravit, Arbocus quidam fuit Zenba-
curius, ut in eorum linguâ dicitur, quod
verbum sonat *honorem regni*. Huic
duo erant fratris filii, Beldochus no-
mine & Mamgo, illustres Satrapæ.
Quod verò Mamgonem Beldochus in-
simularet, ideò Rex Zenensium Ar-
bocus Mamgonem morte multari ju-
bet. Quod ubi intellexit Mamgo, ad
regem, accersitus, noluit proficisci, sed
cum suis ad Artasirem regem Persa-
rum profugit, cùmque Arbocus ad
eum repetendum legatos mitteret, &
renueret Artasires, bellum contra eum
Rex Zenensium apparavit, quo ipso
tempore Artasires obiit & regnum
Sapores iniit. Sapores, etsi Mamgo-
nem Domino suo in manus non trade-
bat, tamen in Arriorum terrâ vivere
non permisit, sed eum cum omnibus
suis, tanquam exulem, ad Procurato-
res suos in Armeniam ablegavit. Ad
regem inde Zenensium misit, “ ne
“ grave sit, quòd Mamgonem tibi
“ in manus tradere non potui, quum
“ ei per lumen solis Pater meus ju-

արե-

• MS. Արթոկ.

• MS. դայեակ որդիք.

• Abest ab Edit. նմա.

2 Hanc regionem Auctor noster in Geographiâ etiam memorat, & Sinensibus finitimam esse tradit.

արեգական՝ այլ, վասն անխուով
գրեզ առնելոյ, հալածեցի զնա յաշ-
խարհէս իմմէ յեզր երկրի, և ՚ի միւսս
Արեւու, որ հաւասար է նմա մահու-
ն և արդ՝ մի լիցի պատերազմ ընդ իս, և
ընդ քեզ: Եւ զի, քան զմահակեալս
ի վր երկրի, ասեն խաղաղասէր գոյ
զազգոյ Ճենաստանաց, յանձն առնու-
առնել զհաշտութիւնն. ուստի յայտ
իսկ է, եթէ են խաղաղասէր, արդա-
րն կենասէր ազգ Ճենաց: Սբանչելի,
և աշխարհն առատութեւն մօ պտղոց,
և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ,
քրքմաւէտ, և սիրամարգաշատ, և բազ-
մամետաքս, անբաւութի՝ յամուրաց,
և հրեշից, և որ է՝ այծեմիւնադ անու-
անեն, ուր հասարակաց կերակուր
ասեն զառ մեզ պատուական, և սա-
կաւոց ճաշակելիս, զփասիան, և զպոր,
և որ այլք այսպիսիք. այլ զականց, և
զմարգարտոց, ոչ ասեն գիտել զհա-
մար մեծամեծացն, իսկ՝ պատուականք
առաւել զգետաւոց, և սակաւոց ա-
գանելիք, հասակարացն է զգետս. և
պա յաղագս աշխարհին Ճենաց: Բայց
Սամբոնայ, յոչ կամաց եկեալ յաշ-
խարհս մեր, հանդիպեցաւ գալստեան
Տրդատայ, և ոչ դարձաւ ընդ գորս
Պարսից, այլ նմա իւրով աղխիւ ընդ
առաջ գնաց Տրդատայ. մեծաւ պա-
տարագաւ ընկալաւ զնա Տրդատ,
բայց ընդ իւր ՚ի պատերազմ ոչ հառ,
յերկիրն Պարսից, այլ ետ տեղի աղխի
նորա, և ռոճիկ ՚ի կերակուր, փոխե-
լով ՚ի տեղի ՚ի տեղւոյն ց՝ բովան-
դակ ամս:

“râsset. Eum tamen, ut tibi satis
“facerem, ex regione meâ ejeci ad
“terrarum oras & occidentem Solem,
“quod ei Mortis instar est. Itaque
“ne sit bellum inter me & te.”
Quod verò natio Zenensis inter omnes
terrarum incolas pacis sit studiosissima,
facta est gratiæ reconciliatio, unde
sanè apparet populum Zenensem vitæ
ac pacis esse studiosissimum. Regio
ista omnium frugum copiâ mirè abun-
dat, amœnis plantis ornata, croci,
pavonum & serici feracissima. Orygum
ibi ac ferarum multitudo ingens, quâs-
que bestias Asino-capreas vocant; ubi
communem esse aiunt eum cibum, quo
pauci nobilisque apud nos vescuntur,
Phasianos atque Ibes, alique id gene-
ris cibaria. Gemmarum & Margari-
tarum ingentium numerum nequeunt
definire, quâsque vestes nobiles solum
apud nos paucique induunt, cæ iis
communes sunt ac vulgatae. Atque
hæc hætenus de regione Zenensi.
Cæterum Mango ad regionem nostram
adire coactus, Tiridati venienti obvi-
am fit. Itaque cum copiis Perficiis
non revertitur, sed cum suis omnibus
Tiridati obuius prosegit. Magnè
cum honore Tiridates excepit, secum
verò ad bellum in Persidem non duxit,
sed familiæ ejus domicilium præbuit,
& cibaria statuit, mutatis tantum de
loco in locum per multos annos eorum
Sedibus.

ԳՐԱԿ

• Defunt in Edit. այլ, վասն անխուով գրեզ առնելոյ,
և հրաշից

• Edit. յամբաց,

ՊՐԱԿ ՀԹ.

CAP. LXXIX.

Նահատակութիւնք Տրդատայ 'ի Թա-
գաւորութեն, յառաջ քան զհաւ-
ատայն:

*Res gestæ Tiridatis cum regnum adeptus
esset, antequam fidem amplecteretur.*

ԱՆՁԻ՛ ոչ է պատմութիւն
Քշմարտաւոր ատանց ժամանակագրութե, զի որոյ և մանաւա-
նաւորութե քննեալ, գտաւ զթագաւորեմն
Տրդատայ յերրորդ ամի Դիոկղեցիա-
նոսի, և զալ այսր հանդերձ մեծաւ
զօրութե որոյ հասեալ 'ի Կեսարիա, յորովք 'ի նախարարացն Է առաջ լի-
նէին, և եկեալ յաշխարհս, գտանէ
զՕտայ մեծացեալ զքոյր իւր զԽոսրո-
զիդուխտ, և պահեալ զգանձսն, ամ-
բողջաւն հանդերձ, յոյժ երկայնա-
տութե: քանզի էր արդարեւ համբե-
րող, ժուժկալ, և առաւել խմս-
տուն, զի Թէպէտ և ոչ ծանեաւ
զՔշմարտութիւն յաղագս Այ, սակայն
զստութի կուղցն գիտաց: Նոյնպէս էր
և սան նորին Խոսրոզիդուխտ, կուսան
համեստ ունի՝ զոք օրինաւոր, և ոչ
ամենեւին անդուռն բերան ունիլ նման
պլոյղ կանանց: Իսկ Տրդատ 'ի հազա-
րապետութի հայոց՝ զնա կացուցանէ,
շնորհակալութե պատուէ զնա, և
առաւել ևս զիւրդայեկորդին զՄան-
դակունի Արտաւազդ, վասն լինելոյ
նմա պատճառք փրկութե, և հայրե-
նականացն հասելոց փառաց: յաղագս
որոյ 'ի ձեռք տայ նմա զսպարապե-
տութիւն, լինիլ 'ի վեր ամ զօրաց հայոց:
նորին աղագաւ և զՏաճատ, նորին
բեռայր, իշխան 'ի վեր գաւառին Աշո-
ցան կարգէ: Սա է որ յապայսն զգա-
ցոյց աներայն իւրոյ Արտաւազդայ, և
նա արքայի, նախ զԲրիգոր Անակայ
որդի լինիլ, և ապա զկնի վասն որդե-
ացն Բրիգորի, ունի հմուտ եղեալ, 'ի
Կեսարացւոց քաղաքին բնակելով: Իսկ

QUUM Historia sine temporum
ratione parum sit accurata, ita-
que in eam rem studiosè inquirentes,
Tiridatem anno tertio Diocletiani im-
perium iniisse, atque huc cum exercitu
magno advenisse comperimus. Ei, ut
Cæsaream venit, complures Satrapæ
obviam exhibant, & ubi in hanc regio-
nem pervenisset, Otam, sororem suam
Chosroiduchtam jam tum educare, &
thesauros atque arcem, cum summâ
animi firmitudine tutari comperit. Erat
etenim vir patiens, temperans, ac
prudentiâ singulari, qui, tametsi divi-
nam veritatem non habebat cognitam,
tamen simulachrorum vanitatem de-
prehenderat. Similiter Alumna ejus
Chosroiduchta virgo erat modesta ac
temperata admodum, neque omnino,
ut aliæ mulieres, os patulum habe-
bat. Itaque cum Tiridates Tribu-
natu Armenio auxit, & honores ei
gratè decrevit, at maximè omnium
nutricis suæ filium Artavazdem Man-
dacunium, cujus beneficio salutem &
paternam gloriam adeptus fuerat, re-
muneratus est. Itaque cum universis
Armeniæ copiis præesse jubet, &
ob eandem rationem Tazatum soror-
is ejus maritum provinciæ Afosiæ
præfectum statuit. Hic erat, qui
postea Socerum suum Artavazdem,
isque Regem, docuit, primum Anaci
filium Gregorium fuisse, deinde de
Gregorii filiis indicavit, ut qui id resc-
verat, quum Cæsaream inhabitaret.
Cæterum præstantissimus Tiridates,

քա-

: MS. զՕտայն կացուցանէ:

բաջին Տրդատայ երագապէս, և բազդում ճակատս տուեալ, նախ 'ի Հայս, և ապա 'ի Պարսս, իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն. որ 'ի միումն նուագի, առաւել քան՝ զԵլիանան զայն 'ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն 'ի վերայ յոքնական համաթիւ վիրաւորաց: Իարձեալ յերկրորդումն, կորովեացն Պարսից զհորձ առեալ զսաստկութե սկային, և կոռ վառուածոցն, բազդում վիրօք զձին սատակեցին նետաձգութեք, որոց զարկուցեալ, յերկիր ընկեցին զարբայն. իսկ նոյն յարուցեալ, և հետի յարձակեալ փոխանակ իւր բազդումն ընկենոյր 'ի Թշամեացն, և զմիոյ ուրումն զձին կալեալ, արիաբար աշտանակէր: Իարձեալ յերկրորդին միւսանգամ կամաւոր լեալ հետի սուսերաւ, զՖլոց զերամակն պուղէր, և այսպիսի նահատակութեք յամեալ 'ի Պարսս, և յԱսորեստանի, անդր և սբան զՏիւրոն յարձակի:

MS. բազդում վիրօք պատեալ զձին

ՊՐԱԿ Զ.

C A P. LXXX.

Յաղագս՝ առնելոյն Տրտադայ կին զԱշխէն, և կոստանդնի զՄաքսիմինայ, և Թէ՛ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց:

Tiridates uxorem ducit Ascheniam, & Constantinus Maximinam; quomodo factum sit, ut is ad fidem accederet.

ԿԵԱԼ Տրդատայ յաշխարհս, առաքէ զՄաքսիմինայ, զհայր Բագարատայ, ածել զկոյսն Աշխէն, զդուստր՝ Աշխարադայն, իւր կնութե. որ ոչինչ անմանն էր կոյսն արքային հասակի, և հրամայէ՝ գրել զնա Արշակունի, և զգեցուցանել ծիրանիս, և Թագ կապել, զի հարսնասցի Արքայի, յորմե եղև որդի Խոսրով, ոչ համեմատ հասակաց իւրոց ծնողաց: Ընդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք Մաքսիմինայ,

TIRIDATES, ubi in regionem venit, Sembatum Imperatorem, Bagarati patrem, misit, qui sibi virginis Ascheniæ, Ascharadis filiæ, conjugium peteret; quæ erat regi staturâ non dispar, eamque in Arfacidarum numerum adscribi, purpureo amictu vestiri, & diademate cingi iussit, ut cum rege matrimonio jungeretur. Ex eâ natus est filius Choïroes, qui parentes suos staturâ non æquabat. Per eosdem dies Nicomediæ fiebant Nup-

դասերն

MS. Աշխարհարայ

դստերն Դիոկղեցիանոսի, 'ի Նիկոմի-
դա, փեսայանալով նմա Կոստանդիա-
նոսի Կեսարի, որդւոյ Կոստայ, թա-
գաւորին Հռոմայ, որ ոչ էր 'ի դստե-
րէն Մաքսիմիանոսի, այլ յԵլենեայ
պոռնկէ: Այս Կոստանդիանոս բարե-
կամացեալ 'ի հարսանիսն քն Տրդատայ
մեր թագաւորին, և յետ ոչ բազում
ամաց մեռաւ Կոստաս, փոխանորդ-
նորին առաքէ Դիոկղեցիանոս զնորին
որդի, և զիւր որդիացեալն Կոստանդի-
անոս: Սա, յառաջ քան զթագաւո-
րէն, մինչ դեռ Կեսար էր, պարտեալ
'ի մարտս, և տրտմութե մեծաւ ննջե-
ալ, երևութացաւ 'ի քուն նմա Խաչ
աստեղեայ յերկնից, պարունակեալ
գրով, ասէ, Այսու յաղթեալ զոր ա-
րարեալ Սիգմուս, (այսինքն, Նշան,) և
յառաջաբերեալ, պատերազմացն յաղ-
թեաց. բայց յետոյ հրապուրեալ 'ի
կնոջէ իւրմէ 'ի Մաքսիմիայ, դստե-
րէն Դիոկղեցիանոսի, յարոյց հալածանս
եկեղեցւոյ, և զբազումս վկայեալ,
ինքն ելեֆանդական բորոտութեւն ըստ
բորո ընկալեալ մարմնոյն, ապականե-
ցաւ վս յանդգնութեանն, զոր ոչ կա-
րացին բուժել: Արիովկեան կա-
խարդքն, և 'ի Մաքսիկեան բժիշքն,
յաղագս որոյ յղեաց առ Տրդատ,
առաքել նմա դիւթս 'ի Պարսից, և
Հնդկաց, սակայն և այնք ոչ հասին նմա
յօգուտ. զոր և քուրմն ոմանք հրամայե-
ցին, 'ի դիւացն խրատուէ, բազմու-
թիւն տղայոց զենուլ յառազանս, և
ջերմ լուանալ արեամբ, և ողջանալ
որոյ լուեալ զլալիւն մանկանցն հան-
դերձ մարցն, կականմամբք: Գթացե-

tiae: Maximinæ Diocletiani filiae,
quam is Constantino Cæsari, Constan-
tis Romani Imperatoris filio, colloca-
vit, qui non de Maximiani filiâ, sed
ex Helenâ pellice natus erat. Hic
Constantinus, dum Nuptiæ celebra-
rentur, amicitiam cum Tiridate rege
nostro conjunxit; & paucis post annis
3 Constans mortuus est, atque in ejus
locum Diocletianus filium ejus suum-
que generum Constantinum misit. Is,
antequam regnaret, dum adhuc Cæsar
esset, in prælio victus, dum magno
mœrore somnum caperet, * crucem
stellatam in cælis videbat, his verbis
inscriptam, *Hôc vinco*, quod cum
suum signum fecisset, atque in acie
primâ gestâset, victoriâ potitus est.
4 Post autem ab conjugē suâ Maximinâ
Diocletiani filiâ inductus, Ecclesiam
divexavit, & cum multos morte affe-
cisset, ipse elephantîâ correptus, toto
corpore intabuit; quem morbum ne-
que Ariocenses Vates aut Marficii
Medici sanare potuerunt. Itaque Ti-
ridatem rogavit, ut sibi Augures ex
Perside & Indiâ mitteret, qui tamen
5 nihil ei opitulati sunt; quem etiam
Sacerdotes quidam, Dæmoniorum
impulsu, infantium multitudinem in la-
vacro necare jusserunt, & calido san-
guine prolii atque ita sanum fieri: Is
autem, ubi vagitum infantium ac ma-
trum ejulatus audiit, miseratione mo-
tus, eorum vitas salutis suæ expecta-
6 tioni prætulit; cujus ille facti compen-
sationem à Deo accepit, in somniorum

ալ.

• Edit. առաջ.
• MS. Արիստական.

• Deest in Edit. 'ի քուն.
• MS. Մարիսկան.

• MS. 'ի Մաքսիմեայ.
• Abest ab Edit. գթացեալ.

* Constantinus primùm uxorem habuit Minervi-
nam Crispi matrem, deinde, et mortuâ, Herennî
filiam Flaviam Maximianam Faustam in Matrimoni-
um dedit, ut idem Auctores tradunt.

* De Constantini cruce legendus omninò est
Eusebius de vitâ Constantini, l. I. c. 28. qui multò
certiora refert.

E e

ալ, մարդասիրեաց նոցա լաւ՝ քան
զիւրն վարկուցեալ փրկութիւն յաղագս
որոյ՝ զփոխարէնն. ընդունի յԱյ
յանորջական տեսութեանց յառաքելոցն
առեալ Տրաման, սրբիլ լուսացմամբ
կենսատու աւազանին, ի ձեռն Սեղ-
բեստրոսի եպիսկոպոսի Հռովմայ, որ
ի նմանէ՝ հալածանացն թաքուցեալ էր
ի Սերապտին լերինն, յորմէ և աշա-
կերտեալ հաւատաց, զբռնաւորսն ա-
մենայն բառնալով յԱյ յերեսաց նո-
րա, որպէս՝ համառօտ ուսուցանէ քեզ
Ագաթանգելոսս.

³ Legendum esse arbitramur *Seraiti*, ut in Aetis
Silvestri est. Ceterum totum serè hoc caput erro-
ribus & fabulis tam foedè coopertum est, ut nostram
planè admirationem moveat, quomodo is tam miserè
in his rebus labi potuerit, qui Eusebium videtur
legisse. Nos hñc Chorenensis partes nullo modo
tueri possumus. Id pro nobis Baronius faciet, qui
Aetia Silvestri defendit, quæ eandem fabulam nar-

visis, ab Apostolis iussus, lavacri saluta-
ris lavatione per Silvestrum Romæ
Episcopum purgari, qui ob vexatio-
nem se in montem ³ Seraptium abdide-
rat, per quem edoctus, fidem susce-
pit, omnesque Deus adversarios ejus
amovit, ut te breviter Agathangelus
docet.

rant; ac proinde ex eodem fonte videntur hausta.
Hinc autem de Agathangeli & Chorenensis antiqui-
tate meritò licet dubitare, tametsi vix aliquid statuere
possumus, cum illud nesciamus, quo primùm tem-
pore fabula hæc turpissima in vulgus emanaverit.
Vide Baronium ad A. C. 324. Niceph. Hist. Eccles.
VII. 33. Zonar. p. 3, 4. Cedren. p. 223;

ՊՐԱԿ ԶԱՆ

CAP: LXXXI.

Ստատկումն Սկիւնեաց ի Ճենագլնոյն
Սամգոնայ.

*Interitus Selcuniorum à Mamgone
Zenensi.*

ՆԻ հանգսիլ Հապհոյ, ար-
քայի Պարսից, ի պատերազմացն,
և ի գնալն Տրդատայ ի Հռօմ
առ սուրբն Կոստանդիանոս,
պարապ առեալ խորհրդոց Հապհոյ,
նիւթէր չարիս ի վերայ աշխարհիս մե-
րոյ, թողեալ զՀիւսիսայինն ւնի, ե-
լանել ի Հայս, ժամ եղեալ և իւր
գնալ Արեօք ի միւս կողմանէ. ի
նորին բանս հրապուրեալ Սլուկ, նա
հապետ ազգին Սկիւնեաց, զինքեան
պայաննէ զփեսայ զծերացեալն Օտայ,
որ ի տոհմն Ամատունեաց, և սնու-
ցող Խոսրովիդեսոյ քեռ թագաւո-
րին. եւ այն ինչ է հոկա եկեալ մե-

¹ S A P O R E S, Persarum Rex, quie-
tem & otium à bellis nactus, dum
Tiridates ² Romam ad Sanctum Con-
stantinum iter faceret, consiliis vacans,
regioni nostræ malum moliebatur;
itaque omnes Aquilonis populos in
Armeniam transgredi sivit, atque ipse
diem præstituit, quâ die cum suis Ariis
ab alterâ parte esset venturus. Hujus
sermonibus Slucus Princeps Selcuniae
gentis impulsus, Otam senem, spon-
sum suum, qui erat de tribu Amatu-
niâ, & nutritius Sororis Regis Chof-
roiduchtæ, morte affecit. Extemplò
autem magnus Tiridates ab Occidente

ծիւ.

² MS. *Թովկ*.

³ Deest in Edit. *Սլուկ*.

¹ Tiridatem ad Romam profectum esse idem Aga-
thangelus narrat, atque ibi cum Constantino

fecus fecisse, quâ de re vide *infra* *notas nostras*.
ad I. II. c. 84. I. III. c. 5.

Յին Տրդատայ յԱրեւմտից, և լռեալ զայս ամ, և գիտացեալ թէ ոչ ի ժամադրութիւնն եկն Հապուհ, խաղայ ի վերայ Հիւսիսականացն, Իսկ նաճապետ ազգին Ալկունեաց ամրանայր յամրոցին, որ անունեալ կոչի՝ Սղա-կան, ապաւեն առնելով իւրեանց զբնակիչս Սիմն կոչեցեալ լերին, և ընդդիմացեալ Թագաւորին, աղմկէր զերկիրն, որ առ լերամբն, չթողացուցանէր այլում պարապեր գործոյ։ Ասէց ամենայն նախարարութիւն տանց Հայոց արքայ։ որ ոչ տօցէ առ իս զնաճապետ ազգին Ալկունեաց, տանց նմա յաւիտեանական իշխանութե գեօղս, և դաստակերտս, և զամ իշխանութիւն ազգին Ալկունեաց։ Զոր յանձն առնոյր Տե-նազն այն Մամգոն, և ի խաղալ Թագաւորին զկողմամբք Աղունից ի վերայ Հիւսիսականացն, գնաց Մամգոնն ամ աղիւիւ իւրով զկողմամբք Տարօնոյ, ուր թէ՛ ապստամբեալ ի Թագաւորէն, ի չուանկեալ առաքէ գաղտա-գնաց Տեառեակս, զգացուցանելով նաճապետի ազգին Ալկունեաց զգնայն Թագաւորին զկողմամբք Աղունից։ Վտանգ մեծ է, ասէ, Թագաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբք Աղունից, պատերազմել ընդ ամ լեռնոտեայնս, վասն որոյ մեր է ժամանակ ի ճաճ խորհիւ, և գործել որինչ կամք են, զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինիլ բեզ՝ վս արճամար-ճանաց իմոց, որ ի Թագաւորէն։ Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ նաճապետ ազգին Ալկունեաց, ընդունի զնա երդմամբ ուխտից, բայց յամուրն ոչ թողու-միջև տեսանել, թէ ոչ պահեսցէ զմտերմութի երդմանց դաշնաւորութեցն։ Իսկ ասացեալն Մամգոն ամիւ ջանացեալ ցուցանել ըզմտերմութի առ ապստամբն, հաւատարմացաւ նմա,

veniens, ubi hæc omnia audivit, & ad constitutam diem Saporem non advenisse rescivit, adversus Aquilonis populos proficiscitur. At gentis Selcunizæ Princeps in arce, quæ Slacana appellatur, se communiverat, & montis Simi accolis pro perfugio usus, Regi obstitit, ac regionem, quæ circa montem jacebat, conturbans, aliis rebus vacare non permisit. Tum Rex omnibus Armeniis Præfectis, “Quisquis”, “inquit”, Selcunizæ gentis Principem ad me duxerit, vicorum oppidorumque perpetuum ei dominatum tradam & Selcunizæ gentis principatum omnem.” Id negotium suscepit Mamgo ille Zenensis; & dum Rex in Albanos fines contra Aquilonis populos proficisceretur, Mamgo cum suis omnibus in Taroni partes secessit; quasi ab rege desciscere vellet; atque ex itinere clam nuncios misit, qui Principem Selcunizæ gentis docerent, Regem in Albanos fines abiisse; “Rex”, “inquit”, “Tiridates magno in periculo versatur, ob eamque causam in Albanas oras transiit, ut cum montanis omnibus configeret. Nunc itaque tempus est, nostris commodis consulere, & voluntati morem gerere; quippe mihi in animo est, tecum foedus facere, quum ab rege spretus fuerim.” Eâ re Princeps Selcunizæ gentis lætus, eum jurejurando obstrictum excepit, non tamen in arcem ingredi permisit, dum videret, quâ ille fide jusjurandum ac foedus esset conservaturus. Itaque Mamgo omnibus rationibus fidelitatem suam erga rebellem istum demonstrare studens, fidem fecit, se sincerè, ut socium, cum illo agere, adeò

Մոս-

• Edit. Ողկան •

• Edit. ապստամբել •

ոնց՝ արդարեւ միասին գործակից, մինչև
հրամայէ նմա՝ ի բերթն համարձակ
մասնել, և երանել: Եւ յետ բազում
վատահալութանց, ի միում աւուրց
հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին
Արկունեաց՝ ելանել արտաքս յամրոցէն,
և որսալ երէս. և ի միջամուխ լինելոյ
որսոյն, գիպեցուցանէ արեղամբն ընդ
մէջ Թիկանցն, և կործանեալ յերկիր,
զարկուցանէ զապստամբն, և ընթացե-
ալ իւրով արամբք՝ ի գուռն ամրոցին,
ուրի գրեթէ, կապելով զնմա արս, որ ի
ներքս. նա և զազգն Արկունեաց խորհե-
ցաւ բառաւ, և կոտորեաց զամենե-
սին, երկուք ոմանք փախուցեալք յաշ-
խարհն Օռփաց: Իսկ Մամգոն
վաղվադակի զգացուցանէ Թագաւորին,
և ուրախացեալ արքայի, գրէ հրովար-
տակ իշխել նմա ամի որոց խոտաղաւն,
և կարգէ զնա նախարար ի տեղի ապ-
ստամբին, անուանեալ յանուն իւր
Մամգոնեան. բայց մնացելոց Արկու-
նեաց ոչինչ հրամայէ նկատել:

• Defunt in Edit. ի գուռն ամրոցին.

ՊՐԱԿ ԶԲ.

Նահատակութիւն Տրդատայ ի պատե-
րազմին յԱրշանս, յորում միջակը-
տուր արար գրասպան Թագաւորն.

ՏՐԴԱՏԱՅ Թագաւորն Տրդատ նմա՝
հայաստանօքս իջեալ ի դաշտն
Փարգարացոց, պատահէ հի-
ւսիսականացն ճակատու պա-
տերազմի, և ի խառնել երկոցունց կող-
մանց, յերկուս ճեղքէ զամբոխ Թշնա-
մեացն, սկսյաբար շահատակելով: ոչ
կարեմասել զերագութիւն ձեռինն, ոնց
անբաւք ի նմանէ յերկիրանկեալ, Թա-
ագլոր խաղային, օրինակ իմն, իբրեւ ի
գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք, յեր-
կիր Թօթափեալ ցանցոյն, կայտաւային
յերեսս երկրին: զոր տեսեալ Թագաւո-

ut liberum ei in arcem aditum,
atque exitum patere jufferit. Fi-
de ita sæpius comprobata, tandem
is die quodam Selcuniæ familiæ
7 principi persuasit, ut ex arce egrede-
retur, venatum feras, eumque inter ve-
nandum per humeros sagittâ transfixit,
atque ita rebellatorem istum humi pro-
stravit, & cum suâ turmâ ad castelli por-
tam cursum maturans, arcem occupa-
vit, omnesque viros, qui intrâ aderant,
vinxit, atque ad eod Selcuniam gentem
extinguere voluit; & universos quidem
occidit extra duos, qui in regionem
8 Zophensem fugere. Tum Mamgo
regem illico de eâ re certiorum facit, &
Rex lætitiæ plenus, omnem ei, quem
pollicitus erat, principatum decrevit,
atque in Perduellis locum Præfectum
constituit, & de nomine ejus Præfec-
turam Mamgonensem appellavit, sed
Selcuniis, qui supererant, nihil injuri-
arum fieri imperavit.

C A P. LXXXII.

*Præclara Tiridatis facinora in bello
Albano, ubi Basiliorum regem inter-
scidit.*

REX igitur Tiridates cum totâ
Armeniâ in campum Gargaren-
sem descendens, obviam populo Sep-
tentrionali acie occurrit; & pugna
utrinque commissa, hostium agmen in
duas partes disjecit, instar Gigantis,
se strenuè gerens. Nequeo exponere
manus ejus velocitatem, quàm multi
ab eo prostrati in terram devolveren-
tur, velut pisces, à perito Piscatore
capti, & ex pleno reti in terram ex-
cussi, humi subsultantes. Id ubi Rex
Basiliorum vidit, ad regem appropin-

իրն

րին Բասրաց, մօտ հասանէ յարքայն, և հանեալ յասպակինն՝ գերդեա-
քէմիստապատ պարանն, և կորովութե
ձգէ յետուստ կողմանն ճաճ, դիպե-
ցուցանէ ՚ի յուս ձախակողմանն, և
յանութ աջակողմանն, զի էր վերա-
ցուցեալ զձեռնն ածել ումեք սուսե-
րաւ. և ինքն վառեալ վերտ պահպա-
նակօք, ուր ոչ գծէին նետք, և
քանզի ոչ կորաց ձեռամբ շար-
ժել զհսկայն, զրանօք երիվարին
առեալ, և այնչափ ինչ շութափեաց
մտրկել զերիվարն. Իսկ ապա՝ ահեակ
ձեռամբն ՚ի ներդերն աճապարեալ
սկային, և սաստկութե ուժոյն զերե-
աւ ցանցեալ, ՚ի ճաճ դիպեցուցանէ
գերկայրին, և ընդ մէջ կտրէ զայրն,
և զոյգ ընդ պարանոցին զգլուխ երի-
վարին. Իսկ գորացն նմի տեսեալ
զթաղաւորն իւրեանց, և զգորաւորն,
միջակողմէր յայնպիսի ահաւոր բազկէ
լեալ, ՚ի փախուստ դառնային. զորոց
զհետ մտեալ Տրդատ, վանէ մինչև
յաշխարհն հոնաց. Եւ թէպէտ ոչ
փոքր հարուած եհաս զորացն իւրոց,
և բազմաց մեկնմն մեծամեծաց, յո-
րում և մեաւ սպարապետն Խա-
հայոց, Արտաւազդ Մանուկունի,
սակայն Տրդատայ անտի, ըստ հայրենի
օրինին, պատանդս առեալ, դառնայ.
Որովք պատճառօք՝ միաբանեալ զամ
հիւսիս, հանեալ զօր բազում, գու-
մարտակ արարեալ, խաղայ յաշխարհն
Պարսից ՚ի վր Եւաքոյ, որդւոյ Ար-
տաշի, չորս իւրեանց առնելով զօրա-
վարս. զՄիհրան, աւաջնորդ Վրաց,
վստահացեալ վասն առ ՚ի Բրիստոմն
հաւատոց, և զԲագարատ ասպետ, և
զՄանաքիհր նահապետ Ըռչտու-
նեաց, և զՎահան նահապետ Ամա-
տունեաց. Բայց յաղագս հաւատոցն
Միհրանայ, և աշխարհին Վրաց,
ասել կայ մեզ առաջի.

quavit, eductoque ex pharetrâ telo,
regem aversum petiit, & per hume-
rum lævum, dextramque axillam
transfigit; manum quippe is sustule-
rat ut aliquem gladio armaret. Ipse
verò loricatum tegmen induerat, per
quod Sagittæ non penetrabant, &
quia Gigantem manu dimovere non
potuit, equum jubâ apprehensum ali-
quantulum calcaribus incitavit. Tum
ille sinistrâ manu Gigantem properè
prehendens, ac totis viribus contendens,
incipiti gladio percussit, atque ita
virum eum medium intercidit, simul-
que equi collum caputque amputavit.
Omnis verò exercitus, regem suum ac
ducem ubi per tam formidabile bra-
chium vidit intercisum, se in fugam
conjecit, quos Tiridates infecutus us-
que ad Hunnorum regionem compulit.
Et tametsi copię suæ non parvam
cladem acceperant, multique Proce-
res ceciderant, in quibus erat Arta-
vazdes Mandacunius totius Armeniæ
Imperator, tamen inde Tiridates, de
more patrio, cum obfidibus revertit;
& collectis totius Aquilonis copiis,
exercitûque maximo conscripto, in
regionem Persidis contra Saporem
Artasiris filium progreditur, quatuor
sibi ducibus constitutis, Mirano Ibe-
rorum duce, cui ob Christianam fi-
dem confidit; Bagarato Imperatore,
Manaziro Restuniorum & Vahano
Amatuniorum principe. Cæterum de
Mirani atque Iberorum fide nunc
nobis dicendum est.

ՊՐԱԿ

• MS. յասպակինն. • Edit. զարքայն. • MS. և ոչ այնչափ ինչ շութափեաց մտրակել զերիվարն քանթէ ահեակ ձեռամբ.

ՊՐԱԿ ԶԳ.

CAP. LXXXIII.

Յաղագս՝ Նունէի երանելւոյ, եթէ՝ որպէս եղև պատճառ փրկութեւն Վրաց:

De beatâ Nunia, quæ Iberis salutis causa fuit.

Եւ ինչ որ ասուին Նունի, յրնկե-
լայ սրբոյ Հովսիսմեանց, ի
ցրուելոցն փախստեամբ, հա-
սեալ յաշխարհն Վրաց, ի
Մծխիթայ, ի նոց քաղաքն նախագահ,
յոյժ ճգնութեւ ստացեալ շնորհս բժշ-
կութեւ, որով զբազում ախտաժէտս
բժշկեալ, և գլխովին զկին Միհրանայ,
առաջնորդին Վրաց: Վս որոյ հարցե-
ալ զնա Միհրանայ, եթէ՝ որով զո-
րութեամբ առնես զայս սրանցեղիս,
ուսոյց զքարագութիւն աւետարանին
Քի, և անորժելով լուծեալ, պատմե-
աց իւրոց նախարարացն հանդերձ գո-
վեստեալ. և իսկոյն եհաս առ նա լուր
սրանցեղեացն, որք եղեն ի Հայս, ի
Թագաւորն, և ի նախարարսն, յրնկե-
լաց երանելոյն Նունեայ, ընդ որ հիա-
ցել, զրուցեաց երանելոյն Նունեայ,
յորմէ ստուգագոյն ևս տեղեկացաւ զամ
ոչով: Եւ եղև ը աւուրսն ընդ այնու
սիկ՝ ելանել Միհրանայ յորս, միջո-
րեցաւ ի դժուարս լերանց, խաւարե-
ալ օդով, այլ ոչ տեսանելօք, ըստ
այնմ, եթէ՝ կոչէ զմեզ բարբառով,
և դարձեալ եթէ՝ զտիւ ի գիշեր
մթացուցանէ: այսպիսեալ Միհրա-
նայ ըմբռնեալ խաւարաւ, որ եղև
նմա առիթ մշտնջենաւոր Լուսոյն.
քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լու-
աւն վս հրդառայ, թէ՝ ի ճանապարհ
եղեալ յորս կամելով, հասին նմա հա-
րուածք ի Տէ, զոր համարեցաւ,
եթէ՝ և նմա այսպիսի ինչ դիպելոց է. և
եղիկուղի մեծաւ պաշարեալ, խնդրե-

MULIER quædam, nomine
Nunia, Sanctarum Ripsimi-
arum socia, quæ fugâ fuerant disper-
sæ, in Iberiæ regionem, ad Mezchi-
tham primariam ejus urbem pervenit,
& cùm morum severitate, medendi
facultatem adeptus esset, complures
ægrotos, atque in iis præcipuè Mira-
ni Iberorum ducis conjugem, sana-
vit; & rogantem Miranum, quânam
potestate ea prodigia faceret, de
Evangelii Christi prædicatione edocuit,
qui eam, lubenti animo auditam, suis
Satrapis cum laudatione exposuit. Ex-
templo autem delata est ei miraculo-
rum fama, quæ in Armeniâ in regem
& optimates per socias beatæ Nunia
edita fuerant, quâ re attonitus, beatæ
Nuniae rem narravit, à quâ planius de
omnibus certior factus est. Forte per
eos dies Miranus venatum exiit, ac,
dum per montes confragosos vagaba-
tur, aer obscuratus est, non quidem
ad visum, sed pro eo, ut dicitur, in-
“ducit caliginem voce”, atque ite-
rum, “diem in noctis tenebras vertit”.
Hisce igitur tenebris obsitus erat
Miranus, quæ ei sempiternæ lucis
causa fuere. Quippe timore perculsus,
quæ de Tiridate audiverat, recorda-
tur, qualis ei in viâ inter venandum
plaga à Deo inflicta fuerit, ac metue-
bat, ne sibi simile quidpiam esset
eventurum. Igitur magno metu per-
motus, Deum precibus, ut aer illustra-

այ

Desunt in Edit. յրնկեալաց երանելոյն Նունեայ.

¹ Hanc eandem historiam, sed paulò aliter narratam, lege apud Socratem in Hist. Eccles. I. 4 c. 20. Sozomen. I. II. c. 7. Theodoret. I. I. c. 23.

այս աղօթիւք լուսաւորիլ օդոյն, և գառնալ խաղաղութիւն, և պաշտել զԱՅ Նունէի խոստանայր, որում հանդիպեալ, կատարէ զասացեալն: Իսկ երանելոյն Նունէի խնդրեալ արս հաւատարիմն, յղեաց առ սուրբն Գրիգոր, եթէ՝ զինչ հրամայեցէ գործել այնուհետեւ, քանզի՝ յօժարութիւն ընկալան Վիրք զքարոզութիւն Աւետարանին: և հրամանն ընդունի՝ կործանել զկուռս, որպէս ինքն արար, և զպատուականն կանգնել զնշան խաչին, յ' օր տալոյ Տն իջ հովիւ յառաջնորդութիւն: Եւ իսկոյն կործանեաց զամբողջային պատկերն Արամազդայ, որ կայր մեկուսի՝ ի քաղաքէն, գետոյն հզօրի ընդ միջ անցելոյ, զոր սովորէին երկրպագել այգուն այգուն ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ իջ երեւէր: Իսկ եթէ որ զոհեալ կամէր, անցեալ ընդ գետն, առաջի մեհենիցն զօհէր: Բայց ի վր նորա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ՝ ում արդեօք փոխանակ կուոցն երկրպագեմք: ուսան, թէ՝ նշանի խաչին Քի, զոր արարեալ, կանգնեցին ի վր վայելուչ բլրին, յարեւելից կուսէ, քաղաքէն մեկուսի, բաժանելով և նա՝ փոքրագոյն գետովն, և երկրպագեցին ի առաւօտն ամբ բազմութիւն, նոյնն ի տանեաց իւրաքանչիւր: Բայց յորժամ ելին ի բլուրն, գտին փայտ կոփեալ, ոչ ճարտարի ինչ գործ, յոյովք քան զսակաւ արհամարհեցին, իբր թէ՝ այսպիսեալ լի իցէ իջ ամ անտառն, և թողեալ ի բաց գնացին: Իսկ բարերարին Այ տայեցեալ ի գայթակղութիւն իջ, առաքեաց յերկնից սիւն ամպեայ, և լցոյց զլեռն բուրմամբ անուշութեւ, և ձայն բազմութեւ սարմատեղութեւ լսելի եղև քաղցր յոյժ, և ծագեաց լոյս ապաւորութիւն խաչին ըստ ձևոյ, և լի չափոյ փայտեղինին, և կալով ի վր նր հանդերձ երկուստան աստեղօք յոր ամենեցուն

retur, orat; ita se quietè rediturum & Deum Nunia culturum pollicetur, ac voti compos, dicta factis comprobavit. Beata autem Nunia viros fidos ad Sanctum Gregorium misit, rogatum, quid jam fieri imperaret. Iberes enim Evangelii prædicationem propenso animo accepere. Et mandatum est ei, ut simulachra disjiceret, sicut ipse fecerat, ac venerabile crucis signum erigeret, quoad eis pastorem & ducem Dominus dedisset. Statim itaque tonantis Aramazdis simulachrum diruit, 6 quod seorsum ab urbe stabat, rapido flumine disjunctum, quod omnibus matutinis, ex suis quisque tectis, venerari consueverant, quum eis è regione esset. Quod si quis sacrificia facere vellet, amne trajecto, ante fanum immolavit. Primores autem civitatis, seditione facta, "Quem", inquit, "simulachrorum loco, colemus"? quibus responsum erat, 7 crucis Christi signum colendum; quod quum fecissent, super amœnum collem statuere, ad Orientem, parvo flumine ab urbe etiam sejunctum; omnisque multitudo matutino id tempore coluit, atque ex suis unusquisque tectis. Cæterum cum ad collem exirent, lignumque parum affabre politum invenere, utpote non artificis alijus opus, illud plerique aspernati sunt, quasi hujusmodi ligno tota 8 silva esset plena, atque abeuntes reliquerunt. Benignus verò Deus, offensiones eorum contuens, columnam nubis de cœlo misit, atque odore suavit montem complevit, & dulcis admodum sonus multitudinis Psalmos canentis auditus est, effulsitque Lux, speciem, formam & mensuram crucis istius lignæ referens, quæ supra eam simul cum duodecim stellis astitit. Hoc 9 viso moti, omnes eam coluere, & de-

Simul

Հաւատացեալ, երկրպագին նմա. և յայնմ հետէ՝ զօրութիւն բռնկութեան կատարին 'ի նմանէ: Իսկ երանելին՝ Նունէ ել՝ գնաց անտի, աշակերտել և զայս ևս գաւառս Վրաց, յանապակ լեզունէն շրջելով անպաճուճաբար, և առանց աւերորդաց, օտարացեալ յաշխարհի, և որ 'ի սմա, կամ թէ՛ ճշմարտագոյն ասել, 'ի խաչ ելեալ կրթութեամբ մահու, զկեանսն առնելով բանիւ վկայել բանին Այ, և յօժարութեն իւրով, ունի արեամբ, պսակեալ. զոր համարձակիմ ասել, առաքելութիւն եղեալ, քարոզեաց 'ի կղարջից, ըսկեալ առ դրամբ Անանաց, և Կասբից, մինչև 'ի սահմանս Մազքթաց, որ պէս ուսուցանէ քեզ Ազաթանգելոս. բայց մեք դարձուք 'ի պատմութիւն վասն յարձակելոյն Տրդատայ 'ի յարսո:

incept per eam Sanationes factæ sunt. Beata autem Nunia inde ad alias etiam Iberiæ provincias erudiendas abiit; linguam habens incorruptam, & supervacuo ornatu liberam, ab mundo ejusque rebus aliena, vel potius, ut verius dicam, exercitatione mortis cruci affixa, vitam suam in Dei verbo posuit, suâ animi alacritate, tanquam sanguine, coronata; quam Apostolo comparare ausim, quum à Clarziis initium faciens, apud Alanas & Caspias portas usque ad Massagetarum fines prædicaverit, sicut tibi ² Agathangelus tradit. Nos autem illuc revertamur, Tiridatis in Persidem expeditionem declaraturi.

Գ Ր Ա Կ

² In extremâ Agathangeli historiâ, ab ipso libro sejuncta extat *Epistola*, ut vocatur, amoris & concordie inter magnum Cæsarem Constantinum, & Sanctum Papam Silvestrum, & Tiridatem Armeniæ regem & Sanctum Illuminatorem Gregorium. Hæc autem epistola, immanè quantum mendaciis referta, Stomachum nostrum planè movet, ac tametsi eam pro Agathangeli scripto Editores Constantinopolitani habebant, ejus quidem in extremâ parte mentio sit, omnino tamen recentissima esse videtur, quum ibi voces hodiernæ occurrunt, *Գորբե*, Gallicè *frère*, frater, *Զամբան*, Gallicè *chambre*, cubiculum, aliaque quædam vocabula, antiquis Armeniis, ut arbitramur, inaudita. Jam verò de hac Nunie historiâ nusquam alibi mentio facta est, præ-

terquam in hac epistolâ, adeò ut inde colligere liceat, Agathangelum Constantinopolitanum non esse eundem, quem Moses noster laudat; nam Chorenensem ipsum hac epistolâ esse recentiore, id prope fidem sperat. Quid, quod hæc ipsa epistola non eo modo rem exponit, quo Moses Agathangelum narrasse refert; quod ut perspicuum fiat, locum integrum epistolæ exscribam, ut cum Mose conferatur. *Commonuit nos etiam de Nunia & Mania, quæ Iberos docuit, ut ea in urbe Mezchitba ab insanabili morbo Solomam Suoris filiam sanaverit, quæ fuit uxor Miberani maximi natu filii Artasiris Persæ; & quomodo miracula edita fuerint, & Nomen Christi prædicatum inter agrestes & barbaros populos, qui in monte Caucazo degebant.*

ՊՐԱԿ ԶԴ.

CAP. LXXXIV.

Պարսունքն Հապհոյ, և ակամայ հնա-
զանդութի ընդ ձեռամբ մեծին Կոս-
տանդիանոսի, և Տրդատայ ունիլ
գեկրատան, և գալ ազգականացն-
Եւթէ՝ յայնժամ եղև գիւտ փրկա-
կան խաչին:

ԱՅՑՑ Տրդատայ, Թէպէտ՝ և
գլխով թուրքի սասցեալ էր՝ ի
հարկաներոյ գորուն, և ի բա-
զում տնկելոց նախարարացն,
զանգիտեաց ինքեամբ յատուկ մարտն-
չել ընդ Հապհոյ, մինչև՝ հաս-
գազմութի գորուն Հռովմայեցւոց,
որք ըստ Ատրեստան յարձակեցան, և
ի փախուստ գՀապհոյ դարձուցին,
յաւարի զամ երկիրն առեալ: Քանզի
և Տրդատ, միահամուռ իւրովքն, և
որք ընդ իւրովքն էին գորքն, ընդ Հիւ-
սիսային կողմանս իշխանութեն Պարսից
դիմեաց, տարեկան չուարարութի:
Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր,
և հարազատ Կամար, առաջին որդի
Պերոզամատայ: այս Պերոզամատ է
այն աղայ, որ ի կոտորելն Արտաշի
զցեղ Կարենեան Պաշաւին, փախու-
ցեալ Բուրգայ ապրեցուցանէր: որոյ
հասեալ յերեսանարդութի, ի պա-
տիւ հօրն, և ի վր գորուն կարգի
յԱրտաշի, առ ի պատուել ընդ
խոժ. աղ. ժազգան նենգութի, արկա-
նել զնա ի ձեռս Բարբարոսաց: որոյ
եղեալ այր քաջ, սքանչելապէս մղեաց
զպատերազմունս, և ի պարտել ըզ-
Վզրդին, որ անունէր ի Սաքան,
նուաճեալ տայր գրուստր իւր նմա
կնութի, նա և այլ կանայս առնոյր
զմերձաւորս Արտաշի, և բազում

*Sapores profligatur & Magni Constan-
tini imperio inuitus subijcitur. Tiri-
dates Ecbatana occupat. Ad eum
Cognati conveniēre. Eo tempore Ser-
vatoris Crux inventa est.*

Tiridates, etsi victoriam adeptus
erat, tamen ob plagam exerci-
tui infligam, & multorum Satraparum
cladem, ipse cum suis tantum copiis
confligere cum Sapore non ausus est,
donec Romanus exercitus adveniret,
qui impetum in Assyriam fecit, & Sa-
pore in fugam verso, omnem ter-
ram prædatus est. Tum etiam Tiri-
dates, cum suis simul & sociorum co-
piis, expeditione annua, Imperii Per-
fici Aquilonares partes invasit. Eo
tempore ad eum convenit cognatus
suis ac germanus Camšarus, Peroza-
mati filius maximus. Hic Perozama-
tus ille infans erat, quem, cum Arta-
sires tribum Careniam Balhaventem
disperderet, Burzias fugâ incolumem
servavit; is, ubi adolevit, paternum
munus & exercitus imperium ab Ar-
tasire obtinuit, qui eum dolo malo
adversus barbaras gentes misit, ut in
manus earum incideret. Ille verò, ut
vir fortis, bella mirifice administravit,
& Vezercum, devicit, qui Chacha-
nus appellatur, cujus filiam in matri-
monium accepit; aliâque etiam uxo-
res duxit, Artasiri affinitate conjunctas,
ex quibus cum ei complures liberi nati
essent, potentior factus, tractus eos te-
nuit, nomine quidem Artasiris, quem ta-

• Edit. եհան.

• MS. խաչամ.

• MS. առ ի պատերազմել.

• Edit. Վրդրդին.

• Χαχαρος δ αργυρος των Σακων. Suidas.

F f

որդիք եղեալ, զօրացեալ բանութեամբ ունի զկողմանս զայնոսիկ, թէպէտ և 'ի համար Արտաշրի, այլ ոչ տեսանէ զնա, և 'ի մեռանիցն Արտաշրի, ոչ հնազանդի Հապհոյ, որդւոյն, և 'ի մարտնչելն 'ի բազում պատերազմունս յաղթէ, և 'ի մեռումաց Հապհոյ դեղակունք եղեալ, մեռանի: Առնովին ժամանակաւ այլ ոմն կացեալ Վրդիկ 'Խաբան, որ թշնամութեամբ էր ի համարայ որդւոյն նորա՝ վարէր: Իսկ ի համարայ դժուարին վարկուցեալ 'ի մէջ երկունց հօրաց բնակիլ թշնամութեամբ, մանաւանդ՝ զի և եղբարքն ոչ միաբանեցան ընդ նմա, խաղացեալ ամ ընտանեօք իւրովք, և աղիւիւ, գայ առ Տրդատ մեր թագաւոր, եղբօր նորա առ Հապուհ երթալով: Այս ի համար՝ ահագին քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն 'ի պատերազմունս, 'ի շահատակելն իւրում, հարկանի յուժնն սահեմբ գլուխն, և վերացուցեալ մնան ինչ յուկերէ՝ սկաւառակին, բժշկեալ 'ի դեղոց, պակաս գտաւ բողորութի գաթանն, անունանեցաւ ի համար այնորիկ աղաքաւ: Բայց՝ Տրդատայ իւր հաստատեալ զեօթն պարսպեանն իւր բառան երկրորդ, և վերակացուս յինքնէ՝ թողեալ, դառնայ 'ի հայս, ընդ իւր աներով զհամար տմեայնիւքնքանդի՝ Հապուհ աղաքեաց զյաղթօղն ի ստանդիանոս՝ ինդրել զհաշտութի, և զխաղաղութի մշտնեանաւոր, զոր արար իսկ սուրբն ի ստանդիանոս: Յետ այսորիկ՝ առաքեաց զհեղինէ՝, զմայր իւր, յԵմա՝ 'ի խնդիր պատուական Խաչին, զոր և եգիտ իսկ զփրկական փայտն, հանդերձ հինգ բեւեռօք, 'ի ձեռն Յուդայի Հրէի, որ ապա եկաց եպիսկոպոս յԵմա:

4 men non invisebat, &, mortuo Artasire, filio ejus Saporì obtemperare noluit, atque in variis praeliis victoriam adeptus, tandem ab Saporis amicis veneno tollitur. Eodem tempore alius quidam Vezercus Chachanus erat, qui inimicitias cum Camfaro filio ejus gessit. Camfarus verò, grave admodum ratus inter duos potentes hostes habitare, maximè quòd fratres ab eo diffidebant, cum omni familiâ suâ ad Tiridatem regem nostrum commigravit, frater autem ad Saporem adiit. Hic Camfarus, dum apud Patrem in praeliis se horrendum in modum fortiter gereret, sicâ cujusdam in capite ictus erat, & cum, parte aliquâ calvæ detractâ, remediis sanus fieret, forma capitis minus rotunda reperiebatur, ob eamque causam ² Camfari nomen accepit. Cæterum Tiridates, postquam Ecbatana altera septem muris cincta firmâisset, atque ex suis Præfectos reliquisset, in Armeniam revertit, Camfarum omnemque familiam ejus secum ducens. Saporess enim à victore Constantino amicitiam suppliciter petierat & pacem perpetuam, quam ⁷ Sanctus Constantinus dedit. Post hæc autem matrem suam Helenam Hierosolyma misit, ut ³ crucem venerabilem quæreret, quæ quidem salutare id lignum cum quinque clavis invenit, ope Judæ Judæi, qui postea Hierosolymæ episcopus fuit.

• Edit. Վրդնիք.

¹ MS. Խաբամ:

² Nempe Vox Perfica Cam, minus, deficiens, diminutum; Sar caput significat.

³ De Crucis inventione lege Socratem in Hist. Eccles. l. I. c. 17. Sozom. l. II. c. 1. Theod. l. I. c. 18.

ԳՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԶԵ.

CAP. LXXXV.

Պարտուն Լիչինոսի, և փոխուն
արքունեացն ի Հռովմէ, և շինել
Կոստանդնուպօլսի:

*Licinii clades. Sedes regia ab Româ
removetur, & Constantinopolis ex-
struitur.*

****Բառնալ Այ զբռնաւորս ամ
* Երեսաց Կոստանդնուսի, մե-
* Ժարեաց նա զԼիչինէ մեծու-
**** Թէ յոյժ, և ետ նմա կնութե՝
զբոյր իւր ոչ համամայր, ծիրանեալ,
և պսակաւ Կեսարական զարդարեց զնա,
և յերկրորդական հասուցեալ պա-
տիւս, արքայ ամ արեւելից կացոյց:
Բայց զոր Ածային բան առ Հեբրայ-
եցիսն, անհնարին համարեալ լինիլ
չարութեն փոփոխումն, նոյնպէս և
աստանօր պատահէ: Ընծու՝ անկա-
րելի է՝ զեսայտողն փոխել, և Եթով-
պացւոյ ըզթիւութիւն, նոյնպէս և մար-
դոյ ամկարչտի զբարոն: քանզի սա նախ
առ հաւատսն դռանի դժբող, և եր-
կրորդ առ բարեգործն իւր ապստամբ,
յարոյց հալածանա եկեղեցւոյ, և նեն-
դութիւն գաղտնի ընդդէմ Կոստան-
դնուսի, նա և չարս բազմազան
հասոյց ամենեցուն, որ իւրով իշ-
խանութեամբ էին: Ցանկասէրս այս,
և գարշելի Ալէ, որ ներկածոյ ունեցով
զհերս, որ և զկին իւր ի մեծ նեղութի
արգել, սակս տարփութե երանելոյն
Գլափիւկայ, զի որոյ եսպան զսուրբն
Վասիլէոս, Ամասիոյ Պոնտացւոց ե-
պիսկոպոս: Եւ իբրեւ յայտնեցաւ
դաւն, և դիտաց եթէ նմա լուռ ոչ
լինի Կոստանդնուս, Ժողովեաց զօրս
ընդդիմանալ պատերազմաւ, և ցրտա-
ցեալ ի սիրոյն Տրդատայ մեր Թագաւ:

Postquam Deus omnes adversarios
à Constantino amovisset, is à Li-
cinius amplissimis honoribus affecit,
eique sororem suam, sed non eadem ma-
tre natam, in matrimonium dedit; pur-
purâ ac diademate Cæsareo ornavit,
atque, in secundum dignitatis locum
evectum, totius orientis regem consti-
tuit. Quod verò Divinus sermo ad
Hebræos dicit, non posse fieri mali
mutationem, idem hic evenit.
2 “ Quemadmodum non fieri potest, ut
“ Pardus maculas mutet aut Æthiops
“ nigrorem, sic neque homo impro-
“ bus mores suos.” Is etenim pri-
mum fidem repertus est deseruisse,
deinde à benè merito de se descivisse.
Ecclesiæ vexationem concitavit &
clàm dolos Constantino comparavit,
atque adeò omnes malè accepit, qui
3 sub suo imperio erant. Libidinosus
hicce ac turpis senex, fucatos indutus
crines, suæ etiam uxori, ob beatæ
Glaphyræ cupidinem multum calami-
tatis importavit, eaque de causâ Sanc-
tum Basilium 4 Amasiæ in Ponto Epif-
copum occidit. Cum autem patuissent
doli, neque ignoraret, Constantinum
sibi non faciles aures daturum, copias
collegit ad resistendum; atque amor
ejus in Tiridatem regem nostrum, ut
4 hostem suum refrixit; quum sciret
որին,

Deest in Edit. Պոնտացւոց.

1 Vide Euseb. Hist. Eccles. X. 8.

2 Τα γὰρ αὐτοὶ τὴν Ἀμασίαν καὶ τὴν Λαπίαν τοὺς
Ποντοῦ πόλεις ἐπέλασθησαν, πῶς οὐκ ὀφείλουσιν αὐ-

711ος ὑπερηφανίσαν. Euseb. Hist. Eccles. X. 8.
De Vit. Constantin. II. 1. ad quem locum consulas
Valesii ac Pagi Notationes.

որին, որպէս արդարեւ 'ի Թշնամույ, քանզի գիտէր, Թէ՛ ատելի է արդարոյն ամ ամպարիչս: Իսկ իբրեւ եկն յայժօռն, Կոստանդիանոս, մատնեաց Սէ՛րճեանի գլխիսնէս, յոր խնայեալ ոչ 'ի ծերունի, և 'ի քեռայր, ետ տանել 'ի Գալլիոս հանդերձ երկաթի կապանք, դնել 'ի մետաղս, զի աղօթեացէ առ Սէ, որում մեղան, Թերեւս՝ երկայնամիտ լիցի առ նա. և ինքն հանդերձ որդւովքն, զմին Թագաւոր Հռոմայեցւոց ցուցեալ, զքսան եմեակն 'ի Նիկոմեդացւոց քաղաքին կատարեաց: զի 'ի չորրորդ ամէ հալածանացն սկսեալ Թագաւորել, մինչև յերկրասաներորդ ամն խաղաղութեան, զոր և՛ այսօր տօնէ յաշխարհ: Եւ ոչ արարտ վարկուցեալ դառնալ 'ի Հռոմ, այլ 'ի Բիւզանդիոնն անցեալ հաստատե զարքունիսն, յանդական իմն տեսութեց հրամայեալ, գերապայծառս իմն առնելով շինուածս, հինգ պատիկ յաւելեալ, մեծացուցանէ: քանզի ոչ ուրեք մեծի Թագաւորի կայր 'ի նմա ձեռնարկութիւն այսպիսիք, բաց 'ի սակաւուց ինչ իրաց, ոչ տիեզերական Սելեուսիդի Մակեդոնացւոյ, յորժամ անտի Էդէմ Դարեհէն տպաւորինեցաւ, և սակս այնորիկ շինեաց 'ի յիշատակ իւր, զՍարապիզինն տաացեալ, քանզի 'ի նմա զպատերազմական յօրինեաց զկապնութիւն. զոր յետոյ՝ Սելեւիոս արքայ Հռոմայեցւոց նորոգեաց, և ինքն շինեաց զքաղաքին 'ի տեղոջ սեանն, որ ունէր ստորագիր

omnes improbos apud iustum in odio esse. Postquam vero Victor ille Constantinus venisset, Licinium ei Deus in manus tradidit, cuius vitæ, ut senis æ fororis suæ Mariti, parcens, eum ferreis vinculis astrictum in ³ Galliam ad Metalla relegavit; ut, in quem peccaverat, ad Deum precaretur, si forte lenitate erga eum ufurus foret. Ipse autem, cum filiis, se unum Romanis imperare monstrans, vicesimum regni annum Nicomediæ celebravit, à ⁴ quarto enim Vexationis anno incipiens, regnavit usque ad annum tranquillitatis tertium decimum; in cuius memoriam etiamnum regio festum diem agit. Is autem, non oportere ratus Romam reverti, Byzantium migravit, ubi regiam statuit, de eâ re in fominiorum viis monitus. Egregia ibi ædificia struxit, & quinque partibus ampliorem fecit, quum in eo oppido magni cuiusquam Regis opera extarent nulla, præter paucula quædam, quale illud erat Alexandri Macedonis Imperatoris, quando adversus Darium dimicaverat, ob eamque causam in sui memoriam ⁵ Strategium ædificaverat, ita appellatum, quod in eo apparatus bellicum posuerat; id Severus Romanus Imperator postea refecit, atque ipse etiam balnea extruxit, quo in loco columna fuerat, quæ mysticum solis nomen Threicio sermone subscriptum habuit, ⁶ Zeux-

իտա

^b Edit. 'ի Գաղիոնս.

³ Licinius, non in Galliam sed Thessalonicam ablegatus est, ibique postea interiit, ut Zosimus, Eutropius, Socrates & Sozomenus scribunt.

⁴ Quarto Persecutionis anno Constantinus regnare cœpit. Euseb. in Chron. apud Hieronymum.

⁵ Καὶ λεγόμενον Στρατήγιον ἀνέστην ὁ αὐτοῦ Σεβαστὸς, ὅπως ἐν πρῶτῳ ἠλίσθη ὑπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνος, ὅτι καὶ Δαρῖος ἐπὶ Σελίω.

Paschal. p. 265. Eadem occurrunt apud Malalam, part. I. p. 386.

⁶ Ὁ Σεβαστὸς ἀνεγχεῖ τὴν Βυζύ πολιν, καὶ αἰσιν ἐν αὐτῇ τὸ δῆμιον αἰσιν τὸ λεγόμενον Ζευξίπτον. Καὶ ὅλως αἰσιν ἐν μισρ τῇ Τύρῳ τοῦ εἰλη γαλλί τῇ Ἑλίῃ, καὶ ὑποκαὶ αὐτοῦ οὔρα τοῦ Ἑλίῃ τὸ οὔρα Ζευξίπτον. Οἱ δὲ Θεοὶ αἰσιν ἐν τῇ Ἑλίῃ. Chron. Paschal. p. 265. Malalas part. I. p. 384.

բէ, ձեռնարկութեամբ արդոյն Ատրես-
տրոսի, Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրի,
Եւստաթիոս Անտիոքայ, Մակարիոս
Եփէսի, Աղեքսանդրոս Կոստանդնու-
պօլսի, եպիսկոպոսք։ Յայնժամ գայ
հրովարտակ ինքնակարին առ մեր ար-
քայն Տրդատ, զի՝ զսուրբն Գրիգոր
առեալ ը իւր, ի ժողովն երթեցէ-
զոր ոչ էառ յանձն Տրդատ, քանզի
լուծեալ էր գննամանայն Հապհոյ ընդ
Հրեղիայ Թագաւորին, և ընդ արևե-
լեայն Խաբանայ, և զգորավարէն Կեր-
սեսի, որ և նա Թագաւորեաց ամս 9,
և Որմիդի, որ ապա և նա Թագաւո-
րեաց ամս 3, նահապետութեամբք։ և
ի կասկածի եղեալ զի մի արդեօք պա-
մանին ստեցցէ ըստ սովորութե Հե-
թանսութեանն, վն այսորիկ՝ ոչ է-
թող առանց իւր զաշխարհս։ բայց և
ոչ սուրբն Գրիգոր հաւանեցաւ եր-
թալ, զի մի զառաւել պատիւ՝ վն
խոստովանողական անուանն՝ ի ժողո-
վոյն ընկալցի, իբր՝ զի այնպէս փա-
փաքանօք, և մեծաւ փութով կոչէին։
այլ նք առաքեն փոխանորդ իւրեանց
զԱրիստակէս, հանդերձ ճշմարիտ
խոստովանութե երկոցունց գրով։ ո-
րոյ երթել հասանէ մեծին Ղևոնդի,
և հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր
ըզԳրիգոր, զհայր Գրիգորի աստուած-
աբանի, որ, իբրև ել ի ջրոյն, լոյս
շուրջ փայլատակեաց, զոր ոչ ոք ի
բազմաց ետես, բայց միայն Ղևոնդի-
ոս, և մերն Արիստակէս, և Աթալայ
Եդեսեայ, և Յակովբ Մըժնայ, և
Յոհան Պարսից եպիսկոպոս, որք նոյն
շաւղօք ուղևորէին ի ժողովն։

nus, & ¹ Alexander Constantinopolit-
tanus Episcopus. Tum etiam Impe-
ratoris decretum ad Tiridatem regem
nostrum venit, ut Sanctum Gregorium
secum sumeret, atque ad Consilium se
3 conferret. Quod Tiridates noluit, quum
de affinitate Saporis cum Indorum
rege & Chachano orientali audivisset,
ac Nerfis ducis, (is novem annos,) at-
que Ormildis, (is inde tres annos reg-
navit,) clara facta rescivisset. Veritus
igitur ne fortè, pro Ethnicorum con-
suetudine, foedus essent violaturi, ex
regione decedere noluit. Neque verò
Sancto Gregorio persuasum est ut eò
proficisceretur, ne ob Professoris no-
men amplum nimis honorem ab Con-
cilio acciperet, quamquam cum cu-
pide adeò tantòque studio accersive-
4 rant. Ii verò, suo loco ² Aristacem
misère, cum verà utriusque professio-
ne, scripto traditâ. Is in itinere
magno Leontio occurrit, qui eo ipso
tempore ³ Gregorium baptizabat,
Gregorii Theologi Patrem, quem ex
aquâ egressum Lux circumfudit, ne-
mini de multitudine visâ, præter
Leontio, Aristaci nostro, Autha-
lio Edeffæ, Jacobo Nisibis, & Jo-
hanni Persidis Episcopo, qui eâ-
dem viâ ad concilium proficisceban-
tur.

Պ Ր Ա Գ

¹ An Alexander Episcopus Constantinopolitanus
Concilio Nicæno interfuerit, non constat. Sunt,
qui Metrophanem, quem Alexander excepit, non-
dum obiisse tradunt. Vide Euseb. De vit. Conf.
l. III. c. 7. Socrat. Hist. Eccles. l. II. c. 6. Gela-
sius Cyzicenus, l. II. c. 5. scribit, Metrophanem,
non quidem Synodo interfuisse, ob ingravescantem

ætatem, sed legatos ad eam misisse presbyteros
quosdam, atque inter eos illum ipsam Alexandrum,
qui ei postea successit.

² Nomen Aristacis, sed corruptum, etiam nunc
in Concilii Nicæni Actis comparet.

³ De Gregorii Senioris baptismo adi Baronium
ad A. D. 325.

ՊՐԱԿ ԶԷ.

CAP. LXXXVII.

Դարձ Առիստակէսայ 'ի Նիկիայ', և
Հաւաքաւ ազգականացն, և որ ինչ
ի Գառնի շինուածք:

*Aristaces Nicæā redit. Cognati fidem
amplectuntur. De Garnii adifica-
tione.*

Թեալ Առիստակէս ընդ մե-
ծին Լեոնտի, հասանէ 'ի
քաղաքն Նիկեացոց, ուր եղեն
ժողովեալ Հարբ 318, 'ի բազ-
մունքն Արիանոսաց, զորս նգովեալ
մերժեցին 'ի հաղորդութե եկեղեցոյ.
սոյնպէս և ի ներակայն արտասահմա-
նեաց 'ի մեծադս: Ապա դարձեալ
Առիստակէս արժանահաւատ բանիւ,
և քսան սահմանեալ գլխով կանոնաց
ժողովոյն, գայ հանդիպի հօրն, և ար-
քայի 'ի Աղաբաշտապատ քաղաքի. ընդ
որ յոյժ ուրախացեալ սրբոյն Գրիգո-
րի, սուղ ինչ յինքենէ 'ի կանոնս
ժողովոյն յաւելու, վն առաւել
զգուշութե իւրոյ վիճակին: Յայնժամ
ազգային նոցա լամնար մկրտի իւրովքն
հանդերձ 'ի մեծէն Գրիգորէ, աղբայի
ընդունելով 'ի ջրոյն, տայ ժառանգութի
նմա զմեծ դաստակերտն Արտաշեսի,
որ այժմ ասի Դասհոնակերտ, և
զգաւառն Եիրակ, ոպ ազգականի
իւրում, և մտերիմ հարազատի, այլ
նա, ոչ աւելի բաւեալ քան զեօթն
աւուրս յետ մկրտութեն, վախճանի:
Բայց Թագաւորին հորատայ միսթա-
րեալ զգլուխ որդւոցն լամնարայ զԱր-
շաւիր, զինքն փոխառակ ծնողին սահ-
մանելով, ազգ զնա սերեալ յանուն
հօրն, և կարգէ 'ի Թիւ նախարարու-
թեանց. յաւելու և այլ պարգևս,
զքաղաքն Երոճանդայ, և զնորուն
գաւառն, մինչև ց կատար ձորոյն
մեծի, միայն զի 'ի մտաց նր հեռա-
ցուցէ գլխատակ բնիկ աշխարհին,
որ Պալատն կոչի, ոպ զի անվորով
զհաւատն պահեցէ: Իսկ Արշաւիր,
առաւել սիրեալ զգաւառն, յիւր

Aristaces, cum magno Leontio
unâ iter faciens, ad Nicæam
urbem pervenit, quod congregati erant
Patres trecenti duodeviginti ad Aria-
nos evertendos, quos execrati, ex Ec-
clesiæ communitate eiecere, atque ipse
etiam Imperator ad Metalla ablegavit.
Deinde rediit Aristaces sermones refe-
rens fide dignos, & Concilii canones,
viginti capitibus conclusos, atque ad
Valarsapatam patri suo & regi
occurrit. Eâ re Sanctus Gregorius
lætus, paulum aliquid Concilii Cano-
nibus addidit, quod suo populo cautiùs
provideretur. Per id temporis Cog-
natus eorum Camsarus cum suis à
magno Gregorio baptizatus est, eum-
que Rex ex aquâ excepit, ac possessio-
nes ei, magnum Artasis oppidum,
quod nunc Dasonacerta appellatur, &
provinciam Siracam, ut cognato suo
ac germano amico, attribuit. Is autem,
non plus septem dies Baptismo super-
stes, è vitâ excessit; Rex tamen Tiri-
dates, quod Camsari filium primum
Arsavirum consolaretur, ipsum in Patris
locum substituit, atque eum in gentem
de Patris nomine appellatam compo-
suit, & in Satrapas retulit; aliâque
etiam adjecit dona, Eruandi urbem &
provinciam ejusdem, ad extremos us-
que magnæ vallis fines, ut ex ejus
animo avitæ regionis Balhaventis me-
moriâ deleret, quod fidem firmiùs
conservaret. Cæterum Arsavir pro-
vincia illâ valde delectatus, ab nomine
suo Arsaruniam nuncupavit; quum
prius Eraschazora appellaretur. Et
անուն.

անունն անճանկէր Արշարունիս, քանզի
յառաջ Երասխաձոր կոչուր: աս
սանցաբ ըզպատաճառս գալստեան եր-
կուց ցեղիցն, Պարթևաց, և Պաշա-
կաց: Զայսու ժամանակաւ կատարե-
Տըրդաւս զշինեալսն ամրոցին Գառ-
նայ, զոր, որձաբար, և կոխածոյ վի-
մօք, երկաթագամ, և կապարաւ մա-
ծուցեալ, յորում շինեալ և տուն հո-
վանոց մահարձանօք՝ պանչելի՛ դո-
շուածովք բարձր բանդակովք ՚ի հա-
մար բեռ իւրոյ Խոսրովիդիստոյ, և
գրեալ ՚ի նմա զյիշատակ իւր Հել-
լենացի գրով: Բայց սրբոյն Գրիգորի
դարձեալ ՚ի նոյն լերինս, ոչ ումեք
յեստ այնր յաւել երեւիլ, մինչև ՚ի
յախճան:

jam utique declaravimus causas adven-
tūs duarum gentium, Parthorum ac
Balhavenſium. Per id tempus Tiri-
dates Caſtelli Garnii ædificationem
abſolvit, quod quadratis & cæſis la-
pidibus, ferro & plumbo coagmenta-
tis conſtruxit, atque ibi umbraculum
ſtatuit & monumentum mirificā arte
cælatum, pro ſorore ſua Chofroi-
ductā, in eoque memoriam ſui
Græcis literis inſcripſit. Sanctus au-
tem Gregorius ad eundem montem
reſſus, non deinceps in publicum
prodiit per omnem vitam.

ጥርሱን ይደ.

Յաղագս՝ մահճուհան Գրիգորի, և Առիս-
տակեայ. և թէ՛ էր աղագաւ կոչի
յեառն՝ Մանեայ այլք:

ԵՅԵԵ ԵՅԵՆ՝ և տաննեբրորդի ամի
ԵՅԵԵ Թագաւորութեն Տրդատայ,
ԵՅԵԵ գտաք՝ նստեալ յաթոռ սրբոյ
 առաքելոյն Թադէոսի, զհայրն
 մեր, և ըստ Աւետարանի՝ ծնող։ յետ
 լուսաւորելոյ զամ Հայս լուսով Ամգի-
 տութեան, և ջնջելոյ զխաւար կռա-
 պաշտութեն, և լկոյ զամ կողմանս
 եպիսկոպոսօք, և վարդապետօք, սիրե-
 ցեալ զլերինս, և զյամայութի, և
 զհանդարտութի մտացն յինքեանկեալ,
 զի խօսեսցի ընդ Այ անզբաղապէս,
 փոխանորդ իւր Թողլով զորդին իւր,
 զԱռիստակէս, ինքն կալով ի գաւա-
 ռին Խարանաղեաց, ի լերինս որ
 կոչի Մանեայ այրս։ Այլ աստացուք
 Թէ՛ էր աղազաւ կոչի Մանեայ այրս։
 Քանզի՛ կին ոմն, անունն Մանի,
 յընկերաց սրբոց Հռիփսիմեանց, որ-
 ւէն զՆունի Արաց վարդապետաւ հի

C A P. LXXXVIII.

*De morte Gregorii & Aristacis; quare
is mons Maniæ specus appelletur.*

1 **A**NNO Tiridatis imperii septimo
decimo, in Sancti Apostoli
Thaddæi folio sedisse comperimus.
Patrem nostrum & in Evangelio ge-
nitorem. Is, postquam totam Arme-
niam Divinæ cognitionis luce il-
lustrasset, ac profanæ religionis te-
nebras discussisset, omnesque partes.
Episcopis & Doctoribus complevisset,
montium amans & solitudinum, & qui-
etâ mente secum cupiens vivere, ut cum
Deo sine interpellatione versaretur,
2 Filium suum Aristacem in suum locum
constituit, atque ipse in Provinciam
Daranaliam ad montem, qui vocatur
Maniæ specus, recessit. Dicemus
autem quâ de causâ Maniæ specus
appelletur. Etenim mulier quædam,
1 Mania nomine, Sanctarum Ripsimi-
arum socia, sicut & Nunia, quæ Ibe-

¹ De hac Maniâ vide suprâ notas nostras ad l. II. c. 83.

որ ոչ չութափեաց հետեւիլ նոյն զաշխարհ առ մեզ, գիտելով զամ տեղիս Այն բնակեցաւ ի լեռինն յայնմիկ, ի յայրս ինչ քարանոց, վասն որոյ կոչեցաւ առ նուն լեռինն, Մանեայ այլք, յոր այրի բնակեցաւ յետոյ սբն Գրիգորի: Այլ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ, շրջէր ընդ աշխարհս հաստատել ի հաւատս զաշակերտեալսն: Բայց յոր ժամ եկն նորին որդին Առիստակէս ի ժողովոյն Նիկիայ, յայնմ հետեւ ոչ երևեցաւ յայտնիլ ումեք սուրբն Գրիգորիոս: Վս որոյ յիսկզբան քահանայանալոյն նոյն, յեօթն և ի տասներորդ յամէն Թագաւորութեն Տրդատայ, մինչև ց' քառասուն և վեցերորդ ամն նորին, յորմէ հետեւ ոչ ևս յաւելու ումեք երևիլ Գրիգորիոս, համարեալ թուին ամբ 30: Եւ յետ նոյն Առիստակէս ամն 7, ի քառասուն և յեօթներորդ յամէն Տրդատայ, մինչև ց' յիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն սրբոյն Առիստակէայ, զի արդարեւ սուսեր էր հոգեւոր ըստ ասացելումն, վս որոյ և Արքեղայոս, որ կարգեալ էր ի վերակացութի չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, կշտամբեալ ի նմանէ, սպասեաց դիպօղ աւուր, և պատահեաց նմա ի ճանտապարհի Ծովաց գաւառին, էսպան զերանելին սրով, և ինքն գնաց փախստական ի հաւրոս Անկիկեցոց: Իսկ զմարմին սրբոյն բարձեալ աշակերտաց նորին, բերին յԵկեղէց, հանգուցանել ի Թիլս յիւրում աւանին: Եւ յաջորդեաց զաթոռն երէց եղբայր նորին Արթանէս, ի յիսուն և ի չորրորդ յամէն Տրդատայ և անդ: Բայց սրբոյն Գրիգորի ի Մանեայրս կեցեալ, ան երևութաբար ամն բազումն, փոխ մահոճամբ ի կարգս Հրեշտակաց, և հովուեաց գտեալ զնա վախճանեալ, ի

ros docuit, non sat cito eas ad nos advenientes insecuta, omnia Dei loca cognoscens, hunc montem in lapidosâ speluncâ incoluit, atque inde mons iste Maniæ Specus appellatus est, quo in specu Sanctus Gregorius post habitavit. Tamen si vero ibi habitabat, identidem tamen publicè, ad discipulos in fide confirmandos, regionem obibat. Cæterum postquam Aristaces Filius ejus ab concilio Nicæno rediit, non deinceps Sanctus Gregorius in aliqujus conspectum prodiit. Itaque ab initio Sacerdotii ejus, anno Tiridatis imperii septimo decimo, usque ad annum ejusdem quadragesimum sextum, à quo tempore nulli deinceps Gregorius apparuit, numerati colliguntur anni triginta. Post eum Aristaces præfuit, annos septem, à quadragesimo septimo, usque ad tertium & quinquagesimum Tiridatis annum, quo anno Aristaces periit; qui quidem gladius, ut dicitur, erat spiritus, adeo ut Archelaus quartæ, quæ vocatur, Armeniæ præfectus, ab eo reprehensus, idoneum tempus captaverit, eique in itinere in Zophorum provinciâ occurrerit, ubi Beatum illum ferro sustulit, atque ipse ad Taurum Ciliciæ profugit. Sancti autem corpus Discipuli ejus sublatum in Ecelesiam portarunt, ut in Thilo oppido suo conquiesceret. Major inde Frater ejus Verthanes eum excepit, ab anno Tiridatis quinquagesimo quarto & deinceps. Cæterum Sanctus Gregorius, cum multos annos in Maniæ specu occultè vixisset, morte tandem in Angelorum ordines translatus est, eumque defunctum cum Pastores reperissent, in eodem loco, ignari quisnam esset, sepeliverè. Decebat utique eos, qui Servato-

նայն

G g

նոյն տեղոյ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով որ նա իցէ: Այսելէր իսկ նոյն որք Փրկչին մերոյ եղեն խորհրդածուք, իննիւ և աշակերտին յուղարկման սպասաւորք: Եւ ծածկեալ ամս բազում, Ածային իմն գողցես տեսչութիւն, իբրեւ՝ զՄովսէսն գայն ի հնումն, զի մի ի պաշտօն դեռահաւատ մարդկան ի Բարբարոսացս առցի ազգաց: Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաւատք կողմանցս այսոցիկ, զկնի յետ բազում ամաց՝ յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն, Գառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եղաւ ի գետին Թորդան նշխարք սրբոյն Գրիգորի: Սա, որպէս յայտնի է ամենեցունց, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ Պալհաւ, յազգէ թագաւորեցելոյ զառուցեալ Արշակունի, ի ցեղէ Սուրենական, ի հօրէ Անակ կոչեցեալ: Եւ յարեւելց կողմանց հայոց աշխարհիս, արեւել Ճամարիտ ծագեալ, և իմանալի արեգակն, և հոգեւոր ճառագայթ ի խորին չարութէ կռապաշտութեն, երանութե և շինութե հոգեւորի առիթ: Ածային արդարեւ արմաւենի տնկեալ ի տան Տէ, և ի գաւիթս Այ ծաղկեալ: Եւ այս պիտեօք, և այս բանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, ժողովեաց զյեզ զամենեսեան ի փառս, և ի գովեստ Աստուծոյ:

ՊՐԱԿ ԶԹ.

Յաղագս՝ վախճանի մեծի թագաւորին Տրդատայ, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն ազգիս հայոց:

Սրբոյ, և զմեծէ, և զերկրորդ Նահատակէ, և զմերոյ լուսաւորութեց հոգեւոր վերակացունէ ճառելով, զի Քսէ հանուր եղելոցս Ճամարիտ թագաւորէ, հրաշափառագունիւ պարտ էր անցա-

ris nostri fuerant Consiliarii, fieri etiam Discipuli ejus Ministros. Is, divinâ, ut videtur, providentiâ, complures annos latuit, uti olim Moses, ne eum barbaræ gentes, à fide recentes, colerent. Cum autem in istis locis adaucta fides & firmè fundata fuit, multis post annis, corpus ejus solitario cuidam Viro, Garnico nomine, patefactum est, atque ita Sancti Gregorii reliquiae deportatae, atque in Thordano oppido repositae, fuerunt. Is, uti omnibus notum est, natione fuit Parthus, ex provinciâ Balhavenfi, de regio Arfacidarum genere, ex tribu Sureniâ, patre ortus, cui nomen Anaco; in orientali Armeniæ parte, verus regionis Oriens, ac Sol intelligens, radiusque caelestis, in profundâ Idololatriæ iniquitate; Felicitatis & caelestis commodi causa & origo; *Divina professio palma, in domicilio Domini plantata, atque in atriis Dei florens.* Is talibus totque populis multiplicatus, nos universos ad Gloriam & laudem Dei congregavit.

C A P. LXXXIX.

Magni Regis Tiridatis obitus; lugubrisque reprehensio Armeniæ gentis.

DE sancto & magno Heroe altero ac nostræ illustrationis caelesti duce, de vero omnium à Christo rege, verba facturum, splendidiore uti oportet oratione, tanquam de socio, primæ Semitæ atque illustrationis principi, in

եւ

նել բանիւ, ուն՝ զգործակցէ, և զհաւասար ճգնողէ մերոյ նախաշաւղի՝ և լուսաւորութեանց նահապետի, որ պէս թոճեցաւ հաճոյ հոգւոյն Սրբոյ, երիցացուցանել զիմ Լուսաւորին, վկայուեն միայն վիճակաւ, 'ի վր բերեմ թէ և՛ Առաքելութեն: Իսկ որ ինչ զկնի այսորիկ, զուգաբան, և հաւասարագործ, այլ զառաւելութիւն ասեմ զԹագաւորին: քանզի խորհիւն յաղագս Այ, և ճգնագգեցիկ լինիլ, զոյգ երկոցունց, իսկ նուաճել հաւանողական, կամ բռնաւորական բանիւք, առաւել Թագաւորին շնորհ. քանզի ըստ հաւատոցն ոչինչ կասեցուցանէր զգործսն. այսորիկ աղագաւ կոչեմ զնա նախաշաւիղ ճանապարհ, և լուսաւորութեան մեր հայր երկրորդ: Բայց զի պատմութեանց, և ոչ գովեստից է ժամանակս, մանաւանդ զի և հագներգութիւն լուսաբանիւր Պատմագրաց արտասանութեց, և ոչ յատուկ 'ի մէջ շարագրեցաւ, անցուք 'ի կարգ բանից, որ ինչ յաղագս նր: Սա յետ հաւատոցն, որ 'ի Քս, ամ առաքինութե բացափայլեալ ևս քան զէս՝ յաճախէր, որ ինչ յաղագս Քի գործ, և բան, սաստելով, և հաւանեցուցանելով զմեծ նախարարսն, միանգամայն և զամ բազմութիւն ուսմիկն, լինիլ արդարեւ Քի, ուն՝ զի վկայեցեն ըստ հաւատոցն ամենեցուն և գործքն. այլ զստատարութիւն կամիմասել, թէ և զամբարհաւաճութի մերոյ ազգիս, յիսկզբանն և այսր, ուն՝ անհամբոյր բարւոյ, և ճշմարտութեան անհարազատ, կամ թէ՛ բնութիւն ունելով զբարձրայօնութի, և կամակարութիւն, ընդդիմանան կամաց Թագաւորին՝ յաղագս կրօնից Քսականաց, զհետ երթալով կամաց կանանց, և հարձից: Որում ոչ կամեցեալ ներել Թագաւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակն,

opere & labore, pari, prout Sancto Spiritui visum est, illuminato-rem meum, Martyrii solum sorte, addo etiam Apostolici muneris, priorem facere. Cum autem in cæteris ferè rebus, tum dictis, tum factis pares inter se fuerint, ego quidem excellentiam regis declarabo; nam quod in Deum cogitationes conferrent, ac religiosam severamque vitam cole- rent, in eà re ambo erant pares, sed persuasione & vi verborum cogere, in eà facultate Rex excellebat. Fidei enim opera nihil quicquam intermitte- bat; ac propterea illum, primæ Semitæ viam, & nostræ illustrationis Pa- trem alterum, appello. Quum autem nunc tempus est, historiam, non lau- dationem, conscribere, maximè quod de eà re Scriptores alii singulatim libros composuerint, neque proprie ad nos pertinet, ego ejus historiam persequar. 4 Is, postquam Christianæ fidei se ad- junxit, in omni virtute eminens, factis sermonibûsque, quæ ad Christum spectabant, maximè abundavit, & re- prehensionibus pariter ac suadelis apud Nobiles Satrapas simul & totam vulgi multitudinem egit, ut verè Christiani fierent, ut omnium actiones essent fidei consentaneæ. Nationis autem nostræ perversitatem & contumaciam jam lu- bet aperire, quæ inde usque à tempo- ribus antiquissimis à bonitate suit aver- sa, atque à vero aliena; qui superbo at- que obstinato ingenio præditi, regis voluntati de Christianâ religione res- titere, mulieribus & concubinis morem gerentes. Id Rex ferre nolens, positâ terrestri coronâ, cælestem sectatus est, atque ad locum properè contendit, ubi impiger ille Christi miles in cavernâ 6 montis vitam traduxit. Hic autem

զհետ

զհետ ընթանայր երկնաւորին, արագ
հասանելով 'ի տեղին՝ ուր ճգնաւոր
զինուորն Բի, ծակամուտ լեռնակե-
ցիկ եղեալ։ Աստանօր ամաչեմ ասել
զՃմարտութիւն, մանաւանդ թէ՛ զա-
նօրէնութի, և զամպարչտութի ազգիս
մերոյ, զմեծի ողբոյ և արտասուաց
արժանի զոցն զգործս։ քանզի զհետ
առաքեալ, կոչեն զնա՝ սուրբ լինիլ
լստ կամացն, և ունիլ զթագաւորու-
թիւն, իսկ 'ի լքաւանիլ սրբոյ, տան
նմա արբուսն, ուն՝ անդ ուրեմն 'ի
հնումն զՍոկրատայ զմիջախնդան, և
կամ թէ՛ զմեր իսկ ասել կատարեալ
Երրայեցիք, ըմպելի լեղեալ խառնեալ
Այ մերոյ, և զայս արարեալ, շիջու-
ցին յինքեանց զբազմափայլ ճառա-
գայթ Ածապաշտութեան նորա։ զս
այսորիկ ես 'ի վր իմիցս ողբալով
ասեմ, ուն՝ Պողոս յաղագս իւրոցն, և
Թշնամեաց խաչին Բի։ բայց ասեմ,
ոչ զիմ բանս, այլ զհոգւոյն Սրբոյ։
Ազգ թիւր, և դառնացող, ասէ, ազգ-
որ ոչ ուղղեաց զսիրտ իւր, և ոչ հաւ-
ատարմացաւ Աստուծոյ ոգի նորա։

Արք Արամեանք՝ մինչև յերբէք
ծանրասիրտք։ Ընդէր սիրէք զանօրէ-
նութիւն, և զանաճութի։ որք ոչ ծա-
նեայք, զի սքանչելացոյց Տր զաւարն
իւր, և ոչ Տր լուհիցէ ձեզ, յաղաղա-
կել ձերում առ նա զի բարկացեալք
մեղալք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացա-
րուք, քանզի զենումն անօրէնութեան
զենէք, և զյուսացեալն 'ի Տր արհա-
մարհեցիք։ Այ այսորիկ եկեացէ ձեզ
որոգայթ, զոր ոչ ծանեայք, և որսն,
զոր որսայցէք, ըմբռնեացէ զձեզ, և
նորին որոգայթիւ անկջիք։ այլ անձն նր
ցնծասցէ Տերամբ, ուրախասցի 'ի
հանգստեան իւրում, և նախ ինքեան
անձամբ ասասցէ, Տր ո՞ր նման է քեզ։
Եւ զի այսորիկ ճմարտիտք այսպէս, և
մեք միսիթարեացուք մերովք վտանգի-
ւքն, զի թէ՛ ընդ փայտ դալար այս է,

me pudet dicere verum, atque impie-
tatem & scelus gentis nostræ, fac-
tæque ejusdem, acerbo gemitu la-
chrymisque dignissima, declarare.
Eum utique per nuncios accer-
sebant, ut de suâ voluntate Sanctus
foret, & regnum obtineret. Quum
verò Sanctus ille renuit, potionem ei
dedere, sicut antiquitus Socrati cicu-
tam, vel, ut nostra proferam, ut
furentes Hebræi poculum felle mixtum
Deo nostro obtulere, atque ita præ-
clarissimum pietatis ejus radium ex
ipsis extinxere. Quare ego de meis
lachrymabundus loquor, id quod
Paulus de suis, crucis etiam Christi
inimicis; nec mea, sed Spiritus Sancti
verba loquor; " Gens perversa, in-
quit, atque exacerbens, Gens, quæ
" cor suum non rectum servat, neque
" fidelis fuit Deo anima ejus.

8 Viri Armenii, quousque eritis ani-
mo tardo? Cur improbitatem atque
impietatem amatis? Quin cognoscitis,
quam mirificè Dominus cum Sancto
suo egerit! Dominus autem non vos
exaudiet, quum eum invocabitis,
propterea quod per iram peccavistis
neque in lectis vestris poenitentiam
egistis; nam victimam iniquitatis mac-
tastis & fidentem Domino estis asper-
nati. Ideo ad vos veniet laqueus,
quem ignoratis, & præda, quam ve-
nati estis, vos apprehendet, atque ejus
laqueo peribitis. Anima autem ejus
in Deo exultabit, & in suâ quiete læ-
tabitur, omnesque secum dicent, Do-
mine, quis tui similis est? Quum ita-
que hæc ita vera sint, in malis nostris
nosmet etiam consolemur; si enim, ut
ասէր

ասէր Քրիստոս, իսկ ընդ չորն, զի նշանակեց: Արդ՝ եթէ ընդ սուրբն Այ, և որք 'ի Թագաւորութե՛ գինքեանս՝ յաղագս Այ նուաւստացուցին այսքան, զինչ բան մեր առ Այ յաղագս 'ի ձեռք վասնգիցս, որոց վասնգք, և աղքատութի սեպական է: Այլ սակայն ասացից՝ ո՞վ որ 'ի ձեռք Թռչակս, յաղագս մեր, ո՞վ որ վարդապետացն մարթանս, ո՞վ որ բան յօժարեցուցանող, կամ յորդորական, ո՞վ որ յերթալն մերում բեռնաբարձ, ո՞վ որ 'ի գալն մերում հանգիստ, ո՞վ որ տո՛ւն, կամ՝ օթանոց մեզ պատրաստեաց. Թողից գալն, զի և ոչ զլեզուս չարս, և զագիտութեանն հանդերձ մտտի փառամոլութե՛, և կատաղի լեզունութե՛, սանձահարեցիք, այլ նիւթ նոցա անմոռութե՛ն զձեր ուսումնաստեացդ տալով բարս, բորբոքեցէք առաւել՝ բան գիւրդնի հնոցն: Այ որոյ իւրաքանչիւր որ առանձին է բուրմ, և պաշտօն, ունի ասէ Գիր. որ է ըստայժմուցս 'ի դէպ, որ բազում խօսողք յԱստուածայնոցն, և զօրութե մտացն ոչ հասուք, և խօսողք՝ ոչ ըստ հաճոյից Հոգւոյն, այլ ը օտարին, վս որոյ հեցհեմն է ճանաչս, և սարսափելի իմն որոց միտս ունին. քանզի խօսի, որ խօսին զԱստուծոյ, և զԱմայինսն, և խորհուրդք խօսողին հայի յօտարս: զի ոչ, յաղագս որոյ խօսին, կրէ գաշխատութին, և մեղմով, և հեզիկ, որպէս ուսաւն, Թէ մի որ լուհցէ արտաքոյ գարբանորաւ. այլ յաղագս փառաց մարդկայնոյ, և ճայթելով, հեցեցուցանեն 'ի լսելիս մարդկան, ուր շատ խօսութեան բանք, իբրեւ յաղբիւրէ, բղխեն, ունի ասացն ոմն 'ի հնոցն, և զկեցեցուցանեն զգինարբուս, և զհրապարակս: ո՞վ որ զսոսա ոչ ողբասցէ, որ միտս ունիցել, և, եթէ ոչ որ

ait Christus; cum arbore viridi ita
 10 actum est, de arida quid fiet. Si cum
 Sancto Dei, iisque, qui Dei causâ
 regnum suum posuere, ita agitur,
 qualis nostra ad Deum oratio de
 vestris miseriis esse debet, quorum
 calamitas & paupertas propria sunt.
 Ego tamen hæc dicam. Quis vestrum
 stipendium nobis præbuit? Quis
 Doctorum preces fudit? Quis
 incitamentum hortationemve dedit?
 11 Quis, dum iter faciebamus, qui
 onus nostrum portaret, apparuit?
 Quis, postquam venimus, sedem?
 Quis domicilium aut diverforium nobis
 apparavit? Prætermitto cætera.
 Neque enim linguas malas, ignorance,
 ambitione vanâ, & vesanâ garrulitate
 refertas, refrænâstis, sed moribus
 vestris, à doctrinâ alienis, illorum
 dementiae materiam præbentes, supra
 Babylonis fornacem inflammâstis.
 12 Itaque unusquisque per se est
 Sacerdos & numen, ut in sacris
 literis est; quod dictum in hæc tempora
 optimè convenit, cum multi divina
 loquuntur, neque vim eorum mente
 comprehendunt; & loquuntur non ad
 Spiritus voluntatem, sed ad externi
 cuiusdam arbitrium, ac propterea Sermo
 eorum attonitos eos & perterritos reddit,
 qui intelligentiâ præditi sunt.
 13 Qui enim loquitur, de Deo & rebus
 divinis loquitur, sed consilia loquentis
 ad aliena spectant. Non enim de eo,
 quod loquitur, sollicitus est, neque mitis
 ac lenis, pro eo, ut dicitur, ne quis
 foris audiat vocem ejus; at gloriam ab
 hominibus quærentes, aures hominum
 vociferatione perfonant; à quorum ore
 sermones verbosi, uti quidam ex veteribus
 dixit, tanquam à fonte pro-

գա-

հչարիցի, ասեմ, թէ և՛ որք յորդորեն
զնոսա՛, այսպիսիս լինի՛լ արգելում, 14
ասելով գփրիստոսին, տա՛լ վրէժս
յարենէն Աբէլի արդարոյ, մինչև
յարիւնն Զաքարիայ, որ կայ՝ ի մէջ
տաճարին, և սեղանոյն: այլ անտա-
նօր դադարեացէ բանս, որպէս աշ-
խատութե կրեալ, յականջս լինի՛լ
խօսեցեալ մեռելոց: Այլ զատ-
մութիւնս յաղագս սրբոյն Տրդա-
տայ Ճշմարիտ է, քանզի արբուցեալ
նմա՛ դեղ մահու, զրկեցան ՚ի լուսոյ
շնորհաց ճառագայթից նորա, որ
թագաւորեաց անս յիսուն և վեց:

fluunt, & vinolentos ac plebem sti-
mulant. Quis hæc non lugebit, qui
mente præditus est, &, nisi si quis
molestè ferat, ut hortatores eorum
cohibeam, Christi verba producam,
daturus pœnam, à Sanguine Abelis
justi, ad Sanguinem Zacharia, qui
15 inter Templum & Altare est. Jam
verò hæc oratio quiescat, ut cui grave
sit, Mortuorum aures allocutum fuisse.
Cæterum Historia hæc Sancti Tiri-
datis vera est, namque ei mortiferum
medicamentum dedere, atque ita gra-
to radiorum ejus lumine sunt privati.
Is regnavit annos sex & quinquaginta.

Աւարտեցաւ Հատոր Երկրորդ:

Finis Libri Secundi.

M O S I S

MOSIS CHORENENSIS HISTORIA ARMENIACA.

ՀԱՏՈՐ Գ.

LIBER III.

ՊՐԱԿ Ա.

CAP. I.

Մովսիսի Խորենացւոյ՝ աւարտաբա-
նութի մերոց հայրենեաց:

Mosis Chorensis de nostræ regionis
historiâ Sermo postremus.

Ո Հախօսութիւնք ե-
ղեալ մերոց աշխարհիս,
և ոչ ընդ ամ ընդունա-
կանն անցանել ատակե-
ալ ստկս կարճութե ժա-
մանակիս, նա և ոչ մատենագրութիւնք
Դեոդորի հուպ են առ մեզ զի ի
նմն պահելով զանկն, անմոռաց ընդ-
բնական անցանեաք, զի մի ինչ ի մեզէն
մընացե ի գլխաւորաց, և ի պիտա-
նեաց, և արժանի յիշատակի մերոց
շարագրութեց. այլ, որչափ քան, և
յօժարութի բաւեցին, պատմեցաք
ստուգապէս, ի մեծէն Աղեքսանդրէ,
մինչև յ՝ վախճան տրդոյն Տրդատայ,
յոյժ կանուխ և հեռի ժամանակօք.
վասն որոյ մի գմբզ այսպանեալ պար-
սաւիցես, զի ահա որ ինչ առ մերովքս
ժամանակօքս եղև, կամ՝ դոյզն ինչ
հեռի, զրուցեցիք բեզ անխալ, եր-
բորդ առնելով գիրս որ ինչ յետ
տրդոյն Տրդատայ, մինչև ի սպառիչ

AMETSI regionis nostræ
Historiæ antiquæ defici-
unt, neque omnia per-
currere atque ad exitum
persequi finit temporis
breuitas, atque eò ma-
gis, quòd præsto nobis non adest
Diodori Bibliotheca, quâ ante oculo-
los positâ, universa accuratè potuissè-
mus percernere, neque quidquam il-
lustre, aut notabile memoriâque dig-
num, in nostris commentariis per obli-
vionem prætermittere; tamen, quan-
tum labore & studio assequi potuimus,
ab Alexandro magno usque ad Sancti
Tiridatis mortem, per tempora hæc
vetusta, & ab nostrâ ætate longè
remota, narrationem fideliter pertexui-
mus. Ne quis igitur ea nobis contu-
meliosè objiciat, quæ inibi omissa in-
veniet; siquidem, quæcunque nostrâ
ætate aut non longe antè facta fuerunt,
Ա.

¹ Ex hoc loco veri quidem simillimum est, in eis Diodori Siculi libris, qui injuriâ temporis periêre, res Armeniacas perscriptas fuisse.

Արշակունեաց յգգին 'ի Բագաւորու-
թենէն, և զաւսի սրբոյն Գրիգորի 'ի
քահանայութենէ, հասարակաց խո-
սիւք անցանելով ը պատմութիւնս,
որպէս զի մի երևեսցուք 'ի պերճաբա-
նութիւնս գրաւել առ փափագ, այլ
ճշմարտութե բանից մերոց կարօտեալ,
ստէպ ստէպ և անյագ առնիցեն զըն-
թերցումն պատմութեց մերոց հայրե-
նեացն:

sine ullâ prætermiissione exponam,
tertium utique hunc librum de eis rebus
compositurus, quæ ab Sancti Tiridatis
obitu usque ad id tempus evenêre, quo
gens Arfacidarum ab Imperio, &
Sancti Gregorii stirps ab Sacerdotio,
exclusa fuit; atque hanc historiam
vulgari sanè stylo contexam, ne ver-
borum magnificentia nimis gloriam
affectare videamur; sed ut ii, qui
nostræ narrationis veritatem requirunt,
affiduè atque avidè majorum nostro-
rum Annales perlegant.

ՊՐԱԿ Բ.

CAP. II.

Որ հնչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ-
մեն Վրթանէս, և ընդ երես նախ-
արարութիւնն անցք:

*De iis, quæ post mortem Tiridatis
magno Verthani, tribusque Præfetu-
ris acciderunt.*

**** Եւսմանակի վախճանի Տրդատայ,
* Ի * հանդիպեցաւ մեծն Վրթանէս
**** 'ի վկայարանի սրբոյն Յօհան-
նու, որ 'ի հօրէ նորին շնորհե-
ալ էր 'ի Տարսն, ուր նենգ գործեալ
լերինն այնորիկ բնակչաց, 'ի սաղորե-
լոյ նախարարացն, կամեցան սպանանել:
որք անըմբռնելի ձեռամբ կապեալ,
որպէս առ Եղիսէիւն այնուհիկ 'ի
հնումն, կամ առ նորին ինքեան Քի-
ւն մերոյ զարկուցեալ Հրէպքն,
անվտիւ անցեալ գնայր յԵկեղէց գաւ-
առ, 'ի Թփն յաւանն, որ էր հանգ-
ստարան նորին եղբօրն Առիստակեայ,
և սգացեալ 'ի վր աշխարհիս Հայոց,
որք, յանիշխանութե մնացեալք, յարե-
ան, ազգյազգ 'ի վերայ, կոտորել զմիմե-
անս, ուստի երկք տոհմն, որք
զԲղնունականն, և Մանաւազեանն, և
որ Դուռնին անուամբէին, սպառեալ
բարձան 'ի միջոյ:

SUB id tempus, quo mortuus est
Tiridates, adfuit fortè magnus
Verthanes ad Sancti Johannis Sepul-
chrum, quod Pater suus apud Taro-
nem ædificandum curaverat, ubi
montis ejus incolæ, ab Optimatibus
ad id impuls, eum ex insidiis inter-
ficere statuerunt; qui tamen ab ejus
manu, qui comprehendi non potest,
prohibiti sunt, sicut olim ab Elifæo,
aut ab ipso Christo Deo nostro Judæi
timore erant perculsi; isque securus in
Ecelesiam provinciam ad Thilum op-
pidum aufugit, quo in loco Frater suus
Aristaces sepultus fuerat; ibique re-
gionem Armeniorum deploravit; qui
jam nullum regem habentes, gens in
gentem, alii in alios invasere, atque
inter se tantas strages fecêre, ut
tres eæ gentes, quæ Beznunia, Ma-
navazia ac ² Dunia appellabantur,
excisæ penitus atque extinctæ fuerint.

ՊՐԱԿ

² Vide suprâ, l. I. c. 11. N° 3. ubi tamen per-
ptam videtur scribi *Gennunia*; cùm Gens Genuunia

non ab Haico, sed à Senecharimo originem duxerit.
Vide etiam suprâ. l. II. c. 7. N° 21.

ՊՐԱԿ Գ.

CAP. III.

Պատարուին սրբոյն Գրիգորիսի՝ ի բար-
բարոսաց:

Cædes Sancti Gregorii à Barbaris.

ԵՄԱԻ պնտութիւն անէր
վրէժխնդրութիւն հաւատոյ, և
վարուց երանելին Տրդատ, ա-
ռաւել այնոցիկ որք ի բա-
ցեայ կողմանքն էին յիւրում իշխանու-
թեն. վասն որոյ եկեալ գործակալք
կողմանցն արևելից հիւսիսոյ, վերա-
կացուք հեռաւոր քաղաքին, որ կոչի-
Փայտակարան, ասեն ց՝ արքայ. եթէ
կամիցիս ուղղութիւն վարել կողմանցն
այնոցիկ ըստ այսմ հաւատոյ, առա-
քեա նց եպիսկոպոս ի զաւակէ սրբոյն
Գրիգորի, զի յոյժ փափաքելով
խնդրեն, և գիտեմք հաւաստի, զի
հոգակեալ անուանէն Գրիգորի ակն
ածիցեն, և ի նորին զաւակացն: Այսմ
հաւանեալ երանելին Տրդատ, տայ
նոցա եպիսկոպոս, զմանուկն Գրիգորիս,
զերէց որդին Վրթանիսի. թէպէտ և
յանկութիւն աւուրցն հայելով, պար-
ականոն զիւրն վարկանէր, այլ տե-
սեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն,
զմտաւ ածեալ զՍօդոմոն երկոստասան
ամեայ թագաւորեալ Իլի, առաքէ
բազում համարձակութիւն, հանդերձ
Սանատրկաւ ոմամք յիւրմէ՝ ազգէն
Արշակունեաց: Որոյ երթեալ, օրինակ
բարեաց լինէր, հայրենականօքն վարե-
լով առաքելութիւնք, այլ կուսութիւն
գեր ի վերոյ քան զհարսն, և պատժա-
կանաւ՝ զոյգ Է թագաւորին: Իսկ ի
հասանիլ համբաւոյ վախճանին Տր-
դատայ, ի դաւելոյ նորին Սանատրկոյ,
և այլոց ոմանց հանապազասուտ արանց
Աղուանից, սպանին զերանելին ընթա-
դրեալ ձիովք Բարբարոսքն, ի Վառ-
նիանեան դաշտին, մերձ ի կասբիա-
կան կոչեցեալ ծով, զոր բարձեալ

DELICTA in fidem & bonos
mores vehementer admodum per-
secutus fuerat beatus Tiridates, maxi-
méque illorum, qui in remotioribus
regni sui partibus degebant; atque ob
eam causam tractus ejus Procuratores,
qui inter orientem Solem & Septentrio-
nes jacet, urbis longinquæ Præfecti,
quæ vocatur Phætacarana, ad eum ac-
cesserant, nunciantes, “ si vellet hæc
“ regiones rectè in hac fide institui at-
“ que administrari, mitteret eis Epif-
“ copum ex stirpe sancti Gregorii, qua-
“ lem quidem cupidissimè petunt; eòs-
“ que certè scimus clarissimum Grego-
“ rii nomen, ejúsque sobolem magnà
“ reverentiâ profecuturos.” His fidem
habens beatus Tiridates, adolescentu-
lum Gregorium, filium Verthanis natu-
3 majorem, Episcopum constituit. Quan-
quam enim, ætatem ejus deficientem ac
minus justam respiciens, rem se contra
canones facturum existimabat, tamen,
cum animi ejus magnitudinem cerne-
ret, illudque secum reputaret, Solo-
monem duodecim annos natum Isra-
elitis imperitasse, nihil addubitavit,
eumque cum Sanatruco quodam ex
suâ Arfacidarum gente fidenter eò
misit. Qui, cum venisset, exemplar
bonitatis fiebat, paternis virtutibus
præditus, castitate autem patri supe-
rior, & severitate regi par. Cæte-
rùm delato de morte Tiridatis nuncio,
instigante eodem Sanatruco aliisque
quibusdam ex infidis Albanis, Bea-
tum illum, equis subjectum, in cam-
po Vatriensi, prope Caspium quod

ար-

H h

սարկաւագանն նորուն, բերեալ 'ի փոքր Սիւնիս, Թադեցին յԱմարէն աւանին: Իսկ Սանատրուկոյ Թագ կապեալ ինքեան, ունի զքաղաքն Փայտակարան, զօրութիւն օտարազգայ, խորհէր տիրել բոլորուն Հայոց:

vocatur mare, Barbari interfecerunt; quem diaconi ipsius sublatum & in Syniam minorem deportatum in Opido Amaro sepeliverunt. Sanatruclus verò, assumpto sibi diademate, urbem Phætacaranam, exterarum copiarum auxilio, occupavit, ac totius Armeniæ potiundæ consilium iniit.

ՊՐԱԿ Դ.

Որչաւն Բակուր բռնեցի 'ի միաբանութենէ Հայոց, և խորհուրդ նախարարոցն Թագաւորեցաւ զԻսապու:

Bacurius Consul ab Armeniorum societate desciscit. Optimates consilium capiunt, ut Cbosroem regem faciant.

ՅԱՐՈՒԿԵՄ յԱմարէն գտանեմք ասացեալ պատմութիւն, երբայտկան ազգին, յետ դատաւորացն, 'ի Ժամանակի տնիշեալ նութեն, և առանց խաղաղութեան, ճշ լինելոյ Թագաւոր, և առն ըստ հաճոյնց իւրոց գնալ, սա պէս և 'ի մերումն էր տեսանել աշխարհիս: Քանզի յետ վախճանի երանելոյն Տրդատայ, մեծ իշխանն Բակուր, որ բռնեցի Արշնեաց կոչուր, տեսեալ զՍանատրուկ Թագաւորեալ 'ի Փայտակարան, զորն ինքն խորհեցաւ. Թէ պէտ և ճշ Թագաւորել, զի ոչ Արշակունի էր, այլ տիրազրուի կապեցեալ լինի, ճեղքեալ 'ի միաբանութե Հայոց, ձեռս ետ յորմիզդ Պարսից արքայ. ուստի ուշ 'ի կործանկեալ, և 'ի միտս եկեալ նախարարացն Հայոց, Ժողովեցան առ մեծն Արթանէս, և առաքեցին երկուս 'ի պատուական իշխանաց, զՄար իշխանն Օրոհայ, և զԲազ իշխանն Հաշտեհից, երթալ 'ի նախագահ քաղաքն առ Վայսր Կոստանդուս, որդի Կոստանդուսի, հանդերձ պատարագօք, և Թղթով, որ ունէր օրինակ զայս:

QUOD in Sacrà historià scriptum invenimus, gentem Hebraicam, post tempora Judicum, cum nec regnum nec rex omnino esset, sed ad suum quisque arbitrium viveret, nullà tranquillitate frui potuisse; idem jam & in nostrà natione cernere licebat. Post mortem enim beati Tiridatis, magnus Princeps Bacurius, qui consul Aiznensium appellabatur, cum Sanatruclus apud Phætacaranam regnum occupasse videret, idem ipse cogitavit & molitus est; quanquam non regium nomen, quum ex Arfacidarum stirpe non esset, sed potestatem modò atque auctoritatem regiam obtinere avebat. Diremptà itaque cum Armeniis societate, ad Hormisdam Persarum regem se adjunxit; quæ res, cum principibus Armeniis suspiciones moveret, ii se ad magnum Verthanem congregabant, duosque ex nobilissimis principibus, Marum Zophorum, & Gadum Hastensium Principem, in urbem primariam, ad Cæsarem Constantium Constantini filium cum muneribus epistolâque legabant, cujus hoc est exemplum.

ՊՐԱԿ

* De hoc Hormisdâ in Tabula regum Chronicâ, quam extremo libro addere constituimus, aliquid amplius admonebimus.

ՊՐԱԿ Ե.

CAP. V.

Պատճէն թղթոյն Հայոց՝

Exemplum epistolæ Armeniorum.

Ե Պիսկոպոսապետ Վրթանէս,
 և որք ընդ նովաւ եպիսկոպո-
 սուհք, և ամ նախարարք Հա-
 յոց մեծաց, տեառն մերոյ ինքն-
 ակալի Կոստանդեայ Կայսեր՝ խնդալ:
 Յո՛ւշ լիցի քեզ պայման ուխտի Տօրքոյ
 Կոստանդիանոսի, որ առ մերում թա-
 գաւորին Տրդատայ, և մի տայցես
 զաշխարհս քո Պարսից՝ անածից, պլ-
 օգնեսցես մեզ դորք թագաւորեցու-
 ցանել զորդի Տրդատայ, զԽոսրով:
 քանզի Ա՛ն, ոչ միայն զձեզ Եւրօպայ,
 այլ և ամ Միջերկրեայցս, տիրեցոյց,
 և ա՛հ գորովեան ձերոյ եհաս մինչև ի
 ծագս երկրի, և մեք խնդրեմք առաւել
 քան զառաւել տիրել ձեզ, ողջ լե-
 րուք: Այամ լսող եղեալ Կոստան-
 դեայ, առաքեաց զԱնտիոքոս յար-
 դարից իւրոյ պալատան գորովեանու,
 և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և
 թուղթ՝ որ աւետք օրինակ զայս:

E piscopus summus Verthanes, &
 qui cum eo Episcopi, & universi
 Principes Armeniæ magnæ, Domino
 nostro Imperatori Constantio Cæsari
 salutem. Ne sis ¹ foederis immemor,
 quod Pater tuus Constantinus cum rege
 nostro Tiridate fecit; nosque regiones
 tuas Persis impis in manus tradere,
 sed nos auxilio atque exercitu adjuva,
 ut Chosroem Tiridatis filium regem
² faciamus. Deus enim non solum Eu-
 ropam sed etiam omnia Mediterraneæ
 sub imperium tuum subjecit; & timor
 tuæ potestatis usque ad extremas orbis
 oras pervasit; nosque, ut imperium
 tuum amplificetur, cupidissime peti-
 mus. Vale. His annuens Constantius
 Antiochum Palatii sui curatorem cum
 magno exercitu, simul etiam vestes
 purpureas coronamque misit, literis-
 que dedit in hoc exemplum.

¹ Vide supra l. II. c. 80.

Թուղթ Կոստանդեայ:

Epistola Constantii:

Օգոստոս ինքնակալ Կայսր Կոստան-
 դոս, մեծի Վրթանիսի, և հաւերէն
 աշխարհականաց քոց, խնդալ: Առա-
 քեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և
 հրաման թագաւորեցուցանել ձեզ
 զԽոսրով, որդի արքայի ձերոյ Տրդա-
 տայ, ոչ զի, ի բարեկարգութիւն
 հաստատեալ, մեզ ծառայեսցիք մեր-
 մութի, ողջ լերուք:

Augustus Imperator Cæsar Con-
 stantius magno Verthani & universis
 popularibus tuis salutem. Exerokum
 vobis auxilio misi, atque etiam impe-
 ravi, ut Regis vestri Tiridatis filium
 Chosroem regem vobis constituerent,
 ut in prospero statu firmè collocati,
 nobis fideliter deserviat. Valet.

ՊՐԱԿ

H h 2

ՊՐԱԿ Զ.

CAP. VI.

Գաղաւստն Անտիոքու՝ և գործքնորին.

Անտիոքու, Թագաւո-
րեցոյց զԽոսրով, և չորեսին
սպարապետսն մատուց ի նոյն
իշխանութի գորու, զորս կա-
ցուցեալ էր Տրդատայ յիւրում կեն-
դանութեն, յետ մեռանելոյ դայեկին.
իւրոյ Արտաւազդայ Մանդակունոյ,
որ միագլխապետ էր ամ Հայոց, զորս-
վար: Առաջին, Բագարատ ասպետ,
զորավար ամ գնդին Արեւմտեայ
կողման. Երկրորդ, Միհրան, առաջ-
նորդ Վրաց, և քրեայիս Գուգարա-
զոց, սպարապետ Հիւսիսային գորուն.
Երրորդ, Վահան, նահապետ Ամատու-
նեաց, զորավար Արեւելեայ գնդին.
Չորրորդ, Մանաճիհր Ռշտունեաց,
սպարապետ Հարաւային գորուն: Եւ
բաժանել ետ նոյն զիւրաքանչիւր զորս,
և առաքեաց զՄանաճիհր, Հարաւ-
ային զորօք. և զՎերկեցիս զորս ընդ-
նմա, զկողմամբ Ատրեստանի, և
Միջագետաց, և զՎահան, նահապետ
Ամատունեաց, Արեւելեայ գնդաւն, և
զԳաղատացի զորս ընդ նմա, առաքեաց
Ատրպատական, ի պահ ունիլ յար-
քային Պարսից: և իւր թողեալ զԹա-
գաւորն Խոսրով, քանզի փոքր էր
յանձնէ, և անօսր ոսկերօք, և ոչ գոլ
ի նմանութի պատերազմական հասակի,
առեալ ընդ իւր զՄիհրան, և զԲա-
գարատ. իւրեանց զորօք, միահամուռ
ամ Յունականաւն, խաղայ ի վր Սա-
նատրկոյ: Իսկ նորա Պարսկական զորօք
լցեալ գբազաքն Փայտակարան, ինքն
առ Հապոնէս փութացեալ, անկանի
հանդերձ Արտանից նախարարօքն. զոր
տեսեալ Անտիոքայ, եթէ ոչ ի խա-
ղաղութիւն հնազանդութե նոճաճե-
ցան, հրաման տայ առ իւր զիշխանու-
թի պառակաւորոցն նոճաղեցուցանել,
և իւր թողովեալ զՏարկս, առ Վայսրն
գնաց:

Adventus Antiochi & res ab eo gesta.

Antiochus, ubi advenit, Chosro-
em regem creavit; quatuorque
Præfectos, quos Tiridates, dum vive-
ret, post Nutritii sui Artavazdis Man-
dacunensis obitum constituerat, qui
unus totius Armeniaci exercitus Impe-
rator erat summus, in eundem potesta-
tis locum restituit; Primum, Bagara-
tum Equitem, totius exercitus Occi-
dentalis ducem; Alterum, Miranum,
Iberorum ducem & Gugarensum Con-
sulem, Septentrionalis exercitus præ-
fectum; Tertium, Vahanum, Ama-
tuniorum Satrapam, Orientalis cohor-
tis ducem; Quartum, Manazirum,
Restuniorum Satrapam, Australis co-
hortis ducem constituit; suisque cui-
que dispertitis copiis, Manazirum cum
exercitu Australi, cui etiam Ciliciæ
copias adjecerat, ad Assyriæ Mesopo-
tamiæque fines misit; Vahanumque
Amatuniorum Satrapam, cum legione
Orientali, cui etiam Galaticam cohor-
tem adjunxerat, in Atropatiam legavit,
ut eam ab rege Persarum tutaretur. Ipse
autem, relicto Chosroe rege, qui pu-
sillo corpore exiguisque ossibus, neque
militari formâ aut staturâ erat; sumptis-
que secum Mirano & Bagarato eo-
rumque copiis, simul cum Græco ex-
ercitu, adversus Sanatrucum proficisci-
tur; qui quidem, ubi urbem Phæta-
caranam Persicâ manu compleverat,
ipse cum Satrapis Albahis ad Saporem
confugere maturavit. Videns itaque
Antiochus non posse leniter ad obe-
dientiam trahi, suis mandata dat, uti
perduelles subigant, ipsèque, collectis
tributis, ad Cæsarem revertitur.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ Է.

CAP. VII.

Յանցանք Մանաճիճի առ մեծն Յակովբ, և մահ:

Delicta Manaziri in magnum Jacobum, ejusque Mors.

*** թեալ Մանաճիճի, Հայոց
* Ե * Հարաւային գեղաւն, և Կիլի-
*** կեցւոց զօրօք, զկողմնմբ Աս-
րեստանի, ճակատս տուեալ
ընդ Բակուր բռնիքի, սատակէ՛ զնա և
զօրքս նր, և զՊարսիկս օգնական եկեալ
նա, հայաճականս առնէ, և զորդի
Բակրոյ զՀեշայ ձերբակալ արարեալ,
հանդերձ երկաթի կտպանօք առաքէ
Խոսրովայ, և զգաւառս իշխանութե-
նց արով դատէ յաննայ, ոչ միայն
զմարտիկսն, այլ և զաւանդի շինականս.
և բազում գերիս առեալ ի կողմնացն
Մծբնայ, ընդ որս և սարկաւազունս
ուր սրբոյ եպիսկոպոսին Յակովբայ.
զորոց զհետ եկեալ Յակովբայ, համ-
զէ զՄանաճիճի արձակել զգերու-
թիւնն աւանդին, իբրեւ զոչինչ մեղու-
ցեաց. Արուս ոչ հաւանեալ Ման-
աճիճի, պատճառէ զարքայ, և Յակովբու
դէմ եղեալ առ արքայ, առաւել ևս
զչարի Մանաճիճի, և ի սադրեցոյ
գաւառականացն, զութեսին սարկաւ-
ազունսն նր, որք ի կալանն, հրամայէ
ի ծով ընկեցուլ: զոր լուեալ մեծին
Յակովբայ, դառնայ ի տեղի իւր ի
բարկութեմ, որպէս Մովսէսն յերեսաց
Փարաւոնի, և երեալ ի լեւանին, յու-
րում երեւեր գաւառն ամ, անէծ զՄա-
նաճիճի, և զգաւառն ամ. և ոչ յա-
մեցին դատաստանք Աճայինք հասանիլ
ի վր, և նման Հերովդի սատակի Մա-
նաճիճի, և պտղաբերութի ջրաւորաց
գաւառին դարձաւ յաղտաղտուկ,
եղեալ ի վր երկինք պղնձի, ըստ գրե-
ցելուն, և ծով, հակառակեալ յինքն,
ընդուիէր զսահմանս անդաստանաց.
զոր լուեալ մեծին Վրթանայ, և ար-
բային Խոսրովայ, ցատուցեալ, հրա-
մայեն արձակել զգերեայսն, և առնոյն.

3

MAnazirus cum Australi Ar-
meniorum cohorte, Cilicum-
que copiis in Assyriæ fines profectus,
commisso cum Bacurio Consule præ-
lio, ipsum exercitumque ejus cecidit,
legionemque Persarum, quæ ei subsidio
venerat, in fugam vertit; Hefæum
Bacurii filium captum, ferreisque vin-
culis constrictum, ad Chosroem misit;
totumque aded provinciam ejus popu-
lum ferro trucidavit, nemini parcens
neque militi, nec rustico nec plebeio.
Multos etiam ab regione Nisibena
captivos duxit, in quibus erant octo
Diaconi Jacobi Episcopi; quos Jaco-
bus secutus, Manazirum hortatus est,
ut captivam plebem dimitteret, quæ
utique nihil quidquam deliquerat. Id
quod cum Manazirus recusaret, cau-
samque in regem transferret, ac prop-
terea Jacobus ad regem iter dirigeret,
eò majori irâ furens Manazirus, ab
incolis etiam provinciam ad id impulsus,
octo Diaconos, qui in vinculis erant,
in mare conjici jussit. Quo magnus
Jacobus audito, in suum locum, iræ
plenus, sicut Moses à facie Pharaonis,
revertit; atque in montem quendam
ascendens, ex quo tota provincia con-
spici posset, Manazirum omnemque
provinciam execrabatur; neque tarda
fuerunt divina judicia. Manazirus
enim, eodem, quo Herodes, morbo
periit; & fertilitas regionis aquosæ in
fœditatem conversa est; quum cœlum,
velut æs factum sit, ut scriptum est;
maréque infestum agrorum fines inun-
daret. Quibus auditis, magnus Ver-
thanes & rex Chosroes, irâ permoti,
captivos dimitti jubent, eisque præci-

այր.

այր մաղթել ապաշխարուհի զի դարձցի սրտմտութի Տն. զոր, յետ երկնց Յակովբայ յաշխարհէս, ժառանգորդի Մանաճհրի, գեղեցիկ ապաշխարութիւն, ուժգին արտասուօք, և հառաչմամբ, նորին բարեխօսութիւն, գտեալ բժշկութի ինքեան, և գաւառիս:

ՊՐԱԿ Ը.

Յարազս Թագաւորելոյն փոքր Խոսրովու, և փոխելոյ զարքունիսն, և տնկելոյ զանտառն:

Երկրորդ ամի Յազկերտի՝ արքայի Պարսից, և յութերորդ ամի ինքնակալութեն Կոստանդեայ, յօգնականութի նորին Թագաւորեաց Խոսրով. ոչինչ արութի բաջութի ցուցեալ, ոչ զհայրն, այլ և ոչ վասն հառաւանդեցոյ կողմանցն հակառակեցաւ ինչ, յետ միոյնուհին, զոր ի Յունականացն կրեցին զօրացն. այլ ի կամս Թողեալ զարքայն Պարսից, խաղաղութի ընդ նմա առնէ, բաւական համարեալ մնացելոցս համացս տիրել, ամենեւին ոչ ունելով փաբել ապաւանական մտածութիւնս. զի Թեպէտ էր մտրմով փոքր, այլ ոչ ոչ Մակեդոնացին Ալեքսանդր, որ միայն երկնց կանգնող ունելով չափ հասակի, և ոչ զհոգւոյն խափանէր աժխոյժս: Իսկ նր զբաջութի, և դարսի յիշատակաց, անխոյժ արարեալ, զբօսանաց, և հաւորսութեց, և այլոց որոց պարտաւալ. նորին արագաւ և անտառս առ Ազաա գետոյն տնկէ, որ յանուն նր կոչի մինչե ցայսօր ժամանակի, նա և զարքունիսն վերոյ անտառին փոխէ յոստ մի, ապարան հովանաւորս շինեալ, որ, ըստ Պարսկական լեզուին,

piunt ut pænitentiam agerent, eidemque viro supplicarent, quò ira Domini averteretur. Id quod, postquam Jacobus de vitâ decessit, hæres Manaziri eximiâ pænientiâ, maximoque fletu ac plangore, eodem deprecante, tandem impetravit, ipsèque cum cunctâ provinciâ sanitati restitutus fuit.

CAP. VIII.

De regno Chosrois Parvi, qui sedem Imperii transfudit, et nemus plantavit.

Secundo Isdigerdis Persarum regis, atque octavo Constantii Imperatoris anno, Chosroes ejus auxilio regnum adeptus est; qui se non præclare ac fortiter, instar patris, gessit, neque unquam de partibus regni, quæ ab eo defecerant, dimicavit, præter unum eum impetum, quem Græcorum exercitus fecerat; Regis autem Persarum voluntati obsecutus, pacem cum eo fecit, satis habens reliquis partibus imperitare; neque enim ad animi magnitudinem erat omnino propensus; neque, quamvis exiguo corpore fuit, ad Alexandri Macedonis similitudinem accessit, cujus statura, quæ tres solum cubitos æquabat, ardorem animi minimè restinxit. Hic verò fortitudinis famæque bonæ negligens, in ludis, aucupis, aliisque venationibus tempus ætatis omne consumpsit; ob eamque causam ad Eleutherum flumen nemus plantavit, quod etiam nunc ejus nomine appellatur, atque etiam fedem regiam in montem, qui nemori impendebat, transfudit, ibique domicilium umbrosum construxit, quod Per-

Դուռն

² Utrum ullus hoc tempore Isdigerdes Persarum rex fuerit, illud addubitamus; quâ de re in Tabulâ regum chronicâ post. disputabimus.

Դունին կոչի, որ Թարգմանի՝ բոլոր փանդի՝ ի ժանանակի յայնմիկ Արէս ուղեկցեալ արեգական, և օդք ջերմայինք պղտորեալ ժանտահոտութեամբ փչէին, յորմէ ոչ կարացեալ ժողովել, որք յԱրտաշատ բնակեալ էին, կամաւ յանձնառին զփոփոխուին:

sicè *Dovin* appellatur, quæ vox collem sonat. Namque illo tempore Mars Soli conjunctus fuit, & aer calore corruptus gravem & pestilentem odorem expirabat; quem cum Artaxatæ incolæ pati non possent, lubenter illinc demigrabant.

ՊՐԱԿ Թ.

CAP. IX.

Որինչ յաւուրս սորա՝ ի Տիւսիսականաց ազգաց արշաւանք՝ ի մեզ, և նահաւանութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ:

De Incurfionibus, quas, iis temporibus, populi septentrionis in nos fecere, & de fortitudine Vahani Amatunii.

Աւուրս սորա՝ միաբանեալ Տիւսիսի բնակիչք կաւկասու, գիտացեալ զթուլատրութիւն տրա, և առաւել ի հրապուրեցոյ մաղթանաց Սանատրուոյ, գաղտնի ի հրամանէ Հապհոյ Պարսից արքայի, արշաւեալ ի միջոց աշխարհիս մեծաւ ամբոխիւ, ուն թէ երկը բիւրովք: Որոց պատահեալ պատերազմաւ արեւելեայ, և արեւմտեայ մեր զօրուն Հայոց, հանդերձ զօրապետօքն Բագարատաւ ասպետիւ, և Վահանաւ Ամատունեաց նահապետիւ, զի հարաւային մեր զօրք առ արքային Խոսրովայ էին յաշխարհին Ծոփաց. և զՄիհրան սպանել և զՏիւսիսային մեր գունդն հաբեալ, ի Թիկունա կեցեալ թշնամացն, և հասեալ ի դրիւնս Վաղարշատ, պաշարէին: Որոյ յանկարծ ի զթ հասեալ արեւմտեայ, և արեւելեայ մեր զօրուն, և անտի մերժել զՕշական առաջարանն, ոչ ետուն ժամանել ճապարհել ի նետաձգութիւն, ըստ օրինի իւրեանց սովորութեն, երազեալ սաստկապէս՝ զհետ ունեցով քաջաձիոցն, ի դժոնարս քարանց, և ի վիճաւ տեղիս, մինչև յոչ կամաց գումարեալ թշնամացն ի ճակատ, և զօրագլուխ նիգաւաւորաց լեալ անարիւմն Սկայ, վաւեալ թաղաւ կաճեայ,

PER hæc tempora, Populi Septentrionis circa Caucasum, ignaviam regis perspectam habentes, maximèque Sanatrucci illecebris inducti, & clandestino Saporis Persarum regis jussu incitati, factâ conspiratione, maximâ catervâ, quasi ad triginta hominum millia, in mediam regionem incursârunt. His obviam in aciem processerunt orientales atque occidentales Armeniacæ Copiæ cum Ducibus Bagarato Equite, & Vahano Amatuniorum Satrapâ; Cohors enim australis apud regem Chosroem in regione Zophensi erat; illi autem, hostibus subvenientes, Miranum occiderant, & septentrionalem cohortem profligaverant, jamque ad Vaharsapatæ portas advenerant, eamque obsidebant; quum orientales atque occidentales copiæ inopinantibus supervenerint, eosque inde ad Ofacanum, agrum præruptum atque asperum, compulerint, ut spatium sagittas conjiciendi, eo quo consueverant modo, non daretur; atque eos, equis concitatis, per loca saxosa & confragosa ita celeriter insecuti sint, ut hostes inviti aciem instruere cogerentur. Tum verò Dux haltatorum, fortissimus quidam Gigas, in

բողոքով անիւ պարածածկեցեալ, շա-
հատակէր 'ի մէջ զօրացն, յորմէ ականա-
կառուց լեալ մինչև զօրավիգն օգնակա-
նութեան, ոչինչ կարէին մնասել.
քանզի Տարեալ նիգակաւ, ճախր առ-
նոր կաճեալն: Յայնժամ քաջին Վա-
հանայ Ամատունոյ, հայեցեալ յե-
կեղեցին կաթուղիկէ, ասէ, օգնեա-
նա՛ Աճ, որ զԽաւթեայն պարսաքարն
դիպեցուցեր ճակատու ալլազգւոյ
խրոխտացելոյն Գողիադու, ուղղեալ և
զնիզակս իմ ական հզօրիս այսորիկ. և
ոչ վրիպեցաւ 'ի խնդրոյն, ընդ գաւակ
ձիոյն հարեալ, յերկիր կործանեաց
զահագին վիրագն. այսպիսի դիպուած
'ի փախուստ յորդորեաց զԹշնամիսն, և
'ի յաղթութիւն զհայոց գունդն զօրա-
ցոյց: Եւ աստի դարձեալ յաշխարհն
Ծոփաց Բագարատ, վկայ հաստա-
տուն առանց նախանձու լինի առ ար-
քայի, Վահանայ քաջութեցն, և ա-
ռաքինութե դիպուածոցն: Վասն որոյ
պարգևէ նմա արքայ գտեղի ճակատուն
զՕշական, ուր ինքնական դիմագրաւ
նահատակ եղև, և փոխանակ Միհրա-
նայ կարգէ զԲարջուլ, նահապետ
Խոռխոռունեաց, 'ի վերայ զօրուն:

medio agmine fortissimè dimicabat;
loricâ armatus atque eâ ab omni parte
ita tectus & munitus, ut nullum ei
damnum à nostris militibus inferri po-
tuerit; quòd hastarum ictus lorica ex-
ciperet ac retunderet. Tunc verò
Vahanus Amatunius, in Ecclesiam
Sacram intuens, “ Adjuva me, Deus,
“ *inquit*, qui lapidem è fundâ Davidis
“ emissum in Golizæ, alienigenæ su-
“ perbi, frontem direxisti, atque hanc
“ etiam hastam meam dirige, ut hunc
“ potentem confodiat.” Neque eum
preces fefellerunt; nam equo ejus per
tergum transfixo, immanem Gigan-
tem humi prostravit; eoque factò
hostes in fugam vertit, atque Armeni-
aco exercitui ad victoriam adipiscen-
dam animos addidit; cùmque inde in
regionem Zophensem rediisset Baga-
ratus, fortitudinis ejus ac virtutis sum-
mæ grave testimonium sine invidiâ regi
dedit; qui propterea ei Ofacanum
agrum, in quo pugnatum fuerat, mu-
neri donavit, ubi se suâ sponte tam for-
titer hosti opposuerat; atque loco
Mirani Garzulium Chorchorunio-
rum Principem exercitui præfecit.

ՊՐԱԿ Ժ.

CAP. X.

Վախճան Խոսրովու, և պատերազմ
հայոց ընդ Պարսս:

Mors Chosrois. Armeniorum cum
Persis Bellum.

***** ՆՏ այսր՝ գիտացեալ Խոսրո-
* ՅՏ վու, թէ ձեռն Հապհոյ,
* Պարսից արքայի, է Թշնամիսն,
լուծանէ զխաղաղութիւնն որ ընդ նմա,
և զմանաւոր հարկն արգելու 'ի նմանէ,
տալով և զայն կայսեր, և ածեալ
զօրս Յունաց, ըդիմանայ արքային
Պարսից. բայց ոչ յերկարեալ զկեանս
իւր, փախճանի, Թագաւորեալ ամն
ինն, և բարձեալ զնա, Թաղեցին Սնի
առ հօրն: Եւ Ժողովեալ մեծին

POST hæc Chosroes, Saporem
Persiæ regem ab hostibus stare
non ignarus, societatem cum eo dire-
mit, tributorumque partem, quæ ei
debeatur, solvere intermisit, eaque
omnia Cæsari pependit; atque exerci-
tum Græcorum ad regem Persarum
oppugnandum induxit. Cæterùm,
non diu superstes, mortem post paulò
obiit, postquam novem annos impera-
verat, eùmque elatum apud patrem
Վրթա-

Արթանիսի գնամ նախարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք, և զօրապետօք, յանձն առնէ զաշխարհս Արշորի կամնարա- կանի, ուն գլխաւորի, և յոյժ պատու- ականի՝ յետ արքայի, և իւր առեալ զՏիրան, որդի Խոսրովու, գնայ առ կայսր, զի Թագաւոր Հայոց ի տեղի հօր իւրոյ կացուցէ։ Բայց արքայն Պարսից Հապուհ, իբրեւ լուաւ գնահ- արկուց, և եթէ որդի նր Տիրան առ կայսր գնաց, գումարէ զօրս բա- զումն ի ձեռն Ներսէսի եղբոր իւրոյ, ուն զի Թագաւորեցուցանել զնա Հայ- ոց խորհեցեալ, և առաքէ յաշխարհս մեր, իբր անառաջնորդ գնա վարկու- ցեալ։ Որոց պատահեալ Արշորի կամնարականի, հանդերձ ամ Հայ- աստանեայց զօրօք, ճակատ տուեալ ի Մուղղն անուանեալ դաշտի, և թէ պէտ և բազումք ի նախարարացն ան- կան ի պատերազմին, սակայն յաղթե- ալ գնդին Հայոց, փախստական առ- նէին զգօրս Պարսիցն, և պահեն զաշ- խարս մինչև ց՝ գալն Տիրանայ ի Հայս։

² Anii condiderunt. Magnus autem Verthanes, convocatis omnibus Armeniæ Principibus, simul cum exercitu ducibusque, regionis curam Arsa- viro Camсарacensi, ut viro primario ac secundum regem nobilissimo, de- mandavit; atque ipse, Tirano Chof- rois filio secum sumpto, ad Cæsarem contendit, ut ille in locum Patris sui Rex Armeniorum constitueretur.

³ Rex verò Persarum Saporess, ut de morte Chofrois audivit, filiūque ejus Tiranum ad Cæsarem profectum esse intellexit, copias maximas per Persen fratrem suum coegit, quasi eum Armeniis regem imponere cogitaret, atque eos in regionem nostram misit, quam ab rectore vacuam esse arbitratus est;

⁴ quibus obviam profectus Arsavir Camсарacensis cum omnibus copiis Armeniacis in campo, qui Merulius vocatur, pugnam conferuit; ac, tametsi complures principes in prælio ceciderunt, tamen exercitus Armenia- cus, victoriam adeptus, copias Persarum in fugam conjecit, & regionem tutatus est, quoad Tiranus in Armeniam advenit.

ՊՐԱԿ ԺԱ.

Յաղագս՝ Թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Արթա- նիսի, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկան։

Եթէ և ի տանն ամի ինքնա- կալութե իւրում, Օգոստոս կոստանդեայ, որդի կոստան- դիանսի, Թագաւորեցուցա- նէ զՏիրան, որդի Խոսրովու, և ա- աքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւ Արթանաւ։ Որոյ եկեալ, ունի զաշ- խարհս մեր խաղաղութե, հաշտութի

CAP. XI.

Tiranus regnat. Magnus Verthanes moritur, atque in ejus locum Sanctus Jusicus succedit.

ANNO imperii sui septimo deci- mo Augustus Constantius Con- stantini filius, Tiranum Chofrois fili- um regem constituit, & cum magno Verthane in Armeniam misit. Is, ut advenit, regionem tranquillè rexit, non bello cum Persis, sed reconcilia- tione cōcordiæ factâ; tributāque

ընդ

ընդ Պարսս առնելով, և ոչ պատե-
րազմունս, հարկելով Յուճայ, այլ և
մասնաւոր ինչ Պարսից, կայր ի հան-
դարտութեան, իբրեւ զհայր իւր
աշինչ արութի քաջութեան և սրցու-
ցեալ, և ոչ հայրենի առաքինութեանն
հետեւեալ, այլ թուլացեալ յամբա-
րեպաշտութենէ, գաղանի, ոչ իշխե-
լով համարձակ պատուէլ զանան, ի
մեծէն Վրթանայ, Իսկ յետ ընդ ասան
և հինգ ամ եպիսկոպոսութեան մեծին
Վրթանայ, փոխի յաշխարհէս, յեր-
բորդ ամի Տիրանայ, և ի հրամանէ
նորի տարեալ, հանգուցանեն ի գե-
օրն Թորգան, երբ մարգարէ տկան
տկամա հայեցեալ. որ զինի բազում
ժամանակաց, և հօրն ի նոյն տեղոց
հանգուցանեցաւ, և յաջորդէ զա-
թուռն Յուսիկ նորին որդի ի չորրորդ
ամի Տիրանայ, յոյժ հեռուօղ եղեալ
հորցն առաքինութեան:

Պ Բ Ե Կ Ժ Բ.

Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստան-
դեայ:

ԱՅՅ Շապուհ Յորմիզդեան
առ Տիրան մեր արքայ՝ առաւ-
ել սէր հաստատեաց, մինչև
զօրավիզն օգնականութե եղե-
ալ, Թափէ զնա յարձակմանէ Հիւսի-
սականացն ազգաց, որք միաբանեալ
էին տրտաքս քան զկապանն Ճորայ, և
բնակեցան ի սահմանս Արշաւից
ամն չորս: Եւ զայլս յորովս Թագաւորս
նոճաճեալ Շապհոյ, և զազգս Բար-
բարոսաց բազումն ի սատարութի կա-
լեալ, յարձակեցաւ ի Միջերկրեայս,
և ի Պաղեստինէ: Իսկ Կոստանդեայ,

partim Græcis, partim Persis pendens,
quietam & placidam vitam, sicut pater
suus, traduxit; nec quidquam forte
aut præclarum egit; avitæ virtutis
nequaquam æmulus, sed omnino omnis
pietatis expers, et si propter magnum
Verthanem vitiis suis palam indulgere
non audebat. Magnus autem Ver-
thanes, postquam decem & quinque
annos sedem episcopi tenuerat, anno
Tirani tertio è vitâ excessit; atque
suo jussu, in oppidum Thordanum
deportatus sepultusque est, quasi mente
prælagâ, ut vates, futura prævidisset;
quum, longo tempore interjecto, re-
liquiæ patris in eodem postea loco
conditæ fuerint. Cæterum Iulicus
filius ejus, anno Tirani quarto, eum
excepit, avitæ virtutis imitator diligens.

C A P. XII.

Bellum inter Saporem & Constantium.

S Apores autem Hormisdensis cum
rege nostro Tirano amicitiam con-
firmavit; atque adjutor factus, eum ab
incurSIONibus gentium Septentrionis
tutatus est, quæ, communi consensu,
claustra Zuræ transgressæ fuerant,
atque intra fines Albanorum per qua-
tuor annos confederant. Sapore por-
rò, multis aliis regibus devictis, mul-
tisque barbaris gentibus in societatem
adjunctis, in Mediterraneæ loca &
Palæstinam invasit. Constantius
autem Julianum Cæsarem renuntiavit,

արքա

² Επε δε τις αυτη [Κωνσταντι] βασιλειαι αυτη-
σιν εο Περσαι, ητοι Αββαρροσται [Σαββαρροσ-
ται] ο βασιλευς. Και επεστρωσεν χρι αυτον,
πομπας Καισαρα Ιουλιανον, συγγεντα αυτου.—Και
αυτὸς εβη επι τα Περσις, εποισεν παντα ουκ ητοιμα

Περσαι επι βασιλεω χριτων, πολλων πομπων εβ
αμφοτερον εν τη συμβολη.—Και εισελθων εν
Ναμυουσα, πολα της Καλινας, εστρωσεν παντα
αυτου. Malalas in Chron. part. II. p. 12, 13, 14.

արարեալ կեսար զԶաւրիանոս՝ սպառնալինեցաւ ընդդէմ Պարսից, և առեալ ճակատս, երկոքին կողմնէն պարտեցան. քանզի բազումք յերկաքանցիւրոցն, և ոչ մի՝ ի միւսոյ թիկունս դարձայց, մինչև ի հաւանութեկեալ, արարին խաղաղութի, անսակաւս. եւ դարձեալ ի Պարսից կոստանդեայ, հիւանդացեալ յերկաք, վախճանեցաւ ի Մովսէստին քաղաքի կիւրիկեցոց, Թագաւորեալ ամն 23. ի սր աւուրս երեւցաւ խաչ լուսեղէն յերկնից յԵՃ, ամենայն քաղաքին, հաւատացելոց և անհաւատից, առերանդեալն կիւրիկ:

² De numero annorum Scriptores variant, quos tamen tantummodo notare, non distindere considerare libet. Vide Ammian. Marcellin. XXI. 15. Socrat. Hist. Eccles. II. 47. Sozomen. V. 1. Eutrop. l. X. Aurel. Victor. de Caesaribus, atque

atque adversum Persas arma cepit; commissioque praelio, neutra pars superior discessit, sed multi utrinque terga vertere, neque altera pars alteram in fugam coniecit; ita ut tandem, utriusque consensu, induciæ in paucos annos factæ fuerint. Constantius autem, dum ex Perfide rediret, diuturno morbo implicitus, Mopsuestiæ Ciliciæ diem obiit supremum, anno imperii ² vigesimo tertio. Eo imperante, ³ Crux lucida Hierosolymis in Cælo toti populo apparuit, fidelibus, simul atque infidelibus, Beato Cyrillo tum Præfule.

in Epitome. & Chron. Paschal p. 287:

³ Exstat etiam nunc Epistola Cyrilli de hac re ad Imperatorem Constantium scripta, inter ejus opera p. 305. edit. Oxon. Consulas etiam Sozomen. Hist. IV. 5. Chron. Paschal. p. 292.

ՊՐԱԿ ԺԳ.

CAP. XIII.

Եթէ՝ զի արդ Տիրան, իջեալ ընդ առաջ Յուդիանոսի, պատանդս տայ:

Tirannus, obviam profectus Juliano, obfides dat.

*** Այսու ժամանակաւ՝ Թագաւոր
* 2 * րեաց Յաւնաց՝ ամբարշտն Յու
*** լիանոս, և ուրացաւ նա զԱՃ, և պաշտեաց զկուռս, և յարոյց հաւածանս և խռովութի եկեղեցւոյ, և բազմադիմի ջանայր շեջուցանել զհաւատ Քրիստոնէութեան. բայց ոչ բռնութի հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ՝ Տնաբէր, զի զՔրի պաշտօնն խափանեցէ՝, և դիւաց երկրպագեացն: Եւ յորժամ զիս ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ լինիկիայ, հասանէր ի Միջագետս, և որացն Պարսից կողմնապարհաց հաւեալ զլուսն կառահաճողն Եփրատ,

HIS temporibus Græcis imperitavit impius Julianus. Is Deum abnegavit, & simulachra veneratus est, vexationemque turbulentam in ecclesiam concitavit; variisque modis fidem Christianam extinguere studuit. Neque tamen vim adhibuit, sed astutas rationes iniit, quemadmodum Christi cultum deleteret, atque idolorum superstitionem induceret. Quum autem eum adversus Persas Justitia armaret, & peragratâ Ciliciâ, in Mesopotamiam venisset, Persarum copiarum, quæ fines eos tuebantur, Euphratis pontem rescindebant, transiitque prohibe-

տուլ, զգուշանային անցիցն: Իսկ Տիրան մեր Թագաւոր՝ իջեալ ընդ առանջ Յուլիանու, դիմէ 'ի վր Պարսիցն զօրաց, և հալածական առնէ, և հաւրեալ սպասաւորութի, անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս՝ հանդերձ բազմութեւն այր ու ձիոյն, և մեծարի 'ի նմանէ յոյժ, և խնդիրս առնէ՝ զի մի տարցէ զնա 'ի Պարսս ընդ իւր, իբր անկար գող ձիավարել. և յանձն առեալ Յուլիանոս, խնդրելով 'ի նմանէ զօրս, և պատանդս, և Տիրանայ խնայեալ յԱրշակ, որդի իւր երկրորդ, տայ ցնա զորդի իւր՝ զՏրդատ, զերրորդ, հանդերձ կրնաւ և որդւովք, և զթոռն իւր՝ զՏիրիթ, զորդի մեռելոյն Արտաշիսի, որդւոյ իւրոյ անդրանկանն. զորս առեալ Յուլիանու, հետայն առաքէ 'ի Բիւզանդիոն. և զՏիրան արձակէ յիւր յաշխարհս, և տայ զիւր պառկերն, նկարեալ 'ի տախտակս, յորում և զդիւանց ոմանց լինան, և հրամայէ՝ յեկեղեցւոջ կանգնել, յարեւելից կուսէ, ասելով, Թէ՛ որք միանգամ ընդ Հռոմայեցւոց իշխանութեւն, դոյնպէս առնել: Զոր յանձին կալեալ Տիրանայ, առեալ բերէ, ոչ ածելով զմտաւ եթէ՛ խաբէութեւն դիւանց երկրպագին պատկերք:

bant. Tum verò rex noster Tiranus, Juliano obviam profectus, Persarum exercitum adortus est, atque in fugam vertit, praesidióque devicto, Julianum impium cum magnâ hominum atque equorum multitudine transfudit; à quo, ob eam rem honorificè acceptus, petiit, ne se in Persidem secum duceret, quasi quem ad equum moderandum vires deficerent. Ei Julianus annuit, sed milites obsidésque imperavit; cui Tiranus, Arsaci filio suo altero parcens, Tiridatem filium suum natu tertium simul cum conjugē liberisq̃ue ejus, & Tirithum nepotem suum, Artasē mortuo filio suo maximo natum, tradidit; quos Julianus, ubi accepit, statim ad Byzantium misit; Tiranumque in regionem suam dimisit; eiq̃ue effigiem suam in tabulâ expressam, in quâ simul dæmonia quædam erant depicta, dono dedit, quam ab orientali Ecclesiæ parte statui jussit, dicens, omnes pariter idem facere, quicumque sub Romanâ ditione erant. Quod se facturum pollicitus, Imaginem secum Tiranus abduxit, nihil cogitans, se hoc dolo ad simulachra dæmoniorum colenda allici.

¹ De Persicâ hac expeditione meminerunt præter alios Ammianus, XXIII. 2. & Sozomenus, VI. 1. quorum uterque Arsacem, non Tiranum Arsacis patrem, eo tempore Armeniis imperitasse scribit.

Sed cum Græci Romanique Scriptores quovis ferè Orientis reges nomine Arsacis designare soleant, hoc eorum testimonium Chorenensi repugnare non satis clarè apparet.

ՊՐԱԿ ԺԴ.

C A P. XIV.

Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն, և Դանիելի:

Martyrium Sancti Jusci & Danielis.

***ՐԴ՝ Հասեալ Տիրանայ 'ի գաւառն Ծոփաց, յիւրում արքայական եկեղեցւոյն կամեցաւ կանգնել զպատկերն. զոր յափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն 'ի ձեռաց ար-

Tiranus itaque, ubi in regionem Zophensem venit, in Ecclesiâ suâ regali Simulachrum collocare voluit; quod sanctus Juscius è regis manibus abreptum, humique projectum
բայի,

բայի, և ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով արքայի զիրին խորամանկութիւն. որով ոչինչ ունկնդիր եղև Տիրան, զմտաւածեալ 'ի Յուլիանոսէ ինքն մեռանիլ, իբրև զկոխող Թագաւորական պատկերի. և յաւելեալ բորբոքումն չարութեն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն, յապագս Տանապազորդ յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց, հրամայեաց՝ ջալոտիւք հարկանել յերկար, մինչև 'ի հարկանելն աւանդեաց զՏոգին. և յետ կատարման նր, թշնամանեալ լինէր անիծիւք Տիրան 'ի ծերունոց քահանայէն Դանիելէ, որ էր աշակերտ՝ սրբոյն Գրիգորի, և հիւպերետ, հրամայեաց զնա խեղդամահ առնել. զոր բարձեալ աշակերտացն, Թաղեցին 'ի միայնարանի նորին, որ կոչի հացեաց դըրախտ. իսկ զմարմին սրբոյ Յուսկանն բարձեալ, տարան առ հայրն, 'ի գեօղն Թորդան, որ եկաց յեպիսկոպոսապետութեն ամս 6 :

ՊՐԱԿ ԺԵ .

Եթէ զի արդ՝ Զուրայի առեալ զզօրսն դառնայ 'ի Յուլիանոսէ, և սատակի ազգաւ :

ՈՒՐ սպանման սրբոյ Յուսկանն, և քրտմնջել նախարարացն, եհաս առ նահապետ Ռոշտունեաց Զուրայն, որ փոխանակ Մանաճհրի սպարապետ էր Հայոց հարաւային գնդին, և հրամանաւ Տիրանայ՝ զօրք զհետ Յուլիանոսի. որոյ լուեալ զայսպիսի համբաւ, ասէ ց' զօրս իւր, մի՛ վարեցուք հրամանաւ այնորիկ, որ գայթակղութիւն արկանէ յերկրպագութիւն Բի, և սպանանէ զքս նր, և մի՛ ճանապարհակցեցուք այսմամբարիշտ Թագաւորի. եւ համակամ իւր արարեալ զզօրսն, դառնայ, և եկել ամրանայ 'ի Տմորին,

conculcavit confregitque; & malam rei astutiam regi exposuit; cui tamen rex minimè auscultavit, se, ut imaginis regiae contemptorem, ab Juliano morte affectum iri reputans; cùmque hæc offensio veterem simultatem incenderet, quæ ei cum sancto Jusico intercefferat, quæ ei cum sancto Jusico intercefferat, propterea quòd scelera ejus quotidie reprehenderet, eum loris eò usque cædi jussit, ut tandem inter verbera exspiraret; eoque ita interempto, Tyrannus seni Danieli sacerdoti, qui sancti Gregorii discipulus ac minister fuerat, ob execrationes infensus, eum laqueo suffocari imperavit; quem discipuli sustulerunt, atque in collegio ejus solitario, sepeliverunt, quod Fraxinorum hortus appellatur; corpus autem sancti Jusici in oppidum Thordanum ad patrem deportarunt. Is pontificatum tenuit annis sex.

CAP. XV.

Quomodo Zuræus cum exercitu suo ab Juliano defecerit, & cum totâ familiâ deletus fuerit.

UB I sancti Jusici cædis & præfectorum querelæ fama ad Zuræum Restuniorum satrapam delata est, qui loco Manaziri australi Armeniorum cohorti præfuit, & cum copiis suis jussu Tirani Julianum comitabatur; Is, hoc nuncio audito, militibus suis, “ ne obtemperemus, inquit, c-
“ jus imperio, qui religioni christia-
“ næ opprobrio est, sanctóque ejus
“ trucidavit; neve impium hunc
“ regem comitemur. ” Militibus ita ad suam sententiam perductis, recessit, atque ad Tmorim revertit, ibique se communiuit, dum videret,
մինչև

մինչև տեսցէ թէ՛ զինչ արասցեն այլ նախարարքն . բայց սուրհանդակքն Եռլիանու յառաջ ժամանեն քանզի գալն նորա, բերելով Տիրանոյ Թուղթ, որ ունէր օրինակ այսպէս :

Թուղթ Եռլիանոսի առ Տիրան :

quid principes reliqui facturi essent. Juliani autem Cursores adventum ejus praeoccuparunt, & Tirano literas tulerunt in hoc exemplum.

¹ *Epistola Juliani ad Tiranum.*

Ինքնակալ Եռլիանոս, ծնունդ ՚ի Նաքարայ, Արամազդայ որդի, և յան մահաթիւն ճակատագրեալ, Տիրանայ գործակալի՝ մերում խնդալ : Զգորս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօր ազգիս՝ նոցին, ՚ի բայ գարձաւ, և մէք բաւական էաք, յանթիւ գնդաց մերոց, գհեա առաքել ունիլ վնա, այլ Թոյլ տուաք, վասն երկուց պատճառաց . առաջին, զի մի սասանցն ըզմէջ Պարսիկք, եթէ՛ բաւաթիւ, և ոչ կամաւ անէր զգնդան . երկրորդ, փորձեալ զքո՛ միամտութիդ . արդ. եթէ ոչ ՚ի բռնմէ կամաց արար նա զայն, սատակեսցես զնա ազգաւիմբ, առ ՚ի թողլով մնացորդ . ապա թէ ոչ, երդուեալ ՚ի Ռաս, որ զթագաւորութիւն շնորհեաց մեզ, և յԱթենաս, որ յյաղթութիւնն, զի ՚ի դառնալն իմում անգարանի՛ զօրութիւն իմով, վանեցից զքե՛զ, և զաշխարհդ : Տեսեալ զայս Տիրանայ, և յոյժ գարհուրեալ, առաքէ զմարդպետն հոջեցեալ Հայր, հանդերձ երդամմբ, և կոչէ՛ առ ինքն զԶուրա՝ ի՛նչ զօրաց նի՛ անսեալ եթէ լուեալ իսն առ մեռնցն նախարարքն, ըստ աւստրական անժողովեան մերոյ ազգիս, ցրուեցան իւրաքանչիւր ՚ի տուն իւրեանց, և միայնացեալ Զուրայ, զայ առ աղբայր ոչ կամաւ . և աղբայր զԶուրա՛ ՚ի բռնուն առեալ ունի, և դամուր նոցին զԱղթանիւր, և բառնայ զամենեմբ

3 Imperator Julianus, Nachari soboles, Aramazdis filius, ad immortalitatem destinatus, Tirano procuratori nostro salutem. Copias, quas nobiscum misisti, dux earum abduxit, atque à nobis recessit; quem quam nos ob immensum legionum nostrarum numerum facile insequi & comprehendere potuissimus; tamen abire duabus de causis permisimus; primum, ne Persæ dicerent, nos non sponte suâ sed vi copias eas duxisse; deinde, ut animi tui integritatem experiremur. Si igitur ille non ex consilio tuo hoc fecit, eum gentemque ejus ad inter necionem occidere debebis, ut nullus maneat superstes; sin aliter, per ³ Martem juro, qui imperium, & per Minervam, quæ victoriam nobis tribuit, me in reditu, te regionemque tuam exercitu invicto meo perditurum. 5 Tiranus, ubi hæc intellexit, timore perculsus, nobilem quendam, qui Pater appellatus est, jurejurando obstrictum milit & Zursæum ad se accersivit; cujus exercitus, quam universos fatrapas quietos esse verneret, pro utilitatâ nationis nostræ inconstantia suam quisque domum diffugit; & Zergusus, solus relictus, ad regem adire invitatus coactus est. Rex autem Zursæum comprehendit, & castellum

¹ Cl. Muratorius in Anecdosis Græcia, aliam Juliani epistolam edidit, *Arfaci Armeniorum Satrapæ* inscriptam; quæ etiam extat apud. Fabricii Bibliothecam Græcam, vol. VII. p. 82. Vide notæ nostras suprà ad c. XIII. in hac enim re no-

bis, ut aiunt, aqua hæret.

² Similiter Julianus, in eâ epistolâ, cujus modò mentionem fecimus, *τον θεου τε και Αγιου θεου* *Deorum ac Martis tutorem* se profitetur.

սասակմամբ, բայց զմանուկ մի, որդի
Մեհենդակայ, եղբոր նր, փախուցեալ
Դայեկացն՝ ապրեցուցին. իսկ՝ արքայ
փոխանակ նորա կարգէ զՍաղմութ,
սէր Անձապ :

Althamarum occupavit, ubi aderant
propinqui ejus, quos omnes interneci-
one occidit, præter puerum unum,
Mehendaci fratris sui filium, quem
Nutritii fugâ conservârunt. Cæterùm
rex in ejus locum Salmuthum Prin-
cipem Anztæ substituit.

ՊՐԱԿ ԺԶ.

Յաղագս՝ մահուան որդւոց Յուսկանն,
և յաջորդելոյ զաթոռն Փառնեբսէհի :

C A P. XVI.

*Filiorum Jusici mors. Pharnerses in
solum succedit.*

ԱՅԾ՝ 'ի Տերանայ խնդրեն
նախարարք Հայոց այր արժա-
նի, կացուցանել յեպիսկոպո-
սութի փոխանակ Յուսկանն.
քանի՜ որդւոց նորին ոչ գոյլելի զարս
ստացեալ, անարժանք եղեն առաքե-
լականին այնորիկ շնորհի. այլ և՛ մահ
ևս հասեալ նոցա յառաքան յայնս, յոյժ
ահագին, և սարսափման լսողաց ար-
ժանաւոր. 'ի միում տեղւոջ քանթա-
հար լեալ երկոցուոյ, որոց Պապ, և
Աթանագենէ՝ կոչէին անուանք, ոչ
Թողլով զառակ հասակեայ, պառչաճ
այնմ, բայց մանուկ մի, որդի Աթա-
նագենի, որում Ներսէս անուն ճանա-
չելք, որ 'ի կեսարիայ եր' 'ի հրա-
հանգս, և քայմու ժամանակաւ զնա-
ցեալ 'ի Բիւզանդիոն առնուլ կին
գղութար Ապիստիայ ուրում մեծի իշ-
խանի. և վն՝ ոչ կայոյ այր յազգէ
Դրիգորի, ընտրեցին զՓառնեբսէհ ռմե
Առաքաւորց Տարօնոյ, և կացուցին քա-
հանայրապետ 'ի տասներորդ տմի Տե-
րանայ, որ կայաւ զաթոռն ամն 4 :

ARmeniorum autem Satrapæ à
Tirano petierunt, ut vir i-
doneus loco Jusici Episcopus consti-
tueretur; nam filii ejus, quum non bo-
nis moribus essent, apostolico eo mu-
nere indigni habiti sunt; quos prætereà
per id tempus mors occupavit terri-
bilis atque audientibus horrorem in-
cutiens; namque ambo in eodem lo-
co ictu fulminis perierunt; quorum
nomina erant Papus atque Athana-
genes; neque sobolem reliquerunt per
ætatem huic muneri idoneam, præter
juvenem quendam Athanagenis fili-
um, cui nomen erat Nerses, qui Cæ-
sareæ instituebatur, atque eo tempo-
re Byzantium profectus erat, ut A-
pionii nobilis cujusdam principis fili-
am in matrimonium duceret; ac prop-
tereà, quòd nullus ex Gregorii stirpe
aderat, Pharnerses quendam ex op-
pido Astisatâ in provinciâ Taronensi
elegerunt, atque in sacerdotio summo
collocârunt anno Tirani decimo; is-
que solum tenuit per annos quatuor.

ՊՐԱԿ ԺԷ.

C A P. XVII.

Եթէ՝ զի արդ՝ ի Հապհոյ խաբեցաւ
Տիրան՝, երթալով ի կոշ նորա, և
կուրացաւ ի նմանէ :

*Quomodo Tiranus dolo malo à Sapore
accerfitus, ad eum profectus, atque
oculis privatus sit.*

*** Ե Տ այսր ամի՝, ամբարիշտն
*** Յուլիանոս՝, արժանի չար իւրոց
*** խորհրդոցն, վէրս ընկալեալ ի
փորոտին, սատակի ի Պարսս.
դարձեալ Թագաւոր ունեւով զՅով-
բիանոս, որ ի Քանապարհի վախճա-
նեալ, ոչ ժամանեաց ի Բիւզանդի-
ոն : Իսկ արքային Պարսից՝ Հապհոյ
զՏեւո նոցա կրթեալ, և խաբկանօք կո-
չէ զՏիրան առ ինքն, գրելով Թուղթ
այսպէս :

¹ De Juliani ac Joviani obitu eadem tradunt Ammianus, l. XXV. Zosimus, l. III. Eutropius, l. X. alii que multi.

Թուղթ Հապհոյ առ Տիրան :

Epistola Saporis ad Tiranum.

Մագդեգանց քաջ, և բարձակից ա-
րեգական Հապուհ՝, արքայից արքայ,
ի բարւոյ մերում յիշեալ եղբայր սի-
րելի Տիրան, Հայոց արքայ, որջոյն շատ
Ջշմարտիւ ի վերայ հասաք, եթէ զսէրն
հաստատուն պահեցեր, ոչ գալով
ընդ կայսեր յաշխարհս Պարսից, այլ
և զգովնդն, զոր էառ ի քէն, զՏեւո
յղեալ կոչեցեր ի բաց և զառաջին,
զոր արարերն, գիտեմք զի մի ընդ աշ-
խարհքն անցանիցէ՝, արարեր, զոր ինքն
իսկ առնելոց էր. ուստի և մեր պահա-
պանքն գնդին վատարտեալ, ի բաց ե-
կին, զքեզ պատճառելով. վս որոյ
մեր ցասուցեալ սալարի նոյ ցլու արիւն
արբուցաք, և քու՛մ Թագաւորութեդ՝

¹ Sapore, Aramazde fatus, ² solis so-
dalis, rex regum, dilecto fratri Tira-
no Armeniæ regi, quem benignè re-
cordamur, salutem plurimam. Certò
comperimus, te amicitiam tuam fide-
liter conservâsse, quòd non modò
cum Cæsare in Persidem non vene-
ris, sed etiam cohortem, quam à te
abduxerat, per nuncios revocaveris.
² Quod enim in principio fecisti; id,
ne per regionem tuam transiret, a te
factum esse scimus, quod ipse aliter
erat factururus. Nostri itaque milites
ignaviâ affecti, de præsidio cesserunt,
atque in te culpam contulerunt. Quà
de re nos irati illorum duci ³ sangui-
նիցն

² Similis ferè est inscriptio literarum, quas idem hic, ut videtur Sapore, ad Constantium dedit. *Rex regum, Sapor, particeps siderum, frater Solis & Lunæ, Constantio Cæsari fratri meo salutem plurimam dico.* Ammian. XVII. 5.

³ Videtur hoc non fuisse inusitatum apud vete- res veneni genus. Sic Midam Phrygiæ regem,

epoto tauri sanguine, periisse scribunt Strabo & Plutarchus; idémque de Plammenito Ægyptio Herodotus, & de Themistocle Atheniensi narrat Cicero. Vide Herodot. III. 15. Strab. I. p. 61. Plutarch. de Superstitione, atque in vitâ Themistoclis, Ciceronémque de claris Oratoribus, §. 43.

նէ ինչ ֆնասեցաք, երդուէալ 'ի Մէհր' մեծ ԱՅ. միայն փութա՛ տեսանել զմեզ, զի խորհեալ ինչ թողցուք զքեզ, վասն հասարակաց օգտի: Զայս տեսեալ Տիրանայ, խելագարեալ՝ գնաց առ նա, քանզի՛ արժանն տանէր զնա՝ 'ի տեղի հատուցմանն. զոր տեսեալ Շապուհ, կշտամբեաց զնա բանիւք յանդիման իւրոց զօրացն, և զա՛յս նր կուրացոյց, ուն՝ զԱրեւելիային: այնու թէ և արդեօք՝ վրէժս ընդ սրբոյ առնն այնորիկ պահանջեալ, որով լուսաւորիւր աշխարհ, ըստ Աւետարանին ձայնի, գոյ լոյս աշխարհի, յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՀայս, խաւարեցաւ և ինքն, կալեալ զԹագաւորութիւնն՝ ամն տասն և վեց:

nis taurini potionem dedimus; neque regno tuo quidquam detrimenti intulimus; id quod per ⁴ Mithram magnum deum jurejurando confirmamus.

⁴ Da igitur operam, ut ad nos celeriter venias; ut de communi utilitate consulamus; ac tum te dimitemus. Tyrannus, his literis lectis, quasi mente captus, ad eum adiit, quod quidem eum iustitia duxit, ut dignas poenas lueret; quem ubi Sapores conspexit, coram militibus suis objurgavit, atque in modum Sedechiæ oculis privavit. Ita supplicium de eo sumptum est, sancti illius viri ulciscendi causâ, à quo regio illustrabatur, pro eo ac scriptum est in evangelio, *eos esse lucem mundi*; namque ut Tyrannus ejus lumine Armeniam privavit, sic ipse suo itidem lumine privatus erat; anno imperii vigesimo sexto.

⁴ Perfis solenne fuisse per Mithram jurare, satis notum est; de quâ quidem re, plura qui cupit, consulat Hydium de relig. Vet. Perf. c. IV. & Brisso.

nium de regio Persarum principatu, l. I. c. 162. II. c. 8.

ՊՐԱԿ ԺԸ.

C A P. XVIII.

Յաղագս՝ Թագաւորեցուցանելոյ Շապուհոյ զԱրշակ, և արշաւանք 'ի Յոյնս:

Sapores Arsacem regem creat, atque incursionem in Græciam facit.

ԱՅՅՑ՝ Շապուհ Թագաւորեցոյց, փոխանակ Տիրանայ, զորդի նորին զԱրշակ, ակնածելով 'ի զօրացն Հայոց, զի մի՛ խափանիչ առաջի՛ արկելոց իւրոց գործոցն լինիցին. այսպէս իմն պատե՛հ համարեալ, բարերարութիւն առնելով, իբր հաստատելով զաշխարհս. Նուաճեաց և զագգնախարարացն, պատանդս առնելով յամենեցունց. և փոխանակ Վահանայ Ամատունւոյ, սպարապետ կացուցեալ Հայոց՝ արեւելեայ գօրուն, զհաւատա-

¹ Sapores autem in locum Tyranni filium ejus Arsacem regem substituit; ab Armeniorum copiis metuens, ne incœpta sua & conatus prohiberent; & rectè secum reputans, beneficia esse regni firmamenta. Satrapas etiam in ditionem suam redegit, obfidésque eis imperavit; & Vahani Amatunii loco, Armeniorum orientali cohorti fidum suum Valenacum Syntensem præfecit eique Armeniam commendavit. Ipse verò Græcanicas

րիմ

K k

րիմ¹ իւր զՎաղենակ Սիւնի, և նմա՛
յանձն արարեալ զՀայս, ինքն զՏեո
Յունական զօրուն կրթէր, և հասեալ
՝ի Բիւթանիա։ Եւ նստէր ամիսս յորովս,
և ոչինչ կարացեալ առնել, սիւն առ
ծովուն կանգնէ՛, և առիւծ ՝ի վր դնէ՛,
մատեան ընդ ոտիւքն ունելով։ որ նշա
նակէ այսպիսի ինչ, քանզի՛ առիւծ
հզօր է՝ ի գազանս, նոյնպէս՝ և Պարս
սկականն՝ ի Թագաւորս, և մատեան
ժողովիւն է իմաստութեան, որպէս՝
Հռովմայեցւոց տէրութիւնն։

ՊՐԱԿ ԺԹ.

Թէ՛ որպէս արհամարհեաց Արշակ
զԹագաւորն Յունաց։

ՆՊ Եւ այնոսիկ ապա՛ ժամանակս
յարեալ խռովութիւն Հայհոյ,
արքայի Պարսից՝ ի Հիւսիսա
կանաց ազգաց. և Յունաց Թա
գաւորեալ Վալենտինեանոս, և գու
մարտակ ՝ի Մէջերկրեայսս առաքել,
հայաճական առնէ զգօրս Պարսից.
ապա՛ առաքէ առ Արշակ, մեր Թագա
ւոր, Թուղթ։

Թուղթ Վաղենտինեանոսի՝ առ Ար
շակ։

Ինքեակալ Վաղենտինեանոս Օգոս
տոս, հանդերձ աթոռակցաւ մերով, և
Թագակցաւ Վաղէսիւ կայսերաւ, Ար
շակայ՝ Հայոց արքայի խնդալ։ Պարս
է յիշել քեզ զչարիսն որք անցին լէճեզ
՝ի Պարսից անաճից, և գերախտիսն որ
՝ի մէջ, ի վաղնջուց մինչև ց՛քեզ, և
հեռանալ ՝ի նոցանէ, և մօտիլ ՝ի մեզ,
ոպ՛ զի խառնեալ ընդ գօրս մեր, մար
տիցես ընդ նս, և հանդերձ գոհացո
ղական բանիւք մերոց զօրավարացդ
առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ, և ա
ռեալ զեղբայր քո, և որ ընդ սմա վտա
րանդիքս, ի բաց ածցին։ ողջ լեր նմ

copias infecutus est, atque ad Bithy
niam pervenit. Cúmque ibi complu
res menses confedisset, neque ullam
omnino rem gerere posset, columnam
ad mare erexit, in qua leonem statuit
librum sub pedibus tenentem; quæ
res talem habuit significationem, ut
leonem inter bestias fortissimum, sic
inter reges potentissimum esse Persi
cum; atque ut librum, ita Romano
rum imperium in se complecti & con
tinere sapientiam.

C A P. XIX.

*Quomodo Arsaces regem Græcorum
contempserit.*

INTERJECTO deinde haud longo spatio,
populi Aquilonis in Saporem Per
siæ regem tumultum concitârunt; &
imperator Græcorum Valentinianus,
misso in Mediterranea loca exercitu,
Persarum copias fudit fugavitque; &
deinde literas ad regem nostrum Ar
sacem dedit.

Epistola Valentiniani ad Arsacem.

IMPERATOR Valentinianus Augustus
simul cum Valente Cæsare solii nos
tri socio, & regni collegâ, Arsaci
Armenia regi salutem. Æquum est,
te memorem injuriarum quas ab im
piis Persis passi estis, & beneficiorum,
quæ in vos ab antiquis temporibus us
que ad tuam memoriam contulimus,
eas deferere & nobiscum conjungi,
ut simul cum copiis nostris adversus
eos bellum geras; & regionis tuæ
vestigalia, cum grato in duces nostros
animo, verbisque benignis, mittas;
eoque pacto fratrem tuum cæterósque

հնա

հնազանդութիւն Հռովմայեցւոց տէրութեան: Իսկ Արշակ և ոչ պատասխանի առնէ թղթոյն, այլ նշկահեալ, արհամարհեաց զնոյն, նա և ոչ գհետ Հապհոյ միտեցաւ նախ սրտիւ, այլ անձնահաճ եղեալ, պարծելով հաննայ 'ի գինեբուս, և յերգս վարձկանաց, քաջ, և արի՛ երեւիլ քան զԱբիլլաս, իսկ արդեամբք թերսիտեայ նմանեալ կաղի, և սրագլխոյ, վտարանդեալ յիւրոց նախագլխացն, մինչև զամբարտաւանութեան ընկալաւ վարձ:

captivos reciperes. Vale, atque imperio Romano in omnibus obtempera. Arsaces verò ne responsum quidem his literis reddidit, sed eas omnino contempsit neglexitque; neque tamen se totum Saporì tradidit; sed genio suo indulgens, & compositionibus & cantilenis mercenariorum assidue deditus, illustriorem se ac fortio-rem Achille jactabat; - at reverà Therisitæ claudò & capite acuminato similior; atque à principibus suis in exilium actus, dignam arrogantia suà mercedem tulit.

ՊՐԱԿ Ի.

Յադագս՝ սրբոյն Ներսիսի, և բարեկարգութեանն որ 'ի նմանէ:

CAP. XX.

De sancto Nerse, rebúsque ab eò rectè ordinatis.

Յորորդ ամի թագաւորութեանն Արշակայ, եկաց եպիսկոպոսական պետ Հայոց մեծն Ներսէս, որդի Աթանազիսի, որդւոյ Յուսկանն, որդւոյ Աթանայ, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի: Եւ դարձեալ 'ի Բիւզանդիայ 'ի կեսարիայ, և եկեալ 'ի Հայս, զման կարգս ուղղութե՛ իւրոց հայրենեացն նորոգեաց, այլ և առաւել ևս, քանզի գբարեպաշտութի Յուսեաց աշխարհին, զոր ետես, մանաւանդ 'ի թագաւորեալ քաղաքն, 'ի սմանորոգէ. ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց, և համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութիւն հաստատեաց զողորմածութի, խելով և զանգրութեան արմատ, որ բնաբարսովորութիւն իրերկրիս մերում: Բզի բորոտք հալածեալ լինէին, իբրպիղծ յօրինացն համարեալ. զուրուկս փախստեայս առնէին, դիմի յայլս փոխեսցի ատեն, որոց դարար, անապատք, և ամայիք, և ծածկոյթ՝ վէմք, և մացառք, ոչ յուսեք գտանելով միսիթարութիւն թշուառութեանց: Առ այսօրիւք և հաշմք

ANNO imperii Arsacis tertio, præful Armeniorum fuit magnus Nerses, Athanagenis filius, Iulici nepos, Verthanis pronepos, sancti Gregorii abnepos. Hic, ut à Byzantio Cæsaream rediit atque in Armeniam venit, omnia recta majorum suorum instituta renovavit, atque etiam adauxit, quum optimos Græcorum ritus, quos ibi, ac præcipuè in urbe regali, perspexerat, in hanc regionem introduceret; convocato enim episcoporum atque omnium incolarum concilio, misericordiam canonibus sanxit; extirpatâ funditus pristina eâ immanitate, quæ in nostrâ regione olim inveteraverat. Nam qui leprâ laborabant, quasi polluti ex lege habitati, foras eieciti sunt; elephantia affectos expulerunt, ne morbi contagio ad alios manaret; qui in disertis & solitariis locis, inter abditas rupes & cavernas degebant, neque à quoquam miseriarum suarum solatium accipie-

անդաւ

անդամովք՝ ոչ հաշուեալ լինէին, և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին, և օտարք՝ ոչ ժողովէին: Իսկ նր հրամայեալ ըստ գաւառաց՝ գաւառաց շինել աղբատանոցս, ՚ի խորշս, և ՚ի զերծս տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Տուռաց լինիցին, ՚ի միսիթարութի մարմնոց վշտագեւոց. և բաժանեաց ՚ի նոսա գաւառս, և զագարակս, պտղաբերեալ յարդեանց անդաստանաց, և ՚ի կթոց արօտականաց, և ՚ի գեղմնից, զի պաշտիցեն զնոսա հարկաւ բացէ ՚ի բաց, և նոքա մի ելցեն ըստ բնակութեան իւրեանց. և յանձն արար Խադայ ումեմն, որ էր ՚ի մարգաց կարնայ, սարկաւագ իւր: Սահմանէ և յիմ գեօղս վանս շինել, զի լիցի օտարանոցք, և տեղի սննդեան որբոց և այրեաց, և անունողաց տաճումն: Ընէ և յանապատս, և յանմարդ տեղիս, և զբայրանոցս, և մեհաստանս, և առանձնակեաց խրճիթս, և հայր և տեսուչ նց կարգէ զՇաղիտա, և զԵպիփան, և զԵփրեմ, և զԳրինդ որ յազգէն Ալկունեաց, և զայլս ոմանս բազումս: Եւ զերկուսս զայսոսիկ ՚ի նախարարութեց բառնայ յազգաց. մի, զմերձաւորաց ինսամութիւն, զոր վն ագահելոյ սեպհական ազատութեն առնէին, և միւս, որ ՚ի վր մեռելոց գործէին օճիրս, ըստ սովորական հեթանոսութեն. և էր այնու հետեւ տեսանել զաշխարհս մեր, ոչ, որպէս՝ զբարբարոսս, այլանդակեալ, այլ, իբրև զբաղաբացիս, համեստացեալ:

bant. Porro autem membris capti negligebantur, hospites ignoti non recepti, peregrini non congregati sunt. Ille autem singulis provinciis hospitium pauperum in abditis ac deviis locis exstrui iussit, quæ, velut Græcorum valetudinaria, afflicti solatium præberent; eisque vicos atque agros attribuit, frugibus, lacte ac velleribus abundantes, quibus in longinquis iis locis alerentur, neque ex sedibus suis emigrarent; eoque Chado cuidam, ex palude Carnensi, commisit commendavitque. Præcepit etiam, ut in omnibus vicis hospitium exædificarentur, ad peregrinos recipiendos, ad vi-duas nutriendas, eoque educandos, qui parentibus orbatî erant, victuque carebant. Tum præterea in desertis & vacuis locis, collegia, ædes, & cellas solitarias construxit, quorum procurationem, Salitæ, Epiphanio, Ephræmo, Gindo ex Selcuniâ gente, compluribusque aliis commisit. Porro autem ab his duabus rebus Satrapas abduxit; primum, ab affinitatis cum propinquis conjunctione, quæ eorum consuetudo fuerat, ut propria sua jura conservarent; deinde, ab exequiarum ceremoniis, quas mortuis, paganorum ritu, faciebant. Et tum demum regionem nostram cernere licebat, non, velut barbarorum, deformem atque inconditam, sed, velut civium, decoram ac benè moratam.

ՊՐԱԿ ԻԱ.

Սպանումն Տրդատայ՝ եղբոր Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսիսի ի Բիւզանդիոն, և դարձուցանել զպատանդան:

***Սատիկ, և յոյժ ահաւոր էր ՚ի վե-
*Ս*րայ անիրաւաց Վաղէնտինեանոս,
*** ուստի՝ և զբազում իշխանս վն

C A P. XXI.

Cædes Tiridatis, fratris Arsacis. Sanctus Nerses Byzantium proficiscitur atque obsides reducit.

A Cerbus admodum atque improbis terribilis erat Valentinianus, adeo ut multos principes propter ra-
յափշտա-

յափշտակութե՛ս սատակեաց, և զՌո-
դոնոս ներքինապետ՝ այրեաց կենդա-
նոյն, քանզի՝ երկցս հրամայեալ, ոչ
դարձոյց զյափշտակութիւն կնոջ միոյ
այրոյ: Եւ ՚ի նմին աւուր՝ հասեալ
այնց հրեշտակաց, զորս ՚ի Հայսն ա-
ռաքեաց, ցատուցեալ առաւել զրու-
ցով, խրոխտալոյն Արշակայ, և վասն
զի՝ ի ժամուն յայնմիկ առ ձեռն ու-
նէր զբարկութիւնն, հրամայէ՝ զՏրդատ
եղբայր նորա, զհայր Գնէլոյ սպա-
նանել, և Թէոդոսի զօրու ծանու՝ ՚ի
վր Հայոց դիմել: որոյ հասեալ ՚ի
սահմանս Հայոց, զարհուրի Արշակ, և
առաքէ լ ատաջ նի զմեծն Ներսէս,
որոյ երթեալ, և ՚ի հանդարտութի՝
զթագաւորն շրջեալ, մեծարի ՚ի նոցա-
նէ յոյժ: նա և՛ զպատանդսն խընդ-
րեալ, առնու, և դառնայ, և կոյս մի,
անուն Օլոմպիադայ, յազգէ՝ Կայսեր,
կին ամէ Արշակայ: Բայց՝ Կայսերն
բարեբարութիւն արարեալ մանկան
Գնէլոյ, յաղագս զուր ՚ի նոցանէ մա-
հու հօրն նորա՝ Տրդատայ, տայ նմա
զպատիւ հիւպատոսութե, և գանձս
յորովս: Ընդ որ՝ խանդացեալ Տիրիթ,
խորհէր նմա չարիս հանապազ, ըսպա-
սելով ՚ի դիպօղ աւուր:

pinas morte multaverit, & ¹ Rhoda-
num, Eunuchum suum primarium,
vivum combusserit, quod ter iussus
viduæ cuidam reddere, quod eripu-
erat, non paruisset. Per idem tem-
pus legati reverterunt, quos in Ar-
menian miserat; atque arrogantia Ar-
² facis auditâ, vehementius incensus, cum
eo ipso tempore jam ad iram promp-
tus esset, Tiridatem fratrem ejus,
Gneli patrem interfici imperavit; &
Theodosium cum exercitu magno con-
tra Armenios proficisci iussit; qui ubi
ad Armeniorum fines pervenit, Ar-
faces, timore perculsus, magnum Ner-
sem præmisit; qui, ut venit, regem
placavit, & ab eo honorificè accep-
³ tus est; a quod etiam cum ² obsides
repeteret, accepit atque inde rediit,
virginem quandam, nomine ³ Olym-
piadem, ex Cæsaris genere secum re-
ferens, quæ Arsaci uxor foret. Cæ-
sar autem, quod patrem ejus Tirida-
tem temerè necâisset, beneficia multa
in Gnelum juvenem contulit; eique
⁴ honorem consularem detulit, mul-
tâque pecuniâ locupletavit. Quæ æ-
grè ferens Tirithus, perniciem ei ma-
chinatus est, atque ad id faciendum
occasionem idoneam captavit.

ԳՐԱԿ

¹ Ὁ Θηοτάτος Βασιλεὺς Οὐαλεντινιανὸς πολ-
λὰς συγκλητικὰς καὶ ἀρχοντας Ἐπαρχίων ἐφορευ-
σιν ἀδικῶντας, καὶ κληρονομίας καὶ παραδικάζον-
τας. Καὶ τὸν Πραιποσίτον τοῦ Παλατίου αὐτοῦ,
Ροδάτον ὀνομαστί, ἀνδρὰ δύνασιν καὶ εὐπορον, καὶ
διοικῶντα τὸ Παλάτιον, ὡς πρῶτον οὐκ Ἀρχιε-
ρεχον, καὶ ἐν μεγάλῃ τιμῇ οὐκ, ἐποίησε ζωο-
καυστον. Chron. Paschal. p. 301. ubi uberius se-
quitur de hac viduâ historia, ut etiam apud Mala-
lam, part. II. p. 31. & Cedrenum, p. 255. edit.
Xylandr.

² Vide suprâ l. III. c. 13.

³ Constantius accitum Arjacen Armeniæ regem,
summâque liberalitate susceptum præmonebat & bor-
tabatur, ut nobis amicus esse perseveraret & fidus.

— Qui crebrò adjurans animam prius posse amittere
quàm sententiam, muneratus cum comitibus quos dux-
erat, rediit ad regnum, nihil ausus temerare postea
promissorum, obligatus gratiarum multiplici nexu
Constantio, inter quas illud potius multèbat, quod
Olympiada Ablavii filiam præfecti quondam præto-
rio, ei copulaverat conjugem, sponsam fratris sui
Constantis. Ammian. XX. 11. Hic in eo præter
cætera Ammianus à Chorenensi discrepat, quod
ille Olympiada à Constantio Arsaci datam narrat,
quam hic Nersem à Valentiniano impetravisse
refert.

⁴ Honor hicce Consularis, qualis fuerit, illud
parum intelligimus.

ՊՐԱԿ ԻԲ.

CAP. XXII.

Եթէ՝ որպէս եղև խռովութիւն Ար-
շակայ ընդ Գնէլոյ, և մահ Տիրանայ:

*Diffidium inter Arfacem & Gnelum.
Tirani obitus.*

Արշակ Գնէլ եկեալ յաւանն Կո-
նստալ, որ յոտին՝ Արագածն կո-
չեցեալ լերինն, առ կուրացե-
ալ Տօրն իւր Տիրան, զի՝ ց' այն-
ժամ կենդանի էր, և Տիրանայ սգա-
ցեալ՝ ողբալով՝ դառնապէս զՏրդատ
որդի իւր, զՀայր Գնէլոյ, իւր զինքն
ունելով՝ պատճառս՝ սպանման նորա.
Այս որոյ տայ Գնէլոյ զամիսն իւր, և
զկալունածս գիւղից, և դաստակեր-
տաց, և ի նիսն աւանի՝ ի Կոնստա՝ Հրա-
մայէ բռնակիլ: Ապա՝ առնուլ Գնէլ
իւր կինն, զՓառանձեմ՝ ոմն անուն,
յազգէն Սիւնեաց, և Թագաւորապէս
արարեալ Հարամիս, աայ առատա-
պէս պարգևս ամենայն նախարարացն.
որոց հաճեալ ընդ նա, և սիրեալ, ե-
տուն զգաւակս իւրեանց, զորս առեալ,
մեծապէս հանդերձեաց զինու, և զար-
դու, և յաւելին ևս սիրել զնա: Ա-
ստանօր՝ եգիս Տիրիթ պատճառս քու-
թեան, և մատուցեալ առ արքայն
հանդերձ բարեկամաւ իւրով Վար-
դանաւ, զինակրաւ արքայի, որ ի
Մամիկոնեան տոհմէն էր, ասեն, ոչ
գիտես զի խորհեալ է Գնէլոյ՝ սպանա-
նել զքեզ, զի ինքն փոխանակ Թագա-
ւորեսցէ: ահա՝ տես արքայ՝ զնշան ի-
րին, զի բնակեցաւ յԱյրարատ, ի կա-
լունածս ձեր Թագաւորոյ, և սիրտ ամ
նախարարացն եղև ի նմա. քանզի կայ-
սերքն նիւթելով զայդ, ետուն նմա
զպատիւ հիւպատոսութեանդ, և գանձս
սաստիկս, որով պատրեաց զնախա-
րարսն: Երդնայր Վարդան յարեն ար-
քայի և ասէր, իմովք ականջօք լուայ ի
Գնէլոյ՝ զի ասէր, Թէ՝ ոչ թողում
Տօր եղբօր իմիւմ, զվրէժ մահուան Տօր

1 G N E L U S autem in vicum Cu-
asum, qui ad radices montis A-
ragazi situs est, ad patrem suum cæ-
cum Tiranum profectus est, qui ad-
huc superstes erat. Tiranus verò Ti-
ridatem filium suum, Gneli patrem
graviter atque acerbè deploravit, cu-
jus necis se causam fuisse putabat;
câque re motus, omnes facultates su-
as ac possessiones cum pagis villis-
que Gnelo muneri dedit, atque in e-
odem vico Cuaso fedes ponere iussit.
2 Post hæc Gnelus mulierem quandam,
nomine Pharansemam, ex gente Sy-
niâ, uxorem duxit, nuptiisque regio
more celebratis, cunctis Satrapis mu-
nera largè donavit; qui erga eum
benevolè affecti, liberos suos ei tra-
diderunt; quos, ubi accepit, armis
cæterisque rebus magnificè apparatus-
que instruxit; atque ita eorum in se
amorem auxit. Tirithus, ansam in-
de ad calumniandum nactus, simul
cum amico suo Vardano regis Armi-
gero, qui ex gente Mamiconiâ erat,
3 regem convenit, & “An nescis, in-
“ quiunt, Gnelum necem tibi machi-
“ nari, ut tibi in regnum succedat.
“ Ecce autem, ô rex, ejus rei in-
“ dicio; namque in Araratâ in re-
“ giis vestris possessionibus sedem po-
“ suit, atque omnium præfectorum
“ animi in eum propensi sunt. At-
“ que id ipsum sanè Cæsares mol-
“ ebantur, quum illum honore con-
“ sulari decorarent, atque ingentes
“ eas divitias donarent, quibus satra-
4 pas ad se allexit.” Juravit etiam
իմոյ,

իմոյ, որ վս դորա եղև: Այսմ հաւա-
տացեալ Արշակ, յղէ զնոյն իսկ Վար-
դան առ Գնէլ, թէ՛ ընդէր բնակեցար
յԱյրարատ, և լուծէր զկարգ հայրե-
նեաց. քանզի սովորուծիւն էր յԱյրա-
րատ բնակիլ միայն արքայի, և որդւոյ
նր միոյ, զոր փոխանորդ թագաւորին
պահէին, և այլոց Արշակունեաց բնա-
կիլ՝ ի գաւառս հաշտենից, և Աղիով-
տից, և Առբերանւոյ, հանդենձ ուօժ-
կօք, և մտովք յարբունուստ. և արդ-
ընտրելի է քեզ, կամ ընդունիլ զմահ,
կամ՝ գնալ յԱյրարատոյ, և արձակել
զուստերս նախարարացդ՝ ի քէն: զայս
լուծեալ Գնէլոյ, արար զհրամանս ար-
քայի, և գնաց յԱղիովիտ, և յԱռբե-
րանի: Բայց Տիրան, հայր նր, պատ-
գամս խիստս յղեաց առ որդին իւր
Արշակ, վս որոյ հեղձամահ էղև յիւ-
րոց սենեկապետացն, ի գաղտնի հրա-
մանէ արքայի, և ի նմին աւանի Վոճ-
աշ, թաղեցաւ, ոչ արժանի եղեալ
հարցն գերեզմանաց. թէ արդեօք՝ զփո-
խարէն Դանիիլի, առնն Այ, հատոյց,
որովք չափով չափեաց, չափեցեալ
եղև, ըստ գրոյն:

Vardanus per ¹ solem regis, &
“ His, *inquit*, auribus eum audiui,
“ cum diceret, se patruo suo mortem
“ patris sui, cujus ipse causa fuit,
“ nunquam condonaturum. Arfaces,
huic calumniæ fidem habens, eun-
dem Vardanum ad Gnelum mittit,
rogatum, “ quare in Araratâ habi-
“ taret, & morem à majoribus tra-
ditum solvisset.” Venerat enim in
² consuetudinem, ut rex tantum &
unus ex filiis ejus, successor regni
designatus, Araratam incolerent; &
cæteri Arfacidæ in provinciis, Haf-
tensi, Aliovitâ, atque Arberaniâ ha-
bitarent, eisque cibaria & stipendia
ex regiâ gazâ præberentur. “ Jam
“ itaque oportebit, te, eligere, u-
“ trum morte multari, an ab Ara-
“ ratâ discedere & præfectorum fi-
6 “ lios dimittere malis.” Gnelus,
his auditis, regi obtemperavit, atque
in Aliovitiam & Arberaniam com-
migravit. Tiranus autem pater ejus
nuncium valdè severum ad filium su-
um Arfacem misit, ob eamque cau-
sam à cubiculariis suis, clandestino
regis jussu, suffocatus atque in eodem
vico Cuaso conditus est, majorum
sepulchris indignus habitus; ut vide-
atur sanè Danieli viro illi divino pœ-
nas debitas perfolvisse; quum, ut in
sacris literis scriptum est, quâ men-
surâ mensus fuerat, eadem ei red-
dita esset.

¹ Ita voces Armeniacæ sonare videntur; sed
hæc eadem locutione usus est interpret Armenius,
quo in loco Græci *ἡ τῶν ὑγιῶν* dixere. Gen.

XLII. 15, 16. & vide suprâ, l. II. c. 18.
Nº 6.

² Vide suprâ, l. II. c. 7. Nº 31.

ՊՐԱԿ ԻԳ.

CAP. XXIII.

Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ
Գնէլոյ, և սպանանել զնա :

*Iterum Arsaces simultatem cum Gnelo
habet, eumque interfecit.*

ՊԱՆ Ելանէ արքայ զԹիկամբք
ԱՄ Բասեաց, առնել որս յիւրոմ
սիրեցեալ գաւառի՝ Կովքայ
ովտի, և եղեալ որս սաստիկ,
ուրախացեալ Արշակ՝ ի գինիս, պար-
ծէր, ոչ այլոյ ուրուք ի Թագաւորաց՝
մեռանիլ այնչափ բազմութի էրէոց
ի միում ժամու : Աստանօր նորոգեն
գնենգութիւն, Տիրիթ, և Վարդան, ա-
սելով, Գնէլոյ բազմում էրէս քան զայս
ունիլ ընդ նոյն աւուրս յիւրոմ լե-
րինն, որ Հասապիվան անուանի, որ ի
մայրենի հաւոյն իւրոյ Գնէլոյ Գնու-
նոյ հասեալ էր ցնա : Վս որոյ առաքէ
առ նա հրովարտակ այսպէս : Արշակ
արքայ՝ Հայոց մեծաց, Գնէլոյ որդւոյ
իմոյ, խնդալ : Տեսցես տեղիս քաջերէս,
ի լերինս ծաղկաց զպուրակացիւր ջրով,
և պատրաստեսցես, զի՝ եկեալ, ըստ
ժանեաց Թագաւորաց՝ հանդիպեսցուք
որոց : Եւ երազ գէտ հրովարտակին
երթեալ Արշակայ, խորհէր, եթէ ոչ
ըստ հրամանին գտցէ արարեալ Գնէ-
լոյ, պատճառս ի վր եղեալ, իբր թէ՝
չարակենաց զուրախանայն արքայի, կա-
պեսցէ՝ զնա : այլ իբրեւ ետես, զոր էր
երբեք տեսեալ, այնպիսի՝ պատրաստու-
թի որոց, և բազմութի էրէոց, իոցեալ
խորհրդով նախանձով, և կասկածա-
նաց, հրամայեաց ի նոյն որսին սպանա-
նել զԳնէլոյ, իբր թէ՝ ընդ խաբս ինչ վրի-
պակաւ էրէոյ կամելով ձգել, նմա պա-
տահեաց նետն : որոյ առեալ զայսպիսի
հրաման, վաղվաղակի կատարէ, ոչ
այնչափ յաղագս հրամանի՝ Թագաւո-
րին, քան թէ վս կամացն Տիրիթայ իւ-
րոյ սիրելոյ : Իսկ Արշակայ հանդերձ

POST hæc rex in partes post
Masim sitas profectus est, ut in
dilectâ suâ provinciâ Cogæovitâ ve-
naretur. Et cum venatio acris ad-
modum & vehemens fieret, Arsaces,
lætitiæ plenus, inter pocula gloria-
batur, neminem alium ex regibus
uno tempore tantam ferarum multi-
tudinem interfecisse unquam. Ibi Tiri-
thus & Vardanus dolos renovant,
dicentes, Gnelum hoc ipso tempore
longè plures feras in suo monte, qui
Sahapivanus appellatur, habere, qui
ab avo suo materno Gnelo Genunio
ad eum venerat. Literas igitur &
mandata his verbis ad eum mittit.
“ Arsaces Armeniæ magnæ rex,
“ Gnelo filio meo salutem. Conqui-
“ rito loca ferarum copiâ abundan-
“ tia, inter montes virentes aquisque
“ irrigatos, atque res necessarias ap-
“ parato, ut, cum adveniam, vena-
“ tione regibus dignâ & decorâ fruam.”
Ipse autem Arsaces statim post lite-
ras missas subsequitur, eo consilio,
ut, nisi Gnelum mandata exequentem
invenisset, causam criminandi haberet,
eum regis lætitiæ invidere, atque i-
ded in vincula conjiceret. At ubi
talem venationis apparatus, qualem
nunquam antè viderat, tantamque
ferarum copiam conspexit, invidiæ &
suspicionum stimulis incitatus, impe-
ravit cuidam, ut Gnelum inter ve-
nandum per dolum necaret, ita ut
fagitta, quasi in feram directâ, casu
in eum videretur incidere. Is, ac-

նախա-

² Hic Arsaces Gnelum filium vocat, qui tamen
non ipsius sed fratris filius erat. Sic Abgarus su-

prâ, l. II. c. 30. de Nerse, atque infra, c. 29.
Arsaces de Gratiano loquitur.

նախարարօքն, իջուցեալ 'ի դաշտ մի Աղիովտի՝ զդին Գնէլոյ, Թաղեաց յարքունական քաղաքին Զարիշատի, 'ի չքմեղիկս եղեալ, կոծ մեծ առնէ :

ceptis hujusmodi mandatis, statim rem perfecit, non tam ut regis edicto, quam ut amici sui Tirithi voluntati morem gereret. Arfaces autem satrapæque cadaver Gnelli in campum quendam Aliovitæ deduxerunt, atque in urbe regiâ Zarisatâ condiderunt, ingentem lucrum præ se ferentes.

ՊՐԱԿ ԻԴ.

Եթէ՝ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնէլոյ, յորմէ եղև Պապ :

CAP. XXIV.

Quod Arfaces ed audaciæ procefferit, ut Gnelli uxorem in matrimonium duxerit, ex quâ natus est Papus.

Թէպէտ՝ և Արշակ կարծեց՝ գործել զանկուլ զգարիսն, այն, որ ոչն ծածկի յամենա տէս ականէն Այ, յայտնի՝ և աշխարհի, առ 'ի մեղրուցելոյն պակուցումն, որպէս զմահ Տիրանայ, և Գնէլոյ : Քանզի՝ գիտացեալ նմ ուրուք, իմացաւ զայս և մեծն Ներսէս, և անէծ զԱրշակ, և զառիթ սպանմանն, և գնացեալ, նստաւ 'ի սուգ զաւուրս բապումն, ոպ Սամուէլ՝ վս Սաւուղայ : Իսկ Արշակ, ոչ զղջացեալ ապաշաւեաց, այլ անամթեայ ագահելով՝ 'ի գանձս սպանելոյն, և 'ի ժառանգութի, յաւելլ առնուլ զկին նորին՝ զՓառանձեմ, յորմէ եղև պատանի մի, որ անունեցաւ Պապ : Այս Փառանձեմ գործեաց՝ և զանդուր, և զանկասկածելի՝ չարիս, և զսարսափման լսելեաց արժանաւորս, անարժանիւ ոմամք սուտ անուն քահանայիւ, 'ի կենաց դեղն՝ զմահացուն խառնեալ, ետ Օլումպիսայ, առաջին կնոջ Արշակայ, և ելոյ՝ 'ի կենցաղոյս, սակս տիկնութեանն մնախանաց : Նոյնպէս և զՎաղինակ տայ Արշակայ սպանանել, և փոխանակ չարգել զիւր հայրն՝ զԱնտիոքոս :

TAmetfi Arfaces se hoc scelus clam atque occultè perfecisse arbitrabatur, tamen Deum celare non potuit, qui omnia cernit ; atque adeò tum Tirani, tum Gnelli cædis in nocentis terrorem mundo patefacta est. Quippe cum cæteri omnes tum magnus Nerles eam rem intellexit, qui Arfacem & cædis autores execratus est, atque in locum quendam secessit, ubi, ut Samuel propter Saulum, lamentationi se ad complures dies dedit. At verò Arfacem sceleris non pœnituit, qui, pudoris expers, atque interfecti gazis & hæreditati inhians, illud etiam addidit, quòd uxorem ejus Pharansemam in matrimonium duxit, ex quâ filium unum suscepit, cui nomen erat Papo. Hæc Pharansema facinus inauditum atque incredibile patravit, & quod aures ipsæ reformidant; namque per sceleratum quendam, sacerdotem falsò appellatum, quum vitæ medicamento venenum admiscuisset, Olympiadi priori Arfacis uxori dedit, atque ita vitâ privavit, majestatis reginæ invida ; itidémque Arfacem perpulit, ut Valinacum necaret, atque in ejus locum patrem suum Antiochum substitueret.

ՊՐԱԿ ԻԵ.

Սպանում Տիրիթայ :

CAP. XXV.

De Cade Tirithi.

Տիրիթայ եղև խաղաղութիւն Հայկոյ
 ի հիւսիսականաց ազգաց, և
 պարսպ առեալ ի պատերազ-
 մացն, յայտնեաց զցասումն զոր
 ունէր առ Արշակ, վասն ոչ նմա, այլ
 կայսեր հարկելոյ՝ զայնրան ամս : Սակս
 որոյ առաքէ առ նա Արշակ Տիրիթ,
 և զնորին սիրեցեալն Վարդան, արժա-
 նի՝ պատարագօք, խնդրել զհաշտու-
 թի : Բայց, քանզի քինասնդիւր անցե-
 լոց մարտից կամեցել լինիլ Հապուհ,
 ինքն ելանէ պատերազմել ընդ Յոյնս,
 որոյ աղագաւ խնդրէ զԱրշակ, մեր
 Թագաւոր, հանդերձ ամ զօրօքն ընդ
 իւր լինի : Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ
 երոյթի երթալ, այլ բարուրս եղեալ,
 առաքէ դոյզն գունդ զինի Հայկոյ,
 և իւր բարկացեալ Տիրիթայ, ընկենու-
 զիս ի պատուոյն, ուն զի Թե՛ ի նոր հրա-
 պուրանաց եղև այն, յաղագս ատելու-
 թեանն զոր ունէր առ Յոյնս և առա-
 ւել ևս՝ զրգուէ զարքայ Վասակ, զին-
 ակիր նր, նախանձ պահելով ընդ եղ-
 բօրն, վս աղջկան միոյ հարձի : Վս որոյ
 նախատեսաց վնս արքայ ամսթալեօք քա-
 նիւք և կսկծեցուցանողօք, որոց ոչ կա-
 րացեալ տանել այնպիսում վատթարու-
 թեան, և պարտաւանաց, դէմ եղեալ,
 գնացին առ Հայկուհ հաստնած : ընդ
 որ՝ առաւել ևս զայրագնեալ Արշակ,
 հրամայէ նոյն Վասակայ զհետ կրթել
 քաղմաձեռն գնդաւ, զի, ուր և հաս-
 ցէ, սպանցէ զնս : զոր ոչ հեղգացաւ
 կատարել Վասակ, Թեպէտ և եղբայր
 նր էր Վարդան : Եւ խնդրեցաւ արիւն
 անպարտ ի Տիրիթայ ամապաշտէ, ըստ
 անիծիցն Ներսիսի, և Վարդանայ, ի հա-
 բաղատէն խրով մեռանիլ յեղբօրէ :

S Apores, ubi pacem cum Septen-
 trionis populo fecisset, otium à
 bellis nactus, iram apertè ostendit,
 quam in Arsacem conceperat, quòd
 non sibi, sed Cæsari à tot annis tri-
 buta peependisset. Ob eam rem Ar-
 saces Tirithum & amicum ejus Var-
 danum cum amplis muneribus ad
 eum mittit, qui gratiam ac pacem
 peterent. Sapore autem, præterita
 bella ulcisci cupiens, adversus Græcos
 in bellum exierat, ac propterea ab
 Arsace rege nostro postulavit, ut ip-
 se cum omnibus copiis sibi adesset.
 Arsaces ipse, ut qui proficisci noller, se
 excusat, sed cohortem parvam post
 saporem mittit; & Tiritho iratus,
 illum de gradu dejicit, quasi ex ejus
 illecebris hæc res profecta esset, prop-
 ter odium, quod in Græcos habuit.
 Iram autem regis Vafacus armiger
 ejus vehementiùs incendit, fratri suo
 propter concubinam quandam infen-
 sus. Quapropter rex eos magnâ ver-
 borum contumeliâ atque acerbitate
 objurgavit; quorum infamiam atque
 opprobrium quum ferre non possent,
 ad Saporem transfugere contendunt;
 eoque inajori irâ Arsaces inflammatus,
 eundem Vafacum cum magnâ manu
 eos insequi jubet, atque interimere, u-
 bicunque invenisset; id quod Vafacus
 impigrè perfecit, quanquam frater ip-
 sius erat Vardanus. Ita sanguis in-
 nocens, pro eo ut Nerses execratio-
 nibus prænunciaverat, ab improbo
 Tiritho reposcebatur, itémque à Var-
 dano, qui ab fratre germano interiit.

ՊՐԱԿ ԻԶ.

C A P. XXVI.

Պարսու Շապուհի Տիգրանակերտի

Sapores Tigranocertis pollicetur.

*** ՅԼ՝ Հապուհ գայ՝ հասանէ
 * Ս * ի Տիգրանակերտ՝ մեր քաղաք,
 *** կան ընդդէմ նր քաղաքացիքն՝
 հանդերձ գումարտակ գեղաւն.
 քանզի՝ Աստիգոս, նահապետ Սիւ-
 նեաց, որ աներ էր Արշակայ, և վե-
 րահացու քաղաքին, հրամայեաց ադ-
 խել ընդդէմ Հապուհ : Եւ ոչ
 միայն արգել չլի և ոչ հրէշտակա
 առարեաց առ նա, և ոչ զծրայն ըն-
 կալաւ : և հօր կռուոյ եղելոյ, զբա-
 րումն ի Պարսիցն սպանանեն, և ի
 պարսու թիմառնեալ գեղին Հապուհ,
 դաւնայ անդրէն ի Սմբին. Եւ հան-
 գիստ առեալ զօրացն, և արծարծեալ
 յաշխատութենէն, խնորհք առնուլ
 զՏիգրանակերտ, և ոչ թուրացուցին նմա
 յառաջախաղաց գումարք, և լրտեմք,
 պատասխել զայնու, իբր թէ՝ Թուսնայ
 հանդարտեցի գործ : և Հապուհ յա-
 ռաջ անդեալ, գրէ առ նոսա օրինակ
 զայս : Սագդեղանց քաջ Հապուհ,
 աղբայից արքայ, Տիգրանակերտեցեաց,
 որք ոչ ևս էք անուանելոց ի մէջ արե-
 աց, և անարեաց : Ես կամէի, ի ձեռք
 սկսեալ յամ առաջիկայ քաղաքս խա-
 դաղութի զմեռան առնել. և եթէ՝ դուք
 Տիգրանակերտեայք, որք առաջին էք,
 ոչ շահատաւութի առնեմ, այլ ի մեկ
 ուղեւորութեա, ք զէմ կացէք ինձ, ի
 ձեռք ուսցին և այլք, զդոյն առնել.
 այլ ի դարձին իմեռմ, այնպէս բար-
 կութի վանեցից զձեզ, զի կրկին եղի-
 ջիք օրինակ խեռեալ ստահակելոց :

S Apores autem Tigranocertam ur-
 bem nostram pervenit, eique ci-
 ves, coactis copiis, obstitere. Quippe
 Antiochus Syniorum princeps, qui
 Arsacis socer erat, atque urbis præ-
 fectus, iusserat eos contra Saporem ar-
 ma capessere. Neque solum aditu ar-
 cebat, sed nè legatos quidam ad eum
 misit, nec ab eo missos recepit. Ita-
 que prælium atrox commissum est, in
 quo complures Persæ cecidere, exer-
 citusque Saporis profligatus, se inde Ni-
 sibiin recepit. Cum verò milites in-
 terquievisissent, & se ex labore refecif-
 sent, Tigranocertam capere iterum stu-
 duit; neque tamen legiones, quæ præ-
 missæ fuerant, nec speculatores, hoc
 cum negotio implicari fiverunt, quæ
 quidem res Græciæ in tranquillo essent.
 Sapores igitur progrediens, ad eos lito-
 ras huiusmodi scribit. Sapores A-
 ramazde ortorum fortissimus, rex re-
 gum, incolis Tigranocertæ, qui de-
 inceps neque inter fortes neque inter
 imbelles nominandi sunt. Equidem
 constitueram, à vobis incipiens, in
 omnes circumcirca urbes cum pace ac
 nobili libertate ingredi. Quod si vos,
 Tigranocertæ incolæ, qui primi estis,
 non de regno & dignitate loquor, sed
 quod ad initium profectionis attinet,
 mihi eritis adversati, à vobis alii eti-
 am hoc idem facere discent. Cum
 autem rediero, tantà vos, præ irâ meâ,
 strage perdam, ut contumacibus &
 seditiosis maximo documento futuri
 sitis.

ՊՐԱԿ ԻԷ.

C A P. XXVII.

Եթէ որպէս՝ Արշակաւան շինեցաւ,
և կոտորեցաւ, և առաւ Անի:

*Quomodo Arsacaviana exstructa deleta-
que, atque Anium captum fuerit.*

ԱՅՑ՝ Արշակ ևս ժպրհեցաւ՝
առնել գործ անմոռութե: 'ի
Թիկանց կուսէ լերինն Մասե-
աց, շինէ ձեռակերտ, ժողով
մարդկան մեղաւորաց: Եւ Տրաման,
որ որ անկեալ անդր բնակիցէ, մի՛ լի-
ցին 'ի վր' նր' իրաւունք դատաստանի:
և նոյն ժամայն ծովացեալ լցաւ մարդ-
կութիւն Տովիանիմ: Քանզի՛ աւանդա-
ռութ, պարտականք, և ծառայք, և
մնասակարք, և գողք, և սպանողք, և
կնահանք, և այլք այսպիսիք, փախու-
ցեալք՝ անդր անկանէին, և ոչ կայր նոյն
այլ՝ և խնդիր: և բազում անգամ
բողոքեալ նախարարացն, ոչինչ լուա-
նոցա Արշակ, մինչև առ Եապուհ ու-
նիլ ի նոյն բողոք: և եղև 'ի դառնալն
Եապուհ 'ի Յունաց, առաքեաց զմի 'ի
սպարապետաց իւրոց, և Հայ գունդ ի
նմա, Թէ դէպ լինիլ ունիլ զԱրշակ:
և նա՛ խոյս ետ 'ի նոցանէ՝ զկողմամբ
Կաւկասայ, Վրաց միաբանելով: Իսկ
սպարապետն Պարսից ելեալ 'ի Հայս,
'ի ձեռնառլ լինելոյ նախարարացն, առ-
նու գլխուն Անի, և գերէ զամ գանձս
արքունի, որ 'ի նմա, այլ և զոսկերս
Թափաւորացն, ոչ գիտեմ, Թէ վն' նա-
խատինս առնելոյ Արշակայ, եթէ՛ վասն
Հմայից Հեթանոսականաց, զոր ապա
մաղթեալ նախարարացն, Թափեցին,
և Թաղեցին յաւանին յԱղս, որ յո-
տինն Արագածն կոչեցեալ լերին: քան-
զի՛ ոչ գիտացին ընտրել զոսկերս հե-
թանոսացն, և հաւատացելոցն, զի՛ ի
միմեանս էր խառնակեալ գերողացն,
յաղագս այնր՝ ոչ արժանի համարեցան,
'ի դիրս սրբոցն Թաղել 'ի Վաղարշա-
պատ քաղաքի: Եւ նախարարացն Հայոց
ժողովեալ, դիմեցին 'ի վր' արքունական

PRæterea etiam Arsaces insanissi-
mum opus ausus est aggredi.
Etenim à tergo montis Masis oppi-
dum condidit, improborum hominum
receptaculum; atque edicto sanxit,
quisquis se eò ad habitandum recepisset,
nè contra illum leges jurâque valeret.
Atque illico tota vallis multitudinis
hominum quasi redundavit. Nam qui
deposita accipiebant, & qui ex ære
alieno laborabant, Servi, Facinorosi,
Fures, Sicarii, Mœchi atque his simi-
les illò confugère, neque de his quæsi-
tio ulla haberi potuit. Et cum satra-
pæ sæpissimè de hâc re vehementiùs
expostulâssent, neque eis Arsaces aus-
cultaret, tandem ad Saporem quere-
las detulerunt. Sapores itaque, cum
ex Græciâ reverteretur, unum ex duci-
bus suis cum cohorte Armeniacâ mi-
sit, qui Arsacem, si posset, compre-
henderet. Ille autem se inde subdux-
erat, atque in regionem Caucasiam se-
cesserat, societate cum Iberis factâ.
Dux verò Persicus, in Armeniam pro-
fectus, adjuvantibus satrapis, castel-
lum Anium cepit, omnemque gazam
regiam, quæ ibi erat, rapuit, & qui-
dem regum etiam ossa abduxit; utrùm
in Arsacis opprobrium, an ad Ethnici
augurii usum, nescio; quæ postea sa-
trapæ impetraverunt, atque in vico
Also, qui ad radices montis Aragazi
positus est, promiscuè condiderunt. Cum
enim nescirent, quo pacto ossa Ethnico-
rum à fidelium ossibus secernere pos-
sent, ut quæ à spoliatoribus fuerant per-
missa, ob eam causam non digna habi-
ta sunt, quæ in monumentis sanctorum

ձեռաւ

ձեռակերտին՝ Արշակաւանի՝ և Տարին զնա սրով սուսերին, յառնէ՝ մինչև ց' կին, բաց 'ի տղայոցն ստընդ-հացեաց . քանզի՝ դառնացեալ էին 'ի վր' ծառայ-ինց իւրեանց, և յանցաւորաց : զոր թէ պէտ վաղ գիտացեալ մեծին Ներսիսի, ոչ յառաջ քան զկոտորելն՝ ժամանեաց Տասանիկ, այլ 'ի կատար գործոյն Տասեալ, եգիտ բաժանեալ զտղայս կոտորելոցն, զի՝ վարեսցեն 'ի գերութեն, ուն' զՏեւաւոր թշնամեաց . զորս թափեալ մեծին Ներսիսի, Տրամայէ կրել որթովք 'ի գում մի, և դարմանս, և մուցօղս նոցին կարգեալ, որք՝ յետոյ անոճանեցեալ անոճանեցան Որթք՝ այնորիկ աղադաւ :

ՊՐԱԿ ԻԸ.

Առումն Տիգրանակերտի, և բնաբարձ քանդումն :

ՍԿ Շապուհ եկեալ 'ի Տիգրանակերտ, դարձեալ աղիւսեցին ընդդիմանալ նմա, և ելեալ 'ի պարիսպն, աղաղակէին, Գնա՝ 'ի մէջ Շապուհ, զի մի չարիս յերկրորդումն ընդ քեզ, առաւել ևս քան զառաջինն, անցուցանիցեմք պատերազմաւ : և նա պատասխանեաց, Ո՛վ քանզի 'ի Հայոց, որք զանձինս արգելեալ պահէք ընդ պարսպօք Տիգրանակերտի, և արտաքս ձայն արկանէք սպառնալեաց . զի՝ քան զարանց է՝ յընդարձակ, և 'ի դաշտի կոռել, և կանանց գործ է՝ արգելով, փակել զինքեանս, յերկիւղէ առ հանդերձեալ կռիւն . և զայս ասացեալ, դարձաւ առ Յոյնս գերեայս՝ զինուորս, ասէ՝, թէ՝ ձերով մարտիւ առ-ից զբաղաքս, զամենեսեան զձեզ արարից ազատս՝ հանդերձ ընտանեօք ձերովք . և Պարսկա-

apud Valarsapatam reponerentur. Satrapæ autem Armenii, simul congregati, in Arfacavanam opificium regium invadunt, eamque delent, omnésque incolas, tam mulieres quàm viros, præter infantes lactentes, ferro trucidant. Graviter enim contra servos suos & flagitiosos istos irâ exardecebant. Et quamvis de hâc re magnus Nerses statim certior factus esset, non tamen priùs venit, quàm cædes patrata fuerat; sed in exitu rei adveniens, cæsororum infantes separatim positos invenit, ut in servitutem, tanquam hostium longinquorum liberi, abducerentur. Hos magnus Nerses liberavit, atque in stabulum quoddam, vitulis advectos deduci iussit; eisque alimenta & nutrices assignavit, qui postea ob eam rem appellati sunt Vituli.

C A P. XXVHL

Tigranocerta expugnatur, & funditus deletur.

C U M autem Sapo- res Tigranocertam peteret, se iterum incolæ ad resistendum parant; & con- scendentes murum exclamant, “ Dis- cede à nobis, Sapor, nè secundam calamitatem tibi inferamus, priore graviorem.” Quibus ille ita re- spondit, “ ô Fortes Armenii, Quid est, cur vosmet intra muros Tigranocertæ includatis, & verba mi- nacia foras emittatis; cum fortium virorum sit in aperto campo aciem conferere; muliebri verò, præ me- tu pugnæ, se intercludere atque obsepire.” Hæc locutus ad Græcos captivos, armis instructos, respex- it, &, “ Si vestrâ, ait, dimicatione urbem cepero, vobis omnibus ves- trisque necessariis libertatem largi- ar.” Itaque Persicos milites ur-

կաւ-

կան գորուն շուրջ գրադարան Տրա-
մյանաց ընթանալ, և նետիւք խոցուել
զ'ի վր' պարապին. և Յունացն մատու-
ցեալ, բռնութիւն յեցուցին 'ի պարիսպն
գիտցեցեալ էշան, և այս գործի մեքե-
նայից անուանոր, յերկ'ց, երկ'ց սրանց
միջեով տարեալ, 'ի ներքուստ աւերովք,
և երկեքանովք, և կայաւոր միջովք
փորելով զՏիմուսն. և նգահարս ա-
րարեալ զայն, որ 'ի Հայկազնայն Տի-
գրանայ հոժեալ, և յարմարեալ որ-
մանք, քակեալ ընկեցին, և հաւրս 'ի
դրոսն վառեալ. և յամ' կողմանց
հոր, և քարինք, և նետք, և տէգք
ձգեալ լինէին, և խոցուեալ մեքն,
յապուշ գառնային և 'ի ներքս մտե-
ալ բոլոր գորն, և ձեռն Պարսկական,
օչ գործք բազմախողովու երկաթն ա-
րեամբ արբուցանել, մինչև ապաժոյժ
արիւն սպանելոցն լցեալ 'ի հիմուն
ծաւալէր. այլ Յունականն ձեռն, 'ի
թթեւ ահան, հրձիգ զամ' երկիրն
առներ զփայտակերտսն. և Հապուհ
զմայեցեալն 'ի կոտորածէն գերեալ
գառնայ չուէ 'ի Պարսս, և հրեշ-
տակա՝ առ որ 'ի Հայս գառնորքն էին ա-
ռաքեալ, ապա՝ ազատ զՍիւնեացն Տրա-
մյայն առնել զտոհմն:

ՊՐԱԿ ԻԹ.

Յաղագս՝ պատերազմին Արշակայ ընդ-
նախարարաիւր, և վտարանդի երթա-
լոյն 'ի Բիւզանդիոն:

Արձեալ յարեալ խռովութիւն
Հապոյ 'ի նոյն ազգաց, և
խաղաղութի 'ի Յոյն շրջե-
ցաւ. սոցա՝ խաղաղութիւն 'ի նո-
ցա՝ խռովութի, և նոցա՝ խռովու-
թի 'ի սոցա՝ խաղաղութի, որպէս
վախճան միոյն, միւսոյն լինին սկզբունք.
բանդի՝ հեւանդացեալ Արդենուհեա-
նա 'ի բերդին որ կոչի Բերգիտոն,

bem celeriter circumire, eosque qui in
muris stabant, sagittis confodere ju-
bet. Græci verò, propius accedentes,
asnum, ut appellatur, moenibus ad-
movebant; quæ est machinatio rotis
circumacta, à ternis viris impulsâ at-
que agitata, atque ab inferiore parte
uacis atque ancipitibus & rostratis fe-
curibus armata. Ita, suffossis funda-
mentis, & perfractis repagulis, muros,
qui ab Haicano Tigraue constructi ac
firmiter compacti fuerant, disjecerunt;
ac portas etiam incenderunt. Iamque
ignis, saxa, tela & hastæ quoquo ver-
sus conjiciebantur, incolæque iner-
mes vulneribus confossi, obstupuerunt.
Cumque omnis exercitus in urbem ir-
rupisset, Persicorum militum enses
cruenti non prius sanguine satiati sunt,
quàm ipsa urbis fundamenta cæsum
cruore redundaret; Græca verò co-
hors puncto temporis omnia ædificia
lignea igni concremavit. Cæterum
Sapores, captis qui ex cæde resta-
bant, inde in Persidem revertit, nun-
ciisque ad cohortes Armenias missis,
Syniorum familiam jussit esse liberam.

C A P. XXIX.

*Arsaces cum satrapis suis bello decertat.
[Nerfes] captivus Byzantium abducitur.*

T Umultus iterum Saporis ab iis-
dem populis concitatur, & pax
cum Græcis fuit. Horum tranquilli-
tas illorum tumultui, atque illorum
tumultus horum tranquillitati ita suc-
cessit, ut unius finis alterius initium
esset. Postquam enim Valentinianus,
in morbum implicatus, apud castel-
lum, quod Bergitium appellatur,

¹ Consultas, si libet, Socrat. Hist. Eccles. IV. 31. Chron. Paschal. p. 393. Paul. Orosium, VII. 32. & Aurelium Victorem in Epitome.

վճարեցաւ 'ի կենցաղոյս, եղբօրն փոխանորդելով զտէրութիւն յետ բարեբախտագոյն Վաղէսի, պատերազմաւ Գոթացն, յաղթութիւն դարձին, և սոյն հետայն առաքեալ զօր 'ի Միջագետս, և 'ի Հայս, յաղագս տունելոյ զօրուն յօգնութիւն Հապհոյ: Բայց Արշակայ եկեալ Վրացի գնդաւ, ժողովեալ զսակաւ և յիւր մտերմաց, և տայ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրելով զվրէժ ձեռակերտին իւրոյ, Արշակաւանու: Միաբանեալ և նոցա առաջնորդութիւն Ներսէսի, որդւոյ Կամնարայ, ընդդիմանան Արշակայ պատերազմաւ: և հզօր մարտի եղելոյ, բազումք յերկաբանչիւրոցն անկան 'ի կողմանցն, քանզի արք դիպեալ արանց, ոչ դք զպարտութիւն յանձն առնոյր: և մինչդեռ յայտմ էին, հասանին զօրք Կայերականք: ապա տեսեալ Արշակայ եթէ թշնամիք եննր Հապուհ, և Վաղէս, և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեցունց, յիշ առ մեծն Ներսէս բազում անգամ աղաչելով խոստանայր դառնալ յամ ճանապարհաց չարեաց, և լինիլ ըստ կամանց նր, և ապաշխարել 'ի քուրձ, և 'ի միսիր, միայն զի նա եկեսցէ, և արասցէ խաղաղութի, և թափեցցէ զնա 'ի ձեռաց հզօրացն Յունաց: սապէս և 'ի նախարարացն, ստէպ ստէպ զմիմեանց զկնի, գային մաղթանքն նորին աղագաւ: նա և եպիսկոպոսացն ժողով արարեալ պաղատանս մատուցանէին, զի մի անփոյթ արասցէ զկորստենէ իւրոյն վիճակի: Ապա հաւանեալ մեծին Ներսիսի, եկն 'ի մէջ նն, և արար խաղաղութի, լսելով նմա թագաւորին, և նախարարացն, բայց 'ի նահապետէն Արծրունեաց Մեհրուժանայ, և 'ի նորին քեռ առնէն Վահանայ Մամիկոնէի, որք անլսող եղեալ, գնացին առ Հապուհ: Իսկ այլ նախարարքն ամ հաս-

diem obiit supremum, frater ejus Valens imperio successit, qui, devictis feliciter ² Gothis, statim in Mesopotamiam atque Armeniam subsidio Saporis exercitum misit. At Arfaces cum Iberorum cohorte, paucisque, quos collegerat, amicis certis adveniens, cum satrapis prælium conferuit, ut ab iis pro opificio suo Arfacavanæ poenas reposceret; qui quidem ductu Nerfis, Camsari filii, coacti, Arfaci bello restitère; & pugna fit vehemens, multique utrinque cecidère; ³ nam quod viri cum viris sunt congressi, nemo facile passus est se superari. Dúmque in eo essent occupati, exercitus Cæsaris intervenit. Ita Arfaces tum Saporem, tum Valentem, tum suos etiam satrapas infenso atque inimico in se esse animo intelligens, ab omnibus desperatus, ad magnum Nersem nuncium misit, promittens cum multis precibus ab improbo vitæ cursu se omnino discessurum, ejúsque voluntati obtemperaturum, atque in cilicio & inter cineres pænitentiam iniquitatis acturum, si veniret modò, & pacem conciliaret, scéque ex fortium Græcorum manibus eriperet. Satrapæ itidem, aliis post alias literis missis, idem suppliciter petierunt; atque etiam episcopi, advocatâ concione, orârunt atque obsecrârunt, ne suæ sortis gregisque exitium sperneret, & pro nihilo putaret. ⁵ Tum demum exoratus magnus Nerfes se interposuit, pacemque inter regem & satrapas conciliavit, qui ei omnes auscultârunt, extra Mehruzanum Arzeruniorm principem & sororis ejus maritum Vahanum Mamiconium, qui contumaces se ad Saporem contulerunt. Cæteri autem satrapæ univer-

տատեցին

² Hæc victoriâ, Valentiniano vivo, accidisse videtur, quippe cum Valentem Imperatorem Gothi possit miserè profligaverint.

տառեցին ուխտ՝ զի յայնմ հետէ թագաւորն վարեացի ուղղութիւն, և նորա ծառայեացն միամտութիւն, և այս 'ի մէջ նոցա: Եւ առ զօրսն Յունաց երթեալ սրբոյն Ներսիսի, աղաչէր՝ մի ինչ աշխարհիս մեղանեւ, այլ առնուլ զհարկս, և զորդի՝ Արշակայ՝ զՊանայ, հանդերձ ամ նախարարացն որդւովք պատանդս, և դառնալ՝ որում լսող եղեալ քաղցր, և մեծն թէ որոս զօրավար, դառնայ առ Վայսրն պատանդօքն հանդերձ, և իւր տանելով զմեծն Ներսէս, թղթով Արշակայ, որ ունէր օրինակ զայս:

Թուղթ Արշակայ առ Վաղէս:

Արշակ արքայ Հայոց մեծաց, և ամ 7 նախարարք Արամեան ազինս, տեառն իմոյ՝ ինքնակալ Վաղէսի Օգոստոսի, և որդւոյ ընդ Քրադիանոսի Վայսեր, խնդալ: Մի՛ դիցէ ինքնակալդ՝ ի մտի, եթէ՝ առ ատել զձեզ նշկահեցաք, կամ՝ իբրեւ զհօրս ինչ վարկանելով, արձակեցաք գունդ՝ հէն յերկիր Յունաց: այլ մեծի՝ խռովութեդ, որ 'ի ձերում միջի շարժեցեալ եղև, գիտակ եղեալ, երկուցեալ 'ի Շապհոյ, եթէ՝ ոչ որ թափէ զմեզ 'ի ձեռաց նր, օգնեցաք նմա դոյզն գրնդաւ: այլ ոչ ես ինքն Արշակ եկի՝ ընդ նմա, զմիամտութիւն ձեզ պահելով, վս որոյ աւերեալ գերեալ զաշխարհս մեր, մինչև զոսկերսն անգամ զհարցն բրեաց 'ի գերեզմանացն: և արդ՝ հաւատացեալ ձեր եղելոցս, զառաջին սէրն առ մեզ հաստատուն պահեցէք, և մեք՝ առ ձեզ մտերիմն հատուցողք ծառայութի: Իսկ Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցաւ, և ոչ ետես զմեծն Ներսէս, այլ բացէ՛ր բաց արտասահմանել զնա՝ հրամայէ, և սրոյ զամենայն պատանդսն մատնել:

si pacitionem his conditionibus fecerunt, uti rex deinceps munere suo recte fungeretur, ipsique fideliter ei obtemperarent. Atque hæc inter eos 6 acta sunt. Deinde Sanctus Nerfes ad Græcas copias profectus, orat, ne regioni injuriam faciant, sed, coactis tributis, & Papo Arsacis filio omnibusque Præfectorum liberis obsidibus acceptis, quiete revertantur. Cui morem gereas clemens & magnus dux Theodosius ad Cæsarem cum obsidibus regreditur, secumque magnum Nersem ducit cum literis ab Arsace in hoc exemplum.

Epistola Arsacis ad Valentem.

7 Arsaces magnæ Armeniæ rex, cunctique satrapæ Armenii, domino meo imperatori Valenti Augusto, & 3 filio tuo Gratiano Cæsari salutem. Noli, Imperator, in animum inducere, nos odio tui te sprevisse, aut potentiam nostram ostentantes, legionem ad prædandum in Græciam misisse; sed certiores facti, quantus tumultus inter vos excitatus fuerit, atque ab Sapore 8 metuentes, quod nemo adesset, qui nos ex ejus potestate eriperet, parvam manum ei auxilio misimus. Ipse verò ego Arsaces unà cum eo proficisci nolui, fidem vobis datam conservans; ob eamque causam regionem nostram usque adeo devastavit & spoliavit, ut vel ossa majorum ex sepulchris eruerit. Cùm igitur fidei vestræ nosmet committamus, vos amorem pristinum erga nos constanter servate; nosque vicissim vobis fideliter obtemperabimus & serviemus. Valens autem neque literas legit, & magnum Nersem aspiceri noluit, sed procul finibus expulit, omnéque obsides ferro necari jussit.

ՊԻՐԱԿ

³ Atqui Valens non pater, sed Gratiani patruus erat; quâ de re vide notas nostras ad. c. 23. N° 2. suprà.

ՊՐԱԿ Լ.

CAP. XXX.

Յաղագս արտասահման լինելոյ մեծին
Ներսիսի, և անկանիլ պատահեալ
ի կղզի անբնակ, և թէ՛ որպէս կեր-
ակեալ լինէին ի վերին խնամոցն :

*De exilio magni Nersis, qui in insulam
forte inhabitabilem jactus est, ubi
divinā providentiā sustentatus fuit.*

Ժամանակին յայնմիկ էր յա-
թո՛ւ եպիսկոպոսութեն Բիւ-
զանդացոց, հոգէմեօրան Մա-
կեդոնի : Եւ իբրեւ եւ հրաման
արքունիւստ, ուն զմէ անգամխաբօղ,
և դրժօղ արքայի, մատուցեալ առ նա
ոմանց ի հերձուածողաց արանդոյն Ա-
րիոսի, ասեն . եթէ դաւանես ընդ
մեզ, Թափէ գրեգորի հայրն մեր Մակե-
դոնի : որում ոչ հաւանեալ, աքա-
րեցաւ, ի նաւ ուղիղն լինելոյ ը խստա-
շունչ օդոց ձմեռայնոցն, ընկեցեալ ի
կղզի ինչ անապատ, ջարդեաց զնաւն
և նաւորացն ոչ իշխեցեալ մակու-
կաւն նաւել, մնացին տաղնապեալ, ու-
տելով զարմատ անտառին . այլ ի տես-
չութենէն Աստուծոյ կերակրեալ լի-
նէին ամիսս ութ ի ձկանց, զորս ծով
ընկենայր կենդանիս : Բայց Պապաց
յանձնառեալ հանդերձ պատանդօքն,
Թափէ Մակեդոնի :

EO tempore Episcopus Byzantii
erat Macedonius, spiritus Sancti
oppugnator. Et cum edictum re-
gium adversus eum editum esset, ut
qui imperatorem decepisset, ac foedus
fregisset, hæretici quidam ex Arian-
secta eum convenerunt, & “ Si nos-
tram, *inquiunt*, sectam sequeris, pa-
ter noster Macedonius te tuebitur.”
Quibus cum assentiri nollet, in exili-
um profectus est; navemque conscen-
dit, quæ vehementi hybernâ tempe-
state acta, in insulam quandam deser-
tam rejecta est, atque contracta. Cum-
que Nautæ se in scaphâ mari tradere
non auderent, ibi manserunt, miseriis
afflicti, & radicibus sylvestribus ves-
cebantur; sed divina eos providentia
per octo menses piscibus aluit & sus-
tentavit, quos mare vivos ejecit. Pa-
pum verò conditiones accipientem at-
que obsides Macedonius conservavit.

Hoc in loco turpem sanè Chorenensis errorem
non possumus non coarguere. Nam Macedonius,
sive ullâ controversiâ, imperante Constantio, loco
fuerat motus, eumque Eudoxius excepit, qui hoc

tempore Constantinopolitanus Episcopus fuisse vi-
detur. Vide Sozrat. Hist. Eccles. II. 42. Sozom.
IV. Chron. Pasch. p. 294.

ՊՐԱԿ ԼԱ.

CAP. XXXI.

Թէ՛ որպէս կոտորեաց Արշակ զամե-
նայն նախարարսն, և վասն վարուց
Թաղայ եպիսկոպոսի :

*Quomodo Arsaces Satrapas omnes morte
multaverit, & de moribus Chadi
Episcopi.*

Հեռանալ մեծին Ներսիսի, ասե-
լաց Արշակ ամ նախարարաց ուն-
տին, զոր եղ ընդ նոսա, և խնդրե-

DU M magnus Nerses aberat,
Arsaces pactionem fregit, quam
cum satrapis fecerat; atque iram su-

այ գրէն ձեռակերտին իւրոյ՝ Արշա-
կաւանու, և կոտորեաց զազգում նա-
խարարս • մանաւանդ զազգն կամ-
սարականաց բառնայ՝ ի միջոյ, չարակ-
ներով ազաճել յամուրն Արտագէրս,
և ի քաղաք ոստանի նոց Երուանդա-
շատ • և կոչեալ առ ինքն, ի քեալ ար-
քունիսն Արմաւիր, իբր զազգական
իւր՝ ի պատճառս պատուոյ, և մեծա-
րանաց, միահաղոյն զարս, և զկանայս,
Հանդերձ մանկամբքն, հրամայեաց կո-
տորել • և ոչ որ ի նոցանէ ապրեցաւ,
բայց Սպանդարատ, որդի Արշորի,
քանզի ունէր երկրորդ կին Արշակու-
նի, որ և բնակեցաւ ի նորին ժառան-
գութե, ի կողմանս Տարօնոյ, և Հաշ-
տենից, իբր արտուել զհօր եղբորէն
եղեալ զՆերսէճէ, որոյ աղագաւ • և
ոչ ի կոտորման նոց դիպեցաւ • այլ լու-
զութն Հանդերձ որդւովքն Շաւար-
շաւ, և Գազաւովքն, և բոլոր ընա-
նեօք, զնաց փախստական ի Յոյն •
Բայց ի գնան մեծի Ներսիսի ի Յոյն,
էր ձեռնադրեալ զսարկաւազն՝ ըզ-
խար, յեպիսկոպոսութի Բագրեան-
դայ, և Արշարունեաց, և հաւատաց ի
նա զգործս վերակացութե ամ աշխար-
հին ց՝ ժամանակ իւրոյ դարձին • Այս
խար, յամի նմանօղ եղեալ մեծին Ներ-
սիսի, առաւել ևս ի տեսչութի աղ-
բատաց, որոյ և շտեմարանքն իսկ աղ-
բերացան պանչեղապէս, իբր առ Եղի-
այիւ, և Եղիսէիւ • և ի յանդիմանել
զարբայ՝ ահաւոր սաստիկ էր, և աներ-
կիւղ, և ոչ եղև կամագիւտ ի նմա Սա-
տանայ, բայց առ միոյ նուագի, զի էր
պճընօղ առ հանդերձս, և ձիասեր •
պոր պարսաւեալ այպանէին փոխանակ-
աբանեալ, որք ի նմանէ յանդիմա-
նելք լինէին, վասն որոյ Թողեալ աշ-
նու հետև զպերճագոյն հանդերձսն,
խարադնազգեստ եղեալ, իշաւ շրջէր,
մինչև ց՝ օր մահոճան իւրոյ •

am explere studens, quam ob opifi-
cium suum Arsacavanam conceperat,
complures satrapas morte affecit; ac
præcipuè familiam Camfaracaniam,
quam penitus de medio sustulit, cas-
tellum eorum Artogeraffiam, atque ur-
bem refugii Eruandasatam invidis ocu-
lis contuens. Idcirco eos, tñquam
cognatos suos, per simulationem ho-
noris ad Armavirum, regiam suam ve-
tustate jam labentem, ad se advoca-
vit, ibique universos, fæminas pariter
ac viros simul cum liberis, necari ius-
sit. Neque eam cladem quisquam de-
vitavit, præterquam Spandaratus, Ar-
savi viri filius, qui uxorem secundam, ex
Arsacidarum gente, duxerat, finésque
Taronios atque Hastenios incoluit,
propterea quod de Nerse patruo
ejus iratus atque offensus esset, illorum
stragi non interfuit; sed, nuncio au-
dito, cum filiis Savarsio & Gazavone,
omnibúsque suis in Græciam confugit.
Magnus autem Nerses, quando in
Græciam profecturus erat, diaconum
suum Chadum Bagrevandæ atque Ar-
saruniorum episcopum constituerat,
eique regionis totius procurationem
commiserat, quoad ipse revertisset.
Hic Chadus, magno Nerfi cæteroqui
omnino similis, in curatione tamen
pauperum longè excellebat; cujus hor-
rea, veluti fontes, mirificè copiâ sca-
tebant, sicut olim sub Eliâ atque Eli-
sæo evenit; atque in rege objurgan-
do vehemens admodum atque intrep-
idus fuit, neque voluntati Satanæ
omnino obsecutus est, præterquam
quod in vestitu lautior & splendidior,
atque equorum cupidior erat. Quæ
ei vitia contumeliosè vicissim expro-
babant, qui ab eo reprehensi fuerant;
ob eamque causam, deposito vestitu
splendido, Cilicio deinceps indutus,
atque in equo vectus est, usque ad su-
premum vitæ diem.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԼԲ.

CAP. XXXII.

Եթէ որպէս Արշակ Տրամայեաց քար-
շել զերանելին զԽաղ և քարկոծել
զնա կամէր, սակս յանդիմանութե
իւրոց յանցանաց :

*Quomodo Arsaces beatum Chadam rapi
& lapidibus obrui iusserit, propter
suorum vitiorum reprehensionem.*

Երբ ի սաստկել Արշակայ
զագգն կամարականաց, Տրա-
մայեաց զդիակունն նց քարշել,
և ընկենու անթաղ, կերակուր
լինիլ շանց և ինքն, ուն մեծաւ յաղ-
թութե պսակեայ, բարեկենդանու-
թե կատարէր առուրս, կուտել մը-
թերել զնոցայն Տրամայելով Տամբրս.
զորոց պեղեալ երկուց խորս, յոյժ
բաջախորս, և սաստկապէս լայնս, որ
ի շինին Նախաւանին բերին սայլովք
նոցին աւանի : Իսկ սայլորդացն տե-
սեալ զոսկերս մարդկան գազանակուր
եղելոց զրուեալս առ եզերք փոսին,
հարցեալ ուսան իւրեանցն լինիլ տե-
րանց, հաւաքեալ ի սայլսն ներքոյ ե-
ղեգանն, բերեալ Թաղեցին ի նոյն խորս.
զոր զգացեալ Արշակայ, Տրամայե-
զսայլորդսն ի վր խորոցն կախել
զփայտէ : Բայց Խաղայ ոչ պատա-
հեալ յառաջնում նուագին, այսու-
ժամու հասանէ, և սկսեալ կշտամբէ
զարբայ բանիւք յանդիմանութե. Տրա-
մայեաց Արշակ քարշել զնա, և քարկոծ
առնել, և քանզի եին դատերաց նրոս
գերք ի մեծ նախարարութեցն, ի կո-
րովի, և ի բաշտագէն Ապահունեաց,
սուսեր հանեալ, կիտախողխող զքար-
շողսն առնելին, և յափշտակեալ զԽաղ
ի ձեռաց նոցա, յիւրեանցն գնացին
գաւառ : Եւ Արշակայ ոչ ի հակա-
ռակս մտեալ, զողէր, զի մի խռովութի-
նմ նախարարացն յուզեացի :

Arsaces autem, ubi gentem Cam-
saracaniam delevit, cadavera
eorum rapi atque insepulta projici im-
peraverat, ut canibus cibo essent. Ip-
se verò, quasi de magnâ victoriâ tri-
umpharet, voluptatibus tempus im-
pendit, & facultates eorum & copias
congregari reponique iussit. Eas igitur
incolæ Naxuani, suffossis duabus
foveis, valdè profundis ac latis, in vi-
cum suum plaustris deportabant. Au-
rigæ autem, ossa hominum à feris co-
meforum per oras fossæ dispersa ubi
conspexerunt, & suorum esse domi-
norum percontando compererunt, in
plaustris subter calamos collecta po-
suere, atque in eisdem foveis sepeli-
vere. Quod ubi Arsaces rescivit, au-
rigas illos supra foveas de arbore sus-
pendi iussit. Chadus verò, qui antea
non adfuit, hoc tempore intervenit,
atque acerbis in regem invehi coepit ;
quem ideo Arsaces rapi & lapidibus
obruï imperavit. Cum autem filiarum
ejus foci ex satrapis erant, atque ex
nobili Apahuniorum gente orti, gla-
diis districtis, eos, qui rapuerant, vul-
nerarunt, & Chadum ex illorum ma-
nibus eripuerunt, atque in suam se
provinciam receperunt. At Arsaces
delituit, obsistere non ausus, ne om-
nium præfectorum seditio oriretur.

Յաղագս՝ Թագաւորերոյն Թէոփոսի
մեծի, և ժողովոյն որ եղև վասն հո-
գէմարտին :

*De regno Theodosii magni, & concilio
propter Spiritus sancti oppugnatores
convocato.*

ԱՅՅ Վաղեսի Կայսեր, ըստ
արժանի անօրէն իւրոց խոր-
հրդոց, գյաւհտենական գե-
հեմին աստէն բերելով զօրի-
նակ, հրէհ եղեալ Մերրիանուպո-
լիս աստականցաւ, և առնու զԹագն
Թէոփոս : Սա քակեաց զեհեմա-
կոնց մինչև յառախ, զփակեալսն մի-
այն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ, զանու-
անեալն Արեգական, և Արտեմայ,
և Աֆրոդիտայ ի Բիւզանդիոնէ . ա-
ւերեաց նոյնպէս և զտաճարն Դամաս-
կոսի, և արար եկեղեցի, նոյնպէս և
գոտաճարն Իրեո, քաղաք, զԼիբանոսի
զմեծ, և զհոգեւոր, զերեք քարե-
անն : Սա դարձոյց զան՝ հարս սքս,
որք յաղագս ուղղափառութեւն արտա-
սահմանայք էին և ի մտապառն . ընդ-
որս և զմեծն Ներսէս և անդայ ազիւր
ի Բիւզանդիոնէ, պահէ մեծաւ պա-
տուով, մինչև ճշմարտութեն ասուգե-
ցաւ հաւատ, որք յաղագս ամբարշտին
Մակեդոնիէ հայհարկեցն, զի ոչ
տի խոստովանէր զհոգին Սբ, և ոչ
երկրայաւելի, և փառաւորեալ ընդ
հօր, և ընդ Արդար . այլ օտար յա-
րնութենէն, և աստղական, և պարսո-
նեայ, և ազգունիսն ինչ, և սչ եւթիւն

V Alens Cæsar autem, sempiterni
ignis etiam hic exemplum præ-
bens, pro eo ac impia sua consilia me-
ruere, Hadrianopoli¹ combustus pe-
riit; & Theodosius regnum accepit.
Is simulachrorum sana apud Byzan-
tium, Soli, Dianæ, & Veneri sacra,
quæ sanctus² Constantinus tantum
occluserat, funditus evertit; spoliavit
item templum Damasci, atque in eccle-
siam convertit; idemque fecit templo
Libani ad Heliopolin, maximo, ce-
lebratissimo, & ternis lapidibus con-
structo. Is omnes sanctos patres, qui
ob rectam fidem expulsi & ad me-
talla damnati fuerant, ab exilio revo-
cavit, atque in eis magnum Nersem
Byzantium ad se reduxit, atque in
magno honore habuit, donec tandem
veram ac rectam fidem de impia Ma-
cedonij sententiâ compertam & cog-
nitam haberet, qui Spiritum sanctum
neque dominum esse confessus est, neq;
cum patre & filio veneratione ac glo-
riâ prosequendum; sed diversum à Dei
naturâ, creatum, ministrum, atque
energiam quandam, non autem essen-
tiam personalem. Itaque ad urbem
անձ.

¹ Consulæ Ammian. Marcellin. XXXI. 13.
Socrat. Hist. IV. 38. Sozomen. VI. 40. Theod.
IV. 36. & Zosim. lib. IV.

² Κωνσταντίνος ὁ αὐτοκράτορ, βασιλευσας, τα ἱερα-
μὸντα ἐκλυσεν, καὶ τὰς παρὰ τῶν Ἑλλήνων. Οὐ-
τος ὁ θεοδοσιος καὶ κατέλυσεν. Καὶ τὸ ἱερόν Ἡλι-
οπόλεως τὸ τὴν Βαλάνην, τὸ μέγα καὶ περιβόητον,
καὶ τὸ τριλίθιον, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ Ἐκκλησίαν
Χριστιανῶν. Chron. Paschal. p. 303. edit. Parisiens.
Cl. Holstenius in suis ad Stephanum Byzantinum
notis vocem hanc Βαλάνην pro numine aliquo ac-
cipit, in eâque Beli sive Baal, i. e. Solis nomen la-
tere putat; cuius sententiæ accedit vir eruditus,

qui nuperrius de hoc loco discernerat, & BAA
HAROT, vel BAAA ΔΙΟΥ scribendum existimat;
quæ quidem conjectura satis verisimilis videtur,
quum urbs ipsa Heliopolis nunc Balbec appellatur.
Quod si huic Chorenensi loco fides habenda sit,
pro Βαλάνην reponendum est Λιβάνην; atque hæc
emendatio, ut ceritè simplicior, sic fortasse vero
propior est, quum Heliopolis urbs fuerit Syriæ,
ad Libanum sita. Οἱ τὴν πρὸς τὴν Λιβάνην Ἡλι-
πόλιν, καὶ τὴν Ἀρτέμιον τῆς Συρίας οἰκοντες.
Sozomen. Hist. Eccles. V. 10. Cellar. Geograph.
III. 12. p. 268. Vide etiam Malal. Chron. part.
II. p. 10. Theodorit. Hist. Eccles. V. 21.

անձնաւոր : Եւ ժողովեալ սբ Տարբն,
'ի Թագաւորեալն Բիւզանդիոն, Դա-
մաստ Տուօմայ, Սեբաստիոն Կոստան-
դնուպօլսի, Տիմոթէոն Ալեքսանդրի,
Մելիտոս Անտիօքու, Կիւրղոս Եհմի,
Գրիգոր Նիւսիա, Բասիլիոս Կեսարու,
Գրիգորիոս Նազիազու, Ամֆիլաք-
սիոս Եփեսոս, և այլք եպիսկոպոսք
միանգամայն հարիւր և յիսուն հարբ,
որք նշովեալ մերժեցին զՄեկեղոն,
և զամենայն հոգեմարտս :

regiam Byzantium congregati sancti
patres, Damasus Romanus, Nectarius
Constantinopolitanus, Timotheus
Alexandrinus, Melitus Antiochenus,
Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius
Nyssenus, Basilius Cæsariensis, Gre-
gorius Nazianzenus, Amphylaxius Ico-
nienensis, aliique episcopi ad centum
omnino & quinquaginta patres, Ma-
cedonium omnéque Spiritus oppug-
natores execrati sunt, atque ex ec-
clesiâ ejecere.

³ Concilium hoc Constantinopolitanum habi-
tum est A. D. 381. de quo; qui plura volet, ade-

at Baronium ad eum annum, & Caviu in Hist
Literar. vol. II.

ՊՐԱԿ ԼԴ :

CAP. XXXIV.

Ահամայ երթալ Արշակայ առ Ըա-
պուհ, և անդարձ լինիլ :

*Arsaces invitatus proficiscitur ad Saporem,
neque postea unquam revertit.*

Արշակայ պարապ առեալ
Ըապուհ, 'ի պատերազմացն,
առաքէ 'ի վր Արշակայ, զԱ-
րամայ Ողան ոմն Պաշաւիկ,
հզօր գնդաւ, որ եր ազգակից Արշա-
կայ. իսկ Արշակ Թափուր 'ի բազ-
մացն ձապր նախաբարաց, որոց ձեռն
տունեալ Արամայ Ողանն, կամաւ եր-
թային առ Ըապուհ, տաղտկացեալք
յիւրեանց տեսունէն Արշակայ. և մե-
ծաբեալք 'ի Ըապուհոյ, զառնային յաշ-
խարհս մեր : Իստի տարակուսեալ
Արշակայ, յոյժ պատգամ առ իշխան
դորուն Պարսից, Եթէ դու արիւն իմ,
և հարազատութիւն, ընդէր այդպի-
սեաւ վարես զիս ջերմութեամբ. Թէ
պէտ և ականաց գայրուստ քո գիտեմ,
ոչ կարացեալ սոյթաքել գհրաման
Ըապուհոյ, քալ 'ի վր քո ազգականիս.
այլ արդ Թուլացի ինձ զօրեւ ուրեք
վարդեան մի ժամանակի, մինչև ոգի
առեալ, կարացից անցանել յերկիրն
Յունաց. և դու կարցես զայն արհս, և
բազմաց յինէն հանդիպիցիս բարու-
թեց, ոչ արդարեւ 'ի մտերմ հարա-

1 SApores, iterum à bello otium nac-
tus, Alanum quendam Ozanum,
Balhaventem, qui erat Arsaces cog-
natus, cum validâ manu adversum Ar-
sacem mittit. Arsaces autem à ple-
risque satrapis desertus est, qui Alano
Ozano opitulati sunt, & se ad Sapo-
rem libenter contulere, ab domino
2 suo Arsace fastidio quodam abalie-
nati; atque ab Sapore honorificè re-
cepti, ad regionem nostram revertere.
Igitur Arsaces, suspensus atque folli-
citus, ad Persici exercitus imperatorem
legationem mittit. “Cum tu consangu-
neus meus & cognatus sis, quid est,
“cur me tam vehementer infeceris
“atque exagites? quanquam te qui-
dem invitum venisse scio, quod Sa-
“porem, ut adversus cognatos tuos
“profiscaris, imperantem eludere
“non potueris. Jam vero sine me ad
3 “punctum temporis alicubi delitescere,
“dum, relictis viribus, in Græ-
“ciam aufugere potero. Tu vero
“regionem obtinebis, multaque à me
գառէ :

դասէ : Դարձուցանէ Ալանայ Ողան
Արշակայ՝ այսպիսի՝ պատասխանիս, ա-
սէ, Թէ դու ոչ խնայեցեր յազգայինսն
մեր կամնարականն, որք առաւել քան
զիս՝ էին քեզ հարազատագոյնը, դենի
ձերոյ՝ մասամբ, և աշխարհաւ համա-
բնակաւ : զի արդ՝ յինէն ունեցին ակն՝ ի
քեզ խնայել, հեռացեալ յինէն դենիւ,
և բնակութիւն : և որով օրինակաւ ես,
'ի քոյսն յուսարով բարիս, որ անյայտ
է՝ Թէ առից, զգտեալսն յիմէն Թա-
գաւորէն՝ կորուսանիցեմ : Ապա՝ այնու
հետեւ Արշակ յոյժ ներեալ, յիշկամաց
երթայ առ Շապուհ, և ի պահեստի
լինի ի նմանէ : և բռնութիւն հարկա-
ւորեալ, գրէ՝ զի Փառանձեմ, կին նր,
'ի դուռն եկեացէ : և Շապուհ հրա-
մայէ ամենայն մեծամեծացն, զի ընդ
Փառանձեմայ եկեացեն :

“ beneficia accipies, ut à vero ac fi-
“ do consanguineo.” At Alanus
Ozanus responsum hujusmodi Arsaci
reddidit. “ Quandoquidem Tu, in-
“ quit, Camfaracaniis cognatis nostris
“ non pepercisti, qui tibi consanguini-
“ tate multò erant, quam ego, pro-
“ pinquiores, atque adeò eandem sec-
“ tam sequebantur atque eandem re-
“ gionem incolebant. Quomodo ex-
“ pectare & sperare potes, fore, ut
“ vobis parcam, tum religione, tum
“ habitatione à me remotis. Et
“ quamobrem, dubiis tuis atque in-
“ certis beneficiis fretus, ea perderem,
“ quæ ab rege meo acceperim.”
Tum demum Arsaces, in summas an-
gustias adductus, ad Saporem invitatus
adit, atque ab eo in custodiam tradi-
tur. Coactus etiam est ad Pharanse-
mam uxorem suam scribere, ut ad au-
lam regiam veniret; imperavitque Sa-
pores, ut cuncti satrapæ cum Phara-
semâ simul venirent.

ՊՐԱԿ ԼԵ.

Յաղագս շարեացն Շապուհոյ, որք անցին
'ի հայս, և մահն Արշակայ :

C A P. XXXV.

*De calamitatibus, quas Sapore Armenia importavit, & de morte Ar-
sacis.*

ԲՐԵԻՒ գիտացին նախարարք
Հայոց, այնք որոց յառաջա-
գոյն քան զԱրշակ ձեռն առն-
եալ էր ի Շապուհ, ար-
քայ Պարսից, եթէ և զնոցա կանայս
խնդրեալ է, իբրև զայնց, որք առ Ար-
շակայն էին միամիտք : և զայն ևս
տեսին, եթէ գնաց Ալանայ Ողանն, և
գուռդ փոքր է, որ յաղագս այնորիկ ե-
կեալ է, միաբանեալ, հալածեցին զնո-
սա, և իւրեանց առեալ զկանայս, և
զորդիս, փախեան յաշխարհն Յունաց :
և ոչ գալոյն Փառանձեմ գնաց ի

U B I satrapæ Armenii, ii qui se
prios, quàm Arsaces, Sapor
Persarum regi tradiderant, tam suas
uxores repolci intellexêre, quàm eo-
rum, qui se cum Arsace conjunxerant;
atque illud etiam animadvertêre, Ala-
num Ozanum discessisse, copiasque ad
eum finem missas numero esse per-
paucas, factâ conspiratione, eas pe-
pulerunt, ductisque secum conjugibus
& liberis, in Græciam profugerunt.
Nec verò Pharansema regina, vocatu
mariti sui, profecta est, sed se cum

402

կոչ առնն իւրոյ, այլ Տանդերձ գան-
 ձիւք՝ անկաւ յամհուրն Արտագերից,
 ընդ առնելով՝ առ որդին իւր Պապ,
 յուսայր ապրիլ՝ ի ձեռաց արքային
 Պարսից • ընդ որ զգարեալ Շապուհ,
 կապէ զոտս Արշակայ երկաթեղէն
 շղթայիւք, և տայ տանել յերկիրն
 Խուժաստանի՝ յանդուն կոչեցեալ
 բերդ, և զօր բազում գումարեալ ի
 ձեռն Մեհրուժանայ Արծրունոյ, և
 Վահանայ Մամիկոնէի, ուրացողաց զ-
 Քս, արձակէ յաշխարհս Հայոց • որք
 եկեալ, նստան ընդ զբերդաւն Ար-
 տագերից, և թէպէտ ոչ ինչ կարէին
 առնել, վս անմատչելի ամրութեանն,
 բայց, զի բարկութիւն Այեր ի վր Ար-
 շակայ, մարդիկք ամրոցին ոչ անսացին
 մնալ Տամբաւուն Պապայ, այլ անձն-
 ատուրք եղեն ի կամաց, և ոչ ի
 բռնութենէ • զորս գերեալ Տանդերձ
 գանձիւք, և տիկնաւն Փառանձեմաւ,
 խաղացուցին Ստրեստան, և անդ ընդ
 սայլի ցից հարեալ, սատակեցին • ի
 նմին ժամն եհաս հրաման ի Շապ-
 հոյ յարքայէ, զի քանդեալ աւերեսցեն
 զամ ամրութի քաղաքաց, և զհրէայսն
 խաղացուցանել ի գերութիւն • և զայն
 հրէայսս, որք նովին օրինօք կային ի
 Վան, Տոսպայ, զորս ածեալ էր Բա-
 զափրանայ Ռըշտունոյ՝ յաւուրս
 Տիգրանայ, զորս բնակեցոյց Շապուհ
 Սսպահան • գերեցին և զայն հրէայս,
 որք Սրտաշատ, և ի Վաղարշապատ,
 զորս ածեալ էր նոյն Տիգրանայ արքայի,
 որք յաւուրս սրբոյն Գրիգորի, և Տրդա-
 տայ հաւատացեալ էին ի Քս • Ը որս

thesauris in ² Artogerasiam castellum
 recepit, filiūque suum Papum de eā
 re certiorē fecit, in eam spem induc-
 ta, fore ut ab rege Persarum libera-
 retur. Quā re Saporess incensus, com-
 pedibus ferreis Arsacem constrinxit,
 atque in regionem Chuzaistanā ad cas-
 tellum, ut vocatur, ³ oblivionis ab-
 legavit, exercitūque magnum per
 Meruzanum Arzerunium, & Vaha-
 num Mamiconium, qui Christum ab-
 negaverant, comparavit, atque in Ar-
 meniam misit. Qui cum venissent,
 castellum Artogerasiam obsederunt;
 & quanquam nihil agere potuere, quod
 ita munitum erat, ut adiri non posset,
 tamen, quia ira Dei in Arsacem im-
 minebat, incolæ castelli expectare no-
 luerunt, dum nuncius à Papo rediret,
 sed se suā sponte, nullā vi coacti, ⁴
 dediderunt. Quos simul cum thesau-
 ris ac reginā Pharansemā in Assyriam
 deportavere, ibique sub plaustro pa-
 lis alligatos morte affecere. Per idem
 tempus edixit rex Saporess ut omnia
 oppidorum munimenta disjicerentur,
 atque ut Judæi in exilium abstrahe-
 rentur. Captivos igitur duxerunt, tum
 Judæos Vani & Tospæ, qui in eā-
 dem lege permanerant, quos ⁵ Bazā-
 phranes Restunius, temporibus Ti-
 granis, adduxerat, quos Saporess in
 Aspahano collocavit; tum eos quo-
 que Judæos, qui Artasatam & Va-
 larsapatam incolebant, quos idem rex
 Tigranes induxerat, qui temporibus

L

¹ Mandarat [Saporess] ut Artogerasiam intentiore
 curā excinderent, oppidum muris & viribus vali-
 dum, quod thesauros & uxorem cum filio Arsacis tu-
 ebatur. Ammian. Marcellin. XXVII. 12.

² Το τῆς Αἰθῆς ὄρεσις memorat Procopius, de
 Bell. Pers. I. 5. atque etiam ibidem Arsacis Arme-
 nii regis historiam satis insignem refert, qui qui-
 dem, utrum idem hic Arsaces fuerit, necne, illud
 addubitamus. Hujus etiam castelli mentio fit, a-
 pud Agathiam, lib. IV. & Cedrenum, p. 325. c.

dit. Xylandr.

³ Cum omni pondere multitudinis Artogerasiam
 circumseptam, & post varios certaminum casus, las-
 satis defensoribus, patefactam [Saporess] incendit;
 Arsacis uxorem erutam inde cum thesauris abduxit.
 Ammian. Marcellin. XXVII. 12.

⁴ Vide suprā, lib. II. c. 17.

⁵ Ita etiam nunc appellatur urbs Persidis præcla-
 rissima, quæ quidem utrū hoc in loco intelliga-
 tur, an tam antiqua sit, illud omnino ignoramus.

և զԶուհիթայ՝ երեց Արտաշատու, և մատուցել առ Հապուհ Մեհրուժանայ, չարախօսեաց զԶուհիթայ երեցու Արտաշատու, եթէ յայն սակս եկն Է գերեալսն, զի խրատեացէ զնոսա, պինդ ունել զհաւատսն Քրիստոնէութե. վն որոյ չարչարել զԶուհիթայ հրամայեաց Հապուհ, զի Թողցէ զորէնա Քրիստոնէութե, որում ոչ հաւանեայ, կատարեցաւ. Զայս ամս աղէտս Թշուառութե տեսեալ Արշակայ, Սաւուղաբար՝ անձինն արար, որ Թագաւորեաց աս 30.

sancti Gregorii & Tiridatis fidem Christi secuti fuerant; atque in his Zuitham Artasatae Sacerdotem; Meruzanus autem, ad Saporem accedens, Zuitham Artasatae sacerdotem criminatus est, 6 propterea illum cum captivis una venisse, ut hortaretur eos ad fidem Christi firmè conservandam; ob eamque causam Zuitham Saporess cruciatu affici iussit, ut christianam fidem defereret, quo nequaquam inductus, perit. Has omnes calamitates & miseriae cernens 6 Arfaces, sicut Saulus, mortem sibi ipse conscivit, cum regnasset annos triginta.

4 Rex vero Persidis longævus ille, Saper — iniecit abas Armeniæ opatum, ut eam, velui placitorum abolitâ firmitate, ditioni jungeret suæ. Et primò per artes fallendo diversas, nationem omnem remittentem dispendiis levibus afflictabat; sollicitans quodam optimatum 8 Satrapas, alios excusibus occupans improvisis. Dein per exquisitas perjuriisque mistas illecebras captum regem ipsum Arfacem, adhibitisque in convivium iussit ad latentem trabi posticam, eumque, effossis oculis, vincitum catenis argenteis, quod apud eos honoratis vagum suppliciorum aestimatur esse solatium, exterminavit ad castellum Agabana nomine, ubi disjunctus cecidit ferro pœnali. Ammian.

XXVII. 12. In hac historiâ Ammianus à Chorenensi longè discrepat, et si idem Arfaces ab utroque videtur intelligi. Nam præter aliâ quædam, quæ ex notationibus nostris animadverti possant, hæc omnia sub Valente accidisse scribit Ammianus, quæ in Theodosii tempora confert Chorenensis; cujus tamen errorem atque incertiam, quàm fraudem & malitiam æquius esset criminari. Utrumque est, de ipso Chorenensi parum, de veritate magis solliciti, testimonia utrinque candidè in medium protulimus, id quod in omnibus facere studemus, ut lector æquus atque eruditus, errore rejecto, veritatem amplecteretur.

ՊԵՐՍԻԿ ԼԶ.

C A P. XXXVI.

Անք ընդ մեզ չարեացն, որ ՚ի Մեհրուժանայ, և Թագաւորել Պապայ:

De malis, quæ à Meruzano passi sumus, & de Papi imperio.

ՅԵՏ միսհոհանն Արշակայ, գումարեայ Հապուհ զոր բազում ՚ի ձեռն Մեհրուժանայ, և արձակէ ՚ի Հայս, և ՚ի նա հաւատայ զաշխարհս. և տունեայ նմեկն գրչոր հւր գրմանդուխա, և հրովարտակ բազումն շինեց, և դաստակերտաց ՚ի Պարսից աշխարհին, և խստացաւ նմա՝ տալ զԹագաւորութիւն Հայոց, միայն Թէ զնախարարսն նուաճեացէ, և ՚ի դէն Մագդեղանց զաշխարհն դարձուցէ. Որոյ յանձն արեւ

MORTUO Arface, Saporess exercitum magnum per Meruzanum cogit, atque in Armeniam mittit, cui etiam etiam regionem commisit; ei que sororem suam Ormizduchtiam in matrimonium dedit, multosque vicos, & pagos Persicos edicto assignavit, regnumque etiam Armeniæ ei pollicitus est, si satrapas modò in ditionem redegisset, atque ad religionem Aramazdis regionem perduxisset. Quæ cum se facturum recepisset, huc venit,

ալ.

ալ, և եկեալ, զբազում նախարարաց
կանայս կալեալ, ի բերդս տայր պա-
հել, զդարձ արանցն յուսարով, և զամ
կարգ Քրիստոնէութեան ջանայր խա-
փանել, զեպիսկոպոսունս, և զբահա-
նայս՝ Տարկաց պատճառաւ՝ կապեալ,
յերկիրն Պարսից տայր տանել. և զոր
միանգամ գիրս գտանէր, այրէր, և
հրաման տայր մի՝ ուսանիլ դպրութի
Յունարէն, այլ Պարսիկ, և մի՝ իշխես-
ցեն խօսիլ Յոյն, կամ թարգմանել.
այսպիսի ինչ պատճառաւ՝ զի ամենեւ
ին մի լիցի Հայոյ ընդ Յունի ծանօթու-
թի, և հաղորդութի սիրոյ, բայց
ճշմարիտ խափանել զՔրիստոնէու-
թեն ուսումն. զի յայնժամ գիր
դպրութե Հայոց՝ չէ ևս էր լեալ, և
Յունականան կարգք եկեղեցւոյ վա-
րէին. Արդ՝ իբրեւ լուսաւ մեծն Ներ-
սէս զհարիսն, որք հասին ի վր Հայոց,
և զամհն Արշակայ, աղաչեաց զինքնա-
կայն թէոդոս, խնդրերով ի նմանէ
օգնականութիւն, և թագաւորեցու-
ցանել զՊապ, որդի՝ Արշակայ, և
ընդ նմա գումարեաց զօր բազում՝ ի
ձեռն ստրատելատին մեծի՝ Տէրենտի-
անոսի, և մեծին Ներսիսի՝ առեալ զամ
նախարարսն, որք կամակից էին ընդ-
տէրութեն Պարսից, և որք ոչն, և
զապրեալն կամարական Սպանդարատ,
միաբանութե անէ զՊապ յաշխարհս
Հայոց. և եկեալ գտանեն զամբա-
րիշտն Մեհրուժան՝ պետացեալ կա-
լեալ զաշխարհս Հայոց, և հալածական
արարեալ, յինքեանս թափեն. բայց
Մեհրուժան հրամայէ պայկացն զբեր-
դիցն պարսպաց կախել զկանայս նա-
խարարացն, մինչև մեռցին, և թողու-
նոյնպէս ի կախադանին զդիակունսն, զի
լուծեալ անկցին գէշ կերակուր լինիլ
թռչնոց :

multorumque principum conjuges com-
prehendit, atque in castella inclusit,
maritos ita reduci posse sperans; om-
nesque christianorum ritus abolere stu-
dens, episcopos & sacerdotes per si-
mulationem tributi in vincula conjecit,
& in Persiam misit; quosunque eti-
am offendeat libros, incendit, sanx-
itque ne quis Græcis literis, sed Per-
sicis, institueretur, neve Græcè loqui
3 vel interpretari auderent, per speciem
quidem omne Armeniorum cum Græ-
cis commercium & communionem tol-
lendi, sed re verà ad christianam doctri-
nam impediendam; necdum enim cha-
racteres Armeniaci erant inventi, sed
Græcis literis ecclesia utebatur. Cæ-
terùm postquam magnus Nerfes de
malis, quæ Armeniis acciderant, & de
morte Arsacis audivit, ab imperatore
Theodosio auxilium petiit ad Papum
filium Arsacis regem faciendum; co-
actoque per clarissimum ducem¹ Te-
rentianum magno exercitu, receptif-
que omnibus satrapis, tam eis, qui se
Persarum imperio subjecerant, quam
qui renuerant, simul cum Spandarato
Camfaracanio, qui salvus evaserat,
magnus Nerfes, omnium consensu, Pa-
pum in Armeniam induxit. Eò cum
venissent, Armeniam impii Meruzani
dominatu teneri reperere; quem pe-
pulerunt, atque in suam potestatem
5 regionem redegerunt. Meruzanus au-
tem præfectorum conjuges de castel-
lorum muris usque ad necem suspendi
jusserat; & cadavera relinqui patibulo
affixa, ut putrescerent atque avibus
escam præberent.

ՊԲԱԿ

¹ Idem, ut videtur, Hic est, quem Ammi-
anus Terentium vocat; Per Terentium ducem XXVII. 12.

ՊՐԱԿ ԼԷ.

C A P. XXXVII.

Յաղագս մեծի պատերազմին՝ որ եղև 'ի
Զիրաւ, և սատակումն ամբարշտին՝
Մեհհրուժանայ :

*Prælium atrox fit ad Ziravum, in quo
Meruzanus impius casus est.*

*** Զ Դ արարեալ Մեհհրուժանայ՝
*** նայ՝ յերկիրն Խորասանայ առ
*** Հապուհ՝ զամ օգնականութի
Թէոդոսի, զոր արար առ Պապ,
եղանէ՝ հրաման 'ի Հապհոյ ամ զօ-
րացն Պարսից՝ երթալ 'ի պատերազմ
է Մեհհրուժանայ 'ի Հայս : Դոյնպէս
ազդէն ինքնակալին Թէոդոսի Պապ,
և Տերենտիանոս, զՀապհոյ, եթէ ամ
զօրացն հրամայեաց՝ եղանել 'ի վերայ
մեր, բաց միայն 'ի դրանկացն : ապա
և Օգոստոսն Թէոդոս հրամայեաց
Ադդէի՝ Կոմնի՝ մեծի երթալ յօգնա-
կանութի Պապայ, առնուլ զամ զօրս
Յունաց, ոչ զոք Թողուլ՝ զոր ոչ առցէ
զկնի, այլ և զհետեակս պահապանս
քաղաքացն, որք զմետաքսեայս ունէին
զվիշապս : և խմբեցլ պատերազմն 'ի
դաշտին, որ կոչի՝ Զիրաւ, և մատան
ճակատ՝ առ ճակատ, և մանկուկք քաջ
նախարարաց՝ Հայոց, ինքնակամ նա-
հատակեալք, մտին 'ի մէջ ճակատուցն
առաջնորդութե սպարապետին իւրե-
անց՝ Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բա-
գարատայ, որ յազգէն Բագարատունե-
աց : ելին և 'ի զօրացն Պարսից համա-
տիք նոյն, և խաղացին 'ի մէջ ճակա-
տուցն, և ցիրք է ցիրս լինէին : և 'ի
դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ
դարձեալ մերոցն զհետ նոյն, օրինակ իմն
ոպ փոթորիկ յանտառէ տերեւթա-
փաց, երագ՝ յերկվարացն առեալ, նի-
զակօք դի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ

MEruzanus in Chorasaniam ad Sa-
porem nuncium mittit, & de
auxilio, quod Theodosius Papo tule-
rat, certiore facit; qui proinde edix-
it, ut omnes Persarum copiae simul
cum Meruzano in Armeniam ad bel-
lum proficiscerentur. Similiter Papus
& Terentianus Theodosio imperatori
de Sapore indicarunt, omnes cum co-
pias suas, exceptis invalidis, adversum
nos in aciem exire iussisse. Tum verò
Augustus Theodosius ¹ Addæo nobili
Comiti præcepit, ut cum universis ad
unum Græcis militibus subsidio Papo
iret, simul cum peditatu, qui urbem
tuebatur, & sericos ² dracones gesta-
bat. Prælium autem in campo, qui
vocatur Ziravus, commissum est, ibi-
que acies, adversis frontibus, instabat.
Tum ex satrapis Armeniis juvenes qui-
dam fortissimi, qui fortitudinis suæ
specimen edere cupiebant, ductu præ-
fecti sui Sembati equitis, Bagaratæ fi-
lii, ex Bagratia gente oriundi, in pri-
mam aciem processere. Contrà, ex
Persarum copiis æquales illorum pro-
diere, atque inter acies paululum pro-
gressi, se toto passim campo sparsere.
Cum verò juvenes Persici regredi cœ-
pere, nostri eos è vestigio insecuti sunt,
ac, velut turbo in sylvis folia arbo-
rum decutit, sic eos equis dejecere,
frigidæque corpora lanceis transfixa hu-

կարեղով

¹ Arinthus Comes ab Ammiano commemoratur; l. XXVII. c. 12. qui fortasse idem erat, atque hic Addæus.

² Eumque post antegressis multiplices alios, purpureis subteminibus texti circumdedere Dracones, bas-

tarum aureis gemmatisque summitatibus illigati, biatu vasto perflabiles, & ideo, velut irâ perciti, sibilantes, caudarumque volumine relinquentes in ventum. Ammian. XVI. 10.

կարելով նոցա՝ յիւրեանց ճակատն մտանել։ Իսկ յորժամ Պարսիկքն զմերն շրջէին, նք՝ ի վահանափակն Յունաց, իբր յամուր քաղաք, մտանէին, առ ոչինչ մնաս առնելոյ։ Քանզի՝ այնպէս արար Գորգիանոս, իջնան հետեակ զօրուն, իբր պարսպօք պատեաց վահանքն զճակատն Պապայ։ Քանզի՝ զօրքն Յունաց վառեալ էին՝ ի գէնս ոսկւոյ, և արծաթոյ, և երկվորք նք՝ նոյնպէս զարդու, և հրտեսանել իբր զպարիսպին, յորոց յորովք՝ ի ջրեայ, և ի կաշեայ պահանակաց զգետտուն, զկարծրութեան վիմաց բերէր երևոյթս։ և ի վերայ նոցա՝ անխալատ գէպք նշանաւոր ծառոց։ բայց զվիշապացն մանուշակաւ, ահագին բերանաբացութեալ ուռուցեալ ի փջմանէ՝ օդոյն, ոչինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն, իբրև զլեւուն ինչ անդամանդեայ խոնարհիլ ի ծոփ, զբոկանդակ ճակատն Յունաց, ի Պարսկական զօրսն։ Քանզի՝ և զնս հրտեսանել որպէս զհզօր ինչ գետ, առ ի կողմն ի լայն ծառաւելոյ։ արդարև ջրագոյն զրահագգեստացն բերէր զնմանութի։ Արդ իբրև ետես մեծն Ներսէս զայն ամ, ել նա ի կատար լերինն յալատայ, և ամբարձ գձեուն իւր յերկինս, անխոնարհելի պահելով ի խնդրուածս, հանգոյն նախամարգարէին Մովսիսի, մինչև պարտեցաւ երկրորդն Ամադէկ։ Իսկ ի ծագիլ արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վահանացն նշնք զերամբքն փայլատակէին, իբրև յամպոյ մեծէ։ և ի նոցանէ՝ ի դուրս ոստէին ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք ուն փայլատակացն ճառագայթք։ յորոց ի տեսութենէն միայն զանգիտացեալ Պարսկական գունդ,

mi deturbavere; neque enim se intra suum agmen recipere potuerunt. Contra verò, quando Persæ nostros urgebant, illi se intra scutatum Græcorum agmen, tanquam intrâ munitam urbem, nullo accepto detrimento recipere; ita enim à Gorgiano peditum duce comparatum erat, qui scutis, quasi muris, aciem Papi communiverat. Nam Græcus exercitus aureis atque argenteis armis instructus erat, equique eorum simili modo ornati, ut velut murum aliquem cernere liceret, in quo plerique coriis ac pellibus tecti duritiem lapidum præ se ferebant; & capilli prolixi arborum umbrosarum furculis erant similes; ³ Dracones verò textiles, immani faucium hiatu terribiles, & ventorum flatu tumentes, nulli rei comparare possum, nisi rupi adamantinæ, quæ mari impendet; ita enim universa Græcorum acies in Persicas copias imminebat; quæ utique fluminis vasti, latèque diffusi similitudinem referebant; quòd loricarum color reverà ad aquam propè accedebat. Magnus autem Nerses, hæc omnia contuens, cacumen montis Nepatæ conscendit, & manus ad cælum simplex sustulit, quemadmodum primus prophetarum Moses, neque eas ante demisit, quàm alter hic Amalecus devictus fuerit. Ubi autem sol è regione nostri exercitus ortus est, radii ab æneis scutis, velut ab ingenti nube percussi montes circumjectos collustrabant; è quibus fortissimi nostri satrapæ loricati, instar fulgurum, foras profiluere; quorum aspectus solus legionem Persicam pavore perculit, & non nihil etiam nostram, quæ solem adver-

սակաւ.

³ Hi volucres tollunt Aquilas, Hi pista Draconum Colia levant, multisque tumet per nubila serpens Iratus stimulante Noto, vivisque receptis

Flatibus, & vario mentitur sibila tractu.
Claudian. de III. Conf. Honorii.

սակաւ ինչ և մերն, զորն է կարել չայիլ
 ընդդէմ արեգականն ծագման իսկ՝ ի
 բաղխել զմիմեանա, եղև ի վերայ չո-
 վանի ամպոյ, և հորմ սաստիկ ի մե-
 րոցն կուսէ՝ ընդդէմ Պարսկականին
 փ չեալ: Եւ ի խառնակել մարտին, պա-
 տասէ Կամարականն Սպանդարատ
 խմբի մեծի, յորում էր քաջն Հերգիր,
 Դեկաց արքայ, գգլովին միջին գնդին
 պնդութեամբ Կոնդի ճակատուն կաշեալ.
 և յարձակեալ Սպանդարատ, և հեր-
 ձեալ զխումբն, ուն զշանթահար յեր-
 կիր կործանէր զքաջն, և պտուտեալ
 զխումբն ի փախուստ դարձուցանէր.
 և այսպէս ի վերին օգնականութեն
 զօրացեալ առ հասարակ զօրքն Յու-
 նաց, և Հայոց, դիակամբ թշնամե-
 ացն լցին զդաշտն ամ, և զմնացորդան
 ամենայն ի փախուստ շրջեալ հայա-
 ծեցին, ընդ որս և զՈւռնայր՝ Աղուա-
 նից արքայ, խոցոտեալ ի Մուշեղայ,
 հանին ի պատերազմէն: Բայց ամբար-
 շտին Մեհրուժանայ փրաւորեալ ձին,
 ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն,
 որում աճապարեալ հասանէ սպա-
 րապետն Հայոց Սմբատ, և զորս ընդ-
 նմայն էին կոտորեալ, ձերբակալ առնէ
 զվատչուէրն, յեզեր շամբին Կոգա-
 ովտի. և զմտաւածեալ թէ՛ գուցէ
 թափիցէ զնա մեծն Ներսէս, այնորիկ
 աղագաւ ոչ ածէ ի բանակն, այլ զտե-
 ղեօքն գտանէ, պատրաստական առ ի
 կորուստ ամբարշտին, զոմանս խորա-
 նաւորս՝ հոլր լուցեալ, և շամբիւր եր-
 կաթի միս խորովելոյ. զոր ջեռուցել
 կրկնեաց, բոլորեալ որպէս պսակ, և
 յոյժ արտաշէկ արարեալ, ասէ, Պսակեմ¹¹
 զքեզ՝ Մեհրուժան, քանզի ի խնդիր
 էիր թագաւորել Հայոց, և ինձ աս-
 պետիս պարտէ զքեզ պսակել. ըստ
 սովորական իշխանութեն իմոյ հայրե-
 նեաց. և մինչդեռ տաքն էր իբրեւ
 զհոլր, եղ. ի գլուխն Մեհրուժանայ,

sum intueri nequibat. Cum autem aci-
 es inter se concurrerent, nubes opacæ
 coelum obduxere, & ventus vehemens
 ab nostrâ parte contra Persarum ex-
 8 ercitus flavit. Inter pugnandum au-
 tem, Spandaratus Camlaracanius in
 agmen magnum incidit, in quo for-
 tissimus Sergirus, 4 Lecorum rex, a-
 derat, qui se tutissimo loco intra me-
 dium agmen tenebat. In eum Span-
 daratus irruit, perruptoque agmine,
 fortem illum, velut fulmine ictum,
 humi prostravit, turmâque pertur-
 batam in fugam coniecit. Atque ita
 Græcæ Armeniæque copiæ, divinâ
 ope firmatæ, totum campum cadave-
 9 ribus hostium replevere; reliquosque
 in fugam actos infecuti sunt, in quibus
 Urnærum Albanorum regem, qui ab
 Muselo Vafaci Mamiconii filio vul-
 neratus fuerat, ex acie abduxere. Im-
 pium autem Meruzanum, qui, equo
 vulnerato, fugam maturare non potuit,
 Sembatus Armeniorum dux festinans
 affecutus est; cæsisque qui cum eo e-
 rant, scelcratum illum apud Caucasæ
 vallis arundinetum vivumprehendit;
 ac veritus, ne eum magnus Nerses li-
 10 beraret, ideò non ad castra duxit, sed,
 cum in eo ipso loco, qui ad scelesti
 istius cædem paratus videbatur, rusti-
 cos quosdam offendisset, qui in tugu-
 rio, accenso igne, veru ferreo carnem
 affabant, veru calefactum in formam co-
 ronæ contorsit; & cum valdè calefceret.
 “ Hanc tibi, *inquit*, coronam, Me-
 11 ruzane, impono. Studebas Arme-
 niis imperitare, atque ad me equi-
 tem attinet, coronam imponere;
 “ qui id munus à majoribus traditum
 “ habeam;” dùmque ignem calore
 æquaret, Meruzani capiti veru impo-
 suit, atque ita improbissimum homi-

և

⁴ Lecos five Lechas inter Sarmatiæ Asiaticæ po-
 pulos recenset Moses noster in Geographiâ suâ,

Nº 61; quos eisdem, ut Cl. La-Crozius conjicit,
 Strabo Λεγας appellat. l. XI. p. 503.

և այնպէս՝ ստատակեաց գլարն • և յայնմ
հետէ՝ խաղաղացաւ երկիրն, ընդ ձե-
ւամբ Պապայ նուաճեալ •

nem necavit; & ab illo tempore in
ditionem Papi redacta regio tranquil-
litate potita est.

ՊՐԱԿ ԼԸ.

C A P. XXXVIII.

Եթէ՝ որպէս Պապայ դեղ մահու ար-
բուցեալ սրբոյն Ներսիսի, և ելոյծ
'ի կենաց •

*Quomodo Papi potione mortiferâ Sanc-
tum Nersem sustulerit.*

✠✠✠ ԵՏ՝ սպառնայ պատերազմացն,
✠✠✠ և խաղաղանայ երկիրն, մեծն
✠✠✠ Ներսէս դնէր վկայութի՝ ի մէջ
արքային Պապայ, և ի մէջ նախարա-
րացն, գնալ յնմ ճանապարհս արդա-
րութե, զի վկայեսցեն ըստ հաւատոց
Քրիստոնէութեն և գործքն, և զի ար-
քայն մի՛ հօրն իւրում նմանեսցի՝ անհրա-
ւել և զրկել այլ վարեսցի՝ ուղղութե-
ամբ, հայրաբար խնամովք աւ նախա-
րարսն, և նոքա մի՛ ևս՝ յաւելցեն՝ վտա-
րտնդե՛լ նշկահելով զնա, այլ ծառայել
միամտութե • Յայնժամ՝ արքայն հայոց
Պապ դարձոյց՝ ի կամսարական Սպան-
դարատ գնմին, զոր յափշտակեալ էր
հօր իւրոյ Արշակայ, զգաւառն Երա-
կայ, և Արշարունեաց, որ լեալ էին ազ-
գին կամսարականաց, ոչ իբրեւ զանհրա-
ւագ հոռութի հօր իւրոյ Արշակայ, այլ իբ-
րեւ արգելս ընկաւստակոց քաջին Սպան-
դարատայ, որքն սպան գլեկաց արքայն •
Բայց՝ և զայնոց նախարարացն գարձոյց
զգրկանս, և յոյժ անընչաբար ցուցա-
նէր զիւր ախորժակս, և առատաբար
կեայր • Բայց զի ամօթալի՝ ախտիւ
զագրագործ էր, և յանդիմանեալ
կշառմբ իւր՝ ի մեծէն Ներսիսի, ընդ ա-
կամբ հայեր նմա, խորհելով ի չարիս,
և ոչ ի շէտէր յինքնակալէն թէոդոսի՝
յայտնի ինչ առնել նմա չարութի,
դեղ մահու՝ գաղտնի՝ արբուցեալ
սրբոյն Ներսիսի, ելոյծ ի կենցաղոյս •
որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեն
ամս երեսուն և չորս • և փոխեալ յաշ-
խարհէս՝ երանելին Ներսէս, ի գաւա-

1 C Onfecto bello, & quietâ regione,
magnus Nerses regem Papum,
cunctosque satrapas orat atque obtesta-
tur, uti viam virtutis sequantur, uti fac-
ta eorum fidei christianæ testimonium
dent, nerex, in modum patris, per injus-
titiam ac fraudem agat, sed, animo, qua-
lem patrem decet, in satrapas affectus,
regnum rectè administret; ne ii eum
spernant, neve iterum in exilium pel-
lant, sed fideliter & syncerè obtempe-
rent. Tum rex Armeniorum Papi
Spandarato Camfaracanio omnia resti-
tuit, quæ pater suus Arfaces abstulerat,
provinciam scilicet Siraciam atque Ar-
faruniam, quæ Camfaracaniæ gentis
propriæ fuerant; non tamen ut injus-
tam patris sui Arfacis rapinam, sed
ut dona fortis Spandarati laboribus de-
bita, qui regem Lecorum occiderat.
Reliquis item satrapis ea reddidit, quæ
injustè erepta fuerant; neque se ad
avaritiam proclivem ostendit, sed mag-
3 nificè ac liberaliter vixit. Cum ta-
men foedis libidinibus deditus esset, ob
eamque rem à magno Nerse graviter
reprehenderetur, infestis eum oculis
aspexit, eique malum molitus est; ne-
que tamen propter imperatorem The-
odosium aperte eum lædere ausus, clam
venenum ei dedit, atque ita de medio
sustulit, postquam sedem episcopi per
tres & triginta annos tenuisset. Be-
atus autem Nerses in provinciâ Ecele-
siâ, in pago, qui appellatur Chachus,

ուին

ուն Եկեղեց, 'ի գեօղն՝ որ կոչի՝ Խախ, բարձեալ զմարմինն նոր արքային Պապայ, Թաղեաց 'ի Թիղս յ աւանին, զանխաւ բար ունելով զեղեայսն :

ՊՐԱԿ ԼԹ.

Յաղաքս՝ աթոռակալութեանն Իսա-
հակայ, և սպանման Պապայ 'ի Թե-
ոդոսէ :

ՊԱ՝ տեսեալ Թագաւորին Պապայ՝ սգացեալ զամ Հայս 'ի վերայ երանելոյն Ներսիսի, հարկաւորեալ յուզեաց, և Եգիպտոս յազգէ, և 'ի Ժառանգութեան Բաբելոնի, որում անուն Սահակ կոչուի, ոչ հեռի 'ի գովութենէ, զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց մեծի արքեպիսկոպոսին կեսարու, որ կալաւ զաթոռն՝ ամս 3 : Բայց Պապայ լռեալ, եթէ՝ մեծն Թեոդոս ել 'ի Բիւզանդիայ՝ 'ի Հռոմ կոչս, և մտեալ 'ի Թեսաղոնիկ՝ հանդերձ սպայիւն, և յաղաքս իջաժանաց՝ եղև խռովութի ընդ նա, և ընդ քաղաքացիսն, և մարտ խռովութե, և յաղթեալ ինքնակալին, սատակեաց 'ի քաղաքացեացն արստան և հինգ հազարս : զայս լռեալ Պապայ, վարկուցեալ յերկարել այսպիսով խռովութե, արհամարհեալ նշկահեաց, և զորդուեալ զնա կորստեանն իւր, հալածեաց զՏերէնտիանոս հանդերձ զորօքն, և սկսաւ պատրաստել 'ի պատերազմ : Եւ հասեալ հրաման 'ի մեծէն Թեոդոսէ, ընդկրունկ դարձաւ քաջն Տերէնտիանոս, և ըստ իւրում պատահման բախտի, յանկարծասի՝ անկեալ 'ի բանակն, և զոմանս կոտորեալ, և զոմանս փախտեայս արարեալ, ուր սաստկապէս նահատակեալ քաջութե՝ ընդդիմամարտ ինէր Գնէլ նահապետն Անձաւացեաց,

de virâ migravit ; atque ejus corpus rex Papus apud vicum Thilum sepulchro condidit, celans ea quæ facta fuerant.

CAP. XXXIX.

Isaacus in solum succedit. Papus à Theodosio occiditur.

REX autem Papus, ut omnem Armeniam Beati Neris interitum lugere vidit, necesse habuit inquirere, atque eo pacto quendam, ex genere Albiani ortum, cui nomen erat Isaac, laude non indignum invenit, quem in Neris locum sine summi episcopi Cæsareæ autoritate substituit, isque sedem tenuit per annos tres. Cæterum Papus, ubi magnum Theodosium à Byzantio Romam versum profectum esse audivit, cumque Theffalonicam cum equitatu ingrederetur, ortum esse inter cum & ciues de diverforiis dissidium & certamen, regémque victoriâ potitum oppidanos ad quindecim millia occidisse ; his Papus auditis, arbitratus hunc tumultum fore diuturnum, illum contempsit atque aspernatus est, eumque ad suam perniciem incitans, Terentianum cum copiis pepulit, ac bellum parare coepit. Fortis autem Terentianus, acceptis à Theodosio magno mandatis, celeriter rursus revertit, & pro singulari suâ fortunâ, inopinantes in fugam egit, in quo prælio Gnelus An-
4 savensium princeps, qui orientalis cohortis præfecturam à Papo acceperat, summâ fortitudine dimicabat, cujus caput victor Terentianus suâ manu difcidit, regémque Papum vivum ce-

Լ

¹ Seditionis hujus Theffalonicensis meminerunt Zonaras, tom. III. Theodoritus, V. 17. Sozomenus, VII. 25. Malelas, part. II. p. 42. & Cedre-

nus, p. 261. edit. Xylandr. Sed alii decem & quinque, alii septem tantum hominum millia inibi periisse tradunt.

և սպարապետն Պապայ՝ արեւելեայ՝ զօրու, զոր յաղթողին Տերենտիանոսի հերովի՝ արարեալ կիսակտուր զգլուհն, ըմբռնեալ զթագաւորն զՊապ. և Պապայ յաղերս աղաչանաց անկեալ զի մի՛ մեռցի, այլ՝ յանդիման լինիլ արքայի, և քաջին Տերենտիանոսի գթացեալ, շնորհեաց նմա զմաղթանսն. և երկաթեղէն կապանօք երթեալ առաջի մեծին Թէոդոսի, ըստ իւրում անգամութեան, սակրաւ վճարի, թագաւորեալ ամս եօթն:

² Ut suprà de Arsacis patris, sic iterum hic de Papi filii morte longè diffidet à Chorenensi Ammianus, qui Param Armeniz regem, quo eum nomine vocat, non Theodosio, sed Valente imperante, ex insidiis inter epulas occisum scribit. Hinc in illum inexplicabile auctum Principis odium, & doli struebantur in dies, ut per vim ei vel clam vita adimeretur, agentique tunc in Armeniâ Trajano & rem militarem curanti, id secretis committitur scriptis. Qui illecebrofis regem insidiis ambiens, & modò serenæ mentis Valentis indicis literas tradens, modo ipse sese ejus conviviis ingerens, ad ultimum compositâ fraude ad prandium veracundius invitavit. Qui nihil adversum metuens venit, concessioque bonora-

tiora discubuit loco. Cùmque apponerentur exquisitæ cæppediæ, — gladium destrictum intentans, torvo lumine ferociens, quidam immittitur Barbarus asper, ex his, quos Supras appellant, confassurus juvenem, ne exsilire possit, etiam tum præpeditum. Quo viso Regulus fortè promineus ultra torum, expedito dolore assurgens, ut vitam omni ratione defenderet, perfurto pectore, deformis procubuit victima, iactibus multiplicatis fædè concisa. Ammian. Marcellin. XXX. 1. Atque hic iterum, ut videtur, impudentem sanè Chorenensis errorem fateri oportebit, quum Ammianus Marcellinus hoc ipso tempore vixerit, neque facillè in tantâ re potuerit falli.

ՊՐԱԿ Խ.

C A P. XL.

Յաղաքս՝ Թագաւորերոյն Վարազդատայ, և կապանաց նորին:

Varazdates regnum obtinet, & in vincula conjicitur.

ԱՅՑ՝ Օգոստոս բարեացապարտն Թէոդոսի, որ և՛ մեծն, ի բաւերորդի ամին իւրոյ, Թագաւորեցողց փոխանակ Պապայ՝ զՎարազդատոսին, ի նմին տոհմէ Արշակունեաց: Այս Վարազդատոս էր տեղք մանուկ, սրտեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի նմ գործովք բարութե, և յոյժ կորովի նեռաձգութե. որ, ի ժամանակի՝ ի փախստենէն Հապհայ, գնացեալ ի դուռն կայսեր, նահատակեցաւ. նախ ի Պիսակս, զբռնամարտիկան յաղթեալ. դարձեալ ի Յա-

AUGUSTUS autem Theodosius, benignus æquè, ac magnus, anno regni sui vigesimo Varazdatem quendam, ex eodem Arsacidarum genere, in Papi locum regem constituit. Hic Varazdates erat adolescens, animosus, formâ pulchrâ, ac viribus maximis, ad omnia fortitudinis opera paratus, sed jaculandi maximè peritus; qui olim, à Sapore profugus, se ad aulam Cæsaris contulerat; ac primum Pisæ pugilatione vicit; deinde apud Jaregum, urbem Helladis, die

¹ Nomen hoc, ut arbitramur, corruptum est. Cædrenus tradit Cedrenus in ludis Olympiacis celebran-

dis Græcos perseverâsse usque ad hæc ipsa Theodosii magni tempora. Cedren. p. 268. edit. Xylandr.

ընդ, քաղաքի Հեղադացւոց, որ հա-
սարակի՝ կոտորեաց առիւծս, որում
փառս Օրիմպիա՝ խաղուն հանդիսի՝
ըմբշամարտեացն երեւի, և յարգի :
այլ, որ առ ազգին Լանկուարտաց՝ նո-
րա արութիւնք քաջութեմ, համարձա-
կիմ ասել հաւասար սրբոյն Տրդատայ :
Քզի զհինգ նահատակսն, ի թշնամեացն
ընդդէմ իւր յարձակեալ, ի վերայ
իրերաց էսպան սուսերաւ : և ի բերդ-
ինչ դիմեալ, ի վր արատնարին արս
եօթն և տասն նետիւք հարեալ, վե-
րհաստ ի վայր հոսեաց, միմեանց զկնի,
իւր ի սաստիկ մրկէ վաղահասունկ ի
թղենեաց : Որ եկել յաշխարհս մեր ի
խառն և ի է ամի Հապհոյ, առաջին
մարտի պատահէ աւազակաց ի դժու-
արս Բարանաղոյ, և փախստեալ ա-
րարեալ, հետամուտ լինէր : Իսկ նոյն
անցեալ ընդ նեղուց կամիջին Եփրա-
տայ, ընկեցին զփայտն զկնի իւրեանց :
այլ նոյն հասեալ, վազեաց զԵփրատաւ,
առաւել քան զԼակոնացին Քիովնե-
այ վազսն, ինչ կանգնոց չափ : և անդ-
էր տեսանել զոմն Աբիւլէս ընդ Սկա-
մանդրոս գետ վազելով : յորմէ զար-
հուրեալ աւազակացն, ի ձեռս անկան,
զէնդկէց լինելով : Յաղագս որոյ ար-
բեալ ի մանկութեմ յարութի, առայ-
սդիւք և ի թագաւորութեմ, ոչ հնա-
զանդէր խրատով վերակացութեմ զորա-
վարացն Յունաց, վասն որոյ առարքե-
հրեշտակս առ Հապուհ, զի տայցէ ի
դասերաց իւրոց նմա կնութեմ, և սա
դարձուցէ առ նա զաշխարհս Հայոց :
զոր զգացեալ զորավարացն Յունաց,
ազդ առնեն Կայսեր : Իսկ Կայսրն
Թէոդոսոս հրամայեաց զնա ունիլ, ե-
թէ ոչ իւրովք կամօք երթիցէ ի կոչն
ինքնակալին : Սակս որոյ հարկեալ եր-

solenni, leones occidit, eique athle-
tæ ludorum Olympiacorum honores
& gloriam detulere. Quæ verò apud
gentem ² Langobardorum opera edi-
dit, cum sancti Tiridatis gestis com-
parare ausim; quippe qui bellatores
strenuos quinque, qui ex hostibus in
se impetum fecerant, alium ex alio,
gladio occiderit; & cum arcem quan-
dam oppugnaret, homines decem &
septem, qui in muro stabant, sagittis
transfixerit, atque alios super alios præ-
cipites dejecerit, quemadmodum ficus
præcoces procella vehemens decutit.
Is, anno Saporis quinquagesimo quin-
to, in nostram regionem reversus, pri-
mò cum latronibus inter prærupta
Daranalæ loca dimicavit, eosque in
4 fugam coniectos insectatus est. Qui
cùm angustum Euphratis pontem tran-
sississent, eum à tergo resciderunt; quò
ubi pervenit, Euphratem transiluit,
³ Chionis Laconis saltum exsuperans,
qui duos & viginti cubitos æquabat.
Ibi cernere licebat quasi alterum A-
chillem flumen Scamandrum transili-
entem; eoque facto latrones attoniti
depositis armis, sese deditere. Ita
fortitudine ab ineunte ætate imbutus,
cum regnum adeptus esset, Græcorum
5 ducum imperio parere noluit, sed ad
Saporem legatos misit; “ Si sibi u-
“ nam ex filiis in matrimonium de-
“ diffet, se Armeniam in ejus potes-
“ tatem iterum redacturum.” Quod
ut Græci duces intellexere, Cæsari
indicarunt. Cæsar autem Theodosius
comprehendi eum iussit, nisi suâ sponte
ab imperatore accersitus venisset. Ita-
que, quia aliter facere non potuit, suâ

Թու

² Videtur Varazdates orbem penè terrarum per-
agrâsse, ut heroicæ suæ fortitudinis egregia sanè
exempla ederet. Quòd verò ad Langobardos adi-
xisse dicatur, quos inter antiquos Germaniæ populos
Strabo, Ptolemæus, Tacitusque recensent, illud

quidem cùm mirabile, tum suspiciosum videri potest.

³ Χιονι, Λακων, ἢ το ἄλμα ποδῶν 47 18,
Apud. Thesaur. Tempor. à Scaligero edit. p. 315.
Cæterùm cùm 22 cubiti longitudinem 52 pedum
non adæquent, in alterutrum locum error irrepsit.

Թալ իւրովը կամօք, յուսացեալ՝ 'ի սուտս հանել զՕգոստոսն. այլ կայսրն, և ոչ տեսութե արժանի արար, այլ երկաթեղէն կապանօք՝ ետ տանել զնա՝ 'ի Թուլիս, կղզի ովկիանու, որ Թագաւորեացն ամն 4 : Բայց՝ յերկրորդ ամի Վարազդատայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց Զաւէն, 'ի նոյն ազգականութենէ Ալբիանոսի, ամն չորս :

ՊՐԱԿ ԻԱ.

Թագաւորութիւն Արշակայ, և Վալարշակայ :

ՊԱՄ փոխանակ Վարազդատայ, Թագաւորեցողջ Հայոց Թէոփոս մեծ՝ զերկուս որդիսն Պապայ, զԱրշակ, և զՎալարշակ, այսպիսի ինչ խորհեալ, եթէ՝ ոչ միաբանեցնին երկոքին յապստամբութիւն. և անդէն պահելով զմայր մանկանցն, արձակէ զնոսա՝ հանդերձ վերակացո՛ւօք յինքենէ, արամբք հաւատարմօք, և զօրու. Որք եկեալ, կալան զաշխարհս մեր, և տիրեցին ամն արիաբար՝ մարտիւք ք Պարսս. և առին իւրեանց կանայս, Արշակ, զդուստր Բաբկան, Սիւնեաց նահապետին, և Վաղարշակ, զդուստր Սահակայ ասպետի, որ 'ի նմին ամի վախճանեցաւ :

Բայց՝ յերկրորդ ամի Արշակայ եկաց յեպիսկոպոսութիւն Հայոց Ասպուրակէս, ազգական Շահակայ, և Զաւէնայ՝ ամն հինգ : Իսկ՝ մեծն Թէոփոս ելեալ՝ 'ի պատերազմ՝ 'ի Միգուդանոն, հիւանդացեալ մեռաւ, Թողլով զԹագաւորութիւնն իւր՝ որդւոց իւրոց, Արկադեայ, զԲիւզանդիոն, և Հոնօրեայ, զՀռովմայն. որք՝ ոչ գովելիք, և արժանիք հայրենականացն՝ գտան առաքինութեանց :

voluntate ad Cæsarem contendit, Augustum mendaciis fallere sperans. Cæsar autem neque ad sui conspectum admisit, & ferreis vinculis constrictum in Thulem, insulam oceani, ablegavit. Imperavit autem Varazdates annis quatuor, atque anno ejus secundo summus Armeniorum episcopus fuit Zavenus, eodem Albiani genere ortus, qui per annos etiam quatuor solum tenuit.

CAP. XLI.

Regnam Arfacis & Valarsfacis.

DEINDE Theodosius magnus loco Varazdatis duos Papi filios, Arfacem, & Valarsfacem, reges Armeniis imposuit, cogitans, vix ambos ad deficiendum simul conspiraturos. Igitur, retentâ apud se Juvenum matre, cum exercitu, ducibusque certis, fidisque, quos ipse constituit, eos dimisit. Qui, ut venère, regionem nostram tenebant, eique imperitabant, cum Persis bello fortiter decertantes. 2 Uxores autem duxerunt, Arfaces, Babicii Syniorum principis filiam, Valarsfaces Isaaci equitis filiam, quæ eodem anno diem obiit.

Anno autem Arfacis secundo, Aspuraces, Isaaci, & Zaveni cognatus, Armeniæ episcopus fit, cui per annos 3 quinque præsidebat. Cæterum magnus Theodosius, ad bellum profecturus, morbo correptus, Mediolani è vitâ excessit, imperium suum filiis suis relinquens, Arcadio Byzantium, Honorio Romam; qui reperti sunt laude indigni, neque virtutibus paternis præditi.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԽԲ.

CAP. XLII.

Յաղազս՝ բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս, ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց, Պարսից, և Յունաց:

Armenia per duos reges Arsacidas in duas partes dividitur, et sub duarum nationum, Persicae Graecaeque, distributionem cadit.

Արցես, Arcadium perversa ac prava mente esse intelligens, cum eo de pace agit, namque a patre ejus Theodosio devictus, magnam cladem acceperat, neque Arcadius societatem coire recusabat, maxime ducum suorum causa. Tametsi enim, dum felicissimus Theodosius superstes erat, Deus ei successus prosperos dederat, tamen duces exercitus, assiduis laboribus defatigatos, jam belli tedium ceperat. Itaque communi consensu Mesopotamiam & Armeniam in duas partes dispertiunt ac distribuunt. Arsaces, avitum majorum suorum regnum, Araratam, omnemque eam partem, quae Persis attributa erat, derelinquens, ad occidentales regionis nostrae oras abiit, ei que portioni praefuit, quae Graeci juris erat; non solum propter matrem, quae imperatoriam urbem incoluit, sed quia satius esse duxit, minori parti regnantem christiano regi parere, quam pluribus imperitantem, Ethnicorum jugum subire. Illum autem secuti sunt satrapae, cum uxoribus liberisque, qui Saporis ditioni contributi fuerant, derelictis agris suis, vicisque atque oppidis. Quod agere ferens Sapor ad Arsacem mittit; “Cur, inquit, bellum inter me & Caesarem concitasti, quippe cum meae partis satrapas abduxeris.” Cui tale responsum Arsaces retulit. “Quod a Persico rectore gubernari nollent, ideo me secuti sunt. Quod si tuam partem, ita uti Caesar su-

Արցես, Արքադիւմ անարար եղև իր բանքս, որովհետև իր հայրիկից Թեոդոսիոսէն յաղաքուից, մեծ զոհ տուաւ, և Արքադիւսը ընդ իր թշուառութիւնէն, չուզեց իր հայրիկի հետ ընդհարել: Երբ Թեոդոսիոսը ապրեցաւ, ասիական զորքերով իր վասակեալ ձանձրացեալ լինէին յարաւորութեան հանապազորդ պատերազմացն: Վասն որոյ հաւանեալ, կամաւ յանձնառին բաժանել զԱրշակունիս, և զՀայոց աշխարհս կրկին սասմանադրութեամբ: Վերոյ թողեալ Արշակայ գրեւն թագաւորական հարց իւրոց Արարատ, և զամ մասն բաժնին Պարսից, գնաց տիրել արեւմտեայ կողմանց աշխարհիս մերոյ, որ ի մասնի բաժնի Յունաց: իջ միայն մօրն աղագաւ, որ էր ի Կայսերական քաղաքին, այլ լաւ համարեալ նուազ կողմանն թագաւորել, և ծառայել Բիստոնեայ թագաւորի, քան յոյովից իջնել, և մտանել ընդ լծոյ Հեթանոսաց: Գնացին զկնի նորա հանդերձ կանամբք, և որդւովք, և նախարարութիւն, որ ի բաժնի մասինն Հայհոյ, թողլով զհարաւանքիւր արարս, և զգեօղս, և զգաւաւանքս: Ընդ որոք զարացեալ Հայհոյ, յղէ առ Արշակ, թէ ընդեր գրգռեցեր զպատերազմս ի մէջ իմ, և Կայսեր, տանելով զնախարարութիւն իմոյ բաժնին: Եւ պատասխանի լսէ Արշակայ, եթէ վասն զի իջ համբերէին ընդ Պարսիկ առաջնորդաւ վարիլ, եկին զկնի իմ:

և

և արդ' եթէ՝ հաւատաս յիս զմնսինդ քո զիշխանութի, ուն' և կայսր զիւրոյս, պատրաստ եմ' ի պաշտել ըզքեզ, ուն' զկայսր. ապա՝ եթէ ոչ է հաճոյքեզ այդ, և իւրեանց կամաւ դարձցին առ քեզ նախարարս, ոչ արգելումք Զայս լուեալ Շապհոյ Թագաւորեցոյց Հայոց՝ ի վր' իւրոյ բաժնին՝ զԽոսրով ոմն, ի նմին ազգէ Արշակունեաց, և առ նախարարս իւրոյ մնասին, որ երեւել էին զհետ Արշակայ, գրեալց հրովարտակ, որ ունէր գայս :

Թուղթ Շապհոյ առ նախարարս :

Դիւցազունց՝ քաջ Շապուհ, արքայից արքայ, նախարարաց Հայոց, որոց կարուած՝ իշխանութեան յիմ' բաժնես հատածս, որքոյն շատ շնորհեմ ձեզ : Թէպէտ՝ և ձեր, ոչ ազատաբար արարեալ, Թողիք զիւրաքանչիւր իշխանութի, և մեզ ոչինչ նիազ էր, սակայն, ըստ տիրաբար խնամոց, գթացաք ի ձեզ, և յաշխարհս ձեր, զմտաւ ածեալ, եթէ՝ ոչ կարեն Տօսք առանց հովոճաց լինիլ, և հովուք՝ առանց բարուդ վերակացունի. վասն որոյ՝ Թագաւորեցոյցաք ձեզ զԽոսրով ոմն, ի դեմնէ՝ ձերմէ, և յազգէ՝ բնիկ ձերոյ տերութեդ : Արդ՝ դարձեալ ձեր՝ յիւրաքանչիւր արարս, իշխեցէք. որպէս՝ և այժմ՝ երդուեալ ի հովր, և ի քուր, և ի փառս անմահից իմնց նախնեացն, զի՝ առանց նենգութեան, և պատրանաց արարաք զայդ, և անշրջելի պահեմք. իսկ այնք, որք ոչ լուիցեն մերոց հրամանաց, զտուես նոցա հանդերձ գեօղուք, և դատաւեալաք, յարքունիս ունիլ հրամայեցաք. որք լերուք :

“ am, potestati meæ commiseris, paratus sum te, sicut Cæsarem, colere atque observare ; si hæc conditio non tibi placet, quò minus satrapæ, si velint, ad te revertantur, impedire nolo.” Sapores, his auditis, Chosroem quendam, ex eodem Arfacidarum genere, suæ partis Armeniæ regem constituit, atque ad satrapas suos, qui Arfacem secuti fuerant, hujuscemodi literas scripsit.

Epistola Saporis ad satrapas.

5 Deorum soboles, fortissimus Sapores, regum rex, satrapis Armeniis, qui possessionibus cessere, quæ in nostrâ ditione erant, salutem plurimam. Quamquam parùm honestè fecistis, quòd principatus vestros deseruistis, quæ res neutiquam parvi momenti erat ; tamen, pro regiâ nostrâ curâ & clementiâ, vestri vestrarumque provinciarum miserti sumus ; cogitantes neque greges sine pastoribus, neque pastores sine bono rectore omninò esse posse ;
6 ac propterea Chosroem quendam, qui vestram religionem colit, atque ab antiquis vestris regibus originem ducit, regem vobis constituimus. Itaque ad suum quisque agrum redeat, & provinciam suam administret. Per ignem enim, & aquam, & per immortalium majorum meorum gloriam juramus, nos hanc rem sine fraude ac dolo malo egisse, & sanctissimè observaturos esse. Qui verò iussis nostris non paruissent, uti eorum domicilia, vicique atque oppida in fiscum redigerentur, edicto imperavimus. Valete.

ՊՐԱԿ

ՊՐԱԿ ԽԳ.

CAP. XLIII.

Յաղագս՝ փոփոխման նախարարացն
Հայոց՝ յիւրաքանչիւր ժառանգու-
թեանց, ՚ի պաշտօն երկոցունց թա-
գաւորացն :

*Satrapæ Armenii in suas quisque pos-
sessiones remigrârunt, duobus regibus
obedientes.*

Բ Բ Ե Ի լուան նախարար
Հայոց, այնք որք ունէին զիշ-
խանութի ՚ի գաւառս բաժ-
նին Պարսից, եթէ՝ կացոյց
Հապուհ՝ թագաւոր հաւատացեալ
Արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տե-
սին, թողեալ զԱրշակ, դարձան ՚ի
բնակութիւն իւրեանց, բաց յերկց պա-
տանեացն մանդակցաց արքայի, և ՚ի
մօտաւոր մերձաւորաց, Գարա՝ որդի
Բաբկայ, տն Սիւնեաց, որ էր աներ
Արշակայ. և Գազաւոն, որդի Սպան-
դարայ, տն Շիրակայ, և Արշարու-
նեաց. և Պերոզ, յազգէն Գարդմա-
նացոց, և ՚ի նոսին յարեցեալք, Ատան,
յազգէն Գնունեաց, Կենան, յազգէն
Ամասունեաց, Սուրա, յազգէն Մո-
կաց, Աւաւաստաս Աւաւենեան, և
այլք անյայտք ոմանք : Վն որոյ՝ զժա-
ռանգութիւն նց՝ կարաւ Խոսրով յար-
քունիս, հրամանաւ Հապհայ. և ոչ ե-
թող զկալունաւ որդւոյ՝ առ հայր, և
ոչ զեղբոր յեղբայր : Բայց՝ էին ոմանք
և ՚ի նախարարացն, որք ունէին զիշ-
խանութիւն իւրեանց՝ ՚ի բաժնին Յու-
նաց առ Արշակայ, և խնդրեցին՝ գալ
առ Խոսրով, ուն Սահակ ասպետ, որ
էր աներ Վաղարշակայ, եղբոր Արշա-
կայ, ընդ որում խեթիւ հայէր Արշակ
հանապազ, հրապուրեալ ՚ի կնոջէն
իւրմէ, ուն թէ՛ զարդ արքունական ու-
նիւ նմա, ՚ի փեսայէն իւրմէ ստացեալ :
Ապա՝ յայնժամ եղև քսութիւն զմանէ
սողա յազգականաց իւրոց ՚ի Սպեր
գաւառէ, վն որոյ չարաբեաց զնա
Արշակ արքայ, և անկեալ առ Խոսրով,
և խորհրդակիցն նմին իրի՝ գործակցե-

U BI audivêre satrapæ Armenii,
qui in Persicæ ditionis provin-
ciis principatus obtinuerant, Saporem
constituissê regem fidelem ex Arfaci-
darum stirpe, atque adeò rescriptum
foederis conspexêre, relicto Arface in
suas quisque sedes remigrârunt, excep-
tis tribus juvenibus, qui regis propin-
qui, & cum eo simul educati erant,
Darâ Babcii filio, Syniorum principis,
qui erat Arfacis focer; Gazavono,
Spandari filio, Siracæ atque Arfaru-
næ domino; & Peroze ex Gardma-
norum genere, simul cum his, qui se
ad eos adjunxerant, Atato Genunio,
Cenano Amatunio, Surâ Moco, Ara-
vastâ Aravenio, paucisque aliis homi-
nibus obscuris. Quapropter Chofroes,
jussu Saporis, eorum possessiones in
gazam regiam addixit; neque filii hæ-
reditatem patri, nec fratris fratri con-
cessit. Nonnulli autem ex satrapis
qui principatus suos apud Arfacem sub
Græcorum ditione habebant, ad Chof-
roem ire avebant, in quibus erat Isa-
acus eques, Valarsacis focer, Arfacis
fratris; quem semper Arfaces malig-
nis oculis intuebatur, illecebris conju-
gis suæ inductus, quasi is ornatu regio
uteretur, quem ab genero suo adeptus
fuerat. Et cum eodem ipso tem-
pore sui eum cognati ex Speræ pro-
vinciâ calumniarentur, ob eamque
causam ab Arface rege suppliciis af-
fectus esset, ad Chofroem transfugit;
quod idem socii ejus facere constitue-
rant, Surenas Chorchorunius, Vahanus

ալ

ալ լինէին, Սուրէն Խորխոռունի, և Վահան Առաւելեան, և Աշխարադայոմն յազգէն Դիմակսենից. բայց ի գնանն նրոց ժամանեցին նոքա, խափանեալ ի զօրացն Արշակայ, Թաքուցեալ զօղեցին ընդ կեղծաւորութեն առաքատաւ, ապասելով դիպօղ աւուր :

ՊՐԱԿ ԽԻ.

Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով Սահակ ապետ, և նահատակութիւն նորին ի յեղուզակ ազգին Վանանդաց :

ՊՐԱԿ ԽԻ Խոսրով մեծապէս ուրախ եղև ընդ գալն Սահակայ, ասպետի, և սպարապետ գնա ի վրէժօրաց իւրոց կարգեաց, դարձոյց գնա ի կալուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ազարակօք պարգեւեաց նմա, յայնոցիկ ժառանգութիւն որք ի բաժնոյն Պարսից, որ առ Արշակայ մնացին : Զայսու աւուրբք ոմանք, յազգէն Վանանդացեաց, ապստամբեցին ի Խոսրովայ, և ոչ յոք ապաւինեցան, այլ ամրացան ի մայրիս իւրեանց լեւանցն, և յանձնէաւ տայոց քարանց, յեղուզակաբար արշաւանօք յիշխանութի երկոցունց Թագաւորացն Հայոց խռովէին զաշխարհս, և անհանգիստ պահէին : Յորոց ի վրէժօրաց ասպարապետն Խոսրովայ Սահակ ասպետ, և զբազումն ի նոցանէ սատակեաց, և զբազումն փախստեայ արար ի կողմանս չորրորդ Հայոց. զի ոչ յերկիրն Խախտեաց անկան, ի Յոյնս ապաւինելով, և ոչ առ Թագաւորն Արշակ անցին, այլ իբր զաւազակս ոմանա, որ ի կողմանս չորրորդ Հայոց էին, ի սահմանս Ասորւոց դիմեցին ապաստան առնել : Բանգի Վանանդացիք զաւազակութե գործ մեծաւ ցանկութե գործէին, ուն ուղիղ իրք ատորժելի թուէին նոցա. զորոյ ձեգ զճետ մտեալ Սահակայ,

Aravelenius, atque Ascharades quidam, Dimaciseniorum genere ortus; qui tamen non prius venere, quam ille abisset, ab exercitu Arfacis impediti, ac propterea dissimulanter rem occultarunt, opportunitatem temporis expectantes.

CAP. XLIV.

Chosroes Isaacum equitem honorificè accepit. Res ejus gestæ fortiter inter grassatores Vanandenses.

CHosroes autem, de adventu Isaci equitis maximè lætus, cum exercitui præfecit, & paternas possessiones reddidit, simulque alios vicos agróque, ex eorum hæreditatibus, qui, cùm sub ditione Persicâ essent, apud Arfacem remanserant, ei donavit. Per hæc tempora nonnulli Vanandenses ab rege descivère, neque tamen ad alium quemvis perfugère, sed in montium cavernis atque inter angustias saxofas communiti, excursionibus ac latrocinii, utrorumque Armeniæ regum principatus vexabant & perturbabant. Quos Isaacus Eques, Chosrois dux, invasit, & complures concidit, reliquósque in Armeniæ quartæ fines pepulit. Neque enim Chaldæorum terram petentes, ad Græcos profugère, neque ad regem Arfacem se recepère, sed, ut latrones quidam, Armeniæ quartæ incolæ, in finibus Syriæ Asylum sibi quærivère. Vanandenses enim summo studio latrocinia exercebant, quæ res eis, tanquam si recta atque honesta esset, pergrata videbatur. Hos Isaacus longè persecutus, usque ad fines Mananalæ compulit.

Տակայ,

Հակայ, վարէ՛ յերկար՝ փնջե՛ ի սահ-
մանս Մանանաղայ :

ՊՐԱԿ ԽԵՒ.

Յարազա գալոյն առ Խաարոյ Սուրե-
նայ, Վահանայ, և Աշխարազայ՝ Հան-
դերձ գանձիւք Արշակայ :

C A P. XLV.

*Surenas, Vahanus atque Ascharades
cum thesauris Arsacis ad Chosroem
transeant.*

ՍՈւրենայ՝ Խորխորունայ, և Վա-
հանայ՝ Առաւելենի, և Աշ-
խարազայ՝ Դիմակենի, գտե-
ալ ժամ պատեհ, զի էր հանե-
ալ զգանձն Արշակայ՝ յամրոցէն յԱն-
ւոյ, տանել յաշխարհն Օռփաց, զոր
յարիշտակեալ, և կամեցեալ անցանել
առ Խաարոյ, ոչ ժամանեցին • քանզի
տնայապետայ Սամուէլի Մամիկոնի,
մտերմի Արշակայ՝ յարմարեալ զան-
գհեալ հաստեալ, փախտեալս արկաներ
յայրս ինչ ամուր, որ ի գաւառին Մա-
նանաղայ, յոր մեւտ ոչ գտաներ, բաց
'ի կողմանէ՝ դոյզն ելք եին առ ի Թա-
ւայ : Եւ առաջի գրաց աղբն, սեպեր
աւորդի փաղաղայ, և ի վերաւս պաղ
անձաւ քուտուր, որ հայկ յանդուհու
խառնարոցն • և որ ինչ զեղծանիցի,
յահազին ուխտ սաստկութեան կանի,
անգագար հողովմունք գետայ, ոչ ու-
րեք գտանել ուն կուի • Վրարոյ տա-
րակուտեալ Սամուէլ, վարանէր առ
անհնարութեան տեղեացն, և աղբ ա-
րարեալ Արշակայ, հրամայեաց արկդ
գործել երկաթապատ, և քաջ արանցն
'ի ներքս մտանել, և այնպէս շղթայա-
տող կարիւր իջուցանել վերուստ ի
վայր ի դուրս ալրին • սակայն և ոչ այն
ինչ փնտեաց, քանզի յոյժ ի բացեալ
պահէր ցիրդն : Եւ մինչդեռ նորա
յայնմ եին, ինէր ինն, ըստ գիպուա-
ծոյ բախտի, հասանել անդր Սահակայ
ասպետի, բովանդակ գնդաւն Խոս-
րովայ, որով հետամուտ յելուզակացն
էր, Թորեալ գնոսա, դիմէ ի վր այ-
նոցիկ, որք ընդ այրին մարտնչէին : Եւ

SUrenas Chorchorunius, Vahanus A-
ravelenius, atque Ascharades Di-
macifenus, occasionem commodam
naesti, quo tempore thesaurus Arsacis
ab Anio castello in regionem Zophen-
sem deportabatur, cum rapiunt, at-
que ad Chosroem proficisci conten-
dunt. Non tamen tempus tulit. Eos
enim Samuel Mamiconius, fides Ar-
sacis amicus, cum magnâ manu ocu-
pâs persequi occupavit, atque in mu-
nitissimam quandam speluncam in pro-
vinciâ Mananaliâ compulit, quæ adiri
neutiquam poterat, nisi quodd ab unâ
parte via erat arctissima, ac maximè
declivis præcèpsque. Ante os specûs ag-
ger directus extabat, atque à superiore
parte, montis impendentis saxosa alti-
tudo, qui profunda vallium tartara de-
spectabat ; ita ut, quicquid inde delap-
sum sit, summâ rapiditate præceps ca-
deret, atque assiduâ volutatione volvere-
tur, neque locum consistendi haberet.
Samuel, summâ loci difficultate attoni-
tus, animi pendebat ; atque Arsacem
de eâ re docebat ; qui arcam ferro
circumdatam fabricari, in eam viros
strenuos includi, atque ita catenis &
funibus ad os speluncæ demitti jubet.
Neque tamen eâ re damnum inferre
potuerunt, quum eos denfi vepres lon-
gè arcerent. Dum autem in eo erant
occupati, fortè accidit, ut Isaacus e-
ques cum omni Chosrois exercitu, quo
latrones infectabatur, eodem veniret,
qui, relictis illis, hos aggressus est,

հայտնաբերեալ

հալածական արարեալ, հանե՛ր զԱռ-
րէն, զՎահան, և զԱխարադայն հան-
դերձ գանձիւք՝ փոյթ լի փոյթ հասա-
նէ առ արքայ։ Իսկ Խոսրովայ առե-
ալ՝ ի գանձուցն մասն հանե՛ր Հապհոյ,
և հրաժայեալ տալ գետոյս, և դաստա-
կերաս ընտիրս, և յամուրս, յայնոցիկ
ի ժառանգութե՛ր որք ի բաժնոյն
Պարսից՝ ճնացին առ Արշակայ։ և այս
եղև սկիզբն պատերազմի Արշակայ, և
Խոսրովայ։

5 qui speluncam oppugnabant. Hisque
fufis, Surenam, Vahanum, atque Af-
charadem cum regiâ gazâ eripuit, at-
que ad regem quàm celerrimè conten-
dit. Chosroes autem partem aliquam
de thesauris pro Sapore detrahit, &
vicos atque oppida præclara ac mu-
nitissima, ex eorum possessionibus, qui
ditioni Persicæ subiecti, apud Arsa-
cem remanserant; his dono dari ju-
bet. Atque hæc fuit origo belli inter
Arsacem & Chosroem.

ՊՐԱԿ ԽԶ:

CAP. XLVI.

Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի
Խոսրովայ, հեանգացեալ մե-
ռանի։

*Arsaces, à Chosroe bello superatus, mor-
bo perit.*

ԵՏԻ Տափեր և ոչ եղին ձեռնադր-
ւած, և Արկար, Խոս-
րովայ, և Արշակայ, լինիլ զոր-
ափիզն օգնականութեան առ-
՝ ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սա-
կայն և ոչ արգելին զեն։ Եւ սպառեալ
պատգամաւորութեանն, և ժողովեալ
Արշակայ զզօրս իւր, խաղայ ի վր Խոս-
րովայ։ զենայ և Խոսրով ի բանակէն
իւրմէ առ եզր ծովուն Գեղամայ, զոր
Մօրան կոչեն, ընդ առաջ Արշակայ,
զի մի ի սահմանս իւր իջցէ։ Եւ ոչինչ
այնպիսի անսպարեաց տատակել, մինչև
եզիս զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս,
ի գաւառին Վանանդայ։ և պատահին
միմեանց ի գաւառին, զոր կոչեն, Երև-
ել, և տան ընդ միմեանս պատերազմ
աստիկ յոյժ, հարկունի զօրն Արշա-
կայ, մեռանի և սպարապետն նա՝ Իա-
րա Սիւնի՝ ի պատերազմին, և փախ-
աւանդին լինի Արշակ սակաւութիւն, և
զհետ մեծաւ նորա քաջին Սահակայ,
ասպետին Խոսրովայ, զարէր տառա-
կապէս։ Ուրանոր ահագին նահատա-
կութիւնս ցուցեալ Գաղառնիւն, որդ-
ւոյ Սարանդարապայ, բազում անգամ

ETSI Sapores atque Arcadius
Chosroi atque Arsaci ad bellum
inter se gerendum auxilia non mitte-
bant, non tamen eos prohibebant. I-
taque omiffis legationibus, Arsaces,
coacto exercitu, Chosroi bellum in-
fert. Chosroes ab castris suis propè
mare Gelamium, quam Paludem ap-
pellant, Arsaci obviam procedit, ne
in fines suos descensiones faceret.
2 Neque tamen ad cædem magnope-
rè properavit, priusquam Arsacem
in suos fines in provinciam Vanan-
densen descendisse comperisset. In
campo, ut vocatur, Erevelo, utræ-
que acies occurrunt; ibique præli-
um atrox conserunt, in quo exerci-
tus Arsacis profligatur, dux ejus Dara
Synius acie cecidit, ipseque Arsaces
cum paucis aliis fugæ se mandavit,
quos insecutus fortissimus Isaacus, Chos-
rois præfectus, vehementer premebat.
3 Ibi Gazavonus, Spandarati filius, mi-
ra fortitudinis opera edidit, dum sæ-
piùs pugnam repetens, insequentes
funderet, atque Arsaci aufugiendi spa-
ciarènt.

հակայ, վարէ՛ յերկար՝ փնջե՛ ի սահ-
մանս Մանանաղայ :

ՊՐԱԿ ԽԵՒ.

Յարազս գալոյն առ Խարոյ Սարե-
նայ, Վահանայ, և Աշխարազայ՝ հան-
դերձ գանձիւք Արշակայ :

ՍՈւրենայ՝ Խորխորունայ, և Վա-
հանայ՝ Առաւելենի, և Աշ-
խարազայ՝ Դիմակսենի, գտնե-
ալ ժամ պատեհ, զի էր հանե-
ալ զգանձն Արշակայ՝ յափտցեն յԱն-
ւոյ, տանել յաշխարհն Օռփաց, զոր
յափշտակեալ, և կամեցեալ անցանել
առ Խարոս, ոչ ժամանեցին քանզի
անապատայ Սամուէլի Մամիկոնի,
մտերսի Արշակայ՝ յարգած էր ոչ գնդա-
գէտ հասեալ, փախստեացս արկաներ
յայրս ինչ ամուր, որ ի գաւառին Մա-
նանաղայ, յոր մուտ ոչ գտաներ, բաց
ի կողմանէ դպրն ելք էին առ ի Թա-
ւայ : Եւ առաջի գրաց աղբն, սեպեր
աւարդ փառադայ, և ի վերուստ պաղ
անձաւ քուսուր, որ հայկ յանդուհու
խորաձորոցն և որ ինչ զեթանիցի,
յահազին ուխտ սաստկութեան հանի,
անգաղար հողովմանն գլխայ, ոչ ու-
րեք գտանել ոտն կռիւ և վրորոյ տա-
րակուսեալ Սամուէլ, վարաներ առ-
անհնարութեան տեղեացն, և աղբ ա-
րարեալ Արշակայ, հրամայեաց արկզ
գործել երկաթապատ, և քաջ արանցն
ի ներս մտանել, և այնպէս շղթայա-
տող կարիւր իջուցանել վերուստ ի
վայր ի դուռս պրին և սակայն և ոչ այն
ինչ փասեաց, քանզի յոյժ ի բացեալ
պահեր ցիրդն : Եւ մինչդեռ նորա
յայնմ էին, ինէր իմն, ըստ գիպուա-
ծոյ բախտի, հասանիլ անդր Սահակայ
ասպետի, բովանդակ գնդաւն Խոս-
րովայ, որով հետամուտ յերկազակացն
էր, Թողեալ զնոսա, դիմէ ի վր այ-
նողիկ, որք ընդ այրին մարտնէին : Եւ

CAP. XLV.

*Surenas, Vahanus atque Ascharades
cum thesauris Arsacis ad Chosroem
transseant.*

SUrenas Chorchorunius, Vahanus A-
ravelenius, atque Ascharades Di-
macilenius, occasione commodam
nacti, quo tempore thesaurus Arsacis
ab Anio castello in regionem Zophen-
sem deportabatur, cum rapiunt, at-
que ad Chosroem proficisci conten-
dunt. Non tamen tempus tulit. Eos
enim Samuel Mamiconius, fidus Ar-
sacis amicus, cum magnâ manu ocy-
ûs persequi occupavit, atque in mu-
nitissimam quandam speluncam in pro-
vinciâ Mananaliâ compulit, quæ adiri
neutiquam poterat, nisi quod ab unâ
parte via erat arctissima, ac maximè
declivis præcepique. Ante os specûs ag-
ger directus extabat, atque à superiore
parte, montis impendentis saxosa alti-
tudo, qui profunda vallium tartara de-
spectabat; ita ut, quicquid inde delap-
sum sit, summâ rapiditate præceps ca-
deret, atque assiduâ volutione volvere-
tur, neque locum consistendi haberet.
Samuel, summâ loci difficultate attoni-
tus, animi pendebat; atque Arsacem
de eâ re docebat; qui arcam ferro
circumdatam fabricari, in eam viros
strenuos includi, atque ita catenis &
funibus ad os speluncæ demitti jubet.
Neque tamen eâ re damnum inferre
potuerunt, quum eos densi vepres lon-
gè arcerent. Dum autem in eo erant
occupati, fortè accidit, ut Isaacus e-
ques cum omni Chosrois exercitu, quo
latrones insectabatur, eodem veniret,
qui, relictis illis, hos aggressus est,

հայտնակարն

հալածական արարեալ, հանէ՛ զԱռ-
րէն, զՎահան, և զԱխարադայն՝ հան-
դերձ գանձիւք՝ փոյթ լի փոյթ հասա-
նէ առ արքայ։ Իսկ՝ Խոսրովայ առե-
ալ՝ ի գանձուցն մասն հանէ՛ Հապհոյ,
և հրաժայեալ տալ գետոյս, և դաստա-
կերաս ընտիրս, և յամուրս, յայնոցիկ
ի ժառանգութե՛ որք ի բաժնոյն
Պարսից՝ ճեպցին առ Արշակայ։ և այս
եղև սկիզբն պատերազմի Արշակայ, և
Խոսրովայ։

ՊՐԱԿ ԽԶ։

Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի
Խոսրովայ, հիւանդացեալ մե-
ռանի։

ԵՏԻ Տափերս և ոչ եղին ձեռնառնք
Բ Հապուհ, և Արկար, Խոս-
րովայ, և Արշակայ, լինել զոր-
տփիզն օգնականութեան՝ առ-
ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սա-
կայն և ոչ արգելին զնս։ Եւ սպառեալ
պատգամաւորութեանն, և ժողովեալ
Արշակայ զզօրս իւր, խաղայ ի վր Խոս-
րովայ։ գնայ և Խոսրով ի բանակէն
իւրմէ առ եզր ծովուն Գեղամայ, զոր
Մօրան կոչեն, ընդ առաջ Արշակայ,
զի՛ մի ի սահմանս իւր իջցէ։ Եւ ոչինչ
այնչափ անսպարեաց տատակել, մինչև
եզիս զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս,
ի գաւառին Վանանդայ։ և պատահին
միմեանց ի գաղտնի, զոր կոչեն, Երև-
ել, և տան ընդ միմեանս պատերազմ
աստիկ յոյժ, հարկումի գօրն Արշա-
կայ, մեռանի և սպարապետն Կո՛րա-
րա՛ Սիւնի՛ ի պատերազմին, և փախ-
ուստիան լինի Արշակ սակաւութեւ,
և զհեռ մեռեալ նորա քաջին Սահակայ,
ասպետին Խոսրովայ, վարէր աստա-
կապէս։ Ուրանոր ահաբիւն նահատա-
կութիւնս ցուցեալ Գաղառնի, որդ-
այ Սարանդարապայ, բազում անգամ

qui speluncam oppugnabant. Hisque
fufis, Surenam, Vahanum, atque Af-
charadem cum regiâ gazâ eripuit, at-
que ad regem quàm celerrimè conten-
dit. Chosroes autem partem aliquam
de thesauris pro Sapore detrahit, &
vicos atque oppida præclara ac mu-
nitissima, ex eorum possessionibus, qui
ditioni Persicæ subiecti, apud Arsa-
cem remanserant; his dono dari ju-
bet. Atque hæc fuit origo belli inter
Arsacem & Chosroem.

CAP. XLVI.

*Arsaces, à Chosroe bello superatus, mor-
bo perit.*

ETSI Saporess atque Arcadius
Chosroi atque Arsaci ad bellum
inter se gerendum auxilia non mitte-
bant, non tamen eos prohibebant. I-
taque omiffis legationibus, Arsaces,
coactò exercitu, Chosroi bellum in-
fert. Chosroes ab castris suis propè
mare Gelanium, quam Paludem ap-
pellant, Arsaci obviam procedit, ne
in fines suos descensiones faceret.
2 Neque tamen ad cædem magnope-
rè properavit, priusquam Arsacem
in suos fines in provinciam Vanan-
densem descendisse comperisset. In
campo, ut vocatur, Erevelo, utræ-
que acies occurrunt; ibique præli-
um atrox conserunt, in quo exerci-
tus Arsacis profigatur, dux ejus Dara
Synius acie cecidit, ipseque Arsaces
cum paucis aliis fugæ se mandavit,
quos insecutus fortissimus Isaacus, Chos-
rois præfectus, vehementer premebat.
3 Ibi Gazavonus, Spandarati filius, mi-
ra fortudinis opera edidit, dum sæ-
piùs pugnam repetens, insequentes
funderet, atque Arsaci aufugiendi spa-
ciarebat.

Տրդատայ՝ մինչև՝ յայն ժամանակս, և ապա՝ յայտնեցաւ, ի վառթարեւ թագաւորութեանն Արշակունեաց, զայն եբարձ՝ օգնականութիւն իշխանի գաւառին, որում անուն էր՝ Համբիթ. ուր նշանք Աճայինք լինէին, ուն առ սրբոյն Գրիգորիւ, հարածական ընալ մարմնաւոր տեսչեամբ՝ դեբն, ան կանէին ի կողմանս Սարաց. և ոչ ինչ պակաս յայնցանէ արարեալ գտանի և ի Սիւնեաց աշխարհին, ձեռնառնութիւն իշխանին, որում անուն էր՝ Վարդնակ. եւ ի վարդապետեւ երանելոյն Մեսրոպայ, ոչ փոքր կրէր վտանգս, քանզի ինքն էր ընթերցող, և թարգմանիչ, և եթէ՝ այլ ոք հանդիպէր, որ ընթերցող, ուր նա ոչ լինէր, զանհոռ ի ժողովրդոցն լինէր յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանիչ. վն որոյ եդ ի մահ հնարս գտանել նշանագիրս Հայոց ընդունիս, և արկեալ զանձն ի ջան, պէս պէս հնարիւք տաժանիւր:

ՊՐԱԿ ԽԸ:

Դարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ:

***Եսեալ նախարարացն Հայոց եւ
*Տ*թէ՝ ոչ կացուցին Յոյնք ի վր
***նոցա թագաւոր, և դժոճար վարկուցեալ զանառաջնորդն լինի, խորհեցան կամաւոր՝ հնազանդ լինիլ թագաւորին Խոսրովու, ամին իրի գրեն առ նա թուղթ, օրինակ զայս:
Սարատելատ Գազաւոն, և նմ նախարարք Հայոց մասին Յունաց, ան մերոյ Խոսրովայ, արքայի կողման Արարատոյ, խնդալ: Ինքնին տէր գիտես զմիամտութի մեր առ յիշեցեալ թագաւորին մերոյ Արշակայ, զոր մինչև՝ օր վախճանի նր անշրջելի պահեցաք. եւ արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութիւն, եթէ՝ հաստատ

rat, & tum, afflicto jam Arfacidarum imperio, se aperuit, adjuvante provinciæ principe, cui nomen erat Sambitho, delevit; ubi divina signa, ut olim à Gregorio, edita fuerunt, quum dæmonia, præfentiâ aspectûque ejus fugata, in Mediam se receperint. Neque minora opera in regione Syrensi egit, ope principis, cui nomen erat Valinacus. Beatus autem Mesrobis non parvam molestiam inter docendum ex eo cepit, quod ipse cum lector, tum interpret erat, neque à populo intelligi potuit, si quis fortè, eo absente, legisset, quoniam quidem non aderat interpret; atque ob eam rem rationem iniit, quemadmodum Armeniacæ linguæ characteres inveniret; quâ in re dum operam poneret, variis premebatur difficultatibus.

CAP. XLVIII.

Satrapæ, qui apud Arfacem fuerant, ad Chosroem remeant.

QUUM cernerent satrapæ Armenii, Græcos sibi regem non constituisse, gravitèrque ferrent, rectore carere, se suâ sponte sub imperium Chosrois subungere cogitârunt, atque eâ re literas ad eum hoc exemplo scribunt.

Imperator Gazavonus, cunctique Græcæ ditionis satrapæ Armenii, domino nostro Chosroi, Araratensis partis regi, salutem. Tu ipse, Domine, fidelitatem nostram erga regem nostrum Arfacem probè nosti, quam usque ad ejus mortem sanctissimè servavimus. Jam verò consilium est, tibi eâdem fidelitate obtemperare, si nobis

ակնցես

տեսցես առ մեզ դաշամբք՝ զերին զայս
սոսիկ։ Աւաջին, չիշեւ զյանցանսն, 3
զոր պատերազմեցաք ընդ քեզ՝ ի հար-
կէ, և ոչ ի կամանց։ Երկրորդ, զի դար-
ձուցես առ մեզ զամենայն ժառանգ-
գութիւն մեր, որք ի մասին Պարսից,
զոր հատէք յարքունիս։ Երրորդ, հա-
նել, Թափել, զմեզ ի կայսերէ, զի մի
վրդովեսցեն զբնակութիւն մեր, որք ու-
նիմք զիշխանութի յայսմ բաժնի։ և
զայս պայման ուխտի գրեալ, և խն-
հարտեալ, կնքեսցես, զոր տեսել փո-
թասցուք ի ծառայութի ձեր։ Ողջ եր-
տը մեր։ Գրէ՛ և խորով պատասխա-
նի։ Քաջ արանց՝ խորով, Հայոց
արքայ, սարատեղատիդ Գազաւոնի, և
ամենախարարացդ, ողջուն շատ։ Ու-
րախ լերուք զի մեք ողջ եմք, զի և մեք
ուրախացաք Է ըւր ողջունի՝ ձերոյ, և
առաքեցաք, ըստ խնդրոյդ ձեր, զայս
պայման ուխտի։ Աւաջին, չիշեւ
զյանցանս ձեր, զոր չունէաք առ յան-
ցանս իսկ, այլ առ երախտաւորս, զմի-
ամտե՛ն առ Թագաւորին Արշակու-
նայ, զոր պաշտէիքն, զոր և առ մեզ
զնոյն յուսամք լինի։ Երկրորդ, դար-
ձուցանել ի ձեզ զժառանգութի ձեր,
զոր ունիմք յարքունիս, բաց յայնմանէ՝
զոր ունեք ունեք պարգևեցաք։ զի՛ ոչ
չըջին պարգևք Թագաւորաց, առանց
վնասու, մանաւանդ ի դիւան հօրն մե-
րոյ, տն Եւպհոյ, արքայից արքայի,
եմիւս։ Այլ փոխանակ ընդ այնր յար-
քունուստ լինումք և զձերոյն պակասու-
թի։ Երիւր, Թափելք զձեզ ի գործա-
կայաց Յունաց, Թէպէտ պատերազ-
մաւ ընդ կայսեր, Թէպէտ խաղաղու-
թի։ Եւ զքեզ՝ Գազաւոն, արիւն իմ,
և հարազատութի, ոչ ըստ վաղնջոց
ազգականութե, այլ ըստ արդեանս, որ
՛ի մօրէ՛ բուսմէ Արշանուշայ Արշա-
կունայ, հանել զքեզ ՛ի հայրենեաց
քոց կամնարականաց, և ՛ի մայրենիս քոյ
իմ առեալ ազգ, Արշակունի՝ անու-
ամբ պատուեցից։ Ըստ տեսեալ Գա-

hæc tria, foederis sanctione, confirma-
3 veris; primum, ut delicta nostra ob-
livione deleas, siquidem adversum te
non lubentes, sed coacti, bellum ges-
simus. Deinde, ut singulas cuique
nostrum possessiones restituas, quæ in
ditione Persicâ sunt, quas in gazam
regiam addixistis. Tertium est, ut
nos à Cæsare eripias atque liberes, ne
sedes nostras vexet, qui in hac parte
principatus habeamus. Has foederis
conditiones, quum scripto mandave-
ris, & sacrosancto crucis signo ob-
signaveris; eo viso, nosmet imperio
4 tuo statim subiciemus. Vale, Do-
mine noster. At Chosroes responsum
huiusmodi reddidit. Fortissimus Chos-
roes, Armeniorum rex, imperatori
Gazavono, universisque satrapis salu-
tem plurimam. Gaudete nos valere,
quum nos etiam de salutis vestræ nuncio
lætati simus. Has autem foederis le-
ges, quas postulastis, vobis misimus.
Ac primum, delicta vestra condona-
mus; quanquam id quidem non in
delictis, sed in rectè factorum nume-
5 ro ponimus, quod regem vestrum Ar-
facem summâ fide coluistis, quam
eandem speramus fore, ut nobis etiam
præstetis. Deinde hæreditates ves-
tras, quæ in ærarium redactæ sunt,
vobis restituemus, exceptis eis, quas
aliquibus dono dedimus; neque enim
regum donationes sine injuriâ revocari
possunt, maxime quia in tabulario pa-
tris nostri domini Saporis, regum re-
6 gis, publicè sunt relatæ. Nos tamen
id damni ex gazâ regiâ vobis cumulatè
refarciemus. Postremo, vos à procu-
ratoribus Græcis, vel in bello cum
Cæsare, vel in pace, incolumes tuebi-
mur. Te verò, Gazavone, sanguine
mihi & cognatione non solum ex anti-
quâ stirpe; sed recenti genere con-
iunctum, quum mater tua Arsanusia

գաւունի՛,

զաւոնի՝ ընդ հուսի դարձուցանէ զբնաւ
նախարարսն առ արքայն Խոսրով, և
բարեբախտիկ եղեալ, բաջախառութիւն
հանդիպի ամ խնդրոյն, և խոստմանցն ։
Բայց՝ Սամուէլի Մամիկոնէի, յինքն
ըմբռնեալ զթուղթն Խոսրովու, և
զպատճէն թղթոյն նախարարացն, զա-
տուցել 'ի նախարարացն, զնաց առ-
կայսն Արկադ. քանզի էր սպանեալ
նորա զհայրն իւր Վարդան, յաղագս
ուրացութեն, և զմայր իւր՝ Տաճատ-
ուհի, և երկնչելով 'ի Պարսից, և 'ի
քեռեանց իւրոց Արծրունեաց, ոչ 'ի
Յունաց իշխէր զատշիւ ։ Իսկ Արկադ
նմա բարիս արարեալ, հրամայէ՝ զհա-
ւասար թղթոյն՝ հեղին գրով 'ի դի-
ւան իւր դնել, զի պահեսցեն յիշա-
տակը ազգաց ապստամբողաց, որ կայ
մինչև ց' այսօր ։

de Arfacidis una fuerit, à paternâ
Camfaracaniâ gente segregabo, atque
in meam maternamque tuam gentem
assumens, Arfacidarum nomine deco-
7 rabo. Gazavonus, ut hæc vidit, statim
cunctos satrapas ad regem Chosroem
reduxit, prosperâque fortunâ usus, ea
omnia accepit, quæ postulaverat,
quæque promissa fuerant. Samuel au-
tem Mamiconius, arreptâ sibi Chos-
rois epistolâ, & præfectorum episto-
læ exemplo, à satrapis discessit, atque
8 ad Cæsarem Arcadium transiit. Quod
enim patrem suum Vardanum, quia
à fide desciverat, ac matrem suam
Tazatiam interfecerat, tum à Persis,
tum ab Arzeruniis cognatis suis ti-
mens, se à Græcis disjungere non au-
debat. Arcadius autem beneficiis eum
remuneratur, & literarum exemplum
Græco sermone perscriptum in tabula-
rio suo reponi iubet, ut nationis sediti-
osæ memoria maneret; cæque literæ
usque ad hodiernum diem extant.

ՊՐԱԿ ԽԹ.

C A P. XLIX.

Միապետել Հայոց Խոսրովայ, և ու-
նիլ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն մե-
ծին Իսահակայ ։

*Chosroes solus Armeniæ regnat. Isa-
acus magnus in folio episcopi sedet.*

✠✠✠ԲԻԵԻ՝ տիրեաց Խոսրով ամե-
✠✠✠ նայն նախարարացն Հայոց, ու-
✠✠✠ ղոց ցանկայրն, յէջ՝ առ Արկադ,
և խնդրէ 'ի նմանէ՝ հաւատաւ յինքն
զմասն Յունաց, որ 'ի Հայս ։ զորո չէն
կաղեալ հարկիցեն տալ նմա առնաբա-
ռոյ նորին գործակալաց ։ Եւ կասկածե-
ալ Արկադեայ 'ի միաբանութե նա-
խարարացն Հայոց, թէ միաբանութիւն
հատանիցեն 'ի նմանէ 'ի Պարսս զբա-
ժինն զայն, կատարէ զխնդիրն Խոս-
րովայ ։ Յետ այսորիկ վախճանեալ
եպիսկոպոսապետն Ասպուրակէս, 'ի

Postquam omnibus Armeniæ fatra-
pis, id quod cupiebat, Chosroes
præfuit, ad Arcadium mittit, atque,
ut eam Armeniæ partem, quæ Græ-
cis contributa erat, suæ item potestati
committat, ab eo petit. Quam si
accepisset, ex eâ regione tributa ei se,
ut eius procuratorem, bonâ fide col-
laturum pollicetur. Arcadius, cui
præfectorum Armeniorum consociatio
suspicionem injecerat, fore, ut pars
ea, sibi adempta, Persis traderetur,
2 petitioni Chosrois concessit. Post hæc,
մեղի

տեղի նր յաջորդէ՝ Խոսրով զՍահակ, որդի մեծին Ներսիսի, որդւոյ Աթանազիսի, որդւոյ Յուսկաննի, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Սա՛ւմ առաքինութե՛ն հարցն նրմա՛ն եւալ, աղօթից մասամբ առաւելեաց, քանզի՛ ստացաւ աշակերտս վաթսուն, ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն՝ սպուդէից, արք կրօնաւորք, խարազն ազգեստ, երկաթապատք, բոկագնացք, որք յար ընդ նմա շրջէին։ որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր գկանոնն, որպէս զայնս որք յանապատն էին, և հոգայր զաշխարհս, ուն՝ զայնս որք յաշխարհի էին։ Առ նա՛ եկեալ Մեսրոբայ յաղագս՝ խնդրոյ նշանագրաց հայոց, եգիտ գնա՛ առաւել փափագող այնմ։ և յետ՝ բազում ջանից, և ոչինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղթն ապաւինել, յԱյ խնդրելով և մեկնեալ՝ ի միմեանց, գնաց Մեսրովք ի դարս իւր, և յանձն առեալ զխստամբերութի վարուց, ճգնէին առաւել քան՝ զկար։

Aspurace episcopo mortuo, Chosroes Isaacum magni Nerfis filium, Athanagenis filii, Jusci filii, Verthanis filii, sancti Gregorii filii, in ejus locum substituit. Hic, in omni aliâ virtute majoribus par & similis, in precatione longè antecellebat, ut qui sexaginta discipulos, in modum sectatorum in urbibus primariis, habuerit, viros religiosos, cilicio indutos, ferro circumdatos, à calceis nudos, qui eum semper consequebantur; quibuscum ad eorum normam perpetuò vitam direxit, qui se solitudini mandarant, & tamen mundi negotia curavit, non fecus ac illi, qui mundi occupationibus implicati erant. Ad hunc Mesrobis accessit, ut literarum Armeniacarum formas investigaret, eumque ejus rei cupientissimum reperit; & postquam multam operam frustra consumpserant, ad preces confugientes, Deo supplicabant; atque ubi inter se discessere, ad sedes suas rediit Mesrobis, &, assumptâ sibi morum severitate, eam supra vires utrique exercebant.

ՊՐԱԿ Ծ.

Կապուան Խոսրովայ, և փոխանորդել զթագն Վրամ Հապուհ, եղբայր նր։

ԱՅՑ Հապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ, բարեկամանայն Արկադեայ անձամբ, և յանհրաման կարգել յեպիսկոպոսութի գմեծն Իսահակ։ վս որոյ յղեալ մեղադրութի հանդերձ սպառնալեօք, ըմբոստացաւ Խոսրով, և խրոխտմամբ վէսական պատասխանեաց, և արձակեաց զպատգամաւորսն անարգանօք, և իսկոյն խօսեցաւ ընդ Արկադեայ, զի՛ լուծեալ զհաշտութիւն ընդ Հապուհայ, օգնեցէ՛ նմա զօրո՛ւ, և սա՛ դար-

C A P. L.

Chosroes in vincula conjicitur, atque in ejus locum frater ejus Veramus Sapores rex sufficitur.

SApores autem Chosroi graviter iratus est, quod per se ipse amicitiam & societatem cum Arcadio coiisset, & magnum Isaacum injussu suo episcopum constituisset; eâque de re criminationem minacem ad eum mitit; cui Chosroes superbum & contumax responsum retulit, & legatos contumeliose dimisit, ac statim cum Arcadio egit, ut, diremptâ cum Sapores societate, se copiis adjuvaret. Ita se ei totam regionem redditurum pro-

ձուսցէ

ձուսցէ առ նա զբոլոր աշխարհս : Այլ
 Հապուհ, ի հրապուրելոյ գուշակու-
 թբ նահապետաց մերոց, նոյն հետայն
 առաքէ զԱրտաշիւր, զորդի իւր, զո-
 ղու մեծաւ ի Հայս : Եւ ի հրաժարել
 Արկադեայ ի կուսակցելոյն Խոսրո-
 վայ, և ոչ զոր յօտար ազգաց գրտեալ
 ի սատարութիւն, անկարացեալ ընդ-
 դիմանալ, կամ խուսել ի նմանէ, չո-
 գաւ առ նա . և Արտաշիւր ընկեցեալ
 զնա ի տէրութեն, փոխանակ կացու-
 ցանելով զՎրամ Հապուհ, զեղբայր
 նորին . ոչ զմեծն Իսահակ, և ոչ զոր
 ի նախարարացն կարգեցելոցն ի Խոսրո-
 վայ, վրդովեաց ի պատուոյ իւրա-
 քանչիւրոյ, նա և հրամայեաց ևս ընդ
 Յոյնս զնոյն կարգ ունիլ : Եւ թողեալ
 գունդ ստուար, ինքն ի Տիսբոն փու-
 թայր հասանիլ, ի ծերութէ հօրն ալն
 ածեալ, ընդ իւր ունելով զԽոսրով,
 դնել Սնուշն կոչեցեալ բերդին, որոյ
 թագաւորեալ ամն հինգ . ընդ նմա
 տարեալ և զԲագաւոն կապանօք, կաս-
 կածեալ յառն քաջութէ, և զտուն նր
 ունիլ յարքունիս . նոյնպէս և զեղբոր
 Հաւարչայ, և զՊարգեայ Ամատուն-
 ւոյ . քանզի զինուորօք նրկատեալ, որ-
 սացան զյաջողութիւն ժամն . ի ճա-
 նապարհի կարաւանին՝ զերծուցանել
 զարքայն իւրեանց Խոսրով, և ոչ ա-
 ջողեցաւ ի պարաւանդելոյ ոտից նց
 շղթայս : Եւ հօր մարտի եղելոյ, սպա-
 նան Հաւարչ, և Մանուէլ, որդի
 Պարգեայ, և բազումք ընդ նս . իսկ
 Պարգե, ի կապան ըմբռնեալ, ածաւ
 առաջի Արտաշիւր, և տիկ տեսակազոր-
 ծեալ ուռուցմամբ հրամայեաց դը-
 նել առաջի Խոսրովայ հանապազ :

mittit. At Sapore, principum nostro-
 rum admonitu impulsuque, illico Arta-
 sirem filium suum cum magnâ manu in
 Armeniam mittit. Cum verò Arcadius
 à causâ Chosrois stare recusaret, nullâ-
 que ex exteris nationibus opitulari vel-
 let, neque ipse obsistere, nec se sub-
 trahere posset, ad eum vadit; quem
 Artasires ab imperio amovit, & in e-
 jus locum Veramum Saporem, fra-
 trem ejus subjecit. Neque tamen Isaa-
 cum magnum, nec quenquam de sa-
 trapis ab Chosroe constitutis de gradu
 honoris dejecit, sed etiam eundem gra-
 dum apud Græcos tenere jussit. De-
 inde, relicta ibi satis magnâ manu,
 ipse Ctesiphontem proficisci matura-
 vit, ut qui ex senectute patris expec-
 tationem haberet; secum Chosroem
 ducens, ut in castellum, quod appel-
 latur, oblivionis includeretur, qui an-
 nis quinque imperavit. Simul & Ga-
 zavonum victum secum asportavit,
 à viri fortitudine sibi metuens, ejusque
 domum regi addixit. Item fratrem
 Savarfi, & Pargevam Amatunium ab-
 duxit; qui cum armatâ manu occasio-
 nem ad regem suum Chosroem in iti-
 nere eripiendum captaverant; sed mi-
 nus prosperè cœptis succedebat, quòd
 pedes eorum catenis erant constricti.
 Acri autem inito certamine, Savarsus,
 & Manuelus Pargevæ filius cum aliis
 compluribus interfecti sunt; sed Par-
 gevas captus victusque ad Artasirem
 abductus est, qui quidem utrem infla-
 tum ac tumentem, talem enim spe-
 ciem habuit, assidue ante oculos Chos-
 rois poni imperavit.

ՊՐԱԿ ԾԱ.

CAP. LI.

Երթ մեծին Իսահակայ 'ի Տեառն, և
դարձ մեծարանօք, և պատուով :

Magnus Isaacus Ctesiphontem proficiscitur, & cum honore ac dignitate revertitur.

ՍՈՒՐԲԻՔ ոմանք, և երկելիք, առաջինք 'ի նախարարացն, և 'ի վարդապետաց, աշխարհիս լուսաւորութե պատճառք, որդէծնութե՝ հջեալ ց' մեծն Իսահակ, դադարունն եղև ուստերաց նր, որն լով դուստր մի Իսահակ, Անոյ՝ աւուն, որ տունաւ յամուսնութի Համազասպայ՝ Մամիկոնէի. և 'ի մեռանիլ քաջին Իսահակայ սպարապետի, 'ի տեղի նր աղաչէր սբն Իսահակ կարգել զնա Խոսրովայ արքայի, և զինկ կապանաց նր, եղբօր նր, Աբամ Եապհոյ. այլ սա հրաժարէր առանց հրամանաց արքայից արքայի առնել զայն, յիշելով եթէ՝ սակս այսպիսեաց երաց կրէ՝ զվիշտս եղբայր նր Խոսրով. վասն որոյ՝ առեալ 'ի նմանէ Թուղթս, 'ի Թախանձեղոյ դատերն նորին, չօքաւ առ Արտաշիր, Պարսեց արքայ. (որ յետ եօթնասնամակայ Թագաւորութեան հօրն կալաւ զԹագաւորութիւնն՝ անն չորս) և մեծարի 'ի նմանէ յոյժ. Նախ, վասն քաջատոհմիկ ազգին Պաշաւկաց. դարձեալ զի և առաջի անհաւատից յարգոյ, և պատուական, ցունէ Աճ զձառայս իւր. Որոյ զանաւն կատարեալ զինդիրսն, նախ, վն փեսայի նորա Համազասպայ. և դարձեալ, վն մեղուցելոյ նմա ազգացն կամսարական, և Ամատունի, որք սուգեալք որդել էին յանայտ տեղիս. վն որոյ մաղթեաց զԹալ, իբր' յԱճային հրամանէ, ոչ համարել որդւոց զյանցանս հարց, մանաւանդ զի և հարքն, որք մեղանն, նորին սակս այնր և մեռանն. Որոց մնացելոցն պարգևեաց զկեալ, հրամայեաց զտունս իւրաքանւորցն, զկալէսն յարքունիս, դար-

QUUM sanctissimi quidam maximeque inclyti, satraparum & doctorum nostrorum principes, regionis lumina, in patrum locum, usque ad magnam Isaacum, masculula proles, successissent filii, progenies virilis in illo defecit, relictâ unicâ solûm filiâ, nomine Anusiâ, quæ Hamazaspi Mamiconio nupta erat: mortuo autem fortissimo duce Isaaco, sanctus Isaacus à Chosroe rege, & postquam is in vincula coniectus est, à fratre ejus Veramo Sapore petit, ut Hamazaspem in locum ejus constituat. Ille autem, injussu regum regis, id se facturum negavit, fratris sui Chosrois memor, qui ex tali re calamitatem ceperat. Quocirca acceptis ab eo literis, rogatû atque impulsu filia suæ, ad Artasirem Persarum regem proficiscitur, (qui, postquam pater ad septuaginta annos imperium produxerat, per quatuor annos ipse imperavit,) atque ab eo magnificè acceptus est. Primum, propter præclarum ac nobile Palhavenie genus; deinde, quia etiam Deus coram infidelibus servos suos honore ac dignitate decorat. Qui quidem omnibus ejus postulatis annuit, primum, de genere ejus Hamazaspe; iterum, de gentibus, Camfaracaniâ atque Amatuniâ, quæ in eum deliquerant, quæque in locis abditis delitescabant. His uti ignosceret, deprecatur; cûm Deus ipse sanxerit, nè parentum scelera filiis attribuerentur; eoque magis, quia patres nocentes, sua delicta morte luerant. Iis igitur qui superfuere, vitam largitur, & sua cuique bona, quæ in ærarium redacta

Հուլյանի

ձուլցաեւ 'ի նմ. բայց միայն 'ի գահ
հայրենի ոչ հաստատել, այլ խոնարհ
քան զբազումս մատուցեալ նախարարս,
'ի գահս կրօնադուռնից պատրաստե-
ալ: Իսկ զագգն Համազասպայ, որ է
տոհմ Մամիկոնեան, 'ի վեր մատու-
ցանել, զի կարգիցին ունից զհինգե-
րորդ գահ նախարարացն Հայոց, և 'ի
դիւանի իւրում գրել: Չի զայս զեր-
կուս այսպէս պահէին սովորաբար, զի
յորժամ նստէր արքայն, որ նոյն ժա-
մայն փոխէին գործած գտեալ 'ի գանձս
արքունի, զորայն տպաւորելով պատ-
կէր, և զգիր դիւանին. յայլ փոխեալ
նր անուամբ, սո՛ւղ ինչ զանազանեալ,
ոչ բառաւորով զհինն. Իսկ եթէ յա-
մեցէ 'ի տէրութեան ամբ բազումս,
և արասցէ աշխարհագիր նոր, Թորոշին
գայն, որ 'ի հնոյն փոխեցաւ, զի միայն
նորոյն վերագրեցի անուն: Արդ՝ Ար-
տաշիր ոչ ժամանեալ 'ի կարճութենէ
աւուրցն յայլ աշխարհագիր, 'ի յայնմ
որ յառաջնոցն փոփոխեաց եւր անու-
ամբն, հրամայեաց գրել, զայն նմ, և
տալ գահու, և պատուոյ հանդերձ
իշխանութի գիրդից, և դաստակերտաց
Համազասպայ, և, որում ցանկայրն,
զտարապետութիւն Հայոց, հրովարտակ
առ Վրամ Շապուհ մեր Թագաւոր
գրել, զայս:

Մագդեղանց քոջ Արտաշիր, ար-
քայից արքայ, առ եղբայր Վրամ
Շապուհ, Թագաւոր Հայոց, ողջոյն
շատ: Ընկալայ զգրեալս, որ ինչ վս ե-
պիսկոպոսիս Իսահակայ, և յիշեցի զե-
րախաիս նախնեաց հարցն դի, որք էին
նահապետք Սուրենեան Պաշաւայ, և
կամաւ յանձն առին զտէրութի խնդ
նախնայն, և համանունն Արտաշիր.
և այնչափ սիրեալ զնա քան զիւրե-
անց ազգայինսն, մինչդի ոչ շատացան
միայն 'ի Պարսից աշխարհիս մարտնչե-
լնոր նոսա, այլ և 'ի ձերդ եկեալ նո-
րին աղագաւ, սպանին զՍոսրով քո

4 fuerant, restitui iubet. Sed tamen eos
in avitum solum reponere noluit, sed
infra complures satrapas depreffit, at-
que in inferiore gradu locavit. At
verò Hamazaspis familiam, quæ erat
gens Mamiconia, alitè extulit, atque
eis inter satrapas Armenios quintum
locum attribuit, itaque in literas pub-
5 licas referri imperavit. Namque in
his duabus rebus hæc eorum consue-
tudo fuit, ut, ubi rex in regnum suc-
cessit, statim nummum in gazâ regiâ
reperit novâ ejus effigie signarent;
itemque in literis publicis, aliquan-
tulum mutatis, nomen ejus perscri-
berent, neque tamen vetus prorsus de-
lerent. Quòd si ad multos annos im-
perium teneret ac novum censum a-
geret, uti nomen antiquum omitterent,
6 ac novum modò inscriberent. Arta-
sires igitur, cum propter imperii bre-
vitatē novum censum instituere non
liceret, hæc omnia in priores tabulas
suo nomine referri iussit, atque Hama-
zaspis honorem, dignitatem, auctori-
tatemque cum vicis oppidisque tribuit,
eique Armenii exercitus imperium,
quod cupiebat, dari imperavit, & de
eâ re ad Veramum Saporem regem
nostrum has literas scripsit.

7 Artasires, Aramazde fatus, fortif-
simus, regum rex, fratri Veramo Sa-
pori Armeniæ regi, salutem plurimam.
Accepi literas, quas de Isaaco episcopo
scripsisti, atque antiquissimorum ma-
jorum ejus, qui erant Sureniæ Palha-
vensis familiæ principes, merita be-
nefactaque in memoriam regi; qui
se imperio progenitoris mei & cogno-
8 minis¹ Artasiris ultro subjecere; il-
lūque eò plūs quàm suos cognatos
amavere, ut non satis duxerint cum
eis in Perside decertare, sed etiam in
vestram regionem ejus causâ introie-

նախնին,

¹ Vide suprâ, l. II. c. 71.

նախնին, և զանոյժ սպանութեանն իւրեանց հատուցին մահուամբ: Իսկ որդի ըսպանողին Գրիգոր, զկեանս, և զթագաւորութիւն կորուսեալ հիւանդութեւն Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեւն, և առաւել առ ձեզ երախտաւոր: Այս որոյ՝ զորդիացեալ դմա՝ զհամազասպ, կացուցես ի վերջորացի սպարապետ, մեր հրամանաւ, և ազգի դորա տացես զգահն հինգերորդ պատուոյ նախարարացդ, և զգեօղս և զդաստակերտս, զոր տուեալ է նախնեաց քոյ, հարց դոյ, կալցին դոքա: սապէս և զառնն նմաստարացդ ազգաց, զոր կարաք յարքունիս, Թողցես ի բաց, աներկիւղաբար ժառանգել նոցին մնացորդաց: բայց՝ գահու հայրենականաց պատուոյն մի՛ արատցես արժանի, զի և մեք ի մերում դիւանի՝ հրամայեցաք գրել: ողջ լեր: Բայց՝ յորժամ եկն մեծն Իսահակ, և զամբ պարգևեալսն ի յԱրտաշէտ հաստատեաց, մեռաւ արքայն Արտաշիր, և փոխանակ նր՝ Թագաւորեաց Վրամ, որ և՛ Արմանն կոչեցաւ, ամս տասն: և զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ աշխարհիս հայոց, և ընդ Թագաւորին մերոյ Վրամ Հապհոյ, և ի մեծին Իսահակայ, և էր խաղաղութի ի մէջ Վրամայ, և Արկադեայ: և Վրամ Հապհոյ ունէր զաշխարհս մեր, և ծառայէր Թագաւորացն երկոցունց, տալով զհարկս, զմասինն Պարսից, Վրամայ, և զմասինն Յունաց, Արկադեայ:

rint, & Chosroem progenitorem tuum interfecerint, cædisque suæ poenas morte pependerint. Quinetiam Gregorius, interfectoris filius, vitamque regnumque Tiridati restituit, quod eum morbo penè absumptum sanaverit, atque in vos maiora alia beneficia contulit.

9 Quibus de causis, Hamazaspen, filium ei factum, imperatorem exercitui, (sic enim edico,) præficies, & quintum inter satrapas dignitatis locum familiæ ejus assignabis; & vicis oppidâque, quæ majores tui illorum patribus attribuerunt, hi ipsi obtinebunt; similiter de seditiosarum gentium possessionibus, quas in gazam regiam addixistis, decedes, ut eorum posterii hæreditates tutò & liberè adeant. Noli tamen eos in avitam dignitatis atque honoris sedem reponere, quippe cum nos ita in tabulas publicas referri mandaverimus. Vale. Ubi autem magnus Isaacus rediisset, atque Artasiris donationes omnes ratas fecisset, Artasires rex diem obiit supremum, eique successit Veramus, qui etiam Cermanus appellatus est, per annos decem; qui candem amicitiam cum Armeniorum natione, & rege nostro veramo Sapore, & cum magno Isaaco gessit, paxque fuit inter Veramum atque Arcadium; & Veramus Sapore regionem nostram tenuit, utrisque regibus subjectus, tributâque ex parte Persicâ Veramo, ex parte Græcanicâ Arcadio pendit.

ՊՐԱԿ ԾԲ.

Յաղագս՝ Դանիէլեան Նշանագրացն:

C A P. LIK.

De Characteribus à Daniele excogitatis.

Այնմ ժամանակի՝ հիւանդացեալ Արկադ, և շարժմանց ահա հագնից, և հրկիզութեանց ե-

1 E O tempore, dum Arcadius morbo laborabat, ac Byzantium horrendis de magno 2 Johanne seditioni-

դեալ

¹ De Joannis Chrysostomi exilio consulat Lector, si libet, Socrat. Hist. Eccles. VI. 18. Sozomen. VIII. 20. Theodorit. V. 34.

դեալ 'ի Բիւզանդիոն', որ յաղագս մե-
ծին Յոհաննու, շփոթեալ լինէր Թա-
գաւորութիւնն Յունաց, և զօրքն ընդ-
միմեանս պատերազմէին, և ընդ Պար-
սիցն, վն որոյ Վաւմ հրամայեաց՝
Վաւմ Շապհոյ, մերում Թագաւորի,
իջանել 'ի Միջագետս, զի խաղաղա-
ցուցեալ կարգեսցէ՝ զնս, և համար եր-
կաբանչիւրոցն՝ հատցէ գործակալաց։
Եւ իջեալ նր, և կարգեալ զայս ամ, ոչ
փորք ինչ կրէ աշխատութիւն յաղագս
քարտուղարի։ Զի մինչև գնաց Մեսրօբ
յարբունական դրանէն, ոչք 'ի Ճար-
տարաց գտանիւր անդ 'ի դպրաց, քան
զի Պարսկականաւն վարէին գրով։ Վն
որոյ մատուցեալ ոմն առ արքայն, հա-
բէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր
հայկազանցս առնել նշանագիր լե-
զուացս, յարմարեալ Դանիելէ՝ եպիս-
կոպոսէ՝ յիւրմէ՝ մերձաւորէ։ զորով
անիոյթ արարեալ արքայի, և ելեալ 'ի
Հայս, գտանէ ժողովեալ առ մեծն
Իսահակ, և Մեսրօբ, զեպիսկոպոսունս
ամ, հոգալ զգիւտ դպրութե հայոց։
զոր արքային զգացուցին, և նա՝ պատ-
մեաց զասացեալսն վանականին։ զոր
իբրև լուան, Թախանձէին զնա՝ փոյթ
զայնպիսեացն առնել պիտոյից։ Վն ո-
րոյ առաքեաց հրեշտակութե զայր մի
պատուական յաշխարհիս, և հաւատա-
րիմ իւր, Խադունի ազգաւ, Վարձի՝
անուն, յոյժ փափագօղ նորին գործոց,
առ հարէն այն։ Զոր առեալ, և եր-
թեալ նովաւ հանգերձ, քաջ հմտա-
ցեալ 'ի Դանիելէ, կարգել, ըստ ձևոյ
օրինակի Յունականին, զվաղնջոցն
գրեալս շարագիր տառից, եկեալ ե-
տուն ցը մեծն Իսահակ, և ց' մեծն
Մեսրօբ։ Որոյ ուսեալ, և Թեակո-
խեալ, ածելով ընդ նս տղայոց զամս
սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին ոչ լի-
նիլ բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ
հորովել զհեգենայ բառից հայկակա-
նաց հագներգաբար, մուրացածիւն այ-
նունիկ գծագրութե։

Q 9

bus exardebat, imperium Græcorum
in magnâ rerum confusione versatum
est ; militésque tum inter se, tum cum
Persis, dimicabant, ob eamque causam
Veramus regem nostrum Veramum Sa-
porem in Mesopotamiam proficisci
iussit, ut dissidia componeret, atque
ab utriusque partis procuratoribus ra-
tiones exigeret. Is, dum iret, atque
hæc omnia constitueret, non parvam
molestiam ex eo cepit, quod scriba
nullus aderat. Nam postquam Mes-
robes aulam regiam reliquit, nullus
ibi scriba fatis ad eam rem peritus re-
periebatur, quia literæ Persicæ in
communi usu erant. Itaque quidam,
nomine Habelus, ad regem adit, &
Haicanæ linguæ characteres, ab Da-
niele episcopo propinquo suo excogi-
tatos, se propositurum pollicetur. Id
negotium rex neglexit, atque in Ar-
meniam revertit, ubi omnes episcopos
ad magnum Isaacum & Mesrobem
congregatos, atque ad Haicanæ lin-
guæ literaturam investigandam animo
intentos reperit. Quod cum regi ex-
ponerent, is eis, quæ sibi homo soli-
tarius pollicitus erat, indicavit ; qui-
bus auditis, ab eo efflagitabant, ut in
rem eam necessariam curas conferret.
4 Qui propterea virum regionis nobi-
lissimum, & cui fidem habebat, ge-
nere Chadunium, nomine Varzizum,
ejus rei cupidissimum, ad Habelum le-
gavit. Quem cum convenissent, at-
que ab eo, à Daniele probè edocto,
characteres ad literarum Græcanica-
rum formam compositos accepissent,
inde revertère, eosque magno Isacco
& magno Mesrobi tradidère. Quos
ubi didicère, atque eorum vim in pu-
eris nonnullis ad paucos annos experti
sint, nimis inopes parumque idoneos
esse intellexère, quibus linguæ Armeni-
acæ soni vocésque distinctè notarentur.

ՊԻԱԵ

Յադագս՝ Մեսրոպէայ Եշանագրոցն՝ ի վերնոցն առեցեցեց շնորհաց :

*De literarum formis divinâ gratiâ Mes-
robi patefactis.*

ԶԵՆԻ այսորիկ՝ Կնքնին Մեսրոպէ
իշանէ՝ ի Միջագետս՝ հան-
դերձ աշակերտօր՝ առ Եղն
Իանիկէ, և ոչ աւելի ինչ
գտեալ, բան զառաջինն, անցանէ՝ յԵ-
դեսեայ առ Սղատոս ոմն, Հարապոսան
Հեթանոս, իշխան դիւանին : Եւ Եր
Խնդութէ ընկալեալ, և զոր ինչ միան-
գամ՝ ի միտ առնայր բան Հայերէն
յիւքն առեալ, և շատ ջանացել, և ոչ
օգտեալ, զօգտուութիւն խոստովանեաց
հաւատորն, և զայլ ոմն ասելով յոյժ
հասու, վարդապետ իւր լեալ յառաջ
ագոյն, և ապա առեալ զհարապոսացն
գրեան, ի Եղն դիւանէն Եդեսեայ, և
գնացեալ Քրիստոնէութեն հաւատաց,
որոյ անունն Եպիֆանոս : զոր իրնգրե-
ալ, գտցես զհուցանել զհաճագոյն :
Յայնժամ Մեսրոպէայ, օգնականու-
թիւն ի Բարսեղոսէ եպիսկոպոսէ գտե-
ալ, և անցեալ ընդ Փռնիկէ, ի Սա-
մս դիմէ : քանզի Եպիֆանու գնորե-
լով զկենցաղս, Թողեալ լինի աշակերտ
մի, անուանեալ Հռուֆանոս, հրա-
շարժ արուեստիւ Հելլեն գրութիւն, որ
ի Սամս էր միայնացեալ : Առ աս եր-
թեալ Մեսրոպէայ, և յայնմ ես ան-
շահ մնացեալ յաղօթս ապաւինի, և
անսանէ, ոչ ի քունն երազ, և ոչ
յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին
գործարանի երեւութացեալ հոգւոյն
աչաց, Թաթ ձեռնին աջոյ գրելով ի
վր վրմի, զի, ոչ ի ձեան, վերջը գծին
ուծէր քարն : Եւ ոչ միայն երևութա-
ցաւ, այլ և հանգամանք ամենայնիցն,
ոչ յաման ինչ, ի միտս նորա հաւա-
քեցաւ : Եւ յարուցեալ յաղօթիցն, ես
անգի զնշանագիրս մեր հանդերձ
Հռուֆանոսիւ, կերպածնեալ գգիրն :

POST hæc Mesrobes ipse cum dis-
cipulis in Mesopotamiam ad eun-
dem Daniele descendit ; apud quem
cum non plûs, quam priûs, profice-
ret, ad Platonem quendam, Rhetorem
Ethnicum, Bibliothecæ præfectum,
Edeßam petiit. Qui cum libenter ac-
cipiens, quamcunque vocem Armeni-
acam animo percipiebat, notare co-
gitavit, & quum multam ei rei operam
dedisset, nihilque tamen profecisset,
rhetor, incipiam suam confessus, alium
quendam peritissimum esse dixit, qui
suis olim præceptor fuerat, ac postea
sumptis ex eadem Bibliothecâ Edeß-
enâ Rhetorum scriptis, Christi fidem
secutus erat, cui nomen Epiphanio ;
“ quem si perquiras, senties eum de-
“ siderii tui expectationi cumulâtè
“ satisfacturum.” Tum verò Mes-
robes, à Babelo episcopo adjutus,
peragrata Phœnice, Samum petiit.
3 Namque ipse Epiphanius de vitâ ex-
cesserat, relicto discipulo, nomine Ru-
phano, Græcarum literarum mirificè
perito, qui Sami solitariam vitam de-
gebat. Ad quem ubi Mesrobes ac-
cessit & nihil etiam commodi ex eo ca-
pere potuit, ad preces confugiens,
conspexit non in somnio dormientis, nec
in visione vigilantis, sed in animi o-
peratione, oculis mentis patefactâ,
dextræ manûs partem extremam in la-
pide scribentem, ita ut, quasi in nive,
4 extrema literarum lineamenta in la-
pide effingerentur. Neque id solum
ei apparuit, sed etiam omnium copu-
læ, tanquam in vas aliquod, in ejus
animum collectæ sunt. Itaque à pre-

առ ձեռն պատրաստ Մերովբայ փոխատրելով զՀայերէն աթուօայսն, ընանայթաքութե սիլլաբայիցն 'ի Հելլենացւոյն, և իսկոյն 'ի Թարգմանութի ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսեալ յԱռակացն, բովանդակելով զքսան և զերկու յայտնիսն, և զնոր կտակս, հեղուլ 'ի Հայ բան. նա և աշակերտք նր, Յոհան Եկեղեցային, և Յովսէփ Պաղնացին, միանգամայն և զարուեստ գրքութե ուսուցանել տալով մանկագոյն իւրոց աշակերտաց :

cibus surgens, characteres nostros simul cum Ruphano formavit, atque ad expeditam scribendi rationem effinxit. Mesrobes verò elementa Armeniaca ad normam syllabarum Græcanicarum disposuit, ac statim interpretationi operam dedit; consultoque à Proverbiorum libro initium capiens, totos viginti duos sacros libros, novumque foedus in Armeniacum sermonem convertit; ipse utique cum discipulis suis Johanne Ecelensi, & Josepho Palænsi; simul & junioribus discipulis suis id negotii dedit, uti artem scribendi traderent.

¹ De Versione sacrarum literarum Armeniacâ, id quod jam ante monuimus, in præfatione nostrâ, Deo volente, copiosè dicturi sumus.

ՊՐԱԿ ԾԴ.

Յաղագս գպրութեան Հայոց, Վրաց, և Աղուանից :

CAP. LIV.

De literaturâ Armeniorum, Iberorum, atque Albanorum.

Անձանեալ Արկադեայ, փոխանակ նր Թագաւորէ նորին որդի, որ կոչեցաւ Թէոփոս փոքր, և զնոյն բարեկամութի կալաւ ընդ մերում աշխարհիս, և ընդ արքային մերոյ Վաւառ Զապհայ, բայց զմասն իւր ոչ հաւատաց նմա, այլ ինքեան կալաւ գործակալք, և խաղաղութի արար ընդ Յաղկերտի, արքայի Պարսից : Ընդ նոյն ժամանակս եկեալ Մերովբայ, և բերեալ զնշանագիր մերոյ յգրուիս, և հրամանաւ Վաւառ Զապհայ, և մեծին Իսահակայ, ժողովեալ մանկունս ուշեղս, և բաջ ուսունս, փափկաձայնս, և յերկարոգիս, և դպրոցս կարգեաց յամգաւառս, և ուսոյց զնաւ կողմ Պարսից բաժնին. բայց Յունաց մասնէն, որք ը ձեռադրութե առգանեցան, փիճակեալք յաթուն լեւսարու, վարեալ Յունական դպրութե, և ոչ Ասոր-

Mortuo Arcadio, filius ejus, qui Theodosius minor appellatus est, patrem excepit, atque eandem amicitiam cum regione nostrâ, & cum rege nostro Veramo Sapore gessit, nisi quod partem suam potestati ejus non permisit, sed per procuratores administravit, & cum Isdigerde Persarum rege pacem fecit. Sub idem tempus advenit Mesrobes, ferens secum linguæ nostræ characteres, qui, Verami Saporis ac magni Isaaci jussu, juvenes ingeniosos ac dociles, voce flexibili & spiritu continente collegit, ludisque literariis per provincias omnes institutis, universam Persicæ ditionis partem erudit; Græcos non item, qui episcopi Cæsareæ ditioni contributi, Græcanicis literis, non verò Syriacis utebantur. Tum verò Mesrobes ad Iberorum regionem profectus est, ut

ւոց :

ւոց։ Իսկ Մերովրայ երթեալ յաշխարհն Վրաց, առնել նոյն շառնագիր տուրքերն ի վերուստ շնորհան, զանգերն շառնագիրն ունալ, Թարգմանաւ Հերեն, և Հայ լեզուաւ, ձեռնտու լինելով նոյն արքային Բակրայ, և եպիսկոպոսին Մովսիսի։ և ընտրեալ մանկունս, և յերկուս բաժանել դասս, և վարդապետս Թողու յաշակերտաց իւրոց, զտէր Խորհենացի, և զՄուշէ՛ Տարօնացի, և ինքն Սողանս իջեալ առ Արսիպոլէն՝ Թագաւորն նոցին, և առ եպիսկոպոսապետն Երեմիա՝ որոց կամաւ յանձն առեալ զվարդապետութի նորա, ետուն մանկունս ընտիրս, և կոչեալ գրեկեալին ոմն, շնորհաւոր Թարգման, զոր անդ արձակեաց մանուկն Վասակ, Սիւնեաց տէր, ի ձեռն Անանիայ, իւրոյ եպիսկոպոսի, որովք էստեղծ զնշանագիրս, կոկորդախօս, ախագոր, խժական, խեցեկագունին այնորիկ Գարգարացւոց լեզուին։ և վերակացու Թողեալ զաշակերտ իւր զՅովնաթան, միանգամայն և քահանայս կացուցեալ զրանն արքունի, ինքն դառնայ ի Հայս, և գտանէ զմեծն Իսահակ Թարգմանութե պարապեալ յԱրորդի, յոչ լինելոյն Յունի։ քանզի նախ ի Մեհրուժանայ այրեցեալ էին գրեանք ճանուր աշխարհիս Յոյն գիրք։ Գարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց, չտային Պարսիկ վերակացուքն Յոյն ումեք ուսանիլ դպրութի յեւրեանց մասինն, այլ միայն Ասորի։

ՊՐԱԿ ԾԵ.

Արկին Թագաւորին Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Հապհոյ Պարսկի։

ՌԱՄ Հապուհ Թագաւորեաց ան քան և մի, մեռանի, Թողով որդի տասնամեայ, անուն Արտաշէս։ Յայնմ ժամանակն երթեալ մեծին Իսահակայ ի

datâ sibi divinitus gratiâ, characteres æorum componeret, unâ cum Zalæo quodam, Græci atque Armeniaci sermonis interprete, quibus rex Bacurius & Mosès episcopus opem tulere. Cùmque juvenes nonnullos elegisset, atque in duas classes distribuisset, præceptores ex discipulis suis dominum Chorenensem, & Mosem Taronensem reliquit, atque ipse in Albaniam ad Arsvalem regem eorum, & summum episcopum Jeremiam descendit; qui, disciplinam ejus libenter accipientes, lectissimos juvenes, atque in eis, Benjaminem quendam, interpretem elegantem, quem Vafacus juvenis, Syniorum princeps per Ananiam episcopum suum illò miserat, ei tradidere; quorum operâ barbaræ istius, horridè sonantis, ac guttura rumpentis Gargaridarum linguæ, characteres formavit; relictòque Jonathane discipulo suo, qui ei negotio præesset, simul & in aulâ regiâ sacerdotibus constitutis, ipse in Armeniam revertit, ubi magnum Isaacum in Syriacis convertendis occupatum invenit, quòd Græci libri non suppetebant. Omnes enim libri, Græco sermone conscripti, à Meruzano combusti fuerant; tum præterea, in Armeniæ partitione, præfecti Persici nemini Græcorum permiserant, ut aliis literis, quàm Syriacis in suâ ditione institueretur.

C A P. LV.

Iterum Cbofroes Armeniæ præsidet, & post eum Sapore Persæ.

VERAMUS Sapore, postquam unum & viginti annos regnaverat, mortem obiit, relicto filio decem annorum, nomine Artaxe. Tunc verò magnus Isaacus ad aulam Idigerdis

դուռն արքային Պարսից Յագկերտի, խնդրել զկապեալն Խոսրով, որ զկնի մահուանն Արտաշեսի լուծեալ, պահեցաւ արձակ յԱնյուշն կոչեցեալ բերդի, յաւուրս Աւամայ, եւ Յագկերտի հաւանեալ, կատարէ զհայցուն ածսն, տալով նմա գտէրութիւնն, արձակէ՝ ի Հայս։ Սա՛ խնդրեաց զՀրահատ որդի Քազաւոնի, զոր, յետ հօրն մահունն, հանեալ յանյիշելի աւուրոցէն, անդր ևս քան զՍագաստան էր գումարեալ։ զոր ոչ ժամանեաց տեսանել Խոսրով, մի՛ և եթ՝ ի կրկնումն Թագաւորեալ ամ։ Յետ որոյ Յագկերտի, ոչ ևս ի նոցունց, այլ զՀապուհ՝ զարդի՛ իւր Թագաւորեցունցեալ Հայոց, հնարս դառնութե խորհելով, իբր թէ՛ ակնպէս հանապազ առ նմա՛ լինելով նախարարքն յանկելիցին խօսիւք, տուր՝ և առիւք, խրախձանութեամբ, և զքօռանօք որսոց, այլ և՛ եկամուտ հարազատութիւն մերձաւորեցին խնամաւորութիւն, զի մարթ լիցի՛ գնոսս ի դէն Մագդեղանց սաղապեցունցանել, որով ամենեւին զատելիցին ի Յունաց։ ոչ գիտելով անխտն, թէ՛ արցրունէ գետրհորդս Հեթանոսաց, թէ՛ պէտ առ ժամայն յաջողեցաւ։ քանզի մեռեալ Համազասպայ, և ի սգի՛ մեծի եղեալ Իսահակայ, ոչ դէ՛ ի միաբանութի հաւաքեց զզօրս Հայոց, վե որոյ դիւրամուտ յաշխարհս եղև Հապուհ, ընդ իւր ածելով զՀրահատ, և զմովստարանդիսն։ Սակայն ոչ կարաց զմիտսն հաճել նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ զնա, և ոչ արքայօրէն մեծարէին զնա յորս, կամ՝ ի խաղու։ Եր երբեմն՝ զհետ երամակաց ցուց յանդգնագոյնս արշաւել թխորաբորտս, և ընդ վիմուտ տեղիս, յորմէ կասել սկսաւ Հապուհ։ Իսկ Ատոմայ Մոկագուդ եպերեալ զնա՛, առէ, դնա՛ զնա Ածորդիդ Պարսից, եթէ՛ այր իցես, և նա առէ, դու երթիցիր, զի՛ ի քարինս դիւաց է շաւ

Perfarum regis proficiscitur, ad Chosroem captivum repetendum, qui post mortem Artasiris, imperante Veramo, vinculis solutus, in castello oblivionis, ut vocatur, liberâ custodiâ tenebatur. Isdigerdes postulatis annuit, & Chosroi regnum dedit atque in Armeniam misit. Hic verò Rhahatum Gazavoni filium petiit, qui post patris obitum, ex castello oblivionis eductus, ultra Sagastaniam exterminatus fuerat; quem tamen Chosroes propter temporis brevitatem non aspexit, quum non plus uno anno iterum regnaret. Post verò Isdigerdes neminem de eis, sed Saporem filium suum Armeniæ regem fecit, eo callido & crudeli consilio, ut Satrapas, assidue apud eum commorando, colloquiis, mutuis donis, epulis, venationibus, atque etiam affinitatibus & connubiis inter se conglutinosos, irretiret, quod facilius ad religionem Aramazdis traduceret, atque à Græcis omnino disjungeret. Quippe stultus ille nesciebat, consilia Ethnicorum à Domino disturbari, etiam si ad tempus prosperè procedunt. Mortuo etenim Hamazaspe, quum 4 Isaacus in magno luctu versaretur, nemo omnium Armenias copias in unum coegit, ac propterea Saporess in regionem nostram faciliè intravit, Rhahato cæterisque omnibus captivis secum ductis. Non tamen præfectorum animos permulcere potuit, qui eum odio habebant, nec in venationibus neque in ludis, ut regem, colebant. Accidit aliquando, dum onagrorum gregem infectarentur, ut in prærupta & saxosa loca temerè irruerent, ex quibus se subtrahere Saporess coepit. 5 Atomus verò Mocensis contumeliosè eum increpans, perge, inquit, perge, Persa, Deo edite, si vir sis, cui ille respondit, Tu verò perge, nam Dæmoniorum

Συμμε...

հատակէլ Դարձեալ յայլուժժամն՝
դիպեցաւ 'ի շամբս կինձ որսալ, հրով
և Հապհոյ ոչ համարձակեալ 'ի Թա-
ւուն քաջարչաւ լինիլ, մինչև՝ շրջապա-
տէր հունն, և նորա գհայեցունսն
յերկուս բաժանեալ ա՛յսր անդր, բե-
րեալ լինէր երկարաւն, միւսանգամ
ասէ Ատոմ, Աստուածորդիդ Պարսից,
ահա Հա՛յր քո, և Աճ, ընդէր զանգի-
տես: Իսկ Հապուհ ասէ, Թողեալ
'ի բաց զկատակերդ, յանցանել ընդ
հունդ դարձո՛ գրեզ, որ և ես զկնի
քո, քանզի յառաջե՛լն, ձիս իմ խրտէս
յա՛յնժամ՝ աշպանեաց գնա Ատոմ, ա-
սերով, մի՛ Թէ՛ ա՛յդ քարինդ իցեն, զի
ես յառաջեցից, և արդ՝ եթէ դու
զՄոկացիս կոչես՝ դիւագգի՛, ես զՄա-
սանեանդ կոչեմ կնա մարդիս: Եւ մար-
կեալ զերկարն, իբրեւ ընդ հովիտ ծաղ-
կանց, անցանէր Է հունն, զերծուցա-
նելով զՀապուհ: և յետ ա՛յսր՝ գի-
տացեալ Թէ՛ նմա լուռ ոչ լինի, ան-
գեալ 'ի Մոկացն գնաց յաջխարհ:
Այլ երբեմն՝ 'ի մականական խաղուն,
երկիցս պատասխեաց Հաւասպայ Ար-
ծրունւոյ գգնական հանել 'ի Հապ-
հոյ, և նր՛ածեալ նրմա մականաւն, ասէ,
ծանիր գրեզ: Իսկ նր՛ պատասխանեալ,
Թէ՛ ա՛յո, ասէ՛, ճանաչեմ ես զիս
արքայորդի 'ի սերմանէ՛ Սասանայ, և
ունիմ իշխանութի ընդ եղբարս քո՝
գրարձն արքայի՛ համբուրել, ոն՛ ա-
նունակոցեալս եմ: և զայս ասա-
ցեալ յո՛յժ քամահաբար, 'ի ձիար-
ձակարանէն՝ արփայագնաց լինէր:
Դարձեալ ուրեմն՝ 'ի խրնձոյս ու-
րախութե, Խոսրով Գարդմանացի,
'ի գինւոջ զեղխեալ, առաջի Հապ-
հոյ զօրէն սեղեխի տուփեցելոյ զհե-
ջնարահար կնոջ կրթէր: Ընդ որ
ցասուցեալ Հապհոյ, հրամայէ ու-
նիլ գնա՛, և 'ի դահլձին պահել:
այլ նա՛ 'ի վաղակաւորն հաստատեալ
զաջն, նոյնպէս՝ գունակ հրդատայ

*est inter saxa Heroem agere. Iterum
fortè accidit, ut alio tempore inter
arundines aprum igne infectarentur;
cùm Saporess se in densissima loca in-
ferre non audebat, donec tandem eum
ignis circumcluserat; sed quoquover-
sus oculos conjiciens, equo ferebatur.*

6 Cui iterum Atomus, *Persa*, inquit,
*Deo sate, en pater tuus deusque! Quid
pertimescis? At Saporess, Tu verò, o-
missis jocos, per ignem hunc prior tran-
seas, ut te ipse sequar; nam equus meus,
dum præit, pavidus resilit. Ibi eum
Atomus deridens, num hæc, inquit,
saxa sunt, ut ego præeam? Quid si
tu Mocenses Dæmoniorum sobolem ap-
pellas, ego Sasanenses effæminatos semi-*
7 *viros vocabo. Ita, incitato equo, per
ignem eum, velut per vallem herbi-
dam, transtuit, Saporémque eripuit; sed
cùm sciret se posthac parùm quietam
vitam acturum, in Mocorum regio-
nem abiit. Item aliquando, dum pilâ
ludebant, Savaſpus fortè Arzerunius
ter Saporis globum excepit; remis-
ſaque ad eum pilâ, nosce inquit, teip-*
8 *ſum. Is verò respondens, Imò, in-
quit, me filium regis de Sāsani stirpe
eſſe novi, E' unâ cum fratribus tuis
crus regis osculandi poteſtatem habeo,
ita uti nomen mihi inditum docet; &
cùm hæc per contempſionem dixiſſet,
ex campo indignabundus exiit. Rurſus,
alio tempore, Choſroes Gardmanenſis,
inter epularum gaudia, vini plenus,
in morem proci libidinofi, puellam
cithariſtriam coram Sapore conſecta-
batur. Quâ re Saporess iratus, prehendi*
9 *eum atque in cuſtodiam tradi juſſit.
Ille verò, dextrâ gladio admotâ, ſi-
cut Tiridates Bagratida, ſe ſuam do-
mum contulit, omnes pertransiens, ne-
que quiſquam de Miniſtris regiis ei
manus afferre audebat, ut qui fortitu-
dinem viri antè perſpexerant. Atque*

Բագրա-

Բազրատուէնդ՝ յիւր տունն անցեալ՝ գնայր, ոչ ուրուք ՚ի սպասաւորացն արքունի համարձակեալ արկանել ՚ի նա ձեռս, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն։ Եւ զայս պատմել մեզ քոյդ հարկաւորեաց ընդ վայր խնդիրք։

ut hæc enarraremus vana tua nos perpulere postulata.

ՊՐԱԿ ԾԶ.

CAP. LVI.

Ար ինչ զկնի գնայրն ՚ի Հայոց Հապհոյ, և անհշխմութեանն յետ նորա։

De eis, quæ post Saporis ex Armeniâ discessum facta sunt, & de interregno.

ՅԱՐԱՐԱՐՍ չորս անարգաբար Թափաւորեալ Հայոց Հապհոյ, հասանի նմա համբաւ հիւանդութեն հօրն, և քնաց փուլ Թանակի իւրում ետեղակային, հրամայելով զօրագլխի՝ ունիլ զմեծամեծս Հայոց, և տանել ՚ի Պարսս. բայց եղև ընդ հասանելն Հապհոյ ՚ի Տիւրքոն, մեռաւ հայրն նր Թագկերտ, Թագաւորեալ ամս մեռաւսան. ՚ի նիկն աւուր և նա անդէն ՚ի դրան, մարդկանէն նենգեալ, ստաւկեցաւ. իսկ ՚ի ձեռն բազին, և բարեբախտին Ներսիսի Ճիճ լակացւոյ, զօրագլուխ եղերոյ, Բողոքեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրք իւրեանց, տան չ գնդին Պարսից պատերազմ, հարկանն զօրոն, և ըստ պատմութեան Պարստմ Սպանդուկի զգլուխին. Եւ ինքեանք զրուեալ, անտիրագլուխ, անձնապահապէս յամբերին շրջէին, և յամուրս յորում համերէն Վանանդացիք երևեցան, նահատակեալք բազում. ուստի աղմկաւ, և բազում խռովութիւն մնացեալ աշխարհ մեր յանդիմանութիւն ամս երես, աւերեալ ամայանայր, մի որոյ պակասեալ ինէին հարկք սղըռնի, և հատեալ ճանապարհք ուսմիաց, և նմբարեկարգութի վրդովեալ ապականիւր։ Ընդ նոյն աւուրս Թագաւորեաց Պարսից Վաւմ երկրորդ, և զքէն վրի-

Postquam Sapores Armeniæ per quatuor annos turpiter imperavit, perlata est fama, patrem ægrotare. Itaque ille se ad suas sedes referre properavit, cum ducem exercitus optimates Armenios comprehendere atque in Persidam ducere iussisset. Ut verò Sapores Ctesiphontem pervenit, statim pater ejus Isdigerdes mortuus est, anno imperii undecimo; eodémque temporis vestigio ipse in aula ex insidiis interfectus est. Cæterùm Satrapæ Armenii, à fortissimo atque felicissimo duce Nerse Zizracensi cum suis copiis in unum congregati, cum exercitu Persarum prælium committunt, milites cædunt, atque Aperiandus Spandunus ducem occidit. Itaque ipsi dissipati, & duce orbat, ut se conservarent, inter montes ac munita loca passim vagabantur. Quo tempore Vanandenses universi præclara ac fortia facinora edebant; quibus rebus fiebat, ut regio nostra, propter tumultuosam atque turbuléntissimam tempora, per tres annos ab rectore vacua fuerit, & miserè spoliata, adeò ut vectigalia regia deficerent, & plebis itinera intercluderentur, omnisque omnium rerum ordo perturbaretur. Per id tempus Veramus alter Persarum reg-

եալց։

Ժուլ խնդրեաց 'ի մերմէ՝ աշխարհէս,
խաղաղութի առնելով ը Յոյնս, ոչ 'ի
բաժինն նոց հպի :

ՊՐԱԿ ԾԷ.

Աւարտմն Մերովբայ՝ ի Բիւզանդիոն,
և պատճէն թղթոցն հնգից :

ՍԿ՝ Իբրև ետես մեծն Սահակ
զայս ամ չարիս 'ի մասինն Պար-
սից, դեռաց նա զկողմամբ արև-
մտից մերոյ աշխարհիս, 'ի բաժին մա-
սինն Յունաց, և ոչ ը արժանեաց
իւրոց եղև ընկալեալ. վն որոյ յղէ՝
զՄերովբ, և զվարդան, թոռն իւր,
'ի Բիւզանդիոն առ Վախրն Թէոփոս,
հանդերձ թղթով, որ ունէր օրինակ
զայս :

Թուղթ Իսահակայ՝ առ Թէոփոս :

Խաղաղասիրտ՝ կայսեր՝ ան իմում 2
Օգոստոս Թէոփոս, Սահակ, Հայոց
եպիսկոպոս, 'ի Տր խնդալ : Գիտեմ զի
համբաւ ներութեան մերոյ հասեալ է 'ի
ներող լսողութիւն Ինքնակալիդ. սակս
որոյ յուսալով 'ի բարեգթածութի բա-
րերարութեանդ. քոյ, դիմեալ ապաւի-
նեցայ յոսս ձեր : Եւ ոչ հանդիպեցայ
ընդունելութե յիմում վիճակիս, 'ի
հրամանն վերակացունաց նոց, այնչափ
ատեցեալ զմեզ, մինչև զնշանագիրս
անգամ ոչ ընկալան, զոր եբեր նոյն այր՝
զոր առաքեցի առ ձեր բարերարու-
թիդ, բազումնագամ ճգնեալ դորա
Ասորոց աշխարհին : Արդ՝ Թուղթի
ձերում տերութեանդ, ոչ անիշխան
առնել զմեզ 'ի մերում վիճակիս, հրա-
մայեա ընդունիլ զմեզ, և վարդապե-
տութիս մեր. ողջ լեր :

num obtinuit, qui, regionem nostram
ulcisci cupiens, pacem cum Græcis
fecit, neque illorum partem attigit.

C A P. LVII.

*Mesrobes Byzantium mittitur. Exem-
pla quinque Epistolarum.*

Magnus Isaacus, postquam hæc
omnia mala vidit, quæ in
parte Persicâ acciderant, in orientales
regionis nostræ fines concessit, qui
Græcis attributi erant. Quia tamen
parùm pro dignitate ab eis receptus
erat, propterea Mesrobem & Vardanum
nepotem suum cum his literis ad
Cæsarem Theodosium Byzantium misit.

Epistola Isaaci ad Theodosium.

“ Pacifico Cæsari domino meo Au-
“ gusto Theodosio, Isaacus Armeniæ
“ Episcopus in Domino salutem. Ca-
“ lamitatis nostræ famam ad mitissi-
“ mas Imperatoris aures pervenisse
“ novi, ob eamque causam clementiâ
“ atque benignitate tuâ fretus, ad te
“ libens confugio, atque ad pedes
“ tuos me prosterno. Non enim in
“ meâ sorte dignè acceptus fui, prop-
“ ter præfectorum ejus mandata, qui
“ nos tanto odio habuere, ut ne lite-
“ rarum quidem formas recipere vo-
“ luerint, quas idem vir attulit, quem
“ ad vestram Benignitatem misi, qui
“ eâ re multa pericula in Syriâ subiit.
“ Placitum igitur sit Majestati vestræ,
“ ut ne potestatem in sorte meâ mihi
“ adimeres, sed ut nôique doctrinam-
“ que nostram accipi imperares. Vale.”

Թուղթ

Թուղթ Սահակայ առ Ատտիկոս :

Epistola Isaaci ad Atticum.

Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, վարդապետ մեր Ատտիկոս, եպիսկոպոս աշխարհամեծական դրանդ, օրհնութիւնդ ջոյն : Յուսացեալ 'ի ձեր սրբութիւնդ, առաքեցաք զուսուցող մերոյ աշխարհիս զՄեսրոբ, և զԹուռն իմ Վարդան, ունի՞ զի լուեալ քո 'ի դոցանէ զաղէսս ներդրութեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի՛ Թագաւորիդ, օգնեսցեն մեզ, որպէս արդարեւ եղբայր սիրելի : ողջ լեր :

Գրէ և առ Ատտիկոս զօրավար զայս ինչ :

Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, բաջի գորավարի Ատտիկոս, խնդալ : Հնորհունիս Մայրապետ զքեզ պատրաստեմ' մեզ յապաւինութի, վն որոյ զգացուցանեմ, զի 'ի Հայթայթանս մերոյ ներդրութե՝ առաքեցի զուսուցանող մեր զՄեսրոբ, և զԹուռն իմ զՎարդան, 'ի դուռն արքունի, և աղաչեմ զքեզ քու թիդ : ձեռնառու լինիլ ճանապարհիդ : ողջ լեր :

Ջայս տեսեալ Ատտիկոս, միանգամայն և զոր առաքինութեն Մեսրոբայ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր զնմանէ, ոչ փոքր ինչ արար նոցա ընդունելութիւն, մինչև 'ի ձեռն փոփոխ ընթացից գրով զգացուցեալ կայսերն, առնու հրաման արժանապառաքել փութով : Վն որոյ արգելեալ 'ի քաղաքին 'ի Մելիտինէ զբազմութի աշակերտացն, զորս ը ինքեան անեալ հանդերձ գլխաւորաւ նոցին Ղևնդիւ, առ եպիսկոպոսին Ակակայ Թողու, և իւր առեալ զՄեսրոբ, և զՎարդան, տայ ջ' եպիսկոպոսն Դեր-

3 “ Isaacus Armeniæ episcopus doctori nostro Attico imperatoriæ aulæ episcopo salutem ac felicitatem divinam. Vestrâ confusus sanctitate, Mesrobem regionis nostræ doctorem, & Vardanum nepotem meum ad te misimus, ut per eos tu ipse demiserrimo rerum nostrarum statu certior factus, magnum imperatorem pro nobis deprecareris, tanquam frater verè charus. Vale.”

Ad Anatolium etiam exercitûs ducem litteras tales dedit.

4 “ Isaacus Armeniæ episcopus præstantissimo duci Anatolio salutem. Gratias ago Deo, qui te nobis perfugium præbuerit, atque idèo tectiorem facio, me in afflictis nostris adversisque rebus doctorem nostrum Mesrobem, & Vardanum nepotem meum ad aulam regiam misisse, & Fortitudinem tuam oro atque obsecro, ut eos in itinere adjuves. Vale.”

5 Ubi has literas Anatolius vidit, simul & in memoriam rediit, quanta de Mesrobis virtutibus fama percubisset, non parvo eos honore tractavit, quoad, re per tabellarios Cæsari indicatâ, mandata ab eo acciperet, ut eos dignè citòque mitteret. Itaque cùm discipulorum multitudinem, quam secum duxerant, cum illorum principe Leontio in urbe Melitene apud episcopum Acacium reliquisset, ipse, Mesrobe & Vardano secum sumptis, Gindo Derzaniæ episcopo eos tradidit, atque honorificè deduxit.

Ջան'ւց :

¹ Per hoc tempus magistrum militiæ orientalis grio constat. Procop. de Bell. Perf. I. 2. p. 8. fuisse. Anatolium ex Procopio etiam atque Evag. Hist. Eccles. I. 18.

շանոնց Գինդ, և բարեփառութիւն զին յուղարկէ : Արով մտին 'ի Բիւզանդիոն, և յանդիման եղեալ մեծի' Թագաւորին, առին, և զոր յուսային, և զոր ոչն յուսային, և դարձան հանդերձ Թղթով պայսիսեալ :

Թուղթ Թէոդոսի առ Սահակ :

Ինքնակալ Թէոդոս' Օգոստոս, և կայսր Հռոմայեցւոց, մեծի Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց, խնդալ : Հրամայեալ մեր տեսանել զԹուղթս, վերահասու եղաք գրելեացս առ 'ի քէն, և մեղադիր եմք յոյժ, զի' ամ սրտի միտեցար զհետ Հեթանոս Թագաւորաց, և մեզ և ոչ Թղթով բաւականացար ծանօթանալ : և առաւել յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որք 'ի մերում քաղաքիս, յԱսորեաց ոմանց խնդրէիր, զհմապտից գիւտս : Վասն որոյ հաճեալ էաք, ընդ մերոյ ծառայիցդ արհամարհել զպրպիսի ուսումն, բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մեսրոպը, եթէ' կատարումն արունեստիդ 'ի շնորհաց վերնոց եղև, գրեցաք զի' ամ փութով ուսցին, և զքեզ պատուեալ ընկալցին, ուն՝ զարդարև' վարդապետ իւրեանց հանգոյն արքեպիսկոպոսին կեսարու, և դարմանը, և ծախք յարքունուստ եղիցին : Եւ հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ Հայոց, յապաւինութիւն ձեզ, և մերոց զօրացդ : և վասն քո՝ արարաք զՎարդան ստրատելատ, զորդի որդիացելոյ քոյ, և յառաջին վարդապետսն գրեցաք զՄեսրոպը : ողջ լեր :

Գրեաց և մեծ եպիսկոպոսն Ատտիկոս զայս ինչ :

Թուղթ Ատտիկոսի առ Սահակ :

Ատտիկոս' ինքնագլուխ եպիսկոպոս 10 Առստանդինուպոլսի, եղբօր սիրելոյ, և աթոռակցի, Սահակայ եպիսկոպոսի

Qui ubi Byzantium advenère, atque ad maximum imperatorem eoràm adducti sint, non solum quæ sperabant, sed etiam quæ parùm expectabant, accepère, & cum huiusmodi literis revertère.

Epistola Theodosii ad Isaacum.

7 “ Imperator Theodosius Augustus
“ & Cæsar Romanorum magno Isaac
“ Armeniæ episcopo salutem. Cum
“ literæ vestræ nostro iussu inspiceren-
“ tur, intelleximus ea, quæ scripsisti;
“ ac te valde reprehendo, quòd toto
“ animo in reges ethnicos propensus
“ fueris, neque nobis, ne per literas
“ quidem, de rebus vestris indicaveris;
“ atque hoc magis tibi vitio culpæque
“ damus, quòd eruditos, qui in nostrâ
“ urbe sunt, aspernatus, ab Syris qui-
“ busdam ingemiosa inventa exquæsi-
8 “ veris. Quapropter non sanè displice-
“ bat nobis, quòd servi nostri talem
“ disciplinam contempserant; sed cùm
“ postea significasset nobis Mesrobes,
“ artem eam divinâ gratiâ perfectam
“ esse atque absolutam, ediximus, ut
“ omni studio disciplinam acciperent,
“ ac tibi, ut illorum doctori, parem
“ atque summo Cæsareæ episcopo ho-
9 “ norem haberent; atque ut victus
“ sumptusque de regis thesauris sup-
“ peditarentur. Urbem præterea in
“ Armeniâ condi iussimus, ut vobis
“ nostrisque copiis perfugio esset. Var-
“ danum autem, nepotem tuum, tuâ
“ causâ, exercitui præfecimus, & Mes-
“ robem in primariis doctoribus as-
“ cripsimus. Vale.”

Scripsit quoque magnus episcopus Atticus in hanc sententiam.

Epistola Attici ad Isaacum.

10 “ Atticus supremus episcopus Con-
“ stantinopolis, fratri dilecto, & solii
“ conforti, Isaac Armeniæ episcopo in
“ Հայոց,
I

Հայոց, 'ի Տր խնդալ: Բազում գոհ
հուծի Այ մասուցանեմք յաղագս
բոյ բարեհամբաւութեդ 'ի մէջ այդ-
պիսի բարբարոս ազգի: այլ ո՛չ ազատ
'ի մեղադրանաց թողումք, որ ո՛չ կան-
խաւ յիշատակեցեր զսիրելութի Գրի-
գորի, և Ներսիսի, երանելեաց քոց
հարցնել առաւել չայս զարմանամք,
եթէ՛ զի արդ՝ թողեալ զաղբերն ե-
կեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յոհան-
նէս, որ ո՛չ միայն տիեզերական մայր-
աբաղաբիս, այլ՝ սովաւ ամ Բրիս-
տոնեայք, և ընդհանուր աշխարհս 'ի
նմանէ լուսաւորեցան վարդապետու-
թբ, ուստի և Ոսկեբերան զնա կոչեցին:
և ձեր զանց զնովաւ արարեալ, կամե-
ցայք 'ի սահանական ջրոց՝ փափագ ծա-
րաւոյ յագեցուցանել: մինչև Ամենագի-
տին տեսեալ զնոտի աշխատութիւնն,
բղիւենաց 'ի ձեզ զընորհս հոգւոյն, ընդ-
որ այժմ՝ ուրախ եմք: Իսկ այդ հրա-
մանաւ ինքնակալի Օգոստոսի տունեալ
լիցի բեզ իշխանութի վարդապետել
զկողմը մեր, և աղանդոյ Բորբորի-
տոսաց, կամ՝ հաւանեցուցանել, կամ՝
հալածել 'ի բռնմէ վիճակէդ, և զա-
ռաբեալս 'ի բէն՝ զՄեսրոբ, ձեռնա-
դրեցաք լինիլ Էկկլէսիաստիկոս:

“ domino salutem. Maximas Deo gra-
“ tias agimus, quod bonam tu famam
“ atque existimationem in tam bar-
“ barâ natione conservaveris. Non ta-
“ men culpâ liberamus, cùm Gregorii
“ & Nersis, beatorum majorum tuo-
“ rum, amicitiam non citiùs recor-
“ datus sis. Illud verò magis mira-
“ mur, quid sit, quare ecclesiæ fon-
“ tem, patrem nostrum sanctum Jo-
“ hannem, qui non solum amplissi-
“ mam hanc primariam urbem, ve-
“ rum etiam universos Christianos
“ totumque orbem suæ doctrinæ lu-
“ mine collustravit, unde Chrysostomi
“ nomen invenit, vos destitueritis, at-
“ que ex rivulis sitim explere præ-
“ optaveritis; donec tandem is, qui
“ universas res cognoscit, inanem
“ istum laborem contuens, spiritûs
“ sui gratiam vobis impertivit; ex
“ quâ re lætitiâ percipimus. Hæc
“ autem potestas, imperatoris Au-
“ gusti jussu, tibi data est, ut dici-
“ onis nostræ populum instituas ac-
“ que erudias, & sectam² Borbori-
“ torum aut ad fidem perducas, aut
“ de tuâ dititione expellas. Mesrobi
“ verò a te misso, impositione manu-
“ um, Ecclesiastici munus detulimus.”

² Ita etiam infra in capite insequenti nomen hoc
scribitur, quod aliter depravatum fuisse suspicati

essamus, quum eam sectam nusquam alibi memo-
ratam meminerimus.

ՊՐԱԿ ԾԸ.

C A P. LVIII.

Վասն՝ զԱրեւմտեայս մեր վարդապետե-
լոյ, և խաղաղանալոյ բողոքումն, և
Թագաւորելոյն Արտաշիսի:

*Occidentalis ora eruditur; pax toti re-
gioni redditur; Artases regnum acci-
pit.*

ՅԵՐԵՄԻԱՍ, Մեսրոպայ, և Վար-
դանայ, ստրատելաւոր, գտին
զգորավարն Անատոլի՝ հոգւոյ 'ի
մերս եկեալ սահման. որոյ ե-
կեալ, զհրամանն արքունի առաւել

MEsrobes & Vardanus dux, ut
venère, Anatolium ducem pro-
pè nostros fines reperiunt; qui simul
ac regis mandata accepit, statim sum-
mo studio opus aggressus est, atque
յոկար.

յոխորտաբար, և քաջափոյթ ձեռնարկութի՝, զգործն ի կատարումն աւարտեաց: Քանզի իշխանք, և գլխաւորք, և որք միանգամ յայտնիք էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ Տասանէին, հանդերձ ամբաստանայական ազգաւն ինքնակամ, իբրեւ յԱճառաք ձայնէ՝ հրաւիրեալք: զորս անյապաղաբար սկսեալ ուսուցանել, երագապէս վարդապետեցին զկողմն արևմտեայ, ուն զարևելեայն: Յայնժամ գային, Տասանէին ի բազում նախարարացն կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի ի մէջ նց անցեալ, ի միաբանութիւն զամս հաւաքեցէ: քանզի դիտացեալ արքային Պարսից՝ Վրամայ, եթէ՝ ոչ առանց նախարարացն Հայոց՝ մարթի ունիլ զաշխարհս, հաշտութի խօսեցեալ Է ձեռն Սմբատայ ասպետի: վս որոյ թողեալ ի վր վարդապետութե կողմանն արևմտից, և առ նմա զիւր թոռունսն զՀամայեակ, և ըզՀամազասպան, զեղբարս Վարդանայ ստրատելատի, հրամայէ, քննել զժանդագործ Բորբորիտոնն, և եթէ՝ ոչ հեզուութի, և ոչ սաստիւ գայցեն յուղղութի, չարչարանք հալածել: զի, ուն թշնամիք, ի թշնամեաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեացի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց: Եւ ինքն եկեալ անցանէ յԱյրարատեան գաւառն, կուտեալ զամենայն նախարարազունն, առաքէ զՍմբատ ասպետն, և զՎարդան ստրատելատ, զթոռն իւր, ի դուռն արքային Պարսից: և նր հաստատեալ զհաշտութի, և միւրհակ մոռացման յանցանաց կնքէ, ըսա խնդրոյ նոցա թագաւոր կացուցանելով զԱրտաշէս, որդի Վրամ Հապհոյ, և փոխեալ զանունն, Արտաշիր կոչելով, զաշխարհս Հայոց ի նա հաւատաց առանց Պարսիկ վերապացուի, որ տիրեաց ամս՝ վեց:

perfect. Quippe principes, primarii, atque illustrissimi quique viri, qui eam oram incolebant, simul cum cunctâ sacerdotum classe, quasi divinâ voce convocati, suâ sponte in unum convênere; quos sine morâ docere incipientes, occidentales fines, æque ac orientales citò instituebant atque ²erudiebant. Tunc à compluribus præfectis nuncii venêre, Ilaacum magnum orantes, uti ad ipsos transfiret, omnésque consociaret; rex etenim Perfarum Veramus, sine satrapis Armeniis regionem eam se tenere non posse intelligens, per Sembatum equitem de pace egerat: itaque relictis ibi nepotibus suis Hemæaco atque Hamazaspe, Vardani ducis fratribus, ³mandata dat, uti partis occidentalis eruditionem curæ haberent, & sceleratos Borboritos exquirent, eóque, si neque lenitate, nec severitate ad rectam fidem reducere possent, cruciatibus vexarent; ut, tanquam inimici, de inimicis supplicium sumerent, atque injustæ animarum neces justâ morte infames redderentur. Ipse autem ⁴in Araratensem provinciam discessit, & convocatis satrapis, Sembatum equitem, & Vardanum ducem nepotem suum ad aulam regis Persiæ legavit; qui quidem amicitiam cum eis pepigit, legémque oblivionis delictorum signo sanxit, atque ipsorum rogatu, Artasem Verami Saporis filium regem fecit, quem, mutato nomine, Artasirem appellavit, ac potestati ejus, nullo constituto procuratore Persico, regionem commisit, qui annos sex regnavit.

ՊՐԱԿ ԾԹ.

CAP. LIX.

Երևան Կարնոյ քաղաքի, որ կոչի
Թէոդոսիպոլիս :

De condendâ urbe Carina, quæ Theo-
diospolis appellabatur.

***Նատույեայ՝ զօրավարի ընկալեալ
Ա զհրամանն արքունի, և եկեալ
***յաշխարհս մեր, և շրջեալ ընդ
բազում կողմանս մեր, հաճի՛ի
գաւառին Կարնոյ շինել զքաղաքն, ար-
գաւանդահող, շատաճուր, և բերրի,
իրո՛ միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ
կարի՛ի բացեայ՝ ի տեղեացն, ուր Եփ-
րատայ մասինն ինչ բղխեն աղբիւրք,
և հանդարտ գնացիւք յառաջանան ծո-
վացեալ մծրաբար երևութիք. յորում
անբաւութի ձկանց, և գազան հաւուց
ճարակաւորաց, յորոց ի ձուռնց միայն
կերակրեալ լինէին բնակիչքն. Եւ զե-
զերք մօրին շամբք, և բազմութիւն
եղէգանց, և դաշտքն ունին զթանձրու-
թի խոտոց, և զբաժաբերութի սերմա-
նաւոր պլտորոց, և լերինքն լի են երէ-
օք կճղակաբաշխիւք, և որոճայնովք,
նա՛ և՛ զանանոց պաճարս բազմացու-
ցանեն, մեծահասակս, քաջամարմնս, և
յորս ցուցանեն համակեայս ի գիրու-
թի. Եւ առ ստորոտով, մի գեղեցկա-
նիստ, և մանուկ բղխեալ. Անդ տե-
ղեադրեաց զքաղաքն, զորով շրջափա-
կեալ խորախոսիւ, անդնդալիւր հաստա-
տեաց զհիմունս պատուարին, և ի վր
բարձրաբերձ աշտարակս ահագինս
շինեաց, յորոց զառաջին Թէոդոսի ա-
նունեաց, ի պատիւ Թէոդոսի. և ի
նմանէ՛ և անդր շինեաց աշտարակս
ժայռաւորս, իբրեւ զնաւացուսկս, և
առանցս գոգաւոր խորշիւք, որք ընդ-
դէմ լերինն հային. Մայէս և ընդ-
դէմ դաշտին հիւսիսոյ, ընդդէմ ա-
րեւելից, և ընդդէմ արեւմտից կանգ-
նեաց աշտարակս բոլորաձևս. և ի
մէջ քաղաքին, ի բարձրաւանդակ վայ-
րի մի, մըթերանոցս բազմապատիկս շի-

PLacuit autem Anatolio duci, ubi,
acceptis mandatis regiis, in re-
gionem nostram venit, multosque
tractus peragravit, ut in provinciâ
Carinenfi, quæ uberrimos maximé-
que fertiles agros, ac satis aquarum
habebat, & in mediâ regione sita
videbatur, urbem exstrueret; non
longè ab eo loco, ubi fontes non-
nulli Euphratis oriuntur, ac leniter
placidéque fluentes in magnitudinem
paludis crescunt; in quâ maxima
piscium copia erat, atque avium fe-
rarum edulium, quarum ovis solis in-
colæ vivebant. Circa oras paludis
magna arundinum & calamorum vis
erat. Agri herbis densi, & fructuum
frugumque fertilissimi. Montes a-
bundabant bestiis, quæ ruminabant &
ungulas divisas habebant, quorum
cubilia multiplicabant, ut, quum in-
gentis staturæ, ac maximis corporibus
essent, in eis pingues fierent. Ad
radices autem montis, situs quidam
amœnus erat, & pauci fontes nasce-
bantur. In eo loco urbem condit,
cui loco postquam altissimam fossam
circumdedit, firmissima fundamenta
murorum jecit, in quibus excelsas ac
mirificas turres excitavit, quarum pri-
mam, in honorem Theodosii, Theo-
dosiam nominavit; atque ultra eam
turres è saxo, ad formam rostri na-
vis, sine sinuosis flexibus exstruxit, quæ
in montem adversum spectabant. I-
tem ab aquilonari campi parte, & ab
occidente atque ab oriente turres
rotundas excitavit; & in mediâ urbe,
editissimo loco, horrea plurima con-

նեաց,

նեաց, և Օգոստին անունեաց, 'ի պատիւ Օգոստի: Եւ այլ ջուրս Եւ յորով տեղիս անեալ մտոյց անյայտ գնացիւք, և երից զինու, և պահապան գնդաւ գբաղաքն, և անունեաց Թէոդոսիպոլիս, զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի անունն: և 'ի վր ջերմ բղխեալ աղբււրացն, յարկս վիմատաշ քարանց շինեալ:

struxit, atque in Augusti honorem, Augustiana cognominavit. Aquas per varia loca ductas cæcis viis in urbem derivavit, eamque armis ac præsidio complevit, & Theodosiopolim appellavit, ut nomen id per urbis memoriam immortale foret; simul super fontes calidos, qui ibi nascebantur, tecta è saxo quadrato constituit.

1 Hujus urbis meminit Procopius, de Ædific. Justinian. III. 5. p. 58.

ՊՐԱԿ Կ.

C A P. LX.

Արկին աւետարանիչ լինիլ Մեսրոբայ, և երթ Թարգմանեացն և Բիւզանդիոն:

Mesrobes iterum regionem docet, atque erudit. Interpretes Byzantium petunt.

Մեսրոբայ կացեալ 'ի յանպատ, և 'ի հովանաւոր տեղիսն, որ Հաղգումքն անունն, բովանդակեաց զվարդապետութիւն առաջին առելոց խմբացն. քանզի ո՛չ ոմ' արունեստ ուսուցանէր, այլ իբրեւ զՏոգի առաքելաբար աշակերտացն տայր: Յետ որոյ Թողեալ վերակացուս յիւրոց աշակերտաց 'ի նին տեղեղ, զԼեոնդ, և զԵնդէ 'ի Սպեր, իսկ 'ի Դերջան, զնոցին եպիսկոպոսն զԳինդ, և յԵկեղեց, զԴահան, ինքն եկեալ յԱյրարատ, անցանէ յառաջնոյ բնակութեան գաւառն Գողթն: Քանզի մնացեալ աղանդ դառնութեւն Հեթանոսական աղանդոյ, 'ի Ժամանակի անիշխանութեանն 'ի վեր երևեալ 'ի բազումն տարածեցաւ. զորս բնաբարձ արարեալ երանելոյն հանդերձ օգնականութեւն հօրաբարոյ յին Գիտայ, որդւոյ Հաբիթայ, իշխանի գաւառին: Տեղեկանայր ևս, եթէ չարեաց վարդապետացն նախագայր 'ի Բաղասականն են կողման, ուր երթեալ, զբազումն յուղղութիւն անէ, և զսակաւն անդարձս յիշխանութիւն հնոց

1 **M**esrobes in desertis atque abditis eis locis, quæ Salgumi appellantur, vitam degens, primam eam multitudinem, quam acceperat, perfectè edocuit; neque enim quasi artem tradidit, sed, velut apostolus, spiritum discipulis impertivit. Deinde, cùm nonnullos ex discipulis suis, qui ei muneri præessent, in eo loco Leontium, in Sperâ Enochum, in Derzaniâ Gindum episcopum, in Ecclésiâ Dadanum reliquisset, ipse, per Araratam transiens, in provinciam Golthanensem priores suas sedes remigravit. Impia enim Ethnicorum secta, quæ ibi fuerat, per interregni tempora se crexerat atque ad plures permanerat; quos quidem beatus ille vir, auxilio Gitæ, Sambithi filio, paternæ virtutis hæredis, provinciæ rectoris, penitus sustulit. Comperiebat quoque, impiorum illorum doctorem principes in finibus Balascaniis esse, quò se igitur conferens, 3 pleròsque ad frugem bonam perduxit, paucos verò in errore obfirmatos de

հալա-

հաշտեալան առնէ, հաւատարմով զգար-
դագետութիւն կողմանցն նոցին եպիս-
կոպոսին, որում Ս^{ուշէ՛} կոչէին, ինքն
դառնայ գԳարդմանայ ձորովն, զի
և 'ի նմա՝ լուաւ լինիլ յընկերաց՝ նո-
րին աղանգոյն. զորս գտեալ, ածէ՛ զնս
'ի գիտութի ճշմարտութեան՝ հան-
դերձ վերստին ուղղութեամբ իշխանին
Գարդմանաց՝, որում առնուն էր Խորս
Հրաւիր։ Հրաւիր՝ անտի 'ի բռնչիսէն
Գուգարացոց Աշուշայէ՛, յաղաղս՝
նորին գործոյ գալ յիւր իշխանութի՝
'ի գաւառն Տաշրաց. ուր երթեալ,
լաւագոյնս վարդապետեաց, և հաս-
տատագոյնս քան զամ աշակերտեալսն.
առ որով ժամանակաւ Արգիլ ոմն էր
կացեալ Թագաւոր Վրաց 'ի մասնկին
յայնմիկ։ Ապա՝ եկեալ, և առեալ
Մեսրոպայ, և մեծին Իսահակայ
զնոյն աշակերտ զՅովսէփ, և միւս ըն-
կեր նմին 'ի կողմ գերջէ՛, որում ա-
ռուն՝ Եզնիկ կոչիւր, առաքեն 'ի Մի-
ջագետս՝ 'ի քաղաքն Եդեսսեա՛, զի՝ որ
միանգամ գացի անդ գիղք՝ ասացեալ
սուրբ հարցն առաջնոց, Թարգմանե-
ալ 'ի մեր յեզու բերցեն փութով, զի՝
յետ այնր 'ի Բիւզանդիոն առաքեսցին՝
'ի նոյն գործ։ Որոց ընկալեալ զհրա-
պուրական Թուղթս՝ սուտակասպա-
սաց ոմանց, իբր թէ՛ պատրաստին մեծն
Իսահակ, և Մեսրոբ զայլոք առաքել
'ի Բիւզանդիոն, վս որոյ առանց հրա-
մանի վարդապետացն իւրեանց, նոյն
ընդ նոյն չուեալ գընացին 'ի Բիւզան-
դիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ
ուսմանց. և քաջ վարժեալ Հելլեն
դպրութե՛, ձեռն արկեցին 'ի Թարգ-
մանել, և 'ի գրել։ Եւ ընդ նս նախան-
ձեալ իւրեանց աշակերտակցաց, որոց
անուանքն, Լեւոնդ, և կորիւն կար-
դային, յիւրեանց կամաց ելին 'ի Բիւ-
զանդիոն. ապա ելանեն անդր Յոհան,
և Արձան, զորս կանխագոյն առաքեալ
էր մեծին Սահակայ, և Մեսրոպայ։

pristinâ auctoritate deturbavit; & ubi
regionis erudiendæ munus episcopo
ejus, nomine Mofi demandaverat, ipse
per Gardmanam vallem revertit, quia
ibi etiam quosdam esse de ejus Sectæ
sociis inaudierat; quos, cum reperisset,
ad veri cognitionem adduxit, simulque
Gardmanæ Principem, nomine Chor-
sum Rhavirum, ab errore iterum re-
vocavit. Eum illinc Asufæus Gugari-
orum consul ad suos fines in Tasiren-
sem provinciam vocabat; quod ut venit
meliores ac firmiores discipulos, quàm
unquam antea, instruxit; quo tempore
Arzilius quidam Iberorum rex in
istis finibus erat. Deinde Mesrobes &
magnus Isaacus convenère, atque eun-
dem discipulum Josephum, alterum-
que ex oppido Colbâ, cui nomen erat
Eznico, socium ejus, in Mesopotamiam
ad urbem Edeßam dimisère, ut quæ-
cumque ibi sanctorum antiquorum pa-
trum scripta reperissent, in nostrum
sermonem converterent, atque ocyùs
reportarent, uti postea ad idem opus
ijdem Byzantium mitterentur. Qui
cùm ab astutis quibusdam hominibus
dolosas quasdam literas accepissent,
quasi magnus Isaacus & Mesrobes alios
aliquos pararent, quos Byzantium mis-
suri essent, eâ de causâ, injussu præ-
ceptorum suorum, illicò Byzantium
petere contenderunt, bonarum doctri-
narum cupidissimè studiosi; & cùm
literis Græcis optimè instituti atque
eruditi essent, ad convertendos itémque
ad conscribendos libros aggressi sunt.
Quorum æmuli condiscipuli eorum,
qui Leontius, & Coriunus nominaban-
tur, se suâ sponte Byzantium contule-
runt; quod postea Johannes etiam atque
Arzanus pervenère, qui à magno Isaaco
& Mesrobe jampridem missi, tardè iter
facientes, morâsque interponentes, Cæ-

որոց

• Edit. Եղնիկ.

որոց յուրաքանչիւր յուրեւորեմ, և ծուլապէս դեգերեալք, պատաղեցան 'ի կեսարիա՝ որոց ընդունելութի մեծապէս ամենեցուն արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացոց ։

ՊՐԱԿ ԿԱ.

Յաղագս՝ ժողովոյն Եփեսոսի, որ՝ վասն ամբարշտին Նեստորի՝ եղև ։

Նի ա՛յն ժամանակս՝ եկաց յաթո՛ւ եպիսկոպոսութեն Բիւզանդացոց անարժանաբար ամբարշտին Նեստոր. և Հրեական իմացմանց հետեւալ, հայհոյեաց զամենասուրբ կոյսն, մարդածին լինել և ոչ Ածածին. քանզի ծնեալն 'ի նմանէ՝ առեալ սկիզբն, այլ որդի աւեր՝ շնորհօք 'ի Մարիամայ, և այլ որդի 'ի Հորէ՝ յառաջ. ուն զի՝ լինել երկուս որդիս, որով երրորդութիւնն չորրորդութիւն լինի. վասն որոյ՝ ժողովեալ սրբոց հարցն Սահա՛, 'ի ծովափայտացն Եփեսոս գրաւորական վերձանութե. Չելէստինոս Հռոմայ, Սիւրդոս՝ Աղեքսանդրոս, Յորնադիոս Եփի, Յովհաննէս՝ Անտիոքայ, Մեմնոս Եփեսոսի, Պողոս՝ Հեմեսոս, Թեոդոտիստոս՝ Անկիւրեայ, և այլ բազում համանգամայն երկերիւր Հարք. նոյն վելով զՆեստոր, խոստովանեցին մի որդի զառ մեր Յս Բն, և Ածածին զամենասուրբ կոյսն Մարիամ. Եւ զի՝ ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովոյն մեծն Իսահակ, և Մեսրոբ, գրեն առ նս կիւրեղ Աղեքսանդրացի, և Պրոկորոս Աոստանդինուպոլսի, և Ակակ Մեւսինեայ, եպիսկոպոսք, զգուշացուցանելով զնս. քանզի լուան, եթէ ոչ

sareæ cunctati fuerant; quos omnes Maximianus Byzantii episcopus magnificè recepit.

C A P. LXI.

De Concilio, quod Ephesi propter impium Nestorium habitum est.

PER ea tempora in folio episcopi Byzantini immeritò sedebat impius Nestorius; qui Judaicas opiniones secutus, scelerata convicia sanctissimæ virgini fecit, quippe quam hominis, non Dei genitricem dicebat; eum enim, qui ex eâ natus erat, initium habuisse, aliûmque esse filium gratiâ ab Mariâ, ac filium à Patre prius ortum; ita ut duo filii essent, & tres personæ fierent quatuor. Itaque sancti patres in Asiam ad Ephesum maritimam urbem coiêre; Cælestinus Romanus, Cyrillus Alexandrinus, Juvenalis Hierosolymitanus, Johannes Antiochenus, Memnon Ephesinus, Paulus Hemisenus, Theodotus Ancyranus, plurésque alij ad ducentos omninò patres; qui, Nestorium execrantes, unicum filium dominum nostrum Jesum Christum, & sanctissimam virginem Mariam Dei genitricem declarabant. Cùm autem magnus Isaac & Mesrobes in eo concilio non interfuerint, Cyrillus Alexandrinus, Proclus Constantinopolitanus, atque Acacius Melitenensis episcopus ad eos de eâ re perscribere, præmonentes, uti sibi caverent; acceperant enim, nonnullos discipulos

մանկ

¹ Non ipse Cælestinus, ut ex alijs scriptoribus apparet, sed legati ejus concilio huic Ephesino interfuere, de quo qui plura & certiora legere volet adeat Baronium ad A. D. 431, & Cavium in Hist. Literar. vol. II.

² Extat etiam nunc Præli Constantinopolitani ad

Armenios de fide Epistola, & scripta quædam de hac re Cyrilli atque Acacii inter concilii hujus Ephesini acta occurrunt, de quibus tamen nihil amplius addere habemus, cùm ea acta nobis ad manum non sint. Vide Cavium in Hist. Literar. vol. II. p. 162.

մանք 'ի չարափառացն աշակերտաց, առեւ զգերսն Թէոդորոսի՝ Սամստացւոյ՝ զվարդապետին՝ Նեստորի, և զաշակերտին՝ Իէոդորի, գնացին յաշխարհն Հայոց։ Ապա՝ եկեալ Թարգմանիչքն մեր, զորոց զանո՛ւնսն յիշատակեցք յառաջագոյն, գտին զմեծն Իսահակ, և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ, և մատուցեալ զթո՛ղթսն, և զկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի, վեց սահմանեալ կանոնաւ, և զօրինակս ստոյգ գրոց․ զոր առեալ մեծին Իսահակայ, և Մեսրոպբայ, դարձեալ Թարգմանեցին զմիւսանգամ Թարգմանեալսն փութանակի հանդերձ նորօք վերստին յօրինել նորոգմամբ։ Բայց, քանզի՝ անգէտք էին մերում արուճեստի, 'ի բազում մասանց Թերացեալ գործն գտանիւր․ վն որոյ առեալ մեծին Իսահակայ, և Մեսրոպբայ զմեզ, առաքեցին յԱղեքսանդրիա՝ 'ի լեզու պանծալի, 'ի սաղոգ՝ 'ի յօրանալ ճեմարանին վերծանութե։

¹ Theodorus hic, genere Syrus, Samofatis forsan natus erat, sed, quod Mopsuestiae in Cilicia episcopus fuit, ab aliis Mopsuestenus appellatur. Ejus autem, ut & Diodori Tarsensis libros narrat Liberatus per haec tempora Syriacè, Armeniacè & Persicè

hæreticos, ³ Theodori Samofateni, Nestorii præceptoris, Diodori autem discipuli, scripta sumpsisse, atque in 4 Armeniæ regionem transisse. Tunc autem interpretes nostri, quorum nomina suprà indicavimus, reverterunt, & Isaacum ac Mesrobem apud Astisatum Taroniæ oppidum invenerunt, quibus epistolas & decreta concilii Ephesini, quæ sex canonibus continebantur, atque accuratissimum scripturæ exemplar tradidère; quod ubi magnus Isaacus Mesrobésque acceperunt, quæ bis transtulerant, denuò 5 vertère, atque ea de integro composuère. Cum verò nostræ artis imperiti erant, opus multis partibus imperfectum reperiebatur; eaque de causâ Isaacus & Mesrobes ad linguam nobilissimam ediscendam nos Alexandriam misère, ad præclarissimam scientiæ academiam.

à Nestorianis fuisse versos, eaque de re concilium in Armeniâ habitum esse tradit. Vide plura apud Baronium ad A. D. 435, cum nobis Liberatus præfò non adfit.

ՊՐԱԿ ԿԲ.

Ի Վարդապետոն՝ յինքն, և 'ի ճանապարհութի ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու։

ՔԵՐԱՆՏԵՄԼՈՂՔ Իմաստասիրացն, 'ի վերհայեցողք չափաբերապէս մակագրութեց, զաստեղս 'ի լուսոյ ասին՝ ընդծայիլ, և զլուսին՝ արեգակամբ ուռնացեալ, և զբոլոր՝ արեգակնն յարփայլին երկնէ։ Հիկէն արփոյն հե-

CAP. LXII.

Suum ipsius ad Doctores, eruditionis causâ, iter, in modum Cæli ornatus.

Philosophorum sectæ, cælestium signorum harmoniam contemplant, stellas suo lumine fulgere, lunam verò à sole, orbemque solis ab æthereo cœlo, illustrari tradunt. Nempe æther fulgorem suum in utraqque zonas diffundit, quem zonæ per solem

դեալ

¹ MS. Չարահետեղք գաւանն.

² MS. և.

³ MS. ընձուիլ.

⁴ Edit. արե-

դեալ՝ զծագողն յերկաբանիւր գօտիսն, և զանցն իւր գօտիքն՝ ի ձեռն արեգական՝ ընձային, ըստ դասի՝, ըստ բերման, ըստ ամանակի։ Օրինակ իմն՝ այսպէս և մեք՝ յաւէտախաղաց շնորհիւ՝ յորովացեալ յիմանալի ճառագայթից հոգեւոր հարցն, ըստ հարաւային մասանց պարայածելք՝, յեդեսացոցն հասանէաք քաղաք, Թեթեակի՝ Էխորս դիւանին նաւեալ, անցաք ի աք տեղին երկրպագել և մնալ վայրկեան ի Պայեստինացոց հրահանգս և պնդիսեալ՝ սաղապաճեմ արարաք, մտաք յԵգիպտոս, յաշխարհն համբաւատեց, յանշապից հրաժարեալ ցըրառոյ, և տօթոյ, ի հեղեղաց, և յերաշաից, ի գեղեցկում մասին երկրի գոգին ունելով, ամենազան պըտղովք առլցեալ, և անձեռագործ պարսպեալ Նեղոսիւ, որ ոչ պահպանութի միայն, այլ և կերակուր նմա բաւական մատուցանել բնառեաց և յինքենէ՝ ոռոգմամբ տէր գոլ պատահեալ և չորութեմ, և խոնավոյ առ երկրին գործաւորութի և զանեղս ի նմա դիւրածել՝ գետոյն բերիւք հանգիստ Սղոյն առատագիւտս առնէ շուրջպարունակելով, և ընդ ամ հոսելով, տրոհմամբ երկոտասանից վտակացն։ Յորում բարեյարմար ի մեծն Աղէքսանդրեայէ՝ շինեալ քաղաք, բարեժամանակ ի մէջ ծովուն, և ձեռագործ լճիւ կառուցեալ։ Յորոց օդոցն քաղցրախառնութիւն փռեցեալ, որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէն՝ մօտեցելոցն, որք ելանեն ստէպ ստէպ՝ սղոյն օդոյ անսուրբ ալն, որ ի ծովէն, և Թանձուրք

pro ordine, loco & tempore suo quoquoersus emittunt. Similiter nos perenni gratiâ atque intelligentiæ radiis à sacris patribus illustrati, dum oras australes obibamus, ad urbem Edeffam pervenimus, & postquam altum Bibliothecæ ejus æquor navigavimus, inde ad sancta loca, religionis causâ, profecti sumus, ut in regione Palæstinæ aliquantisper commoraremur; unde ad Ægyptum iter fleximus & regionem eam celebratissimam ingressi sumus, ab immodicis frigoribus & caloribus remotam, nec nimis eluvionibus neque siccitatibus subiectam, sed in pulcherrimâ orbis terrarum parte positam, omnis generis fructibus uberrimam, & Nili muro ipsâ naturâ communitam, qui non solum eam tutatur, sed etiam ciborum copiam suppeditat; suâque irrigatione in siccitatem & humorem ad agrorum culturam dominationem habet; & flexuoso cursu complures insulas efficit, quas cingit atque inter se disjungit dum in duodecim rivos diffuit. Ad id flumen pulcherrima Alexandri magni urbs exstructa est, opportuno in loco sita, & artificiosâ palude ornata. Ex quâ re magna aeris temperatio oritur, dum simul ab ostiis paludis, quæ in mare influunt, leniter, & à mari validè spirat; quum tenuis ille maris, crassio paludis aëre permistus & temperatus, vitalem & salutarem spiritum præbeat. Hic jam sedem non habet Pluto, quinque capitibus im-

ձուրք

• MS. ընձուին. MS. ցուլացեալ. MS. Ճաղապաճեալ մտաք.
 1 Edit. պարսպին. MS. ի գետոյն բերիւք հանգիստակ. MS. Deest in
 Edit. յորում. 1 Edit. լիճ. MS. մոտեցելոցն. MS. ուրք. Edit.
 անսուրբ. MS. Թանձուրք.

1 In Armeniacis est Plotenus. Nos in versione Plutonem posuimus, conjecturâ tantum incertâ ducti.

ձուռնք այն, որ ի լճէն, որոց խառնու-
ածն առողջագոյն զհաստատութի կե-
նաց գործէ : Սորա առաջի՝ այժմ ո՛չ
անցեալ նստի Պղոտենէոս, հնգակա-
տար գագաթամբն զանսպառ աշխարհ
պատելով, այլ Մարկոս աւետարանա-
կան քարոզութիւն . և ո՛չ վիշապին
դիւց գերեզմանք, այլ սրբոցն վայել-
չական վկայարանք . և ո՛չ ի քսան և
ի հինգն Տուբի՝ տօնի աղձատանք,
զբեռնաբարձս պսակելով գրաստս, և
պաշտօն տայ՝ առնել լորտուաց, և
աթերաց առնել բաշխումն . այլ ի
մետասան նորին Տուբի յայտնութեն Տն
կատարի տօն, զյաղթող նահատակս
գովել, և օտարաց առնել ընդունե-
լութի, և յաղքատս տուրս . և ո՛չ զո-
հել չար դիւին Սարապեայ, այլ զԲի-
արիւնն մետուցանել պատարագ . և
ո՛չ խնդրել հրաման պատասխանոյ ի
սանդարամետէն Ապրողիտեայ, այլ
ուսանիլ զգորութի իմաստից ի նորն
Պղատենէ, ի յիմն ասեմ վարդապե-
տէ, որում ո՛չ անարժան գտայ ա-
շակերտ . Եւ ո՛չ անկատար վարժ-
մամբ ի յանկ ելեալ արուճեստից ինքն,
անցաք յԵլլադա՝ նաւելով, յիտա-
լիա բռնութիւն հողմոյ ակնաք . և ող-
ջունեալք ի հանգիստ սրբոցն Պետրո-
սի, և Պողոսի, ո՛չ բազում ինչ ի
Հռովմայեցւոցն կացեալ քաղաքի, ան-
ցանելով ք չեղլադա՝ յԱտտիկէ, սա-
կաւ ինչ մնացաք յԱթէնս, և ի կատա-
րել ձմերայնոյն դէմ եդեալ ի Բիւ-
զանդիոն ելանել, և փափագեալ մե-
րոց հայրենեացն :

mensam terram cingens, sed Marcus
evangelium prædicans; neque draco-
num & dæmoniorum sepulchra, sed
decora sanctorum monumenta visun-
tur, nec vigesimo quinto Tubis die
festum vesanum agitur, dum bestiis
onerariis coronas imponunt, & cultum
jumentis tribuunt, ac far & placentas
offerunt; sed undecimo ejusdem ² Tu-
bis die festum patefactionis domini
agitur, cum victores martyres cele-
brant, & peregrinos hospitesque re-
cipiunt, atque indigentibus dona di-
stribuunt, neque Serapidi dæmonio
malo sacra faciunt, sed Christi sangui-
nem piè offerunt, nec ab infernâ Ve-
nere responsa petunt, sed ab novo Pla-
tone sapientiæ vim ediscunt, nempe à
meo præceptore, quo non indignus
discipulus habitus sum. Et postquam
in artibus & doctrinâ plurimum pro-
fecimus, in Græciam navigare cogi-
tavimus, sed vi ventorum in Italiam
delati sumus; unde cum sancti Petri
& Pauli sepulchra salutâffemus, & pau-
lisper Romæ commorati effemus, per
Græciam in Atticam transivimus, &
parumper Athenis morati, exitu hye-
mis Byzantium petere contendimus,
jam patriæ nostræ desiderio capti.

ՊՐԱԿ

¹ MS. առաջին . ² MS. վիշապազէն դիւցազնականաց . ³ MS. վայել-
չանան գերեզմանք . ⁴ MS. տանել . ⁵ MS. պէտպէս իմաստից . ⁶ MS.
ոչ արժան . ⁷ MS. յանդիմանել արուճեստից ինքնաց, անցաք . ⁸ MS. կա-
մելով նաւել . ⁹ MS. փափագելով .

² Mensis est Ægyptiorum quintus, cujus initium
in diem Decembris vigesimum septimum incidit,
ita ut undecimus ejus mensis dies sexto Januarii re-

spondeat, quo ipso die festum Epiphaniæ, ut voca-
tur, etiam nunc apud Christianos celebratur.

ՊՐԱԿ ԿԳ.

CAP. LXIII.

Յաղագս՝ չար միաբանութեանն Հայոց,
'ի խորհուրդ կորստեան անձանց:

*De pravâ Armeniorum ad suum ipsorum
exitium conspiratione, & concordia.*

ԱՅՑ Թագաւորն Հայոց Ար-
տաշիր անհուն սկսաւ ողորա-
նել յանառակ ցանկութիւնս, մին-
չև տաղտկանալ 'ի նմանէ ամ
նախարարացն. որոց եկեալ առ մեծն
Իսահակ, զբողոք բարձին, հրաւիրե-
լով և զնա յօգնականութի ինքեանց՝
չարախօսել առ արքային Պարսից, 'ի
բաց ընկենուլ զիւրեանց Թագաւորն,
և Պարսիկ ածել ունող աշխարհիս:
Այլ նա ասէ, ոչ առ սուտս ունիմ
զձեզ, իմ իսկ լուեալ զայդպիսի ա-
ղէտս ամօթայեաց, և բազում անգամ
յանդիմանեալ, ուրացաւ. եւ արդ պարտ
է փոքր մի տանել թերութեան առնն,
մինչև զեր իրացն խորհել ծուռաց թէոդոսիւ.
Եւ ոչ անօրինաց մատնիլ 'ի ծաղր և
յայպամումն. եւ նորա ոչ կամէին, այլ
ջանային համախորհուրդ իւրեանց զնա
առնել. այլ նա ասէ, ինձ քաւ լիցի
մատնել գայլոց զիմ մոլորեալ ոչխար,
և ոչ պատել զբեկեալ կամ՝ զհիւ-
ւանդացեալ. Զի եթէ եր հաւատացե-
ալ Թագաւորն առաջի, փութայի, և
ոչ յապաղէի, յուսալով զկանգնումն
գլորելոյն. այլ հեթանոսաց յառաւել
կործանումն. ոչ առնում յանձն, ը
այնմ, թէ մի մատներ գազանաց զանձն
խոստովանող քեզ: Քանզի դրոշմեալ
է աւագանաւ, թէ պէտ և անառակ է.
պոռնիկ է, այլ Բրիտանոնեայ է. զի-
ջացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ
ոգւով. զեղիս է վարուք, այլ ոչ
կրակապաշտ. տկար է 'ի կանայս,
այլ ոչ ծառայ է տարերց: Եւ զի-
մոր լինիցի այդ, փոխանակել զիմ
ախտացեալ ոչխարն ընդ առողջ գա-
զանին, որոյ առողջութիւն և մեզ պա-

REX autem Armenius Artasires
usque eò se in nefarias voluptates
immergere coepit, ut omnium satrapa-
rum animos à se alienaverit; qui ad
magnum Isâacum, quem adibant, que-
relas detulere, orantes ut ad eum cor-
am rege Persarum accusandum secum
consentiret, quò regem suum summo-
verent, & Persicum rectorem induce-
rent. Quibus ille, “ neutiquam vos,
“ *inquit*, in falsis testibus pono, nam-
“ que ipse turpia hujusmodi flagitia
“ de eo audiui, quæ cum sæpe repre-
“ henderem, ille pernegavit. Jam
“ igitur vitia viri nos paulisper ferre
“ par est, dum de exitu rerum cum
“ Græcorum Cæsare Theodosio con-
“ silia conferre possimus. Neque enim
“ eum improbis deridendum tradi
3 “ decet.” Cùm autem ii assentiri
nollent, sed ipsum ad suam sententiam
perducere conarentur, “ Longè absit
“ à me, *inquit*, ut ovem meam er-
“ rantem lupis committam, nec frac-
“ tam infirmamve colligem. Quòd si
“ coram rege christiano res agenda
“ esset, abjectâ omni cunctatione, fe-
“ stinarem, sperans fore, ut ita lap-
“ sum erigerem; at verò ethnicis eum
“ tradere, eò graviore ruinâ opprimen-
4 “ dum, non libet, pro eo, quod scrip-
“ tum est, *Ne tradas belluis animam,*
“ *quæ te confitetur.* Quippe sancto
“ lavationis signo notatus est, quamvis
“ flagitiosus sit. Scortator est, at certè
“ christianus est. Libidinoso corpore
“ est, at animus rectæ fidei adhæ-
“ rescit. Dissolutus est moribus, at
“ minimè ignem colit. Debilis est ad

ՄԱՆԻՍ ԶԱՄԱՆ

տուհաս: Իսկ՝ նախարարացն գմտաւ
ածեալ, իբր թէ՛ խաբկանօք իցէ գործն,
յապաղել զնոսա, զի՝ զթագաւորն պատ-
րաստեցուցէ ինքեան, վասն զի ոչ համ-
ակամեցար չթագաւորել նմա, արդ-
և մեք կամեսցուք չքահանայանալ
մեզ: Եւ միաբանեալ ամենեքին, ան-
ցին առ արքայն Պարսից՝ հանդերձ Սոր-
մակաւ ունամբ Արձակեցի, փառամիլ
իրիցաւ, չարախօսել զարքայէն իւրե-
անց զԱրտաշէ, և զմեծէն Իսահա-
կայ, զՅունօք գրլեալ խորհրդովն:

ՊՐԱԿ ԿԴ.

Յաղագս՝ բառնայոյ թագաւորութե-
անն Հայոց՝ ինքեանց կամաւ, և ա-
նարգելոյ աթոռոյ Եպիսկոպոսա-
պետութեանն:

Այնժամ՝ արքային Պարսից՝
Վրամայ, կոչեալ ՚ի դռուն
զթագաւորն Հայոց՝ զԱրտա-
շէր, և զմեծն Իսահակ, և խնդրէին ՚ի
նմանէ զամբաստանել զԱրտաշէ: Եւ
նա հրաժարէր բնաւ, ասել ինչ չար,
կամ՝ բարի: Ապա՝ հրամայեց հաղար-
ապետին Արեանց, որ է՝ Սուրէնն Պալ-
հաւ, զի հաւանեցուցէ վնա խրատոս
սիրելութե, ոպ՝ զազգային, և նորա ան-
կեալ ՚ի բանս հրապարակաց, ասելով,
զի՝ արիւն իմ ես, և հարազատութիւն,
զբարին քո խորհելով ասեմ, եթէ՝ մի-
այն այժմ միաբանեսցիս Է նախա-
բարդ, և մեծարեալ լիցիս յարքայէն
արքայից, և զթոռն քո զՎարդան կար-
գեսցէ ՚ի վր Հայոց, զուգահաւասար
թագաւորին, և համապատիւ: Այլ
նա ոչ առնոյր յանձն, ասելով, զի արդ-
յն սնափառութե, և իշխանասիրու-

“fœminas, attamen elementis non ser-
vit. Et quid est, quamobrem ovem
“meam ægrotam sanâ belluâ commu-
“tem, cujus ipsa fanitas nobis detri-
5 “mento erit?” Satrapæ verò, ideo
eum dolo malo rem distulisse arbitrati,
ut sibi regem conciliaret, “Quùm tu,
“inquiunt, voluntati nostræ morem
“gerere recusaveris, ut ille regno
“privaretur, nos te sacerdotem ha-
“bere nolumus.” Omnium igitur
consensu, ad regem Persarum cùm
Sormaco quodam Arzacensi, sacerdote
ambitioso, transitur, ut regem suum
Artasirem atque Isaacum magnum
insimularent, quasi ad Græca consilia
propensum.

C A P. LXIV.

*Imperium Armeniis libentibus adimitur.
Solum summi episcopi ignominia
afficitur.*

TUM verò Persarum rex Veramus
regem Armenium Artasirem;
itemque Isaacum magnum ad aulam
advocavit, atque ab eo petiit, ut Ar-
tasirem accusaret. Ille autem vel mala
vel bona se de eo dicturum omnino
negavit. Deinde Ariorum præfecto,
Surenæ Palhaveri, præcepit; ut eum
ad hoc, quippe cognatus, blandis
precibus cogeret, qui ad persuasionem
2 confugiens, “Cùm tu, inquit, con-
“sanguineus meus & cognatus sis;
“atque ego tibi maxime cupiam;
“narro tibi, si nunc solum cum sa-
“trapis consenseris, magno te apud
“regem regum honore futurum, eum-
“que nepotem tuum Vardanum Ar-
“meniz præpositurum; honore &
“dignitate regi similem.” Ille autem
3 recusans, “Quid est, inquit, quare

Թեան,

Թեան, չարաբանիցեմ զընկերէ • կամ՝
ընդէր ձեր այդպիսի՝ յօժարութի՛ն ըն-
կենուլ զԱրտաշէր • զի ես զնորա ամ-
բաստանութեան ինչ խորհուրդ ո՛չ
գիտեմ • Ապա եթէ վս ա՛նառակ վա-
րուց՝, զոր նոքա ամբաստանէն, պա-
տուոյ արժանի՛ է ՚ի ձէնջ՝, ըստ ձե-
րում անմաքրասէր օրինացդ, Թէպէտ
ըստ մերո՛ւմն դատապարտի • բայց սա-
կայն՝ յինէն ո՛չ ինչ էք լսելոյ ամենեկին •
Ապա զայրացեալ Աւամայ, ՚ի մեծի
հրապարակին արարեալ քննութիւն, և
ո՛չ դնելով ունին Արտաշէրի, յօժարու-
թէ՛ լսէր չարախօսացն, առաւել ևս՝
ոյժ աղտեղութեան բանիցն Սորմա-
կայ • Քանզի՛ զաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանն՝ էր խոստացեալ նմա նախարա-
րացն Թշնամանակամացն, և ոսոխա-
սիրացն, վս որոյ՝ ինքնասիրութե՛ պատ-
րաստեաց զլեզուէն իւր՝ սուսեր սատա-
կից, մինչև հրամայեաց Աւամա՝ առնուլ
զԹագաւորութիւնն յԱրտաշէ, և ան-
դէն արգելուլ զնա, և զնմա՛ ինչս նո-
րա ազգին ունիլ յարքունիս, նոյնմ
և զմեծն Յասակ, և զտունն կաթու-
ղիկոսական՝ ունիլ յարքունիս, և տալ
փոխանակ նորա՝ յաթոռ եպիսկոպո-
սութեանն՝ զՍորմակն զայն • և մեծա-
պարգև զնախարարոն արձակեալ Պար-
սիկ մարգպանաւ, որում անուն էր՝
Վիհմիհր Հապուհ • Բայց՝ Սորմա-
կայ, ո՛չ աւելի տեւեալ քան զմի ամ,
ի նոցին նախարարացն հալածեցաւ
յաթոռոյն, որ ապա զիւրոյ գաւառին
զեպիսկոպոսութիւն Բզնունեաց՝ ի Պար-
սից արքայէն եգիտ ունիլ ազգաւ • Իսկ
նախարարքն մեր խնդրէին ՚ի Աւամայ
այլ աթոռակալ, ետ նոցա զԲրքիշոյ
ոմն Ասորի • Սա եկեալ վատեար ըն-
կերակցօք, ածեալ ընդ ինքեան կա-
նայս տնակալուչս, անժուժաբար, և
աւելորդօք, և յափշտակութե՛ վախ-
ձանեցելոցն վիճակաց, վարեալ ամն
երիս • Որում ո՛չ կարացեալ տանել
նախարարացն, դարձեալ աղաչեն

“ ego propter vanam gloriam atque
“ ambitionem proximum meum in-
“ simulem; aut unde vobis tanta
“ libido Artasirem expellendi. Neque
“ enim accusationis ejus consilium
“ omnino intelligere possum. Nam
“ quod ad morum improbitatem at-
“ tinet, quam ei objiciunt, ex vestris
“ legibus impurissimis honore ideo
“ dignus est, quamvis eum nostrae
“ condemnarent. Utcunque erit, à
“ me tamen nullum omnino verbum
4 “ de eà re audituri estis.” Tum
Veramus iratus, quæstione in magno
prætorio habitâ, Artasiri aures præ-
clusit, sed faciles accusatoribus præ-
buit, præsertim foedissimis Sormaci
sermonibus. Nam quòd satrapæ isti,
odiis atque inimicitis dediti, solium
episcopi ei promiserant, eò libentiùs,
suâ causâ, linguam suam, velut gladium
exitialem, apparaverat, adeò ut Vera-
mus tandem regnum Artasiri adimi,
ipsum in custodiam tradi, omniâque
familiae ejus bona in Gazam regiam
5 redigi jussit, itémque magnum Isaa-
cum comprehendi, & possessiones epi-
scopi in ærarium redigi, atque in ejus
locum in folio episcopi Sormacum is-
tum constitui præceperit; satrapasque
amplissimis muneribus donatos cum
Persico procuratore, cui nomen erat
Vimiherus Sapore, domum dimiserit.
Sormacus autem, interjecto tantùm
unius anni spatio, ab eisdem satrapis ex
6 folio deturbatus est, qui postea, uti
provinciae suæ Beznuniæ episcopi mu-
nus sui generis & seminis proprium ef-
fet, ab rege Persarum impetravit. De-
inde satrapæ nostri præfulem alterum
à Veramo deposcebant, quibus Bar-
chisium quandam Syrum dedit. Hic,
ut advenit, nequiore comitatu stipatus
est, fœminas domesticas impudicas se-
7 cum ducens; & profusis sumptibus vi-

զԱւամ

դԱբաւմ⁺ փոխել զնա՛, և տալ զա՛յլ
որ ըստ կամաց նոցա, և կիսոցն՝ ի նո-
ցանէ՛ զմեծն Սահակ՝:

vens, bonâque mortuorum ad se rapi-
ens, per tres annos præfuit. Quem
cùm satrapæ non ampliùs ferre possent,
rursus Veramum orârunt, ut illum
summoveret, atque alium aliquem ip-
sis acceptiorem substitueret; atque eo-
rum pars magna Isaacum magnum re-
poscebat.

ՊՐԱԿ ԿԵ՛:

Արձակունն ՚ի Պարսից մեծին Իսահա-
կայ, հանդերձ Համուէլաւ աթոռ-
ակալաւ:

CAP. LXV.

*Magnus Isaacus unâ cum Samuele præ-
sule ex Perside dimittitur.*

Ռ Պ Է Ս ասացաք՝, երկուս
բաժանեալ նախարարք Հայոց,
յերկաքանչիւրոցն առաքեցին
խնդրել աթոռակալ յարքայէն
Պարսից. Վասէ՛ Արծրունեաց տէր,
և Հմայեակ՝ Արցաաց տէր, զոր որ և
կամիցի՛ արքայ. իսկ Մաճէին Ապա-
հունեաց տէր, և Սպանդարաւմ Արշա-
կունեաց տէր, զմեծն Սահակ: Նա և
գորավարին Յունաց Անատոլեայ ՚ի
Կարնոյ, զհաւուկ կուսոյ Առնոյ, զի
եթէ՛ ոչ իցէ նա՛ հաճոյ ունիլ յիւ-
րումբաժնին, տայցէ՛ զնա մասինն Յու-
նաց: Յղեցին և բազմութիւն եպիսկո-
պոսացն հանդերձ երանելեաւն Մես-
րովբաւ, և բովանդակ ուխտիւ եկե-
ղեցւոյն մարթանս, զբահաւայն Տի-
րուկ՝, զորդին Մովսէսկան, ՚ի Զարի-
շատէ՛ Վանանդայ: Վն որոյ հաւա-
նեալ Վաւանայ, զերկաքանչիւրոցն կա-
տարեաց խնդիրս, տունեալ յաթոռե-
պիսկոպոսութե զա՛յլ ոմն Ասորի՛, Հա-
մուէլ անուն, զի իցի ընդդիմափառ-
մեծին Իսահակայ, և հակառակաթոռ,
և գործ նմա՛ զատուցանէ՛, զընկերել
մարդպանին, կալ ՚ի վր բաշխից հար-
կաց խնդրեցելոց, և դատաստանաց՝, և
այլ աշխարհական կարգաց: Եւ զմեծն
Սահակ արձակեալ, Թողու ՚ի նա գե-
օղս սակաւս ՚ի նորին տանէ, զի՛ նստցի
միայն յինքեան, իշխանութիւն ունիլ

S Atrapæ Armenii, ut modò dixi-
mus, in duas factiones divisi, le-
gatos utrinque ad regem Persarum
miserunt; ab unâ parte Vadium Arz-
runiorum dominum, & Hemæacum
Asosiorum dominum, qui, quemcun-
que rex vellet, præfulem expeterent;
ab alterâ parte Mazenium Apahunio-
rum dominum, & Spandaratum Ar-
facidarum dominum, qui Isaacum
magnum deposcerent. Porro autem
Græcorum dux Anatolius avum virgi-
nis Arziæ à Carino misit, qui rogaret,
si eum in suâ ditione retinere nollet, uti
Græcorum parti daret. Item episco-
porum cætus simul cum beato Mesro-
be, universâque ecclesiâ, per sacerdo-
tem Tirucum, Moysis filium, de Zarifato
Vanandiæ oppido petitionem miserunt.
Itaque Veramus utrique petitioni fa-
tisfacere statuit, siquidem in episcopi
sede alium quendam Syrum, nomine
Samuelem collocavit, quem magno I-
saacq in adverso folio opposuit, eique
id muneris assignavit, uti procuratoris
collega esset, & tributorum pensioni-
bus, judiciisque, atque aliis negotiis
civilibus præsideret. Magnum verò
Isaacum dimisit, eique paucos pagos
de suis possessionibus attribuit, conce-
dit.

միայն վարդապետութեւն սովորական
կրօնիցն, և ձեռնադրութեւն զայնոցիկ
զորոց և Շաւոնէնէն յանձն առնուցու-
Բայց յարձակէն զնա՝ յանդիման իւր
արարեալ 'ի բազմակոյս ատենին, ասէ.
Երդմեցուցանեմ՝ զքեզ 'ի քոյին հա-
ւատ, միամիտ կալ 'ի ծառայութեւն մե-
րում, և ոչ խորհիլ ապստամբութեւն,
պատրիլ 'ի մոլար հաւատակցութիւնն
Տունաց, և լինիլ սրատճառ կորստեան
'ի մէջ հայոց աշխարհիս, փոխել բա-
րեւարութիւն մեր 'ի չարութիւնն Յայն-
ժա՛ կանգուն կացեալ մեծին Սահա-
կայ՝ պարկէշտ, և նազելի զինքն ցուցե-
ալ՝ 'ի բեմասացութեան ձեռն. համեստ
հայեցուածովք, համեստագոյն ևս ձայ-
նիւ սկսաւ ճառել զերախտիս ծառայ-
ութեն, և զապերախտիս 'ի նոցանէ լի-
նիլ. ընդ նմին և զկեղծաւոր քաղցրա-
բանութի նց յանդիմանելով, և զդառ-
նութի խորհրդոց, և զգործս չարա-
չարս. յարելով 'ի նոսին զընդդիմա-
բանե՛լ անմիտ հայհոյութեցն արտա-
ճառեցելոց, զոր ասաց մոլար հաւաս-
ցութի, և զնոցայն խայտառակելով
զպաշտամուսնա՝ կատարել 'ի հրաշարի
Ածաբանութի՝, ըստ հանդուրժելոյ.
հեթանոսական լսելեաց, և ոչ բո-
վանդակ զբանին պայծառութիւն ան-
հաւատիցն արկանել առաջի՝ յայպա-
նունն, ոպ՝ զմարգարիտ 'ի խոզից կո-
խումն, այլ այն չափ կայծակնաճա-
ճանց ցուցեալ, որով գաղաղացան մո-
գունցն լեզուք, և հիացեալ պակեալ
ինքն Թագաւորն, և նա՛ բազմութի
հրապարակին անձնագեղացն Պարսից,
յակճիւս կարով ց՝ սկանջել մինչև
հրամայեաց Աւամ՝ արծաթ բազում
տալ նմա, իբրե՛ք քաջաբան, և ուժ-
գնասիրտ առնն՝, համարձակախօսողի
առաջի այնքանոյ Թագաւորի. Այ-
նո՛ ոչ առեալ, ասէ ց՝ համազգին իւր
Սուրեն Պայհաւ, արծաթ նորա՛ նմա՛
լիցի. բայց դու հաւանեցուցանես
զնա՛ տալ ինձ զերկուս զայս միայն:

dens uti in sua solum parte imperium
haberet, & solennes ac statos ritus
perficeret, neve, nisi consentiente Sa-
muele, ullos consecraret. Itaque cum
4 jam dimissurus in frequentem curiam
adduxit, & “ per ego te, *inquit*, fi-
“ dem tuam oro obtestorque ut syn-
“ cerè fidèque nobis servias, neu ad
“ pravam fidei cum Græcis soci-
“ etatem deflectere cogites, atque
“ ita Armeniæ perniciem inferas,
5 “ dum benignitatem nostram in male-
“ volentiam convertis.” Tunc verò
magnus Isaacus, modestiam & decorem
præ se gerens, ad respondendum pro
tribunali surrexit; & vultu decoro,
vocèque magis decorà obedientiæ suæ
merita commemorare cœpit, atque in-
jurias, quas inde accepturus esset; si-
mul in fictas eorum blanditias, consi-
liorum acerbitem, & factorum ma-
litiæ invehens, atque etiam insuper
vesanam impietatem illorum reprehen-
dens, quoddam pravam fidei societatem
6 dixerat, eorumque religioni infamiam
inurens. Ita ille in divinarum rerum
scientiâ mirè perfectus, pro eo ut Eth-
nicorum aures ferre poterant, verba
fecit, neque tamen universum Sermo-
nis splendorem impiis deridendum, ve-
lut margaritam porcis conculcandam,
exposuit, sed tantum radiorum lumen
edidit, quantum Magorum ora op-
pressit, & ipsum regem pavore percu-
lit, totamque formosorum Persarum
7 frequentiam avidè ad audiendum at-
tentam fecit; usque eò, ut demum ei
Veramus amplam pecuniam numerari
jufferit, ut viro eloquentissimo animò-
que forti, qui coram tanto rege tam
liberè loqui nequitiam verebatur. Il-
le autem pecuniam respuens, cognat-
um suum Surenam Palhavensem sic
allocutus, “ Suus, *inquit*, secum
“ nummus maneat; tu verò ei velim

զնա-

Ջնախագահ Նախարարացն Հայոց, որ
պէս կարգեալ յԱրտաշէի վարեցան
մինչև յայժմ, նորին օրինակաւ հրա-
մայեցէ, և առ յապայ, զի մարգարէ
Պարսիկք մի կարասցեն, ծանուցումն
սակս այնր առնելով, ինչ գերագանց-
օրէն փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց :
Եւ միւս, զի դարձուցէ զտուն ազգա-
կանի՝ իմ, և քո՝ զմանկանն Գազաւոնի՝
գորդունն Հրաճատայ . թէ և ոչ յիւ-
րում է ետեղ, զԱրշակունին յաջողե-
լով անուն, գէթ ի կարգն կեցեալ լի-
այլ Նախարարս Թոռեացի, յորում ե-
տեղինքն կամեցի, ուն Համազինքն կամ-
սարական, կամ զԱմատունին, Թափե-
ալ ի հարցն պատուոյ, և յառաջա-
մասին գահոյէ՝ ի ստորնակային . և
կամ գրէ թէ իբրև՝ զարքունի գործ-
ակալութի նմա՝ հաւատացէ, և նո-
րուն զաւակաց համանմանակի ընտա-
նութե, մինչև Ած քաղցրացի դար-
ձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն
որ և է թագաւորի : Արդ՝ ջանաս-
ջիր դու, Թովելով զօրէն համոզակե՛ր
Թովելի : Այնմ լսող եղեալ Վառամայ,
հրամայէ՝ զամենայն կատարել, և դար-
ձեալ հաստատելով զԹոռն նո՛ր՝ զՎար-
դան ստրատելատն, ի տէրութի իւրոյ
ազգին Մամիկոնէից՝ արձակէ՝ ի Հայոս
Բայց թէ՛ ասիցէ ոք, պարտ է մեզ
զասացեալսն մեծին Իսահակայ ի Պար-
սից հրապարակախօսութեն գրել, գի-
տացէ, զի ոչինչ ի լսելիս մեր հասե-
ալ է բովանդակն ճշմարտութե յու-
մեքէ, և ոչ մեք ի պատմութեանս
հիւսել հաւանիմք . զի և ես այր եմ
ծերացեալ, և հիւանդոտ, և անպա-
րապ ի Թարգմանութեց . և զերագելն
միայն խոկացի, ոչինչ մաքրագու-
նից պարապեալ բանից, զի և քո՛
կամբդ կատարեցին, և ես ճողոպրե-
ցայց ի քոց հարկեցուցանող բանից,
և աղաչանաց, մարդ գրեզ վարկանե-
լով կամեկցութեամբ մեզ հաւասար-

“ persuadeas, ut hæc duo mihi con-
“ cedat. Primum, uti satrapis Ar-
“ meniis primas partes reddat, eo or-
“ dine, qui ab Artasire institutus eti-
8 “ am nunc mansit, atque edicat, ne
“ quid deinceps procuratoribus Perfi-
“ cis, quæstione de eâ re habitâ, ad
“ suum arbitrium superbè immutare
“ liceat. Deinde, ut meo tuoque e-
“ tiam cognato, juveni Gazavono,
“ Rhahati filio, possessiones restituat;
“ eumque, si non in suo loco inter
“ Arfacidas reponat, at saltem in re-
“ liquorum satraparum numerum a-
“ scribat, quocunque ipse loco volue-
“ rit, ut si in Camfaracaniâ vel Ama-
“ tuniâ gente poneretur, avitâ digni-
“ tate depulsus, atque ab summo ad
9 “ inferiorem gradum detrusus; aut ut
“ regiam procurationem ei commit-
“ tat, & familiæ ejus propriam effi-
“ ciat, donec Deo placuerit per ali-
“ quem, quicumque fuerit, regem, il-
“ lum in avitam dignitatem restitue-
“ re. Tu igitur da operam, ut blan-
“ dis parafiti fascinationibus regem
“ illicias.” Ita Veramus, huic an-
nuens, omnia postulata expleri jussit,
& nepoti ejus Vardano exercitûs præ-
fecturam, & Mamiconiæ gentis domi-
natum reddidit, atque in Armeniam
10 dimisit. Quod si quis dicat, omnem
nos orationem debere perscribere,
quam in curiâ Persicâ magnus Isaacus
habuit; is sciat nos totam veritatem à
nemine accepisse, & nihil in historiis
confingere statuisse; ego enim senex
sum, valetudine infirmâ, & ab inter-
11 pretationibus parùm otiosus; & festi-
nationem modò animo proposueram,
cùm accuratiùs scribendi otium non ef-
set, ut tuæ voluntati satisfacere, me-
que de sollicitationibus atque effligita-
tionibus tuis eriperem, cùm te homi-

րել, և որպէս՝ քերթօղբն ասեն, մերձ-
ապաւակք, և մօտասերք գող, և նոյն-
ասերմանք Աստուածոց իշխանք :

nem existimarem similitudine affecti-
onum nobis æqualem, &, quomodo
Grammatici aiunt, principes propin-
quitate, genere & femine ad Deorum
similitudinem propius accedere.

Պ Ր Ա Կ Կ Զ .

Գործք Համուհլի, անարժան հոմիշ-
խանին :

C A P. LXVI.

Acta Samuelis, Collegæ indignissimi.

Կ Ե Ա Լ Համուհլի, կայա-
զարթու եպիսկոպոսութեանն,
հետեւեալ վարուցն Բրեիշոյի,
և առաւել ևս՝ ագահութե-
անն մասամբ . զի՝ նա, զվախճանեալ
եպիսկոպոսացն միայն յափշտակեաց
զվիճակ, այլ սա, և զկենդանեացն .
քանզի և փոխանորդ մեռելոցն ոչ տայր
թոյլ ձեռնադրել մեծին Իսահակայ,
և զկենդանեացն, դոյզն ինչ, գտել
պատճառս խափանման հարկացն ար-
քունի, հարածականա առնէր, յինքն
կորզելով զամենեցուն տուն . վսորոյ
ատեցեալ ի բնաւ եպիսկոպոսացն
արհամարհեալ լինէր : Զի՝ թէ և
բիւրապատրիկ չարիս ի նմանէ՝ կրէին,
ոչ երբեք չարիս ի նմանէ կրէին, բայց
ի Սորմակայն յայնմանէ, զորոյ և մե-
ծացոյց իսկ՝ զվիճակն, արքունի՝ հրա-
մանաւ, հանեալ զբազմաց, նմա հա-
ւատայր : Ընդ որ նախանձեալ և այլ
եպիսկոպոսացն, ժպրհեցան զնոյն առ-
նել, խնդրելով ի Պարսից արքայէն՝
օգնութիւն իւրաքանչիւր իշխանաց : Այլ
մեծն Իսահակ ոչ ինչ կասեաց զհո-
գւոր կաթնն դիեցուցանել մանկանց
եկեղեցւոյ հանդերձ Մերովբաւ . զոր
թողեալ, խարսխեաց յեկեղեցւոցն
կաթուղիկէ, որ ի Վաղարշապատ քա-
ղաքի, ինքն կալով ի Բագրևանդ գա-
ւառի, ի տեղւոցն ուր ծագեաց լոյս
յերկնից՝ ի մկրտել սրբոյն Գրիգորի
զՏրդատ արքայ, և զբոլոր Հայս : Բայց
Համուհլ կեցեալ ամն հինգ, մեռա-
նի ի մերուս աշխարհիս : Յայնժամ

SAMUEL, ut venit, sedem episco-
pi cepit, mores Barchisii imitatus,
sed ad rapacitatem longè proclivior;
Is enim mortuorum vicarios constituere &
consecrare non permiserit, & levissimâ
quâque causâ de tributis regiis intermis-
sis oblatâ, vivos in exilium eiecerit,
atque omnium illorum opes ad se ra-
puerit; adeo ut in odium & contemp-
tionem univerforum episcoporum ve-
nerit. Tamen enim innumerabiles
injurias passi fuerant, tamen à nemine
unquam antea tales injurias acceperant,
nisi ab isto Sormaco, cujus etiam diti-
onem, regis jussu, ille amplificavit,
& quæ compluribus ademerat, ei tra-
didit. Unde cæteri episcopi, invidiâ
moti, idem ab rege Persarum impu-
denter petiére, suorum quisque princi-
pum adjumento usi. At verò magnus
Isaacus, unâ cum Mesrobe, ecclesiæ
liberis lac cæleste suppeditare nihil
intermisit; quem cum, velut sacrae
ecclesiæ fundamentum, apud urbem
Valarsapatam collocasset, ipse in pro-
vincia Bagrevandiâ eo loco sedem ce-
pit, quo lux de cælo effulserat, dum
sanctus Gregorius regem Tiridatem
cunctâque Armeniam baptizabat.
Samuel autem post annos quinque in
nostrâ regione è vitâ excessit. Tunc

իմիտան

Իսիասին ժողովեալ ամ նախարարացն,
 չոգան առ մեծն Իսահակ, և զմեղանս
 յանձնառեալ, աղաչէին զնա՝ դարձե-
 ալ ունիլ զաթոռն, խոստանային՝ ի
 Պարսից արքայէն հաստատել զնա,
 մերհակ ամենեցուն կնքեալ, ազգա-
 տալ թոռանց նր զնոյն իշխանութիւն։
 Այլ նա ոչ առնոյր յանձն, և ի բա-
 զում թախանձելոյ նոցա, հարկաւո-
 րեալ պատմեաց զտեսիլն, որ յառաջ
 քան զբազում ժամանակս երևութացաւ
 նմա ի քուն, ապագայցն յայտնութիւն։
 Զոր լուեալ նախարարացն, և գիտացե-
 ալ թէ՛ յԱծային հրամանէ դարա-
 րեաց յազգէ՝ նր քահանայապետու-
 թիւնն, յարտասուս հարեալ, աւա-
 ղելով զհիքեանս, ըստ Աւետարանին
 բանի, թէ՛ հարկ է՝ գալ գայթակ-
 ղութիւն, բայց՝ վայ այնոցիկ, ընդ ոյր
 ձեռն գայցէ գայթակղութիւն, թոյլ
 ետուն նմա։

verò satrapæ omnes, in unum congre-
 gati, magnum Isaacum convenère, &
 confitentes delicta, eum orabant, uti
 solium rursus reciperet, quod ei regem
 Persarum confirmaturum præstabant,
 atque obsignatis tabulis, eundem prin-
 cipatum nepotibus ejus jure hæredita-
 rio se daturus promittebant. Cùm
 verò is abnueret, atque ii eò impens-
 ùs efflagitarent, necessitate coactus vi-
 sum exposuit, quod sibi secundùm qui-
 etem multò antè apparuerat, & futura
 prænunciabat. Quod ubi satrapæ
 audivère, & stirpem ejus, divino jus-
 su, sacerdotio deinceps orbari inde in-
 tellexère, lachrymabundi sese deplora-
 bant, quemadmodum apud Evangeli-
 um scribitur, *neceffe esse offensiones fie-
 ri, eos tamen miseros fore, per quos fi-
 ant*; atque eum rogare cessabant.

ՊՐԱԿ ԿԷ.

C A P. LXVII.

Փոխումն յաշխարհէս մեծին Իսահա-
 կայ, և Մեսրոբայ երանելեաց։

*Obitus magni Isaaci Et Mesrobis viro-
 rum beatorum.*

*** ՔՍԱՆ, և զի՛ ամ թագաւո-
 * 2 * րեալ Պարսից՝ Վրամ երկրորդ,
 * մեռանի, թողլով զտէրու-
 * թիւնն՝ որդւոյ իւրում Յազ-
 կերտի։ Որոյ մեռացեալ զհաշտու-
 թիւնն, իսկ և իսկ ընդ թագաւորելն
 դիմէ ի վր Յունաց զօրուն, որք առ-
 Մծբին, հրամայելով զնոյն Ատրպա-
 տականի ի մեր աշխարհս ելանել։ որք
 եկեալ, անկարգապէս բանակեցան առ
 բազնացն աւանի։ Յայնժամ հասեալ
 մեծին Իսահակայ հիւանդութիւն մա-
 հու. և առեալ զնա՝ աշակերտացն,
 տարան ի գեօղն, որ կոչի Բշուր, ուր
 թէ՛ ի վայր, և յընտանեգոյն, և ի
 զերծ տեղի մատուցեալ, ի զօրացն Պար-
 սից կըտտողաց զնոսա. ուր և է հաս

Q U U M unum & viginti annos
 Veramus alter Persis imperâsset,
 mortem obiit, filio suo Isdigerdi reg-
 num relinquens. Is, foederis imme-
 mor, statim inter initia principatûs in
 Græcas copias, qui ad Nisibin erant,
 invasit, & cohortem Atropatiæ in nos-
 tram regionem transire jussit; quæ, ut
 venit, apud altarium oppidum tumultu-
 osè castra posuit. Eo tempore Isa-
 acus magnus morbo mortifero affectus
 est; quem propterea discipuli ejus in
 vicum, qui appellatur Collis, deportâ-
 runt, ut in agrum interiorè & recon-
 ditum, atque à Persarum copiis tu-
 tum, quæ eos exagitabant, & vexa-
 bant. Ibi diem obiit supremum, post-

վախճան,

վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսութիւն
ամս յիսուսն և մի, սկսեալ յերրորդ ա-
մի վերջնոյ Խոսարովայ՝ արքայի Հայոց,
մինչև 9՝ սկիզբն երկրորդին ամի Յագ-
կերտի, Պարսից եղելոյ Թագաւորի •
յիշն ամսոյն Եւաւսարդի, յաւուր իւ-
րոյ ծննդեանն, որ մահկանացու ծնե-
ալ, անմահ զիւրն յիշատակ եթող •
Պատուեաց զպատկերն, պատկառեաց
ի կոնականէն • փոխանորդեաց զկե-
անս, և այսքան կենցաղաւորեաց, իբր-
զի ոչ պակասութի իրիք մասն ի ծե-
րութեն եղանիլ, և ոչ առ ի յախտից
առ ի յընդունիլ • Զորմէ պարտէր
մեզ Տրաշափաւագունիւ անցանել
բանիւ, ըստ արժանի՝ սրբոյ Տօրն
դրոճատից • այլ զի մի յերկարութի
ճառիցս լինիցի ճանձրութիւն ընթեր-
ցողաց, այլում տեղոյ, և ժամանակի
յայնոսիկ թողցուք՝ արտաքոյ այսց գը-
րոց, ուր սկզբանն Տրաւիրեցաք առ-
նել Թելադրութի • Բայց զպատուա-
կան մարմինն բարձեալ օարկաւագա-
պետին նորին Երեմիայի, Տանդերձ
աշակերտակցոն, և տիկնաւն Մամի-
կոնէից, նորին նուաւ, որում անուն էր
Իստիկ, կին Վարդանայ՝ ստրատեղա-
տի, տարեալ Տանգուցին յիւրեանց
գետոյն Սէտիշատ, որ է ի գաւառին
Տարօն • Եւ զրոճեալ աշակերտաց նր՝
կրօնաւորաց սպուդէից, ի գաւառս
իւրաքանչիւր, շինեցին Վանորայս • Եւ
զկնի վեց անցանելոյ ամսոց կատար-
ման սրբոյն Բաճակայ, ի տասն և ե-
րեքն Մեհեկանի, երանելին Մեսրօբ
յաշխարհէս փոխեցաւ, ի Վաղարշա-
պատ քաղաքի • գերազանցեալ քան
զնմ, որք զայնր ժամանակաւ էին ա-
ռաքինիք • քանզի ամբարտաւանու-

quam episcopi sedem per unum &
quingenta annos tenuerat, jam inde
à tertio postremi Chosrois, Armeniæ
regis, anno, usque ad Isdigerdis Per-
sarum regis annum alterum ineuntem.
Decessit autem, exeunte mense ¹ Na-
vasardio, die suo natali, qui mortalis
natus, immortalem sui memoriam re-
liquit. Effigiem eam honore habuit;
convivam illum reveritus est; vitæ vi-
carius successit, talémque vitam tra-
duxit, ut nec senectute nec morbo
quicquam languesceret. De quo qui-
dem splendidiorem oportebat oratio-
nem habere, & virum sanctum pro
dignitate collaudare; sed ne narratio
verbosior legentibus tædium afferat,
in alium locum & tempus, atque etiam
in alium librum hæc reservabimus, u-
bi filum orationis ab initio contexere
statuimus. Jeremias autem, Diaco-
norum ejus primus, simul cum reliquis
condiscipulis, & Mamiconiorum regi-
nâ, nuru ejus, nomine Desticâ, Varda-
ni ducis uxore, cadaver ejus extule-
runt, atque in vico suo Astifato, qui
in Taroniâ provinciâ est, condiderunt.
Discipuli verò, & sectatores ejus reli-
giosi, in suas quisque provincias dis-
persi, solitarias sibi sedes ædificârunt.
Et post mensem sextum, quàm sanctus
Isaacus mortuus erat, tertio decimo
Mehecanii mensis die, beatus Mesro-
bes apud urbem Valarsapatam è vitâ
emigravit; qui inter omnes ejus ætatis
vel præstantissimos facilè excellabat;
superbia enim atque adulatio in ejus
moribus locum reperire potuerunt om-
nino nullum; sed beneficus, mitis ac
Թի,

¹ Annus antiquus Armeniacus duodecim men-
ses, tricenorum dierum habuit, adjunctis præte-
rea diebus quinque, ut 365 dierum numerum com-
pleret. Omnes sic ex ordine vocantur. 1. Na-
vasardi. 2. Hori. 3. Sabmi. 4. Tre. 5. Cha-
liss. 6. Arats. 7. Mebeci. 8. Aregi. 9. Abci.

10. Mareri. 11. Margats. 12. Rbotiss. Hæc
ex Schroderi auctoritate scripsimus, nisi quod in de-
clarandis mensium nominibus veterem linguæ Ar-
meniacæ pronunciationem secuti sumus. Vid. Schroder.
in Thesaur. Ling. Armen. Dissertat. p. 63.

Թի, և մարդահաճութի առ 'ի նորա՝ վարս տեղի՝ գտանել ամենևին ոչ կարացին. այլ բարեբար, և հեզ, և երկարախորհուրդ գորով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեք, զինքն բուրից ցուցանէր։ Չի գոյր տեսեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք ժողովալ, մարմնով արտասպանեալ, սաստիւք անձառ, խորհրդակցութե մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձորթ։ Այլ քանզի՝ զգորդը նր ուղղութիւն ոչ եմ բաւական ասել, 'ի հանգիստ նր նշխարացն դարձուցից զբանս, ոպ լուայ 'ի բազմաց, և 'ի հաւաստի արանց, եթէ՝ եկաց լոյս շողապէս ընդ աղօտ նշան խաչի՝ 'ի վր տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց. ոչ փոյթ լի փոյթ լեալ էանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեն, մինչ շատից մկրտիլ յանհաւատից։ Յայնժամ լեալ աղմուկ շփոթի ամբոխութեն, բաժանելով յիրիս գունդս վասն հանգուցանելոյ զպարկեշտ զայն զմարմինն, և նախ քան զմահն կրթեալ 'ի մեռելութի։ Կէպէն ասէին, տանել 'ի բնագաւառն իւր Տարօն, և ոմանք 'ի նախ աշակերտեալն Գողթն, և այլքն անդէն 'ի նմին 'ի Վաղարշապատ քաղաքի, 'ի սրբոցն դիրս։ Բայց՝ յաղթեաց քաջն Վահան Ամատունի, զի՝ երգօրաւոր հաւատովք, և ճոխութե մարմնաւորաւ, վն զի՝ 'ի ժամանակին յայնմիկ նմա էր հաւատացեալ 'ի Պարսից հաղարապետութի աշխարհին Հայոց։ Արով բարձեալ, տարաւ զնա՝ արժանի՝ յուղարկմամբ յիւր գեօղն Ոչական, և նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին, 'ի վր երթալով դագաղացն յանդիման ամժողովորեանն, մինչև՝ 'ի հանգիստ զնա փոխեցին Վահան, և Թաթիկ, նորին արբանեակք, և ապա՝ նշանն աներևոյթ լինէր։ Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսութեն ետեղափոխութե՝ յաջորդեաց հրամա-

perspicax erat, & se erga omnes, ut caelestibus moribus exornatum, gessit. Fuit enim formâ angelo ferè similis, animo ingenioso & solerti, dictis splendidus, factis constans, corpore illustri, ad reprehensionem, supra quam dici potest, peritus, ad consilia prudentissimus, in fide rectus, spei patiens, ad amorem syncerus, in docendo impiger atque assiduus. Sed, cum cunctas ejus virtutes enarrare nequeam, ad funus ejus orationem convertam; sicut à multis & quidem fide dignis viris audiui; lucem utique fulgentem ad formam Crucis supra domum astitisse, in qua beatus ille vir animam efflavit; quæ non statim, ut apparuit, evanuit, nec paucis tantùm visa fuit, sed omni multitudini, adeò ut complures de infidelibus sacrosanctâ lavatione initiarentur. Tum verò magnum diffidium ortum est, cum tota multitudo in tres partes discesserit, de sepeliendo corpore illo castissimo, atque ante mortem ad mortalitatem exercitato. Nonnulli in Taroniam natalem suam provinciam, alii in Golthanam, ubi primùm discipulos instituerat, uti deportaretur, alii ut apud eandem urbem Valarsapatam in sanctorum monumentis conderetur, censabant. Vicit autem clarissimi Vahani Amatunii sententia, qui cum fide, tùm potentiâ atque auctoritate plurimùm valebat, quod per id tempus Armeniæ præfectura ei à Persis tradita fuerat. Itaque eum honorificè in vicum suum Osacanum detulit; eadèmq; lucida crucis imago, in conspectu totius populi, supra feretrum usque movebatur, quoad eum Vahanus & Thathicius, ministri ejus, in sepulchro condidissent; & tunc signum id evanuit. Cæterùm Josephus sacerdos ex Holo oppido in valle Vænsi, ita uti beatus Mesro-

նաւ

նաւ երանելոյն Մեսրոպայ՝, նորին
աշակերտն Յովսէփ քահանայ՝ ի վայ-
ոց ձորոյ, ի հողոց գեղջէ :

ՊՐԱԿ ԿԸ.

Ողբ՝ վասն բառնալոյ Թագաւորու-
թեն Հայոց յազգէն Արշակունեաց,
և եպիսկոպոսապետութեան յազ-
գէ սրբոյն Դրեգորի :

Քամ գբեզ, Հայոց աշխարհ, 1
Ողբամ գբեզ, հանդէս Հիւսի-
սականաց վերագոյն. զի բար-
ձաւ Թագաւոր, և քահանայ,
խորհրդական, և իմաստուն ուսուցող :
Վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմա-
տացաւ անկարգութիւն : Դրդուեցաւ
ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգի-
տութիւն չարափառութիւն : Ողորմի՛ր քեզ,
եկեղեցի Հայաստանեայց, խրթնացե-
ալ ի բարեգարդութենէ՝ բեմին, ի
քաջէն զըրկեալ ի հովուէն, և ի հո-
վուակցէ : Ոչ ես տեսնեմ զբանաւոր
քո հօտ ի վայրի դալարւոյ, և ոչ ի
ջուրս հանգստեան տաճեալ, և ոչ ի
փարսխ հաւաքեալ զգուշանալով ի
գայլոց, այլ զըրկեալ ց' անապատ, և
գահավիժութեց : Երանի առաջնոյ,
և երկրորդի փոփոխմանն. զի՛ էր ինչ
ժամանակ հեռանալոյ փեսային, և փե-
սաւիրին, և հարմու համբերեցեր ողջ-
ախոհութե, զամուսնութի պահելով,
որպէս ոմն նախ քան զմեզ իմաստա-
սիրեաց : Դարձեալ, մինչ երբեմն ոմն,
սեղեխաբար յանդգնեալ, յարձակե-
ցաւ յանարատ առագաստդ, և հարմու
ոչ աղտեղացար : Թէպէտ և բռնու-
թիւն զփեսայն ի բաց վարեաց որդւոց
բարձրացելոց, անարգելով զծնողն : Հա-
մայն և խորթոցն, ըստ արժանեաց զօ-
տար հայրն, և զեկամուտ յօրայն : Սա-
կայն դու և ոչ յայնմ ամենայնի
գբեզ բոլորիցն ցուցեր, զանդրէն քոյոյն
յուսալով գալուստն դարձ հովուակ-

bes iusserat, folio episcopi vicarius suc-
cessit.

C A P. LXVIII.

*Lamentatio propter Armeniae regnum
Arsacidarum stirpi, & summum pon-
tificatum sancti Gregorii generi a-
demptum.*

DE FLEO te, Armenia, deplo-
ro te, totius Septentrionis regio
summa; quia ablatus est rex, & sacer-
dos, confiliarius, ac sapiens doctor.
Pax disturbata est, & confusio radices
egit. Corruit recta fides, & stabilita
est ignorantia, atque opinionum pra-
vitas. Miseret me tui, ecclesia Ar-
meniaca, pulchris altarium ornamentis
spoliata, atque praestantissimo pastore,
& pastoris socio orbata. Non ampli-
us conspicor gregem tuum, rationis
participem, in campo virenti, aut ad
aquas requietis pascentem; aut in sta-
bula coactum, ut à lupis tutus sit; sed
per deserta ac periculosa loca diffipa-
tum. Felix erat prima atque altera
migratio; cum sponsus sponsique soci-
us ad tempus abessent; dum tu, spon-
sa, id patienter tulisti, atque conjugium
castè conservasti; ut olim quidam
sapienter dixit. Iterum, cum qui-
dam, mœchi more, in castissimum
tuum thalamum invaderet, tu tamen,
sponsa, ab omni labe pura evasisti;
quamvis violentia sponsum à liberis su-
perbis, parentemque aspernantibus de-
pulisset; atque etiam filii adulte-
rini patrem alienum, & peregrinum
focerum acceperant. Nec verò tu in-
terea te omnibus ostendisti; sed pas-
toris tui unà cum pastoris socio adven-
tum reditumque expectans, liberos tu-
os, non ut ex focero, sed ut ex germano

ցաւն,

ցաւն, ո՛չ ունի տագե՛րբ, այլ՝ որպէս նոյնազաւակ զուգահարբ զմանկունսն փայփայեցեր: Իսկ յերկրորդ հեռանալս, ո՛չ է ակնկալութիւն դարձի լուծեալ՝ ի մարմնոյ ընկերաւն, գործակցաւն: Ընդ Քի լաւ է նոցա բնակիլ, և յԱբրահամեան հանգչիլ՝ ի գոգս, և զհրեշտակացն տեսանել պարաւորութիւնս: Բայց՝ անհոգօղ դուայրութիւն, և եղկելիք մեք, որք զրկեալք եմք ի հայրենի վերակացութենէն: Զի՛ ո՛չ ունի ի հնումն ժողովրդեանն, այլ առաւել մերս է թշուառութիւնս: Վն զի՛ Մովսէս բարձեալ լինի, և Յէսու ո՛չ յաջորդէ, առաջնորդել յերկիր աւետեաց: Բոբովամ մերժեցաւ յիւրմէ՛ ժողովրդենէ, և փոխանորդեաց որդին՝ Նաբատայ, և զայրն ԱՅծախեաց ո՛չ առիւծ, այլ կատարումն ժամանակի: Եղիա՛ համբարձաւ, և Եղիսէոս ո՛չ մնաց կրկին ոգւով օծանել զՅէու: Այլ և Ազայէլ հրաւիրեցաւ ի կոտորել զիւնէ, ի գերութի վարեցաւ Սեդեկիա, և Զորաբաբէլ ո՛չ ուրեք գոյ, որ նորոգէ՛ զպետութիւն: Անտիոքոս բռնադատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիա՛ ո՛չ ընդդիմակցէ՛: Պատերազմ մեզ շուրջ պաշարեաց, և Մակաբէ՛ ո՛չ փրկէ: Այժմ՝ մարտք ի ներքուստ, և արհաւիրք արտաքուստ: արհաւիրք ի Հեթանոսաց, և մարտք ի հերձուածողաց: և խորհրդականն չէ՛ ի միջի, որ խրատէ, և յարդարէ ի պատերազմ: Աւալ զրկանացս: աւաղ թշուառական պատմութիւն: Որպէս զմիտս հաղուրժեցից բերել: Զի արդ՝ զմիտս իմ, և զլեզուս պնդեցից, և հատուցից զբան հարցն, փոխանակ ծննդեանն, և սննդեանն: քանզի՛ ծնան զիս իւրեանց վարդապետութեամբն, և սնուցին զիս, առ այլս առաքելով առեցուցանել: Եւ մինչ նոքա զմերն յուսային դարձ, և պատուասիրել իմով

ac consanguineo patre natos fovisti. In hoc verò altero discessu, nulla reditūs spes manet; cū à corporis confor̃te, laborūmque socio divulsa sis. 4 Ii quidem ipsi se hoc meliùs habent, quòd cum Christo habitent, atque in Abrahami sinu requiescant, atque angelorum choros conspiciant. At tu, iam vidua facta, negligeris, & nos sumus miserrimi, procuracione paternā orbatī. Neque enim ita nobiscum, ut cum antiquo populo, agitur, sed nostræ miseriæ majores sunt; quandoquidem ablatuſ est Moſes nec Josua successit, 5 ad terram promissam ductor. Roboramus à populo suo pulsus est, eūmque filius Nabati excepit; virum divinum non leo, sed temporis vetustas consumpsit. Elias sublatuſ est, nec relictuſ est Eliſæus, duplo spiritu afflatus, qui Jehum ungeret; quin etiam Azazel ad perdendos Israelitas inductuſ est. In exilium abductuſ est Sedecias, & nusquam adest Zorobabel, qui imperium instauret ac recuperet. Antiochus leges patrias deferere cogit, nec se Mattathias opponit. Bellum nos undique circumſedet, neque adest Maccabæus, qui tueatur. Nunc, intùs prælia, foris terrores sunt; terrores ab Ethnicis, prælia cum Hæreticis; neque inter nos consiliarius ulluſ adest, qui admoneat, & ad certamen instruat. O injurias & calamitates! ô historiam miserandam. Quomodo hos dolores ferre potero? Quemadmodum mentem & linguam meam corroborabo, ut pro ortu atque educatione gratiam patribus referam; qui me doctrinā suā procreârunt, atque etiam eduxerunt, quippe cū me ad alios mitterent, ut ita proficere possem. Dum autem ii nostrum redituſ expectabant, atque ex summā arte meā &

ամէն

ամէն իմաստ արուճեստիս, և կատարե-
լագոյն յարմարութեմ, համայն և մեք
փութապէս դիմեալք ի Բիւզանդի-
ոն, յուսացեալք հարսանեաց պա-
րել, անվեհեր երագութեմ կրթեալք,
և առագաստի սսել երգս : Արդ փո-
խանակ խրախճանութեմ, ի վր գերեզ-
մանի ողբս սսել ողորմելի հառաչեմ.
ուր և ոչ տեսութեմ ժամանեցի, և ա-
չացն կափուցման, և լսել զվերջին
բանն, և զօրհնութիւն : Այսպիսե-
աւ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ,
փղձկիմ կարօտութեմ մերոյ հօրն :
Ուր է՝ քաղցր աչացն հանդարտութի-
առ ուղիղս, և ահաւորութի՝ առ-
թիւրս : Ուր է՝ զուարթ շրթանցն
ժպտումն առ բարի աշակերտացն հան-
դիպումն : Ուր է՝ խնդամիտ սէրն,
ընդունող աշակերտացն : Ուր է՝ եր-
կայն ճանապարհացն յոյսն, և հեշտա-
ցղցիչ աշխատութեանց հանգուցա-
նող : Կորեաւ ժողովիցն, Թաքեաւ ժո-
ղովօղն, Թաքեաւ նաւահանգիստն :
Ելիք օգնական : Ընեաց ձայնն յոր-
դորեցուցիչ : Ո՛վ այսուհետեւ զմերս
յարգեացէ զուսումն : Ո՛վ ուրախացի
ընդ առաջադիմութեմ աշակերտիս : Ո՛վ
զայրական բարբառեացի զոճարձու-
թիւն մտամբ յաղթահարեալ յորդ-
ւոցս : Ո՛վ կարկեացէ՝ զյանդգնութի-
ւոյդ առողջ վարդապետութեան
հակառակ յարուցելոցն : որք ամբանիւ
քակտեալք, և քայքայեալք, յորովս փո-
փոխեն վարդապետս, և բազում գիրս,
որպէս՝ ասաց ոմն ի հարցն, առ ամ-
բան նմանապէս դժուարին : Եւ չար
օրինակ անձանց գրեն, զարար՝ զծիծա-
ղելն զմեօք, և զարհամարհելն, իբրեւ
զանհաստատնովք, և որ ոչ ինչ պի-
տանացու ունիցի արուճեստ : Ո՛վ զնո-
սա ըմբերանեացէ սաստելով, և զմեզ
սփոփեացէ գովելով, և չափ դնի-
ցէ բանի, և լռութեան : Զմտաւ զայ-
տսիկ անելով, հառաչումն յիս ի ներքս

accuratâ compositione honorem acci-
pere cupidè sperabant, nos itidem in-
terea Byzantium celeriter properavi-
mus, nuptiarum choris interesse, &
nuptialia carmina canere maturantes.
Jam verò, lætitiæ loco, miserabiles
fletus gemitúsque edo; præsertim cùm
neque aspectu frui oculósq̃ue claudere,
nec verba novissima præcationésque be-
nignas, per temporis brevitatem, au-
dire liceret. His rerum angustiiis af-
flictus atque oppressus, patris nostri
desiderio angor. Ubi est dulcis iste
vultus erga bonos serenitas, erga ma-
los severitas? Ubi hilaris labiorum ri-
sus, discipulorum bonorum accessu?
Ubi amor & lætitia mentis, quâ disci-
pulos accepit? Ubi est longi itineris
spes atque oblectamentum, laborúm-
que requies & solatium? Periit vir con-
cionalis; delituit concionator; delituit
portus & perfugium. Abiit adjutor;
cohortationis vox conticuit. Quis de-
inceps nostrâ doctrinam extollet?
Quis progressu discipuli lætabitur?
Quis est, qui paternam ejus hilaritatem
declaret, quâ filios penè vicit? Quis,
qui illorum audaciam comprimat, qui
se sanæ doctrinæ opposuerunt? Qui,
omni re labefactati, atque everfi,
complures doctores multósq̃ue libros
corrumpunt, ut quidam de patribus
ait, ad omnem rationem æquè diffici-
les? Et pessimi exempli rem propo-
nunt, cùm nos derideant atque con-
temnant, ut inconstantes atque in arte
inutili versatos? Quis eorum ora in-
crepando opprimet, nósque laudando
confirmabit, & silentio vocique mo-
dum statuet? Quùm hæc in animo re-
puto, gemitus fletúsque per me pervadunt,
& moestas lugubrêsq̃ue voces e-
dere cupiunt. Neque tamen scio,
quemadmodum lamentationes compo-

ընթանայ,

ընթանայ, և արեւօտը, և կամեցուցանէ՝
բարբառել բան տրխրական, և սգա-
ւոր: Եւ ո՛չ գիտեմ, եթէ՝ զի արդ-
յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ՝
զով արտասուեցից: զՏէքն իմ մանուկ, ¹²
և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ վատ-
թար ազգաւ ի բաց ընկեցիկ, և նախ
քան զմահոյն մեռելութիւն, անփառու-
թեամբ յաթոռոյն ի վայր կործանեալ:
Եթէ՝ զիս ինքն, զի վերացաւ ի գլխոցս
փարթամացուցից պսակն, գեղեցիկ, և
կենցաղողութեամբ: Չճայրն, և բաճանայ-
պետ, զմիտս վսեմացել, որ երթայր,
տանէր կատարեալ բանն, որով վա-
րէր, և յարմարէր, և, զերեսանակ ի
բուռն առեալ, ուղղէր զդէպսն, և
կամ զվէպսն, և սանձահարէր զբզուս
ունայնաձայնեայ: Եթէ՝ զիս, թա-
փուր ի հոգւոյն մնացեալս, խանութի, և
ցականեալ: Չծնողն իմ, զաղբիւր վար-
դապետական, զարդարութեամբ ուղղող,
և հեղեղաւ զամբարշտութիւն արտաքս
սահմանելով: Եթէ՝ զիս, երաշտացեալ,
և թարշամեալ պատրուք արեւմտեանց
երատու: Չաշխարհիս եկեալ զա-
ղէտս, եթէ՝ զապագայիցն ակնկալու-
թիւ: Ով մեզ զայստոսիկ ճառակցէ,
հաւասարելով տրտմութեանս: և օգ-
նեցէ, ախտակցելով ասիցս, կամ յար-
ձանս փորագրել: Չարթիր՝ զարթիր,
Երեմիա, զարթիր, և ողբա հանդերձ
մարգարէանալով, որ ինչ թշուառա-
ցաք, և որ ինչ թշուառանալոց եմք:
Գուշակեա՛ զյառնել հովուաց տգի-
տաց, որպէս՝ երբեմն Չաբարիա մար-
գարէ յԻշի: Վարդապետք տիմարք,
ինքնահաճք, անձամբ առեալ պատիւ,
և ո՛չ յԱՅ կոչեցեալ, արծաթով ըն-
տրեալ, և ո՛չ հոգւով, ոսկեակէրք, նա-
խանձողք, թողեալ զՏեգութիւն, յո-
րում բնակի Աճ, և գայլք եղեալ, զին-
քեանց հօտս գիշատելով: Արօնաւորք,
կեղծաւորք, անձնացողք, սնափառք, ¹⁵
պատուասէրք, բանթէ՛ Աստուծասէրք:

nam; aut quem deplem; afflictum-
ne meum juvenem & regem, conspi-
ratione pravæ nationis, abjectum spre-
tumque, atque ante naturalem vitæ
terminum, de folio deturbatum? an
me ipsum, cujus capiti detracta est o-
pulenta, pulchra ac vitalis corona?
Patremne meum summumque sacerdo-
tem, animo magno atque excelsio præ-
ditum, quem ratio perfecta semper
comitabatur, quâ omnia administra-
vit ac disposuit, &c, velut habenis
adductis, casus eventusque direxit; ac
linguas vaniloquas frænavit? an me
ipsum, animo deficientem, anxium
& sollicitum? Parentemne meum,
doctrinæ fontem, qui justitiam irriga-
vit, sed impietatem eluvione exclusit?
¹³ an me ipsum, exsiccatum & marcen-
tem, ac disciplinæ haustus sitientem?
Calamitatésne regioni illatas; an mi-
seriarum futurarum expectationem?
Quis nobis in his enarrandis socium se
adjunget? suamque tristitiam cum nos-
trâ exæquabit? &c ad communes do-
lores, vel verbis declarandos, vel in co-
lumnis inscribendos adjuvabit? Ex-
surge, exsurge, Jeremia, exsurge, &
vaticinans deplora miseras, quas passi
sumus, & quascunque deinceps sumus
passuri. Admoneto, ut olim Zacha-
rias Vates apud Israelitas, imperitos
pastores ortos esse. Doctores sunt
stolidi, sui amantes, honorem sibi as-
sumentes, non autem à Deo vocati,
pecuniâ electi, non spiritu, divitiarum
cupidi, invidi, deferentes mansuetudi-
nem, in quâ Deus habitat, & lupi
facti, greges suos dilacerantes. Ii,
qui viam vivendi religiosam ingressi
sunt, ficti sunt & simulati, sese osten-
tantes, inanis gloriæ cupidi, honorum,
magis quam Dei, amantes. Qui dig-
nitatem fortiti sunt, superbi sunt, iner-

Վիճաւ

U u

Վիճակաւորք՝ հպարտք, դատարկա-
կացք, գրաբանք, ծոյք, ասեցողք ա-
րուեստից, և վարդապետական բանից,
և սիրողք վաճառաց, և կատակերգու-
թեանց : Աշակերտք՝ հեղգք առ 'ի
յուսուլն, և փոյթք առ 'ի վարդապե-
տէլ, որ, նախ քան զտեսութի, Ածա-
բանք : Ժողովորականք վէսք, ստա-
հանք, մեծախօսք, անվաստակք, արբե-
ցողք, լնասակարք, փախցողք 'ի ժա-
ռանգութի : Զօրականք անարիք,
անապարձք, զինատեսաք, պղերգք, հեշ-
տասերք, անժուժկալք, կողոպտիչք,
գինարբուք, յուզարկուք, համաբա-
րոյք աւաղակաց : Իշխանք ապստամբք,
գողակիցք գողոց, կծրծիք, կրծիւք,
ժլատք, և ագահք, յափշտակողք, աշ-
խարհաւերք, ծառայից համաժողովք, աղ-
տեղասէրք : Դատաւորք՝ տմարդիք,
տուրք, խաբօղք, կաշառառուք, ան-
ընտրողք իրաւանց, անհաւատք, հա-
կառակողք : Եւ բարձուլն առ հասա-
րակ՝ յամենեցունց սիրոյ, և ամօթոյ :
Եւ ապա՝ յանդիմանութի պայտօցիկ
գինք : Եթէ ոչ անտես առնել Այ, և
տարերց փոխել զընտութիւնս իւրեանց :
Դարուն երաշտացեալ, Ամառն անձ-
րեայոյ՞, Աշուն ձմեռեացեալ, Զմեռն
սառնակաւոյց, մերկայից, յերկարա-
ցեալ : Հողմք բբաբերք, անտահա-
ւարք : Ամպք հըրնկէցք, կարկտա-
ծուք : Անձրեք անժամանակք, և ան-
պիտանք : Օղք դառնաշունչք, և ե-
ղեմնարկուք : Արոց առաւելուլ անօ-
գուտ, և նուագելն անհնարաւոր : Եր-
կրի անբերութի պտղոց, և անաճելու-
թի կենդանեաց : Այլ և՛ սասանմունք,
և դղրդմունք, և 'ի վերայ՝ այսր ամի
խառվութիւն յամ կողմանց, ըստ այնմ,
Թէ՛ չիք խաղաղութիւն ամբարշտաց :
Զի թագաւորք տիրեալ խիստք, և չար-
ացարք, բեռինս բառնարով ծանունս,
դժուարակիրս, հրաման տարով խիստս,
և անտանելիս : Վերակացուք անհարթ-

tes, vaniloqui, segnes, artes doctrinæ
que odio habentes, mercaturæ ludisque
dediti. Discipuli sunt ad discendum tar-
di, sed ad docendum veloces, qui di-
vinas res cognitās habeant, antequam
eas perspiciant. Concionatores sunt
arrogantes, turbulenti, magniloqui,
desidiosi, ebriosi, injuriosi, ab hære-
ditate fugitivi. Milites sunt ignavi,
vanæ gloriæ cupidi, militiam detrec-
tantes, segnes, voluptatibus dediti,
intemperantes, rapaces, vinolenti, se-
ditiosi, ac latronum moribus imbuti.

16 Principes sunt contumaces, furum so-
cii, trahaces, sordidi, avari, rapaces,
expilatores, fervorum simillimi, turpi-
tudinis studiosi. Judices sunt atroces,
falsi, perfidi, muneribus corrupti, in-
justi, iniqui, infideles, litigiosi; æ-
que universi communiter amoris ac pu-
doris sunt expertes. Et quæ tandem
harum rerum castigatio futura est?
nisi ut nos Deus negligat, suâque na-
17 turas elementa mutent. Ver aridum,
Æstas pluviosa, Autumnus hyemalis,
Hyems gelidissima, procellosa, diutur-
na. Venti nivales ac pestiferi. Nu-
bes ignem grandinæque jaculantes.
Imbres intempestivi atque inutiles. Aer
gravis ac pruinosus. Aquæ inutiliter
redundantes, quæ neutiquam reprimi
possunt. Terræ frugum sterilitas,
nullumque animalium incrementum.
Quid? quod tremores ac trepidatio-
nes, & præter hæc omnia tumultus
undique existunt, prout scriptum est,
18 *pacem impiis fore nullam.* Nam reges
severi & crudeles imperant, qui gra-
via ac difficillima onera imponunt, &
sæva atque intolerabilia iussa edunt.
Satrapæ asperi sunt atque immiseri-
cordes. Amici insidiosi, atque inimi-
ci potentes. Fides vanâ hâc vitâ ve-
nalis. Latrones turmatim à plerisque

արարք :

արարք, անողորմք : Սիրելիք դաւա-
 ճանեալք, և թշնամիք զօրացեալք :
 Հաւատ վաճառեալ ընդ անոտի կեն-
 ցադոյս : Հէնք եկեալ անհատք, և յո-
 լովից կողմանց : Գերփումն տանց, և
 յափշտակութի ստացունածոց : Կապումն
 դիւաւորաց, և բանտք յայտնեաց : Յո-
 տարութի վտարումն ազատաց : Եւ ան-
 թիւ նեղութի ռամկաց : Առումն բա-
 դաբաց, և բանդումն ամբողջաց : Աւե-
 ռումն աւանաց, և հրդեհումն շինու-
 ածոց : Սովք անբաւք, և հիւանդու-
 թիւնք, և մահք բազմորինակք : Ած-
 պաշտութի մոռացեալ, և ակնկալու-
 թի Գեհենի, յորմէ պահեսցէ զմեզ
 Քս Աճ, և զամենեւեան, ոյք երկիր-
 պազանեն նմա ճշմարտութեամբ, և
 նմա սխառք յաւիտեանս : Ամէն :

partibus incurfant. Domicilia exp-
 lantur, possessiones diripiuntur. No-
 biles vinciuntur, illustres in carcerem
 19 conjiciuntur. Liberi in exilium pel-
 luntur; plebs miseras innumerabiles
 patitur. Oppida capta, castella dis-
 jecta sunt. Vici vastantur, ædificia
 incenduntur. Fames diræ, morbi,
 mortésque urgent multiplices. Piëtas
 in oblivione jacet, atque Orci expec-
 tatio instat, à quo nos Christus Deus
 tueatur, omnesque qui ipsum verè
 colunt, cui gloria in sempiternum.
 Amen.

Ա Ե Ր Զ

E I N I S

U u 2

ԱՇԽԱՐՀ

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՒ

MOSIS CHORENENSIS

GEOGRAPHIA.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

MOSIS CHORENENSIS GEOGRAPHIA.

ԱՆԱԳՍ աշխարհագրութեան յ'Ամացին գիրս ոչ ուրեք գտանեմք ոճով ասացեալք այլ դոյզն են՝ գուռ ուրեք, և այն դժուարահաս, և տաժանելի, արդ' քն զի անհասք դոցա եղեալ մեզ, յարտաքինսն հարկաւորիմք ձեռնարկել. որով զաշխարհագրութի բարմարեցին 'ի ճանապարհորդութե' և 'ի նաւարկութե', և օտուգեցին յերկրաչափութե' : Եւ ինքն երկրաչափութի՛ն գտաւ յաստեղաբաշխութե' : Քանզի ուշ եղեալ առաջինքն, խոկային, Թէ որք տեղիք երկրի ընդ որովք են կացեալք մասամբք երկնայնոյ բոլորակին, և զմեծութի տունջեան, և գիշերոյ, և զոր իյլն երկրի, և զոր իներքոյ երկնից միշտ բերելով, յայտնեն և զբնակութի մարդկան, 'ի միջօրական գծէն զդիրն առնելով, ասպարիզական չափու, ըստ ճանապարհորդութե' և ըստ նաւարկութե' : Իմացեալ գկայանսն, և զփոփոխից, զայլ այլուր ալիպէս երևեալ : Քանզի իյլն այրեցածին Բերին կենդանաւտակքն մոտանեն, և ծագին : Բայց փոքր արջն գերիվերոյ կացեալ լինի երկնի 'ի հիւսիսային կողմանսն, ասպարիզօք հինգ հարիւր և երկու հընգերեկօք : Եւ անդէն Թուրխ կղզի, որ մեկնէ զհիւսիսականացն, և ծանուցելոյ երկրէ, երբև զգետ, ըստ լայնութե'

UOD de Geographiâ in sacris literis nihil usquam fusè & copiosè traditum inveniâmus, sed pauca tantum eâque obscura ac difficilia occurrant, ob eam causam scriptores externos hac in re adire cogimur, qui quidem geographiam ex itineribus terrâ marique factis composuerunt, atque geometriâ confirmârunt. Ipsa autem terræ dimetiendæ ratio astronomiæ beneficio reperta est. Considerârunt enim veteres atque animis contemplati sunt, quæ terræ loca quibus cœlestis circuli partibus sint subiecta, quanta diei noctisque longitudo esset, quæ stellæ supra terram, quæque infra semper moverentur, atque inde habitationes hominum exposuerunt, & locorum situs intervallaque pro stadiorum numero ab lineâ æquinoctiali declarârunt, prout ex peregrinationibus ac navigationibus deprehenderant; ex quibus etiam tum statos, tum varios stellarum aspectus intellexere, quæ quidem aliis in locis alio planè modo apparent. Namque in Zonâ torridâ signa Zodiaci occidunt atque oriuntur. Ursa autem minor longè supra terram extat, in septentrionis finibus, ad stadia quingenta duâque

չափու *

չափու . ունի 'ի միջօրեական շրջանակն
 երեք հարիւր և վաթսուներկու բիւ-
 րուք՝ վեց հազարեկօք մասամբք, հինգ-
 հարիւր չափուց ասպարիզաց, մեծ
 շուրջուններութիւն . Իսկ 'ի հարաւայինն,
 խոնարհի 'ի սուգականն, և այլակերպ
 զայլն երեւցուցանէ . ունի Թէոդորոս
 Սամոստացի պատմէ գէնդկաց, թէ 'ի
 Լիմիմեռիկոնն նաւերով յերկիրն, ու-
 ներով զՏուռունն միջերկնեայ, և զԼու-
 դայ ընդ մէջ կիւռիայ . Իսկ յ'Արիայ
 ընդ մէջ նաւերով երկրականն, զՏա-
 նամբոս աստղ, որ է պպոս, 'ի նոցանէ
 երթեալ, և 'ի մէջ նոցա Ապոնիկիկոն
 հնչական, և այլ բազում ինչ : Եւ
 զգամայեալ գօտին բերելով ընդ մէջ
 արեգեգերականին առ Եթէօպացւոց ճա-
 նապարհորդութենէ, յԱկիզիբրայ աշ-
 խարհէն . և զՏուսոն ծայր ընդ
 ձմեռնային շաւղօք, յաներևականն,
 և 'ի սուգականն կոյս : Քան-
 զի և յեթնէ նահանգէն, մինն առեւ-
 ալ է հարաւայնոյ միջօրեականի գծին,
 և զայլևս վեցն 'ի նմանէ յարջայինն կոյս :
 Այսպէս և երկու ընդ այինս ժամն ու-
 ներով, երեք քառասունհինգ, կիսա-
 ժամաւ յառաջ մատուցեալ, ունի և ան-
 չորս, Պոստոս, որ է միջին նահան-
 գացն, ըստ գնականին յայտնութեցն .
 հինգ ընդ Հուսմ . վեց ընդ Կոստանդ-
 նուպօլիս . եթէն ընդ Սիւլթիայ . և ան-
 աշխարհաց դոցին դասեցան : Յորս
 նախ առնի է զարեգեգերաց ստորագրու-
 թիս, նմանութիւն երկու գնականն աս-

quintas stadii partes. Atque ibi est in-
 sula ¹ Thule, quæ aquilonarem terræ
 cognitæ partem, quod ad latitudinem
 attinet, quasi flumen, disternit; ita
 ut ab lineâ æquinoctiali sexies & vicies
 centena viginti sex graduum millia
 absit, quorum unusquisque quingenta
 stadia continet. Tam vastus sanè est
 ejus ambitus! Coeli autem regio au-
 stralis infra horizontem deprimitur,
 & diversam syderum formam exhibet;
 ita uti ² Diodorus Samius de Indis nar-
 rat, qui, cum ad Limyricen navi-
 gant, Taurum in medio cœlo & Plei-
 adas ad antennas medias habent. Qui
 verò ad Azaniam navigant, ad stellam
 Canobum, quæ ibi equus dicitur, cur-
 sum dirigunt, atque inter eos Aprici-
 cus resonat, aliâque multa hujusmodi
 narrat. Cæterum zona torrida per
 medium terrarum orbem ad Æthio-
 piam atque Agifymbam regionem
 ducitur; & Prassum promontorium
 sub hyberno tropico à parte cœli de-
 pressâ atque ab aspectu nostro remotâ
 ponitur. Etenim ex septem terræ re-
 gionibus, una australi, sex reliquæ
 aquilonari æquinoctialis lineæ parti
 attributæ sunt. Ita cùm inter has du-
 arum horarum spatium intercedat, ter-
 tia orbis regio per Alexandriam tran-
 sit, dimidio horæ longior, quo tem-
 poris intervallo reliquæ omnes proce-
 dunt atque augentur; quarta per Rho-

սողականաւ,

¹ Επ' τοιούτοις τα πλάτος πρώτον ὑποτίθεται μὴ
 καὶ αὐτὸς τὴν Θέλην νησον ὑπο τοῦ παρελλήλου τοῦ
 ἀφορίζοντα το βορειοταλιν πρεσβυτεῖς ἐγρωσμένης γης.
 τοῦ δὲ παρελλήλου τάλιν ἀποδεικνύει ὡς ἐνι μαλι-
 σα ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ τὴν ἰσημεριαν μοίρας ξγ, οἷον ἐστὶν ὁ
 μισομυβείρος κύκλος τξ, ἐκείνους δὲ τρισμυβείρους χγ-
 λινε πνίστακους. ὅς τις μοίρας πνίστακους ἐγρωσά
 ἐκείνους περιεχούσης. Ptol. Geogr. I. 7.

² Φησὶ γὰρ οἱ καὶ οἱ μὴ ἀπὸ τῆς Ἰνδίας οἰς τὴν
 Λιμυρικὴν πλεούσας, ὅς φησὶ Διοδώρος ὁ Σαμῖος ἐν
 τῷ τεύχε, εἶχεσθαι τὸν Ταυρὸν μισοεσθαρντα, καὶ τὴν
 Πλειάδα καὶ μισὴν τὴν καρχαδιαν. οἱ δ' αἰς τὴν
 Ἀζανίαν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας ἀναγόμενοι, εὐθυνοῦσθαι τὴν

πλεὺς πρὸς μισομυβείαν, καὶ τοῦ Κανόβου ἀστὲρ,
 ὅστις ἐκεῖ λεγέσθαι ἵππος, καὶ ἐστὶν ὀρίωντος. Ptol. ibid.
 Hucusque ferè omnia ex Ptolemæo Chorenenfis
 deprompsit; quod ni ita fuisset, voces Armeniacæ
 adeo sunt depravatæ, ut vix potuissimus Latinè
 vertere. Ipsa etiam verborum series & continuatio
 tam confusa ac perturbata est, atque à Ptolemæo
 tantopere discrepat, ut nobis cum Ptolemæo con-
 ferentibus nonnulla videantur intercidisse, nisi po-
 tiùs omnem culpam in Chorenenfis incitiam con-
 jicere velimus. Hæc fat est monuisse, neque enim
 operæ pretium facturi videmur, si operosè emendare
 conaremur.

տղականաւ, զկէս շրջանակին մեծի՝ ունեցով Տարիւր և ութսուն երեք, բնական թի մարդկան։ Եւ զվերաջափութի առնելով Ժամադիտականաւ, ՚ի ձեռն երևելոյ աստուորոն, և սկիթիոն գործարանաց. բայց կարևոր է Դէպետայ առ ՚ի ցամաքաջափութի։

Որ է Պաղոմէոս և Կլոդէոս չափեալ ասպարիգօք զամբնակութի մարդկան, երկայնութե, յարեմոց սկիզբն արարեալ, որ է ծով անծանօթ Ովկիանոս, ՚ի ծայրէ անծանօթ աշխարհին, մինչև յարեալ յեզր անծանօթ երկրի, մասուն Տարիւր ութսուն. սոյնպէս և լայնութի, սկիզբն արարեալ յայրեցելոյ գօտւոյն, չափեալ զՏիւսիսիւ, անծանօթ ծով, և երկիր, մասուն վաթսուն և Տինգ. և դարձեալ յայրեալ գօտւոյն ՚ի Տարաւկոյս չափեալ յանծանօթ երկիր, մասուն տասն և Տինգ. լինիլ ամ լայնութե մասուն ութսուն. և առաւել յարաբար կոյս քան զայս, չէ ուրուք զեզր երկրի տեսեալ, և կամ գիտացեալ, ոպ յասէ Պաղոմէոս։ Այլ ծանօթ կոչի երկիր, և ովկիանոս. յորս երկրագիր բոլորակին տիեզերագրութեցն առեալ Պապայ Ա

dum, quæ est portio media, uti sphaera demonstrat; quinta per Romam; sexta per Constantinopolim; septima per Scythiam; atque in has regiones totus terrarum orbis distributus est.

4 Jam verò instituenda est primùm terræ syderumque descriptio ad duarum sphaerarum similitudinem, in quibus circuli maximi dimidium et centum octoginta tres partes continere debet, ad habitationes hominum declarandas. Atque ea dimensio, quæ per sublimem aerem facta est, instrumentis perficitur, quibus astra & umbræ observantur; ad ipsam verò continentem terram dimetiendam Dioptrâ opus erit.

Claudius autem Ptolemæus cunctas hominum habitationes stadiis metitus est, ab ignoto oceano occidentali initium capiens, & longitudo quidem terræ æstimans, ab extremis terræ ignotæ finibus usque ad orientem atque alteram ignotæ terræ extremitatem gradus centum atque octoginta numerat; latitudinem verò, à Zonâ torridâ usque ad septentrionem & terram marisque ignotum graduum esse putat sexaginta quinque; atque ab alterâ parte ad meridiem versûs atque ignotam eam terram gradus numerat quindécim; ita ut latitudo tota octoginta gradus contineat; ultra quos terminos nemo quisquam, ut Ptolemæus ait, terram vidit aut cognovit unquam. Cæteræ autem terræ marisque partes cognitæ vocantur; easque Pappus

¹ Centum atque octoginta tantummodo partes, ut opinamur, debuisset dicere; sed in hac Geographiâ numeros sæpiùs corruptos esse, nimis liquidò apparebit.

² Ptolemæus quidem longitudinem terræ esse centum octoginta partium, & latitudinem graduum esse octoginta docet, sed ab Equatore ad Tholen insulam, Septentrionalis latitudinis terminum, sexaginta tres gradus, atque ab alterâ Equatoris parte decem septem gradus numerat. Ptol. Geogr. I. 7. 10.

¹⁴ VII. 5.

³ Pappus Alexandrinus Theodosii Magni temporibus vixisse fertur, ac proinde Chorenensis ipsius ætatem non multò antecessit. Inter ejus opera memorat Suidas ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑΝ ΟΙΚΟΤΜΕΝΙΚΗΝ, quod ipsum hîc Chorenensis indicat laudatque. Cæterum maximè dolendum est illud Pappi scriptum periisse, quod certè Chorenensis turpissimè compilavit. Pappum enim Alexandrinum, quæ erat ejus rerum Mathematicarum peritia, non tam jejunum atque inconditum de Geographiâ librum scripsisse, præstare minimè dubitamus.

դէքսանդրացւոյ համառօտաբար երկր-
ագրութեն • յորմէ մեր ծայրաքաղ ա-
րարեայ, զմեծամեծան, և զնշանաւորսն
միայն, և զչափս որչափութեցն • ոչ
լատ յառակի երկրի, այլ ըստ բարձրա-
ցեալ լեռանց, տեսութե ընդ օդս ան-
շանելով 'ի ձեռն գործարանաց, նկա-
րելով զնշոյս արեգական, և լուսնի, և
աստեղաց, ըստ տանց իւրեանց եօթն
նահանգացն փոփոխման սահմանաց •
Եւ է սահման բան կարճառօտ, յայտ-
նիչ բնութե եմթանայ իրողութե, որ
զիւրն 'ի ներքս փակէ, և քայլն 'ի բաց
որոշէ, և չափէ զմասն • Եւ է մասն
հինգ հարիւր ասպարեզ • Եւ ասպա-
րեզն է հեռագնացութե, այսինքն է
վտաւան մի • Եւ է ասպարեզն ըստ օդ-
աչափութե քայլս հարիւր, և քայլն
վեց ոտն է, և ոտն վեց մման • Մղոնն
ասպարեզ մի, իսկ ասպարեզաց ասպա-
րեզն հարիւր և քառասուն երեք քայլ
և մղոնն է եօթն ասպարեզ • ուն լինիլ
գետնաչափութե մղոնն հազար քայլ և
փարսանն երեք մղոն է • Բայց օդաչա-
փութե, է մասն հինգ հարիւր ասպա-
րեզ, ի լայն երկրաչափութե, և նոյն չափ
է երկայնութին չորեքիւկուսի, ուն զի լի-
նիլ մասին եօթանասուն և մի մղոն • Երբ
եօթն, քսան և ութն •

Արդ՝ այս չափոյս չափեցին զեր-
կիր, և զծով, սկիզբն արարեալ յայ-
րեցելոյ գօտւոյն, զոր կոչեն միջօ-
րական գիծ, յորում բնաւին ոչինչ
բռւսանի, յաղագս միշտ յաճախե-
լոյ ընդ նմա արեգականն, յամառ-

¹ Huic Chorenensis loco videtur scriba ineptus
alienum aliquid interpoluisse; id quod inde etiam
suspiciari licet, quod vox Armeniaca hic occurrit,
antiquis Armeniis, quantum arbitramur, inaudita
atque inusitata, Vox autem ea, quam *definitionem*
vertimus, terminum & limitem notat, atque hic pro
gradu usurpari videtur; sed cum eadem vox sæpe

Alexandrinus in suâ totius orbis ha-
bitabilis descriptione breviter expo-
nit; à quo nos nostra deprompsimus,
notantes tantummodo maxima quæ-
que ac celeberrima loca, & quanti-
tatum mensuras, non per ipsum terræ
solum dimensas, sed pro eo ut ex
montium verticibus, visu per aerem
ducto, instrumentorum ope deprehen-
duntur, quibus solis lunæque & sy-
derum lumina observantur, perinde
ut domuum suarum & septem Clima-
tum determinatione variè definiuntur.

⁶ Est autem ² definitio oratio brevis
naturam ejus rei, de quâ agitur expo-
nens, se ipsa circumscribens atque alia
excludens, & metitur gradum. Gra-
dus quingenta stadia complectitur.
Stadium in locorum distantis ³ *Vela-*
vanum appellatur. Stadium verò, di-
mensione per aerem initâ, 3 centum
passus, passus sex pedes, pes sex digi-
tos tenet. Stadiorum autem stadium
centum quadraginta tres passus explet,
milliariumque septem stadia complec-
titur; ita ut milliarium, dimensione
per terram factâ, mille passus comple-
at, & Parasanga tria habeat millia.
Quòd si per aerem mensuram incas,
unus gradus quingenta stadia, tam in
latitudine terræ, quàm in longitudine
quoquoersus tenebit, sic ut gradus u-
num & septuaginta millia adæquet.

⁷ His igitur mensuris terram & mare
dimensi sunt, initio factò à Zonâ tor-
ridâ, quam lineam Æquinoctialem
appellant, in quâ regione nihil quic-
quam terra gignit, solis ardoribus
perpetuò exusta, qui illic hybernum

նային

etiam *definitionem* valeat, satis quidem ineptè ejus
vocis *definitionem* librarius adjunxit.

² *Velovan* Armeniacè stadium sonat.

³ De his mensuris, quæ corruptæ depravatæque
videntur, qui certiora cupit, adeat Cellarium, in
Geogr. l. I. c. 12:

նային եղանակն զեղանակ ձմեռնային փոփոխեալ և անդրէն դարձեալ: Այս որոյ ասացին զարեգակն շատ փոքրագոյն քան զերկիրս զայս լինիլ, քանզի վեցերորդ, կամ երրորդ լինիլ արեգակն, զերկուս նաճանգսն ասելով բովանդակութի արեգակն, այսինքն է օթեանս քառասուն, յորմէ ըստ հեղման օդոյն նրբացեալ բորբոքութե ասացին զայրեցական գօտին և աստ՝ և անդ: Եւ նորա զՈվկիանոս ընդմիջելով՝ ի բնակութեն, և հարաւային կիսագնտին, զոր ընդդէմ երկրի կոչեցին, բնակելոյ երկրիս մեծութե՝ ոչ ըստ սմա, այլ հիւսիսային կիսագնտին զոր կոչեն գոյացեալ, քանզի ի նմա ասացին փոքրագոյն գծագրեալ, վստանձուկ գոյոյ բողբոքակին. և զդէմն նմանապէս նորին հարաւային եզրն, զոր կոչեն ցամաքեալ: Եւ ոչ միայն զայրեցեալ գօտեան ասեն զովկիանոս, և զամ երկրաւն շուրջ գոյ, զոր և Կոստանդինոս Անտիոքացի ի Քրիստոնէական Տաղաբրութեն ասէ, յարագս տապանակին անցելոյ՝ յարեգեան երկրէն առ մեզ ի մէջակոյս: Բայց Պտղոմէոս, որոյ արբ բազմաշրջութե զամ չափեցին, ոչ ասեն շուրջ լինիլ զովկիանոս, այլ ի միոյ կողմանէ անկեան հիւսիսոյ առեւմտից: Եւ տարածի յարեւելակոյս ընդ հիւսիսի, յերկուց մասանցն, մասն մի ընդ արեւմուտս. ի հարաւակոյս ի չորս մասանցն, երեք մասունքն որբ ի նմանէ սկսեալք զանձանօթ երկրէ ասէ շրջապատեալ զբնակութի մարդկայինս բնութե: Եւ զերից ծովուցն մեծամեծաց, զՀնդկայնոյն ասեմ, և զՅուսականէն, և զԱրկանին ծով, և երկիր բնակութի մարդկան ասէ շուրջ լինիլ զնորք, և է ճշմարիտ:

tempus in æstatem mutat. Ideò autem solem dixere multò minorem esse quàm terram, ita ut sol tertia tantum vel sexta terræ pars esset, quòd duorum modò climatum, quæ quadraginta mansiones conficiunt, spatium complecteretur, atque inde, pro aeris motu, torridam Zonam ab utraque parte calefaceret. Quæ Zona oceanum medium dividit, atque habitatam terræ partem ab australi Hemisphærio disjungit, quod terram oppositam vocant; cùm maxima terræ habitabilis pars in Hemisphærio aquilonari posita sit; id quod tamen minore formâ propter Circuli angustiam depingi dicunt; perinde ut oppositam ei oram australem, quam aridam appellant. Sunt autem, qui non solum Zonam torridam, sed totam etiam terram oceano circumcludi aiunt, id quod¹ Constantinus Antiochenus in Topographiâ suâ Christianâ tradit, cùm de arcæ ab orientis finibus in nostram regionem trajectu verba facit. ² Ptolemæus autem, hominésque ejus, qui, variis factis peregrinationibus, omnia permenſi sunt, terram habitabilem oceano, nisi in unâ parte, quæ inter septentriones atque occasum spectat, circumscribi negant. Oceanus verò ad orientem ac septentriones extenditur, atque ex duabus ejus partibus, pars una ad occidentem spectat; sed a meridie partes sunt quatuor, quarum tres, inde incipientes, ut idem narrat, terram incognitam atque humani generis habitationes cingunt. Nempe tria ea magna maria, Indicum, Græcum atque Hyrcanum, intelligi volo, quibus orbem habitabilem concludi scribit, id quod verum est.

Աշխարհ

¹ Constantinus quidem erat Antiochenus Prefbyter, Chrysostomi ferè æqualis. Utrum verò is idem sit, atque hic Constantinus, illud planè in in-

certo est. Vid. Fabric. Biblioth. Græc. Vol. X, p. 280.

² Vide Ptol. Geogr. VII. 5.

Աշխարհագիր : Հատուած երկրորդ :

Geographiæ Pars altera.

Քանզի զՅուդանական, և զվաս-
բիականաւն, և մերոց իսկ արանց պա-
տահեցաւ շուրջ անցանիլ, յորոյ վար-
կանիմ և զՀնդկայնոյն նոյնպէս լինիլ,
և ոչ, ոնչ ոմանք ասացին, Ովկիանոսի
պարունակեալ զամ, այլ հաւանեալ
եմ Պտղոմեայ պատմութեն, որոյ արք
զայրեցեալ գօտեաւն անցին 'ի հարա-
ւոյ կոյս, և զազգան զայնոսիկ ճգրտե-
ցին, և զսահման ճարակաց նոյն չափե-
ալ, յ'Արիդիսիբրայ մինչև 'ի լուսնի լե-
տուն, և անոր ևս, յանձանութ երկիր :
Եւ շուրջ եկեալ զանձանութ երկրաւն,
Ովկիանոսէ մինչև ցՈվկիանոս, և զևս
առաւելն, լուեաց . զորս ոչ երբեք կո-
խեաց ստն, և եամ ետես ակն մարդոյ,
որում Ածային գրոց 'ի ճահ գան վկայ-
ութիւն, ոնչ Յօր ասէ, թէ ձգեաց
զհիւսիս զոչընչիւ, և եթէ հրաման
պատեաց զերեսս ջուրց . այսինքն եթէ
հրամանն Տն բաւական է ունիլ զեզր
ջրոց անձանութի ծովու, ոչ պիտոյացե-
ալ անցանիլ երկրի, և ոչ եզր սպառու-
ածի անձանութի երկրի պիտոյացեալ
ջրոյ : Բայց թէ և է զանձանութ երկ-
րաւ ծով, կամ շուրջ զանձանութիւ ծո-
վու երկիր, մեք, ոնչ անհաս եղեալ
մատնութեց, լուեմք, և գրեմք զայս
միայն, զոր կոխեաց ստն, և ետես ակն
մարդոյ :

Արդ սկսցուք ըստ Պապայ Աղէք-
սանդրացւոյ երկրագծութեն, որ ըստ
ինքնագիր բոլորակին Ազոդիայ Պտղո-
մեայ տիեզերագրութեցն չափուց : Զոր
սկսեալ յայրեցելոյ գօտւոյն, կրկնակի
և 'ի հիւսիսոյ, և 'ի հարաւոյ : Բայց
սկսանի յայրեալ գօտին յանձանութէ
երկրէն Սիւնէացւոց, անցանելով ի
Տաբուրթանի կղզւոյ ստորոտն, և ընդ
Նեղոս գետոյ վտակն, և ընդ ամե-

9 Etenim Maria, Græcum & Caspi-
um, nostri etiam circumiêre, atque in-
de idem de Indico arbitror, neque, ut
nonnulli aiunt, omnia oceano circum-
cludi puto, sed Ptolemæo potius as-
sentior, cujus homines Zonam torri-
dam ab australi parte pertransierunt,
& nationes istas accuratè descripserunt,
eâsque oras ab Agifymbâ ad lunæ
montes, atque ultrâ, usque ad incog-
nitam terram dimensî sunt. De terrâ
autem ignotâ ab oceano ad ocea-
num & ultrâ, ibi filet; quæ loca
nec unquam pes calcavit, neque ho-
minis oculus aspexit, cui rei sacræ
historiæ testimonium convenit, quan-
do Jobus ait, *Extendit septentrio-
nem super nibil; Et decretum ejus ex-
tremities aquarum coercuit.* Quæ ver-
ba declarant, decretum Domini aquas
ignoti maris intra terminos cohibere
posse, ut neque eis terram inundare,
neque extremis terræ incognitæ oris
aquas liceat transcendere. Utrum verò
terram ignotam maræ ambiat, an mare
incognitum terra circumscribat, de eo
nos, quum non fati scimus, tacemus,
atque ea tantùm describemus, quæ
pes calcavit, atque hominis oculus
aspexit.

Itaque Pappi Alexandrini Geogra-
phiam secuti, exordium inde capiemus,
quæ cum Claudii Ptolemæi mensuris
congruit. Qui quidem à fervidâ Zonâ
initium ducens, utroque versum ad sep-
tentriones & ad meridiem pergit. In
Zonâ autem torridâ ab ignotâ apud Si-
nas terrâ orditur, atque inde per infe-
riorem insulæ Taprobanæ partem, &
per flumen Nilum, omnémque Æthio-

Թէօպայո

1 Job. xxvi. 7, 10.

Թէօպայս ըստ Տարաւոյ կողմանէ Թէ-
դիմաց լերինն, որ կոչի Աստուծոց ա-
թոռ, ընդ ձկնակեր Եթէօպայեցիսն,
յանձանօթ երկիր: Իսկ Ովկիանոսէ,
զկողմամբք Չւփիւռոս հողմոյ սկսա-
նի, քսան և մեկ մասն է լայնութիւն, առ
ձկնակերովք Եթէօպայեցովքն և Թէ-
դիմաց լերամբք, և պատէ զարեւմուտս,
մինչև իսպառ լայնութի չափու, և
դառնայ առ հիւսիսի յարեւելս, մինչև
վաթսուս մասն լայնութիւն, որ է հան-
դէպ կարկինէտեան ծոցոյն Պոնտոսի
առ Քեռսոնիւ, և անտի յառաջ ան-
ձանօթ երկիր: Եւ պատէ զմնացեալ
մասունսն հիւսիսոյ, և զարեւելս, և
զհարաւ, քսան մասն յարեւելից մինչև ց'
նոյն Ովկիանոս: Իսկ զաւելիսն քան զայ-
սոսիկ չէ ուրուք տեսեալ, և կամ ծա-
նուցեալ: Բայնորիկ անձանօթ կոչի
երկիր, և ովկիանոս: Եւ Ովկիանոս
ձանօթ նաւագնացութե, և կղզիք ե-
րեք հանդէպ ներքսագոյն Լիբիոյ, որք
Երանելեաց կղզիք կոչին. և դոցա ք
արեւմտից վեց կղզիք այլ է. և դոցա Ի
հիւսիսային, չորս կղզիք հանդէպ Մա-
րիտանեաց և մի նեղուցն, որ կոչի Սեպ-
տէ, այսինքն եօթնեակ. քանզի զեօթն
մղոն ունի լայնութի տեղւոյն, որ գետ-
աբար ելանէ յովկիանոսէ, և ծնանի
զՅունաց ծովն. որոյ յարեւմտից կղզի
կայ այլ մի եւս: Իսկ Ովկիանոս երթե-
ալ ք հիւսիսի, և դարձեալ ք արե-
ւելս, առնէ երկուս կղզիս մեծամեծս,
որք կոչին Բրիտանացւոց աշխարհք, և
զԹուղիս մեծ կղզի, որոյ հասարակն
անձանօթ երկիր համարեալ է. և կղզի
մի այլ որ Սկանդիւն անուննի, յորում
Գունթք լեալք են. և քան զայս կղզիս
այլ նաւագնացութի չկայ, և ոչ հա-

piam, ab australi montis ¹ Theoche-
mi parte, qui *Deorum solium* vocatur,
per Æthiopas Ichthyophagos usque ad
incognitam terram progreditur. A
parte autem oceani, ab occidentis orā
initium capit, quo in loco unius & vi-
ginti graduum latitudo est, apud Æthi-
opas Ichthyophagos & montem Theo-
chemum, atque occidentis oras obit,
quā in latitudinem patent, indēque in-
ter septentriones & ortum remeat, us-
que ad sexagesimum latitudinis gra-
dum, è regione sinūs Carcinitidis in
Ponto apud Chersonesum, atque ultra
ad ignotam usque terram. Deinde re-
liquas septentrionis partes, atque ori-
entem ac meridiem, ad vigesimum la-
titudinis gradum ab oriente usque ad
eundem oceanum persequitur; ultra
quos terminos nemo omnino vidit aut
novit quidquam; atque ob eam cau-
sam terra ista ac mare appellantur ig-
nota. Mare autem ex navigationibus
cognoscitur, & ² tres sunt insulæ ex
adverso Libyæ interioris, quæ Insulæ
Fortunatæ nominantur; atque ab oc-
cidentalī earum parte insulæ sex aliæ
extant, atque à septentrionibus qua-
tuor insulæ è regione Mauritanix, &
unum fretum, quod ³ Septa vocatur,
id est, *septenarius*; quippe cum sep-
tem millia passuum latus sit is locus,
qui, velut flumen, ab oceano profluit,
& Græcum mare efficit; cujus ab oc-
cidentalī parte insula etiam alia una
sita est. Oceanus autem septentrio-
nem versus fluens, ac tum ad solis or-
tum se inflectens insulas duas maximas,
quæ Britannorum regiones vocantur,

սեպ

¹ Montem hunc, Θεων οχημα, i. e. *Deorum currum*, sive *solium*, uti Chorenensis interpretatur, Græci scriptores appellant. Cellar. Geogr. IV. 8. p. 144.

² Sex Insulas Fortunatas numerat Ptolemæus, in Geogr. IV. 6. Cæterum cum numeri in hoc libro sæpissimè corrupti sint, neque operæ pretium videatur hanc Chorenensis Geographiam accuratè

expendere atque emendare, deinceps in notis rariores erimus.

³ Fretum Herculeum, sive Gaditanum *Septa* nomine appellari nusquam alibi legimus. Sunt autem montes quidam alti, qui freto imminet, qui, ob numerum, *septem*, ob similitudinem *Fratres nuncupantur*. Pompo. Mel. I. 5. Cellar. Geogr. IV. 7. p. 137.

սեալ է ոտն մարդոյ, վն այնորիկ կոչի
անձանօթ ծով: Մտանեն և գետք քսան
և մէկ յարեմոն յՈվկիանոս:

atque etiam insulam magnam Thulen
efficit, cujus partes mediæ in terram
incognitam contribuuntur; ibique una
alia insula, quæ Scandia nominatur,
posita est, quem Gothi incoluere; at-
que ultra has insulas navigatio institui
potest nulla, neque hominum quisquam
profectus est, ac propterea ignotum
mare appellatur. Cæterum ab occasu
solis unus & viginti amnes in oceanum
influunt.

Իսկ երեք ծովք՝ որովք երկիր շուրջ
է: Առաջին ծով Հնդկայինն, որ կոչի
Կարմիր ծով, յորմէ ծոցոյ ելանեն Պար-
սից, և Արաքացւոց ծովք: և սահմանի
'ի հարաւոյ անքնակ, և անծանօթ երկ-
րաւ, իսկ յարեմոնց, Սինեցւոց աշխար-
հաւ, և 'ի հիւսիսոյ Հնդկօք, և Պար-
սիւք, և Արաքացօք, իսկ յարեմոնց Ե-
գիպտացօք, և Եթէօպացօք:

¹³ Hæc autem sunt tria maria, quæ
terra cingit. Primum est mare In-
dicum, quod etiam Rubrum vocatur,
ex cujus sinu Persicum atque Arabi-
cum profluunt maria; atque à meridie
quidem inhabitabili ignotâque terrâ, ab
oriente regione Sinensi, à septentrio-
nibus Indiâ, Persiâque & Arabiâ, at-
que à solis occasu Ægypto atque Æ-
thiopiâ terminatur.

Երկրորդ ծովն Յունաց՝ որ ծնանի
յՈվկիանոսէ՝, և լայնացեալ ձգի մինչև
յ'Ասորիս: Եւ սահմանի յարեւելից
Ասորօք, և Փիւնիկեցօք: Իսկ յարեւ-
ելից Հրէաստանիւ հարաւոյ մինչև յԵ-
գիպտոս: իսկ յարեւելից հիւսիսոյ Մեջ-
երկրօք մինչև ց'Բաղկեդոն, յորմէ ծո-
ցոյ ելանէ Պոնտոսի ծովն: Իսկ 'ի հիւ-
սիսոյ, Եւրօպիւ մինչև ց'Աեպտէ, իսկ 'ի
հարաւոյ Լիբիւ մինչև ց'նոյն Աեպտէ:

¹⁴ Alterum est mare Græcum, quod
ab oceano oritur, atque ad Syriam
usque pertinet. Fines habet ab ortu
solis Syriam ac Phœnicen. Inter ori-
entem ac meridiem, Judæâ usque ad
Ægyptum; inter ortum solis ac sep-
tentrionem regionibus Mediterrancis
usque ad Chalcedonem continetur, ex
cujus sinu mare Ponticum profluit.
Ab aquilone Europâ usque ad Sep-
tam, ab austro Africâ usque ad ean-
dem Septam definitur.

Երրորդ ծով Արկանի՝, որ կոչի
Կասպից ծով: և ձգի երկայնութի
նը 'ի բերանոյ Երասխայ, և Կուր
գետոյ, մինչև ց'մուսս Պօղէտիւէօ-
մէտայ գետոյ: Եւ սահմանի յարեւ-
տից Հայօք: իսկ յարեւմտից հիւսիսոյ
Աղվանիւք և Մալթօք: իսկ յարեւ-
ելից հիւսիսոյ, Սկիւթացօք: իսկ յա-
րեւելից, ազգաւն, որ կոչի Արիականք
ամբոստակէք: Իսկ յարեւելից հարա-

¹⁵ Tertium est mare Hyrcanum, quod
& Caspium dicitur; cujus longitudo
ab Araxis & Cyri ostiis usque ad flu-
minis Polytimetri ostium pertinet. O-
ram ejus occidentalem Armenii te-
nent; eam, quæ inter septentriones
atque occasum spectat, Albani ac Mas-
sagetæ; eamque, quæ inter septen-
trionem & ortum spectat, Scythæ oc-
culunt. Ab oriente populi sunt, qui

և ոյ՞

¹ Όμοιος δε και των ορεινων επικειχθαι τη
γη θαλασσαν, αρα η μεν εστ μεγιστη πηλις, η δε

τη Ινδιαν πλαγην, αυταρα δε, η ημερ' ημας, τελη
δε, η 'Τρεβαν, η και Κασπια. Ptol. Geogr. VII. 5.

ւոյ, Արեւան աշխարհաւն : Իսկ 'ի
Հարաւոյ, Մարօք, Իերփօք, և Դել-
ֆօք, և Կարթիւք, մինչև 'ի մուտս Ե-
րասխայ :

Նոյնն և գերկիր բաժանեալ յերիս, ¹⁶
Եւրոպիայ, 'ի Լիբիայ, և յԱսիայ .
և ունի զարեւմտական Տիւսիսային կող-
մանէ Եւրոպիա, մինչև 'ի Տօնաւիս
գետ : Եւ զարեւմտական Հարաւայնով
կողմամբ, Լիբիայ, մինչև ցկարմիր
ծովն : Իսկ պարոփէ սահմանաց յա-
րեւելակողմ, զՏիւսիս, և զՀարաւ զմէջ,
Ասիա ունի, մինչև ցանձանօթ երկիր .
մի որայ մեծագոյն է քան զայլ Հասուն-
անստ : Իսկ միջոց աշխարհի բնակութի
մարդկան Պաղոմէոս զԵրջանիկն զԱ-
րաբիայ ասէ, բայց ես ոչ հաւատամ,
քանզի Աւետարանն գերջանիկն Արա-
բիայ ծագա երկրի կոչէ, ուստի եկն
դժոյնն Հարաւայ : Բայց մէջ լինի, որ
զհիւսափ հեւականութի ունի 'ի ծայ-
րիցն, և յեզրացն : Եւ այն է Եմ, ո-
րում և Աստուածայինք գիրք վկայեն,
Թէպէտ, զչափուցն Պաղոմէայ, երկայն-
ատարած յարեւելս կոչս :

Այլ գերկուս չափս 'ի մի դնելով, նկա-
րագրեսցուք այսպէս . և հարաւայինն
ութ աւելի գայ քանզի Տիւսիսայինն ըստ
Պաղոմէական չափուն, զոր երկու 'ի մի
երեւալ, կերպագրեսցուք զերկայնութի
չափունցն, ութսուն ամբողջ պահես-
ցուք, վն զի նեղ է : Եւ զհարիւրն
կրկնեսցուք, լինի յիսուն, և այնն նմա-
նագրեսցուք . նոյնգումնակ և ըստ հարա-
ւոյ յայրեցական գօտեաւն, կրկնեսցուք
զութն 'ի չորս . և բերէ ստուգանք զնմա-

Ariacæ appellantur. Quà inter or-
tum solis & meridiem spectat, Hyr-
cania sita est. Fines denique ejus au-
strales, Medi, Delphi, Delmi, Cas-
piique usque ad Araxis ostium acco-
lunt.

¹⁶ Orbis itidem universus divisus est in
partes tres, Europam, Africam atque
Asiam; ex quibus Europa eam habet
regionem, quæ ad occidentale septen-
trionis latus vergit, usque ad flumen
Tanaim. Africa eam partem tenet,
quæ inter occidentem solem & meri-
diem spectat, usque ad mare Rubrum.
Quicquid autem ultra hos terminos
ad ortum est, sive ad septentriones, seu
ad meridiem vergit, id totum Asiæ
attribuitur, ad ignotam usque terram:
eaque propterea cæterarum partium
magnitudinem vincit. In medio au-
tem orbis habitabilis loco sitam esse
Arabiam Felicem tradit Ptolemæus,
cui tamen assentiri nequeo, quippe
cum Arabia Felix apud Evangelium
extrema terræ ora appelletur, unde
regina australis venerat. Illud verò
medium dicitur, quod æqualibus in-
tervallis ab extremitatibus distat. Et
¹⁷ quidem in eo loco posita est Hiero-
solyma, quod & divinæ literæ testan-
tur, quanquam ex Ptolemæi mensuris
intervallum longius ad orientem est.

Nos autem duas mensuras in unam
conjicientes, ita describemus, itémque,
cùm ex Ptolemæi dimensione inter-
vallum australe octo gradibus majus
sit, quam aquilonare, eas etiam men-
suras simul conjiciemus, atque eo mo-
do describemus, ita tamen ut octo-
ginta graduum numerum, qui satis
exiguus est, integrum servemus. Igi-
tur centenarium numerum in bis quin-
quagenarium partiemur, itaque dimeti-

նութի

¹ Hierosolymam in medio mundo sitam esse alii etiam scriptores credidère, quos lectores consulant
apud Cellarium in Geogr. Antiq. I. 4.

նութի Պտղոմէական երկրագրութեն :
Եւ արդ՝ որովհետեւ բովանդակեցաք
զհասարակախօսութիդ, այսու հետեւ
սկսցուք պատմել զաշխարհ առան-
ձինն, ըստ գրից Տեղագրութեցն Պա-
պայ Աղէքսանդրացւոյ, սկիզբն արա-
րեալ յարեւմտէ Ովկիանոսէ, 'ի Սպա-
նիոյ աշխարհէ :

Աստանօր աշխարհ Եւրօպիոյ :

Սպանիա՝ է՝ երեք անկիւնի իմն ձե-
ով, կալով իմէջ ծովուց, որպէս կղզի :
Սահմանի յարեւմտից, և հիւսիսոյ, Ով-
կիանոսիւ : Իսկ յարեւելից, Պիւռենէ
լեռամբ : Իսկ 'ի հարաւոյ, Յունաց ծո-
վուն : Եւ բաժանի նա յերիս աշխարհս
փոքունս, որք ունին գաւառս բազումն,
և քաղաքս, զորս անուամբ յիշատակել
աշխատութի անշահ համարեցաք : և
ոչ միայն զգաւառս, և զքաղաքս, այլ
և խորհեցաք միայն գրել զլեռինս ա-
նուանիս, և զգետս հզօրս, և զքա-
ղաքս հոյակապս, և եթէ այլ ինչ նշա-
նաւոր իցէ, թողլով ի բաց զթիւս, և
զչափս, և զմանրամասնաբար պատմու-
թիսն :

Բրիտանացւոց՝ որք են երկու կղզ-
իք, 'ի հիւսիսոյնոյ Ովկիանոսի 'ի վե-
րոյ կողմանէ Սպանիոյ : Եւ անուն
արեւմտեան կղզւոյն, Նիուամբունիա :
և է գարեհատաձև ճղճկէն, որում
գետք հզօրք տասն և վեց, և ազգք
բազումք : Իսկ անուն արեւելեայն
կղզւոյն, Արիուիտն, որ է մեծ քան
զնա՝ և է տգրկաձև բազմաճիւղ : յո-
րում գետք հզօրք քսան և հինգ, և յոյժ
մեծածառք անտառք : և շուրջ զկղզե-
աւն մանուկք կղզիք քառասուն և հինգ,
և թուղիս մեծ կղզի :

Գաղղիա յարեւելից կալով Սպանի-
ոյ : Եւ սահմանի 'ի հիւսիսոյ, և յա-

emur ; similiterque ab Austri partibus
in torridâ Zonâ pro octonario numero
quaternarium bis substituemus ; atque
ita Ptolemaicæ descriptionis similitu-
dinem accuratè satis habebimus. Et
jam quidem cùm de universo terrarum
orbe generatim locuti simus, deinceps
regiones singulas ex Pappi Alexan-
drini Topographiâ enarrabimus, atque
ab oceano occidentali, Hispaniâque
exordium ducemus.

Descriptio Europæ.

18 Hispania formâ ferè triquetra est,
inter maria, quasi insula, collocata,
ab occasu solis atque à septentrioni-
bus, oceano ; ab ortu, Pyrenæis mon-
tibus ; à meridie, Græco mari conti-
netur. Divisa est autem in regiones
minores tres, quæ multas provincias
urbésque habent, quas nominatim re-
censere vix operæ pretium videtur ;
siquidem montes tantummodò insignes,
flumina maxima atque urbes prima-
rias, & si quid aliud illustre sit, com-
memorare statuimus, numeros, men-
surâsque & orationis subtilitatem præ-
termiffuri.

19 Insulæ Britannicæ sunt duæ, in oce-
ano Aquilonari supra Hispaniam sitæ.
Occidentalis Insula Hiberniæ nomen
accepit ; quæ flumina magna decem
& sex, nationésque multas habet. In-
sula orientalis appellatur Albion, quæ
alteram magnitudine vincit, in quâ
sunt viginti quinque amnes magni,
sylvæque arboribus maximis celebres ;
& circa eam insulæ minores quadra-
ginta quinque sitæ sunt, simul & in-
sula ingens Thule.

20 Gallia ab Hispaniâ ad orientem ver-
sus proximè abest. A septentrionibus

ըւմուտից,

ընկնող, Ովկիանոսիւ. իսկ 'ի հարաւոյ յարեւելից Յունաց ծովուն : Եւ բաժանի Գաղղիայ աշխարհս չորս, յորում լերինք մեծք, և գետք հզօրք քսան և ինն, և կղզիք շուրջ զիւրեաւ տասն և չորս : Ունի քաղաքս, և ազգս բազումս, և հզօրս, զազգն Քուանգաց : Լինի 'ի նմա Գոմէշ սպիտակ, և սպանող :

Գերմանիա, յելից կալով Գաղղիոյ, 21 առ հիւսիսային Ովկիանոսիւ, մինչև Սարմատացոց լերինն, և ցԻանոք գետ, որ է Յօզու Ռուսաց : Գայ և մոտենէ 'ի Պոնտոս ծովն, և սա մեծ է քան զՏօնաւիս : Ունի Գերմանիա ազգս եօթն, յորոց մին Գունդք : Ունի լերինս անունն երեք, ունի և գետս հզօր տասն և մի, և կղզիս ինն, և անտառս չորս յոյժ մեծածառս, ունի և զերկաթակտորութի :

Իաղմատիա, յելից կալով Գաղղիոյ, 22 և առ երի Գերմանիոյ : Եւ սահմանի յարեւմտից, ահամբք Իանոքայ գետոյ, իսկ 'ի հիւսիսոյ, և յարեւելից, նոյն Իանոքայ դարձունածօքն, իսկ 'ի հարաւոյ Յունիոն ծոցովն : Եւ ունի Իաղմատիա աշխարհս վեց, քաղաքս, և գաւառս բազումս, ունի և լերինս վեց, և գետս քսան, և կղզիս եօթն : Եւ լինի 'ի Իաղմատիայ գազան, ունի զգն, Բոնոնոս անուն, որ զկուռն ձգէ որսորդաց իւրոց, և այրէ :

Իտալիայ է յարեւելից Գաղղիոյ, և 23 առ երի Իաղմատիոյ 'ի հիւսիսոյ կուսէ : Եւ սահմանի ըստ արեւմտից, և հիւսիսոյ, Ապահացօք, և Ոկուէ լեռամբք : իսկ ըստ հիւսիսոյ, և արեւելից, Յունական, և Ադրիականաւ խորշիւն :

atque ab occidente, oceano; inter meridiem atque orientem solem, Græcomari terminatur. Gallia autem in regiones quatuor divisa est, in quibus sunt montes ingentes, fluvii maximis undetriginta, insulæque circumjectæ quatuordecim. Urbes gentesque multas ac validas, atque in eis Francorum gentem habet. Gignuntur ibi Uri albi sævissimi.

Germania, Galliæ, ad orientem versus pergentibus, finitima est; atque ab oceano Aquilonari usque ad Sarmatiæ montes & flumen Danubium pertinet, quod ab Russis Jozæ appellatur. Id in Pontum influit & Tanaim magnitudine antecedit. Septem gentes Germania complectitur, quarum una Gothorum est. Montes celebres tres, flumina magna undecim, insulas novem, sylvæque quatuor ob ingentem arborum magnitudinem memorabiles, atque etiam ferrarias fodinas habet.

Dalmatia, dum ad ortum solis pergis, à Galliâ proxima est, Germaniæ etiam finitima. Continetur ab occidente Danubii fluminis fontibus, à septentrionibus & ab ortu solis ejusdem Danubii flexibus, à meridie Græco sinu. Habet autem Dalmatia regiones sex, urbes provinciæque multas, montes item sex, fluvios viginti, insulæque septem. Nascitur in Dalmatiâ fera quædam, bovi similis, quam Bonasum appellant, quæ stercus suam venatores jactit atque ita exurit.

Italia, ad orientem versus euntibus, proximè Galliâ est, atque à septentrionibus Dalmatiam attingit. Ab occidentis & aquilonis partibus, Alpibus atque Ocrâ monte; à septentrionis atque orientis partibus, Græco Adria-

Իսկ

¹ De hac ferâ meminere etiam Aristoteles in Hist. Animal. IX. 45, Pliniusque in Hist. Natural. VIII. 15.

իսկ ըստ հարաւոյ Սիւղենական պի-
ղագոսիւն : Եւ ունի Իտալիայ աշ-
խարհս վեց, քաղաքս, և գաւառս բա-
զունն, ունի և լերինս, և գետս տասն
և վեց, և կղզիս տասն և եօթն, յորոց
մինն Պոնտիայ, ուստի Պիղատոսն էր :
Ունի և մայրաքաղաքս երկուս, պէոյա-
կապն Ռենայ, և զմեծն հռոմ : Բայց
են Եւտադիայ և այլք աշխարհք, Կոսիկ
անուն, ՚ի Սկիւռնոս կղզւոցն, չորս հա-
րիւր միոնաւ շրջապատելով : յորում
գաւառք տասն և չորք, և գետք վեց,
և մի Ոսկի անուն լեառն, ուր ոսկի և
արծաթն հատանի, երկրաբուսակ իբրև
ծնեբեկ :

Սարդոնիա է՝ մեծ կղզի, հռոմ կա-
նով ՚ի Սկիւռնոս կղզին ընդ հարաւոյ,
երկայն թւով ՚ի հիւսիսոյ ՚ի հարաւա-
կոյս : Եւ ունի գետս չորս, և լերինս
դժոճարս, և ամուր տեղիս, յորում
քաղաքք ինն, և գաւառք քսան, մա-
նունք կղզիք ինն, և շրջապատութի
Սարդոնիոյ եօթն հարիւր ութսուն
միոն :

Սիկիդիա՝ է՝ մեծ կղզի, յարևելից
կալով Սարդոնիոյ կղզւոյն : Եւ է Սի-
կիդիայ երեք անկիւնի ձևով, ՚ի ծայրէ
՚ի ծայր հարիւր միոն : յորում գա-
ւառք եօթն, քաղաքք ինն, գետք տասն
և ութն, կղզիք տասն և վեց : Լերինք
երկու, և Պաւթէնոս, յորմէ գետք
բղիսին, և Բաւկանոս, որոյ կատարն
հրով տոչորի : և է՝ Սիկիդիայ յոյժ
արգեւանդ :

Սարմատացւոց՝ որոյ հասարակն յա-
րևելից կալով Զաղուրայ, որ է Պուլ-
ղարք Կերմանացւոց : առ հիւսիսային

ticóque sinu ; à meridie Tyrrheno mari
clauditur. Habet autem Italia regio-
nes sex, urbes provinciásque multas,
& montes, ac decem & sex flumina,
atque decem & septem insulas, qua-
rum una est ¹ Pontia, ex quâ ortus est
Pilatus. Duæ urbes primariæ inibi
sunt, nobilis ² Rhena, magnâque Ro-
ma. Sunt item in Italiâ regiones aliæ,
quas Corsicas nominant, in Cyrno In-
sulâ, quæ quadringenta millia passuum
in circuitu tenet. Sunt ibi quatuor-
decim provinciæ, sex amnes, & mons
unus, qui Aureus appellatur, ex quo
aurum atque argentum effodiuntur,
quæ in terrâ, velut asparagus, gig-
nuntur.

²⁴ Sardinia est insula magna, quæ ab
insulâ Cyrno meridiem versus propè
abest, à septentrione in meridiem longè
porrecta. Complectitur amnes qua-
tuor, montes præruptos, locâque mu-
nita, urbes novem, provincias viginti,
insulâsque minores novem. Sardinia
autem est in circuitu septies centena
octoginta millia passuum.

²⁵ Sicilia est insula magna, quæ a
Sardiniâ ad orientem versus distat.
Est autem Sicilia naturâ triquetra at-
que ab alterâ orâ ad alteram centies
mille passus patet. Provincias sep-
tem, urbes novem, amnes duode-
viginti, insulâsque decem & sex habet.
Sunt montes duo, Parthenius, à quo
flumina oriuntur, & ³ Barcanus, cu-
jus vertex ignibus exardescit. Cæ-
terum Sicilia fertilissima est.

²⁶ Sarmatiæ pars prima à Zaluriâ, quæ
ab Germanis Bulgaria appellatur, ad
ortum versus proximè abest ; atque ad

Ովկիա-

¹ Ex iis, quæ Chorenensis noster in lib. II. c. 14.
de Pontii Pilati Patre tradit, eum à Ponto potius
susplicaremur, quam à Pontia oriundum. Sed utra
sententia verior sit, nobis non liquet.

² Ita, eâ tempestate, appellabatur Ravenna.

Ῥαζωνη μετρωπολις ἐστὶ Φλαμνίας, πόλις ἀρχαία,
Θεσσαλιῶν ἀποικία, Ῥήνη κληθεῖσα διὰ τὸ παρὰ
Ῥοδὸν ὕδασι περιρρεῖσθαι. Zosimus, lib. V.

³ Montem Ætnam, uti arbitramur, Chorenensis no-
tat ; sed de nomine *Barcanus* nihil aliunde novimus.

Ուկրանոսիւ՝ մինչև ցանձանօթ երկիր, զոր Պալաք կոչեն, և Յուպիա լեառն, յորմէ ելանէ Տօնաւի գետ։ Եւ ունի Սարմատիա աշխարհս փոքունա՝ և Քրիստոնէից զՔեռսոն խրիմն, որ է ցամաք կղզի, և ՚ի հեթանոսաց բազումս։ Ունի լերինս հինգ, գետս տասն և երեք, փոքր լիճ մի, և կղզիս երկուս, ունի և բազինս երկուս, մինն կոչի Աղեքսանդրու, և միւսն կեդարու։

Թրակացոց աշխարհն յարեւելից ²⁷ կալով Իադմատիոյ։ Եւ ունի Թրակիայ փոքր աշխարհս հինգ, և մի մեծ, յորում են Սկալաւացոց ազգք քսան և հինգ․ որոց փոխանակ մտին Գոլնդք։ Ունի լերինս, և գետս, և քաղաքս, և կղզիս, և լիճս, և մայրաքաղաք գերջանիկն Կոստանդնուպօլիս։

Մակեդոնիայ, ելից կալով Յունա- ²⁸ կան պիղադոսին, առ երի Իադմատիոյ՝ և Թրակիոյ, ՚ի հարաւ Թողլով գեղադայ։ Եւ ունի Մակեդոնիայ լերինս վեց, և գետս չորս, գաւառս երեսուն, քաղաքս տասն և եօթն, ծովս երեք, կղզիս չորս։ Եւ լինի ՚ի Մակեդոնիայ մարմարիօն կանաչ, սպիտակախայտ։

Եղադայ առ երի կալով Մակեդո- ²⁹ նիոյ իմէ պիղագոսացն։ Եւ ունի Եղադայ փոքր աշխարհս վեց, գեպիւռուզ, զԱքաիայ, զԱտտիկէ, զԵւբիայ զապառաժ, զԿրիտէս մեծ կղզի, և Սպելլոնիոս ցամաք կղզի։ Ունի լերինս, և գետս, և գաւառս, և քաղաքս, և կղզիս բազումս յոյժ։ Ունի և մեհեանս երիս, զԻուայ, և զԱրտեմիս, և զՊօնեդոնոս, ունի և մայրաքաղաք զՏոյակապն զԱթէնս։ Ունի և ջուրս ՚ի կղզւօջն զՄիւռս, որ անպատճառ պար անդր հոսի, ուր խորասոյզ եղև Արիստոտէլ։

oceanum aquilonarem & terram incognitam, quam Palacham appellant, atque ad montem Riphæum pertinet, à quo flumen Tanais profluit. Habet Sarmatia regiones minores, & Christianam Chersonesum, quæ peninsula est, complurésque Ethnicas. Sunt ibi montes quinque, flumina decem & tria, lacus unus parvus, insulæque duæ, itémque duæ aræ, quarum una Alexandri, altera Cæsaris Ara appellatur.

²⁷ Thracia Dalmatiæ, ad orientem versus euntibus, finitima est. Complectitur Thracia regiones minores quinque, unamque maximam, quam Sclavorum genera viginti quinque incolunt; in quorum locum subierunt Gothi. Habet montes, fluvios, urbes, insulas paludésque, & regionis caput Felicem Constantinopolim.

²⁸ Macedonia orientalem Græci maris oram attingit, Dalmatiæ, Thraciæque finitima, atque à meridie Græciam habet. Sunt autem in Macedoniâ sex montes, flumina quatuor, triginta provinciae, decem & septem urbes, tria maria, insulæque quatuor. Nascitur ibi marmor viride, albis maculis distinctum.

²⁹ Græcia inter maria sita, cum Macedoniâ continens est. Complectitur autem Græcia regiones minores sex, Epirum, Achaïam, Atticam, Eubœam scopulofam, Cretam insulam magnam, atque peninsulam Peloponnesum. Sunt in eâ montes, flumina, provinciae, urbes, insulæque plurimæ; ac præterea tria templa, unum Junoni, Dianæ alterum, & tertium Neptuno sacrum; caput regionis Athenæ sunt. Aquæ autem in insulâ Myrto sunt, quæ inexplicabiles reciprocationes habent, ubi Aristoteles demersus est.

Աշխարհ

¹ De Euripo Chalcidico hæc narrat Justin. Martyr. in Parænesi ad Græcos.

Աշխարհ Լիբեացոց ութն :

Africa regiones octo.

Առաջինն՝ է որ է՝ Ռինկուրուրա ³⁰ Մօրիտանիայ Տինգանի, տարածի ՚ի Սեպտէէ առ հարաւակոյս արեւմտեայ Ափկիանոսի : Եւ ունի Մօրիտանիայ լեռինս վեց, գետս տասն և երեք, ազգս տասն և վեց, և զՊառնիոն Պեդիոն, որ է հրագոյն դաշտ :

Մօրատանիայի կիտուայն Իսայն, ³¹ յերկից կարով Տիգունոյ, և տարածանի ՚ի հարաւակոյս առ ՚ի Հեղդելէօք : Եւ ունի գետս տասն և եօթն, և փոքր լիճս երեք, և լիւրինս հինգ, և քաղաքս բազումն, և գաւառս քսան և հինգ և զպղնձափորանոց երկիրն : Լինի ՚ի լեռինս այսմիկ ընտիր Տինաբառուս, այսինքն է դեղ կարմիր :

Ափրիկէ, յերկից կարով Մօրիտանիոյ ³² առ ծովեզերքն : Եւ բաժանի Ափրիկէ յերկուս աշխարհս, և մի այլ առանձնակի, որ Տրապօլիս անուանի : Եւ ունի Ափրիկէ լեռինս ութն, գետս տասն և ինն, գաւառս քառասուն և մի, լիճս ութն, ծոցս եօթն, կղզիս տասն և վեց, և քաղաքս բազումն, և զկարկեդոնիայ մայրաքաղաք : Լինի յԱփրիկէ բանջար ինչ, Լուսաս անուան, զոր էթէ որ ուտէ, զհայրենիս մոռանայ : Լինի անդ և կարմիր Յակինդ՝ և Ախուտ, լինի անդ Սևաթ, բոյս փափուկ ՚ի ծովու, որ ելեալ յարեւէ յօդ, կարծրացեալ քարանայ :

Կիււենականն, որ է Պենտապօլիս, ³³ յերկից կարով Ափրիկոյ յերի ծովեզեր : Եւ ունի Պենտապօլիս գաւառս տասն և հինգ, և գետս երեք, և լիճ մի, և կղզիս երկու, և քաղաքս բազումն, և

Prima est Rhinocorura Mauritania Tingitania, quæ à Septâ ad meridiem versus secundum occidentis oceanum patet. Continet Mauritania sex montes, decem & tres amnes, decem & sex gentes, & *Pyrrhon Pedion*, ut vocatur, quæ voces *rutilum campum* sonant.

Mauritania Cæsariensis orientalem Tingitanæ oram attingit; atque à meridie ad Sellenfes extenditur. Amnes habet decem & septem, lacus parvos tres, montes quinque, urbes multas, ac provincias viginti quinque, atque eam porrò regionem, è qua Æs effoditur. Nascitur in ejus montibus ¹ *Cinnabaris optima*, quod medicamentum rubrum est.

Africa, secundum maris littus posita, orientales Mauritanæ fines attingit. Divisa est autem Africa in regiones duas, & unam præterea aliam, quæ, à cæteris sejuncta, Tripolis appellatur. Sunt in Africâ montes octo, flumina undeviginti, una & quadraginta provinciæ, lacus octo, sinus septem, insulæ decem & sex, urbésque plurimæ, in quibus Carthago primaria est. Gignit autem Africa plantam, nomine ² *Lorum*, quam quisquis comedit, eum patriæ oblivio capit. Ibi etiam nascuntur *Hyacinthus ruber*, atque *Achates*, & *Gagates*, quæ herba tenera est, in mari crescens, sed soli aërique exposita, in duritiem lapidescit.

Cyrenaica, sive Pentapolis, secundum maris litus porrecta, orientales Africæ fines contingit. Habet autem Pentapolis provincias quindecim, flumina tria, lacum unum, insulas duas,

գհերակ

¹ Το δὲ Κινναβαίον καλεῖται μὴ ἀπὸ Λιβύης. Dioscorides, l. V. c. 109. in Hist. Natural. lib. XIII. c. 17.

² Vide Plinium

գՀերակլայն լերինս, և զԱնդաբեր երկիրն, և տեղիս ինչ նորակերպս գազանուտս, և զԵրեկորնական պարտեզսն, և քարայրս Լակինեցւոց :

Մարմարական Լիբիա³⁴, և ամբողջ գիպտոս, յերից կալով Կիււենական աշխարհին, և առ երի ծովեզերն, յարեւմտէ՝ խորշ երկնչի կարմիր ծովուն : Եւ ունի Եգիպտոս լերինս տասն և երկու, և գուբս երկու շինուածոյս, և լիճս երեքինք նեղս, և երեք լիճք պղք, զորս Նեղոսի վտակքն առնեն : Եւ գեառնի զՆեղոս, որ է Գեհոն, ունի և գաւառս քառասուն և մի, և քաղաքս բազումս, և մայրաքաղաք զմեծն Ալեքսանդրիայ : Ունի և կղզիս 'ի Յունաց ծովուն տասն և մի, և 'ի կարմիր ծովուն, երեք, ունի և զաւազուտ, և զանանձրեւ երկիրն :

Ենտոս Լիբի, որ Թարգմանի ներքս ագոյն Լիբի, յերից կալով արեւմտական Ովկիանոսի յերի կալով Ափրիկոյ, և սահմանի ներքսագոյն Եթէօպալ առ այրեցելով գօտեաւն : Եւ ունի ենտոս Լիբի լերինս ութն, գետս քսան և մէկ, լիճս վեց, կղզիս տասն և երեք : Եւ ճարակեն ենտոս Լիբի ազգք տասն և վեց, լինին և Թագուկք մօտ Ովկիանոսի 'ի սպիտակ լերինն : Մնցանեն ընդ ենտոս Լիբիայ և Ըռնկեղեղք գահք յՈվկիանոս, 'ի Նեղոս, ուր Կորդիլոս գազանն : Եւ այլք գազանք անցանեն ընդ ենտոս Լիբիա, որք կոչին Նափինթք : մորդակերպք են, և գինեհերք :

Վերին Եթէօպիա, յերի կալով ենտոս Լիբիոյ, և վերնոյն Եգիպտոսի առ կարմիր ծովուն, անցանելով զայրեցելով գօտեաւն 'ի հարաւակոյս առ ներսագոյն Եթէօպալ, զնոյն սահման ենտոս Լիբիոյ : Եւ ունի Եթէօպիա փոքր աշխարհս երեք, զիստ-

urbes multas, atque Hérculis montes, regionémque, quæ Silphium fert, & loca quædam mirabilium ferarum plena, atque Hesperidum hortos, Laganicorúmque speluncas.

34 Marmarica Libya cunctâque Ægyptus orientales Cyrenaicæ fines, Oceani litus, Marisque Rubri bifidi sinum occidentalem contingit. Sunt autem in Ægypto montes duodecim, fossæ duæ arte factæ, lacus tres angusti, itémque tres alii, quos Nili fluenta efficiunt. Flumen habet Nilum, qui est Gehon ; provincias unam & quadraginta, urbésque multas, quarum caput Alexandria magaa est. Sunt etiam insulæ undecim in Græco mari, in Mari Rubro tres, quæ Ægypto attributæ sunt, & præterea arenosa atque arida regio.

35 Libya interior ad orientalem occidentalis Oceani oram sita est, Africámque contingit, atque Æthiopiâ inferiore apud Zonam fervidam clauditur. Complectitur Libya interior octo montes, unum & viginti fluvios, sex lacus, insulâsque tredecim. Libyam interiorem gentes decem & sex incolunt, & prope oceanum apud montem album sunt Pygmæi. Porro Libyam interiorem pervagantur Rhinoceroses ad Oceanum & Nilum, in quo Crocodilus animal gignitur. Item aliæ feræ per Libyam interiorem vagantur, quæ appellantur Naphinthis ; formam eæ hominis gerunt, vinúmque concupiscunt.

36 Æthiopia superior Libyam interiorem, Ægyptumque superiorem apud Mare Rubrum contingit, atque à meridie per torridam Zonam juxta Æthiopas inferiores transit, usque ad eisdem interioris Libyæ fines. Continet Æthiopia regiones minores

բառնայ :

¹ Appellatur à Ptolemæo ἡ διαμυρὸς καὶ ὁ ἐρπυλὸς πεδ. Ptol. Geogr. IV. 5.

Բառնայ, և զԱղանիայ, և զԱմսոյոս յերկէ, և գաւառս ազգաց երեսուն և վեց, ունի և գետս երեք, և լերինս տասն, ունի և կղզիս յԱրաբացոց ծոցին քսան և հինգ. և ունի զԼմանաբեր երկիր, և զԽնկաբեր, և զԿինա մոմնաբեր գաւառսն :

Ներքին Եթէօպիայ սկսանի յարևմտական անծանօթ երկրէ, յերի կալով Ովկիանոսի, և ենտոս Լիբիոյ, և ՚ի հարաւոյ, սահմանի անծանօթ երկրաւ : Առ որով բնակեալք են Երեկորնականք Եթէօպացիք ՚ի հարաւոյ պրեցեթյ գօտոյ կողմանէ, մերկք, վիշապամարտք : Եւ յերի նց ըստ հիւսիսոյ, առ Ովկիանոսի, ձկնակեր Եթէօպացիքն, յորում կենդանի ինչ, Տուբուս անուն, ոգխարանման, երկակեցադ, և ձկնակեր : Առ որով Սթակէնք Եթէօպացիք, յորում առիւծաշուռ գազանն : Որոյ ըստ հիւսիսոյ յերի երջեր Եթէօպացիք. յորում կենդանի ինչ, նան Զանալութոյ, մարդամարտն, և անուշահոտ : Առ որով Իերպիկէ, և Իերմիւնայք, յորում աղծաւասերք մարդամարտք ընծուղտք : Որոյ ՚ի հարաւոյ մինչև ցՆեդոս, աշխարհ մի Եթէօպացոց, յորում Փիղք սպիտակք, Եղջերակնիթք, և Վագերք : յորոյ յարևելից լերինն, յորում Վագերաձիք, և Այծամարդք, և Ինձք գեղեցկախայտուցք : Եւ սոցա ՚ի հարաւոյ, աշխարհ մի առ անծանօթ երկրաւ, յորում է գազան ինչ, կանացի ունեւոյ գգլուխ, և ձեռս, և զանաձն չորստանի. այլ մարդակերս ինչ մերկ գազան, շանակնիթ, և մեծականջ, ագւոր, ոչ գառիւծակապիկ : Որոյ յեկից, բարձրագագաթունք Եթէօպացիք, և այլք մինչև ցԼուսնի լեռն, յորում լինին Քօջք սպիտակք, զօրաւորք, և բռնաւորք. որոց յեկից կուսէ, Գաբսացիք, և ՚ի ներքոյ սոցա մարդակեր Եթէօպացիք, յորում գազան ինչ հրաշունչ, վարազանման, և Սա

tres, Barbarniam, Azaniam atque Armolodiam, provincias gentium triginta sex, flumina tria, montes decem, atque insulas in Arabico sinu viginti quinque; ac regiones præterea, quæ Myrrham, Thus, & Cinamomum ferunt.

Æthiopia inferior, oceano atque interiori Libyæ finitima, initium capit ab occidentali terrâ ignotâ, atque à meridie incognitâ etiam terrâ continetur. Eam tenent Æthiopes Hesperii, ab australi fervidæ Zonæ parte, nudi, draconibus infensi. Inde septentrionem versus juxta oceanum proximi his Æthiopes Ichthyophagi sunt, apud quos est animal quoddam nomine Tubus, ovis simile, longævum, piscibus vivens. His propinqui Æthiopes Sthaceni sunt, apud quos est fera quædam, inter leonem & canem. Hinc ad septentriones, Æthiopes cornuti habitant; apud quos est animal, Camelopardali simile, hominibus infensum, suavem odorem expirans. Juxta has Derbici ac Dermones habitant, ubi inveniuntur Camelopardales, hominibus infesti atque inimici. Inde à meridie usque ad Nilum sita est Æthiopum regio ista, in quâ reperiuntur Elephantæ albi, Rhinocerotæ, Tigresque; atque ab orientis partibus mons est, quem Equi tigrini, Satyri, & Pardi pulchrè maculosi tenent. Hinc ad meridiem versus juxta incognitam terram regio jacet, in quâ est fera quædam, quæ, muliebri caput, manus, formamque quadrupodis habet; itémque fera quædam alia, ad figuram hominis accedens, sed nuda, caninis naribus, auribus maximis, longaque caudâ, quasi leonis ac simiæ speciem gerens. Hinc ad solis ortum, Æthiopes proceri aliique habitant, usque ad Lunæ montem, in quo Hirci albi, robusti validique com-

դամանդր

զամանորդ գազան, որ նման է կովի դե-
եցի, անցանէ ընդ հուր, և շիջուցա-
նէ զնա :

parent ; unde ad orientem solem Gab-
santes atque infra hos Æthiopes An-
thropophagi habitant, apud quos fera
quædam est, similitudine Apri, ignem
expirans ; itémque Salamandra bestia
lacertæ similis, quæ ignem, dum per
eum transit, restinguit.

Աշխարհ ընդ հանուր Ասիացուց :

Regiones Asiæ universæ.

Առաջին բաժին երկրի ընդ հանուր 38
Ասիա է, և ունի կողմունս, և նախ զկողմն
Միջերկրայս, որք մասնեն ընդ մէջ
Յունաց ծովուն, և Պոնտոսի :

Inter orbis universi partes Asia pri-
mas tenet, quæ in multas regiones di-
visa est, quarum princeps est regio
Mediterranea, quæ inter maria Græ-
cum ac Ponticum interjecta est.

Բիւթանիայ, յերկից կարով Թագա- 39
ւորական քաղաքին Կոստանդինուպոլսի,
և ունի Բիւթանիայ լերինս, և գետս,
և լիճս, և կղզիս, ունի և մայրաքա-
ղաքս մեծամեծս երեք, զՆիկիայ, ըզ-
Քաղկեդոն, զՆիկոմիդայ, որք ունին
ընդ ինքեանս քաղաքս տասն և երեք, և
զգիւղաքաղաքս ծովեզերայս, և վա-
ճառատեղիս : Լինի և ի Բիւթանիայ
հող սպիտակ, զոր մանրադացեալ, և
ցանեալ ի քանդուկս իմր ցորենոյ, ճճի
ոչ ուտէ :

Bithynia ab urbe regiâ Constantino-
poli orientem versus proximè abest,
continétque Bithynia montes, fluvios,
lacus, insulas, urbésque maximas tres,
Nicæam, Chalcedonem, ac Nicome-
diam, sub quibus urbes tredecim, ma-
ritimâque oppida, atque emporia sub-
jecta sunt. Est autem in Bithyniâ
terra quædam alba, quæ contrita
atque in frumentum sparâ, id à ver-
mium rosione defendit.

Միւսիայ, որ կոչի Ելիսպոնտոս, առ 40
երի կարով Բիւթանիոյ, և ունի Միւ-
սիայ լերինս երեք, գետս հինգ, կղզիս
երկու, քաղաքս քառասուն և մեկ, և
մայրաքաղաք ծովեզերայ զԿիզիկոն, յու-
րում տաճարն է Այ անուանեալ
Հրաշից :

Myfia, quæ & Hellepontus appel-
latur, Bithyniæ finitima est, & com-
plectitur Myfia montes tres, amnes
quinque, insulas duas, urbésque unam
& quadraginta, quarum præcipua est
Cyzicus urbs maritima, in qua est tem-
plum Deæ, quæ ² Rhea nuncupatur.

Ասիա առանձնակի, յերի կարով 41
Միւսիոյ առ ծովուն, և ունի Ասիա,
փոքր աշխարհս չորս, զԼիդիայ, զԵ-
ուլիս, զՅոյնս, զԿաթիայ : Ունի Ա-
սիա լերինս եօթն, կղզիս աասն, գետս
եօթն, քաղաքս տասն և հինգ, և մայր-
աքաղաք զԵփեսոս, և այլ ևս վեց :
Եւ լինի Ասիայ Մազտաքէ, ի Խժէ
ծառոց :

Asia propriè dicta, secundum mare
sita, confinis Mysiæ est, habétque Asia
regiones minores quatuor, Lydiam,
Æolidem, Ioniam, & Cariam. Sunt
in Asiâ montes septem, insulæ decem,
fluvii septem, urbésque quindecim, qua-
rum caput Ephesus est, itémque sex
aliæ. Nascitur autem in Asiâ Masti-
che, quæ ex arbore Lentisco fluit.

¹ Randem naturam terræ Chalcidicæ attribuit
Strabo: Ποιη δὲ τὸν σπον ἀσπίον ἢ Χαλκιδικὴν
μαγνυμῶν. Geograph. l. XII. p. 575.

² Rheæ, Deûm matris, simulachrum in monte
Dindymo, qui oppido Cyzico imminet, olim con-
stitutum fuisse tradit Zolimus, Histor. lib. II.

Լիկիայ, յերկից կալով Ասիոյ, և ունի 42
Լիկիայ լերինս երկու, գետս երեք,
կղզիս հինգ, քաղաքս երես, և մայրա-
քաղաք զՄիւսուկիայ: Եւ լինի Լիկիայ
խուռնի զիւզգին՝ և տրատէ, ՚ի ծառոյ
ծորելոյ, ունի զխիժ՝, լոյծ, ունի մեզր, կամ
ունի միուր:

Փռիւգիայ, յերկից կալով առանձնա- 43
կան Ասիոյ, յերի Լիկիոյ, և ունի յին-
քեան Փռիւգիա աշխարհս երես, զՊիսի-
դիայ, որ ունի մայրաքաղաք զԱնտիո-
քիայ, ուր ասան շինեալ զտապանն
Նոյի, և այլ քաղաք քսան և վեց: Նա
և յորոց մայրաքաղաք Լաուդիկայ, և
այլ քաղաք քսանսուն, և աշխարհք
երեք: Մաղուսայիայ, որոց մայրաքա-
ղաք Սիդոնիա, և այլ քաղաք երե-
սուն: Եւ ունի լեառն զԻդիոն, և
գետս հինգ, և լինս տասն և չորս, և
դաշտս մեծամեծս:

Ոնորիա, յերկից կալով Բիւթանիոյ, 44
և առ երի Փռիւգիոյ, մինչև ցՊոնտո-
սի ծովն: Եւ ունի Ոնորայ մայրաքա-
ղաքս զԱլոդիոպոլիս, ընդ որով այլ
քաղաքք հինգ: Եւ գետ ունի զՊար-
թենիոս զերեք վտակեան, յայսմաղբեր
երդնուին դէք վս աչափ ցրտութեն:

Փեղղազոնիայ, յերկից կալով Ոնորիոյ 45
աշխարհին, որ է ՚ի ծովուն Պոնտոսի:
Ունի գետս երկու, և մայրաքաղաք
զԻբրամանուպոլիս, որոյ բերդն Գանգր,
և քաղաքս հինգ, և բերդս տասն և մի,
գաւառս վաթսուն և մէկ:

Գաղատիայ առաջին, յերկից կալով 46
Փռիւգիոյ, և առ երի Պամփիլիազո-
նիոյ: Եւ լեառն ունի զերկրորդ Ռի-
դիմն, և գետ Զինոն, որ յառաջասա-
ցեալ աշխարհս թափի:

Lycia, orientem versus pergentibus,
ab Asia proxima est, continetque Ly-
cia duos montes, tria flumina, quinque
insulas, tres urbes, quarum prima Myra
est. Gignit autem Lycia resinam aro-
maticam, ex arbore fluentem, velut
gummi, liquidam, velut mel, aut vini
foeces.

Phrygia orientales Asiae propriae
fines atque Lyciam attingit, & regio-
nes tres Phrygia complectitur, Pisidi-
am, cujus caput Antiochia est, ubi Noë
arcam constructam fuisse tradunt, ur-
besque alias viginti sex: Eam deinde
regionem, cujus Laodicea caput est,
quæque urbes alias quadraginta, pro-
vinciasque tres habet; Malusaliā de-
nique, quæ urbem primariam¹ Sido-
niam, & triginta alias urbes habet.
Complectitur præterea montem Din-
dymum, amnes quinque, lacus qua-
tuordecim, camposque patentissimos.

Honoriam orientali Bithyniæ parti ac
Phrygiæ continens est, atque ad Pon-
ticum mare pertinet. Honoriam caput
Claudiopolis est, sub quâ urbes aliæ
septem subjiciuntur. Flumen ibi est
Parthenius, quod tres rivos habet, per
cujus fontem Dii jurant propter frigus
ejus immane.

Paphlagonia Bithyniæ fines, qui
ad orientem spectant, contingit, prop-
ter Ponticum mare porrecta. Habet
amnes duos, Germanopolim regionis
caput, & castellum Gangram, præ-
tereaque urbes quinque, castella un-
decim, ac provincias unam & sexa-
ginta.

Galatia prima, dum ad ortum solis
itur, à Phrygiâ proximè abest, Pam-
phyliaque finitima etiam est. Mon-
tem habet Dindymum alterum, & flu-
men Zinonum, quod per regiones su-
prà memoratas fluit.

¹ Corrige *Synnadam*, quæ urbs Phrygiæ incluta fuit; sed pro *Malusaliâ*, quæ vox corrupta videtur, quid rescribendum sit parum liquet.

Գաղատիայ երկրորդ, յեղից կալով 47 Փուլգիոյ, և առ երի առաջնոյ Գաղատիոյ, մինչև 'ի Պամփիլիայ: Ունի լերինս, և գետս մանունս, որք յառաջ ասացեալ գետն անկանին, և որք զլին առնեն:

Պամփիլիայ, յեղից կալով Լիկիոյ, և 48 առ երի Դադմասիոյ: Ունի յինքեան աշխարհս փոքունս հինգ, և լեառն մէկ, գետս երեք, և կղզիս երկու, և քաղաքս: Լինի 'ի սմա խունկ հիւռակիթոյ, 'ի փորոյ կերածոյ ճիճոյ:

Սորիայ, յեղից կալով Պամփիլիոյ, 49 առ երի ծովուն, հանդէպ Կիպրոս կղզոյ: Եւ ունի լեառն զՏորոս, և գետս զՌիմազոս: Եւ է 'ի նմա մայրաքաղաք Սելեկիա, և այլք քաղաքք քսան և չորս: Եւ լինի յաշխարհիս յայսմիկ խունկ դիւրակոճոպս Ուրոգոմփիա, Կաղամբի, ամենեքեան 'ի ծառոյ, ծորելոյ 'ի ճճոյ միոյ կերուածոյ:

Լիկոնիա, յեղից կալով Գաղատիոյ, 50 և առ երի Սորիոյ, ունելով զտարածումն իւր 'ի դաշտս ընդարձակս, և զնոյն գետ, և լերինս փոքունս, և լինս երեք:

Կապադոկիայ երկրորդ, յեղից կալով 51 Գաղատիոյ, և առ երի Լիկոնիոյ, ունելով լերինս մանունս, և գետս, և լայնութի տարածեալ 'ի դաշտս արձակս:

Լինուպոնոս, յեղից կալով Պամփիլիոյ, և առ երի Կապադոկիոյ և 52 ծովու: Ունի լերինս փոքունս բազումս,

Galatia altera orientales Phrygiæ fines, ac Galatiæ primæ oram attingit, atque ad Pamphyliam usque pertinet. Sunt ibi montes amnèsque minores, qui in suprâ memoratum flumen influunt, ac lacus ita efficiunt.

Pamphylia Lyciæ parti, quæ in orientem spectat, Galatiæque finitima est. Complectitur parvas regiones quinque, montem unum, fluvijs tres, insulas duas, atque etiam urbes. Gignitur ibi ¹ Styrax, gummi aromaticum, in foraminibus arboris à vermiculis derosæ.

Isauria, dum in orientem solem itur, Pamphyliæ proxima est, secundùm maritimam oram è regione insulæ Cypri sita. Montem habet Taurum, ac flumen Eurymedontem. Regionis caput Seleucia est, urbèsque aliæ quadraginta quatuor numerantur. Nascuntur in eâ regione ² Opergomphit, & Calambi, ex aromatum genere, quæ omnia ex arboribus profluunt, à vermiculo quodam derolis.

Lycaonia orientali Galatiæ parti itémque Isauriæ confinis est. Continet campos longe-latèque patentés, eundem fluvium, montes parvos, & tres lacus.

Cappadocia altera orientalem Galatiæ partem, Lycaoniæque fines attingit. Montes parvos, fluvijsque habet; regiõque maximè campestris est.

³ Helenopontus ab orientali Paphlagoniæ parte situs est, & Cappadociam ac mare attingit. Colles multos,

և

¹ Vide Strab. Geogr. XII. p. 570. Dioscorid. I. c. 79. & Plin. Hist. Natural. XII. c. 25.

² Has voces, quæ corruptæ videntur, neque emendare, neque eorum vint sententiamque expiscari possumus; ac propterea vocès ipsas Armeniacas, Latinis literis expressas, posuimus; id quod in aliis locis identidem facere coacti sumus. Suspicamur tamen

à voce posteriore *Resinam Terebintbinam* significari.

³ Εὐρίον Δὲ [Κωνσταντινῶ] καὶ οἱ τὴν Βιθυνίαν, τὴν ὁρὴν ὑπὸν κομὴν, λεγόμενῃ Συναί. Δὲς αὖτις καὶ διαιὸν πολῶς, καὶ χαλεπὰς αὐτὴν οἱ οὐνοὶ τῆς ἰθαλῆς αὐτῆς μύτρες, ἑλαιοπολιν. Καὶ οἱ οὐνοὶ Δὲ τῆς αὐτῆς μύτρες, ἑλαιοὶ καὶ σπέρμα Εὐερεπον. Malala, part. II. p. 10.

և գետս Տզորս, և Դեռ-իս, և այլ մանուկն։

Կապադոկիայ առաջին, յեկեց կարով 53 երկրորդ Կապադոկիայ, և առ երկ Պոլեմոնիական Պոնտոսին։ Ունի լեռան զԱնտիտորոս, և այլս փոքունս, և գետս զՄելաս, և զԱլիս։

Պոնտոս Պեղեոնական, յեկեց կարով 54 Լինապոնոսի, առ երկ Պոնտոսի ծովու։ Ունի լեռինս փոքունս, և գծով արավայրս, և գետ զԹերմոդոնոս, և այլ մանուկն։

Կիլիկի, ըստ ինքեանս առաջին, և երկ 55 րորդ, յեկեց կարով Լիկանիոյ, և Սուրիոյ, յերկ Կապադոկիայ առաջնոյ։ Լեռան ունի զՏորոս, և գետս վեց, և մայրաքաղաքս երկու, զՏարսոն, և զԱնազարբոսոյ, և այլ քաղաքս բազումս, և բերքս երեք Տորիւր վաթսուն և Տինդ, և դրունս երկու՝ Կանեկոյ Ասորեաց։ Եւ Կիլիկի ամենաբեր, Տանգլին երկրին Յորդանանս։

Կիպրոս կղզի, յեկեց կարով Պամփիլի- 56 ական պիդադոսին, առ երկ Սորիոյ, և Կիլիկիոյ։ Եւ ունի Կիպրոս լեռան զՕլիմպոս, և գետս երեք։ Լինի ի նմին Արմազանդոն, ի ջուղոյ անկեայ, գետսով կռուի, Թափիւ, վարոցս, և մեքաւ բաշից։ Եւ ունի Կիպրոս զաօհ մանս իւր յերկայն մասունս երեք Տարիւր երեռան միսն, իսկ ի լայնն, մասն մի։

Հայք, յեկեց կարով Լիկիոյ, առ Տա- 57 րոս լեռանս, և ունի լեռինս երես, գետս չորս, և դրունս երկուս Կանեկոյ Ասորեաց։

Առաջին Հայք, յեկեց կարով առաջ- 58 նոյ Կապադոկիոյ, առ երկ երրորդ Հայաց։ Եւ սոսմանի յեկեց Եփրատ

flumina rapida, ut Irim, aliæque minora habet.

Cappadocia prima orientalibus Cappadociae alterae finibus conjungitur, & Pontum Polemoniacum contingit. Sunt ibi mons Antitaurus, aliique minores, atque omnes, Melas Halysque.

Pontus Polemoniacus oram Helenoponti, quæ ad ortum vergit, attingit, secundum Ponticum mare situs. Sunt illic colles, agri confragosi, flumen Thermodon, cum aliis minoribus.

Cilicia in primam atque alteram divisa, dum orientem versus itur, à Lycaoniâ & Isauriâ proximè abest, Cappadociamque primam contingit. Montem habet Taurum, fluvijs sex, urbes primarias duas, Tarsum atque Anazarbum, complurisque alias urbes, castella trecenta sexaginta quinque, portasque duas, quibus in Syriam adiri potest. Est autem Cilicia orniarum rerum fertilissima, Jordanisque regi-
oni simillima.

Cyprus insula orientale maris Pamphylit litus contingit, non longè ab Isauriâ & Ciliciâ. Habet Cyprus montem Olympum & fluvijs tres. Nascitur ibi Ladanum, quod cum rore cadit, herbisque adhærescit, atque hincorum villos barbâsque singit. Cyprus autem in longitudinem trecenta & triginta millia passuum patet, sed latitudo ejus non plus unum gradum tenet.

Armenia orientales Ciliciæ fines contingit, atque ad Taurum montem patet. Sunt ibi montes tres, flumina quatuor, atque ex eâ duo aditus in Syriam patent.

Armenia prima, si in orientem versus itur, Cappadociæ primæ proxima est, atque Armeniam tertiam at-

այլ,

* Vide Dioscoridem lib. I. c. 128. Plin. Hist. Natural. XII. 17.

այս, և լեռն ունի զԱրգեսոս, և գետ զԱլիս, և այլ մանուկն :

Երկրորդ Հայք են, որք կան յելից 59 Կապադոկիոյ, և երկայն տարածի մինչև ցեփրատ, և ունի այլ գետս երկու, և լեռնն բազումն մեծամեծս քան և երկու :

Պոնտոս Կապադոկիոյ, յելից կալով 60 Պոնտոսեան Պոնտոսին, առ երի ծովուն 'ի ցամաքական լեռնան, որք բաժանեն ընդ նա, և ընդ մեծ Հայս : Ունի լեռնն երիս, և գետս չորս :

Ահա կատարեցան Միջերկրայքս կռեցեալք :

Սարմատաց աշխարհին հասն 61 րակն է, որ բաժանեալ է արևելեան ծայրին, և Յուգիա լեռածի, և Տունալիս գետով, և Միսիսիս ծովակալ, և անտի ընդ Կովկասային լեռնան առ Արգը, և Ալուանիւք, մինչև ցիսսից ծովն : Եւ ունի Սարմատիայ լեռնն, զՀաթարինն, և զՋիականն, և զայլ լեռնն, և գետս բազումն, զԵօթանասն, ավաակն Եթիւ : յորում ամիսնայ ազգն Բարսղաց : Եւ բնակին 'ի Սարմատիայ ազգք բազումք, որք են այսոքիկ . Խազդըք, Բուլքըք, Բարսեղըք, Կիշեղըք, Կիսազըք Թագաւորական, Սարմատըք, Ջիակեղըք, Կախաւմասեանըք, Աշակեղըք, Սիււնիկեղըք, Սիւթուգաղըք, Ամազուիք, Ալուանիք, Խեբուլըք, Բուլքեղըք, Սիւնիք, Արգաւանք, Մարգոյլըք, Թաւիւիք, Արգոյլըք, Իւանիք, Փիւնք, Իոնալըք, Հոնք, Ուփուլըք, Օւնալըք, յորում Ալուան գետն, և Օւգան գետն, Թուլքըք, Խուլքըք, Բուլալըք, Մարգալեղըք, Ջիակալըք, Իուդամակալըք, Իոնիկ

tingit. Ab ortu solis Euphratē continetur. Montem habet Argeum & flumen Halyn, aliāque minora.

Armenia altera ab orientali Cappadociæ parte posita est, atque in longitudinem ad Euphratem patet. Numerantur in ea fluvii alii duo, montesque maximi duo & viginti.

Pontus Cappadocius, orientem versus pergentibus, proximè Pontum Polemoniacum est, atque ab ora maritimā usque ad aridos montes pertinet, qui ipsum ab Armeniā majori dividunt. Sunt ibi tres montes, quatuorque flumina.

Atque ita regiones, quæ Mediterraneæ appollantur, perlostravimus.

Sarmatiæ pars altera, orientalibus Sarmatiæ primæ finibus, Riphæo monte, Tanai flumine, Mæoticæque palude ab Sarmatiâ primâ disjungitur, atque inde per Caucasios montes propter Iberiam, Albaniamque, usque ad Caspium mare pertinet. Complectitur Sarmatiâ montes Ceraunios atque Hippicos, aliōsque præterea, & fluvios complures, in quibus est flumen Ethel, quod septuaginta alveos habet, apud quem gens Barsihorum se communiavit. Hæ autem gentes plurimæ Sarmatiam incolunt; Chaziri, Balchi, Barsihii, Aphelii, Aphchazi regii, Sarmatæ, Hippophagi, Naxamates, Holophagi, Syrhicenses, Sythrigenses, Amazones, Albani, Chaburi, Chugetii, Scymæ, Argavetii, Mangelii, Thacchi, Argozii, Dazani, Phinsii, Dovalæ, Monai, Osphurii, Zazarii, apud quos sunt Portæ Albanæ & Zachaniæ, Thufii, Chufii, Chustæ, Anthropophagi, Schavatii,

Հաւք,

• Ita à Fastis appellatur flumen Volga, sive Abi antiquorum.

Z z 2

Ճակք, Դիգայք, Դէք, Կաապպատա-
կանք, Աղբապանք, Խենթք, Շի-
ղայք, Ճիւղայք, Խեղայք, Կաղք, Փո-
ւիք, Հրոճանք, Խարանք, Թա-
ւասպարոյք, Հէճմատանք, Իժմաղք,
Փասիք, Խուխս, Փիքոնք, Բայքանք,
Մազբուք, մինչև ց' Կասրից ծովն,
յորս և բազումն Կովկասու հպի, ուր
ածեալ է պարիսպն Բարբանդայ, աշ-
տարակ ահագին՝ ի ծովուն կացեալ. իսկ
'ի հիւսիսոյ նր' Հոնք, և քաղաք նոցա
Վառաշան, և այլք ընդ նմա։ Եւ Թա-
գաւորն հիւսիսոյ է Խականն, որ է
Խազրաց տէր, և դշխոյն Թագուհի է
Խաթունն, որ է կինն Խականայ՝ ի
Բարսղաց ազգէն։

Կողբիս է, այսինքն է Եգեր, յեւր
կայով Պոնտոս ծովու՝ առ երի Սար-
մատիոյ։ Եւ ունի Եգեր փոքր աշխարհս
չորս, զՄառնեդիս, զԱգաւիկէ, զԽա-
գիւ, զՃանիւ, որք են Խաւտիք։ Ունի
երկնս բազումն, և դեաս, և գաւառս,
և քաղաքս, և բերդս, և այլ գիւղա-
քաղաքս, և այլ վաճառատեղիս։

Վեռիայ, այսինքն է Վիրք, յեւր կա-
յով Եգերայ, առ երի Սարմատիոյ՝ առ
Կովկասու, մինչև ց' Արոճանից սահ-
ման առ Կուր գետով։ Եւ գաւառք
են ի Վիրս այսպիսի, Կարաք, Արա-
հան, Հաւշէթ, Զաւախ, Սանիխէ,
Աճարա, Թուրգա, Վաթիսի, Տառ-
նեասի, Մանկղեացիոր, Քուճէշիոր,
Փողնափոր, Թրեղք, Կանգալք, Տա-
շի, Խաչաւ, և Դոճան, Էտիմս, Քո-
դիթ, Կրիգս, Կոսի, Սաճիւռմէթ,
Կառմէթ, Երծայ, Խերկ, Թիանէթ,
Կանիսի, Ճիւնասճան, Բազալէթ, Ծա-
փան, Քեթ, Չեթ, Վեղիցիէ, Քու-
շէդա, Հալք, Պարոճար, Ծորբա-
փոր, Չորափոր, Խանցիի, և քաղաք.

Gudamacarii, Dovizacæ, Digæi, Le-
chi, Catapastacenses, Alutacenses, Che-
nothi, Silæi, Zylæi, Chelæi, Cazbæ,
Phuchii, Serovanii, Charanii, Thava-
sparœi, Hezmatacæ, Izmalii, Phaf-
chii, Chuchfæ, Phichonæ, Bæchanii,
Massagetæ, qui ad Caspium mare per-
tinent, à quo Caucafi brachia propè
absunt, ubi Murus ² Darbandius du-
citur, turrisque mirabilis in mari ex-
citatur; cujus à parte aquilonari Hunni
habitant, qui urbem Varhasaniam ali-
àsque præterea tenent. Rex autem
aquilonaris appellatur ³ Chacanus, qu⁴
est Chazirorum dominus, & regina vo-
catur Chathunia, quæ est Chachani
conjug, ex Barsiliorum gente orta.

⁶² Colchis, quæ etiam Egeria appella-
tur, orientalem Pontici maris oram &
Sarmatiæ fines contingit. Habet Ege-
ria regiones minores quatuor, Mar-
nelitiam, Agrycen, Chaziam, ac Za-
niam, quæ & ³ Chaldæa vocatur.
Sunt ibi montes multi, fluvii, pro-
vinciæ, urbes castellæque; atque alia
præterea oppida atque emporia.

⁶³ Iberia ab Egeriâ orientem versus
proximè abest, atque à Caucaso Sar-
matiam attingit, ac ad Albanæ fines
& flumen Cyrum pertinet. Has au-
tem Iberia habet provincias, Clarzi-
am, Artahaniam, Sausethiam, Zava-
cham, Samschen, Azaram, Thurgam,
Vathiscam, Tarhneafscham, Mance-
phoriam, Chovesphoriam, Pholnapho-
riam, Threlam, Cangariam, Tasiram,
Chasiam, Dovanam, Etimchum, Cho-
dithum, Crizcham, Cofcham, Saz-
chumetham, Crhovethiam, Erzam,
Chercum, Thianetham, Canischam,
Sechnassefiam, Bazaletam, Zapha-
num, Chetham, Zeltham, Velischen,

Վրաց

² Hic locus nunc *Darbant* appellatur.

³ *Χαγας*, ὁ *Χαζιρ βασιλεως*. Suidas.

³ Vide notas nostras ad *Chorenensis Histor.* l. II.

c. 4.

Վրաց Տփլիս, Համօղղէ, Միւթայ, ուր սուրբ խաչն է : Ունի և բերդս, և գետս, և ծովս լի՝ ձկամբք :

Աղբանիայ, այսինքն Աղաւանք, յեւ լից կալով Վրաց, առ երի Սարմատիոյ առ կովկասաւ, մինչև ցկասբից ծով, և ցհայոց սահման առ կուր գետով : Եւ ունի Աղուանք դաշտս արգաւանդս, և գետս բազումն, և եղեգունս հօրս, և քաղաքս, և բերդս և գաւառք են այսոքիկ : Նիբուխ, Քանբիճան, Հողմաղ, Հաբէդ, Էռոս, Հաբէստան, Համբասի, Մարծպանան, Քաղաղաշտ, Իբաղական, և այլք գաւառք, զորս ՚ի հայոց հանեալ են, Հիկաշէն, Քարդաման, կողթ, Քուստի, Փառնէզ, կաղթաղուռէ, Զաւէ, Թուկքատակ, Ուտուստակ, Ռօտպայիակ, մեծ կափանք, մեծ Իրանք, Պարծկանք, Մոխանք, Պիանք, Հարջլանք, Վակունիք, փոքր Համանդ, Ըստիսականն, Ռաոտաստաոռի, Բերձորս, Ստաստուռուս, մինչև ցխառնուամն Երասխայ ՚ի կուր գետ :

Մեծ Հայք, յեկեց կալով կապուտակիոյ, և փոքու հայոց, առ Եփրատ գետով, մերձ ՚ի Տօրոս լեռուն, որ բաժանէ գնա ՚ի Միջագետաց, և ՚ի հարաւոյ սահմանի առ Ասորեստանիւ, և դառնայ առ Ասորեստանիւ ը Մարս, մինչև ՚ի միւտս Երասխայ ՚ի կասբից ծով : Իսկ ըստ հիւսիսոյ առ երի կալով Աղուանից, և Վրաց, և Եգերայ, մինչև ց՝ նոյն դարձունածն Եփրատայ ՚ի հարաւ կոյս : Եւ ունի Հայք լերինս անուանին, և գետս մեծամեծս և մանուշ, և ծովակս երեք : Եւ ունի մեծ Հայք փոքր աշխարհս տասն և վեց, որք են այսոքիկ : Առա-

3

Chusediam, Saliarn, Parovariam, Zorbaphoriam, Zoraphoriam, Chanfichiam, atque Iberorum urbem Tephchiam, & Samsoldiam, ac Mechitum, ubi sancta crux est. Habet præterea castella, & fluvios, lacúsque piscibus refertos.

64 Albania, dum orientem versus itur, proximè Iberiam sita est, à Caucasi partibus Sarmatiam attingit, atque ad Caspium mare Armeniæque fines apud flumen Cyrum pertinet. Habet Albania agros fertiles, flumina multa, arundineta densissima, urbes castellæque; atque in has provincias divisa est; Nibuchiam, Chanbizaniam, Holmaliam, Sachedum, Erhorbum Sacheostaniam, Hambasiam, Marzpananiam, Chaladastiam, Ibalacanian, cæteræque provincias, quas Armeniis ademerrunt, Sicaseniam, Gardamaniam, Coltham, Chustiam, Pharrhnezum, Calthazurhen, Zaven, Thuchatacen, Uthustaciam, Rhotpæaciam, Caphaniam majorem, Iraniam majorem, Parzcaniam, Mochaniam, Pianiam, Harzlaniam, Vacuniam, Hamandiam minorem, Estilacanian, Rhaotastaorhiam, Berzorum, Stastrhusam, usque ad Araxis & Cyri confluentem.

65 Armenia major ab orientali Capadociæ & Armeniæ minoris parte, apud flumen Euphratem, prope Taurum montem jacet, qui ipsam à Mesopotamiâ dividit; à meridie Assyriâ continetur, & se præter Atropatiam & Mediam flectens, usque ad eum locum pertinet, quo Araxes in Caspium mare influit. A septentrione, Albanæ, Iberiæ atque Egeriæ fines contingit, atque ad eum locum patet, quo Euphrates meridiem versus inflectitur. Habet autem Armenia montes celebres, fluvios magnos simul & parvos, ac lacus tres. Arme-

262.

ջին բարձր Հայք, այսինքն Կարնոյ
կողմն : Չորրորդ Հայք : Արձնիք :
Տուրուբերան : Մոկք : Կարձայք :
Պարսկահայք : Վասպուրականք : Սիւ-
նիք : Արցախ : Փայտական : Ուտի-
այ : Գուգարք : Տայք : Արարատ :

nia autem major in : decem & sex
provincias divisa est, quarum hæc sunt
nomina. (1.) Armenia alta, quæ est
regio Carinensis. (2.) Armenia quarta.
(3.) Alznia. (4.) Turuberania. (5.) Mo-
ca, (6.) Corzæa. (7.) Armenia Persica.
(8.) Vaspuracania. (9.) Synia. (10.) Ar-
sacha. (11.) Phætaracania. (12.) Utia.
(13.) Gugaria. (14.) Taia. (15.) Ara-
ratia.

Արդ կամիմ գտնա մարնամանաբար
պատմել, թէ է սակաւ ինչ աշխա-
տեցիմ՝ ի գիր, և ի բարոյէս :

*Libet autem has provincias singulatim
enarrare, atque in eis describendis
aliquantulum opera ponere.*

Արդ ունի բարձր Հայք գաւառս
ինն, Իարանաղի, Առիւծ, Մնձուր,
Եկեղեաց, Մանանաղի, Իերջան, Սպեր,
Հատգոմք, Կարին : Եւ ըստ անուննդ
արդարեւ բարձր է Հայք քան գիւմեր-
կիր, քանզի ընդ չորս կողմունս արձա-
կէ գետս : Ունի և լերինս երեք, և է-
րէս բազումն, և հաւս պիտանիս, և
ջերմուկս, և աղս, և զայլ պարարտու-
թիւն, և քաղաք զԿարնոյ, որ է Թէո-
դուպոլիս :

66 Armenia alta provincias habet no-
vem, Daranaliam, Aryzam, Menzu-
riam, Ecelestiam, Mananaliam, Der-
zaniam, Speram, Satgomiam, atque
Carinam. Hæc Armenia, ita uti no-
men indicat, inter omnes regiones re-
verâ altissima est ; quippe cum ad qua-
tuor coeli partes fluvios emittat. Ha-
bet præterea montes tres, feras plu-
rimas, aves utiles, thermas, salinas,
atque aliarum rerum ubertatem, &
urbem Carinam, quæ etiam Theodo-
siopolis appellatur.

Չորրորդ Հայք յերե կայ բարձր 67
Հայոց : և գաւառս են ի նմա ութն :
Խորձեն, Հաշտիան, Բարնատուն,
Բաղասափաք, Մոկք, Հադախ,
Հանձիթ, Իրոք, Իէգիկ : Եւ ունի չոր-
սորդ Հայք բերդս, և գետս, և լերինս,
և Բիւրեղս, ունի և երէս, և հաւս,
և ձկունս, և ի գաղանաց զԱռիւծ :

67 Armenia quarta Armeniæ altæ fi-
nitima est ; atque in eâ numerantur
hæ provincie octo ; Chorzenia, Ha-
stiana, Balmatunia, Balaovitia, Zo-
pha, Sadacha, Hanzitha, Gorecha,
Degicia. Habet Armenia quarta ca-
stella, flumina, montes, & Beryllos,
ac præterea feras, aves, pisces, atque
ex belluis leones.

Արձնիք աւ Տիրիս գետովեաց, գա-
ւառս ունի տասն, զԱրզն, զԵփրիկերա,
զԲեռ, զԵթէկ, զՏատիկ, զԱզնուաց
ձոր, զԽեթէթ, զԲգեխ, զՍալնոյ
ձոր, զՍասուն : Ունի զՍաւթ, և զԵր-
կաթ, առաւել ևս զԵթոր, և հա-
զԻթեպակ :

68 Alznia secundum flumen Tigrim
jacet, provinciæque tenet decem, Arz-
niam, Nepherttam, Cheliam, Ce-
thecen, Taucum, Aznozorianam,
Cheretham, Gezecham, Salnozorianam,
Safuniam. Nascuntur ibi Naphtha,
ferrum, gallæ copiosissimæ, atque a-
vis quæ appellatur Dezacus.

Տու-

¹ Corrige decem in quinque ; neque enim plures Provincie deinceps recensentur.

Տուրուբերան, յերի կայ չորրորդ
Հայոց, և գաւառք են 'ի նմա տասն և
վեց, Խոյթ, Ասպակունիք, Տաթոն, Աշ-
մունիք, Մարդադի, Դասնաւորք, Տոն-
արածատափ, Դաշառ, Հաքք, Վա-
րաժնունիք, Բզնունիք, Երեւորք, Ա-
ղիովիտ, Ապահունիք, Տկորի, Խորխո-
րունիք : Ունի և ծով զԲզնունեաց յեր-
կայն հարեւր միոն, և 'ի լայն վաթ-
սուն : Ունի և զգազպէ, և զմեղր, և
զմաշկամիրգ, և զսպիտակ նաւթ, և
զերկաթ :

Մոկք, յերից կալով Աղձնեաց, ու-
նի ամուրս Տորոս լեռին : Գաւառս
ունի ինն . զԻշայր, զմիւս զԻշայր, և
զԻշոց գաւառ, զԱռունեից ձոր, զմի-
ջա, զառանձնակ Մոկս, զաքքայից գա-
ւառ, զԱրգաստովիտ, զՋերմաձոր :
Ունի և միգաց զՏրշակ, և զՄանրա-
գոր, և 'ի գազանաց զԻնձ, գեղեցկա-
խայտուց, և 'ի հաւուց զԿաքաւ :

Կորձայք յերից կայ Մոկաց առ Ա-
սորեստանիւ, և գաւառս ունի տասն և
մէկ, զԿորդուս, զԿորդիս, զԱտրու-
անս, զՄոդոդանս, զՍիւրանս, զԿար-
թունիս, զՃահակ, զԳորըր Աղբակ . և
ունի զԱռիկ, և 'ի պտղոց Հազանակ :

Պարսկահայք յերից կայ Կորձէից, և
առ Ատրաքատականաւ : Գաւառս ու-
նի ինն, Այլի, որ է Կոճիճան, Մարի,
Թորակի, Այոճերս, Ըռնա, Տանբեր,
Զարեհոճան, Զարուանդ, Հէր, և
ունի երէ զՏիւ, և զԱյծեամն :

Վասպուրական է 'ի մեկոց Պարսկա-
հայոց, և առ երի Կորձէից : Գաւառք
են եօթ երեսուն և եօթն, և են պարսիկ .
Ըռչառունիք, Տաթ, Բուդունիք, Ար-
շիշակովիտ, Արաւիս, Բառիգակովիտ,
Կազանովիտ, Դառնի, Բարսիտովիտ,
Ագերանի, Բաժունիք, Աւնոյտուն,

3,

69 Turuberania Armeniæ quartæ con-
finis est, & provincias complectitur
decem & sex, Choetham, Aspacuniam,
Taroniam, Asmuniam, Mardaliam,
Dasnavoriam, Tovarazataphiam, Da-
larhiam, Harchiam, Varaznuniam, Bez-
nuniam, Erevariam, Aliovitiam, Apa-
huniam, Tecoriam, Chorchoruniam.
Habet etiam lacum Beznusium, cen-
tum millia passuum longum, latum
sexaginta. Nascuntur ibi resina, mel,
legumina, naphtha alba atque ferrum.

70 Moca, in ortum pergentibus, proxi-
mè Alzniam est, & Tauro monte mu-
niture. Numerantur ibi provinciæ no-
vem; Isæra prima atque altera, pro-
vincia Isensis, Arhovenizoria, Moca
media, Moca propria, provincia quæ
vocatur regia, Argastovitia, Zerma-
zoria. Gignit autem ex pomis Her-
sacum, & Mandragoram, ex feris par-
dum pulchrè maculosum, atque ex avi-
bus perdicem.

71 Corzæa orientali Mocæ parti atque
Assyriæ finitima est, atque undecim
provincias tenet; Cordusiam, Cogrim,
Atrovanam, Modolanam, Pîraniam,
Carthuniam, Zahacen, atque Albaci-
am minorem. Procreat arsenicum,
atque ex fructibus castaneam.

72 Armenia Persica orientalibus Cor-
zææ finibus continens est, atque A-
tropatenen attingit. Sunt ibi provin-
ciæ hæ novem, Ælia, quæ & Covi-
zania vocatur, Maria, Thracia, A-
soveria, Erhna, Tanberia, Zarehova-
nia, Zarovanda, Hera. Nascuntur
in eâ onagri capreæque.

Vaspuracania occidentales Arme-
niæ Persicæ fines contingit, & Cor-
zææ adjacet. Numerantur in eâ sep-
tem & triginta hæ provinciæ; Rhe-
stunia, Tosba, Budunia, Arzifacovi-
tia, Alavista, Barhizacovitia, Calano-
vitia, Darhnia, Balachovitia, Arhbera-

ԱճԷ.

Անձեւացիք, Ատրպատունիք, Երո՛ւ-
անդունիք, Մարդաստան, Արտազա-
կէ, Աղբակ մեծ, Անձախաձոր, Թուռ-
նաւան, Ճուաշուտ, Կրճունիք, մեծ
Նունիք, Պաշունիք, Գունկան, Աղբ-
անգուտ, Պարսպարունիք, Արտաշի-
սան, Արտաւանեան, Բաքան, Գաբի-
թեան, Գազրիգէն, Տանկրիայն, Վա-
րաժնունիք, Գողթն գինեւտ, Նախ-
չուն, յորում քաղաքն է և Մարանդ։

Սիւնիք յեղից կայ Արարատոյ, ընդ 74
մէջ Երասխայ, և Արցախայ, և ունի
գաւառս երկոտասան, Երնջակ, Զա-
հուկ, Վայոցձոր, Գեղարքունի, և ծովն
Սուրբ, Աղաճէճք, Ծղուկ, Աբանդ,
Բաղբձոր, Արևիկ, Սիսական։ Լինի
ի նմա Մուրտ, և Գերերի, և Նունն,
և ամուր տեղիք։

Արցախ յերի կայ Սիւնեաց, և գա- 75
ւառք են նր տասն և երկու, զոր Ա-
ղունիք ունին։ միւս Հաբանդ, Վա-
կունիք, Բերդաձոր, մեծ Իրանիք, մեծ
Կունիք, Հարճյանք, Մուխանք, Պի-
անք, Պայծկանք, Սիսական, Բուտակ,
Քասստիմ, Փառնէս, Կոխթ, յորում
լինի Քարախունկ։

Փայտակարան յեղից կայ Ուտիոյ առ 76
Երասխաւ։ Գաւառս ունի տասն և
երկու, զոր այժմ Ատրպատականք ու-
նին, Հրաբոտ, Պերոժ, Վարդանակերտ,
Եօթնփորակեան բազինք, ունի Ռո-
տիբազայ, Բաղանուտ, Առս, Բի-
ժանճանճանի, Աթի, Բագաւան,
Սպանդարանպերոժ, Որմզդապերոժ, Ա-
լեան։ Լինի ի նմա Բամբակ անբաւ,
և Գարի ինքնաբոյս։

Ուտի առ մոտ կայ Երասխայ, ընդ 77
մէջ Արցախայ, և Կուր գետոյ։ Ունի
գաւառս, զոր Աղունիք ունին, Եօթն.
Աթանուտ, Տուի, Տոպաշեան, Աղուէ,
Տուգբատակ, Գարդման, Էիկաշէն,

nia, Bazunia, Arhnoetia, Anzevasia,
Atropatunia, Erovandunia, Marga-
stania, Artazaca, Albacia major, An-
zachazoria, Therhunavania, Zovafrho-
tia, Corzunia, Nunia major, Palunia,
Gucania, Alovangrhotia, Parsparunia,
Artasifania, Artavanenia, Bachania,
Gabithenia, Gazrigenia, Tanchriana,
Varaznunia, Golphene vini ferax, &
Naxuana, in quâ urbs Maranda est.

Synia ad orientalem Araratæ oram,
inter Araxem atque Arsacham jacet;
atque duodecim provincias tenet; Ern-
zacam, Zahucam, Væozoriam, Ge-
larchuniam, lacum Sotensem, Alahe-
ziam, Zeluniam, Abandiam, Balch-
zoriam, Arevinam, Sifacanam. Ibi
sunt Myrtus, Geranium, Granatum,
locâque munita.

Arsacha Syniæ adjacet, atque in
duodecim provincias distributa est,
quas Albani tenent; Habandiam al-
teram, Vacuniam, Berdazoriam, Ira-
niam majorem, Covaniam majorem,
Harzlaniam, Muchaniam, Pianiam,
Pæzcaniam, Sifacanam, Cherhtaciam,
Chastimam; Pharhnen, Cochthen, ubi
nascitur Charachuncus.

Phætacarania ad orientales Uticæ
fines secundum flumen Araxem jacet;
& in provincias duodecim divisa est,
quas nunc Atropatii tenent; Rhacho-
tiam, Peroziam, Vardanacertam, Aras
septemplices, Rhotibazam, Balanrhoti-
am, Arhofiam, Bizanhanhaniam, Athli-
am, Bagavaniam, Spandaranaperozi-
am, Ormizdaperoziam, Alevaniam.
Nascitur ibi Gossipium copiosissimè,
atque Hordeum suâ sponte.

Utiâ propter occidentalem Araxis
oram sita est, inter Arsacham & flu-
men Cyrum interjecta. Numerantur
ibi provinciæ septem, quas Albani
obtinent; Athanrhotia, Trhia, Topase-

Ուտի

¹ Vox hæc *Charachuncus* videtur ex compositione suâ quasi *Resinam ibuream lapideam* denotare.

Աւտի առանձնական • յորում Պարտաւ քաղաք • Լինի 'ի նմա Չիթենի, Վարնկենի, և 'ի հաւուց կառակ •

Գուգարք 'ի մտից կայ Ուտիոյ, և 78 ունի գաւառս ինն, զոր Վերք ունին • Զորոցփոր, Ծորոցփոր, Կոյրոցփոր, Տաշիր, Թուեղք, Կանգարք, Արտահանք, Զաւաղք, Կղարջք • Լինի 'ի նմա Անալուք, և հաւարածառ, և Սերգեհի, և Տօսախ •

Տայք առ երեկ կայ Գուգարայ, ամ 79 բոցօք և բերդօք կառուցեալ • Եւ ունի գաւառս ինն, զվողք, զԲերդազփոր, և զՊարտիզազփոր, զՃակասառ, զԲուխայ, զՈւրաղէ, զԱզորդ, զԿափոր • Եւ Լինի 'ի Տայս, Թուղք, և Կուռն, Աղտոք, Սերգեհի, Պողոսական, և Կուռն •

Արարատ 'ի մէջ կայ յառաջասացեալ աշխարհացդ, և գաւառք են 'ի նմա քան • Բասենք, Գաբեղենք, Ատենք, Վահագունք, Արշարունք, Բազրեանք, Ծարկուն, Էրուսի, Վանանք, Արագածուն, Ճակատք, Մասեացուն, Կոգովիտ, Առցք, Նիգ, Կոտայք, Մաղազ, Վարաժնունք, ոստանն Իմնայ, մինչև ցդաշտն Էարուր • Եւ ունի Արարատ լերինս, և դաշտս, և զմա պարարտութի, և ծովակն Գայլոտոյ • Եւ որդն սիգաբերեալ յարմատոյ, առ 'ի զարդ կարմրութե գունոյ • և զմայր եկեղեցեացն, 'ի Թագաւորաբնակ և յարթայանիսս Վաղարշապատ քաղաքի •

Ահա կատարեցան ամ Տայք •

nia, Alove, Tuschatacia, Gardmana, Sicaſenia, atque Utia propria, in qua est urbs Partavia. Gignitur ibi Olea, Cucumis, atque ex avibus Catacus.

Gugaria occidentales Utiae fines contingit, atque in provincias novem distributa est, quas Iberi tenent; Zorophoriam, Zobophoriam, Colbophoriam, Tafiram, Threliam, Cangariam, Artahaniam, Zavaliyam, Clarziam. Gignit hæc regio Camelopardalem, ac præterea arborem frumentariam, malumque cotoneam, & Buxum.

Taia cum Gugariâ continens est, & castellis arcibusque communitur. Provinciæ ejus sunt novem, Colba, Berdaphoria, Partizaphoria, Zacaſta, Buchæa, Ochſle, Azorda, Caphoria. Fert autem Taia Ficus, Granata, Altora, Cotonea, fructum, ut vocatur, immaturum, atque Amygdalas.

80 Araratia in medio regionum loco, quas suprà memoravimus, ſita eſt, & provinciæ ejus ſunt viginti; Baſenia, Gabelenia, Abelenia, Vahagunia, Arſarunia, Bagrevanda, Zalcota, Siracia, Vanandia, Aragazotia, Zacatia, Maſſeotia, Cogovitia, Aſoſia, Niga, Coſtæa, Malaza, Varaznunia, atque Aſylum Devna, uſque ad campum Sarurenſem. Habet autem Araratia montes camposque atque omnem fœcunditatem, & lacum Gælotium. Naſcitur ibi ex Graminis radice vermis, ad rubrum colorem inducendum idoneus; ac præterea mater illic eſt eccleſiarum in auguſtâ regiâque urbe Valarſapatâ.

Ita absoluta eſt Armenia omnis.

Աւորեք

1 Vide Not. ad N° 49, hujus Geographiæ; quippe quum vocis *Altur* ſignificationem itidem ignoremus.

Ասորիք յերկից կայով իւրեանց ծովուն, և Տիւսիսոյ Հրէաստանի, և ունին Ասորիք փոքր աշխարհս ութն, և լերինս անոճանիս զԼիբանան, և զԿարմեղոս, և գետ Տզոր զՅորդանան, և բաղաքս բազումս, և մայրաքաղաք զԱնտիոք, և զԴամասկոս, զԿնշրիմ, զՍամարիայ, և դրունս երկու, և վայրս ընդարձակս, և պիտանիս, և բարիս:

Հրէաստան յերկից կայով Փիւնիկական պիղագոսին, և սահմանի Եգիպտոսի, և Ապառատ Արաբիա, և ունի Հրէաստան աշխարհս երեք, զԲաղդիայ, զՍամարիայ, զԵդոմայ, և լիճս երկու, զՏիբերադա, և զՄեռեալ Ծովն. և գետ զՅորդանան, և մայրաքաղաք զԲեթլ. եւ է Հրէաստան քաղաքաբեր, և պտղալից, և է անուշահոտ, որ բոլիւ է զկաթն և զմեղր:

Ապառատն Արաբիայ յերկից կայով Եգիպտոսի, և արեւմտեան ձորն Կարմիր Ծովուն, ընդ որ անցն է Իսրայէլի, լերի կայով Ասորւոց, և Հրէաստանի: Եւ ունի Արաբիայ Ապառատ փոքր աշխարհս Տինգ, զՏաճկաստան, և զՓառնիտիս, ուր գտուն Աբրահամեա թաղաղեն, և այլ ևս երեք աշխարհս, և գետս ոչ մի: Միջագետ յերկից կայով Ասորւոց առ Եփրատ գետով, և մտից Ասորեստանի, առ Դղադ գետովն, յերկ կայով մեծ Հայոց: Ունի լերինս երկու, և գետս երկու, և բաղաքս բազումս, յորոց մինն է Յուռհայ, ուր անձեռագործ պատկեր Փրկչին:

Բաբելոն յերկ կայով Միջագետաց առ Կրորաւ, մինչև ց' Պարսկային ծոցն, և ունի աշխարհս չորս, զԿողա,

⁸¹ Syria orientalem sui maris atque aquilonarem Judææ oram attingit, regionisque octo minores tenet; & montes celebres, Libanum ac Carmelum, fluménque maximum Jordanem, atque urbes multas, Antiochiam regionis caput, Damascus, ² Censfrimum, & Samariam, duásque portas, & campos amplissimos, opimos fertilésque.

⁸² Judæa orientali Phœnicii maris litore, Ægypto, atque Arabiâ Petræâ continetur, & in tres regiones divisa est, Galilæam, Samariam, atque Idu-mæam; continétque lacus duos, Tiberiadis lacum, & Mare Mortuum; flumen Jordanem; atque Hierosolymam regionis caput. Est autem Judæa opima, fructuosa, atque odorifera, & lacte melléque affluit.

⁸³ Arabia Petræa inter orientales Ægypti fines atque occidentale Maris Rubri brachium, quod Israelitæ transierunt, interjecta est, & Syriam Judæamque attingit. Habet Arabia Petræa provincias quinque, Tazcastani-am, & Pharhinitim, ubi Abrahami domum esse fabulantur, & alias præterea tres, sed flumen omnino nullum. Mesopotamia ad orientalem Syriæ secundum flumen Euphratem, ad occidentalem Assyriæ oram propter Tigrim flumen jacet, Armeniæque majori continens est. Sunt ibi montes duo, totidémque amnes, atque urbes complures, in quibus est ² Urrha, ubi Servatoris effigies non manu facta extat.

⁸⁴ Babylonia Mesopotamiæ apud Tigrim finitima est, atque ad finem Persicum pertinet, & has quatuor regi-

զՊասս

¹ Urbem Censfrimum non agnoscimus, nisi fortè vox corrupta est, & Cæsariam significat. ² Scn Edessa. Vide Chorenens. Hist. l. II. c. 9.

զՊասրա, և զԲաբելոն, զՏիւրոն, և գետս ունի զԵփրատայ վտակն, և զԻկղաթայ, ունի և այլ բաղալիքս բազումս, և գաւառս: Եւ լինի ՚ի սահմանս այսոսիկ ակն Սարդիոն, և Ոսկէքար: Եւ է Բասրա ամենայնից վաճառք, և եկք նաւուց ՚ի Հնդկաց, և յամ կողմանց յարեւելից:

Անապատն Արաբիա յերի կալով Միջագետաց ընդ Տիւսիոյ, յեղից կալով Ապառաժ Արաբիոյ, և ՚ի մոտից Խուժաստանի, և ունի Արաբիա ազգս ինն, բայց լեւան, գետ և ոչ մի:

Երջանիկն Արաբիա, յերի կալով Ապառաժ, և Անապատն Արաբիոյ, մտանէ ընդ մէջ խորշից կարմիր Ծովուն, որպէս ցամաք կղզի, և ունի յինքեան ազգ մի, և գաւառս տասն և չորս, լերինս տասն, գետս չորս, աղբիւրս մի, և կղզիս բազումս: Եւ աշխարհ ամենաբեր, և ամենագիւտ, և է որ յիւրմէ աշխարհէն է, և է որ ՚ի վաճառաց եկելոց, ՚ի Ճենաց, և ՚ի Հնդկաց: Գտանի անդ Ոսկի, և Ակունք պատուականք, Խուռնէք բազումք, և Իւղբ անուշունք, Փայտք անփուտք: Եւ անտի էր տիկինն Սաբայ, և բնակիւք աշխարհին, ոմանք քաջասէր, և ոմանք սպիտակասէր, Թխագոյնք քան զմեզ: Եւ Իւղբ անոյշք ՚ի նմա, և ծաղիկք, տասն և վեց, զՀալի, Ջափու, Մաղապ, Խախակ, Քեդի, Ախունա, Խալար, Բուխտակ, Կարդոս, Բալասան, Բան, Յասմիկ, Կարդան, Աարդ, Մանուշակ, Մարգգուշ, Մարք, որք կոչին Քուստիքապկոյք, յերի կալով Հայոց, և առ երի կաղբից ծովուն, ունի աշխարհս գայտոսիկ, զԱսորպատական, զԲէ, զԳիլան, զՄու-

ones, Colam, Basram, Babylonem, & Ctesiphontem habet; ac flumina Euphratem & Tigrim, multasque præterea alias urbes & provincias. In his oris inveniuntur Sardæ & Chrysolithi. Basra autem omnis generis mercibus abundat, atque eò naves ex Indiâ omnibûsque orientis partibus com-
meant.

⁸⁵ Arabia Deserta australes Mesopotamiæ, orientales Arabiæ Petrææ, atque occidentales Chuzaftaniæ fines contingit. Gentes Arabia novem, sed neque montem neque flumen habet ullum.

⁸⁶ Arabia Felix, Arabiæ Petrææ & Desertæ finitima est, atque inter Maris Rubri sinus, velut peninsula, interjecta est, complectiturque gentem unam, provincias quatuordecim, montes decem, fluviôs quatuor, fontem unicum, insulâsque plurimas. Regio autem est uberrima, atque omnium rerum copiâ abundat, quæ partim ibi nascuntur, partim ex Zeniâ Indiâque comportantur. Inveniuntur ibi Aurum, Gemmæ, Aromata plurima, Olea oderata, & Ligna, quæ non putrescunt. Illinc venit Regina Sabæ. Ex incolis regionis alii colore planè nigerrimo, alii fusco, sed nobis nigriores sunt. Suavia ibi Unguenta & flores sunt decem & sex; 1 Hali, Zaphu, Malap, Chachach, Chedi, Achuna, Chalar, Buchtac, Nardos, Balafan, Ban, Jasmic, Nardan, Vard, Manufac, & Marzagus.

⁸⁷ Media, quæ vocatur etiam Chusti-Capcochia, Armeniæ fines & Caspium mare contingit, atque has regiones habet; Atropatiam, Rheam, Gila-

կան,

¹ Has voces Latinis literis exprimere placuit, quia plerarumque vis nobis ignota est. Quantum tamen ex linguis Arabicâ, Armeniacâque colligere

possumus, Nardos Nardum, Balafan Balsamum, Ban Myrobalanum, Jasmic Jasmium, Vard Rosam, Manufac Violam sonat.

կան, զԻլուսն, զԱՏմատան, զԻսմա-
փար, զԱսարատան, զԱՄԷ, զԲԶՈՂ,
Ռոնան։ Ունի և լերինս, և գետս,
և զծովակն որ կոչի Քապոտան, ունի
և քաղաքս բազումն, յորոց մինն Գան-
ձակ, շահաստան։

Արոնատան, որք կոչին Ասորեստան, 88
այսինքն Մուծոյ, յելից կարով Միջա-
գետաց, առ երի Հայոց, ունի լերինս,
և գետս, և քաղաք զՆինոսէ։

Ելիմացիք են, որք կոչին Քուստի-
խորասան, յելից կարով Իկդադայ, և
ի մոկց Պարսից։ Եւ ունին Ելիմացիք
աշխարհս փոքունս զայսոսիկ, զԽո-
ժաստան, զՄաժ, զՄասպան, զՄի-
քան, զԲրտակ, զԲաշտար, զԳարմի-
կան, զԵրանաստան, զԿարկաւատ, զՆո-
տարտ, զՇիրական, զՄարձին, զԱրճէն։
ունի և քաղաքս Տինգս, և գետս չորս,
յորոց մինն է Գունդի Հապուհ, յորում
ազնիւ Հաքարն գործեն, ունի և կղզիս
երկու, Տանդէպ իւր ի Պարսկային
ծոցին։

Պարսք, որք կոչին Քուստինեմոզ, 90
յելից կարով Խուժաստանի, և առ երի
Մարաց, ունի յիկեան փոքր աշխարհս
քան, զՊարս, զԱսպահան, զՄէշուհ,
զՀակար, զՊանայիտ, զԱրման, զԱ-
րան, զՄակուրան, զՄնդ, զՀնդ, ըզ-
Մրան, զՊէտ փաշտ, զՍագաստան,
զԱպրաստան, զԻեր, զՄեղ, զՄաՏիկ,
զՄաուհ, զԽոնճեհրաստան, զՊալճ,
զԵրուհայ։ ունի և գետս, և քաղաքս
բազումն, յորոց մինն է Ռեշիր Պարճ-
սան քաղաք, յորում ազնիւ մարգարտին
եղանէ։ Եւ Գոհարք մարգարտին այս
է։ դրակ վեցդանգեան։ արժէ քառ-

niam, Mucaniam, Dilumiam, Ama-
taniam, Dambvariam, Sparastaniam,
Amliam, Chesofiam, Rhovaniam.
Habet præterea montes, fluvióque &
lacum, qui ³ Chapotanus dicitur, at-
que urbes complures, in quibus est ³
Ganzaca, urbs regia.

Aroastania, quæ & Assyria, sive
³ Muzlia appellatur, dum in orien-
tem solem itur, à Mesopotamiâ prox-
imè abest, atque etiam Armeniam at-
tingit, & montes fluvióque atque ur-
bem Niniven tenet.

Elymais, sive Chusti-Chorasania o-
rientallem Tigris, occidentalem Persi-
dis oram contingit. Complectitur
autem Elymais regiones has minores;
Chuzastaniam, Maziam, Maspanam,
Mirhanam, Chertaciam, Chastariam,
Garmaçaniam, Eranastaniam, Car-
cavatiã, Notartam, Siracaniã, Mar-
zinam, Surhenam; & præterea
urbes quinque, ac fluvios quatuor,
quorum unus est Gundi-Sapores, ubi
pretiosum Saccharum conficiunt, i-
témque insulas duas, ipsi in sinu Persi-
co objectas.

Persia, seu Chusti-Nemrozia, ori-
entallem Chuzastaniæ oram atque etiam
Mediæ fines contingit, continétque
provincias has viginti, Persidem, Af-
pahaniã, Mesuniam, Hacariã, Panætiam,
Cermaniam, Curaniã, Macuraniã, Sendam,
Hendam, Meranam, Petvastaniam, Saga-
staniã, Aplastaniã, Deram, Melam,
Mahiciã, Mauniam, Chozerhastaniã,
Palham, atque Ebuham; ha-
bet præterea fluvios urbésque pluri-
mas; in quibus est Rhefira Parhasania
urbs, è qua Margaritæ pretiosissimæ

ստուռն

¹ Idem fortè lacus intelligitur, ut Cl. La-Crozius
monet, atque is, qui à Strabone *Spania* nominatur.
Strab. Geogr. XI. p. 523.

² Scribendum esse suspicamur *Gaza*, ex Strab. Ib.

³ Muzlia, i. e. *Mosul*, sicuti hodièque appellatur,
quam tamen vocem, ut nonnullas alias, ab *Librario*
interpositam esse non temerè suspicamur.

ասունն հազար Գուսիայ. հինգ հարիւր. միջայիս երեք դանկա. չորս Պարմուշքա Պարմուշիտ. հաւթադրամ. հաշտադրամ. Դահադրամ:

Արիւ, որք կոչին Քուստի Խորա-⁹¹ սան, յերի կալով Մարաց, և Պարսից, մինչև ցՀնդիկս, և յերի Վրկանի ծովուն: Եւ աշխարհք են Արացայսորիկ, Կոմի, Վրկան, Ապրշահ, Մրում, Արունաստ, Հրեկատեշան, Կատիմանակ, Բժնիւ, Սադկան, Դոմկան, Անապշ, Հրում, զԱմբիւրոս, Կախճեր, Դոլին, Աւազակ, Վարջան, Մանսան, Զակստան, Բահգ, որք են Պարթևք, Դոմանա, Լարիմանակ, Շիրի, Բարիկան, Դոմբոն: Եւ ունի Արիւ լերինս, և գետս, և կղզիս բազումս: Լինի Հրամաշկ, Թէպէտ և ոչ ագնիւ, և կղզի մի է հանդէս Արեաց 'ի Հնդկաց ծովուն, յորում Թոգուկք լինին, երեքթըգետն հասակաւ. որք և պատերազմին ընդ Խորթոց Հաւուց վն ճարակելոյ նոցա զանդաստանս Թոգկաց:

Սկիւթիա, որք են Ապախտարք, այս-⁹² թնքն Թուրք, որք սկսանին Էթիւ գետոյ մինչև ցԵմաւոն լեառն, և անդր ձգի մինչև ցԾենս: Եւ Եմաւոն է լեառն բարձր, և երկայն քան զամբլերին: Եւ ունի Սկիւթիա ազգս բաւասուն և չորս, Սոգիք, Թուխարիք, Հեպթադք, և այլք խուժադուժք անունանք: Եւ ունի Սկիւթիա լերինս, և գետս բազումս, և հզօրս, և դաշտս անապատս: Եւ ջերմ երկիր, և անջուր, և է 'ի նմա հրագոյն դաշտ: Եւ են Սոգիք հարուստք, և արունեստաւորք, վաճառականք, որք բնակեալք են իմջ Թուրքաւանի, և Արեաց աշխարհին:

veniunt; [*bic interponitur aliquid de pretio Margaritarum pro ratione ponderis, vocibus tamen, ut videtur, vulgaris ac recentioribus, si minus corruptis, quas quidem non satis liquidè perspectas habemus, ut Latine reddere possimus.*]

Aria, five Chusti-Chorasania Medix ac Persix finitima est, atque ad Indiam pertinet, Hyrcanumque mare attingit. Hæ autem Provinciæ in Ariâ numerantur, Comsia, Hyrcania, Aperfaria, Meruma, Arovastia, Rheucatesania, Nestimanaca, Beznya, Salcania, Docania, Anaplia, Heruma, Zambyrus, Naxeria, Dezina, Avazacia, Varzania, Mansania, Zaxtana, Bahlia, quæ & Parthia, Domatia, Larimanacia, Siria, Baricania, & Dobonia. Habet Aria montes fluminæque, ac insulas multas. Nascitur ibi Moschus, sed non in pretio est. Insula autem quædam è regione Ariæ in Mari Indico sita est, quam¹ Pygmæi colunt, quorum statura ternarum spithamarum altitudine est; qui cum Gruibus bellum gerunt, propterea quia Pygmæorum arva devorant.

Scythia, quæ & Apachtaria, five Thurchia appellatur, ab Ethele flumine ad montem Imaum atque ultrâ, usque ad Zeniam pertinet. Est autem Imaus montium omnium altissimus longissimûsque. Scythiam quatuor & quadraginta gentes colunt, Sogii, Thucarii, Hepthalii aliæque præterea nomina barbara. Habet Scythia montes & fluvios multos rapidosque, ac campos incultos. Est autem regio calida atque arida, rutilumque quendam campum habet. Sogii sunt opulenti, artifices & mercatores, atque inter Thurcastaniam atque Ariam habitant.

Հնդկաստան,

¹ De Pygmæis vide Plin. Hist. Natural. l. VII. c. 2.

Հնդկաստան, յերկից կալով Արեաց 93 աշխարհին, և առ երկ Սկիւթացւոցն, և է Հնդիկէ բաժանեալ յերկուս աշխարհս, զորս բաժանէ Կանգէս գետ, որ է Փիսոն : Եւ արեւմտեան կողմն ունի ազգս յիսուն և հինգ, իսկ արեւելեանն եօթանասուն և երկու : Ոմանք մարդակերք են, և ոմանք վայրենաւորք : Ոմանք ագււորք, և այլք կարճահասակք, տափակաբիթք, լայներեսք, սպիտակք : Եւ ոմանք Մերկէ Իմաստակք, որք գործս անիրաւութե ոչ գործեն, և զմարմինս կենդանեաց ոչ ուտեն : Ունին Հնդիկէ լերինս, և գետս, և կղզիս բազումս : Լինի 'ի Հնդիկս երէ Յամորանման, սրերջեր, որ սպանանէ զԱռիւծ : Եւ Հրէշ էրէ, և այլ գազան, նման Առիւծու, բայց կրնձիթն նուրբ է, և երկայն : Եւ Ընձուղորք, և Կորեանք, և Կապիկք, և Աբաղաղք փետրամօրուք, և Փիղք, և Վագերք, և Վիշապք, մեծ Մըջմուկք, և Մըջմուսիւծք, և Մկունք, Բէշկ մէկոյ, և Կոկորդիլ գազան, և Միեղջերու, որ է մեծ քան զմարգազանս, և իվերայ ողիւն ճանք, և զՓիլն լեզունովն սպանանէ : և Պասկուճ հաւ, և Մուշկ երէ, և Էշ եղջերաւոր :

Լինի անդ Ոսկի, Արծաթ, Պղինձ, Անագ, Մարգարիտ և ակն ամենագոհար : Լինի և Պղպպիղ, և Սնգրունէդ, և ան Բովաճառք, Հայրունէս, Փաղանգամուշկ, Քաֆուր, Զանդան, Նայիրունակ, Հրբունակ, Գազերբունակ, Գոյիբունակ, Կասիմն, Գովաղակ, Շահաւոր, Մարդարիշար, և բազումք դեղք բժշկականք : Եւ գուհարք Հայրունէից չորս, Ինգրէ, Սանգր, Ատարաղ, Ժեռաւոր : Ծակոտկէն, լիտրն արժէ եօթն դահեկան, Ծամիլիմարիայ, նման է ծանր, լիտրն արժէ չորս դահեկան : Քողակ, շէկ է,

India, orientem versus pergentibus, proximè Ariam sita est, Scythiæque etiam adjacet, atque in regiones duas distributa est, quas Ganges, seu Phifon flumen difterminat. Pars ejus occidentalis gentes quinquaginta quinque, orientalis autem duas & septuaginta tenet. Ex incolis quidam hominibus, aliis bestiis vescuntur, pars eorum caudas habent, alii pusilli, simi, facie latâ, colore albo sunt. Sunt præterea Gymnosophistæ, qui opera improbitatis non patrant, neque animalium corporibus vescuntur. Habet India montes & amnes, insulasque plurimas. Nascitur ibi fera, similitudine Orygis, cornibus acutis, quæ Leonem interimere potest. Item Rhesia fera, atque alia bellua, Leoni confimilis, nisi quod Nasum acutum ac longum habet. Sunt præterea Camelopardales, Leones, Simiæ, Galli gallinacei plumosis barbis, Elephantis, Tigres, Dracones, Formicæ ingentes, Myrmecoleones, Mures, Castores, Crocodili, Monocerotes, belluarum maximi, qui cornu in Capite habent, & linguâ elephantos interficiunt; Gryphes, aves, Moschi feræ, atque Asini cornuti:

Gignuntur etiam Aurum, Argentum, Æs, Stannum, Margaritæ gemmæque pretiosissimæ; item Piper, ⁷ Sengrovel, omniâque Aromata, Aloe, Moschus, Camphora, Zandan, Næibovac, Herbovac, Gazerbovac, Gœibovac, Cassia, Govalac, Sahavor, Mardarifar, variæque merces medicinales. Aloes autem genera sunt quatuor, Ingria, Sangria, Ataralia, Zerhavoria. Zacotcenia, cujus libra septenos denarios valet. Zamphimarca, pari gravitate est, atque ejus libra quaternos denarios valet. Cholacia rufa est ac levis, &

¹ Vide supra notas nostras ad §. 86. & §. 90.

և Թեթև, և արժէ լիարն չորս դա-
հեկան :

Տապոռոբանիա է՝ մեծ կղզի քան զԵմ⁹⁴
կղզի, հազար և հարիւր մղոն երկայն
է, հինգ հարիւր և տասն՝ ի լայնն, յե-
լից կալով . և ունի այլ կղզիս շուրջ
գիւրեաւ մանուկս, հազար երեք հա-
րիւր եօթանասուն և երկու : Ունի և
լերինս՝, և գետս, և ազգս տասն և եր-
կու : Լինի ՚ի նմա Ոսկի, և Արծաթ,
և Ալունք պատուականք, և Բովի-
ճայք . Փիղք, և Վագերք, և արք աշ-
խարհին վարսիւք կնոջ պսակեն զգլուխս
իւրեանց : Աստ ասեն զանկունն Սա-
տանայի :

Ճենաստան յելից կալով Սկիւթիոյ,
մինչև յանձանօթ երկիր : Եւ է Ճե-
նաստան ընդարձակ դաշտ տարածեալ,
և են ՚ի նմա ազգք քսան և ինն . յորոց
մինն մարդակերք : Եւ ունի Ճենք լե-
րինս՝, և գետս բազումս : Լինի ՚ի Ճե-
նաց աշխարհին Դարիճենիկ, և Հոշտ-
բոակ, և Բուիճենիկ, և Կասիմոն, և
Սրիկոն : Ունի և Հրէշ, և Մուշկ,
և Սիրամարգ շատ : Բրբուսանքաւ,
Ապրիշում շատ, և ազնիւ . վն որոյ և
բնակիչքն արուճեստաւորք՝, կերպասա-
գործք, հարուստք՝ ընչեղք . որոց ար-
քայն կոչի Ճենքակուր, որ նստի ՚ի քա-
ղաքին Սիււաիայ, առ անձանօթ եր-
կրաւ :

Սենեադոցն առ երի կալով Ճենաց,
մինչև ջանձանօթ երկիր . յորում բնա-
կեալք են ազգք եօթն : Ունի լերինս,
և գետս բազումս :

Բայց անտի յանձանօթ երկիրն, որ
ինչ պատմի, անհաւատալի է . գա-
զանք անձանօթք, մարդակերպք,
կիսանձնեայք, երկդիմիք, վեց
ձեռնիք, փոկոտունք, վիշապատ-

quaternis etiam denariis in libram vae-
nit.

Taprobane, insularum omnium
maxima, in longitudinem undecies
centena millia passuum, in latitudinem
quingenta & decem patet; atque in-
sulas minores circumjectas habet, ad
mille trecentas septuaginta duas. Sunt
in eâ montes ac fluvii gentésque duo-
decim. Inveniuntur ibi Aurum, Ar-
gentum, Gemmæ, atque Aromata;
Elephanti quoque Tigrésque. Viri
regionis istius capillis muliebribus sua
capita redimiunt. Ibidem Satanæ
lapsus narrant.

⁹⁵ Zenaftania orientali Scythiæ oræ
continens est, atque ad ignotam terram
pertinet. Est autem Zenaftania regio
campestris maximéque patens, eâmq
colunt gentes undetriginta, quarum
una humanis corporibus vescitur. Ha-
bet Zenia montes fluviósque multos.
Nascitur ibi ¹ Darizenic, Hostboac,
Bovizenic, Cassia, & Sericum. Sunt
item Rhefiæ, Moschi & Pavones plu-
rimi. Abundat maximâ Croci copiâ-
& serico multo pretiosóque; ac prop-
terea Incolæ sunt Artifices, panni se-
rici opifices, locupletes atque opulenti.
Rex eorum appellatur ² Zenbacurius,
qui in urbe Syrhia apud terram incog-
nitam sedem habet.

⁹⁶ Sinæ Zenensibus proximi sunt, at-
que ad incognitam terram pertinent.
Gentes septem regionem eam incolunt,
quæ montes amnésque complures habet.

Quæcunque autem de ignotâ ter-
râ ulteriore memorizæ produntur,
³ incredibilia sunt; siquidem bestiaz
ignotæ, humanâ figurâ, semiformes,
biformes, sex manibus, pedibus lo-

տունք :

¹ Vide not. ad. §. 86. *Darizenic* tamen Ara-
bicè *Cinnamomum* notat.

² Vide Chorenens. Hist. l. II. c. 78.

³ Vide Plin. Hist. Natural. l. VII. c. 2.

տուկք՝, կիսահաւք՝, կիսանդամք՝,
անգլուխք՝:

reis, caudis quasi Draconum præditæ,
ex dimidiâ parte avibus similes, dimi-
diâ solùm membrorum parte instruc-
tæ, nonnullæque capitibus mutilæ esse
traduntur.

Ահա կատարեցան ամ տիեզերք՝, և
պատմութիւն խօսից՝:

Ita orbis terrarum descriptio atque
hæc narratio absolutæ sunt.

F I N I S.

APPENDIX

LITERATURÆ ARMENIACÆ,

QUÆ CONTINET

EPISTOLAS DUAS,

Primam, CORINTHIORUM ad PAULUM Apostolum,

Alteram, PAULI Apostoli ad CORINTHIOS,

Nunc Primum

Ex Codice MS Armeniaco integrè plenèque editas, & Græcè
Latinèque versas.

Չամբնայն ինչ փորձեցէք, որքան ընդարարէք :

Παντα δοκιμάζει, το καλον κάλεχί, 1 Thess. V. 21.

XIX 1911

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

500 N. 5TH ST. NEW YORK, N. Y.

RECEIVED

APR 19 1911

1911

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

500 N. 5TH ST. NEW YORK, N. Y.

RECEIVED

APR 19 1911

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY
ASTOR LENOX TILDEN FOUNDATION

և Վորդէս, որք սասանեն քաջքաջ զոմանց հաւանս, հրապուրող և ապականչող բանիւք:

3. Յորոց բանից վերայ դու ինքնին պարտիս հասանել:

4. Չի մեք՝ ոչ 'ի բէն լուար զայսպիսի բան, և ոչ յայնց Առաքելոց:

5. Բայց այսչափ գիտեմք, թէ զոր 'ի բէն ընկալար, և զոր 'ի նոցանէ, հաստատուն պահեցար:

6. Բայց յայտն յոյժողորմեցաւ մեզ Տէր, զի մինչ դեռ մարմնով ընդ մեզ էս, միւսանգամ 'ի բէն լուրհողք:

7. Արդ փութով վաղ վաղակի գրեցիր առ մեզ զստղիւն, և կամ դու ինքնին իսկ առ մեզ վաղ վաղակի եկեցիր:

8. Սեք հաւատաւք 'ի Տէր, եթէ այսպէս յայտնութիւն ցուցաւ, և նո վաւ փրկեաց զմեզ Տէր 'ի ձեռաց ածորինի:

Κλεβιος, οἱ ἀνασεισαι σφοδρα την τινων πισιν τοις πιθανοις και διεφθαρμενοις λογχοις.

3. Ὡν λόγοις συ αὐτος ἀφελεις ἀντιστηναι.

4. Ἡμεῖς γὰρ οὐτε παρὰ σε ἠκούσαμεν τοιούτους λόγους, οὐδὲ παρὰ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων.

5. Ἀλλὰ τὸ ἐξ ἡμῶν γινώσκωμεν, ὅτι αἱ πικραὶ σε ἐλαβομένη, καὶ αἱ παρ' αὐτῶν, βεβαίως ἐφυλάττομεν.

6. Ἐν τούτῳ δὲ λίαν ἡλπίσεν ἡμεῖς ὁ Κύριος, ὅτι, ἐτι σε ἐν σωματί πρὸς ἡμᾶς ὄντες, πάλιν πρὸς σε ἀπεσομεθα.

7. Ὡς ταχιστα ἐν χειρὶ ἡμῶν τὸ ἀκριβές, ἡ συ μὲν αὐτός πρὸς ἡμᾶς εὐθὺς ἐλθε.

8. Ἡμεῖς πιστεύομεν εἰς τὸν Κύριον, ὅτι ἔτις ἡ ἐπιφανὴς ἀποδείχθη, καὶ δι' αὐτῆς ἐρρύσθη ἡμεῖς ὁ Κύριος ἐκ χειρὸς τῆς πονηρίας.

nomine, & Cleobius, qui commovent vehementer nonnullorum fidem persuasoriis & corruptis verbis.

3. Quorum verbis tu ipse debes obistere.

4. Nos enim neque abs te audivimus talia verba, neque ab aliis Apostolis.

5. Sed tantum scimus, quod quæ à te accepimus & quæ ab illis, firmiter servavimus.

6. In hoc autem valde misertus est nostri Dominus, quod, dum adhuc corpore inter nos es, iterum à te audituri sumus.

7. Quamprimum igitur scribe ad nos certum, vel tu ipse quidem ad nos celeriter veni.

8. Nos credimus in Dominum, quod ita manifestatio ostensa fuit, eaque liberavit nos Dominus à manibus Iniqui.

9. Իսկ.

2 MS. Haleb. 'ի բէն ոչ

3 Edit. Wilkins. լուար, audivimus.

dem sumus ex Historiâ Ecclesiasticâ Simonis pergrinationis atque etiam interitus tempora accuratius investigare, ut harum literarum auctoritas certius dijudicaretur, quæ planè conscribi debuerant, dum Simon Magus Corinthi commorabatur; sed ratio temporum in hac re tam difficilis ac perplexa est, ut, quum nibi certi erui licuerit, in re adeo dubia argumentis incertioribus uti non libuerit. Consultat, quisquis volet, *Const. Apost.* vi. 9. *Iust. Mart. Apol.* i. 34. *Iren. adv. Hæres.* i. 20. *Cyrril. Hierosol. Cateches.* vi. 9. *Euseb. Hist.* ii. 13, 14. *Hieron. in Euseb. Chron.* ad annum Claudii secundum. *Pearson*

in *Dissertat. de Success. Rom. Episcop.* viii. 10. V. 4, 5, 6.] Hinc perspicuum est, has literas, si modò probæ ac germanæ sint, post id temporis conscriptas esse, quam ipse Paulus, & unus saltem aliquis de cæteris Apostolis, ut eas mitiorem in partem interpretemur, evangelium Corinthi prædicarent. Confer 1 *Cor.* i. 12. iii. 4, 22. *Clement. Epist. ad Corinth.* §. 47. *Dionys. Corinth.* *Episcop. apud Euseb. Hist. Eccles.* ii. 25, ex quibus locis rectè colligitur, Petrum Apostolum Corinthi prius adfuisse, quam S. Paulus priorem ad Corinthios epistolam scripsit.

14. Ἐκ τῆς παρθένου
Μαριας γεγεννημένον λεγού-
σιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί.

15. Ἐκ τῆς κτιστοῦ κόσμου
κτίσματος λεγούσιν τὸ θεῖον, ἀλλὰ τινος
τῶν Ἀγγέλων.

16. Σὺ μὲν ἄν, ἀδελφε,
σπεύδασον εἰσελθεῖν πρὸς ἡμᾶς.

17. ἵνα ἀπροσκόπως μνη-
σθῇ Κορινθίων πόλις,

18. καὶ ἡ ανομία αὐτῶν δια-
φανέσθῃ ἀπελεγμῶν πασι πα-
ραδείγμα ὡς ἀποσθῇ. Εξ-
εῖς ἐν Κυρίῳ.

14. Οὐδε ἐκ τῆς παρθένου
Μαριας γεγεννημένον λεγού-
σιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί.

15. Οὐδε τὸν κόσμον κτίσμα
λεγούσιν τὸ θεῖον, ἀλλὰ τινος
τῶν Ἀγγέλων.

16. Σὺ μὲν ἄν, ἀδελφε,
σπεύδασον εἰσελθεῖν πρὸς ἡμᾶς.

17. ἵνα ἀπροσκόπως μνη-
σθῇ Κορινθίων πόλις,

18. καὶ ἡ ανομία αὐτῶν δια-
φανέσθῃ ἀπελεγμῶν πασι πα-
ραδείγμα ὡς ἀποσθῇ. Εξ-
εῖς ἐν Κυρίῳ.

14. Neque ex Virgine
Mariâ natum dicunt Je-
sum Christum carne.

15. Neque mundum
creaturam dicunt Dei, sed
angelorum alicujus.

16. Itaque, Frater, da
operam, ut venias ad nos:

17. Ut sine scandalo
maneant civitas Corinthio-
rum.

18. Et eorum stultitia
manifestâ refutatione om-
nium opprobrio exposita
expellatur. Vale in Do-
mino,

Ὡς

* MS. Haleb. Ἰ. Ὡς

† MS. H. ἰαυμ

* MS. H. ὡς

† MS. H. ὡς

v. 15, indicatur; quippe quum Hæretici Simonia-
ni, tum hominem, tum mundum ab Angelis con-
ditum fuisse traderent. Οἱ δὲ Ἀγγελοι τὸν κόσμον
ἐκτίσας, καὶ τὸν ἀνθρώπου. Epiroan. Hæref. xxi. 2.

V. 14. Οὐδε ἐκ τῆς παρθένου Μαριας γεγεννημέ-
νον λεγούσιν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί. [καὶ τὸν ἀν-
θρώπου, ὃ μὴ ἐκλογιστὴν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκί ἐλη-
λυθότα, ἐκ τῆς Θεοῦ ἐκ τῆς. 1 Job. iv. 3. Ἀρνείται

καὶ καὶ τὸν κατὰ σάρκα αὐτοῦ γέννησιν. Const. Apost. vi.
26. Ενδὸν καὶ οἱ Θεοὶ Κηρυττοῦ καὶ Ἐξιστοῦ φι-
λίου τὸν ἀνθρώπου κατὰ σάρκα, καὶ Μητροῦ καὶ Κλη-
στοῦ, οὗτον Κλαύδιον Epiroan. Hæref. li. 6. Con-
fer etiam, si libet, Const. Apost. vi. 6. Ignat. ad

Philadelph. §. 6. Iren. adv. Hæref. i. 24, 25. Ter-
tull. de Præscript. §. 48. Epiroan. Hæref. xxvii. 2.
xxviii. 1. Augustin. de Hæref. §. 7, 8, 10. Ex qui-
bus locis verisimile sit, hunc de Incarnatione Christi

errorem recentioribus potiùs Hæreticis attribuën-
dum esse, quum contra Simon Magus seipsum,
ut Christum, vendicaret. [Simon] docuit semetipsum

esse, qui inter Judæos quidem quasi Filium apparuerit,
in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis
autem gentibus quasi Spiritus Sanctus adventaverit.

Iren. i. 20. Ut ἐξ in hominibus homo appareret ipse,
cùm non esset homo, ἐξ passum autem in Judæa puta-
tum, cùm non esset passus. Ibid. Se [Simonem] in

Phantasmatē Dei non passum, sed esse quasi passum,
apud Tertull. de Præscript. §. 46. Ἀντι τῶν οὕτως
Χριστὸν ἡμῶν ἑαυτὸν [Σίμων] ἀπαγορεύει Clementin.

Homil. ii. 22. Epitom. §. 25. Τὸν πατέρα δὲ εἶχεν
[Σίμων] ἑαυτὸν τὸ εἰς αἰῶνα, ἰσχυρῶς δὲ εἰς αἰ-
ῶνα ἑαυτὸν εἶπαι τὸν υἱόν, πάντοτε δὲ μὴ πατὸν

δοῦναι, ἀλλὰ δοκῶσαι μόνον. Epiroan. Hæref. xxi. 1.
Afferebat [Simon] se esse Christum. — Tempore Tiberii
in filii persona putativo apparuisse; — Christum au-
tem nec venisse, nec à Judæis quicquam petulisse.
Augustin. de Hæref. §. 1. Qui autem totum ipsum
Christum specie tantum apparuisse docuit, vix dis-
putârit an à Virgine natus esset. Vide etiam Epist.
insequent. v. 5. & 24. cum not.

V. 15. Οὐδε τὸν κόσμον κτίσμα λεγούσιν τὸ θεῖον,
ἀλλὰ τινος τῶν Ἀγγέλων. Διαβόλλωντος Σιμωνί-
αν. Const. Apost. vi. 16. — Angelus, à quibus ἐξ
mundum hunc factum [Simon] dixit. Iren. i. 20:

Mundum autem ab Angelis suis institutum. apud
Tertull. de Præscript. §. 46. Δι' ἐκ τῶν Ἀγγέλων
ἐκτίσας. Οἱ δὲ Ἀγγελοι τὸν κόσμον ἐκτίσας καὶ

τὸν ἀνθρώπου. — Τοῦ ὑπ' Ἀγγέλων τὸν κόσμον ἐ-
κτίσας. Epiroan. Hæref. xxi. 2, 6.

Et sic quidem testimonia excerpimus, quæ ad has
Hæreticas opiniones præcipuè attinent, Lectorem
tamen cùm hîc tum alibi semper monentes, ut ea ex

ipsis fontibus potiùs hauriat quàm nostros rivulos
confectetur, si simplicem sinceramque veritatem
suis ipsis oculis, non autem alienis, perspicere vel-
lit. Hoc quidem, in summâ, satis patet, hæc falsa

dogmata, quæ Simonianis Corinthiis adscribunt, ab
Hæreticis nonnullis his serè præscis temporibus tra-
dita fuisse; utrum verò ea omnia Simon ipse atq; Cle-
obius edocuerint, illud profectò dubitationem habet.

V. 18. Δια φανεῖς ἀπελεγμῶν καὶ παρὰ δημα-
τίσθηται. Quare, tantisper dum Paulo Corinthiis
adire liceret, responsum ejus in publicum proponi
omnino oportebat.

ἡ ἐπιστολὴν οἱ διακονοὶ εἰς πολλὰ
φοινίκης, Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.
Δεξιόμενος δὲ ὁ Παῦλος τὴν
ἐπιστολὴν, καίπερ αὐτὸς ἐν
δεσμοῖς ὡν διαὸνόικην τὴν
τῆς Ἀπολλοφάνους γυναῖκα,
ὡς ἐπιλαβομένος τῶν δεσμῶν,
ἐπενθεῖ ἐπὶ τοῖς λόγοις, ὥς
ἤκουσε, καὶ ἐφῆ καλαῶν, κρείτ-
τον ἢ ἐμοὶ προΐερον τεύχνη-
κεναι, καὶ συν τῷ κυρῶ εἶναι.
Ἐν τῷ γὰρ τῷ σωματίῳ ὡν,
καὶ τὰς τοιαύτας λόγους δυνυ-

Παρελαβόντες εφερον τὴν
ἐπιστολὴν οἱ διακονοὶ εἰς πολλὰ
φοινίκης, Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.
Δεξιόμενος δὲ ὁ Παῦλος τὴν
ἐπιστολὴν, καίπερ αὐτὸς ἐν
δεσμοῖς ὡν διαὸνόικην τὴν
τῆς Ἀπολλοφάνους γυναῖκα,
ὡς ἐπιλαβομένος τῶν δεσμῶν,
ἐπενθεῖ ἐπὶ τοῖς λόγοις, ὥς
ἤκουσε, καὶ ἐφῆ καλαῶν, κρείτ-
τον ἢ ἐμοὶ προΐερον τεύχνη-
κεναι, καὶ συν τῷ κυρῶ εἶναι.
Ἐν τῷ γὰρ τῷ σωματίῳ ὡν,
καὶ τὰς τοιαύτας λόγους δυνυ-

Acceperunt & tulerunt
hanc Epistolam Diaconi in
oppidum Phœnices, Thre-
pus & Techus. Quum ac-
cepisset Paulus epistolam,
quoniam ipse in vinculis
erat propter Onoticen A-
pollophanis uxorem, quasi
oblitus est vinculorum, &
luxit propter verba, quæ
audiverat, dixitque fletus,
melius fuisset mihi prius
mortuum esse, & cum Do-
mino fuisse; nam dum in

Χαίτης *

13 Editio Wilkinsii totâ hac Appendiculâ Historicâ caret.

Παρελαβόντες δὲ κ. τ. λ.] Non solent nebu-
lones fraudulent, id quod ingenuè confitendum est,
minutias rerum tam subtiliter persequi, quàm in hac
Appendiculâ Historicâ exponuntur; ne istiusmodi
indiciis sua ipsorum commenta vanitatis convince-
rentur; sed videamus tamen, nunquid hinc colligi
possit, quod ad harum literarum auctoritatem vel
confirmandam vel refellendam pertineat, Jam su-
prâ monuimus, has Epistolas, si probæ ac germanæ
esse ponantur, conscriptas videri, post id temporis,
quàm Paulus Apostolus Evangelium Corinthi prædi-
cârât, & antea tamen, quàm primam, ut appellatur,
ad Corinthios Epistolam miserat; quod quidem
temporis intervallum satis angustis finibus continetur,
quum haud plus triennio aut, ad summum,
quadriennio inter has res interjectum fuisse videatur;
quò etiam ipso intervallo Paulum Apostolum in Phœnice
adfuisse ex Actis Apostolicis cognoscere licet.
Quippe Paulus, Athenis digressus, Corinthum
primò advenit, circiter annum à Christo nato
quinquagesimum (secundum, *AB. Apostol.* xviii. 1, ubi
annum unum & sex menses, *v.* 11, aut forte plus et-
iam eo, *v.* 18, commoratus, dum illinc in Syriam
navigabat, Ephesum pervenit, *v.* 19, anno circiter
Christi liv; & mox inde Cæsaream profectus est,
v. 22, unde ascendit, & salutâ ecclesiâ Hiero-
solymitanâ, *v.* 21, Antiochiam degressus est, *v.* 22;
atque ibi aliquandiu commoratus, factò postea per
Galatiam, ac Phrygiam, atque superiores regiones
itinere, Ephesum rediit, *AB.* xix. 1, circiter an-
num Christi liv, vel lv, ibique per biennium man-
sit, *v.* 10, eoque temporis intervallo, priorem ad
Corinthios epistolam scripsit, anno fere Christi lvii;

quemadmodum ex compluribus indiciis apparet.
Jam verò Paulus, quum ab Hierosolymis Antiochi-
am petere contenderet, vix aliter facere potuit, quin
per Phœnicen penè cunctam proficisceretur, *AB.* xv.
3. quod iter habitum est circiter annum Christi liv,
post sextum fere mensem, quàm Corintho discessit;
in quo ipso itinere Paulum in vincula coniectum
fuisse, eâque res contigisse, quas hæc Appendiculâ
narrat, is sibi facillè persuasurus est, qui has literas
in Commentitiis reponere nolit; quoniam S. Lucas
hoc Pauli iter, quasi properatum, neque interruptum
esset, tam concisâ verborum brevitate exponit, ut
ex ejus silentio adversarius pertinax contraria ar-
gumenta ducturus videatur.

Εἰς πόλιν Φοινίκης.] Quisquis hanc Appendicu-
lam adposuit, nomen oppidi, ita uti opinari decet,
haud difficulter adicere potuisset; nec ingratum so-
ret, si etiam voluisset.

Θρεπὸς καὶ Τεχὸς.] Sic in Armeniacis totidem
ipsis literis hæc nomina scripta sunt, nec satis causâ
est, cur *Tertium* & *Tychicum* in eorum locum sub-
jiciamus. Nomen quidem *Τεχὸς* paululum admo-
dum à *Τυχῆος* distat; atqui *Tychicus* *Asianus*, non
Corinthius fuisse videtur. *AB.* xx. 4. Sanè *Tertium*
Corinthi incolam fuisse libenter concedimus, quum
ejus manu usus sit Paulus in Epistolâ ad Romanos
conscribendâ, quam à Corintho Romam missam
esse liquet. *Rom.* xvi. 22. At *Θρεπὸς* à *Τιστίος*
longius recedit.

Εἰς δεσμούς.] 2 Cor. xi. 23.

Κλαίων.] Philipp. iii. 18.

Κρηίων.] Philipp. i. 23.

2. Ես ոչ ³ ինչ ցար-
մանամ Թէ ⁴ այդպէս
վաղվաղակի ընթանան
Տրապիւրքէ չարին .

3. Այլ զի Տէր Յիսուս վաղ-
վաղակի արասցէ՝ զգա-
լուստն իւր, վասն այնո-
րիկ որ փոփոխեն և ա-
նարգեն զպատգամն նո-
րա .

4. Այլ ես ՚ի սկզբա-
նէ զայն ինչ ուսուցի
ձեզ, զոր ես ինքնին ըն-
կալայ ⁵ առաջնոց Առ-
աբերոց անտի, որք զամ-
բամանակն ընդ Տէր
չբռնցան .

5. Եւ արդ ասեմ, զի
Տէր Յիսուս ՚ի Մարիամայ
⁶ կուսէն ծնաւ, որ է ՚ի
զաւակէ Դաւթի,

6. Ըստ աւետեաց
Հոգւոյն Սրբոյ, ⁷ առ ՚ի
Հորէ, յերկնից առաբե-
լայ ՚ի նա .

7. ¹⁰ Զի աշխարհս
մոխթարեցի Յիսուս, և ա-
զատեցէ զամ մարմին
իւրով մարմնովն, զի
զմեզ ՚ի մեռելոց յա-
րուցէ .

³ MS. Haleb. post ինչ addit կարի valde.

⁴ MS. H. post այդպէս addit չարի.

⁵ MS. H. կուսէ.

⁶ MS. H. կուսէ.

⁷ MS. H. կուսէ.

¹⁰ MS. H. կուսէ.

¹¹ MS. H. կուսէ.

¹² MS. H. կուսէ.

¹³ MS. H. կուսէ.

¹⁴ MS. H. կուսէ.

¹⁵ MS. H. կուսէ.

¹⁶ MS. H. կուսէ.

¹⁷ MS. H. կուսէ.

¹⁸ MS. H. կուսէ.

¹⁹ MS. H. կուսէ.

²⁰ MS. H. կուսէ.

²¹ MS. H. կուսէ.

²² MS. H. կուսէ.

²³ MS. H. կուսէ.

²⁴ MS. H. կուսէ.

²⁵ MS. H. կուսէ.

²⁶ MS. H. կուսէ.

²⁷ MS. H. կուսէ.

²⁸ MS. H. կուսէ.

2. Οὐδὲν θαυμάζω, ὅτι
ἔτι ταχέως ἐπιτρέχεις ὡς ἀ-
ναπειθόντες το κακόν.

3. Ἐπεὶ δὲ γὰρ ὁ Κύριος
Ἰησοῦς ταχέως ποιήσειαι τὴν
παρεσίαν αὐτοῦ, διὰ τοῦτο τινες
ἀλλοτρίους καὶ ἀποδοκιμαζέ-
σιν τὰς λόγους αὐτοῦ.

4. Ἐγὼ δὲ ἀπ' ἀρχῆς ἐ-
καινο ἐδίδαξα ὑμᾶς, ὅπερ αὐ-
τός παρελάβον παρὰ τῶν
πρότερον Ἀποστόλων, οἵτινες
ἐπὶ τὸν παῖδα χρόνον μέγα
τὸ Κύριον περιεπαύον.

5. Καὶ ἄρτι λέγω, ὅτι ὁ
Κύριος Ἰησοῦς ἐκ Μαρίας τῆς
παρθένου ἐγεννήθη, τῆς ὕψους
ἐκ σπέρματος Δαυὶδ,

6. Κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν
τῶν Πνευματικῶν Ἁγίων ἀπὸ τοῦ
Πατρὸς ἐξ ὕψους ἀπεσταλμένος
πρὸς αὐτήν.

7. Ἵνα τοῦ κόσμου παρὰ
καλῆς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐλευθε-
ρώσῃ πᾶσαν σὰρκὰ τὴ ἐκείνῃ
σώζῃ, ὅπως ἡμᾶς ἐκ νεκρῶν
ἐγείρῃ.

2. Ego nihil miror, tam
celeriter currere Persuasores
mali.

3. Nam quum Domi-
nus Jesus citò effecturus
sit adventum suum, prop-
terea quidam permutant
atque aspernantur dicta e-
jus.

4. Ego verò ab initio
id ipsum docui vos, quod
ipse accepi à prioribus A-
postolis, qui per omne
tempus cum Domino ver-
fati sunt.

5. Et jam dico, Domi-
num Jesum è Mariâ Vir-
gine natum esse, quæ erat
ex semine Davidis,

6. Secundùm annun-
tiationem Spiritûs Sancti, à
Patre è cælo ad eam missi;

7. Ut mundum conso-
laretur Jesus, & liberaret
omnem carnem suâ carne,
ut nos à mortuis suscitaret.

8. Արդէս

⁴ MS. H. post այդպէս addit

⁵ MS. H. կուսէ.

⁶ MS. H. կուսէ.

⁷ MS. H. կուսէ.

¹⁰ MS. H. կուսէ.

¹¹ MS. H. կուսէ.

¹² MS. H. կուսէ.

¹³ MS. H. կուսէ.

¹⁴ MS. H. կուսէ.

¹⁵ MS. H. կուսէ.

¹⁶ MS. H. կուսէ.

¹⁷ MS. H. կուսէ.

¹⁸ MS. H. կուսէ.

¹⁹ MS. H. կուսէ.

²⁰ MS. H. կուսէ.

²¹ MS. H. կուսէ.

²² MS. H. կուսէ.

²³ MS. H. կուսէ.

²⁴ MS. H. կուսէ.

²⁵ MS. H. կուսէ.

²⁶ MS. H. կուսէ.

²⁷ MS. H. կուսէ.

²⁸ MS. H. կուսէ.

V. 2. Οὐδὲν θαυμάζω.] Θαυμάζω, ὅτι ἔτι τα-
χέως μετατιθίσθαι. Galat. i. 6. Nempe Galatarum
inconstantiam Apostolus miratur, Hæreticorum se-
dulitatem non item.

Οὕτω ταχέως.] Sanè satis quidem celeriter, quip-
pe quum hæc epistola scriptam se esse profiteatur,
post dimidium circiter annum, quàm Paulus Co-
rinthum reliquerat.

V. 3. Παρεσίαν.] Philipp. iv. 5. 2 Thess. ii. 1, 2.

V. 4. Αυτός παρελάβον παρὰ τῶν προτέρων
Ἀποστόλων.] Hæc magnopere pugnant cum eis, quæ
Paulus alibi tradit. Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου
παρελάβον αὐτό, ὅτι ἐδίδαχθην, ἀλλὰ δι' ἀπο-

στολῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Galat. i. 12. ii. 1—10.
1 Cor. xi. 23. Ερβ. iii. 3.

V. 5. Καὶ ἄρτι λέγω, κ. τ. λ.] Quos sex errores
pravos Corinthii sigillatim enumerant, eos scriptor
hujus epistolæ involuto quodam atque implicato
modo refellit; quæ argumentandi ratio, Pauli ferè
propria ab nonnullis existimatur. Stylus quidem
à Pauli scriptiōne non multum abhòdit, nisi quòd
servidior ille Paulinæ mentis ardor atque impetus
planè desiderantur. Certè dictio Armeniaca harum
litterarum accuratè illius elegantie expers est, quæ
in Versiōne Sacrà Hæcanà elucet, ut Cl. La-Crozi-
us jampridem notavit.

8. Որպէս և եցոյց զանձն իւր ¹¹ յ'օրինակ :

9. Եւ զիյայտնի ¹² լի զի զի մարդն 'ի Հօրէս ¹³ ստեղծաւ,

10. Վասնորոյ և 'ի կորստեանն իւրում մարդն ¹⁴ անխնդիր ոչ մնաց,

11. Այլ խնդրեցաւ, զի 'ի ձեռն որդէգրուութե ¹⁵ կենդանացի :

12. Քանզի Աճ, որ ¹⁶ ամի Տր է, Հայր Տեմերայ Յսի Քսի, ¹⁷ որ արար զերկինս և զերկիր, անարեաց նախ ¹⁸ ան Հրէայն Մարգարէս :

13. Չի 'ի մեղաց անտի կորսեացէ զնոսա, և Հանցէ 'ի յարգարութիւն իւր :

14. Չի ¹⁹ կամէր նա փրկել զտունն իւր, բաշխեաց և ²⁰ արկ նա 'ի Հոգւոյ անտի ²¹ իւրոյ 'ի վերայ Մարգարէիցն :

15. Որ զանմիայն ²² զԱճաշտութիւնն և զնոսն իւրն բարոգեցեմ ժամանակօք բազմօք :

16. ²³ Իսկ որ անօրէն

8. 'Ոհ և ցուցն իսկոն 'սποδειγμα.

9. Και ινα φανερον γνηται, οτι ανθρωπος υπο του Πατρος εκτισθη,

10. Δια του και εν τη απωλεια αυτου ανθρωπος αζητητος εκ εμεινεν,

11. Αλλ' εξεζητηθη, - ινα δια της υιοθεσιας ζωοποιηθη.

12. 'Ο Θεος γαρ, ος παντων Κυριος εστι, ο Πατηρ του Κυριου ημων Ιησου Χριστου, ο ποιησας τον υερον και την γην, απεστειλε πρωτον προς Ιουδαίους της Προφητας,

13. 'Ινα αφ' αμαρτιας αποσπαση αυτους, και προσαγαγη εις δικαιοσυνην αυτου.

14. Επειδη γαρ ηβελησεν αυτος σωσαι τον οικον Ισραηλ, διεδωκε και επιβαλεν εκ του πνευματος αυτου επι της Προφητας,

15. Τας την απλανη Θεοσβειαν και την γεννησιν [Χριστου] μαλλονισ κηρυξαι δια χρονων πολλων.

16. Αλλ' ο ανομος Αρχων

8. Sicut etiam ostendit se ipsum exemplar.

9. Et ut manifestum esset, Hominem à Patre creatum esse ;

10. Propterea etiam in perditione suâ Homo non perquisitus non mansit,

11. Sed perquisitus est, ut per adoptionem vivificaretur.

12. Deus enim, qui omnium Dominus est, Pater Domini nostri Jesu Christi, qui fecit cœlum & terram, misit primum ad Judæos Prophetas ;

13. Ut à peccatis abstraheret eos atque adduceret ad justitiam suam.

14. Quia voluit ille servare domum Israelis, largitus est & immisit ex spiritu suo in Prophetas,

15. Qui verum Dei cultum & nativitatem [Christi] prædicaturi essent per longum tempus.

16. At Qui impius Princeps

¹¹ Edit. Wilk. օրինակ. Haleb. ծնաւ, *genitum esse*.

¹² Edit. Wilk. կենդանացուցէ.

¹³ Edit. Wilk. omittit որ արար զերկինս և զերկիր, qui fecit cœlum & terram.

Haleb. omittit առ.

¹⁴ MS. H. կամէր փրկել զնա տունն.

¹⁵ MS. H. omittit իւրոյ.

¹⁶ MS. H. Աճաշտութիւն.

¹⁷ MS. H. omittit իսկ.

¹⁸ MS. H. omittit իսկ.

¹⁹ MS. H. omittit իսկ.

²⁰ MS. H. omittit իսկ.

²¹ MS. H. omittit իսկ.

²² MS. H. omittit իսկ.

²³ MS. H. omittit իսկ.

¹² Edit. Wilk. լի զի զի մարդն.

¹⁴ MS. Haleb. անխնդիր, *adiscriminatus*.

¹⁶ MS. Haleb. յամի.

¹⁷ Edit. Wilk. omittit որ արար զերկինս և զերկիր, qui fecit cœlum & terram.

¹⁸ MS. Haleb. omittit առ.

¹⁹ MS. H. կամէր փրկել զնա տունն.

²⁰ MS. H. omittit իւրոյ.

²¹ MS. H. omittit իսկ.

²² MS. H. omittit իսկ.

²³ MS. H. omittit իսկ.

²⁴ MS. H. omittit իսկ.

²⁵ MS. H. omittit իսկ.

²⁶ MS. H. omittit իսկ.

²⁷ MS. H. omittit իսկ.

²⁸ MS. H. omittit իսկ.

V. 10. Αζητος.] Vox hæc αζητος, quamvis in rarissimo usu sit, neque omnino in Sacris Græcis Literis reperiatur, ideo à nobis usurpatur, quia loci sententiæ optimè omnium convenit, & cum voce

Armeniacâ անխնդիր unice congruit, quæ nec ipsa apud Sacram Versionem Haicanam occurrit.

V. 15. Χρεω.] Hoc vocabulum planè videtur interponendum, etiamfi in Armeniacis desideretur.

Ի խանն էր, իբրև զԱՅ,
անարն կամեցաւ, ձեռն
արկանէր,

17. Եւ զնա և զամ
մարմին մերօր կուպէր,

18. Քանզի դատաս
տանք աշխարհիս մեր
ձեռք էին :

19. Այ՛ աւանակար,
իբրև արդարացուցանել
կամեցաւ, ոչ կամեցաւ
խոտել զիւր ստեղծո
ւած :

20. Իբրև ետես չար
չարեալ, ողորմեցաւ,

21. Եւ առաքեաց նա
ի վախճան ժամանակաց
դճոգին սբ ի կոյն
յառաջագոյն նկարեալ
Մարգարէից :

22. Ար իբրև սբ մտօր
հաւատաց, արժանի ե
ղև յղանալ և ծնանիլ
զՏր մեր Յս Քս :

23. Զի կորստական
մարմնովն, ²⁴ որ հպար
տացեալ յարգի լինէր
չարն, նովին մարմնովն
կշտամբեալ յանդիմա
նեցի :

24. Եթէ չէր Այ, զի
արդ ի մարմն անդր իւր
Յս Քս կոչեաց, և փրկե
աց զկորստական մար
մնն, և ձգեաց զնա ի
կեանս յաւիտենականս
ի ձեռն հաւատոցն :

25. Զի արդարութե
տաւար սբ իւր մարմն
անդր լինելոց ժամանա
կաց պատրաստեցէ :

ան, Θεος γενεσθαι θελον, τας
χειρας επιβαλε,

17. Και αυτες τε και πα
σαν σαρκα εν αμαρτια εδησεν,

18. Επειδη το κριμα τε
κοσμου εγγυς η.

19. Ο δε Θεος, ο παν
τοκροτωρ, δικαίαν βελομενος,
εκ ηθελεν αποδοκιμαζειν το
εαυτε πλασμα,

20. Αλλ' ιδων κακωχημε
νον, ηλεησε,

21. Και απεστειλεν επ'
εχαλων των χειρων το Πνδ
μα το Αγιον εις την παρθε
νον την προλερον διαχεχεσ
μενην υπο των Προφητων.

22. Ητις εν καθαρω νο
τιςδασσα, αξια εγεννηθη συλ
λαβειν και τεκειν τον Κυριον
ημων Ιησυν Χριστον.

23. Ίνα εν τω απολλυμε
νω σωματι, ο πεφυσισμενος
υπερβηθη ο ποιηρος, εν τω αυ
τω σωματι επιτιμηθεις ελεγχ
θη.

24. Ει μη ην θεος, πως
αν εν τη σαρκι αυτε Ιησους
Χριστος εκαλεσε, και εσωσε
την απολλυμενην σαρκα, και
ειλκυσεν αυην εις ζων αιω
νιον δια της πιστεως ;

25. Ίνα τον της δικαιοσυ
νης ναον το αγιον εαυτε σωμα
τοις μελλουσι χρονοις ετοιμασση,

²⁴ Sic MS. fed scribe j'nr.

ceps erat, quum Deus fieri
vellet, manum injecit,

17. Et eos omnemque
carnem peccato vinxit ;

18. Quia iudicium mun
di appropinquabat.

19. Deus autem omni
potens, quum iustificare
vellet, noluit reprobare
suam creaturam ;

20. Sed ubi vidit afflic
tam, miseratus est ;

21. Et misit in fine
temporum Spiritum Sanc
tum in Virginem prius de
scriptam à Prophetis ;

22. Quæ, ubi purâ men
te credidit, digna facta est,
quæ conciperet & pareret
Dominum nostrum Jesum
Christum.

23. Ut perituro corpo
re, quo inflatus superbie
bat malignus, eodem cor
pore convictus redargue
retur.

24. Si non erat Deus;
quomodo in carne suâ Je
sus Christus vocavit & ser
vavit perituram carnem,
atque attraxit eam ad vi
tam æternam per fidem ?

25. Ut iustitiæ tem
plum sanctum suum cor
pus futuris temporibus
præpararet ; 26. Յ'որ

V. 24. Ει μη ην Θεος] Confer. 1 Tim. iii. 16. Hinc enim verisimile fit, eos Hæreticos illic designa
& lege iterum Epistolæ Corinthiacæ suprà, v. 14. xi, qui Christum merum hominem fuisse docebant.

26. Յ'որ և մեր իբրեւ
Հաւատացեալքն ազա-
տեցաք :

27. Արդ գիտաջիբ
եթէ ոչ են իբր որդիբ
արդարութե, այլ որդիբ
բարկութեան :

28. Արգողորմութիւն
գթութեանն Այ կար-
ճեն յանձանց իւրեանց :

29. Ար ասեն եթէ ոչ
երկիրք և ոչ երկիր ²⁵ ամ
արարածք ձեռագործք
Այ Հօր ամենայնի :

30. Այլ նորա անի-
ծեալ զանձինս նոյնի :

31. Այլ դուք գորու-
թեամբն Այ ի բաց մեր-
ժեցարուք ի նոցանէ, և
զխոտոր վարդապետու-
թիւն նոցա ի ձէնջ ի
բաց հալածեցէք :

32. Չի մի երկջիբ որ-
դիբ անհնազանդիցն, այլ
մանկուիք էք դուք սիրե-
ցելոյ եկեղեցւոյ Այ :

33. Վասն որոյ և ժա-
մանակ յարութեան քա-
րոզեցաւ ընդ ամենեւին :

34. Արդ որ ասեն թէ
չիբ յարութիւն մարմնոյ,
իսկ նորա ոչ են ²⁶ առ-
նելոց ի կեանս յաւի-
տենից :

35. Այլ ի դատա-

26. Εἰς ὃν καὶ ἡμεῖς πε-
πισθόκοις ἠλδοθερωμεθα.

27. Γινώσκετε ὅτι οὐκ
εἰσιν ὅποι υἱοὶ δικαιοσύνης,
ἀλλὰ τέκνα ὀργῆς.

28. Ὅτι τὰ σπλάγχνα
ἐλεος Θεοῦ κολοβύνει ἀφ' ἐ-
αυτῶν.

29. Ὅτι λεγόντες, ὅτι οὐ
οἱ ἔσθνοι εἰε ἡ γῆ ὕδατος
ἐργα χειροποιήσῃ τε Θεοῦ, τε
παντῶν Πατρὸς.

30. Ἀλλ' αὐτοὶ κωλύον-
ται ἑαυτοῖς ἐν τῷ.

31. Ὅτι δὲ, ἐν δυνάμει
Θεοῦ, πορρω ἀποστήτε ἀπ' αὐ-
τῶν, καὶ τὴν σχολίαν διδασ-
καλίαν αὐτῶν ἀφ' ὑμῶν μα-
κρὸν ἀπασασθε.

32. Ἵνα μὴ γεννησθε υἱοὶ
τῶν ἀνυπότακτων, ἀλλὰ τέκνα
ἐσε ὑμεῖς τῆς ἀγαπῆς ἐκ-
κλησίας Θεοῦ.

33. Διὸ καὶ ὁ καιρὸς τῆς
ἀναστάσεως ἐκὴρυσχθῇ παρὰ
πᾶσι.

34. Ὅτι ἂν λεγόντες μὴ
εἶναι ἀνάστασιν σαρκὸς, αὐτοὶ
μὲν οὐκ ἀναστήσονται εἰς ζωὴν
αἰώνιον,

35. Ἀλλ' εἰς κατάκριμα

26. In quem & nos ubi
credidimus, liberati sumus.

27. Itaque scitote non
esse eos filios justitiæ, sed
filios iræ.

28. Qui viscera miseri-
cordiæ Dei decurtant à se
ipsis ;

29. Qui dicunt neque
coelum neque terram om-
nino esse opera manu-
facta Dei Patris omnium ;

30. Sed ii execrantur se
iplos in hac re.

31. Vos verò potestate
Dei longè abscedite ab eis,
& pravam doctrinam
eorum à vobis procul expel-
lite ;

32. Ut ne fiat filii in-
obedientum, sed filii estis
vos dilectæ Ecclesiæ Dei.

33. Propterea etiam
tempus resurrectionis præ-
dicatum est apud omnes.

34. Itaque qui dicunt
non esse resurrectionem
carnis, illi quidem non sunt
resurrecturi ad vitam æter-
nam ;

35. Sed ad condemna-
tionem

²⁵ Scribe ամենին.

²⁶ Sic MS. sed lege յառնելոց.

V. 27. Τέκνα ὀργῆς.] *Ephes.* ii. 3.

V. 28. Κολοβύνει ἀφ' ἑαυτῶν.] Si cui hæc
locutio Græca paulò durior videbitur, eum o-
portet commoneri, ita planè Armeniacas vo-
ces sonare, quum alioqui *ἐν ἑαυτοῖς* scribere ma-
luissemus.

V. 32. Ὅτι οὐκ ἀνυπότακτοι.] Hanc prorsus
sententiám Armeniaca verba itidem declarant ; quod

ni ita esset, mallems scribere *υἱοὶ τῆς ἀπειθείας*.
Ephes. ii. 2. *Coloss.* iii. 6.

Τέκνα ἐσε ὑμεῖς.] Armeniacam dictionem præ-
filius persequimur ; sed multò aptior, & quasi ro-
tundior esset verborum constructio, si voces istæ
ἐσε ὑμεῖς expungerentur ; & verò plura emendare
liceret ; nisi putarems non esse fidi interpretis,
Aristarchum audacter agere.

Երարտու թիւն և 'ի դա-
տաստան յարիցին թեր-
ահաւապք մարմնովն .

36. Չի մարմին որ ասէ
Թէ չիք յարութիւն, նո-
րա մի լիցի յարութիւն
կենաց, զի այնպիսիքն 'ի
յարութենէն ուրացեալ
գտանին :

37. Բայց արդ. և դուք,
Կորնթացիք, ապա գի-
տիցէք զցորենոյ սերմանս,
և զայլոց սերմանեաց :

38. Ձի հատ մի ոչ
մերկ անկանի յ'երկիր, և
արդէն 'ի խոնարհ նախ
մեռանի,

39. Եւ այսպա՝ 27 առ-
նէ կամօք ՏԷ, զնոյն մար-
մին զգէցեալ:

40. Եւ ոչ եթէ լոկ
նոյն մարմին²⁸ առնէ,
այլ բազմապատիկ, լցե-
ալ օրհնութիւն:

41. Այլ մեզ միայն 'ի սերմանց անտի ճերեպալ 'ի մէջ, այլ 'ի պատահական մարտնոյ մարդկան :

42. Ի ուր ի նկրն/ն գի-
տէք զՅովնան որդին Ե-
մատթեայ :

43. Այսինքն զի յամառե-

καὶ δίκην εὐεργησάντας οἱ
ἀπίσταντες ἐν τῇ σαρκί.

36. Τη γὰρ σὰρξ, τὴ
 λεγούσῃ μὴ εἶναι ἀνάσσειν, αὐ-
 τὴ μὲν ἔσται ἀνάσσεις
 ζωῆς, ἐπεὶ οἱ τοιοῦτοι τὴν ἀνά-
 σσειν ἠρνημένοι διέδοκονται.

37. Ἀλλὰ καὶ ὑμεῖς, Κορινθιοὶ, ἀρετὴν γινώσχετε περὶ τῶν τῶ σιλικ σπερμαλίων, καὶ τῶν λοιπῶν σπερμαλίων.

38. Ὅτι ὁ κοκκος [x]
 γυμνὸς πίπτει εἰς τὴν γῆν,
 καὶ ἤδη καλεῖται πρῶτον ἀποθ-
 νῆσκει.

39. Εἰς εὐερίαι δια
βαλματός Κυβας, το αὐτο σμ-
μα ενδεδυμενος.

40. Οὐδε ἄπλεον το αὐτῷ
σωμα ἐγερθεῖα, ἀλλὰ πολλὰ-
πλασιον, πεπληρωμενον ὁλο-
γιας.

41. Ἡμεῖς δὲ μόνον ἐκ
τῶν σπινθηρίων προφερομεθα,
ἀλλ' ἐκ τῆ τιμῆς σώματος
ἀνθρώπων.

42. Αὐτοὶ μὲν οἶδασθε Ἰωάννην
τοῦ τοῦ Εὐμαθίου.

43. Διοί: έχρονισεν έχμνος

tionem & judicium resur-
gent infideles carne.

36. Carni enim, quæ dicit non esse resurrectionem, ei non erit resurrectio vitæ, quia tales resurrectionem negasseprehenduntur.

37. At etiam vos, Corinthii, utique nostis de tritici feminibus cæterisque feminibus.

38. Quòd granum u-
num [non] nudum decedit
in terram, & jam infra
primùm moritur;

39. Et postea resurgit
voluntate Domini, eodem
corpore indutum.

40. Neque verò simplex idem corpus resurgit, sed multiplex, repletum benedictione.

41. Nos verò solùm ex
feminibus producti sumus,
sed in honorabili corpore
hominum.

42. Vos ipsi nostis Jo-
nam filium Ematthiæ.

43. Quia cunctatus est

***7 Lege ညာကုန်နဲ့.**

28 Scribe *Jan 15.*

V. 38. Κόκκος ἡ ζυμὸς.] Καὶ ὁ σπείρει, ἢ τὸ σπῆμα τὸ ζυμωσάμενον σπείρει, ἀλλὰ ζυμὸν κόκκον, εἰ πῦρ, εἴτε, ἢ τινος τῶν λοιπῶν. 1 Cor. xv. 37. Itaque delenda omnino est vocula negationis *ἢ*, ut loci etiam sententia postulat.

V. 39. Το αὐτο σῶμα ἐνδύμενος.] Hæc ne-
quā congruunt cum eis, quæ idem ipse Paulus,
si sic placet, ad eosdem Corinthios postea scripsit.
Οὐ το σῶμα το γινώσκοντες σπένθης. 1 Cor. xv. 37.
— 57. quem locum cum hac epistolâ attentè con-

ferre eruditus lector nequaquam prætermittendus est; sed tanta profectò est sententiæ discrepantia, ut ejus causam, si rectè auguramur, in Codicem mendosum nonnulli sint rejecturi.

V. 41. *Ημῶς δὲ κ. τ. λ.*] Certè hic locus vel omnium suspiciosissimus est, ut manum recentiore[m] quasi prodere videatur; quum similis locutio, seu potius argumentatio apud scriptores Apostolicos, quòd sciamus, omnino nusquam reperitur.

V. 42. *Interp.*] *Jonab.* ii. 10.

աց նա քարոզել Նինու-
էացւոց, ընկաւ նա ՚ի
պորտ ձկանն գերիս տիւս
և գերիս գիշերս :

44. Եւ ապա յետ ե-
րկց աւուրց ըսաւ Աճ
աղօթից նորա :

45. Եւ ոչ ինչ ապա-
կանեցաւ ՚ի մարմնոյ նո-
րա, և ոչ արտւան մի կո-
րացաւ, և ոչ մազ մի ՚ի
մարմնոյ նորա թափե-
ցաւ :

46. Ար չափ ևս առա-
ւել վասն ձեր, թերա-
հաւապ :

47. Եթէ հաւատայք
դուք ՚ի Տր Թս Բս, յա-
րուսցէ և զձեզ, ոպ և
ինքն յարեալ :

48. Եթէ սկիւրդն ե-
ղիսէի մարգարէին, ՚ի
վերայ մեռելոյն անկեալ
յարոյց զմեռեալն :

49. Ար չափ ևս առա-
ւել դուք, որ ՚ի մարմն
էք, արիւն Յսի յեղեալ
էք, յայնմ աւուր ՚ի առ-
նիշիք ողջանդամ մար-
մնոյն :

50. Եղիայ մարգարէ
զորդի պըռոյն գիրկ ար-
կեալ, յարոյց ՚ի մեռելոց :

51. Ար չափ ևս առ-
աւել Յս Բս յարուսցէ
ողջանդամ մարմնով, որ
պէս և ինքն իսկ յարեայ :

κηρυξαι τοις Νινευιταις, κατε-
ποθη εις την κοιλιαν τε ιχ-
θυος τρεις ημερας και τρεις
νυκτας.

44. Επειτα μετα τρεις η-
μερας εσηκυσεν ο Θεος της
προσευχης αυτης.

45. Και εδεν διεφθαρη εκ
τε σωματος αυτης, εδε βλε-
φαρον εκαμφθη, εδε θελξ εκ
τε σωματος αυτης απεερυν.

46. Ποσω μαλλον υπε-
ρ υμων, ολιγοπιστοι;

47. Ει πιστευετε υμεις εις
τον Κυριον Ιησουν Χριστον, ε-
γερει και υμεις, καθως και
αυτος ηγερθη.

48. Ει οσα Ελισαις τε
προφητης, τη τεθνηκοι επιτε-
σοντα, ηγειρε τον νεκρον.

49. Ποσω μαλλον υμεις,
οι εν σωματι οντες, επι το
αιμα Ιησου επισημαζεσθε, εν
εκεινη τη ημερα ηγερθησθε
εν ολοκληρω σωματι;

50. Ηλιας ο προφητης τον
υιον της χηρας εναγκαλισα-
μενος, ανεστησεν εκ νεκρων.

51. Ποσω μαλλον Ιησους
Χριστος αναστησει (υμεις) εν
ολοκληρω σωματι, ως και
αυτος μεν ανεστη;

ille prædicare Ninevitis,
deglutitus est in ventrem
piscis per tres dies & tres
noctes;

44. Et tum post tres
dies exaudivit Deus preces
ejus.

45. Neque quidquam
corruptum est ex corpore
ejus, neque palpebra in-
curvata est, & ne pilus
quidem ex corpore ejus
defluit.

46. Quanto magis pro
vobis, ô fide exigua præ-
diti?

47. Si creditis vos in
Dominum Jesum Chris-
tum, fuscitabit etiam vos,
sicut & ipse resurrexit.

48. Si ossa Elisæi Pro-
phetæ, in mortuum inci-
dentia, fuscitaverunt mor-
tuum;

49. Quanto magis vos,
qui in carne estis, & san-
guine Jesu fulcimini, illo
die resurgetis, integro cor-
pore?

50. Elias Propheta fili-
um viduæ complexus, sus-
citavit à mortuis;

51. Quanto magis Je-
sus Christus fuscitabit [vos]
integro corpore? sicut &
ipse quidem resurrexit?

29 Lege *յառնիշիք*.

52. Արդ

V. 46. Ολιγοπιστοι. Matth. vi. 30. viii. 26. xiv.
31. xvi. 8. Proprium ferè Matthæi verbum, quod
apud Epistolas Paulinas non occurrit uspiam, quan-
quam illud quidem nobis constat, si hæc literæ de Græ-
cis primitus conversæ erant, ita Græcè scriptum fuisse.

V. 48. Ελισαις] 4 Reg. xiii. 21.

V. 50. Ηλιας] 3 Reg. xvii. 22.

V. 51. Τυμας.] Hanc voculam interposuimus,
quod melius verborum constructio cohereret.

52. Արդ մի այլ հնչ
սարապարտուց ընդու
նիցիք :

53. Այսուհետև աշ-
խատ դի մի արասցէ,
զի ես գտաւարանս քնի
ի մարմնի իմում կրեմ :

54. Հնորհք Տն մե-
րոյ Եւրի քնի ընդ հոգ-
ւորդ ձերում, եղբարք :
Ամէն :

52. Μηδεν εν αλλο μα-
ταιως προσδεχσθε.

53. Τη λοιπῃ, κοπῆς μοι
μηδεις παρεχέτω, εγω γαρ
τα σιγματά τε Χρῆσθ εν τῷ
σωματι με βαρυνῶ.

54. Ἡ χάρις τε Κυρίου
ἡμῶν Ἰησοῦ Χρῆσθ μετὰ τε
πνύματος ὑμῶν, ἀδελφοί.
Αμήν.

52. Itaque ne aliud
quidquam temerè admitti-
te.

53. Deinceps laborem
nemo mihi faceſſat; ego
enim afflictiones Christi
in corpore meo porto.

54. Gratia Domini noſ-
tri Jeſu Chriſti cum ſpiritu
veſtro, Fratres. Amen.

V. 53. 54.] Hæc duo poſtrema commata ex Epiſtolâ Pauli ad Galatas, vi. 17, 18, in noſtram verſionem idcirco tranſtulimus, quia verba Armeniaca utrobique erant eadem, ut ex Sacrà Verſione Hæcanâ intelleximus; de qua quidem mirificâ utriuſque loci convenientiâ, quod ad vericulum priorem attinget, non abs re erit hæc notare, (1°) Epiſtolam ad Galatas, ordine temporum, quaſi triennio hæc epiſtolâ poſtერიorem eſſe; adeo ut quiſquis has literas adulterinas eſſe opinari nolit, eum credere oporteat, Paulum ipſum poſt tantum intervallum his ipſis diſſertis verbis iterum uſum eſſe. (2°) Vocem *σγματα*, quam Apoſtolus nuſquam alibi, quam in epiſtolâ ad Galatas uſurpat, non ibi *vincula* ejus declarare, qui tunc temporis in vinculis non erat; quæ vocis notio ad hujus loci ſententiam accomodatior foret; ſed eas *notas* ac *vibices*, quas ob Chriſtianam religionem acceperat; quanquam vocabulum Armeniacum *պնդματα*, *paſſiones* & *afflictiones* generatim ſignificat. (3°) Totam hanc clauſulam Epiſtolæ Galaticæ imprimis conſentaneam eſſe, huic Corinthiæ non item. Nimirum ibi Paulus id agit, ut Galatas à circumciſione dehortetur; quam ipſis neceſſariam eſſe ſubdoli quidam Chriſtiani Judaici perſuadere ſtudebant, atque adeo ipſum Paulum à circumciſione non abhorreſcere temerè contendebant. Quare, inquit, nemo mihi, nec è vobis, nec è fratribus iſtis fraudulentis moleſtiam ullam deinceps faceſſat, quaſi ipſe Circumciſionis neceſſitatem profiterer, quippe qui de Circumciſionis notis, quas ipſe habeo, nequaquam glorior, ſed de notis ac vibicibus, quas ob Chriſti fidem inſiſtiſas in corpore meo geſto; quo ſerè modo hanc clauſulam acutiſſimus Interpres Lockius explicat, quæ tamen ad hanc epiſtolam atque Hæreticos Simonianos vix rectè accommodari poterit, ſive vocem *σγματα*, ſive locutionem iſtam, *κοπῆς μοι μηδεις παρεχέτω*, diligentius conſiderare libet.

Jam verò ut ad noſtram quoque clauſulam veniamus, totidem præterea alias de his epiſtolis obſervationes in hanc notam includere, ac tum denique,

perpenſis utrinque rationum momentis, noſtram ſententiam interponere viſum eſt. Ac primùm quidem illud certè notandum videtur, has epiſtolas, ſi qua prorsus alia epiſtola publica exiſtimari debeat, præ publicis omnino habendas eſſe, ut ex earum argumento apertiffimè conſtat. Nempe Simon & Cleobius, Hæreticorum principes famoſi, ob eam cauſam Corinthum veniunt, ut ſuis erroribus Chriſtianum vulgus imbuant, quorum quidem fidem tam vehementer commoverunt, ſuâſque opiniones tam publicè tradiderunt, ut Eccleſia Corinthiaca neceſſe habuerit, Paulum Apoſtolum de eâ re communeſcere, cùmque obſecrare, uti, aut ipſe Corinthum conſeſſum veniret, aut reſponſum certè publicum quàm citiſſimè reſcriberet; quò eorum ſtultitia maniſeſtè coargueretur, atque omnium opprobrio expoſita rejiceretur. *verſ.* 2. 3, 7, 16. 17, 18. Quare ſanè quàm certum eſt, futurum fuiſſe, ut hæc literæ non modò in publicam Corinthorum civitatem proponerentur, ſed etiam apud alias Eccleſias Chriſtianas divulgarentur, quas quin Simoniani Hæretici ad ſuas itidem opinionum pravitates traducere conati ſint, dabitari nequaquam poteſt. Deinde illud præterea obſervari debet, non ſolùm ſcriptores antiquos univerſos, has literas ſummo planè ſilentio præterire, verùm etiam nec ipſum Paulum, neque Clementem in ſuis literis non ita longo intervallo ad hos eoſdem Corinthios ſcriptis, de his epiſtolis quidquam ſignificare, ſed potius contraria quædam indicia facere, quæ tamen, ne nimis verboli videamur, explicare atque excutere nolumus. Nec id denique prætermittendum arbitramur, Eccleſiam Armeniacam Sacros ſuos Libros haud ante extremam quarti à Chriſto nato ſæculi partem ab Græcis accepiſſe; ut proinde has literas tam diuturno intervallo alicubi planè ſepultas delituiſſe, ac, quodam quaſi miraculo, tunc temporis in Armeniâ revixiſſe is certè opinioni debeat, qui eas pro veris haberi velit; quanquam ſanè vix videntur tam maturè ad Armenios perveniſſe, quum neque in Sacrà eorum Verſione reperiantur, nec apud ſcripto-
res

res veteres Armeniacos, quantum adhuc cognoscere licuit, omninò commemorentur. Quod si quis horum argumentorum vim eâ re infringi putabit, quòd ipse Paulus de priorì epistolâ ad Corinthios scriptâ meminisse videtur, quæ prorsus nusquam apparet, 1 Cor. v. 9. Is certè Codicem Apochryphum Novi Fœderis ab eruditissimo *Fabricio* editum consulere primùm debet, nè de causâ parùm cognitâ temerarium iudicium ferat. *Tom. ii. p. 918.*

Quæ cùm ita sint, has epistolas ab legentium plerisque, ut adulterinas, rejectum iri non temerè augurari videmur, sed illud tamen fateri atque aded profiteri debemus, omnium certè in eo genere versutissimum commentum esse, si modò commen-

titæ sint, quòd nimis præfractè asseverare nolumus, ne fortè per imprudentiam in ipsum Apostolum contumeliòse injuriosi simus; præsertim quum nihil pravitatis his literis subesse videatur, exque plerumque aded scienter saltem compositæ, ac ad rerum tempora tam affabrè accommodatæ sint, ut quo loco, quòve tempore perscriptæ essent nondum adhuc expiscari licuerit. Quamobrem, non possumus controversiam totam de his epistolis nec mitiàs nec rectiùs dijudicare, quàm si statuamus, nec ipsas per se ex interioribus indiciis commentitias atque adulterinas esse demonstrari posse, & tamen, quum nullis omnino testimoniis externis firmentur, pro veris ac sinceris haberi non debere.

F I N I S.

SERIES

S E R I E S

Principum, Regum atque Episcoporum

E X

MOSIS CHORENENSIS

HISTORIIS DECERPTA.

Principes five Patres Armenii. Principes five Patres Assyrii. Principes five Patres Hebræi.

1. **J**APHETHUS
Mof. Chor. p. 12.

2. Gomerus
3. Thiras
4. Thorgomus
5. Haicus ¹
6. Armenacus
7. Aramæis
8. Amafia
9. Gelamius

CHAMUS
Mof. Chor. p. 12.

Chufus
Meftraimus
Nebrothes
Babius
Anebis
Arbelus I.
Chæalus
Arbelus II.

Reges Assyrii.

10. Harma
11. Aramus
pag. 51.

Ninus
Ninyas
pag. 51.

SEMUS
Mof. Chor. p. 11.

Arphaxades
Cainanes
Salas
Eberus
Phalecus
Ragavus
Seruchus
Nachores

Tharas
Abrahamus
pag. 51.

12. Aræus

¹ Orti sumus ab Japhetho, quia Chorenensis Turris Babylonicæ extractioni non solum inter-
vestigia premere oportebat. Verum enim vero Hic fuisse, sed etiam præfuisse dicitur, gentem certè
Haicus, Maximus Armeniorum Progenitor, qui Haicanam condidit.

Principes Armenii.

12. Aræus I, *Pulcher*
13. Aræus II, *Aræades*
14. Anusavanus
15. Pharetus
16. Arbacus
17. Zavanus
18. Pharnasius
19. Surius
20. Havanacius
21. Vastacus
22. Haicacius I.
23. Ambacus
24. Arnacus
25. Savarus
26. Noræus
27. Goracus
28. Rhantus
29. Enzacus
30. Delacus
31. Horæus

Principes Assyrii.

- Arius
- Aralius
- Baleus I, *Cheoxarus*
- Armathrites
- Belochus
- Baleus II.
- Azatagus
- Mamidus
- Maschaleus
- Spharus
- Samilus
- Spharetus
- Afcatales
- Amindes
- Vestascartus
- Sufares
- Lampares
- Paneas
- Sofarmus
- Mithreus

Principes Hebræi.

- Isaacus
- Jacobus
- Levi
- Cahathus
- Amramus
- Moses
- Josua
- Gothoniel
- Avodus
- Barachus
- Gedeon
- Abimelechus
- Thola
- Jairus
- Jephtha
- Esebon
- Elon
- Abdon
- Samfonus
- Heli

Reges Hebræi.

32. Zarmæus²
33. Perzius
34. Arbunius
35. Bazucus
36. Hoius
37. Jusacus
38. Cæpaci
39. Scæordius³

- Teutamus
- Thineus
- Dercyllus
- Eupalmus
- Prideazes
- Pharates
- Acrazanes
- Sardanapalus⁴

- Saulus
- Davides
- Salomon
- Roboamus
- Abiamus
- Asæus
- Josaphatus
- Joramus

Reges Armenii.

40. Paræus.
- pag. 58.*

Reges Medi.

- Varbaces.
- pag. 58.*

41. Rhafi-

² Zarmæus Trojani belli temporibus vixisse traditur, *Mss. Chor.* p. 53.

³ Senecharimus, imperante Scæordio, interit, quæ de re lege notas nostras ad pag. 58, 60.

⁴ Sardanapalus, ex Mosis Armenii rationibus, idem esse videtur, atque Esarhaddon Assyrius.

Reges Armenii.

- 41. Rhafæus ⁵
- 42. Pharnuas
- 43. Pazœzus
- 44. Cornacus
- 45. Phavus
- 46. Haicacius II.
- 47. Eruandus I.
- 48. Tigranes I.
- 49. Babius

pag. 74.

Reges Medi.

- Mandauces
- Sosarmus
- Artucas
- Cardiceas
- Deioces
- Artunes
- Cyaxares
- Astyages

Cyrus ac Tigranes Medorum imperium evertunt, Mos. Chor. p. 61, 63, 64, 74.

- 50. Aravanus

pag. 75.

- 51. Nerfes
- 52. Zares
- 53. Armodus
- 54. Bagamus
- 55. Vahanus
- 56. Vahes ⁶

Interregnum in Armenia per annos circiter ducentos.

Reges Syria.

Seleucus Nicanor ⁷

ann. XXXI. pag. 83.

Antiochus Soter

ann. XIX. p. 83.

Antiochus Theus

ann. X. p. 83.

Reges

⁵ Rhafæo regnante, Nabuchodonosores vixit. p. 58.

⁶ Vahes ab Alexandro Magno devictus est, circiter annum Periodi Julianæ 4384, Ante Christum

natum 330, ut ex Alexandri temporibus colligimus, p. 75.

⁷ Satis notum certumque est, annum Seleucidarum exordium ducere ab A. P. J. 4402. A. C. N. 312. D d d z

Reges Parthorum.

1. Arsaces I, *Fortis*.⁸
anno Antiochi XI°, per
annos XXXI. pag. 83,
85, 188.
2. Artases I.
ann. XXVI. p. 85, 188.

*Reges Armenii
Arsacidæ.*

1. Valarfaces.¹⁰
ann. XXII. p. 21, 86,
99.
2. Arsaces I.
ann. XIII. p. 99.
3. Artases I.¹²
anno Arsacani XXIV°,
per annos XXV. p. 102,
104.
3. Arsaces II, ⁹ *Magnus*.
[ann. LXXVII.] p. 85,
188.
4. Arsacanus.¹¹
anno Valarfacis XIII°,
per annos XXX. p. 188.
5. Arsaces III.
ann. XXXI. p. 188.

4. Tigranes

⁸ Annus Antiochi Thei XI^{us}, si ab anno Seleucidarum pro numeris à Chorenensi positis tempora repetantur, incidit in A. P. J. 4462, A. C. N. 252. De istis verò numeris, in quibus nonnulla discrepantia notatur, atque etiam de Parthici Imperii primordiis conferendi omnino sunt *Ufferius* ad A. M. 3692, 3724, 3743, 3754; & *Petavius* in Rationar. Temp. Part. I. Lib. IV. Cap. 3; Part. II. L. III. C. 13.

⁹ Arsaces II^{us}, Calculis ad Chorenensis rationem subductis, regnare cœpit A. P. J. 4519, A. C. N. 195. Non autem narrat Chorenensis, quot annos imperaverit. Quod si nostra de Valarfacis temporibus conjectura, cæterique numeri rectè se habent, annis omnino LXXVII regnavit, sicut ex Arsacani initio apparet.

¹⁰ Valarfaces ab Arsace Magno regnum Armeniæ accepit eo ferè ipso anno, quantum ex Chorenensis narratione conjicimus, quo Antiochus Sides à Parthis subactus atque interfectus est; qui quidem Antiochi interitus conjiciendus est in A. P. J. 4584, A. C. N. 130, ita uti *Ufferius* ac

Petavius censent; quibus quidem Viris, harum rerum peritissimis, de ratione temporum plurimum credimus. Et quum idem planè annus, si à Tigra-ne I^o calculi retrorsum subducantur, valdè confirmetur, eum satis verum arbitramur, ad quem reliqui deinceps anni accommodentur, nisi quòd Numeri sæpiùs mendosi videantur; quæ res nos magnoperè dehortata est, ne illud institutum consequeremur. Mos. Chor. p. 21, 86 — 99. *Uffer.* A. M. 3874. *Petav.* Rat. Temp. P. I. L. IV. c. 13.

¹¹ Itaque annus Arsacani I^{us}, qui erat Valarfacis XIII^{us}, incidit in A. P. J. 4596, A. C. N. 118.

¹² Artases I^{us} imperium iniiit A. P. J. 4619; A. C. N. 95, qui est annus Urbis conditiæ Varro-nianus 659; eoque igitur imperante, quemadmo-dum ex Historiâ Romanâ constat, Bellum Marfium atque adeò Procellæ civiles inter Marium & Syllam acriùs exarserunt, id quod eam rem satè apertè explanat, quam pridem parùm exploraveramus, in Not. ad p. 104.

Reges Armenii Arsacidae. Reges Partaborum.

4. Tigranes II. ¹³

anno ¹⁴ Arsacis XIX°
per annos XXXIII. p.
108, 118.

5. Artavasdēs I. ¹⁵

p. 119.

6. Arsēs.

ann. XX. p. 122, 188.

6. Arsāmus. ¹⁶

anno Arsīs XX°. per
annos XX, p. 122, 125.

7. Arsāvirus

¹³ Tigranes II^{us} regnare cōpit, calculis tam ex Parthicā, quā ex Armeniacā tabulā subductis, A. P. J. 4644. A. C. N. 70; ac propterea Artavasdēs, Successor ejus proximus, regnum accepit, si eandem Calculi rationem prosequimur, A. P. J. 4677, A. C. N. 37. Ac tametsi quidem Artavasdēm eodem ipso temporis puncto imperium accepisse, quo Tigranes mortem obiit, fateri omnino oportebit, tamen non solet Chorenensis, qui absolutos ab inchoatis annis parū distinguit, annum unum inter duos reges dispertire, sed integrum annum vertentem superioris regis imperio contribuere; prorsus ut quivis regum, exempli causā, annos viginti regnasse dicatur, qui anno imperii vigesimo decessit; quod probē meminisse debet, quisquis nostram Versionem lecturus est. Sic Abgarum annis XXXVIII imperasse Chorenensis tradit; cui Dionysius Syrus annos XXXVII & mensem præterea unicum adscribit, suprā p. 141; itidēque Verthanem Episcopum Moses ipse anno Tirani III° mortuum esse, eique continuō Jucum anno Tirani IV° successisse refert, p. 242; & sic alibi sæpius, quamvis nullum omnino temporis intervallum interpositum fuisse videatur. Quare, si tempora Tigranis distinctiū atque exquisitiū ad calculos revocare libet, veri quidem simillimum videtur, mortem ejus contigisse A. P. J. 4676, A. C. N. 38; quum idem iste annus ex aliis indiciiis atque argumentis apertius colligatur. Etenim Tigranes non plus biennio superstes fuit, quā Barthi atque Armenii, Hyrcano victo, Antigoni Judææ regem constituerant, quod sanē factum fuit eodem anno, quo Herodes ab Senatu Romano rex etiam Judææ creatus est, A. P. J. 4674, A. C. N. 40; Porro autem Tigranes mortem obiisse traditur, dum Antonius Samosata obsidebat, quæ urbs anno antē oppugnata est, quā Hierosolyma ab Herode & Sosio capta sunt, A. P. J. 4677. A. C. N. 37; prorsus ut certissimum sit Ti-

granem mortuum esse A. P. J. 4676. A. C. N. 38. *Mos. Chor.* p. 117 — 119. *Joseph. Antiq.* XIV. 13, — 16. De Bello I. 13 — 18. *Usser. A. M.* 3964, 3967. *Petau. Rat. Temp.* P. I. L. IV. C. 22. P. II. L. II. C. 7. Non est autem silentio prætereundū, hunc Tigranem, ab Artase Patre suo, Armeniæ cum imperio jampridem præpositum fuisse; quæ observatio magni quidem momenti erit ad Chorenensis auctoritatem tuendam, quippe quum Scriptores Græci Romanique eum ante hæc tempora regnasse referant. *Mos. Chor.* p. 102.

¹⁴ Editio Chorenensis Armeniaca habet, anno *Arsacis* XLIX; at postea tamen Thomas Episcopus, Editor ipse Armenius, hanc scriptionis varietatem notavit, anno *Arsacani* XIX°. Nos suprā, p. 108, ratione temporum tunc parū investigatā, in narrationis contextu posuimus anno *Arsacani undequingagesimo*; sed nunc demum compertum habemus rectius legendum esse, anno *Arsacis undevigesimo*. Atque adhuc quidem numeri inter se benè constant; deinceps verò nimia discrepantia reperietur.

¹⁵ Anni Artavasdīs à Chorenensi prætermittuntur, neque ab Arsāmi temporibus exsculpi possunt, quæ ipsa magnam habent difficultatem. Quantum vero ex aliis Scriptoribus cognoscere licet, Antonius Artavasdēm cepit captivūque abduxit A. P. J. 4680, A. C. N. 34; adeo ut quadriennio serè imperasse videatur. Neque tamen hoc quadriennium Artavasdīs imperio rectè assignari potest, nisi complures ex cæteris numeris corrigantur.

¹⁶ Annus Arsīs XX^{us}, quo Arsāmus regnare exorsus est, si inde usque ab Arsacano calculi subducantur, congruit cum A. P. J. 4676, qui est idem ipse annus, quo Tigranem mortuum esse jam ostendimus, prorsus quasi Artavasdēs nullos omnino annos regnārit. Itaque non temerè suspicari videmur, numeros hoc in loco mendis librariorum esse depravatos.

Reges Armenii Arsacidae. Reges Parthorum.

7. Arsavir

ann. XLVI. p. 188.

Imperatores Romani.

Augustus.

p. 126.

7. Abgarus.¹⁷anno Arsaviri XX°. per

annos XXXVIII. pag.

126, 141.

Tiberius.

p. 127, 139.

8. Artases II.

ann. XXXIII. p. 128,

189.

8. Sanatruces.

anno Artasis XII°. ann.

XXX. p. 142, 146.

9. Darius.

ann. XXX. p. 147, 189.

9. Eruandus II.

anno Darii VIII°. perannos XX, [XXI.]¹⁸

p. 147, 158.

Vespasianus & Titus.

p. 149.

10. Arta-

¹⁷ Ut Abgari Historia cum ipsis rerum temporibus per omnia congruat, necesse est, ut eum imperasse ponamus ab A. P. J. 4710, A. C. N. 4, ad A. P. J. 4748, A. D. 35 per annos propè undequadragesima; quum cum Chorenensis ante Herodis Magni obitum regnum tenuisse & Christo superssitem fuisse tradat. Verum enim vero hæc temporum ratio cum Chorenensis numeris prorsus pugnat, nisi eos miserè mendosos esse concedamus; id quod satis verisimile est, quanquam ita sunt inter se apti & conplexi ut falsos à veris inter-noscere nequeamus. Quippe annus Arsaviri XX^{us}, qui erat Abgari I^{us}, calculis subductis, incidit in A. P. J. 4696, A. C. N. 18; perinde quasi series Parthica annis XI, Armeniaca verò, etiamsi Artavardi quadriennium adscribatur, annis X minor vero iustoque numero habenda esset. Narrat profectò Chorenensis, anno Abgari II°, Armeniam populo Romano ex editto Augusti Cæsaris vestigalem factam esse; qui quidem Census institutus est, si Ullerium ac Petavium audiamus, A. P. J. 4709, A. C. N. 5; id quod non solum cum nostris ratio-

nibus mirificè congruit, sed etiam Abgari Historiam magnopere confirmat. Uffer. A. M. 4000, Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. C. 2. Cæterum alia præterea indicia atque argumenta ex Chorenensis Historiâ de Abgari temporibus duci possunt, quæ nobis per valetudinem non jam explicare atque excutere licet; quum præterea ex eis ipsis numeris pendeant, quos mendosè exaratos esse suspicamur.

¹⁸ Atqui inter annum Darii VIII^m annūque ejusdem XXIX^m, interfluxerunt anni XXI, pro more computationis Chorenensis; atque idcirco id intervallum Eruandi imperio adscribendum videtur, nisi si quis alterutrum ex duobus de Dario numeris depravatum opinari malit. Quod si Abgari exordium in A. P. J. 4710 conjicere, atque inde calculos subducere licet, Eruandus regnare cœpit A. P. J. 4778, A. D. 65; qui annus ab Historiæ veritate non aberrat: quippe quum eum Chorenensis per Vespasiani & Titii tempora imperasse scribat, qui ab A. D. 69 ad A. D. 81 Imperium Romanum tenuerunt.

Reges Armenii Arfacidae.

Reges Parthorum.

Imperatores Romani.

10. Artases II. ¹⁹

anno Darii XXIX°, ann.
XLI. [XLIII.] p. 158,
176.

10. Arfaces IV.

ann. XIX. p. 167, 189.

Domitianus.

p. 160, 169.

Nerva.

p. 169.

Trajanus.

p. 170.

11. Artavasdes II.

paucis tantum diebus
regnavit, p. 176.

11. Artases III.

ann. XX. p. 167, 189.

Hadrianus.

p. 171, 174.

12. Perozes.

ann. XXXIII. p. 178,
189.

12. Tiranus I.

anno Perozis ²⁰ III°.
per annos XXI. p. 178,
179.

Titus Antoninus.

p. 181.

13. Tigranes III. ²¹

anno Perozis XXIV°,
ann. XLII. p. 181.

Lucius Antoninus.

p. 181.

13. Valarises.

ann. L. [LI.] p. 183,
190.

14. Valarises.

¹⁹ Artases Domitiani, Nervæ, & Trajani temporibus regnasse, atque, Hadriano imperante, decessisse dicitur; quo fere tempore Judæi, duce Barchochebâ, contra Romanos bellum inchoarunt; quæ profectò temporum indicia satis consentanea esse videntur; quum Artases, si ex principiis suprà positis rationes incantur, A. D. 86 regnare cœperit & per XLI vel potiùs XLIII annos imperarit; siquidè summa annorum in Ordine Armeniaco ab Artase ad Tiranum annis Parthicis minor biennio est; nec id intervallum commodiùs disponi potest, quàm si Artasis temporibus contribuatur; quamvis fanè, ut verum fateamur, non ita certum est, utrùm ordo annorum Armeniacus minor vero numero, an series Parthica nimis magna haberi debeat.

²⁰ Hic Perozes ab Armenio nostro Historico

Perozes Primus nuncupatur, p. 178, tametsi nullus alter Perozes in ejus tabulis reperitur; quâ de re lege nostram notationem infrâ N° 44.

²¹ Tigranes, subductis rationibus, regnum inivit, A. D. 150; ac proinde rectè refert Chorenenfis eum Antoninorum æqualem fuisse; p. 181. Quod si Tirani, Tigranis, Valarisis utriusque, Chosrois atque etiam Perozis anni inter se accuratè conferantur, nullo modo secum ipsi constare ac coherere possunt; neque ex tot numeris satis certò divinare licet, quinam eorum mendosi sint. Sed quum mos editorum solennis sit, conjecturas suas liberiùs interponere, ponamus, si placet, Valarsem Armenium anno Valarisis Parthi XXXIII° imperare cœpisse; & præterea Valarsem Parthum annis LI imperium tenuisse, quò omnis omnino numerorum discrepantia tollatur.

Reges Armenii Arfacidæ.

Reges Parthorum.

Imperatores Romani.

14. Valarſes.

anno Valarſis XXX°,
[XXXIII°] ann. XX.
p. 183, 184.

14. Artabanus

ann. XXXI. [XXI.] ²³
p. 184, 190.

Antoninus Caracalla.

p. 197.

Philippus.

p. 192.

Decius & Gallus.

p. 194.

Arta-

15. Chofroes I. ²³

anno Artabani II°, [ann.
XLVII,] p. 184.

²² Narrat *Firmilianus*, cujus tamen testimonio in eâ re fidem tribuere Chorenensis non videtur, *Antoninum Severi Filium cum Valarſace Perſarum rege prælo decertâſſe, atque inter Edeffam & Carras periſſe, quum Chofroes Armenius in neutram partem inclinaverit.* p. 197. Itaque Chofroes, de Firmiliani Septentia, non anno demum Artabani II°, sed imperante Valarſe Partho, qui Artabanum proximè antecedit, regnare exorſus eſt. Sanè autem, ſi verum eſt, Valarſem Armenium ab anno Valarſis Parthi XXX° imperii exordium cepiſſe, & per XX annos regnâſſe, Valarſemque Parthum annos L, nec ampliùs, imperium tenuiſſe; quos quidem numeros Chorenensis editio designat; his poſitis, conſentaneum & conſequens eſt, ut Chofroes prior quam Artabanus imperare potuerit. At verò de re ipſâ Chorenensem confirmant *Dion Caſſius* apud *Xiphilinum* l. LXXVIII, *Herodianus*, IV. 10—14, *Julius Capitolinus* in *Opilio Macrino*; qui Caracallam, Artabano imperante, interfectum fuiſſe ſcribunt. Interiit autem Caracalla, A. D. 217, qui annus, ſi ex noſtris ſeu emendationibus, ſeu depravationibus calculi ſubducantur, in Chofrois atque Artabani tempora incidit; quum Chofroes A. D. 212, atque Artabanus anno ſuperiore imperare cœperit. *Petau.* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 10. *Calvis.* A. M. 4166.

Cæterum non reſert Chorenensis, quamdiu Chofroes imperium habuerit; at quoniam Tiridates, ita uti mox oſtendemus, A. D. 286 regnum occupavit, inde ſequitur inter Chofrois ac Tiridatis primordia annos LXXIV interjeſtos fuiſſe; de quo intervallo annis Interregni XXVII deductis, anni reliqui XLVII Chofrois imperio contribuendi videntur; qui itaque ab Anaco occiſus eſt circa A. D. 259; quæ res ex eo etiam comprobatur, quòd eum Moſes Armenius paulò ante Valeriani obitum periſſe oſtendat, p. 197, 198. cujus necem A. D. 260 contigiſſe cenſet *Petauvius* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 12. quanquam parum liquet, annon Valerianus Junior à Chorenensi potiùs denotetur, qui A. D. 268 interiit. *Petau.* ibid. *Calvis.* A. M. 4217.

At verò de hiſce temporibus difficultates plures occurrunt, quas quidem, eſſi tollere non poſſumus, nolumus tamen diſſimulanter ſilentio præterire. Proſectò enim Artabanus, Rex Parthorum poſtremus, ab Artafire, ſive ut Græci Latinique Scriptores appellare conſueverunt, Artaxerxe Perſâ devictus atque interfectus eſt, ex rationibus Armeniacis, circa A. D. 242; quo quidem tempore Armeniis Chofroes, Romanis Philippus imperitavit, ut Chorenensis memoriæ prodidit; quòd utique omnino verum eſt, ſi tamen Artafires imperium Perſicum tam ſerò inſtauravit. Verumenimvero Herodianus, Dion, Agathias, Scriptoréſque præterea alii, quibus fidem in hæc re abrogare non licet, Artaxerxem, Artabano occiſo, à Parthis ad Perſas, quibus appellationibus Moſes promiſcûè uti conſuevit, imperium tranſfuliſſe tradunt, quo ipſo tempore Alexander Mammææ Filius Romanis rebus præſidebat, qui ab A. D. 222 per annos decem & tres regnavit. Jam quidem propter paucorum annorum diſcrepantiam, quia numeros Scribarum negligentia mendosiſſime corrumpere ſolet, Chorenensem vituperare nolumus; at, quòd Philippum Imperatorem, qui A. D. 244 regnum cepit, eodem ſerè temporis puncto imperâſſe narrat, quo Artafires Artabanum ſubegit; atque adeò, quòd Artafirem ad Probi uſque tempora imperium produxiſſe reſert, quum contrà, Auctores idonei Saporém Artafiris Filium, Philippis & Valeriano imperantibus, Perſarum regnum obtinuiſſe ſcribant, in his eum, niſi conjeſturis incertis indulgemus, culpâ liberare nequaquam poſſumus. Plura eſſemus perſecuti, ſi licuiſſet. *Moſ. Cbor.* p. 184 — 202. *Dion.* apud *Xiphilin.* L. LXXX. *Herodian.* VI. 2. *Agath.* L. II. *Petau.* Rat. Temp. P. I. L. V. c. 10, 11, 12. P. II. L. IV. c. 7.

²³ Ut cum Chorenensi, pro eo ac Chorenensis editores decet, quàm mitiſſimè agamus, concedamus Artabani annos ab librariis corruptos eſſe, eique annos ſolùm XXI adſignemus, quò Artafires imperium in Alexandri tempora incidere queat.

Reges Armenii Arsacidæ.

Reges Persarum.

Imperatores Romani.

*Interregnum in Armeniâ
sub Artasire & Sapore,
Persarum regibus, per an-
nos XXVII, p. 197, 200.*

Artasires I. *Persa.*
[ann. LIII.] ²⁴, p. 190,
191.

Valerianus
p. 194, 197.

Claudius, Aurelianus,
Tacitus & Florianus,
p. 198.

Probus, p. 199, 201.

Carus, Carinus &
Numerianus, p. 202.

Episcopi Armeni.

Reges Persarum.

Imperat. Romani.

16. Tiridates ²⁵
anno Diocletiani
III°, ann. LVI^a
p. 202, 207, 230.

1. Gregorius.
Illuminator. ²⁶
ab ann. Tiridatis
XVII°, ad ann.
XLVI^m, per ann.
XXX. p. 224,
225.

Sapores I^{us}. ²⁷
[ann. XXXI,] p.
200.

Diocletianus.
p. 202.

Constantinus.

p. 209, 219, 220.

2. Aristaces.

ab ann. Tiridatis
XLVII°, ad ann.
LIII^m, ann. VII.
p. 225.

Nerfes.

ann. IX. p. 222.

3. Vertha-

²⁴ Si Artabano annos XXI adscribere licet, Artasires eum in regno excepit circa A. D. 232; & quoniam Sapores Filius ejus anno ante Tiridatem regem Patri suo successit, ut Chorenensis declarat, p. 200, ex his notis annos Artasiris, quos Moses silentio prætermisit, colligere licebit, quum annos LIII inter hæc temporum puncta interfuxisse constet. Contra ea Agathias non plus quam annos XV Artaxerxi attribuit, idemque præterea Seriem Persarum Regum contexuit, quæ ab hoc Artaxerxe exordium capit; quam deinceps cum Chorenensis Historia conferre debet, quisquis has res accuratius explorare volet; *Agath. L. II. p. 61. Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 7.*

²⁵ Diocletianus regnum accepit A. D. 284, ideoque Tiridates imperare exorsus est, A. D. 286. *Petav. Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 9. Calvis. A. M. 4233.*

²⁶ Extat Series Episcoporum Armeniorum ab Armenio aliquo Scriptore, quartodecimo post Christum natum sæculo, composita, apud Galanum in *Historiâ Conciliationis Ecclesiæ Armeniæ cum Ro-*

mand, typis excusâ, Romæ, A. D. 1650; ex quo scripto decerpere oportebit, si quid illud à Chorenensi discrepat. Is autem refert Gregorium Apostolo Thaddæo post CCLXVI annos successisse, ab anno Tiridatis XVI° usque ad XLVI^m, per annos XXX. Jam verò Gregorius, ex Chorenensis rationibus, Ecclesiæ Armeniæ præfuisse cepit A. D. 302, de quo numero si detrahentur anni CCLXVI, numerus residuus annum à Christo nato trigésimum sextum indicabit; quæ quidem temporum designatio ab Historiæ veritate nihil admodum abhorreere videtur. Lege suprâ Mos. Chor. p. 142.

²⁷ Sapores, ut paulo antè notavimus, imperium accepit A. D. 285; eique, ex auctoritate Agathie apud Petavium, loco jam indicato, annos XXXI adposuimus. Neque enim ex Chorenensis narratione exculpi possunt; qui deinceps non id agere videtur, ut plenam & perfectam Persarum regum Seriem pertext, quos in posterum pro re natâ tantummodò commemorat, quippe qui jam Armeniorum regum tempora cum Imperatorum Romanorum annis contexere malit.

E e e

Reg. Arm. Arfac. Episcopi Armenii. Reges Persarum. Imperat. Romani.

3. Verthanes.

ab anno Tiridatis LIV°, ad annum Tirani III^a, ann. XV. p. 225, 242.

Intervallum regni
²⁸ *quasi annum, p.*
232, 234.

17. Chosroes II.³⁰
anno Constantii
VIII°, ann. IX.
p. 238, 240.

18. Tiranus II.³²
anno Constantii
XVII°, per annos XVI. [XI]
³⁴ p. 241, 249.

4. Jusicus.
ann. Tirani IV°,
ann. VI. p. 242,
245.

5. Pharnerfes.³⁵
anno Tirani X^o,
ann. IV. p. 247.

Hormisdas.²⁹
ann. III. p. 222.
234.

[Isdigerdes.³¹
p. 238.]

Sapores II.³³
ann. LXX.
p. 248, 294.

Constantius.
p. 235, 243.

Julianus.
p. 243, 246.

Jovianus.
p. 248.

19. Arsa-

²⁸ Si hoc Interregnum Tiridatis & Chosrois intervallo metimur, biennium ei assignandum erit; si verò è Verthanis ac Jusici annis illud computamus, ad Chorenensis rationes admodum attendentes, Interregnum videtur fuisse omnino nullum. Quod igitur erratum exploratè perspicere, ac penitus tollere non licuit, bipartitâ divisione minuere placuit.

²⁹ Hic Hormisdas ab Agathiâ Hormisdates II^{us} nuncupatur, eique anni VII contribuntur; sed inter eum & Saporem I^{um} complures reges interpositi sunt, qui per annos vertentes XXVII imperârunt; adeò ut Hormisdas, si superiores calculos producere oportet, circa A. D. 344 regnum cepisse videatur; & satis verè Constantii æqualis dici poterit.

³⁰ Constantius regnare cepit A. D. 337. Quo circa Chosroes imperii initium orsus est ab A. D. 344, si numerus sanus atque incorruptus sit. *Petas.* Rat. Temp. P. II. L. IV. c. 12.

³¹ Narrat Chorenensis Chosroem regnum accepisse anno Constantii VII°, annisque Isdigerdis II°. Atqui Hormisdam ipso illo tempore Persis imperâsse jam notavimus, quem etiam à Chorenensi intelligi ipse narrationis ordo demonstrat. p. 234 — 240. Quamobrem vix dubium est; quin Isdigerdis nomen deleri atque Hormisdam substitui oporteat;

maximè quum in Agathie tabulis nullus omnino hoc in loco Isdigerdes ponatur, sed Hormisdatem II^{um} Sapores II^{us} proximè consequatur. Quid, quòd hæc emendatio alterâ quoque conjecturâ quodammodo comprobatur, quam lege infra N° 40.

³² Tiranus imperare orsus est A. D. 353. Quapropter non malè statuit Chorenensis, eo imperante, Constantium mortem obiisse; p. 243, quippe quum Constantio Julianus successerit A. D. 361, ita uti *Petavius, Calvisiusque* sentiunt. Atqui confer notationem nostram suprâ ad p. 244.

³³ Sapores II^{us} imperii sui primordia cepit ab A. D. 351, si Agathie numeros cum Chorenensis rationibus conjungere licet. Ei autem tum Moses, tum Agathias septuaginta imperii annos annumerant.

³⁴ Quoniam Episcoporum Armeniorum anni, ut ab altero Scriptore comprobati, certiores veriorésque videntur, non plus annos XI Tirano adposuimus, initis subductis que rationibus ex intervallo, quod inter Pharnersem & Nersem Magnum interfluxit.

³⁵ Adhuc annos Episcoporum Scriptor Armenius apud Galanum confirmat. At huic Pharnerfî annos V attribuit.

Reg. Arm. Arfac. Episcopi Armenii. Reges Persarum. Imperat. Romani.

19. Arfaces II. ³⁶
ann. XXX. p.
249, 272.

6. Nerfes Magn.
ann. Arfacis III°,
ann. XXXIV. p.
251, 277.

20. Papus. ³⁷
ann. VII. p. 274.
279.

7. Isaacus I. ³⁸
ann. III. p. 278.

21. Varasdates. ³⁹
anno Theodosii
XX°, ann. IV.
p. 279, 281.

8. Zavenus.
anno Varasdates
II°, ann. IV. p.
281.

22. Arfaces III.
ann. V. p. 281,
288.

9. Aspuraces.
ann. Arfacis II°,
ann. V. p. 281.

23. Chosroes III.
ann. V. p. 283,
291, 293.

10. Isaacus II. M.
ab anno Chosro-
is III° ad annum
Isdigerdis II^m 4°,
per annos LI, p.
292, 324.

Valentinianus.
p. 250.

Valens.
p. 263.

Gratianus.
p. 264.
Theodosius Magn.
p. 268.

Arcadius.
p. 281.

24. Vera-

³⁶ Arfaces, his ita positus, regnare orsus est A. D. 364; eumque refert Chorenensis Valentiniani, Valentis & Gratiani temporibus imperium tenuisse, ac, Theodosio demum regnante, mortem sibi conscivisse; id quod cum temporum ratione valde cohæret; siquidem Valentinianus regnum accepit A. D. 364, & Theodosius mortuus est A. D. 395, quemadmodum *Petavius & Calvisius* statuunt. In eo autem Chorenensis se ipse propemodum refellit, quod, Arface imperante, Macedonium Byzantii Episcopum fuisse scribit; qui profecto, si forte adhuc in vivis erat, tamen, regnante Constantio, de Pontificatu motus fuerat. Nec verò tempora Thessalonicensis Seditionis cum cæteris indiciiis constare possunt, quam Moses, imperitante Papo, contigisse tradit. Quid, quod ipse Papus à Theodosio interiisse dicitur, quæ de re notatio insequens plura docebit.

³⁷ Papus, continuatis calculis, regnare cepit A. D. 394; & si per septem annos imperium obtinuit, mortem obiit A. D. 401; quo tempore, mortuus Theodosio, Arcadius Imperium Orientis accepit.

Nèque tamen Arfacis aut Papi annos immutare licet, qui ab Episcoporum temporibus comprobantur, ut ex Chorenensis narratione ac numeris constat.

³⁸ Scriptor iste Armenius apud Galanum Isaac annos IV annumerat.

³⁹ Annus Theodosii, si ita placet, vigesimus ex Episcoporum intervallis ferè comprobatur. At verò Theodosius, si jam inde ab ipso Valentis interitu imperium ejus repetatur, non amplius annos XVII regnavit. Atque equidem quum nullam omnino rationem inire possimus, quemadmodum nòdum hunc difficillimum satis commodè expediamus, calculos deinceps subducere nimidum tædebit.

⁴⁰ Locutio Chorenensis Armeniaca ad verbum Latine expressa hæc est; *incipiens à tertio anno postremi Chosrois Regis Armeniorum usque ad initium, secundi anni Isdigerdis.* p. 324. Ex compluribus autem indiciiis atque argumentis, quæ non est tantum subtilius explicare atque excutere, conjecturam facimus, deletâ voce *anni*, legendum esse, *usque ad initium secundi Isdigerdis.* Vide suprà Not. N° 31.

Reg. Arm. Arfac.

Episcopi Armeni.

Reges Persarum.

Imperat. Romani.

24. Veramus Sapo-
res.annis XXI. p.
293, 300.23. [Chosroes III
restitutus per an-
num I, p. 301.]25. Sapo-
res.ann. IV. p. 301,
303.Interregnum per
triennium, p. 303.26. Artasires. ⁴¹
ann. VI. p. 308.[Sormacus. ⁴²
ann. I. p. 318.][Barchisus.
ann. III. p. 319.][Samuel.
ann. V. p. 319.
322.]II. Iosephus. ⁴³
p. 325.Artasires II^{us}.

ann. IV. p. 294.

Veramus I, Cer-
manus.

ann. X. p. 296.

Isdigerdes I.

ann. XI. p. 299,
303.

Veramus II.

ann. XXI. p. 303,
323.Isdigerdes II. ⁴⁴

p. 323, 324.

⁴¹ Artasires, calculis inde usque à Papi primordio subductis, exorsus est regnare A. D. 444. Quocirca Imperium Armeniorum simul cum ejus principatu interiit A. D. 450; quum stetit sub viginti sex regibus, si à Valarsace tempora repetantur, per annos admodum quingentos atque octoginta.

⁴² Armenius iste apud Galanum scribit, *Sormacum, vivq. Isaaco, annum unum, Et post ejus mortem lex præterea annos alios Pontificatum Armeniacam tenuisse, e quo Iosephum per biennium successorem fuisse.* Contra ea Chorenensis Sormaci, Barchisi atque etiam Samuelis annos Isaaci Magni temporibus atexit, quia Iosephus ab Isaaci obitu proximus Armeniorum Præsul erat.

⁴³ Iosephus Episcopus, si à Gregorio numeri colliguntur, Ecclesiæ Armeniacæ præsidere orsus est A. D. 461, quo sæpe ipso tempore Isdigerdes II Persarum regnum accepit.

⁴⁴ Hunc Isdigerdem in Tabulis Agathia proximè excipit Perozes II, quo sæpe imperante Moses Armenius Historiam suam conscripsisse videtur; quem quidem, si, pro vulgato Editorum more, non illaudatum relinquere liberet, non tam ingenium ejus ac doctrinam celebrare, quam probitatem atque industriam commendare deceret; quando

nihil quidem astutum, nihil vafum in ejus scriptis apparet, quod integritatem hominis convellat. Cæterum ex his excerptis notatisque illud utique perspicuum est, numeros identidem tam misere depravatos esse, ut sine Codicum manu scriptorum auctoritate satis certò corrigi nequeant. Sanè erat in amico Chronologiam Armeniacam subtilius atque uberius pertractare, cum cæterorum Scriptorum Historiis accuratius conferre, & quantum fieri poterat, emendare atque explere; atque aded Armenios Parthosque reges, ab aliis Historicis commemoratos, quos permultos in Adversariis nostris jampridem notavimus, indè expromere, & suo quemque ordine collocare; quod certiùs de Historiâ Armeniacâ dijudicari posset. Atque inviti admodum committimus, ut illud munus defugere videamur; quod quidem prætermittimus, non utique quia veremur, ne nimis difficultates Chorenensis Historiæ infamiam inurant, ut qui de tuendâ ejus dignitate parùm, de veritate investigandâ maximopere laboremus, sed quòd ipsa rerum acerba tempora plura persequi planè vetent; quum uterque nostrum valetudine aded incommodâ utatur, ut jam periculosum sit, literarum studia diutius exercere.

INDEX

RERUM & LOCORUM.

NUMERI PAGINAS designant.

<p>A <i>BELENSIS</i> Satrapia, unde originem acceperit p. 92, 361 <i>Abgarus</i>, Armeniæ R. 126. unde nomen adeptus sit, <i>ibid.</i> ejus demum temporibus omnis omnino Armenia Pop. Rom. vectigalis facta, <i>ibid.</i> Herodis statuam in Armeniis Templis locari prohibet, <i>ibid.</i> Josephum, filium fratris Herodis, cum exercitu cædit, 127. defectionem molitur, 127, 128. Edessam condit, 128. Regiam à Nisibi eò transfert, <i>ibid.</i> In orientem proficiscitur, 129. Arfaviri Parth. R. filiis, inter se de imperio dimicantibus, pacis conditiones fert, 129, 189. Compositis Rebus inde regreditur, 130. Rom. Procuratoribus suæ in Persidem profectionis causas exponit, 130. cum Aretâ Petrææ R. Societatem coit, 131. Ad Marinum, Cæsaris tribunum, legatos mittit, 132. Morbo insanabili implicitus ad Christum literas dat, 133. Quibus rescribit Thomas Apostolus, jussu Servatoris, 134, 135. à Thaddæo ei Sanitas reddita, 136. Fidem Christianam amplectitur 137. Ad Tiberium de Christo scribit, <i>ibid.</i> quibus Tiberius respondit, 138. alteram ad Tiberium Epistolam mittit, 139. Ad Nersem Assyriæ R. literas scribit, 140. ad Artasem Parth. R. 141. Mortem obit <i>ibid.</i> <i>Abrabamus</i>, à Noâ duodecimus, 13. Zerovanus à Persis appellatus. 16. Ninyæ temporum æqualis, 51. ab eo Parthi oriundi 83, 188 <i>Abydenus</i>, Historicus 7, 13, 14, 95 <i>Acenſes</i>, Populus 98 <i>Acbaia</i>, regio 347 <i>Acburius</i>, flumen 150, 156, 159 <i>Addæus</i>, primus Edessæ Episcopus, 137. Morte multatur 142 — 144 <i>Addæus</i>, Comes, subsidio missus Papo Armen. Regi 274</p>	<p><i>Adramelus & Sanasarus</i>, F. Sennacherimi Assy. R. in Armeniam confugiunt p. 60 <i>Egyptii</i> tributa renuunt 169 <i>Ethiopes</i> Anthropophagi 351 <i>Ethiopia</i>, 336, 340. Superior, 349. Inferior, 350 <i>Africa</i> 85, 343, 348 <i>Agathangelus</i>, Tiridatis Armen. R. Scriba 186, 202, 204, 210, 216 <i>Agisymba</i>, regio 336 <i>Alanæ</i> portæ 216 <i>Alani</i>, Populus 162, 164, 166 <i>Albana</i> planities, unde nomen acceperit 94 <i>Albani</i>, Populus, 120, 211, 233, 236, 242, 342, 360 <i>Albania</i> 70, 357 <i>Albanorum</i>, R. Urnærus, 276. Arivales, 300. Episcopus Gregorius, 233. Jeremias, 300. Characteres quando formati 300 <i>Alcia</i>, regio 168 <i>Alexander</i>, Macedo, 105. testamento Provincias distribuit, 82. Strategium ædificavit, 220. Statuâ brevissimâ 238 <i>Alexandria</i>, urbs 313, 314, 336 <i>Alivotia</i>, regio 255, 359 <i>Alorus</i> regnat decem Saros 7 <i>Alpes</i>, montes 345 <i>Alsus</i>, vicus 260 <i>Altbamarum</i>, castellum 247 <i>Aluota</i>, regio 119, 176, 178 <i>Alznenſium</i> Coss. Marihabus, 132. Bacurius 234 <i>Alznia</i>, Armeniæ majoris Provincia 97, 358 <i>Amarum</i>, oppidum 234 <i>Amatania</i>, regio 172 <i>Amatunii</i>, unde orti 172, 294, 321 <i>Anacus</i>, Balhavenſis, 195. Chosroem R. occidit 196 <i>Ananus</i>, Abgaro fidiſſimus, 132. Abgari cursor 135 F f f <i>Ananus</i>,</p>
--	--

I N D E X.

<i>Ananus</i> , Abgari F. Edessæ imperitat	p. 142	<i>Aretas</i> , Petrææ R.	p. 131
<i>Anatolius</i> , dux, 305, 307, 319.	Theodosiopolim condit	309	<i>Areubanum</i> , oppidum idem forsan atque <i>Eriuan</i> , 143
<i>Anazarbus</i> , urbs	354	<i>Argamus</i> , princeps Murasius, ad Eruandi Causam se adjungit, 154. Ad Artasem transit, 156.	
<i>Angelica</i> , familia, unde nomen acceperit	96	Amplissimis honoribus & præmiis decoratur, 159.	
<i>Anium</i> , Castellum, 104, 108, 149, 168, 185, 260,	286	ab Artavasde, Artasis F. Ipse liberique ad inter-	
<i>Antigonus</i> , Judææ R. 114 — 117. interficitur	119	necionem cæsi, 164, 165. Idem atque Arga-	
<i>Antiochia</i> , urbs	125, 352	vanus	72, 165
<i>Antiochus</i> Soter, Syriæ R.	83	<i>Argeus</i> , mons,	355
<i>Antiochus</i> Theus, Syriæ R.	<i>ibid</i>	<i>Ariacæ</i> , Populus	342
<i>Antiochus</i> Sidetes	85	<i>Ariorum</i> regio, 153, 172, 195, 205, 210, 365.	
<i>Antiochus</i> , Palatii Curator	235, 236	Præfectus, Surenas Balhaventis	317, 320
<i>Antiochus</i> , Syniorum Princeps	257, 259	<i>Aristaces</i> , Armen. Præsul, 222 — 224. ferro truci-	
<i>Antitaurus</i> , Mons	354	cidatur	225
M. <i>Antonius</i> , 118. Samosata capit, 119. in Æ-		<i>Arius</i> Alexandrinus	221
gyptum ad Cleopatram properat, <i>ibid</i> . Arta-		<i>Armæis</i> , Armenaci, F.	32
valdem Armen. R. Cleopatrz donat	121	<i>Armavir</i> , collis, 32 — 34, 54, 87, 150, 151, 161,	
T. <i>Antoninus</i> , Rom. Imperat.	181	266	
L. <i>Antoninus</i> , Rom. Imperat. Fanum Athenis ex-		<i>Armenacus</i> , Haici F.	13, 25, 29 — 32
struit, 181. Armeniam subigit	182	<i>Armenia</i> , ab Aramo nomen invenit, 35. <i>Haichia</i>	
<i>Antoninus</i> Caracalla, Rom. Imperat. inter Edessam		de nomine Haici appellata, 30. variæ de origine	
& Carras occiditur	197	nominis Sententiæ, 35. Pop. Rom. stipendia-	
<i>Anusavanus</i> , Aræi Aræadis F. unde <i>Sofsi</i> nomen		ria facta, 122, 126. in duos Reges bipartitò	
adeptus sit	54	distributa	282
<i>Anusia</i> , Aftyagis conjux	71, 72	<i>Armenia</i> Major, 357 — 361. alta, seu <i>Carinenfis</i> re-	
<i>Anzevenfes</i> , Populus	98, 178	gio, 358. prima, 39, 354. secunda, 39, 355.	
<i>Anzticæ</i> , Princeps Salmuthus	247	Perfica, 358, 359. quarta, 39, 97, 225, 285, 358	
<i>Apabunia</i> Satrapia	97, 267, 319, 359	<i>Armenii</i> , antiqui. ab Historiâ & Philosophiâ alieni,	
<i>Apollinis</i> Simulachrum	103, 161	2, 4. Latrociniiis dediti, 173. Græcis, Perficis,	
<i>Arabia</i> , Felix, 343, 363. Petræa, 362. Deserta,	363	& Syriacis olim usi sunt literis, 5, 299. <i>Eo-</i>	
<i>Arabicum</i> Mare	342	<i>rum</i> Principes, 12, 51. . . Reges, 58, 386 — 396	
<i>Aræus</i> pulcher, 40, 41. à filiis Semiramidis in-		<i>Armenia</i> Gentis, reprehensio, 4, 5, 227 — 230. . .	
terit	13, 42, 51, 54	miseranda Sors	326 — 331
<i>Aragazus</i> , Mons	32, 155, 254, 260, 361	<i>Armenia</i> Lingua Characteres, quando adinventi,	
<i>Aramazdes</i> , Numen, 73, 199, 215, 246, 248, 272,	295, 301	296 — 299. Eorum Tabula	1
<i>Aramus</i> , à Noa duodecimus, 13. Armeniæ nomen		<i>Armeniorum</i> Regum, in nuptiis celebrandis mos,	
dat, 35. Expeditionem in Medos parat, 36. in		164. . . . quando regnum capeffant	295
Assyrios, 38. rem feliciter gerit contra Titanios,		<i>Arfacanus</i> , Parthorum R.	102, 188
38. 39. moritur	41	<i>Arfacavana</i> , Asylum, conditur, 260. funditus e-	
<i>Aranus</i> , Armen. Satrapes	94, 95	vertitur	261
<i>Araratia</i> , Armeniæ Maj. Provincia, 25, 27, 57,		<i>Arfachba</i> , Armeniæ Maj. Provincia	358, 360
120, 176, 183, 199, 254, 255, 282, 308, 310,	358, 361	<i>Arfaces</i> I ^{us} Fortis, Regnum Parthorum condit, 83,	
<i>Araratenfi</i> Campo, unde nomen inditum	42, 43	85, 188	
<i>Ararum</i> urbs	171, 186, 323	<i>Arfaces</i> II ^{us} Magnus, Persarum & Parthorum R.	
<i>Aravanii</i> , unde originem traxerint	75, 97	20, 85. Antiochum R. apud Ninivem interficit,	
<i>Aravelani</i> , in Armeniam commigrant	172	21, 188. Fratrem suum Valarfacem Armen. R.	
<i>Araxes</i> , five <i>Erafibes</i> , flumen, 32, 87, 150, 161,		constituit, 21, 86. ab eo Armeniorum Reges,	
165, 183, 342, 357		pariter ac Parthorum, <i>Arfacidarum</i> cognomen	
<i>Araxazora</i> five <i>Arfarunia</i> , regio	223, 277, 361	sunt adepti	81, 188
<i>Arberania</i> , regio	119, 176, 178, 255, 359	<i>Arfaces</i> III ^{us} Parthorum R.	188
<i>Arcadius</i> , Rom. Imperat. 281, 282, 287, 291 — 293,	296, 299	<i>Arfaces</i> IV ^{us} Parthorum R.	167, 189
<i>Archelaus</i> , Herodis F. Judæorum Ethnarcha	127	<i>Arfaces</i> I ^{us} Armeniæ R. 99. Ponticis Bellum in-	
<i>Archelaus</i> , Armeniæ quartæ præfectus	225	ferit, <i>ibid</i> . hastam in lapide molari defigit, 100.	
		Bagarati Filios ab religione Judaicâ abstrahere	
		conatur, <i>ibid</i> . venatibus assuetus	<i>ibid</i>
		<i>Arfaces</i> II ^{us} Armeniæ R. 249. qualis vir fuerit,	
		251. in Valentinianum admodum insolenter se	
		gerit,	

I N D E X.

- gerit, 251, 253. Olympiadem Virginem in uxorem accipit, 253. parricidio se inquinat, 255. insidias Gnelo struit, 256. cujus interfecti uxorem Pharansemam nefarie in Matrimonium ducit, 257. Tirithum & Vardanum interfici jubet, 258. Asylum Arfacavanam condit, 260. Ad Caucasum fugit, *ibid.* Gazæ ejus à Persis diripiuntur, *ibid.* in maximum periculum & discrimen à Satrapis suis adducitur, 263. ejus ad Valentem Epistola, 264. Satrapas suos, per fas & fidem deceptos, trucidat, 265, 266. ejus in Naxuanios crudelitas, 267. ad Saporem adire coactus, in custodiam traditur, 269, 270. Castello Oblivionis includitur, 271. voluntariâ occumbit morte, 272.
- Arfaces* III^{us} Armeniæ R. 281. hujus temporibus Armeniâ bipartitò distributâ, ei parti quæ Græci juris erat præest, 282. Thesauros ejus ad Chosroem transfugæ diripiunt, 286. Bellum Chosroi ultro infert, 287. febris absumitur, 288
- Arfacidæ*, 81, 99, 120, 147, 158, 178, 182, 188, 208, 234, 255, 279, 282 — 284, 289, 319, 321
- Arfamus*, Armeniæ R. 122. *Manoazas* à Syris vocatus, *ibid.* Primus Armen. R. Romanis tributa pendit, *ibid.* exercitum adversus Herodem conscribit, 124. parte Regni multatur, 125, mortem obit *ibid.*
- Arfavius* Parthorum R. 122, 129, 188
- Arfavius* Armen. Satrapes 223
- Arfavius* Cambaracensis, Persarum copias fundit, 241
- Arfes*, Parthorum R. 114, 122, 188
- Artabanus*, Parthorum R. 184, 187. ab Artasire occiditur 190, 191
- Artases* I^{us} Parthorum R. 85, 188, 189
- Artases* II^{us} Parthorum R. 128 — 130, 189. Litteras de Christo, & Petro Apostolo, ab Abgaro R. accipit 141
- Artases* III^{us} Parthorum R. 167, 189
- Artases* I^{us} Armeniæ R. 102. Regiam sibi in Perside ædificat, *ibid.* Arfacanum sub se Persidis Regem constituit, *ibid.* filium Tigranem Armeniæ præficit, *ibid.* filiam Artasiam Mithridati, Iberorum Consuli, in matrimonium dat, *ibid.* exercitum maximum comparat, 103. Cræsum Lydorum R. capit, *ibid.* terram inter utraque maria in ditionem redigit, 103, 104. ab copiis interiit suis, 104. quæ de eo & Cræso memoriæ prodiderint Historici 104 — 107
- Artases* II^{us} Armeniæ R. occidioni ereptus, in pastorum tuguriis alitur, 147, 148. inter Regis Persarum filios habitus, 148. Insidiæ ei ab Eruando frustra paratæ, 149. Persarum opibus in avito imperio recuperando adjutus, 153. Eruandum superat, 156, 157. Cæsos sepeliri jubet, 157. Eruandi corpus monumento condit, 158. Regno potitur, *ibid.* Persarum & Medorum ducibus dona dat, *ibid.* Amicos, Argamum & Sembatum, omnis generis honoribus remunerat, 159. Eruazum, Eruandi fratrem, interfici jubet, 159, 160. cujus Thesauros Dario Parthorum R. mittit, 160. dupli tributis pensione Romanos sibi reconciliat, *ibid.* de eo fabulæ, 161. Artaxata condit, *ibid.* Sathnicam, Alanorum R. filiam, nuptiis sibi adjungit, 163, 164. ab Romanis deficit, 169. Trajano & Hadriano tributa pendit, 170, 171. Armeniam incolis complet, 171. illo regnante, Armenia novis ornatur artibus, 173. de vitâ decedit, 175. amplissimo effertur funere 175, 176
- Artasires* I^{us} Persarum R. 171. Regnum Parthis adimit, 187, 190, 191. familiam Careniam Balhavensem delet, 193. ad Indiam usque pellitur, 194. insidias Chosroi parat, 195. Armenios fugat, 198. quid in Armeniâ gesserit, 199. à Romanis vincitur, 202. cum eis iterum prælio decernit, *ibid.* moritur 205
- Artasires* II^{us} Persarum R. Chosroem Solio privat, 293. Epistola ejus ad Veramum Saporem, 295. ex vitâ migrat 296
- Artasires* Armeniæ R. 308. Vitiis cumulatus, Satraparum animos ab se alienat, 316. apud Regem Persarum accusatus, de gradu dejicitur, 317, 318
- Artavafdes* I^{us} Armeniæ R. 119. Lege sancit, ne fratres sui Araratiam incolant, 120. Cibo potitionique deditus, *ibid.* Romanos ex Mesopotamiâ pellit, *ibid.* ab Antonio captus, Cleopatraz traditur 121
- Artavafdes* II^{us} Armeniæ R. Argamum cum totâ stirpe delet, 164, 165. Sembato insidias parat, 167. Universis Armeniæ copiis præficitur, 168. Ipse & Tiranus Mazanum fratrem occidit, 171. regnare incipit, 176. fratres ex Araratiâ expellit, *ibid.* de eo fabulæ, 176, 177. mente captus, gurgite hauritur 176
- Artavafdes*, Mandacunius, cum Tiridate Chosrois F. ad Aulam Cæsaris confugit, 198. universis Armeniæ copiis præponitur, 207. acie cadit, 213
- Artaxata*, sive *Artasata*, urbs, 73, 161, 162, 166, 176, 199, 239, 271, 272
- Artaza*, regio 142, 166, 195
- Artogerassa*, castellum 266, 271
- Arus*, flumen 179
- Arzerunii*, unde orti 60, 92, 93, 144, 319
- Asa* 85, 343, 351
- Ajsorum* Satrapia 95, 207, 319, 361
- Aspabania*, regio 364
- Aspabanum*, oppidum 271
- Aspuraces*, Armen. Præful 281
- Assyria* 36, 38, 87, 364
- Assyriæ*, Principes, 12. Reges 51
- Asisatum*, oppidum 103, 104, 108, 313, 324
- Asilicia*,

I N D E X.

Afflicia, five *Astheria*, Titanum Soror p. 16, 17.
Asthyages Medus, per somnum mira vidit, 64—66.
 Epistolam ad Tigranem Armeniæ R. mittit, 67.
 Tigraniam, Tigranis Sororem, matrimonii jure
 sibi adjungit, 68. insidias Tigrani struit, 68,
 69. à Tigraue confoditur, 70. vox *Asthyages*
 in linguâ Armeniâ *draconem* sonat 72
Atbenæ, urbs 315, 347
Atropatia, regio, 21, 87, 120, 153, 195, 236, 363
Attica, regio 315, 347
Atticus, Episcopus Byzantinus, 305. Epistola ejus
 ad Isaacum Magnum 306
Augustus, Rom. Imperat. 126, 127
Augustiana horrea 310
Azania 336

B.

B *ABYLON*, urbs, 25, 27, 57, 83, 85, 87, 105
Babylonia, regio 362
Bacuracerta, oppidum 175
Bacurius, Syniorum Princeps 180
Bacurius, Atznensium Cos. Armeniæ Imperium
 sibi molitur, 234. Ipse Exercitusque cæsi, 237
Bæberda, castellum 148, 149
Bagarana, urbs, i. e. *Simulacrorum Receptacu-*
lum, conditur 151, 161, 199
Bagarana altera, urbs à Sembato exstructa 160
Bagaratus, Judæus, 86, 87. Coronantis atque Equi-
 tis nomine honestatur 91, 98
Bagaratus Armen. dux 213, 236, 239
Bagrattida, Isaacus, Mofi Chorenensi Historiæ Ar-
 meniæ perferibendæ auctor 1, 2, 6
Bagrattidarum familia, à Sambæo Bagarato Judæo
 orta, 58, 59, 86. hæreditario munere Coronam
 Arsacidis imponendi ornata, 86, 91, 144, 147,
 180
Bagrevandia, regio 186, 266, 322, 361
Balafacani fines 310
Balcha, five *Balba*, urbs in regione Cusæorum
 84, 188, 193, 195
Balhavenfes, familiæ, 129, 130, 188, 189, 191, 192,
 224, 269, 294, 295, 317
Barcanus, mons 346
Berbisus, Syrus, Armen. Præsul, homo impurissi-
 mus 318
Barbocbebas, Seditione Judæorum Romanos turbat.
 174
Bardefanes Edessenus 185
Barsamus, Gigas, ab Aramo profligatus, 38. in
 Deos adscriptum Syri coluere 38, 109
Barsumas, Historicus, à Persis *Rost-Sobunus* appel-
 latus 190
Bartbolomæus Apostolus, in oppido Areubano Mar-
 tyrium subit 143
Basenensis, magna vallis 95, 169
Basenia, regio 90, 183, 361
Basilii, Populus 172, 184

Basilus, Amasæ Episcopus, interficitur p. 219
Batia, regio 148
Bazaphranes, dux, 114. Res ab eo in Judæâ gestæ,
 115—117
Bazus, Manavazi F. 30, 31
Beldochus, Satrapa Zenensis 205
Belus, qui & Saturnus, idem ac Nebrothes, 19. in
 Haicum irruit, 27. prælium conferitur, 28, 29,
 sagittâ transfigitur 29
Bergitium, Castellum 262
Berosus & *Abydenus*, de hominum origine à Sacris
 Literis dissentiant, 7. de Diluvio consentanea
 cum eis tradunt, *ibid.* Anni eorum à Solaribus
 longè discrepant *ibid*
Betbucbis, oppidum 132
Beznunia, regio, 318, 359. Satrapia, 97. Gens,
 31, 178. deleta 232
Beznunius lacus 28, 31, 359
Bonafus, fera 345
Borboritorum Secta 307, 308, 310
Britannicæ Insulæ, Albion, & Hibernia, 341, 344
Bugania, regio 127
Bulgaria, regio 346
Bulgarorum Colonia Baseniam deducta, 90. . . Multi
 in Armeniam commigrant 100
Burdarus, Gregorii Illuminatoris Pater 203
Byrastes Asthyages, 77. Nebrothis temporum æ-
 qualis, 78. Idem atque Centaurus Prydes, 79.
 Astrologiæ peritus, 79. homines Dæmonis im-
 molat, 80. interficitur *ibid*
Byzantium, urbs, à Constantino bellè lautèque æ-
 dificatur 220
Byzantini Episcopi, Macedonius, 265, 268. Chry-
 sostomus, 296. Atticus, 303, 306. Maximiani-
 anus, 312. Nestorius *ibid*

C.

C *ADMUS*, Armenaci filius, 26, 27. Cad-
 mæ oræ 87,
Cæsarea, urbs, 38. olim *Mazaca* appellata, 39,
 200, 203, 207
Cainanes alter, Pronepos Noæ, in Versione Arme-
 niacâ non reperitur 12
Camsarii, five *Camsaracanii*, unde orti, 130. ad
 internecionem cæsi 266, 267, 270, 294, 321
Camsarus, Perozamati F. unde nomen cepit,
 217, 218. à Gregorio baptizatur 223
Cangarius, mons 95, 361
Cappadocia, prima, 354. altera 353
Carcinitidis sinus 341
Cardæus, Gugarensium Cos. 95
Carenus, familiæ Carenis Balhavenfis Auctor, 129,
 130, 188, 192, 193
Carinensis regio, seu *Armenia alta*, 309, 319, 358
Carmina, unum serè apud præcos Armenios Me-
 moriæ & Annalium Genus, 19, 49, 62, 72, 74,
 160, 161, 163, 176, 183
Carmenhi

I N D E X.

<i>Carnensis</i> Palus	p. 252	<i>Cogevitia</i> , regio	p. 256, 361
<i>Carræ</i> , urbs	144, 197	<i>Cola</i> , oppidum, 71, 90. <i>regio</i>	363
<i>Cartago</i> , urbs	348	<i>Colba</i> , oppidum, 311. <i>regio</i>	361
<i>Carus & Carinus</i> , Rom. Imperat.	202	<i>Colchis</i> , quæ & <i>Egeria</i> , regio	89, 356
<i>Caspia</i> Regio ab Artase Armen. R. desciscit	167	<i>Colonia</i> , collis	88
<i>Caspia</i> Portæ	216	<i>Concilium</i> , Nicænum, 221, 223. Constantinopolitanum, 269. Ephesinum	312
<i>Cassellum Oblivionis</i>	271, 293, 301	<i>Constantius</i> , Rom. Imperat.	209
<i>Cancaus</i> , mons, 21, 90, 100, 120, 168, 239, 356		<i>Constantinus</i> , Rom. Imperat. Maximinam, Dioclesiani ex Helenâ pellice filiam, in uxorem ducit, 209. cum Tiridate Rege Societatem coit, <i>ibid.</i> Crucem stellatam per somnum vidit, <i>ibid.</i> de eo fabulæ, 209, 210. Sapor petenti pacem dat, 218. Licinium amplissimis honoribus ornat, 219. ad metalla condemnat, 220. vigesimum Regni annum Nicomediæ celebrat, <i>ibid.</i> Byzantium urbem ampliat & bellè lautèque ædificat, <i>ibid.</i> Palladium Roma eò transfert, 221. Simulachrorum Fana occluserat	268
<i>Cbacesus</i> , Nomen Regum Aquilonis, 217, 218, 356		<i>Constantius</i> , Rom. Imperat. 234. Armeniorum Literis rescribit, 235. Tiranum Armeniis Regem facit, 241. Mopsuestiæ diem obit Supremum	243
<i>Cbachus</i> , pagus	277	<i>Constantini Antiocheni</i> Topographia	339
<i>Cbadus</i> , Bagrevandæ Episcopus	252, 266	<i>Constantinopolis</i>	269, 337, 347
<i>Cbalcedon</i> , urbs	351	<i>Cordiæ</i> montes	38, 146, 195
<i>Cbaldæi</i> , gens Armeniæ Finitima	87, 198, 356	<i>Corinthiorum</i> ad Paulum Apostolum Epistola	371
<i>Cbamus</i> , Noxæ F. 12. à Sibyllâ Berofianâ Titan vocatus, 16. Possessiones Semi arripit, 17. Idem ac Vulcanus	20		— 376
<i>Cbananæi</i> , à Josuâ profugi, Agram & Tharsum petunt, 51. Inscriptio in Africâ de eâ re	53	<i>Corfica</i>	346
<i>Cbapotanus</i> , Lacus	364	<i>Corzæa</i> , Armeniæ Maj. Provincia, 182, 358, 359	
<i>Cbafalus</i> , flumen	111, 183	<i>Cosma</i> , Arsaviri Parthorum R. filia, 129, 130, 188	
<i>Cbaziri</i> , Populus	184, 356	<i>Craesus</i> , Rom. dux, Templi Hierosolymitani Thesauros abripit, 112. cum exercitu deletur, <i>ibid.</i>	
<i>Cbersonesus</i> Christiana	347	<i>Creta</i> , Insula	41, 47, 347
<i>Cbionis Lacus</i> , Saltus 22 cubitorum	280	<i>Cræsus</i> , Lydorum R. ab Artase Armen. R. captus, 103. quæ de eo & Artase memoriæ mandaverint Historici	105 — 107
<i>Cbodii</i>	191	<i>Cronus</i> Argivus	201
<i>Cborasania</i> , regio	274	<i>Ctesiphon</i> , urbs	190, 208, 293, 303, <i>regio</i> , 363
<i>Chorobutus</i> , Historicus	190	<i>Cuasus</i> , vicus	254, 255
<i>Chorus</i> , Armenaci frater, Chorchoruniæ Satrapæ auctor	30, 31, 240	<i>Cupressorum</i> Surculis in Auguriis Armenii flamines utebantur	54
<i>Cboscuniae</i> , vicus	72	<i>Cusæorum</i> regio	84, 187, 188, 192, 363 — 365
<i>Cboprois</i> I ^{us} Armeniæ R. Chaziros & Basilios perdomat, 184. Artabano Persarum R. in subdium it, 192. Artasiri Assyriam adimit, <i>ibid.</i> Balhavensum cædem ulcisci parat, 194. ab Anaco interficitur	196	<i>Cycladæ</i> Insulæ	198
<i>Cboprois</i> II ^{us} Armeniæ R. 208. 235. qualis vir fuerit, 238. mortem obit	240	<i>Cyprus</i> , Insula	354
<i>Cboprois</i> III ^{us} Armeniæ R. 283. ei parti, quæ Persis contributa erat, imperitat, 284. Satrapas ad Arsacem transfugas fortunis exiit, <i>ibid.</i> Thesauros Arsacis potitur, 287. aciem profligat, 287, 288. Satraparum, in patrias sedes remeantium, postulatis per Epistolam concedit, 289, 290. Universæ Armeniæ regnat, 291. de gradu dejectur, 293, 294. in regnum restituitur, 301. ex vitâ migrat	<i>ibid.</i>	<i>Cyrenaica</i>	348
<i>Cboproiduchta</i> , Tiridatis Soror, non, ut aliæ mulieres, os patulum habebat	207	<i>Cyryllus</i> , Episcopus Hierosolymitanus	243
<i>Cbramus</i> , Vicus	72	<i>Cyrus</i> , Persarum R. Tigrani Armen. R. sædere junctus ad Medorum Imperium pervertendum, 61, 63, 64, 74. Cræsum interfecisse, & Lydis regnum abstulisse traditur	104
<i>Cbryssomus</i> , Episcopus Byzantinus	296	<i>Cyzicus</i> , urbs maritima	351
<i>Cbusus</i> , ab Ægyptiis <i>Sol</i> appellatur	20		
<i>Cbuzastania</i> , regio	271, 363		
<i>Cilicia</i>	354		
<i>Cinnabaris</i>	348		
<i>Claudiopolis</i>	352		
<i>Claudius</i> , Rom. Imperat.	145		
<i>Claudius</i> Divus, Rom. Imperat.	198		
<i>Cleisura</i>	97		
<i>Cleopatra</i> , Ægyptiorum Regina	119, 121		
<i>Cleostratus</i> Rhodius	201		

D.

D <i>ALMATIA</i> , regio	345
<i>Damascus</i> , urbs, à Metello, & Lucullo expugnata	110, 362
<i>Damasci</i> Templum	268
G g g	<i>Daniel</i> ,

I N D E X.

Daniel, Gregorii discipulus, laqueo interimitur, 245
Daniel, Episcopus, Characteres Linguae Haicanæ
 parum idoneos excogitat p. 296, 297
Danubius, flumen, à Russis *Iozza* appellatur 345
Dara, Synius dux, acie cadit 287
Daranalia, regio 224, 280, 358
Darbandius Murus 356
Darius, Parthorum R. 147 — 149, 158, 189
Dasonacerta, oppidum 223
Datus, regis venationibus præficitur 92
Decius, Rom. Imperat. 194, 196
Delmi, Populus 343
Delpbi, Populus *ibid*
Dembavendus, mons in Historiâ Persicâ inelytus, 77
Demetrius, cognomine *Seripes*, in Parthiam abdu-
 citur 85
Derbici, Populus 350
Dermous, Populus *ibid*
Derzania, regio 358
Derzania, Episcopus Gindus 305, 310
Derzania, oppidum 71
Diana, Simulachrum, 103, 104, 108, 161. Fa-
 num, 108, 175, 268, 347. urbs 183
Dindymus, mons 352
Dioclesianus, Rom. Imperat. 196, 202, 209
Diadorus, Siculus, 231. Tarsensis 313
Demitianus, Rom. Imperat. 160, 169
Dovin, vox Persica, *collem* sonat 239
Dracum Stirps, i. e. Progenies Aftyagis, 72, 74.
 77, 80, 125, 161, 177
Druaspes, Persa 179
Dunia Satrapia, instituta, 95. deleta 232

E.

ECBATANA altera, septem muris circum-
 data 218
Ecclesia, regio, 175, 179, 225, 277, 288, 310, 358
Ecclesiensis Joannes, in Sacrà Versione Armeniacâ oc-
 cupatus 299
Edeffa, urbs eadem ac *Urba*, 101, 362. ab Ab-
 garo Armen. R. condita, 128. à Procuratori-
 bus Romanis magnificè instaurata 149, 150
Edeffenum Tabularium 101, 140, 314
Egeria, eadem regio ac *Calchis* 89, 356
Eleutheropolis 132
Eleutherus, flumen 121, 238
Elymais, regio 364
Enanus, Eques Armen. Judaicas leges deferere co-
 actus 123, 124
Epbesus, urbs maritima 312, 351
Epirus, regio 347
Erachnavus, Anzavensis, honoribus amplificatur,
 178, 179
Eraneaca, Tirani R. filia, Tiridati nupta 179
Erascibus, flumen, vide *Araxus*.
Erevelus campus 287
Eruandacatum, oppidum, exstruitur 150 — 152
 unde *Marmeti* nomen invenerit 157, 266.

Eruandavano campo, unde nomen inditum sit, 157
Eruandus I^{us} Armeniæ R. p. 58
Eruandus II^{us} Armeniæ R. communi omnium con-
 sensu regnum cepit, 147. omnes Sanatru-
 cibus filios præter Artalem necat, *ibid*. quem à Da-
 rio R. sibi tradi frustra postulat, 148, 149. pacis
 cum Romanis Societate, Mesopotamiam eis con-
 cedit, 149. urbes, Eruandacatum, & Bagaranam,
 condit, 150, 151. nemus, feris alendis destina-
 tum, conferit, 151. Eruandacerta, lautissimum
 oppidum, omnibus exornat modis, 152. anilis
 de eo fabula, 152, 153. Persis obviam iturus,
 exercitum comparat, 154. Satrapæ defectionem
 moliantur, 155. Aciem ordinat, 156. à suis
 deferitur, *ibid*. Exercitus ejus magnâ strage
 pulsus, *ibid*. Ipse fugam cepit, 157. pugione
 per caput transigitur 158
Eruazus, Eruandi frater, 147. Deorum Antistes
 creatur, 151. in flumen projicitur 160
Etkel, flumen, idem atque *Volga*, five *Rba* Anti-
 quorum 355
Eubæa 347
Euphrates, flumen, 112, 113, 118, 128, 202, 243,
 280, 309, 362, 363
Europa 85, 343
Eurymedon, flumen 353
Eusebii Cæsariensis Historia Ecclesiastica Armeni-
 cæ consuetudini tradita 101

F.

FLORIANUS, Rom. Imperat. Tarsi occi-
 ditur 198
Firmilianus, Cæsarem in Cappadociâ Episcopus, His-
 toriam de Ecclesiæ vexationibus conscripsit, 196
Fortunata Insula 341
Francorum gens 345

G.

GABALUS, Præfectus Gabeleus auctor,
 92, 361
Gabinus, Rom. Dux 111, 112
Gabsantes, Populus 351
Gabotus Lacus 361
Galatia, regio 352, 353
Gallia 344
Gallus, Rom. Imperat. 194
Ganges, flumen 366
Gangra, Castellum 352
Gardmana vallis 311, 361
Gardmanensium, Satrapia, 95. Princeps, Chorsus
 Rhavirus 311
Gargarensis Præfectura, 95. Campus 212
Gargaridarum lingua, qualis 300
Garnium, oppidum, 34. Castellum 224
Gazalius, Chorchoruniorum Princeps, copiis Ar-
 meniis præficitur 240
Gaxavonus, Spandarati F. 287. Armeniæ præ-
 ponitur.

I N D E X.

ponitur, 288. Chofroi se submiffurus, Literas ad eum dat, 289, 290. Arfacidis adfcribitur, 291. in vincula conjectum abducit Artafires, 293	
<i>Galachumia</i> , regio	101, 360
<i>Galamius</i> , five <i>Gelacinius</i> , Lacus, 33, 87, 155, 287	
<i>Galamium</i> , oppidum	34
<i>Galamius</i> , Amafis F.	32—34
<i>Gelus</i> , mons	33
<i>Gentibunii</i> , à quo oriundi, 53. unde nomen adepti	92
<i>Genunii</i> , quem auctorem generis habuerint, 31, 60. unde nomen traxerint	92, 93
<i>Germania</i>	345
<i>Germanicus</i> Cæfar, Legatos Armen. graviter increpat	127
<i>Germanopolis</i>	352
<i>Gina</i> fontes	176
<i>Gisæi</i> , præclarum facinus, 156. inde Nerfi, filio fuo, <i>Dimæcifo</i> nomen inditum	159
<i>Gnelus</i> , Regis Armenii Pocillator, Hierofolymam prodiit	115—117
<i>Gnelus</i> , Tiridatis, F. honore confulari nobilitatur, 253. apud Regem criminatur Tirithus, 254. ex Araratia decedere juffus	255
<i>Golthania</i> , regio, vini ferax	71, 72, 161, 167, 288, 310, 325, 360
<i>Golthanenfes</i>	98, 176
<i>Gothi</i> , Populus	201, 263, 342, 345
<i>Gracia</i>	347
<i>Græcis</i> Literis Ecclefia Armenia olim ufa	273
<i>Græcum</i> mare	339, 340, 342
<i>Gratianus</i> , Rom. Imperat.	264
<i>Gregorius</i> , Illuminator, unde oriundus, 130, 203, 204, 226. ad Synodum Nicænam ire recusat, 222. Concilii Canonibus paulum quid addit, 223. Ecclefie Armeniæ præfideat, 224. in Solitudinem fecedit, <i>ibid.</i> mortem obit, 225. reliquie ejus in Thordano oppido repositæ, 226. Elogium viri	227
<i>Gregorius</i> , Gregorii Theologi Pater, à Leontio baptizatur	222
<i>Gregorius</i> , Alban. Epifcop. Equis difcerpitur, 233	
<i>Gugarenfis</i> , Populus	236
<i>Gugaria</i> , Armeniæ Maj. Provincia	358, 361
<i>Guguriorum</i> Conful, Afufæus	311
<i>Gymnofophifte</i>	366
H.	
H ADAMACERTA, oppidum	92
<i>Hadrianus</i> , Rom. Imperat, 171. Judæos à patrio Solo pellit, 174. Leprâ abfumitur, <i>ibid.</i>	268
<i>Haicacius</i> , Armeniæ Princeps, Belochi temporum æqualis	53
<i>Haïcana Lingua</i> , i. e. <i>Armenia</i> , 39, 94. Characteres ejus à Daniele excogitati, 296, 297. à Mefrobe demùm feliciter adinventi.	298, 299.

<i>Hæcanarum</i> Literarum Tabula	p. 1
<i>Haicanorum</i> Vallis, unde nomen cepit	29
<i>Haicafenia</i> , i. e. <i>Haici</i> <i>Ædificium</i> , pagus	26
<i>Haicbia</i> , i. e. <i>Armenia</i> ab <i>Haico</i> nomen adepta, 29, 30	
<i>Haicus</i> , maximus Armeniorum Progenitor, 19, 30, 34. in Turre Babylonicâ exftruendâ occupatus, 24. Beli imperium detrectat & afpernatur, 25. 27. In terram Araratenfem cum fuis proficifcitur, 25. pro Sidere Orionis accipitur, <i>ibid.</i> qualis vir fuerit, 25, 27. Pugna cum Belo, 28, 29. Armenia de nomine ejus <i>Haicbia</i> appellata, 30	
<i>Haly</i> , flumen	105, 106, 354, 355
<i>Hamazafpes</i> , Mamiconius, Armen. dux, Satrapis adfcribitur	294—296
<i>Harchia</i> , regio	26, 30, 359
<i>Hafecufum</i> , oppidum	288
<i>Hafenia</i> , regio	99, 120, 144, 178, 234
<i>Havunii</i> , unde nomen habuerint	93
<i>Hebraeorum</i> , Principes, 11. Reges	51, 52
<i>Helena</i> , ex uxoribus Abgari prima, Mefopotamias præeft, 144. Hierofolymitanos, re frumentaria laborantes, com meatibus adveftis, juvat, 145. Monumentum ejus ante Portas Hierofolymitanas	<i>ibid.</i>
<i>Helena</i> , Constantini Mater, Chrifti crucem Hierofolymis reperit	218
<i>Helipontus</i> , regio	353
<i>Helipolitanum</i> Templum ad Libanum	268
<i>Hera</i> , regio	147
<i>Herculis</i> Effigies, ab Scylli & Dipærno fabricata,	103, 108
<i>Hirodes</i> in Idumæam ab Antigoni factione aufugit, 115.—117. Judææ Rex fit, 118, 119. Hyrcanum occidit, 123. Arfamo Armeniæ R. adverfatur, 124. variis ædificat locis, <i>ibid.</i> Archelaum fub fe Mediterræneorum regem creat, 125. Antiochiam Saxi & albo Marmore sternit, <i>ibid.</i> Effigiem fuam in Armeniis Templis locari jubet, 126. Thracum & Germanorum copias in Perfidem mittit, 126, 127. vermibus fcatur, 127. moritur	<i>ibid.</i>
<i>Hierofolyma</i> , Armeniis prodita, 115—117. ab Adriano inftaurata, & <i>Ælia</i> appellata, 174. in medio mundo fita	343
<i>Hispania</i>	344
<i>Holum</i> , oppidum	325
<i>Honoris</i> , regio	352
<i>Honorius</i> , Rom. Imperat.	281
<i>Hormifdas</i> , Perfærum R.	222, 234
<i>Hunaracerta</i> , caftellum	94, 95
<i>Hunorum</i> regio	213
<i>Hyrcanum</i> feu <i>Cafpium</i> mare	339, 340, 342
<i>Hyrcanus</i> , Judæorum Pontifex, & Rex, 115—117. auriculas ex Antigoni morfu amittit, 116. Ab Enano cuftodiâ liberatur, 122. ab Herode interimitur	123.

I N D E X.

J.

JACOBUS, Episcopus Nisibenus p. 237
Japhethus, Nox F. 12, 13, 16, 20
Jberi, Populus, 75, 95, 120, 260. fidem Christianam amplectuntur 214 — 216
Iberia, regio 70, 93, 95, 113, 214, 356
Iherorum, Consul Mithridates, 95, 102. *Reges*, Pharasmanes, 156. Charzamus, 168. Bacurius, 300. Arzilius, 311. *Episcopus*, Moses, 300. Characteres quando formati *ibid*
Iesus Christus in Judæa natus, 126. Miraculorum ejus Armenii Principes quidam oculati testes, 133. ab Abgaro R. Literas accipit, 133, 134. ad quas Thomam Apostolum rescribere jubet, 134, 135. Imago ejus apud Edeffam 135, 362
India, 194, 366
Indicum Mare 339, 342
Interregna in Armeniâ, 75, 196, 200, 232, 234, 303
Joannes Baptista 131
Josephus, Historicus, illustratur 71, 72
Josua, Chananæos delet 51, 53
Jovianus, Rom. Imperat. 190, 248
Jovis Olympii Simulachrum 104, 108
Iris, flumen rapidum 354
Isaacus I^{us} Armen. Præsul. 278
Isaacus Eques, 281. rem gerit feliciter adversus Vanandenses, 285. transfugas contra Arsacis Milites tutatur 286
Isaacus II^{us} Magnus, Armen. Præsul. 292 — 297. in Syriacis Libris vertendis occupatus, 300. Chosroem R. in Armeniam reducit, 301. Epistola ejus ad Theodosium, 304. ad Atticum Episcopum, 305. ad Anatolium ducem, *ibid*. ab rege Persarum pacem impetrat, 308. Ipse & Mesrobis de Scriptis Patrum Haicanæ Consuetudini tradendis cogitant, 311. Artasirem R. apud Veramum Persarum R. accusare non vult, 316 — 318. Bonis exutus, Solio deturbatur, 318. Oratio ejus ad Persas, 319 — 322. Episcopi munia iterum obire recusat, 323. ex vitâ migrat, *ibid*. Elogium ejus 324
Isauria, regio 353
Isidigerdes I^{us} Persarum R. 238, 299. Chosroem R. Armeniis reddit, 301. Armeniam ad Aramazdis religionem transducere conatur, *ibid*. mortem obit 303
Isidigerdes II^{us} Persarum R. 323
Italia 345
Judæa 362
Judæi, incolæ dati Armaviro, 111. oppido Vardgi, seu Valarsapatæ, 111, 184. urbi Semiramidis, 117, 118. . . Eruandi, 161. Artaxatis, *ibid*. in exilium acti 271
Judas Judæus, Hierosolymæ Episcopus 218
Julianus, Parabates, Rom. Imperat. 190, 242, 244. Ecclesias divexit, 243. Epistola ejus ad Tiranum, 246. ex vulneribus moritur 248
Junonis Templum 347

Jusicus, Armen. Præsul. 242. verberibus necatur, p. 244, 245
Jusjurandum, *Bazabranis*, per Solem & Lunam, cunctaque sua Numina, coelestia simul & terrestria, perque salutem Arsis & Tigranis, 115, 116. *Artasiris*, per Lumen Solis, 205. *Saporis*, per Mithram magnum Deum, 249. *Vardani*, per Solem Regis, 255. *Saporis*, per ignem, & aquam, & immortalium Majorum gloriam, 283

L.

LADANUM Cyprium 354
Langobardi, Populus 280
Laudicea, urbs 352
Lazicia 88
Lecorum Rex Sergirus 276
Lerubnas, res gestas Abgari & Sanatruis conscripsit 146
Libri Sacri, Veteris, & Novi Fœderis, Armeniæ consuetudini traditi 299, 313
Libya Marmarica, 349. Interior *ibid*
Licianus, Rom. dux 201, 202
Licinius Sororem Constantini in uxorem accipit, 219. Ecclesiam divexit, *ibid*. Constantino infidias parat, *ibid*. uxorem acerbius tractat, *ibid*. Basilium Episcopum occidit, *ibid*. contra Constantinum copias comparat, *ibid*. ad Metalla damnatur 220
Limyrica 336
Lotos, arbor 348
Lycaonia, regio 353
Lycia, regio 352
Lycius lacus 179
Lybianus, Abgaro R. inimicus 131

M.

MACEDONIA 347
Macedonius Episcopus 265, 268
Mamgo, Satrapa Zenensis, Mamiconis gentis auctor, 205, 206, 212. Selcuniorum principem, per fas & fidem deceptum, occidit 211, 212
Mamiconia gens 205, 291, 294, 321
Mamiconiorum Regina, Desticca 324
Mananalia, regio 285, 286, 358
Manavazus, Armenaci frater 30
Manavazla gens, 31, 97. deleta 232
Mandacanii, à Miandaco orti, 97. ab Artasire deleti 200
Mandragora, pomum 359
Mania, Argami concubina 165
Maniæ Specus, unde nomen cepit 224
Manazirus, Restuniorum Princeps, 213, 236. Baccurium cum exercitu atrociter cædit, 237. Nisibenos abducit, *ibid*. morbo absimitur *ibid*
Manovazus, Armeniæ R. vide *Arsamus*.
Manua Judæus, à quo Amatunii, seu Manuadæ, oriundi 172
Marcus,

I N D E X.

<i>Maracoria</i> ab Artavasio condita	P. 73
<i>Marcus</i> , Episcopus	175
<i>Maribus</i> Catinensis, Syrus, 40, 49, 100. regiam	
Ninives Bibliothecam adit, 21, 23. ex volumine,	
jussu Alexandri ex Chaldaico in Græcum con-	
verso, historiam Armeniæ depromit	23
<i>Mariciorum</i> urbs	117
<i>Marindia</i> , regio	175
<i>Marinus</i> , Cæsaris Tribunus	132
<i>Mars</i> Soli conjunctus	239
<i>Masanda</i> , castellum	117
<i>Masis</i> , seu <i>Ararates</i> mons, 33, 73, 160, 161, 166,	
177, 256, 260, 361	
<i>Massageta</i> , Populus	107, 216, 342
<i>Mastiche</i> , gummi	351
<i>Mauritania</i> Tingitania, 348. Cæsariensis	<i>ibid</i>
<i>Maximino</i> imperante, Ecclesia vexatur	196
<i>Mazaca</i> , urbs, unde nomen habuerit, 39, 88, 89,	
108, 110. à Pompeio capta, 110. <i>Cæsarea</i>	
nominata	39, 113
<i>Mazanus</i> , Artasis F. 165. Dei Aramazdis An-	
tistes creatur, 168. Mala fratribus molitur, 170.	
à quibus occiditur	171
<i>Medi</i> , Populus	56, 61, 343
<i>Media</i>	70, 363
<i>Medorum</i> , Reges, 58. Campus	157
<i>Mediterranea</i> regio, 21, 108, 110, 125, 181, 242,	
	351
<i>Mibecanus</i> , mensis	324
<i>Melas</i> , amnis	354
<i>Melitenus</i> Episcopus, Acacius	305
<i>Meralius</i> Campus	241
<i>Meruzanus</i> Arzeronius Christum abnegat, 271.	
Armeniæ præficitur, 272. quid in Armeniâ	
gesserit, 273. Græcos Libros comburit, 273,	
300. trucidatur	276
<i>Mosacus</i> , ex Stirpe Arami, Mazacam urbem con-	
dit	39, 40
<i>Mesopotamia</i> , 109, 132, 362. Artavasi adempta,	
120. Armeniis . . .	149, 282
<i>Misrobis</i> , Aulæ regis Scriba, qualis vir fuerit, 289.	
Miracula edit, 289. ad Characterum Armenio-	
rum investigationem se confert, <i>ibid</i> . eâ de re	
Isaacum Episcopum adit, 291. Characteres	
quosdam à Daniele excogitados accipit, 297.	
omnibus laboribus exantlatis, tandem aliquando	
Literarum Hâicanarum formas feliciter adinve-	
nit, 298, 299. Ludos literarios per Provincias	
instituit, <i>ibid</i> . Iberorum & Albanorum Cha-	
acteres format, 300. Byzantium mittitur, 304	
— 306. in primariis Doctoribus adscribitur,	
306. Armeniam erudit, 308, 310. qui Scripta	
Patrum in Linguam Hâicanam transferant, Ipse	
& Isaacus Magnus Edeffam mittunt, 311. E-	
pistolâs & Decreta Concilii Ephesini accipit, 312,	
313, & accuratissimum Sacræ Scripturæ Ex-	
emplar, 313. Ecclesiâ ad Valarsapatam præfi-	
det, 322. ex vitâ migrat, 324. ejus Laudes,	

325. de Corpore ejus sepeliendo diffidium or-	
tum	P. 325
<i>Messalina</i> , Judæorum Regina	109
<i>Mestrimus</i> , à Noâ quartus	12
<i>Mezcibitba</i> , Iberiæ caput	214
<i>Minerva</i> statua	104, 108
<i>Miranus</i> , Iberorum dux, 213, 236. Christianam	
fidem amplectitur, 214, 215. occiditur	239
<i>Mitbra</i> , Magnus Deus per quem Persæ jurant,	
	249
<i>Mitbridates</i> , Iberorum Consul	95, 102
<i>Mitbridates</i> , Ponti R. à Pompeio devictus, veneno	
tollitur	110, 111
<i>Mitbridates</i> Filius	110, 112, 113
<i>Moca</i> , Armeniæ Maj. Provincia	302, 358, 359
<i>Mogapastus</i> , Deorum Antistes creatur	160
<i>Mopsuestia</i> , urbs Ciliciæ	243
<i>Morphilobus</i> , Valarsacem R. prælio laceffit, 88, 89	
<i>Moses Chorenensis</i> , Isaac Bagratidæ Historiam di-	
cat, 1. de Græcis Historicis Res gestas Arme-	
niorum depromit, 2. ab exstructione Turris ex-	
orsus, ad sua usque tempora Historiam deducit,	
6. unde Res ab Armeniis gestas usque ad Sar-	
danapalum excerpserit, 23, 56. se ex veritate	
Historiam condere proficitur, 49, 197, 231. alien-	
æ ditioni subiectus, 57. ad Linguam Græcam	
ediscendam Alexandriam mittitur, 313. quo-	
modò propositum iter peregerit, 313 — 315.	
Senex, valetudine infirmâ, has Historias conscri-	
bit, 321. Armeniæ miserandam Sortem deslet,	
	326 — 331
<i>Murenfis</i> familia, ab regiâ gente secunda	94
<i>Mursus</i> , amnis	183
<i>Myrtus</i> , Insula	347
<i>Myssa</i> , regio	352

N.

N ABUCHODONOSORES, Babylonio-	
rum R. 58. Iberos in ditionem suam rê-	
digit	95
<i>Napbintbi</i> , seræ	349
<i>Navasardius</i> , Mensis	186, 324
<i>Naxuana</i> , regio	94, 165, 360
<i>Naxuanum</i> Castellum, Locus ubi Nox ex Arcâ e-	
gressus est	71, 94, 165, 267
<i>Nébrothes</i> , Æthiops, idem ac Belus, 13. <i>Saturnus</i>	
ab Ægyptiis vocatus	20
<i>Nectanebus</i> , Ægyptiorum R.	104, 105, 107
<i>Neptuni</i> Templum	347
<i>Nerfes</i> , Assyriæ R. Literas ab Abgaro R. de Petro	
Apostolo accipit	140
<i>Nerfes</i> , Persarum R.	222
<i>Nerfes</i> Magnus; Armen. Præsul, statum Armeniæ	
pulchrè sapienterque ordinat, 251, 252. Va-	
lentinianum Arsaci mitigat & reconciliat, 253.	
Arsacem, Patricidii compertum, exspectatur, 257.	
Infantes, Servituti destinatos, eripit, 261. Ar-	
H h h	faciend

I N D E X.

facem Satrapæque inter se conciliat, 263.
Postulata Arsaciæ ad Valentem desert, 264. In
Insulam, Navi fractâ, ejcitur, 265. Byzantium
 redit, 268. ope Theodosii, Papum Armeniæ
 Regem facit, 273 — 375. veneno tollitur, 277
Nerva, Rom. Imperat., 169
Nicaea, urbs 221, 223, 351
Nicomedia, urbs 220, 351
Newtonus Cl. Isaacus, notatus 82
Nilus, flumen 314, 340, 349
Ninive, urbs 21, 36, 37, 43, 47, 56, 364
Ninus, à Noâ duodecimus, 13. neque Belus, ne-
 que Beli filius fuit, 14. Assyriæ potitur, 36.
 In Armeniam expeditionem parat, 37. Historias
 antiquas concremari jubet, 40. in Cretam pro-
 fugit 41, 47
Ninyas, qui & Zames, Semiramidis F. matrem ne-
 cat 48, 51, 54
Nisibis, urbs, 21, 23, 91, 99, 101, 259. Armenio-
 rum Regum Regia illinc ad Edeßam transfertur,
 128. à Sanatruce R. instauratur 145
Numerianus, Rom. Imperat. in Thraciâ occiditur,
 202
Nunia, fœmina, Iberis Evangelium prædicat, 214
 — 216
Nycharus Mades, Medorum Præfectus, manu Ara-
 mi occidit 36

O.

O C R A, mons 345
Ogenfis gens 95
Olympias, Alexandri Mater, ab Achille quarta &
 vigesima 82
Olympias, Arsaciæ uxor, 253. veneno tollitur, 257
Olympiodori de Mundi descriptione divisioneque
 Gentium Sermo 18, 195
Olympus, Mons, *Deorum Conjectus* olim appella-
 tus 17, 354
Olympus, Historicus 160
Oremandi Ignis 199
Osacanus, ager, 239, 240. vicus 325
Osia, urbs 71
Ostan, vox Persica, *Asylum* sonat, 71. *Satellites*, . 93
Oia, Tribunus Militum, 210. à Sluco interfici-
 tur 210
Ozia, regio 148

P.

P A C O R U S, Regis Syriæ F. 114
Panalis Provincia 167
Pæopus Chalides Titanius, ab Aramo subactus, 39
Pabaria 89
Palaspina 109, 169, 181, 242
Palba, regio eadem ac Balha 364
Palenensis, Josephus, in Sacris Libris vertendis oc-
 cupatus, 299. Byzantium petit 311
Palus magna 87, 91, 161
Pamphylia 353
Paphlagonia, regio 352

Pappi Alexandrini Topographia P. 337, 344
Papus, Armeniæ R. 257, 264, 265, 271. Regnare
 incipit, 273. cum Persis prælio congregitur,
 274 — 277. Nersem veneno tollit, 277. fe-
 curi percutitur 278, 279
Papus & Aibanagenes, Jusci F. ictu fulminis con-
 cidunt 247
Parcarus, Varbaci Medo, in regno Sardaspalo
 adimendo, adjutor, 55, 56. Primus Armenio-
 rum Regis titulum usurpat 58
Partavia, urbs 361
Partenias, flumen 352
Partbi à Macedonibus deficiunt 83
Pauli Apostoli Epistola ad Corinthios, 376 — 383
Perozamatus, ex familiâ Carenâ Balhavernsi, 193.
 Exercitui ab Artasire præponitur, 217. Chaca-
 num devincit, *ibid.* veneno tollitur 218
Perozes, Parthorum R. 178, 181. unde id nomen
 invenerit 181
Perseum, de Byraspe Astysge horrida fabula, 77.
 78
Persia 364
Persici Præfecti, Nemini Armeniorum permittunt,
 ut alias literas quàm Syriacas discant 300
Persici Literis olim usi sunt Armenii. 297
Persicum mare 342
Petri & Pauli Sepulchra 315
Petrus Apostolus, Armeniis & Persis Evangelium
 prædicat 140, 141, 143
Petrus, Alexandr. Episcopus, Martyrium subit, 196
Phatacarana, urbs 233, 234, 236
Phatacarania, Armen. major. Provincia, 358, 360
Pharacetus, oppidum, unde nomen traxerit 33
Pharansima, Gneli uxor, 254. Olympiade, uxore
 Arsaciæ, veneno sublata, Arsaci nubit, 257. In
 Artogerassam Castellum se recipit, 270, 271. In
 Assyriam abducitur 278
Pharnerses, Armen. Præsul 247
Phasaelus, Frater major Herodis. 115 — 117
Philippus, Rom. Imperat. 192, 194
Philippus, Abgaro R. inimicus 130
Phrygia 88, 352
Pisidia, regio 352
Pompei Rom. Ducis, in Armeniam expeditio, 110
Pontici, Ponti incolæ 99, 100
Ponticum mare 21, 96, 342
Pontius Pilatus, 111. ex Pontiâ Insulâ, 346. Ab-
 garo R. inimicus, 131. Ad Tiberium de Christo
 scribit 138
Pontus, regio, 87 — 89. *Polemoniacus*, 354. *Cap-
 padocius* 355
Præsum Promontorium 336
Probus Rom. Imperat. 199. cum Gothis Bellum
 gerens, Seditione inter milites orta, interficitur,
 201
Prometheus, ignis Inventor 20
Ptolemæus Philadelphus, omnium Gentium Libros
 in Græcam Linguam transferendos curavit, 3
 Pro-

I N D E X

Ptolemæus Geographus, orbem habitabilem dimensus est P. 337
Pygmaei 349, 365
Pyrenæi montes 344
Pythia vatis Responsum 106

R.

RAVENNA urbs, olim *Rbena* appellata, 346
Restomus Sazicus, Heroes Perâcus 96
Restunii 98, 114
Rhâsiæus, Armeniæ R. temporum Nabuchodonosoris æqualis 58
Rhazdanus, flumen 34, 102
Rhea, Deûm Matris, Templum 351
Rhodanus Eunuchus, vivus crematur 253
Ripisimæ, sanctæ Mulieres 214
Roma 337
Romani fodinas Auri & Argenti Hispanis adimunt, Gallisque tributum imperant, 84. Temporibus Augusti Cæsaris per Armeniam Censum instituant 126
Rusia gens, ab Russâ, Lucii Cæsaris cognatâ, oriunda 182
Rufinus, Epiphaniî discipulus, Mesrobem in Literis Haicanis formandis adjuvat 298, 299
Rufus, Judææ Præfectus 174

S.

SAGASTANIA, regio 301, 364
Sabapiannus, mons 256
Salamandra, Bestia 351
Salgumi, loca deserta 310
Samuel, Armeniæ Præsul, 319. diræ rapacitatis, 322
Sambasbus, Hebræus, Bagratii Gen. auctor, 58, 59
Sambitibus, Golthanæ Princeps 288, 289
Samezaris familiæ Satrapia 94
Samosata, urbs 119
Sanatruces, Armeniæ R. 142. à fide Christianâ desciscit, 142, 143. Abgari filiis molitur Bellum, 144. Columnæ Marmoreæ lapsu diminuuntur ei pedes, *ibid.* Edessam in deditionem accipit, *ibid.* omnem Abgari Stirpem virilem delet, *ibid.* Helenæ, Abgari uxori, Mesopotamiam permittit, *ibid.* Nisibin instaurat, 145. unde *Sanatruis* nomen inditum sit, 146. inter venandum occiditur *ibid.*
Sanatruis quidam Armeniæ imperium sibi molitur 234
Sapores I^{us} Persarum R. 200. Ab Arboco Zenensium R. pacem impetrat, 205, 206. Armeniam turbat, 210. à Tiridate pellitur, 217. à Constantino pacem petit, 218. Chosroï R. insensus, 240. Armeniis regem impositurus, copias parat, 241. in Palæstinam invadit, 242. Epistola ejus ad Tiranum, 248. Arfacem regem in locum Tirani substituit, 249. Columnam ad mare,

expeditionis suæ monumentum, erigit, 250.
Tigranocertis pellitur, 259, quam urbem, iterum aggressus, expugnat, & funditus evertit, 261. Alanum Ozanum contra Arfacem mittit, 269. Armeniam Munimentis exuit, 271. Ad Aramazdis cultum Armenios perducere conatur, 272, 273. Copiæ ejus pulsæ fusæque, 274—277. Chosroem Armeniis regem imponit, 283. Epistola ejus ad Satrapas Armenios, *ibid.* Chosroem R. de gradu dejicit 292
Sapores, Armeniæ R. contemptissimus, & despicatissimus, Satrapis Ludibrio est, 301, 302. per insidias trucidatur 303
Saræus, Armæis F. 32
Saræi fines 90
Sardanapalus Assyriorum rex ultimus, 51, 55, 56
 Idem atque Elarhaddon Assyrius 60
Sardinia, Insula 346
Sarmatia 346, 355
Sarurius, Campos 73
Satbinica, Alanorum R. filia, Artasî nupta, 163, 164
Savarsana, regio, vide *Artaxa*.
Scærdius, Armeniæ R. temporum Sennacherimi æqualis 60
Scandia, Insula 342
Scaurus, Rom. Dux, in Syriam mittitur 110
Scholæ duæ Edessæ institutæ, quarum una Syriacis, altera Græcis uteretur Literis 149
Selevi, Populus 347
Scythia 337, 365
Selunia gens, à Sluto oriunda, 97, 210, 252. à Mangone Zenensi deleta 211, 212
Seleucia, urbs 353
Seleucus Nicanor, Syriæ R. Parthos subigit 83
Sembatavanum, oppidum 147
Sembatus, Byratii F. Artasem, Sanatruis F. cædi ereptum, ad Darium Parthorum R. secum asportat, 147, 148. in regnum suum eum inducere parat, 153. in Utienfium fines profiscitur, 155. ad Eruandi castra properat, *ibid.* classicum cani jubet, 156. Eruando fugienti instat, 157. Diadema Sanatruis R. Artasî capiti imponit, 158. Bagaranam contendit, 159. amplissimis honoribus decoratur, 159, 160. Eruazum projici præcipitem in flumen jubet, 160. Thesauros ejus diripit, *ibid.* prædam ad Artasem reportat, *ibid.* Bagaranam alteram condit, *ibid.* ad Darium R. in Persidem mittitur, *ibid.* Artasî & Sathinicæ, Alanorum Regis filiæ, nuptias molitur, 163, qualis vir fuerit, 166. Alanorum regnum fratri Sathinicæ, cujus fuerat, restituit, *ibid.* Persas subigit, 167. in insidiis Artavasdî petitus, in Assyriam abit, *ibid.* Principatui exercitûs se abdicat, *ibid.* australibus Armeniæ copiis præponitur, 168. Romanos pollet 169
 Sim-

I N D E X

- Seombatus*, Armen. dux, Bagarati Pater p. 208
Semiramis, Assyriæ Regina, 41, 47. in Armeniam expeditionem parat, 41, 42. Æstiva tempora quotannis in Armeniâ tradit, 43. Aggerem firmissimum per multa stadia ibi exstruit, 44, 45. oppidum, omnium regionum operum primum atque summum, condit, 45, 46. Columnas, Monumentum expeditionis suæ, erigi jubet, 47. Zoroastrem Assyriæ præficit, *ibid.* cunctos filios suos præter Ninyam interficit, *ibid.* à Zoroastre in Armeniam fugit, 48. à filio Ninyâ occiditur, *ibid.* quæ de eâ tradat Cephalion 48, 49
Semiramocerta, seu *Fanum*, urbs, 45, 46, 98, 118, 271
Semus, Noë F. 11. *Zerovanus* appellatus, 16, 19. Idem ac Zoroastres Bactrianorum R. 16. Monti *Simo* nomen dat 18
Sephezulia cohors, unde originem duxerit 93
Septa, Fretum 341
Sepulchra, Armeniacè *Gerezmanch*, locus in Armeniâ 29, 30
Setibi Columnæ 8
Severus Rom. Imperat. Strategium Byzantinum reficit 220
Shampbyr, vox Armen. *veruinam* seu *verutum* sonat, 72
Sicilia, Insula 346
Sidones, urbs 121
Silon, Rom. dux, ab Armeniis pellitur 118
Silphium Cyrenaicum 349
Silvester Rom. Episcopus 210
Simo monti, unde nomen inditum 18, 97, 211
Sina, Populus 367
Sinope Pontica 101, 150
Siracia Provincia, unde nomen traxerit, 32, 223, 277, 361
Sisacia cohors 94
Sisaciæ oræ 87, 360
Sisacur, Gelamii F. 33, 34
Slacana arx 211
Sobundus, locus in Mediâ 175
Solacerta, urbs, unde nomen adeptæ 33
Solis, Statua, 98. *Fanum* 268
Sormacus, Sacerdos Arzacensis, Artasirem R. apud Regem Persarum criminatur, 317, 318. in locum Isaaci Magni Armeniæ Præsul sufficitur, 318. de gradu dejicitur *ibid.*
Spandaratus Arsaviri F. in Græciam cum suis confugit, 266, 273. præclarum ejus facinus, 276. magnis cumulatur muneribus 277
Spandunii, unde nomen acceperint 93
Spera, Provincia 147, 180, 284, 310, 358
Sresa, collis 183
Stryax, gummi 353
Surenas, familiæ Surenz Balhaventis auctor, 129, 130, 188, 193
Synia, Armeniæ Majoris Provincia, 180, 358, 360. Minor. 234
Synia Principes, *Bacurius*, 180. *Antiochus*, 257, 259. *Babicius*, 281, 284. *Valinacur* 289
Synicarum regio, à Persis *Sisacania* appellata, 34, 103
Synodus Nicæna, 221 — 223. Constantinopolitana, 269. Ephesina 312
Syria 110, 111, 120, 132, 174, 342, 362
- T.
- T** *Ala*, Armeniæ Majoris Provincia, 89, 358, 361
Tambatum, oppidum 71
Tanais, flumen 343, 347
Taprobane, Insula 340, 367
Tarbanus, Noë F. 18. *Taroniæ* nomen dat, 19
Taronia, regio 19, 99, 103, 211, 313, 324, 359
Taron, oppidum 19, 232, 288
Tarsus, urbs 198, 354
Tasirensis Satrapia, 95. Provincia 311
Tatia, oppidum 179
Taurus, Mons 97, 353, 359
Taxatus, Provinciæ Afosiæ præponitur 207
Terentianus, dux 273, 274, 278
Teremii, Turii filii 159
Thaddæus, Abgarum R. sanum facit, 136. Evangelium Edessæ prædicat, *ibid.* Civitas illa fidem Christianam amplectitur, 137. Chohararum, impositione manuum, Edessensis præponit, *ibid.* morte multatur 142
Thaba, urbs 105
Thuchemus, Mons 341
Theodorus Samosatenus, qui & Mopsuestenus 313
Theodosiopolis, seu *Carina* 309, 358
Theodosius, Magnus, Rom. Imperat. Simulachrorum Fana evertit, 268. Milites Subsidio mittit Papo contra Persas, 274. *Varasdatem* Armeniæ regem creat, 279. *Arsacem* & *Valaracem* Armeniis reges sufficit, 281. Mediolani de vitâ decedit 281
Theodosius, Minor, Rom. Imperat. 299, 304, 316. Epistolæ Isaaci Magni rescribit 306
Thermodon, flumen 354
Thessalonicensis Seditio 278
Thilum, oppidum 108, 225, 232, 278
Thiras, à Noë quartus 12
Thomas, Apostolus, ad Abgari R. Literas, Christo jubente, rescribit, 134. *Thaddæum* Edessam allegat 135
Thordanum, oppidum 109, 226, 242
Tborgomi Progenies, i. e. *Armenii* 26
Thracia 127, 347
Thule, Insula 281, 336, 342, 344
Tiberius, Rom. Imperat. 127. ad Abgarum regem de Christo rescribit, 138. cum Hispanis Bellum gerit 139
Tigranes I^{us} Armeniæ R. 58, 61, 62, 70. *Astyagi* Medo, & Cyro Persæ, fœdere junctus, 63. Sororem Tigraniam *Astyagi* nuptum dat, 69. in Mediam proficiscitur, 70. *Astyagem* manu suâ occidit,

I N D E X.

occidit, *ibid.* oppidum Tigranocerta condit, 71.
plus decies mille Captivorum in Armeniâ col-
locat, 71, 72. Medorum & Persarum imperium
sibi arripit p. 74
Tigranes II^{us} Armeniæ R. Græcorum copiis ob-
viam procedit, 108. Fana exstruit, *ibid.* Va-
hunis de Sacerdotio dejicit, *ibid.* in Mesopo-
tamiam descendit, 109. Ptolemaidem urbem ob-
fidet, *ibid.* Muneribus Alexandræ, Judæorum
Reginæ, inde avertitur, *ibid.* in Syriam profi-
cisitur, 111. cum Gabinio, Rom. duce, So-
cietatem pangit, 112. Crassum cum exercitu
ad internecionem cædit, *ibid.* à Cassio prohi-
bitus nè Euphratem transeat, 113. Amicitiam
Arsis, Parthorum R. sibi conciliat, 114. Ba-
zaphranem, Restuniorum Principem, adversus
Romanos mittit, *ibid.* moritur 118
Tigranes III^{us} Armeniæ R. 181. à Puella Græcâ
captus, *ibid.* Rufam, Lucii Cæsaris cognatam,
in uxorem accipit, 182. familias majorum, &
minorum gentium, instituit, *ibid.* Fratris sui
Mazani Sepulchrum exornat 186
Tigrania, Aslyagis Conjux 66—71
Tigranocerta, urbs, à Tigra condita, 71. ab Sa-
pore funditus everfa 261
Tigris, flumen 97, 358, 362, 363
Tiranus I^{us} Armeniæ R. regnare incipit, 177. ve-
nationibus deditus, 178. Equos habuit perni-
cissimos, *ibid.* Arfacidarum petitioni de Agris
prolatandis non concedit, *ibid.* Erachnavum
magnis Muneribus cumulat, 178, 179. ad op-
pidum Zermen regni Sedem statuit, 179. Ni-
vium procellâ opprimitur *ibid.*
Tiranus II^{us} Armeniæ R. 241, 242. Iuliano con-
tra Persas suppetias fert, 244. Jusicum & Da-
nielem morte multat, 244, 245. à Sapore dolo
malo accersitus, oculis orbatur, 248, 249. Jussu
Patris suffocatur 255
Tiranus Armen. dux, 168. Ipse & Artavaldes
Mazanum fratrem occidunt 171
Tiridates Bagratida, qualis vir fuerit, 179. Na-
zinicam, Syniorum principis concubinam, ab-
ripit 180
Tiridates Armeniæ R. qualis, 201, 202, 208, 212.
Mamgoni Zenenfi in Armeniâ domicilium præ-
bet, 206. Regnum capeffit, 207. in Armeni-
am ire pergit, *ibid.* Amicos pro merito honori-
bus impertit, *ibid.* Ascheniam, Ascharadis fi-
liam, in Matrimonium ducit, 208. Romam ad
Constantinum contendit, 210. amplissima præ-
mia proponit, si quis Seleuniorum principem ad
se adduxerit, 211. Basiliorum Regem interfcin-
dit, 213. in Persidem, contra Saporem con-
tendit, *ibid.* quem in fugam avertit, 217. Per-
sidem invadit, *ibid.* Ecbatana altera septem
muris circumdat, 218. ejus Laudes, 226—228.
veneno tollitur 228, 230

Tiridates, Arfacis frater, interficitur p. 253
Tiritibus, Armenius, 253, 254, 256. à Nerse
magno exsecratur, 257. interimitur 258
Titanes & Rophæmi 17
Titus, Rom. Imperat. 149, 174
Titus & Tacitus, Rom. Imperat. 198
Tmoris, locus qui etiam *Cordricæ* appellatur, 167,
168, 245
Tobias, Judæorum vir princeps, fidem Judaicam
cum gentilibus suis non abnegat 135, 136
Torenses quidam, se Artasem R. interfecituros spon-
dent 156
Tospa, regio 271, 359
Trajanus Rom. Imperat. Ægyptios & Palæstinos
subigit, 170. contra Persas proficiscitur, *ibid.*
Armenios tributa pendere cogit *ibid.*
Tripolis, regio 348
Trojanum Bellum sub Teutamo Assyriorum Rege
fuit 53, 76
Tubis, Mensis Ægyptiacus 315
Turcbius, cognomine *deformis*, 96. de eo fabulæ,
ibid.
Turris Babylonica, per ventos disjecta 24
Turuberania, Armeniæ Maj. Provincia 358, 359
Tyrus, urbs 121

V.

VÆENSIS Vallis 325
Vabagenius, Tigranis F. 74. de eo fabulæ,
ibid. pro *Hercule* in Armeniâ Maccabæorum
Versionē positus, *ibid.* in Deos relatum coluere,
Iberi 75
Vabanus, Amatuniorum Princeps, 213, 236, 239,
240
Vabes, Armeniæ R. ab Alexandro Macedone oc-
ciditur 75, 387
Vabunii, quem auctorem generis habuerint, 75.
Sacerdotio & Præfecturis donati, 97. de gradu
dejecti 108
Vacon, Latro, Armeniam turbat 109
Vaicunius, Mons 109, 360
Valarsaces, Arfacidarum Armeniæ Regum primus,
Maribam Catinensem ad Bibliothecam Ninives
regiam mittit, 21. Epistola ejus de eâ re ad
Arfacem R. fratrem suum, 22. Præfecturas,
seu Satrapias, instituit, 86. Armenios disciplinâ
militari instruit, 87, 89, 90, 98. Statum Regni
ordinat, 91—97. Semiramidis urbem instaurat,
98. Armaviri Fanum exstruit, *ibid.* Judices
oppidatim vicatimque statuit, *ibid.* filios, præ-
ter natu maximum Arfacem, in Provinciam
Hastensem amovet, 99. Nisibi ex vitâ migrat,
ibid.
Valarsaces, Parthorum R. 197
Valarsapata, urbs, quæ & *Vardges*, 111, 182—184,
239, 261, 325, 361
Valarsapata Episcopi, Mesrobes, 322. Josephus, 325
I i i *Valarjes*,

I N D E X.

- Valarjes*, Parthorum R. p. 183, 190
Valarjes, Armeniæ R. 183, 186, 190. oppidum
Valarsavanum condit, 183. *Vardgem*, seu *Valarsapatam* muro circumdat, *ibid.* fabula de eâ
re, *ibid.* *Chaziros* & *Basilios* pellit, 184. inter-
fiscitur *ibid.*
Valenacus, Synensis, Armeniis præponitur copiis,
250. morte multatur 257
Valens, Rom. Imperat. 250, 263. Armenios ob-
tides necari jubet, 264. igni exurit 268
Valentinianus, Rom. Imperat. *Perfas* fundit, 250.
Epistola ejus ad *Arsacem*, *ibid.* in res alienas
invalentes severè animadvertit, 252, 253. Ti-
ridatem interfici jubet, 253. *Theodosium* con-
tra Armenios mittit, *ibid.* mortem obit 262
Valerianus, Rom. Imperat. 194, 197, 198
Vanandenses Armeniam turbant, 285, 303. *Latro-*
cinii dediti 285
Vanandia, regio 287, 319, 361
Vanum, oppidum; vide *Semiramocerta*.
Varaxunna gens, unde oriunda, 34, 92, 102. Re-
gio 359, 360, 361
Varbaces Medus, imperium Assyriis ademptum in
Mediam primus intulit 55, 56, 58
Varasdates, Armeniæ R. 279, 280. Armeniam
Saporis, *Perfarum* R. imperio subjiciendi consi-
lium init, 280. in *Thulem* insulam ablegatur,
281
Vardanus, *Mamiconius* 254, 255, 258
Vardanus, *Isaaci Magni* Nepos, *Byzantium* mitti-
tur, 304. exercitui præponitur, 306. ad *Re-*
gem *Perfarum* allegatur 308
Vaspuracania, Armeniæ Maj. Provincia 358, 359
Vaspuracenses Satrapæ 179
Vatnienfis Campus 233
Venalepus *Surhacus*, *Chaziror.* & *Basilior.* R. 184
Veneris Statua. 104, 108. Templum 268
Ventidius, Rom. dux, Armenios in fugam avertit,
118
Veramus *Sapores*, Armeniæ R. 293. *Literas* ab
Artasire accipit, 295. *Veramo* & *Arcadio* tri-
butarius, 296. *Mesopotamiam* pacatam reddit,
297. diem obit supremum 300
Veramus I^{us} *Cermanus*, *Perfarum* R. 296, 297
Veramus II^{us} *Perfarum* R. 303. *Artasirem* R. &
Isaacum Magnum, de gradu dignitatis dimovet,
318. *Isaacum M.* in Armeniam dimittit, 319
— 322. ex vitâ migrat 323
Vernunniæ, oppidum 71
Vercus, *Tribunus*, Armeniorum copiis & *Aulæ*
regiæ præponitur 168
Veribanes, Armen. Præsul. 225, 232. Armeniorum
nomine ad *Constantium* *Literas* scribit, 235. ad
Cæf. *Const.* contendit, 241. de vitâ decedit, 242
Vespasianus, Rom. Imperat. 149, 174
Vezercus, qui *Chareanus* appellatur, 217, 218, 356
Urba, urbs eadem ac *Edeffa* 101, 362
Utia, Armeniæ Maj. Provincia, 154, 155, 195,
358, 360
Fulcani Statua 104
Fulcanus, primus *Ægyptiorum* homo, & inventor
ignis 20

X.

X ISUTHRUS, 7. in Armeniam navigat,
15, 16, 18

Z.

Z ARASPUS, Mons 36
Zarabavania gens, quem auctorem generis
habuerit 75, 359
Zarebius, Armen. dux 168, 170
Zarifatum, caput *Allovitæ* 257, 319
Zarmarus, Rex *Perficus*, in Armeniam abducitur,
167
Zarmarus, Armeniæ Princeps, cum parvâ *Æthio-*
pum manu *Priamo* auxilium tulit, 53. ab *Achille*
interimitur 76
Zaruandia, Provincia, unde nomen traxerit, 19,
359
Zavalia, regio 95, 361
Zavenus Armen. Præsul. 281
Zenenfes, Populus, 182. in omnium rerum abun-
dantiâ vivunt, 205, 206. *Pacis* studiosissimi, 206
Zenenfium Rex, *Arbocus* *Zenbacurius*, contra *Ar-*
tasirem R. arma parat, 205, 367. *Bellum* pace
fiscitur 206
Zenia, regio 363, 367
Zermes, oppidum 179
Zerovanus, qui & *Zoroastres* Magus, idem atque *S-*
mus 16 — 19
Zenxippum *Thracas* *Solem* appellant 220
Zinonius, flumen 352
Ziravus, campus 274
Zodenfium Principatus 95
Zopha, regio, 95, 212, 225, 239, 240, 244, 286, 358
Zopbenfis Præfectura, 97. Princeps, *Marus*, 234
Zora, regio 95, 99
Zoroastres Magus, 16. *Assyriæ* ab *Semiramide*
præfiscitur, 47, quam, prælio superatam, in Ar-
meniam pellit 48
Zuasum 94
Zuibus, Sacerdos, morte multatur 272
Zula, vicus 72
Zura, una ex portis *Caspiis* 184, 242
Zuræus, *Genthuniæ* gentis princeps, *Enano* cri-
mina fruit 123
Zuræus, *Restuniorum* Satrapa, *Militum* Armen.
Seditionem movet, 245. Ipse cum *Propinquis*
deletur 247

INDEX

INDEX Scriptorum, quos MOSES CHORENENSIS commemorat.

A.		H.	
A	BYDENUS pag. 7, 13, 14, 95	HERODOTUS	85
	Africanus 101	Hippolytus	101
	Agathangelus, 186, 187, 196, 202, 204	Homerus	76
	216		
	Aristo Pellæus 174	J.	
Arius 14		JOSEPHUS	8, 101, 111, 127, 145
Artitheus 203		L.	
B.		ERUBNAS	146
B	BARDESANES 185	M.	
	Barfumas 175, 190	ANETHO	105
	Berosus 3, 7	Maribas Catinenfis, 13, 21 — 32, 40, 49, 55, 58, 60 — 71, 100	
C.		O.	
C	CAMADRUS 106	OLYPIUS	160
	Cephalion 14, 48		
	Chorobutus 190	P.	
	Constantinus Antiochenus 339	PALEPHATUS	190
D.		Pappus Alexandrinus 337, 340, 344	
D	DIODORUS Siculus 231	Phigonius 107	
	Diodorus Samius 336	Philemon 190	
E.		Polycrates 105	
E	EPIPHANIUS 17	Porphyrius 190	
	Evagarus 105	Ptolemæus 337, 340, 343	
	Eusebius 101	S.	
F.		SIBYLLA	16.
F	FIRMILIANUS 196, 197		

A D D E N D A.

PAG. 31. l. 7. Genunia.] Corrige *Dunia*, ita uti notavimus ad pag. 232.
P. 43. l. 6. Cardosium.] Ita excudimus ex emendatione *Thome Vanandensis*, qui prius in sua editione *Dofum* posuerat. at verò scribendum certè erat *Sofum*, quemadmodum apparet ex *Mose Chorenenfi* l. I. c. 19. p. 54.
P. 72. not. 3. Col. 2. lin. 9.] *Si tibi est Machæra, & nobis Veruina est domi, quâ quidem te faciam, si tu me irritaveris confessorum foricinâ Neniâ.* Plaut. Bacchid. Act. IV. Scen. VIII. *Veruina*, jaculi genus longum, quod aliqui *verutum* vocant. Fulgentius.
P. 108. l. 6. Arfacanis.] Vide Not. (14) p. 389.
P. 126. Not. 2. l. 5.] Dele à *merid* ad finem notæ. Neque enim feret temporum ordo, ut *Herodes Chalcidenfis* intelligatur.
P. 190. l. 22. Baratus] Scribe Parabates, [*Παραβάτης*], quum eo nomine Julianus interdum denotetur.
P. 216. l. 14. Agathangelus.] Ex compluribus indiciis veri nobis simillimum videtur, Agathangelum. Græcè, non autem Armeniacè, historias suas conscripisse, id quod nostram *de Agathangela Constantino-*
politano conjecturam confirmat.
P. 281. l. 26. Quæ] Dubium est, annon potiùs vertendum esset *qui*, aded ut de Valarsace intelligi posset.
P. 292. l. 10. Ferro circumdatos.] Ita Armeniaca, sed nimis ineptè vitiosèque; quod quum alibi Lectores perspexerint, æquum erit, ut potiùs Codicem depravatum, quàm nos interpretes culpent.
P. 307. Not. 2.] Post *miminerimus* adde; nisi forte huc pertineat, id quod Augustinus de *Gnosticis* scribit. Denique cum ab aliis atque aliis per diversas terrarum partes aliter atque aliter nuncupentur, nonnulli eos etiam Borboritas [*Βορβορίτας*] vocant, quasi cænosos, propter nimiam turpitudinem quam in suis *Mysteriis* exercere dicuntur. De Hærei. §. 6. Hinc forsân suspicio, quamvis valde incerta, nonnulla injecta erit, eas Epistolas, quas nostra Appendix continet, ob eam causam esse confictas, ut horum Gnosticorum errores efficacissimè resellerentur.

Cæterum

habet *biennio*, ita uti ipsi scribendum judicamus.

Monitum de Tabulâ Geographicâ.

QUUM Armeniæ Antiquæ forma haud faciliè exprimi poterit, nisi hodierna ejus figura primùm esset probè explorata, visum est, ex Itineribus omnium ferè Peregrinatorum inter se diligenter collatis, urbium præcipuarum Situs, studior, & quoad ejus fieri potuit, geometricè investigare; earumque nonnulla nomina etiam antiqua adscribere, propterea quia Incolæ ita vulgo tradunt, nec vera positio longè inde recedere videbatur. Consulimus quoque Scriptores Veteres, usque præterea summas Tabulas Arabicas *Naffiri Eddini*, & *Ulugi Beigii*, atque adèd *Chartâ Mariæ Caspii Geographicâ*, quam Princeps nobilis *Petrus*, magnus ille Imperator Russicus, delineandam curaverat; ex quibus quidem Tabulis, & selectis aliquot Observationibus, tum Latitudinis, tum etiam Longitudinis gradus, à Circulo *Meridiano Londinensi* numeratos, ita designavimus, ut non multum à vero abesse putemus. His igitur sic constitutis, deinde Provincias XV Majores, ex *Chorenensis Auctoritate*, suis quæque locis, disponere studuimus; Regiones quoque minusculas atque oppida complura vestusta adposituri, si per valetudinem licuisset, quæ quidem acerbè prohibuit, quò minus hæc ipsa aliâque multa emendatè perpolire conaremur.

ERRATA.

I N Armeniacis, pag. 16. *Præfat. liz. ult. lege Յարուցեալ Տիտուս.* p. 22. l. 2. *lege Վաղարշայ.* *ibid. not. (a) lege Հաչառութիւն.* p. 30. l. 19. *Հաւարմանս.* p. 39. l. 8. *գովկիանու.* *ibid. l. 27. այնոցիկ.* p. 48. l. 30. *Ունիմ.* p. 49. l. 27. *Յարմարեալ.* p. 50. l. 16. *Արաշահ.* p. 57. l. 25. *Թա- գաւորութիւն.* p. 64. l. 14. *ուստի.* p. 69. l. 2. *ինչ նախ.* p. 77. l. 22. *ու- միմն.* p. 81. l. 8. *աշխարհս գործք.* p. 85. l. 29. *MS. Հագացւոց.* p. 113. l. 11. *Տեղորանայ.* p. 115. l. 27. *խնդրեալ.* p. 132. l. 10. *Մառինոս.* p. 158. l. ult. *յաշխարհն.* p. 168. l. 26. *երեոց.* p. 190. l. *penult. dele քանզի-* *բարդաջմանս.* p. 201. l. 1. *Հ Զ.* p. 219. l. 27. *Ալկոր.* p. 224. l. 10. *սքանչելի.* p. 226. l. 39. *զ'ի.* p. 242. l. 15. *մարգարէական.* p. 259. l. 29. *խաղաղութեւ և քաջօրէն ազատութեւ զմուսն.* p. 272. l. 13. *ամս.* p. 284. l. 7. *ունէին.* p. 325. l. 25. *յերիս.* p. 336. l. 17. *տիեզերականին.* p. 344. l. 5. *գրոց.* p. 352. l. 27. *անշափ.* *ibid. l. 36. Ղդդիմն.* p. 381. *vers. 35. յարիցեն.* p. 382. *v. 51. յարեալ.*

I N Versione. Pag. 7. *Præfat. lin. 15. lege* Shaphah. *ibid. l. 37. propius. p. 7. l. 16. repetat*
p. 15. l. 7. contra quas. p. 47. l. 2. signatas. p. 51. l. 7. Ninyas. p. 64. l. 35. falligio. p. 67.
l. 8. Amici. p. 92. l. 14. gens ea. p. 106. l. 13. Libyco. p. 107. l. 4. Libyas. p. 113. l. 14. Ibe-
rorum. p. 115. l. 24. 25. dele, eisq; Baraphrane exigeret. p. 129. l. 14. obfederat. p. 131. l. 11.
dele, in. p. 135. l. 9. assumptus ero. p. 156. l. 31. confligebant. p. 166. l. 2. Qualis fuerit Sem-
batus, quidq;e. p. 168. l. 21, 22, 27. Zarehins. p. 170. l. 23. Zarehio. p. 174. l. 6. Rufo Præ-
fecto. p. 176. l. 22. transibat. p. 199. l. 31, 32. de Taroniâ, & Simo monte. p. 196. l. 14. Cæsareæ
in Cappadociâ Episcopo. p. 200. l. 26. cæteros. p. 211. l. 19. proficiscabatur. p. 220. l. 22. am-
pliozem fecit urbem. p. 222. l. 10. Hormisdæ. p. 233. l. 34. patre. p. 241. l. 14. Nersem. p. 246.
l. 16. Persæ nobis objicerent, Te non sponte tuâ, sed. p. 249. l. 21. imperii sextodecimo. p. 250.
l. 33. eos. p. 277. l. 39. quatuor & triginta. p. 303. l. 22. Apersamium Spandunium ducem oc-
cidunt. p. 304. l. 9. occidentales. p. 337. l. 18. stadiis dimensus est.

IN Notis. Pag. 13. Not. 3. lin. 1. *κρυπτός*. p. 17. n. 5. l. 30. *τοῖς ἐκ τοῦ Σαμ. υἱοῖς*. p. 25. n. 2. conditam. p. 50. n. 2. l. 20. folos. p. 72. n. 3. l. 24. Shamphyr. p. 72. n. 6. l. 4. videtur. p. 81. n. 1. l. 17. *ἀποφύλακτον*. p. 106. n. 6. l. 6. *αὐτίκας*. p. 125. n. 2. l. 3. confituere. p. 133. n. 5. l. 5. Pseudepigrapho. p. 152. n. 1. suprâ, lib. II. c. 87. p. 271. n. 4. suprâ, l. II. c. 18. §. 10. p. 337. n. 2. l. 6. decem & septem. *ibid.* n. 3. l. 6. dolendum est. *ibid.* l. 11. scripsisse, p. 373. col. 1. lin. 2. earum. p. 383. col. 2. lin. 38. opinari. p. 392. col. 2. lin. 12. institurârît. *Hæc menda graviora indicanda duximus, cætera omnia Lectorum peritiæ atque humanitati committimus.*

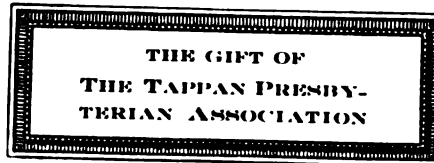
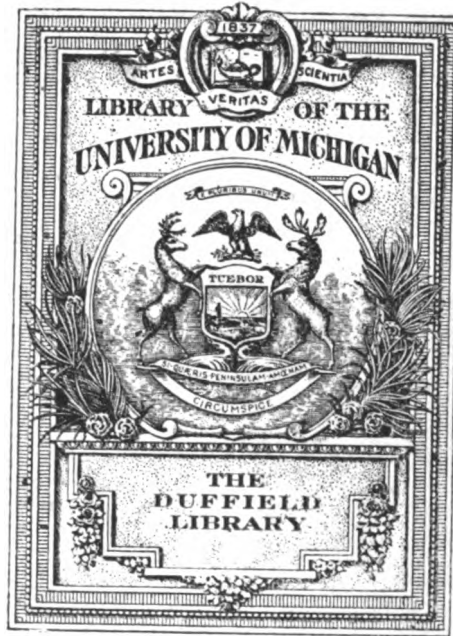
F I N I S

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 05711 8781

2001 *8 1/2*

B 454485

